

T.C.
KÜLTÜR BAKANLIĞI
Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü

24.
KAZI SONUÇLARI
TOPLANTISI
2. CİLT

27-31 MAYIS 2002
ANKARA

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI

Yayın No: 2952/2

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü

Yayın No: 94

YAYINA HAZIRLAYANLAR

Koray OLŞEN

Dr. Haydar DÖNMEZ

Fahriye BAYRAM

Dr. Adil ÖZME

Neslihan GÜDER

İnsaf GENÇTÜRK-KILIÇ

DİZGİ: *Meryem UYANIKER*

Zuhal DEMİRCİ

ISBN: 975-17-3085-6 (Tk.No)

975-17-3087-2 (2. Cilt)

ISSN: 1017-7655

Not: Bildiriler, sahiplerinden geldiği şekliyle ve sunuş sırasına göre yayınlanmıştır.

KÜLTÜR BAKANLIĞI DÖSİMM BASİMEVİ

ANKARA - 2003

İÇİNDEKİLER

Bradley J. PARKER, Andrew CREEKMORE, Lynn Swartz DOOD, Richard PAINE, Meg ABRAHAM The Upper Tigris Archaeological Research Project (Utarp): An Overview of Archaeological Research Conducted at Kenan Tepe During the 2001 Field Season	1
Gürcan POLAT Antandros 2001 Kazıları	21
S. Yıldız ÖTÜKEN 2001 Yılı Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ve Duvar Resimlerini Belgeleme, Koruma-Onarım Çalışmaları	31
A. Muhibbe DARGA, Taciser SİVAS, Hakan SİVAS 2001 Yılı Şarhöyük/Dorylaion Kazısı ve Karatuzla Nekropolü Temizlik Çalışmaları	47
Axel FILGES Die Arbeiten des Jahres 2001 in Didyma	59
Ebru PARMAN Eskişehir-Karacahisar Kalesi 2001 Yılı Kazı Çalışmaları	69
Nuran ŞAHİN, Akın ERSOY, Cumhur TANRIVER, Işık ŞAHİN, Sevgiser AKAT Klaros 2001	81
Orhan BİNGÖL Magnesia ad Meandrum 2001 Yılı Kazısı (18. Yıl)	91
Jürgen SEEHER Boğazköy-Hattuşa 2001 Yılı Çalışmaları	105
Manfred KORMANN 2001 Yılı Troia/Wilusa Kazı Sonuçları	113
Zeynep MERCANGÖZ Kuşadası Kadı Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları.....	125
G. Kenneth SAMS, Mary M. VOIGT Gordion 2001	139
Crawford H. GREENEWALT. JR. Sardis: Archaeological Research and Consersation Projects in 2001	149

Işın YALÇINKAYA, Harun TAŞKIRAN, Metin KARTAL, M. Beray KÖSEM, C. Merih EREK 2001 Yılı Karain Kazıları	159
Jahn DEVREKER, Geert DEVOS, Luc BAUTERS, Kurt BRAECKMAN, Aurelie DAEMS, Wim DE CLERCQ, Joris ANGENON, Patrick MONSIEUR Fouilles Archéologiques de Pessinonte: La Campagne de 2001	171
Bekir DENİZ Aksaray-Melik Mahmud Hangâhı (Darphane) Kazısı 2001	185
Fatma BULGAN, Anke SCHTTE-MAISCHATZ, Engelbert WINTER Forcshungen in Doliche 2001	197
Erol ALTINSAPAN, Abdullah DEVECİ 2001 Yılı Bilecik Orhangazi İmaretı ve Eski Pazar Mahallesi Çarşı Alanı Kazısı	209
Nur BALKAN-ATLI , Eyüp BUCAK, Güneş DURU, Miquel MOLIST Akarçay Tepe 2001 Yılı Çalışmaları	223
Beyhan KARAMAĞARALI 2000-2001 Yılı Ani Kazısı	233
Jacques DES COURTILS Ksanthos 2001 Yılı Kazı Kampanyası	243
Reinhard DITTMANN Excavations at Şavi Höyük 2000-2001	247
Tayfun YILDIRIM, Tunç SİPAHİ 2001 Yılı Yörtüklü/Hüseyinde Tepesi Kazısı	259
Ülkü İZMİRLİGİL Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı, Onarım Ön Çalışmaları (2001)	267
Sait BAŞARAN Enez (Ainos) 2001 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları.....	283
Ayla SEVİM, Cesur PEHLEVAN 2001 Yılı Çorakyerler Kazısı Sonuçları	295
Jürgen BORCHARDT Bericht der Grabungs Kampagne in Limyra 2001	303
Klaus RHEIDT Die Ausgrabungen in Aizanoi 2001	315

R. R. R. SMITH, Christopher RATTE Aphrodisias, 2001	327
Ömer ÖZYİĞİT 2000-2001 Yılı Phokaia Çalışmaları	333
Fede BERTİ Iasos: Field Work 2001	351
Ramazan ÖZGAN 2001 Knidos Kazıları	359
Ahmet YARAŞ 2001 Allionoi Kazısı	373
Oktay BELLİ 2001 Yılı Van-Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı	385
Oktay BELLİ, Alpaslan CEYLAN 2001 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı	393
M. Sacit PEKAK Niğde-Aktaş Konstantin ve Helena Kilisesi 2001 Yılı Çalışmaları	405
Francesco D'ANDRIA Hierapolis Antik Kenti 2001 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları	415
Vecihi ÖZKAYA, Oya SAN Körtik Tepe 2001 Kazısı	423
Eugenia EQUINI SCHNEIDER Excavation and Research at Elaiussa Sebaste: The 2001 Campaign	437
Andreas SCHACHNER, Şenay SCHACHNER 2000-2001 Yılı Giricano Kazıları	447
Turan EFE Küllüoba 2001 Yılı Kazı Çalışmaları	461
Nurettin YARDIMCI 2001 Yılı Harran Kazı Çalışmaları	467
Ara ALTUN, Belgin DEMİRSAR ARLI İznik Çini Fırınları Kazısı 2001 Yılı Çalışmaları	477
Sebastiana LAGONA Aiolis Kyme'sinde Yirmi Yıldır Sürdürülen İtalyan Arkeolojik Kazı ve Araştırmaları	485

Fritz KRINZINGER

Ausgrabung Ephesos Forschungsbericht 2001 491

Aykut ÇINAROĞLU, Elif GENÇ

Alaca Höyük 2001 Yılı Kazı Çalışmaları 509

M. Oluş ARIK

Alanya Kalesi 2001 Yılı Çalışmaları 519

THE UPPER TIGRIS ARCHAEOLOGICAL RESEARCH PROJECT (UTARP): AN OVERVIEW OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH CONDUCTED AT KENAN TEPE DURING THE 2001 FIELD SEASON

*Bradley J. PARKER**
Andrew CREEKMORE
Lynn Swartz DODD
Richard PAINE
Meg ABRAHAM

During the summer of 2001 members of the Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP) conducted a second season of archaeological research at the site of Kenan Tepe in the Ilisu dam area of southeastern Turkey. The site of Kenan Tepe lies on a rock outcrop overlooking the Tigris River about twenty kilometers west of the confluence of the Tigris and Batman rivers (Fig. 1). During the course of the eight week field season, which took place between June 21st and August 24th, 2001, UTARP team members conducted various operations in seven areas of the site. UTARP team members also positioned the site on the Universal Transverse Mercator (UTM) world grid, made a high-resolution topographic map (Fig. 2), took nearly 2000 digital photographs, continued to develop a method of making trench maps using digital images, and perfected our database which now contains all of the data collected du-

* Dr. Bradley J. PARKER (Assistant Professor, Project Director), University of Utah, Department of History, 380 S. 1400 E. Rm. 211, Salt Lake City, UT 84112, A.B.D.

Andrew CREEKMORE, Northwestern University, A.B.D.

Dr. Lynn Swartz DODD, (Assistant Professor) University of Southern California, A.B.D.

Dr. Richard Paine, (Associate Professor) University of Utah, A.B.D.

Meg ABRAHAM, Oxford University, INGLTERE.

Our team was made up of Bradley Parker (Director), Andrew Creekmore (Assistant Director), Richard Paine (Osteologist), Lynn Swartz Dodd (Ceramic Specialist), Chiara Cavallo (Zooarchaeologist), Cathryn Meegan (Archaeobotanical Specialist), Peter Cobb (Computer Specialist), Drew McGaraghan (Photographer/Artist), Michaelie Slikich (Videographer), Debbie Dillie (Field Lab Manager), Elvan Bastürk (Translator), Barış Uzel (Draftsman), Chris Moon, Dawnell Somerville-Moon, Marco Baldi, Brian Bingham, Robert Sinnott, Jonathan Schnereger, Greer Rabicca, Eleanor Moseman, Kathryn Smith, Andrew Ugan, Amy Stevens and Sibel Torpil.

Archaeological research is always a collaborative effort. We owe a great debt of gratitude to many people and institutions for helping us make the Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP) a reality. We are especially indebted to Numan Tuna and Necdet Inal for their assistance to us in Turkey. The 2001 field season was funded by generous grants from the National Geographic Society, the American Research Institute in Turkey and the University of Utah, the Curtiss T. and Mary G. Brennan Foundation, the University of Southern California and the National Science Foundation. Debbie Dillie, Katie Smith and Drew McGaraghan aided us in the preparation of the Figs in this report.

ring the 2000 and 2001 field seasons. The purpose of this report is to briefly summarize the results of the research conducted during the 2001 field season and to highlight avenues for future research at this important site.

Area A

Area A is located at the top of Kenan Tepe's main mound (Fig. 2). During the 2001 field season UTARP team members continued two major operations begun in this area in the previous season. First, a team of osteologists from the University of Utah opened a series of 2 by 10 meter trenches radiating out from trench A1. The purpose of this operation was to illuminate the size, density and depth of Kenan Tepe's late period cemetery. And second, in order to determine the overall chronology of the site, UTARP team members continued excavation in the 2 by 25 meter step trench (trench A2).

In our report of the year 2000 field season (Parker et al. 2002a, 2002b) we described the discovery of nine burials in a single 5 by 5 meter trench (trench A1, figure 2) at the top of Kenan Tepe's main mound. During the 2001 field season Professor Richard Paine (University of Utah) led a small team of osteologists in the exploration of this cemetery. To determine the extent of Kenan Tepe's cemetery, UTARP team members laid out a series of 2 by 10 meter trenches (trenches A3 through A7). These trenches were excavated to the approximate level of the shallowest burials discovered in trench A1 (approximately 40 cm). Using this method, UTARP team members discovered a total of twenty-three burials in an area measuring approximately 80 square meters. The locations of individual burials were mapped as soon as the existence of burial pits or human remains were discovered and ten burials were chosen for complete excavation. The analysis of these remains is ongoing. Our preliminary estimates suggest that the excavated area represents slightly less than 10% of the total cemetery which could be as large as 800-900 square meters and may contain as many as 150-400 individuals.

We encountered two distinctive burial patterns in the Kenan Tepe cemetery. The more prevalent pattern excavated so far conforms to Islamic tradition. Individuals are extended, with their feet to the east, and arms crossed over their chest or pelvis. The occipital portion of the cranium is placed on a small stone or potsherd. These burials are found at different levels, between 40 and 80 cm. below ground surface. This may reflect Islamic tradition, which calls for different burial depths for males, females, and children, or it may reflect multiple burial phases. The second burial pattern, referred to by regional archaeologists as cyst tombs, appears to conform to Roman period burial traditions in the region. In this burial pattern, individuals were interred in a stone lined burial chamber. Orientation is less precise than among the Islamic tradition burials. Our working theory is that the cemetery was in use during the transition between the Byzantine and Islamic periods.

Trench A2 is a 2 by 30 meter step trench located on the north slope of Kenan Tepe's main mound. The goal of this operation is to illuminate the stratigraphic sequence of the site by excavating this trench in several large steps to the bottom of the main mound. To reach this goal we laid trench A2 according to the natural slope of the hill, rather than the cardinal directions (Fig. 2). Trench A2 is thus far divided into three steps: Step 1 between the 0-5 meter markers; Step 2 between the 5-10 meter markers and Step 3 between the 10-25 meter step (this third step will eventually be further subdivided).

During the year 2000 field season UTARP team members exposed a series of east-west running walls and cobble surfaces tentatively dated to the Hellenistic period based on our initial impression of the ceramics (Parker et al. 2002a). Further excavation in this area during the 2001 field season uncovered earlier phases of surfaces and well preserved hearths. The highlight of excavation in this trench was the discovery of

the impressions of a straw or reed basket resting on a well preserved surface. Excavation in steps 2 and 3 concentrated on removing topsoil, sub-topsoil and layers of disturbed fill and mud brick collapse. At this point we estimate that the step trench is approximately 50 to 60 percent complete. We will attempt to complete the excavation of this unit in during the 2002 field season.

Area B

During the year 2000 field season UTARP team members opened two five by five meter trenches in Area B (Parker et al. 2002a, 2002b). These trenches revealed that Kenan Tepe's main mound contains extensive remains dating to the Early Iron Age (ca. 1100-900). In order to increase our exposures to this period we broadened one of our existing trenches from a 5 by 5 to a 10 by 10 meter trench in Area B and in Area C we opened two new 10 by 10 meter trenches (see below).

Trench B4, our newly widened 10 by 10 meter trench, is characterized by two levels of stones scattered across the entire northern and eastern parts of the trench. These stones, which appear to have been founded on soft ashy fill, do not seem to form a coherent structure or foundation course. A well preserved oven, securely dated by numerous examples of Early Iron Age corrugated wares, was discovered in the center of the trench west of the stone features resting on the same ashy deposit. Our working hypothesis is that the rocks may have toppled from a once-coherent structure or large wall that lies at least partially outside the trench.

Area C

During the year 2000 field season UTARP team members began two 5 by 5 meter trenches in Area C (trenches C1 and C2). Trench C2 initially produced architecture dated to the Early Iron Age by an abundance of Early Iron Age corrugated ceramics. Late in the 2000 season we reached an earlier architectural phase dated by the so-called "Red-Brown Wash Ware" assemblage for which we now have three carbon-14 dates. Trench C1 also produced architecture dated by these ceramics. These findings led us to open two new 10 by 10 meter trenches in Area C during the 2001 field season (trenches C3 and C4) and to continue work in the 5 by 5 meter trench C2 begun during the 2000 field season (Fig. 2).

Early Iron Age remains in this area (trenches C3 and C4) are characterized by several tandoor type ovens which are surrounded by earthen work surfaces. Several of these contexts produced slag samples which are currently being analyzed at Oxford University. A substantial stone wall was discovered traversing the entire length of trench C3. The foundation of this wall is more than nine meters long and about one meter wide. A similarly large wall was unearthed in trench C4.

In trench C2 UTARP team members excavated the northeastern corner of what appears to be a well built domestic structure (Fig. 3). The archaeological contexts in and around this structure contained large amounts of ceramics belonging to the so-called Red-Brown Wash Ware assemblage (Fig. 4) and several carbon samples. The carbon samples, which were taken from three different loci in and around this structure, yielded 2-sigma calibrated carbon dates of 1920 to 1680 B.C. (L2082 KT2584), 1950 to 1670 B.C. (L2087 KT2614) and 1940 to 1740 (L2084 KT 2576 [Fig. 5]). These dates thus anchor the Red-Brown Wash Ware assemblage to the period around 1800 B.C.

Several slag pits and an apparent metal processing area were also discovered in Area C. Although the analysis of these data is still underway, remains of copper, bronze and, surprisingly, iron, have been discovered in reliable early second millennium contexts. The early date of the iron finds from Kenan Tepe is notable, as is the fact that the iron slags lack most substances aside from iron and calcium carbonate. It is,

however, difficult to determine whether the inhabitants of Kenan Tepe were intentionally making iron or whether these samples are a by-product of other pyrotechnic activities. Nevertheless, the slag and iron debris analyzed thus far show little or no evidence of copper or tin except in very low trace levels. Furthermore, these samples have high levels of heavily reduced calcium and carbon. These observations would support the hypothesis that the discovery of iron-rich slag in early second millennium contexts at Kenan Tepe might be evidence of very early experimentation with iron production.

Area D

During the year 2000 field season UTARP team members opened two 5 by 5 meter trenches (D1 and D2) and one 2 by 2 meter sounding (D3) on a small protrusion on the steep eastern slopes of Kenan Tepe's main mound (Parker et al. 2000a). During the 2001 field season the two 5 by 5 meter trenches (D1 and D2) were combined into one 5 by 10 meter trench (renamed D5 [Fig. 2]). The fact that the 2 by 2 meter sounding (D3) yielded extraordinarily well preserved walls and associated surfaces prompted us to expand this unit into a 5 by 10 meter trench (renamed D4). Our findings in trench D4 proved to be one of the highlights of the 2001 field season. This operation yielded architecture and large amounts of ceramics belonging to the Red-Brown Wash Ware assemblage (Fig. 6). C-14 samples taken from contexts yielding identical ceramics in trench C2 show that this assemblage and its associated architecture dates to the early second millennium B.C. (see above).

Excavation in this unit unearthed what we believe to be a well preserved public building. This building included a series of floors that covered nearly the entire southern two-thirds of the trench. Large amounts of ceramics were contained within the matrix of these floors. The floors were abutted on the west by a narrow wall (Fig. 8). Three features were bonded to the east side of this wall. The first is a surface or pavement consisting of very large stones. Bordering this feature on the north was a single course of mud bricks forming a wall perpendicular to that mentioned above. These bricks were roughly square measuring approximately 40 by 40 cm. North of and bonded to the mud brick wall was a narrow pavement of upstanding river cobbles. The pavement is approximately 0.65 m. wide (north-south) and extends for 1.4 m. east-west before entering the east bank of the trench.

The nature of the deposits in trench D4 suggests that all of these remains belong to a single large structure. The series of floors are certainly the remains of inside surfaces indicating that the east outside wall of this structure has been lost to erosion.

Area F

Area F is located northeast of the main mound on a flat terrace approximately 23 meters above the Tigris River (Fig. 2). During the 2001 field season UTARP team members opened two new trenches (F7 [10 by 10 meters] and F8 [5 by 10 meters]) and continued work on four existing trenches (F1, F2, F4, and F9 [formerly F3]. See Fig. 7).

For ease of discussion, we have organized our excavated contexts in Area F into seven levels. These levels generally correspond to contemporary stratigraphic layers, but since we have yet to fully connect many of these layers horizontally or by chronometric dating, we must emphasize that the current grouping is tentative and may change in subsequent reports.

Level 1

The first level in Area F consists of several simple pit burials that cut the cobblestone surfaces and other *loci* of level two. In most cases, preservation is too poor to

determine sex or age, but analysis is ongoing. These burials and consequently this level are difficult to date.

Level 2

This level consists of contemporary cobblestone surfaces, found in trenches F1, F2, and F7, small ovens, found in trenches F2 and F8, and stone installations, found in trench F8. The finds discovered in trenches F7 and F8 during the 2001 season are consistent with those of the 2000 field season and reinforce our interpretation of this part of Area F as the location of outdoor activity areas. It is also likely that the cobbles encountered in F4 (Fig. 8 #5) also belong to this level.

We found a fragmentary cobblestone surface covered in pottery and animal bones in F2 and F7 that is at least 6-7m E-W by 2-4 m. N-S, and continues into the northern baulks (Fig. 7). During the 2000 season, an oven was found directly adjacent to this surface in F2. This oven is identical in dimensions and elevation to the oven found during the 2001 season just 4 m. to the south in trench F8. The cobblestone surface (F2-F7), two ovens (F2, F8), and three 0.50 m. diameter stone installations, which may be potstands, (F8) are indicative of an outdoor activity area occupying a space roughly 8 m. E-W by 10 m. N-S. If the cobblestone surface uncovered during the 2000 season in F1, located 5 m. west and 5 m. south of F8, is contemporary with the surfaces in F2 and F8, then this activity area covers 450 sqm.

Level 3

Level three consists of several perfectly round pits in trenches F7 and F8, a mudbrick wall in trench F7, thick ash deposits in trench F9 (formerly F3), and layers of fill in trench F1. Excavations beneath the level 2 cobblestone surface in trench F1 yielded layers of fill but no features that can be associated with the pits and walls in trenches F7 and F8. Excavations of contemporary levels in trench F9 uncovered ash layers but no architecture, surfaces, pits or burials.

Levels 4 and 5

Levels 4 and 5 have only been reached in F1 and F4. Level 4 contains a mud brick pavement and an associated square structure, which is likely an oven or kiln. Level 5 contains a round oven/kiln, a pit, and ash deposits (Fig. 7). These levels are tentatively dated to the turn of the fourth – third millennium but additional study of artifacts and forthcoming C-14 dating is necessary before definitive statements can be made about the chronology.

Level 4

Hoping to reach the Late Chalcolithic layers of F4 from above, we opened trench F1 during the year 2000 field season just a few meters from F4 on the top of the hill. In 2000 we excavated the level 2 cobblestone surface, about 0.75 m. below the ground surface, and several intrusive level 1 burials (see above).

Beneath the cobblestone surface and burials, we encountered layers of fill (level 3), which overlay a mud brick pavement, a mud brick structure, and an area of baked clay. The pavement consisted of 0.20 m. – 0.40 m. by 0.10 m. bricks laid with the narrow or 'stretcher' side up, oriented E-W in a single course dozens of rows wide, covering nearly the entire northeastern 2/3 of the trench in a 3.5 by 3 meter area. This pavement abutted a 1.25 by 1.25 m. square brick structure (in F1) with single brick-row walls located just south of the center of the trench. This structure is likely the base of an oven/kiln. Both the interior and exterior of its walls were literally baked into a 0.02 meter thick black, pie-crust-like layer.

Level 5

Beneath the pavement, probable oven/kiln and baked clay area in trench F1, we uncovered the base of yet another pyrotechnic installation in the center of the trench, and a small pit in the southeastern corner of the trench. The feature was round, 1.60 m. in diameter, with thin, 0.10 m. wide brick walls preserved only one course (0.10 m.) high. A large clay stand was found inside this feature. This rectangular stand, essentially a large mud brick with dimensions 0.64 m. by 0.30 m. wide and 0.09 m. high, is located towards the eastern side of the oven/kiln. The stand had carefully formed sides, apparently smoothed with a spatula or similar tool. The center of the oven/kiln consisted of baked clay turned bright orange from heating, while the entire area of the trench surrounding this feature was covered with about 0.10 m. of dark black ash and some patches of yellow clay (similar to the clay discovered in F4, level 6 [see below]). A few bits of light weight, porous, greenish yellow slag were found in this ash in the northwest corner of the trench, but no other debris or tools were found that might indicate the function of the oven/kiln.

Levels 6-7

Levels 6-7 have only been reached in F4 and F5, and consist of remains dated to the Late Chalcolithic by ceramics and four C-14 samples (only F4 is discussed here, F5 is discussed in the 2000 report [Parker et al. 2002b]). Level 6 consists of ash-filled pits, fill, and the ash and debris layers found in and around a large oven/kiln (L4009, L4027). Level 7 is the oven/kiln itself, which is the earliest structure in Area F.

Late Chalcolithic remains eroding from the steep eastern slopes of Area F above the Tigris River were first explored during the 2000 season (Parker et al. 2002a, 2002b). Further excavation in trench F4 during the 2001 field season revealed a large mud brick oven/kiln approximately 2.0 m. in diameter, half buried in the western baulk 2.60 m. below the ground surface. A carbon sample (KT4061) excavated from locus 4004 near the top of the debris accumulated in the oven/kiln yielded a 2 sigma calibrated carbon date of 3350 to 2910 B.C. (Fig. 7). In total, 1.3 m. of debris were excavated from this feature. Figure 11 illustrates a sample of the ceramics recovered from within the oven/kiln. The earliest layer of debris yielded both a reasonably large corpus of ceramics and three more carbon samples. These samples yielded 2 sigma calibrated dates of 3360-3030 (KT4157), 3630-3570 and 3540-3360 (KT4229), and 3660-3620 and 3600-3520 (KT4253 [Fig. 7]). The walls of the oven/kiln were sunk into virgin clay and the walls of the kiln curved slightly inward, suggesting that the structure originally had a domed roof.

The material recovered from this oven/kiln yielded few clues to its function. Instead we interpret this debris as secondary trash deposits. These deposits were rich in artifacts, such as spindle whorls or loom weights made from bored pot sherds, a 12.4 by 2.8 cm. chert blade (see Parker 2002b), and an anvil or kiln stand. Animal bones were the most common material found inside the kiln. These bones, many of which were burnt, represented a variety of animals including pig and wild sheep (a complete analysis of this material will be undertaken during the 2002 field season).

Conclusion

The above discussion illustrates that Kenan Tepe was occupied during four broad periods: the Late Chalcolithic, the first half of the Early Bronze Age, the early second millennium and the Early Iron Age.

Remains dating to the Late Chalcolithic and the first half of the Early Bronze Age were discovered in abundance in Area F. Since these remains are not covered by later material, the data suggest that Kenan Tepe probably reached its largest extent during the late fourth and early third millennia B.C. when the site may have been betwe-

en four and six hectares in total size. Thus far, none of our trenches in Area F have yielded domestic architecture. Instead, these levels are characterized by several large pyrotechnic installations and significant ash deposits.

A preliminary analysis of the ceramics from Area F has not yet revealed any of the characteristic "Uruk" style ceramics. Instead, the ceramic assemblage appears to be of a local flavor. The only exception to this is a nearly complete ceramic vessel that might be an example of an Uruk style "dropping spout" vessel (see Parker et al. 2002b). Nor have we recovered any of the other "markers," such as Uruk glyptic, clay cones and accounting tools, commonly used by scholars to argue for the direct involvement, or the presence, of southerners in the Mesopotamian periphery (Algaze 1993, 2001; STEIN 1998, 1999, 2001). This being the case, the potential to research the effect that the so-called "Uruk Outreach" (Algaze 1993; Pollock 1992; Rothman 2001; Stien 1999, 2000, 2001) had on the local Late Chalcolithic population of southeastern Anatolia is obvious. In future seasons part of our research agenda will be to discover if production at this local Anatolian town was fueled by intra or interregional demand, to investigate whether or not local elites controlled production, and to examine how interregional contact affected the development of complexity at the site. In the mean time we are conducting a comprehensive analysis of the most reliable loci excavated from our Late Chalcolithic contexts in an effort to clarify the Late Chalcolithic ceramic sequence at Kenan Tepe and contribute to the analysis of the overall chronology of interregional interaction in this period (cf. Wright and Rupley 2001).

The carbon-14 dates (Fig. 7) suggest ashy debris in the lowest level of the oven/kiln in F4 began to accumulate during the late LC 3 or early LC 4 period (see Rothman 2001: 5-8 for a discussion of this terminology) somewhere around 3500 B.C. Furthermore, since this kiln is built into virgin soil the Late Chalcolithic occupation at Kenan Tepe, or at least the operation of the pyrotechnic facilities in Area F, may also have begun at or around the same time. The kiln fell out of use and filled with debris, the upper levels of which date to the middle or the end of the LC 5 period somewhere around 3100 B.C. These parameters also pertain to the ceramics illustrated in figure 9: this corpus should represent a relatively late set that slightly post-dates Hacinebi B2 (Pierce 2001; Pollock and Coursey 1995). Although preliminary, these data lead to several interesting conclusions. First, if we assume that the first layers of debris that accumulated in the oven/kiln mark the beginning of its use-life then this evidence suggests that occupation at Kenan Tepe probably begins quite late in the Late Chalcolithic sequence. Second, the dating of the F4 oven/kiln places Kenan Tepe's Late Chalcolithic occupation in the midst of the "contact period" at Hacinebi (period B2) when the material culture shows a significant amount of intrusive southern Mesopotamian elements. Although our exposures to this period are still limited, such elements are conspicuously absent from the material culture thus far excavated at Kenan Tepe.

The transition between the Late Chalcolithic and the Early Bronze Age is marked in Area F at Kenan Tepe by a curious phenomenon. It appears that the ash and other debris created by decades of production during the Late Chalcolithic Period was, by the beginning of the third millennium, too much for the inhabitants of Kenan Tepe to bear. To alleviate this problem the inhabitants of the Early Bronze Age town sealed the mess of the Late Chalcolithic levels by covering the debris by, in one case a mud brick pavement (in trench F1), and in another, re-deposited virgin soil (in trench F9). Upon this new foundation, the inhabitants of the Early Bronze Age town continued the tradition of production by constructing new pyrotechnic facilities and creating new deposits of ash and other debris. Continuity of settlement between the Late Chalcolithic and Early Bronze Age is quite unusual, at least in comparison with upper Mesopotamia and the upper Euphrates basin. Surveys in the plains of northern Iraq (Wilkinson and Tucker 1995) and in the environs of Tell Leilan in the Upper Khabur area (STEIN and Wattenmaker 1990) show substantial settlement dislocations in the transition from the fourth to the third millennium. Similar results have been reported in the Upper Euphra-

tes (Wilkinson 1990; Algaze et al. 1991, 1994). Many scholars have argued that the decline of settlement observed in these areas is due, at least in part, to the collapse of the Uruk regional trade networks linking the markets of southern Mesopotamia with the resource zones of highland Iran and Anatolia (Algaze 1993). Although survey data from parts of the Upper Tigris river region (Algaze 1989; Algaze et al. 1991) suggest that some areas of southeastern Anatolia were affected by the "Uruk Expansion" our excavations at Kenan Tepe show a far greater degree of continuity between these periods. Our future research will concentrate on exploring the factors that might have caused this striking difference.

In the initial survey of the Upper Tigris River Valley (Algaze 1989; Algaze et al. 1991) no Middle Bronze Age sites were recognized suggesting that this part of Turkey was sparsely populated during this period. This theory came as somewhat of a surprise since elsewhere in upper Mesopotamia including the Cizre Plain in the far southeastern corner of modern Turkey (Algaze et al. 1991; Parker 2001), the Khabur plains of Syria (Meijer 1986; STEIN and Wattenmaker 1990), the Sinjar plains of northern Iraq (Wilkinson 1990b; Wilkinson and Tucker 1995) and in the Upper Euphrates Basin (Algaze et al. 1994), the early second millennium is a period of great florescence. This situation led the authors of the survey report to conclusion that "either this portion of the Tigris basin was bypassed entirely by Middle Bronze Age development attested to elsewhere or, more likely, it is characterized by a thus far unreported and unrecognized assemblage (Algaze et al. 1991: 183)." The past two seasons of excavation at Kenan Tepe have confirmed this assumption by showing that the early second millennium in the Upper Tigris River region is marked, not by the Khabur ware assemblage of north Syria, nor by the monochrome wares of central Anatolia. Instead, this period is marked in the Tigris basin by the so-called Red-Brown Wash Ware assemblage.

Shapes and wares with this characteristic surface treatment occur at Kenan Tepe in the context of a larger assemblage that has not been previously documented, or even identified, as a coherent assemblage (Fig. 6). Excavations during the 2001 field season unearthed well-preserved architectural levels with numerous sealed contexts containing both an array of ceramics belonging to this assemblage and a number of carbon samples. An analysis of the carbon samples both confirmed our assumption that this assemblage dates to the early second millennium B.C. and at the same time underscored the importance of this as of yet unknown ceramic assemblage as a marker of the early second millennium B.C. in this part of southeastern Turkey.

In the case of Kenan Tepe's Early Iron Age settlement, it is quite clear that we are dealing with an indigenous Anatolian village. The ceramic assemblage includes numerous examples of "corrugated wares" (Bartle 1994) as well as types previously defined as "indigenous Iron Age" base on survey material from the Upper Tigris River region (Parker 1997, 2001). Although many of the contexts dating to this period are somewhat disturbed do to the proximity of this material to ground surface, we are nevertheless in a good position to evaluate the nature of occupation during the Early Iron Age. To begin with, the chronology of the town appears to be limited to the Early Iron Age, as there is no indication of occupation during the Neo-Assyrian Imperial Period. In fact, it appears that the town was either abandon or destroyed in the wake of Assyrian colonization of the region in the ninth century B.C. (Parker et al. 2002a). Further excavation at Kenan Tepe might, therefore, illuminate the affects that Neo-Assyrian imperialism had on the indigenous population of the Upper Tigris River region.

BIBLIOGRAPHY

- ALGAZE, G. (1989). "A New Frontier: First Results of the Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project, 1988." *Journal of Near Eastern Studies* 48(4): 241-281.

- ALGAZE, G. (1993). *The Uruk World System: The Dynamics of Expansion of Early Mesopotamian Civilization*. Chicago, The University of Chicago Press.
- ALGAZE, G. (2001). The Prehistory of Imperialism: The Case of Uruk Period Mesopotamia. *Uruk Mesopotamia & its Neighbors: Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*. M. S. Rothman. Sante Fe, School of American Research Press: 27-83.
- ALGAZE, G., R. BREUNINGER, et al. (1991). "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons." *Anatolica* 17: 175-240.
- ALGAZE, G., R. BREUNINGER, et al. (1994). "The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas." *Anatolica* 20: 1-96.
- BARTL, K. (1994). "Die Frühe Eisenzeit in Ostanatolien und Ihre Verbindungen zu den Benachbarten Regionen." *Baghdader Mitteilungen* 25: 473-518.
- MEIJER, D. (1986). *A Survey in Northeastern Syria*. Istanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut te Istanbul.
- PEARCE, J. (2000). The Late Chalcolithic Sequence at Hacinebi Tepe, Turkey. *Chronologies des pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVe-IIIe millénaires*. C. Marro and H. Hauptmann. Paris, Institut Français d'études Anatoliennes d'Istanbul: 115-143.
- POLLOCK, S. and C. COURSEY (1995). "Ceramics from Hacinebi Tepe: Chronology and Connections." *Anatolica* 21(101-141).
- PARKER, B. J. (2001). *The Mechanics of Empire: The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. Helsinki, The Neo-Assyrian Text Corpus Project.
- PARKER, B. J., A. CREEKMORE, et al. (2002a). The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP): Preliminary Report from the Year 2000 Excavations at Kenan Tepe. *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs. Activities in 2000*. N. Tuna, J. Öztürk and J. Velibeyoglu. Ankara, Middle East Technical University, Centre for Research and Assessment of the Historic Environment.
- PARKER, B. J., A. CREEKMORE, et al. (2002b). The Upper Tigris Archaeological Research Project (UTARP) Year 2000 Excavations at Kenan Tepe. *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü.
- ROTHMAN, M. S., Ed. (2001). *Uruk Mesopotamia & its Neighbors: Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*. Sante Fe, School of American Research Press.
- STEIN, G. (1998). World System Theory and Alternative Modes of Interaction in the Archaeology of Culture Contact. *Studies in Culture Contact: Interaction, Culture Change and Archaeology*. J. Cusick. Carbondale, Center for Archaeological Investigations: 220-255.

- STEIN, G. J. (1999). *Rethinking World-Systems: Diasporas, Colonies, and Interaction in Uruk Mesopotamia*. Tucson, The University of Arizona Press.
- STEIN, G. J. (2001). Indigenous Social Complexity at Hacinebi (Turkey) and the Organization of Uruk Colonial Contact. *Uruk Mesopotamia & its Neighbors: Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*. M. S. Rothman. Santa Fe, School of American Research Press: 265-305.
- STEIN, G. J. and P. WATTENMAKER (1990). The Tell Leilan Regional Survey: Preliminary Report. *Economy and Settlement on the Near East: Analysis of Ancient Sites and Materials*. N. Miller. Philadelphia, University of Pennsylvania Press: 1-18.
- WILKINSON, T. J. (1990a). *Town and Country in Southeastern Anatolia. Vol. 1: Settlement and Land Use at Kurban Höyük and Other Sites in the Lower Karababa Basin*. Chicago, Oriental Institute Press.
- WILKINSON, T. J. (1990b). "The Development of Settlement in the North Jazira Between the 7th and 1st Millennia BC." *Iraq* 52: 49-62.
- WILKINSON, T. J. and D. J. TUCKER (1995). *Settlement Development in the North Jazira, Iraq: A Study of the Archaeological Landscape*. Baghdad, British School of Archaeology in Iraq.
- WRIGHT, H. T. and E. S. A. RUPLEY (2001). Calibrated Radiocarbon Age Determinations of Uruk-Related Assemblages. *Uruk Mesopotamia & its Neighbors: Cross-Cultural Interactions in the Era of State Formation*. M. S. Rothman. Santa Fe, School of American Research Press: 85-122.

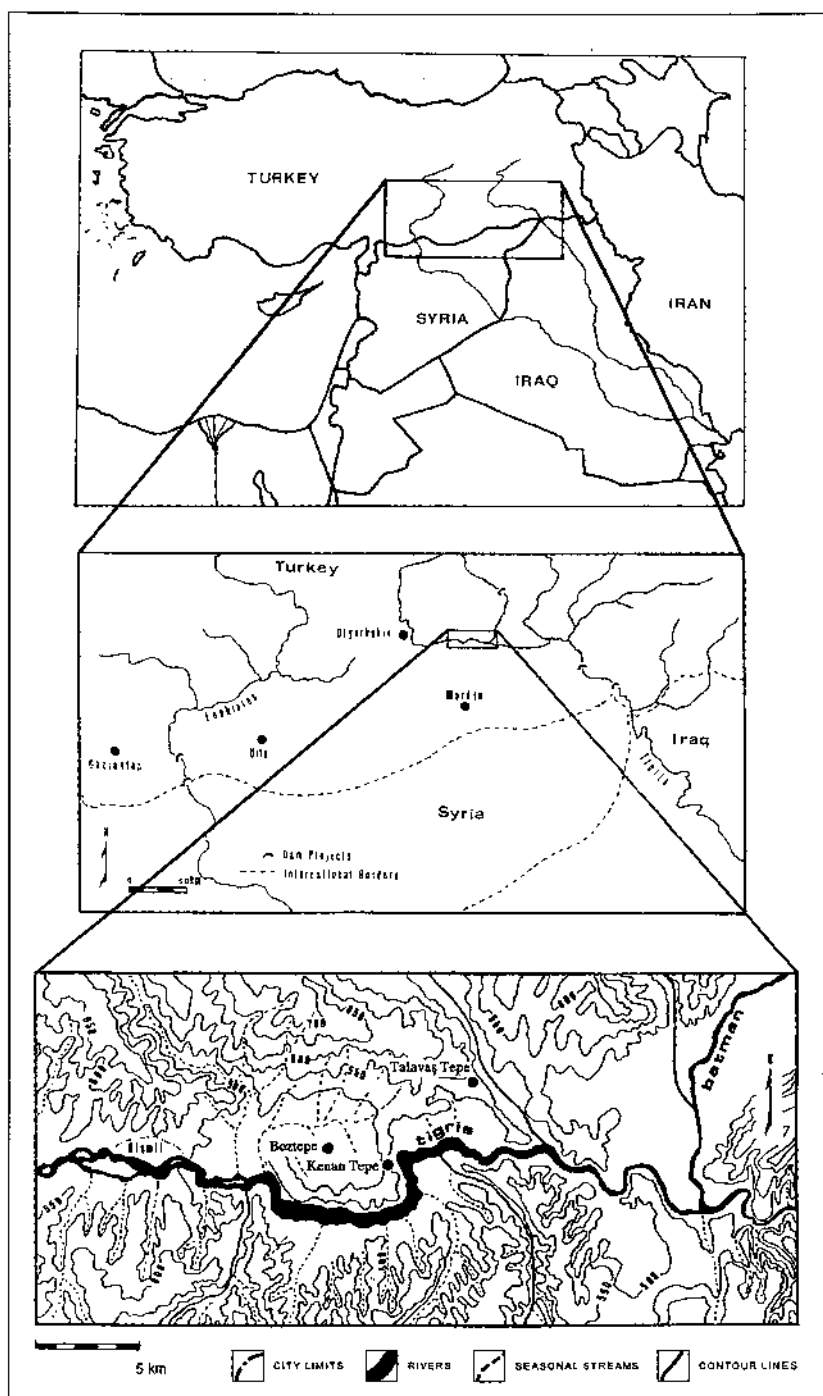

Fig. 1: Map of Southeastern Turkey with enlargements showing the Upper Tigris River Valley and the location of Kenan Tepe

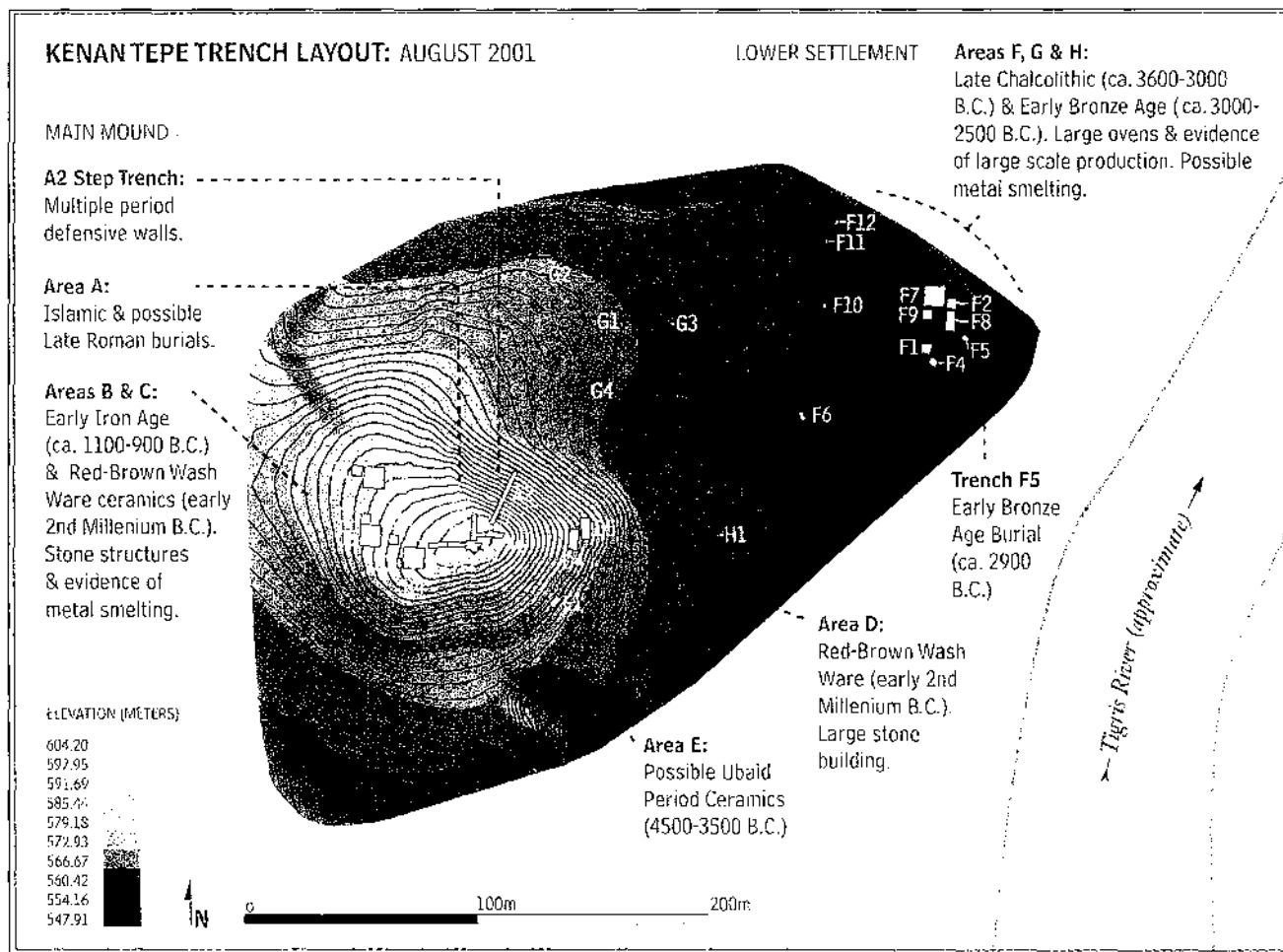

Fig. 2: Topographic map of Kenan Tepe

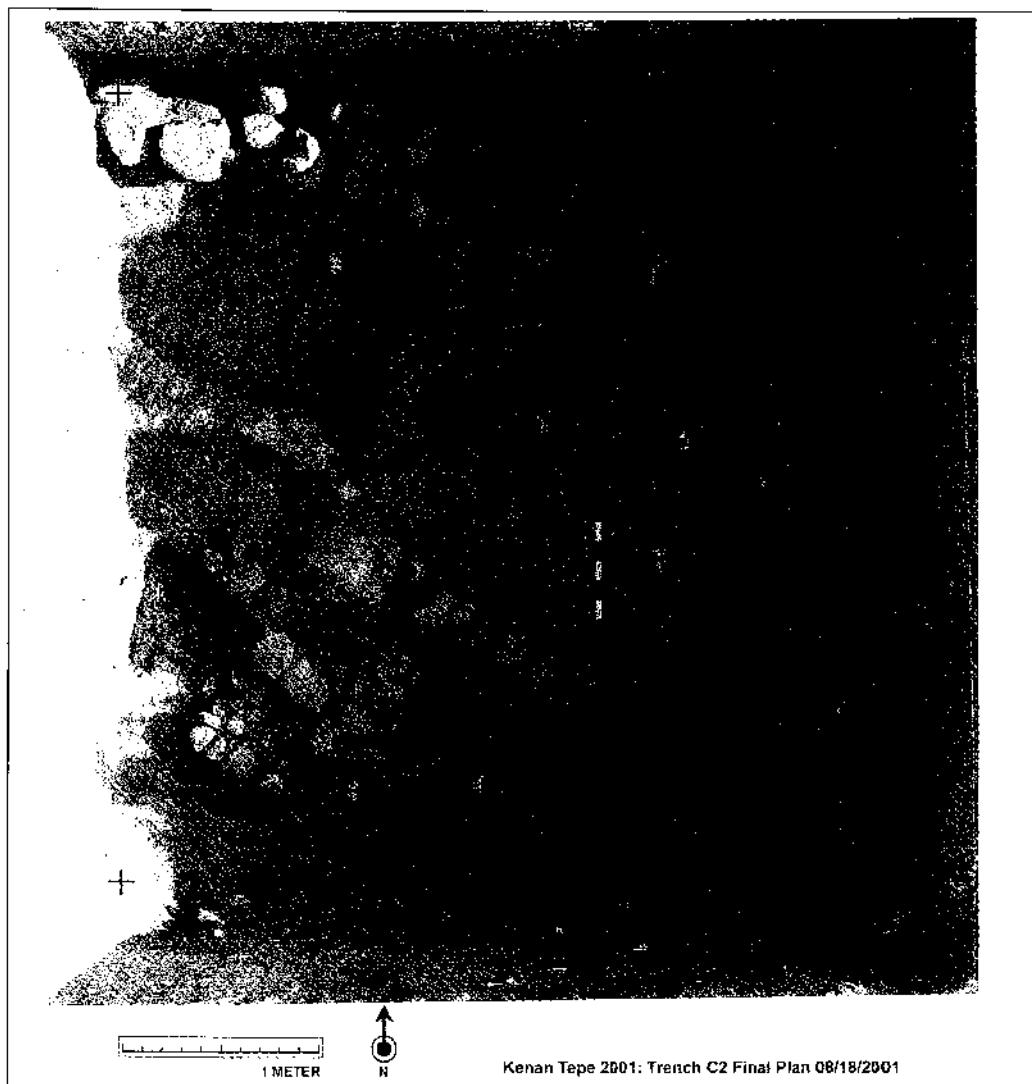

Fig. 3: Digital Top Plan of Trench C2. This plan shows the northeastern corner of an early second millennium domestic structure. Note that this top plan was constructed by superimposing nine digital images

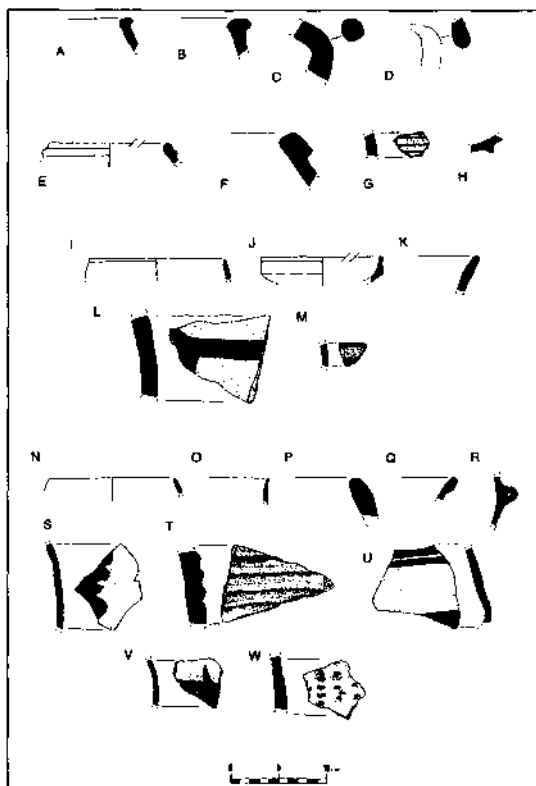

Fig. 4: Early second millennium ceramics from Trench C2

Fig. 4: Early Second Millennium Ceramics from Area C Loci 2022, 2034, 2036 and 2039

- Yellowish red paint (5YR 5/6) on exterior surface. Fine chaff temper.
- K. C2 L2036 KT2219 #3:** Light yellowish brown exterior surface (10YR 6/3) grading to a brown core (7.5YR 5/4). Pale brown interior surface (10YR 6/4). Fine chaff temper.
- L. C2 L2036 KT2219 #1:** Very pale brown surface (10YR 7/4) abruptly changing to a gray core (10YR 5/1). Very pale brown interior surface (10YR 7/3). Medium chaff temper.
- M. C2 L2036 KT2219 #5:** Light gray surface (10YR 6/3) grading to a reddish yellow core (7.5YR 6/6). Pale brown interior surface (10YR 7/2). Wash on exterior surface. Very pale brown paint on exterior surface (10YR 8/2). Very fine chaff temper.
- N. C2 L2039 KT2235 #5:** Reddish yellow exterior surface (5YR 6/6). Reddish yellow core (5YR 6/6). Yellowish red interior surface (5YR 7/6). Chaff temper.
- O. C2 L2039 KT2235 #2:** Red exterior surface (2.5YR 5/6) grading to a red core (2.5YR 5/8). Red interior surface (2.5YR 5/8). Fine chaff temper.
- P. C2 L2039 KT2269 #5:** Pink exterior surface (7.5YR 7/4) grading to a light red core (2.5YR 7/6). Pink interior surface (7.5YR 8/4). Medium chaff temper.
- Q. C2 L2039 KT2235 #3:** Pale brown exterior surface (7.5YR 6/3) grading to a brown core (7.5YR 5/4). Light brown interior surface (10YR 6/3). Medium chaff temper.
- R. C2 L2039 KT2269 #4:** Light greenish gray exterior surface (GLE1 6/10Y) grading to a gray core (2.5Y 5/1). Greenish gray interior surface (GLE1 7/10Y). Burnished interior and exterior surfaces. Very fine grit temper.
- S. C2 L2039 KT2269 #2:** Pink exterior surface (10YR 7/4) grading to a reddish yellow core (7.5YR 7/6). Very pale brown interior surface (7.5YR 8/4). Wash on the exterior surface with dark reddish brown paint (5YR 3/2). Fine grit temper.
- T. C2 L2039 KT2269 #3:** Gray exterior surface (7.5YR 5/2) grading to a dark gray core (GLE1 4/N). Brown interior surface (5Y 5/1). Wash on exterior. Incised bands on surface. Fine grit temper.
- U. C2 L2039 KT2269 #1:** Very pale brown exterior surface (2.5Y 7/2). Reddish yellow fabric (7.5YR 6/6) grading to a pale brown core (10YR 6/3). Light gray interior surface (10YR 7/4). Wash on exterior surface. Dark reddish brown paint on exterior surface (5YR 3/3). Fine grit temper.
- V. C2 L2039 KT2235 #1:** Pale red exterior surface (2.5YR 6/3) grading to a reddish brown core (2.5YR 5/4). Light reddish brown interior surface (2.5YR 6/2). Reddish brown paint on exterior surface (2.5YR 4/3). Fine chaff temper.
- W. C2 L2039 KT2269 #6:** Light reddish brown exterior surface (2.5YR 6/4) grading to a reddish yellow core (5YR 7/6). Light reddish brown interior surface (5YR 6/4). Fingernail impressions on exterior surface. Very coarse grit temper.

A. C2 L2022 KT2291 #6: Pink exterior surface (2.5YR 7/6). Red fabric (2.5YR 5.6) abruptly changing to a reddish yellow core (5YR 6/6). Light red interior surface (7.5YR 7/4). Medium grit temper.

B. C2 L2022 KT2291 #8: Pink exterior surface (5YR 3/1) grading to a dark gray core (5YR 4/1). Very dark gray interior surface (7.5YR 7/4). Wash on exterior surface. Medium chaff temper.

C. C2 L2022 KT2291 #4: Very dark gray exterior surface (2.5 YR 4/4). Reddish yellow fabric (5YR 7/6) abruptly changing to a black core (7.5YR 2.5/1). Reddish brown interior surface (5YR 3/1). Medium chaff temper.

D. C2 L2022 KT2291 #5: Very pale brown exterior surface (10YR 7/4) grading to a dark gray core (10YR 4/1). Very pale brown interior surface (10YR 7/4). Black paint (10YR 3/1) on exterior surface. Medium chaff temper.

E. C2 L2034 KT2204 #1: Light brown exterior surface (7.5YR 6/4). Yellowish gray fabric (5YR 5/6) grading to a dark gray core (5YR 4/1). Light brown interior surface (7.5YR 6/3). Medium grit temper.

F. C2 L2034 KT2204 #4: Reddish brown exterior surface (5YR 5/6) grading to a dark reddish gray core (5YR 4/2). Yellowish red interior surface (5YR 5/3). Medium to coarse grit temper.

G. C2 L2034 KT2204 #2: Light brown surface (5YR 5/4). Yellowish red fabric (5YR 5/8) abruptly changing to a dark gray core (5YR 4/1). Reddish brown interior (7.5YR 6/4). Fine grit temper.

H. C2 L2034 KT2204 #3: Light brownish gray exterior surface (7.5YR 6/4). Strong brown fabric (7.5YR 5/6) abruptly changing to a dark gray core (7.5YR 4/1). Light brown interior surface (10YR 6/2). Dark gray paint (7.5YR 4/1) on exterior surface. Coarse grit temper.

I. C2 L2036 KT2219 #4: Dark gray exterior surface (2.5Y 3/1). Gray core (2.5Y 5/1). Very dark gray interior surface (2.5Y 4/1). Wash on exterior surface with paint. Medium chaff temper.

J. C2 L2036 KT2219 #2: Very pale brown exterior surface (10YR 7/4). Very pale brown core (10YR 7/4). Very pale brown interior surface (10YR 7/3).

Carbon 14 data from trench C2.

Sample Data	Measured Radiocarbon Age	¹³ C/ ¹² C Ratio	Conventional Radiocarbon Age(**)
Beta - 165446 SAMPLE : L2082 KT 2584 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (charred material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 1920 to 1680 (Cal BP 3870 to 3630)	3500 +/- 50 BP	-26.5 o/oo	3480 +/- 50 BP
Beta - 165447 SAMPLE : L2087 KT 2614 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (charred material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 1950 to 1670 (Cal BP 3900 to 3620)	3520 +/- 60 BP	-26.8 o/oo	3490 +/- 60 BP
Beta - 165448 SAMPLE : L2084 KT 2576 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (charred material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 1940 to 1740 (Cal BP 3900 to 3690)	3520 +/- 40 BP	-25.2 o/oo	3520 +/- 40 BP

Carbon 14 data from Trench F4.

Sample Data	Measured Radiocarbon Age	¹³ C/ ¹² C Ratio	Conventional Radiocarbon Age(**)
Beta - 155572 SAMPLE : KT#4061 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (charred material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 3350 to 2910 (Cal BP 5300 to 4860)	4430 +/- 60 BP	-24.4 o/oo	4440 +/- 60 BP
Beta - 166341 SAMPLE : KT#4157 F4.4023.4157 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (charred material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 3360 to 3030 (Cal BP 5310 to 4980)	4510 +/- 40 BP	-25.9 o/oo	4500 +/- 40 BP
Beta - 166342 SAMPLE : KT#4229 F4.4023.4229 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (organic material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 3630 to 3570 (Cal BP 5580 to 5520) AND Cal BC 3540 to 3360 (Cal BP 5480 to 5310)	4700 +/- 40 BP	-25.5 o/oo	4690 +/- 40 BP
Beta - 166343 SAMPLE : KT#4253 F4.4023.4253 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (organic material): acid/alkali/acid 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 3660 to 3620 (Cal BP 5610 to 5570) AND Cal BC 3600 to 3520 (Cal BP 5540 to 5470)	4820 +/- 40 BP	-24.9 o/oo	4820 +/- 40 BP

Carbon 14 data from Trench F5.

Sample Data	Measured Radiocarbon Age	¹³ C/ ¹² C Ratio	Conventional Radiocarbon Age(**)
Beta - 156415 SAMPLE : KT5030 ANALYSIS : AMS-Standard delivery MATERIAL/PRETREATMENT : (bone collagen): collagen extraction: with alkali 2 SIGMA CALIBRATION : Cal BC 2920 to 2870 (Cal BP 4860 to 4820) AND Cal BC 2800 to 2770 (Cal BP 4750 to 4720)	4210 +/- 40 BP	-22.1 o/oo	4260 +/- 40 BP

Fig.5: Carbon 14 data

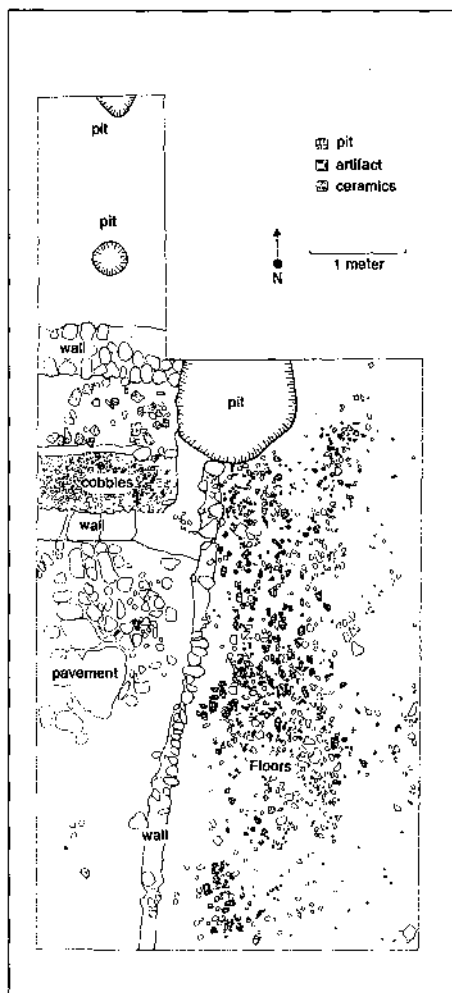

Fig. 6: Plan of Trench D4

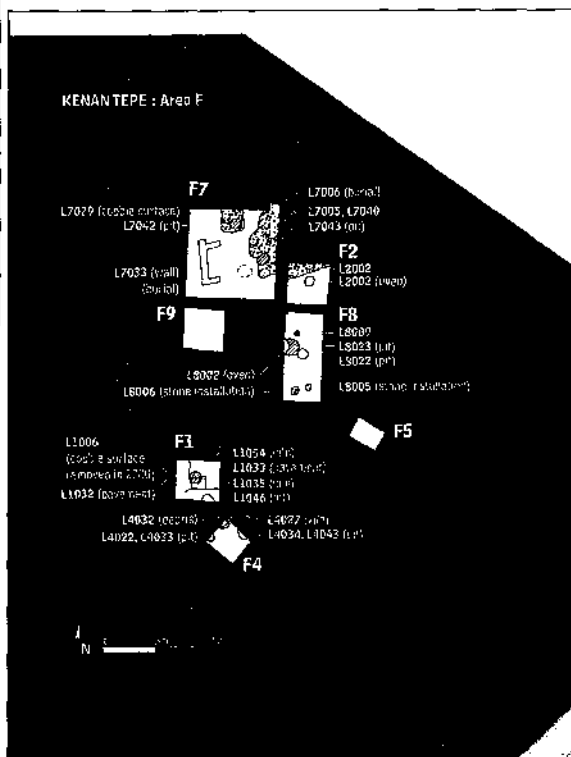
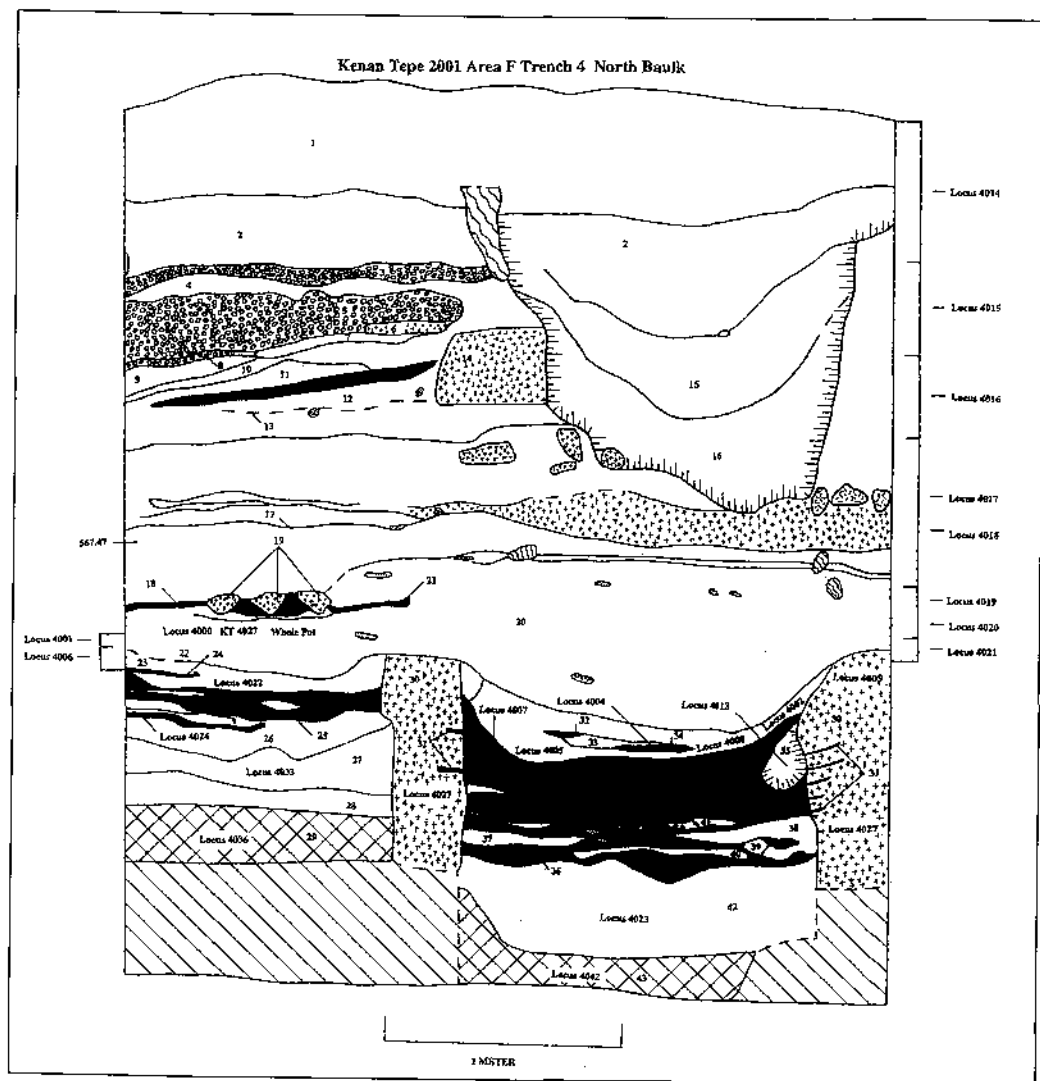

Fig. 7: Overall map of Area F

PEBBLES

AREA NOT REPRESENTED
IN THE BAULK

PIT

VIRGIN SOIL

MUDBRICK

ASH

ANIMAL BURROW

ROCK

POTTERY

Line Elevation: 567.47

* WET Munsells

(Otherwise, Munsells are natural Munsells)

1. Topsoil - Loosely packed angular grained soil. Light brownish gray.*
2. Subtopsoil - Brown with white flecks, darker inside the pit in the North-East area.*
3. Rock Surface - Mostly rocks along a straight line. Light brownish-red soil.*
4. Space between Surfaces - Light reddish-brown to darker reddish brown in hue.*
5. Larger Rock Surfaces - Larger cobbles on top, smaller cobbles on the bottom.
6. Mudbrick Light gray.*
7. Medium gray soil between cobble layer and surface.*
8. Floor surfaces that become black ash.*
9. Light brown area.*
10. Strong Brown. 7.5YR 5/6.*
11. Strong Brown. 7.5YR 4/6.*
12. Light Gray fill between surfaces and ash layer.*
13. Very thin surface of pebbles in a line with small white plaster bits.
14. Mudbrick. Brown 7.5YR 5/4.*
15. Strong Brown. 7.5YR 4/6.*
16. Brown. 7.5YR 5/4.*
17. Possible surface.
18. Possible surface.
19. Mudbricks. Strong Brown 7.5YR 4/6.*
20. Light Gray - very hard layer that extends from the West to the East baulk.
Very tightly packed. Comes off in jagged strips. Not easily croweled. Possibly brick.*
21. Lightly colored ash areas between bricks and leading to the bricks.
22. Clay. Very hard packed. Gray 5YR 6/1.
23. Clay. Hard packed. Light Brown 7.5YR 6/3.
24. Ash lens. Dark Gray 5YR 4/1.
25. Ash. Dark Gray 2.5Y 4/1.
26. Less dense ash deposition with medium packed clay matrix. 7.5YR 6/1 Gray.
27. Clay. Chunky, cracking layer. Pinkish Gray 5YR 6/2.
28. Clay. Pinkish Gray 5YR 7/2.
29. Virgin Soil. Pinkish Gray 7.5YR 7/2.
30. Mudbrick. Light Brown 7.5YR 6/4.
31. Mortar Lens. Pale Brown 10YR 6/3.
32. Ash. Fine, soft. Dark Grayish Brown 10YR 4/2.
33. Ash with charcoal bits. Light Gray 10YR 7/1.
34. Ash. Fine, soft. Very Dark Gray 7.5YR 3/1.
35. Ash. Pale Brown 10YR 6/3.
36. Ash with charcoal bits. Gray 10YR 5/1.
37. Clay-loam. Hard; of medium sort. Light Yellowish Brown 10YR 6/4.
38. Clay-loam. Hard; of medium sort. Pale Brown 10YR 6/3.
39. Hard crumbly soil of very coarse texture. Light Yellowish Brown 10YR 6/4.
40. Clay. Crumbly; of medium sort. Pale Brown 10YR 6/3.
41. Ash with charcoal pieces. Gray 7.5YR 6/1.
42. Clay. Very hard. Light brown 7.5YR 6/3.
43. Virgin soil. Brown 7.5YR 5/3.

Description for Figure 8

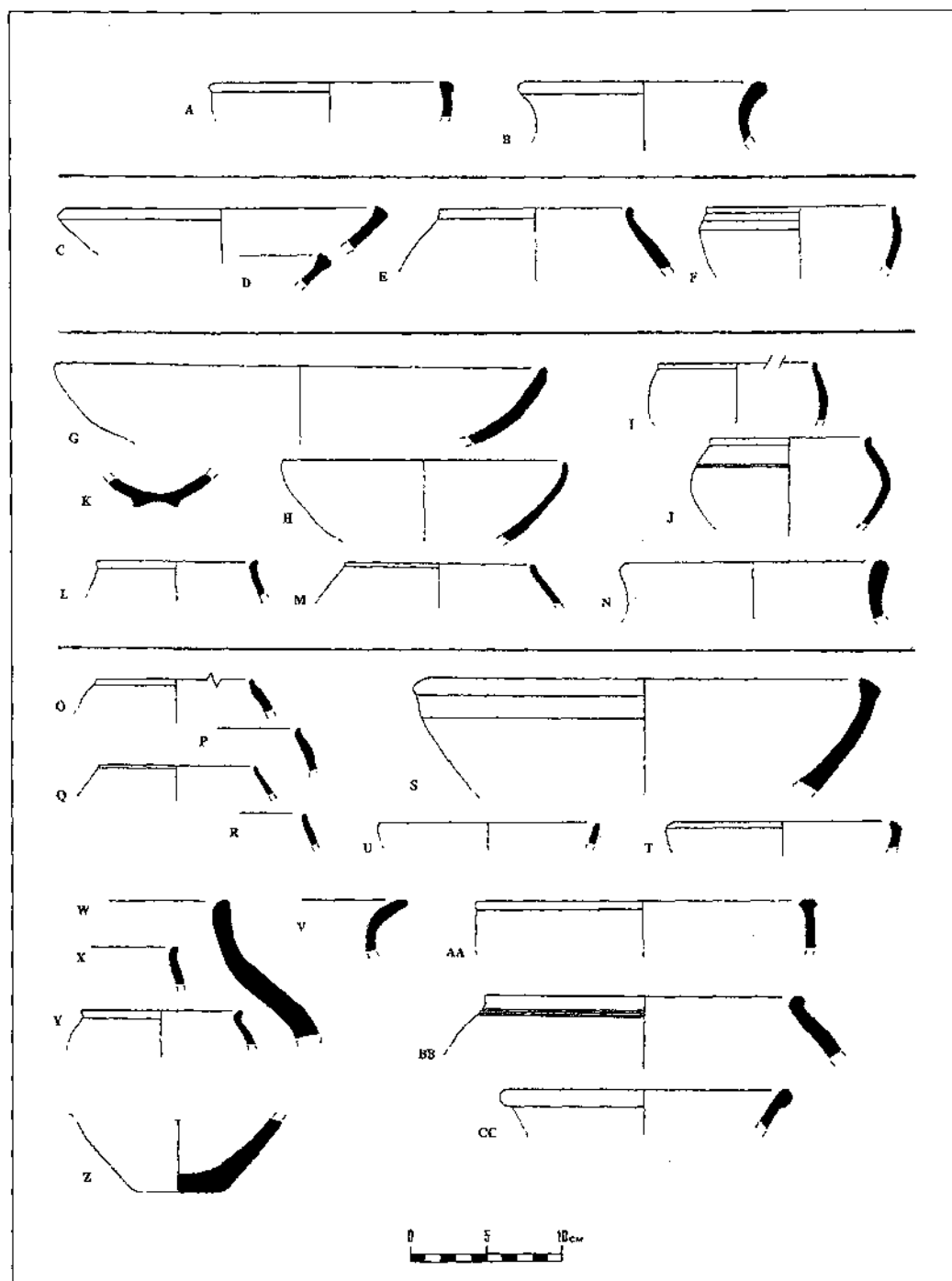

Fig. 9: Late Chalcolithic ceramics from Trench F4

Fig. 9: Descriptions for Late Chalcolithic Ceramics from Trench F4

- A. F4 L4004 KT4047 #1: Reddish yellow exterior surface (5YR 6/6) grading to a reddish yellow core (5YR 7/6). Reddish yellow interior surface (5YR 6/6). Burnished exterior. Fine grit temper.
- B. F4 L4004 KT4047 #2: Light brown exterior surface (7.5 YR 6/4). Pink fabric (7.5YR 7/4) abruptly changing to a black core (10 YR 2/1). Pink interior surface (7.5YR 7/4). Medium chaff temper.
- C. F4 L4005 KT4062 #2: Pink exterior surface (7.5 YR 6/3) abruptly changing to a pinkish gray core (7.5YR 6/2). Light brown interior surface (7.5YR 7/4). Pink wash on exterior surface (7.5YR 6/3). Fine chaff temper.
- D. F4 L4005 KT4062 #6: Reddish yellow exterior surface (5YR 5/6) grading to a reddish yellow core (5YR 6/6). Reddish yellow interior surface (5YR 6/6). Reddish yellow wash on exterior surface (5YR 5/6). Pink paint on exterior surface (5YR 7/4). Very coarse chaff temper. Cmd. unknown.
- E. F4 L4005 KT4062 #4: Reddish yellow exterior surface (5YR 7/3) grading to a reddish yellow core (5YR 6/6). Pink interior surface (5YR 5/6). Fine chaff temper.
- F. F4 L4005 KT4062 #5: Reddish yellow exterior surface (5YR 6/6) grading to a yellowish red core (5YR 6/6). Reddish yellow interior surface (5YR 7/6). Reddish yellow wash on exterior surface (5YR 6/6). Very coarse chaff temper.
- G. F4 L4007 KT4086 #2: Reddish yellow exterior (10 YR 7/4). Red fabric (2.5YR 5/6) abruptly changing to a reddish yellow core (7.5YR 7/6). Very pale brown interior surface (5YR 6/6). Reddish yellow wash on exterior surface (10YR 7/4). Medium grit temper.
- H. F4 L4007 KT4086 #1: Reddish yellow exterior surface (5 YR 6/6) grading to a reddish yellow core (5 YR 6/8). Reddish yellow interior surface (7.5 YR 7/6). Non-visible temper.
- I. F4 L4007 KT4065 #2: Reddish yellow exterior surface (7.5 YR 6/6) grading to a reddish yellow core (7.5 YR 7/6). Reddish yellow interior surface (5 YR 6/6). Fine grit temper. Cmd. unknown.
- J. F4 L4007 KT4077 #1: Reddish yellow exterior surface (5 YR 6/4) grading to a light brown core (7.5 YR 6/4). Light reddish brown interior surface (5 YR 6/6). Fine grit temper.
- K. F4 L4007 KT4086 #5: Light brown exterior surface (10YR 7/4) grading to a yellowish brown core (10YR 5/4). Very pale brown interior surface (7.5YR 6/4). Medium grit temper.
- L. F4 L4007 KT4065 #1: Light brown exterior surface (7.5 YR 6/4) grading to a light reddish brown core (7.5 YR 6/4). Light brown interior surface (7.5 YR 6/3). Light brown wash on exterior surface (7.5 YR 6/4). Fine grit temper.
- M. F4 L4007 KT4086 #3: Pale brown exterior surface (10YR 7/3) grading to a dark gray core (10YR 4/1). Very pale brown interior surface (10YR 6/3). Medium grit temper.
- N. F4 L4007 KT4086 #4: Light brown exterior surface (10YR 5/3). Brown fabric (10YR 5/3) abruptly changing to a black core (10YR 2/1). Brown interior surface (7.5YR 6/4). Light brown wash on exterior surface (10YR 5/3). Burnished on interior and exterior surfaces. Coarse chaff temper.
- O. F4 L4023 KT4111 #2: Very pale brown exterior (10YR 6/4). Yellow fabric (10YR 8/6) grading to a dark gray core (10YR 6/1). Light yellowish brown interior surface (10YR 7/3). Medium grit temper.
- P. F4 L4023 KT4202 #2: Reddish yellow exterior surface (5YR 6/6). Reddish yellow core (5YR 6/6). Reddish yellow interior surface (5YR 6/6). Fine chaff temper. Cmd. unknown.
- Q. F4 L4023 KT4217 #2: Reddish yellow exterior surface (7.5YR 7/6). Reddish yellow core (7.5YR 7/6). Reddish yellow interior surface (7.5YR 7/6). Burnished exterior. Fine grit temper.
- R. F4 L4023 KT4202 #1: Pink exterior surface (7.5YR 7/3). Pink fabric (7.5YR 7/4) abruptly changing to a pink core (7.5YR 7/3). Pink interior surface (7.5YR 7/4). Fine grit temper. Cmd. unknown.
- S. F4 L4023 KT4202 #1: Pink exterior surface (10YR 6/6). Reddish yellow fabric (7.5YR 6/6) grading to a strong brown core (7.5YR 5/6). Very pale brown interior surface (7.5YR 7/4). Fine chaff temper.
- T. F4 L4023 KT4111 #4: Pink exterior surface (7.5YR 6/4) grading to a reddish yellow core (7.5YR 6/6). Light brown interior surface (7.5YR 7/4). Fine grit and chaff temper.
- U. F4 L4023 KT4217 #1: Reddish yellow exterior surface (7.5YR 7/4) grading to a reddish yellow core (5YR 7/6). Pink interior surface (5YR 7/6). Fine grit temper.
- V. F4 L4023 KT4111 #1: Reddish yellow exterior surface (7.5YR 6/4) grading to a reddish yellow core (7.5YR 6/6). Light brown interior (7.5YR 6/6). Burnished exterior. Very coarse grit temper.
- W. F4 L4023 KT4251 #1: Pink exterior surface (7.5YR 6/6). Light brown fabric (7.5YR 6/4) abruptly changing to a black core (7.5YR 2.5/1). Reddish yellow interior surface (7.5YR 7/3). Burnished exterior. Fine grit and chaff temper. Cmd. unknown.
- X. F4 L4023 KT4202 #3: Reddish yellow exterior surface (5YR 5/6) grading to a yellowish red core (5YR 5/6). Yellowish red interior surface (5YR 6/6). Burnished exterior. Fine grit temper. Cmd. unknown.
- Y. F4 L4023 KT4251 #2: Reddish yellow exterior surface (7.5YR 6/6) grading to a strong brown core (7.5YR 5/6). Reddish yellow interior surface. Fine grit and chaff temper.
- Z. F4 L4023 KT4111 #6: Pink exterior surface (7.5YR 7/4). Pink core (7.5YR 7/4). Pink interior surface (7.5YR 7/4). Coarse chaff temper.
- AA. F4 L4023 KT4111 #5: Reddish yellow exterior (7.5YR 7/4) grading to a reddish yellow core (5YR 6/6). Pink interior surface. Fine grit temper.
- BB. F4 L4023 KT4111 #3: Yellowish red exterior surface (7.5YR 5/4). Brown fabric (7.5YR 3/3) grading to a yellowish red core (5YR 5/8). Brown interior surface (5YR 5/6). Yellowish red wash on exterior surface (7.5YR 5/4). Double incised bands. Coarse grit temper.
- CC. F4 L4023 KT4251 #3: Light brown exterior surface (5YR 6/6) grading to a yellowish red core (5YR 5/6). Reddish yellow interior surface (7.5YR 6/4). Light brown wash on exterior surface (5YR 6/6). Fine grit and chaff temper.

ANTANDROS 2001 KAZILARI

Gürcan POLAT*

Troas yöresinde yer alan Antandros, Edremit Körfezi'nin kuzeyinde, İda Dağı'nın güney eteklerinde, Altınoluk Beldesinin 2.5 km. doğusunda, denize dik inen 215 m. rakımlı Kaletaşı Tepesi'nin zirve ve batı yamaçlarında konumlanmıştır (Harita:1). Antandros kazılarının ilk sezonu, Balıkesir Kuva-yı Milliye Müzesi Müdürlüğü önderliğinde, Yrd.Doç.Dr. Gürcan Polat'ın bilimsel başkanlığında 9 Temmuz-14 Eylül 2001 tarihlerinde dört sektörde çalışılarak tamamlanmıştır¹.

YAMAÇ EV SEKTÖRÜ (Çizim: 1)

Antandros kentinin olasılıkla akropolünü oluşturan Kaletaşı Tepesi'nin zeytin ağaçları ile kaplı güneybatı eteklerinde, 2000 yılı yüzey araştırmasında çok sayıda kaçak kazı çukuru tespit edilmiştir. Bu kaçak kazı çukurlarından birinde, mermer bir eşik taşına ait parçaların bulunması ve önceki yıllarda bu alandan kaçak kazı ile mozaiklerin çıkarıldığı duyumu üzerine, söz konusu kaçak kazı çukurunu da içerisine alan bir açmada çalışmaya başlanmıştır. Zeytin dikimi nedeniyle teraslanan yamaç, güneyde yer alan Edremit Körfezi'ne hâkim bir konumdadır.

Kazı çalışmalarının başlaması ile birlikte, açmanın güney bölümünde kaçak kazı ile kısmen tahrip edilen mozaik tabana rastlanmıştır. 25.58 m. kodunda yer alan bu mozaik taban, yaklaşık 1x1 cm. ölçülerinde tesseralardan oluşmakta olup bir altıgenin kenarlarına dizilen altı kare ve bunların aralarına yerleştirilen üçgenlerden oluşan geometrik bir bezemeye sahiptir². Güney bölümü yüzeye yakın olmasından dolayı tahribat görmüş mozaik taban, yaklaşık 2.50 m. genişlikte korunmuştur. Bu alanda kazının genişletilmesi sonucunda, mozaik tabanın doğu-batı doğrultusunda 31 m. uzandığı belirlenmiştir. Bu mozaik tabanın, güney sınırı yüzeye yakın olmasından dolayı tahribata uğramışken batısı, güney bölümünde tahribat olan kuzey-güney doğrultulu bir duvar ile sınırlandırılmıştır. Mozaik tabanın 33 metrelik bölümü açığa çıkarılmasına karşın doğu sı-

* Yrd. Doç. Dr. Gürcan POLAT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Bornova-İZMİR/TÜRKİYE. E-mail: gurcan@edebiyat.ege.edu.tr

1 Balıkesir Kuva-yı Milliye Müzesi Müdürü Neriman Özyayın'a, Arkeolog Turhan Kayabey'e, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü Araştırma Görevlileri Aylekin Erdoğan ve Yasemin Polat'a, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri; Yücel Pehlivan, Tuncay Küçük, Serra Somersan, Fatma Şenol, Devrim Erşen, Kahraman Yağız, Burcu Sekban, Aylekin Üney, Seçil Çokoğlu, Betül Başak, Ahu Gürer, Serhan Baygon, , İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi; Elit Tunak, Mimar Sinan Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencisi; İlker Coşkun, Dokuz Eylül Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğrencileri; Aylin Durak ve Gökçe Alabeyoğlu, Ankara Üniversitesi Başkent Meslek Yüksek Okulu Restorasyon öğrencileri Aslan Çakır ve Altan Türkmen, Trakya Üniversitesi Restorasyon Bölümü öğrencisi Erkan Çakıroğlu'na özverili katılımlarından dolayı teşekkür ederiz. 2000 Yılı Antandros Yüzey Araştırması Projesi ve 2001 kazı çalışmalarını maddî ve manevî açıdan destekleyen Tarihi Antandros Şehrini Kurtarma, Koruma ve Yaşatma Derneği Başkanı Sayın Remzi Erkürem'e ve Altınoluk Belediye Başkanı Sayın İsmail Aynur'a, 2001 Antandros kazılarının ana sponsorluğunu yapan AKBANK'a en içten şükranlarımızı sunarız.

2 M.S. 4-5. yüzyıla ait benzer geometrik şekillerden oluşan taban mozaığı için bakınız: İ. Tatlıcan, Sinop Çiftlik Köyü, Mozaik Kurtarma Kazısı, VII. Müze Kurtarma Kazılar Semineri, 1996. s.333-356.

nırına henüz ulaşılammıştır. Doğu-batı doğrultusunda, ince uzun bir alan oluşturan mozaik tabanın kuzeyini, yan yana sıralanmış odalar sınırlamaktadır. Mozaik tabanı batıda sınırlayan duvarın uzantısının, batı duvarını oluşturduğu batıdaki ilk mekân, yaklaşık 7x7 m. boyutlarındadır (Resim: 1). 1 No.lu mekân olarak adlandırılan bu mekân, önündeki mozaik tabandan yaklaşık 20 cm. yukarıda tabana sahiptir. Bu mekâna giriş, mekânın güney duvarındaki 2.10 m. açıklığındaki kapıdan sağlanmaktadır. Kaçak kazı çukuru ile tahrip edilmiş olan mermer eşik taşının, bu mekâna girişi sağlayan kapıya ait olduğu anlaşılmış ve eşik yerine oturtulmuştur. 1 No.lu mekânın da tabanı, oldukça iyi durumda mozaik döşeme ile kaplıdır. Mozaik tabanda, eşik taşının sökölmesi sırasında yapılan tahribatın dışında, bazı alanlarda çökmeler bulunmaktadır. Kare yapıya sahip taban, en dışta meander dizisi, köpek dişi sırası, koşan spiraller ve saç örgüsü motifi ile sınırlanmış ortadaki alanda üçgenlerden oluşan rüzgâr gülü ve bunun da merkezinde, bir *kantharos*un kenarına konmuş iki kuş figüründen oluşan madalyon bezeme ile süslenmiştir.

Mekânın yamaçta yer almasından dolayı, güney duvarı, kuzey duvarına oranla daha alçak korunmuştur. Sıvalı olan duvarların temizlenmesi sonucunda, arka arkaya dizilmiş stilize sütun gruplarından oluşan duvar resmi ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). Sütun grupları arasındaki boşluklar, içlerinde tek figürün yer aldığı panellerle doldurulmuştur. Başları korunmayan figürlerden batı duvarın kuzey ucundaki panelde yer alan kutu taşıyan kadın ile, kuzey duvarın batı ucundaki panelde kova taşıyan erkek ve aynı duvarın doğu ucundaki paneli dolduran krater taşıyan kadın figürleri en iyi korunmuşlarıdır.

1 No.lu mekânın kazısı sırasında, yüzleri yere bakar durumda cam *tesseralar*dan oluşan bazı mozaik parçalarının ele geçirilmesi, bu mekânın yalnızca tabanının değil, aynı zamanda tavanının da mozaiklerle süslü olduğunu düşündürmektedir.

Mekân dolgusunun temizlenmesi sırasında, tabanın hemen üzerinden gelen M.S. 5.-6. yüzyıl seramikleri, bu mekânın en son bu dönemde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

1 No.lu mekânın hemen doğusunda 3x7 m. boyutlarında 2. mekân yer almaktadır. 1 No.lu mekânın aksine, düz beyaz sıvalı duvarlara ve sıkıştırılmış kireçtaşı parçacıklarından oluşan tabanı ile oldukça sıradan bir görünümündedir. 1 No.lu mekân gibi, güney duvarındaki kapıdan girilen bu mekânın hemen doğusunda 3 No.lu mekân yer almaktadır. Henüz kazısı bitirilmemiş olan bu mekânın 10x7 m. boyutlarında olduğu, mekânı sınırlayan duvarlardan anlaşılmaktadır. Diğer iki mekân gibi, bu mekâna da giriş, güney duvar üzerinde yer alan kapıdan yapılmaktadır. Diğer iki odanın aksine bu odanın 3.20 m. olan kapı aralığının ortasında bir lon sütun kaidesi *in situ* ele geçirilmiştir. Bu kaide çevresi mermer levhalarla kaplı olduğu anlaşılan bir yükselti üzerinde yer almaktadır. Ortası postamentli bir sütun kaidesi üzerine oturan sütun ile desteklenen bu giriş, diğer iki mekânın girişinden daha görkemli bir görünüme sahiptir. Boyutları ile de diğer iki odadan ayrılan 3 No.lu mekânın giriş önünde yer alan geometrik desenli mozaik taban üzerindeki panel de, dikkatleri bu mekân üzerine çekmektedir. 3 No.lu mekânın girişinin önünde ve neredeyse girişle aynı uzunluktaki panelin ne yazık ki yalnızca kuzey yarısı korunmuştur. Kare olduğu anlaşılan bu panelin köşelerine birer keklik, bunların arasında yer alan yarım daire ile sınırlı alanda sağa doğru koşan bir panter figürü yerleştirilmiştir. Tabanına henüz ulaşılammış olan 3 No.lu mekân içerisinden ele geçirilen altıgen ve dörtgen ince mermer levhalar, bu mekânın tabanının *opus sectile* bir döşeme ile süslü olduğuna işaret etmektedir.

Bu alanda yapılan çalışmalar, Kaletaşı Tepesi'nin güneybatı yamacında M.S. 5.-6. yüzyılda teraslardan oluşan bir yerleşmenin varlığını ortaya koymuştur. Ortaya çıkarılan mekânların mozaik taban ve fresklerden oluşan duvar resimlerine sahip olması, bu mekânların hiç de sıradan mekânlar olmadığı, bilakis zengin ve soylu sınıfın yaşadığı konutlar olduğu yolundaki saptamaya olanak tanımaktadır. 2001 yılı çalışmaları, bu konutların mimarisi hakkında da bazı ipuçları vermiştir. İnce uzun bir portikonun kuzeyine sıralanan mekânlardan oluşan bu mimarî, konutu oluşturan tüm mekânlara,

azamî ölçüde güneş ışığından ve güneydeki körfez manzarasından yararlanma olanağı sağlamaktadır.

YOL ÜSTÜ SEKTÖRÜ (Çizim: 2)

35 metreye genişletilmesi düşünülen Edremit-Çanakkale karayolunun genişleme alanı dahilinde, Antandros yerleşmesine ait herhangi bir kalıntının var olup olmadığını anlamak için, karayolunun kuzeyinde çalışılmaya karar verilmiş ve daha önce Nato telefon hattının geçirilmesi sırasında tespit edilen mimarî bulgular göz önüne alınarak, 5x7 m. boyutlarında bir açmada çalışılmıştır. Açma içerisinde ele geçirilen mimarînin daha anlaşılabilir olması amacıyla açma, doğuya doğru 3x5m. boyutlarında genişletilmiştir.

Tarım toprağının atılmasının ardından ilk mimarî buluntularla karşılaşmıştır. Açmanın doğu kesitinden çıkıp batı kesitine giren, moloz taşlardan kuru duvar olarak, 70 cm. kalınlığında örülmüş bir duvar, açmayı kuzey-güney olarak ikiye bölmüştür. C duvarı olarak isimlendirilen bu duvarın en üst seviyesi 5.68 m. iken, en alt taşı 4.60 m. seviyesine oturmuştur. C duvarının kuzey yüzüne, kuzey kesit ortasından, birbirine paralel ve çok yakın iki duvar dik olarak bağlanmaktadır. Bu duvarlardan batıdaki A duvarı olarak isimlendirilmiş olup en üst seviyesi 5.93 m. seviyesindedir. Bu duvarın batı bölümünde, kesit ile arasında çok dar bir alan kalması nedeniyle kazılmadan bırakılmıştır. Bu nedenle duvarın oturma düzlemi henüz belirlenememiştir. Doğuda bulunan B duvarı ise 5.81 m. üst, 5.23 m. alt seviyeleri arasında yer almaktadır. A duvarı ile aynı aks üzerinde, güney kesitten çıkan D duvarı, C duvarının güney yüzüne dik olarak bağlanmaktadır. Üst seviyesi 5.54 m., alt seviyesi 4.80 m. olan D duvarı ve güney kesit ile neredeyse paralel uzanan H duvarı, doğu yönden dik açıyla birleşmektedir. 5.00 m. üst seviyede korunmuş olan H duvarı, tüm açmayı geçtikten sonra, doğu kesite girmektedir. Güney kesitin ortalarında, A ve H duvarlarına dik olarak bağlanan F duvarı yer almaktadır. Üst seviyesi 5.00, oturma düzlemi 4.52 m. seviyesinde olan F duvarı, H, D ve C duvarları ile birlikte bir mekân oluşturmaktadır.

H ve C duvarlarının, F duvarının doğu bölümünde devam etmesi, 1 No.lu oda olarak isimlendirdiğimiz bu mekânın tek başına olmadığı, doğusunda bir odanın daha bulunduğunu ortaya koymaktadır. C duvarına kuzeyden bağlanan A ve B duvarları, bu mekânın kuzeyinde de bazı mekânların varlığına işaret etmektedir. Aynı şekilde C duvarının, A ve C duvarlarının birleşim yerinden sonra da batıya devam ediyor olması ve güney kesite yakın bir yerden, D duvarının batı yüzüne dik olarak bağlanan E duvarının varlığı, tam olarak ortaya çıkarılan bu mekânın batısında da yeni mekânların yer aldığını kanıtlamaktadır. 1 No.lu oda içerisinde yapılan çalışmalarda 5.10 m. seviyelerinde, odanın güneybatı bölümünde 33x33 cm. ölçülerinde bazı taban tuğlalarının varlığı gözlenmiştir. Bu seviyelerde ele geçirilen M.S. 5-6. yüzyıl seramikleri bu yapının, Yamaç Ev ile çağdaş olduğunu ortaya koymuştur.

1 No.lu oda içerisinde derinleşilmesi sonucunda, 4.64 m. seviyesinden itibaren Roma seramiğinin ele geçirilmediği, onun yerini gri tek renkli seramiklerin almış olduğu gözlenmiştir. 1 No.lu odanın doğu yarısında, 4.15 m. derinliğe kadar devam eden bir Roma tahribatı saptanmıştır.

Roma mekânının altında, açmanın kuzeybatı köşesinde en üst taşı 4.90 m. seviyede küçük tek sıra taşlardan oluşan zayıf bir ocak ve bunun hemen doğusunda, tabanı, kil üzerine kırık seramik parçalarının dizilmesi ile oluşturulmuş, oval formlu küçük bir fırın ele geçirilmiştir³. Bu ocak ve fırın, 4.50 m. de bir taban üzerinde yatar durumda ele geçirilen ondan fazla kandilin ait olduğu düzlem ile ilişkili olmalıdır⁴. Veriler, ele ge-

3 Fırının yapımında kullanılan malzemeler arasında yer alan Attika Üretimi siyah firnisli gövde parçası, bu taban için önerilebilecek tarihin olasılıkla 6.-4. yüzyıllar arasından olabileceğine işaret etmekle birlikte, kandiller, M.O. geç 6. yüzyıla ait görülmektedir.

4 Kandillerin bir kısmı el, diğer bir kısmı ise çark yapımıdır. Ayrıca, bu kandiller hem kırmızı, hem de gri hamurlu olarak üretilmiştir.

çirilen kandillerin bu fırın ve ocakta üretilmiş olabileceğini akla getirmektedir⁵. Tabanın kaldırılması sonucunda, bu alan içerisinde 1.14 m. seviyesine kadar inilmiş, 1.95 m. seviyesinden daha derinde herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir. Mimarî buluntuya rastlanmamakla birlikte, çok sayıda gri seramiğin yanında Protokorinth, Doğu Yunan kuşlu⁶ (Çizim: 3) ve meanderli *skyphos*⁷ (Çizim: 4) ele geçirilmiş olması, bu alandaki yerleşmenin geçmişinin en azından M.Ö. 7-8. yüzyıla kadar gittiğini göstermiştir. Gri seramiklerin arasında el yapımı gri seramiklerin bulunması, Tunç Çağı ait bir yerleşmenin varlığına dair ipuçları olabileceği gibi, el yapımı seramiklerin, Geç Geometrik veya Arkaik Dönemde de kullanılmış olmaları da imkân dahilindedir.

1 No.lu odanın yanı sıra, odanın kuzeyinde C ve B duvarları ile sınırlanan alanda da derinleşilmiştir. Bu alanda 4.64 m. seviyesinde yatar durumda seramikler ele geçirilmiştir. Bu seramiklerin Hellenistik Döneme ait olması, tabanın bu tarihe ait olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tabanın altından Hellenistik Döneme ait buluntu ele geçirilmemiştir.

Bu alanda, 4.55m. seviyesinden itibaren M.Ö. 8. yüzyıl ikinci yarısına ait, üzerinde yaklaşık 15 cm. kalınlığında bir yanık tabakasının yer aldığı bir tabana rastlanmıştır. Taban üzerinde *in situ* durumda, çoğunluğunu gri perdahlı seramiklerin oluşturduğu malzemeler ele geçirilmiştir. Taban, gri seramikler ile birlikte ele geçirilen Protokorinth seramikler ve Doğu Yunan Geç Geometrik seramikleri yardımı ile tarihlendirilmiştir.

Yol üstü sektörü çalışmaları, Edremit-Çanakale karayolunun genişleme sahasının, Antandros yerleşmesinin en azından M.Ö. 8. yüzyıldan M.S. 6. yüzyıla kadar kesintisiz bir şekilde devam ettiğini ortaya koymuştur.

YOL ALTI SEKTÖRÜ (Çizim: 5)

2 yıl önce, Belediyenin yaptığı kanal kazısı esnasında mermer bloklar ve kireçtaşı paye sütun parçası gibi malzemelere rastlandığı duyumu üzerine, Edremit-Çanakale karayolunun güneyinde, yol üstü sektörü ile karşılıklı konumda, yol altı sektörü adı altında bir çalışma yürütülmüştür. Bu alandaki çalışmanın bir diğer amacı da, yol üstü sektöründe elde edilen tabakaların, denize daha yakın olan, karayolunun güney bölümünde de devam edip etmediğini anlamak, bir yerde yerleşmenin güney sınırını tespit etmektir. Bu doğrultuda, çalışmaya 5x7.5 m. boyutlarında bir açma ile başlanmıştır. Bu alandaki yüzey seviyesinin, 2 m. civarında olması, bu çalışmanın antik kıyı çizgisinin en azından bu alanda belirlenebileceği düşüncesini de oluşturmuştur.

Bu alanda yapılan çalışmalarda, beklenenin aksine, bir Bizans mezarlığı ile karşılaşmıştır (Resim: 3). Taş örgü sanduka ve çatı kiremitlerinden yapılmış toplam 28 adet mezar ortaya çıkarılmıştır. İskeletler, başları batıya gelecek şekilde, doğu-batı yönünde yatırılmışlardır. Sandukaların yapımında ve bunların üstünün örtülmesinde kullanılan bazı taşların sahip olduğu işçilikten, Antandros'un Arkaik, Klâsik ve Hellenistik Dönem mezarlarını oluşturan lâhitlerin Bizans Döneminde tahrip edildiği anlaşılmaktadır. 28 adet mezarın açılması sonucunda, bir bronz haç ile, kolye olduğu düşünülen az sayıda cam boncuk ele geçirilmiştir.

5x7.5 m. boyutlarındaki açmada 28 adet mezarın yer alması, bu yoğunluğun bir kilise çevresinde olabileceğini düşündürmüştür. Bu nedenle açmada daha fazla derinleşilmeden, açma batıya doğru genişletilmiştir. Bu çalışma mezarlık alanının batıdan bir duvar ile sınırlandırıldığını ortaya koymuştur. X duvarı olarak isimlendirilen bu duvar, moloz taşların Horasan harcı ile tutturulması ile elde edilmiştir. Nerede ise açmanın batı sınırına paralel olarak uzanan X duvarının güney ucuna doğudan bir başka duvarın

5 Bu kandillerin benzerleri için bakınız; K.F. Kinch, *Fouilles de Vroulia*, Berlin, 1914, 159, Pl.27.5a, b.

6 Benzer örnekler için bakınız; J.N. Coldstream, *Greek Geometric Pottery, A Survey of Ten Local Styles and their Chronology*, London, 1968, Pl. 61d ; H. Walter, *Samos V. Frühe Samische Gefässe*, Bonn, 1978, Taf.42/240.

7 Benzer örnek için bakınız; R. Eilmann, *Frühe Griechische Keramik im Samischen Heraion*, *AM* 58, 1933, 72, Abb.2; H. Walter, *Samos V. Frühe Samische Gefässe*, Bonn, 1978, Taf.41/228, 230-232.

bağlandığı anlaşılmıştır. Z duvarı olarak isimlendirilen bu duvar, X duvarına dar açıyla bağlanmakta, aynı zamanda mezarlık alanını güneyden de sınırlamaktadır. X duvarı ile benzer özellikteki Z duvarının güney bölümünün, buradan geçirilen temiz su borusu nedeniyle tahrip edildiği görülmüştür. X duvarının batı yüzüne ulaşmak amacıyla yapılan çalışmalarda, bu duvarın yaklaşık 140 cm. genişlikte olduğu, ancak batı yüzünün bulunmadığı, hemen batısında yer alan T duvarına yaslandığı gözlenmiştir. X duvarının batı yüzünün bulunmayışı ve kısmen de bazı mezarların üzerine inşa edilmiş olması, bu duvarın yapının orijinal duvarı olmadığını, daha sonraki bir dönemde, belki de T duvarını sağlamlaştırmak amacıyla yapılmış bir destek duvarı olabileceğini düşündürmektedir.

65 cm. kalınlığındaki moloz taşların Horasan harcı ile tutturulması ile yapılmış T duvarının kuzey ucuna, batıdan P duvarının, güney ucuna da batıdan L duvarının bağlandığı anlaşılmıştır. Birbirine yaklaşık 4.40 m. uzaklıkta paralel olarak uzanan P ve L duvarları, T duvarından yaklaşık 5.40 m. batısında, iki duvara da dik olarak birleşen R duvarı ile 4.40x5.40 m. boyutlarında bir mekân oluşturmuştur. A mekânı ismi verilen bu mekâna giriş, L duvarının batı bölümündeki 150 cm. genişliğindeki kapıdan sağlanmaktadır.

R duvarının batı bölümünde de L ve P duvarlarının devam ettiğinin anlaşılması üzerine, açma batıya doğru genişletilmiş, 5.20 m. batıda, her iki duvara dik bağlanan K duvarı ile karşılaşılmıştır. L duvarı ortasındaki 145 cm. genişliğindeki kapı ile, L, P, R ve K duvarlarının oluşturduğu B mekânına girilmektedir. Bu mekânın tabanı, 145 m. seviyesinde, 40x40 cm. boyutlarındaki taban tuğlalarıyla döşelidir (Resim: 4).

K duvarının 4.40 m. batısında yer alan Y duvarı ile de üçüncü mekân, yani C mekânı elde edilmiştir. 4.40x4.40 m. boyutlarındaki bu mekândan sonra da mekânın kuzeyini sınırlayan P duvarının devam etmesi, doğu-batı yönünde sıralanan bu mekânların üç adet ile sınırlı olmadığına işaret etmektedir. Ayrıca, C mekânının batı duvarı oluşturan Y duvarının kısmen üzerine oturduğu, biraz batısında yer alan aynı doğrultudaki M duvarı, bu yapının belki de birkaç evreye sahip olduğunu göstermektedir.

Mekânlar içerisinde yapılan çalışmalarda, özellikle B mekânında, taban üzerinde ele geçirilen yaklaşık 10 cm. kalınlığındaki yanık tabaka, bu yapının bir yangın sonrasında terk edildiğine işaret etmektedir. Mekânların temizlenmesi sırasında ele geçirilen beyaz hamurlu sırlı seramikler, bu yapının M.S. 10. yüzyıla ait olduğunu göstermektedir. Bu döneme ait buluntuların, Edremit-Çanakkale karayolunun hemen kuzeyinde çalışılan yol üstü sektöründe ele geçirilmemiş olması, bu dönem yerleşmesinin deniz kıyısına yakın bir yerde, dar bir alanla sınırlı olduğunu göstermiştir.

MELİS NEKROPOLÜ (Resim:5)

Antandros Nekropolü, şehir yerleşiminin yaklaşık 300 m. batısındaki yaklaşık 50 m. genişliğindeki sahil şeridine konumlanmıştır. Nekropoldeki ilk çalışmalar, 1991 yılında kurtarma kazısı kapsamında gerçekleştirilmiştir⁸. 1995 yılına kadar aralıklarla sürdürülen kurtarma kazıları sonucunda, Melis sitesinin bulunduğu alanın M.Ö. 7-2. yüzyıllarda nekropol alanı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir⁹. Büyük oranda yazlık evlerin altında kalmış olan nekropol alanının doğu sınırını anlamak amacıyla, daha önce çalışılan alanın yaklaşık 200 m. doğusunda, Melis sitesini oluşturan evlerin doğu bitiminde bir açmaya karar verilmiştir. Boyutu 3x7 m. olarak kararlaştırılan açma, çıkan mezarlar doğrultusunda, yaklaşık 130 metre karelik bir alana genişletilmiştir.

2001 kazı çalışmaları, 1995 yılına kadar aralıklarla sürdürülen nekropol kazılarında ele geçirilen mezarlar kadar zengin mezar hediyelerine sahip olmayan, ancak yo-

8 B. Yalman, Antandros Nekropol Kazısı, III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 1992, 449-487.

9 Ö. Özeren, F. Ünal, A. Üner, Antandros Nekropolü 1995 Yılı Kurtarma Kazısı, VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri 1996, 161-178.

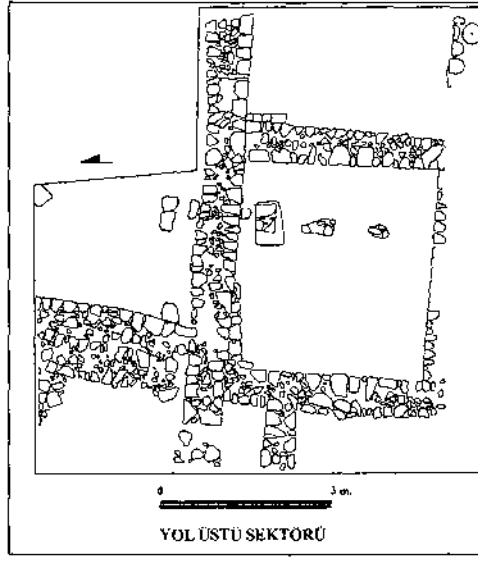
ğün gömünün yapıldığı bir nekropolü ortaya çıkarmıştır. Taş lâhit, pişmiş toprak lâhit, *pithos*, çatı kiremiti ve kremasyonlardan oluşan toplam 45 mezar tespit edilmiştir. Mezarların tümü doğu-batı doğrultusunda olup iskeletlerin başları doğuya gelecek şekilde yatırılmıştır. M.Ö. 7 yüzyıl ile 2. yüzyıl arasında mezarlara sahip olan açmada, bazı M.Ö. 4 ve 3. yüzyıl lâhitlerinin Hellenistik Dönemde yeniden kullanıldığı görülmüştür. Yoğun gömüden dolayı bazı geç mezarların, erken mezarları tahrip ederek yapılmış olması, buluntuların ait oldukları mezarı saptamada zorluklar yaratmaktadır.

Bazı lâhit gömülerde, bir lâhit içine aynı dönemde iki gömünün yapılmış olduğu görülmüştür. Buna güzel bir örneği 36 No.lu lâhit mezar oluşturmaktadır. Kapağı kapalı olarak ele geçirilen lâhitte, iki iskelet üst üste yatırılmış olarak ele geçirilmiştir. Mezar hediyeleri arasında üç adet bronz aynanın yanı sıra, bir adet bronz *strigilis*in yer alıyor olması, bu mezarı bir kadın ile bir erkeğin paylaştığını ortaya koymaktadır. Bütün lâhit mezarlarda değişik formda içki kâselerinin yanı sıra, kesinlikle bir *table amphora* ve olasılıkla da erkeklere ait mezarlarda *strigilis*in bulunduğu gözlenmiştir. 2001 yılı kazılarında ortaya çıkarılan en zengin buluntu veren mezarı, 2 No.lu lâhit mezar oluşturmaktadır. M.Ö. 5. yüzyıl son üçlüğüne ait olan mezara, 11 adet Attika üretimi *stemless*, *skyphos* ve bolsalın yanı sıra, *table amphora*, *alabastron*, bronz *fibula* ve demir *strigilis* mezar hediyesi olarak bırakılmıştır (Resim: 6).

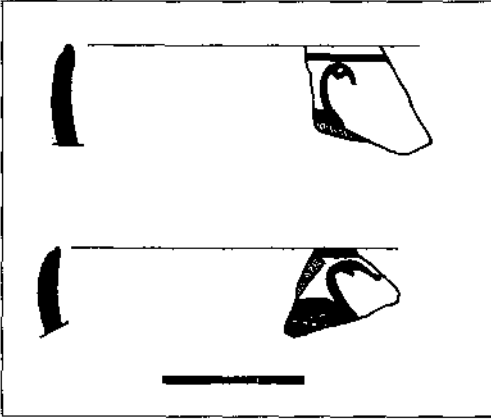
2001 yılı Nekropol çalışmalarında ortaya çıkarılan en erken mezarlar 34 ve 35 No.lu *pithos* mezarlardır (Resim: 7). Yan yana ele geçirilen iki mezar, yan yatırılmış *pithos*ların ağızlarının bir kayrak taş vasıtasıyla kapatılması sonucunda oluşturulmuştur. M.Ö. 7. yüzyıl ikinci yarısına ait olan 34 No.lu mezarın içerisinden bir olpe 10 ele geçirilirken, ağız kenarının yakınlarında iki Korinth kotylesi¹¹ bulunmuştur (Resim: 8). Erken mezarların taş lâhitler altında kalması, bu konudaki çalışmaları güçleştirmektedir. 2002 yılı çalışmalarında tahrip edilmiş bazı lâhitlerin kaldırılması ile daha alt tabakalara inilmesi plânlanmaktadır. Yerleşme alanı çalışmaları, M.Ö. 8. yüzyıla giden malzemeler vermektedir. Bu nedenle, nekropol alanında da bu döneme ait gömülerin bulunması düşüncesi ile aynı alanda çalışılması hedeflenmektedir.

10 Benzer örnek için bakınız; A.E. Furtwängler-H.J. Kienast, *Samos III, Der Nordbau im Heraion von Samos*, Bonn, 1989, 90, Abb.15ca-cb.

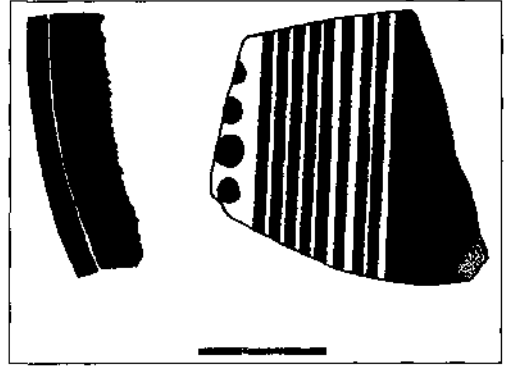
11 Benzer örnek için bakınız; T.J. Dunbabin, *The Sanctuaries of Hera Akraia and Limenia, Perachora II*, Oxford, 1962, Pl: 1, no:380.

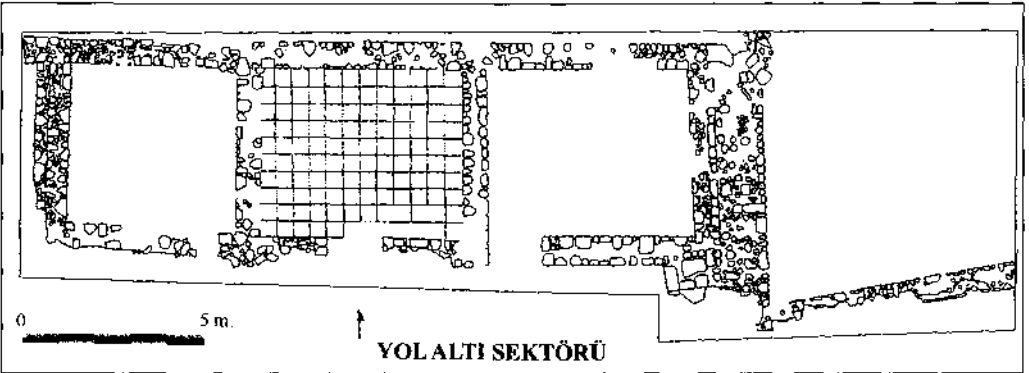
Çizim: 2

Çizim: 3

Çizim: 4

Çizim: 5

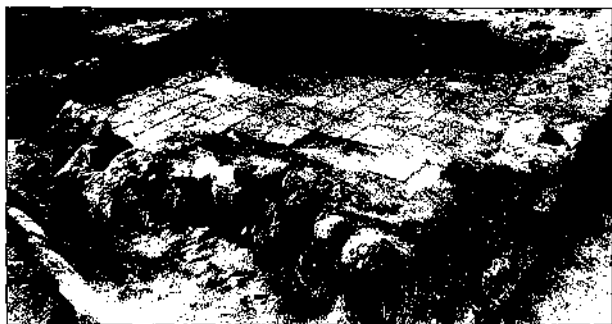
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

2001 YILI DEMRE-MYRA AZİZ NİKOLAOS KİLİSESİ KAZISI VE DUVAR RESİMLERİNİ BELGELEME, KORUMA-ONARIM ÇALIŞMALARI

S.Yıldız ÖTÜKEN*

Kültür Bakanlığı ve Hacettepe Üniversitesi adına yürütülen Demre'deki Aziz Nikolaos Kilisesi kazı çalışmaları, 28 Ağustos-30 Eylül 2001 tarihlerinde gerçekleştirildi. Kazıya Bakanlık temsilcisi olarak Eskişehir Müzesi'nden Arkeolog Mehmet Katkat ve Aksaray Müzesi'nden Güner Sağır, yedi üniversitenin Sanat Tarihi Bölümleri'nden olmak üzere, Hacettepe Üniversitesi'nden Doç. Dr. Sema Alpaslan, Dr. Meryem Acara Eser, İstanbul Marmara Üniversitesi'nden Dr. Vera Bulgurlu, İstanbul Üniversitesi'nden Yard.Doç. Dr. Engin Akyürek, Araş.Gör. Ayça Tiryaki, Araş.Gör. Özgü Çömezoglu, Kayseri Erciyes Üniversitesi'nden Yard.Doç.Dr. Nilay Karakaya, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi'nden Araş.Gör. Ayşe Türker, Antakya Mustafa Kemal Üniversitesi'nden Araş.Gör. Ebru Findık, Gazi Üniversitesi'nden Öğr.Gör. Esra Keskin katıldılar. Duvar resmi koruma-onarım ve belgeleme çalışmaları Arkeolog-Restoratör Rıdvan İşler ve Mimar Cengiz Kabaoğlu'nun başkanlıklarında ekiplerle yürütüldü. Belgeleme ekibinde Mim.Rest. Faruk Zarshati, Zehra Tolunoğlu ve Arzu Nizamoğlu, Topograf Fotogrametri Uzmanı Şinasi Kılıç; koruma-onarım ekibinde duvar resmi koruma ve onarıcısı Onur Aras ve Elif Kaya; kazı ekibinde Hacettepe ve İstanbul Üniversitesi'nin lisans öğrencilerinden Filiz Esen, Esra Kıvanç, İlkül Kaya, Oğuzhan Erdoğan, Ali Gazi ve Sinan Kaya yer aldı.

12 yılını dolduran kazımızda ilk kez 20 işçi ile çalışmamızı sağlayan Kültür Bakanlığı Sayın İstemihan Talay'a, kazı izni ve ödeneğini veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, ayrıca Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, duvar resimlerini belgeleme, koruma-onarım çalışmalarını bağış niteliğindeki katkıları ile destekleyen Vehbi Koç Vakfı Başkanı Sayın Rahmi M. Koç ve İstanbul Rum Patriği Sayın I. Bartholomeos'a, ayrıca Bakanlık temsilcilerimize, maddi ve manevi desteği için Zühtü Bayraktaroğlu'na, özverili bir çalışma yürüten kazı ekibime ve işçilerimize teşekkür ederim.

A. Kazıda Ortaya Çıkan Mimari Veriler

2001 yılı kazısında kilisenin kuzeydoğusundaki C2 ek yapısında, kuzeyindeki avluda yer alan piskoposluk ikametgâhı (B yapısı) üst kat odalarında, aynı yapının dışında doğu ve batısındaki alanlarda, kuzey arkadın K5-K6 bölümleri içi ve dışında kazı çalışmaları yapılmıştır.

1. Kilisenin Kuzeydoğu Ek Yapısında Gerçekleştirilen Çalışmalar

Kilisenin kutsal işlev içeren kuzeydoğu köşe odasına bir kapı ile bağlanan 29.50 m. uzunluğundaki kuzeydoğu ekte yer alan kubbeli C2 yapısında 2000 yılında başlatı-

* Prof. Dr., S. Yıldız ÖTÜKEN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe 06532/Ankara/TÜRKİYE.

lan sondaj yapının kuzeydoğu köşesine doğru genişletilmiş, +0.06 m. kottaki zemin döşeme levhası kenarındaki toprakta -0.75 m. ye inilmiştir. Bu çalışmada -0.39 m. kotta doğu-batı doğrultusunda 0.50x1.80 m. boyutlarında dikdörtgen biçimli, üstü kaliteli sert bir harç tabakası ile kaplanmış bir kuruluş ortaya çıkarılmıştır. Bu harca doğuda taşlar, batıda ise monolit, üstü ve kenarları kısmen yontularak biçimlendirilmiş bir kaya kütle si raptedilmiştir; açık bırakılan orta kısımda harçla kaplı yüzey görülür. Kuruluşun işlevi C2 yapısının küçük buluntuları ve buradan alınan yağlı toprağın analizinden sonra aydınlatılacaktır¹.

2. Kilisenin Kuzeyindeki B Yapısı İçindeki Çalışmalar

Kilisenin kuzeyinde yer alan iki katlı piskoposluk ikametgâhının üst katındaki odalarda plânlanan beş açma 2000 kampanyasında maddi yetersizlikten gerçekleştirilememiş ve 2001 yılına ertelenmişti. 2001 yılında B yapısının batı odasındaki iki ve orta odasındaki bir açma, 2000 yılı Ekim ayında DSI tarafından inşa edilen su kanalının yapının bu bölümleri üstüne inşa edilmesi nedeni ile 2002 yılına ertelenmiş, doğu odadaki bir (Bo-k3) ve batı odadaki iki açma (Bd-kd2, Bd-kb2) plânladığı gibi bitirilmiştir.

B yapısı üst katındaki doğu ve orta bölümün kuzeydeki odalarını sınırlayan kuzey cephe duvarını bulmak amacı ile yapılan kazıda iki odada 5.00 ve 5.30 m. den 1.51-1.55 m. kottaki zemin döşemesine kadar toprak temizlenmiş ve odaların kuzeye doğru devam ettiği görülmüştür (Çizim: 1). Kiliseye 15 m. uzunluğundaki güney cephesiyle paralel olan B yapısı bugüne kadar yapılan kazılarda kuzeye doğru 19.85 m. boyunda açılmış, ancak cephe ortaya çıkmamıştır; iki katlı yapının anıtsallığı kilisenin 20 m.lik naosu dikkate alındığında daha iyi anlaşılır.

B yapısı üst katının 11.-12. yüzyılda kullanıldığını belgeleyen iki sikkeye, bu yıl orta odada bulunan VII. Mikael Dukas'a (1071-78) ait bir örnek eklenmiştir (Bkz. Acara Eser, Maden)².

3. Kilisenin Kuzeyindeki Avluda Yapılan Çalışmalar

B Yapısının Batısındaki Çalışmalar

B yapısının batı ve doğu cephelerini açmak için 1995-2000 kazı kampanyalarında on iki açma bitirilmiştir; bunlar doğu cephe bitişiğinde 1995'te Bd-1-2, batı cephe bitişiğinde 1996'da Bb-1-2, 1997'de Bb-3; ayrıca kuzey avlunun batısını topraktan arındırmak için 1998'de Bb-4-5, 1999'da Bb-6,8, 2000'de Bb-7,9-10 açmalarıdır.

2001 yılında kilisenin kuzeyinde yer alan avlunun B yapısı batısında kalan kısmında kazıya devam edilerek on açma (Bb-11-20) bitirilmiş, biri yarım kalmıştır (Bb-21). Bu açmalardan dördü (Bb-13-16-18-21) kazı öncesi, 1993-94 yıllarında kilisenin kuzeyinde bir çalışmada 2.30-1.70 m. kotta kadar gelişigüzel açılmış alanda; yedisi ise (Bb-11-12,14-15,17,19-20) yüzey toprağı dahil dokunulmamış alandadır³. 2001 kampanyası sonunda avlu batısındaki çalışmalarımızda 0.20/25 m. kotta kadar açılan alanın boyutları, B yapısının batı cephesinden batıya doğru 19 m. ye; kuzey arkadın cephesinden kuzeye doğru 11.20 m. ye erişmiştir.

Avluda günümüze gelebilen zemin döşeme levhaları genelinde 0.40-45 m. kot-tadır; bu kotun alt ve üstündeki tabakalarda, 0.00-0.50 m. arasında, 11.-12. yüzyıl sonuna tarihlenen buluntular yoğundur. 0.50-1.10/1.60 m. kotta Ortaçağda zemin seviye-

1 C2'nin işlevi ve buluntular için bkz. S.Y.Ötügen, "Derme Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Mekan ve Küçük Buluntu İlişkisi", IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu, (kısaltma OTKA), Van 2000, 273-287; mezar işlevi için kşl. a.y., 21. KST II 1999 (2000), 351-352. Myra'daki mür yağlı kültü için bkz. U. Peschlow, "Fragmente eines Heiligensarkophags in Myra", *IstMitt* 23/24 (1973/74), bil. 230-231.

2 Bkz. S. Y. Ötügen, 18. KST II 1996 (1997), 479 (M. Acara, Maden); a.y., 22. KST II 2000 (2001), 350, res.2 (M. Acara, Maden).

3 Kısa bilgi için Bkz. U. Peschlow, "Die Architektur der Nikolaoskirche in Myra" (J. Borchardt u.a., Myra 1975), 305 not 17; a.y., "Materialien zur Kirche des Hl. Nikolaos in Myra im Mittelalter", *IstMitt.* (1990), 241.

sini yükseltmek amacı ile dökülen ve 5. yüzyıl-12. yüzyıla ait karışık buluntu içeren dolguyu⁴, 1.60-4.40 m. arası buluntu vermeyen alüvyon ve 4.40-5.30 m. de 13.-20. yüzyıl tabakaları ile yüzey toprak izler.

1995'ten itibaren kuzey avlunun batısındaki çalışmalarda dikkati çeken bir buluntu grubu maden cüruf parçalarıdır. Bu alanda zemini yükseltmek için dökülen dolgu da 1.20-0.45 m. arasındaki tabakalarda yoğunlaşan cürufaların sayısı B yapısı batısındaki, kuzey arkad mekânları önündeki, ayrıca K5 ve K6 mekânları içindeki açmalarda 1363'e ulaşmıştır⁵. Cüruflarla birlikte görülen yanık tabaka kuzey avluda bir fırının varlığını düşündürür.

Bu yıl avluda 0.40-0.45 m. kotta münferit zemin döşemeleri, eski yapı kalıntıları ve bunlardan birisinin içinde, +0.30 m. kotta, 2.50x3.00 m.lik bir alanı kapsayan *opus sectile* döşeme ortaya çıkarılmıştır. Pembe harç yatağa yerleştirilen büyük ve küçük beyaz mermer kareler, kırmızı ya da mavi renkli üçgen *opus sectile*lerle dönüşümlü olarak kullanılarak motif oluşturulmuştur (Resim: 1)⁶; R. İşler'in denetiminde temizlenerek kumla kapatılan döşemenin kuzeydeki kısmı tümüyle açıldıktan sonra 2002 yılında koruma ve onarımı yapılacaktır.

Avluda *in situ* bulunan, kazıma teknikli Latin haçı ile bezeli bir taş levha, kitabesi yardımı ile 6.-7. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Resim: 2); dört haç kolu ucunda solda Z, sağda H, üstte F, altta S harfi, keşişlikleri merkezde bugün tahrip durumundaki W harfi yer alır; yatayda ZOE (Yaşam), dikeyde PHOS (Işık) kelimeleri ile oluşturulan *akrostikon* İsa'nın Yahya İncili'ndeki bir cümlesini içerir: "Ben dünyanın ışığıyım: beni takip eden bir daha karanlıkta dolaşmayacak, bilâkis yaşamın ışığına sahip olacaktır" (Yahya 8.12). Bu *akrostikon* 6.-7. yüzyıla tarihlenen maden eserlerde, Suriye'de aynı döneme ait taş eserler ve Mısır'da kumaşlarda; Likya'da Demre'nin kuzeyindeki Karabel Kilisesi'nin güney *apsis* nişindeki haç kabartmalı kemer taşında karşımıza çıkar⁷.

Avlunun batısında 1999'da bulunan Herakleios Dönemine (613-15) ait bir sikkeye, 2001 yılında dört örnek eklenmiştir. Bunların ikisi Bizans, II.Basileios ve I.Aleksios Komnenos sikkeleri, diğerleri ise Osmanlı Dönemine aittir (Bkz. Acara Eser, Maden)⁸.

B Yapısının Doğusunda Yapılan Çalışmalar

2000 kampanyasında Bd-3,4,5 açmalarında toprak 0.40 m. kotta indirildiğinde, B yapısı doğu cephesi boyunca üst üste inşa edilmiş iki duvar kalıntısı ortaya çıkmıştır. Üstteki duvar 0.72 m. kotta olup kaba yonu taşla örülmüştür, alttaki ise 0.43 m. kottadır; düzgün taşla örülmüş olan bu duvar kuzeyde dik açıyla kıvrılarak doğuya uzanmaktadır.

Bu duvarları belgelemek, B yapısı alt katı ile ilişkilerini aydınlatmak için 2001 yılında Bd-4 ve 5 açmalarında 0.00 ve -0.35 m. kotta inilmiştir. Bu açmalarda ortaya çıkarılan yapı kalıntıları ve *opus sectile* döşemenin güneye uzandığı tespit edilince, Bd-1-2-3 açmalarında +-0.00 m., (-0.30/35) m. kotta kadar toprak temizlenmiştir. Ayrıca kuzeyde Bd-6 açmasında 5.55 m. yüzey topraktan 0.00 m. ana toprağa ve yapı kalıntılarını izlemek amacıyla -0.35 m. ye inilmiştir.

B yapısı doğusundaki çalışmalarla güney ve kuzeyde iki yapı kalıntısı ortaya çıkarılmış, odalardaki küçük buluntular kazı sonrası değerlendirmeye alınmıştır. Hiç şüp-

4 Dolgu için Bkz. S. Y.Ötügen, 20.KST # 1998 (1999) 484, not 12.

5 Cüruf lar k. arkadın batısında Bb (979), K3-K5 (187) açmaları ve k. arkadın K5-K6 içinde (197) yoğunlaşır.

6 2001'de Bb-12 açmasında ortaya çıkan döşemedeki motifin kilisedeki benzerleri için Bkz. O. Feld, "Die Innenausstattung der Nikolauskirche in Myra", (J.Borchardt u.a., Myra 1975), 394-396 (*opus sectile*).

7 *Akrostikon* ve küçük buluntular için Bkz. J. Nesbitt, *Byzantium. The Light in the Age of Dark*, New York 1988, 33; E. Dautermann Maguire-H. P. Maguire-M. J. Duncan Flowers, *Art and Holy Powers in the Christian House*, Urbana-Chicago 1990. Karabel için Bkz. R. Harrison, "Churches and Chapels of Central Lycia", *AnatStud* 13 (1963), lev. XLa. Eser ayrıntılı bir değerlendirmeye birlikte tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.

8 Herakleios sikkesi için Bkz. Ötügen, a.g.e. (2001), not 2, 349 (M. Acara, Maden).

hesiz bunların arasında en ilginç buluntu, 256 mozaik tessera'dır (Resim: 3). Bütün kazı kampanyalarında bulunan mozaik sayısının 350 olduğu dikkate alındığında, B yapısının doğusunda eski bir yapının var olduğunu düşünebiliriz.

2001 yılında Bd-1-2 açmalarında ortaya çıkarılan *in situ opus sectile* yer döşemesi, B yapısının batısındaki örnek gibi manastır ve kilisenin tarihine yeni yorumlar getirecek önemli verilerdir. Doğudaki *in situ* döşeme -0.32 m. kottadır; bu özelliği ile kilisede ve B yapısı batısındaki *in situ* döşemelerden önceki bir döneme aittir. Motifler beyaz altıgen veya beşgen mermerler ve renkli taşlardan yapılmış üçgenlerin dönüşümlü kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Kilisedeki döşemelerde beşgen formlu örnek yoktur; bugüne kadar yapılan kazı kampanyalarında ele geçirilen 771 *opus sectile*den sadece beşi bu formu verir⁹.

B yapısının doğusundaki açmalarda 2001 öncesi bulunan iki gümüş sikke Fransa ve İtalya kökenlidir; birincisi 897-922, ikincisi 10.yüzyılsonu-11.yüzyıla tarihlenir⁹. Bunlara 2001 yılında iki Arkadius sikkesi eklenmiştir (Bkz. Acara Eser, Maden).

4. Kilisenin Kuzey Arkadında K6 ve K5 Mekânlarında Yapılan Çalışmalar

K6 içindeki toprak güneyde, kilisenin batı avlusu hizasında yer alan kuzey nef koridoru bitişiğinde 2.60 m. kota kadar temizlenmişti. 2001'de bu kottan 0.30 m. ye inildiğinde, koridor ile K6 arasında bir geçit olmadığı ve mekânın güneyde düzgün kesme taşla örülmüş bir duvarla sınırlandığı görülmüştür (Çizim: 2). Duvarın güney cephesi önünde yapılan çalışmada 0.12 m. kotta moloz bir zemin üzerine inşa edildiği anlaşılmıştır. Kubbeli bazilikanın orijinal zemin kotuyla eşleşmesi K6 güney duvarının aynı döneme ait olduğunu düşündürür (Resim: 4).

K6 mekânı doğu duvarındaki 0.00 m. en ve 1.00 m. boyundaki dikey oluşun içindeki toprak temizlendiğinde, K5 mekânı batı duvarındaki benzer olukla bütünleştiği ve iki mekân arasında bir bağlantı sağlandığı görülmüştür¹¹.

K6 içinde bulunan iki yeni sikke, 11.yüzyılda Myra'yı ziyaret eden İoannes Orphanotrophos'un erkek kardeşi İmparator IV. Mikael'e ait olması açısından ilimizi çeker¹².

K6-K5 mekânlarını güneyden sınırlayan kilisenin kuzey yan nef koridorunda U. Peschlow tarafından yapılan genel değerlendirmeleri kontrol amacı ile açtığımız küçük sondajda araştırmacının 1. yapı dönemine tarihlendiği kuzey yan nef koridoru paye temelinin -0.50 m.de olduğu tespit edilmiştir¹³; sondajda -0.55 kotta, kazıda bugüne kadar bulunan en erken tarihli, Likya Birlik III. Döneme ait (M.O. 100-43) bir sikke bulunmuştur (Bkz. Acara Eser, Maden).

K5'te 1999'da ortaya çıkarılan ve 2000'de K6'da devamını tespit ettiğimiz *opus tessellatum* teknikli yer döşemesinin K5'in kuzeyindeki kısmını bulmak için yaptığımız sondajda ele geçirilen 85 renkli taş *tessera*, döşemenin bu alanda tahribata uğramış olduğunu gösterir¹⁴.

9 Kilisedeki döşemeler için Bkz. Feld, a.g.e. 1975; 1989-99'da ortaya çıkarılan 349 *opus sectile* ve kilisedeki *in situ* döşemelerle ilgili yeni bir değerlendirme için Bkz. S.Y.Ötügen, "Myra-Demre Aziz Nikolaos Kilisesi *opus sectile* yer döşemesi ve kazıda ortaya çıkan küçük buluntular", *Cevdet Bayburtluoğlu için Yazılar*, (ed. C.Özgünel v.d.), İstanbul 2001, 182-189, 2001 yılındaki sayı 771'dir; yoğunluğa göre sıralanan *opus sectile*ler arasında beşgenler 8. sırada yer alır.

10 Sikkeler için Bkz. Ötügen, 18.KST II, 1996 (1997), 479.

11 S.Y.Ötügen-S. Alpaslan-M. Acara, "Demre Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kuzey ek yapısının yeni bir değerlendirmesi", *Adalya IV* (1999-2000), 221-242, bil. 226'da K6 mekânının işlevi ile ilgili düşüncelerimizi belirtmiştik; ancak 2001 kazısında yapının güneye kapalı olduğu ortaya çıkmıştır. K6'nın batı duvarındaki nişler ve K5-K6 arasındaki oluk nedeni ile Myra Metropolit C. Kalaycı K6'nın bir Myrophylakion-kutsanmış yağların muhafaza edildiği mekân, K5'in ise bir Myropsykion-yağları kutsama töreni için kullanılan bir mekân olabileceğini belirtmiştir.

12 S.Y.Ötügen, "Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısı ışığında Yeni Değerlendirmeler", *II.OTKA*, Konya 1998, 21-50, bil. 21.

13 Kilisenin 1. yapı dönemi için Bkz. Peschlow, a.g.e. 1975, 313-315, çiz.39 (Plan).

14 K5-K6'daki döşeme için Bkz. Ötügen, a.g.e.(2000), not 1, 353-354, çiz.4.

B. Küçük Buluntular

1. Mermer-Taş

Sema ALPASLAN*

2001 yılı çalışmalarında 47 mimarî, 92 liturjik işlevli taş elemanın yanı sıra, 3 çanak, 6 yazıt, 4 *sarkofag* levhası, 22 kırık blok, 820 *tessera*, 57 *opus sectile*, 4 kakma, 391 kırık yer döşemesi, 180 tuğla *opus sectile*, 28 işlevi çözölemeyen olmak üzere 1654 mermer-taş ele geçirilmiştir.

Öküz başı ve girland dizisinin oluşturduğu *bukranion* motifli *ostothek* (sarkofag gövdesi) parçasının benzerleri, kilisede kazı öncesinde ve kazı çalışmalarında önceki yıllarda bulunmuştur. Likya'da örneklerini bulduğumuz, M.S. 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen bu tip *ostothek*lerin, Doğu Pamfilya ve Batı Kilikya'da üretildiği ve buradan Likya, Rodos ve Kıbrıs'a ihraç edildiği görüşü, araştırmacılar tarafından kabul edilir¹⁵.

Kilisenin liturjik eşyalarından masa tipi ayaklı bir altının üst tablasına ait levhanın üst yüzünde, kenarlar profilidir ve üstüne ayın sırasında kullanılan kalıs, paten, haç gibi liturjik elemanlar konmaktadır. Bu tip altınlar 5.-6. yüzyılda başkent kaynaklı olarak görülmektedir¹⁶. *Templon* payesi ve levha gibi elemanlara ait, *à jour* tekniğiyle yapılmış, *acanthus* yaprakları ile aralarında rozetler içinde yuvarlak yapraklı çiçek motifleri içeren kırık parçalar, kireç taşından, ince bir işçilikte yapılmıştır ve İustinianos Döneminde başkent atölyelerinin niteliklerini taşımaktadır¹⁷ (Resim: 5).

Yuvarlak delikli pencere şebekelerinin kaba işlenmiş ve delik kenarları profilsiz örnekleri, cam monte edilmeden kullanılan tiptedir ve aydınlatmanın yanı sıra havalandırma, belli mekânları ayırma ve kapatma amacıyla yapılmıştır; kubbeli bazilikanın kuzeydoğu köşe odasında *in situ* benzeri bulunan bu tip şebekeler, Orta Bizans Döneminde 9. yüzyıldan itibaren görülmektedir¹⁸.

Opus tessellatum teknikli döşemelere ait *tesserae*, genelinde kireç taşı ve az sayıda tuğla malzemeden yapılmıştır. Geç Antik-Erken Hristiyan Döneminde boyutları yaklaşık 1 cm., Erken Bizans Döneminde 1.5-1.8 cm. arasında olan *tesserae* ana toprakta ve B yapısının doğusundaki açmalarda eksi kotta bulunmuştur.

2. Opus Sectile ve Mozaik

Vera BULGURLU*

2001 yılında ana toprakta bulunan toplam 256 mozağin 90'ı taş, 166'sı camdır (Resim: 3). Taş olanlar, yörenin çakıl taşından kesilmiş, sarı, siyah, koyu kırmızı renklidir. Cam olanlar ise, şeffaf veya sarı renktedir. En yoğun buluntu Bd2 açmasında, -0.30 m. kotunda ele geçirilmiştir (82 taş, 138 cam). Bu toplu buluntu, Geç Roma Döneminde Antakya'da ve Anemurium'da olduğu gibi yörede mozaik üretiminin bulunduğu işaret etmektedir¹⁹.

* Doç. Dr. Sema ALPASLAN, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe 06532-Ankara/TÜRKİYE.

15 G. Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri* (çev. Z. İlkelen), İstanbul 2001, 226-227, res. 89.

16 A. K. Orlandos, *He Gyllostegos palaiochristianike Basilike II*, 1952, 447, 450; J. Braun, *Der Christliche Altar I*, München 1924, 268.

17 Değerlendirme ve benzer örnekler için bkz. Y. Ötügen-S. Alpaslan, Y. Olcay, M. Acara, N. Çorağan, "Derme Aziz Nikolaos Kilisesi Kazısının Ortaçağ Araştırmalarına Katkıları", *I. ÖTKA*, İzmir 1998, 93, res. 6.

18 Ötügen, a.g.e. 1998, not 12, 27, (S. Alpaslan, Mermer taş buluntuları); Ötügen-Alpaslan-Acara, a.g.e. 1999-2000, not 11, 229.

* Dr. Vera BULGURLU, Marmara Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE.

19 S. Campbell, *The Mosaics of Anemurium*, Pontifical Institute of Medieval Studies, Canada 1998, 65; C. Kondoleon, *Antioch, The Lost Ancient City*, Princeton 2000, 63-77.

Diğer yıllarda olduğu gibi *opus sectile* tekniğiyle döşeme için hazırlanmış toplam 57 mermer ve kireç taşı bulunmuştur. Biçim veren kare, eşkenar dörtgen, dikdörtgen, üçgen, beşgen, altıgen ve daire biçimli, mermer ve kireç taşı yer döşemeleri, bu yıl B yapısının batı açmalarında zemin kotunda ele geçirilmiştir; doğu açmalarda ise eksi kotta bulunan, daha kaliteli malzeme ve renk çeşitliliği içeren *in situ* iki panodaki parçalarla benzerlik gösterir. Bilecik taşından yapılmış, pembe-beyaz damarlı mermer tek örnek ise, daha önce bulunan sütunlarla bütünleşmektedir ve olasılıkla bu sütunlardan kesilerek üretilmiştir.

3. Cam

Özgü ÇÖMEZOĞLU*

2001 yılında bulunan 1792 camdan 24'ü Roma, 1731'i Bizans, 37'si Bizans Dönemi sonrasına tarihlendirilir. Camlar sarı-yeşil, mavi-yeşil, mavi ve yeşilin tonlarının yanı sıra, sarı, kahverengi, pembe ve renksizdir.

Eksi kotlardaki Roma Dönemine tarihlenen örnekler form, bezeme ve teknik açıdan Demre örneklerinde az sayıda görülür. Bunlar arasında kaburgalı kaplara ait parçalar ve iç yüzünde oyma şerit bulunan örnekler vardır (Resim: 6). Dikey kaburgalılar, diğer merkezlerde genelinde M.Ö.1. - M.S.1.yüzyıla tarihlenen, ezme, kalıba üfleme ve dökme teknikli buluntularla renk ve kalın cidarlar açısından benzerdir²⁰. Oyma şeritli ağız parçalarının benzerleri, M.Ö.1. - M.S.4.yüzyıla tarihlendirilir²¹. Ezme ve kalıba dökme teknikli kaplara, çark ile oyma yapılmıştır; Demre'deki kaburgalı kâselerde çok sayıda bu tür örnek bulunur.

Cam eserlerimize form yeniliği getiren bir halka kaide, küçük damlacıklar şeklinde oluşturulmuştur; yakın benzerleri, 2.-4. yüzyılın ilk yarısına tarihlenir²². Orta Bizans Dönemine ait yeni bir form ise iki ucunda katlanarak parmak dayama yeri eklenen bir kulptur; paralelleri, 8.-11. yüzyıl kâse ve fincanlarında görülür. Buluntularımız arasında kandel çeşitleri (6.-12.yüzyıl), düz (6.-9.yüzyıl) ve bombeli pencere camları (9.-12.yüzyıl) vardır²³. Bunların dışında kâse, bardak, kadeh ile şişe ağız ve boyun parçaları bulunmuştur; koku şişeleri veya *unguentarium* olabilecek şişeler, küresel gövdeli, uzun boyunludur. Cam bileziklerden bazıları boyama tekniğiyle bezenmiştir²⁴. Süsleme tekniklerinde, renksiz ve mavi cam ipliği bezeme yoğunudur. Ancak, cam ipliği bezemeli kaplardan birinde, mavi ve renksiz cam ipliği, eserin üzerinde çeşitli motifler oluşturacak şekilde yerleştirilmiştir; benzerleri 3.-4. yüzyılın başına tarihlenir²⁵. Baskı teknikli oval motifler ile süslenmiş olan bir ağız parçasının kenarında, mavi renkli cam ipliği görülür. Bu parça, paralellerine göre 9.-12. yüzyıllar arasında üretilmiş olabilir²⁶. Kalıba üf-

* Araş.Gör. Özgü ÇÖMEZOĞLU, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

20 S.Jennings, "Late Hellenistic and Early Roman Cast Glass from the Souks Excavation (Bey 006) Beirut, Lebanon", JGS 42 (2000), 48-49; M.Sternini, "Reperti in Vetro da un Deposito Tardoantico Sul Colle Palatino", JGS 43 (2001), 33.

21 Jennings, a.g.e. 2000, 41-45; B. Czurda-Ruth, "Zu Den Römischen Gläsern aus den Hanghäusern von Ephesus", *Köln Jahrbuch für vor und Frühgeschichte*, 22 (1989), 131; C.S. Lightfoot-M. Arslan, *Anadolu Antik Camları: Yüksek Erimen Koleksiyonu*, Ankara 1992, No:2-5.

22 G.D.Weinberg, Excavation at Jalame, Columbia 1988, 59-60; A.Özet, *Dipten Gelen Parıltı*, Ankara 1998, No. 114; F.H. Van Doornick, "The Serçelimanı Shipwreck: An 11th Century Cargo of Fatimid Glassware/Cullet for Byzantine Glass-makers", *I Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu*, 26-27 Nisan 1988, İstanbul 1990, res.69.

23 M.Acara-Y.Ölçay, "Bizans döneminde aydınlatma düzeni ve Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde kullanılan aydınlatma gereçleri", *Adalya II* (1998), 249-261.

24 S.Y.Ölçen, V.Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Bildiriler, 19-20 Nisan 2001, (Ö.Çömezoğlu, Cam bilezikler), Ankara 2001, 368-389.

25 Recent Important Acquisitions, JGS 42 (2000), 176-177; D.Barag, "Hanita Tomb XV of the 3rd-early 4th Century", *Atiqot XIII* (1978), 32-34.

26 C.S.Lightfoot, "The Amorium Project: The 1997 Season", *DOP* 53 (1999), res.1; A.Lane, "Medieval Finds at Al Mina in North Syria", *Archeologica LXXXVIII* (1937), 69, res. 11.

leme teknikli, dikey ve spiral yivli örneklerin benzerleri, kavanoz, kâse ve şişelerde 11. yüzyılda görülür²⁷.

4. Seramik

Meryem ACARA ESER*

2001 yılında bulunan 13045 seramikten 474 kırmızı astarlı seramik, 108 terra sigillata, 916 boyalı seramik ve 151 kandil Geç Roma-Erken Bizans, 10598 sırsız, 197 sırlı seramik Bizans, 501 sırsız, 100 sırlı seramik Bizans Dönemi sonrasına aittir.

Geç Roma-Erken Bizans Dönemine tarihlenen kırmızı astarlı seramiklerden 4.-5. yüzyıllara tarihlenen, "Kâhin kralların İsa'ya hediyeler getirişi" nin tasvir edildiği üç ayrı *ampullaya* bu yıl boyun ve omuz kısmı mevcut yeni bir örnek eklenmiştir²⁸. Anadolu tipi kandillerden, masif kulpu, gövde formu, diskustaki rozet motifi ile 5.-6. yüzyıllara ait bir örnek, tüm olması nedeniyle önem taşır²⁹ (Resim: 7). Sırsız seramikte, daha çok monogramlı/monogramsız kaide kısımları ele geçirilen, 6.-7. yüzyıllara tarihlenen *unguentarium* gövde parçalarının bulunması, form hakkında bilgi verir³⁰. Kâseler arasında kazıma teknikli dalga motifi ile bezenmiş, üst kısmı düz ve geniş ağız kenarlarının benzerleri Gritille'de ele geçirilmiştir³¹.

Kartal figürlü bir kaide, beyaz hamuru, tek renk sır ve baskı teknikli bezemesi ile 9.-10. yüzyıllara tarihlenir³². 2002'de bitirilen bir yüksek lisans tezinde 1989-2000 yıllarında ele geçirilen 1469 parçanın oluşturduğu 256 kabin tipolojisi yapılmış ve 26 ağız, 13 kaide tipi saptanmıştır³³ (Çizim: 3). İthal sırlı seramikler arasında beyaz hamurlu, turkuvaz sırlı, gövdesi kabartma tekniği ile bezemeli bir kaba ait parçalar, 12.-13. yüzyıla tarihlenen İran (Rey veya Nişapur) kökenli seramiklerin aynı yüzyıllarda başkentte üretilen taklitleri olmalıdır³⁴.

5. Maden

Meryem ACARA ESER

2001 yılında bulunan, 838'i Geç Roma-Erken Bizans ve Bizans Dönemine, 40'ı Bizans Dönemi sonrasına ait toplam 878 madenin türlere göre dağılımı şöyledir: 11 sikk, 50 levha parçası, 29 *polykandilion* parçası, 2 kandil fitili, 2 zincir halkası, 2 kanca, 1 kemer tokası, 149 çivi, 5 mih, 617 cüruf, 1 okçu yüzüğü, 1 asma kilit köprüsü, 1 âlet, 1 maşa. 6 eserin ise türü belirlenememiştir³⁵. Üzerinde stilize bir insan veya hayvan başı ile kıvrık dallardan oluşan bir tasvir bulunan, tıpkı benzeri Sardis kazısında ele geçirilen bir kilit, olasılıkla Erken Bizans Dönemine aittir³⁶.

27 G.D. Weinberg, "A Medieval Mystery: Byzantine Glass Production", JGS 17 (1975), 139; Özet, a.g.e. 1998, no. 117; R.M.Harrison-N.Christie, "Excavations at Amorium: 1992 Interim Report", *AnatStud* 43 (1993), 161.

* Dr. Meryem ACARA ESER, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe 06532/Ankara/TÜRKİYE.

28 S. Y. Ötügen, a.g.e. (1999), not 4, 481-503, bil. 488, res. 10 (M. Acara, Seramik); a.y. , a.g.e. (2000), not 1, 351-366, bil. 356 (M. Acara, Seramik ve Maden).

29 V.Gassner, *Das Südtor Der Tetragonos-Agora. Keramik und Kleinfunde*, Wien 1997, lev.65/829-831.

30 Ötügen, a.g.e. (2001), 361-384, bil. 370-371, res. 13, çiz. 6 (A.Çaylak Türker, *unguentariumlar*).

31 S.Redford, *The Archaeology of the Frontier in the Medieval Near East: Excavations at Gritille, Turkey*, Boston, MA 1998, 90-91, lev.3:11. Demre sırsız seramikleri Araş.Gör.A. Çaylak Türker tarafından doktora tezi olarak hazırlanmakta ve tipoloji çalışması yapılmaktadır.

32 S.Y.Ötügen, 19.KST II, Ankara 1997 (1998), 541-565, bil.553 (M.Acara, Seramik ve Maden).

33 E.F.Fındık, *Demre Aziz Nikolaos Kilisesi'nde Ele Geçen Bizans Sırlı Seramikleri (1989-2000)*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, lev. VII.

34 G.Fehérvári, *Islamic Pottery. A Comprehensive Study Based on the Barlow Collection*, London 1973, 75, No.64, res.E; E.Grube, *Islamic Pottery of the Eight to the Fifteenth Century in the Keir Collection*, London 1976, 176, No.111-112; K.Dark, *Byzantine Pottery*, Gloucestershire 2001, 59, 75, 139-140, çiz. 68.

35 Madenler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi Laboratuvarı'nda temizlenmiştir. Emeği geçenlere teşekkür ederiz.

36 J.Waldbaum, *Metalwork from Sardis: The Finds Through 1974*, Cambridge&London 1983, 74, lev. 24, No. 389.

Bu yıl bulunan 11 sikkeden 1'i Likya Birlik, 2'si Geç Roma, 6'sı Bizans, 2'si Osmanlı Dönemine aittir. K6 mekânının güneybatısındaki sondajda, -0.50-(-0.55) kotunda bulunan, Likya Birlik III.Dönem sikkesinin (M.Ö.100-43) ön yüzünde Apollo büstü, arka yüzünde ok ve yay, [IΛ] KΙ SA harfleri bulunmaktadır; basım yeri Ksanthos'tur. 0.35-0.30 ve 0.10-0.00 kotlarında ele geçirilen, ön yüzünde imparator büstü, diğerinde Nike tasviri bulunan 2 sikke, Arkadios Döneminde (386-393 ve 387-392) basılmıştır (Resim: 8). Bizans sikkelerinden, -0.05-(-0.08) kotunda bulunan Herakleios Dönemi sikkesinin (613-616) ön yüzünde imparator Herakleios ve oğlu Herakleios Konstantin, diğerinde para birimi, darphane ve yıl bilgileri yer alır. Erken tarihli bu üç sikke B yapısının doğusundaki açmalarda ele geçirilmiştir. Ana toprak ve dolguda ele geçirilen Bizans sikkelerinden, II.Basileios ve VIII.Konstantin Dönemlerine tarihlenen Anonim A2 sikkesinin (976-1030/35) ön yüzünde Pantokrator İsa büstü, arka yüzünde 4 satırlık yazı bulunmaktadır: "ΙΗΣΥΣ ΧΡΙΣΤΥΣ ΒΑΣΙΛΕΥ ΒΑΣΙΛΕΥ". IV.Mikael Dönemine tarihlenen iki Anonim B sikkesinin (1030/1035-1042 ?) ön yüzünde Pantokrator İsa büstü, diğerinde kaide üzerinde haç ve kolları arasında "ΙΣ ΧΣ ... ΙΛΕ ΑΣ ΙΛΕ" yazısı vardır. VII. Mikael Dönemi sikkesinin (1071-1078) ön yüzünde başının iki yanında altı kollu yıldız olan İsa, diğerinde imparator büstü yer alır. I.Aleksios sikkesinin (1081-1118) ise ön yüzünde tahtta oturan İsa, arka yüzünde haçlı asa tutan imparator tasviri bulunur³⁷.

Osmanlı Dönemine ait II.Mahmud sikkesinin (1223/1808) ön yüzünde tuğra, diğerinde "Duribe fi Kostantiniye sene 1223" yazısı, Abdülmecid sikkesinin (1255/ 1839) ön yüzünde tuğra, diğerinde "Azze nasrühü duribe fi Kostantiniye sene 1255" yazısı yer alır³⁸.

C. Duvar Resimleri

Nilay KARAKAYA*

2001 yılında, mezar mekânında yapılan duvar resimlerini temizleme ve onarım çalışmaları, mekânın doğu ve orta bölümlerinin kuzey duvarlarındaki kemer yüzeylerinde Aziz Nikolaos siklusuna ait dört sahne (Nikolaos'un İmparator Konstantin ve Vali Ablabius'a rüyalarında gözükmesi, Demetrios'u boğulmaktan kurtarışı ve konusu belirlenemeyen bir sahne) temizlenip onarılmış, üslup ve ikonografik detayları belirginleşmiştir (Resim: 9). Sahnelerdeki üslup ve ikonografik özellikler, 12.-13. yüzyıllardakine yaklaşılmaktadır³⁹. "Nikolaos'un İmparator Konstantin'e rüyasında gözükmesi" sahnesinde azizin yanında haleli, beyaz uzun saç ve sakallı, tunik ve *pallium* giymiş bir figür vardır. Figürün adını veren herhangi bir yazıta rastlanmamış; Azizin yaşamını konu alan kaynaklarda da bu figürden söz edilmemiş, sahnenin bilinen örneklerinde paralel bulunmamıştır⁴⁰. Aynı bölümün kuzey duvarında, tonoz başlangıcında, yaklaşık altı aziz figürünün ayakları belirginleşmiştir. Havari olabilecek bu figürler, İsa'nın göğe çıkışı sahnesine ait olabilir.

37 Likya Birlik sikkesi için Bkz. H. Troxell, *The Coinage of The Lycian League*, New York 1982, 99-109, lev.13/64, lev. 14/77; Arkadios sikkeleri için Bkz. P.Grierson-M.Mays, *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection. From Arcadius and Honorius to the Accession of Anastasius*, Washington, D.C. 1992, lev.4/95, lev.9/224-236; Herakleios, Anonim A2, Anonim B ve VII.Mikael sikkeleri için Bkz. A.R.Bellinger-P.Grierson, *Catalogue of Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and Whittemore Collection*, Washington, D.C. 1973, II/1, 226, lev.XII, 81b; III/2, 650, lev.XLVIII, A2.1.1; 676, lev.LV, B.48; 818, lev.LXVII, 14a.7; I.Aleksios sikkesi için Bkz. a.g.e. (1999), IV/1-2, 226-227, lev.V, 25b.8, 25b.12.

38 N.Pere, *Osmanlılarda Madeni Paralar*, İstanbul 1968, 251, No.827, 261, No.902-903.

* Yard. Doç. Dr., Nihal KARAKAYA, Erciyes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Talas-Kayseri/TÜRKİYE

39 N.P.Sevcenko, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Torino 1983, 115-122, 149-150.

40 G.Anrich, *Hagios Nikolaos*, *Der Heilige Nikolaos in der Griechischen Kirche*, I, Berlin 1913, 74-75, 79-80, 86-88, 91 (Praxis de Stratelatis 450-580), 94-95 (Georgios Khartophylaks'in *Encomiumu* 860), 130 (Vita Per Michaelen 9. yüzyıl 1. yarısı), 165-166 (*Encomium Methodii* 860), 206 (*Synaxarium* 900), 227 (*Vita Compilata* 900), 258-259 (*Vita Per Metaphrasten* 10. yüzyıl 2. yarısı), 281 (*Bios en Suntomo* 13-14. yüzyıl), 337 (Praxis de Stratelatis de Retractata I 12-14. yüzyıl), 404-405 (*Encomium Neophyti* 1200), 424 (Giritli Andreas'in *Encomiumu* 9. yüzyılın 2. yarısı).

Mekânın doğu bölümünün kuzey duvarındaki nişin kemer iç yüzeylerindeki meleklerin oval yüzlerinde, yeşil fon üzerine açık sarı ve kırmızı kahve yumuşak renk geçişleri ile yapılan özenli modle, fırça vuruşları ve tonlamalarla oluşturulan beyaz ışık ve saçlarda detaylı, çizgisel, süslemeci anlayış dikkati çeker. Bu üslup, özellikle Kıbrıs'taki, başkent etkili 12.-13. yüzyıllara ait anıtsal resim sanatı örneklerinde görülür⁴¹. Aynı kemerde, merkezdeki madalyonda imparatorluk kıyafetleri içinde tasvir edilen melek büstü, sol elinde asa, sağ elinde küre taşımaktadır (Resim: 10). Önemli ikonografik bir özellik küredeki dört kollu yıldız andıran haçtır. 13. yüzyıl başına ait Şahinefendi-Kırmartir Kilisesi'nin Deesis sahnesindeki meleklerin kürelerindeki haçlarla benzerlik gösterir⁴².

Mezar mekânının orta ve batı bölümü arasında, kemer içindeki bir tasvir, koyu kahve *pallium*, kırmızı kahve, inci bezemeli *tablion* ve sarı tunik giymiş bir azizdir. Mekânın doğusundaki kemerin içinde güneyde, ayakta duran bir baş melek figürünün başı, sol kanadı ve kolu ile sağ eli kısmen tahribat görmüştür; sağ elinde bir asa taşımaktadır. Önemli bir ikonografik özellik, belindeki ortadan düğümlenmiş beyaz kuşaktır ve 12. yüzyıldan itibaren görülür⁴³.

D. Duvar Resimlerini Belgeleme Çalışması

Arzu NİZAMOĞLU*
Ege YILDIRIM

2001 yılı belgeleme çalışması, Ka-Ba, Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme – Mimarlık Ltd. tarafından 8-10 Eylül 2001 tarihlerinde arazide, dört kişilik bir ekip ile gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamayı oluşturan ofis çalışması ise, 2002 yılı Mart ayı içerisinde tamamlanmıştır.

Kazı başkanı Prof. Dr. S. Yıldız Ötügen ve belgeleme ekibi başkanı Mimar Cengiz Kabaoğlu tarafından belirlenen duvar resimli mekânların mimari belgeleme çalışması, kilisenin kuzeydoğu köşe odasını ve orta nefi kapsamaktadır. Arazide, plân ve tüm iç cephelerin kesitleri dahil olmak üzere, ölçümler için baz oluşturacak ön çalışma eskizleri hazırlanmıştır. Daha sonra, mekânlar ve yüzeyler optik/elektronik âletler (Teodolit – Theo 020A ve Nivo – Leica NA-820) ile ölçülmüş ve fotografik dökümleri yapılmıştır. 20 poligon noktasına bağlı 285 pas, 119 ileriden kestirme ve 31 nivelman noktası olmak üzere toplam 435 nokta ölçülmüştür; 239'u üç boyutlu amaçlı kullanılmak üzere alınmıştır. Ölçüm çalışmasının, kilisenin toplam iki mekândan oluşan sınırlı bir bölümünde yapılması ve bu mekânlardan kuzeydoğu odasının küçük fakat yoğun olarak duvar resmi işermesine karşın, hassas ve ayrıntılı sonuçlar elde etmek için alınan noktaların çoğu bu küçük mekânda odaklanmıştır.

Belirlenen hedef noktalarının işaretlendiği cepheler digital fotoğraf makinası (FujifinePix 4700 zoom) ile belgelenmiş ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra fotoğraflar MSR (RolleiMetric Metric Single Image Rectification) programı ile düzeltilerek fotogrametrik olarak ölçekli hale getirilmiştir. Düzeltilen fotoğraf baskıları baz alınarak, elle çizim yöntemiyle final çizimleri üretilmiştir (Çizim: 4). Plân ve kesitlerden oluşan duvar resimleri, kat (layer) farklılıkları ve sınırları gösterilerek çizilmiş, 60 x 100 cm. boyutlarında aydınlatma paftaları üzerinde hazırlanmıştır (Çizim: 5). Final çizimlerinden

41 C.Mango, E.J.W.Hawkins "The Hermitage of St.Neophytos and Its Wall Paintings" DOP 20 (1966): 121-206, res.67; D.C.Winfield "Reports on Work at Monagri, Lagoudera and H.Neophytos, Cyprus 1969/1970" DOP 25 (1971): 259-264, res.7, 10-11.

42 N.Thierry, *Haut Moyen Age en Cappadoce, Les Eglises de la Region de Çavuşin*, II, Paris 1994, lev.127.

43 S.Giordano, *The Palatine Chapel in the Norman Palace, Palermo*, 19-20 (Palermo, Palatina Şapeli 1143-1154); G.Schiro, *Monreale* - Palermo 1996, 102 (Palermo, Monreale Katedrali 1172-1189); R.Oosterhout, *Sanatsal Açından Kariye Camii* (Çev.A.Durukan), İstanbul 2002, 72 (İstanbul Kariye Camii :1315-1320).

* Mimar-Restoratör, Ka-Ba Eski Eserler Koruma ve Değerlendirme-Mimarlık Ltd.

sonra, belgelenen yüzeylerde malzeme tabakalarının değerlendirildiği bir haritalandırma yapılmıştır. Yüzeylerde görülen malzeme, taşıyıcı malzeme, tesviye sıvası (arriccio), boya tabakalarından oluşan üç ana sınıfa ayrılmış ve farklı renklerle işaretlenmiştir. Malzeme haritalandırması, tüm final çizimlerinde görülen yüzeylerde, 1/50 ölçeğine küçültülmüştür.

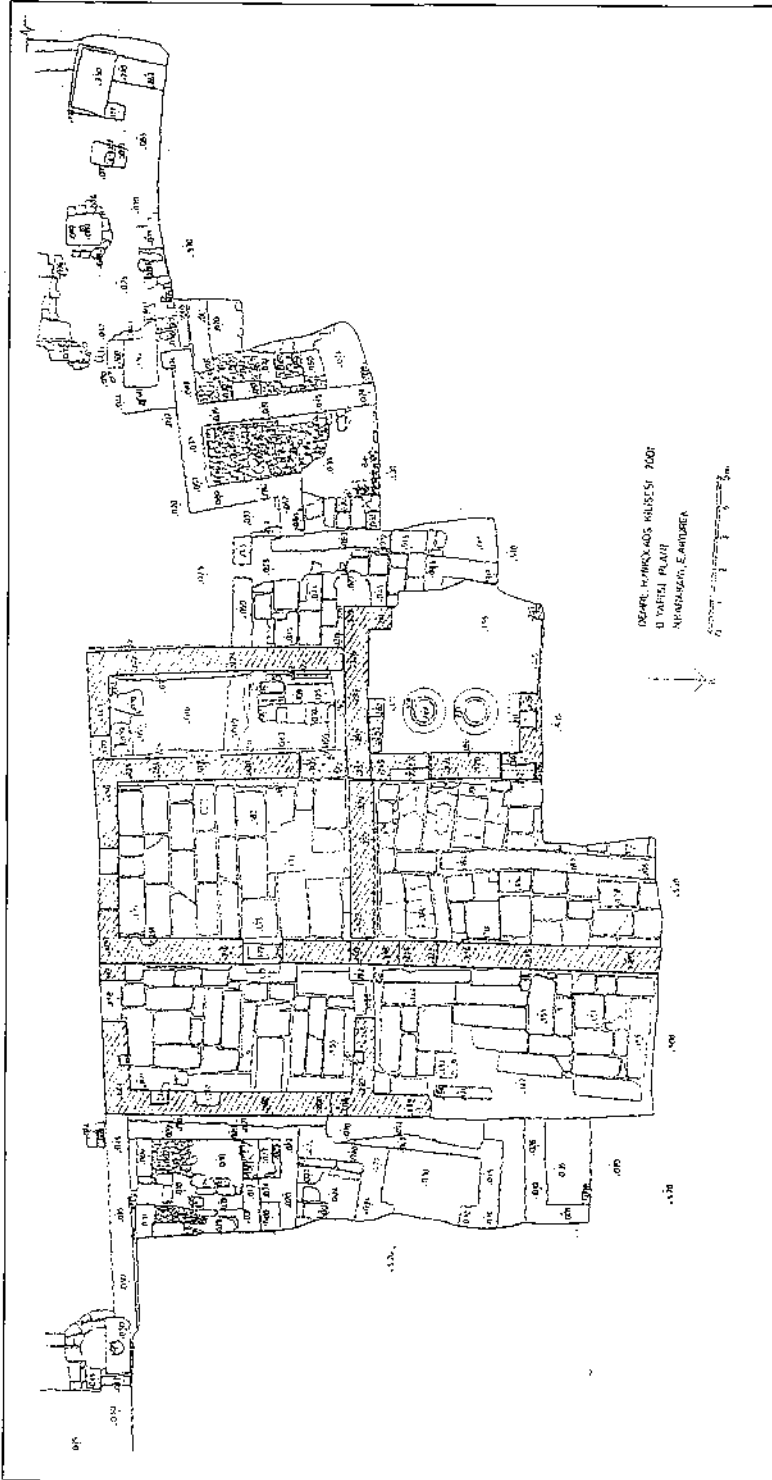
E. Duvar Resimlerini Koruma – Onarım Çalışması

*T. Rıdvan İŞLER**

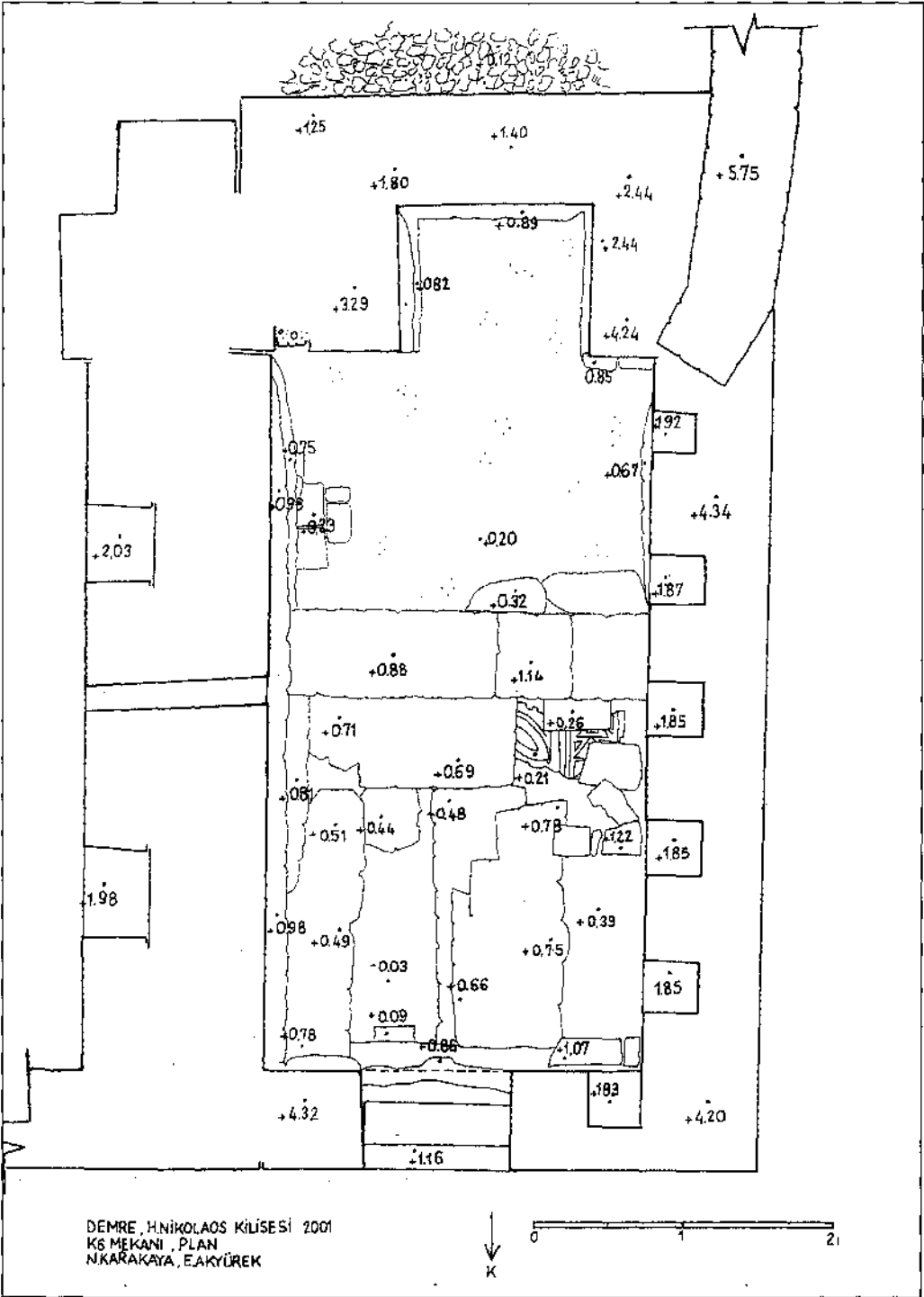
Duvar resimlerini koruma ve onarım çalışmaları, 5 Eylül – 5 Ekim 2001 tarihlerinde dört kişilik bir ekip tarafından yürütülmüştür. Çalışmalar, Güney Mezar Odası'ndaki duvar resimlerini sağlamlaştırma, koruma ve onarımını kapsamıştır (Resim: 9,10).

Üç kemerli lâhdin bulunduğu iki mekândaki taş duvarın, samanlı sıva ile sıvanıldığı ve *tempera* tekniği ile boyandığı görülmektedir. Tonoz başlangıcında, kemerli nişlerde ve lâhitlerin bulunduğu kemerli bölümlerde, sıva yüzeyinin tamamen insan figürleriyle bezendiği anlaşılmaktadır. Günümüzde, boyalı sıvanın yüzeyi her bölümde kalınlığı 3-5 mm. yi bulan toprak tabakası ile kaplanmıştır. Her bölümde, taşıyıcı duvardan ayrılan boyalı sıva düşmek üzeredir. Boyalı yüzeyler, resimlerin görülmeyeceği derecede kalker tabakasıyla kaplıdır. Sıvanın döküldüğü kısımlarda, duvarı oluşturan taşların derz harçları tozlaşarak dökülmüş ve taşıyıcı duvarı zayıflatmıştır. Tespitler doğrultusunda, Güney Mezar Odası'nın kiliseye ve avluya açılan kısımları, tahta perde ve bir kapı ile kapatılmıştır. Ziyaretçiler için, 2. ve 3. Şapel'den, güney dış yan nef ve güney nef geçiş verilmiştir. Zeminlerdeki renkli taş döşeme, aşınmaması için ahşap plâkalarla kaplanmıştır.

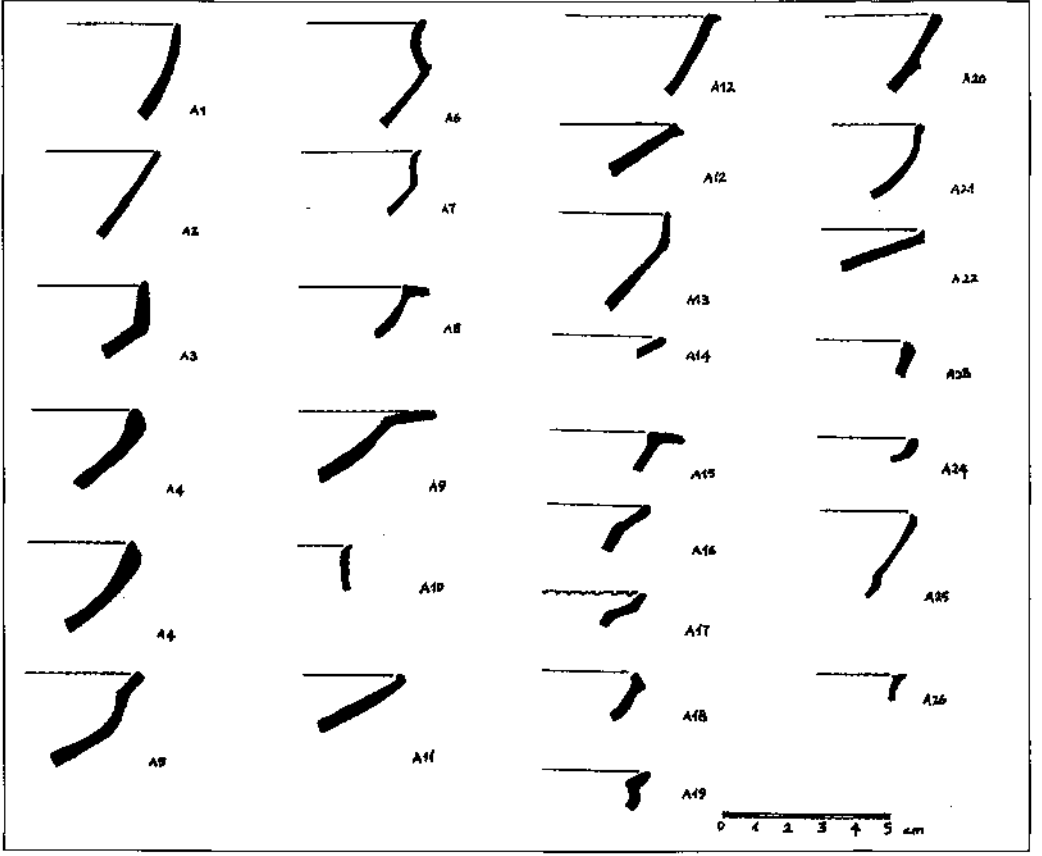
Yapılan koruma – onarım uygulaması şöyledir: Mekânın bütün yüzeylerinde, düşmek üzere olan boyalı sıva, taşıyıcı duvara enjeksiyon yoluyla yapıştırılmıştır. Çalışmanın başlandığı kuzey duvardaki, doğudan batıya doğru bulunan iki nişin boyalı sıva yüzeyindeki çamur tabakası temizlenmiştir. Pul pul dökülmek üzere olan boya tabakası, yapıştırma rezini enjekte edilerek, parmakla bastırılmak suretiyle sıva yüzeyine yapıştırılmıştır. Doğudan itibaren birinci nişte ve nişin tonozla birleştiği kısımda, resimleri göstermeyecek kalınlıktaki kalker tabakası, mekanik yöntemlerle temizlenmiş; zerrecikler halinde dökülüp resmin bütünlüğünün görülmesini engelleyen beyaz noktalar, bölgenin rengine uygun tonlarda renklendirilmiş ve rötuşlanmıştır. Figürler gözle görülecek hale getirildikten sonra üzerlerine %3 oranında koruyucu rezin sürülmüştür (Resim: 9). Derzlerin doldurulmasında, 1 ölçü hidrolik kireç (Lafarge) + 3 ölçü dere kumu ile hazırlanan harç kullanılmıştır. Boyalı sıvanın yapıştırılmasında kullanılan harç ise, 1 ölçü Lafarge + 1 1/2 ölçü toz kalsiyum karbonat ile hazırlanmıştır. Boya tabakasının, sıvaya yapıştırılmasında kullanılan rezin, % 10 – 20 AC33 roplex + su + ethanol karışımıdır. Mekanik temizleme, kalker tabakasının su ile yumuşatılarak, bisturi yardımıyla kaldırılarak yapılmıştır. Rötuşlarda Windsor – Newton sulu boya yüzeye sürülen koruyucu olarak, selülozik tiner içinde % 3 B72 *Paraloid* kullanılmıştır.

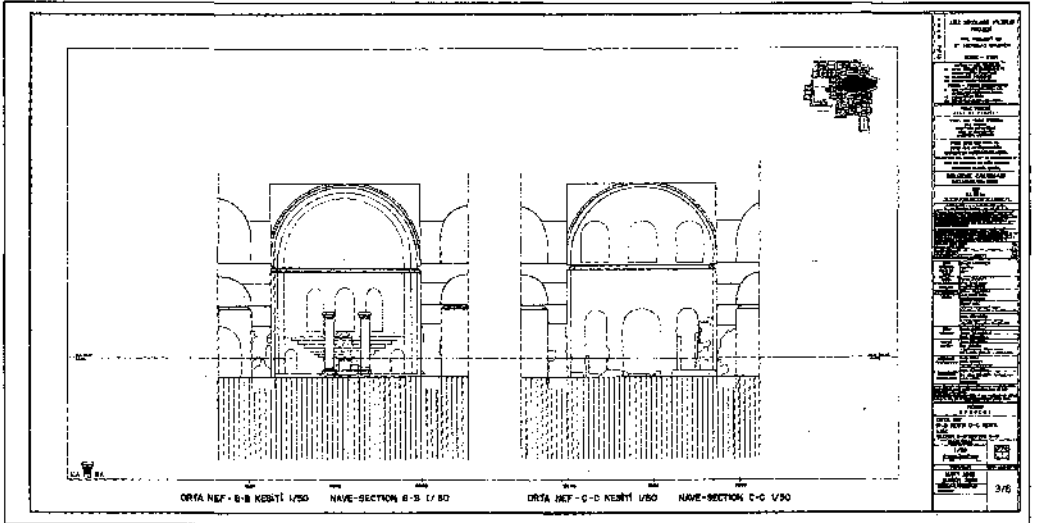
Çizim: 1

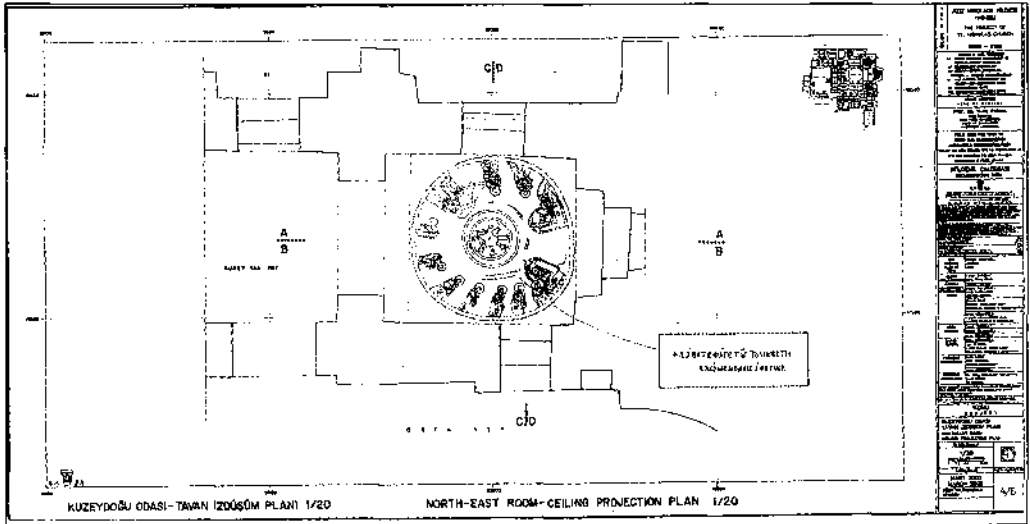
Çizim: 2

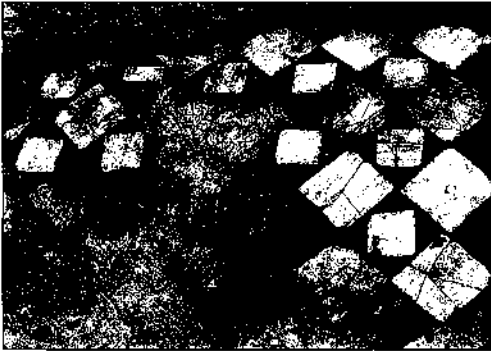
Çizim: 3

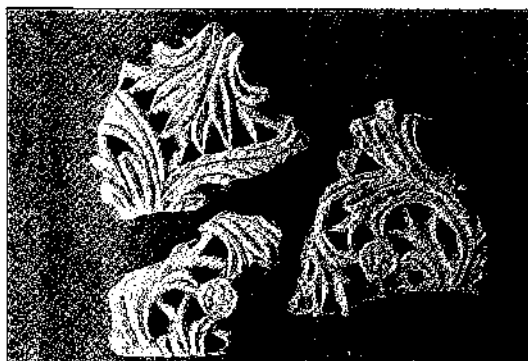

Çizim: 4

Çizim: 5

Resim: 1**Resim: 3****Resim: 2****Resim: 4**

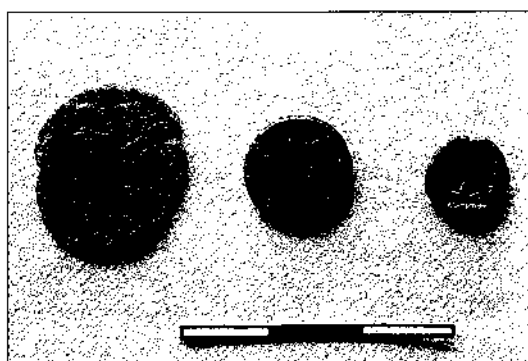
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

2001 YILI ŞARHÖYÜK/DORYLAION KAZISI VE KARATUZLA NEKROPOLÜ TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

A. Muhibbe DARGA*
Taciser SİVAS
Hakan SİVAS

Kültür Bakanlığı'nın izni ve Anadolu Üniversitesi'nin lojistik desteği ile yürütülen Şarhöyük Kazısı 2001 yılı çalışmaları, 13 Eylül-25 Eylül 2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Her iki kuruma da maddî ve manevî destekleri için teşekkürlerimizi sunarız¹.

2001 yılı çalışmaları Prof. Dr. Muhibbe Darga'nın başkanlığı altında Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. Taciser Sivas, Tarih Bölümü'nden Yard. Doç. Dr. Hakan Sivas, Arkeoloji Bölümü'nden Arş. Gör. Rahşan Tamsü, arş. Gör. Serap Akça, Öğr. Gör. Yusuf Polat ve Anadolu Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencileri tarafından sürdürülmüştür. Bakanlık temsilcisi olarak Eskişehir Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Arkeolog Mehmet Katkat görev yapmıştır. Özverili çalışmalarından dolayı ekip üyelerimize teşekkürlerimizi sunmayı zevkli bir borç biliriz.

2001 yılı çalışmalarında Şarhöyük'teki kazı alanlarını, Güney Yamaç'ta S26c-S27a plânkareleri, Batı Yamaç'ta I 11c-H 11c-d, H 13d-I 13c plânkareleri ve Güneybatı Açması M22 plânkaresi oluşturmuştur (Çizim: 1).

GÜNEY YAMAÇ AÇMALARİ

S26c-S27a Plânkareleri Çalışmaları

2000 yılı kazı sezonunda höyüğün güneyinde açılan S 26 plânkaresinde, Hellenistik Döneme ait 2 yapı katı ile bu yapı katlarının hemen altında 0.70 m. kalınlığında taş temel üzerine kerpiç duvarlara sahip bir yapının güneydoğu köşesi ortaya çıkarılmıştır². 2001 yılı çalışmalarında söz konusu yapı kalıntısı askıya alınıp S 26a ve S 27c plânkarelerinde derinleştirilerek kazılara başlanmıştır. Bu alandaki çalışmalarda, S26 plânkaresindeki Hellenistik Dönem tabakalarıyla höyüğün güney yamacında geçen kazı sezonlarında gün ışığına çıkarılmış olan Phryg ve Hitit yapı katları arasında yer alan yapı katlarının araştırılması amaçlanmıştır. Bu kesimde açma kuzey-güney yönlü olup

* Prof. DR. Muhibbe DARGA, Dr. Esat Işık Caddesi, İzzet Bey Apt. No. 64/4 81310 Bahariye-İstanbul/TÜRKİYE.
Yrd. Doc. Dr. Taciser SİVAS, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Böl. 26470 Eskişehir/TÜRKİYE.
Yrd. Doc. Dr. Hakan SİVAS, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 26470 Eskişehir/TÜRKİYE.

1 "Şarhöyük 2001 Yılı Arkeolojik Kazısı ve Eskişehir-Karatuzla Nekropolü Temizlik Çalışmaları", Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu tarafından 010830 No.lu Araştırma projesi kapsamında maddî olarak desteklenmiştir. Başta Anadolu Üniversitesi'nin Sayın Rektörü Prof. Dr. Engin Ataç olmak üzere, tüm komisyon üyelerine verdikleri destekten dolayı teşekkürlerimizi sunarız.

2 A. M. Darga-T.Sivas-H.Sivas, "2000 Yılı Şarhöyük-Dorylaion Kazıları", 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, II (Ankara 2002) 208 vd., plân 2, res. 1.

güney kesimi höyük yamacına açıktır (Resim: 1). S26c ve S27a plânkarelerini kapsayan açma, 7.20x5.00 m. boyutlarındadır. Açmanın höyük yamacında bulunan yüzey toprağı (809.19-806.35) içinde çeşitli dönemlere ait keramik ve küçük buluntular ele geçirilmiştir. Ele geçirilen küçük buluntular; Hitit Dönemine ait pişmiş toprak üzerinde 20 adet stilize bitki motifli mühür baskısı bulunan *bulla* (Resim: 3) ile pişmemiş toprak konik ağırlık, 1 adet pişmiş toprak ağırşak ve cam boncuktan oluşmaktadır.

807.94-806.53 m. seviyeler arasında sürdürülen çalışmalarda herhangi bir mimariye rastlanmamış, bu kesimde yaklaşık 1.40 m.lik bir dolgunun varlığı anlaşılmıştır. 4 adet pişmiş toprak ağırşak ele geçirilen küçük buluntulardır.

806.53-806.25 m. seviyeler arasında plânkarenin kuzey kesiminde yoğun bir taş döküntü ile karşılaşmıştır. Taş döküntülerin herhangi bir mimari plân vermediği, olasılıkla açma kuzey kesiti içinde yer alan bir mimariden döküldüğü anlaşılmaktadır. Taş döküntülü alandan çok miktarda çanak çömlek, büyük ve küçükbaş hayvan kemikleri ele geçirilmiştir. Küçük buluntular ise benzerlerini daha önceki kazı sezonlarında höyüğün güneyindeki Hitit açmasında ele geçirdiğimiz³ bir kemik delici (Resim: 2), pişmemiş toprak ağırlık, 2 adet pişmiş toprak muz biçimli ağırlık ve 1 adet pişmiş toprak ağırşaktan oluşmaktaydı.

BATI YAMAÇ AÇMALARI

Höyüğün batı kesimindeki çalışmalar, I11c, H11c-d ve H13d-I13c plânkarelerinde gerçekleştirilmiştir (Çizim: 1).

I 11c ve H 11c-d Plânkareleri Çalışmaları

Höyüğün batı kesiminde doğu-batı yönlü 5.00x15.00 m. boyutlarında yeni bir açma daha açılarak, bu alandaki tabakalaşmanın saptanması amaçlanmıştır. Açmanın doğu kesiminde yer alan I11c 5.00x5.00 m., batısında yer alan H11 c-d plânkareleri ise 5.00x10.00 m. boyutlarındadır. 803.93 m. seviyede yüzey toprağının sıyrılmasıyla başlayan çalışmalarda I11 c plânkaresinde doğu kesit yakınlarında yoğun bir şekilde hayvan kemiklerinin bulunduğu bir tabaka ortaya çıkarıldı. Bu tabakanın hemen altında 803.78 m. seviyede taş bir döşeme parçası saptandı. Taş döşemenin hemen altındaki tabakada 802.97 m. seviyede taş temel üzerine kerpiç duvarlı bir mekân gün ışığına çıkarıldı (Resim: 4). Mekân, güneydoğu-kuzeybatı yönlü olup 2.53 m. x 1.62 m. boyutlarındadır. Batı duvarı höyüğün batı yamacına geldiği için yamaçtan akarak tahribata uğramıştır, güneybatı duvarı ise açma güney kesiti içinde kalmıştır. Mevcut duvarların üst üste 3 kerpiç sırası, 0.38 m. yüksekliğinde korunmuştur. Kerpiç boyutları 0.40x0.20/0.22x0.12/0.13 m.dir. Mekânın 802.48 m. seviyede tespit edilen tabanı sıkıştırılmış toprak tabandır. Bu kesimdeki çalışmalarda 1 adet pişmiş toprak ağırşak ile 1 adet muz biçimli ağırlık bulunmuştur. Geç dönemde mekân tabanına açılan doğu-batı yönlü bir çukur, mekânı tahrip etmiştir. Çukur içinden Ortaçağ çanak parçaları ele geçirilmiştir. Mekânın alt seviyesinde yapılan çalışmalarda yoğun çakıllı bir tabakaya rastlanmış ve çalışma batı yöndeki H11 c-d plânkarelerine kaydırılmıştır.

H 11c-d plânkaresinde 802.53 m. seviyeden 801.90 m. seviyeye kadar sürdürülen çalışmalarda I 11 plânkaresinde olduğu gibi yoğun çakıllı bir tabakayla karşılaşıldı ve herhangi bir mimariye rastlanamadı.

H 13d-I 13c Plânkareleri Çalışmaları

Bu plânkarede sürdürülen çalışmalardaki amaç, 2000 kazı sezonunda H14b-H13c plânkarelerinde ortaya çıkarılmış olan avlunun kuzey duvarını ve avluya açılan mekânların saptanmasıydı. H13d-I13c plânkaresinde 805.59 m. seviyede yer alan Hellenistik Dönem magazinleri⁴ kaldırılarak çalışmaya başlandı. Çalışmalar sırasında te-

3 A. M. Darga-T.Sivas-H.Sivas, *a.g.m.*, s. 209 vd., res.7.

4 A. M. Darga-T.Sivas-H.Sivas, *a.g.m.*, s.210 vdd., res.8.

mel içinden gri hamurlu, hamurunun renginde astarlı Hellenistik Çağ çanak çömlek parçaları ve 1 adet silindir formlu ağırşak ele geçirildi.

Devam eden çalışmalarda H13d plânkaresinin güneydoğusunda 805.19 m.-804.21 m. seviyeleri arasında, 1.30 m. çapında önce bir silo çukuru olarak açılmış ancak daha sonra çöp çukuruna dönüştürülmüş- bir çukur açığa çıkarıldı. Çukur içinden 1 adet kemik saç iğnesi ile 1 adet pişmiş toprak muz biçimli ağırşak ele geçirildi.

804.73 m. seviyede H13d plânkaresinin orta kesiminde oldukça tahribat görmüş, yuvarlak plânlı, 1.50 m. çapında olduğu anlaşılan bir fırın kalıntısı ortaya çıkarıldı (Resim: 5). Fırının doğu kenarında 804.62 m. de Hellenistik Döneme ait devetüyü renkte hamurlu, hamurunun renginde astarlı, ince cidarlı pişmiş toprak testi (Resim: 6) *in situ* ele geçirildi.

H13d-H13c plânkaresinde seviye indirilmeye devam edildi. Bu çalışma sırasında Hellenistik Döneme ait, mask kabartmalı Attika malı bir çömleğe ait kulp, (Resim: 7) kemikten yapılmış dört yüzü bitkisel motiflerle bezemeli sap (Resim: 8) ile yine Hellenistik Döneme ait devetüyü zemin üzerine kahverengi boyalı keramik parçaları ve gri keramik parçaları ele geçirilmiştir.

Alanda devam eden çalışmalarda H14b-H13c plânkarelerinde geçen kazı sezonlarında gün ışığına çıkarılmış olan avlunun, kuzey duvarının kuzey yüzünün 0.31 m.lik yüksekliğe kadar olan kısmı bu yılki çalışmalarla açığa çıkarıldı. Duvarın uzunluğu 6.07 m., genişliği 0.48 m.dir. Gelecek yıl yapılacak çalışmalarla avlunun etrafında ne tür mekânların bulunduğu saptanmasına yönelik olarak kazıya devam edilecektir.

GÜNEYBATI AÇMASI (M 22)

Höyüğün zirvesinin güneybatısında geçen kazı sezonlarındaki çalışmalarla ortaya çıkarılmış olan Bizans suru ve bu surun yarım daire plânlı kulesinin batısında M 22a-c plânkarelerinde 6.00x5.00 m.lik alanda kazı çalışmalarına devam edildi (Çizim: 1). 809.26 m. seviyeden itibaren başlanan kazıda, içinde kareplânlı bir fırının yer aldığı 808.48 m. seviyedeki tabanı sıkıştırılmış sert toprak olan avlu ortaya çıkarıldı.

Avlunun doğu kesimi 6.00 m. uzunluğunda ve 0.40 m. kalınlığında taş temel üzerine kerpiç dizilerinden oluşan bir duvar ile sınırlanmıştır. Bu duvar aynı zamanda avlunun doğusunda yer alan mekânların da batı duvarını oluşturmaktadır. Bu kesimde bir avlu ve etrafındaki mekânlardan oluşan bir Roma mimarî kompleksinin varlığı anlaşılmıştır. Ancak Bizans surunun yapımı sırasında açılan sur temel çukuru Roma mekânlarını büyük ölçüde tahrip etmiştir. Mekânlardan zamanımıza ancak küçük bölümler kalabilmiştir.

Avlunun ortaya çıkarılması sırasında Roma Çağına ait çok miktarda çanak-çömlek parçaları ile 2 adet pişmiş toprak ağırşak ele geçirilmiştir.

KARATUZLA NEKROPOLÜ TEMİZLİK ÇALIŞMALARI

Şarhöyük kazı çalışmaları tamamlandıktan sonra aynı ekip ile Karatuzla Nekropol Alanı'ndaki temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Eskişehir İli Kozyazı ve Kavacık Köyleri sınırında yer alan Karatuzla Nekropolü, Şarhöyük'ün yaklaşık 7 km. kuzeybatısında yer alır. Bu alanda definecilerin kaçak olarak yaptıkları kazılar sonucunda 9 adet mezarın açıldığı ekibimiz tarafından daha önceki yıllarda saptanmış⁵. Kaçak kazılar sırasında mezarlar defineciler tarafından büyük ölçüde tahrip edilmiştir. 2001 yılı Şarhöyük kazıları çerçevesinde Genel Müdürlüğümüzün izinleriyle Nekropol Alanı'nda 26 Eylül 2001-26 Ekim 2001 tarihlerinde temizlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Sürdürülen çalışmalarda defineciler tarafından kazılarak tahrip edilen 9 mezardan 7 tanesi temizlenmiştir.

5 A. M. Darga-T.Sivas, "Şarhöyük-Dorylaion 1999 Yılı Kazı Çalışmaları", 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, (Ankara-2001) s. 53 vd., res. 14-15.

Nekropol tarıma elverişsiz kayalık bir arazide yer almaktadır. Oda mezarlar ana kayaya açılan dikdörtgen plânlı çukurlara, büyük boyutlu (0.95 m. X 0.80 m. X 0.40 m.) kabaca işlenmiş kalker taş blokların dik olarak yerleştirilmesiyle inşa edilmişlerdir. Taş blokların mezarların içine bakan yüzleri, nispeten daha özenli işlenmiştir. 6 mezar, oda mezar türünde (M1-5, 8), 1 mezar ise taş sandık mezar (M7) türündedir.

Temizlik çalışmaları öncesinde alanda kısmen tahrip edilmiş mezarlara ilişkin kimi mimari kalıntılar yüzeyden görülebilmekteydi. Aşağıda bu mezarlar sırasıyla ele alınacaktır.

Karatuzla 1 Mezarı

Kuzey-güney yönlü, 2.70x1.85 m. boyutlarındadır. Mezar duvarların 0.95 m. yüksekliğe kadar olan kısmı korunmuştur. Kuzey, doğu ve batı duvarları mevcut olan mezarın girişi güney kısa duvarı üzerinde olmalıydı. Ancak mezar soyguncuları tarafından yapılan kaçak kazıdan sonra köylülerin inşaat faaliyetlerinde kullanılmak üzere taşların bir kısmını söküp götürmeleri nedeniyle günümüze, güney duvarı ve girişe ait herhangisi bir iz kalmamıştır. Odaanın tabanı yeşil renkli kolay işlenebilir ana kayanın düzleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Mezar soyguncuları tarafından tamamen kazılan mezar odası içinde gömülere ait iskelet ve ölü hediyesi kalıntılarına rastlanmamıştır. Ancak, mezarın soyguncular tarafından kazılması sırasında, mezar etrafına atılan toprak içinden Hellenistik Döneme ait çanak parçaları toplanmıştır.

Karatuzla 2 Mezarı

Doğu-batı yönlü, 2.90x1.85x1.00 m. boyutlarındadır. Batı, kuzey ve güney duvarları sağlam durumdadır. Ancak bu mezarın da doğu duvarı ve bu duvar üzerinde olduğu anlaşılan girişi günümüze ulaşmamış, mezar soyguncuları tarafından tahrip edilmiştir. Mezar odasının batı yönündeki arka duvarı önünde, kaçak kazıcıların tahribatından kısmen kurtulmuş, kuzey-güney yönlü, baş tarafı güney yönde olacak şekilde sırtüstü yatırılmış bir ölüye ait iskelet kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Büyük ölçüde tahrip edilmiş olan iskeletin sadece alt çene, kol ve bacak kemiklerinden bazı parçalar gün ışığına çıkarılmıştır.

Mezar soyguncuları tarafından mezar çevresine atılan topraktan yine Hellenistik Döneme ait çanak-çömlek parçaları ile demir çivilere ait parçalar toplanmıştır.

Karatuzla 3 Mezarı

Doğu-batı yönlü, 3.05x1.92x1.00 m. boyutlarındadır. Girişi doğu yöndedir. Mezar girişine büyük boyutlu taşlarla 1.60x1.20 m. boyutlarındaki bir *dromos*tan ulaşılır. Kapı geçidi dikine yerleştirilmiş, iki büyük taşla oluşturulmuş, 100 m. yüksekliğinde, 0.60 m. genişliğinde ve 0.40 m. derinliğindedir. Kapı geçidi dışarıdan yerleştirilen 0.15 m. kalınlığında yassı bir kapı taşıyla kapatılmıştır (Resim: 9-10; Çizim: 2). Oda mezarın güney duvarı önünde, başı doğuya gelecek şekilde batı-doğu yönünde, sırtüstü yatırılmış bir insan iskeleti gün ışığına çıkarılmıştır. Bacaklar birbirine paraleldir, kolların pozisyonu ise anlaşılamamaktadır (Çizim: 2).

Mezarın batı yönündeki arka duvarı önünde de başı güney yönde olacak şekilde yerleştirilmiş ikinci bir gömüye ait bazı iskelet parçaları gün ışığına çıkarılmıştır. Güney duvarı önündeki iskeletin kuzey yanında, kalçası hizasında Hellenistik Döneme ait çift kulplu bir *kantaros* ve yine çift kulplu bir kap parçaları dağınık olarak ortaya çıkarılmıştır. Mezar çevresine kaçak kazıcıların attığı toprak içinden bu kaplara ait diğer parçalar da bulunarak kapılar tümlenmiştir. Bunlar dışında başka mezar hediyesine rastlanmamıştır.

Karatuzla 4 Mezarı

Doğu-batı yönlü, 2.40x1.20x 0.80 m. boyutlarındadır. Mezar odasının kuzey duvarını oluşturan taşlar, mezar soyguncularının kazısından sonra, köy inşaatlarında kul-

lanılmak üzere sökülerek tahrip edilmiştir. Mezar kapısı güneydoğu köşededir. Dışta kapı geçidinin iki yanına yerleştirilmiş blok taşlarla bir *dromos* inşa edilmiştir. *Dromos*-tan ulaşılan kapı geçidi 0.55x0.30x0.80 m. boyutlarındadır. Kapı geçidinde 0.18 m. yüksekliğinde bir eşik taşı yer alır (Resim: 11-12). Bu mezarın kapı geçidi de dışarıdan yerleştirilen yassı bir taşla kapatılmıştır. Mezar odasından iskelet ve ölü hediyeilerine ait *in situ* hiçbir buluntuya rastlanmamış, mezar odasının mezar soyguncularınca tamamen temizlendiği görülmüştür.

Karatuzla 5 Mezarı

Doğu-batı yönlü, 1.80x1.20x0.90 m. boyutlarındadır. Mezar odasının batı duvarı kaçak kazılarla tamamen sökülüp tahrip edilmiştir. Ana kayadan açılan bir çukur etrafına kalker blokların yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Mezar odasının kapı geçidi güneydoğu köşededir. 0.48x0.25x0.90 m. boyutlarındaki kapı geçidi dışarıdan 0.15 m. kalınlığında ve 0.60 m. uzunluğunda yassı bir kapak taşı ile kapatılmıştır. Kapak taşının 0.15 m.ye kadar olan yüksekliği korunmuştur. Mezar odası içinde kuzeydeki uzun duvarın önünde bazı omurga kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Bunun dışında *in situ* herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ancak defineciler tarafından mezar çevresine atılan toprak içinden, çok sayıda *megara* kâselerine ait parçalar ele geçirilmiştir (Çizim: 3).

Karatuzla 7 Mezarı

Mezar 7, taş sandık türündeki tek mezardır. Doğu-batı yönlü, 1.60 m. uzunluğunda, 0.50 m. genişliğinde ve 0.50 m. yüksekliğindedir. Mezar içinde karışık durumda insan iskeleti parçaları ortaya çıkarılmış, ölü hedyesi bulunamamıştır.

Karatuzla 8 Mezarı

Doğu-batı yönlü, 1.85x1.60x1.20 m. boyutlarındadır. Kapı geçidi, batı duvarının orta kesimindedir ve dikine yerleştirilmiş iki kalker blokla oluşturulmuştur. 0.50x0.40x1.00 m. boyutlarındadır. Dışarıdan 0.12x0.75 m. boyutlarında yassı kapak taşıyla kapatılmıştır. Kapak taşının 0.25 m.lik kısmı korunmuş diğer kısımları tahrip edilmiştir.

Mezar odası içinde, girişin hemen sağında, güney duvarı önünde, doğu-batı yönlü iki iskelet yan yana yatırılmıştır. Duvara yakın kesimdeki birinci iskeletin başı giriş yönünde, sırtüstü, kolları gövdenin iki yanına ve bacakları paralel olarak yatırılmıştır. Birinci iskeletin kuzey yanındaki bitişik olarak gömülen ikinci iskelet birinci iskelete doğru güneye dönük yan yatırılmıştır. Mezarın kuzey uzun duvarı önünde üçüncü bir iskeletin kafatasına ait küçük bir parça ile üst bacak kemiklerine ait küçük parçalar dağınık durumda ortaya çıkarılmıştır. Mezarın orta noktasına yakın yerde ölü hedyesi olarak bırakılmış ters dönmüş çift kulplu bir kap ve bir *megara* kâsesi ortaya çıkarılmıştır. Bunlar dışında madenî ya da pişmiş toprak başka bir mezar hedyesine rastlanmamıştır.

Genel Değerlendirme

Mezar odaları genellikle doğu-batı yönlüdür. Sadece Karatuzla 1 mezarı kuzey-güney yönündedir. Mezar odalarının uzunlukları, 1.70 m./3.10 m. arasında, genişlikleri 1.20m./2.03 m. arasında, mevcut yükseklikleri ise 0.80 m./1.15 m. arasında değişmektedir.

Mezar odalarının girişleri M3, M4, M5 ve M8 mezarlarda sağlam durumdadır. M1 mezarının girişi, güney duvarı üzerinde, M2, M3, M4, M5 mezarlarının girişleri ise doğu duvarları üzerindedir. M8 mezarının girişi ise batı duvarı üzerindedir. M3 ve M8 mezarlarında giriş, kısa duvarın orta kesiminde, M4 ve M5 mezarlarında ise giriş kısa duvarın güney yarısında yer almaktadır. Kapı genişlikleri 0.50/0.80 m. arasında değişmekte, kapı geçitlerinin genişlikleri içten dışa doğru daralmaktadır. Oda mezarların ka-

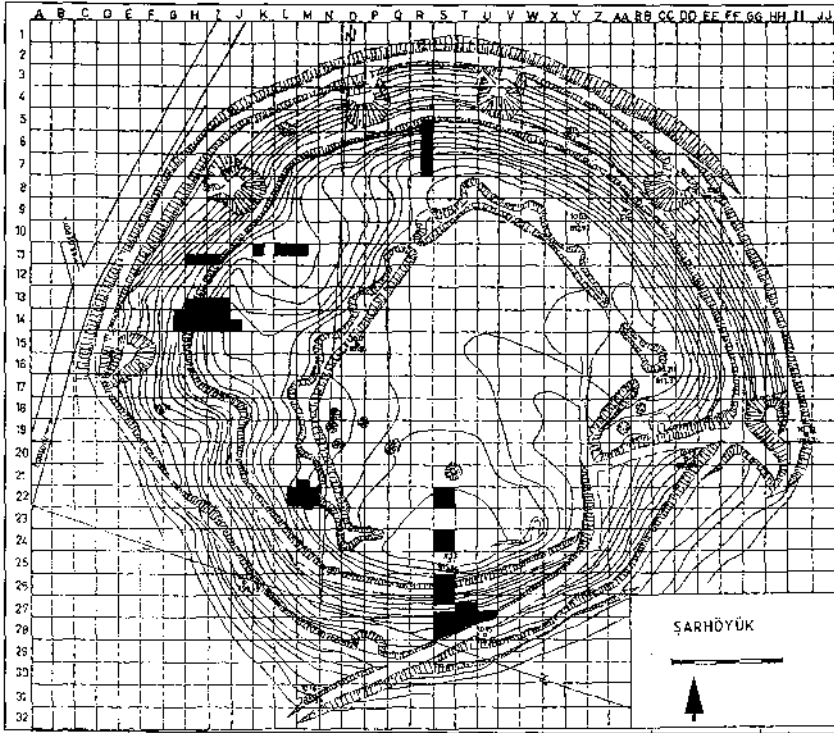
pıları dıştan dikine yerleştirilmiş kalınlıkları 0.10 m./0.15 m. arasında değişen kapı taşları ile kapatılmıştır.

M2, M3, M5 ve M8 oda mezarlarında defnecilerden arta kalan bazı iskelet kalıntılarına rastlanmıştır.

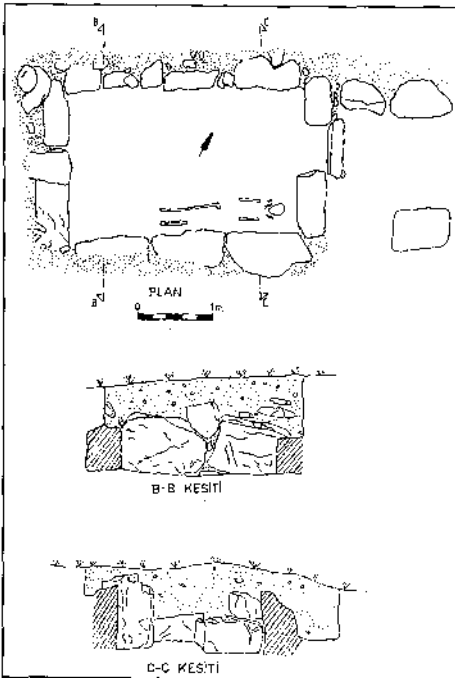
Keramik buluntular, Nekropolün Hellenistik Döneme ait olduğunu göstermektedir. Çanak-çömlekler dışında mezarlara ölü hediyesi olarak bırakılmış pişmiş toprak ya da madenî buluntuya rastlanmamıştır. Bu tür eserler olasılıkla mezar soyguncuları tarafından alınmış olmalıdır.

Mezar odalarının üstlerinin nasıl kapatıldıkları konusunda da mezar soyguncularının tahribatı nedeniyle herhangi bir bilgi edinilememiştir.

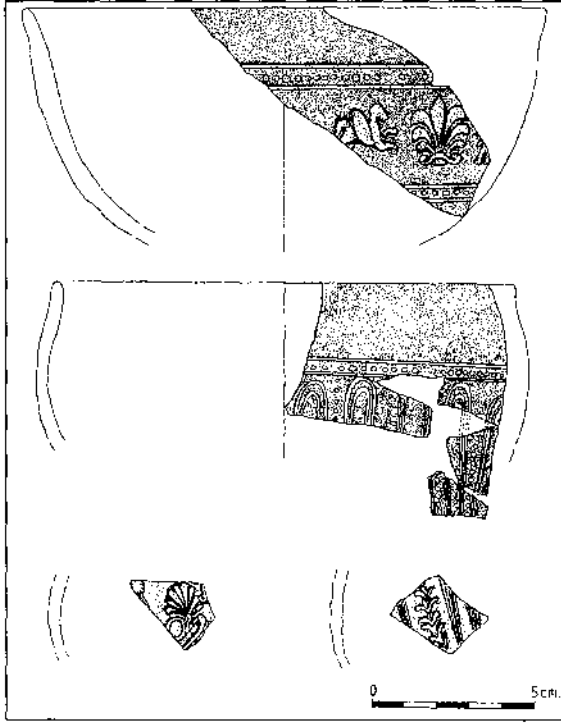
Karatuzla Hellenistik Nekropol Alanı, Eskişehir il merkezinde bu tür nekropollerin hem ilk örneği oluşturması hem de Hellenistik Dönem gömü gelenekleri konusunda bilgi edinilmesini sağlaması bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

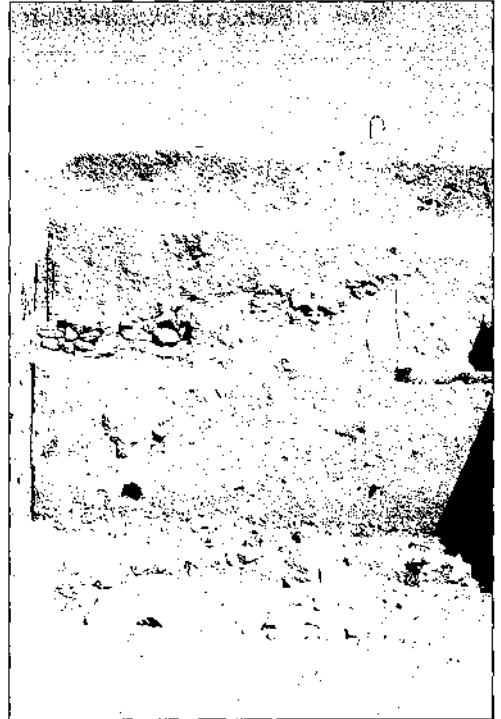
Çizim 1: Şarhöyük topografik plânı

Çizim 2: Karatuzla 3 oda mezarı, plân ve kesitleri

Çizim 3: Karatuzla Nekropolü. Megara kâse parçaları

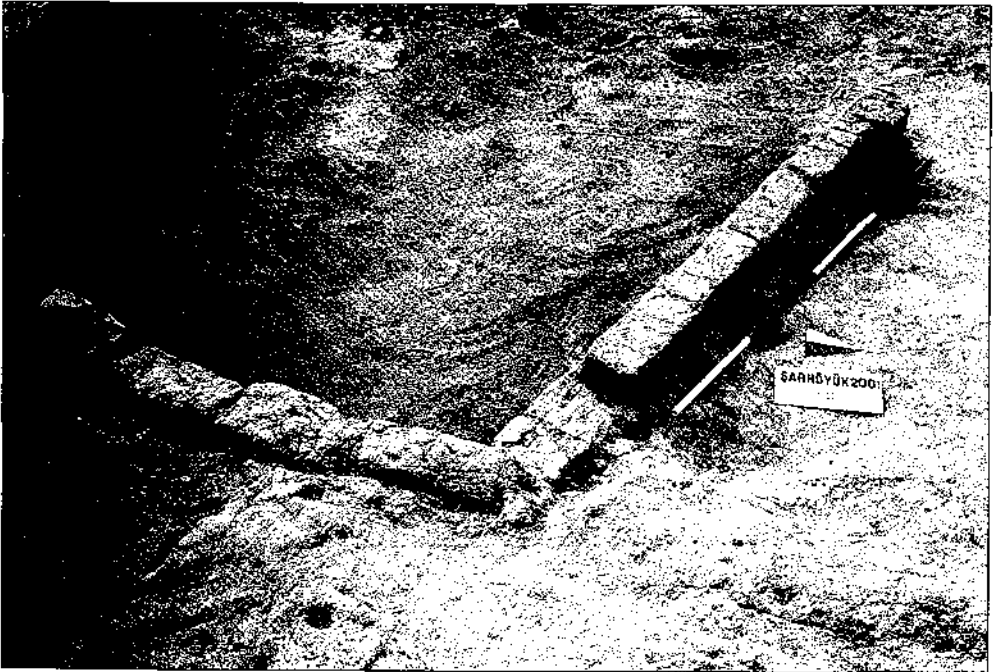
Resim 1: S 26-27 plânkareleri

Resim 2: S 26 kemik delici

Resim 3: S 26 pişmiş toprak bulla

Resim 4: I 11C plânkaresi

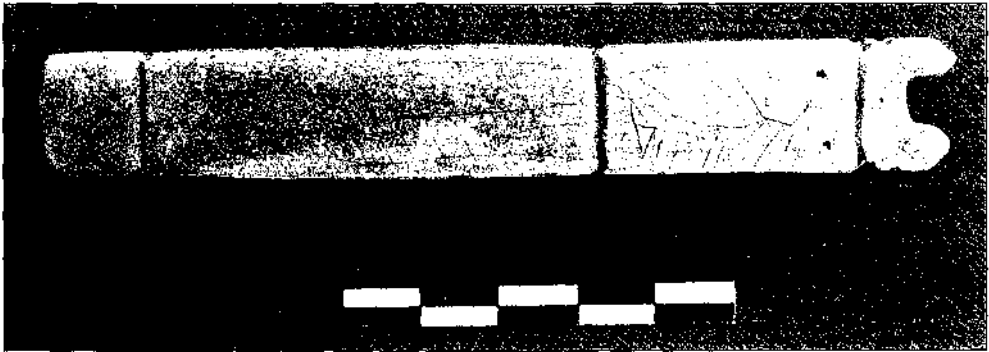
Resim 5: Batı yamaç açması

Resim 6: H13d - I13c pişmiş toprak testi

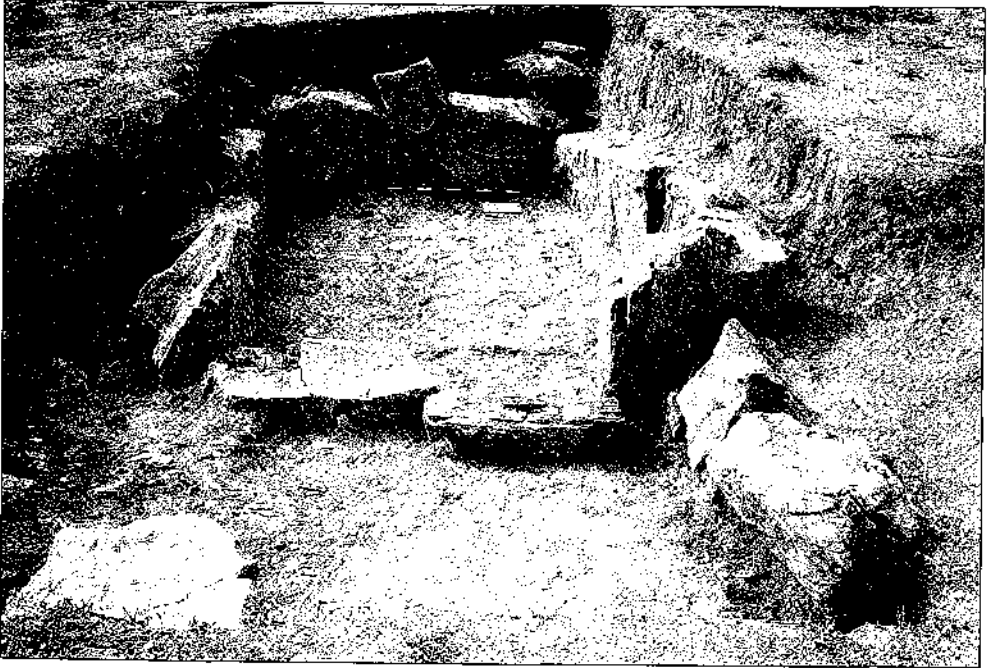
Resim 7: H13d - I13c mask kabartmalı kulp

Resim 8: H13d - I13c kemik sap

Resim 9: Karatuzla 3 mezarı, temizlik öncesi

Resim 10: Karatuzla 3 mezarı, temizlik sonrası

Resim 11: Karatuzla 4 mezarı, temizlik öncesi

DIE ARBEITEN DES JAHRES 2001 IN DIDYMA

Axel FILGES*

Der Tod von Prof. Dr. Klaus Tuchelt, der eine Woche vor Kampagnenende an einem Herzschlag in Didyma verstarb, überschattete die Grabung. Didyma, der archäologisch-wissenschaftlichen Welt und dem Deutschen Archäologischen Institut ist damit eine Persönlichkeit mit großem Herzen und großem Fachverstand verlorengegangen, wie man sie nur selten findet.

Die achtwöchige Kampagne im Gebiet der heutigen Kreisstadt Didim in der Provinz Aydın dauerte vom 6. August bis zum 28. September. Insgesamt waren 27 Personen aus Deutschland, der Türkei und den USA an der wissenschaftlichen Arbeit beteiligt¹. Betreut wurden die Forschungen von Frau Sema Dayan vom Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü in Ankara, der ich für ihr Interesse ganz herzlich danke.

Hauptziel der Arbeiten des Jahres 2001 war wie im Vorjahr die Erforschung der antiken Topographie im Nordwesten Didymas, die bis auf die unmittelbare Randbebauung der Heiligen Straße nahezu unbekannt ist. Für den von Milet kommenden antiken Reisenden stellte diese Region den ersten Eindruck der Heiligtümerlandschaft von Didyma dar, in der ja nicht nur das Apollontemenos, sondern noch zahlreiche andere sakrale Bereiche situiert waren. Hier sind nach Ausweis der Vorjahresgrabungen noch größere öffentliche Gebäude zu erwarten sowie stratigraphische Beobachtungen, die Aufschluß für einen in Didyma bisher noch unbekannten Zerstörungshorizont bieten.

Die einzelnen Aufgabengebiete für die Kampagne waren: 1. Fortführung der Sicherungsarbeiten am Apollontempel, 2. Geophysikalische Untersuchungen, 3. Ausgrabungen in drei Arealen, 4. Kleinere Projekte, 5. Aufarbeitung der Depotbestände und Publikationsvorbereitungen². Im folgenden sollen die ersten vier Punkte vorgestellt werden.

* Dr. A. FILGES, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. 48, 80090 Istanbul/TÜRKIYE.
filges@istanbul.dainst.org

- 1 Neben K. Tuchelt als Grabungsleiter (14.-21. 9.) und Dr. Axel Filges als örtlichem Leiter (5.-21.8.; 26.8.-9.9.; 23.-28.9.) nahmen an der Kampagne teil: Prof. Dr.-Ing. Lothar Haselberger (5.-24.8.), Dr. Thomas Schattnr (4.-28. 9.), Dr. Hartmut Olbrich (5.8.-7.9.), Deniz Karataş (5.8.-1.9.), Florian Kraft (5.8.-1.9.), Jan Breder (5.8.-15.9.), Uta Dirschedl (6.8.-28.9.), Handan Bilici (6.8.-1.9.), Christoph Kronewirth (6.-25.8.), Rüdiger Laux (10.8.-6.9.), Günsel Özbilen (12.8.-14.9.), Eberhard Messmer (13.-17.8.), Birthe Ehlers (13.-19.8.), Gerlind Wagner (13.-19.8.), Dr. Harald Stümpel (14.-19.8.), Ercan Erkul (14.-19.8.), Peter Baumeister (18.8.-8.9.), Dr. Elgin Röver (24.8.-26.9.), Dr. Helga Burnke (24.8.-28.9.), Dr. Dieter Bischof (24.8.-28.9.), Jens Birnbaum (24.8.-28.9.), Bettina Reichert (25.8.-21.9.), Dorian Borbonus (26.8.-7.9.), Frauke Heinrich (1.-21.9.) und Peter Grunwald (18.-28.9.).
- 2 Erschienen ist postum Klaus Tuchelt, Der Vorplatz des Apollontempels von Didyma und seine Umgebung, *OJh* 69, 2000, 311 ff. Der Vorbericht über die Ausgrabungen des Jahres 2000 erscheint im *AA* 2002, Aufsätze über eine Bess-tatuelle und bronzzeitliche Waffenfunde aus Didyma in den *IstMitt* 52, 2002. An dieser Stelle sei auch darauf hingewiesen, daß der Band über die hellenistische und kaiserzeitliche Gebrauchskeramik in diesem Jahr endlich erscheinen wird und drei weitere Manuskripte für Monographien der Didyma III-Reihe eingereicht wurden: Fundmünzen, Keramik des 8. bis 4. Jhs. v. Chr. und Skulpturen und Statuenbasen von der Klassischen Epoche bis in die Kaiserzeit.

1. Sicherungsarbeiten am Apollontempel

Wie jedes Jahr seit 1993, wurden auch im Jahr 2001 parallel zur Grabung Arbeiten am Apollontempel durchgeführt, die vor allem die Substanz des Riesenbauwerkes erhalten sollen. Die dreiwöchigen denkmalpflegerischen Tätigkeiten dienten vorrangig der Konservierung des sog. Zweisäulensaals, bei dem die tonnenschwere Türleibung zu großen Teil herausgenommen, hinterfüllt und mit Stahldübeln fixiert wurde.

Außerdem wurde im vorderen Stylobatbereich des Tempels die größte und durch die ständige Begehung stark beschädigte vier Meter lange Bodenplatte Stück für Stück herausgelöst, verdübelt und wieder verlegt (Abb. 1).

Die Abdichtung der nördlichen Adytonmauer gegen eindringendes Regenwasser konnte fertiggestellt werden. Die im Tempel aufgestellten Informationsschilder wurden stabilisiert und neu gesockelt, die offenen Brunnenschächte im Adyton in Absprache mit dem Valilik in Aydın mit Kies und Sand aufgefüllt oder aber mit einem großen Gitter zur Personensicherung abgedeckt.

2. Geophysikalische Untersuchungen

Nachdem im Jahr 2000 geophysikalische Prospektionsmethoden in Didyma erstmalig und sehr erfolgreich eingesetzt worden waren und sich deutliche Bebauungsstrukturen in obertägig völlig ungenutzt erscheinenden Arealen abzeichneten, wurden auch im Jahr 2001 durch Geophysiker der Universität Kiel zwei große, innerhalb des sit alanı im Westen Didymas liegende Felder mit einem Magnetometer prospektiert³. Auf den neuen Plänen zeigen sich in dem ersten Areal (200x150 m.) an einem Rand Strukturen, die auf kleinräumige Wohnbebauung einschließlich Straßenzüge hinweisen könnten, zumal in nur ca. 30 m. Entfernung eine 1969 und 1972 durchgeführte Grabung auch Wohnhäuser und Wege aufdecken konnte⁴.

Die zweite prospektierte Fläche (120x70 m.) liegt direkt nördlich des Grabungshauses. Obgleich auf der Oberfläche Fragmente von antiker Keramik und Dachziegeln in großen Mengen zu finden sind, ist dieses ebene Areal nach den geophysikalischen Ergebnissen vollkommen strukturlos und somit vermutlich fundleer.

Gleichwohl ist dieses Negativergebnis wichtig, da sich daraus indirekt eine antike Bebauungsgrenze ermitteln läßt. Durch die geophysikalischen Forschungen des Jahres 2001 ist der westliche Bereich Didymas nun vollständig geomagnetisch erforscht (Abb. 2).

3. Ausgrabungen

Archäologische Untersuchungen wurden auf dem Feld nördlich der Therme und auf dem Taxiarchis-Hügel durchgeführt und damit die im Jahr 2000 dort begonnenen Arbeiten fortgesetzt. Insgesamt wurden 23 Schnitte und Sondagen angelegt.

3.1 Thermenfeld

Auf dem Feld direkt nördlich der Therme und westlich der Heiligen Straße wurden kleinere Untersuchungen zum Grundriß eines offenen Hofes, einer von uns vermuteten Palästra, vorgenommen. Durch zwei Sondagen (01/Son09, 01/Son15) ließ sich nun eindeutig die Verbindung von Badgebäude und Hof in Form eines Durchganges mit Treppenstufen nachweisen (Abb. 3).

Im Norden dieser Freifläche wurde das Fundament einer etwa fünf Meter tiefen Halle aufgedeckt, die vorne Marmorstufen besitzt, auf denen eine Säulenstellung ruh-

3 Herzlicher Dank sei der Theodor-Wiegand-Gesellschaft e.V. für die Finanzierung dieser Arbeiten ausgesprochen.

4 K. Tuchelt, *IstMitt* 21, 1971, 45 ff.; ders., *IstMitt* 23/24, 1973/74, 139 ff.

te. Den hinteren Abschluß bildete eine geschlossene Wand, von der in der Sonde 01/Son05 nur noch das ausgeraubte Fundament mit einem einzigen, in situ erhaltenen Stein vorhanden ist (Abb. 4).

Diese Situation ist charakteristisch für Didyma, denn hier ist fast jeder gut behauene Steinquader in byzantinischer Zeit aus den originalen Bauverwendungen entfernt worden, so daß sich in den allermeisten Fällen nur die Fundamente erhalten haben. Nach den neuen Ergebnissen hat der offene Hof als Teil der Therme zu gelten und kann als hallenumstandene Palästra identifiziert werden. Zusammen mit den Ergebnissen des Vorjahres, in dem sechs bisher unbekannte Räume durch gezielte Sondagen in den Raumecken erkannt werden konnten, wird somit deutlich, daß Didyma nicht ein Miniaturbad besaß, wie bisher angenommen wurde, sondern eine stattliche Badeanlage mit Palästra, die dem kultischen Ensemble der sog. Felsbarre vorgelagert war.

Aber sogar noch weiter im Norden fanden sich in zwei Sondagen (01/Son07, 01/Son08) Reste einer künstlichen Platzanlage. Hier wurde der Bodenbelag einer an einer Seite mindestens 30 m. langen Freifläche aufgedeckt, der aus festgestampftem Ziegelbruch besteht (Abb. 5). Jenseits der Palästra scheint es danach also einen weiteren, allerdings sehr viel einfacheren Platz gegeben zu haben, dessen Boden künstlich begradigt und verstärkt war.

3.2 Gebäude 1

Ein anderer Grabungsschwerpunkt neben dem Thermenfeld ist das an dieses anstoßende sog. Gebäude 1 gewesen, das uns erst durch die geophysikalischen Untersuchungen des Jahres 2000 bekannt wurde. Die diesjährigen Schnitte ergaben zu unserer großen Verwunderung, daß ein Großteil des Gebäudes sehr viel tiefer liegt als der gewachsene Felsboden unter der in geringer Entfernung vorbeiführenden Heiligen Straße. Dies setzt einen abrupten Geländeversprung von mindestens vier Metern voraus. An drei Stellen wurde im Mauerbereich des Gebäudes gegraben.

In dem Schnitt an der nördlichen Langseite (00/SS21) wurden im Innenraum Ziegeleinbauten aufgedeckt, einmal ein Kuppelansatz, das andere Mal der Bogenabschnitt eines Tonnengewölbes (Abb. 6). Beides deutet darauf hin, daß hier einstmals eine Decke aufgelegt hat. Vom Bogenscheitel bis zum Boden sind es 5,10 m. Zunächst zeigte sich eine einheitliche Lage aus Erde mit Eisenschlackenresten und sehr viel Holzkohle, die als Zeugnis einer Eisenverhüttungswerkstatt gedeutet wird, ähnlich, wie sie auch schon in der Therme zu Tage getreten war.

Ca. 3 m. unterhalb der Oberkante der Ziegelbögen wurde dann ein Boden aus Stampflehm aufgedeckt, der die untere Grenze der byzantinischen Nutzungsperiode bildet.

Darunter hören die Eisenreste und Holzkohlen vollständig auf und eine durchgehende Schicht aus Steinen, Ziegeln und vielen Tierknochen erstreckt sich bis zum Boden. Dieser besteht aus einer massiven Lage von Kalksteinen und rötlichem, festen Mörtel von über 0,35 cm. Stärke.

In einem Schnitt auf der östlichen Schmalseite (01/SS01), nur wenige Meter neben dem ersten, fehlen die inneren Ziegelvorblendungen vollständig. Statt dessen trat dort in einer Tiefe von ca. 40 cm. unter der modernen Oberfläche eine große zweischalige Kalksteinblockmauer mit einer Stärke von 1,20 m. zu Tage (Abb. 7). Die einzelnen Blöcke zeigen Ausmaße von etwa 1,20 m. Länge, 0,50 - 0,60 m. Tiefe und 0,40 cm. Breite. Danach ist ein Block etwa 1,5 Tonnen schwer. Der Freiraum zwischen den beiden Schalen ist mit kleinen Steinen und Kalkmörtel verfüllt. Es konnten über 9 Blockreihen insgesamt 5 Meter tief abgegraben werden (Abb. 8), bevor die Arbeiten aus Sicherheitserwägungen eingestellt werden mußten. Die stratigraphischen Befunde gleichen denen aus dem ersten Schnitt.

Als letzter Schnitt an Gebäude 1 wurde dessen Westseite untersucht (01/SS06), bei der eine Mauer aus opus caementitium gefunden wurde, die zum Innenraum hin

mit halbierten Kalksteinquadern verblendet war. Gleichzeitig ergab sich in diesem Schnitt wie erhofft die nordöstliche Ecke des Stylobates der Thermenpalästra, die bündig an die Außenwand der Mauer von Gebäude 1 anstößt und mit dieser vermörtelt ist.

Die Interpretation von Gebäude 1 stellt sich damit folgendermaßen dar: Das 26x15 m. große Gebäude 1 nutzt einen natürlichen Geländeabfall aus, so daß es sehr viel tiefer angelegt werden konnte als jedes bisher in Didyma bekannte Gebäude. Auf dem Boden befindet sich wasserfester Putz. Sichtet man im Hinblick auf eine Identifizierung dieses Gebäudes die schriftlichen Quellen, fällt eine Inschrift auf, die von einer großen Zisterne oder einem Teich im Umkreis des Apollonheiligtums berichtet⁵. Momentan erscheint die Deutung von Gebäude 1 als Zisterne nicht unwahrscheinlich.

Die Ostwand mit ihrer massiven Blockbauweise unterscheidet sich von der der anderen Seiten, die vor allem aus opus caementitium bestehen. Würde man bei alleiniger Kenntnis der Quadermauer wenig gegen einen hellenistischen Datierungsvorschlag einwenden können, legt das Mörtelmauerwerk jedoch eine Einordnung in die Kaiserzeit nahe, wie sie auch nach der gefundenen Keramik am wahrscheinlichsten ist. Eine andere und hier bevorzugte Hypothese ist jedoch, daß der Baukörper im Kern hellenistischen Ursprungs ist und starke Reparaturen in der Kaiserzeit erfahren hat, oder daß große Wandpartien eines unbekannten hellenistischen Gebäudes in der Kaiserzeit für die Zisterne wiederverwendet worden sind.

3.3 Taxiarchishügel

Als drittes Grabungsareal ist der Taxiarchishügel zu nennen, an dem im Vorjahr ebenfalls schon gearbeitet worden war. Da sich der Hügel geländebeherrschend östlich der Heiligen Straße erhebt und dort immerhin noch eine mittelalterliche Kapelle nachzuweisen ist, besteht die Vermutung, daß hier in antiker Zeit eines der inschriftlich überlieferten Heiligtümer etwa von Zeus, Artemis, Hekate oder Aphrodite situiert war⁶.

Eine sich in der geophysikalischen Prospektion abzeichnende Anomalie stellte sich dabei als sehr fundreiche Schichtenfolge heraus, bei der sich Asche- und Erdschichten in dichter Folge abwechseln (Abb. 9). Es wurde bis auf den gewachsenen Boden abgegraben. Schon dicht unter dem modernen Horizont wurde in den nördlichen Suchschnitten oft eine Lage großer Kalksteine angetroffen, die als Blockage diente und die darunterliegenden Schichten vor Erosion bewahrte.

An architektonischen Resten haben sich neben hellenistischen Terrassen- und Umfassungsmauern nur eine einzelne (Gebäude?) Mauer erhalten (SS01/19), die leider bislang keine weiteren Aufschlüsse gibt, sowie etwa 50 Fragmente von Dachziegeln aus Ton mit plastischem Dekor und Bemalung in Form von Lotosblüten, Ranken und Wellenband (Abb. 10). Diese Hinweise auf zwei große, qualitätvolle Dächer sind zusammen mit den Keramik- und übrigen Kleinfunden eine erste Bestätigung der These von einem gebauten Heiligtum auf dem Taxiarchis. Der erwähnte Mauerrest ist nach der Stratigraphie archaischer Zeitstellung. Da daneben von einer aufgehenden Architektur nur wenige Steinfragmente (etwa ein Eierstab) vorhanden sind, darf die Vermutung geäußert werden, daß es sich bei den Gebäuden zum Teil um solche aus vergänglichem Material, also wohl Holz, gehandelt haben könnte.

Ergänzend dürfen auch die übrigen Funde herangezogen werden: In allen Schnitten auf dem Taxiarchis wurde eine große Anzahl von korrodierten und fragmentierten Bronzeblechen, Eisenschwerten und -lanzen sowie Rüstungsteilen gefunden (Abb. 11). Aus der oben angesprochenen Ascheschicht stammt eine äußerst große Menge von kleinen Keramikfragmenten. Die Produktionsorte der Waren sind Ostionien und Lydien, aber genauso Attika, Korinth oder Lakonien. Die Szenen zeigen u.a.

5 K. Tucheit, *Vorarbeiten zu einer Topographie von Didyma*, 9. Beih. *IstMitt* (1973) 63. 67 Nr. 48.

6 ebenda 32 ff.; J. Fontenrose, *Didyma: Apollo's Oracle, Cult, and Companions* (1988) 149 f. 159.

tanzen, unbekleidete Frauen, männliche Tänzer und Tierfriese (Abb. 12). Weitere seltenere Einzelfunde aus dem 7. Jh. v. Chr. wie ein bikonkav geschliffener Bergkristall (Abb. 13), der vielleicht als Geräteständer benutzt wurde, und der Unterkörper einer weiblichen Bronzestatue (Abb. 14), bei der noch die am Körper anliegenden Hände zu erkennen ist, ergänzen das Fundspektrum. Die geborgenen Stücke weisen zum Teil eindeutige Brandspuren auf.

Daß in jedem Fall ein Heiligtum auf dem Taxiarchis oder aber in der Nähe vorausgesetzt werden muß, wird durch Tassenfragmente, die Grafitti mit ... anetheken tragen, also eindeutig als Weihung gemeint sind, bestätigt. Leider fehlt bisher noch der Name der Gottheit, der geweiht worden ist. Der Charakter der Funde (etwa Schmuck, Aegyptiaca, Pyxidenfragmente) deutet auf eine weibliche Gottheit hin.

Die Zeitstellung für die unterste Schicht ist das späte 7. und frühe 6. Jh. v. Chr., die Fundkeramik aus der Ascheschicht stammt aus der 2. Hälfte des 6. Jhs. v. Chr. Aufgrund der Aschekonzentration und der Kompaktheit der Schichten darf davon ausgegangen werden, daß es sich nicht um eine Umlagerung von zerstörtem Material handelt, sondern das an Ort und Stelle einplanziert worden war, also auch die Zerstörung ebendort geschehen ist. Noch ist es zu früh, hier ein erstes stichhaltiges Indiz für die bisher zwar in den Schriftquellen überlieferte, aber archäologisch vermißte Perserzerstörung in Didyma zu sehen, doch reizt diese Annahme natürlich sehr.

Jedenfalls läßt sich zeigen, daß Didyma noch immer mit Überraschungen aufwarten kann, und es ist zu hoffen, daß die Heiligtumstopographie eines Tages vielleicht verständlicher werden wird.

4. Kleinere Projekte

Ferner wurde die alleinstehende Säule des Apollontempels mittels eines reflektorlosen Tachymeters mit etwa 2000 Meßpunkten eingemessen, die im Computer ein dreidimensionales Bild der Säule ergeben. Wichtig ist diese Untersuchung, da die niemals fertiggestellte Säule schon nach bloßem Augenmaß aufgrund der starken Einziehung im oberen Bereich keine Kanneluren hätte erhalten können (Abb. 15). Durch das genaue Aufmaß der 20 m. hohen Säule liegt nun die Grundlage vor, über diesen Baufehler nachzudenken.

Als ein kleines Nebenprojekt ist die Begehung der Heiligen Straße gemeinsam mit dem Museum in Balat und der Miletgrabung sowie Mitarbeitern des Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü in Izmir anzuführen. Endziel dieser Unternehmung ist eine Denkmalschutzzone für die gesamte Heilige Straße und ihrer Seitenzonen mit zahlreichen antiken Kleinmonumenten.

Abb. 1: Sicherungsmaßnahmen am Apollontempel-
Reparatur der 4 m langen Pteronplatte

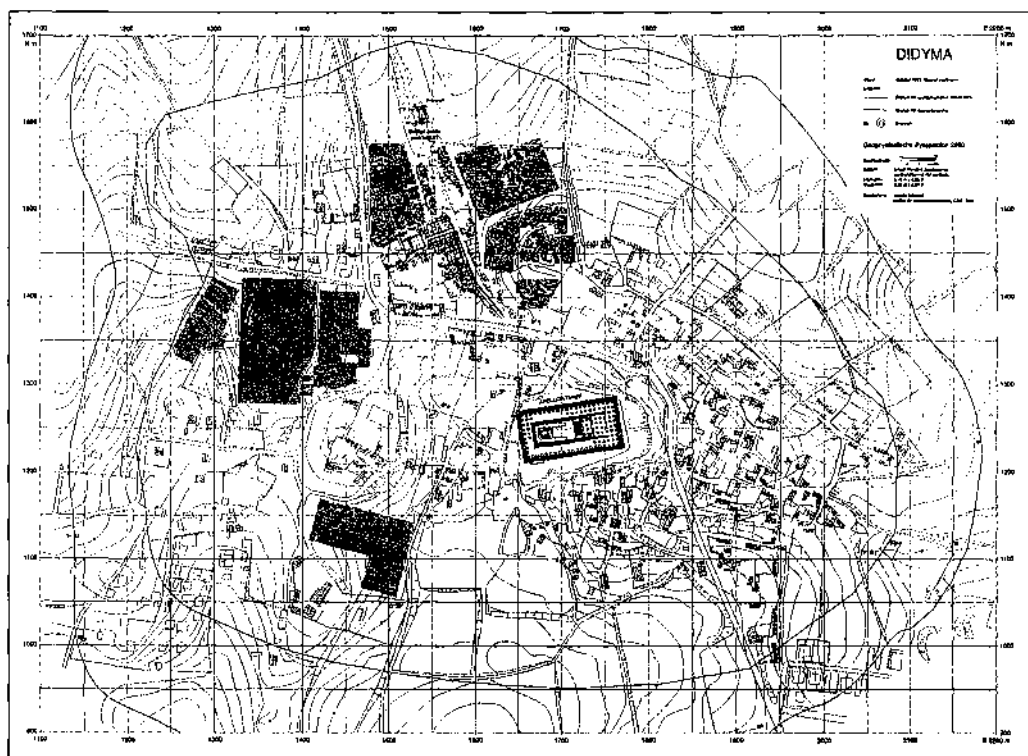

Abb. 2: Geophysikalischer Plan mit den Ergebnissen der Jahre 2000 und 2001 (H. Stümpel)

Abb. 3: Verbindung von Therme und Palästra durch eine Treppe

Abb. 4: Rückwand der nördlichen Palästrahalle, Fundament

Abb. 5: Freifläche mit Boden aus Ziegelbruch

Abb. 6: Gebäude 1, Nordwand-Ziegeleinbauten für Tonnengewölbe und Kuppel

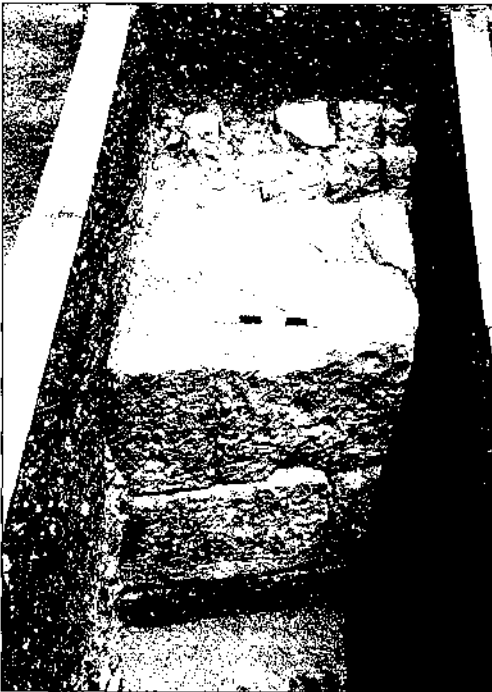

Abb. 7: Gebäude 1, Ostwand aus großen Kalksteinquadern

Abb. 8: Gebäude 1, Ostwand-9 Quaderlagen

Abb. 9: Taxiarchis – Grabungsübersicht

Abb. 10: Kalypterstirn mit Lotosblüte

Abb. 11: Bronzeblech

Abb. 12: Scherbenfragment mit Frauenreigen

Abb. 13: Bikonkav geschliffener Bergkristall

Abb. 14: Weibliche Bronzestatuetten, Unterkörper

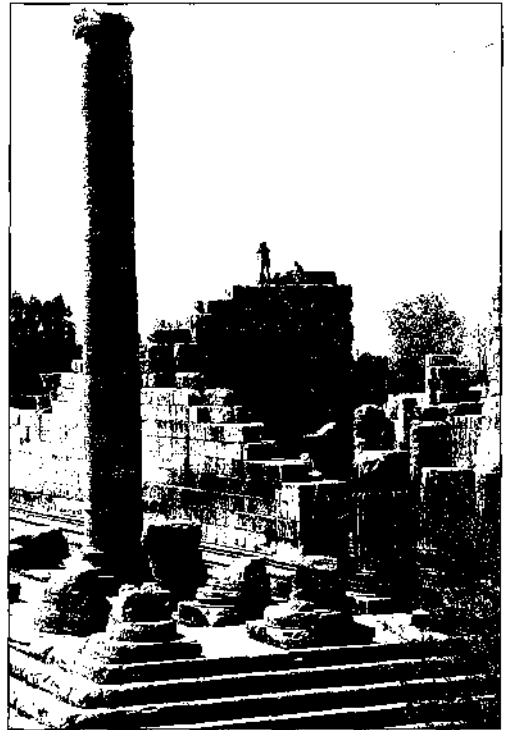

Abb. 15: Präzisionsvermessung einer Säule des Apollontempels

ESKİŞEHİR-KARACAHISAR KALESİ 2001 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Ebru PARMAN*

Karacahisar'ın Kısa Tarihçesi

Karacahisar, Eskişehir'in 7 km., Dorylaion'un ise 11 km. güneybatı yönünde Karacahisar adıyla anılan köy yerleşiminin tepelerinde, Ortaçağ'da inşa edilmiş Phrygia bölgesinin önemli bir savunma kalesidir.

Porsuk Çayı'nın kenarında yüksek platonun denizden 1010 m. yükseklikteki tepesinde yer alır. Kalenin Bizans'tan önce de kullanılıp kullanılmadığı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. W. M. Ramsay, Kiepert'e dayanarak kalenin eski adının Melangeia olabileceğini ileri sürmüştü de, bu kesin olarak kanıtlanmamıştır¹.

Karacahisar, Antik ve Orta Çağ yollarının Marmara bölgesinden ve Konstantinopolis'ten Nicea üzerinden geçip Dorylaion'a uzanarak doğuya, güneydoğuya "Kutsal Topraklar"a ulaşan önemli kavşak noktalarından biri üzerindedir. Roma ve Bizans İmparatorlukları Döneminde Kotyaion (Kütahya) ve Dorylaion (Eskişehir) arasındaki yolda ateşle işaret veren önemli bir kale konumunda Kayser Kale yer alır; bu kalenin aynı zamanda Karacahisar ile de ateşle işaretlediği yayınlarda belirtilmiştir².

Ateş ve dumanla tehlike işareti verilmesi, özellikle Arap ve Türk akınlarına karşı kendini koruma durumunda olan Bizans savunma sistemlerinde çok yaygındır.

Karacahisar'a, Kütahya yakınındaki Kayser Kale'den bakılınca, kuzeyde Porsuk kıyıları boyunca aşınmış tepeler sonunda en yüksek noktada, Eskişehir'in görüntüsünü tamamen kapatarak yer aldığı dikkati çeker. Karacahisar'ın kuzeyinde Bozdağlar, Sakarya vadisini de kuzeyden kapatır. Kuzeydoğuda ise Porsuk barajının ötesinde Bursa yönüne, Uludağ eteklerine doğru uzanan kuru tepeler vardır. Burası hiçbir yerleşimin olmadığı bir coğrafyadır.

Karacahisar'ın bu panoramik görüntüsü Kütahya ve Kayser Kaleyi de içerir. Bu geniş ufuklu, elverişli görüntü ve konumu ile Karacahisar, hızlı mesaj için çok uygundur. 9. yüzyılda bu tür ateşle haber verme sistemi çok kullanılıyordu. Bunun en iyi örneği, Kilikya kapısı cephesiyle başkenti bağlayan sistemdi.

Tüm Anadolu içinde 9 yüksek tepeye yerleştirilmiş, açık ufuklu istasyonlarla bir mesaj, çok çabuk bir biçimde yerine ulaştırılıyordu. Bu yöntem, Theophilos (829-842) tarafından yaygınlaştırılmıştır. Kaynaklarda³ bu dokuz tepenin isim ve yerleri ve genel

* Prof.Dr. Ebru PARMAN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Başkanı, Eskişehir/TÜRKİYE.

1 W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. M. Pektaş), İstanbul, 1960, 14.

2 C. Foss, *Survey of Medieval Castles of Anatolia, I: Kütahya*, Oxford, 1985, 92-94; ayrıca Karacahisar'ın I. Haçlı seferi sırasında, hareketi izlemek açısından önemli bir tepe konumunda olduğu da yayınlarda belirtilmiştir. Bkz.: S. Runciman, (Çev. F. İşıltan), *Haçlı Seferleri Tarihi*, I. Cilt, TTK Basımevi, Ankara 1986, 143'de not. 15.

3 (PSEUDO SYMEON) SYMEON MAGISTER ET LOGOTHEA (ed. I. Bekker, (CSHB Bonn, 1838), 681-82.

hat belirtilmekle birlikte bazılarının adları ve yerleri hakkında tam ve kesin bilgi hâlâ belirsizdir. Esas olarak ateş ile haber verme zinciri güneyde Tarsus' tan Kappadokia' da ki Hasan Dağ'a ve buradan Tuz Gölü'nün batısına, Phrygia' da Dindymos Dağı eteklerine ve Dorylaion'a yani Eskişehir'e ulaşıyordu.

Bu mesajları veren istasyonlar, Bithynia ve Propontis'teki yani Marmara Bölgesi'ndeki istasyonlarla bağlantı kurup sinyali, başkente iletliyordu⁴.

Bizans İmparatorluğu, 7. yüzyılda Arap akınlarına karşı savunma düzeni içinde Thema denen askerî bölgelere ayrıldığında Dorylaion ve Karacahisar, Opsikion Thema'sında önemli iki merkezdirler. Bu Thema'larda askerî birliklerin toplandığı merkezlerle de Aplekta⁵ denir: 1.Aplekta: Malagina, 2.Aplekta: Dorylaion, 3.Aplekta: Çifteler'dir.

Ramsay ve bazı araştırmacılar Dorylaion'un yerinin bugünkü Karacahisar olabileceğini ileri sürmüşlerse de, son arkeolojik ve epigrafik araştırmalarda ortaya çıkan somut buluntularla, örneğin Dorylaion'dan Karacahisar'a uzaklığın 7 mil olduğunu gösteren bir yazıtın bulunması⁶ ve 1989'dan beri Dorylaion'da yapılan kazılarda Ortaçağa ait sur bedeninin ortaya çıkarılması⁷ ile bu öneri de değişmiştir.

Ortaçağda Anadolu'da Bizans Devleti'yle Türkler arasındaki en önemli stratejik bölge, 1097'de Dorylaion ve 1176'da Mryokephalon savaşlarının yapıldığı Phrygia bölgesidir. Komnenos sülalesinin I.Aleksios ile başlayan en önemli hedefi, bu bölgeyi güvenli tutmak; siyasal ve ekonomik krize girdikleri bir dönem dahi olsa, Bizans'ın egemenliğini Anadolu'da tekrar oluşturup devleti güçlü kılmaktır.

Bu nedenle önce 1097'de I.Haçlı ordusuyla birleşip Dorylaion / Eskişehir savaşında Türkleri yenmişler ve kısa sürede kuzeyden güneye pek çok kıyı bölgesi de dahil olmak üzere Anadolu'da yeniden güç kazanmışlardır.

Phrygia bölgesinde ise Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde de Türkmen akınlarına karşı kendini korumak için Bizans'ın özel bir koruma organizasyonu olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle de Manuel Komnenos bu organizasyonla yoğun olarak uğraşmıştır. Kütahya ve çevresinde de çok emek verilerek yapılmış kale ve surlar karşımıza çıkar ki bu emek ve masrafın ancak imparatorluk yönetiminin desteğiyle ve büyük bir güvenlik plânının bir parçası olarak gerçekleştirildiği açıktır. Ancak tüm bu çabalara rağmen Komnenosların, Anadolu'da tekrar Bizans egemenliğini güçlendirme düşü, 1176'da Mryokephalon yenilgisiyle tamamen ortadan kalmış ve Türklerle başkentin yolu açılmıştır.

Karacahisar Kalesi, Osmanlı kroniklerinde de bir Bizans Kalesi olarak geçer; Osman Bey tarafından fethedilmeden önce Selçuklu Sultanı I.Alaeddin Keykubad tarafından kuşatılmış, Moğol tehlikesi ortaya çıkınca Sultan, kuşatma görevini Osman Beyin babası Ertuğrul Gazi'ye bırakmıştır. Kuşatma sona ermiş, kale Selçukluların eline geçmiş, fakat kısa bir süre sonra Bizans tarafından geri alınmıştır. Karacahisar Kalesi, 1288 tarihinde Osman Bey tarafından tekrar kuşatılmıştır. Kale, geniş bir görüş alanına ve güçlü bir savunma sistemine sahip olduğundan büyük zorluklarla ele geçirilmiştir.

Karacahisar'ın ele geçirilmesinden sonra Osman Bey, kalenin denetiminde olan ve o tarihte Sultanyüğü ya da Sultanönü adı ile bilinen Eskişehir'e de (Dorylaion) sahip olmuştur.

Osmanlı tarihi için çok önemli olmasına rağmen bugüne kadar Karacahisar Kalesi ile ilgili herhangi bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. Tarihçiler de kroniklerde verilen bilgilerle yetinmiş, bugüne dek alan çalışması yapma girişiminde bulunmamışlardır. Hatta yapılan bazı çalışmalarda idarî olarak Sultanönü Sancağı'nda yer alan Karacahisar Nahiyesi ile Karacahisar Kalesi adlarının karıştırılması bile gözden kaçmıştır⁸.

4 P. Pattenden, "Early Warning sistem" *Byzantion* 53 (1983), 258-259; K.Belke-N.Mersich, *Phrygien und Pisidien Tabula Imperii Byzantini* 7 (1990), 163.

5 G.Huxley, "A List of Aplekta" *GRBS* 16 (1975), 87-93.

6 P. Frei, "Epigraphisch Topographische Forschungen im Raum von Eskişehir" *Türk Arkeoloji Dergisi* 25/1 (1980), 71-85.

7 M.Darga, "Şarhöyük-Dorylaion Kazısı" *XV.Kazı Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, 486-87.

8 H.Doğru, *XVI. yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul 1992, 22-32, 94-95.

Bu bağlamda 1999 yılında Prof. Dr. Halil İnalçık ve Prof. Dr. Halime Doğru'nun Osmanlı İmparatorluğu'nun 700. kuruluş yıldönümü kutlama etkinlikleri çerçevesinde başlattıkları Karacahisar Projesi çalışmaları önem kazanmaktadır⁹. Biz de 2000 yılından itibaren arkeolog ve sanat tarihçisi olarak bu projeyi, Kültür Bakanlığı'nın öngördüğü biçimde yürütme görevini yükledik. Karacahisar Projesinin tarihsel araştırmalarının yanı sıra, arkeolojik boyutunu ortaya koyabilmek için bölüm elemanlarımız ve öğrencilerimizle çalışmaktayız.

Bugüne dek çalışmaların yok denecek kadar az olmasının bir başka nedeni de kalenin yer aldığı alanın askerî bölge olması, daha doğrusu halen platonun doğusunda yer alan radar istasyonunun yasak bölge oluşu; ancak kalenin yer aldığı, platonun batı ucunun bu yasak bölgenin dışında kalışının dikkatlerden kaçmış olmasıdır.

Buraya 1553 yılında ilk gelenlerden biri olan Dernschwam¹⁰, İznik'ten Ankara'ya giderken Karacaşehir'e de uğramış, burada Türklerle Ermenilerin birlikte yaşadıklarını, küçük bir yerleşim olduğunu belirtmiştir; ancak kaleden söz etmediği de anlaşılmaktadır.

19. yüzyıl sonunda demiryolu inşası için gelen Alman mühendis ve araştırmacı-lardan F.Dernburg¹¹ ve R.Hartmann¹², kalenin mimarisinden, inşaat tekniğinden ve tarihlendirme denemelerinden söz etmişlerdir. 1936-37 yıllarında gelen İngiliz araştırmacı-lar, kaleye çıkmış, çeşitli fotoğraflar çekmiş ve tanımlar yapmışlardır¹³.

1939'da Karacahisar'a da uğrayan K.Bittel'in *Anadolu Araştırmaları* adlı kapsamlı yayınında belirttiği gibi Karacahisar Kalesi'nin yer aldığı platonun üzerinde yaklaşık 1 km. genişliğinde bir alanda çok sayıda ev kalıntıları, haçsız duvar yıkıntıları çok harap bir biçimde yayılmıştır¹⁴.

Bittel, bu evlerin Anadolu'da sıklıkla görülen ahşap balkonlu, taş, moloz taş yığma evlerin tipinde yapıldığını ileri sürer. Kalenin mimarisinden ve yapı tekniğinden ayrıntılı olarak söz eder. Moloz taş- tuğla ve dış cephelerde, köşelerde, dikdörtgen düzgün kesme taşlarla alması olarak üç veya dört sıra tuğla dizilerinden oluşan duvar tekniğini, Schneider'in İstanbul ve İznik surlarıyla ilgili yayınlarıyla karşılaştırdığında, Bittel de Schneider gibi Geç Bizans – Erken Osmanlı Dönemine tarihlendirme yapmıştır. Ancak Karacahisar Kalesi'nin başkent ve İznik'teki surlar gibi görkemli olmadığını da belirtmiştir. Kalenin yer aldığı platonun güneyinde dışa taşkın üç kule gördüğünü an-lamaktayız; ancak bugün bu kulelerden bir tanesi ayakta olup diğerleri yıkılmıştır.

Karacahisar Kalesi'yle ilgili yayınlardan en sonuncusu ise son yıllarda Ortaçağ Anadolu kaleleriyle ilgili monografik ve toplu yayınlarıyla dikkati çeken C.Foss'tur; Kü-tahya ve Ankara kalelerini, Ortaçağ Anadolu kalelerini, İzmit (Nikomedia) ve çevresin-deki kaleleri inceleyen araştırmaları en son bilgileri içerir¹⁵; ancak Foss, bu yayınların-da Karacahisar'dan çok kısa söz etmiştir.

9 1999 yılında Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun 700. kuruluş yıldönümü kutlama etkinlikleri çerçevesinde, "Os-man Beyin İlk Fethi: Karacahisar Kalesi" başlıklı Proje çalışmalarına Prof.Dr.Halil İnalçık'ın önerisi ve danışmanlığın-da, Prof.Dr.Halime Doğru'nun başkanlığında Prof.Dr.Ebru Parman, Yrd.Doç.Dr.Facişer Sivas, Yrd.Doç.Dr.Sema Altu-nan, Öğr.Gör.Nurullah Aydın, ve Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nin Tarih, Sanat Tarihi, Arkeoloji öğrencileri katılmışlardır. Bu vesileyle 1999 yılında, Karacahisar'da ilk kez bilimsel bir ekiple çalışmalara başlatılmasına öncülük eden ve 2000 yılında da bu çalışmalar için Kültür Bakanlığı'ndan parasal destek alınmasını sağlayan Sayın Prof.Dr.Halil İnalçık'a, Prof.Dr.Halime Doğru başkanlığında arkeolog, tarihçi ve sanat tarihçilerinden oluşan ekibe ve öğrencilerine, başta Sayın Bekör Prof.Dr.Engin Ataç ve Üniversite Araştırma Fon'una, üniversitenin çalışmalarımıza destek veren tüm birimlerine, alandaki çalışmalarımız için lojistik desteği sağlayan Eskişehir İ.Taktik Hava Komutan-lığı, Grup Komutanlığı, Radar Alanı Komutanlığı'na sonsuz teşekkürlerimizi belirtiriz.

10 F. Babinger, *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise, nach Konstantinopel and Kleinasien (1553/55 München-Leipzig. 1923*; Hans Dernschwam, *Istanbul ve Anadolu Günlüğü*, (çev. Y. Önen), Ankara 1992.

11 F. Dernburg, *Auf deutscher Bahn in Kleinasien*, Berlin 1892, 135 vd.

12 R. Hartmann, *Im Neuen Anatolien*, Leipzig 1928, 61.

13 C. W.M.Cox-A.Cameron, *Dorylaion and Nakolea*, MAMA, V.1937, xx.

14 K. Bittel, *Kleinasiatichen Studien*, *Istanbuler Mitteilugen*, 5/1942,201-204.

15 C. Foss, a.g.e(1985), 93 vd.

1990 yılında yayınlanan *Tabula Imperii Byzantini* serisinin 7.cildi, *Phrygia ve Pisidia'da*¹⁶ ise Karacahisar'ın kısa tarihçesi, konumu, kısaca özellikleri ve hakkındaki yayınların tümü verilmiştir. Karacahisar ile ilgili ayrıntılı bir yayının olmaması, kapsamlı bir yüzey araştırmasının ve arkeolojik bir kazının bugüne dek yapılamamasından kaynaklanmaktadır.

1999 yılından itibaren Kültür Bakanlığı İzni ve Anadolu Üniversitesi, I. Taktik Hava Komutanlığının katkılarıyla başlatılan çalışmalarda kalenin ilk kez topografik plânı çıkarılmış; hava fotoğrafları çekilmiş¹⁷; kale girişindeki dolgu toprak temizliğine başlanmış ve temizlik sırasında 14.-15. yüzyıla tarihlenebilen seramik buluntuları ortaya çıkarılmıştır. 1999 yılında başlatılan bu yüzey araştırmaları 6 alanda gerçekleştirilmiştir: 1. kalenin doğusunda bulunan giriş kısmı, 2. kale içi girişin hemen arkasında kaleyi kuzey-güney doğrultusunda bölen omurga duvarı denen kısım, 3. omurga duvarının doğusundaki mekânlar, 4. kalenin güney batısındaki sarnıç, 5. sarnıcın güney ve kuzeyindeki mekânlar, 6. sur bedeni ve kulelerin üzeri.

Kale İçi Çalışmalarında Bulunan Küçük Buluntular

Keramik: Temizlik çalışmaları sırasında, çok miktarda keramik toplanmıştır. Bunlar, mekân içi ve dışı olmak üzere ayrı ayrı torbalanmış olup sırlı Geç Bizans, *sgraffito* tekniği, slip tekniği ve "Milet işi" denen Erken Osmanlı keramikleri çoğunluktadır.

Madenî Buluntular: Çoğu demir çivi olmak üzere (13 adet) mobilya ve ağaç aksamlarda kullanıldığını düşündüğümüz demir objeler ile 1 adet bakır sikke ele geçirilmiş ve müzeye teslim edilmiştir.

Kale Çevresinde Yapılan Yüzey Araştırmaları

Kale dışındaki araştırmalar, kalenin doğusu, kuzeyi ve kuzeydoğusundaki Karacaşehir Köyü çevresinde, kalenin güneydoğusundaki askerî radar ile güneyindeki düz alanda, kalenin güney ve batı yamaçlarında gerçekleştirilmiştir.

Kalenin Doğusu, Kuzeyi ve Karacaşehir Köyündeki Araştırmalar

Doğu yöndeki çalışmalar, kalenin bulunduğu platodan yamaçlara doğru eğimli bir şekilde inen geniş bir alanda sürdürülmüştür. Bu kesimde platoda, yamaçlarda ve etekte otlar arasında yoğun temel kalıntıları tespit edilmiştir. Bunlar, kale ile bağlantılı olup aşağı doğru genişleyen bir halkın oturduğu yerleşmeye ait yapılar olmalıdır. Bu yerleşmenin kesin plânının ve sınırlarının saptanabilmesi için bu kesimde de temizlik ve kazı çalışmalarına ihtiyaç vardır.

Karacaşehir Köyü civarında yapılan çalışmalarda, köyün güneydoğusunda, dere kenarında köylülerin darphane olarak adlandırdığı mevkide duvar kalıntıları saptanmıştır. Bunlar, düzgün taş ve tuğla ile ve harç kullanılarak alması tekniğiyle örülmüş duvarlardır. Köylüler, bir zamanlar dere içinde altın paralar buldukları için buraya darphane adını vermişlerdir.

Köy içinde hemen köy camisinin yanında bugün köy çamaşırhanesi olarak kullanılan yapının çevresinde, düzgün taşlarla ve harçla örülmüş duvar kalıntıları görülmektedir. Ayrıca, caminin yanındaki çeşmede ve cami avlusunda mermer steller bulunmaktadır. Aynı tip steller ve mimarî parçalar köy muhtarının evinin bahçesinde de görülmüştür.

16 K. Belke-N.Mersich, *Phrygien und Pisidien, Tabula Imperii Bizantini* 7, Wien 1990,290-91.

17 Anadolu Üniversitesi Topografi Mustafa Filiz'e; Anadolu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksek Okuluna ve Hava fotoğraflarını ve tüm buluntuların fotoğraflarını çeken Ocal Keresteci'ye teşekkür ederiz.

Kalenin Güneydoğusundaki Askerî Radar ile Güneyindeki Düz Alanda Araştırmalar

Tel örgü ile çevrili askerî radar alanına özel izin ile girilerek bu alanda da yüzey araştırması yapılmıştır. Burada askerlerin zaman içinde bahçe tanzimi sırasında yüzeyde topladıkları ve bir arada biriktirdikleri mermer mimarî parçalar ile keramikler ekimize teslim edilmiştir.

Ayrıca, burada askerler tarafından önceki yıllarda bulunmuş olan bir adet bronz yüzük ve bronz sikke de alınarak envanterlenmiş ve müzeye teslim edilmiştir. Radar alanının güneyindeki araştırmamızda yaklaşık olarak 1 km.lik alan taranmıştır. Bugün tarlalarının bulunduğu bu alanda kaleye yakın kesimlerde tahribata uğramış duvar temelleri yüzeyden izlenmektedir.

Bu bölgedeki çalışmalarımızda, araştırma alanımıza yaklaşık 2 km. uzaklıkta bulunan İtburnu Höyük ve mezarlığına da gidilmiştir. İtburnu Höyük ve mezarlığı ilk olarak 1993 yılında Prof. Dr. Turan Efe ve ekibi tarafından bulunmuş ve XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı'nda tanıtılmıştır¹⁸.

İtburnu Höyük, düz alanın derin bir vadi ile birleştiği noktada yer almaktadır. Yaklaşık olarak 4 m. yüksekliğinde ve 120 m. çapındadır. Turan Efe, höyük üzerinde tahrip çukurlarından bahsetmektedir. Yapılan araştırmada höyüğün tepe noktasından aşağıya doğru 2 m.çapında yaklaşık olarak 5 m. derinliğinde bir kaçak kazı çukuru açıldığı görülmüştür. Yine definiciler tarafından doğu ve batı yönlerde de höyüğün içine doğru galeri şeklinde kaçak kazılar yapıldığı saptanmıştır. Çevreye atılmış olan toprak ve keramiklerden, bu tahribatin yakın bir zamanda yapıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Çukurlardaki mimarî kalıntılardan höyükte yoğun bir taş mimarînin olduğu görülmektedir. Çukurların çevresinden toplanan keramikler burasının bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi olduğunu göstermektedir.

Höyüğün kuzeyinde, yerleşmenin mezarlığı bulunmaktadır. Bunlar, taş sandık mezarlar olup bir kısmının kapak taşları kaldırılmış ve soyulmuştur. T.Efe, 1993 yılındaki raporunda mezarlık alanında ivedilikle kurtarma kazısının yapılması gerektiğini bildirmiştir. O günden bugüne kadar hem mezarlık hem de höyükte hiçbir çalışma yapılmamış ve tahribat giderek artmıştır. Bu mezarlık ve höyükte de acil bir kurtarma kazısı yapılmalıdır¹⁹.

Kalenin Güney ve Batı Yamaçlarındaki Araştırmalar

Kalenin hem güney hem de batı yamaçları dik olup yerleşmeye uygun değildir. Buradaki araştırmalarımızda kaleden akan keramik parçaları toplanmıştır. Eteklerde ise herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Kale Çevresinde Bulunan Küçük Buluntular

Keramik: Araştırmalarımızda, keramik buluntular daha çok kalenin kuzeydoğusunda ve güneydoğusundaki yamaçlarda toplanmıştır. Bunlar kale içinde olduğu gibi sırlı Geç Bizans ve Erken Osmanlı keramiklerinden oluşmaktadır.

İtburnu Höyük ve mezarlık alanında toplanan keramikler çoğunlukla el yapımı, kırmızı ve siyah renkli, perdahlı İTÇ 2 keramiklerinden oluşmaktadır. Bunun yanı sıra çark yapımı monokrom parçalar da vardır²⁰.

Madenî ve Diğer Buluntular

Askerî radar alanında 1 adet bronz yüzük ile 1 adet bronz sikke; kuzeydoğu yamaçta 2 adet demir çivi, 1 adet demir , 1 adet bronz iğne ve kemik süs eşyası, güneydoğu yamaçta 1 adet bronz sikke bulunarak envanterleri yapılmıştır.

18 T. Efe, "1993 yılında Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı-1994, s.246.

19 Yrd.Doç.Dr.Taciser Sivas, Öğr.Gör.Nurullah Aydın tarafından hazırlanan "1999 Karacahisar Çalışma Raporu"ndan özelle alınmıştır; bu vesileyle kendilerine teşekkür ederiz.

20 Yrd.Doç.Dr.Taciser Sivas, Öğr.Gör.Nurullah Aydın'ın , 1999 çalışma raporuna dayanılarak alıntı yapılmıştır.

Temizlik çalışmalarından sonra, arazi terk edilmeden önce Anadolu Üniversitesi Sivil Havacılık Yüksek Okulu'na ait helikopter ile tekrar kalenin hava fotoğrafları çekilerek, çalışmaların son durumu belgelenmiştir.

Görüldüğü gibi Karacahisar Kalesi'nin ve çevresinin I.Derece Arkeolojik ve Doğal Sit Alanı olarak tescilli, isabetli alınmış bir karardır (22.1.1996/Karar No.48 bk:Ekl:Karar Yazısı) ve böyle kalması da gerekir düşüncesindeyiz.

Karacahisar'da 1999-2000 yıllarında yapılan yüzey araştırmaları ve temizlik çalışmalarından sonra ilk kez 2001 yılında (2-25 Temmuz) Eskişehir Arkeoloji Müzesi Başkanlığı'nda kazıya başlanmıştır.

Kazı, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Başkanı Prof. Dr. Ebru Parman ve Bölüm elemanları Yrd. Doç. Dr. Yelda Olcay Uçkan, Öğr. Gör. Yalçın Mergen ve Bölüm öğrencileri Muradiye Bursalı, Hande Yeşilova, Nergis Kılıç, Dağhan Şarvan, Gökçen Öztaşkın, Seçkin Evcim, Çığır Ercan, Fahri Yıldırım, Ebru Kallender, Fatih Karahan, Dilek Şen ve 9 işçinin katılımıyla Anadolu Üniversitesi Araştırma Fonu desteğiyle ve üniversitenin ayrıca yemek ve ulaşımı sağlamasıyla I.Hava Taktik Komutanlığı'nın çadır, su tankı gibi lojistik destekleri ile gerçekleştirilmiştir.

2000 yılı temizlik çalışmalarında ortaya çıkan veriler doğrultusunda, 2001 yılında plân rölövesi ve mimarî restorasyon projesi açısından önem taşıdığından, çalışmaların giriş kapısı olduğu tahmin edilen alanda başlatılması öngörülmüştür. Bu nedenle, önceki yıllarda sayısal olarak gerçekleştirilen ve harita üzerine işlenen 10x10'luk kareleme sistemi, 30 metre aralarla arazi üzerinde gerçek kuzey-güneye göre yerleştirilen noktalardan hareketle araziye adapte edilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda kazılacak olan kareleme sisteminde sayısal ve rakamsal olarak GG- 22 HH-22 ve II-22 şeklinde tanımlanmıştır (Bkz. Topografik Harita).

Bu Alanlarda Yapılan Çalışmalar Sırasında Elde Edilen Sonuçlar a-Küçük Buluntu

Bir önceki yılda aynı alanda yapılan çalışma sırasında bulunan bazı sırlı ve / veya *sgraffito* bezemeli pişmiş toprak kaplara ait parçaların devamının yanı sıra; birçok Orta ve Geç Dönem Bizans, Erken Osmanlı Dönemine ait sırlı, sırsız, *sgraffito* bezemeli ve "Milet işi" olarak tanımlanan 14-15. yüzyıl Erken Osmanlı keramigi bol miktarda elde edilmiştir. Ayrıca çok kırık ve eksik şekilde cam kap parçaları da bulunmuştur.

b- Mimarî Plâstik

Kazı esnasında farklı evrelere ait mimarî eklemeler dolgu ve kaplama malzemesi olarak kullanılmış; bilhassa Antik ve Bizans Dönemine ait, stylobat kaplaması, oturma basamakları, sütun başlığı, çift sütun parçası ve Bizans Dönemine ait olduğu anlaşılan bir adet basit yazıtla karşılaşmıştır. Yazıt özensiz olarak işlevi anlaşılamayan mimarî bir öge üzerine kazılmıştır. Parça çok kırıklı ve eksik olarak ele geçirildiği için yazıt tam olarak okunamamakta, ancak üzerinde Lâtin haçı görülebilmektedir.

Karacahisar Kalesi Giriş Kapısının Mimari Sonuçları

Canan PARLA*

2001 yılı kazı çalışmalarında, Karacahisar Kalesi'nin doğusundaki güneydoğuya bakan kapı bölgesine yoğunlaşmıştır. Öncelikle kapının iki yanında yer alan burçların etrafı temizlenerek açılmış ve beden duvarının dış bölümünde zemin katına ulaşılmıştır.

Yapılan çalışmalar, burçların birbirinden farklı biçimde inşa edildiklerini ortaya çıkarmış. Bunlardan güneyde bulunanı, dar kenarı ön cepheyi oluşturan dikdörtgen plânlı bir kaide üzerinde yükselmektedir. Kaidenin üstüne ön cephe ekseninden, geriye doğru yönelerek iki yana kırılan burç duvarı inşa edilmiştir. Dikdörtgen prizma biçimli kaidenin üzerine beşgen prizma biçimli burç oturtulmuştur. Burç ve kaidenin yan duvar yüzeyleri ortaktır. Kaide ve burç duvarı özellikle ön cephede büyük boyutlu düzgün ke-

sılmış dikdörtgen biçimli mermer taşlarla örülmüş. Kaidenin güney köşesine dik açıyla saplanan bir duvar tespit edilmiş, ancak nihayetlendiği yere kadar gidilememiştir.

Burç duvarının iki yana kırılan ön cephesinin alttaki büyük boyutlu düzgün kesme taş kaplamaları ortaya çıkarılmıştır. Kaplama taşları soyulan üst kısmın moloz dolgu duvarlarında alttan itibaren kaba yonu üç sıra taş üstüne altı sıra tuğla örgüsü tespit edilmiştir. Kaplaması soyulan üst bölümde moloz taş dolgular görülmektedir.

Burcun güney cephesinin alt kısmı, düzgün kesilmiş büyük boyutlu dikdörtgen biçimli üç sıra mermer ve taş bloklarıyla örülmüştür. Üst kısımların dökülen kaplamaları ve aşınan moloz dolguları, geride ön cepheye doğru yuvarlanan düzgün kesme taş ve tuğla sıralarının alternatifli olarak kullanılmasıyla örülmüş bir başka kaplama duvarı varlığını ortaya çıkarmıştır. Bu kesimde iki sıra taş, beş sıra tuğla, üç sıra taşın alternatifli olarak örüldüğü tespit edilmiştir. Henüz çalışmadığı için şu anda moloz taş dolguları görülen duvarın daha üst bölümlerinin örgü tekniği belirlenememiştir.

Burcun güney cephesinde tespit edilen gerideki duvarın, ön cephede duvar arkasında gizlenmiş olması, aslında arkada bir başka burcun bulunduğunu, bu bölümün bir başka evde de duvarla sarılarak biçim ve boyut değiştirildiğini göstermektedir.

Burcun kuzey cephesi, altta iki sıra kaba yonu, üstte düzensiz moloz taşla örülmüştür. Bu bölümün duvar örgüsünün gerideki burcun varlığına hiçbir şekilde işaret etmemesi, her iki evrede de kuzey cephenin sabit kaldığını düşündürmektedir.

Kale kapısının kuzeyde kalan burcu, güneyindekinden daha büyük boyutludur. Ön cephe, eksenenden iki yana kırılarak geriye doğru yönelmektedir. Kuzey ve güney cepheleri de geriye doğru geniş açılarla yönelerek burca düzgün olmayan bir prizma biçimi verirler. Ön cephenin kuzeydeki bölümünün alt kesimi üç sıra mermer taşla örülmüştür. Üstte kaplaması soyulan bölümde moloz dolgular arasında kalın harç sıralarıyla ayrılan yedi sıra tuğla örgü görülmektedir. Bu örgünün üzerinde düzensiz sıralı moloz taş dolgu bulunmaktadır. Daha üstte ise kalın harç sıralarıyla örülmüş on sıra tuğla örgüsü yer almaktadır. Bu kesimin üstü tamamen moloz taş dolgudur. Burcun ön cephesinin güney parçasına dik açıyla saplanan bir duvarın varlığı ortaya çıkarılmış, ancak nihayetlendiği yer tespit edilememiştir.

Kuzey burcunun bağlandığı kuzeydeki beden duvarının kaplamaları, alttan itibaren tek sıra taş üstüne üç sıra tuğla-bir sıra taş-iki sıra tuğla -iki sıra iri boyutlu kesme taş almasıyla örülmüştür. Beden duvarının kaplamaları soyulan üst kısımlarında arada dört sıra tuğla örgü bulunan moloz dolgu görülmektedir.

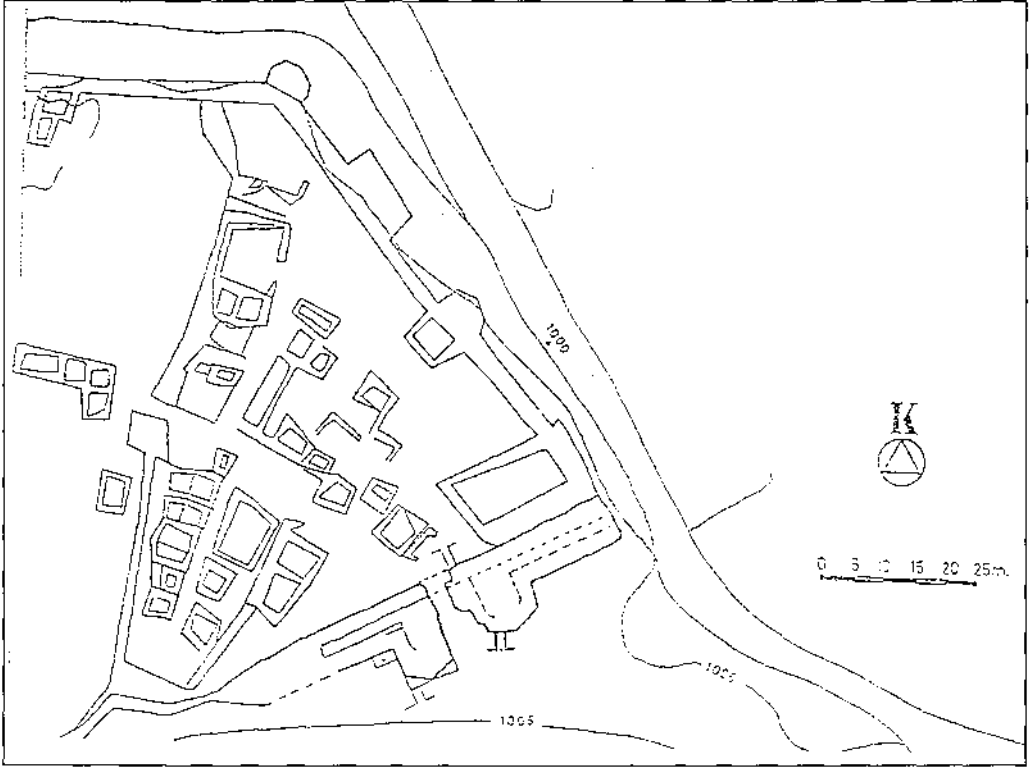
Bu burcun güney cephesi, diğerinin kuzey cephesi gibi altta kaba yonu, üstte düzensiz moloz taşla örülmüştür. Üstte birer sıra halinde tuğla-moloz taş-tuğla-moloz taş-tuğla almasıyla kullanılmıştır.

Kuzey burcun büyüklüğü, güney burcun sarmaladığı bir başka evreye ait yuvarlak burcun simetrisini bünyesinde saklamaya elverişlidir. Çizim 1 ve 2'de söz konusu burcun muhtemelen bulunacağı yer ve ait olduğu beden duvarı kesik çizgilerle gösterilmiştir.

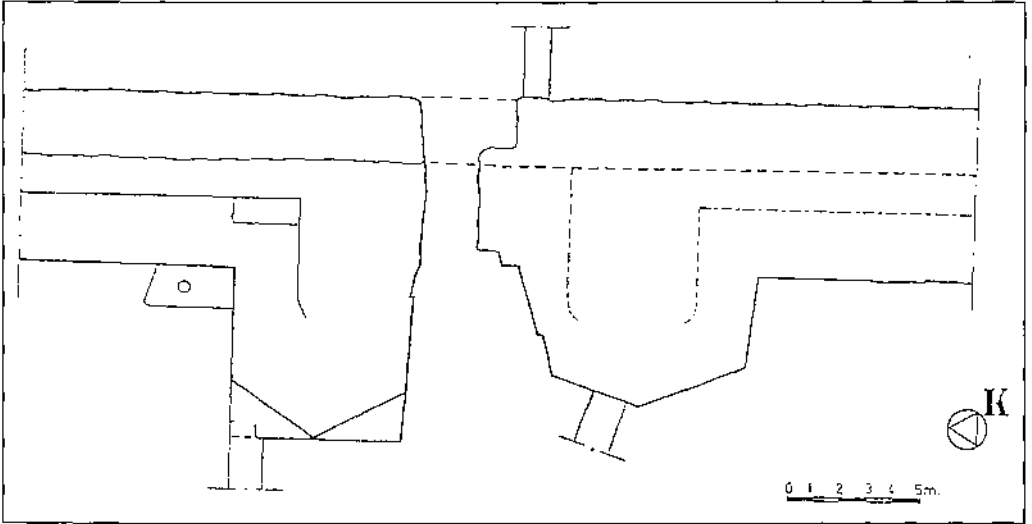
Kuzey ve güney burçlarıyla kalenin doğu bölgesinde yer alan güneydoğu kapısının kazısından elde edilen veriler ön cepheye aittir. Arka cephede henüz çalışılmamıştır. 2002 yılında, kalenin güneydoğu kapısıyla ilgili çalışmaların devam etmesi ve kale içerisinde bir iki yerde sondaj yapılması planlanmıştır.

2001 kazısı bitirilirken herhangi bir nedenle zarar görerek çökmemesi için kapı açıklığının üstünde kalan moloz taş duvar iki ayrı seviyede, tek merkezde çıkan üç kollu demir desteklerin taşıdığı iki yarım yuvarlak demir kemerle alttan desteklenmiştir²¹. Ayrıca kapı açıklığının iki yanındaki duvarların moloz taş örgüleri kafes tellerle sarılarak korunmaya alınmıştır.

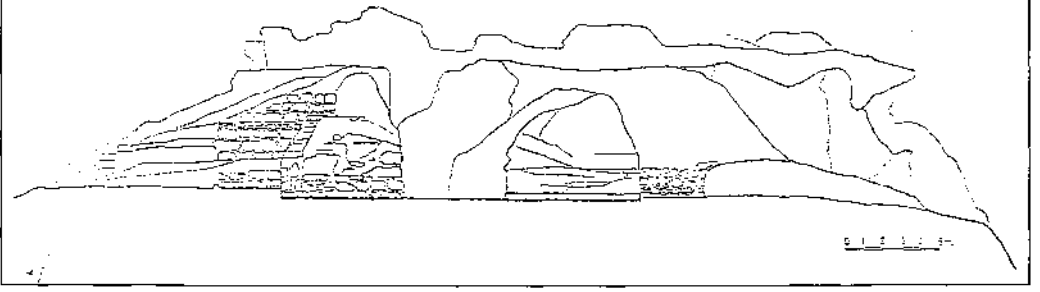
21 20 Temmuz 2001 günü kazımızı ziyarete gelen Kültür Bakanlığı Müsteşarı, Anıtlar Müzeler Genel Müdürü ve Eskişehir Arkeoloji Müzesi Müdürünün de görüşleri ve alınarak iskele kurulmuş, destek yapılmış koruma telleriyle sarılmıştır.

Çizim 1: Karacahisar Kalesi doğu giriş vaziyet plânı (Rölöve: Öğr.Gör.Yalçın Mergen-Y. Mimar Dr. Canan Parla, 2001) Çizen: Y. Mimar Dr. Canan Parla

Çizim 2: Karacahisar Kalesi doğu giriş kapısı rölöve plânı (Öğr.Gör. Yalçın Mergen-Y. Mimar Dr. Canan Parla) Çizen : Y.Mimar Dr.Canan Parla

Çizim 3: Karacahisar Kalesi doğu giriş kapısı burçları ve sur bedeni çephe rölövesi (Öğr. Gör. Yalçın Mergen-Y. Mimar Dr. Canan Parla)

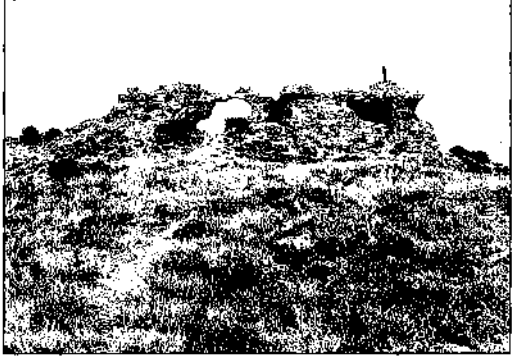
Çizim 4: Karacahisar Kalesi doğu giriş kapısı keramik buluntusu (KH 2001, GG 22) Çizen: Muradiye Bursalı

Resim 1: Karacahisar Kalesi, hava fotoğrafı (güney-kuzey yönünde)

Resim 2: Karacahisar Kalesi, hava fotoğrafı (batı-doğu yönünde)

Resim 3: Karacahisar Kalesi'nin doğu giriş kapısı, 1999 yılında kazı öncesi durumu

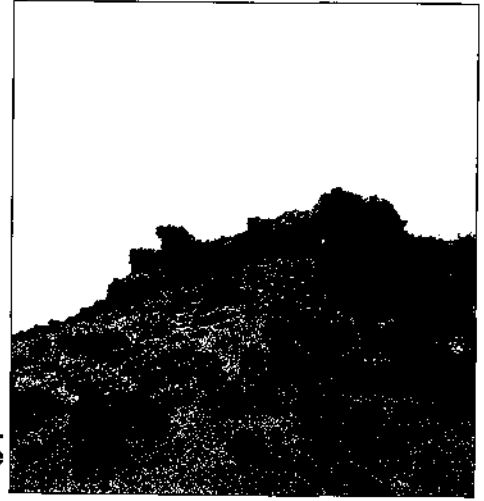
Resim 4: Karacahisar Kalesi'nin doğu giriş kapısının içten görünümü, kazı öncesi durumu

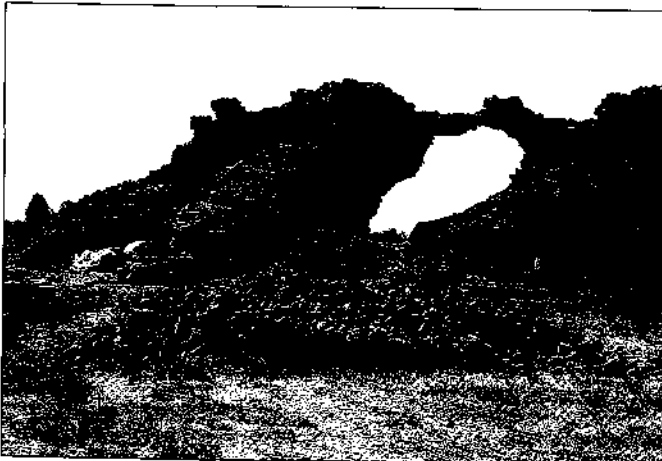
Resim 5: Karacahisar Kalesi omurga duvarı, 1999 yılı temizlik çalışmaları

Resim 6: Karacahisar Kalesi'nde, kale içi alandaki mekân temelleri, 1999 yılı temizlik çalışmalarından sonraki durum

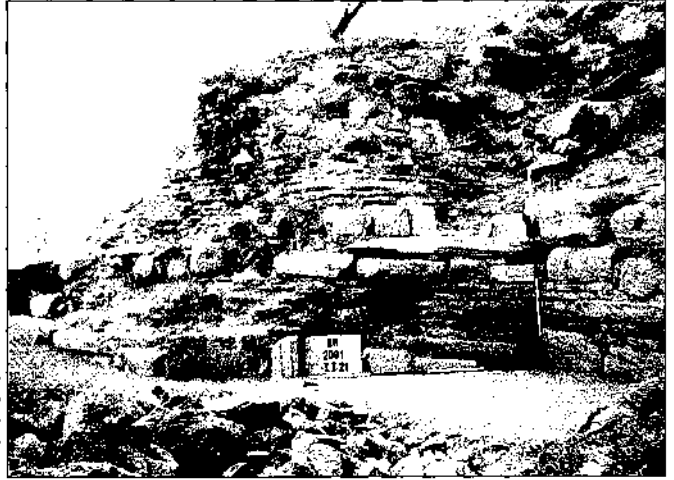
Resim 7: Karacahisar Kalesi'nin doğu giriş kapısının güney kanadı, kazı öncesinde dolgu toprakla kaplı durumu

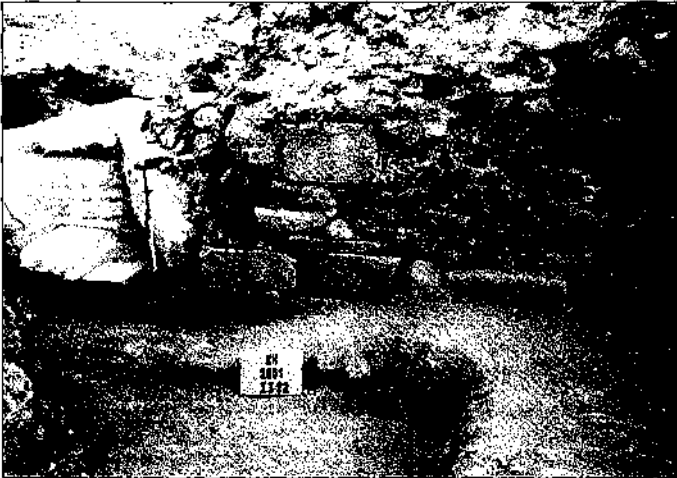
Resim 8: Karacahisar Kalesi'nin doğu giriş kapısının güney kanadı, 2001 yılı kazı çalışmalarında açılan alan

Resim 9: Karacahisar Kale-
si'nin doğu giriş
kapisinin güney
kanadı, 2001 yılı
kazısından sonra-
kı durumu

Resim 10: Karacahisar Kale-
si'nin doğu giriş ka-
pısının kuzey kana-
dı, 2001 yılı kazı son-
rası (KH 2001, II 21)

Resim 11: Karacahisar Kale-
si'nin doğu giriş-
nin güney kanadı,
2001 yılı kazı sonra-
sı (KH 2001, II 22)

KLAROS 2001

Nuran ŞAHİN*
Akin ERSOY
Cumhur TANRIVER
Işık ŞAHİN
Sevgiser AKAT

Kültür Bakanlığı'nın, Klaros kazılarına 1998 yılından itibaren kazı izni vermemesi nedeni ile, 2001 yılına değin kazı yapılmamıştır. 1997 yılında ara verilen kazılara, kazı izni vererek, Klaros'ta yeni dönem çalışmaların başlatılmasını sağlayan Kültür Bakanlığı'na, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne sonsuz teşekkürlerimizi sunarız.

Klaros'un IV. dönem ancak Türk kazısı olarak I. dönem kazıları başkanlığımız altında, 16 Temmuz-31 Ağustos 2001 tarihlerinde gerçekleştirildi¹.

Klaros kazısının yeni başlayan bir kazı olması nedeni ile bizlere maddî katkı ve lojistik destek sağlayan, Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne², Ege Üniversitesi Rektörlüğü'ne, E.Ü. Edebiyat Fakültesi'ne, E. Ü. Bilim-Teknoloji Uygulama ve Araştırma Merkez Müdürlüğü'ne, E. Ü. Güçlendirme Vakfı'na, Ege Ordu Komutanlığı'na, Tümgeneral Sayın Hayri Kıvrıkoğlu'na, İzmir Büyük Şehir Belediyesi'ne özellikle de, Başkanı Sayın Ahmet Piristina'ya, Selçuk Müzesi'ne, İzmir İl Kültür Müdürü Sayın Musa Seyirci ve Yardımcısı Sayın Himmet Taşlı'ya, İzmir İl Milli Eğitim Müdürlüğü'ne³, Menderes İlçesi Belediye Başkanı Sayın Ergün Özgün'e, Vestel Elektronik ve Beyaz Eşya Sanayii'ne, Tarış Genel Müdürlüğü'ne, Atatürk Organize Sanayii Bölgesi Yöneticileri'ne ve Doğan Hüner'e, Telekom A.Ş. Başkanı Dr. Bülent Moral'a,

* Prof. Dr. Nuran ŞAHİN, E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE. E-Mail: nurans@edebiyat.ege.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Akin ERSOY, 9 Eylül Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Buca-İzmir/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Cumhur TANRIVER, E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Işık ŞAHİN, Trakya Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Edirne/TÜRKİYE.

Arş. Gör. Sevgiser AKAT, E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, 35100 Bornova-İzmir/TÜRKİYE.

1 Kazıya Bakanlık temsilcisi olarak katılan Günay Gerçek'e ve mazereti nedeni ile erken ayrılmasının ardından, temsilci olarak katılmayı kabul ederek bizlere yardımcı olan Duygu Tüzün'e teşekkür borçluyuz.

Kazı ekibinde, Restoratör Eren Ertan Akman, E. Ü. Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencilerinden Filiz Demir ve Murat Fırat, lisans öğrencilerinden Elçin Doğan, Meral Cingöz, Bige Demirkan, Defne Ögan, Ceren Küçüyağcı, İhsan Sabri Çakır, Emre Taştumur ve Burak Yolaçan, 9 Eylül Ü. Mimarlık Fakültesi, Mimarî Bölümü son sınıf öğrencilerinden Melike Hildilefendi ve Aysen İzmir yer aldılar. 2001 yılı kazı döneminde kazıya katılan, yukarıda adları geçen tüm öğretim üyeleri, uzmanlar ve öğrencilere özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

2 DÖSİMM işlemlerini yürütebilmek için bilimsel araştırmalarındaki zamanından dahi özveride bulunarak, kusursuz bir dosya hazırlamamızı sağlayan Cumhur Tanriver'e sonsuz şükran borçluyuz.

3 Kazı ekibi, İzmir İl Eğitim Müdürlüğü'nün izni ile, Ahmetbeyli İlk Okulu ve yıllardır kullanılmayan öğretmen lojmanında kalmıştır. Ancak okul ve özellikle öğretmen lojmanının çok harap durumda olması, büyük onarım gerektirmiştir.

Bosch Firması'na, İzmir Hilton Oteli'ne, Dr. Oetker Şirketi'ne ve Emine Özden'e, ayrıca burada adlarını sayamadığımız birçok kurum, kuruluş ve kişilere en içten teşekkür ve şükranlarımızı sunarız.

KLAROS 2001 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Klaros'un dördüncü dönem kazıları⁴, temizlik çalışmaları, kazı çalışmaları, yazıt çalışmaları, restorasyon ve çevre düzenlemesi olmak üzere beş grup altında gerçekleştirilmiştir.

Temizlik çalışmaları: Bitki örtüsü ve eski açmaların temizliği olmak üzere iki aşamalı yapılmıştır.

Bitki örtüsü temizliği: 1997 yılından itibaren kapalı olan Klaros Kutsal Alanı, geçen dört yıllık süreç içinde bir orman ve çamur deryasına dönüşmüştür. Kazı çalışmalarının başlatılabilmesi için, öncelikle tüm alanda temizlik çalışmaları yapılmış ve otuz işçi, on üç öğrenciden oluşan kırk üç kişilik ekip, alandaki ağaç, saz ve dikenlerden oluşan yoğun bitki örtüsünü temizlemiştir. Uzun boyutlardaki sazlar daha sonra açmalar için yapılan çardakların yapımında kullanılmış ve alandaki bitki örtüsü, kiralanan iki traktörle taşınmıştır; bitki örtüsünün temizlenmesi ile çalışma ortamı sağlanmıştır.

Açmaların temizliği: 1997 yılında kazısı tamamlanmadığı için naylonla kapatılıp üzerlerine toprak atılmış olan 3, 4, ve 5 No.lu açmalardaki temizlik çalışmaları üç aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, kaynak nedeni ile dolmuş olan sular beş büyük pancar motor kullanılarak çektirilmiş; ikinci aşamada, açmalardaki naylonların üzerinde birikmiş olan yoğun çamurun kaldırılması çalışmaları yapılmış ve çıkan çamur, kutsal alan içinde saptanan bir bölüme taşınmıştır. Üçüncü ve son aşamada ise naylonlar kaldırılıp açmaların çöken kesitleri yeniden traşlanarak kazı yapılacak duruma getirilmiştir.

Kazı çalışmaları: Çalışmalar, eski ve yeni açmaların kazıları olmak üzere iki grup altında yürütüldü.

3 NO.LU AÇMA ÇALIŞMALARI

Sevgiser AKAT

Eski Açma Çalışmaları

3 No.lu açmadaki çalışmalar öncelikle, Tanrıça Artemis'e adanmış olan iki evreli arkaik yapıda başlatılarak, suyun tahribatı nedeni ile çökme durumunda olan bloklar, geçici olarak ahşap destek sistemi ile koruma altına alındı. Arkaik yapının güneyinde yapılan temizlik çalışmaları sırasında altın kolyeye ait olan iri altın bir boncuk ve bronz, olasılıkla bir asa başı ve oturan bir kadın figürini (Resim: 1) bulundu.

4 Klaros'un birinci dönem kazıları için Bkz. Th. Macridy, "Altartümer von Notion" *Öst. Jh.* 1905, 161-173.; Th. Macridy, "Antiquités de Notion II" *Öst. Jh.* 1912, 36-37.; Th. Macridy, Ch. Picard, "Fouille du hiéron d'Apollon Klaros à Colophon" *BCH* 39 (1915), 33-52.; İkinci dönem kazıları için Bkz. L. Robert, "Rapport sur les fouilles de Klaros en 1958" *TAD IX/1* (1960), 35-36.; L. et J. Robert, *Klaros I. Décrets Hellénistiques*, 1989, 1-7.; Klaros'un 1988-1997 yıllarındaki üçüncü dönem kazılarının kaynakçası için Bkz. J. de La Genière, "Sanctuaire d'Apollon à Klaros" *CRAI* 1996, 261-272.; J. de La Genière, "Klaros. Bilan provisoire de dix campagnes de fouilles" *REA* 100/1-2 (1998), 235-256, Lev. 1-12.

5 J. de La Genière, "Sanctuaire d'Apollon à Klaros, fouille de 1994" *XVII. KST II* (1995), 49.

Yeni Açma Çalışmaları

3 A 1 Açması

3 A 1 açması adıyla tanımlanan bölümdeki kazının amacı, Artemis sektörü olarak belirlenen 3 A açmasının, güney yönünde geçmiş kazı dönemlerinde başlatılmış olan ve Arkaik evreye değin inilen çalışmaların, Apollon Tapınağı'na en yakın yayılım alanının sınırlarını saptamak ve eski açmalarla olan ilişkisini belirlemektir. Bu amaçla, Bothros'un güneybatısında, 0.50. m.lik bir yürüme bandı bırakılarak, kuzey-güney doğrultusunda 4x2 m. boyutlarında yeni bir açma açılmıştır.

Tüm açmalarda olduğu gibi alüvyal dolgunun kaldırılmasının ardından, açmanın batı yönünde ikinci tabakada küçük bir bölümü korunmuş bir duvarla karşılaşıldı. Üçüncü tabakada *terra sigillata* ve günlük kullanım kap parçaları ele geçirildi. Tüm kutsal alanda çok iyi bilinen deniz ya da dere çakılı döşeli zeminin oluşturduğu dördüncü tabakada da günlük kullanım kap parçaları, *amphora* kulpları ve gövde parçaları ile büyük baş hayvan kemikleri ele geçirildi. Dokuzuncu tabakaya gelindiğinde, eski açma ile yeni açma arasındaki 0.50. m.lik geçiş bandı kaldırılarak bütün bir açmaya dönüştürüldü. Çalışmalar yeni açma (3A 1), *bothros* ve çeşme binası olarak adlandırılan yapının içinde aynı kod seviyesinde yürütüldü.

Yeni açmanın (3A1) güneyinde *lyralı* Apollon figürinleri ile, bronz üzerine altın yaldızlı *daphne* (defne) yapraklarının bulunuşu⁶, Artemis sektörü ile Apollon'a adanmış olan arkaik sunaklar arasındaki sınıra ulaşıldığını göstermiştir. Açmanın kuzey yönünde bir heykele ait el parçası, bronz *spatula*, erkek ve kadın figürinleri, siren, yedi adet aşınmış durumda bronz levha parçaları ve çok sayıda amorf figürin parçaları ele geçirilmiştir.

Çeşme yapısının temellerinin altından kuzey yönünde çok sayıda Erken Hellenistik *terra cotta* Aphrodite (Resim: 2), omuzunda Eros taşıyan Aphrodite ve kanatlı Eros (Resim: 3) heykelcikleri bulunmuştur. Hellenistik Dönemde Apollon'a adanmış olan Delphoi ve Delos gibi büyük kutsal alanlarda Aphrodite tapımının başladığı bilinmektedir. Aphrodite, Atina'da, kentin İ. Ö. 229 yılında Makedonia hegemonyasından kurtuluşunun ardından, "Halkın Lideri" olarak tapım görmeye başlar⁷. Hellenistik Dönemde Klaros'ta da, Aphrodite kültünün ortaya çıkışı, olasılıkla kutsal alanın bağlı olduğu ana kentlerinin tarihçesi ile ilişkilidir. Zira, İ. Ö. 294 yılına değin kutsal alanın bağlı olduğu ana kent Kolophon'dur. Bu tarihte, Lysimakhos'un Kolophon halkını Ephesos'a sürmesi ile başlayan dramatik olayların ardından, Kolophon'un limanı olan Notion (Yeni Kolophon ya da Deniz Üzerindeki Kolophon), Klaros'un ana kenti olur. Başından itibaren Atina yanlısı politika izlediği bilinen Notion kenti, Atina yasaları ile yönetiliyordu. Klaros Kutsal Alanı'nda bulunan Aphrodite heykelcikleri, Atina'da "Halkın Lideri" olarak tapım görmeye başlayan Aphrodite kültünün, Notion tarafından Klaros'a getirilmesi ve tapımın başlamasının kanıtları olmalıdırlar.

Onuncu tabakada, olasılıkla bir mobilyaya ait olan, 40 cm. boyutunda bronz üzerine altın yaldızlı parçanın yanı sıra, iki bronz Phryg fibulası⁸ ve İ.Ö. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde görülmeye başlayan bronz üzerine altın yaldızlı mahmuzlu Phryg ok uçları⁹, yılan şeklinde ya da düz bronz saç iğneleri ele geçirilen Artemis'e adanmış sunulardır.

+ 26 kodu ile başlayan onbirinci tabakada taş bir döşeme bulundu. Ancak döşeme, doğu yönünde *bothros* tarafından tahrip edilmişti. Buna karşın, bu döşemenin ba-

6 Klaros'un üçüncü dönem kazıları sırasında da, bronz üzerine altın yaldızlı *daphne* yaprakları bulunmuştu. Bu yaprakların bronz bir *daphne* dalı üzerindeki yapraklar ve olasılıkla da, Apollon Daphnephoria Bayramları'nda ellerde sallanan altın yaldızlı *daphne* dalları oldukları ileri sürülmektedir. Bkz. J. de La Genière, 1998, 242.

7 Chr. Habicht, "Studien zur Geschichte Athens Hellenistischer Zeit" *Hypomnemata* 73 (1982), 85-93.

8 Tanrı Apollon'a adanmış olan yuvarlak sunağın işlevinin devam ettiği dönemde, tanrıça Artemis'e hâlâ *fibulalar* sunuluyordu. Bkz. J. de La Genière, 1998, 240.

9 Z. Derin, W. Muscarella, "Iron and Bronze Arrows" *Ayanis I. Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru-Kai 1989-1998*, 2001, 189-217, Fig. 6, no: 71-73, 76-77, 81.

ti, güney ve kuzey yönünde çeşme binasının altında devam ettiği saptandı (Resim: 4). Döşemenin üzerinden gelen yoğun stroter ve kalipter parçaları, açmanın doğu, batı güney yönlerinde devam eden ahşap giriş parçaları, hatıllar ve bronz çiviler, taş temelli ahşap arkaik bir yapı olasılığını gündeme getirmektedir. Taş döşemenin bulunduğu on-birinci tabakadan büyük olasılıkla Artemis'e adanmış sunu olarak kıvrılmış altın bir ta-ki parçası ile, gümüş burmalı bir yüzük ele geçirildi.

Bothros içi: 1997 yılında bulunmuş ve bir bölümü kazılmış olan *bothrosun* temizliğine +41 kodunda başlandı. *Bothros* çalışması +24 koduna değin steril olmasına karşın, bu kotta birbirlerine eşit aralıklarla dikey olarak konmuş ahşap dilmeler bulundu. -15 kodunda ise, altın bir diadem parçası ele geçti ve *bothrosun* sert zeminine ulaşıldı.

4 G Açması

Eren Erten AKMAN

4 G açma çalışmaları 1996 yılında başlanmış ve tarafımızdan yürütülmüştü. Bu açmanın amacı, *hecatomb* ile propylon arasındaki kutsal yolun doğu yönündeki onur anıtları ve yapılarını bulmaya yönelikti. Arkaik tabakaya inildiğinde, yangın nedeni ile yıkılmış bir yapının bulunması ve gelen malzemenin niteliği burada bir seramik atölyesinin olabileceği olasılığını gündeme getirmişti. Ancak 1997 yılındaki çalışmalar güney yönünde devam etmesine karşın bitirilememişti. 2001 yılındaki çalışmalar öncelikle eski açmanın temizlik işlemleri ile başlatıldı. 2001 yılında 0. 30 m.lik bir yürüme bandı bırakılarak kuzey-güney yönünde 2.5x2 m. lik bir açmada çalışmalar başlatıldı. Eski açma koduna inildiğinde, aradaki yürüme bandı kaldırılarak bir fırın olabileceği düşünülen yeni açmanın kuzey yönünde çalışmalar yoğunlaştırıldı. Çok az malzeme veren arkaik tabakada aranan atölyenin bulunamayışı ve tehlike nedeni ile, açmanın tüm çizim, fotoğraf ve dokümantasyon çalışmaları yapıldıktan sonra kapatılmasına karar verildi.

5 A Açması

Murat FIRAT

Filiz DEMİR

Bu açmadaki çalışmalar 1995 yılında başlamıştı¹⁰. Kutsal yolun batı yönündeki onur anıtlarının ve yapılarının açığa çıkarılmasını amaçlayan çalışma, arkaik tabakalarda yeni yapıların ortaya çıkışı ile büyük bir açmaya dönüşmüştü.

2001 yılı çalışmalarına tüm eski açmalarda olduğu gibi öncelikle çamur atımı ile başlandı.

5A açmasının doğusunda yer alan kareplânli Lucullus anıtı ya da X kaidesinin batısında 95-97 yıllarında 800 kadar *exvoto* küçük *oinokhoelerle* beraber birkaç *temple boys* figürinleri de bulunmuştu¹¹. 2001 yılında bu alanda yapılan temizlik çalışmaları sırasında, çok sayıda küçük *oinokhoelerin* ve *temple boys* figürinlerinin gelmesi şaşırtıcı olmamış, sunu deposunun devamı bulunmuştur. Bu *oinokhoelerin*, Kolophon'da kutlanan Dionysos'a adanmış Anthesteria Bayramları ile ilişkili olduğunu düşünüyoruz. Zira, Anthesteria Bayramları'nın ikinci günü olan *Khouria* gününde, başlarına çelenk ta-

10 J. De La Genière, "Sanctuaire d'Apollon à Claros (1995)" *Académie des Inscriptions & Belles-Lettres. Comptes Rendus* 1996, 267.

11 J. de La Genière, 1998, 249, Lev. X, Fig. 1-2.

kılan 0-3 yaş grubu çocuklar bu günde bayrama katılıyorlar ve onlara khous adı verilen küçük *oinokho*ler veriliyordu. Bu *khous*lar nedeni ile ikinci gün *Khouria* günü olarak adlandırılmıştı. Kutsal alanda Dionysos kült tapımı ve Dionysia bayramlarının kutlandığı da bilindiğine göre, bu depo buluntusu *oinokho*ler, olasılıkla Dionysos'a adanmış ve Anthesteria Bayramları'nın ikinci günü ile ilişkili *ex votolardır*.

5 A açmasının temizlik çalışmalarının ardından, doğu cephesinin çevre düzenleme çalışmalarına başlanmış ve kuzey-güney yönünde 28x3 m.lik geniş bir alanda çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Apollon Klarios Tapınağı'nın doğu cephesine yeni bir görünüm kazandırmaktır. Zamanın kısıtlı olması nedeni ile inebilecek kültür tabakası olarak Roma tabakası öngörüldü. İki ayrı grup olarak yirmi işçi ile yoğun bir çalışma başlatıldı. Çalışmalar Sextus Appuleius sütununun doğu cephesinde yoğunlaştırıldı. 2.65 m. kodunda, 2.34 m. uzunluğunda çok iyi korunmuş bir tambur bulundu (Resim: 5). Yapılan ölçümler bu tamburun restorasyonu bitmiş ve 1993 yılında ayağa kaldırılmış Sextus Appuleius sütununun, eksik olan ikinci tamburu olduğu anlaşıldı (Resim: 6). Sütunun kaide ve ikinci tamburu dışındaki diğer parçaları Louis Robert'in yürüttüğü kazılar sırasında bulunmuş, eksik olan parçalar, Lafarge-Coppé-Aslan Çimento tarafından Fransa'da yaptırılarak sütun ayağa kaldırılmıştı. Ölçümler sonunda, orijinal tamburun, restorasyon tamburundan 0.70 m. daha yüksek olduğu da saptandı. Gelecek yıllarda bu sütun tümünden indirilerek, yeniden orijinal parçası yerine konarak restore edilecektir. Tamburun yanında sütunun, Korint başlığının birkaç kırık parçası da ele geçirildi. Bu parçalar da restorasyonla yerine konacaktır. Sextus Appuleius sütununun bulunan tamburun üzeri kazı sonunda üzeri naylonla örtüldü ve etrafına kum döktükten sonra açmanın etrafı telle çevrilerek korumaya alındı.

Düzenleme çalışmalarına kuzey yönünde devam edilerek Apollon Klarios Tapınağı'nın doğu cephesi ve *krepis* temizleme çalışmaları yapıldı. Tapınağın doğu cephesindeki, son *krepis*inde kenet olarak kullanılan ve tanrının kehanet elemanı olan bronz *astragalos in situ* bulundu. 1988 yılında tapınağın kuzey cephesinde *in situ* bir adet bulunmuş ve yerinde bırakılmıştı. Ancak kış aylarında bu *astragalos* yerinden söküldü ve çalındı. Bu yıl bulunan elimizde kalacak olan tek örnek olduğu için bu *astragalos* yerinden çıkarılarak envantere alınıp müzeye gönderildi.

6A Açması

Işık ŞAHİN

Propylon sektöründeki 6A açması yeni bir açmadır (Çizim: 1.) Bu alanda bir çalışma başlatılmasının iki amacı vardı:

1- Yazıtlarda da sıklıkla sözü edilen *tripylon* adlı yapının *propylon*un altındaki daha erken bir yapı olup, olmadığını araştırmak,

2- Polemaios heykel kaidesinin yazıtı üzerinde geçen "*kaidenin yakınındaki Kharit'ler Sunağı*"¹² olarak belirtilen Kharit'ler sunağını saptayabilmektir.

Bu nedenle *propylon*un kuzeyinde ve kuzey-güney doğrultusunda 2x6 m. boyutlarında bir sondaj açılmasına karar verildi. Açma, güneyde *propylon*, kuzeyde Polemaios heykel kaidesi ve doğuda önceki kazı dönemlerinde ortaya çıkarılmış olan 21 No.lu duvarla sınırlandırıldı. Açma boyutunun çok uzun oluşu ve çalışmaların hızlandırılması amacı ile, açma kuzey-güney yönünde ikiye bölünerek çalışmalara güney yönünde devam edildi.

İkinci tabakada yoğun çatı kiremitleri (stroter ve kalıpter parçaları) ile pişmiş toprak taban döşeme parçaları, Hellenistik ve Roma Dönemine ait günlük kap parçaları, kandil parçaları, bir adet figürin bacağı, iki adet şikke, Roma Dönemi cam seramik parçalarından oluşan karışık malzeme ele geçirildi. İkinci tabakanın *propylon* önündeki güney bölümü, 1989-1991 yıllarında, *propylonu* yayına hazırlayan Roland Etienne tara-

12 Bu yazıt için bkz. L. et J. Robert, 1989, 59-60.

fından krepislerin temizliği sırasında açıldığından bu tabakada karışık malzeme ele geçirildi. Açmanın gri renkli yanık tabakasını oluşturan üçüncü tabakada dış yüzleri sıvalı güneydoğu, kuzeybatı yönünde bir duvar açığa çıkarıldı. Bu duvar olasılıkla, doğudaki I.S. 3. yüzyıla tarihlenen 21 No.lu duvarın yapımı sırasında tahrip edilmiş olmalı. Bu duvarın temelini dördüncü tabakada yer alan breş üzerine oturduğu saptandı. Bu tabakada çok az sayıda günlük kap ve *terra sigillata* parçaları ve I.S. I. yüzyıl sonu II. yüzyıl başına tarihlenen kalıba üfleme teknikli, cam ipliği ile yapılmış dikey kaburgalı camlar ele geçirildi¹³. Dördüncü tabakada bulunan breşin, 1994 yılından itibaren kutsal alanda birçok noktada ortaya çıkarılmış olan breş Hellenistik yürüme bantları ile ilişkisi olabileceğini düşünüyoruz. Beşinci tabakada +1.08 kodunda kuzey-güney yönünde mermer bir yapının temelini güneybatı köşesi ortaya çıkarıldı. *Propylon*un temelini, bu mermer temelin üzerine oturduğu saptandı (Çizim: 2). Mükemmel işçilik gösteren, temelin kuzey yönünde devam etmesi nedeni ile açmanın iptal edilen kuzey yönünde devamına karar verilerek çalışmalar buraya kaydırıldı ve burada yana yatmış durumda Erken Hellenistik bir yazıt ortaya çıkarıldı. Çalışma bu bölümde yoğunlaştırıldı ve bu tabakada, taş stroter parçası günlük kap parçaları, Megara kâse ve *terra sigillata* parçaları ile Roma Dönemi cam parçaları, çatı kiremitleri ve küçük bir ağırlık ele geçirildi. Çalışmalar ilerleyince, mermer yapının temelini kuzey kısa kenarı ortaya çıkarıldı ve Polemaios Onur Anıtı'nın temellerinin bu yapının üzerine oturduğu saptandı (Resim: 7). Çok güzel işçilik gösteren bu yapının tarihlenmesinde, I.Ö. II. yüzyıl son çeyreğine tarihlenen Polemaios anıtı terminus olmaktadır¹⁴. Yapının boyutlarını saptamak amacı ile çalışmalar doğu yönüne kaydırılmak istendi. Ancak doğuda 21 No.lu duvarın bulunuşu nedeni ile, duvarın doğu yüzünde yeni bir açma açılmasına karar verildi.

6 A 1 Açması

Kuzey-güney doğrultusunda 5x10m..boyutlarında bir sondajda çalışmalar başlatıldı. Bu alanda yapılan çalışmanın amacı, 6A açmasında ortaya çıkarılan mermer temelin devamını ortaya çıkarabilmek ve kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerini saptamaktı. +2.13 koduna gelindiğinde bir yapı ile karşılaşıldı. Ayrıca yapı, doğu-batı ve kuzey-güney doğrultusunda künk sistemi içermekteydi (Resim: 8). Çalışmalar bu kez de, künklerin ortaya çıkışı ile çok küçük bir alan çalışmasına dönüştürüldü ve dikdörtgen yapının kuzeydoğu köşe noktası bulunarak, bu yapının 4.60x2.70 m. boyutlarında olduğu saptandı. Boyutların saptanmasından ardından çalışmalar, 6 A açmasına (batıya) kaydırıldı. Çalışmalar ilerlediğinde, yoğun yanık izleri ile karşılaşıldı. Ayrıca doğudaki 21 No.lu duvara dayanmış durumda büyük bir *pithos* parçası ve üç adet figürin kaidesi, çok sayıda günlük kap ve cam eser parçaları bulundu. Burada bulunan tüm seramiklerin kireç tabakası ile kaplanmış olması bu bölümün uzun süre kireçli suya maruz kaldığını gösterdi. Buradaki tabakanın da kireçten âdetâ betonlaşmış olması nedeni ile bu tabaka büyük zorlukla kırılabilirdi. Analiz için büyük örnekler alındı. +0.85 koduna inildiğinde, bu dikdörtgen yapının mermer tabanına ulaşılmasının ardından, aynı tabanı bulmak için 6A1 açmasındaki kireçli tabaka da kırıldı ve burada da mermer tabana ulaşıldı. Tabanı da mermer döşeli olasılıkla su ile ilişkili bu yapının bulunduğu 6 A ve 6A1 açmaları 2002 yılında doğu ve batı yönlerinde genişletilecektir.

YAZIT ÇALIŞMALARI

Cumhur TANRIVER

Klaros kazılarındaki yazıt çalışmaları, epigrafist Cumhuriyet Tanrıver tarafından yürütülmüştür. 6 A açmasında bulunmuş olan Erken Hellenistik yazıt dışında, parçalar ha-

13 Bu teknikle yapılmış benzerleri için Bkz. E. Erten Yağcı, "Hatay Müzesindeki bir grup cam eser" *I. Uluslararası Anadolu Cam Sanatı Sempozyumu* 26-27 Nisan 1988, 33, Res. 31 I.; E. M. Stern, E. Erten Yağcı, "Adana Bölge Müzesinde Sergilenen Cam Eserler" *Belleten* 207-208 (1989), 598, Res. 1, 5.; B. Güler, *Tire Müzesi Cam Eserleri*, 2000, 7-10, 71-73, Res. 90, 92.

14 Polemaios Anıtı'nın tarihlendirilmesi için Bkz. L. et. J. Robert, 1989, 62.

linde bulunmuş olan üç yazıt ve 2001 yılından itibaren bulunan tüm yazıtlar Cumhuriyet Tanrıver tarafından yayınlanacaklardır.

RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Akın ERSOY

Apollon Klarios Tapınağı'nı ayağa kaldırma projesi kapsamında ilk çalışma olarak, tapınağın doğu ve kuzey-doğu cephesinde *in situ* düşmüş olan tamburların taşınması çalışmaları başlatıldı. Tamburlar taşıma işleminden önce, *in situ* bunların fotoğrafları alındı ve numaralandırıldılar. Tapınağın batısında belirlenen restorasyon alanının temizlenmesinin ardından, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin gönderdiği 41 ton ağırlıktaki uzun bomlu vinç ve bir kamyonla on günlük bir çalışma yapıldı. Tamburlar restorasyon alanına, *in situ* durumlarındaki dizilişlerine göre yerleştirildi.

Restorasyona yönelik çalışmalar dışında, arazi ölçümleri ve mimari çizimler Akın Ersoy başkanlığında, Mimarlık Fakültesi, iki son sınıf öğrencisi ve tarafından alındı ve çizildi.

KUTSAL ALANDAKİ ÇEVRE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Akın ERSOY

Kutsal alandaki diğer bir çalışma çevre düzenlemesi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Louis Robert tarafından bulunmuş olan ve Hadrianus'un unvanlarının yazılı olduğu arşitravin iki parçası yerlerinden kaldırılarak tapınağın doğu cephesine taşındı. Tapınağın doğu cephesindeki iki Dor başlığı da bu alana taşınarak, arşitravin iki parçası, başlıkların üzerine oturtularak ziyaretçilere mimari bir sunum sağlandı.

HAVA FOTOĞRAFLARI

Cumhuriyet TANRIVER

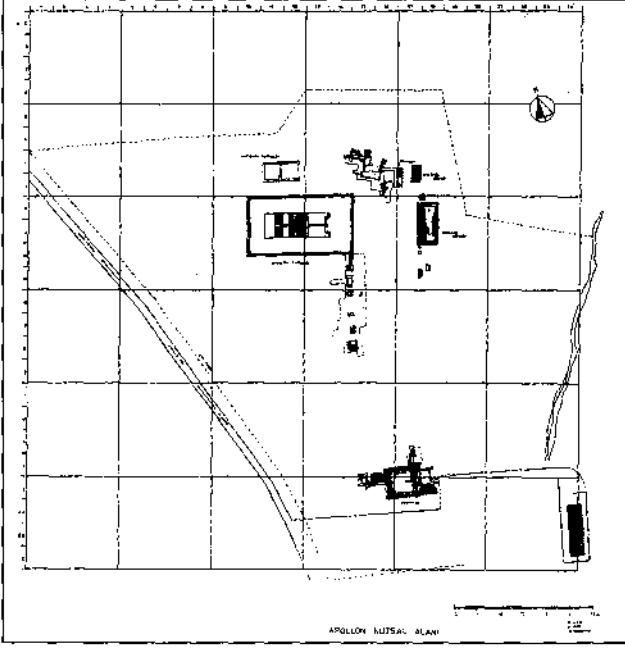
Tüm çalışmaların tamamlanmasının ardından kutsal alanın hava fotoğrafları, Cumhuriyet Tanrıver tarafından, vincin bomuna bağlanarak, 45 m. yükseklikten çekildiler.

KAPANIŞ ÇALIŞMALARI

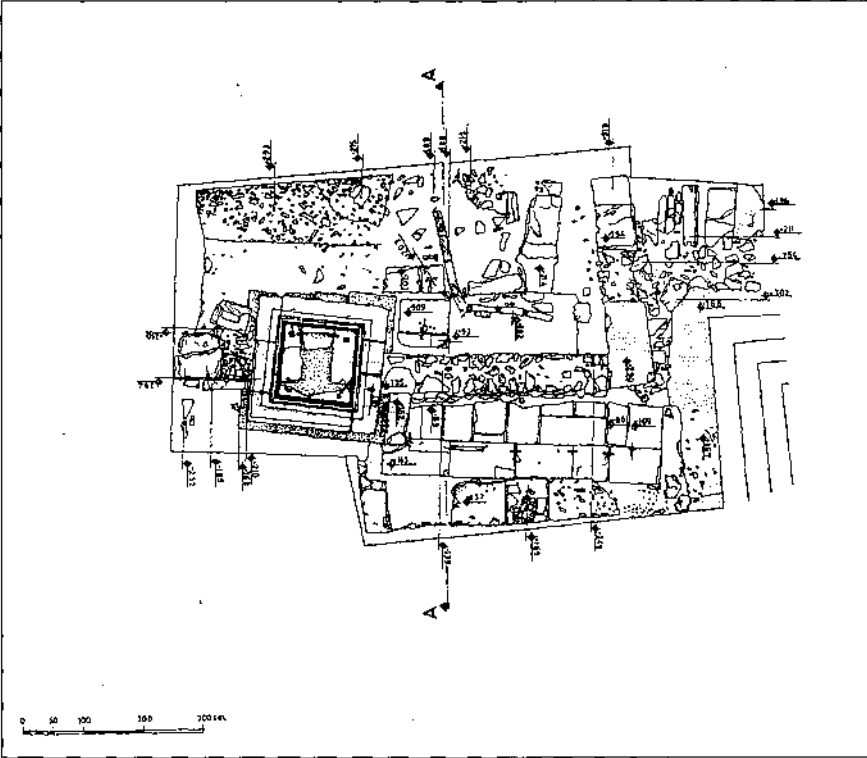
Bir orman ve bataklık ortamında başlanan çalışmalar 1.5 aylık bir çalışmanın sonucunda kutsal alana yeni bir görünüm kazandırılmasının ardından, tüm açmaların etrafı telle çevrildikten ve tehlikeli olan noktalara uyarı levhaları yerleştirildikten sonra, 31 Ağustos 2001 tarihinde kapatıldı.

ESER TESLİMİ

İlk kazı dönemi olan 2001 yılında, Selçuk Arkeoloji Müzesi'ne, 43 adet envanterlik eser (mermer eser, seramikler, pişmiş toprak figürinler, sikkeler, bronz takı ve mobilya parçaları, bronz üzerine altın yaldız parçalar, gümüş ve altın takılar) ve 30 adet etütülük (pişmiş toprak figürinler, bronz sikkeler ve bronz eserler) eser teslim edilmiştir.

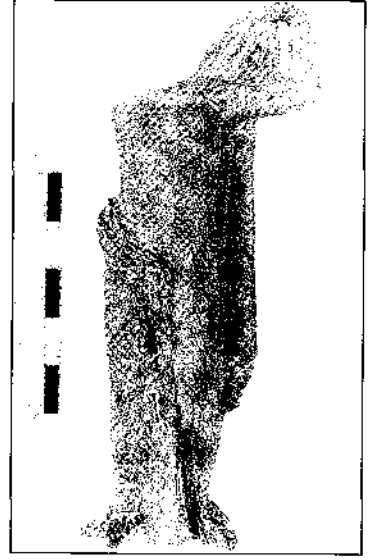
Çizim 1: Apollon Kutsal Alanı ve yeni açmalar

Çizim 2: Su ile ilişkili mermer yapı

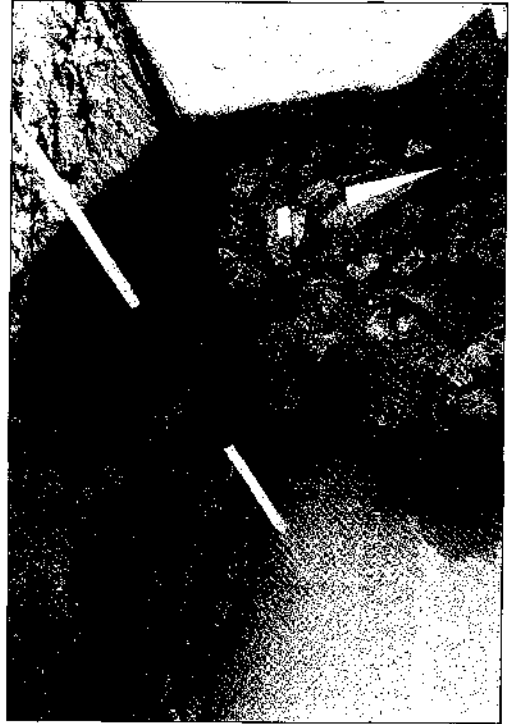
Resim 1: Pişmiş toprak, oturan kadın heykelciği

Resim 2: Pişmiş toprak Aphrodite heykelciği

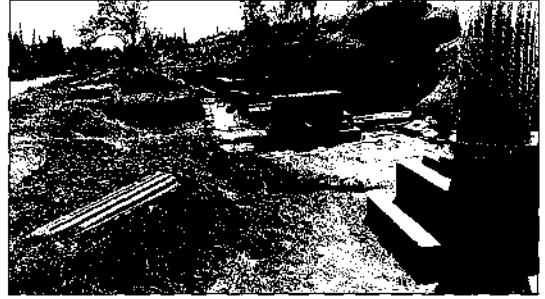
Resim 3: Pişmiş toprak Eros heykelciği

Resim 4: 3 A/1 Açmasındaki taş döşeme

Resim 5: Sextus Appuleius Sütunu'nun ikinci tamburu

Resim 6: Sextus Appuleius Sütunu ve ikinci tamburu

Resim 7: Polemaios Anıtı ve su ile ilişkili mermer yapı

Resim 8: 6A/1 Açması'ndaki künk sistemi

MAGNESIA AD MAEANDRUM 2001 YILI KAZISI (18.YIL)

Orhan BİNGÖL*

25.06.2001-01.09.2001 tarihlerinde 66 gün süren 2001 yılı Magnesia kazısı, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ile Başkent Meslek Yüksekokulu'nun, ayrıca Batısöke Söke Çimento Sanayii A.Ş.'nin lojistik desteği ile Ericsson Türkiye'nin maddî katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Adı geçen bu kurumlarla çalışmalarımız sırasında desteklerini esirgemeyen, Germencik Kaymakamı Beyazıt Tanç'a, Aydın İl Kültür Müdürü Özgen Karaca'ya, Kültür Bakanlığı temsilcileri Erzurum Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Gülper Algur ve Ankara Etnografya Müzesi uzmanlarından Yaşar Kepenek'e teşekkürlerimi sunmak isterim.

2000 yılında başlatılan "Magnesia'da Ericsson'lu Yıllar" projesi kapsamında Ericsson Türkiye'nin Magnesia kazısına verdiği maddî destekten ötürü Ericsson Türkiye Genel Müdürü Ersin Pamuksüzer ile Ericsson Kurumsal İletişim Müdürü Yeşim Yalınkılıç'a teşekkürlerimi sunarım. Bu destek sayesinde işçi sayısı artırılabilirdi, kepçe, dozer, vinç ve traktörler oldukça uzun bir süre kiralanabilirdi. Uzman kadro geniş tutularak kapsamlı bir kazı, yoğun konservasyon, restorasyon çalışmaları ile belgeleme çalışmaları gerçekleştirilebilirdi. Ayrıca Batısöke Söke Çimento Sanayii T.A.Ş. Başkan Vekili ve Murahhas Üyesi, İnş. Müh. M.B.A. Eşref Baltalı'ya ve Genel Müdür Onur Altınışık'a kazımızın tablodot gereksinimi karşılayarak yaptıkları lojistik destek için teşekkür borçluyuz.

Başta mimarî belgeleme, restorasyon ve konservasyon çalışmalarının yürütülmesini yönlendiren Doç. Dr. Emre Madran ve Dr. Nimet Özgönül'e, taşınır kültür varlıklarının konservasyon ve restorasyonu ile ilgili organizasyonun yanı sıra kampüsün idaresini ve bürokratik işlemleri üstlenen Işık Bingöl ile gerek kazıların direktiflerim doğrultusunda yürütülmesindeki, gerekse katılımcılardan gelen raporları derleyerek bu raporun düzenlenmesindeki katkılarından ötürü başta Görkem Kökdemir olmak üzere, kazıya, tüm kazı süresi boyunca ya da zaman zaman katılan, aşağıda isimleri yazılı tüm uzmanlara, ve öğrencilere özverili çalışmalarından ve katkılarından ötürü teşekkür ederim: Epigrafist: Doç. Dr. Mustafa Hamdi Sayar (Köln Üniversitesi, Almanya), Arkeolog-Restoratör: Öğr. Gör. Işık Bingöl (Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu), Arkeologlar: Arş. Gör. S. Hakan Öztaner (Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji ABD), Arş. Gör. Baki Demirtaş (Trakya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi), Arş. Gör. Özlem Vapur (Muğla Üniversitesi), Arş. Gör. Sezin Sezer (Kafkas Üniversitesi), Cengiz Çetin (Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu) Yüksek Mimarlar: Arş. Gör. Deniz Özkut (İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimarlık Fakültesi), master öğrencisi B. Nilgün Öz (O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi), Konservatör Uzman Ayşe Gültekin (Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu),

* Prof. Dr. Orhan BİNGÖL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, 06400 Sıhhiye-Ankara/TURKIYE.

mimarlık öğrencileri Nida Naycı, Ahmet Çinici, Serap Timaş, Dilek Ünal (O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi), arkeoloji öğrencileri Gökem Kökdemir, Bengü Uçan, Mehmet Berktaş, Gamze Dinçal, Banu Kutur, Emre Eser, (Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Klasik Arkeoloji ABD), Evrim Görür (Trakya Üniversitesi Arkeoloji Bölümü) Anna-Maria Schäfer-Schuchardt, Maike Schürmann (Würzburg Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü), Taş Ustası Zeynel Bayraktar (Bergama).

Kazılar oldukça küçük alanlarda yürütülmüştür. Bu durum gerek Theatron'da gerek diğer kazı alanlarında çalışmaların çok yavaş ilerlenmesini gerektiren özelliklerle karşılaşmış olmasından kaynaklanmaktadır. Gerek Çarşı Bazilikası'nda yaklaşık 100 adet yapı elemanı ve parçalarından oluşan bir yığının buluntu durumlarını belgeleyebilmek için yapılan, belgelemeye hazırlık kazıları, daha sonra bunların belgelenecek kaldırılmaları ve bu işlemlerin dörder kez yinelenmeleri, gerek Theatron'da temellerin çok itinalı bir şekilde ve defalarca neredeyse fırça ve *spatula*larla kazılması, gerek kriptoportikusta hem tabakaların saptanabilmesi için hem de taban suyu nedeniyle karşılaşılan zorluklar ve nihayet hypokaostlu yapıda ortaya çıkarılan *bothros*un çok uzun süren temizliği ile sıvalı duvarların kazılmasında gösterilmesi gereken özen, kazı alanlarının plân üzerinde çok küçük görünmelerinin nedenidir. Oysa yaklaşık 25 işçi ve yukarıda belirtilen çok sayıda uzman ve öğrencilerden oluşan ekibin çalışmaları her türlü övgünün üzerindedir.

1. ARTEMİS KUTSAL ALANI (Resim: 1)

Tören alanı kazısı: Altarın güneybatısındaki 2000 yılı G açmasının hemen batısında, geçen yıl toprak seviyesi +0.40 m. ye indirilen alanda, doğu-batı yönünde 10.00 m.; kuzey-güney yönünde 5.20 m. genişliğindeki açmada (TAG-01) çalışılmıştır. Bu çalışmaların amacı, tören alanı tabanındaki döşemelerin uzantısının ve niteliğinin saptanması, ayrıca temenosun güney *stoa*sı ile bağlantısını ortaya çıkarmak olarak özetlenebilir. Bu çalışmalar sonucunda, bu alanda, tören alanında döşeme altındaki traverten bloklardan oluşturulmuş düzeltme ya da temel niteliğindeki bloklarının TAG-01 içerisinde devam etmediği saptanmış, fakat açma genelinde tören alanına ait döşeme kotunda, yer yer korunmuş bloklar ortaya çıkarılmıştır. Bu bloklar büyük bir olasılıkla *in situ* bloklar olup aralarında tören alanı döşemelerindeki ikincil kullanımın örneklerinden biri olarak verilebilecek bir adet heykel kaidesi bulunmuştur. Ayrıca, döşeme bloklarından bir tanesinin üst yüzeyinde, tören alanı döşemeleri *topos* yazıtlarına benzer şekilde, *FILARTEMIDWN* yazılı bir *topos* yazıtı bulunmuştur. Fakat, bu yazıt tören alanı döşemeleri üzerinde yer alan diğer *topos* yazıtlarıyla aynı eksen üzerinde yer almamaktadır.

Artemis tapınağı kazısı: Geçtiğimiz kazı sezonu tapınakta başlattığımız kazı ve temizlik çalışmalarının devamı olarak, 2001 kazı sezonunda da tapınağı güney *ptero*-*ma* temeli boyunca kaplayan toprağın kaldırılarak tapınağın *cella* temel kesitinin görülebilmesi amaçlanmış ve güney *pteron*da çok kısa süreli de olsa kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmaların yanı sıra 2000 kazı sezonunda mil tabakasından arındırdığımız batı *krepidoma* temelinde temizlik çalışmaları yapılmış ve *pronaos* önündeki mil tabakası kaldırılarak temel kesiti açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalar sırasında, yapının *pronaos*una ait traverten temel döşemeleri altında kesitte görülen ve Arkaik Dönem Artemis tapınağına ait olabileceğini düşündüğümüz kireçtaşıdan iki adet blok saptanmıştır. 2000 kazı sezonundan beri tapınakta yürüttüğümüz bu kazı ve temizlik çalışmaları sayesinde, gelecek kazı sezonlarında tapınağın batısında yürüteceğimiz çalışmalara zemin hazırlanmış ve bu önemli tapınağın daha iyi algılanması sağlanmıştır.

Güneybatı *stoa* kazısı: 2000 kazı sezonunda çalışmalarına ilk kez başlanan ve Artemis Kutsal Alanını güneyden sınırlayan *stoaların* güneybatı köşesinde ortaya çıkarılan çift yarım daire plânlı mekânların hem işlevlerinin anlaşılabilmesi hem de bu me-

kânların *temenos* ve bazilika-kuzey duvarı ile olan bağlantılarının saptanabilmesi amacıyla kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar sırasında, geç dönemlere ait olduğunu saptadığımız tuğla örgülü yarım daire plânlı bir duvar ile büyük bir olasılıkla Bizans surlarına ait, kazı alanı içerisine yıkılmış olan ve çeşitli boyutlardaki traverten blok, belgelendirme çalışmaları yapıldıktan sonra bulundukları yerlerden kaldırılmış ve bu sayede de çift yarım daire plânlı mekânların çevresi tamamen açığa çıkarılmıştır. Bu çalışmalara paralel olarak, güneybatı stoa Doğu açmasında güney stoa mekânlarının kuzey duvarı ile bazilika duvarı arasındaki ilişkileri saptamak amacıyla çok kısa süreli de olsa kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu alanda mekânların ön duvarının temelinin korunduğu anlaşılmıştır. *Temenos*un güney stoasının arkasında yer alan mekânların, kuzey ön duvarının çift yarım daire plânlı mekânlardan güneyindekine bağlandığı köşede, *temenos* duvarında ortaya çıkarılan mermer süpürgeliğin, bu mekânın doğu duvarında da devam ettiği görülmüş ve bu mermer süpürgeliğe rağmen mekânların taban döşemesine ait hiçbir ize rastlanmamıştır. Bizans Döneminde tahrip edildiğini varsaydığımız bu stolalarda toprak seviyesi sütun sıralarına ait stylobat blokları seviyesinde bırakılmıştır.

2. PROPYLON (Resim: 2)

Restorasyon çalışmaları: 1993-1999 yıllarında *propylon*da yürütülen kazı çalışmaları sonunda yapının batı ve doğu cephesinin *anastylosis*inin yapılabilmesi amacıyla çalışmalara başlanmış ve bu nedenle de hem yapının mimarî elemanlarına, hem de yapının restorasyonuna yönelik çalışmalar birbirine paralel olarak yürütülmüştü. 2001 kazı sezonunda da yapının kuzeybatı köşesinde yapılması öngörülen *anastylosis* çalışmalarına yönelik olarak statik açıdan yapının temeli ve stylobatının gerekli görülen yerlerinde sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır. Bu bağlamda yapının kuzey fil ayağının güneyindeki *krepidomas*ındaki eksik basamak bloklarının imitasyonları yapılmış ve *krepidoman*ın oturduğu temel bloklar sağlamlaştırılmıştır. Ayrıca, *propylon*, kuzeybatı köşesinin restorasyon çalışmalarına yönelik olarak, 2000 kazı sezonunda tarafımızdan dökülen ve kuzey fil ayağı kaidesi ile birleşen Dorik yarım sütun tamburu orijinal yerine konarak, yivleri ve kaide profilleri işlenmiş, aynı şekilde *propylon*un güney fil ayağı kaidesindeki eksik yerlerin de imitasyonları yapılarak, profilendirme işlemleri bitirilmiştir. 2000 kazı sezonunda güneyindeki surun doğusunda doğu-batı yönünde yenden ayağa kaldırılan *propylon*un doğu alınlığına ait bloklar, önümüzdeki sezonlarda gerçekleştirmeyi düşündüğümüz kazı programına ve ören yerinin çevre düzenlemesine yönelik olarak *propylon*un kuzeyindeki sur duvarının doğusuna taşınmıştır. Bu işlemler sırasında da eksik olan ölçüm ve çizim işlemleri tamamlanmış ve alınlığın yenden ayağa kaldırılmasında daha ileri bir aşamaya ulaşılmıştır.

3. AGORA (Resim: 3-5; Çizim: 1, 2)

Kriptoportikos kazısı: Agoranın 1999-2000 yılı *agora* kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan doğu stoa'sı Dor sütun sırası stylobat bloklarının, sütun aralarına gelen ve batıya bakan yüzlerinde, sistemli bir şekilde açılmış yatay dikdörtgen yuvalar yer almaktadır. Bu yuvaların kullanım amacının anlaşılabilmesi için, 2001 kazı sezonunda *propylon*un güneyindeki stoa'nın Dor sütunlarının oturduğu stylobat bloklarının hemen doğusunda, 0.30 m. genişliğinde, 0.30 m. derinliğinde ve 22.50 m. uzunluğundaki bir alanda kazı çalışmaları yürütülmüştür. Buradaki yazılar ve stylobat bloklarının daha sonra restorasyon ön çalışmaları için kaldırılmaları sonucu, batı yüzlerinde yuva bulunan bu blokların altlarının da oyuk olduğu anlaşılmış, ayrıca bunların oturdukları yerlerdeki temellerde, genişlikleri yuvalar gibi 30 cm. olan, doğuya doğru yaklaşık 45 derecelik bir eğimle inen dehlizlerle karşılaşılmıştır. Bu suretle stylobat önündeki yatay yuvaların, oturdukları bloklarda yer alan, aşağıya ve geriye doğru genişleyerek açılan bir havalandırma sisteminin başlangıcını oluşturdıkları ortaya çıkmış olmaktadır. Havalandırma sisteminin taban seviyesinin altına uzanması, aşağıda bir mekân olduğunun gös-

tergesidir. Bu havalandırma dehlizlerinin aralarında, içe bakan geniş taraflarında yer alan konsollar bu mekânların varlığının diğer bir göstergesini oluşturmuşlardır. Dor sütun sırasına ait stylobat bloklarının altına sistemli bir şekilde yerleştirilen bu konsolların doğu yönünde taşıyıcı görevini üstlendiklerinin anlaşılması üzerine, kazılar bu yöne doğru genişletilmiştir. Bu bağlamda da AGDSty11-AGDSty 12 env. No.lu stylobat bloklarının hemen doğusunda stoanın iç sütun sırasından kuzeyden dördüncü lon sütun kaidesini de içine alacak şekilde, 4.00x5.00 m. boyutlarında bir açma oluşturularak kazı çalışmalarına başlanmıştır.

Dor sütun sırası stylobat blokları altında saptanan konsol bloklarının oturduğu taşıyıcıların ve olası bir taban döşemesinin ortaya çıkarılması amacıyla -2.30 m. kotuna ulaşılmıştır. Çalışmalar sonucunda Dor stylobatının altındaki konsol bloklarının beş sıradan oluşan bir duvarın üstüne oturduğu anlaşılmıştır. Bu sıralardan üstten üçünün doğuya bakan yüzlerinin çerçevesi oluşu, konsol profillerinin özenli işlenmiş olmasından da kolayca anlaşıldığı gibi, duvarın bu yüzünün açık olduğunun göstergesidir.

-2.30 m.ye ulaşıldığında, duvarların derzlerinden sızan ve tabandan gelen su nedeniyle kazı çalışması bu kotta durdurulmuştur. Su çekme çalışmaları sırasında çok kısa da olsa görme şansına sahip olduğumuz konsolların altında devam eden toplam beş sıra bloktan oluşan duvar örgüsü ile onun hemen doğusunda döşeme olarak kullanıldığını düşündüğümüz birbirine kenet ile bağlanmış mermer bloklar, fotoğrafları çekilerek kayıtlara geçirilebilmiştir.

Açmanın doğusunda, ortadaki lon sütun sırasına ait yuvarlak *plinthoslu* kaidenin altında, yüksekliği 0.51 m. genişliği de 0.92 m. olan dikdörtgen formu ve batı yüzü kalın murçla işlenmiş bir blok, onun altında da, 1.15 m. genişliğinde, 0.30 m. yüksekliğinde batıya bakan bir konsol yer almaktadır. Bu konsol Dor sütun sırasına ait AGSty11'in altındaki konsol ile aynı eksen üzerinde ve aynı seviyededir. Bu konsolun altında, bu kez de kuzey ve güney yönlerine doğru profilendirilmiş 1.70 m. genişliğinde ikinci bir konsol yer almaktadır ve bu konsolun batı yüzünde yüksek kabartma olarak işlenmiş bir Dor başlığının olduğu belirlenmiştir. Ön cephesi Dor başlığı niteliğindeki bu konsol büyük bir olasılıkla çift yarım sütun tarafından taşınmaktadır.

Yapılan bu kazı çalışmalarıyla, şimdiye kadar, Magnesia'da bilinmediği gibi, bu döneme ait diğer yapılarda da bilinmeyen ve hiç beklenmeyen bir sonuç ortaya çıkmış olmaktadır. Bu da, Magnesia agorasında, şimdilik sadece doğu stoanın altında olduğunu söyleyebileceğimiz bir kriptoportikusun olduğudur. Agoranın doğu stoasında Dor sütun sırası stylobat bloklarının ön yüzlerinde yer alan yuvalar, bu stoanın alt katına hava ve ışığın girmesi için açılmış mentez yuvalarıdır. İçeriye doğru bir eğimle genişleyerek açılan bu mazgallardan giren ışık, batısını, Dor sırasının altında baş sıradan oluşan duvarın; doğusunu da, kazısı henüz yapılmamış olmasına karşın, stoanın doğu duvarının batı cephesinin oluşturduğu bir mekânı aydınlatmaktaydı. On metre genişliğinde olan bu mekânın uzunluğunun, stoanın uzunluğuyla özdeş olup olmadığı, ya da duvarlarla daha küçük mekânlara bölünüp bölünmediği henüz bilinmiyor. Bu yıl saptanan bu genişliğin hiç değilse kazısı yapılan kuzeyden 4. lon sütununu taşıyan Dorik, çift yarım sütun fil ayakları ile ortadan bölünmüş olduğudur. Dor ve lon sütunları arasındaki konsollarla lon sütunları arasındaki konsollar üstüne yerleştirilerek iki kat arasındaki taban/tavanın oluşturulmasında kullanılmış olduğunu varsaydığımız çeşitli kalınlık ve yükseklikteki ahşaplardan olması gereken bir örneğin bulunmuş olması kazının bu yılıki diğer bir sürprizi olmuştur. Çalışmalar sırasında tabanda, 0.32 m. genişliğinde ve ölçülebilen kalınlığı 0.06 m. olan ve yapıda konsolların üstüne yerleştirilerek iki kat arasında yatay bağlayıcı olarak kullanıldığını düşündüğümüz oldukça iyi korunmuş bir kerestenin ufak bir bölümü ortaya çıkarılmıştır. Geri kalan bölümü toprak altında kaldığı için uzunluğu hakkında bir bilgimiz yoktur. Sürekli su ile dolu olan bu alanda bırakılmış ve kopmuş bir parçası, analizinin yapılması için alınmıştır. Ayrıca ikinci katın ahşap hatları üzerinde kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz olası tuğla döşeme (kalınlık: 0.04, boyut:30x32) örnekleri de III. tabaka kazı çalışmaları sonucunda, iki örnek ile alt katın döşeme seviyesine çıkmış bir vaziyette bulunmuştur.

Bu ilginç buluntuların diğer bir önemli yönü, *stucco* ile kaplı konsol, Dorik plaster başlığı ve özellikle çift yarım sütun Dorik fil ayağının görünen bölümlerinin çeşitli renklerle boyalı olmasıdır. Kazılarak ortaya çıkarılmaları durumunda bezemelerinin niteliğinin daha iyi korunmuş olan yerlerde saptanacağı kuşkusuz görünmektedir.

Bu çalışmalar sırasında, *agoraya* ait sütunların oturduğu stylobatin kotu 0.00 m. olarak kabul edilmiş ve -0.45 m. ye kadarki alan I. tabaka olarak adlandırılmıştır. Tüm açma genişliğinde ortaya çıkarılan bu tabaka içerisinde, az sayıda da olsa mermer yonga, *stoa* yapı elemanlarına ait kırık mimari parçalar ile yoğun döküntü tuğla ve seramik parçalarına rastlanmıştır. I. tabakadan çıkan seramik parçaları üzerinde yapılan ilk incelemelerde bu seramiklerin az sayıdaki Attika seramik parçalarından ve oldukça kaliteli *terra sigillata* parçalarından oluştuğu anlaşılmıştır. Ayrıca, bu tabakada çok sayıda dışarda daha kalitesiz hamur ve astara sahip olan çok az sayıda seramik parçaları da I. tabaka seramik buluntuları içerisinde olduğu saptanmıştır.

Tüm kriptoportikus mimarisinin bulunduğu tabaka, 'II. tabaka' olarak adlandırılmış, ayrıca bu tabakanın içerisinde de, biri tabaka II'nin alt sınırında olmak üzere, iki yangın tabakası saptanmıştır. II. tabaka içerisinde (-0.45/-1.10 m.) I. tabakanın aksine yoğun bir tuğla döküntüsüne rastlanmazken, çok az miktarda moloz taş ile mermer yonganın dışında hiçbir mimari eleman parçası bulunamamıştır. Bu tabakada çok sayıda fresk parçası ve profilili *stucco* örnekleri ile karşılaşmış, bunun yanında da yoğun seramik parçaları ortaya çıkarılmıştır. II. tabaka seramikleri üzerinde yapılan ilk incelemelerde ise, küçük parçalar halinde ortaya çıkarılan ağız parçaları mevcut olup yaklaşık formlarını tespit edebildiğimiz ve iyi kalite gösteren *terra sigillata*ların yine çoğunluğu oluşturduğu anlaşılmış ve bu *sigillata*lar arasında da üç adet çömlekçi damgalı örneğin yer aldığı görülmüştür.

III. tabaka olarak adlandırdığımız tabakada -III. tabakada (-1.10/2.30 m.) hiçbir mermer yonga malzeme ile karşılaşılmasına rağmen, döküntü tuğla ve seramik parçalarına rastlanmıştır. Bu tabaka seramiklerinde yapılan ilk incelemelerde siyah astarlı iki parça, bir kulpu dışında tamamen korunmuş bir kandil, *sigillata* parçaları ve -1.30 m. kotunda siyah figür tekniğiyle yapılmış bir adet seramik parçası tespit edilmiştir. III. tabakanın alt sınırında ortaya çıkan ve sondaj çalışmalarının yapılabilmesi için engel teşkil eden taban suyu ile Dor sütun sırası altında tespit edilen duvarın derzlerinden gelen suyun sondaj çukurundan dışarı çıkarılarak kazı çalışmalarının daha sağlıklı yürütülebilmesi amacıyla dalgıç motor yardımıyla su çekme işlemleri yapılmıştır. III. tabaka-3.20 m. kotuna kadar indirilmiş ve bu kotta da *Agora*nın alt katına ait mekânların döşeme seviyesine ulaşılmıştır.

2001 kazı sezonunda *agora*nın doğu *stoas*ını güney kanadında 4. İon sütununun bulunduğu batı nefinde yürütülen bu çalışmalarda, Magnesia Agorası'nın bugüne kadar yazılı literatürde ve de antik kaynaklar ile epigrafik malzeme üzerinde daha önce hiç belirtilmemiş bir şekilde, bir kriptoportikusun varlığı saptanmış olmaktadır. Bu sonuçla Magnesia'da, önümüzdeki kazı sezonlarında *agorada* yapılacak çalışmaların önemi bir kat daha artmış olmaktadır.

Agora güneydoğu stoa kazısı: 2001 kazı sezonunda doğu *stoan*ın batısında kazı çalışmaları yürütülmüş ve *agora* kazı alanı sınırları batıya doğru 3.50 m. daha genişletilmiştir. Bu kazı çalışmaları sırasında *agora*nın bugünkü kazı alanının kuzeybatı köşesinde, *stoaya* ait olduğunu düşündüğümüz iki adet Dor sütun tamburu, bir adet *geison* bloğu ile hangi yapıya ait olduğunu henüz tespit edemediğimiz bir adet az yivlendirilmiş İon sütun alt tamburu bulunmuş ve tüm kazılan alan içerisinde geçmiş yıllarda olduğu gibi *agora*nın mermer döşemelerinin bu alanda da çok iyi korunduğu ortaya çıkmıştır.

Agorada 1999-2000 yılı kazı sezonlarında yürüttüğümüz kazı çalışmaları dahil olmak üzere 2001 sezonu içerisinde gerçekleştirdiğimiz kazı çalışmaları sonunda; mer-

mer döşeme ile kaplı tabanın, doğu *stoan*ın batı *krepidomas*ından itibaren kuzey-güney yönünde 61.50 m., doğu-batı yönünde de 15.50 m.lik bir alanı açığa çıkarılmıştır. Ayrıca, *agora* kazı alanının güneyinde, doğu *stoan*ın iç sütun sırasını da içine alacak şekilde doğu-batı yönünde 20.00 m., kuzey-güney yönünde de 2.5 m. uzunluğundaki bir alanda kazı çalışmaları yapılmış, *agoran*ın her yerinde yaklaşık 2.50 m. olan mil tabakası seviyesi, bu alanda 1.30 m.ye indirilerek gelecek sezonlarda *agoran*ın güneyinde genişletmeyi düşündüğümüz kazı çalışmalarına hazırlık yapılmıştır.

Agora tabanında açılan tüm alan içerisinde kuzey-güney yönünde bir hat şeklinde devam ettiği gözlenebilen kırılma ve bozulmaların tam olarak ortaya çıkarılması amacıyla yapılan kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda ise; *propylon*un kuzey fil ayağının batısında, kırık döşemeler arasında, yapının batı cephesine ait olduğunu düşündüğümüz üç adet alınlık bloğu ile, üzerindeki *anthemion* bezemelerinin tipolojisi bakımından daha önce bulunmuş sima bloklarından farklılık gösteren kırık sima bloğu parçaları ortaya çıkarılmıştır.

Agora sondaj çalışmaları: 1999 kazı sezonunda *agorada* yaptığımız çalışmalar sonucunda, *agora* doğu *stoas*ının güney kanadına ait mimari elemanların bazılarının, basamakların hemen önünde, *agora* taban bloklarından daha alt kotlarda bulundukları saptanmıştı. Genelde sütun tamburları olduğu anlaşılan bu elemanlar, sütun aralarına gelecek şekilde *stoan*ın önünde tabana saplanmış gibi durmaları özellikle ve önemle üstünde durulması gereken bir buluntu durumuyla karşı karşıya olunduğunun açık bir göstergesini oluşturmaktaydı. Yapılan çalışmalarla yerlerinden çıkarılan tamburların buraya bilinçli bir şekilde sokuldukları anlaşılmaktadır.

*Krepidoman*ın hemen batısında, güneyden itibaren F-A olarak adlandırdığımız ve doğu-batı uzunlukları 1.00-1.10 m., kuzey-güney uzunlukları 1.30-2.40 m. arasında değişen, bir tanesi *propylon*un güney fil ayağı ekseninde, beş tanesi de içteki lon sütunları ile aynı eksende olmak üzere toplam altı adet olan bu sondaj çukurlarında kazı çalışmaları yürütülmüştür. Bu çalışmalar sonucunda, *propylon*un güney fil ayağı aksındaki birinci sondaj çukuru olan F'de, *agora* mermer döşeme kotundan -0.70 m.de, güney fil ayağına ait iki kırık parçadan oluşan Dorik yarım sütun parçası; *propylon*un güneyindeki beşinci sondaj çukuru olan B'de, -0.30 m.de *stoaya* ait bir adet Dor tamburu ile -0.50. m.de bir adet *agoraya* ait mermer döşeme bloğu ortaya çıkarılmıştır.

Tamburların ve diğer mimari elemanların çıkarılmalarından sondaj çukurlarında sürdürdüğümüz kazı çalışmaları sonucunda, doğu *stoan*ın *krepidomas*ının altında düzgün taşlardan örülmüş bir duvar örgüsüyle, hemen bu duvarın batısında ve sondaj çukurlarının batı kenarlarında yine aynı karakterde başka bir duvar örgüsü ile karşılaşmıştır. Doğru duvarını yukarıda değindiğimiz kriptoportikusun batı duvarının doğu yüzü oluşturmaktadır. Bu iki duvar arasındaki genişlik tüm sondaj çukurlarında 1.00 m. olup birbirleriyle teknik ve işçilik özellikleri bakımından benzerlik göstermektedir. F, E, D çukurlarında derinleştirme imkânı bulduğumuz kazı çalışmaları sonucunda da iki duvarın arasında -1.36 / -1.42 m. seviyesinde taban döşemesi ile karşılaşmıştır. Kazı çalışmaları sonunda, bu iki duvarın doğu-batı yönünde birbirlerine tonoz ile bağlandığı çukurların kuzey ve güney kenarlarında saptanmıştır. Tonoz örgü kanalın *agora* taban döşemesi altında kalan yerlerde güney-kuzey doğrultusunda da izlenebilmektedir.

Tonozla geçilen kanalın sütun aralarına gelen yerlerinde birer kapakla kapatıldıkları, yan duvarlarda, bu kapakların oturtulmaları için yapılan yataklardan açıkça gözlemlenmektedir. İçinde, başta tambur olmak üzere diğer mimari elemanların bulunduğu bu yerlerin, kanalın, kapakları alınmış bölümleri olduğu anlaşılmıştır. Büyük bir olasılıkla bu kapakların üstünde *agoraya* yağan yağmur sularının kanala akması için delikler bulunuyordu (N. Özgönül-E. Madran). Tüm bu çalışmalar, *agora* doğu *stoan*ın güney kanadının hemen batısında *stoas*ının paralel, mermer döşemelerin altında; büyük bir olasılıkla, *agorada* biriken yağmur sularının *agora* dışına tahliye edilmesi amacıyla yapılmış, 1.00 m. genişliğindeki üzeri tonozla örtülü bir kanalın varlığını göstermekte-

dir. Şimdilik sadece doğu *stoanın* güney yarısında olduğunu söyleyebileceğimiz bu kalın kuzeyde ve hatta *agoranın* dört yanında olması gerekmektedir.

Restorasyon Çalışmaları: 1999-2000 sezonu kazı çalışmaları sonucu, *agora* doğu *stoasının* güney kanadının batısında döşeme üzerinde bulunan Dor sütun sırasına ait tamburların, geçici olarak orijinal yerlerine konabilmesi amacıyla, ilk olarak kırık olan sütun tamburları üzerinde onarım çalışmaları yapılmıştır. Tamburların oturacağı stylobat blokları da tek tek kaldırılarak belgeleme çalışmaları tamamlanmıştır. Daha sonra stylobatin altındaki temel blokları da, 1999 yılında *propylon* temel bloklarında uyguladığımız yöntem benzer şekilde, onararak düzecine getirilerek yerlerine yerleştirilmiştir. Bu çalışma sırasında *propylonun* güneyinde, kuzeyden ikinci, üçüncü ve yedinci sütunlara ait stylobat bloklarının eksik olmasından dolayı yenileri dökülerek restorasyon çalışmaları için hazır hale getirilmiştir. Bu işlemlerden sonra, *propylonun* güneyinde geçen yıl yerine koyduğumuz kuzeyden birinci Dor sütununun güneyindeki 10 adet Dor sütununa ait tamburların hangi sütunlara ait olduklarının ve sıralamalarının saptanmasına geçilmiş ve bu çalışma E. Madran tarafından gerçekleştirilmiştir. Sütun çapları, yükseklikleri ve buluntu durumları gözetilerek ait oldukları sütunlar ve sütunlardaki yerleri saptanan Dor tamburları, alt yapı çalışmalarının sonuçlanmasından sonra yerlerine geçici olarak yerleştirilmiştir.

Aynı şekilde, *propylonun* güneyindeki *stoanın* iç sütun sırasına ait kuzeyden dördüncü lon sütun kaidesi üzerine de, üst çapındaki kırık yerleri bu sezon tamamlanan alt sütun tamburu ile birlikte toplam üç sütun tamburu yerleştirilmiştir. Yapılan tüm bu restorasyon çalışmaları yapıya, *propylon* ve *stoanın* kriptoportikusu ile birlikte üç bütünlük ve görsellik kazandırmıştır.

4. ÇARŞI BAZİLİKASI (Resim: 6 - 9)

Kazı çalışmaları: 2001 kazı sezonundaki çarşı bazilikası kazı çalışmaları, yapının kuzeyinde 15.00x15.00 m.lik bir alan içerisinde, 1990 ve 2000 kazı sezonlarında yürütülen kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan yapıya ait yaklaşık 60 adet irili ufaklı mimarî bloğun, yapı dışına, *odeonun* doğusuna taşınması ile başlatılmıştır. Bu çalışmadan sonra üst kottaki blokların kaldırılması sonucu yürütülen kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan, 01-B1 alanı olarak adlandırdığımız tabakada yaklaşık 70 adet mimarî bloğun, onun altında 01-B2 alanı olarak adlandırdığımız tabakada da 40 adet mimarî bloğun belgelendirme çalışmaları yapılarak, yapı dışına çıkarılma işlemleri tamamlanmıştır. Üç tabaka içerisinde yürütülen bu çalışmalar sonunda, Çarşı bazilikasının tabanına ulaşmak amacıyla kazı çalışmalarına devam edilmiş, fakat yapının mermer döşemesinin bu alan içerisinde tahribata uğradığı anlaşılmış ve haç ayağı çevresinde yoğun mermer mıcır dolgusu ile karşılaşmıştır. Kazı çalışmaları sonunda, bazilikanın kuzey haç ayağının bir kısmı ile kuzey küçük kemer kaidesi *in situ* olarak ortaya çıkarılmış, fakat buna karşın kuzey haç ayağına ait sadece iki blok ele geçirilmiştir. Bu kazılar sonucunda yapının doğu bölümü tüm genişliğiyle ortaya çıkarılmış olmaktadır. Kuzey haç ayağının batısındaki sütun sırasına ait ilk postament de ortaya çıkarılmış olmaktadır. Ayrıca, kuzey haç ayağına ait *Skylla* başlığının yalnız iki büyük parçası ve başlığın kabartmalarına ait çeşitli plastik parçalar yapılan kazı çalışmaları sonucunda, haç ayağının çevresinde farklı yerlerde açığa çıkarılmıştır. Kuzey haç ayağının bloklarının neredeyse tümü yok denecek kadar ve tanımlanmayacak boyutta yongalar halindedir. Yapının kuzey ve orta nefine ait kemer blokları ise oldukça sağlam bir şekilde ve neredeyse yıkılış durumlarında bulunmuştur.

Restorasyon çalışmaları: Çarşı bazilikasının kazılan alanda ortaya çıkarılan tüm elemanları yapı dışına, bazilikanın doğusuna taşınarak burada türlerine göre düzenlenmiş ve blokların bulunan parçalarının birleştirilmelerine başlanılmıştır.

1997 yılından bu yana, ayağın parçalar halinde bulunarak birleştirilen bloklarının

boyutlarının saptanabilmesi sonucu yapılan masa üstü çalışmalarında haç ayağın yüksekliği saptanmıştır. Ayrıca güney sütun sırasının ilk batı sütununun B1 ve B2 alanlarında bulunan parçalarının yapıştırılması sonucu ortaya çıkan sütun yüksekliğinin, haç ayağın teorik olarak saptanan yüksekliği ile özdeş olması, ulaşılan sonuçların doğru olduğunun kanıtlanmıştır.

Yıllardır bazilikanın güney haç ayağına ait Skylla başlığına tarihi eser kaçakçıları tarafından yapılan saldırılar, 2001 sezonu başlarında da tekrarlanmıştır. Skylla başlığındaki Skylla figürünün sağ kolunun kırılarak çalınması üzerine haç ayağın restorasyonu çalışmalarına hız verilerek başlığın tabandan 5.90 m. yukarıdaki yerine yerleştirilmesi şeklinde olan amacımıza ulaşılmıştır. Başlığın üzerine de, kemer ayağının basacağı arşitrav bloğu konarak hem başlık daha korunaklı bir duruma getirilmiş, hem de yapının restorasyonu çalışmalarında önemli bir aşama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, yüksekliği saptanarak yapıştırılan monolit sütun güney haç ayağının batısındaki birinci postament üzerine konmuş, onun üzerine de önceki sezonlarda ortaya çıkarılan bir Korinth başlığı oturtularak haç ayağı ile birlikte yapı daha algılanır bir hale getirilmiştir. Fakat ne yazık ki, ilki başlığın yerine konmasından önce 14 Temmuz'da gerçekleştirilen hırsızlık olayında kolu; sonra da başlığın ayak üzerindeki yerine konmasından sonra, 20 Ekim günü Skylla'nın başının kırılarak çalınması üzerine başlık Aydın Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür.

5. HYPOKAUSTLU YAPI (?)

2000 kazı sezonunda, ören yerine giriş ünitesinin yapılması amacıyla, Bizans surunun güneyinde bugün *theatrona* çıkan yolun geçtiği kapının hemen batısında yapılan çalışmalar sırasında, batıdaki mekânında hypokaust sisteminin, doğudaki mekânında ise fresklerle süslü duvarların yer aldığı bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Mekânlarından birinde rastladığımız ve oldukça iyi korunmuş durumdaki ısıtma sistemine bağlı olarak "Hypokaustlu Yapı" (?) olarak adlandırdığımız ve üst yapısı eternit kullanılarak tarafımızdan yapılan geçici sundurma ile koruma altına alınan bu yapının kuzeyinde, 2001 kazı sezonunda sınırlarının belirlenmesi ve niteliğinin daha iyi anlaşılması amacıyla kazı çalışmalarına devam edilmiştir.

Bu çalışmalar sırasında, freskli odanın kuzeyinde, kuzey duvarının güneye bakan duvarında *stucco* kaplı 4.10 m. genişliğindeki bir tonozlu duvar ile bu duvarın güneyinde, başka bir mekâna ait olabilecek duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Bu mekânın güney duvarında küçük bir tonoz ile oluşturulan diğer bir mekân ve küçük mekânın da batısında 2.18 m. uzunluğunda tonoz duvarına paralel, ocak nişi olan bir duvar daha bulunmuştur. Batıya doğru genişletilen çalışmalarda, yapının diğer mekânlarına ait başka duvarlar da saptanmış, fakat kazı sezonunun sonlarına gelinmesinden ve koruma önlemlerinin maddî imkânlardan dolayı alınamayacak olmasından dolayı bu mekânlarda çalışmalar daha fazla yoğunlaştırılmadan durdurulmuştur. Bu mekânlarda yürütülen kazı çalışmaları sırasında Geç Roma Dönemine tarihlendirilebilecek ve çoğunluğu günlük tam kaplardan oluşan seramik çöplüğü ile karşılaşmıştır. Yapının hypokaust sistemini örten oldukça tahribat görmüş ve çökme tehlikesi arz eden tuğlaların onarım çalışmalarıyla, duvarlarda sıcak havanın dolaşmasını sağlayan *tubuli* parçalarının restorasyon çalışmaları da, 2001 sezonu kazı çalışmalarına paralel olarak yürütülmüştür.

6. THEATRON

Theatronu çevreleyen *analemma* duvarının karakterini daha iyi tespit edebilmek ve yapının yamaçtan gelen yağmur sularının getirdiği mil tabakası ile zaman içerisinde tekrar kapanmasını engellemek amacıyla geçen sezon *analemma* duvarının arkasında açtığımız kanal 2001 sezonunda daha da genişletilerek *analemma* duvarı önündeki mil tabakası temizlenmiştir. Ayrıca yapının kerkislerine ait olan temeller ile bu temellere ait tonoz ve hücre duvarlarının, inşa sırasında, yarım kalmışlığına bağlı olarak gösterdikleri aşamaların saptanmasına yönelik, yapının üst oturma sıraları temelleri üze-

rinde kazı ve temizlik çalışmaları yoğunlaştırılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda yapının arkası tümüyle ortaya çıkarılmış kerkislerinin üst bölümlerinde, oturma bloklarının yerleştirilmeleri amacıyla yapılmış temellerdeki farklı aşamalar ortaya çıkarılmıştır.

Theatron'da bu sezonki diğer bir kazı çalışması da *skeneye* ait olduğu görünümü veren temelin, *analemma* duvarı ile olan bağlantısının saptanması amacıyla 1. ve 7. kerkislerin kuzeyinde yürütülmüş ve temelin bu alanlarda da devam ettiği saptanmıştır. Yıllardan bu yana arkadaki kanalın oluşturulamaması nedeniyle yamaçlardan yapının içine akarak temelleri dolduran toprağın temizlenmesi için birkaç kez yinelenmesi gereken yoğun çalışmalar sonucunda yapı tamamen ortaya çıkarılmış ve 2001 sezonu içerisinde yürüttüğümüz bu çalışmalarla 18 yıl önce Magnesia'daki ilk çalışma alanımız olan *theatron*'daki kazılar tamamlanmıştır.

7. BELGELEME ÇALIŞMALARI

2001 yılında mimarî belgeleme açısından çok kapsamlı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yoğun bir mimar kadrosuyla sürdürülen çalışmalarda öncelikle geçen yıllarda başlanan ve çeşitli nedenlerle tamamlanamayan işler Doç. Dr. Emre Madran ve Dr. Nimet Özgönül yönetiminde ve onların da uygulamalara katılmasıyla ele alınmıştır

8. EPIGRAFIK ÇALIŞMALAR

Doç. Dr. M. Hamdi Sayar, gerek tören yolu tabanındaki gerekse diğer bulunan yazıtlar üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür.

9. KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

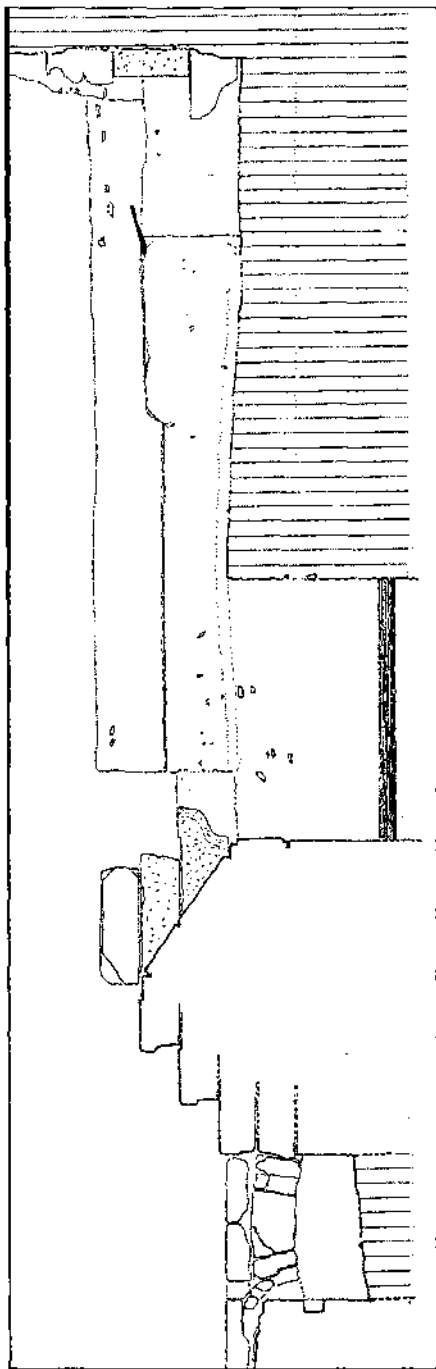
Konservatör Uzman Ayşe Gültekin'e (Ankara Üniversitesi, Başkent Meslek Yüksekokulu) hypokaustlu yapıya ilişkin *tubulinin* konservasyon ve restorasyonunu tamamlayarak bu konuda önemli bilgiler edinmemizi sağladığı için özellikle teşekkür etmek isterim.

10. ESER TESLİMİ

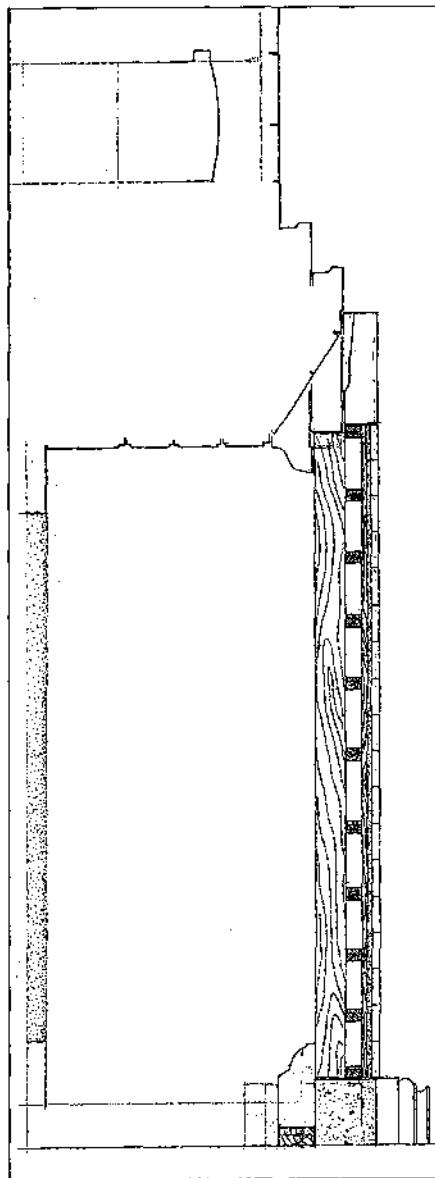
2000 kazı sezonu çalışmaları sonucu ortaya çıkarılan etütlük nitelikteki metal ve pişmiş toprak 90 adet eser, Aydın Müzesi'ne teslim edilmiştir.

11. DİĞER ETKİNLİKLER

2001 yılında da Magnesia'da geçen yıllarda da yapılan "Tekinköy Çocuk Şenliği" kapsamında "5. Cemal Bingöl Resim Yarışması" gerçekleştirilmiş, konu olarak Skylla başlığına yapılan saldırı nedeniyle "eski eser hırsızlığı" ele alınmış, olay kazı üyeleri tarafından küçük bir oyun halinde katılan çocuk ve konuklara anlatılmıştır. Daha sonra yapılan resim yarışmasından sonra başta kazananlar olmak üzere tüm katılan çocuklara çeşitli ödüller verilmiştir.

Çizim 1: Agora doğu stoa, kriptoportikos ve kanal buluntu durumu, doğu-batı kesit (N. Özgönül)

Çizim 2: Agora doğu stoa, kriptoportikos ve kanal rekonstrüksiyon önerisi, doğu-batı kesit (N. Özgönül)

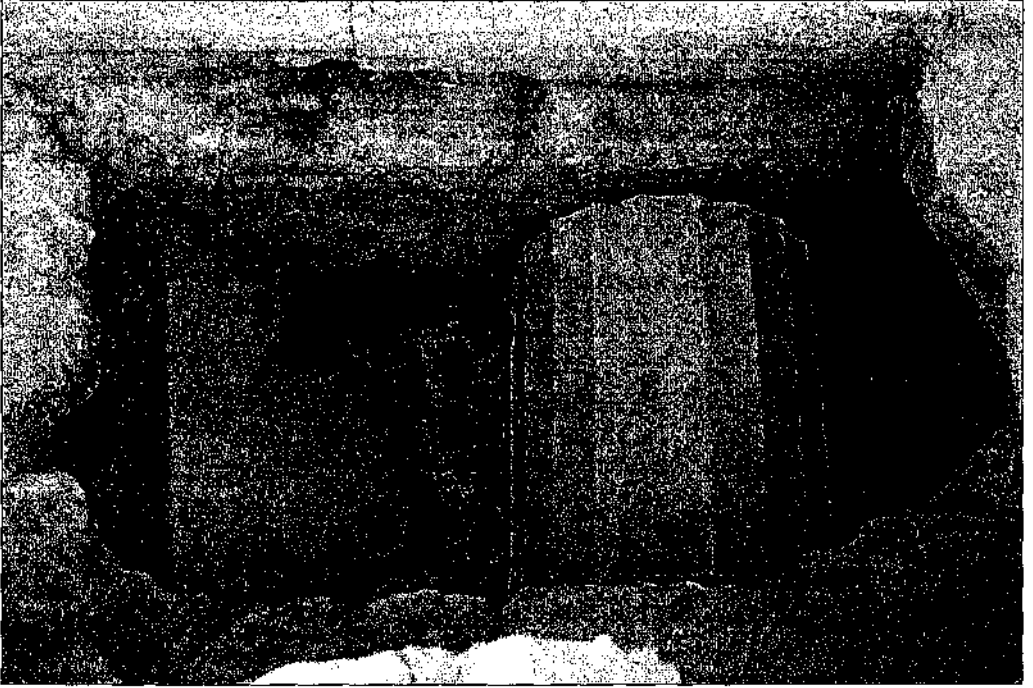
Resim 1: Artemis Tapınağı batı krepidoma kazısı, güneyden görünüş

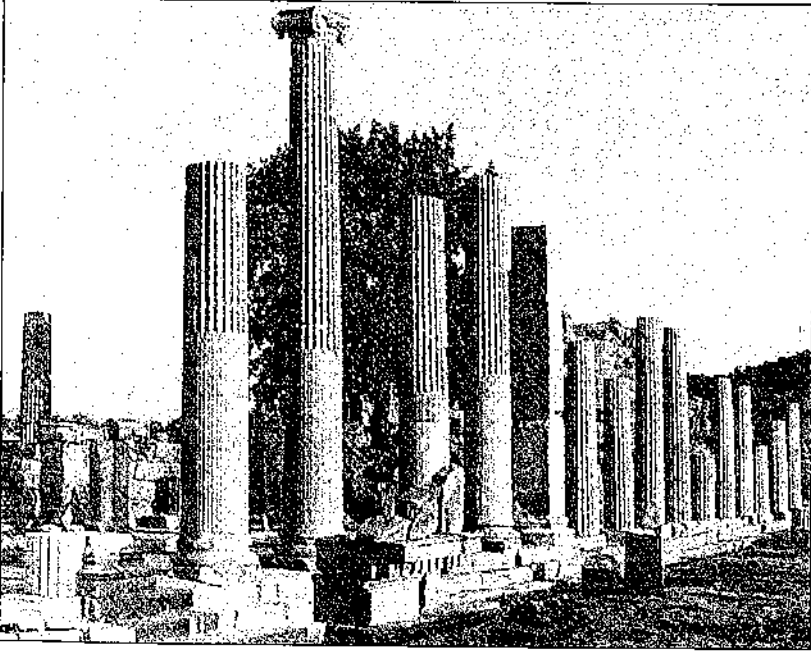
Resim 2: Propylon batı cephe kuzey köşe üst yapı elemanları

Resim 3: Agora kriptoportikus, alt kat Dorik konsol kalıntısı

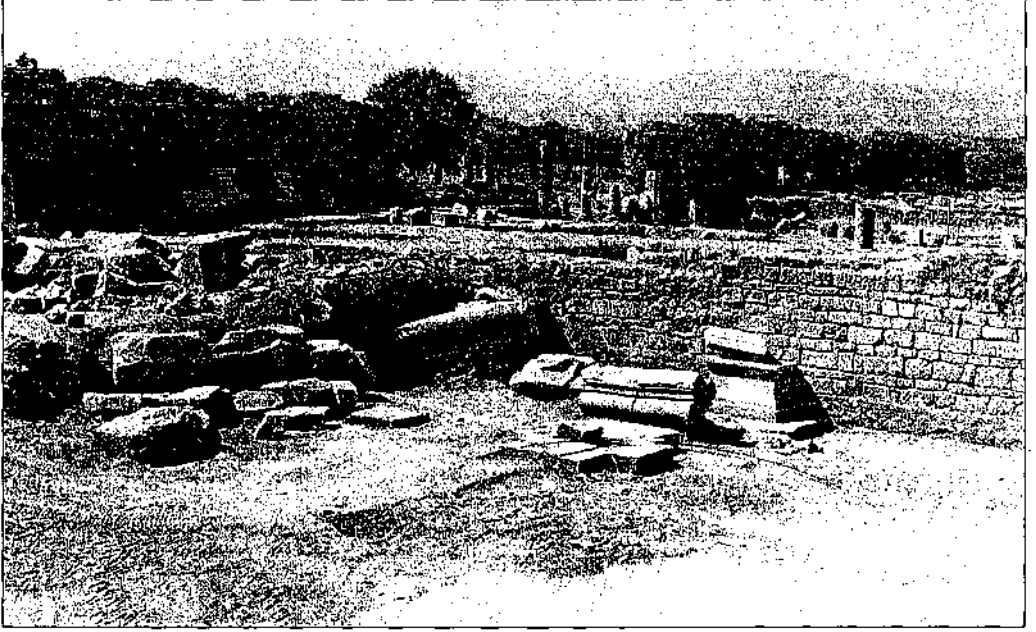
Resim 4: Agora B sondajı içerisindeki Dor tamburu ve mermer döşeme buluntu durumu

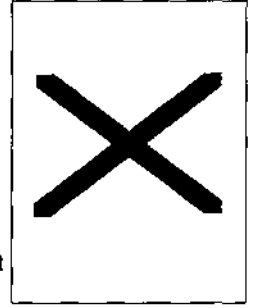
Resim 5: Agora doğu stoa restorasyon sonrası, kuzeybatıdan görünüş

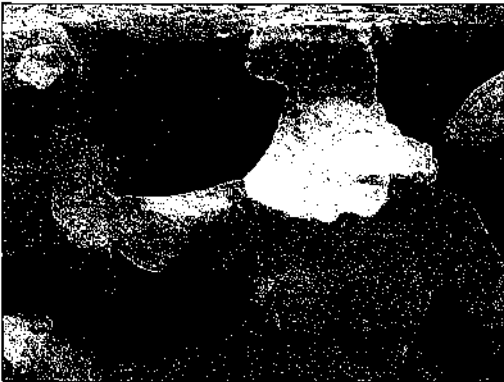
Resim 6: Çarşı Bazilikası kazı çalışmaları sırasında, güneydoğudan görünüş

Resim 7: Çarşı Bazilikası çalışmaları sonunda ortaya çıkartılan kuzey haç ayağı stylobatı ve kuzey kemer kaldesi, güneydoğudan görünüş

Resim 8: Çarşı Bazilikası kuzey haç ayağına ait skylia başlığına ait parça

Resim 9: Çarşı Bazilikası güney haç ayağına ait skylia başlığı hırsızlık olayından sonraki durum

BOĞAZKÖY-HATTUŞA 2001 YILI ÇALIŞMALARI

Jürgen SEEHER*

2001 yılında Boğazköy/Hattuşa'da Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile Alman Arkeoloji Enstitüsü adına yapılan çalışmalar Haziran ortasından Eylül sonuna kadar sürmüştür¹.

Kazı Çalışmaları

Güney Havuzlar

2001 yazında kazı çalışmaları birbirini takiben iki ayrı noktada yoğunlaştı (Resim: 1). İlk önce, evvelki yıllarda hava fotoğrafları ve elektrik resistans ölçümleri ile tespit edilmiş ve 2000 yılında kısmen kazılmış olan Yukarı Şehir'deki Güney Havuzlar'da çalışıldı. Elektrik resistans ölçümlerinin daha geniş bir alana yayılmasıyla burada dört değil beş havuz olduğu anlaşıldı ve bu, yapılan kazılarla da ispatlandı (Resim: 2). 1. No.lu havuzun kuzeyinde, yine aynı biçimde olan 5. No.lu havuz, yalnızca sınırlarını saptamak amacıyla ancak birkaç sondaj ile yoklandı. 40x15 m. boyutlarındaki 5. No.lu havuz da diğer havuzlar gibi killi ana toprak içine oyularak yapılmış (Resim: 3). Tabanına inilmemekle birlikte derinliğinin diğer havuzlar gibi 7-8 m. olması mümkündür. Böylece sonuç olarak burada 5 adet havuzun yan yana inşa edildiği anlaşılmıştır. Daha önce de değinildiği gibi, bir büyük havuz yerine küçük boyutlu beş havuz yapılmış olması, herhangi bir nedenle oluşabilecek zararın depolanan tüm suyu etkilemesini engellemek içindir. Havuzların bu denli derin olması da bazı avantajlar getiriyordu: Havuz ne kadar derinse, su o kadar az ısınır, sıcak ve rüzgârın neden olacağı su yüzeyinde ki buharlaşma da o denli azalır.

2 No.lu havuzun niçin diğerleriyle aynı biçimde olmadığı ve havuzların bu plato üzerindeki konumlarının seçiliş nedeni bu yılki kazılarda anlaşıldı. 295-296/254-255 plânkarelerinde havuzlar yapılmadan önce bir yeraltı tahlıl silosu bulunuyordu. 2 No.lu havuz bu silo çukurunun güney ucunu kestiği için silonun boyutları hakkında ancak kısıtlı bilgiye sahibiz. Genişliği 8 m. olan silo çukuru en azından 13 m. uzunluğundaydı. Çukurun dibi, Büyükkaya'dan tanıdığımız silolarda olduğu gibi taş ile döşeliydi. Döşeme taşları üzerindeki birkaç santim kalınlığındaki organik tabakada, siloyu izole etmekten kullanılmış saman ve dal kalıntıları izlemek mümkün oldu. Silonun yapım tarihi bölgenin havuzlar için kullanılmasından daha eskidir.

* Dr.Jürgen SEEHER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR-80090 İstanbul/TÜRKİYE.

www.hattusa.org

¹ Dr. Jürgen Seeher başkanlığındaki ekipte arkeolog ve arkeoloji öğrencileri Mete Aksan, Ö.Arasoğlu, Dr.A.Baykal-Seeher, M.Can, H.Özel (kazı), G.Fiedler, Dr.H.Genç (Demir Çağ keramiği), U.Schoop (İlk Tunç Çağı ve Hitit keramiği), A.Arabul, A.Aşık, K.Baykal, Ş.Şeker (buluntu restorasyonu), E.Kozal (olası Kıbrıs ithal malzemesinin aranması), G.Özel (çanak bahçesinin idaresi), Ch.Rüster, Prof. Dr. G.Wilhelm (Ankara ve Boğazköy müzelerindeki çivi yazılı tabletler), Dr.B.Böhlendorf-Aslan, Dr. N.Aslan, N.Kaygaz (Yukarı Şehir kazısı Bizans buluntuları) görev almışlardır. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden Emel Örgen ve kazının son ayında Boğazköy Müzesi'nden Halis Şahin Kültür Bakanlığı'nı temsil etmiştir.

1 No.lu havuzda bir kısmı geçen yıl kazılan, geri kalanı bu yıl tamamlanan toplu çanak çömlek yığını havuzun dibinde değil, havuzların artık dolduğu ve kullanımından çıktığı bir döneme aittir (Resim: 4). Bu toplu buluntu yaklaşık 7x4 m.lik bir alana yayılmış olup en ortada kalınlığı 50 cm. kadardır². 1 tonun üzerindeki malzeme gerek Hattuşa, gerekse Kuşaklı-Sarissa'daki paralelleri sayesinde MÖ 15./14. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu buluntu grubu havuzların gerçek kullanımlarından sonra buraya gömülmüş olduğu için, havuzların yapım tarihi bundan daha eski bir döneme ait olmalıdır. Silo çukurunun da havuzlardan daha önceki dönemde buraya yapılmış olduğu göz önüne alındığında, Yukarı Şehir'in kullanım tarihinin yeniden gözden geçirilmesinin gerekliliği bir kez daha barizleşmektedir. Hititlerde şehir dışlarına kurulu havuzlar, göletler biliniyor. Havuzların Yukarı Şehir surla çevrilmeden önce burada var olabilecekleri var sayılsa bile, tahıl silolarının şehir suru dışına yapılmış olmaları olanaksız gibi görünmektedir. Bu da Yukarı Şehir surunun inşa tarihini bugüne kadar kabul edilenden daha eskiye götürmektedir.

1 No.lu havuzda ele geçirilen bu toplu buluntudaki kapların çoğu günlük kullanım kapları değil, daha çok kütle ilgili kaplardır: libasyon kolları (Resim: 5), "spindle bottle" denilen kap tipleri. Beiki bu kaplar bir tapınakta kullanılmış ve kırıldıktan sonra kült envanterine ait olduklarından orada bırakılmış, toplanarak buraya toplu olarak gömülmüşler; âdeta toprağa verilmişlerdir. Tümleme çalışmalarına devam edilmektedir.

Batı Yukarı Şehir

Güney Havuzlar'ın kazımı sonuçlandırıldıktan sonra 2001 kazı mevsiminde yeni bir alana geçildi (Resim: 1). Yukarı Şehir'in batı kesimi bugüne dek arkeolojik olarak hiç araştırılmamış bir bölgedir. Uzun zamandır plânladığımız, ancak bu yıl başlayabildiğimiz bu yeni proje, ancak kazı mevsiminin son üç haftasında gerçekleştirilebilmiştir. Bilindiği gibi Yukarı Şehir'de yapılan kazılarda bugüne dek yalnızca resmî yapılar ve tapınaklarla karşılaşıldı. Ancak topografik yapısıyla da Yukarı Şehir'in geri kalan kesimlerinden tamamen ayrılan bu bölge tamamen farklı amaçlarla ve hatta farklı dönemlerde kullanılmış olabilir. İlk olarak burada işe yüzey taraması ile yerleşim izlerinin kaydedilmesiyle başlandı. Sarikale'nin önündeki düzlükte gerek manyetik, gerekse elektrik direnç ölçümleri yapıldı. Hattuşa'nın hemen her yerinde olduğu gibi burada da var olan volkanik taşların manyetik ölçümlerin iyi sonuç vermesini engellediği görüldü. Ancak daha fazla zaman isteyen elektrik rezistans ölçümleri burada yine yol gösterici nitelikte.

Elektrik direnç ölçümü plânından hareket ederek geçtiğimiz yıl 291-295/309-311 plânkarelerinde kazı yapıldı (Resim: 6). Bu alanda iki Hitit evresi olduğu saptandı: Üstteki evre yüzeyin hemen altında çok odalı bir yapıya ait temellerden oluşur (Resim: 7-9). Bu alandaki Demir Çağı aktivitesi yalnızca birkaç çukurdan ibarettir. Burada var olduğu sayılabilecek Demir Çağı yerleşmesi erozyon ve tarımla tamamen tahribata uğramış, yalnızca çukurlar günümüze ulaşmış olmalıdır.

Bu alandaki kazılar henüz başlangıç aşamasında olduğundan ve önümüzdeki mevsimde kazı çalışmaları burada yoğunlaşacağından, şimdi detaylı bir tanımlama yapılmayacaktır.

Resim 8 ve 9'da görüldüğü gibi küçük odalar, ince ve hatta bazıları tek yüzlü olan duvarlar yapı için tipikken, bu yapıyı hemen dışında çevreleyen duvar hem daha geniştir, hem de düzenli taşlardan özenle örülmüştür. Bu tür çevre duvarlı çok odalı çiftlik evi görünümü yapılar Hattuşa'dan henüz bilinmemektedir. Çevresindeki koruma duvarı bu yapının Yukarı Şehir surundan evvel, yani sur dışına yapılmış olabileceği fikrini akla getirir.

Maalesef yapıda hiç taban üstü buluntu yoktur. Batı kesiminde bir taş döşemeye rastlanmıştır. Yapının duvarları döşemeyi kesmektedir, bu da döşemenin daha ön-

2 Toplu buluntunun geçen yıl kazılmış kesimi için bkz. J. Seeher, „Boğazköy-Hattuşa 2000 Yılı Çalışmaları“, 23. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2, 2002, S. 196, Res. 12.

ceki yapı katına ait olduğunu gösterir. Yapı özellikle arazinin alçaldığı kuzey kesiminde bol miktarda çanak çömlek parçası ve yumruk büyüklüğünde taşları ihtiva eden toprak dolgu üzerine oturmaktadır. Bu dolgunun altında ise üstlerde az miktarda çanak çömleğe rastlanan, altlarda ise steril olan killi toprak bulunur. Yalnızca yüzeyin 1,5-2,0 m. altındaki dolgu kültür tabakasıdır, bunun altı doğal sedimantasyondur.

Çok odalı yapı içinde bulunmuş olan keramik Büyük İmparatorluk Çağının erken dönemine tarihlenebilmektedir. Yapının altındaki dolgu tabakasında ise üsttekinden farklı malzemeye karşılaşılmaktadır; bu da burada bir *hiatusun* varlığına işaret etmektedir. Bu malzeme Eski Hitit Çağı'nın sonu, Büyük İmparatorluğun başı olarak tarihlenilmektedir.

Bu kazı mevsiminin en ilginç buluntusu 4,0x3,4x1,7 cm. boyutlarındaki taş kalıptır. Taşın her iki yüzünde de 1,4 ve 1,5 cm. yüksekliğinde birer tanrı betimi yer alır. Boyutlarının küçüklüğüne rağmen bu betimler son derece detaylı işlenmiştir. Bir yüzde Kırkların Koruyucu Tanrısı, bir elinde tavşan ve bir kuş (Resim: 10), diğer elinde ise ucu kıvrık asasıyla gösterilmiştir. Diğer yüzde ise Hava Tanrısı olabilecek bir figür bir elinde balta, diğer elinde çift ucu kıvrık nesne tutmaktadır. Her ikisi de gerek giysileri, gerekse duruşları ile tipik Büyük İmparatorluk dönemi stilini yansıtmaktadır. Her iki yüzde figürlerin dışında, L.175 ve L.292 hiyeroglifleri yer alır. Bunlar "Babil" olarak okunur³. Bunu yorumlamanın birkaç yolu olabilir de en akla yakını, Hititçe metinlerde söz edilen ve bir cins cama karşılık gelen "Babil taşı" ile ilişki kurmaktır. Bu durumda bu kalıplar maden için değil cam/cam hamuru dökümünde kullanılmış olmalıdır.

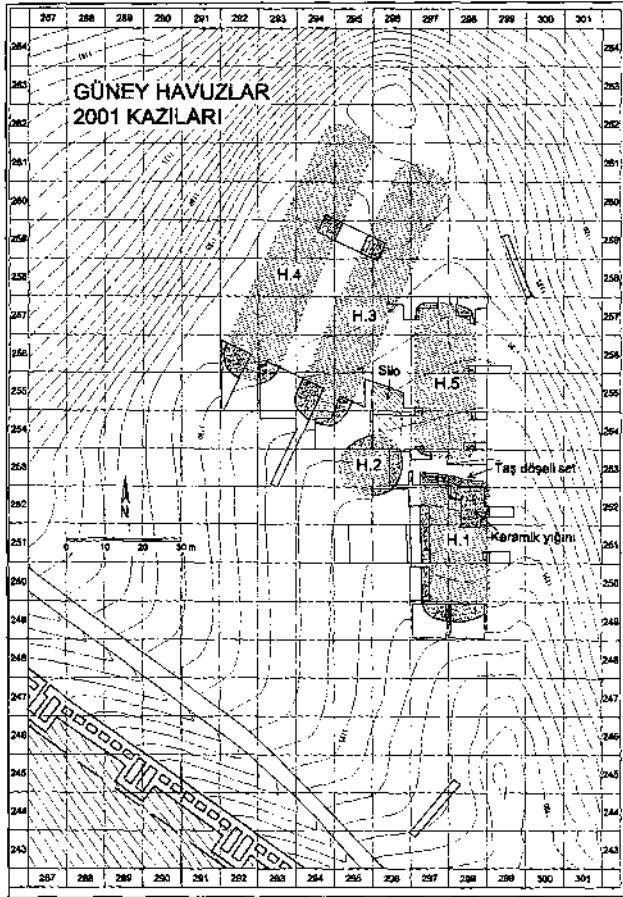
Diğer Çalışmalar

2001 yılında sur içi alanda sistematik yüzey taramasına başlanmıştır. Amaç şehrin yayıldığı bölgede yüzeyde görülebilen tüm mimarî kalıntıların ve insan aktivitelerinin kaydedilmesi ve genel plâna işlenmesidir. Şimdilik en ilginç sonuç Büyükkaya'nın kuzeyindeki terasta ve 30/33 plânkarelerinde poternli surun dışında, güneyinde saptanan Eski Hitit Dönemine tarihlenebilen yerleşim kalıntılarıdır.

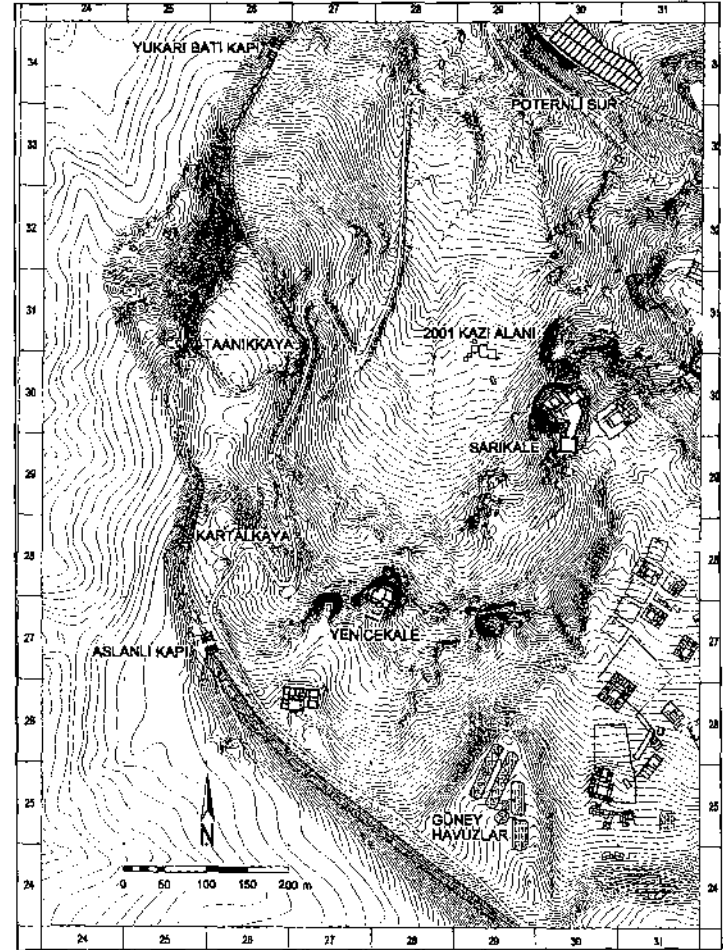
Her yıl olduğu gibi bu yıl da harabenin tümünde duvarların otlardan arındırılması ve onarımların elden geçirilmesi işleri sürdürülmüştür. Büyükkaya ve Kuzeybatı Yamaç kazılarında ele geçirilmiş Hitit çanak çömleğinin, yayın hazırlığı kapsamında incelenmesine devam edilmiştir. 1980'lerde Yukarı Şehir'de kazılan Bizans yerleşmesinin buluntularının yayına hazırlık amacıyla uzmanlarca incelenmesi tamamlanmıştır. Güney Havuzlar mevkiinde 1 No.lu Havuz içinde ele geçirilen çanak çömlek toplu buluntusunun restorasyonuna devam edilmiştir.

Çorum'da yeni açılacak müze için taş ustalarımızla birlikte bir Hitit duvarı inşa ettik ve müzedeki yerinde kurduk (Resim: 11, 12). Duvarın yapımında Hitit teknikleri kullanıldı. Resim 12'de taş kesim üzerine oturtulan ahşap hatıla, yine Hititlerin kullandığı türde bir matkapla zivana delikleri açılırken görülüyor. Aynı matkapla taş içine de delikler açıldı.

3 H.Otten, Die Hethitischen Königssiegel der frühen Großreichszeit, *Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse* Nr. 7, Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Mainz, 1995, 19 vdd.

Resim 2: Güney Havuzlar 2001 kazılarında sonraki durum

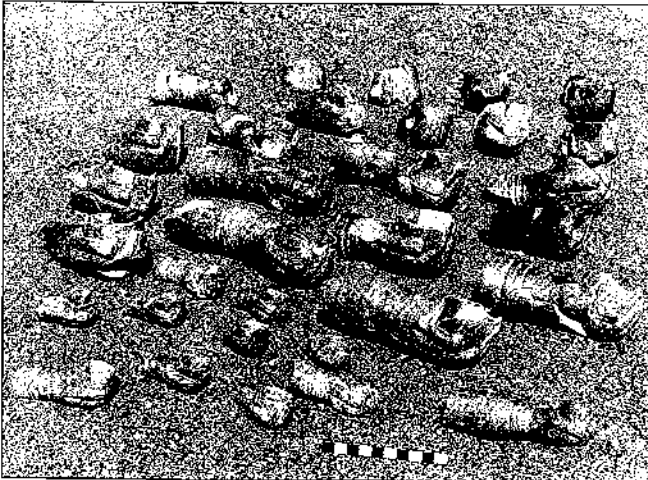
Resim 1: Yukarı Batı Şehir. Güney Havuzlar ve Sarıkale önündeki 2001 kazı alanı

Resim 3: Güney Havuzlar. Havuz 5'in kuzeybatı köşesi

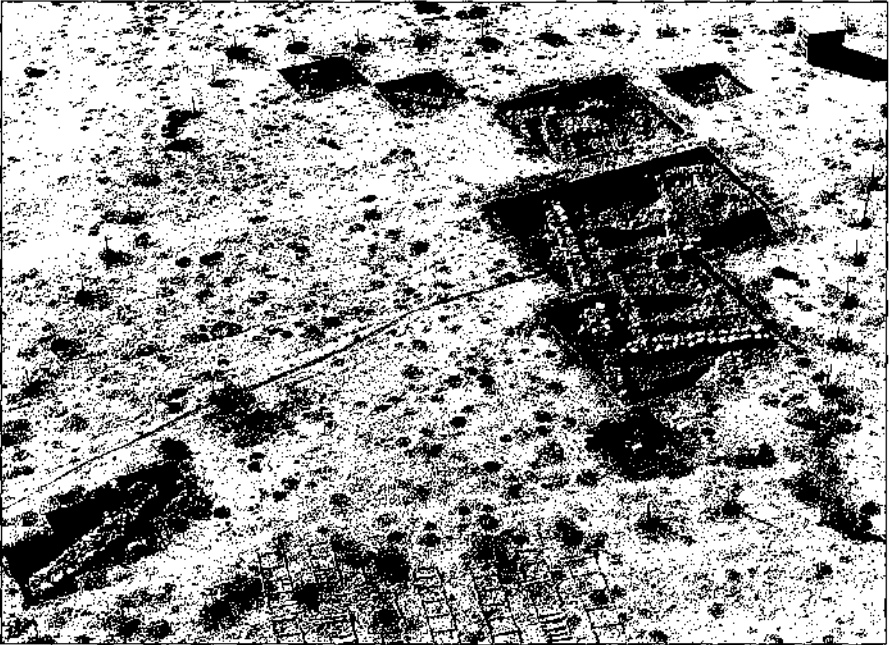
Resim 4: Güney Havuzlar. Havuz 1'deki toplu buluntunun görünümü. Kesik kenar 2000 yılı kazı sınırları

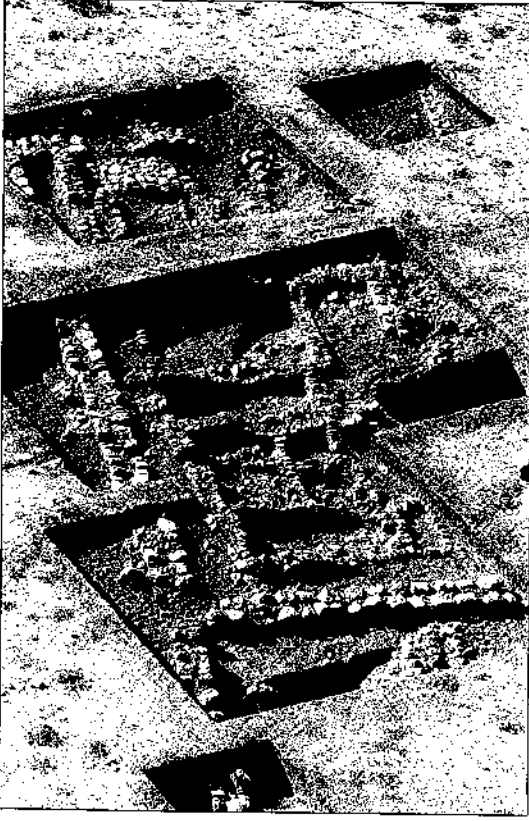
Resim 5: Güney Havuzlar. Havuz 1 toplu buluntusundan kol biçimli adak kapları

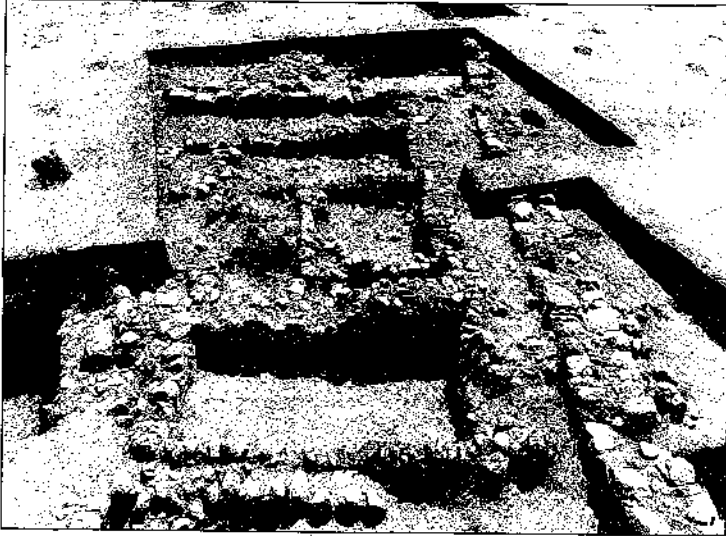
Resim 6: Sarıkale önündeki düzlükteki 2001 kazı çalışmaları

Resim 7: Sarıkale önündeki düzlük. Çok odalı yapıdan görünüm

Resim 8: Sarıkale önündeki düzlük. Çok odalı yapıdan görünüm

Resim 9: Sarıkale önündeki düzlük. Çok odalı yapı ve yapıyı çevreleyen çevirme duvarı

Resim 10: Kalıp

Resim 11: Çorum Müzesi için hazırlanan Hitit yapım tarzında duvar. Zivana delikleri delinirken

Resim 12: Hitit yapım tarzındaki duvarın Çorum Müzesi'ndeki görünümü

2001 YILI TROIA / WİLUSA KAZI SONUÇLARI

Manfred KORFMANN*

2001 yılı Troia kazı sonuçlarına geçmeden önce, Troia Projesi'nin Troia'da şimdiye kadar yaptığı çalışmaların da toplu olarak sunulduğu *Troia: Düş ve Gerçek* sergisi hakkında bilgi vermenin yararlı olacağını düşünmekteyiz (Resim: 1).

Sergi, gösterildiği üç şehirde de büyük ilgiyle karşılanmıştır. Toplam ziyaretçi sayısı 850 bine ulaşmıştır. Giderek artan bu ilgide Bonn'da açılan Hitit sergisinin de rolü olmuştur. Böylelikle Almanya kamuoyunun, Troia, Anadolu tarihi ve arkeolojisine duyduğu ilgi doruk noktasına ulaşmıştır.

Önceki yıllarda sonuçlandırılan Troia Tarihî Millî Parkı çalışmaları ve Troia'nın UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine alınmasında olduğu gibi, *Troia: Düş ve Gerçek* sergisi de, Türkiye'deki sorumlu kurum ve kuruluşların, özellikle kültür bakanlığının, Türk meslektaşlarının ve Türk dostların yardımı olmadan gerçekleşemezdi. Bu çalışmalarda yardımı geçen herkese bir kez daha çok teşekkür ederim.

Troia Projesi'nin şimdiye kadar gösterdiği angajman bundan sonra da devam edecektir.

2001 Yılı Kazı Sonuçları (Çizim: 1)

2001 yılı kampanyası, bizlerin 14. kazıların başlangıcından beri 130 yıllık süre içindeki toplam 30. kazı kampanyasıydı.

Yıllık olarak *Studia Troica*'da yayınlanan makalelerin yanı sıra, kazı çalışmaları ile ilgili son yayın hazırlıkları da devam ettirildi. İşte bu yayın hazırlıkları nedeniyle de arazi çalışmaları kısmen azaltıldı. 2001 yılı çalışmalarına, farklı ülkelerden gelen 74 bilim adamı katılmıştır.

Çalışmalar, önceki sene olduğu gibi M.Ö. 2. binyıl aşağı şehrin ve kaynak-mağaranın bulunduğu kale dışında yoğunlaştı. Üç bölgedeki arazi çalışmaları 282 metre-karelik bir alanda gerçekleştirildi.

Çalışmalara Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak Faruk Kılınç (Hatay Müzesi) ve Salim Yılmaz (Denizli Müzesi) katılmışlardır. Gösterdikleri uyumlu çalışma ve yardımları için kendilerine teşekkür ederiz.

Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları

Troia II Dönemine ait taş temel üzerine kerpiçten yapılmış sur duvarlarını, hem doğanın yıkıcı etkilerine karşı korumak, hem de buradaki kalıntıları görsel anlamda ziyaretçilere daha iyi sunabilmek amacıyla, bu alanda kazı öncesinde başlatılan duvarları orijinal yüksekliğine kadar kerpiçle tamamlama çalışmaları bitirilmiştir (Resim: 2).

* Prof. Dr. Manfred KORFMANN-Universität Tübingen Institut für Ur und Frühgeschichte Schloss, D-72070 Tübingen/ALMANYA.

Bu alanın turistlerin ziyaretine açılması için ön hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Schliemann tarafından "yanık şehir" olarak tanımlanan döneme ait, daha önceki yıllarda açığa çıkarılan *megaron* yapısının bu yaz koruma çatısıyla kapatılmasıyla, bu alan da ziyarete açılacaktır. Böylece ziyaretçilerin görkemli Troia II kalesini anlamaları daha da kolaylaşacaktır.

Troia'daki ziyaretçi yolu 2001 yılı yazına kadar Troia VI M sarayının önündeki Troia VI / VII savunma duvarının üzerinden geçiyordu. Bu seneki çalışmalarla bu alandaki savunma duvarının üstüne, turistlerin geçmesi için ahşap bir yol yapılmıştır. Böylece, hem orijinal duvar dokusu korunmuş olacak, hem de ziyaretçiler savunma duvarının ne kadar görkemli olduğunu daha iyi gözlemleyebileceklerdir.

Ayrıca buradaki turist yolu kutsal alanın batısına doğru yönlendirilerek ziyaretçilerin hem Troia VI / VII a-b dönemine ait taş evleri hem de Troia VIII / IX'a ait kültürel yapıları daha yakından görebilmeleri sağlanmıştır. Buradaki turist yolunun diğer amacı da turistlerin Troia VII-a Döneminde kapatılan Troia VI Dönemine ait kent girişini görebilmeleri için uygun bir seyretme yerinin sağlanmasıydı.

Kale İçindeki Kazılar

Troia II-III Dönemi kale duvarının dışında, Troia VI-A büyük *megaron*unun batısındaki 2000 yılında başlatılan çalışmalar 2001 yılında tamamlanmıştır. Bu alandaki çalışmalarda öncelikle Troia IV/ V Dönemi araştırılmıştır.

Bu dönemdeki kültürün Denizsel Troia Kültürü ile (Troia I-III) karşılaştırıldığında çok farklı olduğu, yani bu dönem kültürünün daha çok Anadolu'ya yöneldiği biraz daha belirginlik kazanmıştır. Bu alandaki Troia IV ve V evresine ait küçük plânlı evler açığa çıkarılmıştır.

Bu alandaki açmanın derinliği, yukarıda sözü edilen M. Ö. 1300'lere tarihlenen Troia VI evresindeki büyük yapıdan, M. Ö. 2000'lere tarihlenen geç Troia IV Dönemine kadar, 3 m.ye kadar ulaşmıştır. Birçok *in situ* buluntu açığa çıkarılmıştır (Resim 3).

Kazıdaki arkeozooloji çalışmalarından sorumlu Prof. Uerpmann'ın doğru tahmin ettiği gibi, bu dönem tabakalarından bir tek at kemiği bile çıkmamıştır. Böylece Troia'da atın, Troia VI Dönemine ait en erken yerleşmenin burada kök salmasından sonra, birdenbire ve yüksek oranda ortaya çıktığı kesinlik kazanmıştır.

Kalede kazı yapılan diğer bir alanda, Dörpfeld tarafından kısmen kazılmış, kalenin iç tarafında kalan VI-U girişidir (Resim 4).

Bu çalışmalar sonucunda bu alanda, Troia VI girişinin ve taş döşeli yolun Troia VII-a'nın başlarına doğru (M.Ö. 13. yüzyıl) kapatılıp üstüne bir su kanalı yapılarak işlevini kaybetmesine kadar, birçok farklı evrenin olduğu saptanmıştır. Buradaki eski evreye ait iki kale girişi de tam ovaya doğru yönelmektedir. Böylece eski topografya ve kaleye gidiş yolunun Denizel Troia Kültürü'nden itibaren devam ettiği saptanmıştır. Dörpfeld'in de doğru tespit ettiği gibi, bu en eski kale girişi savunma duvarının hemen arkasında sağa doğru dönüş yapmaktadır. Buradaki önemli diğer bir sonuç ise, dışarıdan girişe doğru gelen çıkış yolunun ilk başlarda düşünüldüğünden daha yüksekte olduğuydu. Kalenin bütün girişlerinde olduğu gibi buradaki girişte de bir stel bulunmaktaydı.

Troia kalesi kazıları bağlamında bir konunun tekrar vurgulanması gerektiğine inanıyorum. 130 yıllık kazı tarihçesiyle Troia, arkeolojinin başlangıcından beri tüm el kitaplarında çok önemli bir yer kaplamıştır. Bu nedenle bazıları Troia'daki buluntulara öylesine alışmış ve onları içselleştirmiş ki, Troia kalesindeki savunma duvarları ve saraylarının bir benzerlerinin Mykene'nin kuzeyindeki hiçbir yerde olmadığını zaman zaman unutmaktadır (Resim 5).

Bunu tekrar hatırlatmakta yarar görüyorum. Yakın Doğu ticaret sistemin doğudaki periferisinde (sınırında) yer alan Troia'nın önemi, bu konu göz önüne getirildiğinde daha iyi anlaşılacaktır.

Aşağı Şehirdeki Kazılar

Troia'da Helenistik ve Roma Çağına ait büyük binaların tarih öncesi dönemleri kapladıkları yerlerde, bu döneme ait tabakalar bazı alanlarda kısmen iyi korunagelmıştır.

Bu durum özellikle Troia VI Dönemi aşağı şehirdeki birbirlerine oldukça bitişik bir şekilde yapılmış Prehistorik Dönem taş evlerinde çok iyi gözlenmektedir. Bunun üstünde ise aynı tarzdaki Troia VI Dönemi ev kalıntıları bulunmaktadır. Söz konusu bu buluntu yoğunluğu özellikle aşağıdaki alanlarda çok belirgin bir şekilde kendisini göstermiştir:

1) Troia VI / VII Dönemi aşağı şehir savunma duvarı, olması düşünülecek tek yer neresiye tam orada , Athena tapınağının *temenos* duvarlarının olduğu alanda,

2) Orta ve Son Tunç Çağı yapıları (Troia VI / VII) meclis binasının (*bouleuterion*) altında,

3) Küçük tiyatronun (*odeion*) altında ve

4) Kutsal alanın batısında.

Söz konusu bu alanların hepsinde, Prehistorik Dönem ev kalıntıları, geç dönemde yapılmış büyük binaların kalıntıları sayesinde korunagelmıştır.

Kaleden yaklaşık ikiyüz m. uzaklıktaki alanda, 800 yıl süren Helenistik-Roma Çağı mimarî etkinliklerine rağmen, alt tabakalardaki Prehistorik Dönem aşağı şehir kalıntıları, şaşılası bir şekilde, çok iyi korunagelmıştır. Ama bu mimarî durum, özellikle keşiminin tam anlamıyla üst tabakadaki yapı çalışmaları sırasında dokunulmamış eski dolguda mevcuttur.

Kale Duvarının Hemen Batısındaki Yerleşim Alanı (Resim: 6)

Arkaik Çağdan Roma Çağına kadar kullanılmış sunaklar ile tapınak A, tapınak B ve *temenos* duvarlarının olduğu alanda topografik yapıdan dolayı bir vadi olduğu anlaşılmaktaydı. Bu nedenle burada Troia I'den VI'ya kadar olan giriş dolgusunu tespit etmekteyiz. Buradaki söz konusu eski dönem vadi dolgusunda, yukarıdan aşağıya Troia VII-b-3'ten I e ve VII a'ya kadar (Blegen bu dönemi VI -i olarak tanımlamıştır) ve en sonunda ise VI-h ve daha eskisine kadar olan tabakaları iyi korunmuş bir şekilde tespit etmek de mümkün olmuştur.

Höyük yamacındaki, zamansal olarak birbirini izleyen mimarî tabakalar ise erozyona uğramıştır.

Bir tür teras duvarı işlevi görmüş olan Troia VI / VII kale duvarı batıda söz konusu bu erozyon nedeniyle keskin bir yüzeyssel eğim almıştır. Yani, burada daha Helenistik tapınak A ve B'nin (yaklaşık M.Ö. 125) yapılmasından çok önce höyük yüzeyi insanlar ve doğanın etkileri ile değişmiştir. Bu durum ise kale duvarının "gölgesindeki" eski dönem tabakalarının daha iyi korunmasına neden olmuştur. Bütün bunlarla birlikte höyüğün bu bölgesinde teorik olarak yukarıda sözü edilen tüm tabakalar bulunmaktadır, ancak batıya doğru -yani höyük sınırına- gelindiğinde, geriye kalan tabakaların durumu umulduğu gibi iyi değildir (Çizim: 2).

Büyük bir bölümü 1993 ile 1996 yılında açığa çıkarılan, Troia VIIa Dönemi avlulu evi olarak adlandırılan yapının güneybatıdaki giriş bölgesi kazılmış; böylece de bu yapının temel planı tam olarak saptanmıştır (Çizim: 3). Oldukça görkemli olan bu bina 18 m.x14. m. büyüklüğündedir. 2001 yılında ortaya çıkarılan giriş bölümü oldukça komplike bir şekilde düzenlenmiştir: Küçük bir basamakla önce daha yukarıda olan ön girişe ulaşılmaktadır. Bu mekanın büyük bir bölümü taşla döşenmiştir. Güneydoğu köşesinde ise tabanın içine derinleştirilmiş bir tür tekne bulunmaktadır. İç avluya giden girişte büyük eşik taşları tespit edilmiştir. 9 m.ye 6 m. büyüklüğündeki bir bölümü üstü kapalı olan avlu, yapının merkezini oluşturmaktadır. Bu avlunun ortasında ise bir ocak yeri vardır. Güneybatı ve kuzeybatı köşelerinde tabana gömülmüş pithoslar bulunmuştur.

Kil ile etrafı sıvanmış küpün kapak taşı *in situ* durumdaydı, ancak küpün içi boştu -belki de içinde sıvı bir madde vardı-. Küplerin yanında ise bir tabak ve bir testi vardı (Resim: 7). Söz konusu bu yapının M. Ö. 1200'lerde bir yangınla tahrip olduğu anlaşılmıştır.

Troia VI Dönemi güneybatı kale girişinin hemen önünde ve altında önceki seneler başlatılan kazılar bitirilmiştir. Bu alanda Troia V'ten Troia VI erken Dönemine geçişle ilgili ayrıntılı tabakalanma incelendi (Çizim: 4). Bunun dışında Blegen tarafından açılmış olan sondaj ana kayaya kadar devam ettirilmiştir. Böylece söz konusu bu alanda Troia I'den Troia IX'a kadar olan tabakalanma tespit edilmiştir.

Buradaki sürpriz buluntular ise Troia VI Döneminin başlarına tarihlenen iki tane mezar olmuştur. İskeletlerden birisi, otuz yaşlarında ölen, beyin ameliyatı geçirmiş bir erkeğe aittir. Mezar hediyesi olarak küçük bir kap, tunçtan bir kama ve iğne bulunmuştur (Resim: 8).

Aşağı Şehir, Kaynak Mağara (Çizim: 5)

Kaynak mağara sisteminin, geçen sene yapılan çalışmalarla ilk kez M.Ö. 3. binyılda açıldığı ve Bizans Çağına kadar kullanıldığı anlaşılmıştır. Schliemann'ın da tespit ettiği gibi mağaradan 19. yüzyılın sonuna kadar su akmıştır.

2000 yılında gerçekleştirilen kazılarda açığa çıkarılan 100 m. uzunluğundaki tünelde iki tane dikey kuyunun olduğu tespit edilmiştir. Bu tünellerin yerinin manyetik ölçümlerle tespitinden sonra, 2001 yılında bu kuyuların kazılmasına başlanmıştır. Roma Çağında iki sütunla yapılan bir konstrüksiyonla betonlanarak kapatılan 3. kuyu, 2. kuyudan 33 m. uzaklıkta bulunmaktadır.

Atık sular bu kuyuya yönlendirilmiş ve böylece yeraltındaki tünellerde kaybolmuşlardır. En yukarıda ise, taşlarla kapatılmış atık su kanalı Bizans Çağında mezar olarak kullanılmış, böylece de mezar sandukası yapmaya gerek kalmamıştır. Daha önceki yıllarda 1 ve 2 No.lu kuyuların arasında tespit edilen Bizans mezarlığının 50 m. daha doğuya yayıldığı da anlaşılmıştır. Bu da Bizans Çağı Ilion'unun ne kadar genişlediğini göstermektedir.

3. kuyudan 67 m. uzaklıkta olan 4. kuyuda yapılan kazılar birçok sürpriz sonuç vermiştir (Resim: 9).

Dörtgen girişi olan kuyunun ölçüleri, 1,8 m. x 2, 4 m.dir. Oldukça derin olan kuyunun sadece 17. m.sine kadar inilebilmiştir. Kısa bir süre önce Heidelberg'den gelen silisli tortu sonuçları varsayımlarımızı doğruladı: Alınan örnekler bu 4. kuyunun M.Ö. 3. binyılda yapıldığını göstermektedir. Ancak bu, bağlantı sisteminin de eski olduğu anlamına gelmemektedir. Bağlantı sisteminin Roma Çağına ait olduğunu sanmaktayız.

Bu sonuçla, aşağı şehirdeki su sisteminin (İ.T.Ç. na ait direnek -savunma-sistemi, O./S.T.Ç. na ait kaya içine oyulmuş hendekler ve kaynak-mağarayla birlikte) 3. binyıldan beri işlev gördüğü ortaya çıkmıştır.

En son verilere göre bu alandaki önemli sonuçlar şöylece özetlenebilir:

1-Mağaranın ön kısmı Tunç Çağında yapılmıştır.

2-Doğudaki büyük kuyu da Tunç Çağına aittir.

Bu sonuçlar da aşağı şehrin içindeki alanda hem M.Ö. 3. hem de 2. binyılda iyi plânlanmış bir su sisteminin varlığını ispatlamaktadır.

Jeo-manyetik ve Elektro-manyetik Ölçümler (Resim: 10)

Bu çalışmalarda, ören yerindeki diğer bölgelerin yanı sıra Hellenistik-Roma Çağı aşağı şehir savunma duvarının olduğu alanda manyetik prospeksiyon ölçümleri gerçekleştirilmiştir.

2000 yılı ölçümleriyle batı bölgesinde üç yüz elli m.lik aralıkla tespit edilen aşağı şehir savunma duvarı bu seneki ölçümlerde de tespit edilmiştir.

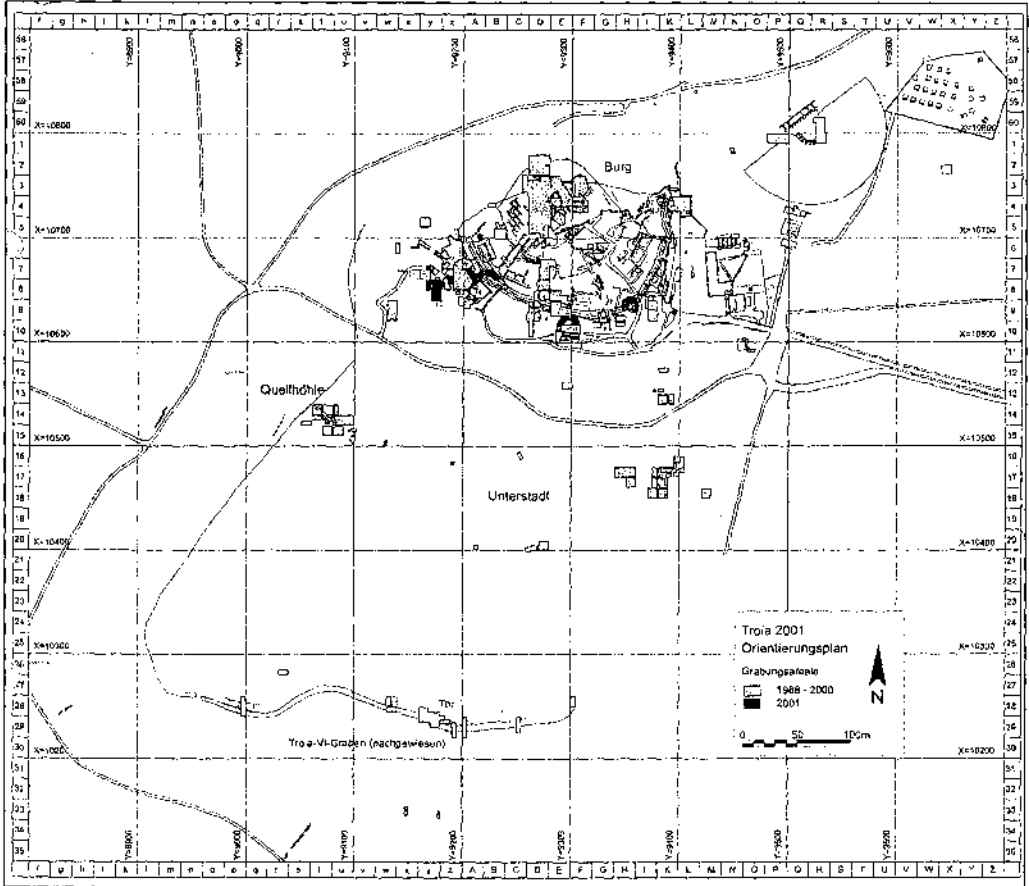
Zaten bu alandaki kazılarda 2. bin aşağı şehrinin de sınırını oluşturan, ana kayaya oyulmuş prehistorik hendeğin nasıl devam ettiği de tespit edilmişti. 2001 yılı ölçümleriyle de Troia VI / VII a Dönemi yerleşmesinin batıdaki sınırı 700 m.lik bir alanda saptanmıştır.

O / S. T.Ç. na ait aşağı şehrin batı ve güney sınırı kesin olarak saptandıktan sonra, Troia'nın nekropolünün nerede olabileceği sorusu biraz daha ön plâna çıkmaktadır. Blegen'in 30'lu yıllarda yaptığı kazılardan, güneyde, yeni bulduğumuz savunma hendeğinin dışındaki küçük bir alanda mezarlık kalıntıları olduğunu bilmekteyiz. Ancak mezarlığın kesin olarak batı bölgesinin neresinde olduğunu saptayabilmek için 2001 yılında yapılan ölçümler ile 2002 yılında yapılacak ölçümlerin detaylı olarak analiz edilmesi gerekmektedir.

2002 yılı ve daha sonraki yıllarda da bu konu üzerindeki kazı ve ölçüm çalışmalarımız devam ettirilecektir.

Resim 1: Troia: 17 Mart 2001 tarihinde Almanya'nın Stuttgart Kenti'nde Düş ve Gerçek sergisinin açılışı

Çizim 1: 2001 yılı kazı çalışmalarının yapıldığı alanlar

Resim 2: Troia II dönemi sur duvarlarını tamamlama çalışmaları

Resim 3: Troia VI-A megaronunun batısındaki Troia IV/V dönemi tabakaları

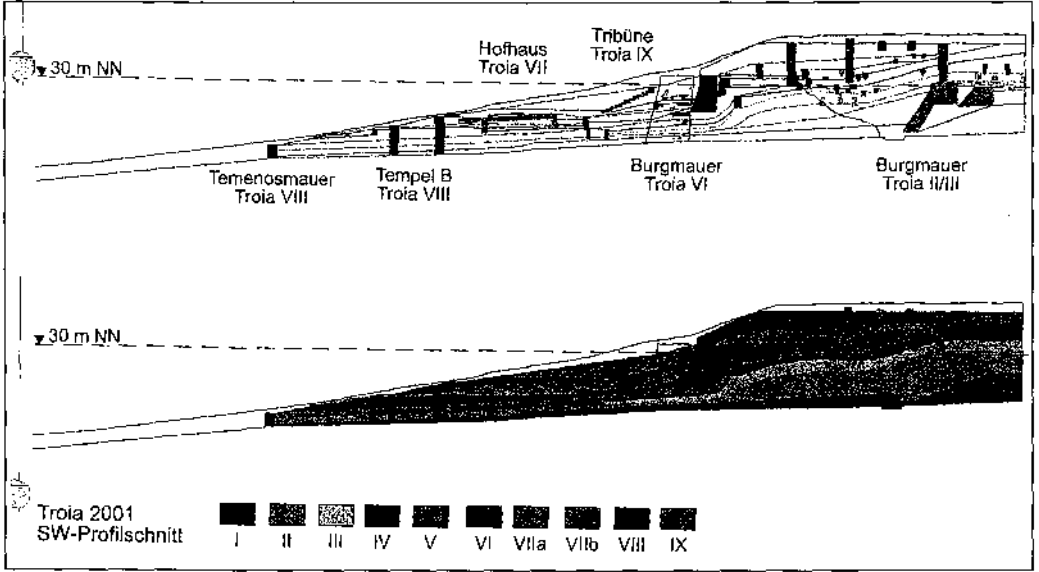
**Resim 4: Troia VI-U girişinin
olduğu alandaki kazı
çalışmaları**

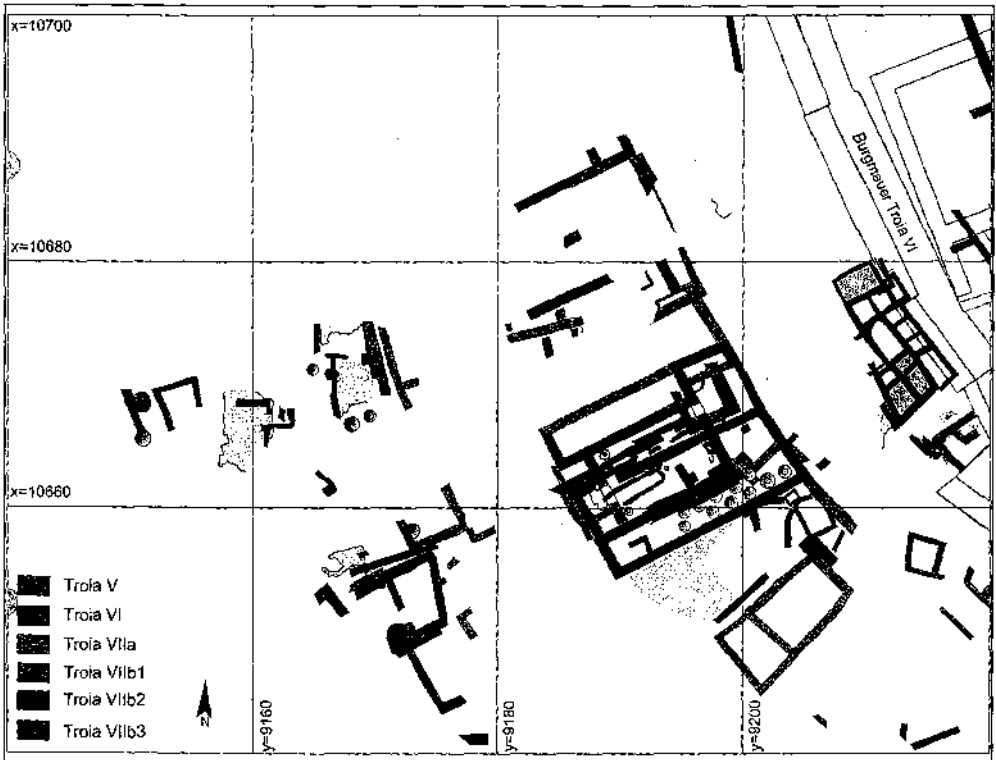
Resim 5: Dörpfeld tarafından açığa çıkarılmış Troia VI-M sarayı

**Resim 6: Troia kalesinin
200 m. batısındaki aşağı şehir
kalıntıları**

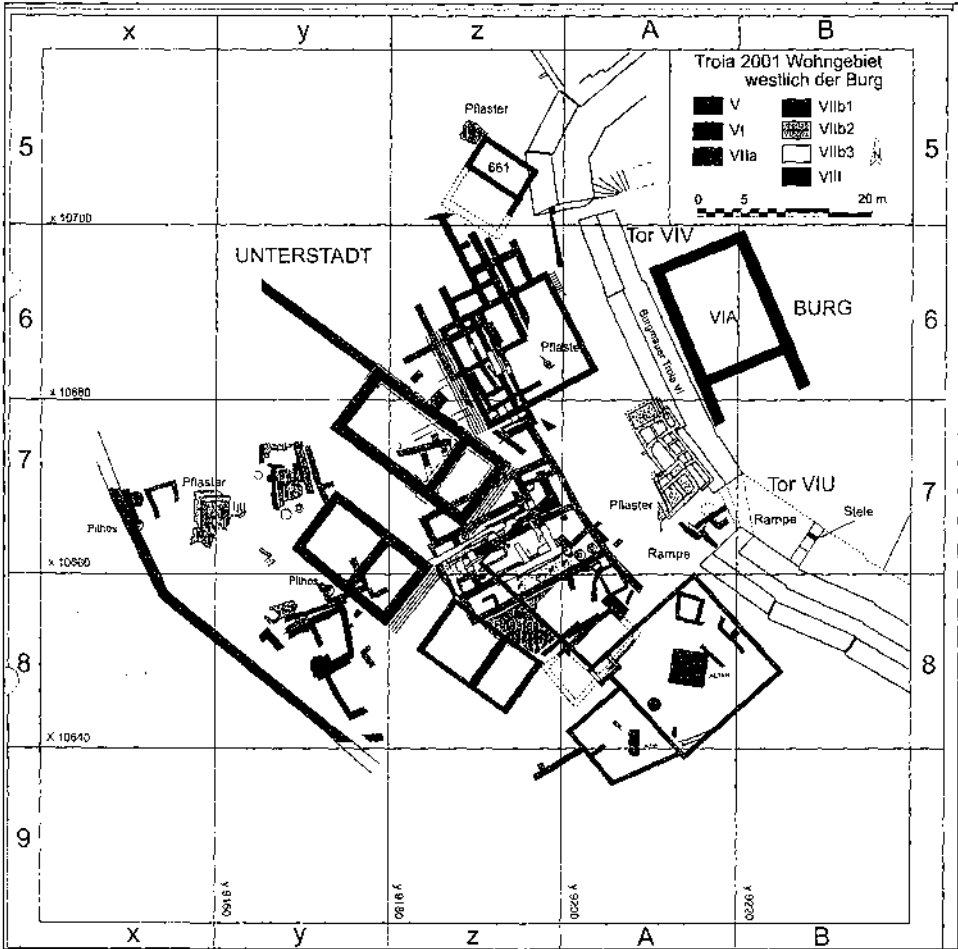
Çizim 2: Troia'nın batısındaki höyük tabakalanması

Çizim 3: Troia kalesinin batısındaki Troia VI'dan Troia VII'ye kadar olan mimarî kalıntılar. Ortada Troia VIIa'ya tarihlenen avlulu ev görülmekte

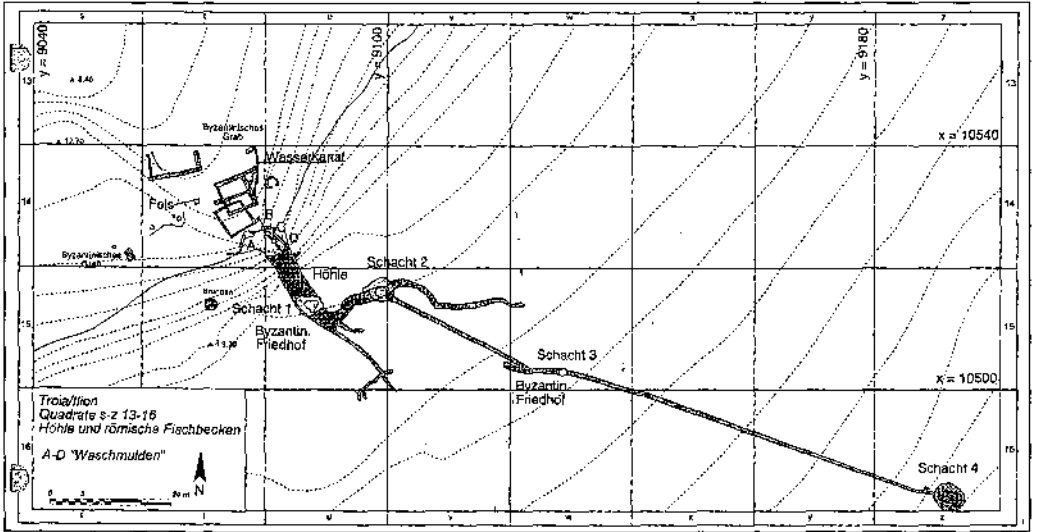
Resim 7: Troia VIIa'ya tarihlenen avlulu evin içindeki pithosun kapağı açılırken

Çizim 4: Troia VI dönemi güneybatı kale girişinin ön kısmındaki Troia V'den Troia VII'ye kadar olan mimari tabaklanma

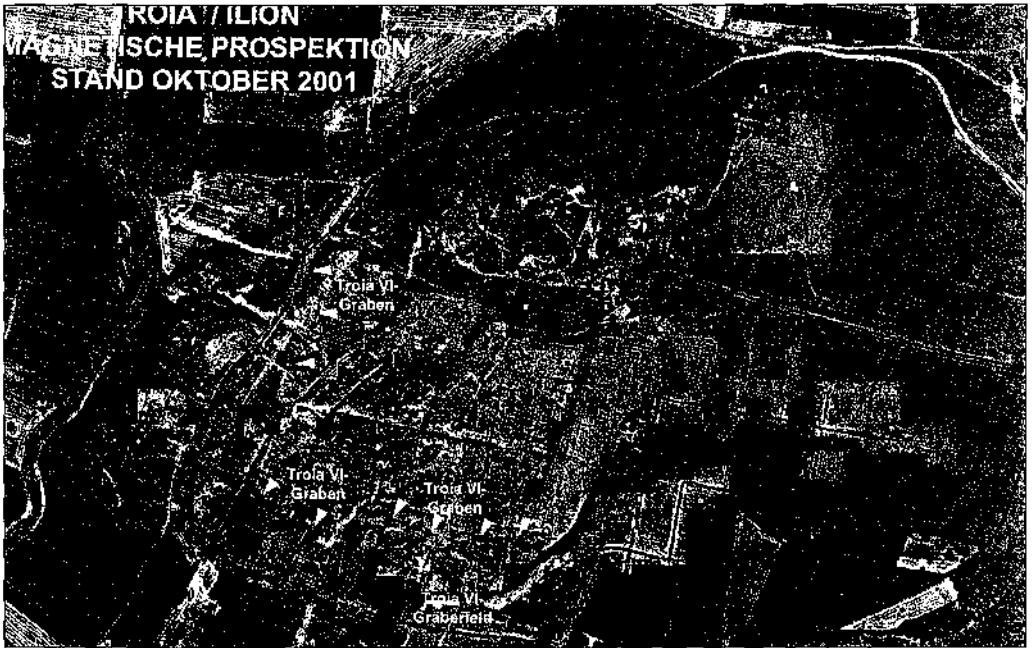
Resim 8: Troia VI dönemi güneybatı kale girişinin önündeki Troia VI dönemi başlarına tarihlenen mezar

Çizim 5: Kaynak mağara ve kuyular

Resim 9: Silisli tortu yöntemiyle M.Ö. 3. binyıla tarihlenen 4. kuyu

Resim 10: Jeo ve elektro-manyetik ölçümü yapılan alanlar

KUŞADASI KADI KALESİ KAZISI 2001 YILI ÇALIŞMALARI

*Zeynep MERCANGÖZ**

Kadı Kalesi Aydın İli, Kuşadası İlçesi'nin güney kıyılarında Davutlar sahilinde bir yazlık yerleşimin içerisindeki bir höyüğün üzerinde yer almaktadır. Bölgede gelişen ikinci konut inşaatlarının baskısına, kaçak kazılara ve doğanın tahribatlarına açık olan kalede, Kuşadası Belediyesi adına Belediye Başkanı Fuat Akdoğan'la imzalanan "Kuşadası-Kadı Kalesi Kazı ve Restorasyon Projesi" protokolü ile uzun soluklu bir proje başlatılmıştır. Projenin ilk çalışmaları, alanın önemi ve tahribatların çok hızlı olması nedeniyle, burada acil önlemler gerektirdiğinden, kurtarma kazısı olarak başlatılmıştır. 2001 yılı yaz sezonunda Kültür Bakanlığı adına Aydın Müzesi Müdürü Emin Yener başkanlığındaki ekipte benimle birlikte Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Ana Bilim Dalı'ndan Yrd. Doç. Dr. Lale Doğer, Arş. Gör. Emine Tok Bayrakal ile lisans ve lisansüstü sanat tarihi öğrencileri yer almışlardır. 5.7.2001-15.8.2001 tarihlerinde kazıya ilk gün 14 işçi ile başlanmış, ancak hemen sonraki günlerde 9 işçi ile sürdürülmüştür.

Projenin bu yılki çalışmalarının ilk 15 gününde, tüm yamaçları ve kale içini kaplayan funda ve makilerden oluşan yoğun bitki örtüsünün, yalnız 1 ve 16 numaralı burçlar arasında kalan güneydoğu kesimdeki yüzey, bitkilerden temizlenebilmiştir. Bitki temizlik çalışmalarında duvarlar üzerindeki tüm ağaçlar kesilmiş; surun dışında güneyde tamamen, doğu ve batıda kısmen; kale içerisinde de güney ve doğu yönde sur boyunca kısmen bitkilerinden arındırılmıştır. Daha sonra öncelikle 3 ile 4 No.lu burçlar arasında kalan sur önünde ve kalenin doğu giriş kapısı önünde çevredeki taşlar toplanmış ve toprak sıyrılarak kazıya hazır hale getirilmiştir¹. Bunların yanında, 1-14.7.2001 tarihlerinde kazı alanının topografik saptamaları yapılarak rölöve çalışmaları sürdürülmüştür.

Yüzey temizliği ve kodlandırmanın ardından 19.7.2001 tarihinde kale dışında güney sur duvarının 3 ve 4 numaralı burçları arasındaki alanda, 20.7.2001 tarihinde ise doğu yöndeki giriş önünde seviye tespitli dolgu kaldırma çalışmalarına başlanmıştır.

Doğuda 1 ve 15 numaralı burçlar arasında sur duvarının dirsek yaptığı yerde ve 16 numara burca kadar olan alandaki yüksek boyutlu bitkilerin temizliği sonrasında; W. Müller-Wiener'in plânında bulunmayan ve kalenin doğu kapısını dıştan bir duvarla koruyan bir giriş mekânı ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 1, Resim: 2). Bir tür giriş holü diyebileceğimiz bu mekânın kapısı ana kapının ters yönünde idi ve burada biri kale kapısına çıkışı sağlayan sahanlıklı, diğeri 1 numaralı burca ulaşan iki merdiven mevcuttu (Resim: 3, 4, 5). Giriş holünün temizliği sırasında mekân içine dağılmış Orta Bizans Döne-

* Prof. Dr. Zeynep MERCANGÖZ, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE.

¹ Kazı ile ilgili çizim ve adlandırmamızda, Alman Arkeolog W. Müller-Wiener'in 1958-1960 yıllarında Panionion kazıları sırasında yaptırdığı plân esas alınarak, bu araştırmacının anısına, onun kullandığı burç numaraları benimsenmiştir.

mine ait olabilecek bazı mimarî plâstik parçalar, koruma altına alınmak üzere kazı evimize taşınmıştır. Alanda özellikle surun yıkıntıları arasında tuğla ve kiremit parçaları ile çeşitli dönemlerden seramik parçaları ele geçirilmiştir. Bunların yanında seramik üretimine işaret eden bir adet üçayak da bulunmuştur. Tüm bu parçalar çoğu profil vermeden küçük etütlük malzemelerdir.

Güneydeki sur önü seviye tespitli dolgu kaldırma çalışmaları, 4 numaralı burcun (A alanı) ve 3 numaralı burcun (B alanı) önünde iki ayrı grupla gerçekleştirilmiştir. Burada sırlı ve değişik dönemlere ait karışık sırsız seramik parçaları ile cam parçaları ele geçirilmiştir. Burada bulunan, oldukça kötü durumdaki iki sikkeden biri İmparator II. Claudius Gothicus (268-270)'a aittir². A alanında, yoğun taş yıkıntıları kaldırılırken, bir ara, muhtemelen kerpiç duvarlara ait olabilecek yumuşak toprak tabakasına rastlanmış, nispeten daha az taşın bulunduğu bu tabakada değişik dönemlere ait sırlı ve sırsız seramik parçaları karışık ele geçirilmiştir. Burada, biraz alt tabakada biri, III. Mustafa'ya (1757-1774) ait H.1171 tarihli "penes" olmak üzere, iki sikke bulunmuştur. Kötü kondisyondaki diğer bir buluntunun ise Hellenistik Döneme (İ.Ö 129-20) ait İonia sikkesi olduğu düşünülmektedir³. -1.84 m. kotunda, yer yer üçgen, dikdörtgen veya yuvarlak olarak kesimli küçük tuğla malzeme ile bol taşlı, harçlı toprak dolgu ile karşılaşmıştır. Söz konusu tuğlaların sur cephesindeki bir süslemeye ait olabileceği düşünülmüşse de, kesin bir yorum için henüz erkendir. Söz konusu düzgün kesilmiş tuğla malzeme, kale duvarında dolgularda kullanılmış tuğla kırıklardan ayrı toplanmıştır. Aynı seviyede az miktarda yine değişik dönemlere ait sırlı ve sırsız seramik parçaları ile tanımlanamayan bir sikke de ele geçirilmiştir. -1.94 m. kotunda çalışma alanımızın doğusunda, 0.50x0.50 m.lik bir yerde, yaklaşık 3 cm. kalınlığında bir kül tabakasına rastlanmış, bu seviyede de karışık sırlı ve sırsız seramik ile cam parçalar bulunmuştur. -2.00 m. kotunda içinde az miktarda harç bulunan kahverengi taşlı toprak tabakasıyla karşılaşmıştır. Bu seviyeden de az miktarda karışık sırlı ve sırsız seramik parçası ile birkaç cam parçası ele geçirilmiştir. Alanın burca yakın kesiminde, muhtemelen sur duvarında devşirme olarak kullanılmış bir sütun kaidesi parçası bulunmuştur. -2.25 m. kotunda nispeten sıkışmış kahverengi toprak tabakası içinde sırlı Bizans seramiklerinin yanı sıra Roma Dönemi'ne ve Geometrik döneme ait seramik parçalar karışık olarak ele geçirilmiştir. -2.30 m. kotunda taşlı toprak tabakası içinde, genelde görülenden farklı açık kahverengi renkte ve homojen olan deforme toprak yığını gözlemlenmiştir. Burada kısmen iyi korunmuş olan 30x15 cm. boyutlarında ve yaklaşık 9 cm. yüksekliğindeki bir parça, bu toprak yığını kümelerinin sıkıştırılmış kerpiçlere ait olabileceğini düşündürmüştür. İlk gözlemimize göre söz konusu parçada hiçbir katkı maddesi bulunmamaktadır.

2001 yılı kazı sezonu çalışmaları, bu alandaki duvarların yüzlerinin temizlenmesiyle sona ermiştir.

Güneybatı köşede yer alan 4 numaralı burç ile 3 numaralı burç arasındaki sur duvarları önünde +0.60 m. ile ±0.00 m. arasında değişen kotta uzanan yaklaşık 11.5x3 metre karelik taş-tuğla-toprak dolgu alanda temizlik çalışmalarına başlanmış ve bu alan "B alanı" olarak isimlendirilmiştir. -0.98 m. kotuna kadar yapılan temizlik çalışmalarında kale duvarı ve 3 numaralı burçtan düşmüş olan ve yoğun taş içeren harçlı toprak dolgu tabaka kaldırılmış, -1.26 m. kotunda 3 numaralı burcun önünde 0.40 x 0.50 m.lik bir alanda kül tabakası ile karşılaşmıştır. Kül tabakası içinde muhtemelen geç dönemlere ait metal bir tabak ile günlük kullanıma ilişkin sırsız amorf pişirme kabı parçaları ele geçirilmiştir. -1.37 m. kotunda bir metal parça ile kemik parçalarına, -1.60 m. kotunda yığın halinde muhtemelen 18. yüzyıl veya sonrası geç bir döneme ait çatı kiremidi parçalarına rastlanmıştır. Aynı seviyede az miktarda 18. yüzyıla tarihlenen seramik parçaları bulunmuştur. -1.68 m. kotunda ise yoğun harçlı taşlı toprak tabakası içinde belki bir duvar süslemesinde kullanılmış bir çini parçası ele geçirilmiştir. Ayrıca bu

2 Nispeten okunabilen ikinci sikkenin ön yüzünde İmparatorun ışın taçlı büstü, arka yüzünde bir altar görülür. Sikke üzerindeki yazıda DIVO CLAUDIO okunabilmiştir.

3 Sikkenin ön yüzünde bir Hera büstü, arka yüzünde tavuskuşu altında Hermes'in asası güçlükle sezilmiştir.

seviyedeki dağınık harcın yoğunluğunun kale duvarındakinden daha farklı olup, daha az taş tanecikler içerdiği gözlemlenmiştir⁴. -1.78 m. kotunda sur duvarı kenarında toplu halde Bizans Dönemi sarı sırlı dip parçaları ve sırsız seramik parçalar bulunmuş, -1.84 m. kotunda kaleden üst üste bloklar halinde düşmüş yoğun taş tabakasına ulaşılmıştır. Bu durum bu seviyenin deprem veya herhangi bir nedenle aniden ve toplu olarak yıkılmış olabileceğini aklı getirmektedir. Buradan değişik dönemlere ait karışık sırlı ve sırsız seramik parçalar ile kale surlarında inşa malzemesi olarak kullanılmış bir mimarî plâstik parçası ele geçirilmiştir. -2.20 m. kotunda yine değişik dönemlere ait karışık seramik parçaları bulunmuş. 2001 yılı kazı sezonu, bu alandaki sur duvarlarının ve çevrenin temizlenmesiyle 11. 8. 2001 günü sona ermiştir.

2001 yılı yaz sezonunun önemli bir diğer sektörü kalenin doğu kapısı olmuştur⁵. İlk inşasında 1 ve 16 numaralı burçlarla korunan kapının önüne sonradan bir duvar inşa edilerek daha da korunaklı bir giriş sistemi oluşturulmuştur.

Kalenin güneydoğu kesiminde anıtsal giriş kapısını koruyan dikdörtgen plânlı giriş bölümünün bulunduğu alan 4 açmaya ayrılmış, I., II., III. ve IV. çalışma alanları olarak belirlenmiştir. I numaralı alandaki çalışmalara 20-07-2001 tarihinde +0.21 m. kodunda başlanmış ve -0.75 m. kodunda bitirilmiştir. Bu alanda ilk önce giriş kısmından akan topraklar temizlenmiş, temizleme çalışmaları merdiven sahanlığı seviyesine kadar devam ettirildiğinde tahribata uğramış merdiven basamakları ile karşılaşmıştır. Bu temizlik çalışmalarında değişik dönemlere ait sırlı ve sırsız seramik parçaları karışık olarak ele geçirilmiştir. II numaralı çalışma alanı merdiven basamaklarının bulunduğu alanı kapsamaktadır.

-1.43 m. kodunda başlatılan temizlik çalışmaları sırasında buradaki merdiven basamaklarında, Bizans Dönemine ait mimarî parçaların devşirme olarak kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu kullanımin kesin olarak ne zaman olduğunu söylemek olanaksızdır. Buradan "bir bina inşasına ilişkin" Roma Dönemine ait mermer yazıt parçası ile Bizans Dönemine ait korkuluk levhası parçası, sütun başlığı ve diğer mimarî parçalar ele geçirilmiştir. Aynı alanda Bizans sırlı ve sırsız seramik parçaları ve kurşun perçin parçaları ile çiviler bulunmuştur. III numaralı açma merdiven temeline ilişkin bir araştırma sondajı olarak⁶ yapılmış; -2.68 m. kodunda başlatılan kazı çalışmaları -2.90 m. kodunda sona ermiştir. Buluntular arasında değişik dönemlere ait sırlı ve sırsız seramikler ile cam parçaları yine karışık olarak ele geçirilmiştir. Sur dibindeki IV numaralı çalışma alanı, IV.1 -IV.2 olarak iki alana ayrılmış; -2.13 m. kodunda başlatılan çalışma -2.72 m. kodunda son bulmuştur. IV.1 no.lu çalışma alanında -2.60 m. kodunda bir yangın tabakası saptanmış, -2.53 m. kodunda Bizans ve Miken Dönemine ait seramik parçaları ile sırsız ağız kenarları kırmızı-açık turuncu boyalı ince cidarlı, bazıları karineli seramik parçaları, parmak baskılı emzik kulp ve cam parçaları bulunmuştur. IV.2 numaralı alandaki ise değişik dönemlere ait sırlı ve sırsız seramik parçalar karışık olarak çıkarılmıştır.

Kale surları içinde "A açması" olarak adlandırılan çalışma sahası dört bölüme ayrılarak A 1, A 2, A 3 ve A 4 olarak adlandırılmıştır. +2.00 m. kodunda başlatılan kazı çalışmaları +0.79 m. kodunda zemin seviyesinde sona erdirilmiştir. A 3 açmasında +1.90 m. seviyesinde Bizans Dönemine ait tanımlanamayan bronz bir sikke bulunmuştur. Yine A 3 ve A 4 açmalarında +1.22 m. kodunda bir duvara ait olabilecek temel izleri saptanmıştır. A 1 açmasında +88 cm. kodunda Bizans Dönemine ait tanımlanamamış bir sikke, A 3 açmasında +1.18 m. kodunda İmparator Arkadios (395-408) dönemine ait bir bronz sikke⁷ ile A 4 açmasında +1.19 m. kodunda oval formulu mimarî bir parça, A 4 aç-

4 Bu alandan ve kaleyle ilgili çeşitli yerlerden alınmış harç örnekleri bilimsel analizler için toplanmıştır.

5 Bu sektördeki temizlik ve kazı çalışmaları uzman Sanat Tarihçisi Sinan Mimaroğlu gözetiminde gerçekleştirilmiştir.

6 Bu yazıtla ilişkin, Prof. Dr. Ersin Doğer'in çalışması devam etmektedir.

7 Sikkenin ön yüzünde İmparatorun portresi, arka yüzünde İmparator ve Nike tasvirleri sezilebilmektedir. Üzerinde okunabilen yazı DNARC'tir. Kazımızın sikkeleri üzerinde Manisa Celâl Bayar Üniversitesi araştırma görevlilerinden ve bölümümüz yüksek lisans öğrencisi Ceren Unal çalışmaktadır.

masında +1,15 kodunda parçalanmış *pithos* parçaları ele geçirilmiştir. A1 açmasında +0.83 m. kodunda yumru taşlardan oluşmuş bir tabakaya rastlanmıştır ve bu tabakanın altına inilmiştir. A 3 açmasında +1.02 m. kodunda Bizans Dönemine ait iyi durumda olmayan iki adet sikke, A 3 açmasında +0.92 m. de Bizans Dönemine ait Andronikos yazılı⁸ bir adet bronz sikke, A 1 alanından +0.83 m. kodunda biri Mavrikios Tiberios (582-602) Dönemine ait yarım follis, diğeri dönemi anlaşılamayan kötü durumdaki iki Bizans bronz sikkesi ele geçirilmiştir. Bu çalışmalarda değişik dönemlerden Bizans sırlı ve sırsız seramik parçaları ile cam ve korozyonlu metal parçalar bulunmuştur.

Bu sektörde bir diğer çalışma 1 numaralı burcun önünde 5x10 m. boyutlarında bir açmada yapılmıştır. I ve II olarak adlandırılan iki noktadaki bu açmalara -2.40 m. ve -3.10 m. kodlarında başlanmış, -2.90 m. ve -3.37 m. kodlarında tamamlanmıştır. Buradan da değişik dönemlere ait sırlı ve sırsız seramik parçaları karışık olarak ele geçirilmiştir. Doğudaki çalışmalara kazının kapanış hazırlıkları için 8.8.2001 tarihinde son verilmiştir.

Kadı Kalesi'nde biri Mavrikios Tiberios'a (13 Ağustos 582-25 Kasım 602) ait yarım follis¹⁰ diğeri kazı sırasında yüzeyde bulunmuş bir *follaro*¹¹ iki önemli buluntudur. Çünkü bunlardan ilki, şimdilik en erken tarihlili Bizans parası iken diğeri de 1367 ve sonrasına ilişkin verdiği tarihle Kadı Kalesi'nin Bizans'ın son yıllarına ve muhtemelen Latinler zamanındaki kullanımına işaret etmesi açısından oldukça önemlidir.

SERAMİK BULUNTULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Lale DOĞER*

Kadı Kalesi'nde yüzeyde ve özellikle güney ve güneydoğuda sur önündeki kazı ve temizleme çalışmalarında Bizans Dönemi ve öncesine tarihlenen çok sayıda sırlı ve sırsız çanak-çömlek parçası ele geçirilmiştir. Tümü konteksiz ve etütlük mahiyetteki bu çanak-çömlek parçaları sınıflandırıldığında höyükteki iskânın Tunç Döneminde başladığı anlaşılmakta, Batı Anadolu Orta ve Geç Tunç Çağları için karakteristik olan Gri Minyas seramiği, altın yıldız kaplı görünümlü seramik (*gold washing ware*) parçaları (Resim: 5) ve Miken çanak çömleği (Resim: 6) görülmektedir. Bu höyük ve yakın çevresine lokalize edilen Anala'nın aynı zamanda bir Amazon adı olması, İ.Ö.2. binyıla tarihlili çanak çömleğin de gösterdiği gibi, iskânın Orta ve Geç Tunç Çağlarında da önemli olduğuna işaret etmektedir.

Höyüğün Geç Tunç Çağının sona ermesinden sonra başlayan Hellen kolonizasyonu sırasında da önemini yitirmediğini ve lonlar tarafından da kesintisiz bir iskân görüldüğünü, İ.Ö. 10.-8. yüzyıllarda Protogeometrik, Subprotogeometrik (Resim: 7) ardından Geometrik Döneme tarihlenen çanak çömlek de işaret etmektedir. Yine yerleşimin İ.Ö. 8. yüzyıldan Hellenistik Dönemin sonuna kadar varlığını sürdürdüğü seramik buluntularla izlenmekte olup; 8. yüzyıl ikinci yarısı Geometrik Döneme ait panelli ve meanderli krater gövde parçaları, M.Ö.7-6. yüzyıl Orientalizan düz ağız tablalı tabak ve krater gövde parçaları (Resim: 8), M.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısından kalma "kuşlu ve rozetli" bir kaba alt ağız kenarı, geç 7. yüzyıl- erken 6.yüzyıl İonia *kylix* parçaları, M.Ö. 6. yüzyılın ilk yarısına ait kırmızı firnisli İonia *kylix* parçaları, M.Ö. 6. yüzyılın ikinci çey-

8 Bu adın I. Andronikos Komnenos (1183-1185), II. Andronikos Palaeologos (1282-1328), III. Andronikos Palaeologos (1328-1341) ve IV. Andronikos Palaeologos (1376-1379)'tan hangisine ait olduğu belli değildir.

9 Ön yüz: MAVRC TıBER PP, cepheden büst; arka yüz: K, üstte haç, altta A I atölye, sağda x u, darp.

10 Dipnot 9'da anılan sikke, İmparatorun 15 yıllık iktidarının ilk dört yılında basılmış.

11 Follaro ağırlığı 1 gr. dan az olan ve 1367-1450 yıllarına tarihlenen minik bir sikkedir. Bu sikkelerin arka yüzünde bir haç bulunur. Bizim sikkemizde de arka yüzde bu haç belli belirsiz vardır. Ön yüzde hiçbir şey görülmemektedir. Sikkemizin ağırlığı 0.59 cm.dir.

* Yrd. Doç. Dr. Lale DOĞER, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE.

reğine ait siyah firnisli İonia *kylix* parçaları, M.Ö.5. yüzyılın son çeyreğine ait (420-400) Attika *stemless* kaidesi, M.Ö. Geç 5.- Erken 4. yüzyıla ait siyah firnisli Attika açık kap parçası, muhtemelen aynı tarihli palmet baskılı Attika siyah firnisli içki kaplarına ait parçalar, M.Ö.4. yüzyılın ilk yarısına ait Attika veya yerli siyah firnisli kap parçaları, M.Ö. geç 4. yüzyıl siyah firnisli yerli üretim içe dönük ağızlı kâse parçaları, Erken Hellenistik rulet baskılı gri-siyah firnisli açık kap kaide ve gövde parçası, Batı Yamacı *skyphos* parçası, yaprak baskılı Megara kâse parçaları bu dönemlerden form veren buluntuların bazılarıdır. Ayrıca kırmızı astarlı çatı elemanları da bu dönem buluntuları arasındadır.

Kırmızı astarlı dışa çekik düz ağız tablalı çanak çömlek, Geç Roma Dönemine (İ.S. 3-5. yüzyıl) ilişkin verilerdir. II. Tiberios Konstantinos'a (578-582) ait çok bozuk durumdaki bir bronz sikkeye karşın, M.S. 6. yüzyıl Erken Bizans Dönemi seramiği henüz ele geçmemiştir. Orta Bizans seramik Dönemi ithal olması mümkün az sayıda kırmızı hamurlu, krem-beyaz astarlı, şeffaf açık krem renk sırlı 12. yüzyıl boyalı-sgraffito (*painted-sgraffito*)¹² ve şeffaf yeşil, yeşilimsi sarı, açık sarı, sırlı; kuş figürü, bitkisel ve dejenere Küfi yazı taklidi motifler taşıyan¹³ gelişmiş üslupta (*developed style sgraffito*) (Çizim: 3) ile madalyon üsluplu kazıma-sgraffito (*incised-sgraffito, medallion style*) seramiklere ait açık kap parçalarıyla temsil edilmektedir. 12. yüzyıl ikinci yarısı ve 13. yüzyıla ait ithal veya lokal üretim, çoğunda uçayak izi bulunan Zeuxippos I. ve II. gruplarına ait 34 adet kaide (Çizim: 4) ve gövde parçası ile 166 adet ağız kenarı bu çağımıza sezona içerinde ele geçirilen en yoğun seramik buluntuları oluşturmaktadır¹⁴. I. grup,

12 Bu grup adını ince *sgraffito* ve boyalı dekorasyonun kombinasyonundan almaktadır. Bezeme, dekorasyonlu banlar tarafından kuşatılmış merkezi madalyon şemasından oluşur. Merkezdeki madalyonlar genellikle ince *sgraffito* ile uygulanmış dağılmış palmet, spiral motifleri ile figürler içerir. Dekorasyonun boyalı kısmı, kahverengi veya yeşil olmak üzere ya tek bir renk ya da her ikisinin alternatif olarak uygulanmasıyla oluşturulmuş kıvrım dal banları içerir. Ayrıca dejenere kıvrım dal, zikzak ve spiral motifleri taşıyan *sgraffito* banlar da yer alır. Bazı Korinthos buluntuları için B.k.z. C. H. Morgan, *Corinth XI, The Byzantine Pottery*, Cambridge, Massachusetts 1942, Pl. XLVI, No. 1374; Pl. XLVII, a-h; I. Tzonou-Herbst, *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, Ed. D. Papanikola-Bakirtzi, Athens 1999, 42, Kat.27; Alina Agorasi buluntuları için A.M. Frantz, "Middle Byzantine Pottery in Athens", *Hesperia* 7 (1938), 442, Fig. B (A.26-27); F. O. Waage, "The American Excavations in the Athenian Agora: First Report. The Roman and Byzantine Pottery", *Hesperia* 2 (1933), 326, Fig. 20 (j-n); Selanik buluntusu için B.k.z. Ch. Bakirtzi-D. Papanikola-Bakirtzi, "De la Céramique Byzantine en Grèce à Tessalonique" *Byzantino-bulgaria* VII (1981) 425. Fig. 6; Thebes buluntusu için B.k.z. Ch. Koiakou, *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, Ed. D. Papanikola-Bakirtzi, Athens 1999, 37, Kat.20. Selanik Bizans Kültür Müzesi'ndeki lokal üretim Pydna buluntuları (Bizans Döneminde Kitros) için B.k.z. E. Marki, *Byzantine Glazed Ceramics. The Art of Sgraffito*, Ed. D. Papanikola-Bakirtzi, Athens 1999, 39, Kat. 22-23; Sevr Ulusal Seramik Müzesi'ndeki olasılıkla İstanbul (Constantinople) buluntusu bir örnek için B.k.z. *Musee du Louvre, Byzance. L'Art dans les Collections Publiques Françaises (à la mémoire d'André Grabar)* 3 Nov 1992 1'er février 1993. Ed. Jannic Durand, Irène Aghton, D. Gaborit-Chopin, M.O. Germain, M. Martiani-Haber, C. Morisson. Paris 1992, 393, Kat. 300; Prilep, Niş, Ras'ta Gradina yerleşiminde örnekler için B.k.z. M. Bajalović-Hadžić-Pejić, "Roads and Time of Imports of Byzantine Pottery with Spiral Motifs into the Balkans", *Archaeologia Jugoslavica* 19, Beograd, 1978 (1979), 66, Fig. 3-5.

13 Benzer kuş figürü ve bitkisel bezeme taşıyan seramiklere ilişkin ayrıntılı bilgi ve referanslar için B.k.z. L. Doğer, "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Kuş Figürlü Bizans Seramiklerine Üslupsal Açından Bir Yaklaşım", *Sanat Tarihi Dergisi XI* (2001), Ege Uni. Yayınları, İzmir, 57-96, XXIII-XXVIII; yeni yayınlanmış bir örnek için B.k.z. Byzanz, *Das Licht aus dem Osten Kult und Alltag in Bizantinischen Reich von 4. bis 15. Jahrhundert katalog der Ausstellung in Erzbischoflichen Diözesanmuseum Paderborn*, Paderborn 2001. ed. Christoph Stiegemann. Mainz 2001, 359, IV, 109; bitkisel motif kaynaklı spiral bezemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için B.k.z. L. Doğer, "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki Bitkisel Bezemeli Sgraffito Bizans Kapları", *OLBA IV* (2001), Mersin Üniversitesi Kilikia Arkeolojisi Araştırma Merkezi KAAM Yayınları, 209-223, Lev. 57-71; *sgraffito* ve kazıma-sgraffito seramiklerde Küfi yazı taklidi motiflere ilişkin tipoloji denemesi için B.k.z. L. Doğer, "İslam Sanatı Etkili Küfi Yazı Taklidi Motiflerle Bezeli Sgraffito, Kazıma-Sgraffito Teknikli Bizans Seramikleri", *Anika&Dekorasyon ve Sanat Dergisi* 55 (1999), 179-194.

14 1927 yılında İstanbul kazılarında Hippodrom boyunca devam eden yolla keşif eden Zeuxippos Hamamı civarında ele geçirilen kırmızı hamurlu, kurşun esaslı çok parlak sırlı iyi kalitede bir grup seramik ilk önce D. T. Rice tarafından, Grup C-Parlak Zeytin Yeşili Kaplar (*Shiny Olive Incised Ware*) adı altında sınıflandırılmıştır. B.k.z. D. T. Rice, *Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrom of Constantinople*. A.H. S. Megaw. İse Hippodrom buluntuları dışında, İstanbul'da ele geçirilmiş başka örneklerle de dikkat çekerek seramikler "Zeuxippos Tipi Çanak-Çömlek" (*Zeuxippos Ware*) adı altında Sınıf I ve Sınıf II olarak iki ana gruba ayırmıştır. Ayrıca Sınıf I; IA, IB, IC olarak üç alt gruba ayrılmıştır. B.k.z. A. H. S. Megaw, "Zeuxippos Ware", *BSA* 63 (1968), 67-88. Ancak son yıllarda kazı ve yüzey araştırmalarının artması ile pek çok yerleşimde lokal üretimler tespit edilmiş olup Megaw'ın adlandırdığı bu seramik grubu geliştirilmiştir. İstanbul orijini kaplar gerçek Zeuxippos tipi (genuine Zeuxippos), gerçek Zeuxippos'lara çok parlak sırlarının yanı sıra hamur kalitesi ile de benzer örnekler "İmitasyon Zeuxippos" (*Zeuxippos Ware imitation*), gerçek ürünleri sadece motif ve renk olarak paylaşılan örnekler "Zeuxippos Ailesi" (*Zeuxippos Family*), hamur kalitesi, astar ve sır bakımından gerçek ve imitasyon Zeuxipposlar kadar iyi olmayan bazı buluntular da "Zeuxipposlar'ın Türevi Kapları" (*Zeuxippos Derived*) olarak belirlenmiştir. Bazı örnekler için B.k.z. S. Y. Waksman-J. M. Spieser, "Byzantine Ceramics Excavated in Pergamon: Archaeological Classification and Characterization of the Local and Imported Productions by PIXE and INAA Elemental Analysis, Mineralogy, and Petrography", *Materials Analysis of Byzantine Pottery*. Ed. Henry Maguire. Dumbarton Oaks Trustees of Harvard Uni. Washington,

çok açık sarı renkten, koyu sarı, zeytin sarısı, sarımsı kavuniçi, kahverengimsi turuncu ve yeşilin çeşitli tonları, II. grup da sarı sır üzerine kahverengi ile zenginleştirilmiş sır taşımaktadır ve genellikle iç yüzeyde *tondoda* ve ağız kenarlarında iç içe tek merkezli veya spiralli dairelerle bezelidir. Az sayıda manganiz renk beneklerle zenginleştirilmiş parlak sarı sırlı örnekler de ele geçirilmiştir. Astarlı sırlanmamış yarı mamul kaide ve ağız kenarı parçaları ile çeşitli boyutta, dönemi henüz belirlenemeyen üç ayaklar buradaki bir üretimi düşündürmektedir. 12-13. yüzyıla tarihlenebilecek diğer sırlı Bizans seramikleri sarı ve yeşil sırlı slip dekorlu kap parçaları, şeffaf krem renkli sırlın altına veya üstüne uygulanmış kahverengi, yeşil boya ile bezemeli kırmızı hamurlu kap parçaları ile az miktarda 13. yüzyıl beyaz hamurlu boya dekorlu bazı seramik parçalarıdır. Bu buluntuların tarihi ile Bizans sur duvarlarının inşaa tekniği kronolojisi örtüşmekte olup çok aşınmış bronz sikkeler arasında 2 adet Komnenos Dönemi (1081-1183), 1 adet I. Andronikos Komnenos (1183-1185) sikkeleri de görülebilmektedir.

1 adet III. Mustafa'ya (1757-1774) ait H.1171-M.1757 tarihli Osmanlı sikkesi ile 18. yüzyıl beyaz hamurlu sıraltı mavi, yeşil, eflatun renklerle bezenmiş Kütahya üretimi fincan parçaları, 18. yüzyıl sırsız aplikasyonlu Çanakkale üretimi kap parçaları, koyu yeşil sırlı ibrikli kap parçaları, çatı kiremitleri, lüle parçaları Osmanlı Dönemine işaret etmekte olup 19-20. yüzyıl ithal Avrupa porselen fincan parçaları da ele geçirilmiştir.

TAŞ ESERLER

Emine TOK BAYRAKAL*

2001 yılı kazı sezonu çalışmalarında 26 adet taş eser parçası bulunmuştur. Roma Dönemine ait bir yazıt dışında tüm bu buluntular Bizans Dönemine aittir. 7 adedi *lento* veya söve parçası, 1 adedi yalak, 1 adedi *ambon* korkuluk levhası parçası, 2 adedi *tempon* (?) korkuluk levhası parçası, 1 adedi impost, 1 adedi profilili sütun kaidesi parçası, 2 adedi arşitrav parçası, 2 adedi duvar kaplaması (?), 3 adedi sütunce gövdesi parçasıdır. 5 adedinin ise neye ait oldukları belirlenememiş ancak her biri bitkisel veya geometrik motifler içeren küçük parçalardır. Malzemeleri, beyaz, gri, damarlı mermer ve kireç taşıdır. Söve parçaları hariç yüzeyleri, kazıma veya kabartma tekniğiyle yapılmış bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

Mimarî parçalardan 22 adedi güneydoğu kesimdeki kapı içinde, üzerinde; kazıma tekniğiyle yapılmış haç bulunan biri kale içinde; batı kesimdeki makilik alanda bir yalak, 1 adedi 3 ve 4 No.lu burç arasındaki toprak dolguda, kalenin güneyindeki arazide bir söve parçası ele geçirilmiştir.

Kapı içinde ele geçirilen parçalar, kale içine girişi sağlayan ikinci kapının önündeki merdivende (öзğününde belki rampa?) devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıdır. Bulunduklarında, parçaların bezemeli yüzleri ters çevrilmişti. Söz konusu parçalar muhtemelen kale inşa edilmeden önceki bir dönemde çevrede bulunan bir kiliseye ait olmalıdır. Bu kilise, herhangi bir nedenle tahrip olmuş ve mimarî elemanları kale inşasında devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıdır.

D.C. 1997, 106, 107, I Series D, II Series B, 3 Series C, 4 Series E, 5 Series E, 14 Series R ; G. Berti-S. Gelichi, "Zeuxippos Ware in Italy", *Materials Analysis of Byzantine Pottery*, Ed. Henry Maguire, Dumbarton Oaks Trustees of Harvard Uni. Washington, D. C. 1997, 85-104; P. Armstrong, "Zeuxippos Derivatives from Sparta" *φιλολόγων*, Lakonian Studies in Honour of Hector Catling, ed. J. Motika Sanders, Athens 1992, 1-19; J. W. Hayes, "A Late Byzantine and Early Ottoman Assemblage From the Lower City in Troia", *Studia Troica* 5 (1995), 201, Kat. 1-2, Fig. 1, 201, 202, Kat. 3-36, Fig. 1-3; B. Böhlendorf, "Die Glaiserte Byzantinische Keramik des Beşik-Tepe (Troas), 393, 442-427", *Studia Troica* 7 (1997), 269, Pl. 6, 19 (Abb. 7), Pl. 5, 3 ve Pl. 5, 6 (Abb. 9), Pl. 5, 1 (Abb. 11); B. Böhlendorf, "Ein Byzantinisches Gräberfeld in Troia/Illion", *Studia Troica* 8 (1998), 269, Pl. 6, 19 (Abb. 7), Pl. 5, 3 ve Pl. 5, 6 (Abb. 9), Pl. 5, 1 (Abb. 11); S. P. Uggeri, "Ceramica tipo "Zeuxippos" dal castello di Kyme in Turchia", Kyme Eolica - *Cronache Archeologia* 32, 70-101, Tav. I-VI.

* Arş. Gör. Emine TOK BAYRAKAL, E.Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE.

Kadı Kalesi 2001 yılı kazı ve temizlik çalışmaları süresince tamamı kırık parçalar halinde çeşitli renk ve türlerde cam parçalar ele geçirilmiştir. Bunlar ağırlıklı olarak farklı renk, biçim ve kalınlıkta günlük kullanım camları ile kandiller, pencere camları ve bileziklerdir. Bulunan cam malzemenin kalıba üfleme ile yapılmış bir örneği dışında tamamı serbest üfleme tekniğiyle oluşturulmuştur. Bezemelerde başta âletle şekillendirme olmak üzere, cam ipliği (lifi) ve boyama teknikleri kullanılmıştır. Yeşil ve yeşilin farklı tonları ile mavimsi yeşil renkleri sayıca fazla olup laciverte yakın koyu mavi, açık sarı, siyah ve kahverengi gözlemlenir. Ayrıca renksiz saydam camlar ile bozulmadan dolayı renkleri belli olmayan örnekler de mevcuttur.

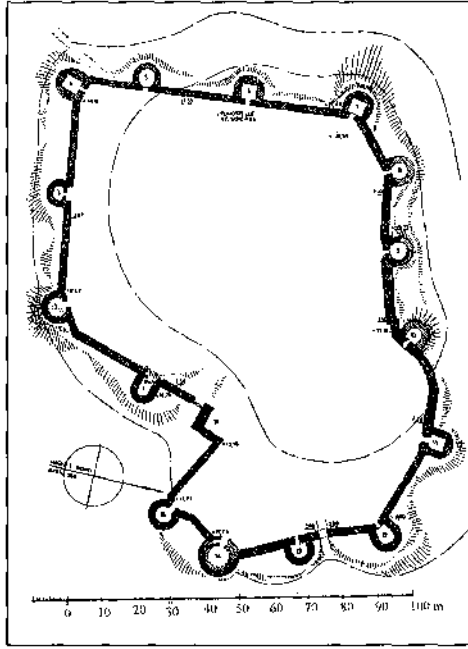
Kap formları ve işlevleri henüz tespit edilemeyen günlük kullanım camları içinde iki tip kaide belirlenebilmektedir. Bunlar çapları 4-8 cm. arasında değişen vurma ve halka kaidelerdir. Halka kaideler ya cam sıcakken camın tabanından çekilerek yapılmış ya da tabana sonradan ilâve edilmiştir. Form veren 23 kaidenin 18 adedi halka diplidir. Ağız kenarları ise sıcakken biçimlendirilmiştir. Tüm örneklerde düzgün ve çepere göre kalındır. Ağız kenarlarının birkaç örneğinde cam lifi bezeme görülür. Bu bezeme ya ağız kenarının bitiminde ya da kenarın biraz altından; bazen cam ile aynı renkte bazen de farklı renktedir.

Kandillere ait olduğu sanılan çubuk ve gövde parçaları da kalede ele geçirilen bir başka buluntu grubudur. Bu parçalarda mavi-yeşil ile zeytin yeşili renkleri ağırlıktadır. Çubuk kalınlıkları üçünde gövdeye doğru genişlemekte, birinde ise kalınlığı değişmemektedir.

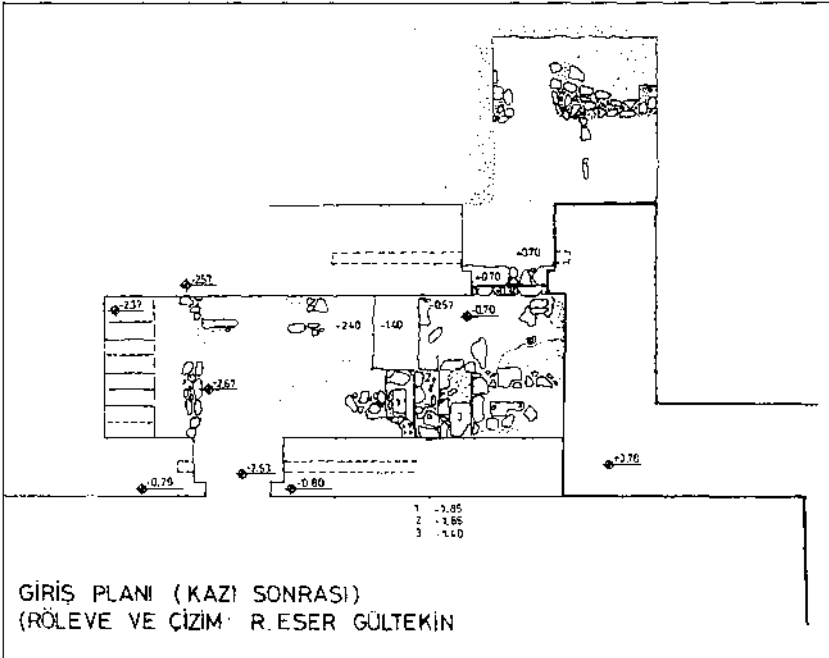
Pencere camlarına ait parçalar koyu yeşil ve açık kahverengi renklerde ve yuvarlak biçimlidir. Dış kenarları içe katlı bu örneklerin çapları 20-22 cm. arasında değişmektedir.

Kazı sonucu ortaya çıkarılan bilezikler biçim ve süslemeleriyle çeşitlilik gösterirler. Ele geçirilen 12 parça bileziğin yuvarlak, oval ve yassı kesitli formları tespit edilmektedir. Bunların düz renkli olanları olduğu gibi üzerine farklı renk ya da renklerde cam katılarak renklendirilmişleri mevcuttur. İki örnekte camın üzerine zeytin yeşili ve kırmızı renkte cam sarılarak bükülmüş, böylece bilezik üzerinde helezonik bir süsleme meydana getirilmiştir. Opak siyah ve yassı kesitli bilezikler üzerine de kırmızı renkli, tek sıra ince bir süsleme şeridi çekilmiştir. Buluntuların kronolojik çalışmaları henüz sonuçlanmamıştır.

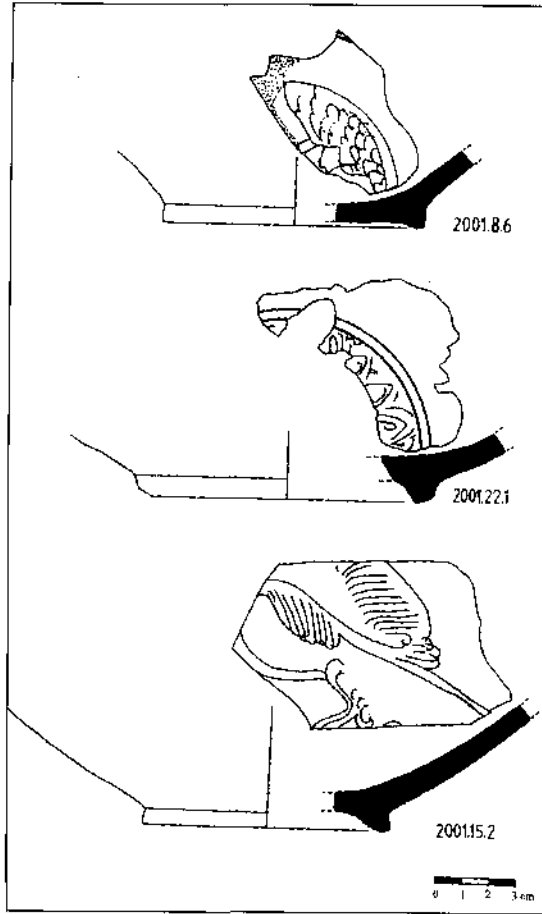
* Arş. Gör. Zeynep ORAL, Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü; E.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bizans Sanatı Doktora Öğrencisi, Aydın/TÜRKİYE.

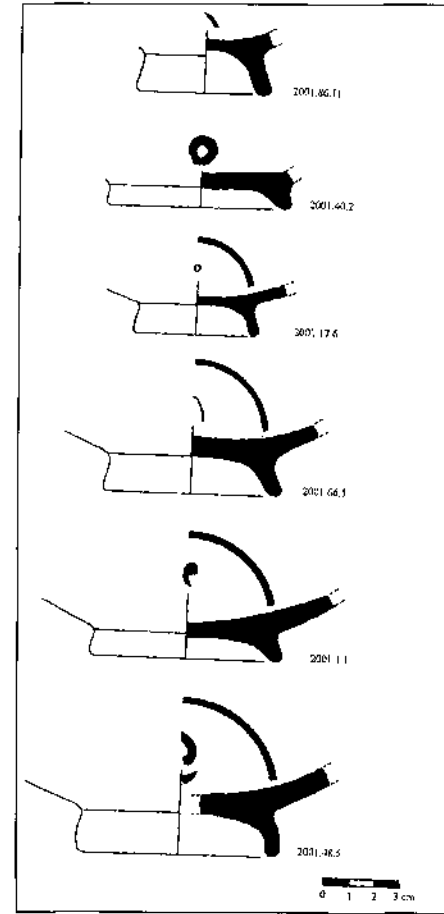
Çizim 1: Kuşadası, Kadı Kalesi'nin plânı
(W. Müller-Wiener 1961)

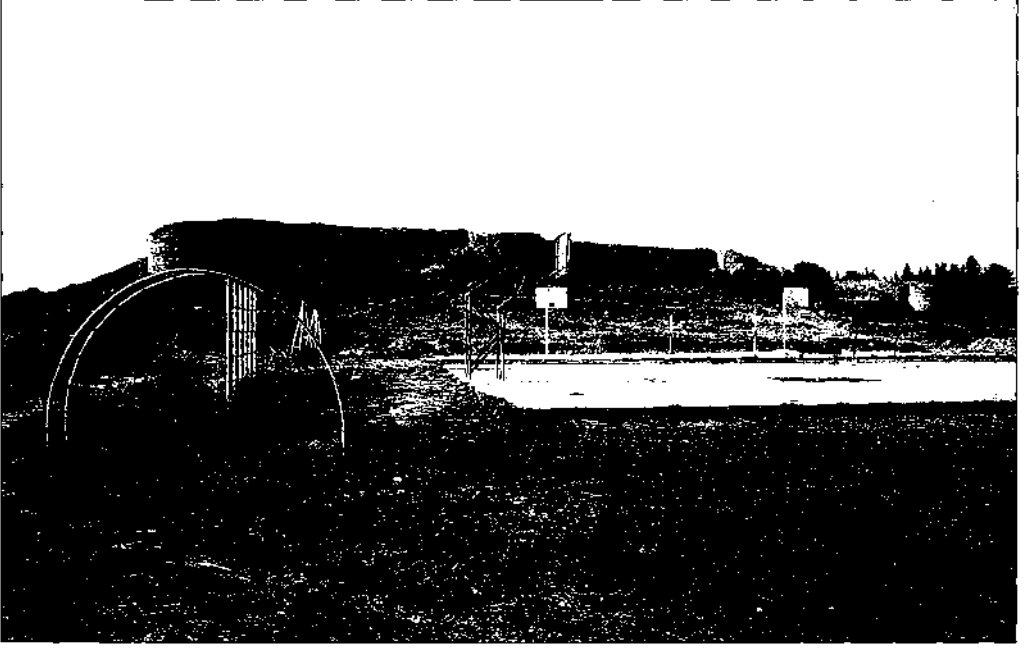
Çizim 2: Kuşadası, Kadı Kalesi'nin doğudaki giriş holü ve kale içinde ka-
pı önü açması

Çizim 3: C. Morgan'ın tipolojisine göre 12. yüzyıl gelişmiş üslupta sgraffito kaide ve gövde parçaları

Çizim 4: 12. yüzyıl ikinci yarısı 13. yüzyıl Zeuxippus tipi kaide ve gövde parçaları

Resim 1: Kuşadası, Kadı Kalesi 2001 yılı çalışmaları sonrası, (güneyden görünüş)

Resim 2: Kuşadası, Kadı Kalesi 2001 yılı çalışmalarında bitki temizliğinin ardından doğu kapısı önünde açığa çıkan duvar

Resim 3: Kuşadası, Kadı Kalesi'nin doğu kapısı önünde sonradan oluşturulmuş giriş holünün bitki temizliği sonrası görünümü

Resim 4: Kuşadası, Kadı Kalesi'nin doğu kapısı önündeki giriş holünde 1 numaralı burca doğru bakış: bitki temizliğinin ardından bir görünüm

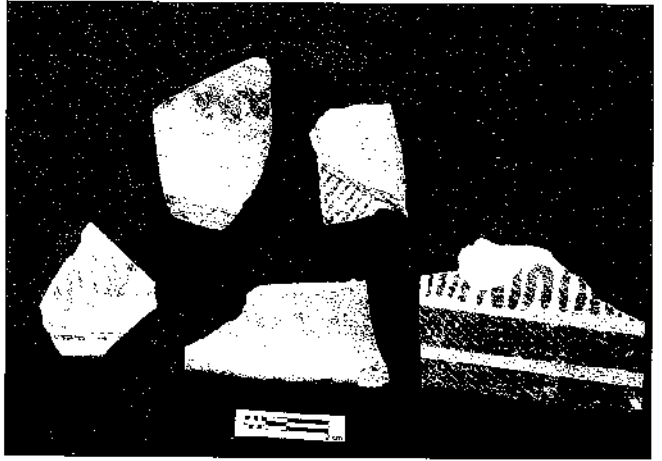
Resim 5: Kuşadası, Kadı Kalesi'nin doğu kapısı önündeki giriş holünde 1 numaralı burca doğru bakış: 2001 yılı çalışmalarının tamamlanmasından sonraki görünüm

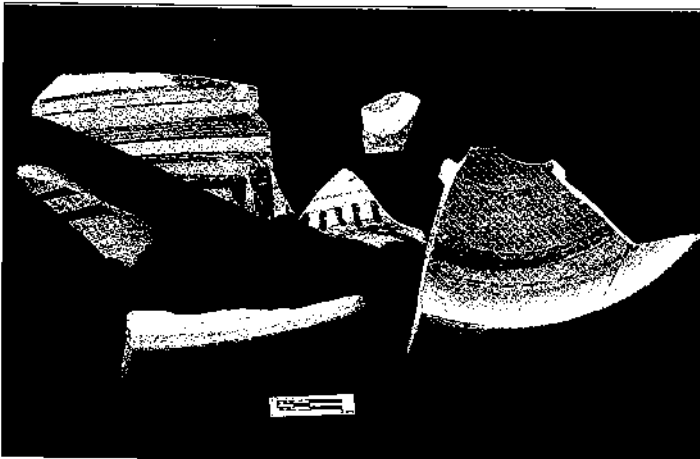
Resim 6: Kuşadası, Kadı Kalesi Orta ve Geç Tunç Dönemi buluntuları

Resim 7: Kuşadası, Kadı Kalesi I.O. 10-8. yüzyıl Protogeometrik-Subgeometrik Dönem seramik buluntuları

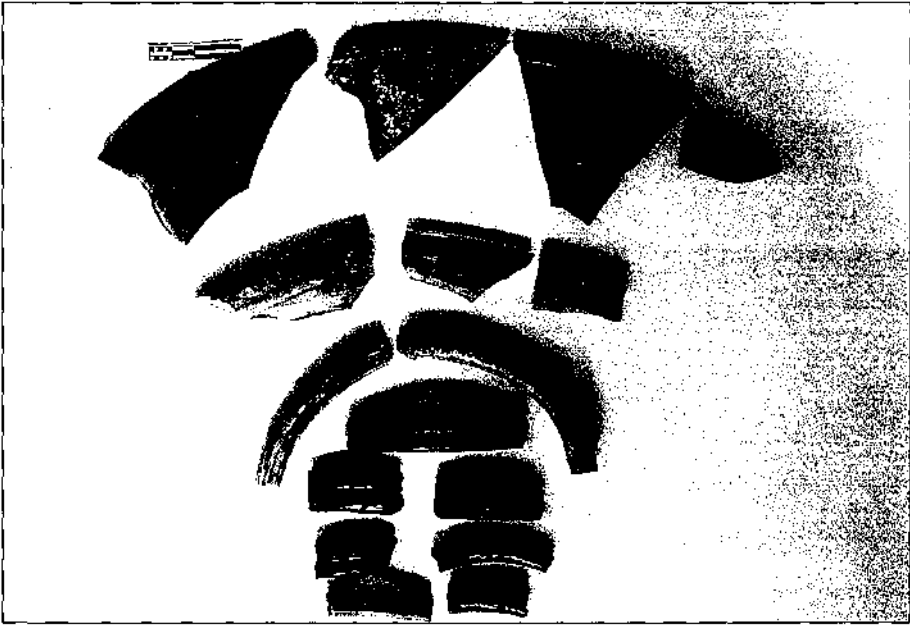
Resim 8: Kuşadası, Kadı Kalesi ithal ve yerli Miken seramiği buluntuları

Resim 9: Kuşadası, Kadı Kalesi I.O. 7.-6. yüzyıl Orientalizan Dönem seramik buluntuları

Resim 10: Kuşadası, Kadı Kalesi İ.Ö. 12. yüzyıl ikinci yarısı Zeuksippo s tipi Bizans seramiklerine ait kaide ve gövde parçaları

Resim 11: Kuşadası, Kadı Kalesi Bizans Dönemi pencere ve cam bilezik parçaları

GORDION 2001

*G. Kenneth SAMS**

Mary M. VOIGT

For the 2001 season of archaeological activities at Gordion, we are most grateful for the cooperation and assistance of the General Directorate for Monuments and Museums; we wish to thank especially Dr. Alpay Pasinli, Ms. Nurhan Ülgen, and Ms. Aliye Usta. We were again privileged to enjoy the warm cooperation and collegiality of the Museum of Anatolian Civilizations and its Director, Mr. İlhan Temizsoy. Mr. Temizsoy retired in 2001 from his office, after a long and distinguished career as leader of one of the foremost museums in the world. Gordion was fortunate to assume a special place in his interests and has profited immensely from his good works. It has been an honor, a privilege, and a pleasure to work with Mr. Temizsoy.

The 2001 season would not have been successful without the good will and assistance of our government representatives. Mr. Vahap Kaya served as representative for excavation, site conservation, and museum activities until mid-season, when Mr. Mehmet Akalın took his place. Mr. Sadık Doğan served as government representative for the Gordion Regional Survey. We are most grateful to all three individuals for their outstanding service, their helpfulness, and the good cheer that each brought to his assignment.

As in past years, the 2001 season at Gordion was conducted under the auspices of the University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology (Jeremy Sabloff, Director), with the continuing cooperation of the University of North Carolina at Chapel Hill, the College of William and Mary, and Santa Clara University. Major funding for the 2001 season was provided by the University of Pennsylvania, the National Science Foundation, and generous private donors.

The 2001 season commenced on June 8 and continued until August 13. The principal activities were as follows: 1.) excavation; 2.) regional survey; 3.) architectural conservation; 4.) object conservation; and 5.) research.

1. EXCAVATION

Professor Mary M. Voigt has provided the following reports on excavation and regional survey, which were carried out under her direction.

This was a transitional year for archaeological field research at Gordion, with limited excavation in preparation for the 2002 season, which will focus on the Late Hellenistic occupation. Excavation and recording (carried out June 30-August 7) was sup-

* Prof. Dr. G. Kenneth SAMS, Department of Classics, CB #3145, University of North Carolina, Chapel Hill, North Carolina 27599-3145 U.S.A.

Prof. Dr. Mary M. Voigt, Department of Anthropology, College of William and Mary, Williamsburg, Virginia 23187-8795 U.S.A.

ported by funds from the University Museum, and by grants obtained by two young scholars (Brendan Burke and Andrew Goldman), each with an independent project that contributed to our overall goals for this season. Since 1993 we have been examining the city as a whole, gathering information on differences between topographic areas (the Citadel Mound, Lower Town, and Outer Town) in order to better understand changes in the form and organization of Gordion through time. In 2001 we focused on the Roman and Hellenistic periods, excavating in two areas on the Citadel Mound: the northwestern zone (where we have been digging with the help of grants to T. Cuyler Young since 1994) and to the north of a large trench excavated by Rodney S. Young along the southern edge of the Citadel (Fig. 1).

In the northwestern zone, Young had excavated a large trench in 1950, removing Medieval and later Roman levels. The earliest material removed were the stone foundations of a relatively well-preserved architectural phase that represents the second of four Roman-period construction phases (Roman 1-4 with 4 being the most recent). Young defined a broad street with a colonnaded walkway to either side, bordered by large rectangular structures. Between 1994 and 1997, we investigated one well-preserved Roman 3 structure with living rooms and an atrium, and a series of long, narrow storage rooms (Fig. 2). Beneath this house we found remnants of earlier buildings, but the plans of these structures were difficult to reconstruct. Our goal in 2001 was to recover information on building plans and settlement plan during Roman Construction Phases 1 and 2.

In 2001 we were able to obtain a better definition of the architectural stratigraphy than had previously been possible; we can now describe distinctive forms of wall construction for Roman Construction Phases 1 through 3. During Phase 1, walls were constructed with a series of large blocks along the outer wall face, and rubble fill along the inner face and between blocks. During Phase 2, walls were of rubble set in a herring-bone pattern. Phase 3 foundations were far more substantial, encasing Phase 2 walls and re-using ashlar blocks robbed from Hellenistic and earlier contexts. We also obtained information on building and settlement plan during Roman Construction Phases 1 and 2. It is now clear that the initial Roman settlement (during the time of Augustus) was formally laid out along the E-W roadway, which was of packed earth, a surface suitable for foot traffic but not for horses or heavy wagons (Fig. 3). Colonnades were added along both sides of the road during Roman 2, and the road was given a gravel surface (Fig. 4). During Roman 3, the edge of the road was reinforced with large stones and cobbles were added to the road bed (Figs. 2, 5).

Along the southern edge of the mound we began excavation under the direction of Brendan Burke (Assistant Professor, American School of Classical Studies). Operation 46 was placed next to a large trench excavated by R.S. Young, where an eroding bulk showed deeply stratified Hellenistic deposits above the level of previously-cleared Late Phrygian or Achaemenid buildings (Fig. 1). The area proved to be extremely interesting because it contained a great variety of domestic contexts, including what we have tentatively identified as a lime kiln, a stable, a subterranean storage area, and, beneath all of this, a large house. Ceramic wasters and manufacturing debris from alabaster vessels were recovered from the upper courtyard and stable, along with a huge red-deer antler set at the base of a blocked doorway. The stratigraphy in this area was unusually clear because of the many layers of ashy trash, and there were few pits. As a result, we now have a second long ceramic sequence for the Hellenistic period that can be compared with that from the elite structures in the northwestern zone.

2. SURVEY

The Gordion Regional Survey, under the direction of Professor Lisa Kealhofer, completed its program of geomorphological fieldwork in 2001. Kealhofer was assisted by geomorphologist David Marsh. The sequence of stratified soil samples that they col-

lected will be used to study changes in soil-formation processes as well as in vegetation, as documented by phytoliths and other plant remains.

In another aspect of survey, Dr. Ayşe Gürsan-Salzmänn has for the past several years been conducting ethno-archaeological research in the region of Gordion. Her research in 2001 focused on agricultural and herding yields, and on consumption patterns, on a household basis across five villages in the area, including Yassihöyük.

3. ARCHITECTURAL CONSERVATION

2001 was a pivotal season for architectural conservation at Gordion. The several-year project to conserve the Early Phrygian Terrace Building (Fig. 6) was at last completed, under the continuing direction of Mr. Mark Goodman. He was again most ably assisted by Ms. Banu Bedel and Ms. Deniz İskender; both are graduate students at the Middle East Technical University. In the conservation of the Terrace Building, Mr. Goodman used the same basic techniques as described last year. Burlap bags filled with pure sand bolster the walls of the structure, while pure clay over a lining of nylon serves as a water-proof capping for the walls. Lines of irregular stones bordering the clay give an indication of the original line of the walls (Fig. 7). Since the burlap is organic and subject to rot, Mr. Goodman had the sand-filled bags covered with non-organic geotextile that had been saturated in a mixture of watery clay mud (slurry) and a co-polymer. We continue to monitor the efficacy of these techniques. In Terrace Building 8, the last of the units to the northwest, the same sand-bagging techniques were used to demarcate a section of the wall that had been robbed out in antiquity. In the antechamber of the same unit, it was necessary to backfill the underlying Megaron 8 of the pre-Terrace citadel phase (Figs. 8-9). A partially-preserved staircase leading up to the northwestern end of the Terrace Building was covered with mudded geotextile in an experimental effort to preserve it (Figs. 10-11).

The roughly 100-meter-long Terrace Building is among the largest single-structure buildings that we know of in ancient Anatolia. The techniques used by Mr. Goodman not only preserve the structure but also greatly enhance its presentation to the public (Figs. 10-11).

Another premier monument of the Anatolian Iron Age is the Gate Complex at the southeastern edge of the Early Phrygian citadel (Fig. 6). Preserved when discovered to a height of about 10 meters, the structure has stood on its own since the 1950s. The only interventions until last year had been cement cappings for both sides of the complex. Yet the effects of exposure have taken their toll. Movement in the rubble core has created a bulge in the south face of the entryway, while the devastating earthquake of 1999 further compromised the condition of the monument. On the good advice of consulting engineers, in 2001 we had metal scaffolding placed in the entryway to prevent the south wall from further deterioration and possible collapse (Figs. 12-13). As a temporary measure, the scaffolding will stay in place until we have stabilized the rubble core of both sides of the structure with a gravity-injected grout consisting of sand, hydraulic lime, and brick dust. Again under the direction of Mr. Goodman, the grouting program was begun in 2001 in order to test materials and to train personnel in the procedures involved (Figs. 14-15). We estimate that completion of this major project will take at least three seasons of work.

A principal concern of long standing has been the so-called Midas Tumulus and its underlying wooden tomb. The anti-erosion measures carried out under the direction of Dr. Naomi Miller continue to be successful. Each year, the amount of soil-retaining vegetation on the tumulus increases. In 2001, we had installed in the tomb and Gordion Museum a much-needed new electrical system, with an emergency power system and generator. While an enhancement for visitors, the new electrical system will also be essential in the installation of a new support system for the wooden tomb, planned to begin in 2002.

4. OBJECT CONSERVATION

Object conservation at Gordion in 2001 was again under the direction of Ms. Jessica Johnson, assisted by Ms. Caird Harbeck. A major undertaking of the season was the re-housing of iron objects in the storage facilities of the Gordion Museum.

5. RESEARCH

Dr. Garreth Darbyshire continued his study of the iron objects from Gordion, as did Dr. Maya Vassileva her study of bronze materials. Pottery specialists were present in good number: Dr. Gül Demir, Lydian and other West Anatolian pottery; Professor Keith DeVries, pre-Hellenistic Greek pottery; Dr. Robert Henrickson, pottery from excavations since 1988. Professor Lynn Roller came to carry out a final check on the figures and designs engraved in large number on the soft-stone blocks of the Early Phrygian Megaron 2.

The year 2001 was an eventful one for the chronology of Gordion. At the beginning of the year, we learned that seeds collected by Mary Voigt from the antechamber of Terrace Building 2, a unit of the Early Phrygian Destruction Level, were consistently dated by radiocarbon to roughly 830-800 B.C. The new date is at least a century earlier than the date traditionally assigned to this important level (ca. 700 B.C.), although we had already begun to suspect, on typological grounds alone, that the conventional dating for the Destruction Level was too low. The implications and repercussions of the new dating are many. The Destruction Level can no longer be associated with King Midas and the invading Kimmerians. The monumental buildings of the Early Phrygian citadel (Fig. 6) now give us examples of Iron Age Anatolian architecture not of the 8th century but of the 9th century B.C. The literally thousands of finds from the Destruction Level give us a picture of Phrygian material culture not of the late 8th century, but of the late 9th century B.C. This last revelation especially is to have chronological ramifications across Anatolia and beyond.

On another chronological front, Professor Peter Kuniholm, who also had the seeds dated, informed us that the logs of the outer casing of the so-called tomb of Midas were cut in the year 740 $\pm$ 4/-7 B.C., on the basis of refined C-14 analysis. On the assumption that the logs were put in use in the tomb soon after they were cut, a date of around 740 is much too early for the death of Midas, who is still being mentioned in Assyrian records in 709. By remarkable coincidence, the new scientific date of 740 falls midway between the two dates given in two texts of Eusebios for Midas' ascension to the throne of Phrygia, 742 and 738. Although the Eusebian dates need to be approached with much caution, inference from Assyrian records suggests that Midas was already king in Phrygia as late as the early 720s or as early as the late 740s. Might then the tomb be that of the predecessor of Midas, who, as implied from the Classical Greek tradition, would have been his father Gordias?

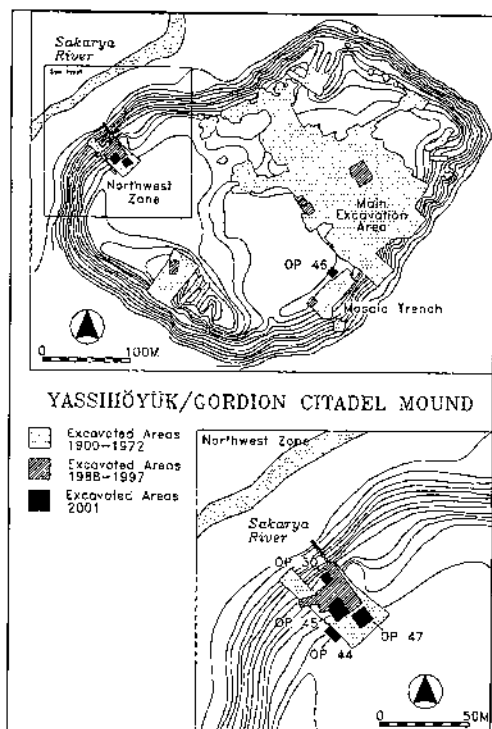
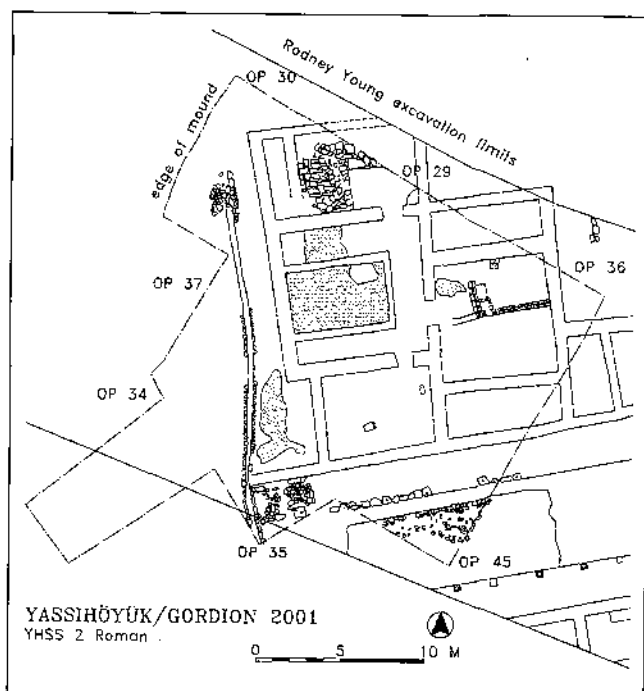

Fig. 1: Plan of the Citadel Mound showing areas excavated in 2001

Fig. 2: Roman Construction Phase 3

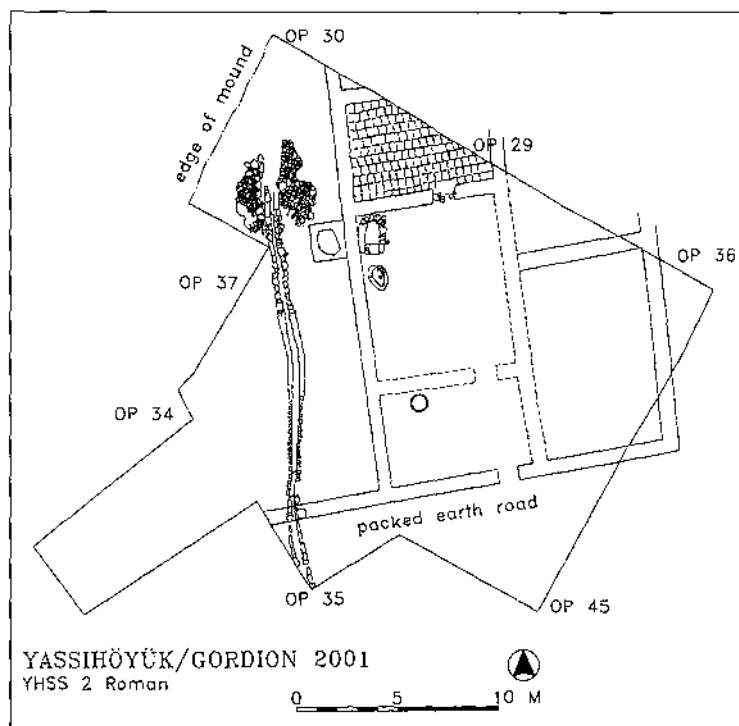

Fig. 3: Roman Construction Phase 1

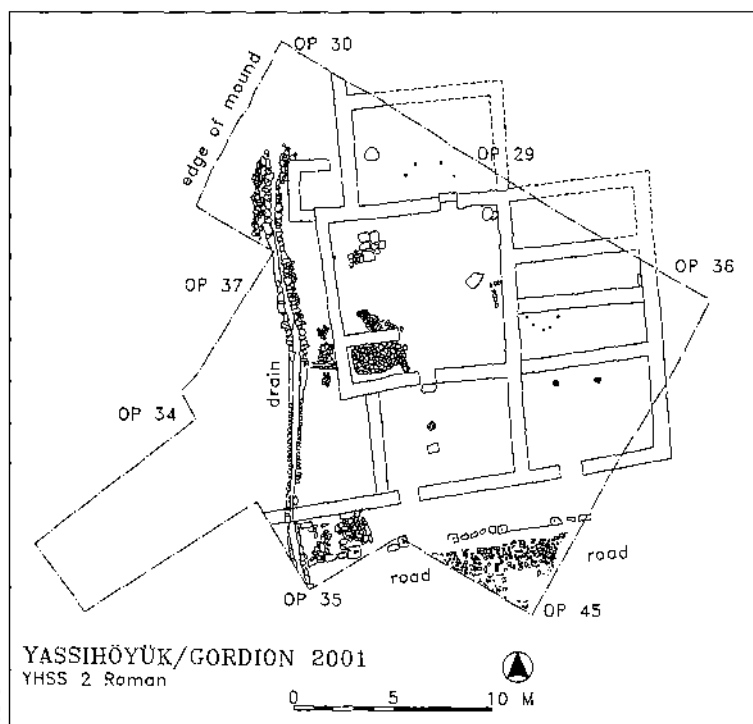

Fig. 4: Roman Construction Phase 2

Fig. 5: Roman Construction Phase 3, roadbed with adjacent colonnade (top of photo)

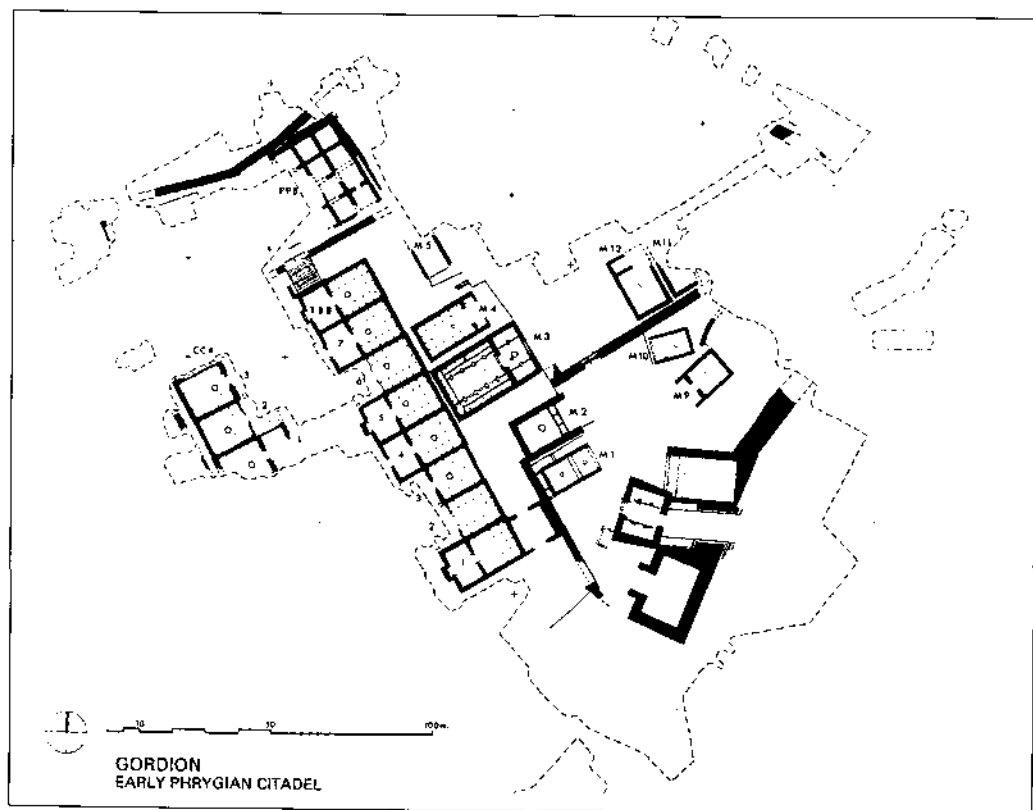

Fig. 6: Plan of Early Phrygian citadel, ca. 800 B.C., showing Terrace Building and, at southeast, Gate Complex

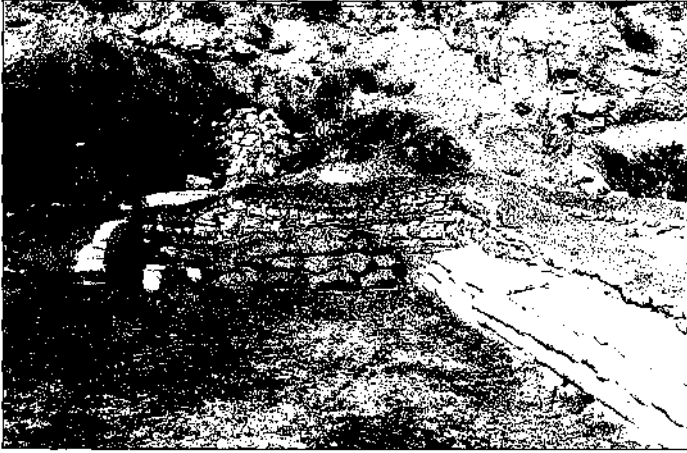

Fig. 7: Terrace Building 1, antechamber (from E), sandbags and overlying geotextile being coated with mud slurry, clay cap-pings with stones marking wall line

Fig. 8: Terrace Building 8 (from SW) at beginning of season (earlier Megaron 8 at bottom)

Fig. 9: Terrace Building 8 (from SW) at end of season

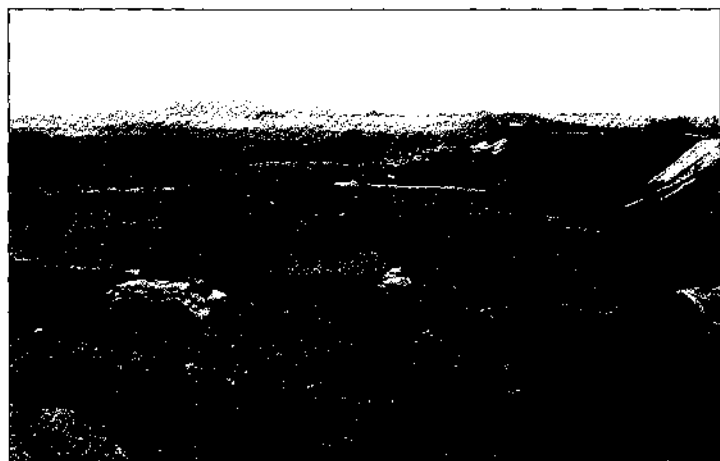

Fig. 10: Terrace Building (from NW), general view at beginning of season (staircase at lower right)

Fig. 11: Terrace Building (from NW), general view at end of season (geotextile-covered staircase at lower right)

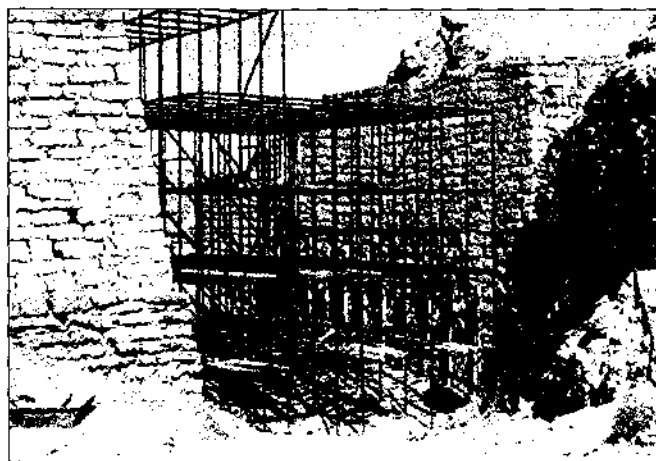

Fig. 12: Early Phrygian Gate Complex (from SE), with scaffolding in passageway

Fig. 13: Early Phrygian Gate Complex (from W), with scaffolding

Fig. 14: Early Phrygian Gate Complex (from N), gravity-fed grouting procedure on exterior (E) face

Fig. 15: Detail of grouting

SARDIS: ARCHAEOLOGICAL RESEARCH AND CONSERVATION PROJECTS IN 2001

Crawford H. GREENEWALT, JR.*

Surveys, excavation, conservation, restoration, touristic enhancement and study projects at the city of Sardis (Fig. 1) in 2001 (early June to mid-August) were conducted by the Archaeological Exploration of Sardis, or Sardis Expedition; which is co-sponsored by the Harvard University Art Museums and Cornell University. For support, assistance and trust, as well as for fundamental permissions, the Sardis Expedition is deeply grateful to the General Directorate of Monuments and Museums, particularly to Director General Dr. Alpaz Pasinli, Excavations Division Director Melik Ayaz and to Excavations Division Officer Nurhan Ülgen; and to Manisa Museum, Director Müyesser Tosunbaş and Assistants Nilüfer Önder, Baran Aydın and Emin Torunlar. The Ministry of Culture Representative was Uğur Hoşgören (from the Uşak Museum), who provided valuable assistance in many ways and offered wise and helpful advice throughout the season.

Survey included geomorphological drilling and coring sondages, topographical mapping and geophysical programs. Geomorphological drilling and coring aimed to locate former channels, i.e., "palaeochannels", of the Hermus River/Gediz Çayı. Modern vegetation patterns had suggested to geomorphologist D.G. Sullivan that the River once had passed close to the ancient city. Drilling and coring (by means of a truck-mounted drill, with tower and hydraulic press; rented from Ege Temel Sondajcılık, Bornova), located a palaeochannel 340 m. north of city site and 9-12 m. below modern ground surface; the palaeochannel could be identified with the Hermus from unique "signature" gravels (notably including basalt from the volcanic fields of Kula, ca. 55 km. to the east; which is traversed by the Hermus alone of waterways near Sardis). The palaeochannel was located in a series of corings that transected its width; where its orientation is north-south. It probably came much closer to the site, perhaps as close as 16 m. from the chain of artificial mounds that define the formal north limits of the ancient city (Fig. 2). Fundamental questions remain: the date of the channel-presumably earlier or later than the time of Alexander the Great, when the river reportedly was twenty stades (3-4 km.) distant from Sardis (Arrian, *Anabasis Alexandri* 1.17.4)- more or less where it is today; the direction of flow (north-to-south or south-to-north ?); and the relevance of river proximity to Sardis for communication, commerce and security.

Topographical mapping was done with Total Station electronic transit and Global Positioning System (GPS) equipment, generously loaned by the British Institute of Arc-

* Crawford H. GREENEWALT, JR., Department of Classics Dwinelle Hall 5305, University of California, Berkeley CA 94720/U.S.A.

haeology. With the latter, 175 hectares were surveyed in walks totaling 184 km. (within 48 days). Survey result provided a more accurate record of topographic relief, notably clarifying the form of ancient sub-surface terraces on lower Acropolis slopes (Fig.3). on one of those terraces, within Building A (a large Roman building of unknown function, which was evidently fortified in Late Roman or Byzantine times), survey identified two large marble voussoir blocks (which were cleared for measurement and subsequently reburied); they belong to an arch with an inner diameter of 13-13.5 m. (Fig. 4). From fill underneath one block was recovered the bronze lid of a small box in the shape of a cross (Fig.5).

Geophysical survey aimed to identify subsurface features in an unexcavated and archaeologically promising part of Sardis: a flat terrace, ca. 100 m. on a side, in central Sardis, just west of the stadium. Survey was conducted by Professor Mahmut Drahor and a small team of his staff and students from Aegean University (G. Göktürkler, E. Şengül, S. Arslan); over a total area of about 20 *dönüm* or slightly less than two hectares, and with four geophysical techniques (magnetic; resistivity, using Twin and Wenner profiles; very low frequency (VFL) resistivity; and seismic). Preliminary results of magnetic survey may show the terrace wall and some less predictable features: anomalies in the middle of the terrace and at the west end of the stadium central axis, and an opening in the "terrace wall" on the stadium axis (Fig. 6).

Excavation was conducted in several parts of the site, and exposed archaeological material ranging in date from the Lydian era of the 7th and 6th centuries B.C. to Middle Byzantine times in the 9th-10th centuries A.D.

On the west side of the city site Archaic city defenses were explored in several places. Attempts to trace the west line of Archaic defenses northward and to identify a connection with the putative north line of Archaic defense, in the chain of artificial mounds on the north side of the city site (Fig. 1, 2), again (as in 2000) was unsuccessful; although a short part of the west defense line was located: the east face of the earlier Archaic defense wall, ca. 40 m. north of the gate (in sector MMS/N). Near the bottom of the wall face rested a gray-ware dish fragment with a short graffito in an undeciphered script; which, according to R. Gusmani, is not obviously Lydian, Phrygian, or Carian.

South of the gate, excavation clarified the form-but not the function-of the glacial and large recess of the earlier Archaic defenses (i.e., which antedate the mid 6th century B.C.). The earlier Archaic glacial-immediately south of the gate-is wider and higher than had been appreciated (more than 30 m. broad; still standing 17-18 m. high, but probably incorporating a natural ridge); and the recess floor rests high up in the glacial (not at ancient ground level, as previously had been supposed (Fig. 7). Chronologically diagnostic pottery fragments from the earlier glacial included at least one Lydian column crater, Lydian lamps, and three Wild Goat-style oinochoe fragments (two of the last illustrated in Fig. 8); which suggest that the glacial was created no earlier than ca. 600 B.C. The earlier glacial was covered with debris from the mid 6th century B.C. destruction that may be associated with capture and partial sack of Sardis by the Persians in the 540s B.C.; and the matrix of that destruction debris contained two bronze arrowheads (trilobate and leaf-shaped) and skeletal remains of two human casualties, which had had been unceremoniously dumped on the glacial, presumably when the Persians took Sardis (Fig. 9). (The glacial may have been a dumping ground prior prior to the destruction; the skeleton of a dog rested on and in glacial earth; Fig. 9). Of the human casualties, one is attested only by left arm bones; the other by most of the skeleton (of a man, tentatively estimated to have stood 1.61-1.65 m. high). Autopsy is scheduled for this summer. The later Archaic glacial contained a lebes/dinos fragment (Fig. 10) that preserves two painted figural friezes; at least one of the human figures wears leggings with diagonal bands, like the figure labeled "This (is a) Lydian (Sardian)" on the Tomb of Xerxes at Persepolis (Naqsh-e Rostam) in Iran.

On the east side of the (sector CW6; Figs. 1, 2 far right) the Archaic defense wall-discovered in 2000-continued to be explored in limited excavation. The internal corridor, which had been destroyed and become archaeologically conspicuous as the result of violent conflagration, may have been an original feature of the defenses (rather than a secondary "tunneled" feature), since its wall and floor appear to be formed of finished mudbrick surfaces. This part of the Archaic defenses has been presumed to antedate the middle of the 6th century B.C. on the slight evidence of construction parallels with early Archaic defenses on the west side of the site, and of a Wild Goat-style pottery fragment that rested on coursed mudbrick under disturbed fill. Not far from the corridor, the defense wall has an exterior east face; partly buried in it was an iron spearhead (Fig. 11): possibly thrust there during an attack, perhaps as late as Hellenistic times, when this part of the exterior face was still exposed. The interior west face of the wall was not located, because of extensive Roman overburden.

In a small sondage on the west side of the city (sector MMS/S, below the floor of a Late Roman house, room 'O'; sondage begun in 1998), excavation in 2001 outside the corner of a Lydian house (from which many household items had been recovered in excavations of 2000) uncovered layers of occupation going back to the early 7th or late 8th century B.C. A leaf-shaped arrowhead of bronze, recovered from a level below, and therefore antedating, that of the mid 6th century B.C. (Persian) destruction, suggest that the leaf-shaped arrowhead is a Lydian type (although it is probably neither the only Lydian type nor an exclusively Lydian one).

From post-Archaic eras, excavation on the east side of the (sector CW6) uncovered fragments of Hellenistic or Roman terracottas figurines, a fragmentary Roman inscription that records a petition to the emperor, and mentions Proconsul Manilius Fuscus, who held office in A.D. 210 and was the husband of a benefactress of Sardis, Flavia Politta; and Fragments of Middle Byzantine glazed pottery. On the west side of the city, paving and cobbles uncovered 15-25 m. east of the Roman Bath-Gymnasium Complex (in sector MMS/N) may be identified with a plaza, possibly one cited in an inscription (IN 36.A1; *plateia Sardonorum*), which had been postulated for this location by M.L. Rautman.

Conservation and related efforts aimed to clean, stabilize, and restore objects and monuments for storage and indoor and outdoor display. Some 13-14 square meters of mosaic paving, which had been lifted in 1990-1992 from a Late Roman portico (at sector MMS/N) were backed and stored in specially-designed racks; (**) and an expanse of mosaic paving in the Byzantine Shops portico was repaired, consolidated, and rebuired for protection (Fig. 12). Fragmentary wall painting that had been recovered in 1995 from a Late Roman house (sector MMS/S, room "E") was consolidated and embedded in a glass-fiber and plaster of Paris matrix. In the group of Lydian and Late Roman house rooms (at sector MMS) scheduled for touristic display, tets to arrest damage to wall and floor surfaces from salt efflorescence were initiated, and a major drainage problem was addressed (and at least temporarily resolved). A small public fountain, which features a restored Archaic lion head from Sardis for the spout and a Archaic palmette for the handle, was installed, near the Temple Artemis, in memory of Professor George M.A. Hanfmann, founding director of the Sardis Expedition.

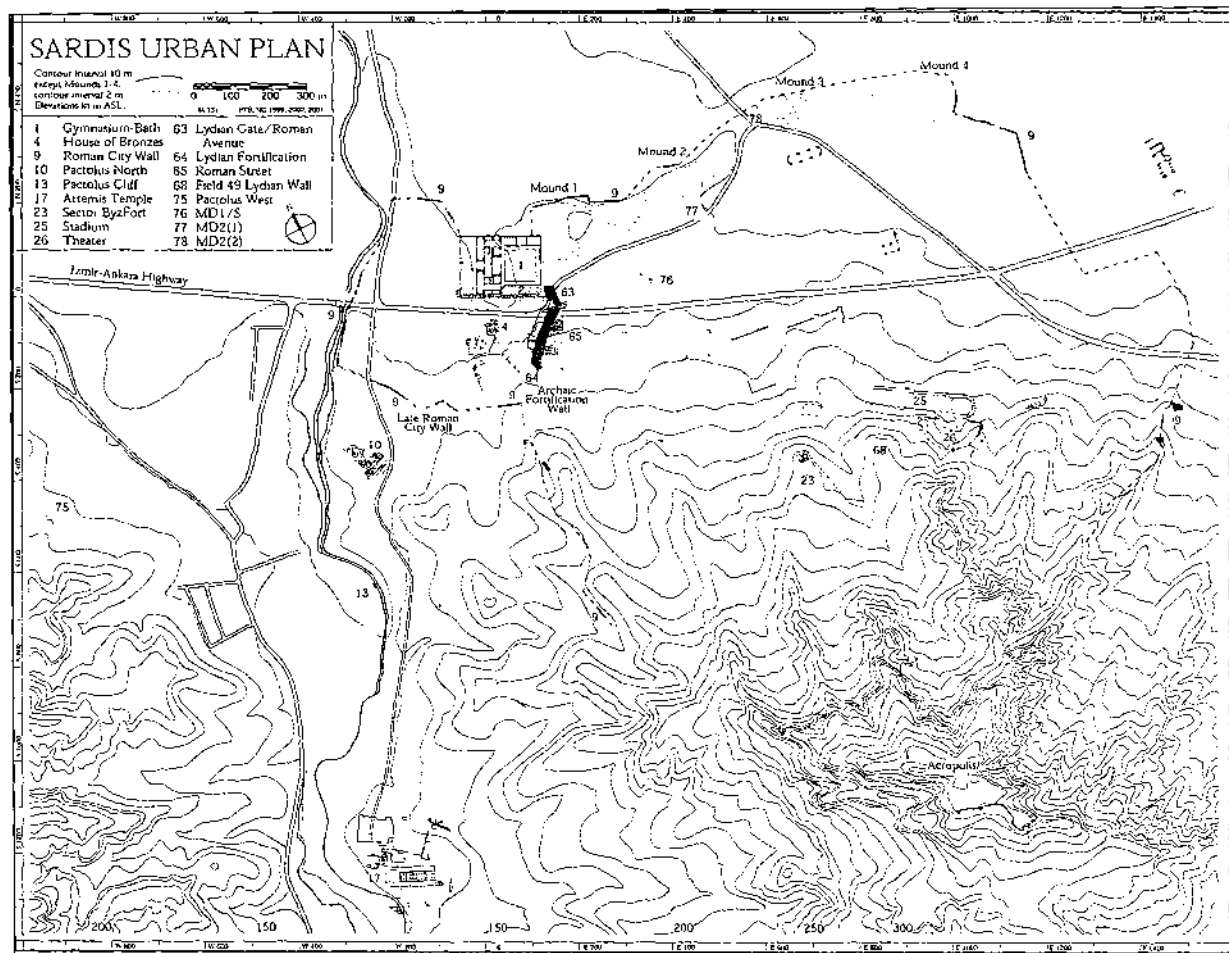

Fig. 1: Sardis, site plan, with key features identified. nos. 63 is at sector MMS/N; 65 at sector MMS; 9, far right, at sector CW6.

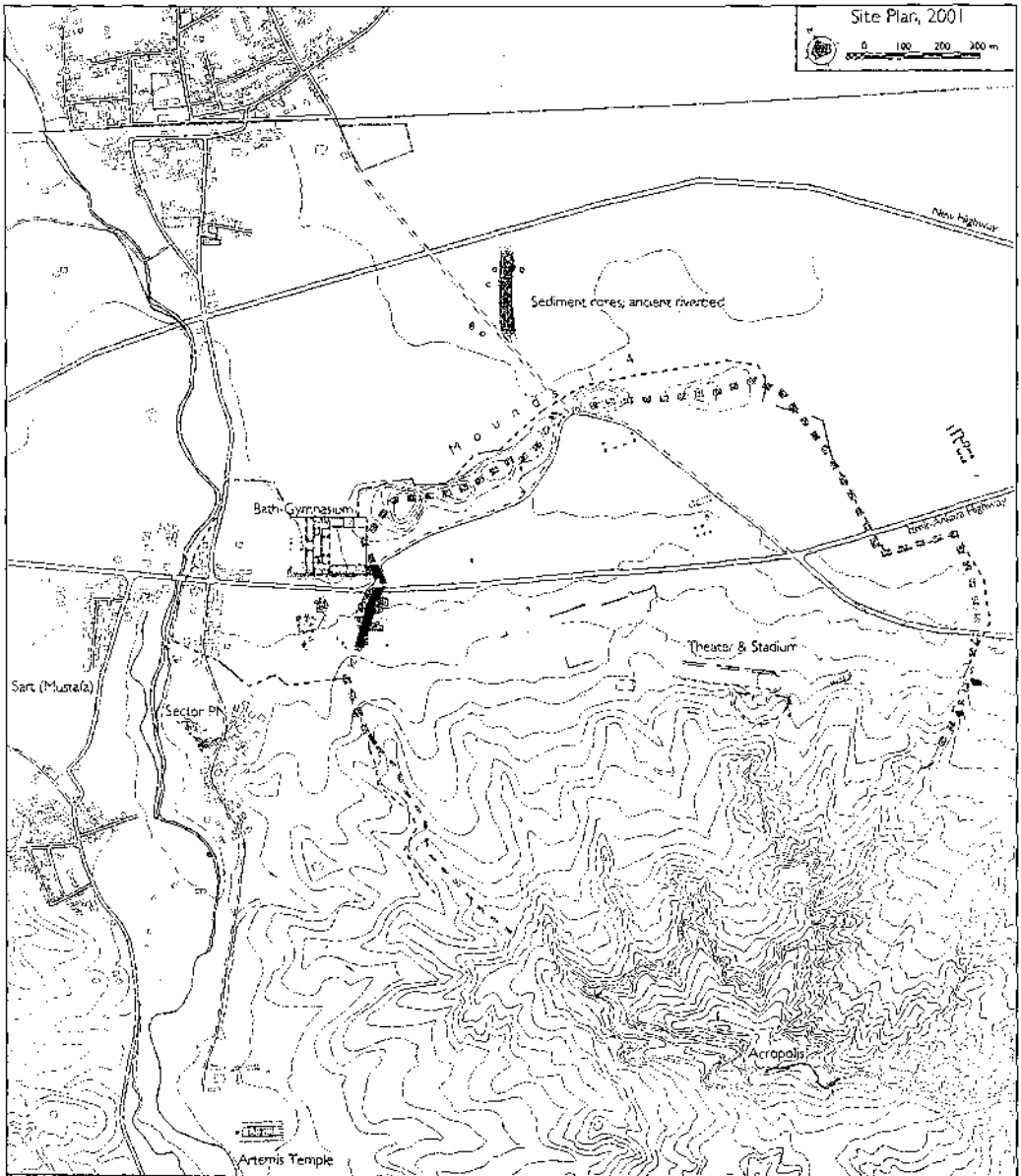

Fig. 2: Sardis, site plan. The Archaic defense line is reconstructed with a thick dashed line. The small circles north of Mounds 1-4 mark the sites of geophysical drilling and coring; a short segment of the early channel of the Hermus River (Gediz Çayı), with its north-south orientation, is reconstructed

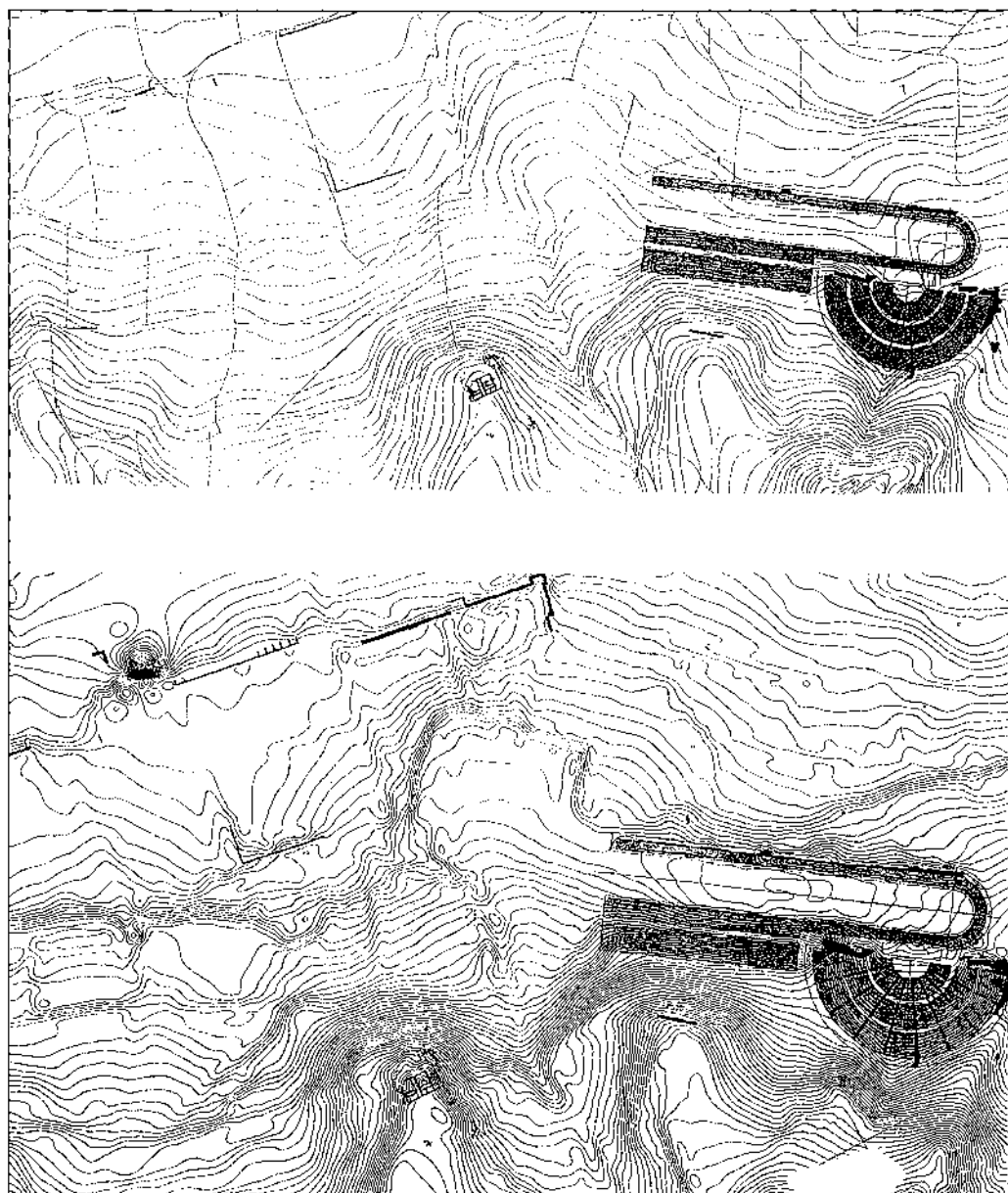

Fig. 3: Central Sardis, on the lower north slopes of the Acropolis (with stadium and theater restored), showing refinements in topographic mapping before (above) and after (below) 2001 surveys with Total Station electronic transit and Global Positioning System (GPS) equipment

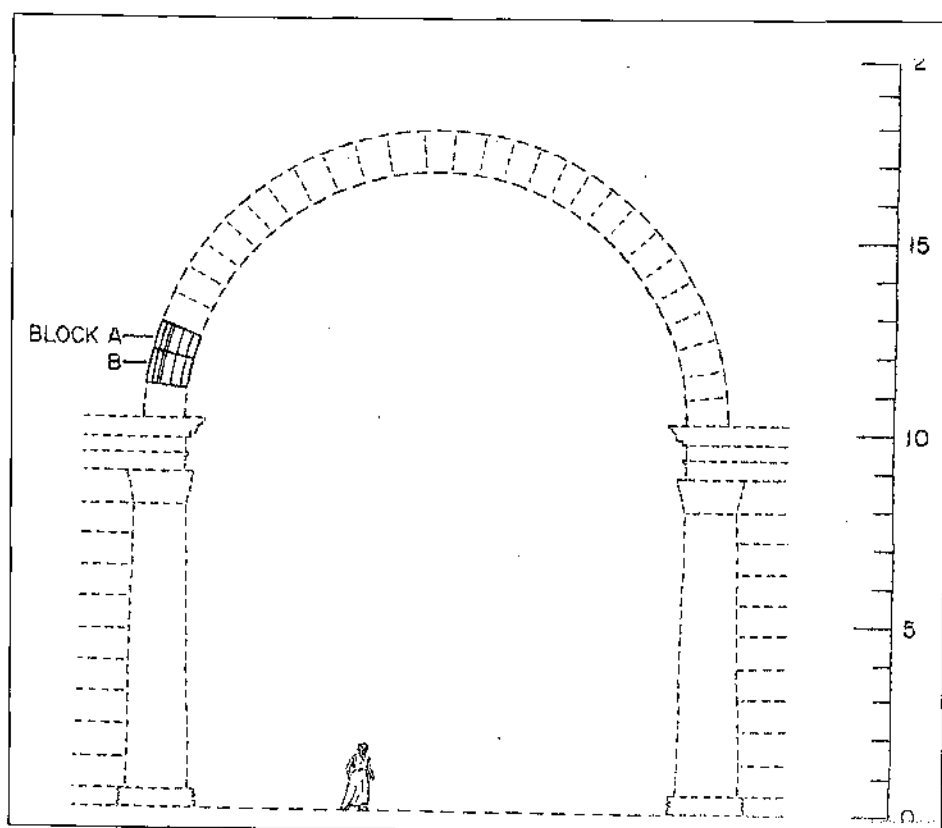

Fig. 4: Voussoir blocks from an arch with a span of 13-13.5 m., restored; the blocks are located inside Building A; see Fig. 1

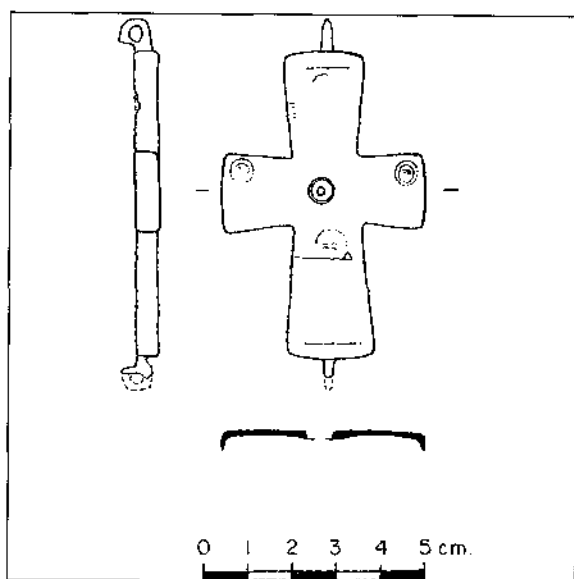

Fig. 5: Bronze lid from a box in the shape of a cross; recovered in Building A (Fig. 1), underneath the voussoir blocks shown in Fig. 4

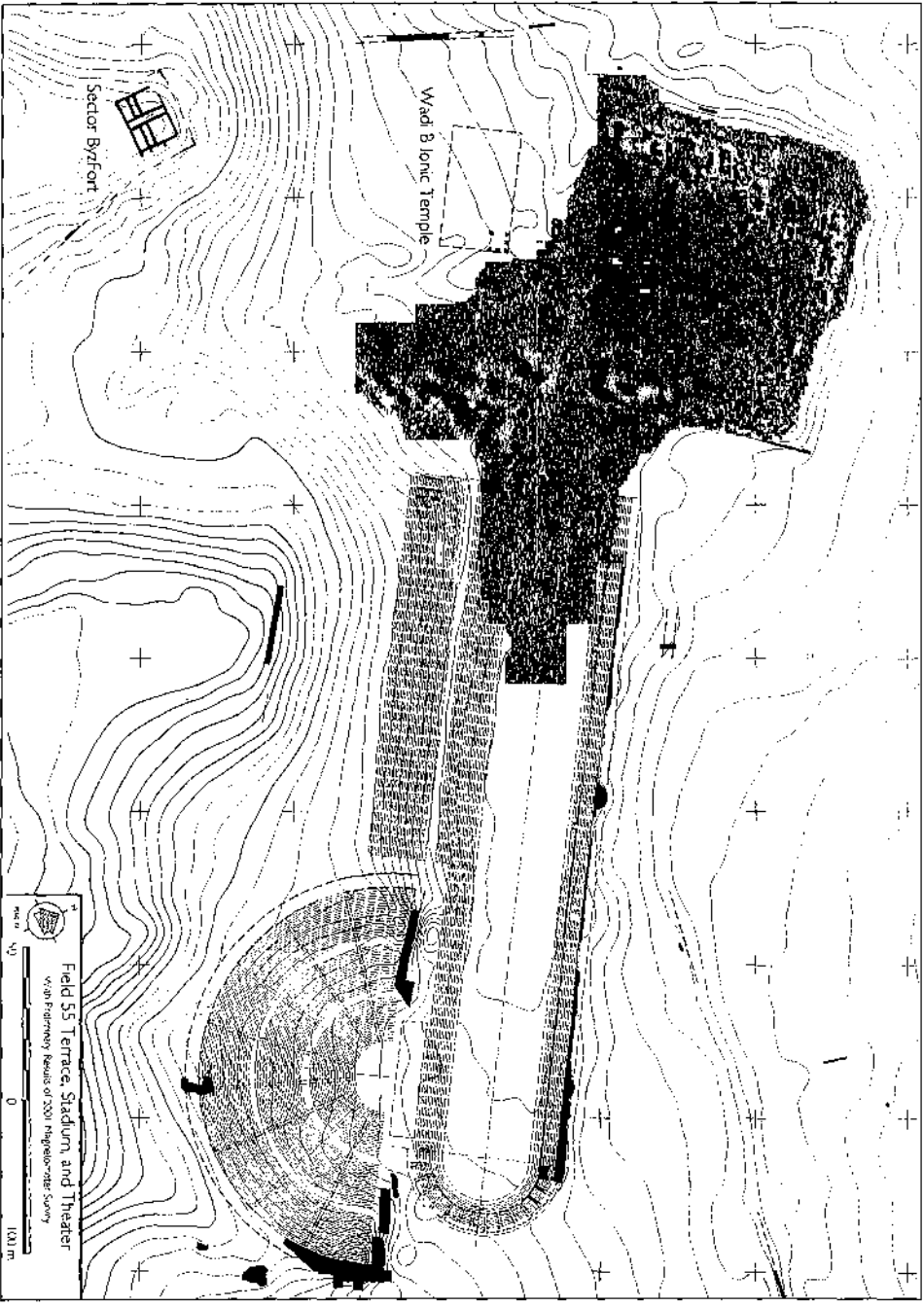

Fig. 6: Central Sardis, on the lower north slopes of the Acropolis (with stadium and theater restored), showing preliminary results of 2001 magnetometer survey

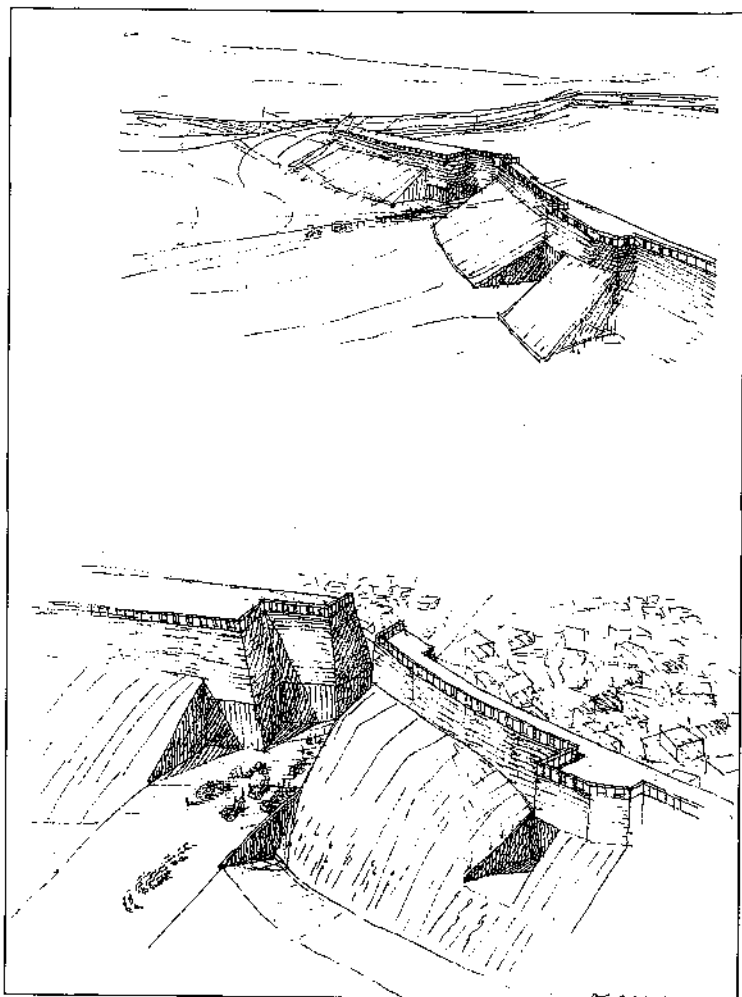

Fig. 7: Earlier Archaic defenses, with wall, glacis, gate passage, at large recess (at right), on the west side of Sardis (sector MMS), reconstructions (by P. T. Stinson): Above, as previously conceived; below, as understood from results of excavation in 2001

Fig. 8: Two fragments of Wild Goat-style oinochoi, recovered from fill layers of the earlier Archaic glacis (at sector MMS; left, P01. 9: 11219; right, P01. 11: 11221)

Fig. 9: Earlier Archaic glacis (sector MMS), partly excavated at left; and with surface exposed at right. A human skeletal assemblage (which rested in destruction debris of the mid 6th century B.C.) is being cleaned at middle right. (A canine skeletal assemblage deposit, which antedates the mid 6th century destruction, is being cleaned at bottom)

Fig. 11: Iron spearhead, which had been implanted in an east face of the (earlier?) Archaic defense wall on the east side of the site (sector CW6; M01. 12: 11222): above, partly excavated in situ; below, after removal and cleaning

Fig. 10: From the later Archaic glacis (sector MMS): lebes/dinos with two painted figural friezes showing one or more men wearing diagonally-striped leggings (P01. 1: 11202)

Fig. 12: Mosaic paving in the portico of the Byzantine Shops, on the south side of the Roman Bath-Gymnasium Complex: after conservation and consolidation (and before reburial)

2001 YILI KARAIN KAZILARI

*Işın YALÇINKAYA**
Harun TAŞKIRAN
Metin KARTAL
M. Beray KÖSEM
C. Merih EREK

GİRİŞ

2001 Yılı Karain Mağarası kazıları; Prof.Dr.Işın Yalçinkaya'nın başkanlığında, 30.07.2001-06.09.2001 tarihlerinde, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve ödeneğinin yanı sıra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığı ile Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'nın maddî katkıları ile gerçekleştirilmiştir¹.

Kazılara katılan uzman grubu bu yayının yazarlarının yanı sıra, Basel Üniversitesi'nden Arkeobotanist Danièle Martinoli ile Paris'teki Institut Paléontologie Humaine'in elemanlarından Sedimentolog Dr.Salah Abdessadok, Sedimentolog Vincent Dettienne ve Paleoantropolog Jean-Luc Voisin'den oluşmuştur². Prehistoryen Aysel Aydil, Bora Cem Sevcen, Orkun Urhan, Ünver Göçen ise alan sorumlusu olarak görev yapmışlardır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı'ndan 16 öğrenci ile Mustafa Kemal Üniversitesi'nden 1 öğrenci de uzmanlar grubuna eşlik etmiştir³.

Aydın Müzesi Müdürlüğü'nden Arkeolog Handan Özkan-Uçar ise T.C. Kültür Bakanlığı'nın temsilcisi olarak kazıya katılmıştır⁴.

2001 yılı yazıları, Karain'in E ve B gözlerindeki bazı plânkarelerin kazılmasıyla sınırlandırılmıştır.

* Prof. Dr. Işın YALÇINKAYA, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Harun TAŞKIRAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE.

Dr. Metin KARTAL, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE.

Dr. M. Beray KÖSEM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, 06100-Sıhhiye Ankara/TÜRKİYE.

Yard. Doç. Dr. C. Merih EREK, Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Hatay/TÜRKİYE.

1 Adı geçen kurumların yetkili ve ilgililerine katkılarından dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

2 Değerli bilimsel katkılarından dolayı yabancı uyruklu uzmanlara çok teşekkür ediyoruz.

3 Öğrencilerimiz; İnan Doğan, Büşra Bolay, Zehra Filiz Bilir, Edibe Sevgi Şentürk, Duygu Tuncay, Banu Kırmacı, Kamuran Bektaş, Seda Başar, Bülent Yerli, Yunus Ayata, Zeynep Bayrak, Ayşe Sağlam, Ülben Demirel, Demet Bilge Pehlivan, Simge Gökçöyün, Tuğba İkiler ve Emre Yalçinkaya üzerlerine düşen her türlü görevi büyük bir özveriyle yerine getirmişlerdir. Kazı ekibi adına kendilerine teşekkürlerimizi sunmayı zevkli bir görev sayıyoruz.

4 Bakanlık temsilcisi Handan Özkan-Uçar'a, titizlikle yerine getirdiği kendi görevinin yanı sıra tüm kazı ekibiyle olan uyumu için teşekkürlerimizi sunuyoruz.

1. E GÖZÜ / ANADOLGU KAZISI

1.1 Kazılan Plânkareler (Çizim: 1)

Ana dolgu üzerinde, G16, G17, G18, G19; H16, H17, H18, H19 ve F16, F17 karelerinde çalışılmıştır. Bu plânkarelerden G ve H kareleri ana dolgunun aktüel tepesi üzerinde, F karesi ise yine ana dolgunun kuzeyinde, ancak yukarıda sözü edilen karelerden daha düşük kotta yer almaktadırlar. Bu karelerde kazılan seviyelerle (arkeolojik-jeolojik) başlangıç ve bitiş kotları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir (Tablo: 1).

KARAIN MAĞARASI "E" GÖZÜ KAZILARI - 2001				
KARE	GH	AH	BAŞ. KOTU	BITİŞ KOTU
G 16	III.2.1/III.3	34	-8.50m	-8.60m
G 16	III.3	35	-8.60m	-8.70m
G 16	III.3/III.4	36*	-8.70m	-8.80m
G 17	III.2.1/III.3	34, 35	-8.50m	-8.70m
G 17	III.3	36*	-8.70m	-8.80m
G 18	III.2.1/III.3	34, 35	-8.50m	-8.70m
G 18	III.3/III.4	36*	-8.70m	-8.80m
G 19	III.3/III.4	37	-8.80m	-8.90m
G 19	III.4	38	-8.90m	-9.00m
G 19	III.4/III.5	39	-9.00m	-9.10m
G 19	III.5	40	-9.10m	-9.20m
G 19	III.6	41*	-9.20m	-9.30m
H 16	III.3	34	-8.50m	-8.60m
H 16	III.3/III.4	35,36*	-8.60m	-8.80m
H 17	III.2.1/III.3	34	-8.50m	-8.60m
H 17	III.3	35	-8.60m	-8.70m
H 17	III.3/III.4	36*	-8.70m	-8.80m
H 18	III.3/III.4	34, 35, 36*	-8.50m	-8.80m
H 19	III.3/III.4	34, 35	-8.50m	-8.70m
H 19	III.3/III.4/III.5	36*	-8.70m	-8.80m
F 16	III.4	37, 38	-8.80m	-9.00m
F 16	III.4/III.5	39*	-9.00m	-9.10m
F 17	III.3/III.4	37	-8.80m	-8.90m
F 17	III.3/III.4/III.5	38, 39*	-9.00m	-9.10m

* İnilen en son arkeolojik seviye

Tablo: 1

1.2. Stratigrafi (Çizim: 2)

Tam metrekare olan G (G16, G17, G18) ve H (H16, H17, H18) plânkarelerinde, 2000 kazı sezonunda kazılmadan bırakılmış olan 34. arkeolojik seviyeden (-8.50 m.) başlanarak 36. arkeolojik seviyenin tabanına (-8.80 m.) kadar inilmiştir. Bu silsilede, III. ana jeolojik ünitenin farklı alt birimlerinin (III.2.1, III.3, III.4) sediman yapısı ile karşılaşılmıştır (Tablo: 1).

Ana dolgunun batısında yer alan ve kare parçacığı halinde olan H19'un kazılan 34. - 36. arkeolojik seviyeleri III. jeolojik ünitenin III.3, III.4 ve III.5 alt birimlerinin ve üze-

rinde bulunan kaizer blok nedeniyle, kazı güvenliği açısından kazılmadan sütun şeklinde bırakılan G19 kare parçasının bu yıl -9.30 m. kotuna kadar kazılan kısmı (37. ve 41. arkeolojik seviyeler arası) ise, yine III. jeolojik ünitenin III.3, III.4, III.5 ve III.6 alt birimlerinin sedimanlarını vermiştir (Tablo: 1).

Ana dolgunun kuzeyinde yer alan F16 ve F17 plânkarelerinin kazılan üç arkeolojik seviyesi (37. - 39.) de yine III. jeolojik ünitenin (III.3, III.4, III.5) farklı sedimanlarını içermektedir. Böylece 2001 yılı E gözü kazısında H19 ve G19 kare parçaları hariç, toplam 8 tam karede çalışılmıştır. Sonuç olarak, kazılan tüm seviyelerde III. jeolojik ünitenin genel sediman yapısı hâkimdir. III.6, yalnızca G19 plânkaresinin 41. arkeolojik seviyesinde ortaya çıkmıştır. Öte yandan, özellikle III.3, III.4 ve III.5 seviyelerde gözlemlenen çok sayıda küçük radyolarit çakıllar, mağaranın zaman zaman sel sularına maruz kaldığını göstermektedir.

1.3 Kültürel Stratigrafi ve Arkeolojik Buluntular

E gözünde 2001 yılında kazılan toplam 8 tam plânkareden elde edilen arkeolojik buluntuların tümü Orta Paleolit'in çeşitli evrelerine aittir. Ancak dolguda yer yer oluşmuş olan yarık ve çatlaklar ile hayvan etkinliklerinden kaynaklanmış olabilecek bir buluntu karışmasının olduğu da kesindir. Nitekim, piramit ve prizmatik biçimli dilgicik çekirdekleri ve ön kazıyıcı gibi Karain Epi-paleolitik seviyelerine özgü tipik parçaların, G plânkarelerinin III.3 jeolojik seviyesinde bulunması, bu karışmanın kuşku götürmez kanıtıdır. Ancak durum ne olursa olsun, yukarıdan aşağıya doğru kültürel stratigrafiyi saptamak olanaklıdır.

III.2.1 seviye, Karain tipi *moustérien* nitelendiren parçaları içermektedir. Önceki yıllardan da bilindiği gibi, Karain tipi *moustérien* içinde kenar kazıyıcılar ve uçlar, bu ıralayıcı tipler olup çoğunluğu oluştururlar (Çizim 3: 1, 2). Levallois işçiliğini yansıtan yonga, dilgi ve çekirdek gibi yongalama ürünleri, bu tekniğin Karain tipi *moustérien*de yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Levallois taşımaları üzerine yapılmış aletler, üstün bir işçilik gösterirler.

III.3. seviye Karain tipi *moustérien* ile Quina tipi *moustérien* tipik parçalarını bir arada vermiştir (Çizim 3: 4-10). Bu nedenle geçen yıl ileri sürülen, III.3'ün Karain mağarasındaki iki farklı orta paleolitik kültürün geçiş evresini oluşturduğu savı kesinlik kazanmaya başlamıştır. Böylece III.3'ün *charentien* geleneğinin devam ettiği, ancak Karain tipi *moustérien*in ilk elemanlarının ortaya çıkmaya başladığı kültürel bir evreyi temsil ettiği söylenebilir. Bu seviyede dikkati çeken bir diğer husus da Karain'e özgü denebilecek bir âlet tipinin varlığıdır. Daha önceki yıllarda tipik örneklerine rastlanan bu parçalarda uç bitimi tek kenardan küçük bir çentikle asimetrik bir görünüm kazanmıştır. Bu âlet tipi şimdilik "uç-delici" olarak adlandırılmıştır (Çizim 3: 7). III.3 jeolojik seviyede *Kombewa* tekniğinin kullanıldığını gösteren bir yonga da ele geçirilmiştir (Çizim 3: 3). Esasen bu tekniği yansıtan örneklerle daha önceki yıllarda da rastlanmıştır (Taşkıran, 1996: 127, Levha. LXXVII).

III.4. jeolojik seviye ise *charentien*in oturma tabanını vermektedir. Bu seviyeden *charentien*in tipik örnekleri ele geçirilmiştir (Çizim 4: 1-5). Yongalar kalın ve düz topukludur (Çizim 4: 1). Gerek yongaların, gerekse kaba çekirdeklerin formları yongalamanın sert vurguyla yapıldığını göstermektedir. Kalın yonga taşımaları üzerine basamak pulcuklu düzeltilelerle yapılmış kenar kazıyıcılar en sık rastlanan âlet tipidir. Özellikle yatay kenar kazıyıcılar yıl bir işçilik gösterirler (Çizim 4: 3). Bu âletlerin yanı sıra kalın taşımaları üzerine yapılmış uçlar ve dişlemeliler de (Çizim 4: 4, 5) endüstri topluluğu içinde sıklıkla rastlanan âletlerdir. III.4'ten ele geçirilen bir keski de, âlet yelpazesi içinde yer almaktadır (Çizim 4: 2). Keskinin daha küçük ve daha farklı örneklerine 2000 yılı kazı sezonunda III.5 jeolojik seviyede rastlanmıştır (Yalçinkaya ve diğ., 2002: Çizim 7: 6, 7).

2001 yılında henüz ilk kez kazılmış olan III.5'in endüstri topluluğu açısından yorum yapmak için vakit henüz erkendir. Ancak bazı âletlerin *patin*asında büyük bir fark-

lılık ve hammadde bozulma görülmektedir. Parçalar oldukça kaba ve kalındır (Çizim 4:6-8). Şimdilik belki de bir *proto-charenti*den söz edilebilir.

1.4. Fauna

"E" gözünde bu yıl yapılmış olan kazıda, her yıl çıkan alışlagelmiş hayvan kalıntılarının yanı sıra, farklı kalıntılar da ele geçirilmiştir. G17 plânkaresinin 35. arkeolojik seviyesinde ortaya çıkarılan bir gergedan (*Rhinoceros*) üst çenesi, Karain kazılarında bugüne kadar bilinen fauna topluluğuna yeni bir hayvan türünün daha eklenmesine olanak vermiştir. Büyük bir kalker blok altında bulunan çene alçı gömlek içine alınarak kaldırılmış ve kazı sırasında restorasyonu ve konservasyonu yapılmıştır.

Yine F16 karesinin 39. arkeolojik seviyesindeki büyük bir konkresyon oluşumu içinde bulunan oldukça bozulmuş ve tahribat görmüş durumda olan bir file ait gibi görünen bir diş ile küçük bir task parçası da ele geçirilmiştir.

Kalın derili hayvanlara ait olan bu tür buluntular, bir yandan batı Akdeniz yöresindeki *pleistosen* faunasındaki çeşitlenmeyi göz önüne sererken, öte yandan Karain Orta Paleolitik insanların avlanmada bir hayli uzmanlaşmış olduklarını göstermektedir.

Ayrıca, bu yıl çok sayıda taşıl hayvan pisliklerine de rastlanmıştır. Bu türden buluntular üzerinde ileride yapılacak olan analiz çalışmaları, insanlarla birlikte mağara içinde yaşamış olan ya da insanların mağarayı terk ettikleri dönemlerde Karain'i iskân eden hayvanların hangileri olduklarını gün ışığına çıkarabilecektir.

Karain Orta Paleolitikte uzmanlarca saptanan bazı önemli hayvan türleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir (Tablo: 2).

KARAIN MAĞARASI "E" GÖZÜ FAUNAL BULUNTU TÜRLERİ			
ARTIODACTYLES	PERISSODACTYLES	CARNIVORES	PROBOSCIDIENS
Capra aegagrus	Equus caballus	Ursus spelaeus	Elephas sp.
Capra ibex	Equus hydruntinus	Ursus arctos	-
Ovis gmelini	Hippopotamus amphibius	Ursus sp.	-
Gazella sp.	Rhinoceros sp.	Crocota crocota spelaea	-
Bos sp.	-	Panthera pardus	-
Bovidae indet (cf. Bubalus)	-	Panthera (Leo) spelaea	-
Cervus elaphus	-	Lynx sp.	-
Dama dama	-	Felis silvestris	-
Capreolus capreolus	-	Canis lupus	-
Sus scrofa	-	Vulpes vulpes	-
-	-	Meles meles	-
-	-	Martes martes	-

Tablo: 2

II. B Gözü Kazısı

Bu gözdeki kazının amacı, bir yandan jeolojik ve kültürel silsileyi gün ışığına çıkarmak, öte yandan bu silsileyi Karain E'deki ve Öküzini'ndeki silsilelerle karşılaştırmaya olanak verebilecek verileri elde etmektir.

II.1. Kazılan Kareler (Çizim: 5)

Kaziya 1985 yılından bu yana kazılmamış olan D14 karesinin 15. arkeolojik seviyesinden başlanmış ve 22. arkeolojik seviyenin tabanına kadar inilmiştir. Daha sonra D13 karesinin kazısına geçilmiştir. Karenin özellikle doğu ve kuzey kenarı çok tahribata uğramış durumdaydı. Bu plânkarenin kazılmasıyla tahribat ve tahrip olma riski tamamen ortadan kaldırılmıştır. Bu iki karenin dışında mağaranın güney duvarına yaslanmış olan C13 ve C14 kare parçacıklarında da kazılar sürdürülmüştür. B gözünde kazılmış olan kareleri, kaldırılan arkeolojik - jeolojik seviyelerle bunların başlangıç ve bitiş kotları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir (Tablo: 3).

KARAIN MAĞARASI "B" GÖZÜ KAZILARI – 2001			
C 13 KARESİ			
AH	GH	BAŞLANGIÇ KODU	BİTİŞ KODU
18	P.I.2	-3.90m	-4.00m
19*	P.I.2	-4.00m	-4.10m
C 14 KARESİ			
16	P.I.1	-3.70m	-3.80m
17	P.I.2	-3.80m	-3.90m
18	P.I.2	-3.90m	-4.00m
19*	P.I.2	-4.00m	-4.10m
D 13 KARESİ			
20	P.II / P.III.1	-4.10m	-4.20m
21	P.II / P.III.1 / P.III.2	-4.20m	-4.30m
22	P.II / P.III.1 / P.III.2	-4.30m	-4.40m
23	P.III.1 / P.III.2	-4.40m	-4.50m
24	P.III.1 / P.III.2	-4.50m	-4.60m
25	P.III.2 P.III.3 / P.IV	-4.60m	-4.70m
26	P.III.3 / P.IV	-4.70m	-4.80m
27	P.III.3 / P.IV / P.V	-4.80m	-4.90m
28*	P.IV / P.V	-4.90m	-5.00m
D 14 KARESİ			
15	P.I.1	-3.60m	-3.70m
16	P.I.1 / P.I.2	-3.70m	-3.80m
17	P.I.1 / P.I.2	-3.80m	-3.90m
18	P.I.2	-3.90m	-4.00m
19	P.I.2 / P.II	-4.00m	-4.10m
20	P.I.2 / P.II	-4.10m	-4.20m
21	P.II / P.III.1	-4.20m	-4.30m
22*	P.II / P.III.1	-4.30m	-4.40m

* İnilen en son arkeolojik seviye

Tablo: 3

II.2. Stratigrafi (Çizim: 6)

Jeolojik katlaşım P.I seviyesiyle başlamaktadır. Ancak, D14 karesinde *holosende* açılmış olan bir çukur, *holosen* sedimanlarının *pleistosen* katlaşımının içine doğru girmesine ve arkeolojik buluntuların karışmasına neden olmuştur.

Pleistosen I, daha önceki yıllarda olduğu gibi P.I.1 ve P.I.2 olmak üzere iki alt seviyeye ayrılmaktadır. P.I.2, bol kemikli ve bol kalker taşı bir seviyedir. Kemik yığınlarının zenginliği bu seviyeyi P.I.1'den ayırmayı gerektirmiştir. Öyle ki kemikler kazarak değil de, daha çok elle toplanmış ve böylece bir seviyeden kovalar dolusu kemik gün ışığına çıkarılmıştır. Sediman yok denecek kadar azdır. Ancak, kalsiyum karbonatlı suların bu seviyenin içlerine kadar sızması, yer yer kemiklerin topak halinde birleşmelerine neden olmuştur.

D14 plânkaresinin 19. arkeolojik seviyesinde P.II'nin sediman yapısıyla karşılaşmıştır. Bu seviye, P.I.'in sediman renginden daha koyu renkli (kahverengi) ve ince kumlu olup köşeli küçük kalker taş döküntü içermektedir.

Bunun altında P.III jeolojik ünite yer almaktadır. Sediman yapısı dikkate alınarak bu ünite P.III.1, P.III.2, P.III.3 ve P.III.4 olmak üzere alt seviyelere ayrılmıştır. D14 plânkaresinin yalnızca P.III.1 seviyesine kadar inildiğinden P.III.'ün diğer alt seviyelerini D13 plânkaresinde gözlemlemek olanaklıdır. P.III.1, çok sert bir kalsit kuşak içermektedir. Bu kuşağın mağaranın güney duvarına yaslanan kısmı oldukça kalın olup yaklaşık 10-15 cm. civarındadır. Kuzeydoğuya doğru kalınlığı azalmakta, 3-5 cm.ye kadar inmektedir. Bu kalsitli kuşak içinde diktir bulunmamaktadır. Bu yapı, yerleşimin zayıf olduğu yağışlı bir evreyi temsil ediyor görünmektedir. Bir başka deyişle, Orta Paleolitik ile Üst Paleolitik arasında yağışlı bir evrenin hüküm sürdüğü söylenebilir.

P.III.1'in altındaki P.III.2 seviyesi oldukça yumuşak az karbonlu, ancak külsüz bir yapıdadır.

P.III.3, mağaranın güney duvarına yaslanmış olarak lokal bir biçimde görülmüştür. Kalsiyum karbonatlı sulardan ötürü çimentolaşmış bir sediman yapısı vardır, bol kalker taşıdır. Bu seviyenin mağarayı ne ölçüde kapladığını şimdilik kesin olarak söylemek olanaksızdır. Ancak mağara içindeki kesitler incelendiğinde, yer yer lokal olarak bulunduğu söylenebilir. Ancak kesin bir yargıda bulunmak için kazıların ilerlemesini beklemek gerekmektedir.

P.IV, bol kumlu, yumuşak bir sediman özelliğine sahiptir, çok sayıda kalker diktir içermektedir. D13 karesinin 27. arkeolojik seviyesinde görülmeye başlayan P.V, oldukça sertleşmiş ve taşsız bir yapıdadır. Kazısı sırasında keski ve çekiç kullanmak zorunda kalınmıştır. Sertleşme daha sonradan bu seviyeye sızan sularla oluşmuş gibi görünmektedir.

II.3. Kültürel Stratigrafi ve Arkeolojik Buluntular

Karain B'nin kazılan dolgusuna kültürel stratigrafi açısından bakıldığında P.I, Epi-Paleolitik; P.II, Üst Paleolitik; P.III ise Orta Paleolitik katlaşımları temsil etmektedir.

P.I.1'in yontmataş buluntu topluluğu, mikrolitlerden (Çizim 7: 1-10); ön kazıyıcılardan (Çizim 7: 11-13), budanmış parçalardan (Çizim 7: 16), düzelteli dilgilerden (Çizim 7: 18); taş delgilerden (Çizim 7: 17); dişlemeli yongalardan (Çizim 7: 21) ve prizmatik çekirdeklerden (Çizim 7: 19-20) oluşmaktadır. Ancak endüstri topluluğu içinde mikrolitler baskın tip olarak kendini göstermektedir. Özellikle eğik budanmış sırtlı dilgicikler, dikkat çekicidir. Çekirdeklerle birlikte çekirdek tablaları (Çizim 7: 23) ve yongalama artıklarının varlığı, yongalama işleminin mağara içinde gerçekleştirildiğini düşündürmektedir.

P.I.2'de yontmataş buluntular, bir üst seviyenin kültürel mozaikinden daha farklıdır. Mikrolitlerde hissedilir bir azalma vardır. Mevcut olanlar da irileşmiştir (Çizim 7: 14,15). Çontuklu dilgilere de rastlanmaktadır (Çizim 7: 22). Bu seviyede de tek ve iki kutuplu prizmatik çekirdekler bulunmaktadır.

P.I.'in yukarıda sözü edilen her iki seviyesinde, özellikle P.I.2'de kemik âletler de ele geçirilmiştir. Bunlar delikli iğneler, kesilmiş boynuzlar (Çizim 9: 4), özellikle de bızlarla (Çizim 9: 1,2) temsil edilmektedirler. Yine *dentalium* ve diğer denizel yumuşakça kalıntılarından boncuklar da P.I.'in süs objelerini oluşturmaktadır.

Üst Paleolitik yerleşime denk düşen P.II'de endüstride önemli bir değişim dikkati çekmektedir. Ön kazıyıcılar omurgalıdır (Çizim 8: 1-3). Çok az sayıda olmakla birlikte mikrolitik endüstri öğelerine rastlamak olanaklıdır. Prizmatik çekirdeklerin ilk örnekleri ortaya çıkmaktadır.

Kemik işçiliği tek bir bızla temsil edilmektedir (Çizim 9: 3). Epi-paleolitik seviyelerde görülen süs objelerinin ilk örnekleri bu evrede görülmektedir.

Orta Paleolitiğe ait ürünleri içeren P.III.1 az sayıda ancak üstün bir işçilik gösteren bir endüstri topluluğu vermiştir (Çizim 8: 5,7,10). Bu topluluk, Karain E'de saptanan Karain tipi *moustérien* tipik kenar kazıyıcı ve uçlarını, *Levallois* tekniği ürünlerini (Çizim 8: 9) içermektedir.

P.III.2'de *Levallois* tekniği P.III.1'e oranla yoğun olarak kullanılmıştır. *Levallois* çekirdek ve yongaların sayısal durumu, bu olguyu kanıtlamaktadır. Kenar kazıyıcılar ve uçlar (Çizim 8: 6) Karain tipi *moustérien* özellikleri göstermektedir. *Levallois* çekirdeklerin yanı sıra disk biçimli çekirdekler görülmektedir (Çizim 8: 8).

P.III.3 seviyesi, şimdilik kaydıyla Karain tipi *moustérien* ile *charentien* tip endüstri arasındaki bir geçiş evresi gibi görünmektedir.

P.IV'de yongaların boyutlarında büyüme görülmektedir (Çizim 8:11). Kalın taş malıklar üzerine basamak pulcuklu düzeltilemlerle oluşturulmuş olan kenar kazıyıcılar (Çizim 8:12) bu jeolojik alt seviyenin *charentien* tip bir orta Paleolitik içerdiğini düşündürmektedir.

Gerek P.III.3'ün gerekse P.IV'ün yontmataş endüstrisini daha iyi tanımlayabilmek için kazıların ilerlemesini beklemek gerekmektedir.

II.4. Fauna

Karain'ın 2001 yılı stratigrafik silsilesi içinde hayvan kalıntılarının yoğunluğu ve korunma durumları, jeolojik seviyelere göre farklılık göstermektedir. Hayvanlar içinde *Ovi-capralar* hâkimdir.

Fauna kalıntıları açısından en zengin seviye P.I.2'dir. Kırık parçalar halinde kemiklerin yanı sıra tanımlanabilir kemikler oldukça boldur. Kemiklerin âdeta yığın oluşturması, B gözünün bu seviyede kasaplık işlemlerinin gerçekleştirildiği bir mekân olarak kullanıldığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Dağ keçilerine ait ve hemen hemen tam olan iki iri boynuzun D14 karesinin 18. arkeolojik seviyesinde bulunuşu ise en azından küçük memelilerin parçalanmadan bütün olarak mağaraya taşınmış olabileceklerini akla getirmektedir.

Karain B'nin faunası üzerindeki analiz çalışmaları henüz tamamlanmamıştır.

III. Laboratuvar ve Arkeometri Çalışmaları

Kazı çalışmalarına paralel olarak bir dizi laboratuvar ve arkeometri çalışması gerçekleştirilmiştir:

Arkeometri çalışmaları bağlamında, 2000 yılı kazı sezonunda İsviçre Basei Üniversitesi'nden Arkeobotanist Danièle Martinoli tarafından başlatılan bitki tohumları üzerindeki tür saptaması etkinliğine 2001 yılı kazı sezonunda da devam edilmiştir.

2001 yılı Karain "E" gözü çalışmalarının önemli bir bölümünü, arkeometri çalışmaları oluşturmuştur. Paris'teki "Institut de Paléontologie Humaine (CNRS)" laboratuvarından kazılarımıza katılan uzmanlar, adı geçen gözdeki kesitlerin tümünün çizimlerini yaptıktan sonra sedimantoloji, mikromorfoloji ve palinoloji analizlerinde kullanmak üzere doğu profilinin doğusu boyunca sediman örnekleri almışlardır.

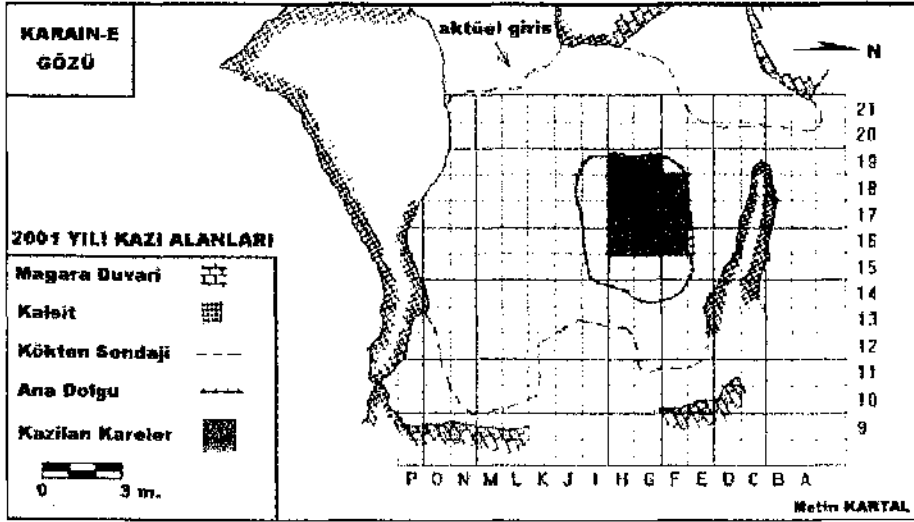
Bu çerçevede ayrıca, her yıl olduğu gibi bu yıl da, "E" gözü kazıları sırasında, antropojenik etkinliklerin yoğun olduğu arkeolojik seviyelerden, ileride yapılabilecek olan yaşlandırma ve analiz çalışmalarında kullanılmak üzere yanmış çakmaktaşı, aşı boyası ve koprolit örnekleri ile yumuşakça kalıntıları ve diş örnekleri alınmıştır.

Gerek alınan örnekler üzerinde yapılacak çalışmalar, gerek yapılmakta olan arkeobotani analizlerinin sonuçları, Karain ve çevresinin *pleistosen*deki paleoekolojisinin anlaşılmasına büyük ölçüde katkıda bulunacaktır.

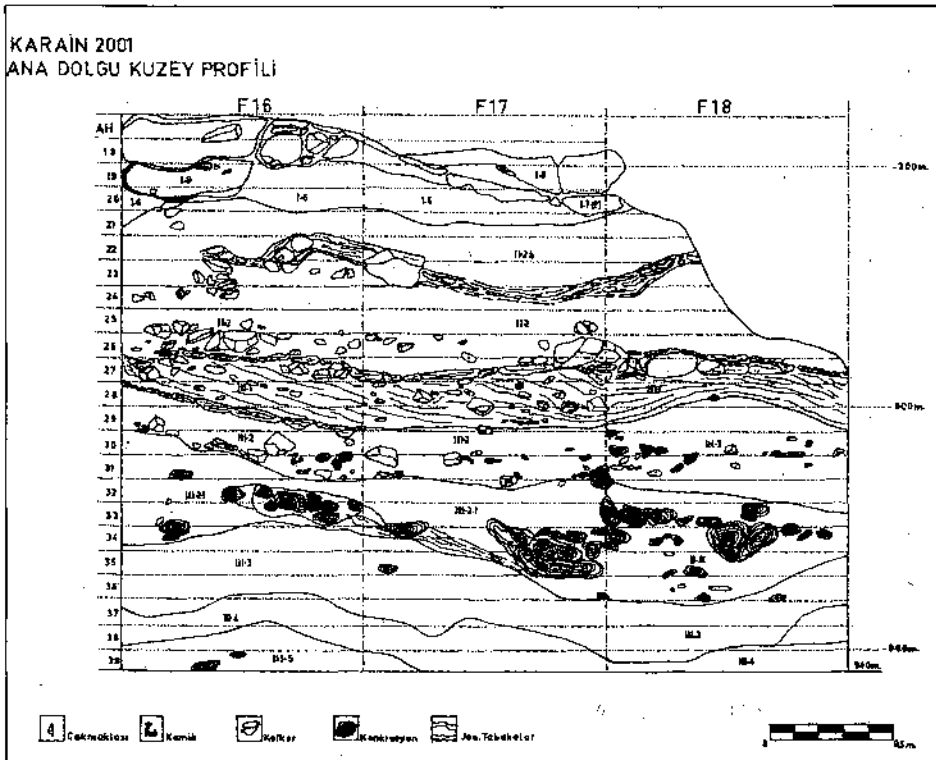
Kazı laboratuvarında Karain "B" kazısında elde edilmiş olan 172 kova sedimandan "*flotation*" yöntemiyle karbon örnekleri toplanmıştır. Bu örnekler üzerinde yapılacak çalışmalar, yaşlandırma sorunlarını aydınlatacaktır.

KAYNAKÇA

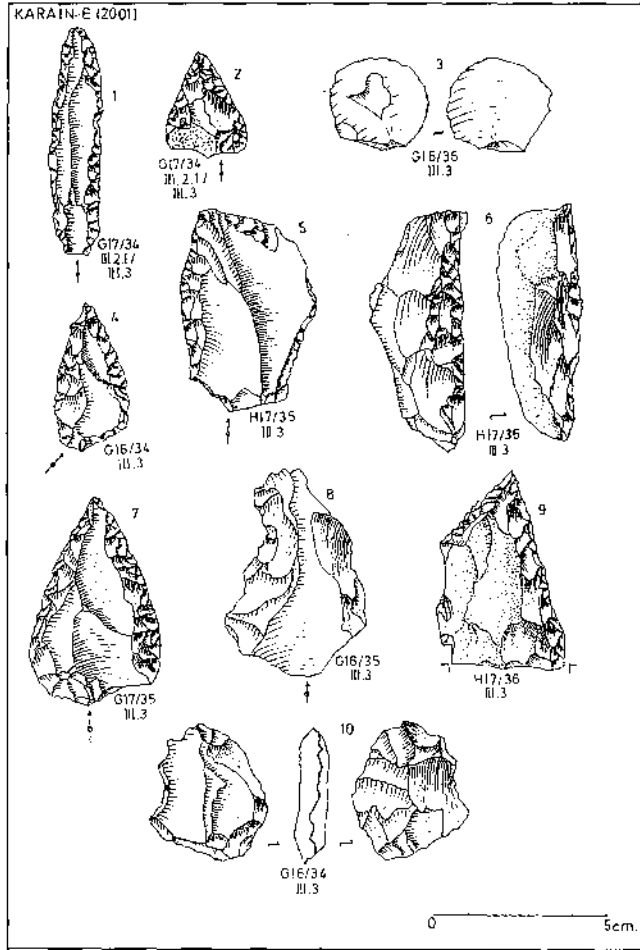
- TAŞKIRAN H., 1996, *Karain Mağarası Kenar Kazıyıcılarının Teknolojik ve Tipolojik Evrimi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- YALÇINKAYA, I.; TAŞKIRAN, H.; KÖSEM M.B.; ÖZÇELİK K.; ATICI A.L., 2002, "2000 Yılı Karain Kazısı", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi: 163-170.

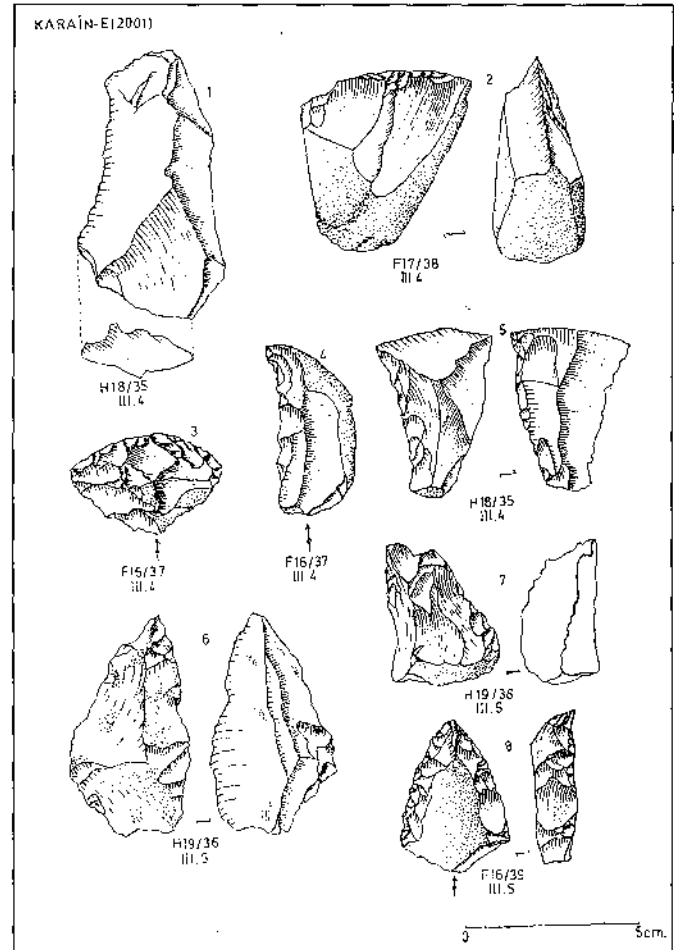
Çizim: 1

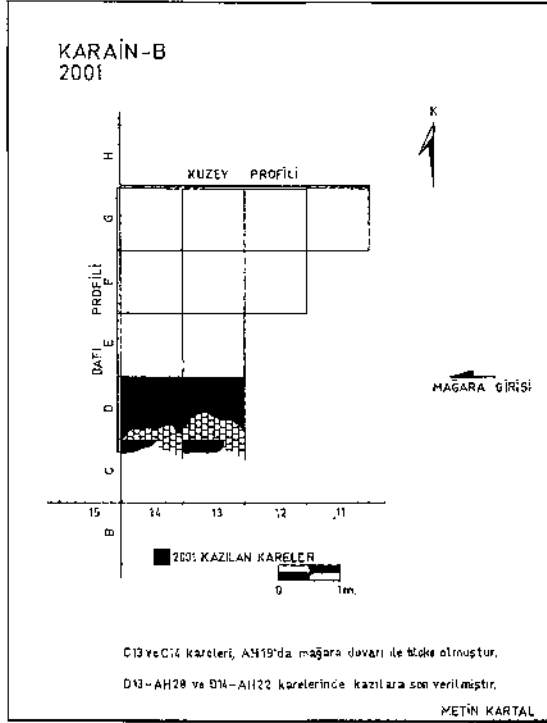
Çizim: 2

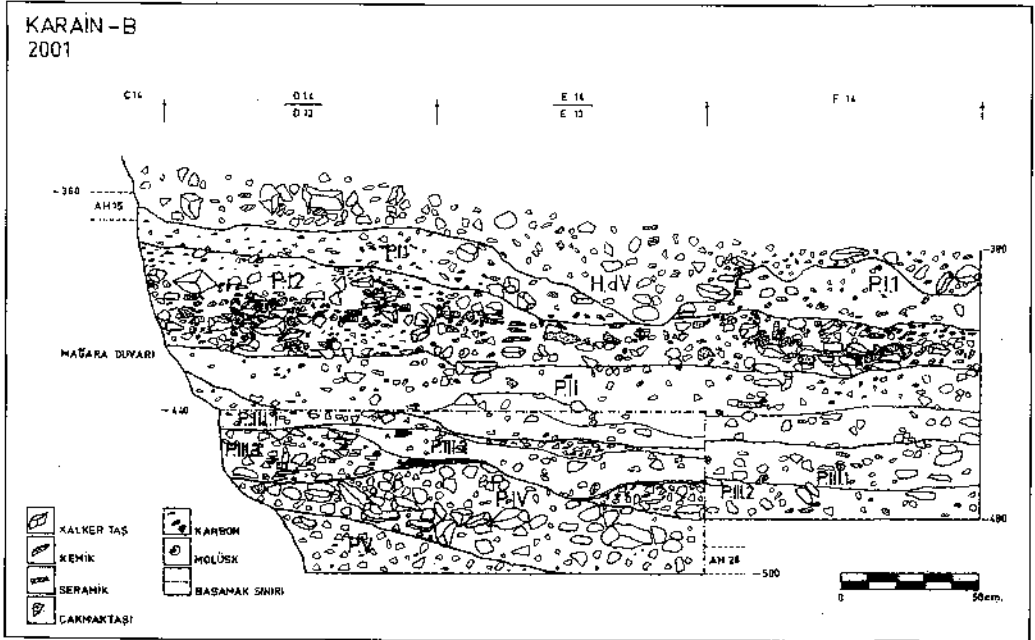
Çizim: 3

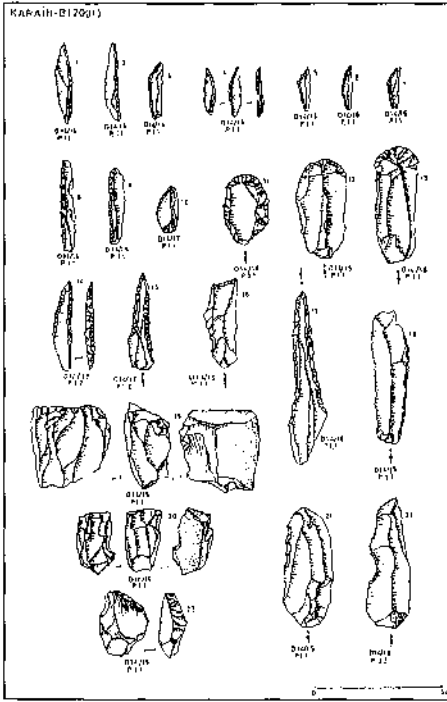
Çizim: 4

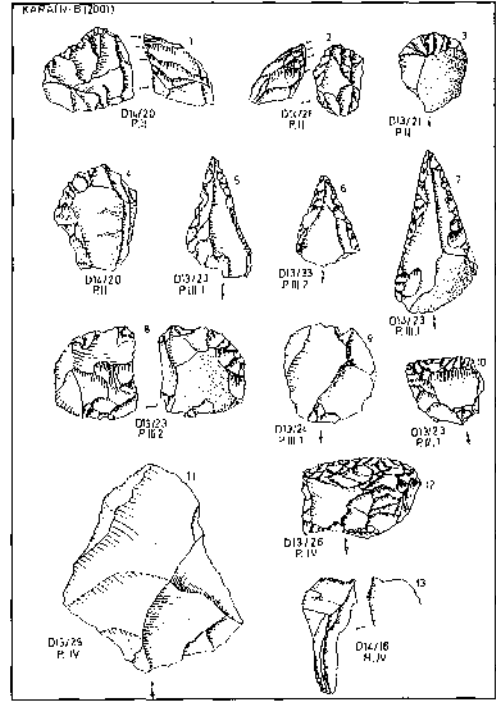
Çizim: 5

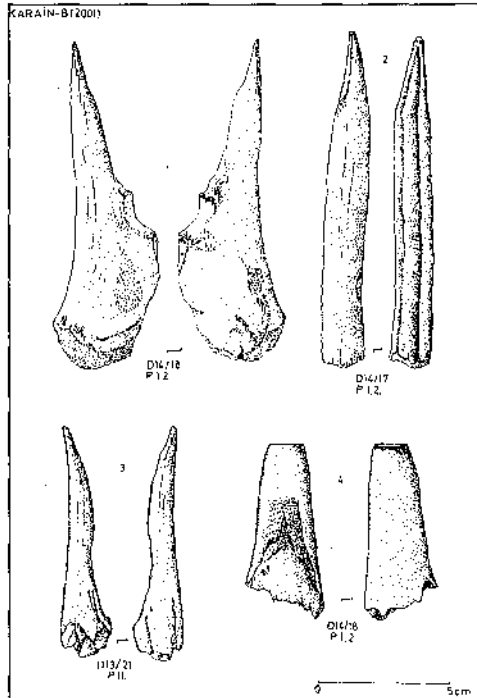
Çizim: 6

Çizim: 7

Çizim: 8

Çizim: 9

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE PESSINONTE: LA CAMPAGNE DE 2001

John DEVREKER*
Geert DEVOS
Luc BAUTERS
Kurt BRAECKMAN
Aurélië DAEMS
Wim DE CLERCQ
Joris ANGENON
Patrick MONSIEUR

La campagne 2001 s'est concentrée essentiellement sur la zone du Sebasteion présumé¹. La fouille et l'étude des secteurs à l'intérieur du *temenos* ont été poursuivies: la partie occidentale d'un complexe hellénistique monumental (tranchée B6a) et le côté sud du théâtre «sévérien» (tranchée B8). Le théâtre-escalier a de nouveau fait l'objet de travaux de consolidation, qui sont en voie d'achèvement: durant la campagne prochaine la restauration du théâtre «sévérien» pourra débiter.

Une nouvelle tranchée a été ouverte sur un terrain que K. Humann désignait en 1882 comme un champ de ruines. Le terrain se situe dans le secteur Q, au nord-est de l'aire du temple (secteur B). Une bonne partie des manœuvres y a été affectée à la fouille.

Des fouilles de sauvetage ont été effectuées à 3 endroits. Le site d'une ancienne exploitation agricole présumée a été attestée sur un plateau à environ 2 km au nord du centre de Pessinonte. Un *pithos* a pu être enregistré *in situ* (*pithos* OSM). Une belle tombe à chambre pourvue de deux sarcophages de marbre a été mise à la lumière dans la nécropole au sud du grand théâtre (secteur A), suite à des travaux du Service des Eaux. Finalement, une deuxième tombe à chambre plus simple, faite de plaques de marbre, a été localisée à l'ouest de l'«acropole», sur le plateau le plus proche, dans un secteur que l'on a appelé R. La tombe a été violée l'hiver passée.

* Prof. Dr. John DEVREKER, Universiteit Gerat Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa Blaudijnberg 2 B-9000 GENT

1 Les travaux ont été effectués par l'équipe de la Universiteit Gent (Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa), en collaboration étroite avec la Provinciebestuur Oost-Vlaanderen (Dienst Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium et Provinciaal Archeologisch Museum Velzeke). La campagne a eu lieu du 18 juillet au 1er septembre sous la direction du prof. J. Devreker. La coordination des fouilles et les objectifs de recherche ont été assurés par G. Devos, L. Bauters, K. Braeckman et P. Monsieur. La conduite des fouilles a été effectuée par les archéologues J. Angenon, A. Daems, W. De Clercq, J. Degryse, G. De Wilde, K. Gheysen, I. Verdurmen et A. Verspecht, assistés par les étudiants A. Benzer, S. De Reu, A. De Waele et E. Yildirim. K. Braeckman a poursuivi la réorganisation du dépôt. P. Monsieur et le prof. H. Thoen se sont concentrés sur l'étude du matériel céramique de quelques contextes essentiels. J. D'Hespeel et S. Piers, architectes, se sont occupés de la restauration du théâtre-escalier. A. Van Peteghem a entamé l'étude paléobotanique. Les prof. P. De Paepe et L. Moens ont continué leur recherches sur les marbres. G. Toch s'est chargé de la photographie des objets. Le gouvernement turc était représenté par M. Mehmet Demir.

La réorganisation du dépôt, entamée l'année passée, a été poursuivie et a facilité visiblement l'étude du matériel. Cette étude s'est concentrée surtout sur quelques contextes hellénistiques et phrygiens importants, à fin de constituer un cadre chronologique des premières phases d'occupation de l'aire du temple.

Afin de mieux comprendre le paysage antique de Pessinonte, une recherche paléobotanique a été commencée.

À la fin de la campagne, on a prospecté le territoire au sud-est de Ballıhisar dans le but de vérifier les résultats obtenus l'année précédente.

Finalement, une série d'échantillons a été prise dans le cadre d'une analyse de marbre (voir annexe).

L'aire du temple romain ou le Sebasteion présumé (Fig. 1)

Les données sur les premiers niveaux d'occupation des époques hellénistiques et phrygiennes dans l'aire du temple sont encore insuffisantes pour mieux évaluer ces structures les plus anciennes. La reconstitution de la nature et de l'apparence du *Sebasteion* présumé, se composant d'un temple, d'un théâtre-escalier et d'une place à portiques, demeure un travail de longue haleine. Nos informations sont tributaires d'objectifs bien définis et de fouilles à effectuer dans le but bien précis.

La nécessité d'une interprétation générale et d'une image claire de ce complexe religieux d'époque romaine précoce, tout comme de ces prédécesseurs éventuels hellénistiques et/ou phrygiens constitue l'essentiel de ce projet archéologique, et se rapporte en même temps aux recherches de G. Devos dans le cadre d'un doctorat.

Les observations sur la structure et la chronologie des différents états faites l'année passée (voir rapport de fouilles 2000) ont d'abord été vérifiées sur le terrain. Ainsi la relation entre les murs 77 et 78, fouillés déjà partiellement en 1969, a été réexaminée: la date plus haute du mur 78, comme il avait été avancé dans une hypothèse auparavant, s'est vue confirmée après un nettoyage minutieux. En effet, le mur 77 se heurte contre et passe au-dessus du mur 78, dont seulement une seule assise de pierres est conservée et qui repose sur le sol vierge². Immédiatement à l'ouest du mur 78, le mur 77 fait une légère inflexion allant ainsi en direction plus ou moins sud-est. Du côté est du mur 78, le mur 77 semble avoir disparu, apparemment à la suite des terrassements pour la construction du temple romain³. La suite du mur 77, datant de l'époque hellénistique tardive, réapparaît très probablement dans la tranchée B5a-B2, puisque les restants du mur qui s'y trouve, suit la même direction est-sud-est du mur 77. En plus, la structure des murs est identique: elle est faite d'une construction du type *emplekton* d'une largeur allant de 2 à 2m50 et se constitue de gros blocs calcaires grossièrement travaillés formant le parement, tandis que de petits blocs calcaires mal assortis remplissent le centre.

En suite, la relation et le mode de construction des murs B5a-24/B2-35 et de B2-25 (zones B5a et B2) ont été examinés. À cette fin nous avons élargi les tranchées actuelles en direction est. L'angle présumé formé par les deux murs se révélait avoir été complètement détruit. Si le caractère de la structure n'a pas pu être défini, du moins a-t-on pu repérer le tracé en négatif du mur. La relation éventuelle entre les murs B2-25 et B3-16 sera contrôlée durant la campagne prochaine. Vraisemblablement, il s'agit d'un mur d'enceinte d'époque hellénistique tardive (murs 316, 77, et B5a-24/B2-35) qui, à l'opposé du *temenos* romain, suit encore partiellement le relief (voir la forme irrégulière), mais qui en même temps s'engage pour la première fois fortement dans la pente originelle (voir l'orientation nord-sud au côté ouest). En proposant cette interprétation, la supposition d'un prédécesseur hellénistique du complexe religieux

2 Réfutant la thèse de contemporanéité des deux murs: Devreker & Vermeulen 1996, 85.

3 Voir aussi Devreker & Vermeulen 1996.

d'époque romaine semble se substituer à celle d'une forteresse⁴. Seulement de futures recherches pourront affirmer cette supposition. Dans ce sens, bien des obstacles sont à surmonter, comme l'acquisition du terrain au nord-ouest du secteur B6a dans le but d'élargir la tranchée.

L'élargissement en direction ouest, par contre, a déjà été entamée cette année, mais à l'heure actuelle elle n'a donné que peu d'informations. L'extérieur ou la face ouest du mur 323 a été soigneusement construit de blocs calcaires bien dressés. Ce mur a été gravement perturbé durant l'Antiquité tardive ou à l'époque byzantine (surtout enlèvement en majeure partie du remplissage), ce qui rend difficile à déterminer la suite. Seule chose claire, le mur continue sur environ 5 m. en direction sud, puis l'appareillage de quelques grosses pierres de parement se trouvent encore en place. En plus, il semble que le mur fait un angle pour continuer en direction ouest. Cette première analyse devra se voir confirmer en approfondissant l'élargissement. Aussi faudra-t-il attendre la campagne prochaine pour éclaircir la relation entre les murs 323 et 316. Le mur 316 a déjà été mis à jour dans sa partie supérieure, après avoir enlevé le mur byzantin 304, ce qui en même temps a facilité son enregistrement (Fig. 2 et 3).

L'année précédente déjà, il s'est révélé que le mur 77 a été construit dans une phase plus récente que le mur 316, ce qui s'est encore confirmé cette année par l'observation, dans les deux cas, des anciennes tranchées de fondations. En effet, la tranchée de fondation du mur 77 (366) coupe nettement celle du mur 316 (360) dans l'angle intérieur (Fig. 2).

En tout cas, ces deux phases de construction doivent être considérées comme quasi simultanées⁵, ce qui fait que l'on peut les estimer comme une unité de l'époque hellénistique.

Dans la zone entre les murs 77, 316 et 209 bis, en enlevant la banquette conservée dans le profil est et en descendant au niveau suivant, on a dégagé une légère construction en pierre, remplies entre autres d'une couche de cendres (363). A certains endroits cette construction était partiellement perturbé ou détruit. Elle se compose plus précisément d'une fosse creusée dans la marne, dans laquelle des restes de combustion ont été scellés par un agencement de pierres. Selon la datation au carbone 14, il s'agit probablement de restes d'un foyer d'époque hittite (ca. 1500 av. JC) (Fig. 6). A ce moment, ce sont les vestiges les plus anciennes trouvées à Pessinonte. Dans cette zone l'on a aussi pu constater que les fondations du mur 209 d'époque tardive ont été installées à grande profondeur, jusqu'au sol vierge. La réparation d'une cassure (209bis) descend jusqu'à environ 1m50 au-dessus du sol vierge, comme l'indique plus bas l'appareillage original (209).

L'espace autour du mur phrygien tardif 330, pourvu de fondations très profondes, tout comme la banquette conservée dans le profil est, ont été approfondis et leur étude dans la mesure du possible achevée. Sous la banquette préservée, un petit mur est apparu (371), ayant une position perpendiculaire par rapport au mur 330 et passant probablement par au-dessus. Le mur a conservé 5 assises. Les 4 premières rangées se heurtent contre le mur 330, tandis que la 5e rangée de pierres y passe au-dessus, ce qui donne l'impression que le mur 371 pourrait être de date un peu plus récente que le mur 330 (Fig. 2 et 4).

Bien que le sol vierge n'a pas été atteint sur toute la surface, pour des raisons pratiques nous devons considérer comme achevée cette fouille: à certains endroits l'espace devenait trop étroit, la profondeur trop grande, la sécurité n'était plus assurée, tout comme la qualité scientifique de la fouille en souffrait.

4 Voir Devreker & Vermeulen 1996, 85; Devreker & Vermeulen 1997, 127.

5 Voir aussi Thoen H. 2002.

La zone B1-B6-B6a a subi un nettoyage et a été approfondie à certains endroits, afin de mettre en valeur quelques structures déjà dégagées, de compléter les plans anciens, d'aboutir à de nouvelles interprétations. Cela a rendu possible l'enregistrement d'une 3e phase du mur 209: à l'époque byzantine précoce une partie de l'intérieur de ce mur a été enlevée alors que l'on a continué à rehausser les parements. Cela a permis la construction de divers murets parallèles et transversaux formant plusieurs petites pièces.

Tranchée B8 (côté sud du théâtre «sévérien») (Fig. 5)

La recherche en 2000 a révélé essentiellement des structures byzantines, bien qu'une partie de la suite des fondations du théâtre «sévérien» eût déjà apparue. Durant la nouvelle campagne on a poursuivi le dégagement et l'étude de ces fondations. Afin d'éclaircir le rapport des diverses unités du complexe du temple, et plus particulièrement celle du théâtre-escalier, il a été décidé d'établir une coupe est-ouest sur toute la largeur de la tranchée. Cela a entraîné le déplacement de plusieurs grands blocs de marbre et de calcaire, provenant aussi bien du temple que du théâtre-escalier et du théâtre «sévérien». La coupe (Fig. 6) montre clairement que la couche d'incendie repose sur le sol vierge même, et qu'elle ne couvre nullement le mur de terrasse (le mur de soutènement de «l'agora»), mais qu'elle s'y appuie directement. Il faut que le mur de terrasse était à découvert, mais que vraisemblablement la couche d'incendie fut coupée plus tard, probablement à l'époque byzantine précoce. La couche d'incendie a de nouveau livré une pièce de monnaie de l'empereur Arcade, ce qui nous fournit un *terminus post quem* de 392 ap. J.-C. Cette date se rejoint aux monnaies qui avaient été découvertes auparavant en divers endroits de la couche d'incendie⁶. Une *folles* de Justin (572/73 ou 573/74) provient de la démolition de la fondation du théâtre «sévérien», et apporte un témoignage appréciable quant à la date d'abandon de cette construction. En outre, la suite du mur de terrasse en direction sud a été tracée. A un endroit il a été démoli dans la rangée de pierres supérieure, probablement à l'époque byzantine précoce. Au milieu de l'assise supérieure le mur de terrasse présente une jointure singulière sur toute sa longueur. La face extérieure du côté ouest de la jointure montre un finissage de pierres de parement de grandeur moyenne, tandis que la face intérieure est restée inachevée (petites pierres calcaires). En revanche, le côté est de la jointure a été terminé des deux faces avec des pierres de parement, ce qui fait supposer que la partie ouest s'est venue appuyer contre l'autre à une phase plus récente. L'approfondissement de la coupe de la tranchée B8 durant la campagne prochaine apportera peut-être une réponse. Un échantillon de mortier a été pris aussi bien du mur de terrasse que de la fondation du théâtre «sévérien». Les résultats des analyses contribueront à la datation, à y voir continuité ou discontinuité, et à expliquer la nature et la fonction de la construction.

«L'agora»: état de la recherche et objectifs pour les années à venir

Après le nettoyage complet de cette zone, des contrôles ont été effectués dans divers endroits pour voir si le sol vierge avait été atteint. Le sol vierge de Pessinonte consiste généralement en une marne compacte d'une couleur allant d'un gris-blanc à un vert clair. Cependant, les fouilles ont révélé qu'il peut aussi se montrer sous d'autres aspects, surtout sous la forme de sédiments fluviaux se constituant de galets de toutes dimensions et d'une composition sableuse de couleur brune-verte, ou se présentant autrement comme une masse à caractère marneuse truffée d'un cailloutis assez abondant. Ce dernier aspect que peut prendre le sol vierge ne surgit qu'à peu d'endroits, mais il a encore été repéré le long du profil ouest (tranchées H1-H2) en bas des couches archéologiques. Quant aux recherches sur le terrain dans la partie orientale de l'agora, elles peuvent être considérées comme achevées.

6 Devreker et al. 2001, 64.

En ce qui concerne la reconstitution, beaucoup de travail reste à faire. La couche d'incendie joue un rôle primordial dans la restitution de l'élévation des bâtiments. Du côté est elle montre une succession de tuiles, de stuc, de poutres en bois carbonisées et beaucoup de cruches-amphores. Les poutres, de section ronde ou carrée, avaient un diamètre moyen de 11 à 12 cm. La couche d'incendie des côtés nord et sud, partiellement fouillés, a révélé moins de fragments de stuc et de cruches-amphores.

Le niveau de sol le plus ancien que l'on a pu repérer dans la partie orientale de «l'agora», a été en grande partie creusé dans les sédiments fluviaux et correspond avec l'amorce des fondations. Cela explique la carence des structures préromaines dans cette zone du complexe du temple. La présence d'un rebord taillé fait supposer la présence d'un dallage couvrant la surface de la place. Le 2e niveau de sol correspond à la 1re marche de la stoa et avec la 9e couche du profil ouest (Fig. 7). Ce niveau est immédiatement couvert de la couche d'incendie (Fig. 7, couche 8). La 2e phase ne présentait donc pas de dallage, mais plutôt un sol en terre battue. Les conduites d'eau (N et S) et le *pithos* servant à bac de décantation 164 (S) appartiennent à cette même phase (Fig. 5).

L'étude de la céramique nous procure avec une relative certitude une datation de la construction dans la première moitié du 1er siècle ap. J.-C., la même époque dans laquelle le temple fut élevé. La fin de la 2e phase peut être datée par la couche d'incendie, autour de 400 ap. J.-C. La fin de la 1re phase et le début de la 2e phase posent encore des problèmes. Il est à espérer que l'élargissement prévu de la fouille dans la partie occidentale de «l'agora» (voir infra) apportera de nouvelles données. Une étude des éléments architecturaux dans toute la zone du complexe du temple a été entamée. Outre que la nature de la construction même, bien des questions sur les dimensions et la superficie de «l'agora» demeurent. Afin d'éclaircir les choses, des recherches ponctuelles devront être effectuées à quelques endroits spécifiques durant la campagne prochaine: dans la partie nord-ouest de la stoa, il faudra réévaluer la tranchée inachevée des fouilles du début des années '70, pour voir si l'angle du portique et de son mur de soutènement s'y situent. On soupçonne leur présence sous des murs datant de l'Antiquité tardive ou de l'époque byzantine. Il est probable que des structures plus anciennes ont été utilisées comme fondations. Une fouille dans cette zone s'impose, et elle fournira de nouveaux éléments qui devront aider aux essais de restitution de ce monument public. En même temps la nature et la fonction du monument pourront être reconsidérées. Finalement ces nouvelles recherches vont contribuer à la reconstitution totale du complexe du temple et à la compréhension des rapports entre les différentes unités du *Sebasteion* présumé.

La tranchée Q (Fig. 8)

Au nord-est du secteur du temple (Fig. 9), sur un terrain acquis l'année précédente, il a été décidé de créer une nouvelle tranchée (Q). En 1882, K. Humann avait déjà désigné à cet endroit un champ de ruines important⁷. Il y a 2 ans, des résultats fructueux furent obtenus grâce à la méthode de résistance magnétique et par des forages ponctuels. Une tranchée de 20 m. sur 10 m., en direction est-ouest, a été installée au nord du torrent Derinkuyu. Les premiers déblaiements ont très vite mis à jour l'ancien lit de ce torrent, qui les siècles durant s'est déplacé plusieurs fois en direction sud. Le remplissage du lit qui passe au milieu de la tranchée, a livré de grandes masses de poterie commune de toute époque (avec une prépondérance de matériel byzantin et ottoman), tout comme une quantité non négligeable de céramique fine, des lampes, des bracelets et des perles de verre, des pesons et quelques monnaies. Il s'agit de matériel que l'érosion a apporté d'endroits situés plus hauts, ce qui est d'ailleurs le

7 Devreker & Waelkens 1984, 36, fig. 5.

cas pour toutes les couches supérieures de la tranchée. Les premiers murs qui ont surgi, appartiennent presque tous à des maisons et des étables des époques ottomanes et turques, bien que quelques structures pourraient dater de l'époque byzantine. Les murs se caractérisent par l'utilisation assez fréquente de *spolia*. A quelques endroits, un niveau de sol a été découvert: le sol 66 dans l'angle nord-est de la tranchée, se composait partiellement de *spolia*, entre autres un grand fragment d'une stèle à porte. A ce moment, aucune trace d'un monument de quelque importance n'a été trouvée. Mais la présence à grande profondeur d'une quantité considérable de céramique fine de l'époque hellénistique et de céramique phrygienne nous avertit de l'importance de ces niveaux. La trouvaille d'une inscription juste à côté de la tranchée est un autre indicateur. Il s'agit d'une dédicace à un empereur, probablement de la part d'un certain *Cocceius*, qui pourrait être identifié avec *M. Cocceius Seleukos, archiereus* du *koinon* des Galates sous le règne de Trajan⁸.

Prospection

A cause des résultats prometteurs l'année passée, révélant peut-être un centre de production de céramique, une nouvelle prospection dans cette même zone au sud-ouest de Ballıhisar a été effectuée. Mais les observations de la campagne 2000 n'ont pas pu être confirmées, bien au contraire, aucune concentration de matériel, ni de rebuts de potier n'ont été constatés. Les tessons céramiques qui s'y trouvaient, sont le «background noise», les témoins des débris que les citadins avaient coutume de déposer autour de leur ville. Tout au contraire des années précédentes, beaucoup plus de champs étaient labourés. A l'exception de quelques grandes concentrations, la visibilité était quasi nul. Cependant, des tombes ont été localisées dans cette zone. Elles se trouvent sur la pente orientale d'une colline d'orientation nord-sud. Quelques-unes de ces tombes avaient été pillées récemment ou pendant un passé plus lointain, d'autres semblent inviolées.

Pithos OSM (Fig. 10)

Au printemps dernier, le labourage sur un plateau à environ 2 km. au nord du centre de Pessinonte avait mis au jour un *pithos*. Une fouille de sauvetage a permis son dégagement. Bien que brisé, il se trouvait encore *in situ*, mais le contenu avait été vidé à une époque indéterminée. Seulement quelques tessons, principalement byzantins, en sont sortis. Le *pithos* était encastré dans une fosse à l'aide de fragments de tuiles et d'autres *pithoi*. La fouille restreinte autour du récipient n'a livré que quelques tessons de céramique indéterminés. Le seul élément de datation est fourni par la décoration qui situe le *pithos* à l'époque byzantine précoce.

Sur le plateau même (orientation nord-sud), nous avons retrouvé des débris de constructions, quelques marbres taillés (une base de colonne, un gros bloc de marbre pourvu de mortaises), de petits blocs de marbre et de calcaire, des *testae*, un bon nombre de fragments de *pithoi* et de poterie commune. Tous ces éléments joints à une implantation avantageuse sur des terrains fertiles près du Gallos indiquent le site d'une exploitation agricole antique, voire même une *villa*.

Nécropole Est (secteur A): Tombe 1 (Fig. 11)

Durant des travaux du Service des Eaux dans la Nécropole Est (secteur A) une belle tombe double avec des sarcophages de marbre fut mise au jour. Cet ensemble funéraire se situe au sud-est de la zone de la nécropole que le prof. P. Lambrechts a fouillée en 1967⁹. La tombe double avait déjà été pillée, vraisemblablement dans un

⁸ Strubbe & Devreker 1996, 53.

⁹ Lambrechts 1969.

passé lointain. Du contenu de la tombe, seulement après un tamisage de menus fragments de squelette et quelques dents ont pu être récupérés. Il est très probable que la dizaine de tessons de céramique commune provient de la tombe. La chambre funéraire se compose d'une grande fosse, de 3x4 m. et de 1,7 m. de profondeur, qui est entourée sur les bords d'une seule assise de blocs de marbres, tous récupérés de monuments funéraires plus anciens. L'enceinte formée par les *spolia* de marbre est seulement conservée sur les côtés sud et est. Sur le côté ouest 4 blocs de marbre gisaient sans rapport cohérent. Des côtés préservés de l'enceinte, 3 blocs sont travaillés: un bloc est pourvu d'une mortaise, un autre est un fragment de corniche à moulure simple, provenant apparemment d'une stèle à porte¹⁰, le troisième bloc montre sur la face supérieure une cupule flanquée des deux côtés de motifs à queue d'aronde taillés en léger relief, suggérant vraisemblablement les anses d'un *skyphos* (vue zénithale). Déjà dans l'autre zone fouillée de cette nécropole, ces cupules ont été remarquées sur des blocs remployés¹¹. Dans la tombe même, 6 fragments (qui se rejoignent) d'une corniche plus petite ont été retrouvés. Cette corniche provient probablement aussi d'une stèle à porte. Dans son emploi secondaire, il semble qu'elle a dû faire partie de l'enceinte de la fosse funéraire. Les deux sarcophages sont de types différents. Celui du côté ouest (2,20 x 0,70 m. x 0,70 m.) est rectangulaire et bien travaillé à la pointe, tandis qu'une bonne part de la surface présente un finissage à la gradine. Le couvercle levé se trouvait sur son côté. Les mortaises et les tenons de fer sont bien conservés. Le deuxième sarcophage est de facture moins soignée et travaillée de façon rudimentaire. Sa forme est plus ou moins un rectangle aux angles arrondis (2,20x0,75 m.x0,60 m.). Le couvercle avait été brisé. Mortaises et tenons de fer sont également bien conservés. Les tessons de céramique ne peuvent pas nous donner une date. Par contre, les emplois de marbre fournissent un *terminus post quem* à partir du 2e siècle ap. J.C.¹².

Deuxième Nécropole Septentrionale (secteur R): Tombe 1

Au nord de la ville antique, dans une deuxième nécropole (secteur R), le pillage d'une tombe a été constaté. Il s'agit d'une tombe à chambre simple, de forme rectangulaire (1,65x0,72x0,80 m.), dont les parois constituent en de grandes plaques de marbre. La plaque de marbre faisant service de couverture était brisée en plusieurs morceaux. Dans la tombe, et surtout aux alentours immédiats beaucoup de fragments de squelette ont été récupérés. Le type de tombe, ni les quelques tessons de céramique n'ont apporté un élément de datation.

Annexe

P. DE PAEPE
L. MOENS

La provenance des marbres blancs, exploités pendant l'Antiquité classique comme pierres de taille et de sculpture, est d'une importance capitale pour l'histoire de l'art et l'archéologie. Une méthode très performante pour identifier l'origine des marbres est l'analyse des isotopes stables du carbone et de l'oxygène. Elle présente, en outre, l'avantage de pouvoir être appliquée à un échantillon très petit (une dizaine de milligrammes tout au plus) sans compromettre pour autant la représentativité de l'échantillonnage et les caractéristiques matérielles de l'objet.

10 Cf. Lambrechts 1969, fig. 25.

11 Devreker & Waelkens 1984, 63-64 et Fig. 59 (Tombe II 7), 70 et Fig. 79 (Tombe II 27).

12 Devreker & Waelkens 1984, 64 et 73.

La première étude concernant la composition isotopique des marbres de la région et du site de Pessinonte a eu lieu en 1997. Elle a été suivie par une deuxième série d'analyses effectuées dans le cadre des fouilles de l'année passée (fin août 2001). Jusqu'à ce jour une cinquantaine d'échantillons recueillis dans un ensemble de carrières antiques, situé à la sortie nord-ouest du village de İstiklâlbağı, et treize blocs de marbre provenant d'exploitations modernes à İstiklâlbağı et Tekören ont été étudiés à Gand (Fig. 12 et 13). En même temps, sept pièces archéologiques mises au jour dans le contexte du temple romain et du complexe hellénistique de Pessinonte ont été analysées. Dix autres, déposées actuellement au musée de Ballıhisar, sont en cours d'étude.

Grâce aux études menées en 1997 et 2001, le champ isotopique des marbres affleurant dans les carrières antiques de İstiklâlbağı est maintenant bien défini (Fig. 14). Quand on compare la composition isotopique des roches de ces exploitations avec celles qui caractérisent les principales provinces marbrières de l'Antiquité classique, on remarque bien vite que la variation des valeurs $\delta^{18}\text{O}$ est particulièrement grande. Selon les premières observations de terrain celle-ci résulterait, d'une part, des transformations métamorphiques qui ont touché la région il y a plusieurs millions d'années et, d'autre part, de phénomènes d'altération plus ou moins récents.

Superposons au diagramme de la figure 14 un autre établi pour les marbres classiques du bassin méditerranéen (Fig. 15), on constate que les marbres récoltés dans les carrières antiques de İstiklâlbağı se situent très nettement en dedans des champs isotopiques se rapportant à des roches de plusieurs provinces marbrières de l'Italie, de la Grèce et de la Turquie. L'identification des pièces archéologiques taillées en marbre de İstiklâlbağı sera donc toujours problématique, à moins qu'on puisse recourir conjointement à d'autres techniques d'analyse (microscopie en lumière polarisée, analyse chimique, cathodoluminescence).

Signalons, enfin, que les valeurs $\delta^{13}\text{C}$ enregistrées pour les marbres des carrières antiques de İstiklâlbağı se différencient nettement des rapports obtenus pour les échantillons originaires de carrières modernes situées à İstiklâlbağı et Tekören. Cette différence est sans doute due à la nature lithologique et le mode de formation des calcaires transformés par la suite en marbres.

BIBLIOGRAPHIE

- DEVREKER J. & VERMEULEN F. 1996 : "The Eight Excavation Campaign in Pessinus", *Anatolia Antiqua* IV, p. 81-96.
- DEVREKER J. & VERMEULEN F. 1997 : "Fouilles à Pessinonte en 1995", *Anatolia Antiqua* V, p. 123-132.
- DEVREKER J., BAUTERS L., BRAECKMAN K., DE CLERCQ W., DEVOS G., DUTOO D. & MONSIEUR P. 2001 : "Fouilles archéologiques de Pessinonte (Turquie) : la Campagne de 1999", *Anatolia Antiqua* IX, p. 61-72.
- DEVREKER J. & WAELEKENS M. 1984, *Les fouilles de la Rijksuniversiteit te Gent à Pessinonte 1967-1973*, I. Brugge (Dissertationes Archaeologicae Gandenses XXII).
- LAMBRECHTS P. 1969, "Les fouilles de Pessinonte : la nécropole", *l'Antiquité Classique* 38, p. 121-146.
- STRUBBE J. & DEVREKER J. 1996, "Greek and Latin inscriptions from Pessinus", *Epigraphica Anatolica* 26, p. 53-66.
- THOEN H. 2002, PESSINUS 2000. "Dating the temple area: the evidence of the finds. A preliminary Report.", *Anatolia Antiqua* X.

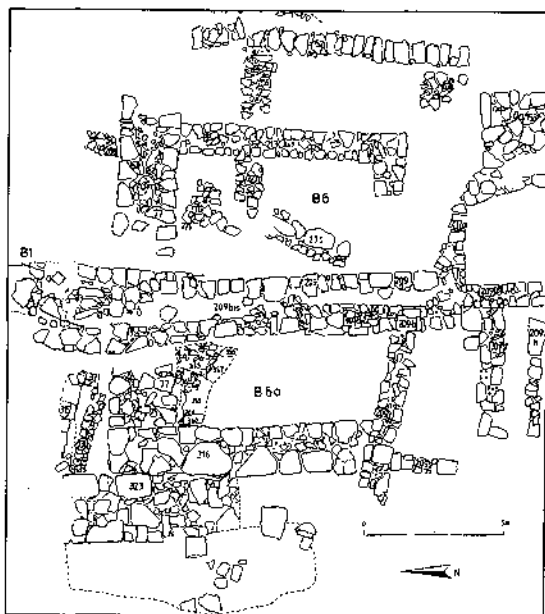
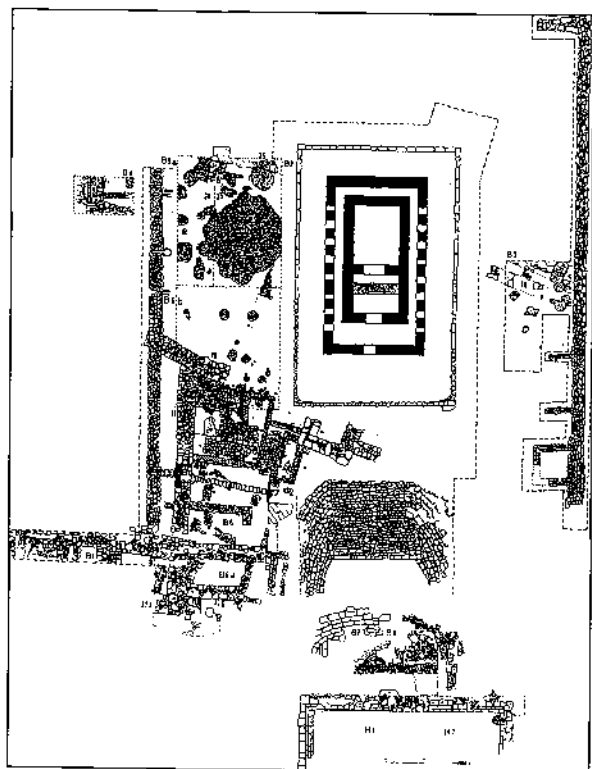

Fig. 3: Vue des murs hellénistiques tardifs 77, 316 et 323 dans la tranchée B6a

Fig. 4: Murs phrygiens tardifs 330 et 371 dans la tranchée B6a

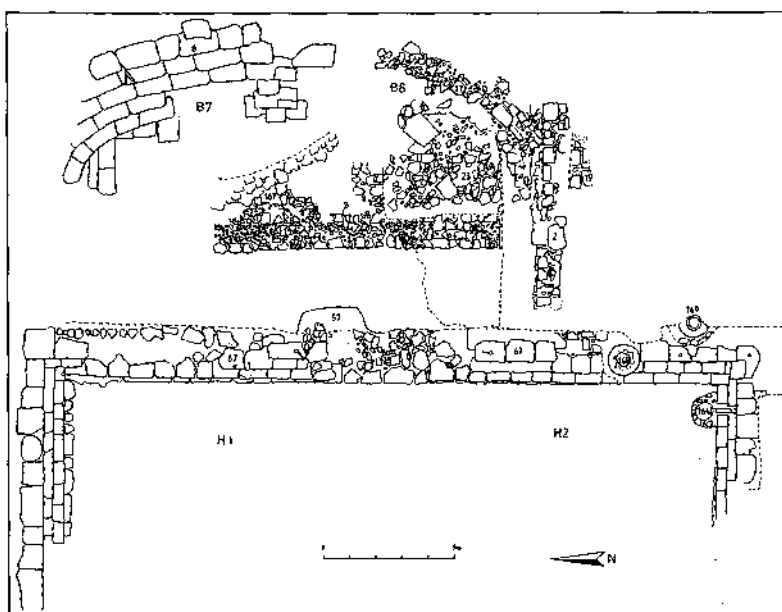

Fig. 5: Détail du secteur H1/H2 et B7/B8: "l'agora" et le théâtre "séverien"

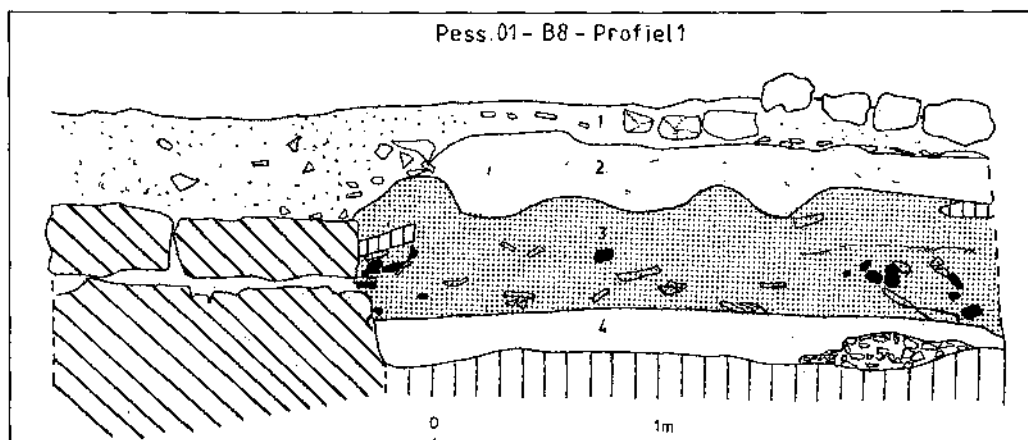

Fig. 6: Profil sud de la tranchée B8 avec la couche d'incendie (3) et le mur de terrasse

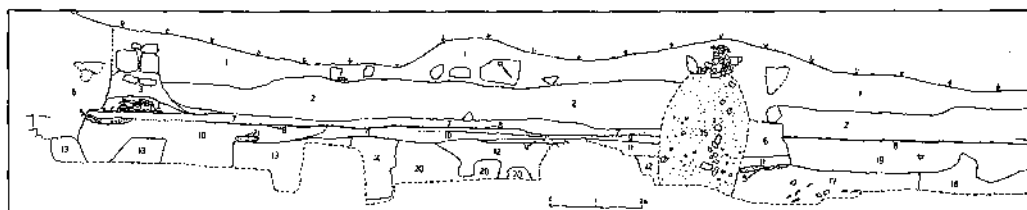

Fig. 7: Profil ouest du secteur H1-H2

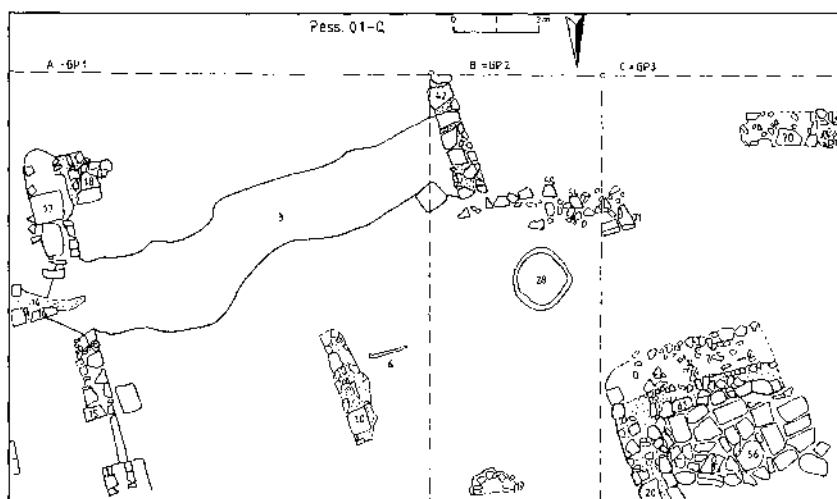

Fig. 8: Secteur Q

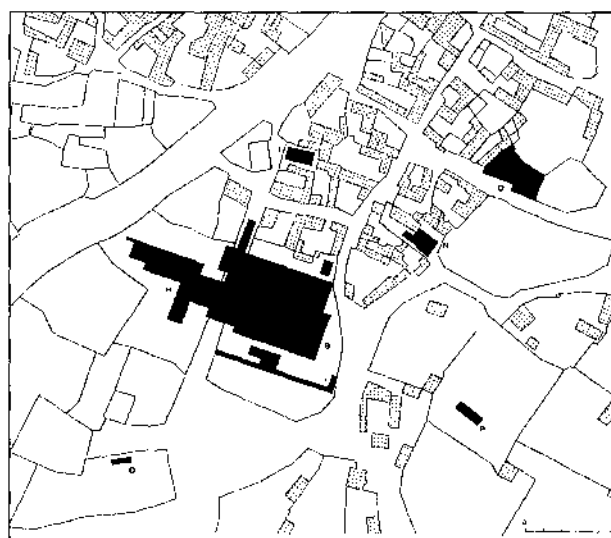

Fig. 9: Localisation des secteurs dans le village

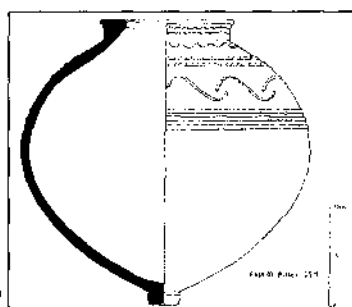

Fig. 10: Pithos d'époque tardive (Pithos OSM)

Fig. 11: Tombe 1, secteur A

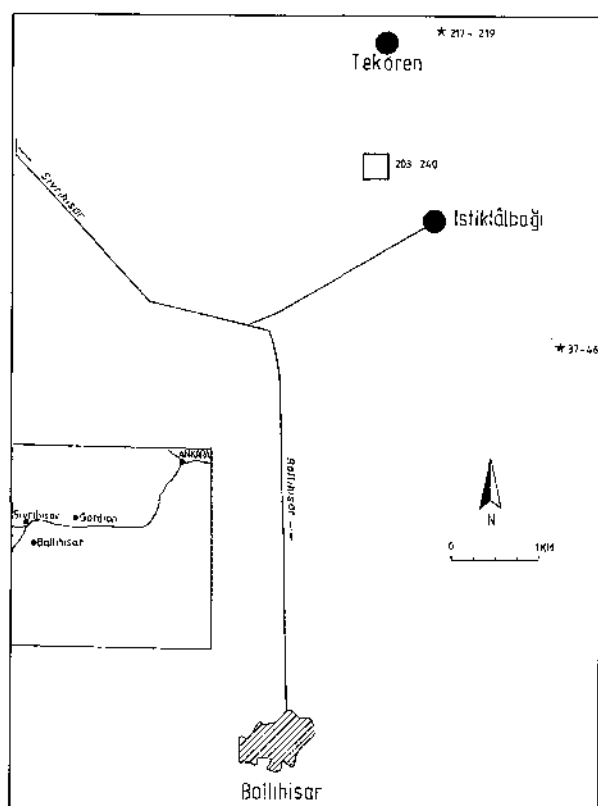

Fig. 12

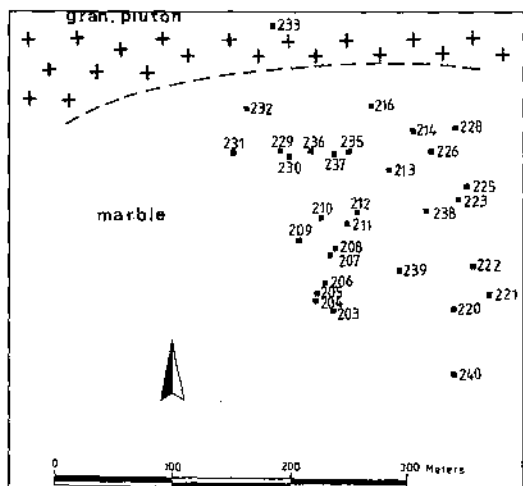

Fig. 13

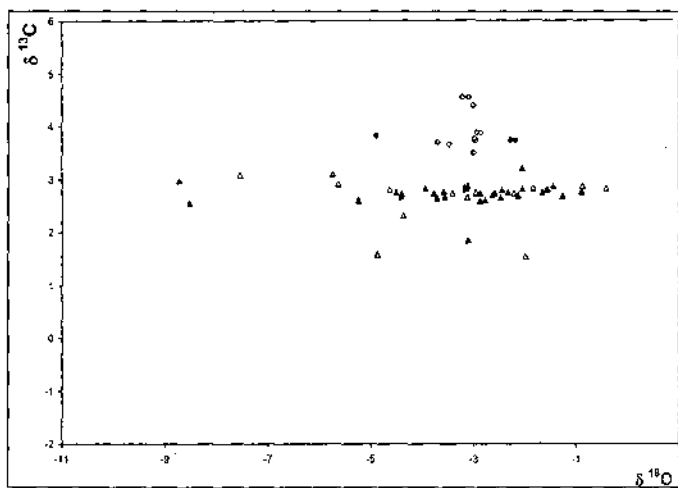

Fig. 14

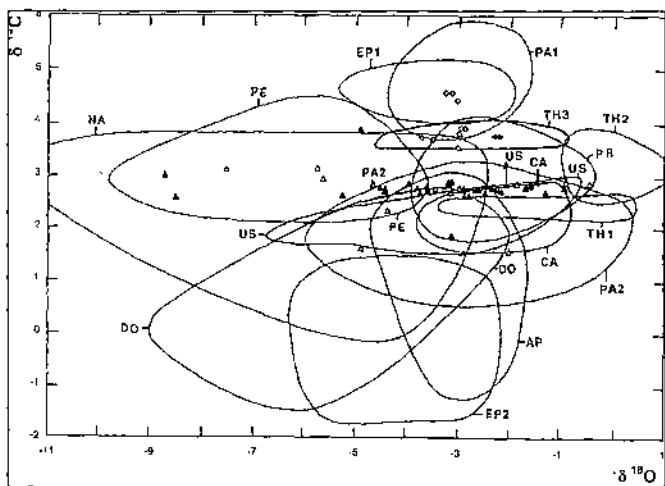

Fig. 15

AKSARAY-MELİK MAHMUD HANGÂHI (DARPHANE) KAZISI 2001

*Bekir DENİZ**

2001 yılı Melik Mahmud Gazi Hangâhi (Darphane) kazısını 05. 07. 2001-10. 08. 2001 tarihlerinde gerçekleştirdik. Başkanlığımızdaki (Prof. Dr. Bekir Deniz) kazı ekibinde Arş. Gör. Mükerrrem Kürüm (Adnan Menderes Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü), Restoratör Mimar Yrd. Doç. Dr. R. Eser Gültekin (Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi), Mimar Mustafa Güner (serbest mimar-Kültür Bakanlığı eski mimarlarından), Mimar Mehmet Mutluol (Vakıflar Konya Bölge Müdürlüğü elemanı) ile Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Mehmet Uğur Sağiroğlu, Abdullah Keskin, Bahattin Erim, Ilkay Dulkadir, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Hatice Cankurtaran, İsmail Yılmaz, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğrencileri Hasan Hüseyin İriş, A. Yeşim Akyürekoğlu, Ayşe Arslan, Mehmet Polat, Soner Baltekin ve Sultan Dalkıran görev aldılar. Kültür Bakanlığı'nı temsilen de Ankara Etnoğrafya Müzesi'nden Sanat Tarihi Sayın Asuman Arslan katıldı. Özverili çalışmalarından dolayı tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum (Resim: 1).

2001 yılında da, mal sahibi Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Kültür Bakanlığı'ndan hiçbir yardım alamadık. Kazıyı öğrencilerimiz, Aksaray Valiliği, Türk Tarih Kurumu, Aksaray Mercedes Benz -Türk A.Ş., Aksaray-Orhan Ağaçı Turistik Tesisleri A.Ş., merkezi İzmir'de bulunan Dalan Kimya Endüstri A.Ş., İzeltaş El Aletleri A.Ş. ve Örkide Yağ A.Ş.'nin yardım ve katkılarıyla gerçekleştirdik. Aksaray Polis Okulu'nda kaldık. Katkı ve yardımlarından dolayı Aksaray Valisi Sayın Kadir Çalışıcı, Aksaray Polis Okulu Müdürü I. Sınıf Emniyet Amiri Sayın İsmail Sarkmaz, Aksaray Kültür Müdürü Sayın Ruhi Özkanlı, Aksaray Müzesi Müdürü Vekili Sayın Fariz Demir ve Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ile kurum yetkililerine, Aksaray Mercedes Benz-Türk A.Ş.'nin Müdürü Hans Peter Heinstein ile, fabrikanın tüm yetkilileri ve çalışanlarına, Sayın Orhan Ağaçı'ya, Dalan Kimya Endüstri A.Ş. ile İzeltaş El Aletleri A.Ş. yönetim Kurulu Başkanı Sayın Akın Dalan, Örkide Yağ A.Ş. Genel Müdürü Sayın Ahmet Küçükbay ve fabrika çalışanlarına sonsuz teşekkür ederim.

2001 yılında, yapının kuzeydoğu, batı, güneydoğu yönü ile iç kısmında kazı ve temizlik çalışmaları yaptık: Kuzeydoğuda bulunan 6-F karesinin içini boşalttık. 2 ve 3 F karesinde bulunan toprağı aldık. Yapının ana beden duvarını ortaya çıkardık. 2-D ve 2-C karelerini açıp batıda, 3-D karesinde bulunan odanın temellerini bulduk. 3-B ve 3-C karesindeki kalıntıları alıp yapının temel duvarlarını ve güneybatı köşenin topuğunu ortaya çıkardık; güneydoğu köşesinde bulunan 5 ve 6 B karesinde çalışmalar yaptık. Buradaki bir sütunu ortaya çıkardık. Ayrıca, ana girişi koridoru ile 5-F karesindeki odada bulunan toprağı boşalttık. İç mekânı tespit edebilmek için ana mekân ile doğu eyvanının zeminini bulduk (Şekil: 1).

* Prof. Dr. Bekir DENİZ, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, İzmir/TÜRKİYE.

2-F karesini 1999 yılında açmaya başlamış, ancak Cumhuriyet Döneminde yapılmış birtakım temel izlerine rastladığımız için dokunmamıştık. Bu kazı döneminde söz konusu kareyi de açmaya karar verdik: Karenin 2-E karesi ile birleştiği yerde, doğu ve kuzey duvarında, taştan örülerek yapılmış seki izleri ortaya çıktı. Sekiyi 1-E yönünde ilerlettığımızda, bu yöne doğru kaydığını gördük. Ancak, bitişik komşu parseline doğru uzandığı için devam ettiremedik. Cumhuriyet Döneminde evde kullanıldığını tahmin ettiğimiz bu karenin taşlarını sökmeyen yerinde bıraktık (Şekil: 2).

3-F karesini boşalttığımız zaman, 3-F karesinde zemine erdiğimizi farkettilik. Zemin taş döşeliydi. Odanın güney duvarında taştan bir seki yer almaktaydı. Daha önceki yıllarda ortaya çıkardığımız bu sekii, hemen gerisinde yer alan kemerin yıkılmaması için sökmeydik. Zemindeki taş döşemeyi de kaldırmadık. Sadece, 2-F karesi içinde kalan yapının kesme taş malzemeli ana beden duvarını bulduk. Ne yazık ki beden duvarı 2-E karesine kadar uzanmakta, söküldüğü için buradan itibaren kaybolmaktadır. Devam etmesi gereken yerin ardından da 2-C ve 2-D karelerinde yeniden ortaya çıkmaktadır (Şekil: 2).

Yapının ana beden duvarını takip edebilmek, batıda yer alan büyük odanın duvarını bulabilmek için 2-C ve 2-D karelerinde de çalışmalar yaptık. Ancak, yaklaşık 2 m. derinlikten sonra duvarın temellerine erişebildik. Fakat temel taşları söküldüğü için ancak kırma taşların yer aldığı temel izini bulabildik. Bu da, 1999 yılında ortaya çıkar-dığımız batı odasındaki duvarların sonradan yapıldığı gerçeğini ortaya çıkardı. Ayrıca, 2-C karesi içinde batı yönüne doğru uzayan bir duvar daha bulduk. Yapının beden duvarlarından sökülen kesme taşlarla örülerek yapılan bu duvar, muhtemelen Cumhuriyet Döneminde yapılmış evlerin temel duvarlarından birisiydi. Ancak, komşu parselde doğru devam ettiği için, daha fazla ilerleyemeden yerinde bıraktık (Şekil: 3).

Yapının batı yönündeki çalışmalarımızda, 3-B ve 3-C karesinin, ana duvarla birleştiği bölümünü de kazdık. 1999 yılındaki çalışmalarda bu bölümü açmış, düzgün olmayan taşlarla örülmüş küçük bir duvar ve sıvayla örülerek yapılmış, yapının ana beden duvarına paralel uzanan bir duvar daha bulmuştuk. Bu kazı döneminde, düzgün örülen duvarı kaldırıp derine indiğimizde önce yapının bu bölümünde, batıdaki odanın güney duvarıyla kesiştiği beden duvarını ortaya çıkardık. Ardından, yaklaşık 2 m. derinlikten, sekiye benzer bir yükselti bulduk. Daha sonrada, güney duvarının bittiği köşede, âdeta beden duvarını destekleyen, döneminde duvar boyunca yükseldiğini tahmin ettiğimiz, geniş bir topuğun izlerini bulduk. Bu da bize, güneyde, bir çıkma hâlinde bulduğumuz mihrap duvarını sağlamlaştırmak amacıyla yapılmış bir topuk izlenimini verdi (Şekil: 4).

Yapının güneybatısında 1998 ve 1999 yılında yaptığımız çalışmalarda 3-B karesi içinde, geç dönemde yapılmış bir evin hamam kalıntısını bulmuştuk. Bu kalıntının yanında yaptığımız derinleştirme çalışmaları sonrasında yaklaşık 2.5 m. derinlikte, evin temel duvarının sağ ve sol yanında uzanan, yaklaşık 2 m² alanı kaplayacak şekilde, zeminin kırma taşla kaplandığını gördük. Ne olduğunu anlamadığımız bu döşemenin eski bir yapının temel artıkları olduğunu tahmin ediyoruz (Şekil: 4).

Yapının güneydoğu köşesinde, 1995 yılında yaptığımız kazılarda, sonradan son cemaat mahalli haline getirilmiş bir bölüm bulmuştuk. Ana mekânın güneydoğu köşesinde bulunan odanın dışına yapılan son cemaat yerinin tabanı kare şekilli tuğlalarla döşeliydi. Bu tuğla döşeme ile birlikte, ikisi mermer, biri taştan yapılmış üç tane de sütun parçası ele geçirmiştik. Ayrıca, güney yönünde, yere uzanmış vaziyette, toprak altında kalmış bir mermer sütunun da keşfini yapmıştık. 1999'da bu alanı yeniden açtık. Mermer sütunu ortaya çıkardık. Mihrabın güneydoğu köşesinde, ne olduğunu anlayamadığımız, taştan yapılmış, temel izine benzeyen, taş duvar izleri bulduk. Ancak, vakitimiz yetmediği için 2002 yılında açmak üzere yerinde bıraktık (Şekil: 5).

Yapının kuzeydoğu köşesinde, şimdiye kadar içini boşaltmadığımız bir oda mevcuttu. Üst örtüsü yıkık olan bu odanın içerisi, kubbeye geçisi sağlanan tromp seviyesine kadar, toprak ve çevreden atılan pislikle dolduğu için, son çalışmalara bırakmıştık.

Bu kazı döneminde bu odanın da içini boşalttık: 6-F karesindeki odanın içinde üst seviyede bulunan tabakayı aldığımızda, bu mekânın kuzeyinde yer alan tonozlu küçük mekânın çökmüş olduğunu fark ettik. Daha ilk tabakanın ardından odanın üzerini örten kubbenin trompları ortaya çıktı. İçi pislikle dolu iken de üzerinin kubbe örtülü olduğu beliydi. Ancak, kubbe geçişleri toprakla kapatılmış vaziyetteydi. Toprak temizlendikçe, tromplar belli olmaya başladı. Sadece, güney doğu köşedeki trompun içine sonradan bir lâmbalık yapıldığı dikkatimizi çekti. Kuzeydeki tromplar ise yıkık vaziyetteydi (Şekil: 6).

Yapının ana beden duvarları belli olmaya başladığında, ikinci tabakadan itibaren 10 cm. kalınlığında, muntazam yerleştirilmiş, bir takım taşlar görüldü. Üçüncü tabakadan sonra, odanın zemininden itibaren, düzgün kesme taşlarla yapılmış, duvar bölmeleri belirlemeye başladı. Bu tabakayı tamamen temizlediğimizde zeminin harçla sıvanıp taşlarla, çok küçük odalar hâlinde bölündüğünü gördük. Muhtemelen kiler vb. amaçlarla bölünen bu odanın geç dönemde başka amaçlarla kullanıldığını ortaya koymaktaydı (Şekil: 7).

Aynı odanın ölçülerini aldıktan sonra, 5-F karesinde yer alan bitişik odanın temel seviyesine bakarak, zeminin daha alta olması gerektiğini düşündük. Mevcut yeni duvarları ve harç sıvayı kaldırdığımızda (Şekil: 7), odanın ortasında, 60 cm. çapında, kırımızı kilden sıvanarak yapılmış bir tandır bulduk. Ölçülerini alıp temizledikten sonra tandırı, gelecek yıl daha iyi değerlendirebilmek amacıyla kapattık. Odanın temizlenmesinden sonra, kuzeyde yer alan tonozlu mekânın tamamen söküldüğünü otaya çıktı. Sadece, bu tonozun bitişik tonozla, sivri kemerli küçük bir kapıyla bağlandığını gördük (Şekil: 7-8; Resim: 2).

Yapıda, 1999 yılında, batıdaki büyük odanın tabanında, yine 60 cm. çapında bir tandır bulmuştuk. Bu sefer, bir başka oda da tandır çıkması çok ilginç bir sonuç ortaya koymaktadır: Tandırın muhtemelen, yemek pişirmenin yanında, ısınmak amacıyla kullanılmaktaydı. Her iki oda da tandır bulunması, bu tür zaviyeli camilerde ısınma sisteminin tandırda sağlandığını göstermesi açısından, yeni bir keşiftir.

Biz kazıya başladığımız yıllarda yapının içini boşaltılmış hâlde bulmuştuk: Çevredeki yaşlılardan öğrendiğimiz kadarıyla, yapının içi 1965'li yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce boşaltılmıştı. Bu çalışma döneminde ana mekân ile doğu eyvanı içindeki, geri kalan toprak ve pisliği temizledik. Yaklaşık 10 cm.lik bir toprak tabakasının ardından, restorasyon çalışmalarında kullanılabilmesi için köşelerde izleri kalan tuğla döşemeyi ortaya çıkardık. Zeminin, tuğlalar kırılmış olmakla beraber, yapının kemer, tonoz gibi yerlerinde kullanılan, kare şekilli tuğlalarla döşendiğini gördük. Özellikle kuzeybatı köşede bulunan, ikinci kata çıkışı sağlayan merdivenin yıkıntısı göze çarpmaktaydı. Bu yıkıntıyı kaldırdığımızda merdiven topuklarını ve zemindeki tuğla döşemenin izlerini bulduk (Şekil: 1).

Ayrıca, yapıya girişi sağlayan ve 4-5 E-F karesinde bulunan giriş eyvanını temizledik. Giriş eyvanı doğuda ve batıda bulunan yıkık odalara atılan pisliklerin kapılardan içeri girmesi sonucu yaklaşık, 1 m. kalınlığında toprakla dolmuş vaziyetteydi. Kuzeyde bulunan kapıyı, üst örtüyü taşıyabileceği düşüncesiyle açmadık. Harimdeki kapı eşiğini bulduktan sonra yaptığımız düzenlemede, iç ve dış kapı eşiklerindeki tuğla döşeme tabakasını ortaya çıkardık. Batıda bulunan odanın üzerinde, batı duvarını tutan demir desteğin ayağı bulunduğu için, batıdaki kapılara dokunmadık. Doğuda bulunan odanın içini boşalttık (Şekil: 6-7; Resim: 3).

Giriş eyvanının doğusunda bulunan ve 5 E-F karelerinde yer alan oda ve tonozlu mekânın içini boşalttık. Giriş eyvanından bir basamakla inilen tonozlu mekânın, dipteki sivri kemerli bir kapıyla, 6-F karesinde bulunan tonozlu mekâna bağlandığını gördük. Tabanının ise harçla düzeltiltiği dikkatimizi çekti. Üzeri, aynalı beşik tonoz örtülüydü. Tonozun ortası ise, dışarıdan yıkılmış vaziyetteydi. Alttan toprak zemin üzerine oturan bu bölüme yıkılmaması için müdahale edemedik. Tonozlu mekân sivri kemerli yıkık bir kemerle odaya açılıyordu. Kemer ayaklarının bir topuk üzerine yerleştirildiği yine dikkatimizi çeken bir başka özellikti (Şekil: 6-7). Halk arasında darphane odaları diye

tanınan bu mekânı büyük bir titizlikle açtık. Ana girişe daha yakın olan kapının taş içine oyulmuş menteşesini bulduk. Ancak, hiç bir darphane malzemesine rastlamadık.

Küçük Buluntular

2001 yılı kazısında, geçen yıllara oranla çok az sayıda küçük malzeme ele geçirildi: Buluntular arasında 9 adet envanterlik alçı ve seramik, iki torba amorf nitelikli çok sayıda seramik, alçı ve madeni parçalar bulundu.

Kazıda bulduğumuz malzemelerden 9 tanesi kayda değer bulunmuş ve envanterlenerek müzeye teslim edilmiştir: Envanterlik eserlerden ilki (En. No: Darp. 01/1) alçı süsleme parçasıdır. 27x6 cm. ölçülerindedir. 2-F karesinde bulunan bu örnek XIII. yüzyıldan kalma, muhtemelen mihrap kenar çerçevesi veya kapı-pencere sövesi süslemesidir. Kalıplama tekniğiyle yapılmıştır.

İkinci örnek (En. No: Darp. 01/2) bir kâse parçasıdır. Kırmızı renkli kilden yapılan kâse XIII. yüzyıl Selçuklu Dönemine aittir. 4-D karesinde bulunan bu örnek, 12x4 cm. ölçülerinde ve yarıdan fazlası eksik hâldedir. 1 cm. yüksekliğindeki küçük bir kaide üzerinde yükselen kâsenin dışı ve içi yeşil renklidir. Kazıma tekniğiyle süslenmiş, desenler sır altında bırakılmıştır. Zemin, Büyük Selçuklu alçılarına benzer şekilde, geometrik desenlerle süslenmiş, bu süslemelerin de içi yine, geometrik desenlerden meydana gelen, ilk bakışta bitki desenini hatırlatan motiflerle bezenmiştir.

Üçüncü örnek (En. No: Darp. 01/3) yine bir seramik üzerine çini kakma tekniğiyle yapılmış bir süsleme parçasıdır. Selçuklu Çağından, XIII. yüzyıldan kalmadır. Seramik kısmı kırmızı renkli kilden yapılmıştır. Kakma hâldeki çini tek renk firuze renklidir. Gri renkli kil-kum karışımı bir harç üzerine yapılmış, yuvarlak bir şekilde kesilerek, kakma tekniğiyle seramik üzerine yerleştirilmiştir (Resim: 4).

Dördüncü örnek bir kâse parçasıdır (En. No: Darp. 01/4). Açık kırmızı renkli bir kilden yapılan kâse yuvarlak bir kaide üzerine oturmaktadır. 9x4.5 cm. ölçülerindedir. Dış kısmı sırsız, içerisi kazıma teknikli geometrik desenlerle süslenmiştir. Süsleme krem rengi astar üzerine yapılmış, ancak sırlanmamıştır. Selçuklu Döneminden, XIII. yüzyıldan kalmadır (Resim: 5).

Beşinci örnek (En. No: Darp. 01/5) yine bir kâse parçasıdır. Kırmızı renkli kilden yapılan kâse XIII. yüzyıldan kalmadır. 5x1 cm. ölçülerindedir. Toprağın elenmesi sırasında bulunan kâsenin dışı ve içi yeşil renkli ve sırlıdır. Süslemeler kazıma tekniğiyle yapılmıştır. Özellikle göbekte yer alan süslemeler çini süslemelerin şeklini hatırlatmaktadır.

Altıncı örnek bir çini parçasıdır (En. No: Darp. 01/6). Plâka halinde ve ilk kez tam bir parça şeklinde bulduğumuz örnek, yapının döneminde benzer çini plâkalarla süslendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Beyaz kil ve kum karışımı bir malzeme üzerine yerleştirilen çini firuze renklidir. Konik dikdörtgen şeklindedir. 6x5.5 cm. boyutlarındadır. Yapının inşa edildiği XIII. yüzyıl başlarından kalmış olmalıdır.

Yedinci örnek (En. No: Darp. 01/7) bir alçı süsleme parçasıdır. XIII. yüzyıldan, Selçuklular Döneminden kalan örnek 13.5x8 cm. ölçülerindedir. D-4 karesinde bulunmuştur. Üzeri, daire şekilli geometrik desenler arasına yerleştirilmiş, helezon şekilli desenlerle süslüdür.

Sekizinci örnek (En. No: Darp. 01/8) bir alçı üzerine çini mozaik kakma örneğidir. Yapının o dönemde, benzer malzemeyle süslü olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Muhtemelen mihrap süslemesidir. Selçuklu Döneminden, XIII. yüzyıldan kalan örnek 7x8 cm. ölçülerindedir. Alçı içine gömme tekniğiyle yapılan çini firuze renklidir (Resim: 6).

Dokuzuncu örnek bir lüle parçasıdır (En. No: Darp. 01/9). Selçuklu Döneminden kalan lüle kırmızı renkli kilden yapılmıştır. Haznesi kısmen sağlamdır. Üzeri yelpaze şekilli desenlerle bezelidir. Ağızlık kısmı tamamen kırılmıştır. 2-E karesinde bulduğumuz örnek 6x4.2 cm. ebadındadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2001 yılı Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) kazısında ortaya çıkan en önemli yeri mihrabı ve odalarda bulunan tandırılardır. Yapının mihrabını 1998 yılında buluncaya kadar tahmin edememiştik. 2001 yılında da, üçgen şeklinde dışarı taşan mihrabın, yapının güney duvarının doğu ve batı yönünde, topuklarla desteklendiğini gördük. Bu da, mihrabın dışarı taşkıntılı yapıldığı için, beden duvarının zayıflığını önlemek amacıyla desteklendiğini göstermektedir. Hatta, köşelerdeki topukların, Büyük Selçuklu yapılarına benzer şekilde, tıpkı 1278 tarihli Amasya Torumtay Türbesi'ndeki gibi, kule şeklinde yukarıya kadar yükseldiği bile tahmin edilebilir¹. Mihrabın 1, 7 ve 8 envanter numaralarıyla kaydettiğimiz alçı ve alçı-çini karışımı malzemelerle de süslen-diği söylenebilir.

Aksaray civarında yapılan cami veya zâviye türündeki dinî yapılarda mihrabın üçgen şeklinde ve dışı doğru taşkıntılı yapıldığı tek örnek Aksaray'a 40 km. uzaklıkta bulunan Susadı Köyü'ndeki Hacı Bektaş Zâviyesi'dir. Selçuklular Döneminden kalan zâviyede mihrap yarım daire profilili ve yediğen plânlıdır. Taştan yapılan mihrap, XIV-XV. yüzyılda alçı malzeme ile süslenmiştir². Melik Mahmud Gazi Hangâhı'nda ise (Darphane) mihrap beşgen plânlı ve yarım daire profililidir. Üçgen şeklinde dışarı taşkıntı yapar. Ancak, üçgenin ucu pahlıdır. Tıpkı Hacı Bektaş Zaviyesi gibi, alçı malzeme ile süslenmiştir.

Anadolu'da yapılan benzer plânlı zâviyeli camilerde mihraplar genellikle yarım daire şekillidir. Şimdilik bilebildiğimiz üç örnekten Tire'de II. Sultan Murad'ın emirlerinden Yahşi Bey'in 845 (1441) yılında Tire'de (İzmir) yaptırdığı Yeşil İmâret Cami³, Bursa'da Murat Hüdavendigar döneminde yapılan Hüdavendigar Camii (1366-1385)⁴ ile İstanbul'daki Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra, II. Sultan Bayezid'in ilk yıllarında yapılan ve kaynaklarda 1485 yıllarına tarihlenen Davut Paşa Camii⁵ mihrabının ucu pahlı bir üçgen şeklinde dışı doğru taşar. Melik Mahmud Gazi Hangâhı'nın (Darphane) mihrabı ise üst örtüsünü iyi bilmemekle beraber, adı geçen yapıların mihraplarıyla büyük bir benzerlik gösterir.

Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) yukarıda sözünü ettiğimiz iki yapıdan da daha eski tarihli, Selçuklular Döneminden kalma bir yapıdır. Dolayısıyla, Aksaray-Melik Mahmud Gazi Hangâhı'nın mihrabı plân şekli bakımından bu yapılardan etkilenmemiş, bunlardan daha önce yapılmıştır. Melik Mahmud Gazi Hangâhı mihrap şekli ve süslemeleri bakımından Aksaray'daki Selçuklular Döneminden kalma Hacı Bektaş Zaviyesi'nin mihrabına benzemektedir. Hatta, mihrap çerçevelerinde bulunan alçı bezemelerle de benzerlik arz etmektedir. Her iki yapının da dar ve geniş bordür süslemeleri aynı karaktere sahiptir⁶.

Zâviyeli camilerde mihrap, ana eyvanı diye tabir edilen, güney eyvanında yer alır. Mihrabın bulunduğu eyvan, ana mekân denen ortadaki dağılım mekânından genellikle yüksek tutulur. Hem mihrabın önemini vurgulayan hem de namaz kılınan mekânı daha gösterişli kılmaya yönelik bu inşa sistemi, erken tarihlerden başlayarak, geç dönem yapılarına kadar hemen her yapıda görülür. Söz gelimi, erken tarihli yapılardan biri olarak kabul edilen, Eskişehir yakınındaki Seyid Battal Gazi Külliyesi içindeki tek-

1 Torumtay Türbesi için Bkz. M. Sözen vd. *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 1975, s. 76.

2 Yapı ve mihrap hakkında geniş bilgi için Bkz. B. Deniz, "Susadı Köyü (Aksaray) Hacı Bektaş Zaviyesi", *i. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler, C. I*, T.C. Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi Yayını, Konya / Türkiye, 2001, s. 225-241.

3 O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul, 1986, s. 64-65.

4 Yapı hakkında geniş bilgi ve plân için Bkz. E. H. Ayverdi, *İstanbul Mimari Çağı'nın Menşesi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402)*, C. I, İstanbul, 1966, s. 232-261; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, s. 12-15.

5 O. Aslanapa, *a.g.e.*, s. 114-116.

6 B. Deniz, *a.g.e.*, s. 225-241.

ke-hangâh⁷ denen yapı ile, Kırşehir'deki Ahi Evren Zâviyesi (1265-1282)⁸, daha geç döneme ait Bursa Hüdavendigâr Camii, Bursa Yeşil Camii (1424) gibi yapılarda da aynı özellikler karşımıza çıkar.

Benzer özellik kazısını yaptığımız Melik Mahmud Gazi Hangâhı'nda da mevcuttur. Bu nedenle de yapının dışında kalan mihrap bugünkü ana eyvanın yapı içindeki seviyesinden daha yüksektir. Ancak, muhtemelen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1965 yılında yapılan temizlik çalışmaları sırasında orijinal zemin sökülerek dışarı atılmıştır. Bu nedenle, dıştaki mevcut mihrapla, mihrap eyvanı arasında bir metreye yaklaşan kot farkı bulunmaktadır (Şekil: 1).

Anadolu'da, zaviyeli camilerin en klâsik örneklerinde ortadaki ana mekânın iki yanında, birer kapıyla bu mekâna, daha geç örneklerde ana mekâna ve dışarıya açılan birer tabhane odası yer alır. Turhal (Tokat) Dazya Köyü Zaviyeli Camii (1375), Bursa Yıldırım Bayezid Camii (1400), Bursa Yeşil Camii (1419-20), Amasya Bayezid Paşa Camii (1414-19), gibi örneklerle benzer şekilde, bazen tabhanelerde ocak da bulunabilir⁹.

1999 yılı Darphane kazısında, batıdaki büyük odada, 2001 yılı kazısında da kuzey doğudaki odanın ortasında birer tandır bulduk. Bugüne kadar tanıdığımız ve birkaç örneğini yukarıda zikrettiğimiz zaviyeli camilerde, tabhane diye tanımladığımız odalarda genellikle, davlumbazlı bir ocak bulunmakta, alçıdan yapılan bu ocaklar aynı zamanda yapının süslemesini de meydana getirmektedir. Melik Mahmud Gazi Hangâhı'nda, yapının doğusundaki eyvanın bitişiğindeki küçük odada ve batı yönündeki büyük odada birer bacası izi mevcuttur. Ancak, ocakların döneminde davlumbazlı yapıлып yapılmadığı belli değildir. Günümüzde batıdaki odada hem ocak, hem de yapı ortasında bir tandır mevcuttur, bitişik tonozlu mekânda ise, 1999 yılı kazısında ortaya çıkardığımız, bacası bulunmamasına karşılık, bir ocak ve tandır yer almaktadır.

Kuzey doğuda ve batıda bulunan odada birer tandırın yer alması Zaviyeli camilerde ısınma sisteminin, odalarda bulunan tandırlarla yapıldığını göstermesi bakımından çok önemlidir. Bunu, Selçuklu dönemindeki zaviyelerde ısınma sisteminin, kervan-saraylardaki gibi, tandırla sağlandığı şeklinde kabul etmek mümkündür. Bu da Zâviyeli Camiler için yeni bir gelişmedir.

Yapıda bulunan küçük el sanatına ait parçalar arasında bulduğumuz ve envanterlediğimiz eserlerden ilki (En. No: Darp. 01/1) alçı süsleme parçasıdır. 27x6 cm. ölçülerindeki bu örnek XIII. yüzyıldan kalmadır. Muhtemelen mihrap kenar çerçevesi veya kapı-pencere sövesi süslemesidir. 1998 ve 1999 yıllarında da benzer türden alçı parçaları bulmuştuk. Bu da fikrimizi destekler niteliktedir.

İkinci örnek (En. No: Darp. 01/2) bir kâse parçasıdır. Kırmızı renkli kilden yapılan kâse XIII. yüzyıl Selçuklu Dönemine aittir. 12x4. cm. ölçülerinde ve yarıdan fazlası eksiktir. 1 cm. yüksekliğindeki küçük bir kaide üzerinde yükselen kâsenin dışı ve içi tek renk yeşil renklidir. Kazıma tekniğiyle süslenmiş, desenler sır altında bırakılmıştır. Zemini, Büyük Selçuklu alçılarına benzer şekilde, geometrik desenlerle süslenmiş, bu süslemelerin de içine yine, geometrik desenlerden meydana gelen, ilk bakışta bitki desenini hatırlatan motifler yerleştirilmiştir.

7 S. Eyice, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, 1962-63, s. 20-21.

8 S. Eyice, a. g. e., s. 20, dipnot: 41. Ahi Evren Vakfiyesi H.676 tarihli dir. Bkz. C. H. Tarım, *Tarihte Kırşehir-i Gülşehri*, İstanbul, 1948, s. 85; W. Ruben, "Kırşehir'in Dikkatimizi Çeken San'at Abideleri", *Belleken*, C. XI, Ankara, 1947, s. 41-44. Aynı eser s. 603-640'ta yapının hem eski resmi, hem de planı verilmektedir. Yapıdan söz eden Kırşehir ile ilgili diğer kaynaklar için Bkz. C. H. Tarım, *Kırşehir Tarihi*, C. I, Kırşehir 1938; C. H. Tarım- A. S. Ülgen, "Kırşehir'de Türk Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, C. II, 1942, s. 280-621.

9 Söz konusu bu camiler hakkında geniş bilgi için Bkz. A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, Paris, 1934, C. II, s. 25-31; E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, 806-855 (1403-1451), C. II, İstanbul, 1972, s. 4-25, 46-94; E. H. Ayverdi, İstanbul Mimari Çağı'nın Menşei, Osmanlı Mimarisi'nin İlk Devri (630-805) (1230-1402), İstanbul, 1966, s. 419-440; A. Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami*, Ankara, 1964, s. 80; E. Yurdakul, "Tokat Vi-layatinin Gümüştop (Dazya) Köyü'ndeki XIV. yüzyıla Ait Eski Eserler", *Vakıflar Dergisi*, s. VIII, Ankara, 1969, s. 243-248; *Türkyede Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, Ankara 1972, s. 209 - 213; O. Aslanapa, a. g. e., s. 25-28, 37-44.

Üçüncü örnek (En. No: Darp. 01/3) seramik üzerine çini kakma tekniğiyle yapılmış bir süslemedir. Selçuklu Çağından kalan bu örneğin seramik kısmı kırmızı renkli kilden yapılmıştır. Kakma hâldeki çini firuze renklidir. Gri renkli kil-kum karışımı bir harç üzerine yapılmış, yuvarlak bir şekilde kesilerek, seramik üzerine yerleştirilmiştir. Böyle bir uygulama Selçuklu Dönemi çinisinin kullanılış şeklini göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Bugüne kadar hiçbir Selçuklu yapısında rastlamadığımız bu uygulama Darphane'de çininin ne kadar zengin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Altıncı örnek bir çini parçasıdır (En. No: Darp. 01/6). Plaka halinde ve ilk kez tam bir parça şeklinde bulduğumuz örnek firuze renklidir. Konik dikdörtgen şeklindedir. 6 x 5.5 cm. boyutlarındadır. Şimdiye kadar yaptığımız çalışmalarda hiç bu türden sağlam bir parça bulamamıştık. Yapının inşa edildiği 1206 yılından kaldığını sandığımız bu parça, yapının döneminde benzer çini plâkalarla süslendiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sekizinci örnek (En. No: Darp. 01/8) daha ilginçtir: Alçı üzerine çini mozaik kakma örneğidir. Yapının döneminde, benzer malzemeyle süslü olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Muhtemelen mihrap süslemesidir. Selçuklu Döneminden, XIII. yüzyıldan kalan örnek 7x8 cm. ölçülerindedir. Alçı içine gömme tekniğiyle yapılan çini firuze renklidir.

Özellikle Büyük Selçuklu alçı süslemelerinde kullanılan bu teknik Anadolu Selçukluları yoluyla Anadolu'ya da gelmiş ve süsleme malzemesi olarak saray ve dinî mimaride de kullanılmıştır. Benzer teknikle süslü örnekler arasında 1299 tarihli Ankara Arslanhane Camii'nin mihrabı da bulunmaktadır¹⁰.

Dokuzuncu örnek bir lüle parçasıdır (En. No: Darp. 01/9). Selçuklu döneminden kalan örnek 6x4.2 cm. ebadındadır. Önceki yıllarda da benzer örneklerini bulduğumuz lüle, özellikle gövde genişliği ve süslemeleri bakımından Selçuklu dönemi diye tanımladığımız lüle parçalarına benzemektedir.

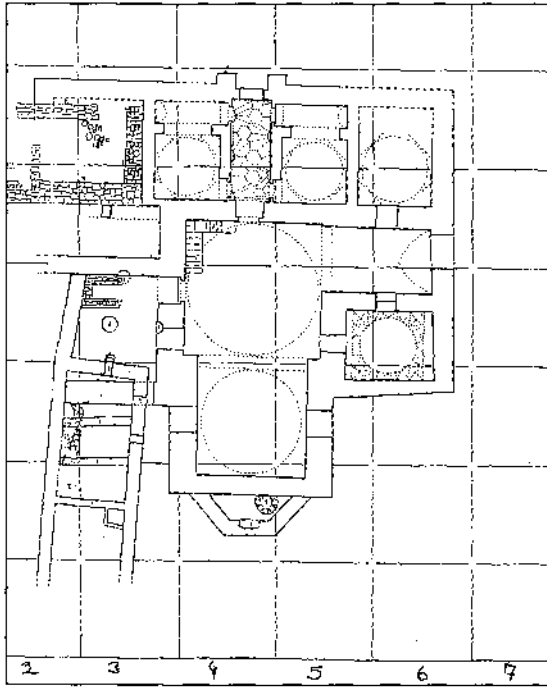
Sonuç olarak, 2001 yılı Darphane kazısında güney, kuzey ve batı yönünde çalışılmış, yapının içi temizlenmiş, batı yönündeki odaların tamamı açılmıştır. Batı ve kuzeydoğu odasında birer tandir bulunması, bu tür yapılarda ısınma sisteminin tandirle sağlandığını göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Yapının kazısı, rölövesi çıkarılacak, restorasyonu yapılabilecek şekilde tamamlanmıştır. Kazı 2002 yılında yapılacak temizlik çalışmasıyla birlikte sonuçlandırılacaktır.

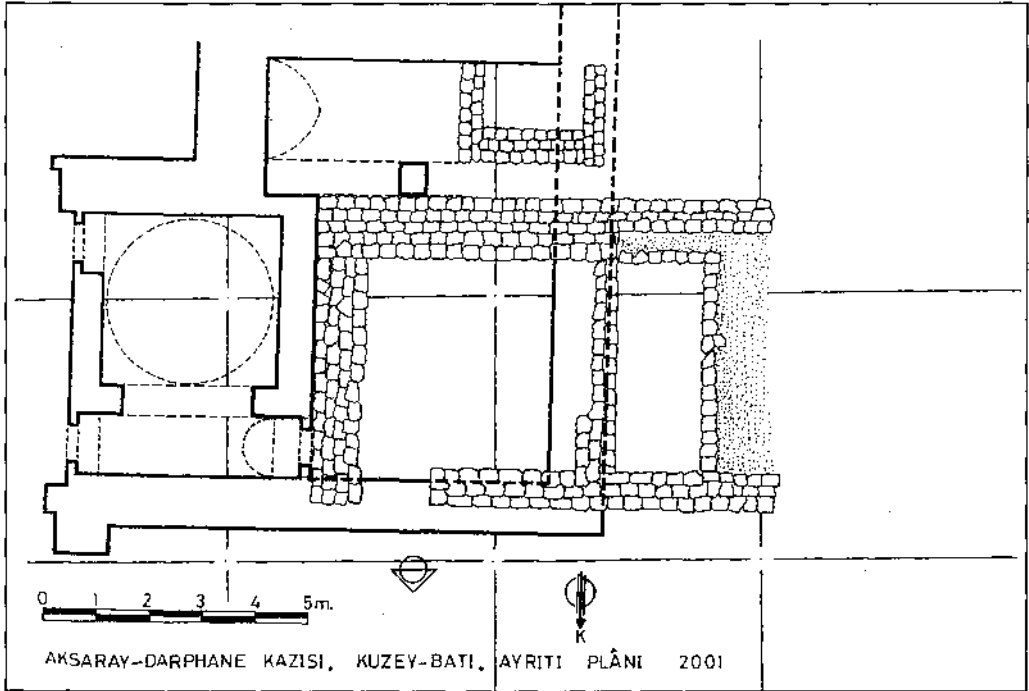
2002 yılında, yapının çevre temizliğini de yapabilmek ve restorasyonunu gerçekleştirebilmek için, esasen önceden yapıya ait olan fakat sonradan şahıs eline geçen, yapı bitişiğindeki parsellerin kamulaştırılması gerekmektedir. Bu amaçla, 1992-1994 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne kamulaştırma için baş vurmuş, bu konudaki evrakları da kendilerine teslim etmiştik. Bu evrakların tamamlanarak bir an önce kamulaştırma işleminin yapılması gerekmektedir. İstendiği taktirde kendilerine yeniden yardımcı olabiliriz.

Vakıflar-Konya Bölge Müdürlüğü elemanlarından Mimar Sayın Mehmet Mutluol tarafından yapının restorasyonuna esas olacak rölövesi alınmıştır. Bir an önce ilgili kurum tarafından çizimlerinin tamamlanarak, restorasyonunun yapılması gerekmektedir. 1993 yılından bu yana sürdürdüğümüz kazı çalışmalarında yapının içi ve dışı tamamen boşaltılmıştır. Restorasyonunun yapılmaması hâlinde yapı kısa bir süre sonra yıkılabilir. Bu nedenle, acilen restorasyon projesinin hazırlanıp, onarılması gerekmektedir.

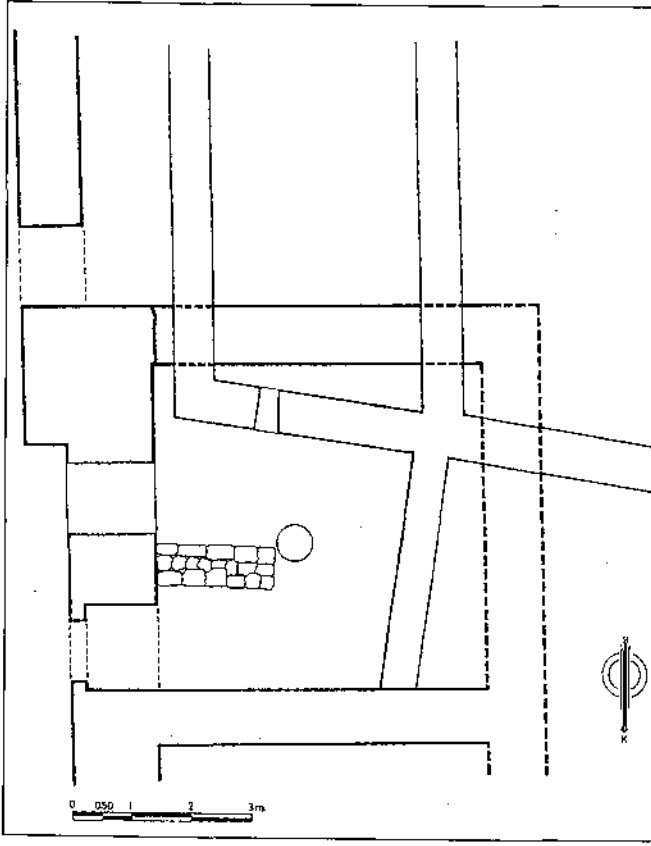
10 Ankara Arslanhane Camii mihrabı ve süslemesi hk. Bkz. G. Öney, *Ankara'da Türk Devri Yapıları, Turkish Period Buildings Ankara*, Ankara 1971, s. 20-24; G. Öney, *Ankara Arslanhane Camii*, Ankara 1998.

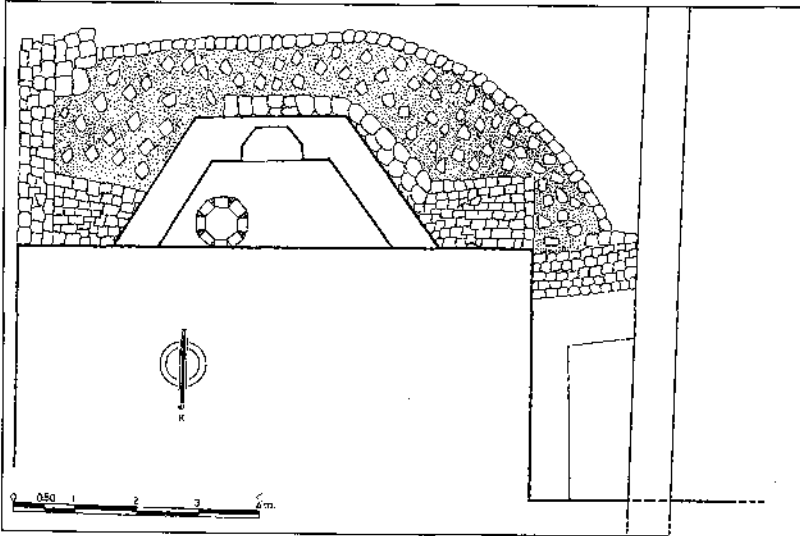
Şekil 1: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane) kazısı plâni, 1999

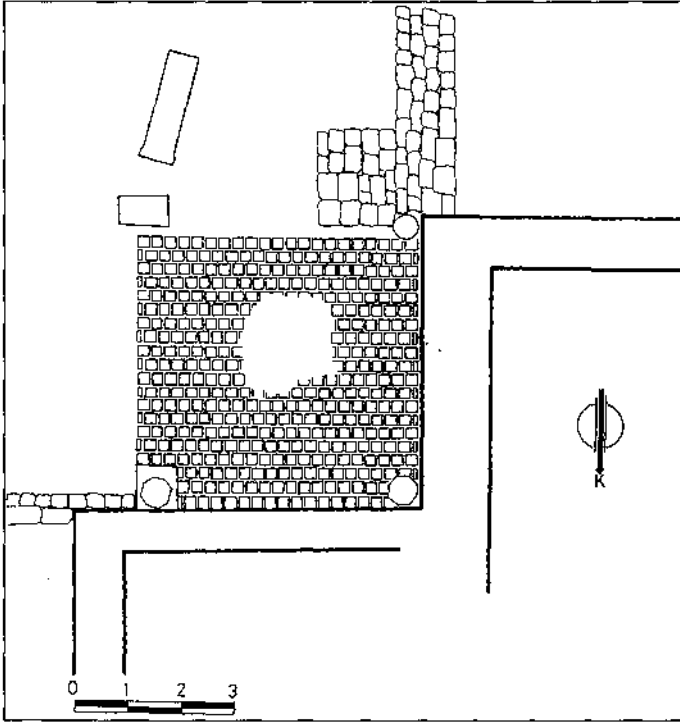
Şekil 2: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), kuzeybatıda bulunan odaların plâni, (ayrıntı), 2001

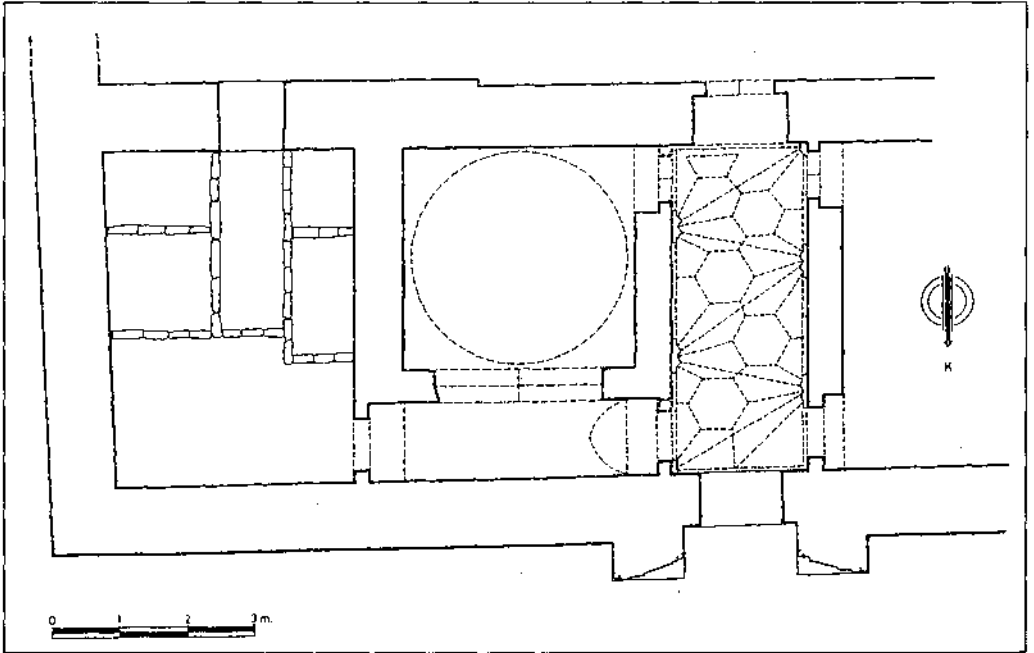
Şekil 3: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), batıda bulunan büyük odanın plânı, 2001

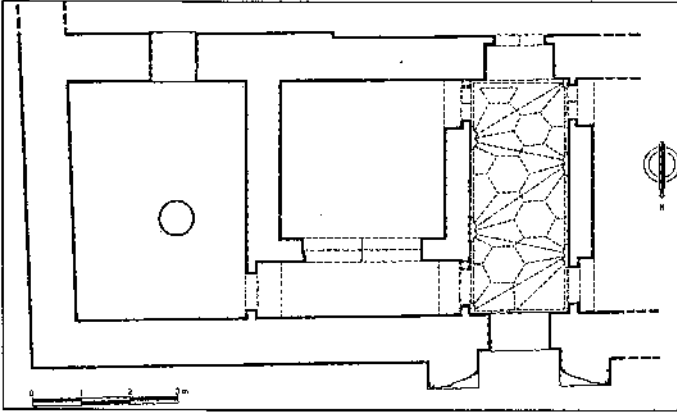
Şekil 4: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), mihrap ve topukların temel plânı, 2001

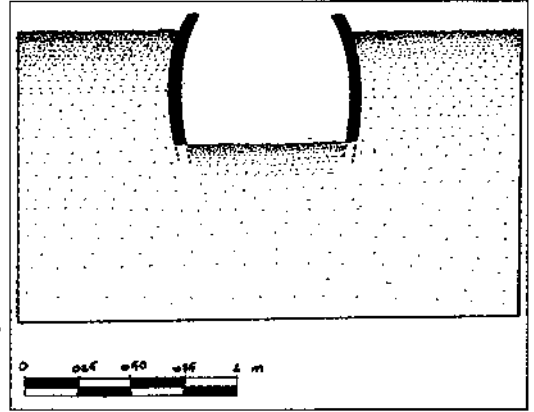
Şekil 5: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), güneydoğu köşesindeki son cemaat mahallinin plâni, 2001

Şekil 6: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), kuzey yönündeki giriş eyvanı ve bunun doğusundaki mekânın ilk tabası, ayrıntı plâni, 2001

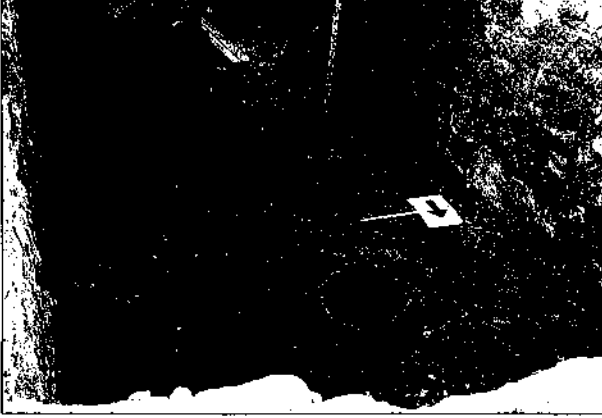
Şekil 7: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), kuzey yönündeki giriş mekânı ve bunun doğusundaki odanın orijinal zemininin plânı, 2001

Şekil 8: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), kuzeydoğu köşedeki odanın zemininde çıkan tandırın plânı, 2001

Resim 1: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), genel görünüş

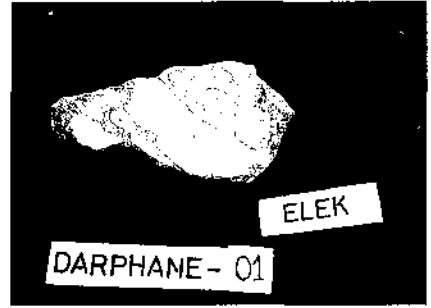
Resim 2: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), kuzeydoğudaki oda ve tandırın görünüşü, 2001

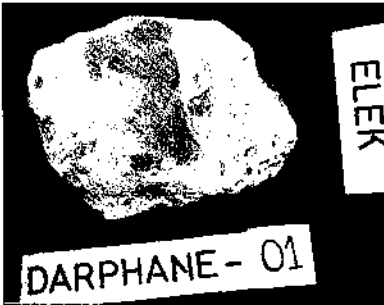
Resim 3: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), giriş eyvanı, görünüş, detay, 2001

Resim 4: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), seramik üzerine çini kakma teknikli süsleme parçası, XIII. yüzyıl Selçuklu Dönemi, 2001

Resim 5: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), sırlanmadan bırakılmış, seramik parçası

Resim 6: Melik Mahmud Gazi Hangâhı (Darphane), alçı üzerine çini mozaik kakma teknikli süsleme parçası

FORSCHUNGEN IN DOLICHE 2001

Fatma BULGAN*
Anke SCHÜTTE-MAISCHATZ
Engelbert WINTER

Durch die Entdeckung zweier Mithräen in den Jahren 1997 und 1998¹ am Fuße des Keber Tepe, des antiken Siedlungshügels von Doliche (heute: Dülük), ca. 10 km. nordwestlich der Großstadt Gaziantep gelegen, war die religionsgeschichtliche Bedeutung dieses Siedlungszentrums in der südlichen Kommagene nachhaltig bestätigt worden. Angesichts der Bedeutung dieser Funde, zumal für die weitere Erforschung des Mithras-Kultes, konzentrierten sich die in Doliche fortgesetzten Arbeiten bis zum Jahre 2000 auf die weitere Untersuchung dieser beiden bedeutenden Kultstätten². Darüber hinaus wurde die Surveytätigkeit im Stadtgebiet von Doliche fortgesetzt und ein topographischer Gesamtplan des Stadtgebietes von Doliche erstellt (Abb. 1)³.

Überregionale Bedeutung erlangte Doliche in der Kaiserzeit vor allem als Ursprungsort des Iupiter Dolichenus, der in weiten Teilen des Imperium Romanum in der Kaiserzeit verehrt wurde⁴. Bereits seit frühester Zeit dürfte sich nahe des antiken Siedlungshügels von Doliche auf einer weit sichtbaren Bergkuppe, dem Dülük Baba Tepesi (Abb. 2), eine wichtige Kultstätte für den im gesamten nordsyrischen und südanatolischen Raum verehrten Sturm- und Gewittergott Tehub-Hadad befunden haben.

Bereits F. Cumont⁵ vermutete, daß das Zentralheiligtum des Iupiter Dolichenus auf dem ca. 3 km. vom Stadtgebiet entfernt liegenden Dülük Baba Tepesi zu suchen

-
- * F. BULGAN, Museum Gaziantep, Gaziantep/TÜRKİYE.
 - Dr. A. SCHÜTTE-MAISCHATZ, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA.
 - Prof. Dr. E. WINTER, Forschungsstelle Asia Minor im Seminar für Alte Geschichte der Westfälischen Wilhelms-Universität Münster, Georgskommende 25, 48143 Münster/ALMANYA (e-mail: ewinter@uni-muenster.de).
 - 1 E. Winter, Ein historisch-topographischer Survey in Kommagene 1997, in: *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 1999, 365ff.; R. Ergeç/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Doliche 1998, in: *XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2000, 185ff.
 - 2 Vgl. E. Winter, Mithraism and Christianity in Late Antiquity, in: G. Greatrex/S. Mitchell (Hgg.), *Ethnicity and Culture in Late Antiquity*, 2000, 173ff.; A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Kultstätten der Mithrasmysterien in Doliche, in: J. Wagner (Hg.), *Gottkönige am Euphrat. Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. Sonderband Antike Welt, 2000, 93ff. und A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Die Mithräen von Doliche. Überlegungen zu den ersten Kultstätten der Mithras-Mysterien in Kommagene, in: *Topoi* 11 (2002) [im Druck].
 - 3 R. Ergeç/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Forschungen in Doliche 1999, in: *XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2001, 325ff.; F. Bulgan/A. Schütte-Maischatz/E. Winter, Forschungen in Doliche 2000, in: *XXIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2002 [im Druck].
 - 4 J. Wagner, Neue Denkmäler aus Doliche. Ergebnisse einer archäologischen Landesaufnahme im Ursprungsgebiet des Iupiter Dolichenus, *Bonner Jahrbücher* 182 (1982) 133ff.; E. Schwertheim, Iupiter Dolichenus, der Zeus von Doliche und der Kommagenische Königs kult, in: *Studien zum antiken Kleinasien. F.K. Dörner zum 80. Geburtstag gewidmet*, 1991 (Asia Minor Studien. Bd. 3) 29ff. und R. Ergeç/J. Wagner, Doliche und Iupiter Dolichenus, in: Wagner (Anm. 2) 85ff. Die Monumente des Dolichenuskultes sind von M. Hörig/E. Schwertheim, *Corpus Cultus Iovis Dolicheni* (CCID), 1987 zusammengestellt worden.
 - 5 F. Cumont, *Études syriennes*, 1917, 182ff.

sei, "einem Berg in Sichtweite von Doliche, der bis auf 1211 m. ansteigt und seine Umgebung um etwa 300 m. überragt. Das Gipfelplateau, das möglicherweise künstlich angelegt worden ist, eignet sich in idealer Weise für eine hochgelegene Kultstätte außerhalb der Stadtsiedlung."⁶ Die lange Kulttradition des Ortes, an dem Cumont die Verehrungsstätte des Iupiter Dolichenus lokalisierte, zeigt sich noch heute: Inmitten des antiken Ruinenfeldes erhob sich bis vor kurzem das Grabmal eines mohammedanischen Heiligen, des Dülük Baba (Abb. 3–4)⁷. Kerzenstummel und Stoffreste weisen dieses 'Ziyaret' noch heute als Pilgerziel für die umwohnende Bevölkerung aus.

Erst durch die Arbeiten J. Wagners, der die bei Begehungen des antiken Areals auf dem Dülük Baba Tepesi in den Jahren 1975 und 1979 neu bekannt gewordenen archäologischen und epigraphischen Denkmäler zusammengestellt hat⁸, konnten weitere Zeugnisse für die Lokalisierung des Zentralheiligtums des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi gewonnen werden. Neben weiteren Architekturfragmenten (Abb. 5)⁹ sind dabei insbesondere drei Kultreliefs beziehungsweise Kultinschriften von Interesse, die sowohl wichtige neue Daten für die Geschichte Doliches als auch Hinweise auf die sakrale Bestimmung des Dülük Baba Tepesi als Kultbezirk bieten¹⁰.

Als weiteres Argument für die Lokalisierung des Tempels des Iupiter Dolichenus ist auf die ca. 400 m. westlich des Dülük Baba Tepesi gelegene sogenannte Priesternekropole auf dem Ihely Tepe hinzuweisen, die inmitten eines Naherholungsgebietes liegt. Dort sind statt der von Wagner aufgenommenen und publizierten 9 Felskammergräber¹¹ inzwischen 17 Gräber sichtbar, die fast alle zugänglich und in der Regel äußerst aufwendig ausgestaltet sind (Abb. 6)¹². Erwähnenswert sind in diesem Zusammenhang zwei in den Gräbern gefundene epigraphische Zeugnisse¹³. Neben der Nennung einer 'frommen Apollonis' ist besonders auf die Grabinschrift eines Dolichenuspriesters namens Baradados (= Sohn des Hadad) hinzuweisen, ein Name, der für weitere Dolichenuspriester in Apulum und Rom bezeugt ist¹⁴.

Unbekannt ist bisher die genaue Lage des Dolichenus-Tempels und möglicher zum Kultbezirk gehöriger Gebäude, z.B. eines aufgrund der zahlreichen Siegelfunde aus Doliche anzunehmenden Archivs¹⁵. Neben der Lokalisierung ist die Frage der Welternutzung des Tempelareals auf dem Dülük Baba Tepesi von besonderem Interesse, da sich die Kulttraditionen auch nach der Zerstörung des Heiligtums um die Mitte des 3. Jhs. n. Chr. bis weit in die Spätantike fortzusetzen scheinen. Im Jahre 2001 bot sich nun erstmals die Möglichkeit, den Kultbezirk des Iupiter Dolichenus auf dem Dülük Baba Tepesi systematisch zu untersuchen und weiterführende Erkenntnisse über das Zentralheiligtum eines der wichtigsten orientalischen Gottheiten im Imperium Romanum zu gewinnen¹⁶.

6 Wagner (Anm. 4) 143.

7 Dieses Grabmal wurde inzwischen bei Bauarbeiten auf dem Dülük Baba Tepesi zerstört. Vgl. F.K. Dörner, *Der Thron der Götter auf dem Nemrud Dag*, 1987³, 148, 218f. sowie Abb. 45.

8 Wagner (Anm. 4) 133ff.

9 Wagner ebd. 143f. mit Abb. 10.

10 Wagner ebd. 144f. 160ff., Nr. 3–5.

11 Wagner ebd. 145ff.

12 Vgl. zu den Gräbern auf dem Ihely Tepe bereits R. Ergeç, *Dülük batı nekropolü 1992 kazısı. IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 26–29 Nisan 1993, 1994, 467ff.

13 Wagner (Anm. 4) 165f., Nr. 7, 8 (= CCID Nr. 3, 4).

14 CCID 154, 363.

15 Vor allem P. Weiss, *Neue Tonsiegel aus Doliche*, *Chiron* 22 (1992) 171ff. hat mit guten Gründen die These von einem Tempelarchiv im Heiligtum dieses *deus Commagenus* dargelegt: "Dem Siegelbestand nach zu urteilen war das Archiv ein großes öffentliches Archiv des Späthellenismus und der Kaiserzeit, wobei die Beurkundungstätigkeit wahrscheinlich sogar noch früher einsetzte" (193). Vgl. auch ders., *Tonsiegel aus Kommagene (Doliche)*, in: Wagner (Anm. 2 [2000]) 101ff.

16 Die mit Mitteln der Deutschen Forschungsgemeinschaft auf dem Dülük Baba Tepesi durchgeführten Studien fanden statt in der Zeit vom 16.09.2001 bis zum 12.10.2001. Unser Dank gilt der türkischen Antikendirektion, die den beantragten Arbeiten mit Schreiben vom 28.06.2001 die Erlaubnis erteilte. Teilnehmende Wissenschaftler waren Herr Prof.

A. Vermessungsarbeiten¹⁷

Vorrangiges Ziel der diesjährigen Arbeiten war es, die Bergkuppe des Dülük Baba Tepesi in einem vor Ort festzulegenden Bereich vermessungstechnisch zu erfassen, und für die geophysikalischen Untersuchungen (siehe unter B.) Geländeabschnitte aufzumessen, um diese zu einem späteren Zeitpunkt wieder in die Örtlichkeit zu übertragen.

Über ein Netz von insgesamt 29 vermarkten Aufnahmepunkten wurde die Topographie in den wesentlichen Merkmalen aufgemessen (Abb. 7). Der seine Umgebung weit überragende Dülük Baba Tepesi ist heute aufgeforstet und dient den Bewohnern der Großstadt Gaziantep als Naherholungsgebiet. Mehrere, bis zum Gipfel hinaufführende Schotterstraßen, machen den Dülük Baba Tepesi gut zugänglich. Auf dem wohl zur Zeit der Aufforstung, Anfang der 50er Jahre, künstlich angelegten Gipfelplateau, befinden sich eine Polizeistation sowie in unmittelbarer Nähe zahlreiche Kommunikations- und Radioantennen samt Betriebsgebäuden (Abb. 8).

Ein um das Gipfelplateau führender Fahrweg (Abb. 8) bot sich zunächst als äußere Begrenzung des zu untersuchenden, ca. 7,5 ha großen, Geländes an. Der Bereich innerhalb des Fahrweges ist bis auf wenige Stellen mit dicht stehenden Kiefern bedeckt. In den Sommermonaten ist der Waldboden daher mit einer etwa 10 cm. starken Schicht aus Kiefernadeln übersät, lichtere Stellen sind mit Büschen und Gräsern bewachsen.

Das Gelände wurde bei Anlage des Waldes in Teilbereichen planiert. Dabei wurde anfallendes Steinmaterial hauptsächlich Kalkstein-Geröll mit schwerem Gerät aufgeschoben und nicht abtransportiert, so daß sich mehrere ca. 3 m. hohe, und entsprechend breite, Steinwälle durch das Gelände ziehen (Abb. 9). Das Niveau innerhalb der durch die einzelnen Steinwälle gegliederten Gesamtfläche fällt von West nach Ost um ca. 10 m. ab.

Ein markanter Punkt innerhalb des Geländes ist ein etwa in der Mitte liegender, künstlich aufgeschütteter Hügel (ca. 30x50 m.), in dessen unmittelbarer Nähe zahlreiche Antennen stehen (sog. 'Antennenplateau') (Abb. 10).

Mittels GPS-Messung konnten auch die in den Jahren 1998 bis 2000 im Bereich des antiken Siedlungshügels von Doliche, des Keber Tepe, sowie des heutigen Dorfes Dülük durchgeführten Messungen an die im Jahre 2001 erfolgten Messungen angeschlossen und in ein einheitliches Koordinatensystem eingefügt werden. Gleiches gilt für die Vermessung der ca. 400 m. von der Spitze des Dülük Baba Tepesi entfernt gelegenen 'Priesternekropole' auf dem Ihely Tepe. Auch hier wurden zwei dauerhaft vermarkte Festpunkte als Basis im gleichen Koordinatensystem wie alle anderen Messungen markiert. Bezogen auf diese Basis sind die heute sichtbaren und zugänglichen 17 Felskammergräber von der Lage und Höhe bestimmt worden.

Nach Auswertung aller zur Verfügung stehenden Daten wurden die Ergebnisse der geophysikalischen Untersuchungen in den topographischen Plan eingefügt (Abb. 7).

In Ergänzung der Arbeiten im Jahre 2000 konnten zum Abschluß der diesjährigen Kampagne eine zweite byzantinische Felskirche im Bereich der antiken Nekropole

Dr. Engelbert Winter, Frau Dr. Anke Schütte-Maischatz, Herr Dr. Norbert Blindow, Frau Dr. Marghareta Facella, die Studentinnen Aylin Tanrıöver, Yvonne Besuden, Sandra Schumacher, die Studenten Michael Blömer und Sayan Pipatpan sowie der öffentlich bestellte Vermessungsingenieur Herr Dipl.-Ing. Ralf Wirtz. Die Arbeiten in Doliche standen unter der Leitung des Museums Gaziantep. Wir danken vor allem Kemal Sertok und Fatma Bulgan für ihre wohlwollende Unterstützung unserer Arbeiten, ebenso Dr. Rifat Ergeç von der Universität Gaziantep.

17 Die Vermessungsarbeiten vor Ort sind in der Zeit vom 24.09.2001 bis zum 06.10.2001 durchgeführt worden. Die Vermessung ist analog zu den Arbeiten im antiken Stadtgebiet von Doliche (1998-2000) mit dem elektronischen Tachymeter SÖKKIA SET 6 in Verbindung mit dem elektronischen Feldbuch SDR 33 durchgeführt worden. Für die Auswertung der gemessenen Rohdaten sind die Dateien des SDR 33 umformatiert und mit dem geodätischen Programm Geo 6.6 der Firma Geosoft in dreidimensionale Koordinaten umgewandelt worden. Mit diesen konnten über das graphische Programm GEOgraf der Firma HHK die gewünschten Bestandspläne angefertigt werden. Für die GPS-Messungen wurden drei GPS-Empfänger ProMark X-CP mit cm-upgrade (Magellan, USA) verwendet.

le von Doliche sowie weitere Abschnitte der antiken Wasserleitung (u.a. eine neu entdeckte Ausstiegsöffnung) aufgemessen werden¹⁸. Die in diesem Zusammenhang gewonnenen Erkenntnisse werden im Rahmen der sich in Vorbereitung befindlichen Gesamtpublikation unserer zwischen 1997 und 2000 in Doliche durchgeführten Arbeiten vorgestellt.

B. Geophysikalische Untersuchungen¹⁹

Die geophysikalischen Erkundungen auf dem Dülük Baba Tepesi hatten zum Ziel, obertägig nicht mehr sichtbare Bebauungsstrukturen im Gebiet des früheren Heiligtums des Iupiter Dolichenus zu lokalisieren. Das Gebiet im Gipfelbereich umfaßt etwa 7,5 ha, von denen knapp die Hälfte (3,4 ha) als mögliches Meßgebiet in Frage kommt. Der überwiegende Teil der zugänglichen Flächen ist von Nadelwald bedeckt und mit breiten Steinwällen und Böschungen durchzogen. Die übrigen Flächen werden durch Installationen von Kommunikations- und Radioantennen samt Betriebsgebäuden eingenommen und sind damit als Meßgebiet ungeeignet. Nach weiterer Analyse (Steillagen, anstehendes Gestein etc.) ergibt sich eine Restfläche von 1,9 ha, auf der die magnetische Prospektion sinnvoll erscheint. Da bislang kein brauchbares Kartenmaterial existierte, wurde zunächst ein Übersichtsplan mittels GPS-Messungen erstellt.

Die Ergebnisse enthalten an drei Lokationen (Felder 1, 2, 3) klare Hinweise auf Bebauungsstrukturen (rechtwinklig angeordnete Lineamente) (Abb. 7)²⁰. Auf Feld 1 zeigt sich eine etwa 25x10 m. große rechtwinklige Anomalie, die vorwiegend schwach positiv ist. Auf Feld 2 ergaben sich die auffälligsten Resultate. Starke positive Anomalien weisen auf die häufige Verwendung eines schwarzen Ergußgesteins (Basaltsteines?) als Baumaterial hin, welches sich auch in Bruchstücken an der Oberfläche sowie in großen Platten am Rande des benachbarten künstlichen „Antennenplateaus“ findet (Abb. 10, 11). In der Sondage in der ausgesparten Nordwestecke dieses Meßfeldes (siehe unter C.) sowie im Gelände finden sich zudem große Kalksteinblöcke, die gegenüber dem Erdreich vorwiegend negative Anomalien hervorrufen. Wahrscheinlich sind beide Gesteinsarten auch als Baumaterial im Untergrund vorhanden. Daher erscheint das Magnetogramm von Feld 2 einerseits sehr gestört, andererseits gruppieren sich die Gebiete mit großen Amplituden zu einer annähernd rechtwinkligen Großstruktur von etwa 40x40 m. mit teilweise ausgeprägten Lineamenten an den Rändern. Eine ebenfalls etwa 25x10 m. große rechtwinklige Struktur auf Feld 3 ist vorwiegend schwach negativ (Abb. 12). Hier könnte sich ein erhaltenes Kalksteinfundament befinden. Unmittelbar östlich schließen sich weitere negative Lineamente sowie ein positives Halbrund an.

C. Archäologische Untersuchungen

Parallel zu den bisher skizzierten Arbeiten fand während der Kampagne des Jahres 2001 auf dem Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi eine Oberflächenbegehung zur Aufnahme der antiken Überreste statt. Obertägig sichtbare, *in situ* befindliche anti-

18 An dieser Stelle sei angemerkt, daß bei einem Besuch der Mithräen von Doliche im Eingangsbereich, und zwar an der Wand links unterhalb der Tabula ansata eine aus 18 Zeilen bestehende Inschrift (H 0,28 m, B 0,20 m) entdeckt wurde. Die Höhe der ersten Zeile beträgt 2 cm, ab der 2. Zeile je 1,5 cm. Die Zeilen selbst sind durch einzelne oder doppelte Ritzlinien voneinander getrennt. Die sehr flach in den Fels der Höhle geritzte Inschrift ist so stark zerstört, daß sich zum gegenwärtigen Zeitpunkt keine weitergehenden Aussagen treffen lassen. Aufgrund der durch mehrere vertikale Linien gegliederten Inschrift könnte es sich um eine Liste oder um einen aus Buchstaben und/oder Zahlzeichen und weiteren Symbolen bestehenden Kalender handeln.

19 Bei den folgenden Ausführungen handelt es sich um eine kurze Zusammenfassung der Ziele und Ergebnisse der geophysikalischen Arbeiten des Jahres 2001, die vom Institut für Geophysik der WWU Münster unter der Leitung von Dr. N. Blindow und unter Mitarbeit der Studenten S. Schumacher und S. Pipatpan durchgeführt wurden.

20 Die Lage der Meßfelder ergibt sich aus Abb. 7. Die Ergebnisse der magnetischen Prospektion sind in den Magnetogrammen in Graustufen dargestellt. Zur Darstellung wird folgende Konvention verwendet: schwarz = positive Anomalie (z.B. stark magnetisches Gestein, Bodenverfüllungen in Kalkstein); weiß = negative Anomalie (z.B. Kalksteinmauerwerk im Bodenmaterial).

ke Bebauungsspuren befinden sich lediglich nordwestlich des 'Antennenplateaus' (Abb. 7). Es handelt sich um Reste einer in W/O-Richtung verlaufenden Mauer aus Kalkstein (Abb. 13), die mit zwei Läufern und einem noch aufliegenden Binder in einen Steinwall hineinläuft. Der weitere Mauerverlauf läßt sich anhand der bisherigen geophysikalischen Untersuchungen in diesem Meßfeld nicht verfolgen. Neben den Überresten dieser sehr massiven, zweischaligen Mauer (B 1,00 m.) finden sich in diesem Bereich Spuren von zweischaligem Mauerwerk aus kleinteiligen Bruchsteinen, deren Funktion jedoch noch ungeklärt ist.

Größere Architekturfragmente liegen an mehreren Stellen des Gipfelplateaus. Auffällig ist jedoch die Konzentration von bearbeiteten Kalksteinblöcken und Basalt(?) -Platten im näheren Umkreis (bis zu 20 m.) des 'Antennenplateaus' (Abb. 7). Die Blöcke bestehen aus hellem bis rötlichem Kalkstein, der in unmittelbarer Nähe abgebaut worden sein dürfte. Trotz des weichen Materials, das bei starken Witterungseinflüssen dazu führt, daß die Oberfläche der Steine leicht abplatzt, lassen sich z.T. noch unterschiedliche Bearbeitungstechniken beobachten. Das Baumaterial reicht von bruchfrischen Steinen, über grob behauene Blöcke und von fein mit dem Zahnmeißel geglätteten Steinen bis zu Spiegelquadern. Neben dem ortsüblichen Kalkstein liegen gerade in diesen Bereich zahlreiche große Steinplatten und Fragmente eines örtlich nicht anstehenden, dunkelgrauen basaltartigen Gesteins (Abb. 11). Die besser erhaltenen Platten mit einer Mindestgröße von ca. 1,20x1,20 m. sind auf der Oberfläche glatt gearbeitet, in der Mitte gelegentlich gepickt und an den Rändern leicht abgerundet. Die Unterseiten der Platten sind nur an den Rändern, ca. 10 cm. breit, schräg nach unten abgesehlagen. Der Rest der Unterseite ist grob behauen, so daß sich keine ebene Auflagefläche ergibt. Denkbar ist, daß es sich um Bodenplatten handelt. Mündlichen Berichten zufolge, befand sich an der Stelle der künstlichen Aufschüttung einst eine große Grube, in der die Platten noch nebeneinander in situ sichtbar waren.

Nur wenige Meter nordöstlich des 'Antennenplateaus' fand Jörg Wagner in den 70er Jahren, zwei Architravfragmente (Abb. 5)²¹. Die von ihm dort "auf einer Länge von etwa 50 m. in drei Raubgrabungen zu verfolgende Fundamentlinie"²² ließ sich nicht verifizieren. Während sich der weitaus größte Teil der Architekturfragmente etwa in der Mitte des Gipfelplateaus konzentriert, finden sich weitere Bauglieder nur noch vereinzelt an den Hängen der Steinwälle.

Insgesamt wurden sechs Zisternen gefunden: zwei auf dem Gipfelplateau, eine weitere südlich des Fahrweges, eine am Hang im NO (in Richtung Doliche) sowie zwei im NW (Abb. 7). Die zumeist birnenförmigen Zisternen haben, soweit sie einsehbar und nicht mit modernem Müll verfüllt sind, Tiefen und Durchmesser von 3-5 m.

Auf dem Gipfelplateau befinden sich zahlreiche Raubgrabungslöcher. Eines der größten liegt nordöstlich des 'Antennenplateaus', in unmittelbarer Nähe der beiden Architravfragmente und wurde schon 1997 von den Verf. aufgenommen. Das etwa 3x3 m. große Raubgrabungsloch fiel schon damals wegen eines aufrecht stehenden großen Kalksteinorthostaten (Abb. 14) (ca. 0,60x0,50 m. mit einer Mindesthöhe von 1,20 m.) auf. Bei Säuberungsarbeiten fanden sich hier Dachziegelfragmente, Keramikfragmente, auch byzantinischer Zeit, kleinere Bruchstücke von Bauornamentik, ein FE-Fingerring mit flachem, rhombenförmigen Aufsatz sowie eine Münze des Licinius (308-324 n. Chr.):

C. Valerius Licinianus Licinius (AD 308-324) (Abb. 15 a-b)

AE; Dm 20 mm.; 2,38 g.

Vs.: IMP C VAL LICIN LICINIUS P F AVG

Lorbeerbekränzter Kopf r.; Perirand

21 Wagner (Anm. 4) 144 Abb. 10. Vgl. jetzt auch Ergeç/Wagner (Anm. 4) 89 Abb. 129.

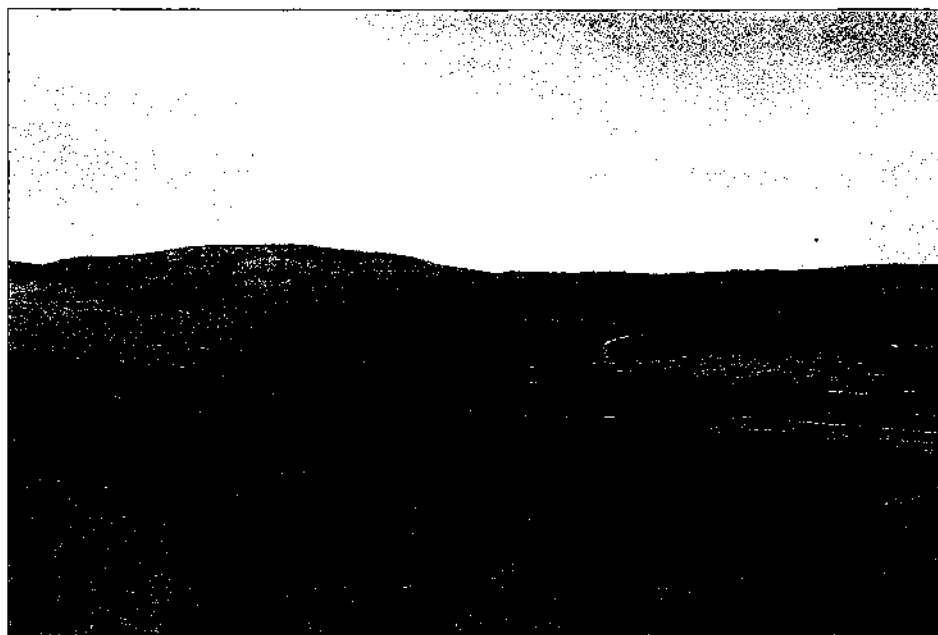
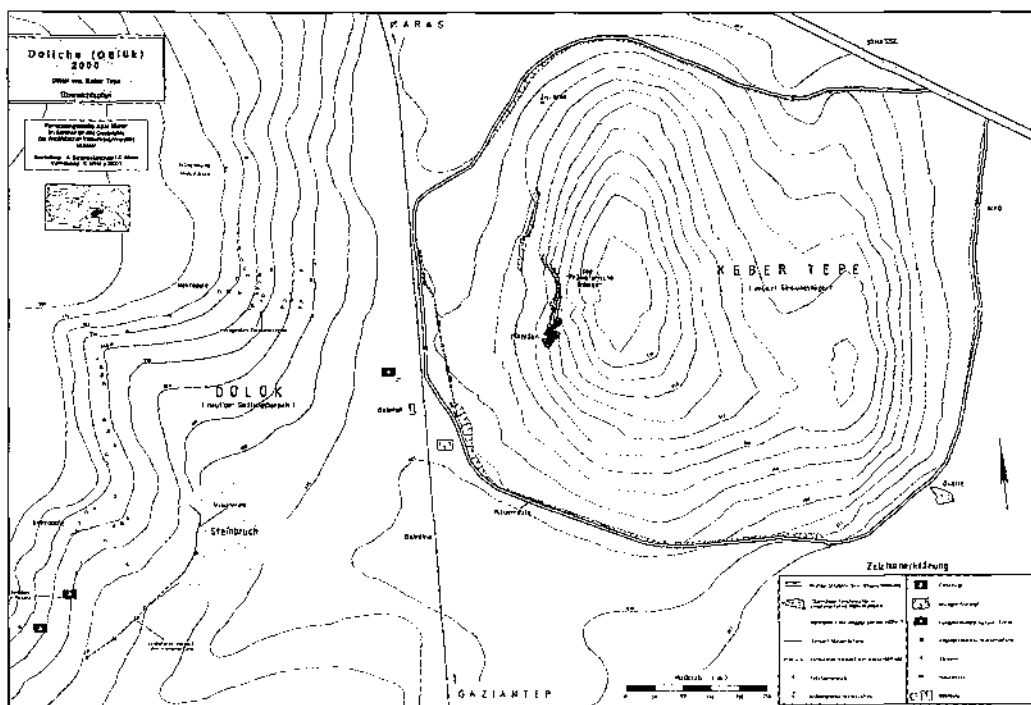
22 Wagner (Anm. 4) 144.

Rs.: IOVI CONS-ERVATORI

Stehender Iupiter mit Szepter n.l.; auf der rechten Hand Victoria auf Globus, Iupiter bekränzend; links unten Adler mit Kranz; rechts Gefangener; darüber III und X; in ex., SMNA

Aufgrund der Legende der Vorderseite handelt es sich um eine Münze des Kaisers C. Valerius Licinianus Licinius (A.D. 308-324). Die ersten drei Buchstaben in dem sich unter dem Bildfeld befindlichen Abschnitt, SMN, deuten auf Nikomedeia als Prägestätte, die Licinius seit 313 kontrollierte. Vergleichsstücke (z.B. RIC VII, p. 607, no. 449) machen eine Datierung der Münze in die letzten Regierungsjahre des Licinius (A.D. 321-324) wahrscheinlich.

Aufgrund der im Jahre 2001 durchgeführten geophysikalischen Untersuchungen lassen sich auf dem Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi nunmehr mindestens 5 Grundrisse großer, einzeln stehender Gebäude nachweisen. Die drei kleinen langrechteckigen Gebäude (eins im Westen, zwei im Osten), bei denen es sich möglicherweise um Kultbauten handelt, weisen zwar ähnliche Ausmaße auf, sind aber ganz unterschiedlich ausgerichtet, so daß sich aufgrund ihrer Orientierung keinerlei weiterführende Aussagen machen lassen - außer, daß sie zumindest teilweise unterschiedlicher Zeitstellung angehören dürften. Dies gilt auch für den offenbar mit einer Apsis versehenen Bau in Feld 3. Von besonderem Interesse ist das große Gebäude westlich des 'Antennenplateaus', da sich in dessen unmittelbarer Nähe mehrere noch obertägig sichtbare Bauglieder befinden. Ob sich unter den sich hier abzeichnenden Gebäudegrundrissen der Tempel des Jupiter Dolichenus befindet, läßt sich ohne Grabung nicht feststellen, zumal es - anders als bei Mithräen - keine kanonische Form für die Tempel dieses Kultes gibt.

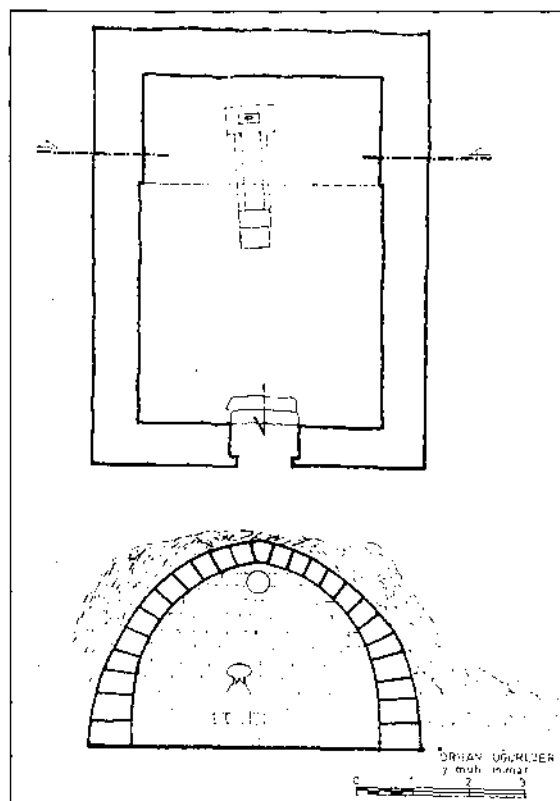

Abb. 3: Türbe des Dülük Baba (Grundriß)

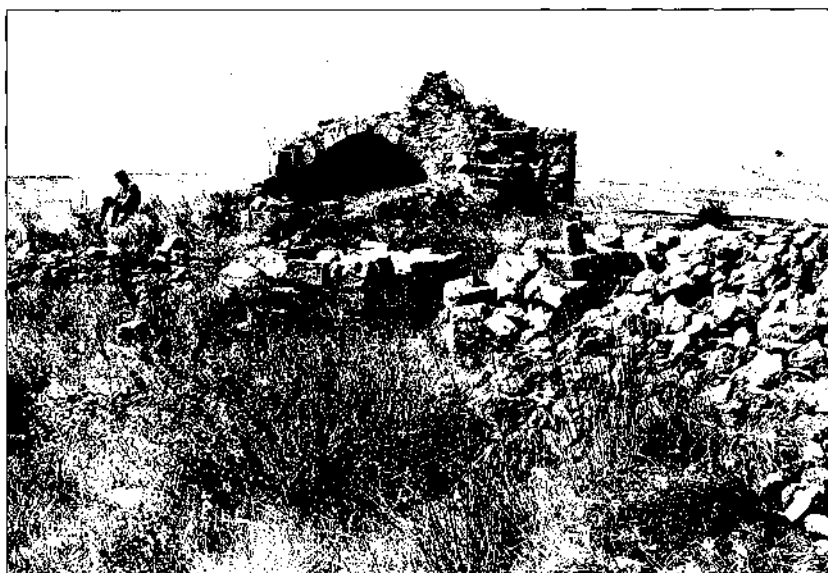

Abb. 4: Türbe des Dülük Baba

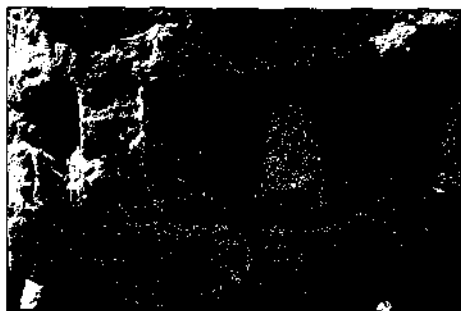

Abb. 5: Gebäckstück aus dem Kultbezirk des Iupiter Dolichenus

Abb. 6: Felskammergrab, Priesternekropole auf dem Ithely Tepe

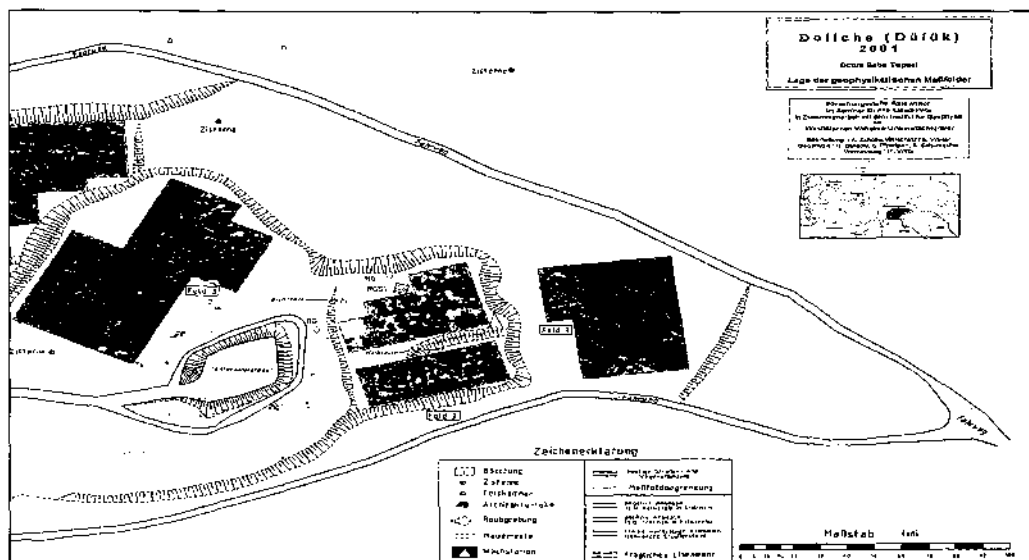

Abb. 7: Topographischer Plan vom Gipfelplateau des Dülük Baba Tepesi mit Lage der geophysikalischen Meßfelder und sichtbarer Lineamente

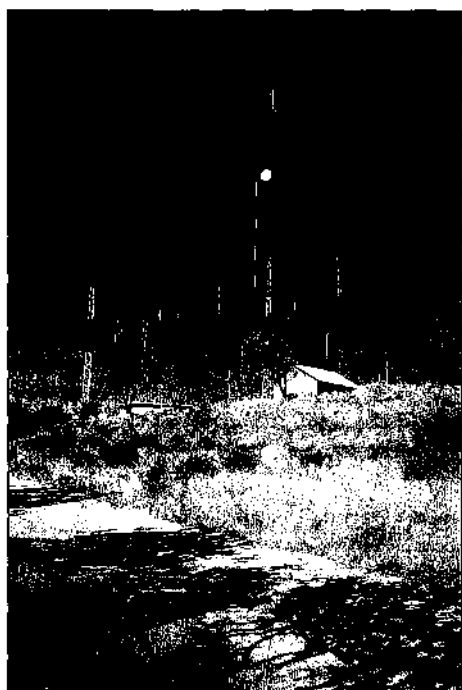

Abb. 8: 'Antennenplateau' und Fahrweg, Dülük
Baba Tepesi

Abb. 9: Steinwälle

Abb. 10: 'Antennenplateau'

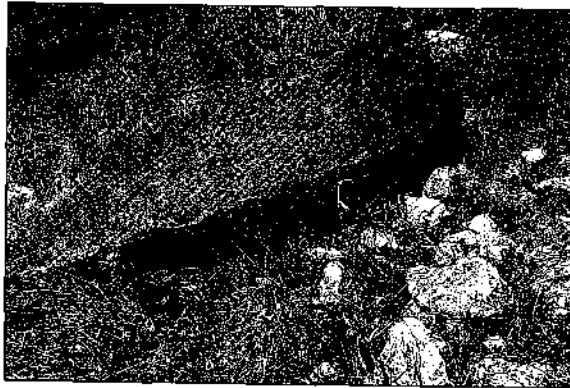

Abb. 11: Basalt (?) platte

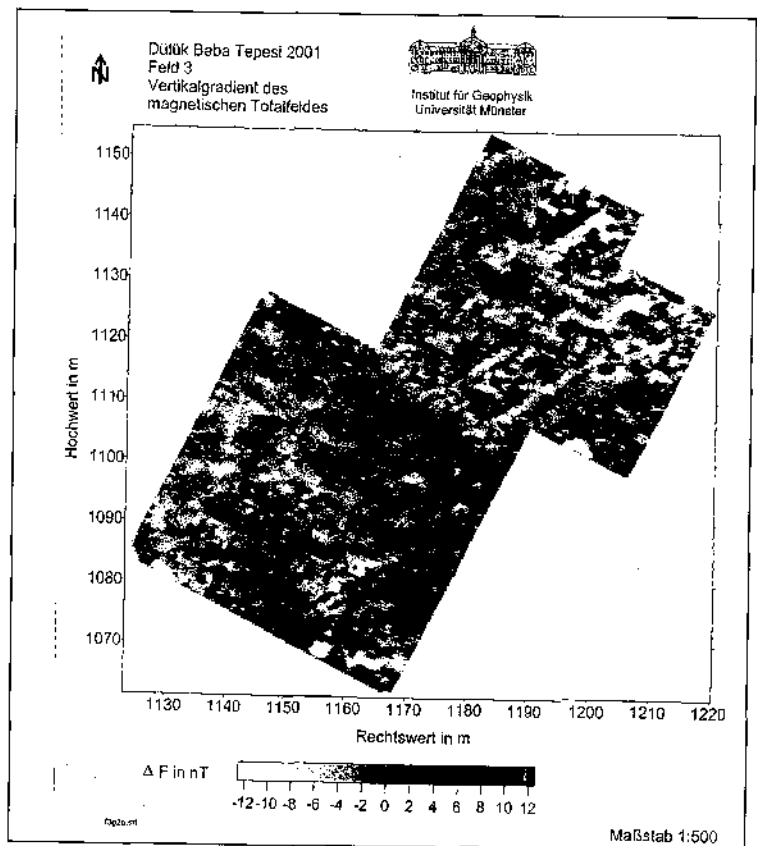

Abb. 12: Geophysikalisches Meßfeld 3

Abb. 13: Überreste einer Kalksteinmauer

Abb. 14: Raubgrabung mit Kalksteinorthostaten

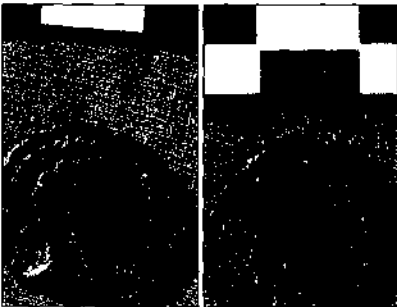

Abb. 15 a–b: Münze des Licinius

2001 YILI BİLECİK ORHANGAZİ İMARETİ VE ESKİ PAZAR MAHALLESİ ÇARŞI ALANI KAZISI

Erol ALTINSAPAN*
Abdullah DEVECİ

1.GİRİŞ¹

İçişleri Bakanlığı, Bilecik Valiliği, Bilecik Belediyesi ve Çekül Vakfı işbirliğince yürütülen "Beylikten İmparatorluğa, İmparatorluktan Kurtuluşa: Bilecik" projesi kapsamında çevre düzenlemesi ve restorasyon projeleri öngörülmüştü. Bursa Koruma Kurulu'nun kararı ile öngörülen çalışmalarının gerçekleşmesi için arkeolojik kazı yapılması ve sonuçlarına göre söz konusu projenin hazırlanması istenmiştir. Bilecik Valiliği'nin maddî destekleriyle Söğüt Müzesi'nin denetiminde gerçekleştirilecek kazının yürütülmesi için Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nden Yrd.Doç.Dr. Erol Altinsapan'la ilişki kurulmuş ve onun bilimsel sorumluluğunda Osmanlı Dönemi Bilecik Kenti kazısı için çalışmalara başlanmıştır. Kazı, Öğr. Gör. Abdullah Deveci, Öğr. Gör. Handan Üstündağ Aydın (Antropolog, Ana. Üni.), Arş. Gör. Hasan Yılmazşar (H.Ü.), Mimar Dr. Canan Parla, Arş. Gör. Y.Mim. Betül Yanılmaz, Yrd.Doç.Dr. Merter Orai (Ana.Üni.), Zoolog Elif Yamaç, Jeolog Süheyla Yerer ve Anadolu Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü ve Mimarlık öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir². Kazıda sayıları dönem dönem değişen 10 ile 50 işçi çalışmaktadır.

Kazı çalışmaları iki aşamalı olarak plânlanmıştır. Birinci aşamada rölevé ve restorasyon projesi yapılacak olan Orhan Gazi İmaretî ve çevresi; ikinci aşamada ise tarihî kaynaklarda "aşağı mahalle" olarak adlandırılan ve Kurtuluş Savaşı sonrasında modern Bilecik kurulurken terk edilen Orhan Gazi Camii'nin güneyindeki alanın kazılması amaçlanmıştır. 05.06.2001 tarihinde başlayan Orhan Gazi İmaretî Kazısı 06.08.2001 tarihinde bitirilmiştir. Kazının ikinci aşaması 06.08.2001-06.10.2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Orhan Gazi Camii'nin güneyinde, 36 açma açılmış ve Cumhuriyet öncesi Bilecik Kenti'nin Çarşı Mahallesi'ndeki yapılar hakkında genel bilgilere ulaşılmıştır. Açmalar sadece yapıların duvar köşeleri ve duvar temellerinin bulunmasına yönelik olarak açılmış, duvar veya temelle karşılaşıldığında, yapının dış konturlarını ortaya çıkarmak için kazı işlemi sürdürülmüştür. Bu çalışmalar sırasında, Süleyman Paşa Camii (14. yüzyılın ilk yarısı?), 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başında kent dokusu içinde yer alan, ancak yapılacak kazılar sonucunda tarihlendirebileceğimiz dört han, kadı evi, ko-

* Yrd. Doç. Dr. Erol ALTINSAPAN, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE. Abdullah DEVECİ, Öğr. Gör. Anadolu Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE.

1 Bildiri metninin "Küçük Buluntular" başlığına kadar olan bölümü, Kayseri Erciyes Üniversitesi 6. ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Şöleni (08-10 Nisan 2002)'de sunulan bildirinin tekrarıdır.

2 Kazıya katılan ve sorumluluklarını başarıyla yerine getiren öğrencilerimiz, Ali Gerengi, İtir Ekim Tiyekli, Ö. Cem Selvi, Dilek Şen, Ebru Kalender, Ahmet Kurt, Alaattin Atalay, Melahat Alkan, Ramazan Apaydın, Didem Aydoğan, Ozan Göger, Yunus Müluk, Fatih Karahan, Mithat Gür, Oya Aydın, Kenan Beşaltı, Mesut Bilen, Gökçen Öztaşkın, Gülsüm Aktürk'e çok çok teşekkür ederiz.

ca kahvehane, dükkânlar ve yollar bulunmuştur (Çizim: 2). Ayrıca Süleyman Paşa Hamamı'nın temizlik çalışmaları yapılmış, yapının özgün örtüsü ortaya çıkarılmış, yapıyı zarar veren ağaçlar kesilmiş, sıcaklık ve su hazinesi mekânlarının toprak dolgusu kısmen boşaltılmıştır.

2. KAZI SONUÇLARI

2.1. MİMARİ

2.1.1. BİLECİK ORHAN GAZİ İMARETİ

Bilecik Orhan Gazi İmaretî modern kentin güneydoğusundaki mezarlığın doğusunda, İstanbul-Bozüyük karayolunun Bilecik merkezi ile istasyon arasındaki bölümünün kuzeyinde yer almaktadır. Yapının çevresi mezarlık alanıdır.

Orhan Gazi İmaretî, bu tipteki yapıların erken dönem özelliklerini yansıtan ilk uygulamalardan biridir. Kitabesi olmayan yapının vakıf kayıtları da günümüze ulaşmamıştır. Ancak, Orhan Gazi'nin yaşadığı yıllar dikkate alınarak, yapı 1326 yılı sonrasına, XVI. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. E.H. Ayverdi yapının Orhan Döneminde inşa edilmiş diğer yapılara benzerliğini dikkate alarak, yapıyı "Orhan İmaretî" diye adlandırmıştır³.

Yapı girişi ekseninde yer alan sofa ve mescit mekânıyla ve bu mekânların iki yanında yer alan tonoz örtülü birer mekân ve giriş duvarı önünde yer alan beş bölümlü revaktan oluşur. Yan odalar ve revak tamamen, sofa ve mescit bölümlerinin kubbe örtüleri ile çok büyük oranda yıkılmışlardır (Resim: 1).

Orhan Gazi İmaretî kazısının plânlanmasında, yapının bugünkü durumu ve duvarların dayanıksızlığı göz önünde bulundurulmuş ve yapının mimarisi ile dönem özellikleri dikkate alınmıştır. Bu bağlamda kazının aşamaları ve açmaları belirlenmiştir. Kazı başlamadan önce yapının iç ve çevresinin yükseklik eğrileri çıkarılarak, güneyindeki kapının batı kenarında orijinal yerinde duran ilk taşın üstüne "0.00" kotu verilerek yükseklik ölçüleri işaretlenmiştir. Bu "0.00" kotu buluntuların envanterlenmesinde ve yapının tüm yükseklik ölçülerinde de kullanılan kottur. Bu kot çarşı bölgesi kazılarında da kullanılmıştır. Yapı hakkında en eski araştırmayı yapan E.H. Ayverdi'nin restitüsyon plânından yararlanılarak temizlik alanları ve kazı açmalarına şu adlar verilmiştir: sofa mekânı: S mescit mekânı: M, doğu tabhane açması: DK, batı tabhane açması: BK, doğu tabhane mekânının güneyindeki açma: DKG batı tabhane mekânının güneyindeki açma: BKG, kuzeyde yer alan beş bölümlü revağın (son cemaat yeri) doğudan batıya doğru açmaları: R1,R2,R3,R4,R5, revağın kuzeyindeki açma: RÖ.

Kazı süresince doğu tabhanesini çevreleyen duvarlarla karşılaştıktan sonra, yapının doğusunda, kuzey-güney doğrultusunda 20 m., doğu-batı doğrultusunda 15 m. boyutlarındaki alan içinde 5x5 m.lik açmalar açılmıştır. Bu açmalara da doğu-batı doğrultusunda harf ve kuzey-güney doğrultusunda numara verilerek açmalar adlandırılmıştır⁴ (Çizim: 1).

Mezar 1: DKG açmasında, mescit doğu penceresi 1.90 m. önünde yer almaktadır. Doğubatı doğrultusunda 242x85 cm. boyutlarında dikdörtgene yakın plânlıdır. Mezarın uzun kenarlarının yönelimi mescidin doğu alt penceresi ile karşı karşıyadır. Mescit doğu penceresinden bakıldığında, doğrudan görülen mezarın bu konumu, bunaya gömülen kişinin önemli biri olduğuna işaret eder. Mezarda bulunan iskelet, 25-30 yaşlarında bir erkek bireye aittir⁵ (Resim: 2). Mezarın yapım aşamaları ve mezarda bulunan bir cam şişe ile keçinin yerleştiriliş düzeni tam olarak anlaşılabilmektedir (Resim: 3). Ön-

3 E.H. Ayverdi, Osmanlı Mimarîsinin İlk Devri I, İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1966, s. 36-40.

4 Orhan Gazi İmaretî kazı sonuçları yayınlanacak olan Kayseri Erciyes Üniversitesi 6. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Şöleni (08-10 Nisan 2002) bildirisinde ayrıntılı olarak yer almaktadır.

5 Kazı ekibinden Handan Üstündağ Aydın'ın antropoloji raporundan yararlanılmıştır.

ce killi toprak tabanlı olarak bırakılmış -196 cm. kotta mezar çukur kazılmıştır. Birey, baş kısmı batıda olmak üzere doğu-batı doğrultusunda, baş ve omuz güneye çevrilmiş olarak, İslâmî tarzda mezar çukuruna yerleştirilmiştir. Bireyin başının 15 cm. kuzey doğusuna bir cam şişe, baş ve göğsünün üstüne gelecek şekilde başı batıda olmak üzere, doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş -186 kotta bulunan bir keçi konmuştur. Mezar çukuru 66 cm. (kot-130 cm.) yükseklikte 30-40 cm. arasında düzensiz olarak genişletilerek önce ahşap kalaslarla kaplandıktan sonra, kalasların üzerine kuzey ve güney yönlerinde tuğla, doğu ve batı yönlerinde taşla örgülü, 25-35 cm. yükseklikte kısımları günümüze ulaşan bir duvar yapılmıştır. Bu duvar örgüsünün kuzey ve güney yönlerinde yukarı doğru daralması, mezarın tonozumsu bir örtüyle kapatıldığına işaret etmektedir. Birey ile ahşap kalaslar arasının toprakla doldurulmadığı mezar dolgusunun boşaltılması sırasında anlaşılmıştır. Bu dolgu, üst kısımdaki ve mezarın çevresindeki topraktan farklı olarak, aralarında boşluklar olan tuğla, hanç ve topraktan oluşan çok yumuşak döküntü bir dolgudur.

Mezar 2: DKG açmasında, Mezar 1'in güneybatısında güney duvarının bitişik kenarında yer alır. 60 yaşlarında bir kadına ait iskeletin bulunduğu bu mezarda, birey İslâmî tarzda mezar çukuruna yerleştirildikten sonra, çukur genişletilmiş ve üzeri enlemesine yerleştirilmiş kalaslarla örtülerek toprak rdoldurulmuştur.

Mezar 3: DKG açmasında, Mezar 1'in güneydoğusunda, Mezar 2'nin doğusunda, güney duvarı altında yer alır. Bu mezarda Mezar 2'deki gömme biçiminin aynısı uygulanmıştır ve 11 yaşında bir çocuğa ait bir iskelet bulunmuştur.

2.1.2. ESKİ PAZAR MAHALLESİ ÇARŞI ALANI SONDAJ SONUÇLARI

2.1.2.1. SÜLEYMAN PAŞA CAMİİ

Orhan Gazi Camii'nin güneybatısında Hamsu Deresi'nin üzerinde yer alır. Yapılan sondajlarla caminin doğu-batı doğrultusunda 23x15 m. ölçülerinde dikdörtgen bir plâna sahip olduğu anlaşılmıştır. Cami, güneyde dere yatağının üstüne inşa edilmiş, bugün bir kısmı ayakta olan 6x23 m. ölçülerindeki bir tonoz üzerine oturmaktadır. Yapılan sondajlar sonucu, caminin kuzeybatı köşesinde minare kaidesi düşündüğümüz kare plânlı temel duvarları ortaya çıkarılmıştır. Doğu duvarında ise 1,5 m. genişliğinde bir pencere açıklığı ortaya çıkarılmıştır (Çizim:2).

2.1.2.2. SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI

Orhan Gazi Camii'nin güneyinde, Süleyman Paşa Camii'nin doğusunda yer alır. Yapı dıştan 15,6x11,35 m. ölçülerinde doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen plânlıdır. S. Eyice'nin plân tipolojisine göre, "ortası kubbeli enine sıcaklıklı ve çifte halvetli tip" içinde değerlendirilen hamamın, soyunmalık kısmı günümüze gelmemiştir. Temizlik çalışmaları başlamadan önce sadece batı ve güney duvarlarının bir kısmı görülebilen yapıda, çalışmalar sonunda yapı dıştan tümüyle açığa çıkarılmış, içteki toprak dolgunun büyük kısmı boşaltılmıştır. Çalışmalar sonunda sıcaklık bölümünün giriş kapısının batı cephe ekseninin güneyinde yer aldığı görülmüştür. Sıcaklık kısmının batısında sonradan ilâve edildiği anlaşılan traşlık ve helâ odaları ortaya çıkarılmıştır. Güneydeki halvet hücrelerine sıcaklık bölümünün doğu duvar ekseninde yer alan bir kapı ile girilmektedir. Kuzeydeki halvet hücrelerine ise, güney halvet hücrelerinin kuzey duvarının kuzeybatı köşesindeki bir kapıyla girilir. Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen plânlı su hazinesi-ne kuzey halvet hücrelerinin doğu duvarının güney köşesinde bir pencere açılmaktadır. Su haznesinin dış doğu duvarının güney köşesinde bir pencere açılmaktadır. Su haznesinin dış doğu duvarının ekseninde yer alan külhane, açılan kemerin bir kısmı açığa çıkarılmıştır (Çizim:2).

2.1.2.3. HANLAR

Ortaya çıkarılan hanların yaklaşık yerleri ve adları Yunan işgali görmüş yaşlı Bileciklilerden öğrenilmiştir. Açma yerleri bu bilgiler doğrultusunda belirlenmiştir (Resim: 4).

Büyük Kervansaray: Eski Bilecik Kenti Pazar Mahallesi çarşı alanında, Süleyman Paşa Camii'nin güneydoğusunda yer alır. Han, dere taşı döşeli bir iç avlusu bulunan 30x23 m. ölçülerindedir. Yapının kuzeydoğu köşesinde 5.5x2.5 m., güneydoğu köşesinde 6x5 m., kuzeybatı köşesinde 3.5x3 m., güneybatı köşesinde 5x2 m. ölçülerinde ve avlunun orta kısmında doğu-batı doğrultusunda 6.5x2 m. ve 2x3.5 m. ölçülerinde açılan açmalarla hanın dış duvarları ve dış duvar köşeleri ve avlusunun bir kısmı ortaya çıkarılmıştır. Güneydoğu köşe açmasında bir duvarla birbirinden ayrılmış iki mekân bulunmuştur (Çizim: 2).

Pazarcı Hanı: Büyük Kervansaray'ın güneybatısında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda 12x9 m. ölçülerinde dikdörtgen plânlıdır. Kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı, güneybatı köşelerinde açılan açmalarla hanın dış duvar köşeleri ortaya çıkarılmıştır. Hanın kuzeybatı köşesinin 2 m. kuzeyinde açılan 2.5x2.5 ölçülerinde bir açma ile 2x2 m. ölçülerinde bir su deposu bulunmuştur. Ayrıca depoya kuzey bitişiğinde 4x11 m. ölçülerinde ve bu mekânın güneydoğu bitişiğinde 4x8 m. ölçülerinde müstemilât maksadıyla kullanıldığını düşündüğümüz birer mekânın duvarları ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 2).

İpekçi Hanı: Pazarcı Han'ın 10 m. batısında yer alır. Açılan sondajlar ile hanın 20 m. uzunluğundaki doğu duvarının sınırlarıyla kuzey ve güney duvarlarının 15'er metrelik sınırları ortaya çıkarılmış, ancak bu duvarların batı köşelerine henüz ulaşılamamıştır. Güney duvarının batısında 2x2x m. boyutlarında çimento sıvalı buğday ambarı olarak kullanıldığı anlaşılan bir depo ortaya çıkarılmıştır. Bu deponun güneyinde ayrı bir mekânın duvar izleri bulunmuştur (Çizim: 2).

Pirinççi Hanı: Büyük Kervansaray'ın güneybatısında yer alır. Yapının kuzey duvarının bir kısmı, kuzeydoğu köşesi ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 2).

2.1.2.4. DÜKKANLAR

Büyük Kervansaray'ın güneybatısında 11x7 m. açılan açma ile dükkânlardan bir ve önündeki yol, kaldırım ile birlikte ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 2).

2.1.2.5. KAHVEHANE

Dükkânların kuzeyinde yer alan kahvehanenin kuzeyde 2.5x1.5 m. batıda 2x2 m. doğuda 8x6 m. ve ortada açılan 18.5x3 m. ölçülerinde açmalarla kahvehanenin temel duvarları ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 2).

2.1.2.6. KADI EVİ

Pazarcı Hanı'nın kuzeyinde yer alır. Evin iki odasına ait duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Evin güney, kuzey ve doğu sınırları belirlenmiş ve güneyde eve bitişik olan sokagın taş döşemesinin bir bölümü ortaya çıkarılmıştır.

2.1.2.7. YOLLAR

Büyük Kervansaray'ın batısında açılan 3 açmada yol döşemesi tespit edilmiştir. Bu açmalardan iki tanesi 5x5 m. dükkânlarla kahvehane arasında açılan açma ise 8x2.5 m. ölçülerindedir. Ayrıca Kervansaray'ın güneyinde bulunan 5x5 m., 16x5.5 m. ve 5x5 m. ölçülerindeki açmalarla yollar tespit edilmiştir (Çizim: 2).

2.2. KÜÇÜK BULUNTULAR

2.2.1. SERAMİK

Kazılarda ele geçirilen seramikler Osmanlı Dönemine ait 14. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar uzanan zaman dilimi içinde, değişik teknikle yapılmış örneklerle ithal örneklerden oluşmaktadır. Beyaz ve kırmızı hamurlu sırlı seramiklerin hepsi sır altı tekniğiyle yapılmıştır. Sırlı seramiklerin dışında sırsız kazıma ve çok sayıda sırsız ve bezemesiz günlük kullanıma ait seramikler ele geçirilmiştir. Bu seramiklerin dışında 19. yüzyılın 2. yarısı-20. yüzyıl başlarında İngiltere ve Belçika'dan ithal edilen porselenler ve bu porselenlerin Kütahya üretimi taklitleri de sayısal olarak önemli bir yer tutar.

2.2.1.1. KIRMIZI HAMURLU SIR ALTI TEKNİĞİYLE YAPILMIŞ SERAMİKLER

Astar üzerine bezeme yapılmadan tek renk sirla kaplanmış bu seramik grubundan çok sayıda buluntu içinde tam ya da tama yakın örnek ele geçirilmemiştir. 564 parça buluntudan 116 adedi kâse, çanak, testi ve tabak gibi kap türlerinin dip ve ağız parçalarından oluşmaktadır (Çizim: 4, Resim: 5). Bu parçalarda yoğun olarak yeşil sırlı mamullerin dışında, kahverengi ve hardal rengi sırlı olanları da görülmektedir. F.Sarre'nin Milet kazılarında çıkan bir grup seramik buluntularına dayanarak "Milet işi" olarak adlandırdığı, astar çekildikten sonra fırınlanıp üzerine boya ile bezeme yapıldıktan sonra sirlanan örneklerden, Bilecik kazılarında 119 parça ele geçirilmiştir. Bu parçalardan form veren ve bezeme özellikleri anlaşılabilen 24 parça vardır. 24 parçanın 14'ü imaret ve çevresinde, 10'u çarşı alanı kazılarında bulunmuştur. Kazılarda ele geçirilen Milet işi seramiklerin teknik ve kullanılan renkler açısından benzer örneklerini İznik Roma tiyatrosu kazıları ve İznik çini fırınları kazısı buluntuları arasında görmekteyiz. Bir tabak kenarı parçası (Çizim: 5, Resim: 6) örneğimizin iki renk boyama Meander motifi bezemesi, İznik Roma tiyatrosu kazılarında ele geçirilen dört örnekle benzerlikler gösterir⁶. Bir diğer dip parçası olan örneğimizde uzun yapraklı çiçek motifi görülür.

Kazıma tekniğiyle yapılmış seramikler Bilecik kazıları kırmızı hamurlu seramik buluntularının diğer bir önemli grubunu oluşturmaktadır. (Çizim: 6, Resim: 7). Bulunan kazıma teknikli 106 parçadan 32 adedi bezeme ve kap formu vermektedir. Örnekler, yeşil veya hardal sarısı tek renk sırlı (Çizim: 6-3, Resim: 7-3), sirlanmadan yapılmış 'yarı mamül sırsız astar kazıma', astar üzerine kazıma tekniğiyle bezeme yapıldıktan sonra desenlerin içinin veya konturlarının farklı bir renkle boyanması ile oluşturulan 'iki renkli boyalı kazıma' örneklerinden oluşmaktadır. Kazıma teknikli bu örneklerin benzerleri İznik Roma tiyatrosu kazılarında ele geçirilmiştir⁷.

2.2.1.2. BEYAZ HAMURLU SIR ALTI TEKNİĞİYLE YAPILMIŞ SERAMİKLER

Beyaz hamurlu seramiklerin 560 parça ile en yoğun grubunun astar üzerine tek renk sirla kaplanmış örnekler oluşturmaktadır. Bu parçalardan 129 adedi form veren ağız ve dip parça olup, tam ve tama yakın parça ele geçirilmemiştir. Beyaz hamurlu seramiklerin ikinci grubunu 174 parçadan oluşan tek renk ve iki renk boyama mavi-beyaz örnekler oluşturur. Tek renk sırlı ve mavi-beyazlar hem imaret hem de çarşı alanı kazılarından çıkmıştır. Sır altında kabarık kırmızının görüldüğü, çok renkli boyama seramik örneklerinden (Rodos işi), sadece çarşı alanında iki parça çıkmıştır.

2.2.2. METAL

Orhan Gazi İmareti ve çevresindeki kazılarda metal buluntu olarak çok sayıda çivi ele geçirilmiştir. 8- 31 cm. arasında değişen uzunluklara sahip çivilerin uzunluklarına

6 N. Özkul, *İznik Roma Tiyatrosu Kazısı Seramik Buluntuları, II. Cilt*, Ankara 2000. (H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Fot. 47-50.

7 N. Özkul, *İznik Roma Tiyatrosu Kazısı Seramik Buluntuları, II. Cilt*, Ankara 2000. (H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), s. 112-122, Kat. 124-137.

bağlı olarak kalınlıkları ve baş kısmının boyutları artmaktadır. Çiviler konusunda ayrıntılı bir araştırma belki de, tipoloji yapmaya ve 14. yüzyıl Osmanlı yapılarında tarihlendirme sorunlarında kullanılacak sonuçlara ulaşmaya olanak verebilir.

Ele geçirilen bir diğer metal buluntu da, aydınlatma objesi askısıdır. Bu askının bir benzeri yapının mescit kısmının kubbesinde hâlâ durmaktadır.

2.2.3. SİKKE

2001 yılı kazılarında toplam 302 adet sikke ele geçirilmiştir. Orhan Gazi İmareti ve çevresinden çıkan 160 sikkeden 53 adedinin incelenmesi bitmiştir⁸. Çarşı alanından çıkan sikkelerin okunmasına devam edilmektedir. İmareten çıkan sikkelerin 100 adedi okunamayacak derecede korozyonludur.

Ele geçirilen diğer sikkelerin hepsi Osmanlı Dönemine aittir. Bu sikkelerden 2 adedi I. Murat Dönemine aittir (Resim: 8). Sikkeler bakırdır ve darp yerleri belirtilmemiştir. Darp yeri belli olmayan bir diğer sikke, yine bakırdan yapılmış olup Yıldırım Bayezid Dönemine aittir. M.1413/ h.816'de Edirne'de basılan 1 adet Çelebi Mehmet Dönemi sikkesi, Fetret Devrinin bitmesi ve Çelebi Mehmet'in Osmanlı Devleti'ne tek başına hâkim olduğu yılda basılmıştır. 2 adet II. Murat Dönemine ait bakır sikkenin darp yeri belli değildir. Fatih Döneminden 8 adet bakır sikke ele geçirilmiştir (Resim: 9). Bu sikkelerden bir tanesinde darp yeri olarak Konstantiniyye ismi okunabilmektedir.

Erken Osmanlı Devri sikkeleri dışında, 1 adet II. Bayezid, 1 adet Kanunî Sultan Süleyman, 1 adet IV. Mehmet Döneminden gelen bakır sikkelerin hepsinde darp yeri olarak Konstantiniyye verilmiştir. Ele geçirilen II. Süleyman Dönemi sikkelerinden 2 adet bakır sikkede darp yeri olarak Konstantiniyye, 1 adet gümüş sikkede İstanbul ismi geçmektedir.

1 adet II. Ahmet, 1 adet III. Mustafa, 2 adet I. Abdülhamit, 1 adet III. Selim, 1 adet IV. Mustafa, 7 adet II. Mahmut, 12 adet Abdülmecit, 2 adet II. Abdülhamit ve 1 adet V. Mehmet Döneminden olmak üzere, XVII. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başları arasından gelen sikkelerin büyük çoğunluğunda darp yeri olarak İstanbul ve Konstantiniyye ismi geçmektedir. Diğerlerinde II. Ahmet Döneminden 1 sikkede Amasya, I. Abdülhamit Döneminden I, IV. Mustafa Döneminden 1, II. Mahmut Döneminden 1, Abdülmecit Döneminden 2 ve II. Abdülhamit Döneminden 1 sikkede kent ismi verilmeden basım yeri olarak Mısır ismi okunmaktadır. Bu sikkelerin dışında dönemi belli olmayan 4 sikke vardır.

Orhan Gazi İmareti ve çevresinden çıkan bu sikkelerin dağılımına baktığımızda, II. Bayezid ile IV. Mehmet Dönemleri arasından sadece Kanunî Sultan Süleyman Döneminden bir sikkenin gelişi dikkat çekicidir. Aynı şekilde 1522 yılı fermanı ile İznik'e sipariş edilen ve 1557 yılında inşası biten İstanbul Süleymaniye Camii mihrabının çevresinde kullanılan, sır altında kabarık kırmızının görüldüğü beyaz hamurlu çok renk boyalı (Rodos işi) seramiklerden İmareti ve çevresi kazılarında ele geçirilmemesi dikkat çekicidir. Keçiyle birlikte gömünün yapıldığı mezar, imareti kullanan topluluğunun heterodoks İslâmî bir topluluk olduğunu akla getirmektedir. Bu tarihler arasında merkezî yönetim ile Orhan Gazi İmareti'ni kullanan tarikat arasında anlaşmazlıklar çıktığı düşünülebilir. Bu anlaşmazlıklardan dolayı imareti kullanan topluluk ya fakirleşmiş ya da merkezî yönetim tarafından dağıtılmış olmalıdır.

Kazılarda ele geçirilen sikkelerin çap, ağırlık, ön ve arka yüz nakış ve yazıları ile bulundukları kontekst içinde değerlendirilmesi çalışmaları sürmektedir.

3. SONUÇ

Yapılan kazı ve sondaj çalışmaları 2002 yılında devam edecektir. 2001 yılı çalışmalarını özetleyecek olursak, Orhan Gazi İmareti'nin ve çarşı alanının kazı öncesi ve

8 Sikkeler kazı ekibinden Yrd. Doç Dr. Yağmur Say tarafından okunmuştur.

sonrasındaki durumu ve ortaya çıkarılan buluntuların fotoğraf ve dıaları çekilmiştir. Yapılan kazı sonucunda Bilecik Orhan Gazi İmareti'nin ortaya çıkarılan kısımları ile beraber yapının ayakta kısmının rölövesi çıkarılmıştır (Çizim: 3). E.H. Ayverdi'nin restitüsyonunun tam doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Bilecik Orhan Gazi İmareti'nin XVI. yüzyılda yapılmış benzer örnekler ile karşılaştırmalı değerlendirilmesi yapılmıştır. İmaretin yan kanat odaları, mescit kısmında dış cephede görülen almasıık duvar tekniğıyle örölmüştür. Batı oda iki bölümlüdü. Doğu odasının da iki bölümlü olduğı düşünölebilir. Ancak kazılarda bunu destekleyecek veri bulunamamıştır. Sofa ve yan kanat odalarının zemin döşemelerinin tuğla olduğı anlaşılmıştır.

Ortaya çıkarılan Mezar 1 ve buluntuları, Ö.L. Barkan, F. Köprölü, A.Y. Ocak gibi araştırmacıların ortaya koyduğı, Erken Osmanlı toplumunda görölen heterodoks İslâm yaklaşımını destekler niteliktedir.

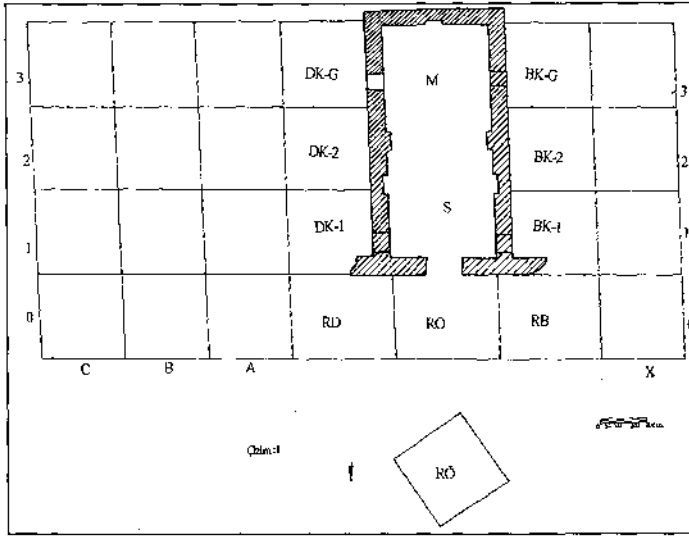
Temizlik yapılan Süleyman Paşa Hamamı'nın plân rölövesi çıkarılmıştır. Çarşı alanında yerleri belirlenen yapıların plân rölöveleri çıkarılmıştır. Ele geçirölen seramiklerden 300 parçanın çizimleri ile birlikte katalogları yapılmıştır. Katalogları yapılan parçaların teknik, bezeme üslubu ve kullanım türü ve formlarına ilişkin değeriendirme tamamlanmıştır. Seramikler Osmanlı seramik sanatının bilinen örneklerinden kırmızı ve beyaz hamurlu mamöllerden oluşmaktadır. Kırmızı hamurlu örnekler, sır altı teknikli tek renk sırlı, tek ve çift renk boyama Millet işi ve sırsız günlük kullanım kaplarından oluşur. Beyaz hamurlu örnekler, sır altı teknikli mavi-beyaz, üç renk boyama (Şam işi), çok renkli boyama (Rodos işi) ve tek renk sırlı olarak karşıma çıkmaktadır.

Bu yayında sınırlı olarak ele aldığımız, Orhan Gazi İmareti ve kazısı sonunda elde edilen bulgular kitap olarak yayına hazırlanmaktadır.

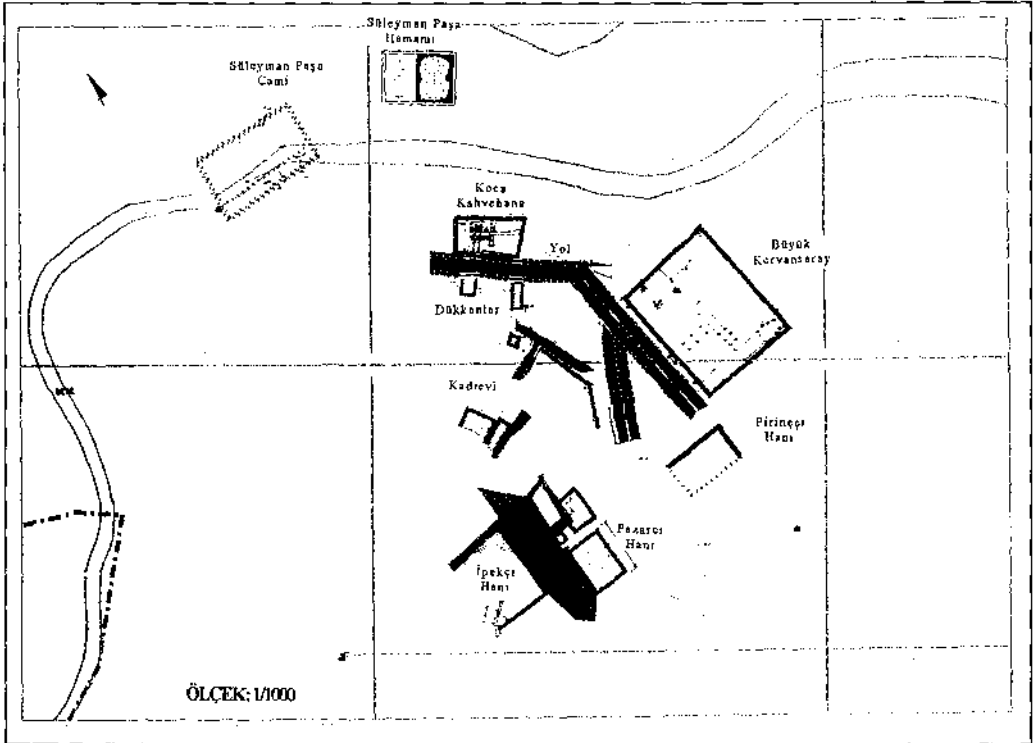
BİBLİYOGRAFYA

- ASLANAPA, O. *Osmanlı Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul, 1949. "İznik'te Sultan Orhan İmareti Camii Kazısı", *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-1965, s. 16-31,
"İznik'te Sultan Orhan İmareti Camii Kazısı (1963, 2-12 Tem. - 1964, 9-17 Tem.)", *Sanat Tarihi Yıllığı*, I, 1964-1965, s.16-31.
Anadolu Türk Çini ve Keramik Sanatı, İstanbul, 1965. "Kırmızı Hamurlu İlk Osmanlı Keramikleri. (Millet işi Denilen Keramikler)" *Türk Kültürü* III/30 Nisan 1965, s. 391-399.
"İznik Kazılarında Ele Geçen Keramikler ve Çini Fırınları" *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, II, 1969, s. 62-73.
- AYVERDİ, E. H., "Orhan Gazi Devrinde Mimarî" *Yıllık Araştırmalar Dergisi* I, 1956(1957), s. 115-197.
"Bursa'da Orhan Gazi Camii ve Osmanlı Mimarîsinin Menşei Meselesi" *Vakıflar Dergisi*, VI, 1965, s. 69-85.
- BARKAN, Ö.L., "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler" *Vakıflar Dergisi*, II, 1942, s. 279-386.
- BATUR, A., "Osmanlı Camilerinde Almasıık Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 2, 1970, s. 135-227.
- DARKOT, Besim, "Bilecik" *Maddesi*, *İslâm Ansiklopedisi*. C. 2, İstanbul, 1949, s. 611-612.
- DEMİRİZ, Yıldız, *Osmanlı Mimarîsinde Süsleme I Erken Devir (1300-1453)*, İstanbul, 1979.
"Bilecik'te Orhan Gazi İmaretinin Bugünkü Durumu ve Süslemeleri Hakkında Notlar", *Vakıflar Dergisi*, XXI, 1990, s. 165-170.
- DOĞAN, A.I., *Osmanlı Mimarîsinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, Zaviyeler ve Benzer Nitelikteki Fütüvvet Yapıları*, İstanbul, 1977.

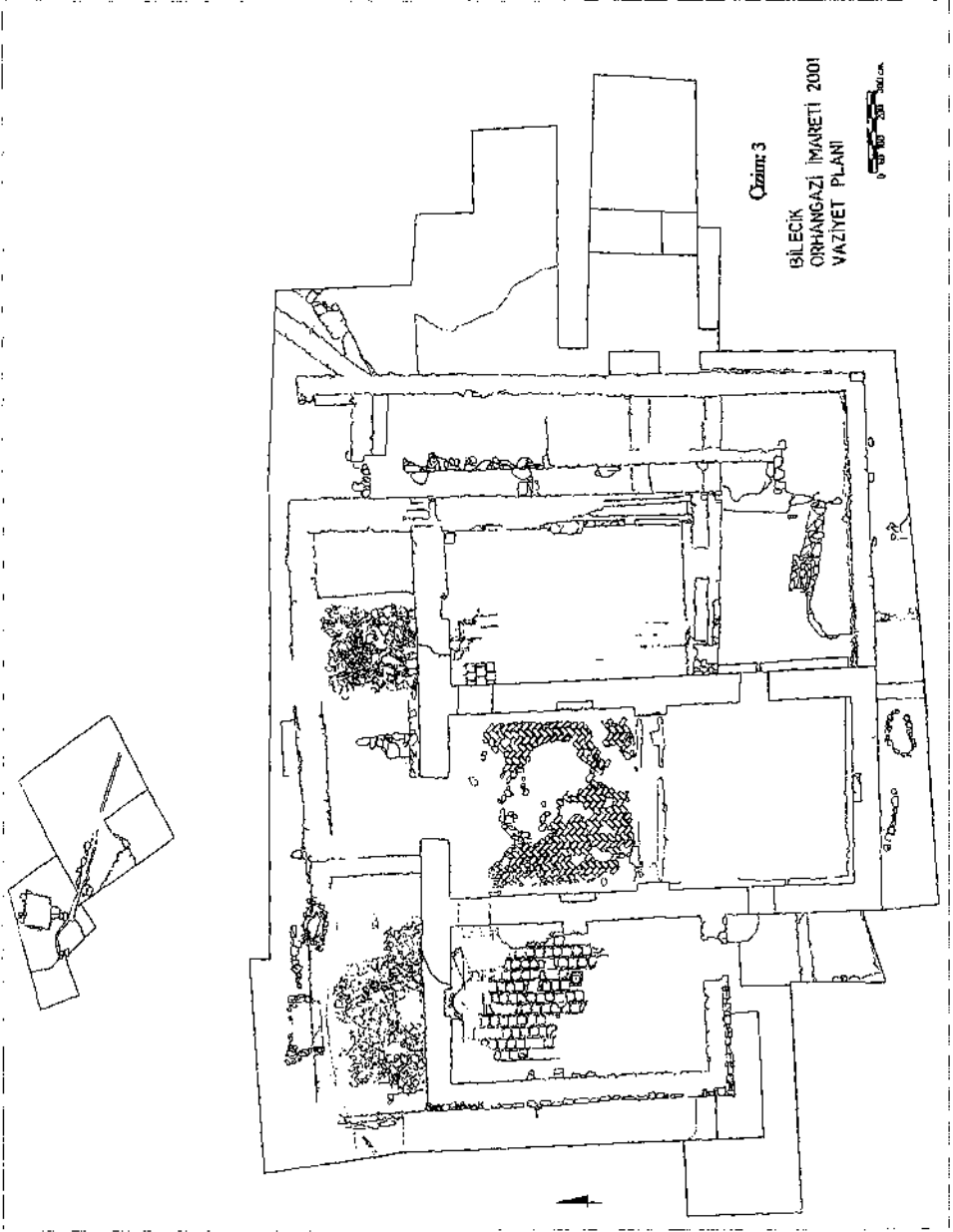
- ERDOĞDU, M.A., "Ertuğrul Gazi'nin Bilecik'teki Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XXI, 1990, s. 81-113.
- ERSEN, A., *Erken Osmanlı Mimarisi'nde Cephe Biçim Düzenleri ve Bizans Etkilerinin Niteliği*, İstanbul, 1986.
- EYİCE, S., "İlk Osmanlı Devrinin Dini- İstimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/ 1-2, 1962-1963, s. 1-80.
- "İznik'de Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", *Tarih Dergisi*, 15, 1960, s. 99-120.
- HÜSEYİN HÜSAMETTİN, "Orhan Bey Vakfiyesi", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 17(94), 1926, s.284-301.
- KURAN, A., *İlk Devir Mimarisinde Cami*, Ankara, 1964.
- OTTO-DORN, K., *Türkische Keramik*, Ankara, 1957.
- ÖCAL, S., "Bilecik Orhan Gazi İmareti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 31, 1984, s.171-180.
- TANMAN, B., "Sinan'ın Mimarisi İmaretler", *Mimarbaşı Koca Sinan'ın Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, 1988, s. 335-353.
- TANYELİ, U., *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, (11.-15. yüzyıl), İstanbul, 1987.
- YETKİN, Ş., "Türk Çini Sanatında Bazı Önemli Örnekler ve Teknikleri" *Sanat Tarihi Yılığ* 1 1965-1966 s: 060-102.
- Anadolu Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İstanbul, 1972.

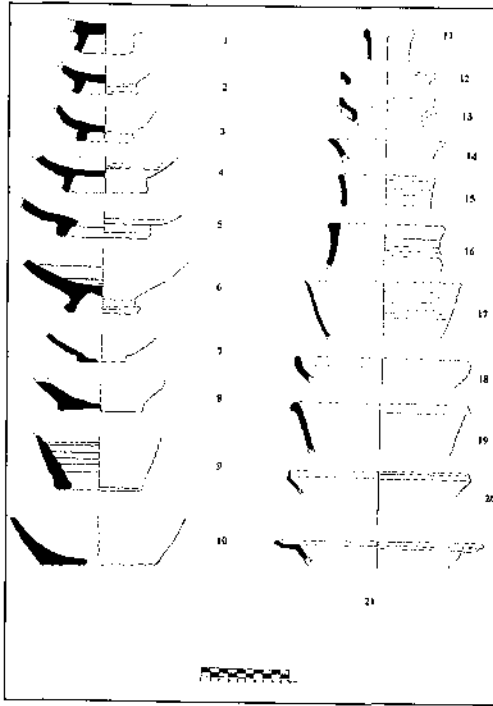
Çizim: 1

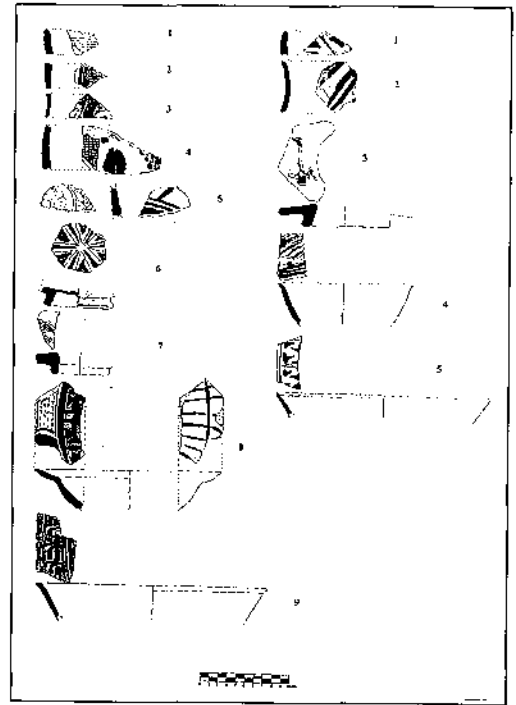
Çizim: 2

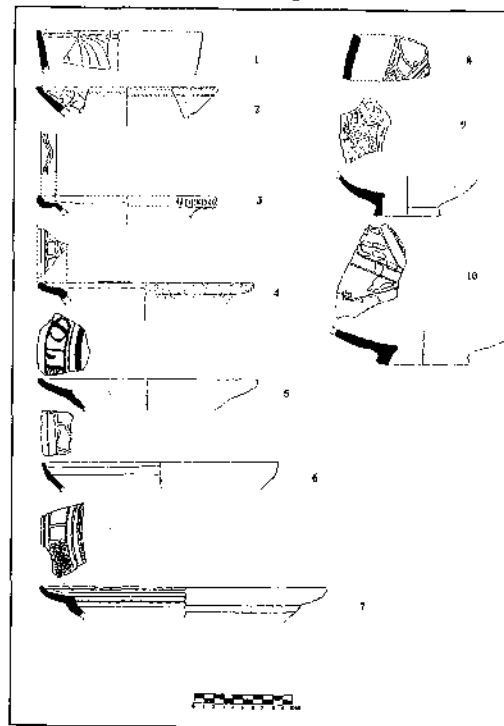
Çizim: 3

Çizim: 4

Çizim: 5

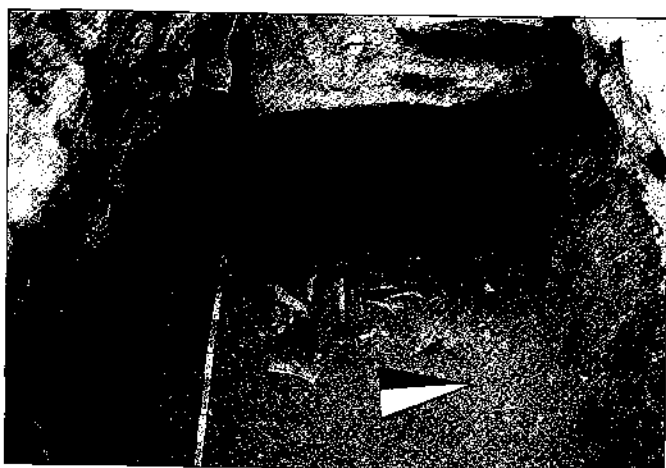
Çizim: 6

Resim: 2

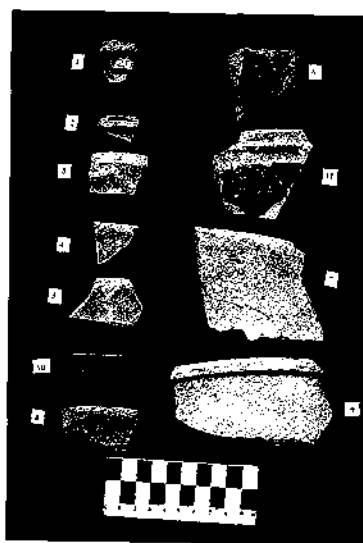
Resim: 1

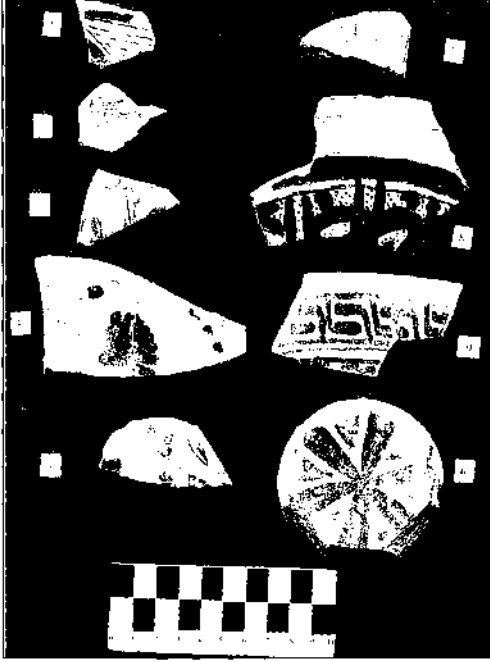
Resim: 3

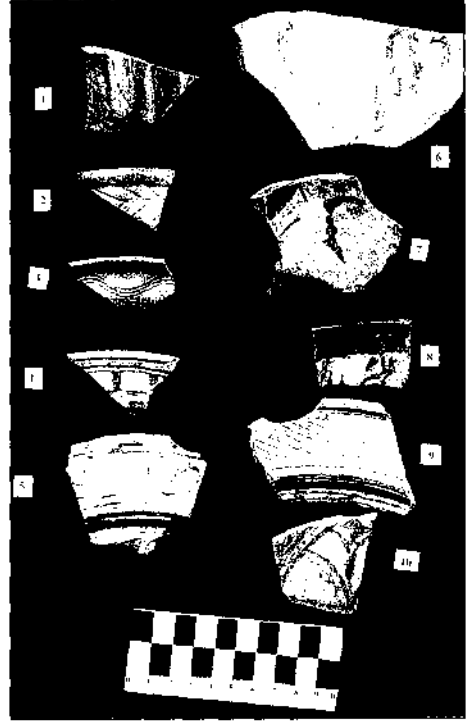
Resim: 4

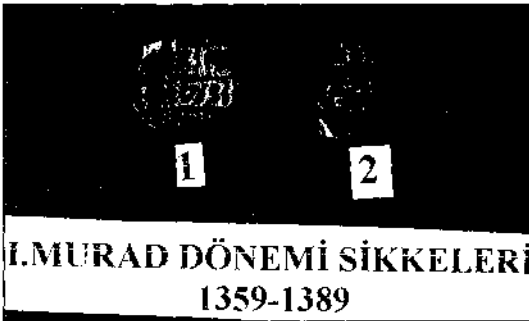
Resim: 5

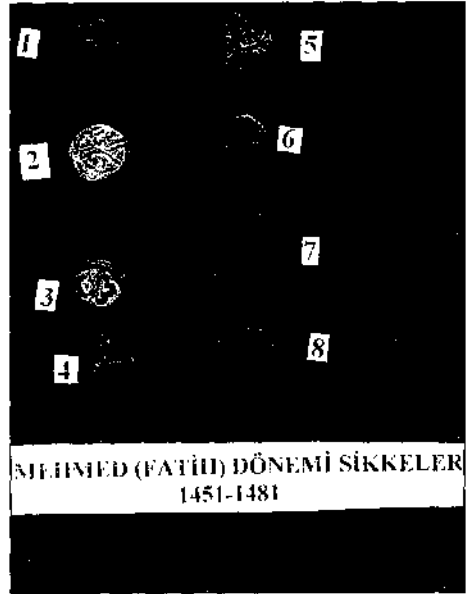
Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

AKARÇAY TEPE 2001 YILI ÇALIŞMALARI

Nur BALKAN-ATLI*

Eyüp BUCAK

Güneş DURU

Miquel MOLIST

GİRİŞ

Şanlıurfa İli, Birecik İlçesi, Mezraa Beldesi, Akarçay Köyü'nün sınırları içinde ve kısmen köy yerleşim alanı altında kalan Akarçay Tepe'de, 1998 yılındaki kısa süreli bir araştırmanın ardından (Balkan Atlı *et al.* 1999), 1999 (Arimura *et al.* 2000) ve 2000 yıllarında (Balkan-Atlı *et al.*, baskıda) ilk dönem kazı çalışmaları gerçekleştirilmiş ve bu kazıların sonuçları doğrultusunda 2001 yılı kazı stratejisi oluşturulmuştur. 2001 kazısının ana amaçlarını Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait yerleşme dokusunun ve Çanak Çömlekli Dönem'e 'geçiş' aşamasının anlaşılması oluşturmıştır.

2001 yılı çalışmaları, Şanlıurfa Müzesi Müdürü Eyüp Bucak'ın başkanlığında, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Anabilim Dalı ile Barcelona Otonom Üniversitesi, Katalonya Arkeoloji Müzesi (İspanya) ve Tsukuba Üniversitesi (Japonya) öğretim üye ve öğrencilerinin ortak çalışması ile yürütülmüştür. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni, ODTÜ TAÇDAM'ın mali desteğiyle yürütülen kazılara, Isparta Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Behçet Süzen Bakanlık temsilcisi olarak katılmıştır¹.

ARAZİ ÇALIŞMALARI

Bilimsel objektifler doğrultusunda, tepenin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem özellikleri gösteren bölümü ağırlık olmak üzere, 26-27 ST, 27 TU, 28 TU, 27 V, 27 XY, 20 P ve 21 O açmalarında, toplam 720 m² lik alanda çalışılmıştır.

Çanak Çömleksiz Neolitik

27 XY açmaları

1999 ve 2000 yılı kazı sonunda, 27 XY açmalarında Akarçay Tepe'nin en eski tabakalarına ulaşılmıştır. Bu yerleşme evresinin daha ayrıntılı araştırılmasına ve alt tabakalarının ortaya çıkarılmasına yönelik olarak kazılara devam edilmiş, 8x9 metrelik plân-

* Nur BALKAN-ATLI, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Prehistorya Anabilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE.

Eyüp BUCAK, Şanlıurfa Müze Müdürlüğü, Şanlıurfa/TÜRKİYE.

Güneş DURU, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul/TÜRKİYE.

Miquel MOLIST, Katalonya Müzeleri Müdürü, Barcelona/İSPANYA.

1 Kazı ekibi, Nur Balkan Atlı, Miquel Molist Montana ve Yutaka Miyake'nin bilimsel danışmanlığında, (alfabetik sırayla) Murat Akman, Erkan Akpınar, Makoto Arimura, Ferran Borell, Ramon Buxo, Güneş Duru, Josep-Miquel Faura, Hitomi Hongo, Juan Jose Ibanez, Marie Le Miere, Osamu Maeda, Serhan Mutlu, Banu Öksüz, Mıhrıban Özbaşaran, Nazmi Üney ve Gökhan Yaman'dan oluşmuştur.

karelerde, her iki açmada toplam 144 m² lik alanda kazı çalışmalarına devam edilmiştir (Çizim: 1). Çakmak taşı endüstrisinin gelişim aşamalarından da izlendiği üzere bu alanda bulunan üç farklı mimari tabakanın Orta PPNB Dönemine ait olduğu anlaşılmıştır.

Birinci tabakada, 27 X açmasının kısmen güney baulku altında, taş temelli, yaklaşık 1.5x1.5 m. boyutlarında, kare plânlı, tabanı sıvalı, kerpiç bir yapı tespit edilmiştir. Yapının kuzeyinde kalan alanda, birbirlerine 80-90 cm. aralıklarla paralel uzanan yaklaşık 5 m. uzunluğunda dört ayrı kerpiç duvar ortaya çıkarılmıştır (Çizim: 2). Aynı tip yapılar, Kuzey Suriye'de Mureybit'in Orta PPNB, Dja'de'nin ise Erken PPNB evrelerinde gözlenmektedir (Coqueugniot, 2000: 67). Bu yapının güneyinde kalan alanda ise yaşam düzlemi olduğu düşünülen kısmen bozulmuş bir taban saptanmıştır.

İkinci tabakada, 27 Y açmasının güney kenarında kalan alanda, taş temelli, kerpiç bir duvar bulunmuştur. Duvar olasılıkla henüz kazılmayan 27 X açmasının ikinci tabakasına aittir. Bu tabakada işlevleri tam olarak anlaşılamayan, düzensiz plân veren bazı taş sıraları ve yaşam düzlemleri, 27 Y açmasının kuzey sınırında ise bir ateş çukuru ile bir taş platform ortaya çıkarılmıştır.

Üçüncü tabakaya ait yapılara yalnızca 27 Y açmasında rastlanmıştır. 27 X açmasında üçüncü tabakaya ait seviye ise kazılmamıştır. 3. tabakanın ilginç yapısı, izgara plâna benzerlik gösteren 25-30 cm. aralıklarla inşa edilmiş birbirine paralel dört ayrı taş duvardan oluşmaktadır; olasılıkla depo ya da silo işlevindedir. 2 x 1.5 m. boyutlarındaki yapının güney paralelinde, daha büyük bir yapının kuzey duvarı olduğu düşünülen taş temel, açmanın kuzeydoğu köşesinde biçimlendirilmiş kerpiç tuğlalarından yapılmış bir platform ya da döşeme bulunmuştur. Bu yapı ögesi, ikinci tabakaya ait çukurlar tarafından kısmen tahrip edilmiş şekilde ele geçirilmiştir.

Açmada ulaşılan en eski tabaka, Orta PPNB Döneminin en eski evresi ya da Erken PPNB Döneminin son evresine işaret etmektedir.

27 V Açması

Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme ait tabakalarının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla kazılan 27 V açmasında, 5x8 m.lik bir alanda, kazı sezonu süresince üç farklı tabakaya ulaşılmıştır.

Birinci tabakada, açmanın güney yarısında ortaya çıkarılan taş duvar, güney ve batı baulk'ları altında devam etmektedir. Farklı büyüklükte taşlardan yapılmış duvarın, her iki yan yüzünün de sıvalı olduğu görülmüştür. Bu duvarın kuzeyinde kalan alanda kısmen bozulmuş yaşam düzlemi ve kare biçimli taş bir platform/işlik, platformun doğusunda kalan alanda ise iki ayrı ateş çukuru saptanmıştır.

Açmanın kuzey yarısında kalan alanda ise kısmen bozulmuş olduğu düşünülen bir yapı bulunmuştur. Kuzeydoğu köşesi muntazam şekilde korunagelmış yapının kuzey duvarı bulunamamıştır, doğu duvarı ise olasılıkla kazılmamış alanda devam etmektedir. Söz konusu yapının batısında kalan alanda, sıkıştırılmış topraktan bir düzlem tespit edilmiştir.

İkinci tabakada, açmayı doğu-batı yönünde kesen taş temelli kerpiç bir duvar ile temsil edilmektedir. Duvarın güneyinde oldukça yanıklı ve küllü bir dolgu, kuzeyinde ise, kuzey-güney yönünde eğimli, sıkıştırılmış topraktan bir düzlem bulunmuştur. Taş temelli kerpiç duvarın bir sınırlama duvarı olduğu düşünülmektedir; her iki yanında ise bir türlü işlik alanı olarak kullanılmış açık alanlar mevcuttur.

Üçüncü tabakada, bir üst tabakada olduğu gibi, amayı doğu-batı yönünde iki farklı alana ayıran taş temelli kerpiç bir duvar saptanmıştır. Duvar, üst tabakadaki duvara göre daha güneydedir, daha fazla tahrip edilmiş biçimde ele geçirilmiştir.

Her üç tabakada da PPNB Dönemi çakmak taşı endüstrisine ait tipik Byblos, Amuq, Ugarit uçları bulunmuştur.

27 U Açması

Yılında kazılmaya başlanan 27 U açmasında, dörtgen plânlı taş temelli C yapısında taban bulunamamıştı. Gerek yapının tabanına ulaşmak, gerekse çevresinde bulunan yapılarla ilişkisinin anlaşılması amacıyla bu alanda kısa süreli çalışılmıştır.

Yapı içerisindeki düşük taşların temizliği sonucunda, bu taşların yoğun biçimde görüldüğü seviyenin altında, sert dokulu bir düzlem ortaya çıkarılmıştır. Yapı içerisinde taş duvarların aşağıya doğru devam ettiği saptanmış, ancak herhangi bir taban düzlemine ulaşılamamıştır.

C yapısının güneyinde kalan alanda sürdürülen çalışmalarda ise yoğun yanıklı bir alan tespit edilmiştir. Bu alanda içleri küllü ve yanıklı birçok çukur, bazı çukurlarda yoğun ısıya maruz kalmış taşlar bulunmuştur. Çukurlar olasılıkla C yapısıyla eş zamanlı kullanılmıştır. Bu yoğun yanıklı alanın C ve G yapılarına ait açık alan olduğu düşünülmekte, bulunan eş zamanlı çok sayıdaki ateş çukuru bunu doğrulamaktadır.

28 TU Açmaları

Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşmeyi daha geniş bir ölçekte tanımlamak amacıyla açılan yeni bir alan, 18x9 m. boyutlarındaki 28 TU plânkarelerine denk gelen açmalardır. Bu alanda Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme tarihlenen iki ayrı tabakada çalışılmıştır.

Birinci tabakada, üç ayrı yapıya ait olduğu düşünülen kalıntılar bulunmuştur. Bununla birlikte, yapıların araba yolu olarak bırakılan alanda devam etmekte olmaları, plânlarının, dolgularının, dolayısıyla işlevlerinin tam olarak anlaşılmasına neden olmuştur.

28 T açmasının güneydoğu köşesinde, yüzeye yakın olmasına rağmen oldukça iyi korunagelmış taş temelli dörtgen plânlı yapı, açmanın güney *bauku* altında devam etmektedir. Hemen doğusunda ortaya çıkarılan başka bir yapı yine taş temellidir, ancak bu da açmanın doğu *bauku* altında devam etmektedir. Yapının uzun kenarı olduğu düşünülen batı duvarı ise oldukça iyi korunagelmıştır; kuzey ve güney duvarları ise üst tabakalardan açılmış çukurlar tarafından bozulmuştur. Açığa çıkarıldığı kadarıyla, taş döşemeli bu yapının bir benzeri, 28 U açmasının kuzeydoğu köşesinde bulunmuştur. Açma kuzey sınırına paralel olarak uzanan duvar olasılıkla yapının uzun kenarıdır.

İkinci tabakada yaklaşık 10x8 m. boyutlarında güneybatı-kuzeydoğu yönünde oldukça iyi korunagelmış çok mekânlı bir yapı bulunmuştur (Çizim: 2). Yapım tekniği olarak oldukça ilginç olan bu yapı olasılıkla kısmen yangın geçirmiştir. Taş temelli ve subasman duvarlı yapının duvar örgüsünde ahşap ve kerpiç kullanılmıştır. Taş temel üzerinde, kerpiç-ahşap-kerpiç ve taş sırasından oluştuğu gözlenen bu yapı tekniği, Orta Fırat Neolitik kültürlerinden de bilinmektedir. Yapının temel seviyesinde iri taşlar, subasman düzleminde ise orta boy taşların kullanıldığı saptanmıştır. Altı ayrı mekândan oluşan yapının orta aksında bulunan bölümünde iki geniş mekân, orta aksın her iki yanında da aynı büyüklüklerde ikişer mekân bulunmuştur.

20 P Açması

1999 yılında höyük genellikle tabakalaşmanın kesintisiz takip edilebilmesi amacıyla kazılmaya başlanan 20 MP basamaklı açmasının en kuzey ucunda bulunan 20 P açmasında, 2001 yılında da çalışmalara devam edilmiştir. 3 x 4 m.lik bir alanda derinleşerek, kazı sezonu boyunca 10 ayrı tabaka saptanmış ve en altta ana toprağa ulaşılmıştır. Ortaya çıkarılan tabakaların çoğunluğu, açık alanlara ait düzlemlerdir. Tabakaların birbirine çok yakın olması ve kısmen iç içe bulunması, yaşam düzlemlerinin çok sık yenilendiğini göstermektedir.

Açmanın batı ve güney profillerinde belgelenen kerpiç duvar kalıntıları, açma dışında devam etmektedir; çalışılan alan içinde ortaya çıkarılanlar ise olasılıkla geçici olarak inşa edilmiş yapılara ait dağınık ve düşük taşlardır.

Çanak Çömlekli Neolitik

26-27 ST Açmaları

1999 yılında kazılmaya başlanan 26-27 TS açmalarında ortaya çıkarılan taş temelli dörtgen plânlı B yapısının kazısına 2001 yılında da kısmen devam edilmiştir. Yapının batı duvarı açma sınırlarının dışında kalması nedeniyle kazılamamıştır. Güney duvarının altında ise, kısmen bu duvarla tahribata uğramış yuvarlak bir yapıya ait bir taş duvarın varlığı gözlenmiştir. Gerek B yapısının batı duvarının, gerekse söz konusu yuvarlak taş duvarın plânının ortaya çıkarılması amacıyla 2001 yılında 26 ST açmalarında çalışılmaya karar verildi (Çizim: 2).

Kazı sonuçlarına göre, aşağıda anlatılacak olan yuvarlak plânlı yapı ile dikdörtgen plânlı B yapısının 1999 yılı sonuçlarının aksine, Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait olduğu anlaşılmıştır.

Yuvarlak yapı, içiçe iki duvardan oluşmaktadır. Tek bir yapı olduğu düşünülen bu yapının duvarları arasında 50-60 cm. genişliğine varan koridor türü bir açık alan mevcuttur. Oldukça ilginç olan bu yapıda iç duvarın dış yüzünde üç adet, dışta bulunan duvarın dış yüzünde dört adet, 30-40 cm. çapında orta büyüklükte kireç taşlarıyla sınırlanmış yuvarlak direk yerleri bulunmuştur.

Yuvarlak yapı içerisinde, duvar üzerlerinde ve dolgusunda bulunan çok sayıda çanak çömlek parçası, bu yapının Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait olduğunu göstermiştir. Söz konusu yuvarlak yapının, B yapısının altında bulunması ve Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait olduğunun belgelenmesiyle, 1999 yılında bulunan B yapısının da aynı döneme tarihlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. B yapısı, dolgusunun yüzey toprağıyla karışmış olması ve az sayıda çanak çömlek içermesi nedeniyle farklı yorumlanmış, ancak gerek mimari, gerekse çakmaktaşı endüstrisi üzerindeki incelemeler, bu yeni gelişmeyi doğrulamıştır.

21 O Açması

Yerleşme için oldukça önem taşıyan en erken Çanak Çömlekli Neolitik tabakaların daha iyi anlaşılması ve Akarçay Tepe'de bulunan en eski çanaklara ait dana fazla bilgi edinmek için 21 O plânkaresinde, 8 x 10 m.lik açmada çalışılmıştır.

Ortaya çıkarılan dört tabakanın ilkinde, herhangi bir yapı ögesine rastlanmazken, Akarçay Tepe II. Evre'sine ait çanak çömlek parçaları bulunmuştur.

İkinci tabakada direk çukurları ve bazı yapılara ait olduğu düşünülen kısmen tahribata uğramış taş temeller saptanmıştır. Açmanın doğusunda, kazılmamış alan altında devam ettiği düşünülen yaklaşık 1 metre uzunluğunda bir taş duvar tespit edilmiş, ancak duvarla birlikte herhangi bir taban ya da yaşam düzlemi bulunamamıştır. Yine bu alanda, iki farklı teknikle yapılmış direk çukurları tespit edilmiş, bunlardan birinin taşlarla çevrelenmiş olduğu diğerinin ise yalnızca üst seviyesinde taş kullanıldığı gözlenmiştir.

Çapları 40-60 cm. arasında değişen direk çukurlarından birisinde, yan duvarların orta boy taşlarla desteklendiği, tabanın ise yassı taşlarla döşendiği anlaşılmıştır. Bulunan diğer direk yerleri ise, basit çukurlardan oluşur. Açmanın güney kısmında ayrıca içleri küllü ve taş döküntülü çok sayıda çukur bulunmuştur.

Üçüncü tabaka, iki ayrı evreden oluşmaktadır. 3a tabakasında yapıım tekniği olarak bir üst tabakada bulunan direk çukurlarına benzerlik gösteren direk yerleri tespit edilmiştir. İkinci tabakada olduğu gibi bu tabakada da bazı çukurlar taşlarla desteklenmiştir.

Açmanın güney kısmında oldukça iyi korunmuş oval biçimli bir başka çukur, 1.40 m. boyunda ve 1.00 metre derinliğindedir. İç duvarları sıvalı çukurun yan duvarlarında yüksek ısıya maruz kalmış ve dört kez yenilenmiş olduğu anlaşılan kalın bir siva tabakası, çukur içerisinde oldukça fazla kireç taşı ile birlikte bulunmuştur.

3b tabakasında, açmanın güneyinde 5-20 cm. büyüklüğünde kireç taşlarından düzensiz olarak yığılmış kuzeybatı eğimli taş döşeme ve üzerinde direk yeri olduğu düşünülen bazı çukurlar mevcuttur.

Dördüncü tabakaya yalnızca açmanın kuzey kısmında ulaşılmıştır. Bu kesimde, üst tabakaların zaman içerisinde erozyona uğrayarak yok olduğu izlenmiştir. Buna karşılık, korunagelmış yuvarlak biçimli, beyaz sıvalı bir düzlem, kısmen küllü bir dolgu, burasının bir tür ateş yeri olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmüştür. Açmanın kuzeydoğu köşesinde, kireç taşından yapılmış, güneydoğu ve güneybatı yönlerine devam eden bir duvar, büyük kısmı tahribata uğramış şekilde ortaya çıkarılmıştır.

Ele geçirilen tüm mimarî öğeler ve bunların dağılımları, Çanak Çömlekli Neolitik'in en eski evresi olan III. Evre'deki faaliyetlerin ağırlıklı olarak açık alanlarda sürdürüldüğünü göstermektedir.

Ortaya çıkarılan az sayıdaki çanak çömlek, 1999 yılında ayrımlandığı şekliyle, Akarçay Tepe III. Evre örnekleriyle aynı özelliklere sahiptir.

ATÖLYE ÇALIŞMALARI

Çanak Çömlek Topluluğu

2001 yılı kazılarında ortaya çıkarılan çanak çömlekler üzerinde yürütülen çalışmalar, 1999 yılında yapılan ve üç evrede incelenen çanak çömlek gelişimi doğrultusunda sürdürülmüştür. Buna göre, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakalarının doğrudan üzerinde yer alan ve Akarçay Tepe'de bulunan en eski çanak çömlekleri oluşturan örnekler, (Akarçay Tepe III. Evre), yoğun mineral katkılı, dış yüzleri açık, yüzey renkleri koyu kahverengi, gri ve siyah tonlardan oluşmaktadır. Biçimleri oldukça basittir, derin kâseler en sık görülen formları oluşturur, kimi örneklerde yatay delikli tutamaklar mevcuttur. Herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır. Bununla birlikte, ele geçirilen örneklerin sayıca az ve tümlenemez biçimde gövde parçalarından oluştuğu belirtilmelidir.

2001 yılında, 21 O açmasında ortaya çıkarılan ve geçiş evresi olarak adlandırılabilir çanak çömleklerin bölgede en yakın örneklerine, Fırat boyu yerleşmelerinden Tell Halula'da rastlanır. Gerek katkı, gerek yüzey işlemleri ve renkleri açısından Akarçay Tepe örnekleriyle karşılaştırılabilir bu mal grubu Halula'da Série Norie de Halula adıyla bilinmektedir (Faura-Le Miére 1999: 283, 295). Levant Bölgesi, El-Rouj vadisindeki yeni kazılardan Tell er-Kerkn'te ise, Çanak Çömleksiz Neolitik tabakaların hemen üzerindeki tabakalardan 'Geçiş Dönemi' çanak çömleği olarak adlandırılan bir grup ortaya çıkarılmıştır. Kaba Mallar, Koyu Yüzlü Açıklı Mallar ve Kerkh Malı olarak adlandırılan üç farklı mal grubundan oluşan bu 'Geçiş Dönemi' ya da El Rouj 2a çanak çömleği (Tsuneki et al. 1988: 14; Tsuneki-Miyake 1996: 114, 120) bölgenin şu an için bilinen en eski çanak çömlek grubunu oluşturmaktadır. Söz konusu evre örnekleri, Akarçay Tepe III. Evre çanak çömleklerinin en yakın örnekleri olarak kabul edilir.

1999 yılında kazılmaya başlanan ve 2001 yıllarında Çanak Çömlekli Neolitik Döneme ait olduğu anlaşılan 27 S açması ile 2001 yılının 26 S açmasında ortaya çıkarılan çanak çömlekler ise, gerek yapıım tekniği, gerekse yüzey işlemleri açısından tümüyle farklı görünümündedir; büyük oranda bitki katkılı kaba mallarla temsil edilmektedir. Kalın cidarlı, büyükçe formlara sahip bu grubun yüzey renkleri devetüyünden, kahverengi ve turuncuya değişen açık renk tonlardadır. Yoğun olmamakla birlikte, koyu renkli yüzeylilere de rastlanmıştır.

Yontma Taş Endüstrisi

Çakmak Taşı Teknolojisi

2001 yılı kazılarından ele geçirilen çakmak taşı buluntularda çekirdeklerin tümü, düzeltili parçaların % 80'i ve yongalama ürünlerinin % 50'si incelenmiştir. Bu malzeme 1999 yılında yapılan ayrıma göre altı evrede gruplanabilir.

*VI. Evre: Orta PPNB, 27 X ve 27 Y açmaları ve 20 P açmasının alt kısmı (50 No.lu yapının altı). Ağırlıklı olarak iki vurma düzlemlili yongalama gözlenmektedir, ancak tek vurma düzlemlili yongalama da mevcuttur. Okucu olarak Byblos uçları kullanılmıştır. Orak dilgiler Nahal Hemar morfolojisini göstermektedir (Bar-Yosef-Alon 1988). Aletler içinde kazıyıcılar, en yoğun grubu oluşturur.

*V. Evre: Geç PPNB, 27 V ve 27 T açmaları. Bu evrede gözlenen teknolojik yenilikler şöyle sıralanabilir:

- Tek vurma düzlemlili düzgün dilgi üretimi ve bunların orak bıçağı olarak kullanımı.
- İki vurma düzlemlili üretimin bir önceki evreye oranla azalması.
- Baskı düzeltili uçların ortaya çıkması.
- Orak bıçaklarının Karanova tipi olmaları.

*IV Evre: Son PPNB, 28 T ve 28 U açmalarında. Bu evrede, sonuca daha hızlı ulaşma amacıyla geliştirilmiş bir teknolojinin varlığından söz etmek mümkündür, aynı teknolojinin III., II. ve I. Evrelerde de devam ettiği gözlenmektedir. Yonga üretimi dilgi üretiminden daha ön plânlıdır. Aletlerde standartlaşma görülmez. Dişli ve çentikli âletler ile düzeltili yongalar yaygındır. Hem Byblos, hem de Ugarit uçlarına rastlanır.

*III. Evre: Çanak Çömlekli Neolitiğin en eski evresi, 21 O açması. Çakmak taşı endüstrisi, ihtiyaç karşısında hızla, amaca yönelik şekillendirilmiş bir teknoloji sergilemektedir. Okuçlarının çeşitli tipleri mevcuttur. Boncuk üretiminde kullanılan mini delicilerin yaygın olduğu görülür.

Obsidiyen Teknolojisi

Anadolu'nun iki ana obsidiyen bölgesinden (Doğu Anadolu ve Kapadokya) kaynaklandığı düşünülen Akarçay obsidiyenleri, tarihöncesi dağılımı ve kullanımı hakkında önemli bilgiler vermektedir. 2001 yılı kazıları özellikle bu dağılım ve kullanımın kronolojik değişim açısından gözlenmesini sağlamıştır.

VI. Evrede Doğu Anadolu (Bingöl veya Van Gölü) kaynaklı yeşil renkli obsidiyen yüksek oranda bulunmaktadır. V. Evrede ise yeşil obsidiyen oranı bir şekilde düşerken, kahve renkli opak obsidiyenin çoğaldığı görülür. IV. Evrede ise kahve renkli obsidiyen azalırken gri veya kahve gri obsidiyen diğerlerine oranla daha yoğun gözlenir. III. Evrede ise Kapadokya kökenli olduğu düşünülen saydam obsidiyenin çoğalmaya başladığı görülür, ancak diğer renkler içinde yine azınlıktadır.

Ham madde kaynaklarından kronolojik değişim, obsidiyen kullanımında da gözlenmektedir. Obsidiyen âletler evreden evreye farklılık gösterir. Genel olarak IV. Ve III. Evrelerdeki obsidiyen sayısı önceki evrelere göre daha azdır. Yerleşmede dilgicik üretiminde de kronolojik farklılıklar saptanmaktadır. VI. Evrede birçok dilgicik çekirdeği ve yongalama ürünleri (dalmalı dilgicikler, yongalar) bulunmuştur. Çekirdekler genellikle prizmatik ve eğik tek düzlemliler, omurgalı veya düz sırtlıdır. Bu tipolojik özellikler daha sonraki evrelerdeki çakmak taşı çekirdeklerde de gözlenmektedir. Ancak V. Evreden itibaren dilgicik üretiminin çok azaldığı görülür. Bu durum, obsidiyen kaynakları değişimiyle bağdaştırılabilir. Ayrıca V. Evrede kenar kırıklı dilgilerin çoğaldığı ve bu âlet tipinin ise doğu bölgeleri obsidiyen dağılımı ile bağdaştırılabileceği söylenebilir. İlginç olan, söz konusu âletlerin IV. Evrede azalırken III. Evrede tekrar çoğalmasıdır.

Arkeobotani

1999 yılından beri sürdürülen arkeobotani çalışmalarına 2001 yılında da devam edilmiştir. Sistematiği olarak tüm açmalarda yapı içlerinden, çukurlardan ve yanıklı alanlardan alınan toprak örnekleri yaklaşık 2000 litre miktardadır. Örnekler hem yüzdürme yöntemiyle hem de oldukça hassas elekler yardımıyla değerlendirilmiş, bu sayede balık ve kemirgenlere ait kemik parçaları ve bazı organik parçalar ele geçirilmiştir. Ayrıca bulunan çok sayıda tahıl kalıntısı ve karbonlaşmış bitki kalıntılarının analizleri devam etmektedir.

Diğer Buluntular

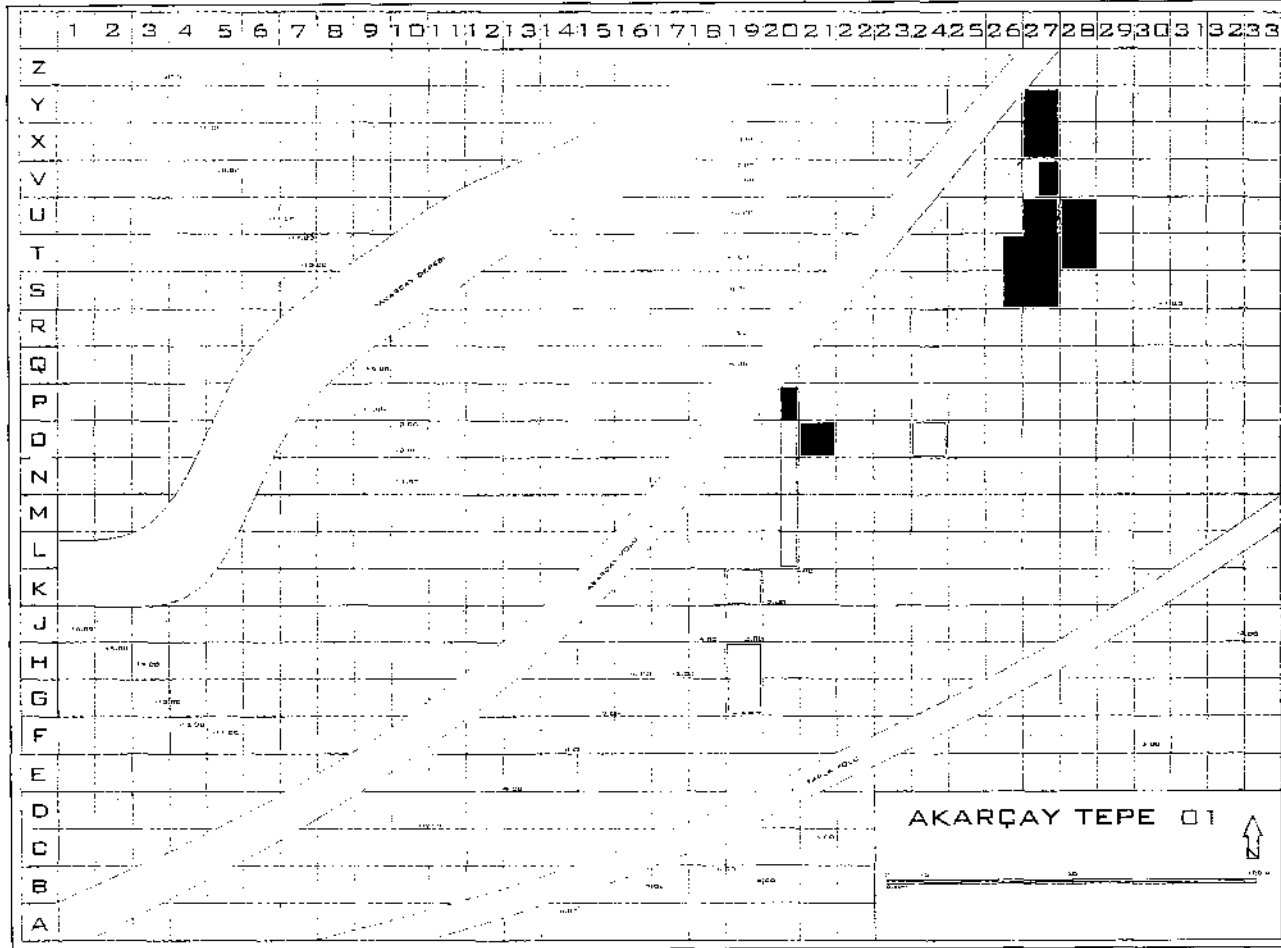
2001 yılı kazısı buluntu açısından oldukça zengindir. Kemik âletler, kilden hayvan heykelcikleri, taş kaplar, bezekli taşlar, sürtme taş âletler, yassı baltalar, taş boncuklar gibi çeşitlerle temsil edilen buluntular uzmanlarınca tipolojik ve teknolojik açıdan incelenmeye başlanmıştır.

Sonuç

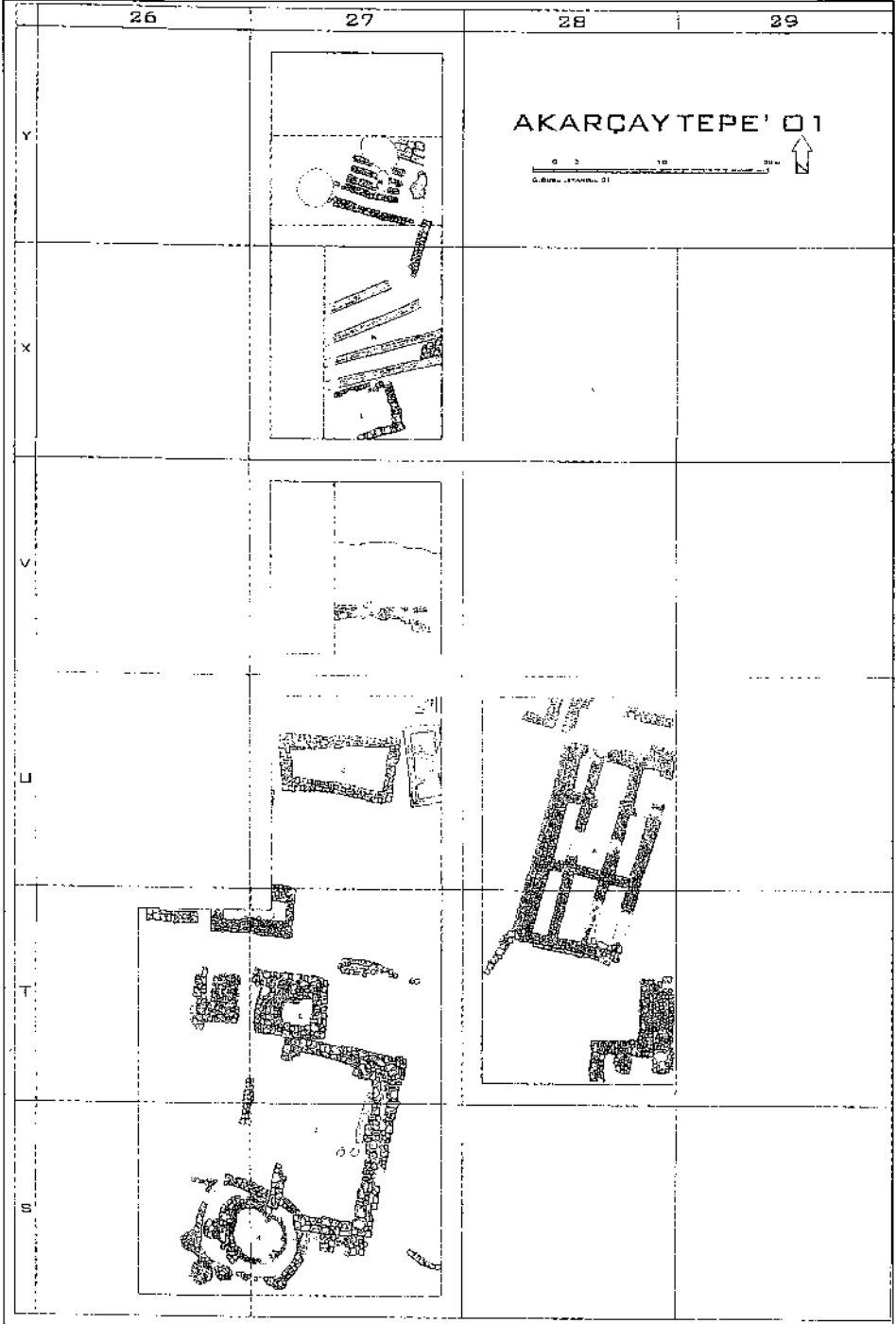
Akarçay Tepe gerek Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Dönemler açısından bölgede en uzun yerleşme silsilesi gösteren, gerekse Çanak Çömleksiz Neolitikten Çanak Çömlekli Neolitiğe geçiş aşamasının kesintisiz izlenebildiği iki höyükten biridir; bu bağlamda Neolitik Dönemin anlaşılması için kilit yerleşmelerden birisidir. 2001 kazıları hem mimarî hem de diğer buluntular açısından zengin sonuçlar vermiştir; sonuçların değerlendirmesi devam etmektedir.

KAYNAKÇA

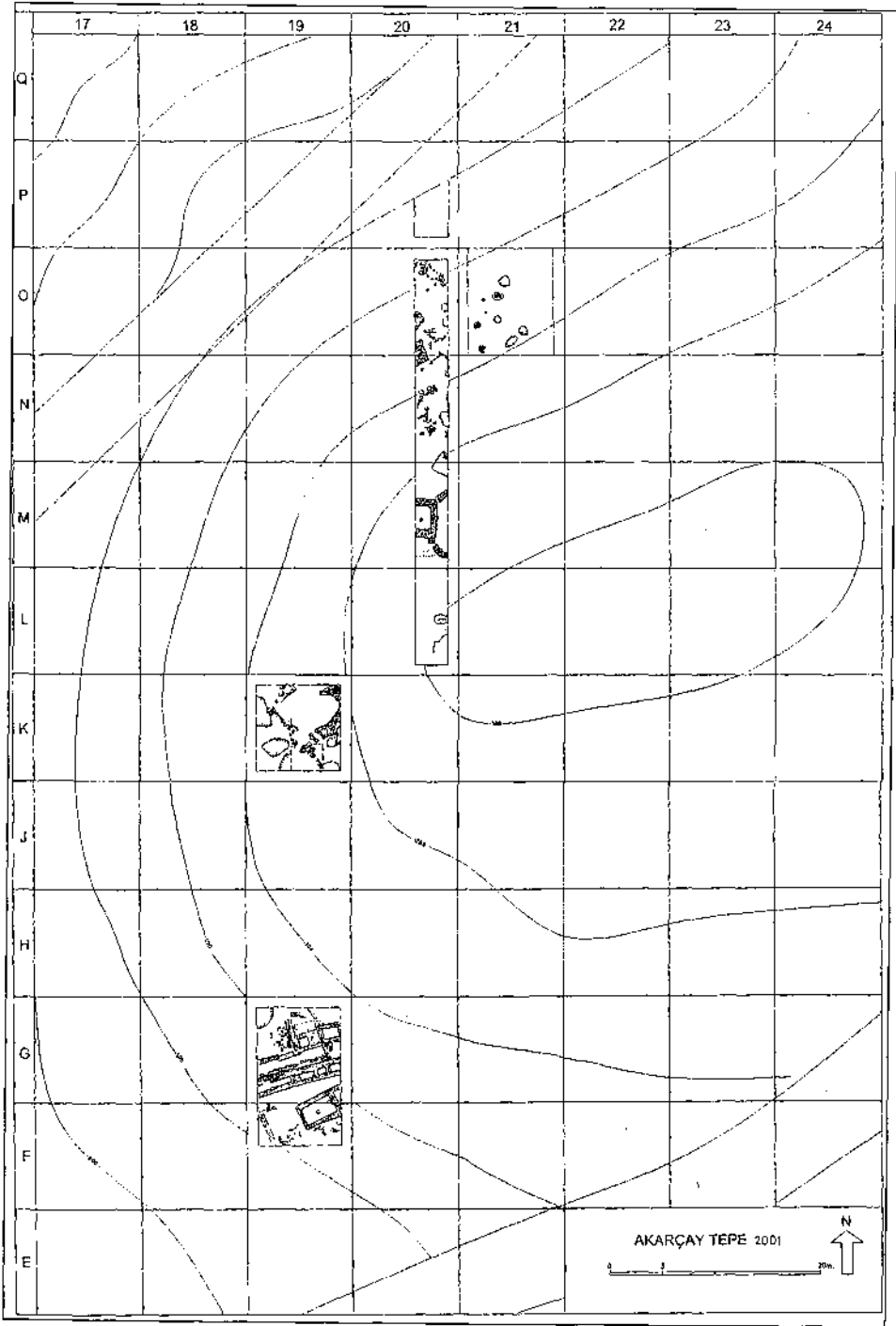
- ARIMURA, M.-N.BALKAN, ATLI-F.BORRELL-W. CRUELLS-G.DURU-A. ERİM-ÖZDOĞAN-J.J.IBÁÑEZ-O.MAEDA-Y. MIYAKE-M. MOLIST-M. ÖZBAŞARAN.
2000 "A new Neolithic settlement in the Urfa region: Akarçay Tepe, 1999", *Anatolia Antiqua* VII: 227-255.
- BALKAN ATLI, N.- A. ERİM ÖZDOĞAN-M. ÖZBAŞARAN.
1999 "Akarçay Tepe, 1998 Araştırması" in N. Tuna, J. Öztürk (eds.) *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ TAÇDAM, Ankara: 63-73.
- BALKAN ATLI, N.-F. BORRELL-R. BUXÓ-G. DURU-J.J. IBÁÑEZ-O.MAEDA-M.MOLIST-M. ÖZBAŞARAN-R.PIQUET- M.SANA – J.WATTEZ
baskıda "Akarçay Tepe 2000" in N. Tuna, J. Öztürk (eds.) *Ilisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2000 Yılı Çalışmaları*, ODTÜ TAÇDAM, Ankara
- BAR-YOSEF, O.- D. ALON
1988 Nahal Hemar Cave, *Atiqat*, English Series, Jerusalem.
- FAURA, J. M.- M. LE MIÉRE
1999 La Céramique Néolithique du Haut Euphrate Syrien, *Archaeology of the Upper Syrian Euphrates The Tishrin Dam Area*, G. Del Olmo Lete-L. Montero Fenollós (eds.), Barcelona: 281-298.
- COQUEUGNIOT, E.
2000 Dja'de (Syrian), un village à la veille de la domestication (seconde moitié du IXe millénaire av. J.C.), J. Guillaime (ed.), *Premiers paysans du monde*, Paris: 61-80.
- TUSUNEKI, A. – Y. MIYAKE
1996 The Earliest Pottery Sequence of the Levant: New Data from Tell el-Kerkh 2, Northern Syrian, *Paléorient* 22/1: 109-123.
- TSUNEKI, A. – J. HYDAR- Y. MIYAKE- S. AKAHANE – M. ARIMURA- S. NISHIYAMA – H. SHA'BAAN- T. ANEZAKI- S. YANO
1997 Second Preliminary Report of the Excavations at Tell el-Kerkh (1998), Northwestern Syrian, *Bulletin of the Ancient Orient Museum* XIX: 1-40.

Çizim 1: Akarçay Tepe 2001: çalışılan alanlar

Çizim 2: Akarçay Tepe 2001, doğu açmaları

Çizim 3: Akarçay Tepe 2001, batı açmaları

2000-2001 YILI ANI KAZISI

Beyhan KARAMAĞARALI*

Ortaçağda önemli bir ticaret şehri olan Ani, Anadolu'yu Kafkasya'ya bağlayan milletlerarası ticaret yolunun Kars ile Divin arasında önemli bir menzili oluşturmaktadır. Ani'yi Divin'e bağlayan yol, önceki yıllarda tarafımdan tanıtılmıştı. Ani'de milletlerarası bu yol sistemi dışında gelişmiş bir şehiriçi yol şebekesinin bulunduğu anlaşılmıştır. Kars Kapısı'ndan başlayarak iç kaleye doğru devan eden ana yolda 1991 yılında başlatılan kazı, bir aradan sonra 2000 ve 2001 yılı çalışmaları ile önemli ilerlemeler kaydedilmesine karşın tamamlanamamıştır¹. Ancak açılan kısımlar, Ortadoğu'daki Ortaçağ şehiriçi yol sistemi ve ticarî dokusu hakkında önemli bilgiler vermektedir. 1991-1992 yıllarındaki çalışmaları bu yolun Ebu'l Muhammeran Minaresi'nden Kars Kapısı'na doğru olan kesiminde yaklaşık 250 m.lik bir kısmı idi. Bu çalışmada, yolun ortasından geçen künk döşeli su yolu ile kanalın bakımı için yapılmış iki baca tespit edilmişti. Ayrıca yolun karşılıklı iki kenarında yer alan dükkânların bulunduğu alanda, aydınlatma ve ısınma için yolun kenarına yapılan ocaklar bulunmuştu. Ayrıca taştan oturma şekilleri, hayvanların ve kuşların su içmeleri için yalıklar ele geçirilmiş ve tanıtılmıştı. 1998 yılından beri Prof. J. P. Mahe başkanlığında, Fransız ekip tarafından surlar incelenmiş ve şehrin plânı yapılmıştır. Bu yeni plânda bizim yaptığımız çalışmalar da gösterilmiştir (Plân: 1).

2000 yılı çalışmalarında yolun devamının ortaya çıkarılması amaçlanmış ve Ebu'l Muhammeran Minaresi'nin yıkıntısı yanından başlanarak batı kesiminde, güneye doğru yaklaşık 125 m.lik bir kısım kazılmıştır (Plân: 2; Resim: 1). 2001 yılında devam eden çalışmalarla kazılan bu ana arter 250 m.yi bulmuştur. 2001 yılı çalışmalarında yolun doğu kesiminin de kazı çalışmaları yürütülmüş ve 90 m.lik bir kısmın kazısı tamamlanmıştır (Plân: 3; Resim: 2). Kars Kapısı'ndan başlayarak iç kaleye doğru devam eden yaklaşık 2 km. uzunluğundaki bu arterin şehrin ana aksını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu aksın şehrin ilk iskânıyla oluşmaya başladığını kabul etmek gerekir. Zira, krallık döneminde yapılan sur duvarları buradan geçen bir yolun varlığını düşündürür. Ancak özellikle XI. yüzyılın son çeyreğinden evvel inşa edilen Ermeni anıtsal yapılarının hiç birinin bu arter ile direkt ilişkisi bulunmamaktadır. Ani Katedrali ile yol arasında yaklaşık 150 m.lik bir mesafe vardır. Gagik ve Potatoğlu kiliseleri şehrin batı kesiminde bulunmaktadır. St. Prikich Kilisesi ise şehrin doğu kesiminde yer almaktadır. Muhtemeldir ki, bu ana arter Müslüman yerleşiminin bu bölge çevresinde konumlanması ile önem kazanmış ve yapılmıştır. Şehrin fethinden sonra inşa edilen Emir Manuçehr Camii ve Ebu'l Muhammeran Mescidi bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

* Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI, Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE.

¹ 2000-2001 yılı kazılarında Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Dr. Turgay Yazıcı ve Araştırma Görevlisi Bülent İşler, Gazi Üniversitesi Mimarlık Tarihi Bölümü'nden Dr. Nakış Akköl, Pamukkale Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi Mustafa Beyazıt, Cumhuriyet Üniversitesi'nden Araştırma Görevlisi Ebru Bilget, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü yüksek lisans öğrencisi Tuba Dönmez ve öğrenci Nazlı Ece Göymen ile Mimar Ani Baladyan'dan oluşan ekiple çalışılmıştır. Kazıya Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak İstanbul Arkeoloji Müzesi'nden Rahmi Asaf katılmıştır. Sorbon Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Jean Pierre Mahe başkanlığında beş kişilik bir Fransız ekibi de misafir olarak kazıda yer almıştır.

Kazısı yapılan ve ortaya çıkarılan ticari doku içerisindeki yapılardan ilki, minaresi üzerindeki kitabeye göre 1199 yılından biraz evvel yapılmış bulunan Ebu'l Muhammeran Mescidi'dir. 1894 yılı başında bir ermeni din adamı tarafından dinamitlenerek yıkıldığı ileri sürülen sekiz kenarlı minarenin üzerindeki bu gün kayıp olan dokuz satırlık kitabede mescit önünde hayvan, yapağı ve pamuk satışlarının yapılmaması yönünde bir ihtar ve vergi indirimi ile ilgili önemli bilgiler bulunmakta idi. Son olarak Kırzioğlu tarafından yayınlanan metin şöyledir: "Ben ki, Şedaddı Manuçehr oğlu Şavur oğlu Mahmud'un oğlu sultanım. Ata ve oğullarımın ruhları yükselsin diye buyurdum ki, satılan malın kusurlu oluşunda, fiyattan yapılan indirim? (Minorski'ye göre pamuklu ve keten satanların gümrüğü), koyun ve deve tacirleri alım satımlarını, Ebu'l Muhammeran Mescidi önünde yapmasınlar. Her kim buna aymaz ve aykırılık gösterirse, Yüce Tanrı'nın hismine uğrasın. Beşyüzdoksanbeş (1199) yılı tarihinde". Bu gün kazısı yapılan mescitte, yalnız ihata duvarları ile güneyde mihrabın bulunması gereken yerde üçgen şeklinde bir istinat izine rastlanmıştır. Mescidin iki girişi vardır. Birincisi minareye bitişik doğudan bir giriştir. Burada kapının yan kısmında silmelerin bulunduğu anlaşılar. İkinci kapıya mescidin kuzey duvarından ve yine minareye bitişik olarak girilmektedir. Kuzey duvarı önünde zemin kaplamaları dikkati çeker. Bu kısmın son cemaat yeri olabileceği düşünülmektedir. Mescidin batısında dıştan kare, içten düzgün olmayan daire plânlı yapı kalıntısının bir türbenin alt katı olduğu sanılmaktadır (Resim: 3).

Mescidin güneyinden itibaren karşılıklı dükkânlardan oluşan ticari doku başlamaktadır (Plân: 4). Bu alandaki yapılarda üç farklı uygulama görülmektedir. İlk tipi, yola eyvan şeklinde açılan mekânlar oluşturur. Bu tip daha çok yolun kuzeyinde yoğunlaşmıştır. İkinci grubu tek mekânlı kapalı alanlar oluşturur. Üçüncü grubu ise birden fazla odadan meydana gelmiş ev-dükkân kompleksleri meydana getirir. Bu tipin daha çok yolun güney kesiminde yer aldığı görülmektedir (Resim: 4).

Yolun doğu kısmındaki dükkânda yer alan kemerli kapı ile yolun batısında yer alan niş düzenlemesi mimarî plâstik unsurlardan sadece iki örnektir. Ayrıca dükkânların bazılarında küp ve tandırlar bulunmuştur (Resim: 5).

Yapıların inşasında görülen düzensizlik, duvarlardaki malzeme ve işçilik farklılıkları, bu alandaki yapılaşmanın zaman içinde eklemelerle oluştuğunu ortaya koymaktadır. Bu sebeple ticari dokunun tümü için ortak bir tasarım söz konusu değildir (Resim: 6).

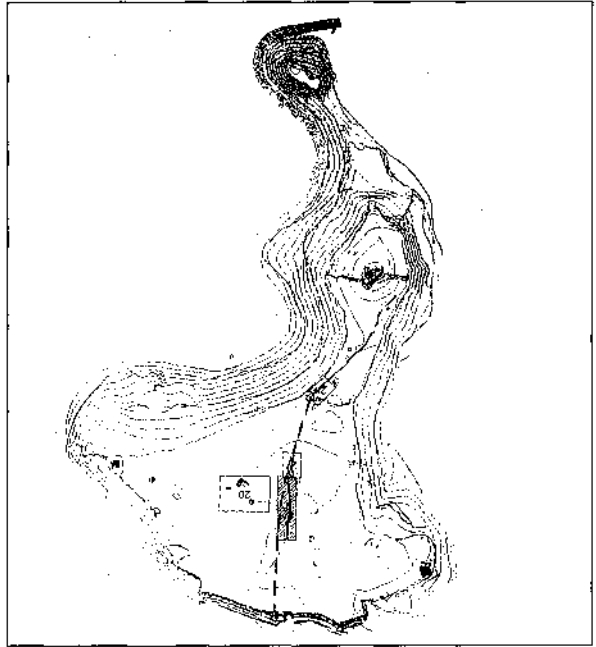
Bu ticari doku içindeki mekânların işlevlerini belirlemek mümkün değildir. Ancak, bu mekânların dükkân ve imalâthane olarak yapıldıkları söylenebilir. Yol üzerinde yer alan bezirhane kalıntısı, imalâthanelere bir örnektir. İçinde büyük bir tandır bulunan mekânın da bir ekmekçi, üç veya dört adet iri küp bulunan yerlerin de şarap satışı yapılan kısımlar olduğu düşünülmektedir. Yol üzerinde doğudaki dükkânlardan bazıları önünde kaldırım olarak nitelendirilebilecek zemin kaplama taşlarına rastlanmıştır. Bu durum yolun önemini ortaya koymaktadır.

Evvelce kazısını tamamladığımız hamama gelen su yolunu bulmak amacıyla yaptığımız çalışma sırasında bir su dağıtıcı sisteme (maksen) rastlanmıştır. Sistem dikdörtgen şeklinde bir taş oyularak yapılmış olup üç iri delik ihtiva etmektedir. Bu deliklerden birine hamama giden su künkü bağlanmaktadır. Diğer iki delikten birinden, sisteme su gelmekte, diğerinden de sistemden künkü su çıkmaktadır. Sonuncu künkten giden su, şehrin aşağı tarafına doğru inmekte, muhtemelen Tigrent Honents'in yaptırmış olduğu kiliseye doğru akmaktadır. Bu çalışmamız gelecek yıl da sürecektir (Resim: 7).

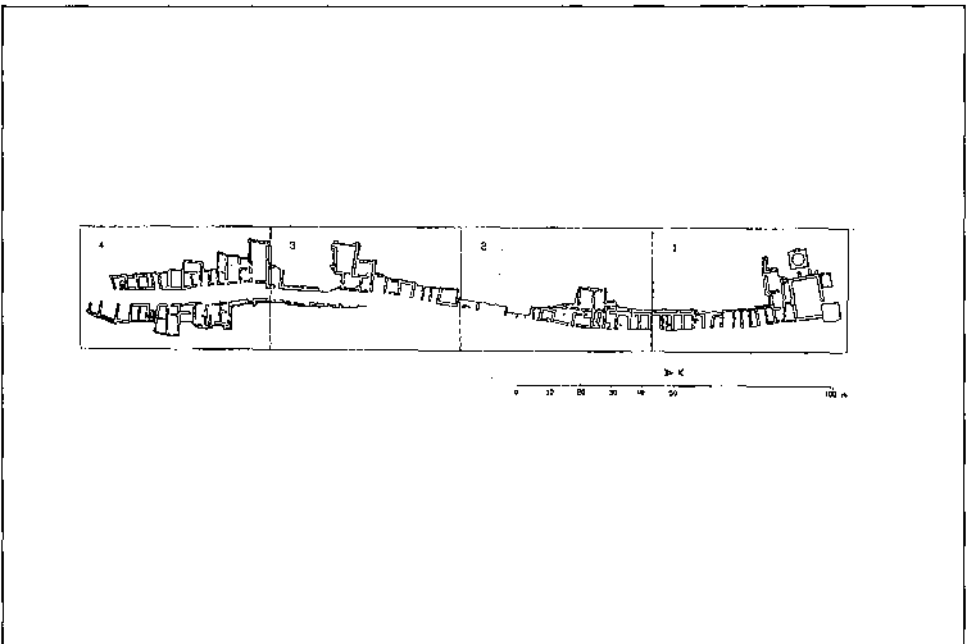
Kazı sırasında pek çok küçük buluntuya rastlanmıştır. Bunlardan en önemlileri sikkelerdir. Bir kısmı erozyona uğramış olmakla birlikte elimize geçenler Ani tarihi bakımından önemlidir. Para basma, hâkimiyet işaretidir ve iktidar sembolüdür. Ani'de ilk defa sikkelen Selçuklularla başladığı saptanmıştır. Manuçehr'in ani darlı bakır sikkelerinin ön yüzlerinde Manuçehr, arka yüzlerinde Melik Şah'ın isimleri okunur. Bulunan sikkelerin birbirlerinden farklı olmaları, Manuçehr'in pek çok kere para bastırdığını ortaya koyar. Bu sikkeler 1072-1092 tarihlidir. Ayrıca Manuçehr'in torunu Ani meliklerinden

Fahreddin'in de sikkelerinin bulunması, Şeddadlı sülâlesinin diğer idarecilerinin de sikkeler bastırdıklarını ve bunların sikkelerinin de bulunacağı ümidini bize vermiştir. Ani'de İlhanlı Kağanları'nın sikkeleri de bulunmuştur. Abaka Han'ın gümüş sikkesi buluntular arasındadır (Resim: 8a, b). Uzun Hasan Dönemine kadar Ani'de para basımı devam etmiştir. Sikkeler ayrıca bir yazı konusu olacaktır.

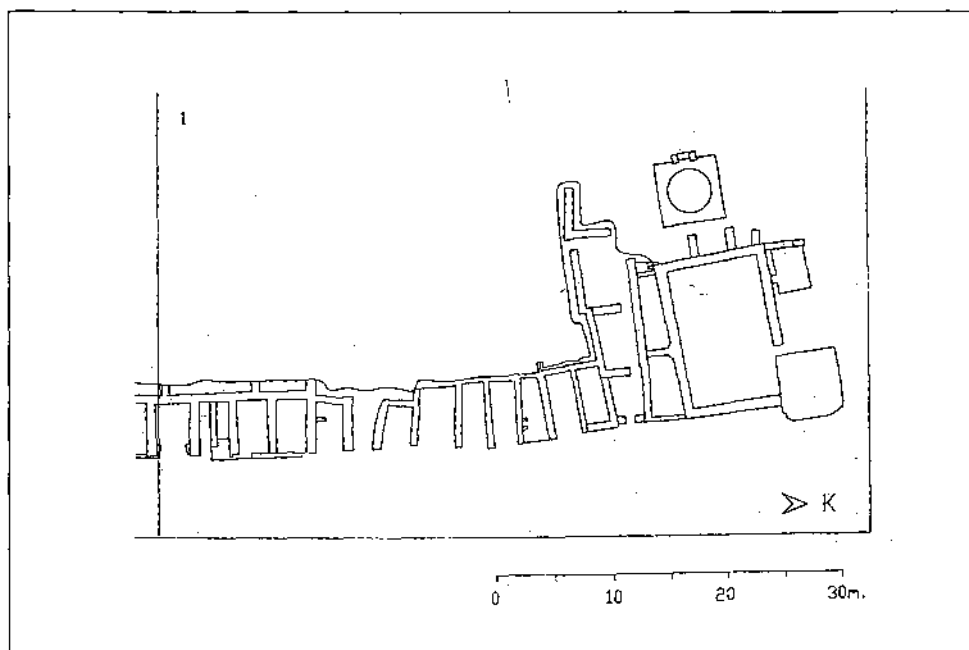
Kazılar sırasında, üzeri hayvan desenli şeritle süslü veya çok kulplu küp parçaları ile testi, tabak ve çeşitli kandiller, üzeri sırlı sekizgen bir yıldız, civa kabı olduğu söylenen pek çok armudi biçimli, sırsız seramik, birkaç çeşit dikiş iğnesi buluntular arasındadır (Resim: 9, 10, 11).

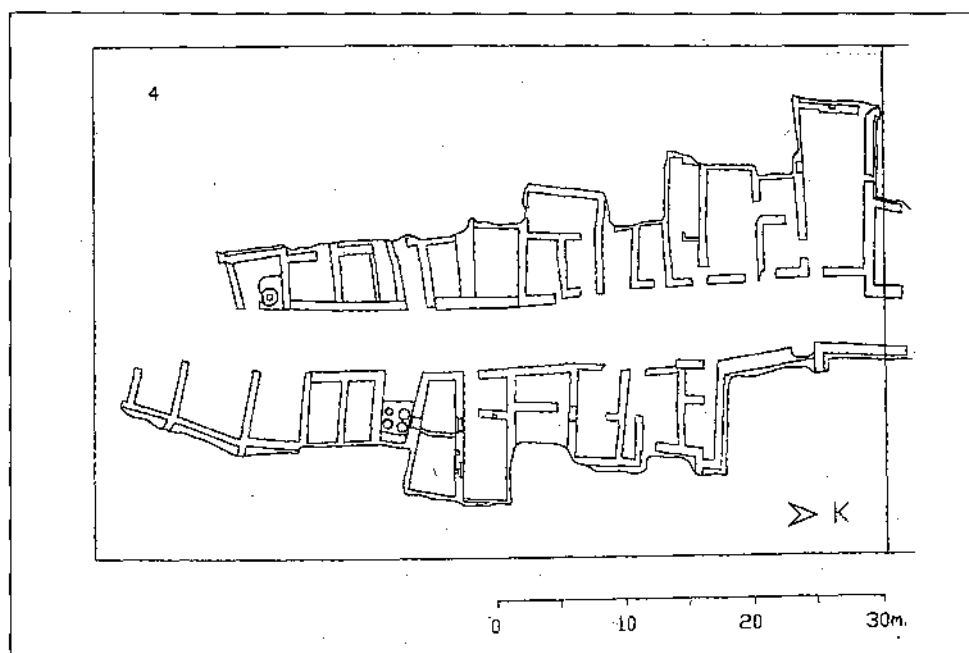
Plân: 1

Plân: 2

Plân: 3

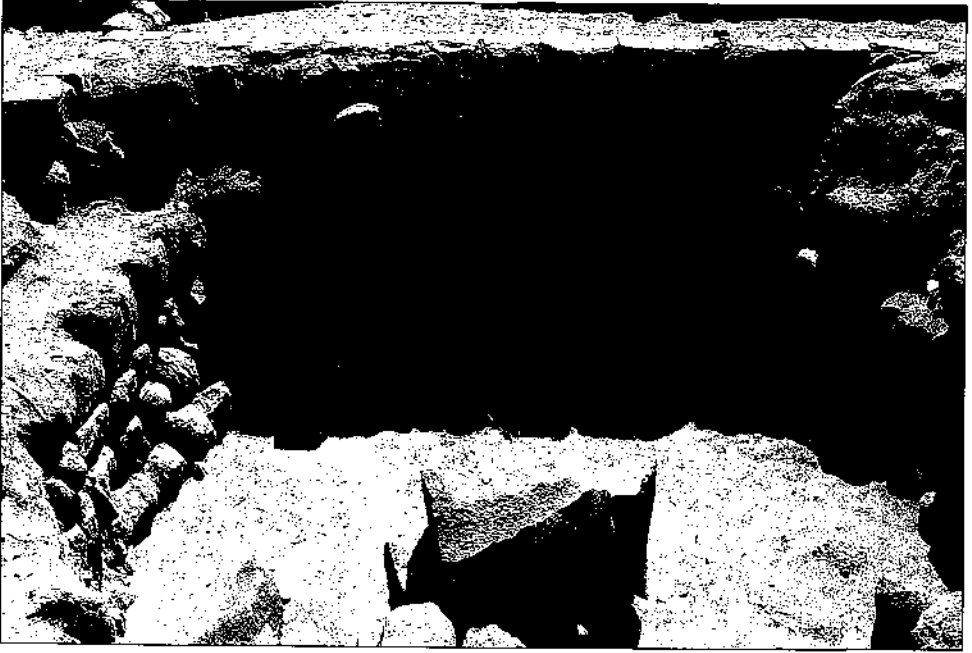
Plân: 4

Resim: 1

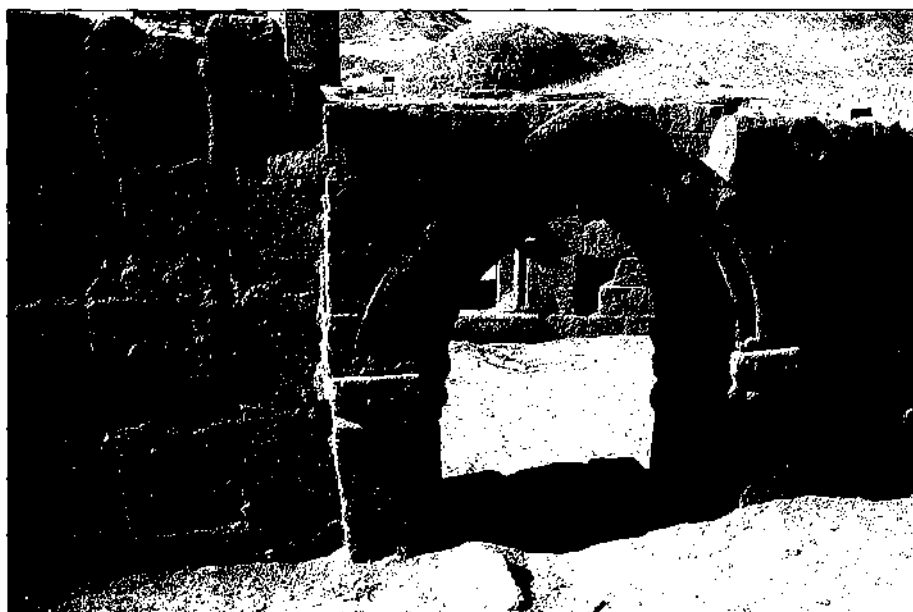
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

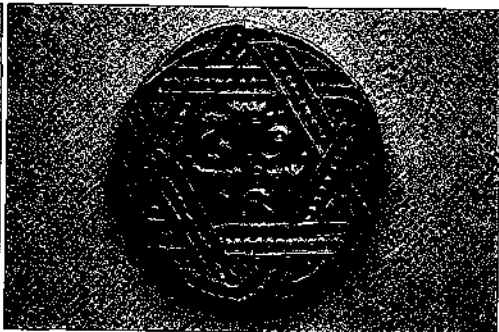
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

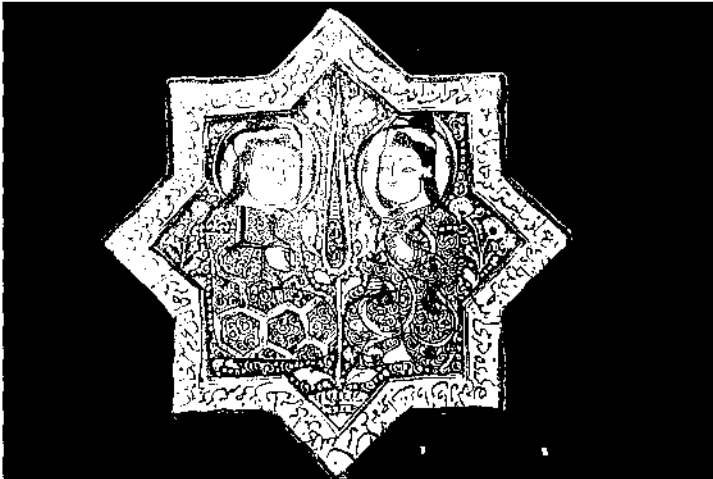
Resim: 8a-b

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

KSANTHOS 2001 YILI KAZI KAMPANYASI

Jacques DES COURTILS*

2001 kazı kampanyası 6 Ağustos'la 30 Eylül arasında gerçekleştirilmiş ve otuza yakın araştırmacı ve stajyeri bir araya getirmiştir. Dikkate değer sayısız profesyonel yardımını bizden esirgemeyen ve önerileriyle çalışmalarımıza gösterdiği yakın ilgiden dolayı kendisine teşekkür ettiğim İzzet Doğan ise kazıda Hükümet temsilcisi olarak bulunmuştur. Kültür işlerindeki Devlet Sekreteri, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü ile Antalya Valiliği Kültür Müdürü de ziyaretleriyle bizleri şereflendirmişlerdir.

Kazıları devam ettirmemize izin veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne teşekkürlerimi sunarım. Aynı şekilde, Kınık Belediyesi Başkanı Sayın İbrahim Aksoy'a da maddî ve manevî yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

1-ŞEHİRCİLİK PROGRAMI

Bu kampanyanın sonunda Ksanthos'taki şehircilik inceleme programının ilk hedeflerine büyük ölçüde ulaşıldığını söyleyebiliriz:

- Son iki kazı kampanyasında yapılan açma çalışmaları şehrin anıtsal merkezinin Roma Döneminden kalma olduğunu ispat etmiştir. Antik şehrin iki ana aksının, Kardo ve Dekumanus'un, kesiştikleri kavşak ortaya çıkarılmıştır.

- 2001 yılı kampanyası özellikle şunları sağlamıştır:

- Dekumanus'un (doğu-batı aksındaki cadde) ucunda yer alan anıtsal takım (*dipylon*) bütün blok taşları yerleştirilmiştir. Bu yapının blok taşları daha önceden temizlenmiş olan döşemeli bir zemine yığılmıştır.

- Yine Dekumanus'un üzerinde yapılan temizleme çalışmaları Agora yönünde 50 m. kadar devam ettirilmiştir. Yüzeyde degaje edilen yazılı bloklar caddenin kuzey tarafına konmuştur (Resim: 1).

Daha güneyde ise, etrafı Roma Döneminden kalma, ne olduğu tespit edilemeyen ve önemli yıkık binalarla çevrili bulunan büyük bir meydana temizleme ve sondaj çalışmalarına devam edilmiştir.

Bu kampanya sırasında yapılan sondajlar, bu kesitte Roma Dönemi öncesinde seyrek olarak yerleşim olduğunu göstermiştir: Hellenistik bir portüğün yeniden kullanılan taşları, hemen toprağın üstüne inşa edilen aynı döneme ait duvar kalıntıları (ev duvarları mı?), az sayıdaki seramik kalıntıları (bu dönem için) Klâsik Döneme bile ulaşmayan seyrek bir yerleşime işaret etmektedir. Bu sonuç görünüşe göre hayal kırıcı olsa da, Roma Dönemi öncesine ait evlerin sıklığı konusunda bize gerekli bilgileri vermektedir. Buna bakışık olarak, Bizans öncesi dönemde bu kesimin yoğun olarak yeniden yerleşime açıldığı zannedilmektedir.

* Prof. Dr. Jacques DES COURTILS, Université de Bordeaux Maison de l'Archéologie 33607 Pessac Cedex/FRANSA.

Roma kriptoportığının (Kardo ve Dekumanus'un kesiştiği yerde) incelenmesine L. Cavalier'nin sorumluluğu altında devam edilmiştir. Mimari incelemenin ilk sonuçları bu yapının üç nefli sivil bir Roma bazilikası olduğunu ortaya çıkarmıştır. Daha önce başlatılan mimari inceleme sayesinde, Kremna ve Selge bazilikalarıyla benzerlikler tespit edilmiştir. Bu yapının güney kısmında yapılan üç sondaj da VII. yüzyıla doğru (geç dönemde bir de mezar ilâve edilmiştir) yapının terk edilmeden önce Ön-Bizans Döneminde değişikliklere uğradığını ve yeniden inşa edildiğini göstermiştir (Resim: 2). Yüzeyde yapılan inceleme çalışmaları bu yapıdan gelen pek çok sayıdaki blok taşının tespit edilmesini sağlamıştır. Bu da gelecekte mimari restitüsyonunun tamamına yakınının yapılması teklifine umut vermektedir.

Aynı program çerçevesinde, Kuzey ve Güney Agoraları tamamen ortaya çıkarılmıştır. Bu işlem Roma Dönemindeki Ksanthos'taki şehircilik değişiminin önemini göstermiştir (Resim: 3). Bu meydanın kuzey kısmında Korint üslûbundaki sütunların kalıntıları hâlâ durmaktadır (Bu sütunlardan bir tanesi başlığıyla birlikte yerine dikilmiştir) (Resim: 4). Bu meydan daha sonraları ilâve edilen ve kalıntılarını temizlediğimiz bir kilise ile tamamlanmıştır. Bu kilise görünüşe göre Ön-Bizans Dönemine aittir.

BİZANS PROGRAMI

Büyük Doğu Kilisesi

J.-P. SODINI

Yayınlanmak üzere röleveller, resimler ve desenler hazırlanmış veya tamamlanmıştır. Mozaiklerin restorasyonu programının sonuna gelinmiştir. Bu yapıdaki 5. yüzyıla ait yaklaşık 1000 m² lik mozaik restorasyonu Arles Müzesi Restorasyon Laboratuvarı Müdürü Sayın P. Blanc tarafından bölüm bölüm yapılmıştır (Bundan böyle, Ksanthos ziyaretçileri Atrium mozaiklerini hayranlıkla seyredebilirler; bu yıla kadar, mozaiklerin üzeri korunmak amacıyla, tamamen kaplı olarak tutulmaktaydı).

A.-M. Maniere-Leveque Likya akropolündeki Ön-Bizans evinin kazısına devam etmiştir.

Çalışmalar batı kanadını içermiştir; evin girişiyle iki odası ve binayı çevreleyen sokak ortaya çıkarılmıştır. Bir seramik bilimi uzmanı E. Pellegrino kazısı aşağı yukarı bitirilen bu yapıya ait olan ve eksplorasyon çalışmalarının tamamında bulunan tüm materyalin düzenli olarak incelenmesine başlanmıştır.

DİĞER ARAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

Sit üzerindeki yazıt araştırmaları ilk yılda şehrin kuzey kısmını ve geçen kazılarda bulunan diğer yazıtları içermektedir. Bu araştırma Québec'de yürütülen önemli bir hazırlık çalışmasının devamını oluşturmaktadır: daha önce bilinen yazıtların envanteri, prosopografik endeks (kişi adlarına endeksi). Bu yılki çalışma, az çok bütün birçok yeni metni ortaya çıkarmıştır. Bu metinlerin hepsi İmparatorluk ile Son İmparatorluk Dönemlerine tarihlenebilir. İçlerinden en ilginçlerinin kısa zamanda yayınlanması öngörülmektedir.

"Yazılı Sütun"un tam stampajı, epigrafist bir ekip tarafından çıkarılmıştır.

L.Cavalier, Ksanthos sitinin yeniden kullanılan veya sağa sola dağılan blok taşlarının (yaklaşık 950 adeti envantere geçirilmiştir) bilgisayardaki envanterini güncelleştirmiştir.

L. Buchet (C.N.R.S. Sophia-Antipolis) Batı Agorası'nın Ön-Bizans Dönemine ait nekropolünde geçen kazılar sırasında ortaya çıkarılan insan kemiklerinin incelenmesini sürdürmüştür.

DEĞERLENDİRME PROJESİ

Bu yıl, Ksanthos tiyatrosunun orkestrasındaki yıkılmış (yaklaşık 450) blok taşlarının yerleştirilmesi tamamen bitirilmiştir. Bu işlem, yolun öte tarafından bir yerleştirme alanının önceden hazırlanmasını ve taşların tek tek açığa çıkarılmasını gerektirmiştir. Sonuç, doğal olarak, tiyatronun daha iyi koşullarda gezilmesini sağlamaktadır. Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü yetkilileri bu tiyatronun tarafımızdan restore edilmeye başlanması dileklerini bildirdiler. Bununla birlikte, depremlerde çok hasar gören ve Bizans Döneminde taşları başka yerlerde kullanılan bu yapının restorasyonunu iletmenin daha fazla mümkün olacağından emin değilim. Antik yapıların kültür etkinlikleri sırasında kullanılması konusundaki tartışmanın varlığını biliyorum: Ulaşım zorluğu ve kötü bir durumda bulunması nedeniyle, Ksanthos tiyatrosunun bu tür bir kullanıma uygun iyi bir aday olmadığını zannediyorum.

Şu anda sitin ziyaret yolunun, yeni yollar ve yeni açıklayıcı panolarla tam olarak yeniden çizilmesi imkânını araştırmaktayız.

Fransız Arkeoloji Heyeti'nin 50. yılı nedeniyle aralık ayında, İstanbul'da Ksanthos ve Letoon kazıları hakkında bir sergi düzenlenmiştir. Bu sergi daha sonra İzmir Ege Üniversitesi'nde de açılmıştır.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

EXCAVATIONS AT ŞAVİ HÖYÜK 2000-2001

Reinhard DITTMANN*

After a short survey campaign at Şavi Höyük in 1999¹ the Turkish authorities gave the permission to a small team of the Westfälische-Wilhelms-University/Münster to conduct excavations at the site in cooperation with the museum of Şanlıurfa. We would like to thank in this respect the Director General of Monuments and Museums Dr. Alpay Pasinli for his permission and unbureaucratic support - as well as Eyüp Bucak, director of the museum of Şanlıurfa for advise and enormous help. Our thanks go also to Mehmet Özdoğan, Marcella Frangipane and our representatives Celâl Özdemir, Oğha Arslan, Yasemin Kösecul and Ayhan Satlık for their precious help and advice. Last not least we would like to thank the German Research Foundation (DFG) for the financial support.

Today we know of at least 7 archaeological sites in the eastern vicinity of the modern village of Adacık, province Şanlıurfa, situated about 11 km. to the south of Birecik, on the eastern border of the Euphrates (Fig. 1). The sites are numbered Şavi I to VII from south to north. Excavations took place at Şavi I in 2000 and 2001 and at Şavi II in 2000. The rest of the sites have been surveyed in 2000². Due to the shortage of space I would like to present the results only briefly and in chronological order:

The oldest remains have been found at Şavi II and date to the Palaeolithic period. Similar finds have also been made at the site by a Turkish team under the leadership of Harun Taşkıran and Metin Kartal in 1999³.

So far no Aceramic- or early Ceramic-Neolithic material has been found at least in our survey-area.

A small *tholos*, dating to the late Halaf period with some interesting local (?) sherds has been found just on virgin soil at Şavi II, Sondage B (measuring 5x10 m.). (Figs. 2, 3; Figs. 3, 1-3).

A gap separates this from mud brick fragments, which were much destroyed by recent ploughing activities. The walls belong probably to what is called a "Mittelsaalhaus" in German, that means a tripartite structure of the Late Uruk period. (Fig. 2, 2) This level again is disturbed by several graves of the Initial Early Bronze Age and an equally fragmentary preserved structure of the same age (Fig. 2, 1). Settlement activities stopped than at Şavi II.

* Prof. Dr. Reinhard DITTMANN, Institut für Altorientalische Philologie und Vorderasiatische Altertumskunde, Rosenstrasse 9, 48143 Münster/GERMANY.

1 For the results of the survey in 1999 see: R. Dittmann et al. 2001 and R. Dittmann et al. 2001a. We would like to thank Dipl. Ing. W. Nutzelt and Dr. U. Türk for their sponsoring. I would like to thank the following members for their engagement: A. Beuger (2000), Ch. Grewe (1999), S. Huh (2000-2001), F. Jarecki (2001), S. Kilitz (2001), Th. Mitschang (2000), E. Müller (2000), U. Röttger (2000-2001), C. Schmidt (1999-2000), I. Voronov (2001) and D. Wicke (2000).

2 For the results of the campaign 2000 refer to R. Dittmann et al. n.d.

3 For the results of this survey see H. Taşkıran and M. Kartal 2001: esp. 523 and Fig. 2.

As for Şavi I, a sequence from the end of the Early Bronze- to the late Iron Age has been established on behalf of a step trench on the southwestern site of the site, started in 2000 and finished in 2001. The höyük measures about 75 m. in diameter and rises to about 15 m. height over the plain level (Figs. 4a-b; 12b).

Due to the massiveness of the stone architecture of the deepest level, which was only reached in a small sondage at the bottom of the höyük, virgin soil could not be reached. We had to stop the excavation about 1.4 m. above the present flood level of the Euphrates.

These earliest two walls of phase 20 belong to a massive; well build structure of possible fortificative character. This is also true for a dense succession of building levels, called phases 19-17, even though these constructions are less elaborated than those of phase 20 (Fig. 5). The pottery of phases 20-17 dates to the end of the Early Bronze Age period.

With phases 16-14 a further dense succession of stone foundations of structures, but this time of domestic character, has been found (Fig. 6). The pottery assemblage of these phases can be dated to the so-called Early- to Middle Age Bronze-Transitional period, as it has been defined recently at Tell Hadidi, Tell Banat, Tell Kebir, Tell Shuyuk Tahtani and Tell Suwayhat in Syria situated a little bit to the south on the Euphrates⁴ (Fig. 7).

The following Phases 13-9 belong to the Middle Bronze Age (13-10) - and the very beginning of the Late Bronze Age (9). Phases 13-12 are almost devoid of architecture in our small trench. With phases 11b-9 an impressive monumental architecture emerges again. But it is not of the same quality as the one of phase 20, mentioned before. The last phase 9 (Fig. 8) was the victim of a massive destruction. The pottery of levels 13-10 finds good parallels at most sites of the Euphrates dating from Middle Bronze I – IIC, as defined again at Tell Hadidi and Lidar Höyük⁵ (Fig. 9).

In phase 9 occur some pottery-forms, especially plates with almost horizontal rims, sometimes with vertical grooves, (Fig. 10) which remind already Late Bronze Age material, even though it is still mineral tempered⁶. Some sherds have a thick, polished red slip and they could perhaps be imports from Early Hittite sites from Central-Anatolia or imitations.

After a long gap in the sequence, the uppermost wall stubs of phase 9 where re-used in phase 8 (Fig. 11). This phase up to phase 4 or 3? is hard to date, because we found only a very small quantity of datable pottery-types within these structures. Considering two painted sherds from phases 8 and 6, they can be attributed to the Middle Iron Age since similar pottery is known from Tell Akhmar/Til Barsip in Syria⁷ (Fig. 12a: 5-6). Some sherds of the upper layers in Şavi I (phases 2-1) date to the Medieval-Period and the uppermost level (phase 0) can be attributed to a sub-recent period, represented by the stone foundations of the former Agha's house, (Fig. 12b) about 100 years old.

G. Algaze has reported Uruk pottery and older Early Bronze Age material from the site⁸. In fact we have not found any significant amount of Uruk pottery at Şavi I, with

4 This so-called Transitional-Phase has been the subject of an international symposium at Blaubeuren/Germany: "From Early to Middle Bronze Age: The Region at the Middle Euphrates" 24.-27.02.2002 organized by U. Finkbeiner on behalf of the university of Tübingen. The evidence of Selenkehiye, Tell Hadidi, Emar, Tell el-'Abd, Tell Suwayhat, Tell Banat, Tell Kebir, Qara Quzak, Tell Shuyukh Tahtani, Şavi Höyük I, Tilbeshar Höyük, Lidar Höyük, Arslantepe, Tell Chuera, Tell Hammam Turkman, Tell B'ra, Umm el-Marra and Tell Qarqur were presented and analysed here. 30 Transitional-Types have been isolated for this phase at the symposium; 17 occur at Şavi Höyük I. Most of these types continue in the Middle Bronze Age for a short time.

5 R. Dornemann 1978, 1979, 1988, 1992 and G. Kaschau 1999. Here Fig. 9:1-2 is "Amuq-Cilician-Painted Ware".

6 For the identification of these sherds as belonging to the Late Bronze Age, I would like to thank Tom McClellan; for an introduction to the Late Bronze Age pottery of Lidar Höyük, I would like to thank B. and G. Kaschau. Here Fig. 10:11, which looks perfectly "Middle-Assyrian", is a type which starts in Assur with several examples in CTS, Illābī (2x), Illāa (1x) and Illī (2x) – R. Lamprichs 1995: pl. 5: 6-7.9 and 31:8.

7 A.S. Jamieson 1999: esp. Fig. 7: 6-8.

8 G. Algaze et al. 1994 : 53, site 65.

the exception of two Bevelled Rim Bowls fragments from phase 20. What is also missing is painted Early Bronze Age pottery similar to Kurban Höyük IV (with the exception of one sherd in phase 20). We are not sure if such an older material is present at Şavi Höyük I. It seems equally possible that at least the two Uruk sherds might be heirlooms from Şavi Höyük II. The same holds true for Halaf material found at the site in 1999⁹.

Concerning Şavi II to VII the following remarks can be made: Şavi II-IV are defined by graves, cut in the natural rock, possibly of Early Bronze- and/or Middle Bronze Age date, but which are today completely robbed out. The graves of Şavi V seem to belong to Şavi VI a huge höyük of the late Hellenistic to Roman period and even a little bit later¹⁰. The graves of Şavi VII are possibly of the same date as those of Şavi II-IV.

On the lower terrace of Şavi II a settlement, perhaps of the Hellenistic-Roman period once existed. It has been completely levelled, according to the villagers, in the mid-sixties by bulldozer activities.

Coming to the historical implications of the results of our excavations, the following preliminary remarks can be added:

Since datable small finds are suspicious by their absence, all reasoning must be based on pottery analysis alone. In this respect it is fortunate that I had the chance in 1988-89 to conduct excavations on behalf of the FU-Berlin at Assur, the old Assyrian capital in Northern Iraq. In a deep trench, called CTS we obtained a sequence of phases, which date from the end of the Ur III period to the end of the Old-Assyrian period. Based on pottery comparanda with Şavi Höyük I¹¹, the following preliminary picture emerges:

The Transitional period, equal to our phases 16-14 has to be dated within the earlier part of the first phase of the Old Assyrian period¹², possibly earlier than Karum Kanish II and Erishum I.

Şavi I, phases 11a – 10 correspond well with the beginning of a succession of layers in Assur which have Habur-pottery (what cannot be dated earlier than Shamsi-Addu, as far as we know today¹³) and must therefore be roughly contemporaneous with the Karum Kanish IB phase.

That means Şavi I, phases 13-11b reflect the Karum Kanish II trade including the very short gap between Karum Kanish II and IB.

Şavi I, 9 has already strong Late Bronze Age elements in its pottery, which otherwise is still in the Middle Bronze Age tradition. With some probability this phase can be connected with the activities of the Old Hittite Kings in North-Syria, i.e. the time of Hattushili I., Murshili I. or Hantili I¹⁴.

These military activities of the Hittites are perhaps responsible for the almost complete lack of Late Bronze Age settlements on the east border of the Euphrates in a region south from the Atatürk- to the Carchemish-dam.

9 R. Dittmann et al. 2001 : 244, Pl. I, 1. We had the idea that this older material might perhaps be part of an older Tepe covered by a younger höyük, similar to Lidar Höyük, where an older settlement, dating from Halaf- to the Uruk period, was almost completely covered from the Euphrates side by a settlement starting only in the Early Bronze Age. Several robbery trenches on the northern, north-eastern and eastern side of Şavi Höyük I have been examined to test this hypothesis. The material found was absolute identical with the one from the excavated south-western slope and at the same height.

10 The material of Şavi VI will be published by E. Laffi.

11 For the excavations in Assur in 1988-89 see R. Dittmann 1990 and 1992 and R. Dittmann and P. Larsen 1997. The Pottery comparanda will be published in a forthcoming dissertation about the early pottery of Assur by C. Schmid. For the moment my arguments are based on a preliminary catalogue of this material by R. Lamprichs 1995; also the phase-designations for the CTS-sounding at Assur are preliminary.

12 See my forthcoming contribution: A Glimpse at the History of Şavi Höyük I, in: P. Matthiae et al. n.d.

13 For the date of Habur-Ware see B. Hrouda 1989.

14 For the activities of the Old Hittite kings see H. Klengel 1992: 80-83.

One should examine the quite large number of höyüks, that can be found in a belt starting after 3-5 km. east of the river-shore in this part of the Euphrates, reaching as far as the village of Onbirmisan on the road connecting Gaziantep and Şanlıurfa. I am quite convinced that these sites have a prominent Late Bronze Age occupation, being out of the immediate range of the Hittite activities, which following the Euphrates southwards, were more interested in the Amorite and Hurrian kingdoms of Northern-Syria. This hypothesis should be tested by surveying the hinterland of the east shore of the Euphrates between the Atatürk- and the Carchemish-dam.

These hostilities of the Hittites brought obviously an end to the settlement activities at Şavi Höyük I. Eventually within the Neo-Assyrian period, in the 8th century B.C., the site was re-settled on a small scale¹⁵.

BIBLIOGRAPHY

- ALGAZE, G. et al. 1994: G. ALGAZE, R. BREUNINGER AND J. KNUDSTAD, The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: Final Report of the Birecik and Carchemish Dam Survey Areas, *Anatolica* XX, 1994: 1-96.
- DITTMANN, R. 1990: Ausgrabungen der Freien Universität Berlin in Assur und Kar-Tukulti-Ninurta/Iraq in den Jahren 1986-89, *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft* 122, 1990: 157-171.
- DITTMANN, R. 1992: Assur and Kar-Tukulti-Ninurta, Seasons of 1986, 1988 und 1989, *American Journal of Archaeology* 96: 1992: 307-312.
- DITTMANN, R. and P. LARSEN 1997: Eine altassyrische Siegelabrollung aus Assur (FU-Berlin, Kampagne 1989), in: H. WAETZOLD, H. HAUPTMANN (Hrsg.), *Assyrien im Wandel der Zeiten, Heidelberger Studien zum Alten Orient* 6, Heidelberg 1997: 247-250.
- DITTMANN, R. et al. 2001 : R. DITTMANN, Ch. GREWE, S. HUH and C. SCHMIDT, Report on a Survey at Şavi Höyük, 1999, in: N. TUNA, J. ÖZTÜRK and J. VELIBEYOĞLU (eds.), *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*, Ankara 2001: 252-26.
- DITTMANN, R. et al. 2001a: R. DITTMANN, Ch. GREWE, S. HUH and C. SCHMIDT, Bericht über einen Survey des Şavi Höyük im Gebiet des Kargemis-Stausees, Südost-Türkei 1999, in: R.M. BOEHMER, J. MARAN, *Lux Orientis. Archäologie zwischen Asien und Europa, Festschrift für Harald Hauptmann*, Rahden/Westf. 2001: 97-111.
- DITTMANN, R. et al. n.d.: R. DITTMANN, S. HUH, Th. MITSCHANG, E. MÜLLER, U. RÖTTGER, C. SCHMIDT and D. WICKE, Report on the First Campaign of Excavations at Şavi Höyük in 2000, in: N. TUNA, J. ÖZTÜRK and J. VELIBEYOĞLU (eds.), *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 2000* (in the press).
- DORNEMANN, R. 1978: Tell Hadidi: A Bronze Age City on the Euphrates, *Archaeology* 31, 1978: 20-26.
- DORNEMANN, R. 1979: Tell Hadidi: A Millennium of Bronze Age City Occupation, *Annual of the American Schools of Oriental Research* 44, 1979: 113-51.
- DORNEMANN, R. 1988: Tell Hadidi: One Bronze Age Site Among Many in the Tabqa Dam Salvage Area, *Bulletin of the American School of Oriental Research* 270, 1988: 13-42.

15 We know, that Shalmaneser III was active in the region (Kienig 1992: 217). As far as our pottery is concerned, it seems to date later than the 9th century B.C. On first impression it fits well with the time of Tiglath-pileser onwards (for the historical events see Kienig 1992: 222-225). On the difficulties to date Iron Age pottery see the different contributions in A. Hausleiter and A. Reiche 1999.

- DORNEMANN, R. 1992: Early Second Millennium Ceramic Parallels between Tell Hadidi-Azu and Mari, in: G.D. YOUNG (ed.), *Mari in Retrospect. Fifty Years of Mari and Mari Studies*, Winona Lake, Indiana 1992: 77-112.
- HROUDA, B. 1989: Die Habur-Ware in Neuerer Sicht, in: K. EMRE, M. MELLINK, B. HROUDA and N. ÖZGÜÇ (eds.), *Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honour of Tahsin ÖZGÜÇ*, Ankara 1989: 205-214.
- JAMIESON, A.S. 1999 : Neo-Assyrian Pottery from Tell Akhmar, in : Hausleiter, A. and A. Reiche (eds.), *Iron Age Pottery in Northern Mesopotamia, Northern Syria and South-Eastern Anatolia*, *Altertumskunde des Vorderen Orients* 10, Münster 1999: 287-308.
- G KASCHAU, G. 1999: Lidar Höyük. Die Keramik der Mittleren Bronzezeit, *Archaeologica Euphratica* 3, Mainz 1999.
- KLENGEL, H. 1992: *Syria 3000 to 300 B.C.*, Berlin 1992.
- LAMPRICHS, R. 1995 : Assur 1988 und 1989. Die Keramik der Schicht III : Ein Katalog (un-published).
- MATTHIAE, P. et al. n.d. : P. MATTHIAE, F. PINNOCK, L. NIGRO and L. PEYRONEL (eds.), *From Relative Chronology to Absolute Chronology. The Second Millennium B.C. in Syria-Palestine. Proceedings of the International Colloquium, Rome 29th. November – 1st. December 2001.*
- TAŞKIRAN, H. and M. KARTAL 2001: Palaeolithic Survey in the Carchemish Dam Reservoir Region: 1999-Season, in: : N. TUNA, J. ÖZTÜRK and J. VELİBEYOĞLU (eds.), *Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs Activities in 1999*, Ankara 2001: 515-527.

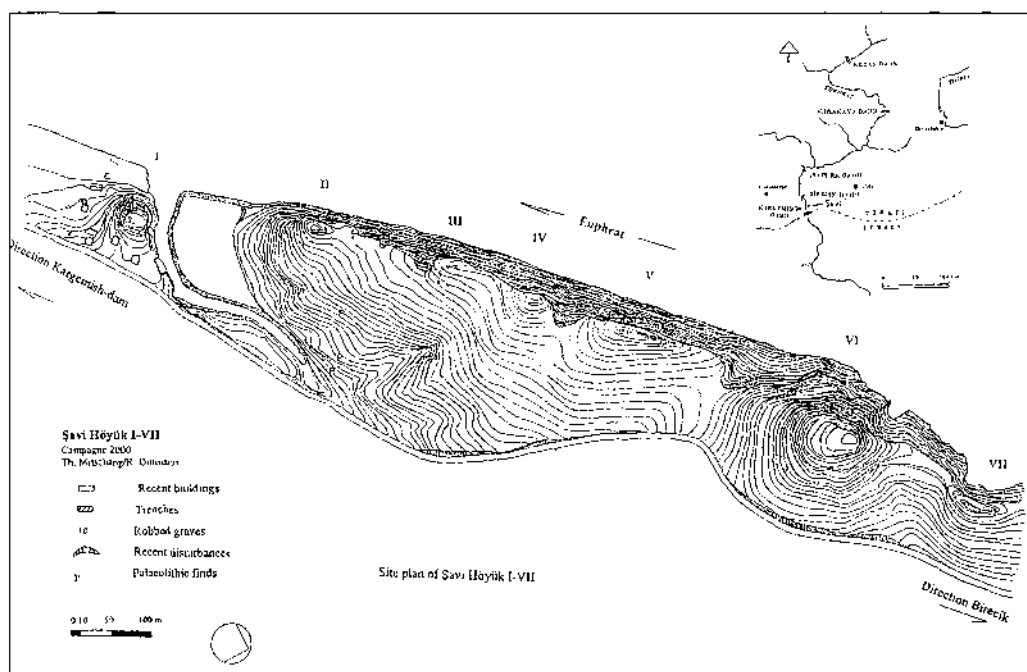

Fig. 1: Site Plan of Şavi Höyük I-VII

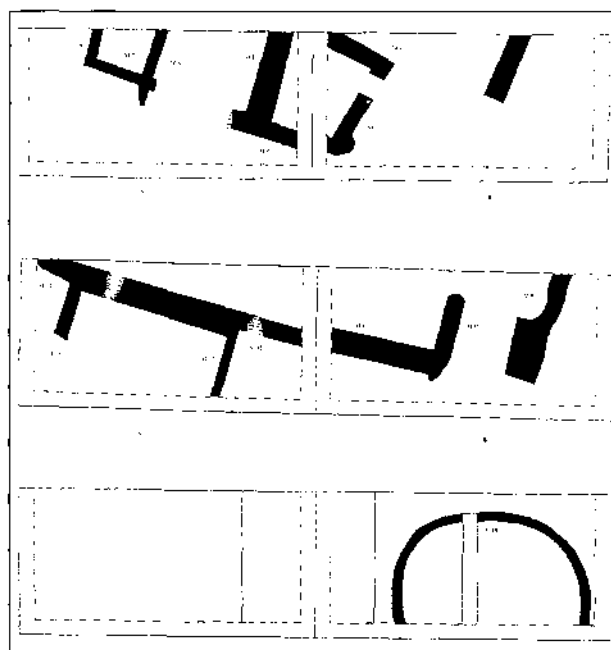

Fig. 2, 1: Şavi Höyük II, Architecture of the Early Bronze I Period
 Fig. 2, 2: Şavi Höyük II, Architecture of the Late Uruk Period
 Fig. 2, 3: Şavi Höyük II, Architecture of the Late Halaf Period

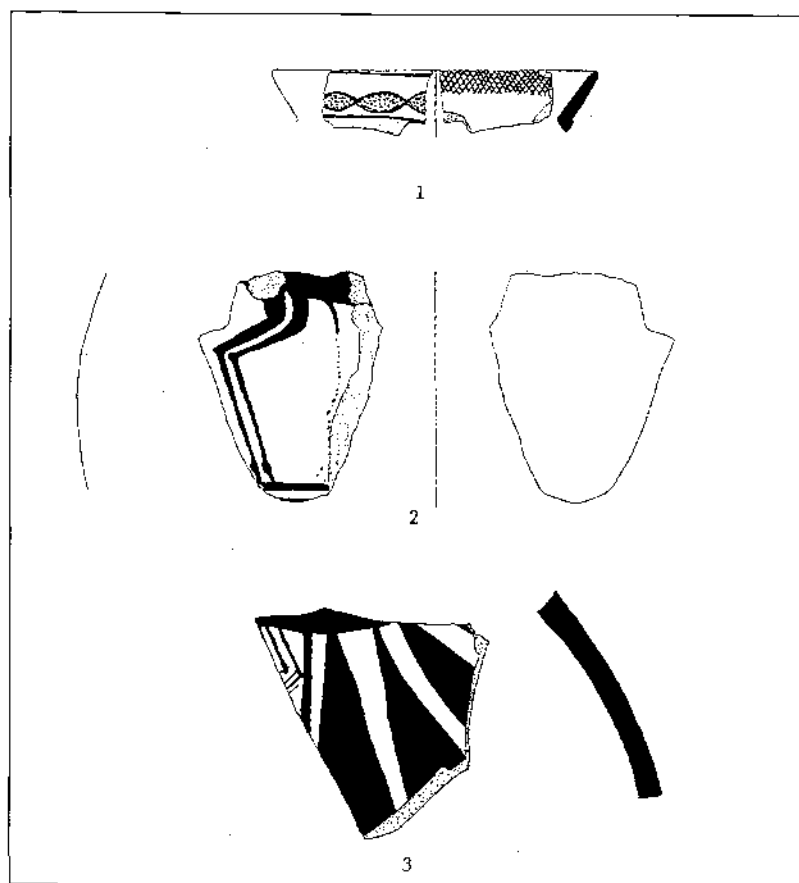

Fig. 3: Pottery from Şavlı Höyük II

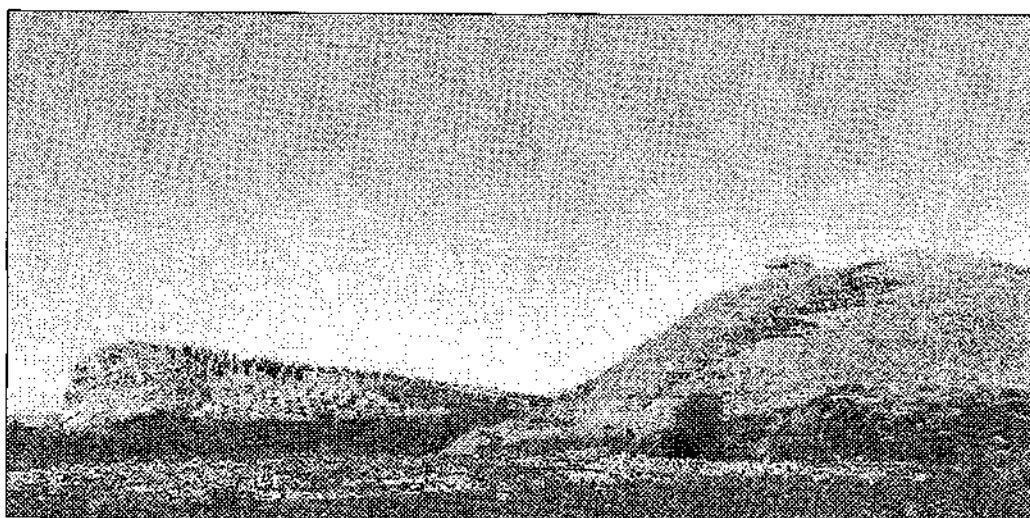

Fig. 4a: Şavlı Höyük I (on the right) – II (on the left)

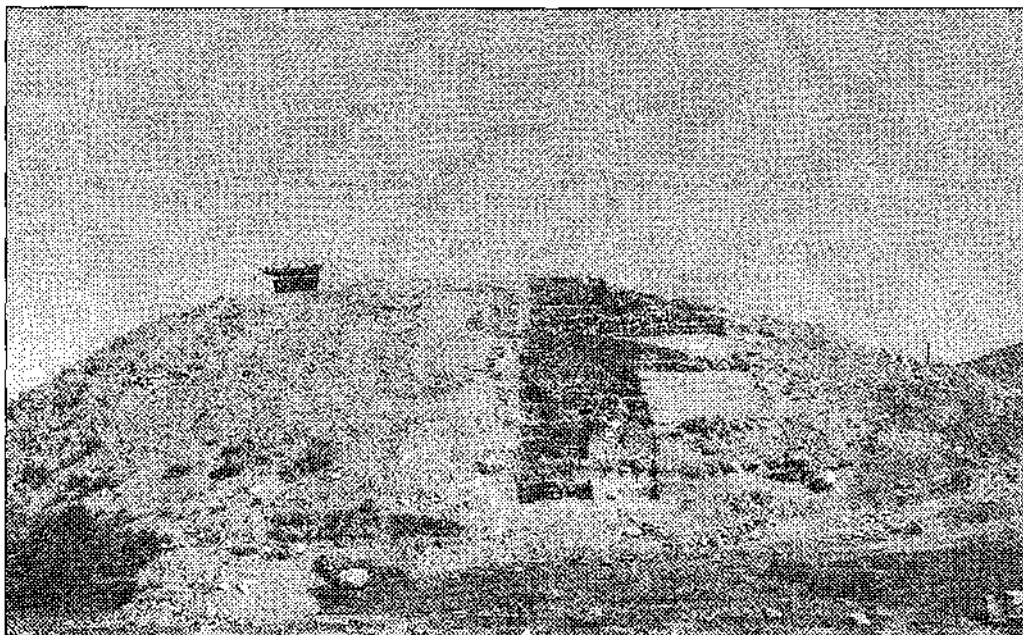

Fig. 4b: Şavi Höyük I from the West

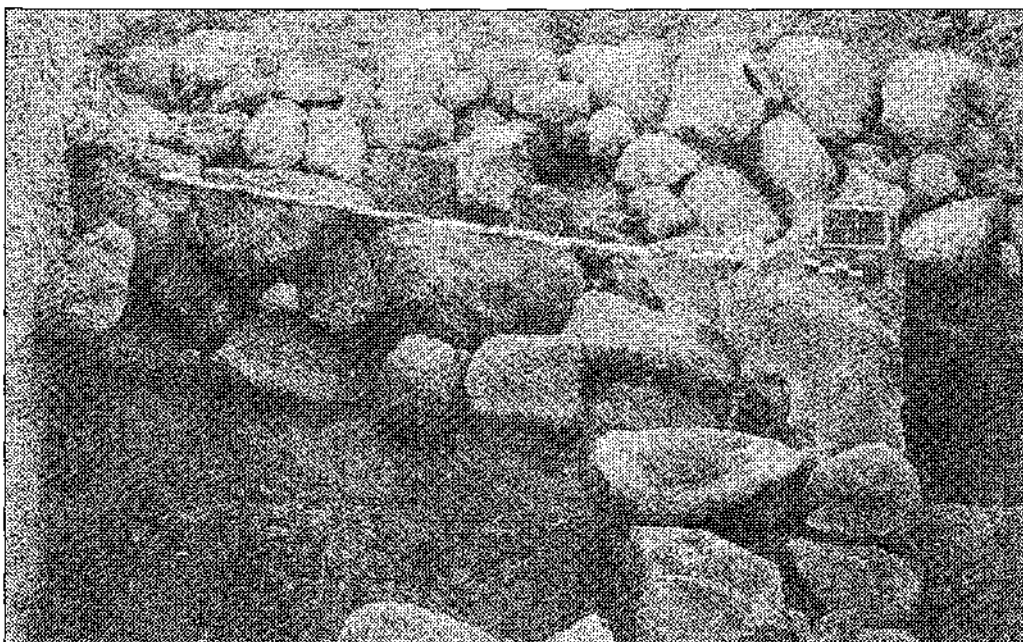

Fig. 5: Şavi Höyük I (Phase 18-19)

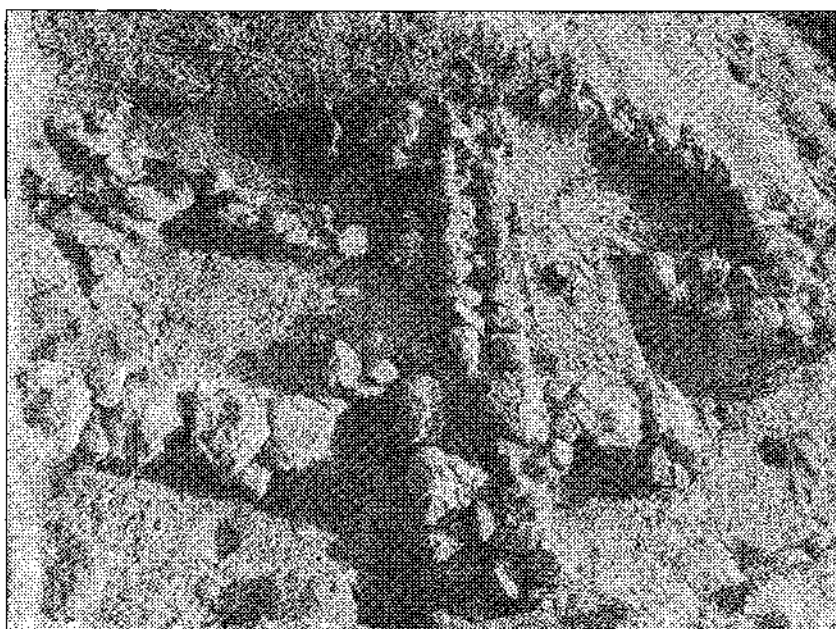

Fig. 6: Şavi Höyük I (Phase 15 and 16)

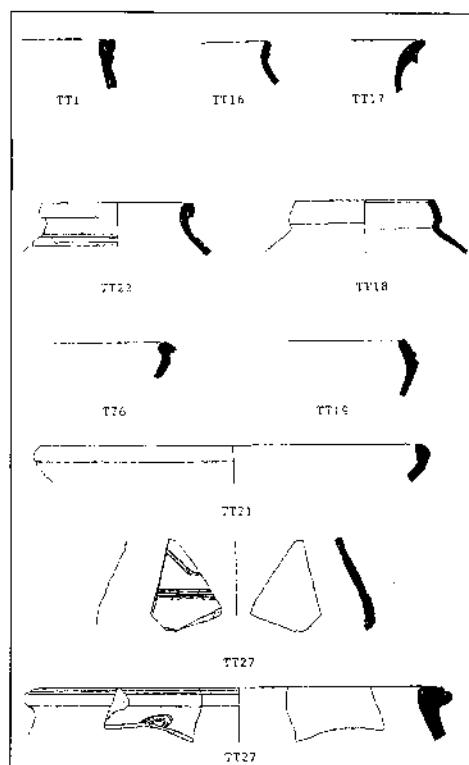

Fig. 7: Transitional Types from Şavi Höyük I (Phases)
 TT1 (17/15-12); TT6 (15-12); 16 (17/15-12);
 TT17 (15-10); TT18 (17/15-14); TT19
 (17/15-12); TT21 (16-12); TT22 (16-15);
 TT27 (16-11b)

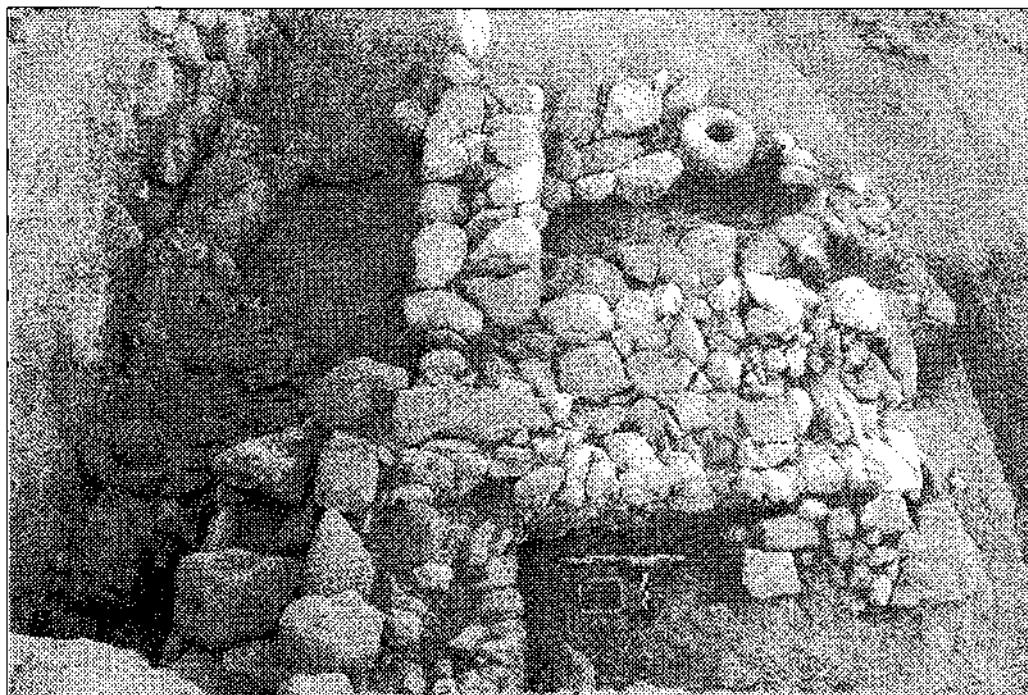

Fig. 8a: Şavi Höyük I (Phase 9 a-d)

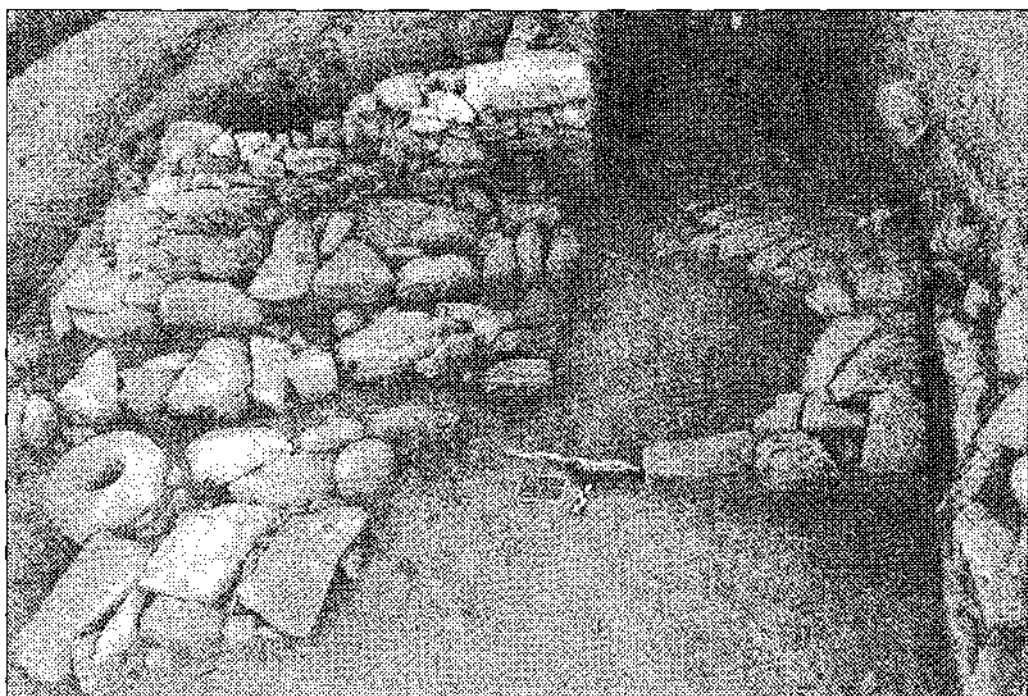

Fig. 8b: Şavi Höyük I (Phase 9 c-d)

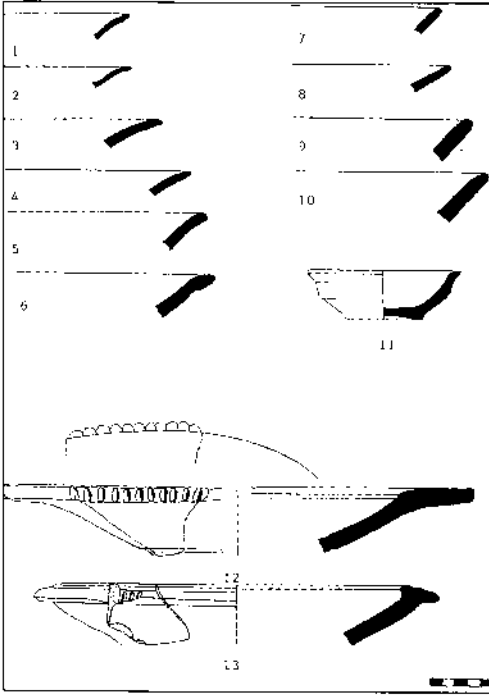

Fig. 9: Middle Bronze Age Pottery from Şavî Höyük I (Phase/Period)
1-2 (13, MB I); 3-4 (12, MB I); 5 (12, MB I); 6-7 (12, MB IIA); 8-9 (13, MB I); 10-11 (12, MB IIA); 12-14 (11b, MB IIB); 15-18 (11a, MB IIB-C)

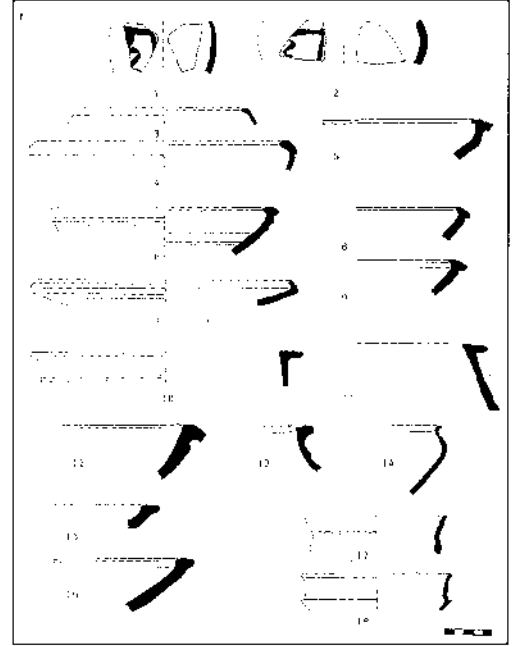

Fig. 10: Initial Late Bronze Age Pottery from Şavî Höyük I (Phase/Period)
1-2 (9, LB); 13 (11a, MB IIB-C)

Fig. 11: Şavî Höyük I (Part of Phase 8)

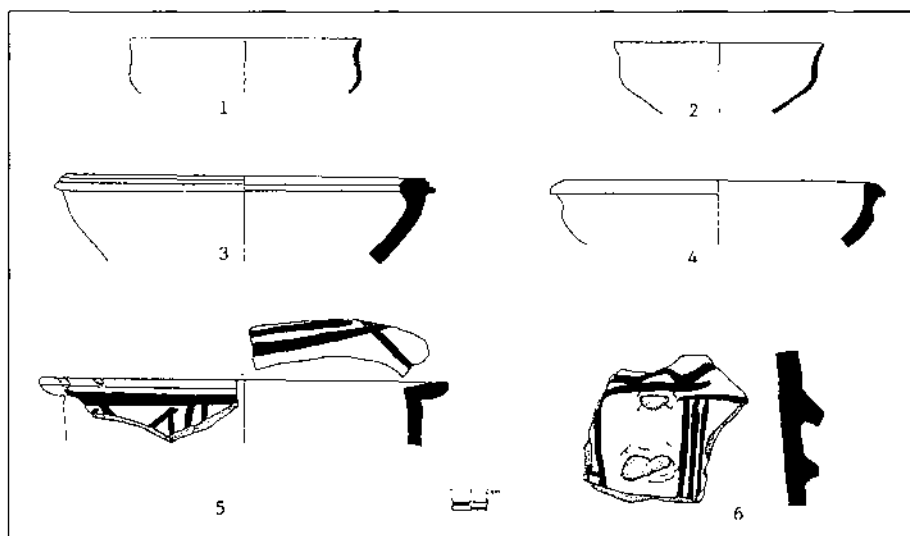

Fig. 12a: Pottery of Şavi Höyük I (1. 3-4 Phase 4; 2+6 Phase 6; 5 Phase 8)

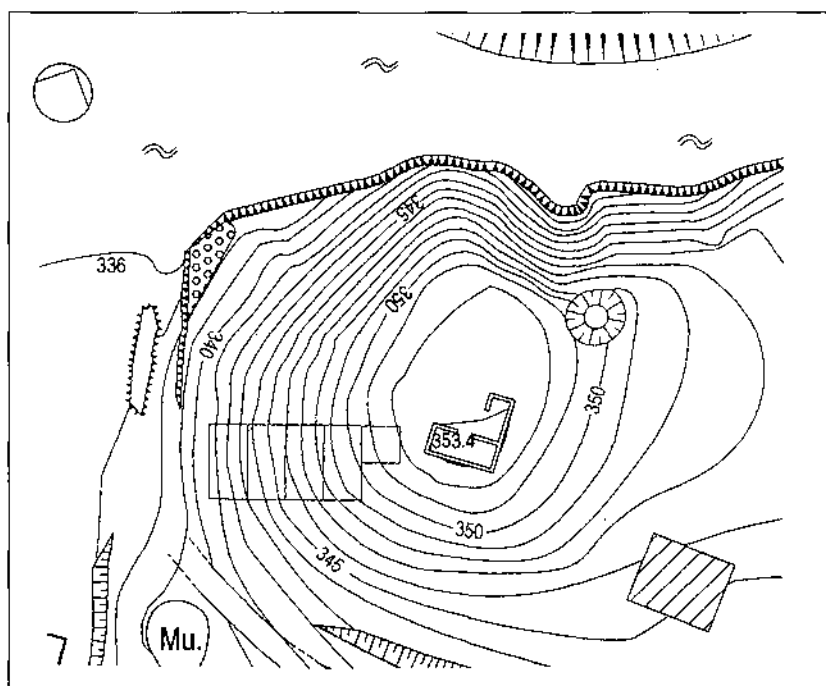

Fig. 12b: Şavi Höyük I, Location of the Step Trench and the Agha's House on Top of the Höyük

2001 YILI YÖRÜKLÜ/HÜSEYİNDEDE TEPESİ KAZISI

Tayfun YILDIRIM*
Tunç SİPAHİ

2001 mevsimi Hüseyinde kazısı¹, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleri ile 14 Ağustos-9 Eylül 2001 tarihlerinde sürdürülmüştür. Çorum Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü'nün denetiminde ve Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Tayfun Yıldırım ve Doç. Dr. Tunç Sipahi'den oluşan bir bilim heyetinin katılımıyla sürdürülen çalışmalarda, kazı heyetini Müze Müdürü İsmet Ediz ve aynı müzeden Uzman Banu Çilingir, oluşturmuştur.

1997 yılında, Çorum İli'nde sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları sırasında keşfedilen² Hüseyinde Eski Hitit Çağı yerleşimi, Sungurlu İlçesi'ne 35 km. uzaklıktaki, Yörüklü Kasabası'nın 2.5 km. güneybatısında, Hüseyinde Tepesi olarak adlandırılan, yaklaşık 2 km. uzunluğundaki bir tepenin güney ucundadır. 1998 yılından itibaren Hüseyinde'nin Ağburun adı verilen kesiminde ve güneybatı yamacında sürdürülen kazılar sonucunda, içinde Eski Hitit Krallık Çağına ait kült vazoları bulunan, kısmen korunabilmiş bir dinî yapının yanında, çoğu Hitit şehirlerinden de tanınan, konut tipindeki yapılara ait kalıntılar açığa çıkarılmıştır.

2001 yılı kazı mevsiminde, 2b, 2c, 3b, 4b, 5b plânkarelerinde bir kısmı geçen yıl açığa çıkarılan yapıların devamının izlenmesi hedeflenmiş, Dinî bir yapı olarak düşünüldüğümüz I No.lu yapının kuzey uzantısını anlayabilmek için 2d, 2e ve 1d plânkarelerinde bulunan kayalık kesimin temizlenmesi amaçlanmış, ayrıca IV E, IV F, III F sektörlerinde yerleşimin boyutunu anlamaya yönelik küçük sondajlar plânlanmıştır (Çizim: 1).

Çalışmalarımızın başında, bir kısmı geçen yıl açığa çıkarılan, 4b / 4c ve ve 5b / 5c karelerindeki III No.lu yapının (Resim:1) batı ve güneybatı kesimi araştırılmıştır (Çizim:2). Yapının güneybatı köşesi, tarımsal faaliyetler neticesinde tamamen yok olmakla birlikte, çok odalı plân özelliği tamamıyla konut mimarisine uygundur. Doğusundaki II No.lu avlulu evle, ortak duvarı bulunan bina en az 7 odadan oluşmuştur. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde kısa kenarı 11 m. olan yapının, uzun kenarda 8 m. 90 cm.ye kadar temelleri korunabilmiştir. 11 m. uzunluğundaki kuzeydoğu duvarı, bitişiğindeki sokağa paralel olarak plânlanmıştır. Temel derinliği 95 cm.ye kadar korunan duvar, sokağa bakan yüzde kademe yapacak şekilde tasarlanarak sağlamlığı artırılmıştır. Bu yöntem, Orta Anadolu'da Assur Ticaret Kolonileri Çağı konut mimarisinde Acemhöyük, Kül-

* Doç.Dr.Tayfun YILDIRIM, A.Ü.D.T.C.F. Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

Doç.Dr.Tunç SİPAHİ, A.Ü.D.T.C.F. Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Sıhhiye-Ankara/TÜRKİYE.

1 Hüseyinde kazısı, 2001 yılında Kültür Bakanlığı (DÖSİM), Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çorum Valiliği ve Sungurlu Kaymaklığı'nın sınırlı desteğiyle sürdürülmüştür. Katkılarından ötürü anılan kurumların yöneticilerine teşekkür ederiz.

2 T.Yıldırım-T.Sipahi, "1997 Yılı Çorum Bölgesi Yüzey Araştırmaları", XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, I Cilt, 25-29 Mayıs 1998 Tarsus, Ankara 1999, s.435 vd.

tepe gibi merkezlerden de bilinmektedir. Binanın odaları dikdörtgen ve kareplânlıdır. Temellerinin inşasında kalker, andezit ve çay taşları kullanılmıştır. 50 cm. genişliği bulunan duvarlarda herhangi bir kerpiç tuğla örgüsüne rastlanmamıştır. Temeller arazinin eğimine uydurulmuştur. Oda ölçülerinin küçük olmasından dolayı duvarlarda herhangi bir ağaç veya taş dikmeye gerek duyulmamıştır. 3 No.lu oda, 3.10x5.15cm.lik ölçüsüyle büyük odalardan birini oluşturmaktadır. Bu odada çok sayıda dağılmış seramik parçasına rastlandı. Ancak, bunların içinde tümlenebilen bir örnek bulunamadı. 6 No.lu odada kısmen korunmuş bir taban tespit edildi. 4 No.lu dikdörtgen biçimli küçük mekân, depo odası olmalı. Oda tabanında çok sayıda kaba mutfak kaplarına ve diplere rastlandı. Bir kesimi geçen sene açığa çıkarılan 6x3 m. boyutundaki 1 No.lu mekân, yapının en büyük bölümünü temsil etmektedir. Burası binanın girişini oluşturan bir avlu olmalıdır. Yıllardır süren tarımsal faaliyetler sonucu bu kesimin çok fazla tahribata uğramış olması nedeniyle binanın güneybatı köşesinin tam plânını çıkarmak mümkün olmamıştır.

III No.lu binanın kuzeydoğusunda, ortalama 2 m. 60 cm. genişliğinde ve yaklaşık 14 m. uzunluğunda bir sokak bulunmaktadır (Resim: 2). 1999 kazısında, bu sokağın güneydoğu ucunda yuvarlak fırınlar bulunmuştu. Bu yılki kazılarda sokağın bir dik açı çizip güneybatı yönüne dönerek devam ettiğini gördük. Sokak bize Alaca Höyüğü'nün IIIa/b evrelerinde bulunanları³ hatırlatmakla birlikte, taş döşemenin bulunmayışıyla onlardan ayrılmaktadır. Sokağın güneybatı yönündeki devamını izlemeyi 2002 kazı mevsimine bıraktık.

Kuzeydoğu'da, sokağın hemen üzerinde, 3b, 3c ve kısmen 4c karesinde, yarisını geçen yıl, tamamını ise bu yılki kazılarla açığa çıkardığımız 11 odalı bir kompleks bulunmaktadır (Resim: 3). I No.lu dinî yapının hemen batısında yer alan bina (No:IV), yaklaşık 16'ya 7.5 m. boyutunda, kabaca dikdörtgen plânlıdır. Dış duvarlar 65, iç duvarlar 45-50 cm. arasındadır. Temel ve duvarların yapım tekniği diğer yapılardan farklıdır. Yapının doğu köşesi ana kayaya yaslanmıştır. Köşedeki 2 ve 3 No.lu odalar, binanın en küçük odalarıdır. Bu odalara 5 No.lu odadan 80 cm. genişliğinde bir kapı aralığından girilmektedir. 2 ve 3 No.lu odalar, ele geçirilen seramik formlarına göre, daha çok kiler ve depo işlevi görmüş olmalıdır. 5 No.lu odadan bir basamak yardımıyla 7 No.lu odaya geçiş sağlanmıştır. 5 No.lu mekânın diğer geçişi, aynı zamanda binanın en büyük iç mekânını oluşturan 6 No.lu alana açılmaktadır. Buraya 1 m. uzunluğunda, 55 cm. genişliğinde, kalker taşından bir eşik yerleştirilmiş. Eşikğin hemen önünde *in situ* bir yuvarlak ağızlı testi ele geçirildi. 6 No.lu mekân bize göre avlu olmalıdır. Burası hem diğer odalarla bağlantılıdır, hem de sokak tarafında yer almaktadır. Avluyla bağlantılı diğer odaları 8 ve 9 No.lu odalar oluşturmaktadır. Odalardan bazılarının temelleri, duvarlara nazaran daha geniş tutulmuştur. Bu odalar tamamen boşaltılmış durumdadır; birkaç parça seramik dışında, içlerinde herhangi bir eşyaya rastlanmamıştır. IV No.lu binanın batı kesimi, ortadan bir ara duvarla bölünmüş iki oda daha içermektedir. Yapının kuzey köşesindeki odada 80 cm. çapında bir taş çevrik korunmuş. Bu çevrik muhtemelen bir erzak küpünü çevreliyor olmalıydı. Ara bölme duvarı güneybatıya doğru eğilmiştir. Bu kesim gerek erozyon, gerekse tarlaların sürülmesi yüzünden kısmen tahribat görmüştür.

Bu yılki çalışmalarda, 3b plânkaresindeki alanda, IV No.lu binaya komşu yeni bir evin iki odası kısmen açıldı. Yeni binanın güneydoğu duvarı sokağa paralel olarak inşa edilmiş. Bina kuzeybatı yönüne uzanıyor. Duvar genişlikleri 65 cm. olan bu evin tam plânını, 2002 yılı kazı mevsiminde öğrenebileceğiz.

IV No.lu binanın hemen kuzeyindeki, 2b ve 2c plânkarelerindeki çalışmalarda, tam plân vermeyen, bir kısmı ana kaya üzerine oturtulmuş, duvarlar tespit edildi (Resim: 4). Muhtemelen dikdörtgen plânlı odalara ait bu duvarlar, yerleşimin en yüksek kesiminde yer almış, dolayısıyla tarımsal faaliyetler sırasında büyük ölçüde tahribat gör-

3 H.Z.Koşay-M.Akok, *Alaca Höyük Kazısı, 1940-1948'deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor*. Ankara 1966, lev.93.

müştür. Bu yılki kazıların en ilginç buluntuları bu alanda açığa çıkarıldı. Kuzey-güney aksında, 4.5 m.lik bir duvarın batı kesiminde, yeni bir kabartmalı kap parçası ile bazı libasyon kaplarına ait parçalar ve birkaç madenî eser ele geçirildi. Bu eserler buraya büyük olasılıkla I No.lu dinî yapıdan sürüklenmiş olmalı.

Kazı alanının en kuzey kesiminde, kayalık alanda yaptığımız temizlik çalışmalarında, hemen aşağıda kalan dinî yapıyla bağlantılı olabilecek bir mimari ize rastladık. Kazı alanının en yüksek kesimini oluşturan bu alan, tarla sahiplerinin motorlarına taktıkları kaz ayağının tahribi sonucu tamamen yok olmuş. Biz bu kesimde geçen sene bir Roma kaya mezarı bulmuştuk. Bu sene de kayalara oyulmuş dikdörtgen biçimli bazı oyuklar tespit ettik. Bunlar Roma Çağına ait, tahrip edilmiş mezarlara ait olmalı. Kayalığın batı kesiminde yer alan V No.lu yapıya ait 4 oda tespit edilebildi. Bu yapının batı uzantısı da tarımsal faaliyetler ve taş sökmeye neticesinde tamamen yok olmuştur. Yapının molozları arasında banyo kabı ve iri mutfak kapları gibi parçalar toplandı.

Kazı alanının 50 ile 75 m. güney ve güneybatı kesimlerinde açılan 2.5x2.5 m.lik test sondajlarında herhangi bir kültür izine rastlayamadık. Dolayısıyla önümüzdeki sezon daha çok kuzeybatı yamaçlarındaki çalışmalara ağırlık verilecektir.

Küçük buluntulara gelince, bu sene tümleyebildiğimiz az sayıdaki seramiklerden birini IV No.lu evin avlusunda ele geçirilen yuvarlak ağızlı bir testi oluşturmaktadır (Resim: 5). Hüseyinde'de, daha önceki yıllarda da açığa çıkardığımız, bu tip testilerin tam paralelleri⁴, İnandıktepe Eski Hitit Mabedi'nde ele geçirilmiştir. Ağız kenarı içten kalınlaştırılmış, halka kaideli, iri çanak (Resim: 6), Hüseyinde'de çok sayıda ele geçirilen çanak parçaları içinde tümlenebilen ilk büyük örnektir. Hüseyinde'de hemen hemen her yapıda, bu tipe giren iri çanakların yaygın olarak kullanıldığına işaret eden parçalara rastlanmıştır. Bu tip çanakların diğer bir grubunu da, Boğazköy, Alaca Höyük, İnandıktepe gibi merkezlerden de tanıdığımız keskin omuzlu örnekler oluşturmaktadır.

Assur Ticaret Kolonileri Çağı form özelliklerini sürdüren çanak tiplerinin yanında, derin kâseler ve krem astarlı içe çekik ağız kenarları keskinleştirilmiş tabaklar, Eski Hitit Krallık Çağının sevilen formlarıdır. Hüseyinde'de, 'lenger' olarak adlandırılan geniş, derinliği az, yayvan tabaklara ait parçaların sayısı, son yıllarda artmıştır. Bu sene Hüseyinde'de seramiği içinde ilk defa bezekli örnekler de ele geçirilmiştir. Bunlar içinde içleri çentik dizisinden oluşan üçgen motifli, ensize ve baskı bezemeli bir vazo parçası, bize Boğazköy/Osmankayası'nda bulunan örnekleri hatırlatmaktadır.

Bu yıl yine ilk defa ele geçirilen kırmızı astarlı, ayna gibi parlak perdahlı, keskin karınlı bir testiye ait parça (Çizim: 3), tahrip edilen dinî yapının seramik repertuarında, paralelleri İnandık⁵, Eskiypar⁶, Ferzant⁷, Alacahöyük⁸, Boğazköy⁹ ve son yıllarda Kuşaklı¹⁰ gibi merkezlerden tanınan gaga ağızlı libasyon testilerinin de bulunduğunu kanıtlamaktadır. Şekilleri günlük kullanıma uygun olmayan bu testiler, tasvirli sanat eserlerinde de belgelendiği gibi, daha çok kültte kullanılmıştır.

Hüseyinde'nin diğer seramik örneklerini, vazolar, banyo küpleri, maşrapa, fincan, yuvarlak ağızlı testi ve matara gibi formlar oluşturmaktadır.

2001 yılında ele geçirilen sınırlı sayıdaki madenî eseri (Resim: 7), bronzdan yapılmış mercimek başlı bir iğne, sarmal başlı bir tel ile ucu kırık bir kabara temsil etmektedir.

2001 yılının bizce en ilginç buluntusunu, yeni bir kabartmalı kült vazosuna ait parça oluşturmaktadır. Bazı dip ve ağız parçaları ile beraber ele geçirilen parça, Bitik-

4 T. Özgüç, *İnandıktepe, Eski Hitit Çağı'nda önemli bir Kült Merkezi*, T.T.K.Y.V.Dizi, Sa.43, lev. 26/1, 2.

5 T. Özgüç, a.g.e. lev. 23/1, 2.

6 A.g.e. lev. 23/3.

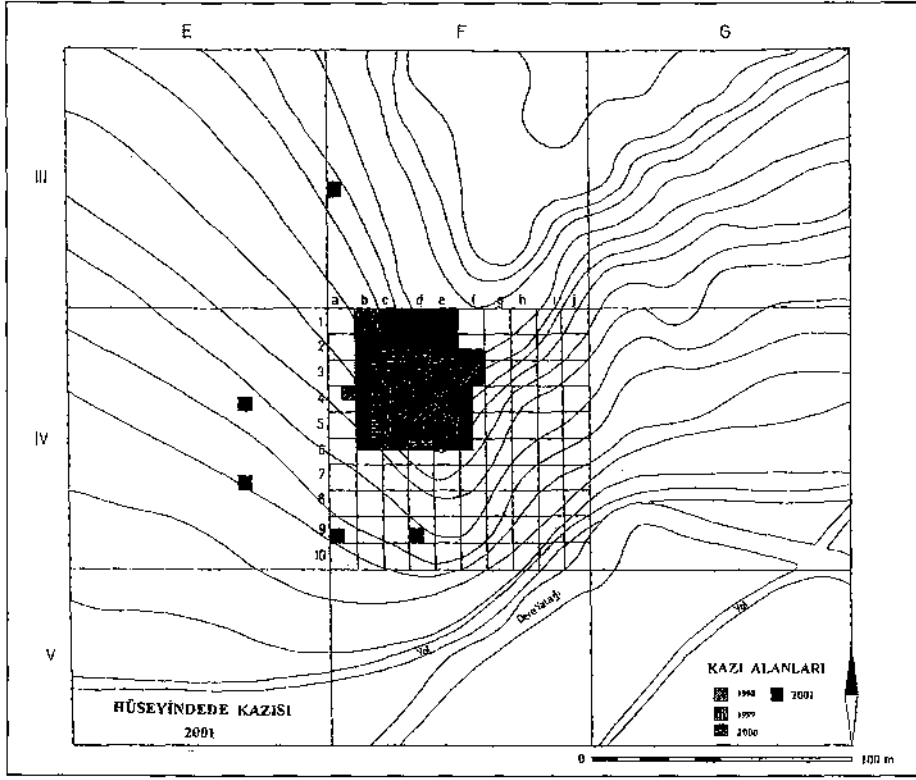
7 A.g.e., lev. 23/3a.

8 H. Z. Koşay-M. Akok 1966, Lev. 104/Al, h. 93.

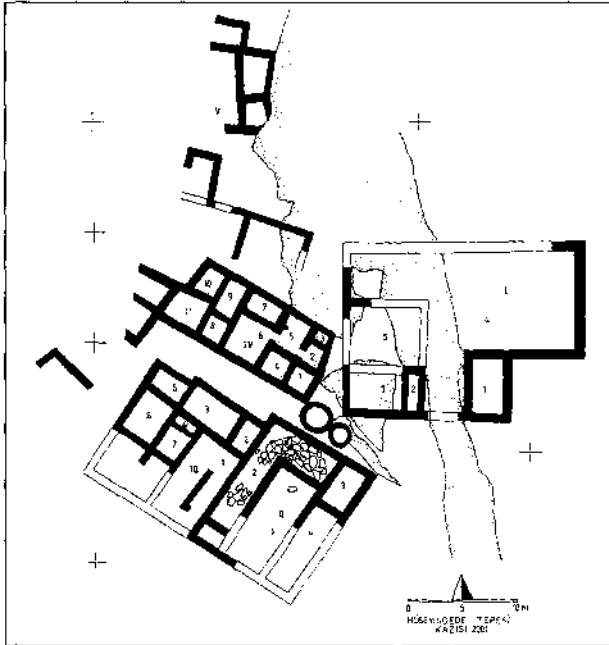
9 P. Neve, "Ein althethitische Sammelfund aus der Unterstadt", in Boğazköy VI, Abb.4.

10 A.Müller-Karpe, "Untersuchungen in Kuşaklı 1999", MDOG 132/2000, s.321, abb. 8.

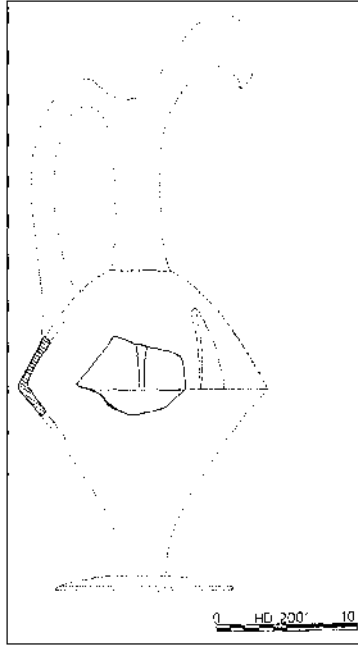
İnandıktepe grubuna giren kabartmalı bir kült vazosuna aittir. Kırmızı astarlı parça üzerinde kısa elbiseli, hafif çömelmiş bir Hititli erkek figürü görülmektedir. Figürün hemen önündeki kaide üzerinde, çift kulplu bir vazo bulunmaktadır. Bu sahne bize, İnandıktepe vazosunun birinci frizindeki sahneyi hatırlatmaktadır. Burada kutsal evlilik törenini içeren yerel bir kült bayramının başlangıcında yiyecek ve içeceklerin hazırlanışı betimlenmiştir. Hüseyindede vazosunda betimlenen sahne, İnandıktepe'nin tam paralelidir ve I. Hattuşili Dönemine ait bir kabartmalı vazo üzerinde ikinci kez görülmektedir. Hüseyindede'de ele geçirilen kabartmalı vazo parçası, daha önce ele geçirilen iki sağlam örnekten sonra, Fırtına Tanrısı'na ait bir mabette kullanılan üçüncü, ayrı bir kült vazosunun varlığını ortaya koymaktadır. Bu parça, dini bayramların kutlandığı yerel Fırtına Tanrısı mabetleri içinde, Hüseyindede'nin de önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir.

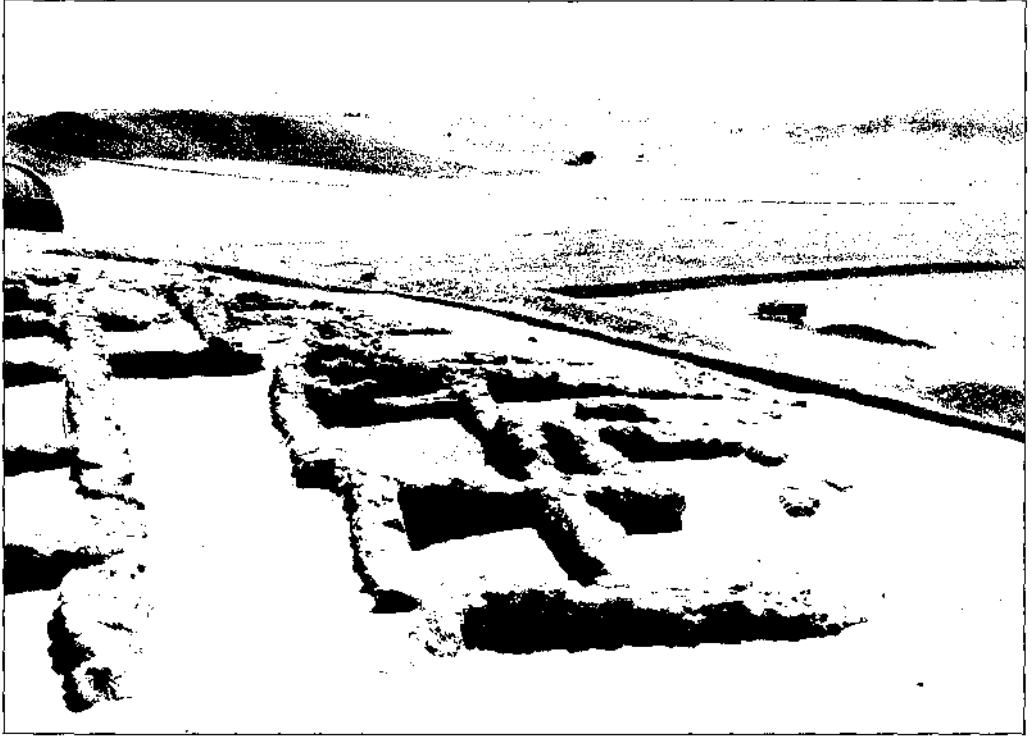
Çizim: 1

Çizim: 2

Çizim: 3

Resim: 1

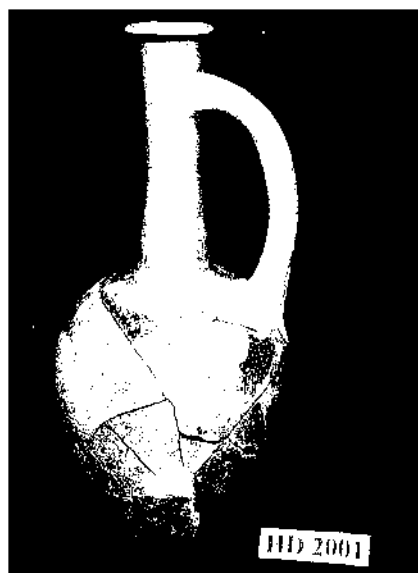
Resim: 2

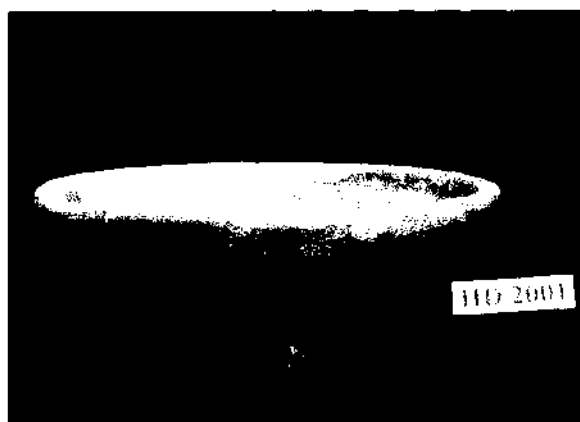
Resim: 3

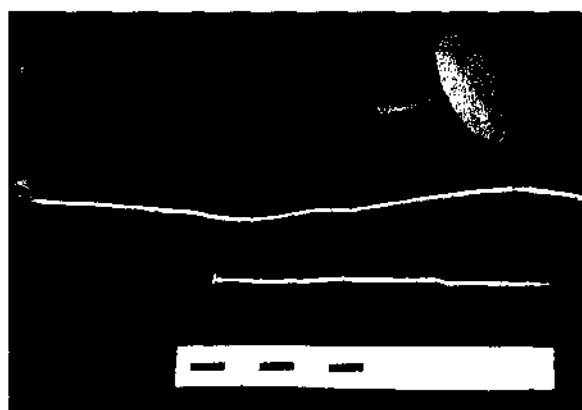
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

SİDE TİYATROSU VE ÇEVRESİNDE KAZI, ONARIM ÖN ÇALIŞMALARI (2001)

Ülkü İZMİRLİGİL*

2001 yılında Side Tiyatrosu'nda gerçekleştirilen kazı ve koruma-onarım çalışmaları 14 Mayıs-23 Eylül tarihlerinde gerçekleştirilmiştir¹. Yapılan çalışmalar Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖSİMM) ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün maddi katkılarıyla yapılmıştır.

Side Tiyatrosu ve çevresinde 2001 yılında kazı, koruma ve onarım, çevre düzenlemesi ve depo çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

Kazı çalışmaları bu yıl; a) batı *parodos* (P 1), b) sahne binası, I ve II. *aedicula*, c) sahne binası alt kat bölümleri d) orkestrada, e) latrin, f) tiyatronun (A) (B) (C) üst galerilerinde yapılmıştır (Resim: 1-10).

Batı Parodos kazısı sonucu I. II. *aedicula* tümüyle kazılmış, *analemma* duvarının büyük bir bölümü ortaya çıkarılmış, batı *parodosun* (P1) dışa açılımı (A) bölümü de +1.45 koduna kadar temizlenmiştir (Resim: 5, 6). Batı *parodosun* tiyatronun geç döneminde değişikliklere uğradığı, zemininde bazı taşların yerinden kaldırıldığı, zemin döşemesinin olmadığı görülmüştür. *Parodos* ile (B) galerisi arasındaki geç dönemde duvarla örülüp kapatılmış olan kemerli geçidin kuzey köşesinde duvar seviyesinde sırtüstü yatar durumda bir çocuk iskeleti bulunmuş, belgelendikten sonra yerinden kaldırılmıştır (Resim: 8)

Sahne binası cephesinin I. ve II. *aedicula*lara ait arşitrav, *geison*, kaide, sütun, sütun başlığı, alınlık, kaset levhası, gibi mimarî elemanlar, *analemma* duvarına ve *parodos* üzerindeki locaya ait yapı taşları ve *podium* frizine ait kabartma parçaları yaklaşık 335 adet mimarî eleman farklı kodlarda özgün düşüş şekillerine göre belgelenmiştir. Yapılan çalışmalarda sabit kule vincin kapasitesinin yeterli olmadığı durumda, yaklaşık 13 tonluk mermer mimarî elemanlar yüksek kapasiteli vinç kiralalanarak kaldırılmıştır (Resim: 9,10). Kazıda çıkan tüm mimarî elemanlar incelenerek daha önceki yıllarda ortaya çıkarılan buluntularla birleştirilmiş, onarımları yapıldıktan sonra yeniden düzenlenmiştir.

PARODOS 1 VE 2 KAZILARI SONUCU SAHNE BİNASI CEPHE MİMARİSİ

Mustafa BÜYÜKKOLANCI

1983-1985 yıllarında tiyatronun *orkestra* kısmında yığılı olan sahne binasına ait (*scaenae frons*) mimarî bloklar kuzeyindeki *agora* içine taşınmış ve burada mümkün ol-

* Ülkü İZMİRLİGİL, Kültür Bakanlığı, Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü, Eski Darphane, Sultanahmet 34400 İstanbul/TÜRKİYE.

1 Kazıya Mim. Müh. Prof. Dr. Reha Günay, Arkeologlardan Ayşe Özkan, Dr. Mustafa Büyükkolancı, Dr. Hüseyin Alanya-
lı, Ahmet Öztürk, Afife Sağmanlı, Yusuf Polat, Mimar Leyla Güllekin, Heykeltıraş Ali Osman Avşar, Restoratörlerden Bu-
rak Aydoğdu, Ali Barlas, Emre Eser, Sercan Cihan ve Restorasyon Teknisyeni Abdurrahman Özkan katılmışlardır.

duğunca gruplara ayrılarak depolanmıştır.Öncelikle tipolojik ayırım gözetilerek yapılan bu çalışmalar sonunda sahne binasının 1965 yılında yapılan restitüsyon denemesinde olduğu gibi iki katlı değil üç katlı olduğu kesinlik kazanmıştır. Y.Mimar-Restoratör Mürren Beykan tarafından yapılan bu çalışmalar sonucu ortaya çıkan yeni restitüsyon denemesinde üçüncü katın varlığı kesin olmakla beraber, bu kata ait mimarî parçaların henüz kazısı yapılmayan *parodos*larda olabileceği düşünülmüştür (İzmirligil 1992, 260). Beykan tarafından yapılan sahne binası restitüsyon kesitinde iki önemli eksiklik göze çarpmaktadır. Bunlar: a) 2. ve 3. kat sütun yükseklikleri. b) 3. kat sütun başlığı, arşitrav- friz ve *geison* tipi ve şekli. 1992 yılından itibaren Prof.Dr. Reha Günay ve ekibi tarafından sahne binası cephesinin (*scaenae frons*) restitüsyon denemelerine yönelik mimarî parçaların rölöve ve detay çizimleri yapılmaya başlanmıştır. İzmirliğin başkanlığında yapılan kazılar 1999 yılında Efes'ten gelen kule viñç yardımıyla büyük bir hız kazanmıştır. 1999 yılında (P 2) doğu *parodos*, 2000 yılında eskiden kazısı yarım kalan orta kısım ve 2001 yılında (P 1) batı *parodos* kazıları tamamlanarak Side Tiyatrosu sahne binası tümüyle açığa çıkarılmıştır. 1999 yılından itibaren sahne binasının restitüsyonuna ilişkin olarak *agoradaki* mimarî parçalar üzerinde birleştirme ve etüt çalışmalarına başlayan bu satırların yazarı 1999 yılında sahne binasının daha önce bilinmeyen 2. kat (4.76 m.) ve 3. kat (3.51 m.) sütun yüksekliklerini birleştirdiği sütunlarla kesin olarak saptanmıştır (İzmirligil-Günay 2001, 336). 2000 yılında 1. 2. ve 3. kat sütun başlıkları, arşitrav-friz ve *geison* tiplerini, 2001 yılında 2. kat alınlık sistemi ve arşitrav boyutlarını kesin olarak belirlemiştir. Side Tiyatrosu sahne binası dikdörtgen plânlı ve 63.00x9.20 m. ölçülerindedir. Alçak bir bodrum katı ile bunun üzerinde yükselen üç kattan oluşan yapı, yaklaşık olarak 25.00 m. yüksekliktedir. Sahne binasının üç katlı olan ön cephesi (*scaenae frons*) mermerden yapılmış, *aedicula* ve kapılarla hareketlendirilmiştir. Cephenin en altında 2.25 m. yükseklikte Dionysos kabartmalarıyla süslü *podiumlar* yer alır. Toplam altı adet olan bu *podiumlar* aynı zamanda birinci kat *aedicularlarının* kaidelerini oluşturmaktadır. *Aedicularlar* arasında yükseklik ve genişlikleri yanlara doğru azalan beş adet *proskenion* kapısı vardır. Bunların çok süslü lento ve söveleri yangın geçirmişse de, tanımlanabilecek durumdadır.

1.katta orta kısımdaki *aedicularlar* dörder, yanlardaki (iki adet) ikiser sütunludur. Öndeki sütunlar granit, arkadaki yarım sütunlar mermerden yapılmıştır (yük. 6.00 m.). Sütunlar Attik-İon kaideler üzerinde oturmaktadır (yük. 0.30 m.). İon düzenli sütun başlıkları önde tüm, arkada yarımdır (yük. 0.27 m. çapı 0.90 m.). Yarım sütun başlıklarının arasında İon *kymationu* bezemeli bir duvar frizi yer alır. 1.kat arşitrav ve frizleri aynı blok üzerine işlenmiştir (yük. 1.10 m.). İki *fascialı* arşitravin üst kısmında İon *kymationu* silmesi vardır. Friz ise dikey duran, alt kısımları kalın *acanthus* yapraklarıyla sarılı konsollar arasında tiyatro maskalarıyla süslenmiştir. Bunun üzerinde dişkesimi, *geison* ve simadan oluşan saçaklık gelir (yük.0.55 m.). Böylece birinci kat yüksekliği *podiumla* beraber 11.00 m. yi bulmaktadır. 1. kat tavan kasetlerinde geometrik motiflerin merkezî kısımlarında sembollerle beraber tanrı ve tanrıçaların portre-büstleri vardır (Dionysos, Athena, Artemis, Apollon, Demeter, Kybele).

2. katta toplam dokuz adet *aedicula* vardır. Merkezdeki en büyük *aedicula* nın boyu 5.70 m., diğer dört tanesinin boyu ise 5.00 m. dir. Bunların önünde tek parça halinde yapılmış olağanüstü uzunluktaki arşitrav blokları Roma mimarisinde az rastlanan örneklerdendir. En uzun olanı 2000 yılında beş parça halinde birleştirilmiştir. 2. kat renkli sütunlarının Attik-İon kaideleri altta 0.75 m. yükseklikte alt ve üstü düz silmeli pediment blokları üzerine oturmaktadır. Önde renkli sütunlar (yük. 4.76 m.), arkada beyaz mermerden yapılmış yarım sütunlar üzerinde kompozit düzenli sütun başlıkları yer alır (yük.0.72 m., bunlar Mansel tarafından 1. kata yerleştirilmiştir). Arşitrav ve friz birinci katta olduğu gibi aynı blok üzerine işlenmiştir (yük. 1.03 m.). Arşitrav üç *fascialı* ve frizler aralarına çiçek ve hayvan motifleri yerleştirilmiş kıvrık dal motifleriyle süslenmiştir. Bunun üzerinde Lesbos *kymationu* ile başlayıp konsollarla dışarı taşan kornişler gelmektedir (yük. 0.54 m.). 2. kat *aedicularları* (ortadaki hariç) üçgen ve yuvarlak alınlıklarla taçlandırılmışlardır. Alınlıkların iki yanındaki pediment kaideleri 3. kat sütunlarını taşımaktadır. Tavan kasetleri çeşitli uzunluklarda ve geometrik bezemelidir. Bazılarının merkezinde hilâl, yıldız ve grifon kabartmaları vardır. Bu katın tüm yüksekliği 8.65 m.dir.

3. katta birbirine eşit 10 adet *aedicula* vardır (genişlikleri 3.20 m.). *Aedicula* altlarında 1.08m. yükseklikte bir pediment (*podium*) vardır. Buradaki ilginç durum 3. kat pedimentinin aynı zamanda 2. kat alınlıkları ile bütünleşmiş olmasıdır. Pediment üzerindeki Attik-İon sütun kaideleri 3.51 m. yükseklikteki renkli sütunları taşımaktadır. Bunların arkasında duvarda aynı yükseklikte plaster kaidesi ve çıkıntısı yer alır. Öndeki Korint düzenli sütun başlıklarının arkasında ise yine Korint düzenli plaster başlıkları vardır (yük.0.56 m.). Aynı blok üzerine işlenmiş arşitrav iki *fascialı*, friz ise kıvrık dal bezemelidir (yük.0.75 m.). Üstte diş kesimi, *geison* ve simadan oluşan saçaklık yer alır (yük. 0.33 m.). 3. kat tavan kasetleri müzlerle süslenmiştir. Bu katın toplam yüksekliği 6.50 m.yi bulmaktadır. 3. kat alınlık sistemi henüz kesinlik kazanmamıştır. 2002 yılında bu konuda araştırmalara devam edilebilecektir. Üç katta da *aedicula*lar arasına ve içinde cephe duvarının içine yerleştirilmiş mimari çerçeveli ve süslü nişler vardır. Bunların üst kısımlarına ait tek parça halindeki saçaklık-alınlık blokları iki farklı ölçüde olup bunlardan 8 tanesinin *aedicula* kapılarına ait olduğu tahmin edilmektedir. Tek bloktan işlenmiş büyük nişlerin tavanlarında çelenkler ve alınlıklarında birbirlerine simetrik yerleştirilmiş çifte volütler vardır. Diğer bir alınlıkta (yuvarlak) ellerinde çelenk ve hurma dalları tutarak birbirine doğru uçan iki Nike yer alır. Bunlar her ne kadar Mansel tarafından *aedicula* alarına yerleştirilmişse de kesin değildir. Toplam beş adet olan büyük niş bloklarının en üstte yer alabilecekleri de akla gelmektedir.

Sahne binasında 1999-2000 yıllarındaki kazı çalışmalarında VI, V, IV,III. *Aedicula*lar açılmış, 2001 yılında ise I. ve II. *aedicula*larda kazı yapılmıştır. Sahne Binasının kuzeybatı köşesinde I. ve II. *aedicula*ların açılmasıyla *scaenae frons podiumuna* ait friz kabartmalarının tümü açığa çıkarılmıştır. Bu kabartmalar üzerinde Eskişehir Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr.Hüseyin Alanyalı çalışmaktadır.

DİONYSOS FRİZİ VE KASET KABARTMALARI ÇALIŞMALARI

Hüseyin S.ALANYALI

Side kazılarının ilk kazı başkanı Prof. Dr. A. Müfit Mansel döneminde yapılan tiyatro çalışmaları sırasında sahne binasının orta kısmı ortaya çıkarılmıştır. *Scaenae fronsun* ilk katının *podiumunun* kabartmalı figürlerle bezendiği bilinmektedir. Bu kabartmaların Şarap Tanrısı Dionysos'un hayat hikâyesini anlattığı belirtilmiş olsa da kabartma üzerindeki figürlerin yüzeyden tamamı ile koptuklarından dolayı sahnelerin içerdikleri kompozisyonlar hakkında tam bir bilgiye sahip olunması olanaksızdır. Side Tiyatrosu'nda 1999 yılında yapılan kazı çalışmaları sırasında sahne binasının güneydoğu köşesi, 2001 yılı çalışmalarında kuzeybatı köşesi temizlenmiştir. Böylece, *podium* frizinin tamamı gün ışığına çıkarılmıştır. 1999 yılı kazı kampanyalarında kazı sırasındaki gözlemlerden toprak içindeki katmanlarda yangın geçirmiş bir tabaka olduğu anlaşılmıştır. Bu da göstermektedir ki, kabartmaların bazı kısımlarının yüzeyleri yangın alevleri yüzünden hasar görmüştür. Yayınlarda da belirtildiği gibi figürlerde Bizans Döneminde çekiç ile yapılmış bir tahribat gözlenememiştir. 1999 ve 2001 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda levhalara ait parçalar dikkatlice toprak içerisinden toplanmış ve yerleri tespit edilen parçalar Anadolu Üniversitesi Öğretim Görevlisi Restoratör-Arkeolog Yusuf Polat tarafından onarılmıştır. A.Müfit Mansel zamanında yapılan kazılarda bulunmuş parçalar da araştırılmakta ve yerleri belirlendikçe yerlerine yapıştırılmaktadır.

DİONYSOS FRİZİ

Dionysos frizinin bu yıl içinde yapılan çalışmalar sonucunda tamamen ortaya çıkarılmasıyla sahnelerin konu içeriği anlaşılmış ve batı-doğu yönlerinde nasıl bir öykü içerdiği ortaya çıkarılabilmektedir. Podyumun kuzeybatı köşedeki ilk sahnelerindeki figürler sahne binası yıkılırken fazla tahribata uğradıklarından konuları tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu sahneleri izleyen konu Dionysos'un doğumu olduğu için bir önceki sahnede Nymphe'ler, tanrının babası baş tanrı Zeus ve annesi Semele yer almış olsa

gerektir. Doğum sahnesinde tahta oturan Zeus'un sol bacağı üzerinden Dionysos doğmakta ve Doğum Tanrısı Eileithia ve yardımcıları doğuma eşlik etmektedir (Resim: 11). Doğumu izleyen sahnede Dionysos Nysa Nympheleri tarafından yıkanmaktadır (Resim: 12). Banyo sahnesinden sonra Korybantlar sahnesi yer alır. Zeus'un kıskanç eşi Hera kocasının evlilik dışı ilişkilerinden doğan bu çocuğun yaşamasını engellemek istemektedir. Küçük Dionysos ağlayınca Rhea (Zeus'un annesi) rahipleri Korybantlar kalkanları ile dans ederek gürültü yapmakta ve Dionysos'un sesini Tanrıça Hera'nın duyması engellenmekteydi. Frizin devam eden sahnelerinde Dionysos panterlerin çekmiş olduğu araba içerisinde triumph (zafer) alayına katılır (Resim: 13). Naksos Adası'nda Theseus'un terk ettiği Ariadne ile karşılaşır ve onunla evlenir (Resim: 14). Başka bir kabartmada Olympos'a dönmeyi kabul etmeyen Hephaistos'u sarhoş ederek kendi alayı içerisinde geri götürür. Dionysos şarap tanrısı olarak kabul edilmektedir. İlk bahar'da ürünün bereketli olması ve Sonbahar'daki verimli hasattan dolayı teşekkür etmek için bayramlar düzenlenir. Bu konular kabartma üzerindeki sahnelerde anlatıldığı gibi Dionysos kültü (tapınımı) Mysterler (gizemler) dini grubu içine girmektedir. Tanrı Dionysos'a ait tapınımın gizemlerini koruduğu için nasıl olduklarını tam olarak bilememekteyiz. Orta sahnelerin fazla tahribata uğramış olmalarından dolayı, konuların gruplandırıldığı levhaların içeriklerini anlamak pek mümkün olmamaktadır. Yalnız Dionysos âyinleri sırasında kendinden geçen erkek ve kadınların karşı cinslerini parçalayarak öldürdükleri antik şairler tarafından belirtilmektedir. Bu konuları anlatan kompozisyonlar da tespit edilebilmektedir. Helenistik Dönemde paralar üzerinde çok görülen ve Mysterler tapınımı ile bağlantısı olan Kista Mystika adı verilen sandık ve yılan da betimlemeler içerisinde yer almaktadır. Kısaca özetlemek gerekir ise Dionysos'un hayatı doğum öncesinden başlayarak tüm friz boyunca anlatılmaktadır. Konular Tanrının Helen mitolojisinde yer alan öyküleri ile kendisine yapılan tapınma ait gizemleri konu almaktadır. Dionysos bir tanrı olduğu için hikâyeyi sonuçlandırmak sanatçılar için zorluk yaratmış olsa gerektir. Sideli sanatçılar güneydoğu köşede Tanrılar ile Gigantların Savaşı sahneleri ile tanrının yaşam öyküsünü tamamlamışlardır. Burada araştırılması gereken nokta Dionysos'un Hayat hikâyesi ile Gigantomakhia'nın dinsel içerik olarak nasıl bağlandığı olacaktır. İlerideki araştırmalar bu yönde olacaktır.

KASET KABARTMALARI

Tiyatronun *scaenae frons*una ait kaset kabartmalarının boy ve genişlikleri üzerine örttükları *aedicula*ya göre değişmektedir. Fakat bu gruplar içerisinde tek parçalı kasetler olduğu gibi üç bölgenin yan yana getirilip birleşmesinden meydana gelen kasetler de bulunmaktadır (iki bölgenin oluşan kaset parçasına daha rastlanmamıştır). Şimdiye kadar ele geçirilen kasetler incelendiğinde, yükseklikleri farklı iki grup ortaya çıkmaktadır. Birinci grubun yüksekliği 0.48 m. ilâ 0.55 m., ikinci grubun 0.30 m. ilâ 0.34 m. arasında değişmektedir. Birinci grup kasetler üzerinde tanrı ve tanrıçaların betimleri, maskeler, geometrik bezeme ile süslenmiş ve düz bezemesiz bırakılmıştır. Bu grup sahne binasının ilk ve ikinci katına ait olmalıdır. İkinci grupta Mousalar betimlenmiştir ve olasılıkla sahne binasının üçüncü katında yer almaktaydı. Kasetler içerisinde yer alan tanrı ve tanrıça betimlemeleri Side Pantheonu'nda önemli yer tutan ölümsüzleri kapsamaktadır. Tanrı veya tanrıçaların büstleri kasetlerin orta kısmına yerleştirilmiştir ve kenarlarında kendisi ile ilgili atribusu yer almaktadır. Side'nin baş tanrısı Apollon arkaik stilde görünümü ile boynunda *khlamys*ü bir yanında yayı, diğer yanında okantlığı ile yer alır (Resim: 15). Köşe bezemelerinde bitkisel motif kullanılmışken, bir tanesinde yarışmalarda birinci gelen atlet ve müzisyenlere verilen çelenk bulunmaktadır. Kentin baş tanrıçası Athena başında miğferi, elinde mızrağı, kalkanı ve kutsal hayvanı yılan ile resmedilmiştir. Alınlık köşelerinde palmye dalı, rozet, nar (Side'nin simgesi) ve zafer çelengi bulunur. Kybele başında diadem ve kale tacını taşımakta, pelerini ile başını örtmüş, bir yanda *phiale*, diğer yanda *tympanon* (tef) yer alırken, köşelere iki aslanı, ziller ve Attis başlığı yerleştirilmiştir. Artemis avcı kıyafeti içerisinde okantlığı ile birlikte yer almaktadır. Köşe motifleri olarak geyik ve iki köpek seçilmiştir. Demeter meşale ve buğday başakları ile resmedilirken köşelere yine bir meşale, *acanthus* yaprağı, içinde ne

olduğu tam anlaşılamayan kap, hasır ve kapaklı bir sepet yerleştirilmiştir. Dionysos betimi ise biraz daha ayrıcalıklı süslenmiştir. Kadınsı büstü metal bir *hydria* üzerine yerleştirilerek, çevresi sarmaşık dalları ile daire içine alınmıştır. Köşe motifleri olarak da iki çam kozası, zil, lagabalon (üzerine keçi ayağı postu geçirilmiş sopa), pan flütü, çifte balta, auloi (çifte borulu flüt) ve üzüm sakımı seçilmiştir. Bunlar günümüze kadar tespit edebildiğimiz tanrılardır. Bu grup içine giren diğer mitolojik yaratıklar aslan triton ve dişi aslan triton ile Medusa başıdır. Mask, bitkisel bezeme ve hayvanlar birlikte diğer kasetler içerisine yerleştirilmiştir. Asıl dikkati çeken bir örnek üç farklı bloktan oluşan kaset tümlemesidir. Orta kısımda bir ay ve yedi kollu yıldız betimlemesi yer almaktadır. Her iki yanında bulunan parçalar içerisinde dört kolu uzun, dört kolu biraz daha kısa Makedonya yıldızına benzer betimlemelerle bezenmiştir. Ay-yıldız tasviri doğu dini ile ilgili olmalıdır. Belki Mithras kültü ile birleştirilebilir. Diğer iki yıldızın Makedonya ile bağlantısı olup olmadığı veya başka bir konuyu içerip içermediği ileriki araştırmalarda ortaya çıkacaktır. Başak bir kaset içerisinde de sekiz kollu yıldız betimi yer almaktadır. Kasetler içerisinde diğer ilgi çekici nokta güzel sanatların perileri olan Mousaların resmedilmiş olmalarıdır. Dokuz Mousa'dan altı tanesi belirlenebilmiştir. Hepsisi genç kadın olarak tasvir edilen figürlerin bazılarının isimleri üzerlerine Grekçe yazı kazınmıştır. Korolu şiiri simgeleyen Erato ayakta durur durumda, giyimli ve elinde lir tutmaktadır. Thalia komedyaya simgelediği için ayakta duran kadın figürünün yanında yer alan altların üzerinde komedyaya maskesi vardır. Aynı şekilde tragedyayı simgeleyen Melpomene'nin yanında da tragedyaya maskesi bulunmaktadır. Destan şairi veya lirik şiirin temsilcisi Kalliope ayakta duran giyimli bir kadın olarak betimlenmiştir, kendisine ait belirleyici unsur ne yazık ki daha tespit edilmemiştir. Gökbilimini simgeleyen Mousa Urania altar üzerinde yer alan dünya küresi ile resmedilmiştir. Euterpe'nin belirleyici sembolü flüt olduğu için iki elinde de birer flüt tutmaktadır. Tarihçi Klio, pantomimci Polhymnia ve dansçı Terpsikhore'yi belirlemek simgeleri hâlâ tespit edilemediğinden olanaksız olmuştur. Elimizde iki adet daha Mousa kabartması olsa da, yukarıda sözü edilen üç periden hangisi olduğunu belirlemek güçtür. Parçalar üzerinde yapılacak çalışmalar bu grubun tamamlanmasını sağlayacaktır. Ayrıca dokuz ilham perisi Mousa'ya eşlik eden tanrı Apollon'un da bu grup içerisinde yer aldığı daha kesinlik kazanmamıştır. Diğer kaset grubunda yer alan Apollon ile bu gubu bağdaştırmak olası değildir.

Side kentindeki Roma Dönemi Tiyatrosu'ndaki friz ve kaset kabartmaları arkeolojik yönden ele alındığında, konu ve stil açısından kendine özgüdür ve Pamphylia Bölgesi'nin yerel işçiliğini göstermektedir. Yalnız Side kenti düşünce ve siyasal yapı olarak diğer Pamphylia kentlerinden devamlı farklı olmuş ve eski Anadolu öğelerini kendi özünde korumuştur. Yukarıda belirtmiş olduğumuz çalışmalar 1999 yılında başlamış, 2001 yılı kampanyasında yoğunluk kazanmış ve kataloglama aşamasına geçilmiştir. İleri yıllardaki çalışmalarda friz ve kasetlerin bütünlendirilmesi ve onarılması konularına ağırlık verilecektir. Sözü edilen konular üzerindeki araştırmalar artık yazın arazi ve kişin kütüphanesinin kapsamında sürdürülecektir.

Diğer çalışmalar sahne binası alt bölümü, *orquestra*, latrin ve tiyatronun (A) (B) (C) galerilerinde sürdürülmüştür.

Sahne binasının alt bölümlerinde girişler arasında yer alan dükkânların arkasındaki tonozlu mekânlarda zemin temizliği yapılmıştır. 2 No.lu mekânda çöken tonozla birlikte üstten akarak birikmiş toprak kaldırılmış, ani çökme tehlikesini önlemek için askıya alınmıştır.

Orkestrayı çevreleyen su kanalının doğu ve batı uçlarında, dış bağlantısını tespit edebilmek için araştırma kazısı yapılmıştır. Daha önceki yıllarda kanal kazısı yapılmış doğu ve batı uçlarının bağlantıları *parodos*lardaki kazıların tamamlanmamış olması yüzünden tam anlaşılamamış, son yıllarda batı şapel ve *parodosun* açılmasından sonra tekrar incelenmiştir. Sonuçta tiyatronun dinî mekân olarak kullanıldığı geç dönemde yapılan değişikliklerle kanalın kapandığı, gider yerinin harç ve molozla örüldüğü saptanmıştır.

Latrinin alt bölümünün halen ayakta ve üst kısmı ise üst caveanın ve sahne

binası yan duvarının yıkılan taşları ile kaplıdır. Üstten gelen bu yük zamanla *latrin*in üst tonoz örtüsünde açılmaları neden olmuştur. Koruma onarım çalışmalarının yapılabilmesi için öncelikle tonoz içinde çelik takviye ile önlem alınmıştır. Yapının rölövesi yapıldıktan sonra üstüne yıkılan taş bloklar numaralanıp tespiti yapılmış, daha sonra *agor*anın güney batı portigi köşesine taşınmıştır. Bu yılki çalışmalarda bu taşlar incelenerek gruplanacaktır.

Tiyatro üst galerilerinde (A) (B) (C) bölümlerinde kazı ve temizlik çalışmaları yapılmıştır. Çıkan mimarî elemanlar restorasyona yönelik etüt edilmek üzere depolanmıştır. Galerinin taban ve duvarları sağlamlaştırma yapılmadan bırakılmıştır.

KORUMA ONARIM ÇALIŞMALARI

Side Tiyatrosu'nda kazı çalışmalarının yanı sıra koruma onarım çalışmaları da gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda kazı sırasında çıkan mimarî elemanlara ait parçalar belgelandikten sonra onarılmış, küçük onarımlar ve mimarî onarımlar olmak üzere ele alınmıştır.

Küçük Onarım Çalışmaları

Batı *parodos*, I. II. *aedicula*dan çıkan mimarî parçalar Restorasyon Teknisyeni Abdurrahman Özkan, Restoratör Burak Aydoğdu ve Ali Barlas'tan oluşan ekip tarafından onarılmıştır. Dr. Büyükkolancı'nın incelemeleri sonucu mimarî parçalar tümlenmiş ve Dr. Alanyalı tarafından yerleri tespit edilen kaset parçaları onarılmıştır. I. II. *aedicula podium* frizine ait parçalar Arkeolog –Restoratör Yusuf Polat ve Heykeltraş A. Osman Aşar tarafından onarılmıştır.

Mimarî onarımlar kapsamında Antalya Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün denetimi altında yapılan alt *cavea* onarımı bulunmaktadır. Bu onarımda 1971 yılında beton olarak yapılan oturma basamakları taş kullanılarak yeniden yapılmıştır; ancak kazı başkanlığının hiçbir denetim yetkisi bulunmamaktadır. Bu onarım sırasında *cavea* basamaklarının üzerine oturduğu farklı profil gösteren oturma basamaklarına rastlanmış, üzerleri camla örtülerek sergilenmiştir. Hellenistik veya Erken Roma Dönemine ait olduğu sanılan bu basamakların incelenmesi gerekmektedir. Ayrıca onarım ön hazırlık çalışmaları Prof.Dr.Reha Günay tarafından gerçekleştirilmiştir.

ORKESTRA, DİAZOMA VE AMBULACRUM (KORİDOR) İLE ÜST CAVEADA ONARIM ÖN HAZIRLIK VE DÜZENLEME ÇALIŞMALARI

Reha GÜNAY

ORKESTRA

Orkestra alanı yarım daireden daha büyüktür ve düz kenarı *proscenion* ile sınırlanmıştır. Yaptığımız ölçümler sonucunda *orkestrayı* sınırlayan eğrinin tek merkezli olmadığı ve üç farklı yaydan oluştuğu tespit edilmiştir. *Orkestranın* merkezindeki 1530'lık yay tek merkezlidir (M) ve yarıçapı su kenarına kadar 14.78 m.dir. Bu yayın bitiminden *proscenion* ucuna kadarki yaylar her iki tarafta 37° dir. Ne var ki bu yayların merkezi artık M değil, her iki yanda A ve B olup yarıçapları 21.90 m.dir. Tiyatronun hafiri Prof. Dr. Arif Müfid Mansel kitabında çemberin nereden başladığını belirtmemekle beraber yarıçapını 14.75 m. olarak vermiştir. Ancak o zaman üç merkezli bir eğri olduğu tespit edilememiştir. Vitruvius kitabının VII. bölümünde Yunan tiyatrolarında *orkestranın* nasıl çizildiğini anlatırken çapın iki ucu merkez alınarak yayın uzatıldığını belirtir. Side'de diğer merkezler çapın ucunda değil, daha içeride yer almakta; daire olan kısım da yarım daireden daha büyük olmaktadır. Bu yönleriyle Side Tiyatrosu *orkestrasının* farklı bir biçimi vardır.

YAĞMUR SUYU KANALI

Orkestranın eğrisel çevresi boyunca bir yağmur suyu kanalı dolanmaktadır. Bu kanal taştan yapılmış bir taban ve iki yanında taş bloklarla çevrelenmiş bloklardan oluşmaktadır. Genişliği 73 cm. kadar olan kanalın her iki tarafındaki duvar bloklarının yük-

sektiği (kanalın derinliği) 67 cm. civarındadır. Kazı sırasında kanalın üstünü kapatan tek bir kapak taşı bulunmuştur. Bu taşın profili *cavea* tarafındaki taban taşına uymaktadır. Kanalın diğer yanında ise buna benzer başka bir taş bulunamamıştır. Mansel'in kitabındaki fotoğraf, kazı sırasındaki *in situ* durumu yansıtıyorsa, bu taş *caveadan orkestraya* inerken basamak görevi yapıyordu. *Orkestraya* inen iki merdiven olduğuna göre belki de bu taşlar sadece iki taneydi ve kanalın üstü diğer taraflarda açıktı. Kanalın *orkestra* yönünde duvar taşları üzerindeki pım yuvalarından dolayı bu duvar üzerinde kapak taşına mesnet olan bir sıra taban taşı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bunlardan hiçbirini bulunamamıştır. Bu veri ise kapak taşının çepeçevre dolanması gerektiğini bize düşündürmektedir. Eğer kanal boydan boya kapak taşları ile örtülü ise, bu üst sıra taban taşında da kapak taşına simetrik bir profil olmalıydı. Kanal duvarını oluşturan bloklar *orkestra* yönünde çok iyi bir işçilikle birleşmekte, ayrıca demir kenetlerle desteklenmektedir. Kanalın *cavea* tarafında da benzer işçilikte bir taş duvar bulunmaktadır.

ORKESTRA – CAVEA DUVARI

Kanal duvarını oluşturan bloklar üzerinde 30 cm. kalınlığında ve 6 No.lu *cuneus*'taki boşlukta (*orkestraya* inen merdiven?) ölçtüğümüz kadarıyla 122 cm. derinliğinde levhalar bulunmaktadır. Bunun da üzerinde 77 cm. yüksekliğinde büyük bloklar *orkestrayı* çevrelemektedir. Blokların genişlikleri 35-165 cm. arasında değişmektedir. Blokların *orkestraya* bakan yüzlerinde üstte ve altta bir profil varsa da, üst profil sonradan çepeçevre tıraşlanmıştır. Bu kenar bloklarının üstünden artık oturma sıraları başlamaktadır. Kenar blokları 11. *cuneusta* kısmen sökülerek duvara kapı söveleri yerleştirilmiştir. Bu kapı Geç Roma Döneminde gladyatör oyunları (*munera*) için *arenaya* çıkışı kapısı olarak yapılmış olabilir. Kenar blokları üzerinde yer yer görülen ince Horasan sıva ve kapının karışık, düzensiz taş ve tuğladan bir duvarla kapatılması da, daha sonra su oyunları için kenar duvarın yükseltildiğini, kapının örüldüğünü ve sıvandığını akla getirmektedir. Kenar blokları üzerinde ve üzerine Bizans duvarı gelmeyen yerlerde 230-240 cm. ara ile 22x30 cm. boyutunda yuvalar görülmektedir. Bu yuvaların *orkestrayı* çevreleyen korkuluğun babalarına ait olması mümkündür. Baba ve korkuluğa ait hiçbir parça bulunamamıştır. Kenar blokları altında devam eden 30 cm. yüksekliğindeki taban, 11 No.lu *cuneustaki* kapının sövesi hizasında, profili yana dönerek bitmektedir. Diğer uca ise birkaç taban taşı noksan olup nasıl ve nerede bittiği belli değildir.

Orkestra-cavea duvarında, tam merkezde, kenar bloklarında bir noksan vardır. Bu boşluk, birtakım dolgu malzemeleriyle kapatılmış ve üstü çimento bir harçla düzeltilmiş durumdaydı. 2001 yılında yapılan kazı sırasında dolgu kaldırılmış ve strüktür ortaya çıkarılmıştır. Dolgu malzemeleri arasında daha eski döneme ait (Hellenistik ?) kırık oturma sıraları ve frizler bulunmuştur. Bu dolgu 1971'de yapılan bir düzenleme midir? Ya da alt *caveanın* Roma Dönemine mi aittir? Anlaşılamamıştır. Bu çukur (91.65' kötü) bir kademe oluşturmaktadır. Bu kademede bir tarafta mermer bir söve vardır. Üzerindeki profil, kenar bloklarındaki profilin aynıdır. Diğer yandaki söve taşı bulunamamıştır. Kenar bloğu üzerinde açılan bir oyuk, merdiven basamağını andırmakta ise de, devamı yoktur. Bu söve *orkestraya* inen bir kapıya ait olabilir mi? Ne zaman yapılmıştır? Henüz çözülmemeyen konular arasındadır.

Alt *caveada* orta eksenin iki yanında 4-5 ve 7-8 No.lu *cuneusların* arasında iki merdiven, *orkestraya* kadar devam etmektedir. *Orkestra-cavea* arasındaki kenar blokları da bu çıkışlar için açılmış ve blokların alt ve üstündeki profiller düşey kenarlarda da çevrelenmiştir (İniş A ve İniş B). Bu çıkışlar yağmur suyu kanalıyla kesilmektedir. Tek örneği bulunan kanal kapak taşının burada hem kanalı örttüğü, hem de bir basamak oluşturarak *orkestraya* çıkışı sağladığı düşüncesindeyiz.

RESTORASYON

İşte bu bulguyu göstermek amacıyla mevcut kapak taşının profil ve ölçülerine sahip iki kapak taşı ve taşların oturtulması için *orkestra* tarafındaki kanal duvar taşları üzerine iki taban taşı yaptırılmıştır. Taban taşları sadece duvar taşı üzerine oturtulmuş, hiçbir kenet veya yapıştırıcı kullanılmamıştır. Alt kenarda yapılan küçük bir tırnak, taşın

kaymasını önlemektedir. Üzerine oturtulan kapak taşlarıyla iki noktadan *orkestraya* çıkış sağlanmıştır.

ORKESTRA-CAVEA DUVARI ÜST İLÂVELERİ

Kenar blokları üzerinde, daha önce kullanılmış büyük blok taşların bazen yatay, bazen dikey dizilmesiyle oluşturulan düzensiz bir duvar vardır. Yer yer çok küçük moloz taşlar ve tuğla parçalarıyla da bu duvar düzeltilmiştir. Çok zayıf bir harçla bağlanan molozlar zamanla kendiliğinden dökülmüştür. İlk bakışta bu duvarın malzeme ve işçilik bakımından (şapellerle de karşılaştırılarak) Bizans Döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Ancak duvarın da alttaki kenar bloklarıyla aynı türde Horasan harcı ile sıvanmış olması, duvarın sıva ile aynı tarihte veya daha önce yapıldığını gösterir. Eğer sıvanın arenanın su oyunları için düzenlendiğinde yapıldığını varsayarsak, duvar da aynı döneme ait olacaktır.

RESTORASYON

Her ne kadar geç döneme ait ve günümüzde Side Tiyatrosu'nun kullanıma açılması zorunluluğu dolayısıyla en ön sırada oturan seyircilerin görüşlerine engel de olsa, bu duvarın belirli bir dönemin fonksiyonuna göre yapıldığı için korunması gerekli bir öge olduğu kesindir ve konservasyon işlemleri yapılacaktır. Ziyaretçilerin *orkestraya* inişini engellemek, henüz kendileri için güvensiz olan bölgelere girişini önlemek amacıyla korkuluk yapılması gerekmektedir. Bunun için hazırlanan projeler daha önce sunulmuştur.

DİAZOMA

DÖŞEME

Diazoma, tiyatronun oturma kademelerini ikiye bölen bir sahanlık olarak bir uçtan diğerine devam eden dairesel bir alandır. 2001 yılında yapılan kazıda, son kalan A-B-C akslarında döşemesi ve sınırları ortaya çıkarılmıştır. Z aksında *diazoma*, üst *cavea* gibi yıkıktır. *Diazomanın* döşemesi daha çok 80 -100 cm. genişliğinde 20-25 cm. kalınlığında bir cins kum taşı ile kaplıdır. Kaplama dairesel olarak birbirine paralel 5 sıradan oluşmaktadır.

Diazoma döşemesinin bugün mevcut olan kaplaması *diazoma* alanının ancak %23'ünü içermektedir. Diğer taşların sökülüp alındığı anlaşılmaktadır.

KOTLAR

Mevcut döşeme kaplamasının kotları da bir uçtan diğerine değişim göstermektedir. A-B-C akslarında en yaygın kot 3.83 iken ortalarda 3.45-3.50'ye düşmekte R-Y akslarında 3.70'e yükselmektedir. Kotların bu değişimi sadece taşların yerinden oynatılması ile açıklanamaz. Ya *diazomanın* oturduğu strüktürde deformasyonlar olmuştur ya da inşası sırasında alttaki strüktüre bağlı olarak kotlar ayarlanamamıştır. Daha sonra açıklayacağımız üzere döşeme kaplamasına müdahale etmeyeceğimiz için bu kot farkları olduğu gibi kalacaktır.

SINIRLAR

Alt *cavea* oturma kademeleri 1971 yılındaki yanlış bir restorasyon sonucu söküldükten sonra doğru olarak yerine yerleştirilemediği için, alt *cavea* tarafında *diazoma* kaplamasının sınırı belli değildir.

Bu yüzden *diazoma* üzerine yerleştirildiğini sandığımız ve kırık da olsa örneği bulunan koltukların nerede yer aldığı da kesin değildir.

Diazoma döşemesi ile arkasındaki koridor (*ambulacrum*) arasında 120-140 cm. bir kot farkı nedeniyle koridor daha aşağıdadır. Tiyatronun seyirci sirkülasyonuna bağ-

li olarak koridordan hem *diazomaya* hem de diğer yönde üst *caveaya* çıkılmaktadır. *Diazomaya* çıkışların her akstan olup olmadığı tam kesin değildir. Bu konuya ışık tutacak yeni deliller aranmaya devam edilmektedir. A, B, V, Y, akslarından *diazomaya* çıkış olduğunu belirleyen öğeler vardır

Diazomanın diğer tarafında üst *caveaya* çıkan merdivenler bulunmaktaysa da, bu gün hiçbirisi yoktur. Ancak bazı izlerden merdivenlerin varlığı saptanabilmektedir. Hem alt *caveanın* üst oturma kademesinin yerini, hem de üst *caveaya* çıkan merdivenlerin konumunu belirlemek için daha derinlemesine bir araştırmaya ihtiyaç vardır. O nedenle *diazoma* döşemesini yenilemek gibi muhtemel izleri yok edebilecek bir uygulama yapılamaz. Ayrıca bu gün döşeme taşlarının ancak %23'ü mevcut olduğuna göre geri kalan % 77'sini yeniden kaplamak (malzemesi ne olursa olsun) restorasyon ilkelelerine aykırıdır.

KORİDOR (AMBULACRUM)

Tiyatroya D, H, L, P, U akslarından girilmektedir. Bu akslar, merdivenlerle tiyatroyu boydan boya dolanan *diazomaya* paralel bir koridora ulaşır. Koridordan hem *diazomaya* hem de üst *caveaya* çıkışlar vardır. Üst *caveaya* çıkışlar E, G, I, K, M, O, R, T akslarındandır. Bu merdivenler H, L, P tiyatroya giriş akslarının her iki yanındaki akslarda yer almakta ve basamaklar birinde solda, diğerinde sağdan başlamaktadır. D ve U akslarında ise merdivenler girişin sadece bir yanında vardır.

Merdiven başlangıcı için en iyi örnek G aksında olup iki basamak *in situ* görülebilmektedir. Buna göre basamak uzunlukları giderek azalmakta, dolayısıyla basamaklar, tablodaki D yönüne de dönmektedir. Böylece iki kenardan çıkış mümkün olmaktadır. Merdiven basamakları, sadece G aksında mevcuttur ve başka hiçbir aksta yoktur. Burada iki riht, bir basamak ölçüsü alınabilmektedir. Riht ölçüleri 22.5-23.5 cm arasında; basamak genişliği ise 27.5-29.5 cm arasındadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere, merdivenler çok harap durumda olduğundan sağlıklı ölçü almak mümkün değildir. Ayrıca merdiven genişliği, merdiven ile koridor arasında kalan B duvarının genişliği, D ölçüsü değişiklik göstermektedir. B duvarının yukarı yükselen A merdiven kolunun bir korkuluğu mu, yoksa tavana kadar yükselen bir duvar mı, olduğu anlaşılamamaktadır.

I aksında küçük bir parçasını bulduğumuz döşeme taşından, önce kareye yakın bir sahanlığa ulaşıldığını, sonra yön değiştirilip yükselerek duvarın içindeki bir başka sahanlığa varıldığını ve tekrar yön değiştirilip iki tonoz arasındaki duvar içinden devam edildiğini izliyoruz. Bu merdiven üst kat galerisine bir kapıyla açıldıktan sonra, yoluna devam etmekte, ancak tiyatronun üst bölümleri yıkıldığı için nerede sona erdiği bilinmemektedir. Tahminimiz üst *cavea* sonundaki bir *diazomaya* kadar ulaştığıdır. Böylece buradan aşağıya dağılım mümkün olmaktadır.

Merdiven B duvarına kadar uzanan bir tonoz üzerine oturmakta, tonozun bir ucu koridordan kemer olarak görünmektedir. B duvarı aslında bu kemeri örtmektedir. I aksında durum diğerlerinden farklı tonoz, B duvarını da içine alıp koridora kadar devam etmektedir.

I aksındaki bu değişikliğin nedeni anlaşılamamıştır. Merdiveni taşıyan tonoz diğer yanda merdiven ile alt kat dükkânları arasındaki duvarı da taşımaktadır.

Koridor döşemesi özellikle G, E, O, N, V akslarında görülebilmektedir. Yine de döşeme taşları çok az mevcut olduğundan, koridor alanının %9'unu kaplamaktadır. Mevcut döşeme kotları da değişken olmakla beraber, *diazoma* kotlarından daha karardır. Kotlar 2.17-2.42 arasında değişmekle birlikte, yine de kotların en çok görüldüğü yükselti 2.20 civarındadır. Döşeme taşlarının cinsi *diazoma* ile aynıdır. Koridor döşemesi B ve Y akslarındaki yüksek tonozlardan dolayı her iki ucta yükselmektedir. V'den Y'ye çıkan basamaklar açıkça görülürken C'den B'ye çıkanlar kazısı yapılmadığından, belirgin değildir.

ÜST CAVEA

Üst *cavea*, tümüyle eğimli tonozlar üzerine oturtulmuş basamaklardan oluşmaktadır. Side Tiyatrosu'nun bu özelliği daha çok batıdaki Roma tiyatrolarında görülmektedir. Side Tiyatrosu'nun dış kısımları yıkılmış olduğundan, oturma basamaklarının nerede ve nasıl bittiği anlaşılamamaktadır. Ancak ikinci bir *diazoma*sı ve belki de bir portığı olduğu düşünülebilir. Üst *cavea*ya ulaşım, *diazomada* bu gün izlerini saptayabildiğimiz merdivenlerle ayrıca *diazoma* arkasında yer alan koridordan (*ambulacrum*) D, H, L, P, U akslarında bulunan merdivenlerle sağlandığı bellidir. Ancak izlerin yetersiz olmasından dolayı biçimi ve detayları henüz kesinleşmemiştir. Üst *cavea*da alttaki gibi 29 oturma sırası olması mümkündür. Bugün ancak 11-22 oturma sırası sayılabilmektedir. Üst *cavea*, 24 *cuneusa* ayrılmıştır. *Cuneus*ların arasında merdivenler bulunur. A aksında oturma sırası bir merdivenle sona ermektedir. Bugün Z aksı tümüyle çökmüş olduğundan bu merdiven belli değilse de simetriği olduğu kabul edilebilir. Tam orta ekseninde (L aksı) 12-13 No.lu *cuneus*ların arasındaki merdiven, 13. oturma sırasından sonra bırakılmış iki oturma sıralık bir boşluğu iki yandan dolandıktan sonra tekrar birleşerek yükselmeğe devam eder. Bu boşluk, üst galeriye açılmaktadır. Üst *cavea* ile üst galeri arasında bir merdiven bağlantısı olmalıdır. Bu konu, üst galeri kotu rölöve çalışmaları yapıldıktan sonra incelenebilecektir.

OTURMA SIRALARI

Üst *cavea*nın oturma sıraları da alt *cavea* ölçülerindedir. Oturma yüksekliği 40-41 cm., oturma sırası derinliği 80-81 cm.dir. Oturma sırasının önden 35 cm'lik kısmı, arkadaki bölümden 1 cm. kadar yüksek ve esas oturma kısmıdır. Arkada kalan bölüm ise geçiş ve üst sırada oturanın ayağını koyduğu kısımdır. Merdiven kenarlarında basamaklar, bütün antik tiyatrolarda izlendiği gibi aslan ayakları ile biter.

Oturma sıralarında kırılıp yok olmuş, tamamen kaybolmuş parçalar, çatlaklar, yüzeysel bozulmalar ve kaymalar mevcuttur. Kaymalar tek taşta görüldüğü gibi, sıralar halinde de izlenmektedir. Bütün *cuneus*lardan birer kesit alınarak oturma sıralarının kayma durumları tespit edilmiştir. Kaymayı tam olarak göstermek amacıyla kottaki değişimler esas alınarak basamaklar tam olarak çizilmiştir.

MERDİVENLER

Merdivenler oturma sıralarına birer basamak oyularak oluşturulmuştur. Böylece her oturma sırasına iki riht ve iki basamak rastlamaktadır. Merdiven basamağı, bazen oturma sırasının ortasına, bazen bir kenarına, bazen de diğer kenarına oyulmuştur. Oturma sırasındaki birinci merdiven basamağının riht yüzeyi düşey, ikinci basamağın riht yüzeyi ise 4 cm.lik düz bir alından (asaba) sonra oturma sırasının profiline uyarak devam etmektedir.

Merdivenlerde de oturma sırasına bağlı olarak kaymalar ayrıca kırıklar, kopuklar, yüzey bozulmaları vardır. Bütün merdivenlerden birer kesit alınarak kayma durumları tespit edilmiştir. Kaymayı tam olarak göstermek amacıyla kottaki değişimler esas alınarak basamaklar tam olarak çizilmiştir.

RESTORASYONA HAZIRLIK

Daha önce de söylediğimiz gibi tiyatronun dış bölümünün üst kısmı çepeçevre çökmüş durumdadır. Bu çöküntü deprem gibi önemli ve geçerli bir nedene dayansa da, yapının bu bölümlerinde bir statik-mukavemet hatası olduğu kesindir. Eski dönemlerde statik ve mukavemet hesapları yapmak mümkün olmadığından, mimarlar ancak ampirik dediğimiz mevcut yapıları inceleyerek onların zaman içinde nasıl etkiler aldığını, dayanıklı veya dayanıksız olduğu durumları, ana taşıyıcı ve elemanlarını inceleyerek, açıklık ve yüklerle göre irdeliyor ve tasarladıkları yapıların güvenli olmaları için ne gibi ölçü ve kesitlerde olması gerektiğine karar veriyorlardı. Kesit tayini için belki bazı pra-

tik geometrik çizimlere de baş vuruyorlardı. Side Tiyatrosu'nun tasarımında, dış üst bölümlerin dayanıklılığı herhangi bir nedenle sağlanamamış ve bu bölümler yıkılmıştır. Bu yıkılma sırasında bazı ayakların ve bu ayaklara uzanan konik tonozların dış galerideki bölümleri de yıkılmış, yıkılmayan kısımlarda ise önemli çatlak ve oturmalar olmuştur.

Bu deformasyonlar sonucunda üst caveanın oturma sıraları tümüyle yerinden oynamış, sıralar arasında aralıklar meydana gelmiştir. Bu aralıklardan giren yağmur suları, yan yana gelen konik tonozların aralarındaki boşlukları ve oturma sıralarıyla tonozlar arasında kalan boşlukları dolduran küçük moloz taşların harcının bozulmasına, dolayısıyla boşluklar oluşmasına, dolgu malzemesinin kaymasına ve üstündeki sıraları da tekrar kaydırmasına, ayrıca oluşan boşluklarda su birikmesine neden olmaktadır. Biriken bu sular yaz aylarında bile rutubetin devamını sağlamaktadır. Böylece, suya bağlı bozulmalar, tuzlanmalar, taşıyıcı bünyenin zayıflamasına ve diğer statikle ilgili sorunlarla beraber tonozların yer yer çatlama, kayma ve çökmelerine neden olmaktadır. İlk iş olarak statik sorunların ne olduğunun anlaşılmasına ve ona göre sağlamlaştırma işlemlerine, sonra da üst cavea sıralarının düzgün olarak oturtulmasına ve derzlerden su geçmeyecek şekilde bir izolasyona ihtiyaç vardır.

Şu anda üst cavea için bir müdahalede bulunamıyoruz. Bunun bir nedeni bu müdahaleden önce cavea altındaki tonozların stabilitesinin henüz sağlanamamasıdır. Bu iş için kapsamlı bir araştırma yapılması gereklidir. Yapının strüktürel olarak hangi etkiler altında kaldığı ve davranış biçimi uzmanlar tarafından incelenmeli, eğer devam eden etkenler varsa, durdurulması için çareler aranmalı ve ondan sonra da strüktürel takviyelere başlanmalıdır.

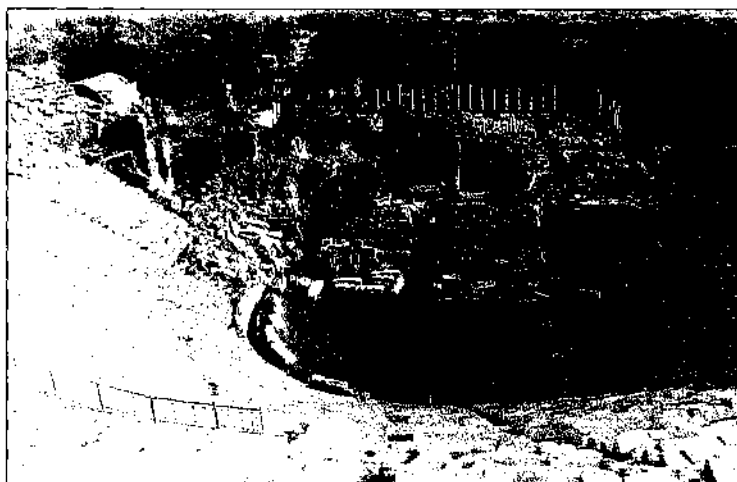
Bu amaçla bir an önce statik, strüktür, malzeme, zemin mekaniği, deprem konularında uzman kişilerle yerinde bir inceleme sonucu bir sempozyum yapılmasını öneriyoruz.

KAZI BULUNTULARININ DEPOLANMASI

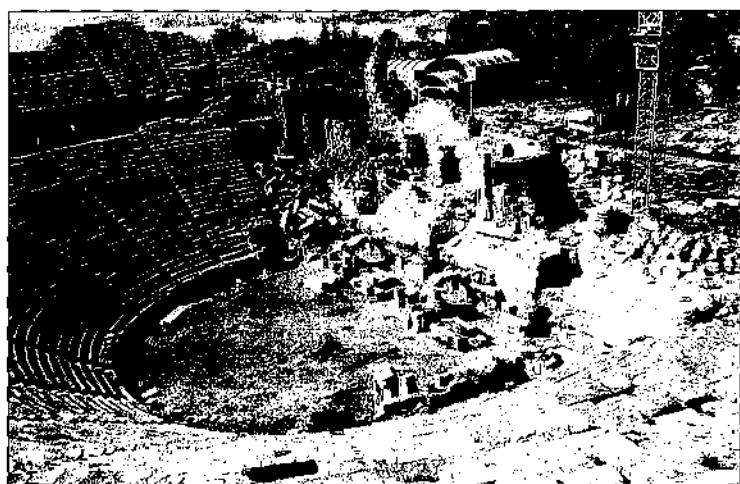
Tüm çalışma alanından toplanan çanak çömlek, kiremit, işlenmiş küçük mermer parçaların ilk ayırımları yapıldıktan sonra tiyatronun dış galerisinde (F) mekânına depolanmıştır. Ayrıca, sahne binası altındaki 4 No.lu mekâna, sahne binasına ait bezemeli mermer parçalar, çanak çömlek parçaları, mozaik parçaları depolanmıştır.

Side Tiyatrosu'nun turistik yaşama en kısa sürede katılması isteğinin yarattığı baskı, bu yapıda onarımın özel niteliğinin zaman zaman göz ardı edilmesine neden olmaktadır. 1971 yılında tiyatrodaki ihale yoluyla yapılan onarımda bilimsel olmayan bir yaklaşımla özgün plâni bozulmuştur. Değerli hocamız Prof. Dr. Arif Müfit Mansel, Side kitabında o yıllarda yapılan onarımı 'tahribat' olarak değerlendirmiştir.

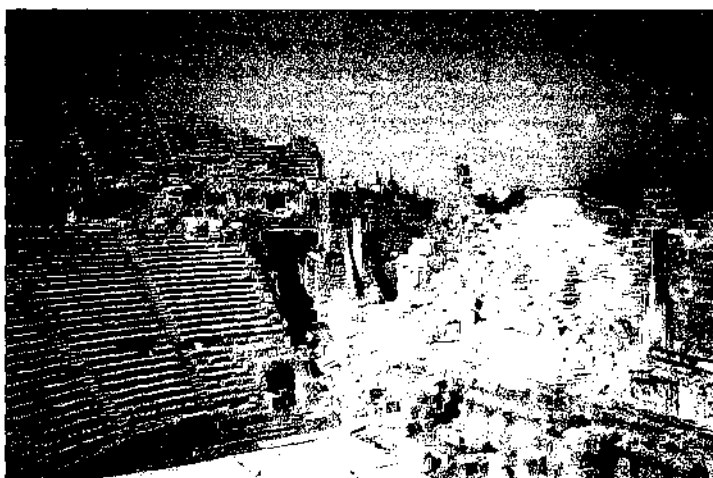
Böyle önemli bir yapının onarımı uygulama öncesi ayrıntılı ve çok yönlü çalışmalar gerektirir. Bu kapsamda restorasyon kararları; arkeoloji, mühendislik, restorasyon, malzeme bilgisi gibi disiplinlerden seçilecek uzmanlarca tartışıldıktan sonra alınmalıdır. Kazısı hâlâ devam eden bu yapıda nihai onarım kararlarından çok, mevcudu koruma, sağlamlaştırma çalışmalarının yapılmasının daha doğru olacağı kanısındayım.

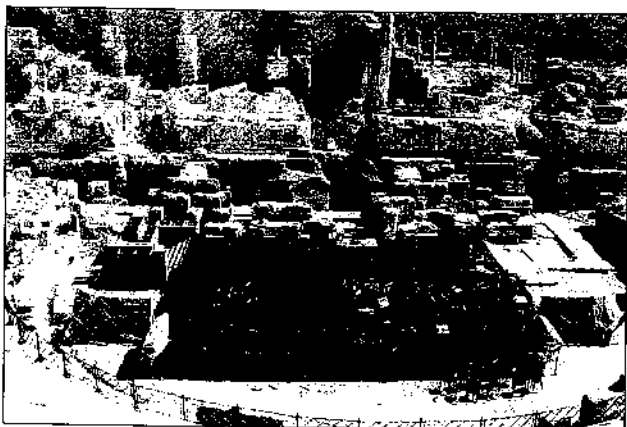
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

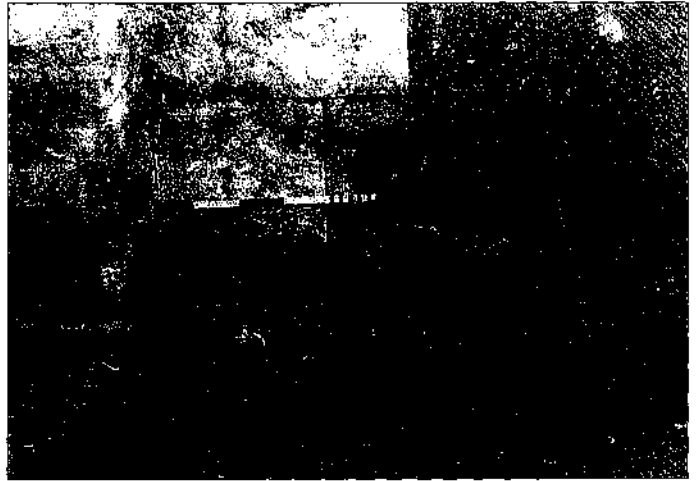
Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

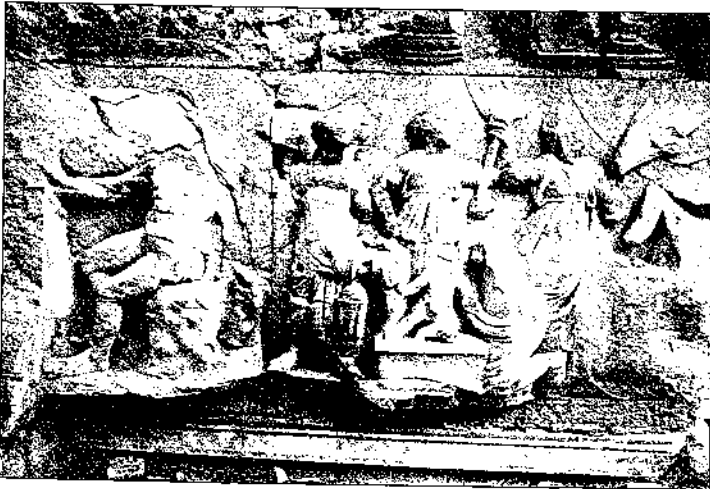
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

ENEZ (AİNOS) 2001 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Sait BAŞARAN*

Enez (Ainos) kazısı 2001 yılı çalışmaları 15 Temmuz- 05 Eylül 2001 tarihlerinde gerçekleştirildi¹. Çalışma alanlarımız kale içinde, Meriç açmasında, Taşaltı Nekropolü'nde, şehir dışında Çakıllık mevkiinde gerçekleştirilmiş, ayrıca Aya Sofya Kilisesi'nin (Fatih Camii) kalem işi ve freskoları ile limanın kuzey mendireği üzerinde yer alan kullenin doğu duvarının restorasyonu yapılmıştır.

Kale İçi 4 ad Açması

Bu yıl kalede yapılan çalışmalar, mahzenler ile doğusundaki sur duvarı arasında kalan alanda gerçekleştirildi. 1999 yılında yerli kayanın düzeyine değin molozdan temizlenen 4 ac açması ile 2000 yılında küçük bir kesiminde çalışılan 4 ad açmalarında saptadığımız mimari kalıntıların uzantılarını ortaya çıkarmak ve diğer mekânlar ile olan ilişkilerini saptamak çalışmalarımızın en önemli bölümünü oluşturmıştır². Çalışmalarımız, kazı başlangıcında alanın tüm yüzeyinde Roma Dönemi katına kadar devam etmiş, ancak açmanın çok büyük olması (60 m²) ve derinleşmesi sonucunda, çıkan toprağın açma dışına taşınmasında sorunların yaşanması üzerine, derinleştirme çalışmaları açmanın güney kesiminde 30 m² lik alanda yoğunlaştırılmıştır (Resim: 1).

Açmada toprak yüzeyinin 0.50 m. altında, 2000 yılı kazıları sırasında ortaya çıkarılan çöp/fosseptik çukurun kuzeyinde, 2.67x1.70 m. boyutlarında dikdörtgen plânlı başka bir mekân bulunmuştur. Tek sıra taştan yapılmış olan bu kalıntı ile çöp çukurun-

* Prof. Dr. Sait BAŞARAN, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, Fen PTT-İstanbul/TÜRKİYE. E-mail: basarans @ istanbul.edu.tr

1 İstanbul Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Kemal Alemdaroğlu, bölgede yaptığımız arkeolojik kazı ve araştırmalar için Enez'de kazı evi ve araştırma merkezi yaptırmak üzere, T. C. Maliye Bakanlığı Millî Emlak Genel Müdürlüğü'nden 15.000 m² araziyi İstanbul Üniversitesi'ne tahsis ettirmiştir. Bu girişiminden ve arkeolojiye gösterdiği ilgiden dolayı sayın rektörümüze şükran duygularımı sunmayı zevkli bir görev bilirim. 2001 yılı Enez (Ainos) kazısı ve onarım çalışmalarına sağladıkları desteklerden ötürü, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu'na (Proje No. 1589/30042001) Sanatçı Arkeolog Candan Erçetin'e, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu'na, Grafis Yayıncılığın sahibi kazı üyemiz Arkeolog Özdemir Korkmaz'a teşekkürlerimizi sunarız. Kazı çalışmalarına Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Taner Tarhan (Çevre Düzenleme Projesi Danışmanı olarak), Kültür Bakanlığı temsilcisi Konya Mevlânâ Müzesi'nden Dr. Naci Bakırçı, Foto Uzmanı Selâmet Taşkın, Araş. Gör. Banu Uçar, Ufuk Kocabaş, Gürkan Engin, Restoratör Ebru Memiş, ayrıca Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü ile Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü'nden yirmi iki öğrenci katılmıştır. Kazıda görev alanların tümüne özverili çalışmalarından dolayı şükranlarımı sunarım. Kazı ekibinin konaklama ve işesinde yardımlarını gördüğümüz İstanbul Üniversitesi Enez Sosyal Tesisleri Müdürü Namık Kaya'ya ve kampın diğer sorumlularıyla çalışanlarına teşekkür borçluyuz.

Ayrıca, Enez Belediyesi Başkanı Sayın Abdullah Bostancı'ya kazı çalışmaları süresince bize sağladığı ağır iş araçları ve yardımlardan dolayı teşekkür ederiz.

Kazı çalışmaları süresince, Enez'deki İstanbul Üniversitesi Sosyal Tesisleri'nde üniversitemizin mensupları ile Enezlilere, Enez'in tarihi ve arkeolojisine ilişkin dört ayrı slayt gösterisi ve konferans verilmiş, kazı ve çalışma alanları gezdirilerek bölgenin arkeolojisi tanıtılmıştır.

2 S. Başaran 2000b, 405 vd.; 2001,371 vd. Res.1-4; 2001 a, 373 vd.,Res.1-2; 1996,105 vd. res.4.

da 18. ve 19. yüzyıllara ait Osmanlı ve Avrupa malı tüme yakın ya da kırık küçük parçalar biçiminde sırlı ve sırsız keramik parçalara, üç ayaklara ve bol miktarda deniz kabuklarına rastlandı. Belgeleme işlemlerinden sonra kaldırılan bu tabakanın altında, açmanın kuzeyinde 0.50 m. kalınlığında, 8.77 m. uzunluğunda doğu-batı yönünde uzanan bir duvar kalıntısı ortaya çıkarıldı. Geç dönemdeki yapılaşma nedeniyle tahribata uğramış olan bu duvarın kuzeydoğu köşesi ile sur duvarı arasında kalan alanda 1.45 ile 1.65 m.ler arasındaki derinliklerde üç ayrı mezar tespit edildi.

Bir numaralı mezar, 25x86 cm. ölçülerinde, yan duvarları tek sıra taştan yapılmıştır ve üst tarafı iki kiremit kapak ile kapatılmıştır. Mezarda, kafatasları güney tarafında olan iki iskelet bulunmuştur. Mezarın kaldırılmasından sonra yapılan seviye inme çalışmaları sırasında, 1. mezarın 40 cm. altında, 28x83 cm. ölçülerinde ikinci mezara rastlandı. Yan duvarları tek sıra taş dizisi ile yapılmış olan bu mezarın üstünde dört adet kiremit kapak bulunmuştur. Aynı tabaka içinde bulunan üçüncü mezar, ikinci mezarın batısında ve aynı doğrultuda ortaya çıkarılmıştır. Ortaçağa ait kültür tabakası içinde yer alan bu mezarlardan herhangi bir buluntu ele geçirilmemiştir.

Mezarların kaldırılmasından sonra yapılan seviye inme çalışmaları sırasında 2.60 m. derinlikte, doğu-batı yönünde uzanan dikdörtgen plânlı bir mekânın kuzey ile güney duvarlarına ait kalıntılar ortaya çıkarıldı. Aynı mekânın batısını sınırlayan duvar ise, 1982 yılı çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılmış, ancak daha sonraki yıllarda doğanın tahribatına dayanmayarak yıkılmıştır. Mevcut uzunlukları 3.87 m, kalınlıkları 0.58 m. olan taş duvarların iç kısımları kireç harçlı ve beyaz badanalıdır. Roma Döneminin karakteristik mimarî özelliklerini yansıtan bu duvarlar, dikdörtgen plânlı mekânın ortasında ve sur ile birleştikleri doğu kısımda payandalar ile desteklenmiştir. Açmanın kuzey-doğu köşesine rastlayan kale duvarında çevresi çift sıra tuğla ile örülmüş bir tonozlu niş ya da başka bir mekâna açılan kapı aralığı izlenmiştir. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi, açmanın derinleşmesiyle ortaya çıkarılan toprağın dışarı taşınmasının sorun yaratmaya başlaması üzerine, derinleştirme çalışmamız yalnızca payandalı duvarın güneyinde yerli kaya düzeyine kadar devam etti (Resim: 2).

Güney kesimde yapılan seviye inme çalışmaları sırasında açmanın doğu tarafında yer alan sur duvarının batıya bakan yüzündeki taşların yerlerinden sökülerek sur duvarı içinde düzenli olmayan büyük bir mekân oluşturulduğu görüldü. Mekânın ön tarafı, 25 cm kalınlığında kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir duvar ile kapatılmıştır. Mekân içinden ve batı kesiminden dağınık vaziyette insan iskeletlerine ait kemikler bulunmuştur. Hiçbir buluntunun yer almadığı bu mekânın Geç Bizans ya da Ortaçağda gömü için kullanıldığı anlaşılmıştır (Resim: 2).

Açmanın ortasına rastlayan alanda, Roma Dönemine ait tabakadan başlayarak ana kaya seviyesine kadar uzanan 1.30 m. çapında bir kil havuzunun yer aldığı görüldü. Bizans ya da Ortaçağda kullanılmak üzere hazırlandığı sanılan bu kil havuzunun, açmanın çevresinde bulunması gereken çömlek üretim atölyelerine hizmet verdiği sanılmaktadır. Ayrıca, açmanın bu kesiminde, aynı dönemlere ait tabakalarda çok miktarda üç ayaklara ve kil cürufuna rastlanmıştır. Söz konusu buluntular ve önceki yıllarda gün ışığına çıkarılmış olan fırın kalıntıları ile fırınlara ilişkin malzemeler, Enez'de en eski dönemlerden itibaren başlayan çömlekçilik geleneğinin varlığını göstermektedir³.

Yukarıda görüldüğü gibi, bir bölümü yerli kaya seviyesine kadar (6.30 m.) temizlenen açmada, Osmanlı, Ortaçağ, Bizans ve Grek Dönemlerine ait olan tabakalar saptanmıştır.

Açmanın yüzeyinde yer alan Osmanlı kültür tabakası ile bunun altındaki Ortaçağ ve Bizans Dönemlerine ait tabakalarda bol miktarda çeşitli pişmiş toprak örnekler ele geçirildi. Gün ışığına çıkarılan eserlerden çukur kâseler, yayvan tabaklar ve kadeh parçalarından oluşan grup oldukça dikkat çekicidir.

3 Enez'de ortaya çıkarılan çömlekçilik ve fırınlara ilişkin kalıntılar için Bkz. S. Başaran 2000, 258.

Buluntular⁴ (Osmanlı Dönemi)

1. *Desenli çukur çabaklar:* Enez'de çoğu kez toprak yüzeyinde kırık parçalar halinde veya açmaların toprak yüzeyine yakın Osmanlı Çağına ait tabakalarda en çok karşılaştığımız örneklerdir. Bu tür tabakların en önemli özellikleri, dışa dönük düz ağızları ve çorba tabağı şeklinde derin yapılmış olmalarıdır. Gövdeleri dışa açılarak yayvan şekil aldıktan sonra dibine doğru daralmakta ve dipte halka kaide yapmaktadır. Bu gruba giren tabakların çapları genellikle 22-28 cm. arasında değişmektedir. Kiremit renkli kaba hamur üzerine krem veya kirli beyaz renklerle astarlanmış olan tabakların ortasına ve kenarlarına, fırça darbeleriyle desenler yapılarak şeffaf bir sırta sırlanmıştır. Enez'de ele geçirilen bu tip tabakların ortasında yer alan desenler bütün yüzeyi kaplayacak biçimdedir. Desenler, genellikle kobalt mavisıyla yapılmış soyut rozet ve bitkisel motiflerinden oluşmaktadır. Merkezde yer alan motiflerin çevresine fırça darbeleriyle işlenmiş irili ufaklı benekler ve fistolu kenar yapılmıştır. Tabakların geniş olan kenar bordürleri, Çanakkale tabaklarına özgü olan kafes desenleriyle süslüdür. Kobalt mavisi kullanılarak yapılan kafes motifi, kumeler şeklinde belirli aralıklarla yerleştirilmiştir. Burada birkaç örneğini verdiğimiz tabaklar, gerek desen gerek motif ve biçim bakımından tümüyle Çanakkale tabaklarıyla benzeştiklerinden bunların Çanakkale'den ithal edilmiş olmaları büyük bir olasılıktır. Değişik desenlerin süslediği bu gruba giren eserler 18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir⁵.

3. Desensiz Sırlı Tabaklar

Enez kazılarında ele geçirilen buluntular arasında, yayvan düz kaideli veya çukur halka dipli tabaklar da oldukça fazla sayıda ele geçirilmiştir. Ağız çapları 12- 28 cm. arasında değişen bu tabaklar, form ve renk bakımından kendi içinde birkaç gruba ayrılırlar. Bunlar arasında bulunan en yaygın olan grup, çukur gövdeli, küçük kaideli ve dik ağız kenarlı olanlardır. Tabaklar, ince kum ve mika katkılı devetüyü renk hamurludur. Bunlar, beyaz astarlı saydam sırlıdır. Astar ve sır genel olarak tabağın yalnızca iç kısmında ve ağız kenarının dışında bant şeklinde yapılmış olmakla birlikte, kimilerinin dış yüzeyi ayak hizasına kadar astarlı ve sırlıdır.

Aynı gruba giren diğer bir grup tabak form bakımından diğerleriyle benzeşmelerine rağmen, renk ve sırlama prensipleri bakımından farklı özellikler gösterir. Bunlar genel olarak koyu yeşil veya koyu kahverengi boyalı, saydam sırlıdır. Bu gruba giren başka bir tabak çeşidi ise, kaba kırmızı hamurlu, yayvan ve dışa dönük ağızlılardan oluşmaktadır. Bazılarının ağız kenarları fisto şeklinde dilimlere ayrılmıştır. Koyu yeşil renkli, saydam sırlı olan bu eserler diğerlerinden daha özenli işçilik gösterirler.

4. Çukur Kâseler

Bu yıl ortaya çıkarılan buluntular arasında tüme yakın üç kâse yer almaktadır. Ağız çapları 16-20 cm., yükseklikleri 6 veya 7 cm. dip çapları ise 7-8 cm. ölçüleri arasında değişmekte olan bu kâselerin hamuru kırmızı renkli, ince kum katkılıdır. Kirli beyaz renk astar üzerine iç kısımların tümü ile dış kısımda ise yalnızca ağız kenarı ince veya kalın bir bant biçiminde kahverengi, açık ve koyu yeşil renklerle boyandıktan sonra sırlanmıştır.

Açmada, Osmanlı Dönemine ait buluntuların yanı sıra, Bizans Döneminin çeşitli evrelerine ait değişik pişmiş toprak eserler oldukça fazla miktarda ele geçirildi. Bunların iç ve dış kısımları astarlı, açık ve koyu yeşil veya sarımsı yeşil renk tonlarıyla boyanmış ve saydam sırta kaplanmıştır. Çanak çömleklerin iç ve dış yüzeylerinde, *sgraf-fito* ve kazıma tekniği kullanılarak yapılmış çeşitli dekoratif süslemeler yer almaktadır.

4 Burada yalnızca ilginç özellikler taşıyan seçme eserlere yer verilecektir.

5 Krş. G.Öney 1971,(3 vdd); diğer örnekler için Bkz.: Aynı yazar 1991,103-115, (104) Res.3.

Yapılan kazılardan bugüne değin ele geçirilen Bizans Dönemi keramikleri gerek işçilik gerekse dekor zenginliği ve çeşitliliği bakımından Enez'in kaliteli örneklerle sahip olduğunu göstermektedir⁶.

Aynı kültür tabakası içinde bronzdan yapılmış iki ayrı kolye parçası ele geçirilmiştir. İlgi çekici olan bu kolyeler haç motifi biçiminde yapılmıştır (Resim: 3).

Kale'de yer alan Roma tabakası şu ana değin yapılan bütün açmalarda ince bir katman biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, Roma Çağında kalenin içindeki yerleşimin zayıf olduğunu göstermektedir. Buna rağmen IV ad açmasının güney kesiminde yapılan kazı sırasında bu döneme ait mutfak malları ile IV. yüzyıla tarihlenen bakır sikkeler gibi ilginç buluntular ele geçirilmiştir.

Kalede bugüne dek yapılan çalışmalar sonucunda ana kayanın düzeltilerek içinde ve üzerinde birtakım mekânların oluşturulduğu anlaşılmıştır. Daha önce yaptığımız çalışmalarda saptadığımız gibi, düzeltilen ana kayanın üzerindeki dolgu molozu içinde çoğu kez el veya çark ile biçimlendirilmiş koyu gri tek renkli çömleklerle karşılaşmıştır. 4 ad açmasının tabanındaki dolgu toprağı içinde de, karşımıza çıkarılan bu gruba ait çömlerlerin bir kısmı iyi perdahlı bezemesiz, diğer bir kısmının üzerinde ise, kazıma yöntemi ile yapılmış dalgali hatlar veya çizgi bezekler bulunmaktadır⁷.

Enez'in çeşitli yerlerinde yaptığımız kazılarda süsleme öğeleri, yapım teknolojisi ve üretildiği hammaddeleriyle bugüne değin gün ışığına çıkarılan ve çağdaşlarından farklı özellikler gösteren bir keramik grubu ile karşılaşmaktayız. Bu gruba giren çömlerlerin büyük bir bölümü, kırılı beyaz zemin üzerine doğu kökenli hayvansal veya bitkisel motiflerin betimleri ile süslenmiştir. Diğer bir kısmında ise, pembemsi beyaz zemin üzerine kırmızı ve bordonun değişik tonlarıyla aynı özellikleri gösteren betimlere yer verilmiştir. Aynı ayrı frizlerde genel olarak sıra halinde otlayan yaban keçileri, aslanlar, kuşlar, bitkisel motifler ve rozetler kullanılmıştır. Bazı çömlerlerden özellikle tabaklar, yalnızca bitkisel motifler veya kalın ve ince renkli bant kuşakları ile bezelidir. Enez'de yaygın olarak ortaya çıkarılan bu tür eserlerin ağız kenarları ile friz kuşakları arasında ayırıcı motif olarak genellikle ince ve kalın bant kuşakları bırakılmıştır. Siyah kalın bantların ortası çoğunlukla merdiven motifi şeridi biçiminde belirli aralıklarla periyodik olarak tekrarlanan zemin renginde bırakılmış karecikler ve bunların ortasında fırça ile yapılmış siyah ya da kahverengi noktalar yer almaktadır⁸. Enez'de ortaya çıkarılan bu tür keramiklerin üzerinde yer alan *lotos* motifi diğer merkezlerde bulunanlardan farklı biçimde ve daha özenli işlenmiştir (Resim: 4). Buradaki lotoslar boyandıktan sonra çevreleri ince bir çizgiyle çizilerek gölge yapılmaya çalışılmıştır. Lotos yapraklarının uçları genellikle iki yana doğru yay biçiminde gerilmekte ve yanında yer alan diğer yaprağın ucuyla birleşmektedir. İki yaprak arasında ortada bir filiz ve onun üzerinde, boşluklarda doldurma motifi olarak kullanılan rozetlerin yarısı bir motifle doldurulmaktadır. Lotos ve rozetlerin yapımında mor, kahverengi ve kırmızının değişik tonları kullanılarak kompozisyona canlılık kazandırılmıştır. Değişik bezeme üsluplarıyla İonia, Aiolia ve adalarda yaygın olan ve çoğu kez "Yaban Keçiler" veya "Fikellura" olarak tanımlanan söz konusu keramik grubu, Enez'de farklı motif ve teknoloji ile çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Enez içinde özellikle Akropol Tepesi (kale), Killik Tepesi'nin güneydoğu yamaç, Taşaltı yamaç ve Enez'in 1.5 km. doğusunda yer alan Küçük Sancaktepe ve ya Çakıllık mevkiinin doğusundaki yamaçta bulunan bu eserlerin bir ya da birkaç değişik atölyenin üretimi oldukları sanılmaktadır. Bu konuda araştırma yapan Lemou⁹, söz konusu eserlerin Khios adasından gelen bir usta tarafından Maronea, Ainos, Thasos

6 E.Parman 1996, 391-414.

7 S. Başaran 1966, 108 vd., not 11.

8 Enez'de ele geçirilen bitkisel ve hayvansal betimli tabaklarda çok yaygın olarak kullanılmıştır. Bazı örnekler için Bk.A.Erzen 1984, Res.17; 1988,Res. 3; A.Erzen-S.Başaran 1990 Res.3-4; S.Başaran 2001, Res. 9; En yaygın olduğu dönem, M.Ö.7.yüzyılın sonu 6. yüzyılın başlarıdır. Ayrıntı için Bkz. Samos VI 1, 40 vd. şekil 51-55, lev. 1 no 7, 24 no 189; 27 no 204; 29 no 216. Ayrıca Bkz. A.A. Lemou 1992, 168 şekil 9, Res. 5.

9 A.A.Lemou 1992, 157-173.

veya Kavala'da üretilmiş olabileceklerini önermektedir. Bu gruba giren çömlekler M.Ö. 625-575 yıllarına tarihlendirilmektedir¹⁰.

Kalede yaptığımız açmanın Arkaik Döneme ait olan tabakasında yine Oryantali-zan Dönemine ait olan başka bir keramik grubu gün ışığına çıkarılmıştır. Bu gruba gi-ren keramikler üzerindeki betimler, kiremit veya bej renk zemin üzerine siyah figür tek-niğiyle insan, aslan, boğa, siren, kentaurus gibi değişik yaratıklardan oluşmaktadır. Bu-rada sunacağımız iki eser söz konusu döneme iyi birer örnek oluşturur. Büyük bir çöm-leğe ait olduğu anlaşılan keramik parçası üzerinde görülen bir aslan betimlemesi yapılmıştır. Aslanın sağ kalçası üzerinde kuyruk hizasından başlayarak aşağıya doğru ge-niş bir bant biçiminde bordo renk ve ayırıcı motif olarak kazıma yöntemiyle yapılmış çizgiler kullanılmıştır. Boş alanlar, siyah oval noktalarla doldurulmuştur. Başka bir ör-nekte ise, yine kiremit renkli zemin üzerine siyah figür tekniği ile karşılıklı duran iki as-lanın betimi yer almaktadır. Profilden ağız açık, dil dışarıda gösterilen aslanların yele-leri ve yüz hatları kazıma yöntemiyle şekillendirilip omuzları ise bordo ile renklendiril-miştir. Aslanların arasında dörtlü bir rozet ve etrafında dört damla motifi yer almakta-dır¹¹. Çömlekler üzerinde yer alan mor renk uygulaması Erken Korinth¹² kırmızı ise, Or-ta Korinth Döneminde kullanılmıştır¹³ (Resim: 5, 6).

Kaledeki çalışmalarımızda başlangıçtan itibaren değişik formları ve süsleme bi-çimleriyle ayrı bir çömlekler grubu dikkatimizi çekmiştir. Bu çömlek grubu içinde kapak-li sahan, tencere ya da küpçükler önemli yer tutmaktadır. Söz konusu çömlekler biçim ve bezeme bakımından birbiriyle benzeşmekle birlikte, kulplarında belirgin değişiklikler görülür.

Burada örnek olarak sunduğumuz eser geniş ağızlı, geniş karınlı dibe doğru da-ralan ve küçük bir kaide yapan bir küpçüktür. Omuz üzerinden ağız kenarına doğru küpçüğün gövdesine yapışık vaziyette yükselen kulp, âdeta dışa taşkın ağız kenarını alttan destekler durumundadır. Dışa taşkın ağızın iç ve dış kenarları şerit biçiminde kı-rımızı boya ile boyandıktan sonra şeritlerin arası belirli aralıklarla aynı boya kullanılarak çapraz şeritlerle birleştirilmiştir. Çömleğin omuz, karın ve dibe yakın kısımları da, kı-rımızı renk boya kullanılarak dalgalı veya düz şeritlerle süslenmiştir. Ayrıca çömleğin iç kısımları , dışında olduğu gibi, aynı boya ve motiflerle dekore edilmiştir. Enez'de Grek Dönemine ait tabakada sıklıkla rastlanan yapışık kulplu bu çömlekler Trakya'nın diğer merkezlerinde çok seyrek de olsa rastlanmaktadır. Çömleklerin biçim ve üzerinde yer alan dekorlar, bunların M.Ö. VI. yüzyılın sonu ile IV.yüzyıllar arasına tarihlenmelerini gerekli kılmaktadır¹⁴.

Enez, M.Ö. 6.yüzyılın başlarından itibaren Attika etkisinde kalarak bir taraftan eserler üretmiş, diğer taraftan eser ithal etmiş büyük bir kültür ve ticaret merkezi konu-munda idi. Kale (Akropol)deki kazılar sırasında her biri döneminin en güzel yapıtları arasında yer aldığı anlaşılan buluntular ortaya çıkmaktadır. Bu buluntular arasında yer alan ve *hydria* ya da *amphoraya* ait boyun ve omuz parçaları üzerinde siyah figür tek-niği ile yapılmış çok alımlı motifler bulunmaktadır. Boyun parçası üzerinde ortadaki zin-cire bağlı olarak biri yukarıda diğeri sarkık durumda, sıra halinde betimlenmiş beş yap-raklı palmet yer almaktadır. Sapları bir zincire bağlı biçimde gösterilen palmetlerin ara-sında filizler ayrırcı motif olarak kullanılmıştır. Omuzla geçişte bir siyah, bir kiremit renk (eserin zemin rengi) ve mor kuşaklar kullanılmıştır. Omuz üzerinde sıra ile yapılmış bir siyah bir mor dil motifleri ile bir Korinth miğferinin tepeliğine ait kısım yer alır. Miğferde ayı-rıcı motif olarak, mor ve kazıma yöntemiyle yapılmış çizgi bezekler kullanılmıştır. Siyah

10 Bu grubun tarihlmesi için Bkz. Samos VI 1,37 vdd; A.A.Lemou 1992,170' de 580-570 yıllarına ait olduklarını öne sürmektedir.

11 G.Bakır, 1978, 26 vdd; Enez kazılarında ortaya çıkarılan diğer örnekler için Bkz. S.Başaran 1996, 133, Res.11.

12 Corinth VIII, lev. 29, 214; 35.261-274.

13 Corinth VIII, şek. 20, lev. 43.343-353.

14 Diğer örnekler için Bkz. A.Erzen 1987 281,res.6). Bu tür eserleri M.Ö.5 yüzyıldan 1.yüzyıla kadar geniş bir zaman dilimine tarihlendirmektedir.; Ayrıca Bkz. M. Cicişova 1965, s. 341-343, Plate 71,1-3; 1977, s. 132 vd. Pl. 4, 3.

figür tekniğinin en güzel örneklerinden olan bu parça M.Ö.510-500 yıllarına tarihlenen Leagros grubuna ait olmalıdır¹⁵.

Yerli kaya seviyesine kadar (6.30 m.) inilen açmanın güney kesimindeki mekânda Roma, Hellenistik, Klâsik ve Arkaik Dönemlere ait olan ve özenli işçilik gösteren keramik yapıtları ortaya çıkarılmıştır. Aşağıda yalnızca bir bölümünü sunabileceğimiz buluntular, Enez'in söz konusu dönemlerde Ege dünyası, Anadolu ve Kıta Yunanistan ile yaptığı ticareti gözler önüne sermektedir. Roma Dönemi *terra sigillata*ları, Hellenistik, Klâsik ve Arkaik Dönemlere tarihlenen çeşitli keramik buluntulardan özellikle Oryantalizan üslupla süslenmiş yayvan tabaklar, kapalı ve açık ağızlı derin kaplar veya aynı tabaka içinde bulunan siyah figür tekniği kullanılarak yapılmış *hydria*, *amphora*, *kylix*, *skyphos* ve *lektyos* gibi Attika mallarına ait eserlerden örnekler ile kandiller, figürinler, damgalı kulplar ve diğerleri, söz konusu dönemler hakkında bize önemli bilgiler sunmaktadır. 4ad açması bugüne değin kalede yapılan çalışmalarda saptanan kültür katmanlarını değiştirmemiş, ancak küçük buluntu bakımından önemli sonuçlar vermiştir¹⁶ (Resim: 7).

B: Meriç Açması

Ainos'un en görkemli kalıntıları arasında yer alan şehir içindeki Roma caddesi ve altından geçen kanalizasyonun güneye doğru 4.00 m.lik kısmı bu yılki çalışmalarla gün ışığına çıkarılmıştır. Cadde bu kesimde güneye doğru devam etmiş, ancak kaplama taşların yerinden sökülerek alındıkları görülmüştür. Cadde üzerinde bulunan moloz yığınının kaldırılması sırasında üst tabakanın içinde 19. ve 20 yüzyılın başlarına tarihlenen Osmanlı ve Avrupa kökenli çömlekler ve çeşitli camlar ortaya çıkarılmıştır. Ortaçağa ait katman içinde ise idol biçimli yassı gümüş levhadan yapılmış iki ayrı figürin bulunmuştur (Resim: 8). Dinsel amaçlı yapılmış olan bu idol biçimli levhalar, genç kızlar tarafından adak olarak kiliselerdeki ahşaplar üzerine çivilenmektedir.

C: Nekropol Alanı Yamaç Açması

Nekropolün batı sınırlarını ortaya çıkarmak amacıyla bu yıl Taşaltı Nekropolü'nün batısındaki yamaçta 5.00 x 4.00 m boyutlarında bir açma yapıldı. İçinde herhangibir gömüye rastlanmayan açmanın güney kesiminde, önceki yıllarda nekropolün güney açmalarında ortaya çıkarılan antik kentin çöplüğüne rastlandı. Bir buluntu deposu niteliğindeki çöplüğün üst kesimlerinde bir metre kalınlıktaki moloz içinde Hellenistik Döneme tarihlenen değişik *terra sigillata* parçalarının yanı sıra, figürinler, *amphora* kulpları, kandiller ve çeşitli çömlekler bulundu (Resim: 9). Tabakanın altında yer alan arkaik ve klasik katmanlarda siyah ve kırmızı boyalı çatı kiremitleri, damgalı *amphora* kulpları, kandiller, figürinler, *kantharos*lar ve pişmiş toprak kalıplar gün ışığına çıkarılmıştır (Res 10). Enez'in VI. ve V. yüzyıllarda yaptığı ticareti ve niteliğini gösteren *amphora* kulpları çok çeşitlidir. Yine bu tabakanın buluntuları arasında yer alan Oryantalizan, siyah figür ve kırmızı figür tekniğiyle üretilmiş olan çömlek parçalarının üzerindeki betimler görülmeye değer niteliktedir. Aydınlatma cihazları olarak kullanılan kandillerin çeşitliliği de dikkat çekicidir. Erken dönemlere tarihlenen tabakalarda yer alanlar arasında ilginizi çeken değişik örneklerle rastlanmıştır. M.Ö. VI yüzyılın sonlarına tarihlenen siyah firnisli kandillerin büyük bir bölümü dış alım yoluyla Enez'e gelmiştir. Özellikle, yuvarlak ve yassı profil gövdeli, çift fitil ya da tek fitil delikli, gövdenin ortasında kesik koni şeklinde boru askı deliği olan grup çok yaygın olarak Enez'de bulunmaktadır¹⁷ (Resim: 7). Nekropolün yamaç açmalarından Klâsik Döneme ait olan ayakta veya koltuğa oturur vaziyette betimlenmiş pişmiş toprak figürinlerin işçilikleri, bunların çok iyi bir

15 J. D.Beazley 1956, 354.

16 S. Başaran 1996, 106 vdd.

17 Benzerleri için Bkz. D. Kassap Tesgör-T.Sezer 1995, 52, no 106.

ustanın elinden çıktıklarını göstermektedir. Enezlilerin ev ya da tapınakların süslenmesine de çok önem verdikleri anlaşılmaktadır. Evlerin ya da tapınakların cephelerini süsleyen pişmiş toprak levhalar üzerine genellikle palmet ve spiral motifleri yüksek kabartma olarak işlenmiştir (Resim: 10-12).

D: Çakıllık Mevkii Sondajları

Enez- Keşan karayolu üzerinde yer alan Küçük Sancak Tepe Tümülüsü'nün güneyindeki tarlada bir ihbar üzerine 3.00x3.00 m. boyutlarında iki sondaj yapıldı. Yola yakın olan Candan Erçetin 1. sondajında toprak yüzeyinin 30 cm. altında yan yana yerleştirilmiş iki adet kiremit mezar kapağı ortaya çıkarıldı. Toprağın ağırlığıyla kırılmış ancak eksiksiz durumda bulunan kiremitlerin boyutları 63x52 cm.dir. Plân ve çizimleri yapıldıktan sonra kaldırılan kiremit kapakların altında hiçbir kalıntıya rastlanmadı. Bu kiremit kapakların 1.20 cm. güneyinde ve toprak üst yüzeyinden 75 cm. aşağıda üst üste yerleştirilmiş dört ayrı parçadan oluşan dikdörtgen biçimli kalker taşta rastlandı. Taşa ait en üstteki parçanın kaldırılmasıyla, taşın oyularak bilezik biçimine dönüştürüldükten sonra içine kremasyon kabı olarak kullanılmış olan pişmiş topraktan yapılmış bir *hydria*nın yerleştirilmiş olduğu görüldü. *Hydria* tek kulplu, içe dönük ağızlı kâse biçimli bir tabak ile kapatılmıştır. Yüksekliği 37 cm., omuz çapı 35 cm., ağız çapı 15.5 cm., dip çapı 14 cm.dir. Ağız kenarı dışa taşkın, boyun incedir. Omuz kısmı dışa doğru çok geniş yapılmış olan *hydria*, omuzdan dibe doğru orantılı biçimde incelmekte ve kaideye geçişte boğum yaptıktan sonra düzgün bir kaide ile sonuçlanmaktadır. Boyun üzerinde, boynu omuza birleştiren bir dikey, karın üst tarafında ise karşılıklı yapılmış iki yatak kulp bulunmaktadır. Bej renkli yüzey üzerinde değişik genişliklerde kahverengi, siyah ve kırmızının çeşitli tonlarıyla yapılmış yatay bantlarla dekore edilmiştir. Ağız kenarı ile boyun üzerinde yer alan üçgenimsi dil motifleri, bej zemin renginin üzerine kahverengi renkte içleri boş olarak şekillendirilmiştir. Kapak olarak kullanılan kâse, biçim bakımından kuşlu kâseleri anımsatmaktadır, tek kulpludur, iç ve dış kısımları *hydria*nın renklerinden oluşan bant kuşakları ile süslüdür. Her iki eser form ve süsleme öğeleri bakımından, olasılıkla M.Ö.VI. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmiştir (Resim: 13, 14).

Candan Erçetin 2. sondajı; 1.sondağın 35 m. güneydoğusunda yapıldı. 4.00x4.00 m. boyutlarında açılan sondajın içinde 60 cm. derinlikte doğal taş dizisi dışında kayda değer nitelikte herhangi bir buluntuya rastlanmadığından, buradaki çalışmalar bu yıl için bitirilmiştir.

II. Restorasyon Çalışmaları

1-2001 yılı Aya Sofya Kilisesi'nde (Fatih Camii) başlatılan restorasyon çalışmalarında cami olarak kullanıldığı dönemden kalan mihrabın üzerindeki sıva temizlenmiş ve altından 18. yüzyıla ait duvar resimleri ortaya çıkarılmıştır. Üstü temizlenen ve taşıyıcısı sağlamlaştırılan resimlerin çizimi yapılarak koruma altına alınmıştır. Ayrıca, mihrabın çevresindeki duvar sivaları üzerine yazılmış olan günümüze ait yazılar temizlendikten sonra, sivalar taşıyıcıya bağlanarak sağlamlaştırılmış ve koruma altına alınmıştır. Taşıyıcı mermer sütunların üzerindeki, kirler kuru ve sıvı yöntemlerle temizlenmiştir (Resim: 15).

2- Kalenin kuzeyinde yer alan büyük kulenin yıkılmış olan güneydoğu duvarı aynı malzeme ile onararak koruma altına alınmıştır.

3- Kazı Evi laboratuvarında bulunan çömlek, sikke ve kemik âletlerin konservasyonu, Koruma- Onarım Bölümü öğrencileri tarafından yapılmıştır. Ayrıca, 2000 yılı çalışmaları sırasında yeni mezarlığın doğusundan toplanan Hristiyanlık Dönemine ait üzeri işlemeli taşların kiri temizlenerek koruma altına alınmıştır.

KAYNAKÇA

- BAKIR, B., "Der Maler von Istanbul 7314", *Archaeologischer Anzeiger* 26-43, 1978.
- BAŞARAN, S., "Ainos Kazıları 1971-1994", *Anadolu Araştırmaları XIV.*, 105-141; 1996.
- 1999 "Zum Strassennetz um Ainos", *Steine und Wege*. Österreichisches Archäologisches Institut, Band 32, , 343-348, Festschrift für Dieter Knibbe. Hrsg. P.Scherrer- H.Taeuber-H.Thür.
- 2000 "Enez (Ainos) Kazıları" , *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, 251-259.
- 2000a, "Aeolische Kapitelle aus Ainos (Enez)" *İstanbul Mitteilungen* 50, 157-170.
- 2000b " Enez (Ainos) 1998 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *21.Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, 405-416.
- 2001 "Enez (Ainos) 1999 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları", *22.Kazı Sonuçları Toplantısı 2*, 22-26 Mayıs 2000, Ankara, 371-386.
- 2001a "The Excavations at Enez (Ainos)", *Archaeology in Turkey 1932-2000. Istanbul University's Contributions*. 219-226, Ed. Oktay Belli.
- 2002 "Enez (Ainos) Kazısı 2000 Yılı Çalışmaları", *23. Kazı Sonuçları Toplantısı 2*. 28, Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara, 373-380.
- BEAZLEY, J. D., *Attik Black-figür Vase-painters*, Oxford 1956.
- CİCİKOVA, M., "Présente des observations sur la Cèramique Tharc", *Hutième Congrès 1965 International D'archè ologie Classique*, (Paris 1963), s341-343, lev. 71,1-3.
- 1977 Cèramique Thrace Fabriquée A la main du vie au 1.er Siecles avant notr Ere" *Academia Litterarum Bulgarica Thracia*, IV., 132 vd.. lev. 4,3.
- CORINTH VII 1., WEINBERG, SAUL S., *Corinth VII 1, The Geometric and Orientalizing Pottery*, 1943 Cambridge.
- ERZEN, A., "1982 Enez Kazısı Çalışmaları" *V. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 297-300, 1984.
- 1987, "1985 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları" *VIII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 273-290.
- 1988, "1986 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları", *IX. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 279-297.
- 1994, "Enez Kazıları", *XI.Türk Tarih Kongresi*, 301-307.
- ERZEN, A.-BAŞARAN,S., " 1988 Yılı Enez Kazısı Çalışmaları" *XI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, 1990 97-101.
- KASSAP, TEZGÖR, D., SEZER, T., *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu*, 1995 İstanbul
- LEMOU , A. A., "Les ateliers de potiers dans le Monde Grec aux époques Géométrique, 1992 archaïque et classique" *Bulletin de Correspondance Hellénique*, Sup. XXIII, 157-173.
- ÖNEY, G., *Türk Devri, Çanakkale Seramikleri*, Ankara, 1971.
- 1991 "Çanakkale Seramikleri", *Sadberk Hanım Müzesi Türk Çini ve Seramikleri İstanbul*, 103-115.
- PARMAN, E., "Edirne Arkeoloji Müzesinde Bulunan Enez 1990 Yılı Bizans sırlı Keramikleri", 1996 *Anadolu Araştırmaları XIV*, 1996, 391-414) .
- Samos VI 1; E.WALTER-KARYDI, *Samische Gefaesse des 6.Jahrhunderts v.Chr*, Bonn, 1973.

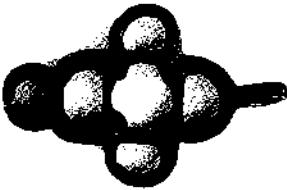

Resim 1: Kale.4ad açması
ve içinde yer
alan çöp çukuru

Resim 2: Kale, 4ac ve 4ad
açmaları, güney-
batıdan

E.2001. K4ad -25

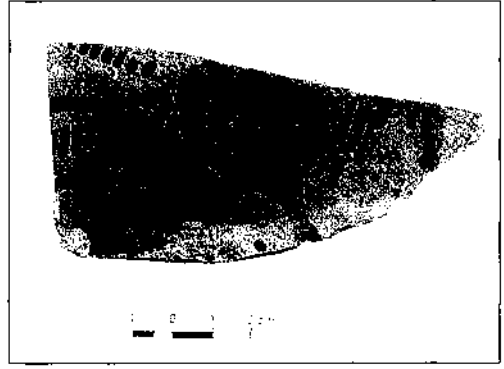

1 0 1 2 cm.

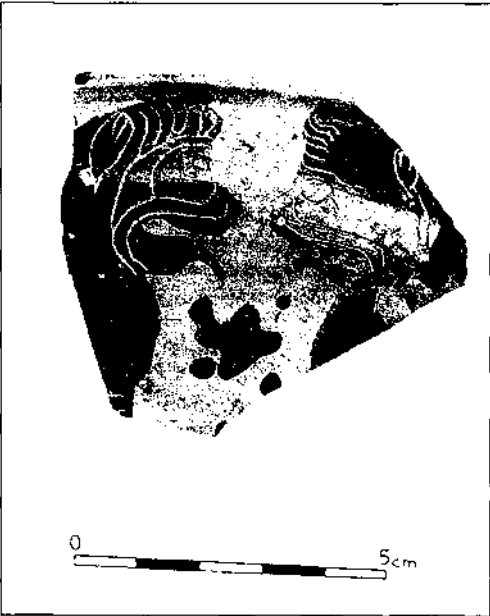
Resim 3: Haç biçimli bronz kolye

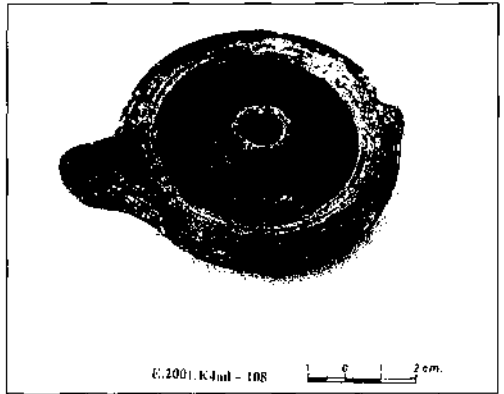
Resim 4: Bitkisel dekorlu tabak parçası

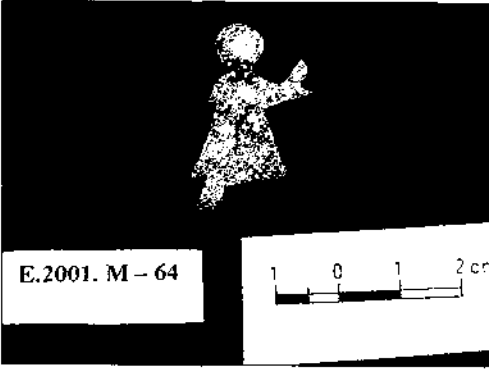
Resim 5: Aslan betimli kap parçası

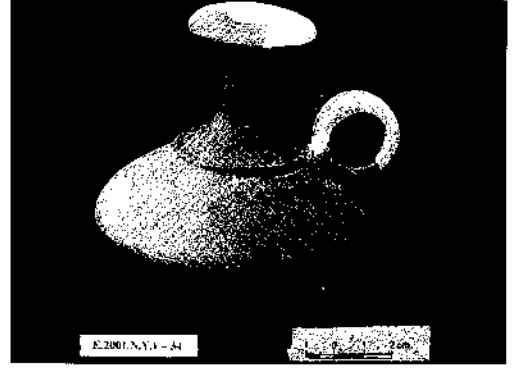
Resim 6: Karşılıklı duran aslanlarla dekore edilmiş çömlek parçası

Resim 7: Pişmiş toprak kandil

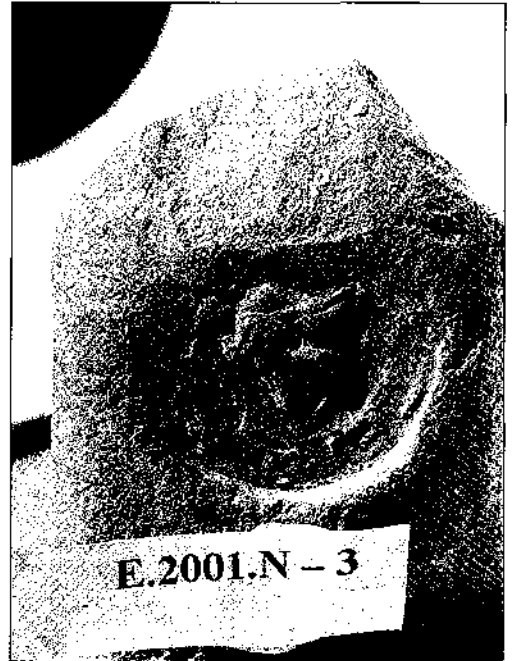
Resim 8: İnsan biçimli gümüşten adak eşyası

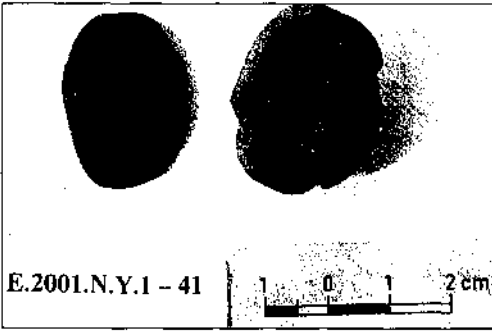
Resim 9: Pişmiş toprak biberon

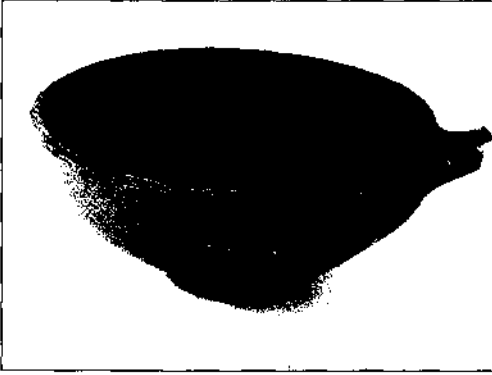
Resim 10: Kantharos

Resim 11: Üzerinde Rodos damgası bulunan amphora kulpu

Resim 12: Üzerinde Satyr betimi bulunan pişmiş toprak kalıp

Resim 14: Tek kulplu kâse

Resim 13: Pişmiş toprak Hydria

Resim 15: Fatih Cami (Aya Sofia) mihrabında konservasyon sonrası kalem işi

2001 YILI ÇORAKYERLER KAZISI SONUÇLARI

Ayla SEVİM*
Cesur PEHLEVAN

Çankırı İli içerisinde müze ile birlikte yürütülen Çorakyerler kazısı, ilk kez 2001 yılında sayı ve tarihiyle Bakanlar Kurulu kararı ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle Prof. Dr. Ayla Sevim'in başkanlığında 23 Temmuz-20 Ağustos 2001 tarihlerinde yapılmıştır. 2001 yılı kazı çalışmaları Ankara Üniversitesi, Çankırı Valiliği ve DÖSİMM'in maddî katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Bu yılki çalışmaların tamamlanması ve alanın kapatılmasının hemen ardından son derece üzücü bir olay yaşandı. Çift yol projesi kapsamında fosil yatağı yerle bir edilmek üzereyken durduruldu ve konuyla ilgili kurum ve kuruluşlara başvurular yapıldıktan sonra yol çalışmalarının kazı projesinin tamamlanmasına kadar durdurulması sağlanmıştır. Her yıl olduğu gibi 2001 yılı çalışmaları sonucunda da çeşitli ailelere ait 194 etütlük fosil ele geçirilmiştir. Bu fosillerin, çalışma izni alındıktan sonra temizlik, onarım, *genus* ve tür tayini yapılmak üzere Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi laboratuvarına taşınmıştır.

Fosil içeriği bakımından oldukça özgün bir konuma sahip olan bu bulgu yerindeki çalışmalara 1997 yılında ivedilikle başlamamızdaki temel nedenlerden birisi, günbegün yol genişletme çalışmalarıyla yok olan bu zengin lokaliteyi öncelikle koruma altına almak, daha sonra bilimsel içerikli kazı çalışmalarına başlamak olmuştur. Daha önceki yayınlarda da belirtildiği gibi, buradaki kazı çalışmalarının genel amacı, yapılacak kazılarda ele geçirilecek fosillerin bilim adamları tarafından incelenerek faunal çeşitliliğin boyutlarının saptanması, paleo-ortamsal ve paleo-ekolojik koşullar açısından önemlerinin irdelenmesi ve yaşlarının belirlenerek jeolojik zaman çizelgesi içerisindeki yerine oturtulmasıdır. Bu amaç yörenin biyostratigrafik yapısının ayrıntılı olarak belirlenmesine ve paleocoğrafik evriminin açıklanmasına getireceği katkılar bakımından paleoantropolojik araştırmalar açısından olduğu kadar, jeolojik çalışmalar açısından da oldukça önem taşımaktadır. Buna ilâve olarak bu tür kazı çalışmalarının paleoantropolojik açıdan önemi ise özellikle primat evrimine ışık tutacak somut bulguların ortaya çıkarılması ve yerei bölgesel ölçekli diğer bulgular ile denştirilerek değerlendirilmesidir.

Lokalitenin Tarihlendirilmesi

Kazı çalışmalarına başladığımız ilk yıllarda, Çorakyerler ile ilgili yapılan diğer yayınlardan da yola çıkarak (Sickenberg, 1975; Şen ve ark., 1999) bu lokalitenin 9-10 milyon yıllık olduğu belirtilmişti (Sevim; 2000, 2001). Ancak beş yıldır devam eden çalışmalardan elde edilen faunanın değerlendirilmesi sonucunda, buradan elde edilen bu-

* Prof. Dr. Ayla SEVİM, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fizik ve Paleoantropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, 06100, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

Arş. Gör. Cesur PEHLEVAN, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Fizik ve Paleoantropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı, 06100, Sıhhiye, Ankara/TÜRKİYE.

yük ve küçük omurgalı fosillerin korelasyonu ile lokalite 7-8 milyon yıla tarihlendirilmiştir. Bununla birlikte buraya daha detaylı bir tarih verilebilmesi için radyometrik değerlendirmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bugüne kadar yapılan araştırmalarda radyometrik tarihlendirme için henüz gerekli volkanik malzemeye ulaşılamamıştır. Bununla birlikte, kazı çalışmaları devam etmektedir ve lokalitenin yakın çevresinin araştırılması için yüzey araştırması iznine ihtiyaç duyulmaktadır. Yüzey araştırması izni alınabildiği takdirde, önümüzdeki yıllarda kazı alanının dışındaki araştırmalarla tarihlendirmeye yönelik çalışmalara ağırlık verilecektir.

Lokalitesinin Sedimentolojik Özellikleri

Bu bölgede gerçekleştirilen sedimentolojik içerikli araştırmalara göre (M. Karabıyıklıoğlu ile sözlü görüşme) kazı yeri ve yakın çevresinde yüzeylenen yaklaşık 50 m. kalınlıktaki çökel istif genel olarak ince çakıltı, kumtaşı, silt ve kiltası ara katmanlı kırmızı çamurtaşlarından oluşmaktadır. Çakıltıları, kumtaşları ve silttaşları yanall olarak sınırlı yayılımı, aşındırılmalı veya düz tabanlı mercekli yataklar olarak bulunmaktadır. Çakıltıları, kumtaşları ve silttaşları kalınlıkları birkaç metre, yayımları ise birkaç on metre ile sınırlı bulunan çökeller olarak izlenmektedir. Kiltaları yeşil renkli olup masif bir görünüm sunmaktadır. Yaygın olarak bulunan kırmızı çamurtaşları ise genel olarak kalın tablamsı, geometrik masif çökel kütleler olarak izlenmektedir. Bu çamurtaşları, yörede kalın bir çökel istif oluşturan karasal evaporit çökelleri ile ara katmanlı olarak bulunmaktadır.

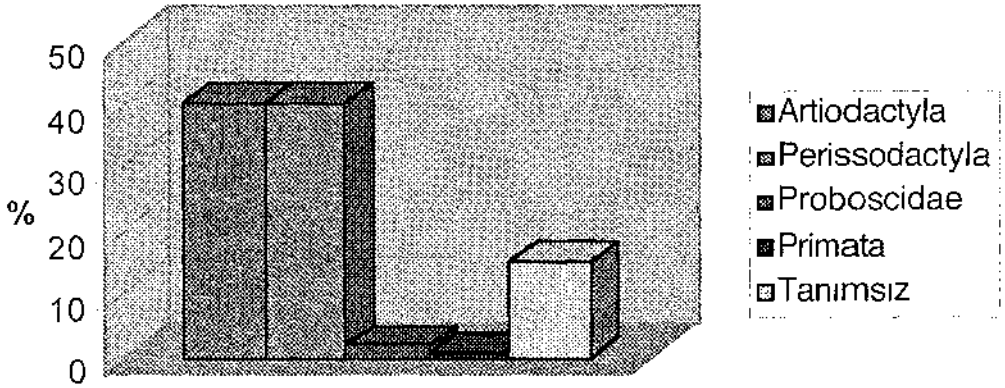
Kazı yapılan alanda yüzeylenen yaklaşık 4 m. kalınlıktaki fosilli çamurtaşı istif düşey olarak üç litofasiyeden oluşmaktadır. Bunlar alttan üstte doğru: Gastropoda fosilli kırmızı çamurtaşı, *Hominoid* fosilli kireçli çamurtaşı ve jipsli çamurtaşı fasiyesleridir. Gastropoda fosilli kırmızı çamurtaşı fasiyesi, herhangi bir sedimanter yapı içermeyen ve oldukça homojen bir dokuya sahip karbonatlı killi çamurtaşından oluşmaktadır. Kalın katmanlı, bloklu yapılı bir özellik sergileyen bu çamurtaşı içerisinde % 5 oranında tane boyları 4-16 mm. arasında değişen ufak çakıllar, pedojenik karbonat nodülleri (kalış) ve gastropoda fosilleri bulunmaktadır. Çamurtaşı içerisinde gelişigüzel dağılmış olarak bulunan çakıllar genel olarak yuvarlak tanelidir. *Hominoid* fosilli kireçli çamurtaşı fasiyesi açık kırmızı renkli, ender gastropoda fosilli masif görünümlü killi çamurtaşı ile başlamaktadır. Bu çökeller üzerine zengin bir memeli faunasının varlığını yansıtan *hominoid* fosilli kireçli çamurtaşı/marn çökelleri gelmektedir. İstif ender jips kristalleri içeren kırmızı çamurtaşı çökelleri ile son bulmaktadır.

Hominoid fosilli kırmızı çamurtaşı çökellerinin genel sedimanter özellikleri, kurak/yarı kurak bir karasal ortamda, taşkınlar sırasında asılı gereç olarak taşınan çamurların durularak çökmesi ve çamurlu moloz akmaları ile taşınan çakıllı çamurlu çökellerin hızlı bir şekilde depolanması sonucu oluşan çökeliyi yansıtmaktadır. Çökellerde gastropodaların bulunması sulu ortamsal koşulların varlığını göstermektedir. Pedojenik karbonat nodülleri, çökelleme ortamında topraklaşma sürecinin de etkin olarak gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Tüm bu veriler, Çorakyerler' de taşkınlarla bağlı olarak zaman zaman geçici sığ su ortam koşulları ile karakterize edilen bir taşkın ovasının varlığını göstermektedir. Çamur akması çökellerinin yaygın olarak bulunmaları taşkın ovasının olasılıkla alüvyon yelpazelerinin irakça kesimlerinde yer almış olabileceğini ortaya koymaktadır. Pedojenik karbonatlar yanı sıra, kırmızı çamurtaşları arasında bulunan jipsler kurak yarı kurak ortam koşullarının varlığını yansıtmaktadır.

Paleontolojik Bulgular

Çankırı-Çorum Havzası içerisinde en zengin fosil yataklarından biri olan Çorakyerler'de ele geçirilen fosillerin büyük kısmını uzun kemikler oluştururken, *mandibula*, *maksilla* ve kafatası kemikleri de bol miktarda bulunmuştur. 2001 yılı kazısı sonucunda cins ve tür tayini yapılabilecek nitelikte 194 fosil çıkarılmıştır.

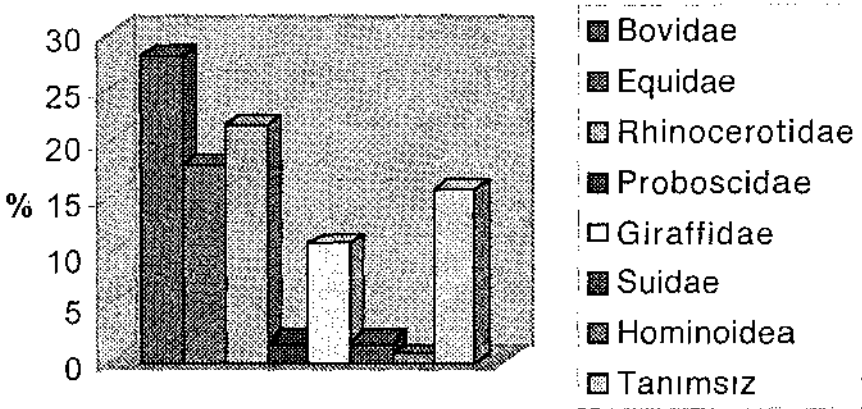
2001 yılı buluntularının üst ailelere göre dağılımına bakıldığında (Grafik: 1), *perissodactylaların* ve *artiodactylaların* % 40 civarında, *proboscidae* ve *primatların* ise çok küçük bir oranda olduğu belirlenmiştir.

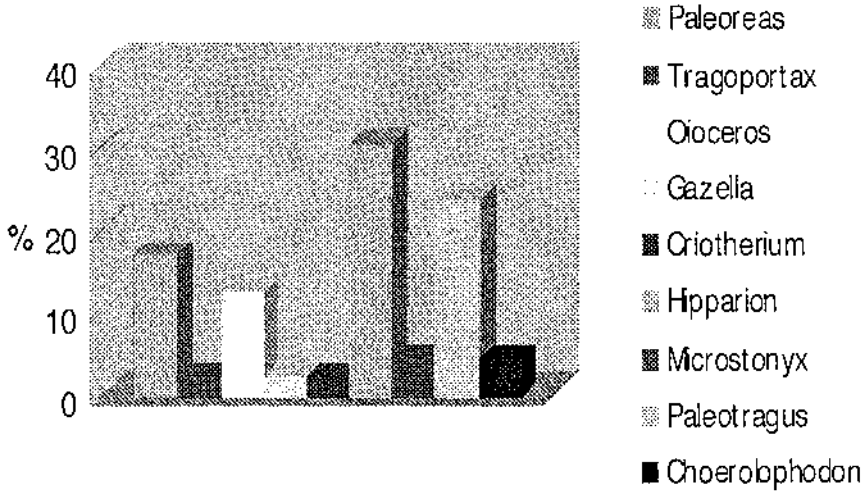
Grafik 1: 2002 yılı Çorakyerler fosillerinin üst ailelere göre dağılımı

Çorakyerlerden bu yıl ele geçirilen buluntular ailelere göre değerlendirildiğinde ise *bovidae* ve *rhinocerotidae*lerin % 40 civarında bir oranla çoğunlukta olduğu, bunları sırasıyla *equidae*, *giraffidae*, *proboscidae*, *suidae*, *hominoideaların* izlediği görülmektedir (Grafik: 2).

Buluntuların *genuslara* göre değerlendirilmesi sonucunda, en fazla sayıyı *hipparionun* oluşturduğu görülmektedir. Bunları daha sonra sırasıyla *paleoreas*, *oioceros*, *tragoportax* ve *gazella* izlemektedir. 2001 yılı kazıları sırasında ilk olarak ele geçirilen *crioterium* ise az sayıda fosille temsil edilmiştir (Grafik: 3).

Grafik 2: 2002 yılı Çorakyerler fosillerinin ailelere göre dağılımı

Grafik 3: Çorakyerler 2001 yılı fosillerinin cinslere göre dağılımı

Bütün bu buluntular içerisinde dünyada nadir rastlanan Hominoid fosillerinin bu lokaliteden ilk kez 2000 yılında bir *palatin* elde edilmesi ve 2001 yılında da bir *mandibula* parçasının bulunması Çorakyerler lokalitesini her geçen yıl daha da önemli kılmaktadır. Türkiye'de biri Geç Miyosen diğer ikisi Orta Miyosen olmak üzere üç lokalite bulunurken, Çorakyerler *primat*ının bulunuşuyla bilinen bu *primat* lokalitelerine bir yenisini daha ilâve edilmiştir.

2001 yılı kazısı sonucunda ele geçirilen yeni buluntularla Çorakyerler fauna listesi aşağıda belirtildiği şekilde yeniden düzenlenmiştir (Denis Geraads ile birlikte yapılan değerlendirme sonuçları):

1- Bu fosil lokalitesinden elde edilen *proboscidea* üst ailesine ait buluntular *Choerobphodon pentelici* türü olan tek bir türle temsil edilmektedir. Bu fosile ait tanımlanabilir nitelikteki buluntular az sayıda olduğu için, morfolojik özellikleri henüz tam olarak tanımlanmamakla birlikte, bu türün temsilcilerinin MN11-MN12 zonlarında ele geçirilen fosillere benzer bir morfoloji sergilediği anlaşılmıştır.

2-Çorakyerler *rhinocerotidae*si için; biri *Chilotherium* sp., diğeri *Rhinocerotinae* indet olmak üzere iki türden söz edilebilir. Bu fosiller morfolojik açıdan değerlendirildiğinde Grabeniki, Samos ve Garkın'dan ele geçirilen *Chilotherium kowalevskii*'den oldukça farklı özelliklere sahip olduğu gözlenmiştir.

3-Bu lokaliteden oldukça bol miktarda ele geçirilen *equidae* (atgiller) ailesine ait fosiller değerlendirildiğinde, iki farklı tür söz konusudur. Tür isimlendirmesi henüz yapılmamış olmakla birlikte, türlerden biri daha iri bir forma sahip olan *Hipparion* sp. A, diğeri ise narin yapıllı *Hipparion* sp. B olarak değerlendirilmiştir.

4-Çorakyerler *suidae*, (domuzgiller) *Microstonyx major* cf *M. major erymanthius* olarak isimlendirilen tek bir tür ile temsil edilmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda (Sickenberg ve ark. 1976; Şen ve ark. 1998:315), burada ele geçirilen *suidae* *Listrodon splendens* ve *Listriodontinae* indet olarak tanımlanmıştı, ancak son buluntuların detaylı incelenmeleri sonucunda bu fosillerin *Microstonyx major* cf *M. major erymanthius* aile olduğu anlaşılmıştır.

5-*Giraffidae* (zürafagiller) ailesine mensup fosiller tek bir türle temsil edilmektedir. *Paleotragus* cf *P. quadricornis* olarak isimlendirilen bu tür çok geniş *occipital creste* ve kısa boynuza sahiptir.

6-Bu lokalitede en fazla sayıda bulunan ve en çok sayıda türle temsil edilen *bovidaeden* (öküzgiller), *Tragoportax gaudryi*, *Cf Prostrepisiceros sp.*, *Paleoreas cf P. elegans*, *Gazella sp.*, *Oioseros rothi*, *Protoryx sp.*, *?Plesiaddax sp.* ve bu yıl ilk kez ele geçirilen *crioterium* olarak değerlendirilen sekiz tür saptanmıştır.

Tragoportax gaudryi türü Batı Avrupa'nın MN 12 ve MN 13 zonlarından iyi bilinmektedir ve Yunanistan'da Nikiti-1 lokalitesinde de bulunduğu bildirilmiştir.

Paleoreas cf P. elegans'ın supra orbital pitleri oldukça geniştir, boynuzları Sınap'takilerden daha spiraldir. Bu özellikleriyle Kemiklitepe fosillerine benzer bir görünüm sergilemektedir, ancak bütünüyle değerlendirildiğinde Kemiklitepe'dekilerden daha ilkel özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Oioceros rothi, *Paleoreas*lar kadar yaygındır ve tip lokalitesi Pikermi'dir. Ancak Makedonya ve Orta Anadolu'nun çağdaş diğer lokalitedekilerinden de bilinen *oioceros*lar MN 11/ MN 12 zonuna yerleştirilmektedir.

Protoryx sp. olarak tanımlanan *genusa* ait boynuz ve diş fosilleri çok parçalı oldukları için, bu fosillerin tür tayinleri henüz detaylı yapılamamıştır.

*Plesiaddax sp.*e ait bazı dişler Kayadibi ve Garkın fosillerini anımsatmaktadır. Ancak henüz tür tayini yapılmamıştır.

7-Bu alandan alınan toprak örneklerinin yıkınması sonucu elde edilen küçük omurgalı fosiller ile ilgili olarak yapılan ilk çalışma sonuçlarına göre: *Byzantinia cf. pikermiensis*, *Cricetidae gen. et. sp. indet (Allocricetus)*, *Pseudomenoues cf. Latidens*, *Muridae gen.et.sp. indet*, *Rodent indet*, türleri belirlenmiştir. Bu buluntular, MN 11-MN 12 zonlarından elde edilen fosillerin özelliklerini taşımaktadır (Ünay, 2002, henüz yayınlanmamış çalışma sonuçları).

8- Çorakyerler'de ilk olarak 2000 kazı sezonunda bulunan *hominoid* (insanimsılar) *palati* ile 2001 yılında ele geçirilen *mandibulanın* bilinenlerden farklı özellikler göstermesi, bu fosilin yeni bir cinse ait olabileceğini düşündürmektedir. Bu buluntu ile ilgili ayrıntılı çalışmalar halen devam ettiği için henüz cins ve tür ismi verilmemiştir.

Hominoid Evrimi Açısından Miyosen Dönemin Önemi

Miyosen Epoğu, yaklaşık olarak 24-5 milyon yıl arasında 20 milyon yıl boyunca sürmüştür ve bu dönemde Avrasya kara parçalarının kaymalarıyla şekillenerek Alp-Himalaya Dağları ortaya çıkmış ve Tethys Denizi çekilerek Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi oluşmaya başlamıştır. Erken Miyosen fosil kayıtlarında (24-16 myö), ilk ilkel eski dünya maymunları ve apeler Doğu Afrika'da ortaya çıkmıştır. Güney Afrika'da yaşayan birkaç maymun türü dışında, diğer kıtalarda yüksek *primat*lara ait fosiller bulunmamıştır. Bu dönemde Tethys Denizi, Avrasya ve Afrika kara memelileri arasında coğrafi bir bariyer oluşturmuştur. Erken Miyosen Afrika faunasında, maymunların oldukça nadir bulunmasına karşın, ilkel apeler oldukça çeşitlenmiş ve bol sayıya ulaşmıştır. Ancak bu durum Orta Miyosen'in başlangıcında (16-10 myö) değişmeye başlamıştır. Maymunlar hızla çoğalırken, apelerin oranında azalma meydana gelmiştir. Orta Miyosen'in *hominoid* evrimi açısından en önemli özelliklerinden biri, Afrika primatlarının Avrasya'ya göç etmesidir. Bu göç üzerindeki en önemli faktörler, değişen ekolojik ve coğrafi koşullardır. Tethys Denizi'nin geri çekilmesi, Afrika ile Avrasya arasında bir kara köprüsünün kurulmasını sağlamış ve böylece kara memelilerinin Afrika'dan Avrasya'ya göçleri gerçekleşmiştir. Batı Avrupa'da Miyosen Dönem *hominoid*ler ilk olarak 16 milyon yıl önce görülmeye başlamıştır. Çorakyerler lokalitesinin de içinde bulunduğu Geç Miyosen'de Afrika faunasında *hominoid*ler son derece az bulunurken, aynı dönemde Avrasya *hominoid* faunası çeşitlenmiştir (Conroy 1990).

Genel olarak bakıldığında, Avrasya ve Afrika faunasını etkileyen 4 önemli faktör vardır. Erken Senozoik'te Afrika'nın Kuzey Yarımküre ile bağlantısı Tethys Denizi nedeniyle kopmuştur. Miyosen'de Arabistan plâğı, Afrika'dan Kızıl Deniz Rifti ile ayrılmıştır. Orta Miyosen'de, 18-14 milyon yılları arasında Afro-Arabistan plâğının Avrasya'ya yak-

laşması Zagros ve Kafkas Dağları'nın oluşmasına neden olmuştur. Son olarak Akdeniz Geç Miyosen'de 6 myö kurumuştur (Conroy 1990).

Orta Miyosen'de, Afro-Arabistan plâğının Avrasya'ya çarpmasını izleyen süreçte, Arabistan vasıtasıyla Afrika ile Avrasya arasında bir kara köprüsü kurulmuştur. Bu da Afrika memelilerinin Avrasya'ya yayılmalarını sağlamıştır. Bu dönemde Avrasya'da *hominoidler* ilk kez ortaya çıkmışlardır. Fosil kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla, bu periyotta, açık alanlı ormanlık araziler oluşmaya başlamıştır. Yaklaşık 15-8 myö Tethys geri çekilmeye başlayarak Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi'ni oluşturmuştur ve açık alanlar genişlemiştir. Tektonizma nedeniyle coğrafyada ve ekolojide meydana gelen bu değişimler doğal olarak *hominoidlerin* habitatlarını da etkilemiş ve bu canlıların yaşam alanlarının küçülmesine neden olmuştur. 7-8 myö, Güneydoğu Asya'nın tropikal ve yarı tropikal iklim koşullarında yaşamını sürdüren *hominoidler* dışında, Avrasya'da hominoidlere rastlanmaz (Conroy 1990).

Primatları da kapsayan Afrika memelilerinin Asya'ya yayılımı, tektonizma ve deniz seviyesinde meydana gelen değişimlere göre şekillenmiştir. Göç, muhtemelen Afrika, Suudi Arabistan ve İran/Irak arasında oluşan kara köprüsü üzerinden Güneybatı Asya'ya doğru gerçekleşmiştir. Anadolu, Afrika ve Avrasya arasında bir geçiş bölgesi olarak, *hominoid* evrimi açısından son derece önemlidir. Türkiye'de bulunan Orta ve Geç Miyosen *hominoidlerine* ait fosiller, bize *hominoidlerin* Afrika'dan Avrasya'ya yayılmaları ve daha sonra tekrar güneye çekilmeleri konusunda önemli ipuçları sağlamaktadır.

Türkiye'de şimdiye kadar bilinen *hominoid* fosillerinden biri, 1974 yılında M.T.A. paleontologlarından İbrahim Tekkaya başkanlığında gerçekleştirilen ve 1989-1998 yıllarında Prof. Dr. E. Güleç tarafından yapılan kazılar Ankara İli, Kalecik İlçesi, Çandır omurgalı fosil yatağında bulunmuştur. *Griphopithecus alpani* olarak isimlendirilen bu fosil Orta Miyosen Döneme tarihlendirilmiştir (14 milyon yıl öncesi) (Tekkaya, 1974; Güleç, 1989-1998).

İkinci *hominoid* fosili Bursa İli Mustafa Kemal Paşa İlçesi Paşalar lokalitesinde 1977 yılında Andrews ve Tobien tarafından bulunmuştur. Çandır fosili ile aynı *genus* ve tür içerisinde sınıflandırılan bu fosil (*Griphopithecus alpani*) de Orta Miyosen Döneme (15 milyon yıl öncesine) tarihlendirilmiştir. Paşalar'da 1984 yılında Prof. Dr. Alpagut başkanlığında yeniden başlayan kazı çalışmaları halen devam etmektedir.

Hominoid fosillerinin ele geçirildiği üçüncü lokalite, Ankara İli Kazan İlçesi'nde yer alan Sinaptepe lokalitesidir. Bu lokalitede ilk *primat* fosili 1965 yılında Prof. Dr. Fikret Ozansoy tarafından bulunmuştur. Halen kazı çalışmaları Anadolu Medeniyetler Müzesi ve Ankara Üniversitesi işbirliği ile devam etmektedir (Alpagut ve ark. 1996). Geç Miyosen Döneme tarihlendirilen (9.9 milyon yıl) fosil buluntu *Ankarapithecus metai* olarak isimlendirilmiştir.

Türkiye'de ilk *primat* fosillerinin bulunmasından 35 yıl sonra Çorakyerler'den bilinenlerden farklı yeni bir *hominoid* *genusunun* elde edilmesi ile bilinen *primat* lokalitesi sayısı dörde çıkmıştır. Çorakyerler'den ilk olarak ekibimiz tarafından bulunan *hominoid*, Anadolu'da bilinenlerden oldukça farklı bir morfoloji sergilemektedir. Bu fosilin tanımlanmasından sonra Türkiye'nin dünya *primat* evrimindeki konumu yeniden değerlendirilecektir.

Çorakyerler omurgalı fosil lokalitesinden ele geçirilen diğer fauna topluluğu arasında *gazella* ve *paleoreas* gibi ungulatların bulunması, bu yörenin açık arazi ve otlak bir alan olduğunun göstergesidir. Buranın paleoekolojik koşulları da göz önünde bulundurulduğunda, ilk analizlere göre Avrasya'da bilinen çoğu Geç Miyosen *hominoid* lokalitelerinden daha genç bir lokalite olduğu anlaşılmaktadır. Ele geçirilen buluntunun morfolojik özellikleri, lokalitenin yaşı ve ortamın paleoekolojik özellikleri dikkate alındığında, Çorakyerler fosilinin Avrasya Geç Miyosen *hominoidleri* ile Afrika Erken Mio-Pliosen *hominoidleri* arasında yer alması gerektiği düşünülebilir. Çorakyerler fosil lokalitesinde ele geçirilen bu buluntu Doğu Akdeniz ve Doğu Afrika *hominoidlerinin* evrimi ve

paleocoğrafyasına ilişkin bilgiler vermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Önümüzdeki yıllarda yapılacak çalışmalarda fosilin vücut kemikleri ile ilgili bölümlerinin bulunması beklenmektedir. Bu bölümler bulunduktan sonra *primatın* yaşadığı ortam, lokomasyonu ve diğer morfolojik özellikleri tanımlanabilecektir.

Sonuç olarak Çorakyerler fosil lokalitesinde şimdiye kadar yapılan çalışmalar sonucunda faunal çeşitlilik hemen hemen belirlenmiş durumdadır. Kazı alanının ortamsal yorumu yeniden gözden geçirilmektedir. Tarihlendirme faunal korelasyon ile yapılmış ve lokalite 7-8 milyon yıl olarak tarihlendirilmiştir. Çorakyerler faunasının Türkiye ve komşu ülkelerdeki Troliden fosilleriyle benzerlikler gösterdiği saptanmıştır. Ele geçirilen *hominoid* buluntusuyla *primat* evrimi konusundaki karanlık noktalardan biri aydınlanmaya başlamıştır. İleride yapılacak çalışmalarda, lokalitenin kesin tarihi belirlenerek yayılımın belirlenmesi için çevrede başka lokaliteler olup olmadığı araştırılacaktır.

Teşekkür

Çorakyerler 2001 yılı kazısı, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çankırı Valiliği ve DÖSİMM'in maddi katkılarıyla gerçekleştirilmiştir. Kazı ekibine her türlü olanağı sağlayarak Çankırı Meslek Yüksekokul Öğrenci Yurdu'nda kalması için yardımlarını esirgemeyen Yüksek Okul Müdürü Sabahattin Balcı ve yurt çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Kazı A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden Doç. Dr. Ayla Sevim başkanlığında; Kültür Bakanlığı temsilcisi Halis Şahin, Paleoantropolog Prof. Dr. Erksin Güleç, Paleontolog Prof. Dr. Engin Ünay, Sedimentolog Mustafa Karabıyıkoglu, Jeolog Yrd. Doç. Dr. Zehra Karakaş, Araş. Gör. Cezur Pehlevan, Araş. Gör. Dr. İsmail Özer, Öğr. Gör. Dr. Mehmet Sağır, Öğr. Gör. Ayhan Yiğit, Öğr. Gör. Pınar Gözlük, Öğr. Gör. Uğur Doğan, Araş. Gör. Ayşen Açıkkol, Araş. Gör. Başak Koca, Araş. Gör. Timur Gültekin, doktora öğrencisi Hakan Yılmaz, Jeolog Elif Öndoğan lisans öğrencileri İsmail Baykara, Volkan Coşkun, Ferhat Kaya, Ata Abaday, Serkan Şahin, Hilal Yakut, Damla Yılmaz, Işın Günay, Feyza Adalı, Ahmet Tuncer ve Mimar Faruk Ertunç'un katılımıyla gerçekleşmiştir. Kazı ekibinin her bir elemanına özverili çalışmaları için teşekkür ederim.

Yol çalışmalarının kazı alanı çevresindeki bölümünün durdurulması ve bürokratik sorunların aşılmasında yardımlarını esirgemeyen Sivas Milletvekili Prof. Dr. Cengiz Güleç ile Çankırı Milletvekili Hakkı Durmuş'a şükranlarımızı sunuyoruz.

KAYNAKÇA

- ALPAGUT, B., ANDREWS P., FORTELIUS M., KAPPELMAN K., TEMİZSOY, I., LINDSAY, W., 1996, "A New Specimen of *Ankarapithecus metai* from the Sinap Formation of Central Anatolia", *Nature*, 382:349-351.
- ANDREWS, P., TOBIAN, P., 1977, "New Miocene Locality in Turkey with Evidence on the Origin of *Ramapithecus* and *Sivapithecus*", *Nature*, 268: 5622: 699-701.
- BEGUN, D., GÜLEÇ, E., 1998, "Restoration of the Type and Palate of *Ankarapithecus metai*: Taxonomic, Phylogenetic and Functional", *American Journal of Physical Anthropology*, 105:279-314.
- BOUVRAIN, G., 1994, "Les Gisements de Mammifères Supérieure du Miocene Superior de Kemiklitepe, Turquie: Bovidae", *Bull.Mus.Natl.*, 4eme.ser C,16 (1): 175-209.
- CONROY, G.C., 1990, *Primate Evolution*, W.W. Norton Company, New York.
- CONROY, G.C., 1997, *Reconstructing Human Origins: A Modern Synthesis*, W.W. Norton Company, New York.

- GERAADS, D., GÜLEÇ, E., SARAÇ, G., 1995, "Middle Miocene Ruminants from İnönü, Central Turkey", *N. Jb. Geol. Palaeont. Mh. H.* 8: 462- 474, Stuttgart.
- GÜLEÇ, E., SARAÇ, G., 1993, *Türkiye Omurgalı Fosil Yataklarının Araştırılması Projesi*, M.T.A. Yayınları, Ankara.
- KAZANCI, N., ŞEN, Ş., SEYİTO, G., ARAZ, H., VAROL, B., KARADENİZLİ, L., 1999, "Geology of a New Late Miocene Mammal Locality in Central Anatolia, Turkey", *C.R.Acad. Sci., Paris, Sci. Terre Plan.* 329, 503-510.
- OZANSOY, F., 1970, "İnsani Karakterli Türkiye Pliosen Fosil Ponjide'si *Ankarapithecus metai*", *Belleten*, 34:1-15.
- SEVİM, A., KİPER, Y., 2000, "1998 Yılı Çankırı/Çorakyerler (Elekçiardı) Kazısı", *21. Kazı Sonuçlar Toplantısı I. Cilt* (24-28 Mayıs 1999 Ankara), Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SEVİM, A., KİPER, Y., 2001, "1999 Yılı Çankırı / Çorakyerler Kazısı", *21. Kazı Sonuçlar Toplantısı I. Cilt* (24-28 Mayıs 1999 Ankara), Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SEVİM, A., BEGUN, D.R. GÜLEÇ, E., GERAADS, D., PEHLEVAN, C., 2001, "A New Late Miocene Hominid from Turkey". *Am. J. Phys. Anthropol.* 134-135.
- SEVİM, A., 2001, "Çorakyerler Kazısı Anadolu'daki Hominoid Evrimine Işık Tutuyor", *Bilim ve Ütopya*, sayı 90:79-81.
- SICKENBERG, O., TOBIEN, H., 1971, "New Neogene and Lower Quaternary Vertebrate Faunas in Turkey: (Kanazoikum und Braunkohlen der Türkei)", *Newsl. Stratig.*, 1: 3: 51-61.
- SICKENBERG, O., 1975, *Geologisches Jahrbuch (Regionale Geologie Ausland)*, Reihe B, Heft 15, Hannover.
- ŞEN, Ş., BONIS, L.D., NUZHET, D., GERAADS, D., KOUFOS, G., 1994, "Les Gisements de Mammifères du Miocene Supérieur de Kemiklitepe, Turquie: 1. Stratigraphie et Magnetostratigraphie", *Bull. Mus. Natl.*, 4e ser., 16, section C:1-5-17. Paris.
- ŞEN, Ş., SEYİTO, G., KARADENİZLİ, L., KAZANCI, N., VAROL, B., ARAZ, H., 1998, "Mammalian Biochronology of Neogene Deposits and its Correlation with the Lithostratigraphy in the Çankırı-Çorum Basin, Central Anatolia, Turkey", *Eclogae Geologicae Helveticae* 91 (3), 307-320.
- ŞEN, Ş., 2000, "Orta Anadolu'da Bir Memeli Cenneti Akkaşdağı", *Mavi Gezegen*, 4:20-24, TMMOB, Ankara.
- TEKKAYA, İ., 1974, "Anadolu'da Tortoniyen Yaşlı Yeni bir Anthropoid (Primata, Mammalia) Türü", *MTA Dergisi*, 83:194-210.
- TASSY, P., 1994, "Les Gisement de Mammifères du Miocène supérieur de Kemiklitepe, Turquie: 7. Proboscidea", *Bull. Mus. Natl. Hist.* 4eme ser., C, 16 (1), 143-157.

BERICHT DER GRABUNGS KAMPAGNE IN LIMYRA 2001

Jürgen BORCHHARDT*

Die Kampagne dauerte vom 13. August bis zum 20. September 2001. Für die gute Zusammenarbeit gilt mein herzlicher Dank dem Regierungsvertreter Herrn Mustafa Karahan (Izmir). Die Durchführung der Kampagne wurde dank der Genehmigung durch die Generaldirektion für Bauten und Museen im Kultusministerium in Ankara ermöglicht. Im Namen aller Mitarbeiter danke ich dem Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung, Wien, für die großzügige Unterstützung¹.

Im Jahr 2002 wurde vom Ministerrat der Republik Türkei auf Empfehlung der zuständigen Stellen der Republik Österreich die Grabungslizenz Limyra auf Herrn Univ.-Doz. Dr. Thomas Marksteiner übertragen. Von 1969 bis 1974 und von 1980 bis 2001, d.h. 27 Kampagnen konnte ich die Limyra Grabung leiten. Für das Vertrauen bedanke ich mich sehr herzlich bei der Generaldirektion der Antiken und Museen und für die Zusammenarbeit bei allen Regierungsvertretern. Mein herzlicher Dank gilt allen Mitarbeitern und Mitarbeiterinnen. Dankbar gedenke ich der Unterstützung durch den FWF, das Bundesministerium für Wissenschaft und Kunst und die Universität Wien.

In der Zukunft wird die Limyra-Grabung unter der Patronanz des Österreichischen Archäologischen Institutes stehen. Meinem Nachfolger wünsche ich von Herzen eine lange, fruchtbare Periode. Als Emeritus hoffe ich, mich verstärkt der Publikations-tätigkeit widmen zu können.

Ein kaiserzeitlicher Torbau und die Brücke im Südosten des Ptolemaions

P. RUGGENDORFER

Unmittelbar westlich der Apsis der byzantinischen Kirche wurden die Reste eines kaiserzeitlichen Bogentores freigelegt, das den architektonischen Abschluß der von Südosten auf das Ptolemaion zuführenden, 8,20 m. breiten, römischen Säulenstraße bildete (Abb. 1)². Der Torbau erhob sich auf einem rechtwinkelig auf die Straße verlaufenden Stylobat, der aus bis zu 1,60 m. langen und rund 1,45 m. breiten Blöcken gefügt ist. In seiner Orientierung nahm der Bau keinen Bezug auf die Mittelachse

* Prof. Dr. Jürgen BORCHHARDT, Institut für Klassische Archäologie, Universität Wien, Franz Klein-Gasse 1, A-1190 Wien/ÖSTERREICH (AVUSTURIA).

1 Der Dank des Grabungsleiters gilt den Archäologen: Frau S. Baldo, Frau Dr. S. Lemaître, Frau Mag. B. Marksteiner, Herrn Dr. Th. Marksteiner, Frau Dr. A. Pekridou, Herrn Dr. A. Pütz, Herrn Dr. P. Ruggendorfer, Frau Mag. Chr. Sokolicek, Herrn Dr. G. Stanzl, Frau Mag. J. Vroom; dem Numismatiker Herrn Dr. J. Gorecki; der Architektin B. Olcay; den Geodäten Herrn S. Atasü; Herrn P. Leboutellier; der Graphikerin Frau Dr. B. Borchhardt sowie dem Fotografen Herrn L. Fliesser.

2 Vgl. S. Kucher – P. Ruggendorfer – A. Wetzler, Die Grabungen am Ptolemaion 2000, in: KST 2001 (in Druck).

der Straße, sondern der Standort war so gewählt, daß der westliche Pylon des Monuments in der Flucht des westlichen Stylobats der Säulenstraße lag. Der architektonische Befund des Baus, der *in situ* angetroffen wurde, ist spärlich. Die große Anzahl von verstürzten Blöcken der aufgehenden Architektur ermöglicht jedoch, eine Vorstellung vom Aufbau und Gestaltung des Monuments zu gewinnen. Der Durchgang des vermutlich eintorigen Bogens wurde zu beiden Seiten von dreifachen Bündelsäulen gerahmt³. Ein Teil des östlichen Pylons hat sich in Form des untersten Blocks mit einer dreifachen Bündelsäule neben der Kirchenapsis in seiner originalen Position erhalten. Vom westlichen Pylon konnten nur noch die Standspuren auf dem Stylobat festgestellt werden. Die äußeren Ecken der Pylone waren durch leicht vorspringende Pilaster verstärkt. Ein stark beschädigter Block bezeugt, daß die Säulenarchitektur von korinthischen Kapitellen bekrönt wurde, die gleichfalls über einen aufwendigen dreifachen Zuschnitt verfügten. Dazu entsprechend wurden die Eckpilaster der Pylonen durch Pilasterkapitelle abgeschlossen. Die Archivolte des Tordurchgangs ruht auf dem bemerkenswerten Architekturglied eines Halbgiebels, wie er am Demetrios- und Apolloniosbogen aus flavischer Zeit in Perge nachgewiesen werden konnte (Abb. 5)⁴. Die Bogensteine trugen eine Inschrift, von der vier Blöcke geborgen wurden und die wohl in spätantoinisch-severische Zeit zu datieren ist⁵. Über die Gestaltung der Attika sind derzeit keine Aussagen möglich. Die Gesamtmaße des Monuments können zur Zeit wie folgt angegeben werden: die größte Tiefe beträgt an der *in situ* erhaltenen Bündelsäule rund 1,20 m. die lichte Breite des Tordurchgangs ist mit ca. 3,80 m. zu bestimmen; geht man von symmetrischen Breitenmaßen an den Pylonen aus und legt man die erhaltene Breite (ca. 2,35 m.) des Westpylons auf den Ostpylon um, so kann die Gesamtbreite des Bogentors rechnerisch mit rund 8,50 m. (2,35 m.+3,80 m.+2,35 m.) rekonstruiert werden⁶. Angaben zur Höhe des Monuments können zur Zeit nicht gemacht werden.

Südlich vor dem Bogentor -zur Säulenstraße hin- konnte überraschenderweise im Bachbett eine Brücke freigelegt werden (Abb. 1. 2). Sie besteht aus sechs außergewöhnlich schlanken, langrechteckigen und miteinander verklammerten Monolithen und hat eine Länge von ca. 6,10 m. sowie eine Breite von etwa 3,60 m. Je drei dieser bis zu 3,93 m. langen und bis zu 1,40 m. breiten Blöcke liegen nach Norden und nach Süden auf einem Pfeiler, der tief im heutigen Bachbett steckt, auf und bilden so den Brückenkörper. Der südliche Brückenkopf an der Säulenstraße wurde nicht angetroffen, er scheint zu einem späteren Zeitpunkt entfernt worden zu sein. Der Brückenkörper weist eine Neigung zur Säulenstraße auf. Offenbar wurde dadurch der etwa 70 cm. hohe Niveauunterschied zwischen dem Durchgang des Torbaus und der Pflasterung der Säulenstraße rampenartig ausgeglichen. Die Brücke wurde notwendig, als man sich entschloß einen Wasserlauf durch den Zwickel der beiden Stadtmauerringe hindurchzuleiten. Durch sie war die Verbindung zwischen den beiden Stadtteilen auch weiterhin gewährleistet⁷. Gleichzeitig mit der Brücke wurde der Bereich nördlich des Bogentors bis zur Stadtmauer gepflastert und das Niveau im Durchgang des Monuments bis auf den neuen Gehhorizont angehoben und. Da diese Pflasterung sowohl an die Stadtmauer als auch an die Kirche mit Fuge angesetzt ist, kann für diese umfangreichen baulichen Maßnahmen das 6. Jh. n. Chr. als *terminus ad bzw. post quem* angegeben werden.

3 Zur Zeit sind keine Hinweise auf weitere Durchgänge faßbar. Die detaillierte bautechnische Aufnahme der Architekturbloße ist für die kommende Kampagne geplant. Dreifache Bündelsäulen finden sich im syrischen Raum am Thalamos des Baalshamin-Tempels in Palmyra, P. Collart - J. Vicari, *Le sanctuaire de Baalshamin a Palmyre* (1969) Taf. 21, 2, am Pteronion des Bel-Tempels gleichfalls in Palmyra, Th. Wiegand u.a., *Palmyra, Ergebnisse des Expeditionen von 1902 und 1917* (1932) 127 ff. Taf. 7, und am Tycheion von Apamea, J. Balty, *Les grandes étapes de l'Apamée sur l'Oronte*, Ktema 2, 1977, 3 ff. Abb. 3.

4 J. Inan, *Der Demetrios- und Apolloniosbogen in Perge*, *IstMitt* 39, 1989, 237 ff. Abb. 1. 2.

5 Nach mündlicher Auskunft von M. Wörle.

6 Vgl. die Maße des Bogens in Perge - Länge: 8,45 m, Tiefe: 1,48 m, Höhe: 11,27 m, Inan a. O. 237.

7 Der Wasserlauf folgte offenbar dem Verlauf eines älteren Straßenzuges, dessen Pflasterung man zu diesem Zweck entfernt hatte.

Im Zuge der Kampagne 2001⁸ konnte die bereits 1989 angeschnittene frühbyzantinische Kirche⁹ (6. Jh. n. Chr.) an der Ostseite des Ptolemaions (So 14, 1–30) zur Gänze freigelegt werden (Abb. 1; 2): Es handelt sich um eine schiefwinkelig angelegte, etwa 15 m. lange und 10,30 m. breite (Innenmaße) Emporenbasilika, der im Osten eine Rundapsis vorgeblendet war. Je drei Säulen teilten das 5 m. breite Mittel- von den 2 m. breiten Seitenschiffen ab. In der Apsis -ihre Konche war ehemals mit einem polychromen Glasmosaik geschmückt- fand sich ein fünfstufiges Synthronon eingestellt. Hinweise auf eine bischöfliche Kathedra fehlen. Das um eine Stufe erhöhte Presbyterium dehnte sich bis zur ersten Säulenstellung aus und war durch Schrankenplatten vom Mittelschiff getrennt. Je eine Tür verband die drei Kirchenschiffe mit dem schiefwinkligen Narthex, dessen westliche Abschlusswand von der mächtigen Stadtmauer sowie dem Podium des Ptolemaions gebildet wurde. Die südliche Schmalwand der Vorhalle war direkt an die Fundamentblöcke der Wehrmauer gesetzt. Der Haupteingang in den Narthex lag in der Südwand; durch eine weitere Tür in der nördlichen Schmalwand gelangte man zu mehreren angesetzten Räumlichkeiten, die allerdings nur angeschnitten und nicht näher untersucht werden konnten.

Zahlreiche Plattenfragmente, die in den drei Kirchenschiffen freigelegt wurden, zeugen von der ehemals reichen Ausstattung des Gebäudes. Die etwa 400 Bruchstücke können zumindest zehn verschiedenen, reliefierten Kalksteinplatten unterschiedlicher Größe (Höhe: ca. 100 cm., Breite: zwischen 78 und 185 cm., Stärke: 4–5 cm.) zugewiesen werden. Als Themen wurden durchwegs Motive aus Fauna und Flora gewählt: so finden sich etwa zwei Platten mit Fischen zu beiden Seiten des unteren Längsbalken eines Staurogramms¹⁰, zwei Platten mit einem Pfau im Überschneidungsfeld zweier ineinander gestellter Quadrate (Abb. 3) oder Platten mit Weinranken und Trauben, an denen Vögel picken bzw. Ziegen fressen¹¹. Wahrscheinlich stammen die Cancelli von der Empore, wo sie die einzelnen Interkolumnien der Seitenschiffe verschlossen. Für diesen Anbringungsort sprechen auch die sichergestellten Säulenbasen der Empore, die etwa 5 cm. breite Einlassrillen aufweisen. Solche fehlen dagegen bei den *in situ* befindlichen Basen des Erdgeschosses. Zu erwähnen sind ferner zahlreiche Fragmente zweier marmorner Abschränkungsplatten, die als Zentralmotiv ein erhabenes Kreuz auf einer Kreisscheibe zeigen¹², während die Rückseiten undekoriert blieben. Es liegt nahe, diese 120x88 cm. großen Platten der Presbyteriumabschränkung zuzuweisen.

Genau in der Längsachse des Mittelschiffs¹³ wurden die Reste eines zweiläufigen Ambos angetroffen¹⁴, der auf dem Kirchenboden (Kalksteinplatten unterschiedlicher Größe) ruhte. Dem Kanzelaufgang können zwei marmorne Treppenwangen mit der Darstellung eines lateinischen Kreuzes zugeordnet werden (Abb. 4). Außerdem haben sich zwei Fragmente des Kanzelbodens erhalten, auf dessen profilierter An-

8 Besonderer Dank gebührt Kollegin S. Baldo/Antalya und Herrn Dr. P. Ruggendorfer/Wien für die wissenschaftliche Betreuung der Grabung in der Zeit vom 16.08.–08.09. 01 sowie Frau DI B. Olcay für die Aufnahme einiger Architekturfragmente.

9 Zu dieser vgl. P. Ruggendorfer, in: XII KST II (1990) 330 f. und XXII KST II (2001) i.Dr.; ders., in: J. Borchhardt u.a., *OJh* 61, 1991/92, Beibl. 161.

10 Bereits 1989 wurden die ersten Fragmente dieser Platte geborgen, vgl. A. Pülz, in: *Fremde Zeiten*, FS für J. Borchhardt (1996) I 242 Abb. 6.

11 Siehe R. Jacobek, in: J. Borchhardt – G. Dobesch (Hrsgg.), *Akten des II. Intern. Lykien-Symposiums*, Wien 1990 (1993) 197–200 (=DenkschrWien 235).

12 Vgl. die Marmorplatten aus der Bischofskirche, U. Peschlow, in: *Akten des 10. Intern. Kongresses für Christl. Archäologie*, Thessaloniki 1980 (1984) I 419 Abb. 8.

13 Damit folgte man der im kleinasiatischen Raum üblichen Tradition, vgl. J. P. Sodini, *BCH* 99, 1975, 585–586.

14 P.H.F. Jakobs, *Die frühchristlichen Ambone Griechenlands* (1987) 44–50.

sichtsseite der Anfang einer Stifterinschrift (+ EUCH IwANNOU NIKO. . .) erhalten blieb. Offensichtlich verlor der Ambo im Zuge einer nicht näher fassbaren Umbau- oder Reparaturphase seine Funktion, da die erwähnten Treppenwangen im südlichen Teil des Presbyteriums als Fußboden verlegt und der Hohlraum unter dem Kanzelkorb mit verschiedenen Architekturfragmenten aufgefüllt angetroffen wurde.

Von der Bauornamentik der Kirche hat sich unter anderem eine Reihe von korinthischen und kompositen Kalksteinkapitellen erhalten: Sie weisen mit 38 und 46 cm. zwei unterschiedliche Höhenmaße auf und sind wohl der Empore bzw. dem Erdgeschoss zuzuordnen. Wie auch die zahlreichen Fragmente eines umlaufenden Gesimses (Abb. 4) finden sich als Blattschmuck wahlweise groß- bzw. kleingezahnte Akanthusblätter.

Die sichergestellten Architekturfragmente sowie die liturgische Ausstattung bestätigen die bisherige Datierung der Kirche in das 6. Jh. Im Kircheninneren wurden zahlreiche Dachziegelfragmente sowie Eisennägel (wohl vom hölzernen Dachstuhl) gefunden. Sie legen zusammen mit den Holzkohlefragmenten sowie den Brandspuren an den Wänden und der Bauplastik eine Feuerzerstörung des Gebäudes nahe. Ob diese mit den Arabereinfällen in der Mitte des 7. Jhs. in Verbindung steht oder von einem für die erste Hälfte des 8. Jhs. angenommenen Erdbeben¹⁵ ausgelöst wurde, ist nicht zu entscheiden. Offensichtlich hat man schon bald nach dem Brand die noch aufrecht stehenden Partien der Ruine umgelegt und die Kirche mit Schutt und Erde sowie einer Steinsplittschicht abgedeckt. Dadurch wurde auch der übliche Steinraub unterbunden. Vielleicht hängt die Niederlegung des Gebäudes und die Planierung des Areals mit der Aufgabe der Ost- und der Neubewehrung der Weststadt (im 7./8. Jh.?) zusammen, weil man direkt vor der Ostkurtine der weiterhin genutzten Weststadt eine gut einsehbare und damit leichter zu verteidigende Ebene schaffen wollte.

Ptolemaion West: Der Torzwinger im Südwesten des Ptolemaions

P. RUGGENDORFER

Im Südwesten des Ptolemaions wurden die bereits 1999 in den Quadranten G III-IV und H III-IV angeschnittenen Reste von Bebauung weiter untersucht und in ihrer Bestimmung geklärt¹⁶. Es handelt sich dabei um einen Zwinger für das etwa 2,40 m. breite Tor der Phase 1 in der byzantinischen Stadtmauer südlich des Ptolemaions (Abb. 1). Die Mauern des Zwingers sind durchschnittlich 1,15 m. breit und doppelschalig. Die Nordmauer ist an die Südwestecke des Ptolemaions angesetzt, die Südmauer bindet in den Stadtmauerzug ein. In die Westmauer ist ein Tor eingelassen, das dem Stadtmauerort gegenüber lag und dessen Schwellstein *in situ* angetroffen wurde. Im Inneren des Zwingers ist nur der Durchgangsbereich zwischen den beiden Toren gepflastert. Diese Pflasterung, in die zahlreiche Spolien verbaut sind, ist unregelmäßig verlegt und wird im Norden durch eine niedrige Bruchsteinmauer begrenzt. Das Terrain nördlich der Mauer ist ungepflastert. Hier fanden sich mehrere, kleinteilig zerschlagene Fragmente der Bauskulptur des Ptolemaions und der männliche Marmorkopf Li 01, H III, Sk 37 (Abb. 6). Bemerkenswert sind die teilweise tiefen Fahrillen, die sich an den Schwellsteinen der Tore und auf der Pflasterung finden und die von einer intensiven Nutzung des Fahrweges zeugen.

Ptolemaion West, Nordbereich

Günther STANZL

Die letzten Kampagnen am Ptolemaion widmeten sich im Bereich westlich der byzantinischen Stadtmauer Arbeiten am Sockelbau und der hohen Versturzlage an der

15 P. Grossmann – H. G. Severin, *TürkAD* 25-2, 1981, 109.

16 Vgl. P. Ruggendorfer – A. Wetzler, *Die Grabungen am Ptolemaion 1999*, in: *KST* 2000 (in Druck).

Nordseite, wobei insbesondere die Klärung von Fragen zum Stadtmauerbau im Vordergrund standen. Diese Grabungen wurden auch gleichzeitig mit der Absicht durchgeführt, eine klare Situation am Podium und mit einer durchgehenden Wasserfläche rund um das Ptolemaion ein präsentables Gelände zu hinterlassen, das auch den Ruinen einigermaßen Schutz bietet. Andererseits wurde durch drei Sondagen im Westen des Podiums ein Areal untersucht, das bisher ausgespart worden war.

Baubefunde: In den beiden vorhergehenden Kampagnen war die Existenz zweier, aneinandergesetzter Mauerzüge des Stadtmauerrings an der Nordseite des Podiums unzweifelhaft geworden. Der westliche, im Stadtinneren befindliche Mauerzug 1 war dabei der ältere. Das wichtigste Ergebnis der Kampagne 2002 war die Freilegung einer Schwelle mit Ausnahme für den Torpfosten und rinnenartiger Vertiefung (nach Lage und Art möglicherweise von Rädern) in Tor 1 der älteren Mauer. Vor der Schwelle und im Bereich der Torwange liegen zwei aus Bruchsteinen zusammengesetzte Stufen. Eine senkrechte Baufuge in Mauer 1 südlich der Torlaibung könnte als Hinweis auf eine ursprünglich breitere Toröffnung zu deuten sein.

Vor Mauer 1 liegt eine aus Mörtel und Bruchsteinen zusammengesetzte Packung, die bis zur Höhe der zweiten Stufe der Krepis des Ptolemaions reicht. Nach dem Befund vor der Bresche, wo die ursprünglich bestehende Verbindung zur Wand des Ptolemaion-Sockels unterbrochen ist, liegt die Mauer 1 auf dieser Stein-Mörtelpackung, die an der Westkante durch eine Steinsetzung aus Spolien begrenzt wird. Deren Blöcke sind zwar etwas nachlässig versetzt, aber in der Achse der Torzufahrt fällt ein reich ornamentierter Block ins Auge, der wohl nicht zufällig in dieser Position liegt. Der ganze Eindruck dieser Packung ist der einer Fundamentierung. Unter der Schalung mit dem Ornamentstein kam im Wasser noch eine weitere Schar von Blöcken zum Vorschein; diese ruht jedoch bereits auf einer Schüttung aus Kalksteinsplitt und Keramik.

Die 3,50 m. breite Toröffnung wurde vermauert vorgefunden, darunter war auch ein besonders großer, querliegender Block, dessen Oberkante niveaugleich mit der Reihe von wiederverwendeten Podiumblöcken nördlich der Nordwange des Tores liegt. Bei dieser Reihe von 5 Blöcken dürfte es sich um eine Steinsetzung als Unterbau für den Kran handeln, mit dem der Abbau der Ptolemaionblöcke betrieben wurde. Dazu paßt, daß diese Blöcke alle auf und auch in einer Schicht liegen, die in der Hauptsache aus Steinabschlägen besteht. Später scheint allerdings hier ein bevorzugter Platz für eisenverarbeitende Gewerbebetriebe gewesen zu sein, wie Schlacke und Brand- sowie Ofenstellen belegen.

Bei Freilegung der Situation an der Ostseite der Stadtmauer vor dem Tor kam in Höhe der Schwelle auf der Westseite ein Plattenpflaster zum Vorschein. Die Toröffnung war also auch in der Mauer 2 in Gebrauch, allerdings nicht sehr lange, denn die Vermauerung läßt keinerlei konstruktiv sinnvollen Abschluß nach oben erkennen.

Stratigraphische Befunde: Schon in vorigen Kampagne zeichnete sich als wichtigster Befund ein den beiden Toren zugeordneter Straßenzug ab, der Ost-West gerichtet entlang der Nordseite des Ptolemaions verlief und mit mehreren, kiesbefestigten Niveaus über einer mächtigen Aufschüttung aus Keramikabfällen nach Süden von einer Terrassenmauer abgefangen war. Von den besser unterscheidbaren Straßenniveaus sind zwei stärkere Kies- und Splittlaufschichten hervorzuheben, wovon die höhere über die Schwelle von Tor 1 zieht. Die Auffüllschichten darunter enthielten Keramik des 4. und 5. Jhs n. Chr., im Bereich der Stufen viele Knochen, sehr starke Komprimierung der Schichten, Steinbrocken und große Keramikscherben. Die darüber liegenden Straßenniveaus enthielten unter anderem Keramik des 6. und 7. Jhs. n. Chr. Vor der Stufe ergab eine Sondage im Wasser, daß unter der Keramikschüttung ein fast ausschließlich aus Steinsplitt bestehende Schüttung gegen die Fundamentblöcke der Stufe zieht, also diese nicht in eine vorhandene Schüttung eingetieft wurde. Hellenistische Münzen, wie schon vor der Westfassade des Ptolemaions, fanden sich auch hier.

Demnach kann man nach dem gegenwärtigen Stand der Fundauswertung sagen, daß die zweite Phase der Stadtmauer in das 6. oder 7. Jh. zu datieren ist, die erste ins 4. oder 5. Jh. n. Chr. Für die zweite Mauer kommt wohl am ehesten die Zeit der Sassanideneinfälle unter Heraklios in den 40er Jahren des 7. Jhs. in Betracht.

Ptolemaion West, Sondagen I-II-III

Günther STANZL

Etwa in der Mittelachse der Westseite des Ptolemaions wurden 3 Quadranten von 4x4 m. in Richtung nach Westen geöffnet (Abb. 1). Nach 70 cm. unter der Grasnarbe erreichten wir den Wasserspiegel. Leider konnten wegen Aufschließens einer starken Quelle im westlichsten Quadranten die hellenistischen Niveaus nicht erreicht werden.

Die Stratigraphie war einfach, da sich die modern umgeschichteten oder gestörten Schichten bis -50 cm. erstreckten. Darunter gab es Planierschichten mit großen Steinbrocken, die von zerstörten byzantinischen Mauern stammten. Eindeutig zeichnete sich aber eine in der Orientierung schräg nach Westen gedrehte Baustruktur ab. Drei knapp übereinander liegende Horizonte ließen sich feststellen, wovon beim untersten schmale, aber gut gefügte und sorgfältig gebaute Mauerzüge mit kleinen Raumgrößen und gepflasterten Hofbereichen erkennbar waren. Darüber lag eine Zerstörungsschicht, die viele Fragmente von spätrömischen Mosaikböden enthielt, gefolgt von einer Pflasterung.

Die nachantiken Befestigungen von Limyra

T. MARKSTEINER

Im Zuge der in den letzten Kampagnen durchgeführten Grabungen am Ptolemaion von Limyra (Abb. 1) haben sich Erkenntnisse zu den nachantiken Stadtbefestigungen und zu deren sekundären Veränderungen ergeben. Diese sollen im folgenden kurz zusammengefaßt werden.

Die zwei in der Ebene am Fuß des Burgberges gelegenen Mauerringe sind einander in Anlage und Bauweise derart ähnlich, daß ihre Errichtung einem gemeinsamen Bauprogramm zugeschrieben werden kann. Die eigentümliche Anordnung in Gestalt einer Zweiteilung dürfte aus Rücksicht auf einen nunmehr durch das Bestehen einer Brücke nachgewiesenen Wasserlauf gewählt worden sein, welcher wohl Drainagefunktion hatte und aus ungeklärten Gründen nicht in das befestigte Areal integriert wurde. Das gleichzeitige Bestehen der beiden Mauerringe wird durch eine Verbindungsmauer angezeigt. Diese verlief vom bastionsartig in die Weststadtbefestigungen integrierten Podium des Ptolemaion abgehend nach Osten. Es ist allerdings noch ungeklärt, ob dieser an die Oststadtmauern anschloß und in welcher Form der Wasserlauf Berücksichtigung fand. Durch diesen Mauerzug wurden die trichterförmige Öffnung zwischen den beiden Mauerringen und die durch die Tore im Norden und Süden des Ptolemaions sowie die Brücke angezeigten Verbindungswege gedeckt.

In einer zweiten Bauphase wurde der gesamte Nordbereich der Weststadtbefestigungen mittels eines feindseitig durch zahlreiche Türme verstärkten Mauerzuges von außergewöhnlicher Breite ersetzt¹⁷. Mit diesen Arbeiten war eine Umgestaltung des Vorfeldes verbunden, im Zuge derer die vielleicht schon ausgebrannte Kirche sowie der kaiserzeitliche Torbau geschliffen, der vom Ptolemaion abgehende Mauerzug aus-

17 s. etwa T. Marksteiner in: J. Borchhardt, Grabungen und Forschungen in Limyra aus den Jahren 1984-1990. ÖJh 61, 1991-92 Beibl., 139 f. und Abb. 3.

gerissen und das gesamte Gelände durch Aufschüttung planiert wurde. Auch scheint das Podium des Ptolemaions, welches in der ersten Phase der Befestigungen als Bastion gedient haben dürfte, feindseitig völlig abgebaut worden zu sein. Münz- und Keramikfunde weisen auf einen terminus post quem für diese Arbeiten im 7. Jh. n. Chr., eine abschließende Auswertung des Fundmaterials steht allerdings noch aus¹⁸. In dieser Zeit scheint auch die Oststadt aufgegeben und der Abschnitt ihrer Befestigungen, an dem sich die beiden Mauerringe am nächsten lagen, bis auf die Grundmauern ausgegraben worden zu sein. Der einstige Verlauf der Befestigungslinie wird wohl durch eine Fehlstelle im sonst durchgehend erhaltenen Plattenpflaster im Bereich der Straßenkreuzung östlich des Ptolemaions angegeben.

Zum Stand der Forschung am Anathem „toracatus cum equo incedens“,

J. BORCHHARDT

Im Süden des Naos vom Ptolemaion -vermutlich innerhalb des Temenos- stand auf einer Basis eine Zweifiguren-Gruppe, deren ikonographische Bestimmung in Anlehnung an ein Zitat des Plinius und der Forschungen von E. Berger sich noch immer als zielführend erweist¹⁹. In der Geschichte der frühhellenistischen Malerei wird Apelles gerühmt, der *Antigonum thoracatum* gemalt habe, d.h. einen Antigonos im Brustpanzer *cum equo incedentem*, d.h. neben dem Pferd einhergehend oder mit einem Pferd schreitend, d.h. ein Pferd führend²⁰. Nach E. Berger handelt es sich also weder um den Typus des nackten Heros noch um den bürgerlichen Typus sondern um den Typus B, den Pferdeführer im Panzer²¹. Für die Gestaltung des kleinasiatischen hochhellenistischen Reliefs wurde vermutlich an eine freiplastische Gruppe angeknüpft. Die früheste literarische Überlieferung wird Praxiteles zugeschrieben: "Nicht weit von den Toren [gemeint ist das Dipylontor im Kerameikos] ist ein Grab; als Aufsatz hat es einen Krieger neben einem Pferd stehend; wer es ist, weiß ich nicht, aber Praxiteles hat sowohl das Pferd wie den Krieger gemacht."²² Dem prächtig gesatteltem und aufgezügumten Reitpferd lassen sich 30 Fragmente zuweisen. Das mit ca. 200 cm. Stockmaß kolossale marmorne Reitpferd fußt auf der Hinterhand und der linken Vorderhand. Das enorme Gewicht wurde zusätzlich von einer runden Bauchstütze getragen. Der gesondert gearbeitete Pferdekopf auf dem zur rechten Seite geneigten Hals war dem Pferdetorso mittels eines Dübels oberhalb des Baltens angestückt worden (Abb. 9). Dem gepanzerten Pferdeführer lassen sich nach dem letzten Stand der Ausgrabung 21 Fragmente zuweisen. Auch dieser Stratege bestand aus mehreren Teilen, wie die Schnittfläche oberhalb der Pteryges des Panzers beweisen. Der in drei Teilen erhaltene Kopf zeigt einen bartlosen, zur linken Seite, d.h. zum Pferd, geneigten Strategen (Abb. 6) mit kurzem lockigen Haar, dessen Hinterkopf nicht vollständig ausgearbeitet worden ist (Abb. 7). Sowohl von den Pteryges der beiden Schultern als auch des Panzerrandes sind mehrere Fragmente erhalten. Der Stratege trug eine Feldbinde, wie die Neuinterpretation desjenigen Fragmentes beweist, das früher für das Kopffragment einer der ägyptischen Königinnen in der Cella des Naos gehalten wurde (Abb. 8)²³. Zu-

18 Einer Datierung dieser Neubefestigung kommt insofern besondere Bedeutung zu, als daß sich ein vergleichbarer Phasenablauf auch an den Befestigungen anderer lykischer Städte feststellen läßt. Direkt vergleichbar ist etwa die ebenfalls nur die Angriffsseite betreffende Verstärkung der Nordseite der „Lykischen Akropolis“ von Xanthos mittels eines turmbewehrten Mauerzuges. Bei Grabungen wurden zuletzt Hinweise auf eine Datierung in das 7. Jh. n. Chr. festgestellt: s. A.-M. Maniére-Lévêque, *Dossiers d'Archéologie* 239, 1998, 72 f.

19 J. Borchhardt, *Zum Naos des Ptolemaions von Limyra* in: *Akten des III. Österreichischen Archäologentages* (1989) 31 ff.; ders., *Ein Ptolemaion in Limyra*, *RA* 1991, 309ff.; *Zur Bauskulptur am Naos des Ptolemaions von Limyra*, *ETAM* 14, 1993, 71 ff.

20 Plinius, *nat.hist.* 35, 96.

21 E. Berger, *Die Stile des >Heros Makedon<* in: *Antike Kunstwerke aus der Slg. Ludwig III. Skulpturen*, Veröffentlichungen des Antikenmuseums Basel 4/3, 1990, 251 ff. bes. 260 ff.

22 Paus. 1, 2, 3.

23 J. Borchhardt, *KST* II 1986, 106 Abb. 6.

sätzlich war der Pferdeführer mit einem Schwert ausgerüstet. Die Höhe des Bildwerkes könnte ca. 2,50 m. betragen haben. Der stehende Stratege verdeckte auf der rechten Seite des Pferdes in der Hauptansicht die Bauchstütze.

Die Stilformen des asianischen Barocks²⁴ legen nahe, das Weihgeschenk der Originalphase der Konstituierung des städtischen Herrscherkults in Limyra zuzuweisen. Qualität, Stil und Kolossalität sprechen für einen Kontext im Rahmen der Suche nach dem Stifter des Ptolemaions. Während der Katalogarbeiten erhielt der gepanzerte Pferdeführer daher den Namen Patroklos²⁵.

Die Arbeiten in der Weststadt

T. MARKSTEINER

Die 1999 begonnenen Gestaltungsarbeiten in der Weststadt von Limyra wurden im Jahr 2002 mit der Reinigung des Bereichs um das Kenotaph des Gaius Caesar weitergeführt. Dabei wurden die Wasserflächen um das Monument von dichtem Schilfbewuchs befreit, durch die Anrainer in die Sondagen eingeschüttete Lesesteine und Abfälle entfernt und die Erdprofile an den Grabungsgrenzen durch Trockenmauern gefestigt. Zur Konservierung des Monuments erwies es sich als notwendig, die Wurzelgeflechte mehrerer Feigenbäume, die sich in den Fugen des Kalksteinmantels festgesetzt hatten und die Blöcke zu sprengen drohten, zu entfernen.

Im Zuge dieser Kampagne wurde auch ein längerer Abschnitt der klassischen Siedlungsmauer talseitig von angeschwemmtem Erdmaterial befreit, um dem Besucher die antiken Strukturen verständlicher zu machen.

24 J. Borchardt – B. Borchardt-Birbaumer, Zum Kult der Heroen, Herrscher und Kaiser in Lykien, *AW* 23, 1992, 113 ff.

25 Zum Oberkommandierenden der ptolemäischen Reichsflotte und späteren Priesters des Reichs-Kultes für Alexander d. Gr. und die Theoi Adelphoi vgl. G. Höbl, *Geschichte des Ptolemäerreiches* (1994) s. v. Patroklos.

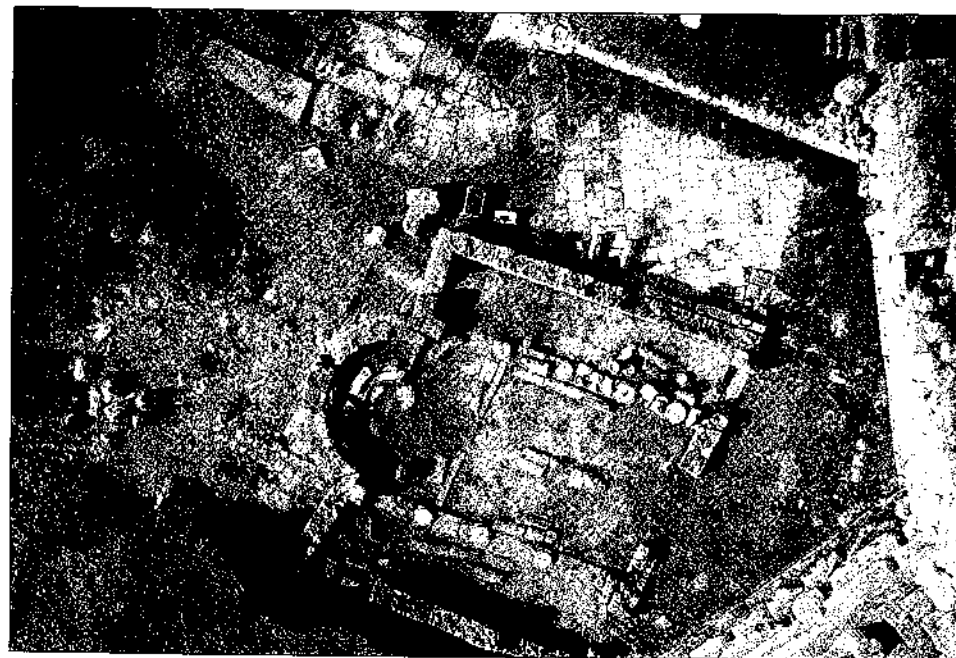

Abb 2: Luftbild (Kirche und Torbau) (Photo: L. Fliesser)

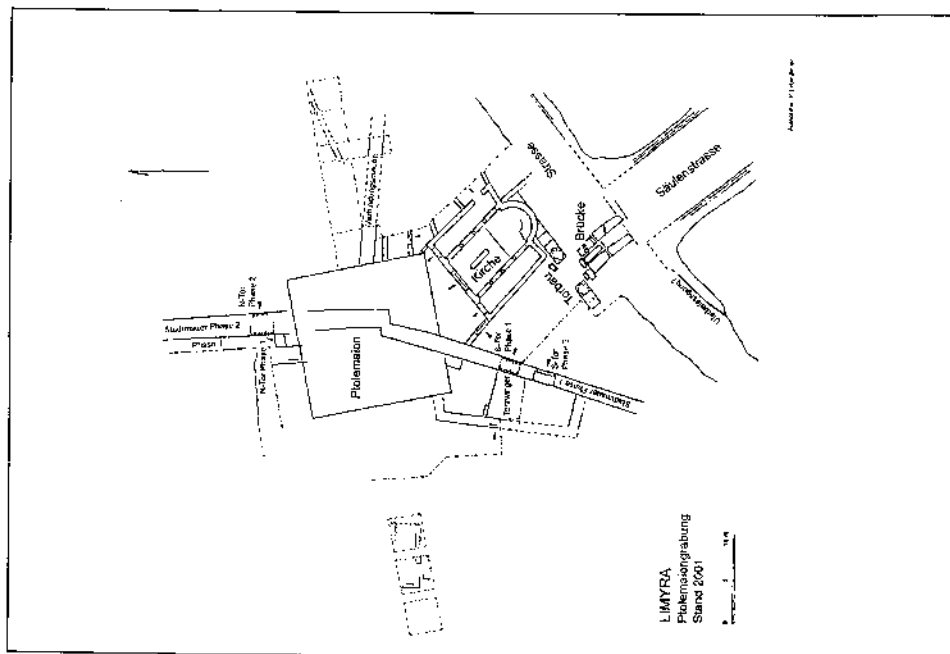

Abb. 1: Plan des Grabungsareals (Lebouteiller/Marksteiner)

Abb. 3: Platte mit Pfaudarstellung (Photo: A. Pülz)

Abb 4: Treppenwange des Ambo und Gesimsfragment
(Photo: A. Pülz)

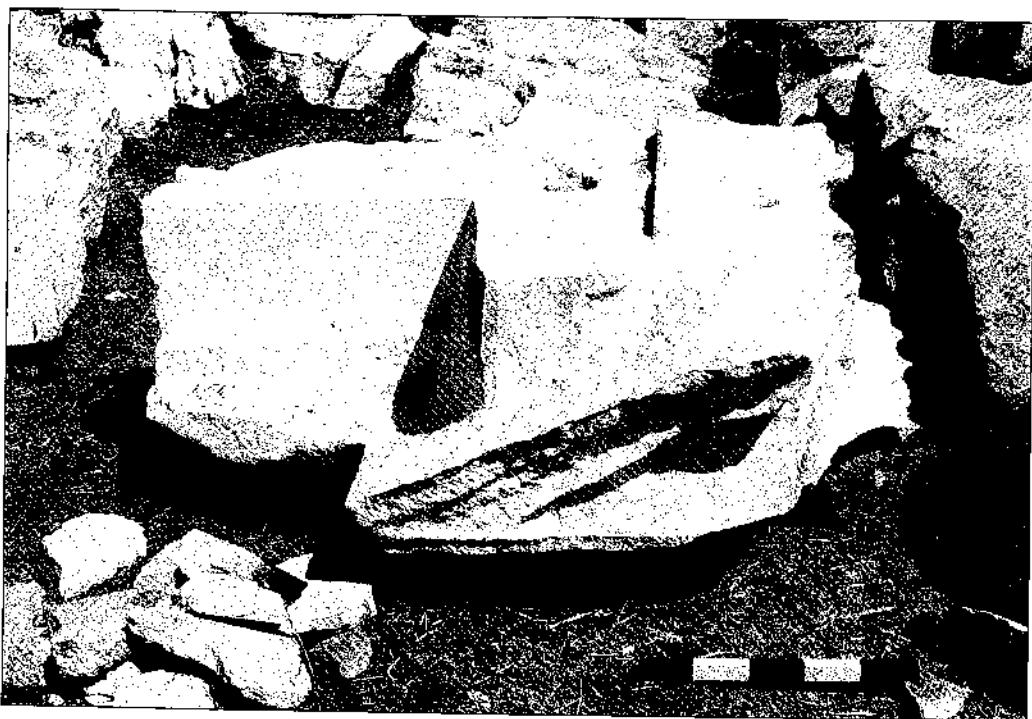

Abb 5: Block mit dem Halbgiebel des kaiserzeitlichen Torbaus (Photo: L. Fliesser)

Abb 6: Kopf des Strategenbildnisses (Photo: L. Fliesser)

**Abb 7: Rückansicht des Kopfes
des Strategenbildnis-
ses (Photo: L. Fliesser)**

**Abb 8: Fragment des Strate-
genbildnisses mit Feld-
binde (Photo: L. Flies-
ser)**

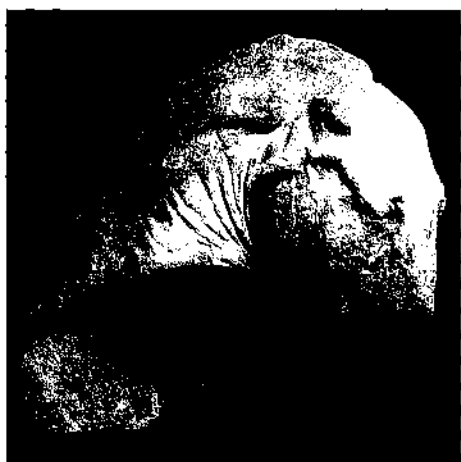

Abb 9: Pferdekopf (Photo: L. Fliesser)

DIE AUSGRABUNGEN IN AIZANOI 2001

Klaus RHEIDT*

Die Ausgrabungen des Jahres 2001 begannen am 24. Juli und endeten am 9. September¹. Das Kulturministerium der Türkei war vertreten durch Herrn Metin İmren vom Museum Kütahya. Die Arbeiten hatten folgende Ziele: die Klärung des Sitzstufengebäudes hinter dem Dorischen Säulenhof, die Erarbeitung einer vorhellenistischen Stratigraphie des Siedlungshügels, die Erweiterung der frühbronzezeitlichen Stratigraphie bis zur Zeitstufe FB I, die zeichnerische Rekonstruktion der scaenae frons des Theaters, die Lokalisierung von Seitenbauten des Bühnengebäudes, die Klärung der Erschließung des Theaters sowie der Bauphasen des Stadions.

Ausgrabungen und Feldforschungen: Im Bereich des Sitzstufengebäudes hinter der nordwestlichen Rückwand des Dorischen Säulenhofs wurde zunächst mittelbyzantinische Wohnbebauung freigelegt (Abb. 1, 2)². Reste von Kalkgruben und Marmorab-schläge in den Schuttschichten darunter belegen, daß große Teile des antiken Bauwerks in byzantinischer Zeit abgetragen und zu Kalk gebrannt worden waren. Nur die untersten Stufen der cavea befinden sich noch in situ und schließen unmittelbar an den 1998 und 1999 ausgegrabenen Marmorgang³ an (Abb. 3, 4), der nach den neuen Forschungsergebnissen zusammen mit dem Stufenbau errichtet wurde. Früh-kaiserzeitliche Baubefunde und Keramik aus den Schichten, in die die Mauern des Sitzstufengebäudes eingetieft sind, lassen dessen Errichtung nicht vor dem späten 1. oder frühen 2. Jh. n. Chr. annehmen. Der Gang aus Marmorspolien diente als Paro-dos. Die Spolien selbst entstammen, einem älteren, größeren Sitzstufenbau, vielleicht einem Theater, das sich bis zur Umgestaltung des Siedlungshügels zum repräsentati-ven Kultzentrum Aizanois in diesem Bereich der Stadt befunden haben könnte.

Das Sitzstufengebäude wurde über drei Türen von der Nordwesthalle des Dorischen Säulenhofs erschlossen, die jedoch erheblich über dem Niveau der Orchestra und des Säulenhofs lag (Abb. 4). Die Grabung erbrachte, dass die Schwellen in einer zweiten Bauphase auf erhöhtem Niveau neu verlegt, eine Bühne eingebaut und der Marmorgang zugesetzt wurden. Zahlreiche Bodenziegel im Versturz zwischen der Türwand und der Mörtelmauer, die als Begrenzung der Bühne in die Orchestra eingebaut worden war, belegen, dass die Bühne einen Ziegelboden besaß. Die Keramik-funde aus diesem Bereich lassen annehmen, dass das Gebäude, welches ursprüng-lich ein Buleuterion gewesen sein könnte, erst im 4. Jh. n. Chr. umgebaut und nach dem Einbau der Bühne vermutlich als Odeion genutzt wurde⁴.

* Dr.-Ing. Klaus RHEIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69-71, 14195 Berlin/ALMANYA.

1 An den Arbeiten waren beteiligt: K. Rheidt (Grabungsleiter), C. Rohn, M. Wörrle, D. Berges, G. Ateş, E. Baylan, K. Jes, D. Ay, A. Kampke, C. v. Bärge, J. Pflüg, C. Wilkening, N. Lau, T. Ibsen, G. Dikbaş, Ph. Niewöhner, G. Fittschen-Bandura, A. Atila.

2 Zur mittelbyzantinischen Besiedlung des Tempelplateaus s. C. Naumann, *IstMitt* 35, 1985, 288 ff. – K. Rheidt, AA 1997, 432 f. – K. Rheidt, AA 2001, 248 ff.

3 K. Rheidt, AA 2001, 257 ff. – K. Rheidt, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* II. (2001) 148 f. 151 ff.

4 vgl. K. Rheidt, AA 2001, 259 f.

Zur Klärung der vorhellenistischen Schichten des Siedlungshügels wurden die Grabungen innerhalb der Südecke des Tempelplateaus fortgesetzt. Die hochhellenistische Bebauung, deren Reste 1999 und 2000 freigelegt worden waren⁵, reichte bis in ältere Siedlungsschichten hinein. Der jüngste dieser Horizonte, ein Lehmfußboden, war wegen der späteren Störungen nur in kleinen Ausschnitten erhalten. Darunter fand sich im gesamten Bereich der Grabung eine Brandschicht, in die eine mit verziegeltem Lehm, Holzkohle und einem verbrannten Mahlestein verfüllte Grube eingetieft war. Der Brandhorizont überlagert eine noch ältere Siedlungsschicht mit dem Steinfundament einer Lehmziegelmauer, das durch das Eintiefen der späteren Grube teilweise gestört ist. Zu dieser Schicht gehören ein in den Fußboden eingelassener großer *Pithos* und eine weitere, nur aus wenigen Steinen bestehende Fundamentmauer sowie eine runde Steinsetzung. (Abb. 5)

Aus einer noch früheren Phase konnte eine Schicht aus größeren Kieselsteinen freigelegt werden. Zu dieser Phase gehört eine Art Herdstelle mit einer Umfassung aus aufrecht stehenden Steinen. Die Keramik aus den freigelegten vorhellenistischen Schichten ist einheitlich phrygisch, stark lokal geprägt und enthält nur in ganz geringem Umfang Importe. Wichtigstes Ergebnis dieser Grabung ist, dass sich die Hinweise auf eine phrygische Besiedlung Aizanoi nun nicht mehr auf Zufallsfunde beschränken, sondern mehrere Phasen einfacher phrygischer Besiedlung am Südrand des Siedlungshügels von Aizanoi nachgewiesen wurden.

D. Ay setzte die Grabung im Bereich der bronzezeitlichen Schichten des Siedlungshügels weiter fort, um Fundkeramik der Zeitstufe FB I zu bekommen, deren Bearbeitung die Einordnung des stark regional geprägten FB II-Materials erleichtern soll⁶. Unter dem Fußboden des Dorischen Säulenhofes wurden Bruchsteinmauern freigelegt, die zu einem länglichen Gebäude mit kleinen Unterteilungen gehören (Abb. 6). Daneben fanden sich Brandreste und ein Ofen über einer älteren Bruchsteinmauer. Ganz unten, schon im Grundwasser, welches eine Fortsetzung der Grabung verhinderte, kamen die Reste einer besonders dicken Steinmauer zutage, vielleicht einer Befestigungsmauer. Aufgrund der Keramik können die Bauhorizonte in diesem Bereich der Zeitstufe Frühbronzezeit II zugerechnet werden. An der Südecke des Tempelpodiums wurden die Arbeiten ebenfalls dort fortgesetzt, wo schon 1999 frühe FB II-Schichten erreicht worden waren⁷. Eine Mauer, die zur frühesten FB-II zeitlichen Siedlungsschicht gehört, war in eine dicke Brandschicht eingetieft. Darunter änderte sich die Keramik, die nun Merkmale der Gruppe Beycesultan FB I aufweist und auch in Aizanoi eine dichte Besiedlung der Zeitstufe FB I belegt.

Zu den Schwerpunkten der Arbeiten des Jahres 2001 gehörten die abschließende Klärung der Rekonstruktion der *scenae frons* des Theaters, der Bauphasen des Theater-Stadion-Komplexes sowie der Frage nach Seitenbauten bzw. Zugängen zum Theater. Diese Arbeiten wurden von C. Rohn durchgeführt, die den Katalog aller verstürzten Marmorbauwerke der *Scaenae Frons*, die Bauaufnahme exemplarischer Bauteile, die Herstellung von Fundlageplänen aller katalogisierten Bauteile und Grundrissplänen der verschiedenen Bauteilgruppen abschließen konnte. Es ergaben sich sichere Anhaltspunkte für die Rekonstruktion der Bühnenarchitektur. Mehrere Bauteile belegen, daß die Tabernakel des 2. Obergeschosses versetzt zu denen des 1. Geschosses angeordnet waren. Insgesamt ließ sich die schon aufgrund der Bauornamentik erarbeitete Hypothese zweier deutlich voneinander getrennter Bauphasen durch die konzeptionellen Unterschiede im Entwurf der beiden Geschosse bestätigen⁸.

Mit Hilfe von Sondagen wurden die seitliche Erschließung des Bühnengebäudes und der Bühne sowie der nordöstliche Abschluss des Stadions untersucht. Diese erbrachten Mauerzüge und Architekturteile von seitlichen Anbauten und Hinweise auf

5 K. Rheidt, AA 2001, 260 ff. – K. Rheidt, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* II. (2001) 148, 151.

6 vgl. D. Ay, AA 2001, 280 ff.

7 K. Rheidt, 22. *Kazı Sonuçları Toplantısı* II. (2001) 147 f. 150 f. – I. Lochner, D. Ay, AA 2001, 269 ff.

8 vgl. C. Rohn, AA 2001, 303 ff.

mehrere Bauphasen und eine intensive spätantike Nutzung des Theaters, möglicherweise für Wohnzwecke. Pilaster *in situ*, Reste zweier Marmorbögen und Bauteile einer Tabernakelarchitektur, die nicht zur scaenae frons gehören, lassen zwischen Bühnengebäude und Analemmata aufwendig gestaltete Seitenbauten erschließen, deren Aufbau und Funktion wegen der zeitaufwendigen Bergung der zahlreichen verstürzten Bauteile nicht abschließend geklärt werden konnten. Die Anschlüsse an Bühnengebäude und Tabernakel der scaenae frons zeigen aber, dass sie einer späteren Bau-phase angehört. (Abb. 7)

Im Stadion erbrachte die Durchsicht der Befunde und Bauaufnahmen der Grabungen aus den Jahren 1982- 1990⁹ Hinweise auf eine 1. Bauphase mit ca. 2.50 m. starken seitlichen Abschlußmauern, an die die Substruktionskammern des zweiten Ranges angebaut sind. Die Außenmauer dieser 1. Phase ließ sich durch Oberflächenreinigungen und Sondagen an verschiedenen Stellen des Tribünenbaus lokalisieren, fehlt aber im nördlichen Teil des Stadions, da hier möglicherweise hoch anstehende Erdwälle eine massive Ausbildung der Tribünenrückseite überflüssig machten. Besonders gut ließen sich die Bauphasen des Stadions im sogenannten 'Torbau' in der Mitte des westlichen Tribünenbaus nachvollziehen. Nachuntersuchungen am Baubefund ergaben, dass nahezu der gesamte vordere Tribünenbereich zur 1. Bauphase gehört. Der Mittelraum der symmetrischen Anlage dieser ersten Phase könnte eine Art Ehrenloge getragen haben. In einer zweiten Bauphase wurde diese durch ein repräsentativeres Bauwerk ersetzt und in das Obergeschoss eines großen, tonnenüberwölbten Raums verlegt, der von Westen an die Aussenmauer der ersten Phase angebaut worden war (Abb. 8). Das Diazoma, das die beiden Ränge unterteilt, konnte in einer Sonde an der westlichen Ecke des Bühnengebäudes lokalisiert und näher untersucht werden. Durch umfangreiche Reinigungsarbeiten und Sondagen im Bereich des östlichen Tribünenbaus ließ sich auch hier die Stadionaußenmauer der 1. Bauphase mit später angebauten Kammern des zweiten Ranges lokalisieren. Wie im Theater, so ergibt sich auch im Stadion das Bild einer einfacheren, aber vollständig ausgebildeten und funktionstüchtigen frühen Phase. Theater und Stadion wurden später durch Aufstockung und Anbauten vergrößert, ohne das Grundkonzept der Gesamtanlage wesentlich zu verändern.

Die Ausgrabungen wurden auch in der Kampagne 2001 wieder von umfangreichen Einzeluntersuchungen begleitet. Im Südostteil des Ortes führte A. Kampke umfangreiche geoelektrische Profilmessungen über unterirdischen Strukturen durch. Ph. Niewöhner setzte die Erforschung der spätantiken und byzantinischen Aizanitis mit der Aufnahme zahlreicher Monumente im Umland und im Museum von Kütahya fort und stellte eine erhebliche Dichte frühchristlicher Kirchenbauten in den Dorfsiedlungen fest. M. Wörrle führte sein Projekt der Aufnahme der Inschriften der Stadt und ihres Umlands weiter¹⁰.

Fundbearbeitung: Die Bearbeitung der Keramik erbrachte weitere Anhaltspunkte für die Datierung der hochhellenistischen Hausbebauung an der Südecke des Tempelplateaus, die nach den jüngsten Funden aus der Auffüllung darunter Anfang des 2. Jhs. v. Chr. errichtet wurde¹¹. Neben der Bearbeitung der Grabungsfunde setzte G. Ateş die Vorbereitungen für die Publikation der einheimischen roten Glanztonware und importierten Sigillata von Aizanoi¹² fort. G. Dikbaş arbeitete weiter an der Materialaufnahme für ihr Forschungsprojekt zur Grauen Keramik. D. Berges bearbeitete die Tonsiegel, die im Jahr 2000 innerhalb der hellenistischen Hausreste gefunden worden waren¹³, für eine geplante Publikation. Die erhaltenen Siegel scheinen nur einen klei-

9 A. Hoffmann, AA 1986, 684 ff.; AA 1993, 438 ff.

10 vgl. K. Rheidt, AA 2001, 243 ff.

11 vgl. K. Rheidt, AA 2001, 262.

12 G. Ateş, AA 2001, 319 ff.

13 K. Rheidt, AA 2001, 262 u. Abb. 22.

nen Teil eines erheblich größeren Archivs darzustellen und gehören alle in hellenistische Zeit. Im Rahmen seiner Bearbeitung der Bauornamentik von Aizanoi dokumentierte K. Jes die Bauteile des Strassenbogens auf dem Ostufer¹⁴ und die umfangreichen Reste der Marmorinkrustation der Nordosttherme, die 1980 – 82 geborgen worden waren¹⁵, und schloss die 1997 begonnene Dokumentation turkmenischer Petroglyphen aus dem 13./14. Jh. auf den Cellamauern des Zeustempels¹⁶ ab.

Restaurierungs- und Sicherungsarbeiten: Neue Schäden im Bereich des Fensters in der westlichen Analemmawand des Theaters (Abb. 9) machten umfangreiche Sofortmaßnahmen zur Sicherung des Bestandes erforderlich. Der gebrochene Fenstersturz, die darüberliegenden Quader und zwei weitere große Blöcke zwischen Fenster und Westecke, die weit über die Mauerkannte hinaus verschoben waren, drohten abzustürzen. Um einen Einsturz der Wand und kostenintensive Folgeprojekte zu vermeiden, war die Abnahme, Konsolidierung und Neuverlegung der gebrochenen Bauteile sowie die Herstellung konstruktiv wirksamer Verbindungen zwischen den oberen Analemmaquadern unumgänglich. Zunächst wurden die Blöcke durch Gerüste abestützt. Danach mussten die beiden großen Marmorquader westlich oberhalb des Fensters in ihre ursprüngliche Lage gebracht werden, da ihre labile Position für die Arbeiten am Fenster gefährlich zu werden drohte. Die Blöcke wurden in mehreren Arbeitsschritten in ihre ursprüngliche Position verschoben und danach mit Edelstahlstäben mit den darunterliegenden Blöcken verbunden und gegen erneutes Verrutschen gesichert. Die Quader über dem Fenster wurden mit dem Kran abgenommen, die gebrochenen Blöcke von den Resten der Betonflickungen älterer Restaurierungsbemühungen befreit, mit einer über den Bruch hinreichenden Bewehrung aus Edeldstahlgewindestäben versehen und zusammengeklebt. Da die geklebten Blöcke für den Kran zu schwer waren, erfolgte die Neuverlegung mit Dreibein und Flaschenzug. Gegen erneutes Verrutschen wurden die Blöcke mit kurzen, von oben eingebohrten Edeldstahlstäben und Klammern gesichert. Die Sicherungsarbeiten am westlichen Analemma konnten mit dieser Maßnahme erfolgreich abgeschlossen werden (Abb. 10).

PUBLIKATIONEN

- K. Rheidt, Frühe Zeiten – späte Zeiten. Neue Forschungen zur Geschichte Anatoliens, in: Lux Orientis, Festschr. H. Hauptmann (2001) 339ff.
- C. Rohn, Bauforschung am 3D-Modell, in: U. Weferling, K. Heine, U. Wulf (Hrsg.) Von Handaufmaß bis Hightech – Aufnahmeverfahren in der archäologischen Bauforschung (2001) 251ff.
- K. Rheidt, Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen und Forschungen 1997 bis 2000, AA 2001, 241ff.
- I. Lochner – D. Ş. M. AY, Die frühbronzezeitlichen Siedlungsbefunde in Aizanoi. Vorbericht über die Kampagnen 1997 bis 1999, AA 2001, 269ff.
- K. Jes, Ein hochhellenistischer Statuettenkopf aus Aizanoi, AA 2001, 295ff.
- C. Rohn, Bericht über die Arbeiten am Theater-Stadion-Komplex von Aizanoi, AA 2001, 303ff.
- G. Ateş, Die Eastern Sigillata B aus einer frühkaiserzeitlichen Auffüllungsschicht in Aizanoi, AA 2001, 319ff.
- K. Jes, Türgrabsteine in Aizanoi II: Fassadenmonumente mit Scheintür, IstMitt 51, 2001.
- Der aktuelle Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen ist im Internet unter <http://www.dainst.de/de/pro/aizanoi01.html> verfügbar.

14 R. Naumann, AA 1982, 356 ff.

15 R. Naumann, AA 1982, 375; AA 1984, 472; AA 1987, 301 ff.

16 vgl. K. Rheidt, Frühe Zeiten – späte Zeiten. Neue Forschungen zur Geschichte Anatoliens, in: R. M. Boehmer, J. Maran (Hrsg.), Lux Orientis, Festschrift für Harald Hauptmann (2001) 343 f. – K. Rheidt, AA 2001, 242.

AİZANOİ 2001 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Klaus RHEIDT*

2001 yılı çalışmaları 24 Temmuz ile 9 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalara katılanlar şöyledir: K. Rheidt (Kazi Başkanı), C. Rohn, M. Wörrle, D. Berges, G. Ateş, E. Baylan, K. Jes, D. Ay, A. Kampke, C. v. Barga, J. Pflug, C. Wilkening, N. Lau, T. Ibsen, G. Dikbaş, Ph. Niewöhner, G. Fittschen Bandura, A. Atilla. T.C. Kültür Bakanlığı bu yıl Kütahya Arkeoloji Müzesi'nden Sayın Metin İmren tarafından temsil edilmiştir. Bu yılki kazıların hedefleri şunlardır: Dor Sütunlu Avlu'nun arkasında yer alan basamaklı yapının açığa kavuşturulması, höyükte yer alan Hellenistik öncesi evlerin incelenmesi, Erken Bronz Devri stratigrafisinin Erken Bronz I evresine kadar genişletilmesi; tiyatrodaki *scaenae frons*un rekonstrüksiyon planının çıkarılması, sahne binasına ait yapıların yerlerinin tespit edilmesi ayrıca tiyatro ve *stadion*un yapı evrelerinin değerlendirilmesi.

Kazılar ve Diğer Arazi Çalışmaları: Dor Sütunlu Avlu'nun kuzeybatı duvarının arkasında yer alan basamaklı yapının bulunduğu yerde Orta Bizans Dönemine ait bir yerleşme açığa çıkarılmıştır (Resim: 1-2). Bizans evlerinin altında yer alan moloz tabakalarından ele geçirilen kireç çukuru kalıntıları ve mermer kırıkları, buradaki antik yapının önemli bir bölümünün Bizans Döneminde söküldüğünü ve kireç elde etmek amacıyla yakıldığını göstermektedir. Yalnızca *cavea*nın en alt basamakları bugüne kadar *in situ* korunagelmıştır. Bu basamaklar, 1998 ve 1999 yıllarında açığa çıkarılan mermer geçit ile birleşmektedir (Resim: 3-4). Mermer geçit, bu basamaklı yapıyla birlikte aynı dönemde inşa edilmiş olmalıdır. Basamaklı yapının duvarlarının bulunduğu tabakalarda ele geçirilen Erken Roma Dönemine ait mimari ve keramik buluntular, bu binanın inşasının M.S. 1. yüzyılın sonundan ya da 2. yüzyılın başından daha erken olamayacağını göstermiştir. Mermer devşirme malzemeden yapılmış olan geçit ise *parodos* olarak kullanılmaktaydı. Geçitin yapımında kullanılan devşirme malzemenin daha eski büyük bir oturma basamaklı yapıya, hatta belki bir tiyatroya ait olabileceği sonucu elde edilmiştir. Bu daha eski tiyatro, höyüğün, Aizanoi şehrinin temsili kült merkezine dönüştürülmesi amacıyla büyük değişikliklere uğradığı döneme kadar burada yer alıyor olmalıydı.

Basamaklı yapı, *orquestra* ve Dor Sütunlu Avlu'nun seviyesinin oldukça üzerinde yer alan üç kapıyla avlunun kuzeybatı kesimine açılmaktadır (Resim: 4). Buradaki kazılar, bu kapı eşiklerinin daha yüksek bir seviyedeki ikinci yapı evresinde tekrar yerleştirildiklerini göstermiştir. Yükseltile girişlerle birlikte, bu evrede bir de sahne inşa edilmiş ve mermer geçit eklenmiştir. Kapının bulunduğu duvarla sahneyi çevrelemek amacıyla *orquestra*ya inşa edilen harçlı duvar arasındaki yıkıntıda ele geçirilen çok sayıda taban tuğlası, sahnenin tuğla bir tabana sahip olduğunu göstermiştir. Bu alanda ele geçirilen keramik buluntuların incelenmesi, aslında bir *bouleuterion* olan bu yapının, M.S. 4. yüzyılda tadilatı uğradığı ve sahnenin de eklenmesiyle olasılıkla *odeion* olarak kullanılmaya başlandığı sonucunu vermiştir.

* Dr.-Ing. Klaus RHEIDT, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69-71, 14195 Berlin/ALMANYA.

Höyükteki Hellenistik Dönem öncesi yerleşme katlarını açığa çıkarmak amacıyla tapınak platosunun güney köşesindeki kazılara devam edilmiştir. Kalıntıları 1999 ve 2000 yıllarında açığa çıkarılmış olan olgun Hellenistik yapılaşmalar, daha erken yerleşme tabakalarına kadar inmektedirler. Bu tabakalardan en geç olanına ait bir kerpiç taban, daha sonraki tahribatlar nedeniyle sadece küçük parçalar halinde korunagelmıştır. Bu kerpiç tabanın altında, tüm kazı alanını kapsayan, içinde tuğla haline gelmiş kerpiç ve kömür parçaları ile yanmış bir öğütme taşının bulunduğu bir çukuru içeren bir yangın tabakasına rastlanmıştır. Yangın tabakası, daha sonraki kerpiç bir tuğla duvarın yapı çukurları ve bu duvarın kısmen tahrip edilmiş taş temelinin yer aldığı daha eski bir yerleşme tabakasının üzerini örtmektedir. Tabana yerleştirilmiş bir *pithos*, yalnızca bir miktar taştan oluşan başka bir temel duvarı ve yuvarlak bir taş dizisi bu tabakanın buluntularını oluşturmaktadırlar. (Resim: 5)

Daha eski bir evreye ait ve yukarıda yer alan *pithosun* bulunduğu tabakayla tahrip edilmiş, büyük çakıl taşlarından oluşan başka bir tabaka daha açığa çıkarılmıştır. Etrafı dikey taşlarla çevrili bir çeşit ocak yeri bu evreye ait buluntulardandır. Açığa çıkarılan bu Hellenistik öncesi evrelerden Frig keramiği ele geçirilmiştir. Yerel özellikler gösteren bu keramik buluntular çok az sayıda import parçayı içermektedir. Kuşkusuz buradaki kazıların en önemli sonucu, Aizanoi'daki Frig yerleşmesine ait ipuçlarının şimdiye kadar sadece tesadüf olarak yüzeyde bulunan birkaç Frig keramik parçasıyla sınırlı kalmayıp höyüğün güney yamacında birden fazla yapı evresiyle kanıtlanmış olmasıdır.

Höyüğün Erken Bronz Dönemi tabakalarındaki kazılara ise, çok kuvvetli lokal özellikler gösteren Erken Bronz II Dönemi keramik buluntularının daha iyi değerlendirilmesinde yardımcı olabileceği ümit edilerek Erken Bronz I keramik buluntularına ulaşmak amacıyla D. Ay tarafından devam edilmiştir. Bu nedenle Dor Sütunlu Avlu'nun tabanının altında yürütülen kazılarda, küçük bölümlere ayrılmış uzun bir yapıya ait olabilecek taş duvarlara rastlanmıştır (Resim: 6). Bunun hemen yanında daha eski bir taş duvarın üzerini kaplayan bir yangın izi ve bir fırın açığa çıkarılmıştır. En altta, kazının devam etmesini engelleyen su seviyesinde ise, belki bir savunma duvarı olabilecek, oldukça kalın bir duvarın kalıntılarına rastlanmıştır. Bu yapı tabakaları, buradan elde edilen keramik buluntularının yardımıyla Erken Bronz II Dönemine tarihlendirilmiştir. Tapınak podyumunun güney köşesinde, 1999 yılında Erken Bronz II tabakalarına ulaşılmış olan yerde de kazılara devam edilmiştir. Kalın bir yangın tabakası içinde yer alan bir duvar Erken Bronz II Döneminin başlarına tarihlenmektedir. Bunun hemen altında ele geçirilen, farklılık gösteren keramik buluntuları ise Beycesultan Erken Bronz I Dönemi keramiğiyle benzer nitelikler göstermekte ve böylece Aizanoi'da da kalın bir Erken Bronz I dönemi tabakasının varlığını kanıtlamaktadır.

Tiyatroda *scaenae fronsun* rekonstrüksiyon planının tamamlanması, tiyatro *stadiion* kompleksinin yapı evrelerinin tespit edilmesi, ayrıca yan girişlerle ilgili bir takım sorunların çözülmesi 2001 yılı çalışmalarının en önemli ağırlık noktalarını oluşturmuştur. C. Rohn tarafından yürütülen bu araştırmalar sırasında, *Scaenae fronsa* ait tüm yıkık mimarî parçaların katalog çalışması, örnek olarak seçilmiş parçaların mimarî çizimleri, kataloga alınmış tüm mimarî parçaların buluntu durumları ile çeşitli yapı gruplarının planlarının hazırlanması tamamlanabilmiş ve bu çalışmalardan sahne mimarisinin rekonstrüksiyonuyla ilgili önemli birtakım ipuçları elde edilebilmiştir. Çok sayıda mimarî parça, ikinci kata ait olan nişin, birinci kata tasnif edilmiş parçalara doğru kaydırılmış olduğunu göstermektedir. Genel olarak, mimarî süsleme incelemelerinin de göstermiş olduğu gibi, burada birbirinden kesin bir şekilde ayrılabilen iki yapı evresinin tasarlanmış olduğu anlaşılmıştır.

Birkaç sondajın yardımıyla aynı zamanda sahne binası ile sahnenin yan bağlantıları ayrıca *stadionun* kuzeydoğu bağlantısı açıklanabilmiştir. Sondajlarda açığa çıkarılan yanlardaki ek binalara ait duvarlar ve mimarî parçalar, birden fazla yapı evresine ve aynı zamanda tiyatronun Geç Antik Dönemde yoğun bir şekilde, belki de mesken olarak kullanıldığına işaret etmektedirler. *Scaenae fronsa* ait olmayan, *in situ* durumda

bir duvar ayağı ile iki mermer kemere ait kalıntılar, ayrıca bir niş mimarisine ait yapı elemanları sahne binası ile *analemma* arasında özenle yapılmış yan binalara işaret etmektedir. Diğer çok sayıdaki yıkılmış mimarî parçaların öncelikli olarak kurtarılması gerektiğinden; bu yan binaların yapım özellikleri ve işlevleri zaman yetmediği için henüz tam olarak açıklanamamıştır. Sahne binasına ve *scaenae frons* nişine ait bağlantılar bunların daha geç bir yapı evresine ait olduklarını göstermiştir. (Resim: 7)

1982 - 1990 yıllarında gerçekleştirilen *stadion* kazıları esnasında, yapı kalıntılarının gözden geçirilmesi ve mimarî çalışmalar 1. yapı evresine ait, yaklaşık 2.50 m. kalınlığındaki yan duvarların, ikinci katın alt yapı mekânlarına eklenmiş olduğunu göstermişti. Bu 1. yapı evresinin dış duvarları, gerek yüzey temizliği esnasında gerekse tribün binasında açılan çeşitli sondajlarla yer yer izlenebilmiş ancak *stadionun* kuzey kesiminde, yüksek toprak seviyesi tribünün arka tarafını örttüğünden burada gözlenememiştir. *Stadionun* yapı evreleri özellikle batı tribünün orta kesimindeki "Kapı Binası" olarak anılan yerde çok iyi izlenebilmektedir. Mimarî kalıntılarda yapılan incelemeler tribün alanının ön bölümlerinin nerdeyse tümünün birinci yapı evresine ait oldukları sonucunu vermiştir. Tribünün simetrik düzenin ortasındaki mekân bir çeşit şeref locasını taşıyor olmalıydı. İkinci bir yapı evresinde gösterişli başka bir yapı bunun yerini almış ve ikinci katta birinci yapı evresinin dış duvarına batı tarafından, tonoz tavanlı büyük bir mekân eklenmiştir. (Resim: 8) Her iki katı birbirinden ayıran *diazoma*, sahne binasının batı köşesinde açılan bir sondaj yardımıyla tespit edilmiş ve yakından incelenmiştir. Doğu tribünlerinin bulunduğu alanda yapılan geniş çaplı temizlik çalışmaları ve açılan sondajların yardımıyla daha sonraki eklemelerle birlikte birinci yapı evresine ait *stadionun* dış duvarının ve ikinci kata ait mekânların yerleri tespit edilebilmiş ayrıca mimarî belgeleme çalışmaları yapılabilmektedir. *Stadionda* tespit edilen erken yapı evresi, basit ama eksiksiz plânıyla ayrıca işlevselliğinin vurgulanmış olmasıyla tiyatronun erken evresiyle aynı benzer özellikleri göstermektedir. Tiyatro ve *stadion* daha sonra, ancak tüm alanın temel plânında çok büyük bir değişikliğe gidilmeden, yeni katların çıkılması ve binaların eklenmesiyle büyütülmüştür.

2001 yılı kampanyasında kazılara yine her zaman olduğu gibi çok sayıda başka araştırmalar da eşlik etmişlerdir. A. Kampke yerleşmenin güneydoğu kesiminde geniş çapta jeoelektriksel profil ölçümleri gerçekleştirmiştir. Ph. Niewöhner, Aizanoi bölgesinin Geç Antik ve Bizans Dönemini kapsayan araştırmasını, civarda tespit edilen çok sayıda kalıntıları ve Kütahya Müzesi'nde korunan bu dönem eserleri inceleyerek iletmiştir. Bu araştırmalar civarda bulunan köylerde, Erken Hristiyanlık Dönemine ait çok sayıda kilisenin varlığını ortaya çıkarmıştır. Ören yeri ve çevresindeki yazıtların tespit edilip incelenmesi işlemine de M. Wörrle tarafından devam edilmiştir.

Buluntuların incelenmesi: Tapınak plâtosunun güney köşesinde yer alan olgun Hellenistik ev kalıntısına ait keramik buluntularının incelenmesi, evin altındaki dolgu tabakasında ele geçirilen en geç keramik buluntusunun M.Ö. 2. yüzyılın başlarına tarihlendiği sonucunu vermiştir. G. Ateş kazıdan çıkan keramiklerin incelenmesini gerçekleştiren, ayrıca Aizanoi'da üretilen kırmızı astarlı keramiklerle import *sigillata* buluntularını kapsayan yayın çalışmasını iletmiştir. G. Dikbaş tarafından gri keramik konulu bir araştırma projesi kapsamında malzemelerin çalışılmasına da devam edilmiştir. 2000 yılında Hellenistik evin kalıntıları içinde ele geçirilen pişmiş toprak mühürlerin de yayınlanmak amacıyla incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Mühürler, önemli bir yazı arşivinin küçük bir bölümünü oluşturmakta ve hepsi de Hellenistik Döneme tarihlenmektedirler. K. Jes'in Aizanoi şehri mimarî süslemelerinin incelenmesi projesi kapsamında, nehri doğu yakasındaki cadde takının parçalarının incelenmesi de tamamlanmıştır. Ayrıca Güneydoğu Hamamı'nın 1980-82 yıllarında açığa çıkarılan çok sayıda mermer parçasının ayıklanması ve araştırılması tamamlanmıştır. Bunların yanı sıra 1997 yılında incelenmelerine başlanılan Zeus Tapınağı *cella* duvarlarında yer alan, 13./14. yüzyıllardan kalma Türkmen petroglif çizimlerin incelenmesi de tamamlanmıştır.

Restorasyon çalışmaları: Tiyatronun batı *analemma* duvarı penceresinin etrafındaki yeni hasarlar, geniş çapta acil önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktaydı. Kırık pencere üst eşiği, onun üzerinde pencere ve batı köşesi arasında yer alan, duvar kenarına kadar kaymış vaziyetteki büyük blok taşlar yıkılma tehdidiyle karşı karşıyaydılar. Duvarın yıkılması ile daha büyük çapta masraf gerektiren gelecekteki tehlikelerden sakınmak amacıyla alınan önlemler; kaldırma işlemi, kırık yapı elemanlarının sağlamlaştırılarak tekrar yerine yerleştirilmesi, ayrıca üst *analemma* blokları arasında etkili bağlantının sağlanması gibi çalışmalardan oluşmaktaydı. İlk önce bloklar bir iskele yardımıyla yerlerinde hazırlandı. Bu takviye önlemlerinin hemen arkasından, dengesiz durumları nedeniyle penceredeki herhangi bir çalışmayı tehlikeli kılacak durumda olan, pencerenin batısındaki her iki büyük mermer bloğun esas yerlerine yerleştirilmeleri gerekmekteydi. Bloklar aşama aşama hazırlanarak kendi yerlerine kaydırılabilir ve daha sonra asil çelik çubuklarla daha altta yer alan bloklara bağlandı, ayrıca yeni kayma tehlikelerine karşı sağlamlaştırıldı. Pencerenin üzerindeki büyük blok vinçle yerinden kaldırıldı, eski restorasyon çabalarının kalıntısı olan beton yamalardan temizlendi ve kırık, boylu boyunca asil çelikten helezonlu bir kenetle sağlamlaştırılarak yapıştırıldı. Yapıştırılan bloklar vinç için fazla ağır geldiklerinden, yerlerine yerleştirme işlemi üç ayak ve ceraskal yardımıyla tamamlanabilir. Tekrarlanabilecek kayma tehlikelerine karşı bloklar, yukarıdan burgulu kısa asil çelik çubuklar ve kenetlerle sağlamlaştırıldı. Batı *analemma*'nın güvenliği bu acil önlemlerle sağlanabilir.

YAYINLAR

- K. Rheidt, Frühe Zeiten – späte Zeiten. Neue Forschungen zur Geschichte Anatoliens, in: Lux Orientis, Festschr. H. Hauptmann (2001) 339ff.
 - C. Rohn, Bauforschung am 3D-Modell, in: U. Weferling, K. Heine, U. Wulf (Hrsg.) Von Handaufmaß bis Hightech – *Aufnahmeverfahren in der archäologischen Bauforschung* (2001) 251ff.
 - K. Rheidt, Aizanoi. Bericht über die Ausgrabungen und Forschungen 1997 bis 2000, AA 2001, 241ff.
 - I. Lochner – D. Ş. M. Ay, Die frühbronzezeitlichen Siedlungsbefunde in Aizanoi. Vorbericht über die Kampagnen 1997 bis 1999, AA 2001, 269ff.
 - K. Jes, Ein hochhellenistischer Statuettenkopf aus Aizanoi, AA 2001, 295ff.
 - C. Rohn, Bericht über die Arbeiten am Theater-Stadion-Komplex von Aizanoi, AA 2001, 303ff.
 - G. Ateş, Die Eastern Sigillata B aus einer frühkaiserzeitlichen Auffüllungsschicht in Aizanoi, AA 2001, 319ff.
 - K. Jes, Türgrabsteine in Aizanoi II: Fassadenmonumente mit Scheintür, *IstMitt* 51, 2001.
- Ayrıca, kazı raporunun Almanca bir özeti, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün *internet home page*'inde (http://www.dainst.de/de/pro/aizanoi_01.html) okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

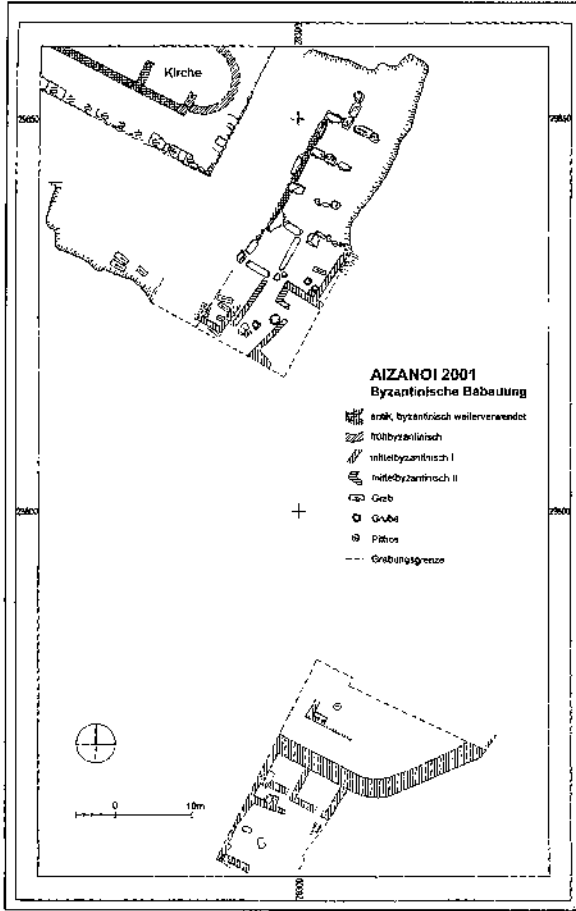

Abb. 1: Aizanoi 2001. Byzantinische Bebauung, Übersichtsplan

Resim 1: Aizanoi 2001. Bizans yapı evrelerinin genel plâni

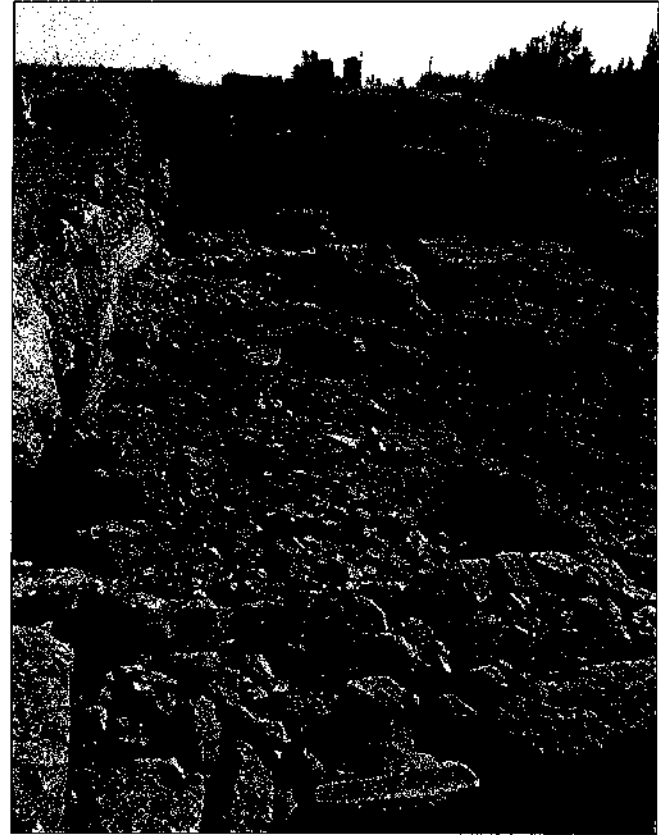

Abb. 2: Aizanoi 2001. Grabung an der Südecke des Tempelplateaus: Byzantinische Hausmauern mit Spolien

Resim 2: Aizanoi 2001. Tapınak platosunun güney köşesinde yer alan, devşirme malzemeden yapılmış Bizans ev duvarları

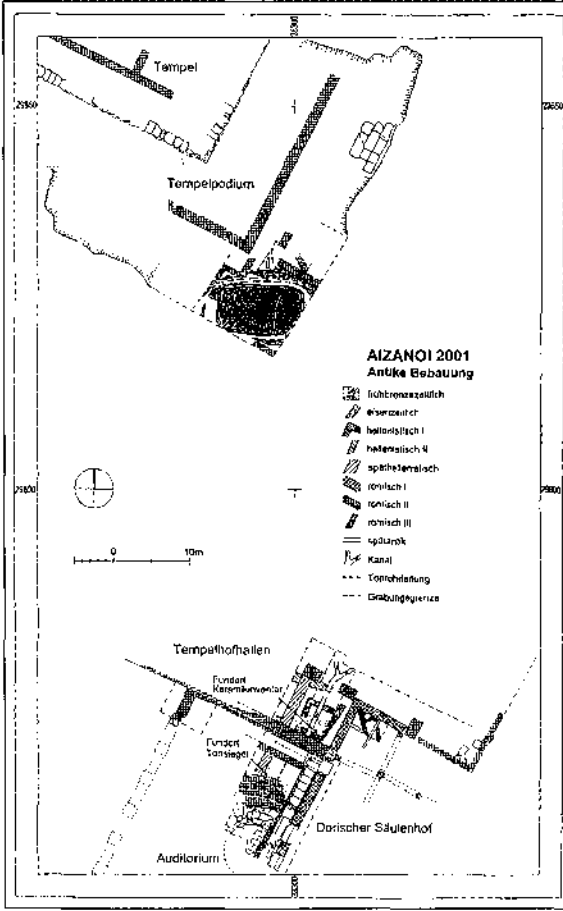

Abb. 3: Aizanoi 2001. Antike Bebauung, Übersichtsplan
Resim 3: Aizanoi 2001. Antik yapı evrelerinin genel planı

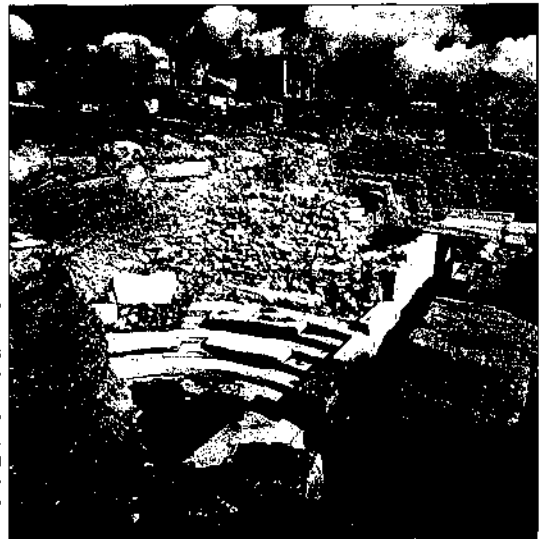

Abb. 4: Aizanoi 2001. Grabung an der Südecke des Tempelplateaus: Cavea des Sitzstufengebäudes mit seitlichem Erschließungsgang aus Marmorplatten.

Resim 4: Aizanoi 2001. Tapınak platosunun güney köşesinde yer alan oturma basamaklı yapının cavea kısmı, mermer devşirme malzemeden yapılmış yan geçitle birlikte

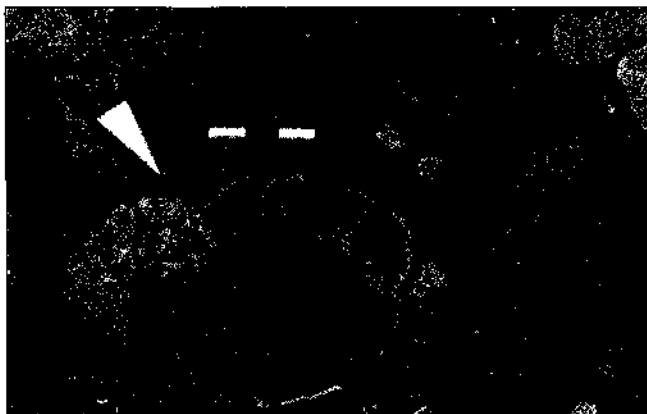

Abb. 5: Aizanoi 2001. Grabung innerhalb der Südecke des Tempelplateaus: phrygische Siedlungsreste mit Brandspuren, Mahlstein und Pithos

Resim 5: Aizanoi 2001. Tapınak platosunun güney iç köşesinde, öğütme taşı, pithos ve yangın izlerinin bulunduğu Frig yerleşme kalıntıları

Abb. 6: Aizanoi 2001. Frühbronzezeitliche Mauern unter dem Dorischen Säulenhof

Resim 6: Aizanoi 2001. Dor Sütunlu Avlu'nun altındaki Erken Bronz II duvarları

Abb. 7: Aizanoi 2001. Östlicher Seitenbau des Theaters während der Ausgrabung

Resim 7: Aizanoi 2001. Tiyatronun doğu yan binası, kazı esnasında

Abb. 8: Aizanoi 2001. Sondagen im Stadion: Nördlicher Abschluss der Rückwand des östlichen Tribünenbaus (1. Bauphase). Im Hintergrund der 'Torbau' mit hoch aufragenden Resten der 2. und 3. Bauphase

Resim 8: Aizanoi 2001. Stadionda açılan sondajlar. 1. evreye ait doğu tribün yapısının arka duvarının kuzey ucu; arka plânda 'Kapı Binası'nın iyi korunagelmış 2. ve 3. yapı evresine ait kalıntıları

Abb. 9: Aizanoi 2001. Theater, westliches analemma vor Beginn der Konsolidierungsarbeiten

Resim 9: Aizanoi 2001. Tiyatro, restorasyon çalışmalarından önce batı analemma

Abb. 10: Aizanoi 2001. Theater, westliches Analemma nach der Konsolidierung

Resim 10: Aizanoi 2001. Tiyatro, restorasyon çalışmalarından sonra batı Analemma

APHRODISIAS, 2001

R.R.R. SMITH*
Christopher RATTÉ

INTRODUCTION

Aphrodisias occupies the site of an ancient sanctuary in a valley some 35 km. south of the Maeander River. The city was founded in the 2nd century B.C., in the course of the intensive urbanization of the Maeander region, promoted first by the Hellenistic kings of Syrian and Pergamon, and then by the Romans. A geophysical survey carried out between 1995 and 1998 has shown that Aphrodisias was a planned town laid out on a rectangular grid. The heart of the city was occupied by the traditional centers of Greek civic life: the sanctuary of the patron deity, the Agora, and the Theater. In addition, Aphrodisias is fortunate in the proximity of fine marble quarries, only a few kilometers away in the hills to the north of the city. By the late 1st century B.C., thanks in large part to the easy accessibility of these quarries, a local tradition of skilled marble carving was firmly established. Current research on Aphrodisias has two main emphases: the urban development of the city, and the history of its local sculpture industry. Our project is sponsored by New York University, and we are grateful to the Ministry of Culture and the General Directorate of Monuments and Museums of the Republic of Turkey for their continuing support.

FIELDWORK

Fieldwork in 2001 focused as in previous seasons on the North Agora and surrounding buildings in the center of city, and on the Stadium and related structures on the north edge of the city including the city wall (Fig. 1).

North Agora and Surrounding Buildings

North Agora: The North Agora was a large colonnaded square (Fig. 2). Earlier research on the Agora has concentrated on study of the surrounding colonnades, and on investigation of a number of structures in the open area of the square, detected by a geophysical survey carried out in 1998. These include the foundation of a small building, perhaps an altar, in the center of the Agora, and a structure which appears to be a sunken courtyard in the southwest corner. Research in 2001 focused on the building on the north side of the square, the *Bouleuterion* and a large late Roman house known as the Bishop's Palace.

Bouleuterion: Architectural study and documentation of the *Bouleuterion*, begun by Lonny Bier in 1994, continued in 2001. A program of architectural conservation be-

* R.R.R. SMITH, Institute of Fine Arts, New York University 1 East 78th Street, New York, NY 10021/U.S.A.

Christopher RATTÉ, Institute of Fine Arts, New York University 1 East 78th Street, New York, NY 10021/ U.S.A.

gun by Kent Seöerson and Trevor Proudfoot in 2000 was also continued. This program has three major elements: repairing the large limestone piers of the stage building of the *Bouleuterion*; repairing the marble seats, revement, and flooring of the auditorium; and capping and pointing all the exposed *petit-appareil* masonry of the building. The first part of this program was completed in 2000 with the aid of a Samuel H. Kress Foundation Award through the World Monuments Fund. The second part of the program—repairing the marble seats—was begun in 2001.

Bishop's Palace: The "Bishop's Palace" occupies an entire city block immediately west of the *Bouleuterion*. A new study of the building was begun by Michelle Berenfeld in 1999. It is a peristyle house, initially constructed in or before the 3rd century A.D., with a large apsidal hall on the north side of the peristyle, and a triconch dining room on the east. The apsidal hall and the triconch are additions, built onto the house in or after the late 4th century A.D. The house remained occupied until the Middle Byzantine period. Research in 2001 consisted of ongoing architectural documentation, and of limited excavation in two areas: the structures, but the trenches in the triconch did uncover a series of earlier foundations, including that back wall of the *stoa* that originally flanked the side of the *Bouleuterion*, and a pair of small apsidal buildings.

Stadium and City Wall

Research in the northern part of Aphrodisias has focused on three separate but related projects (Fig. 1): study of the *Stadium*, begun by Katherine Welch and Andrew Leung in 1994; study of the street system in the area between the *Stadium* and the center of the city, starting with a geophysical survey carried out in 1995 and 1996; and study of the city wall, begun by Peter de Staebler in 2001. The *Stadium* was built on the northern edge of city in the 1st century A.D. Recent research has shown that access to the building was provided by monumental marble stairways, situated at the ends of the streets running north-south to and from the *Stadium*. These streets terminate in a major east-west street directly south of the *Stadium*. In the 2nd century A.D., a monumental portico was built along the north side of this street, filling the spaces between the stairways. When Aphrodisias was fortified in the 4th century A.D., the *Stadium* was incorporated into the northernmost section of the walls. Gates were built at both the east and the west ends of the east-west street study of the *Stadium*. Research in 2001 consisted of architectural documentation and study of all these areas, especially the portion of the fortification wall running between the West Gate the Northeast Gate (Fig. 1).

City Wall: The city wall is built out of mortared rubble, mainly faced on the interior with small marble blocks in the style known as *petit-appareil*, and on the exterior with *spolia* (Fig. 3). The wall is thus a treasure trove of inscriptions and other stones, including as many as 15 gladiatorial *stelai* found in 2001 in an unusually well-preserved section north of the West Gate (Figs. 1 and 3). One of these reliefs, already dislodged, was removed to the Aphrodisias Museum. It depicts a fighter clothed in heavy armor and identified as one Eurotas (Fig. 4). Another well-preserved *stela*, immured face-up at the top of the wall, commemorates a gladiator called Melanippus. The other reliefs are identifiable only by their moldings or by the exposed undersides of their bases. Although not certain, the identification of these other *stelai* is very plausible, and it may indicate that a cemetery for gladiators was located just outside the city nearby.

Other Areas

In addition to the North Agora and the *Stadium* and related structures in northern Aphrodisias, work continued on the long-term architectural study and documentation programs of the *Sebasteion* on the *Civil Basilica*. In addition, a new survey was undertaken of 33 known tombs, *sarcophagi*, and other monuments outside city walls.

SCULPTURE

In addition to study of new finds, such as the gladiator stele mentioned above (Fig. 4), research on sculpture in 2001 focused on preparation of previously excavated material, especially portrait sculpture, for publication, and on conservation.

Portrait Sculpture Project

A collaborative project to study, photograph, and publish all the portrait sculpture from the site was begun in 1998. This project was pursued in 2001 with detailed research and catalogue-writing, and continued new photography. The aim of the project is to study the character and use of public honorific statuary in a single well-preserved Roman city. Aphrodisias is remarkable not only for the preservation of its sculpture, but also because so many of the sculptures from the site were found in association with specific architectural contexts, and with inscribed statue bases which record personal information about the person represented and the circumstances for the erection of the statue.

Portrait of Oecumenius: A good example is a portrait of a Roman governor called Oecumenius, which also illustrates how the result of new excavation complement the ongoing study of sculpture from earlier seasons (Fig. 5). The body of Oecumenius was found in 1965, in association with its *in situ* statue base, set up against the back wall of the portico of the North Agora. The head was found in 2000, built into the construction fill beneath a Middle Byzantine staircase in the Bishop's Palace, 45 away from the base and statue. While the costume and technical detailing show that the body is clearly late antique, the bearded head with its finely modulated portrait features seems at first glance to be of 2nd-century date, perhaps Harrianic. The hairstyle and technical rendering of the eyes alone show, however, that it too is late Roman. Only a small part of the neck remains, but this part joins the statue break to break. The result transforms both head and statue. The statue is no longer a purely frontal image; the head turns markedly to the right, and once restored on the statue it takes on an immediate late antique appearance. The statue is a tall, slender, austere figure, wearing a long *chlamys*, a new government costume of the period.

The monument has a fully documented connext. The statue base, reused from an earlier monument, is inscribed with a late verse epigram that tells us that Oecumenius was a governor, and that his statue was set up by the city council. Oecumenius is further described as a good lawyer, as fluent in both Greek and Latin, and as pure and incorruptible. In hairstyle, beardstyle, and costume, the figure is very like the courtiers on Theodosius's obelisk base, which should give a broad date in the late 4th or early 4th century.

The statue also had a consealed inscription, on top of its head. Three letters are inscribed behind the hair crown, written from behind and from above very neatly: ΧΜΙ ("Christ was born to Mary"). These letters would most easily have been engraved by the sculptor, standing on scaffolding before the statue was put up against the wall, and they suggest that the sculptor was a Christian, marking his religion secretly on his work.

This newly completed monument of the governor Oecumenius is thus an important document for our understanding of late antique statue production and use.

Sculpture Conservation

Sculpture conservation in the 2001-season focused on a pair of statues from the Theater, on the southern edge of the city-center. These statues are portraits of two boxers of the 3rd century A.D., originally set up on either side of the stage of the Theater.

The statues were discovered in the 1970s, and were initially restored in 1978-79. The old restorations had begun to fail, however, and important new pieces of the figures, including their ancient bases, had been identified in the depots. In 2000, the statues were taken apart and reassembled under the direction of stone-conservator Trevor Proudfoot. In 2001, the re-installation of the statues in the Aphrodisias Museum was completed.

The recently identified inscribed bases that the statues once stood on in the Theater tell us that the two boxers important "circuit" victors—that is, winners in a series of inter-city athletic contests, probably in the 3rd century A.D. Substantial missing pieces of both figures have also been located in the storerooms. The inscribed bases and the missing parts are included in the new restoration.

The dismantling of the statues proved both technically difficult and of considerable scientific interest. The statues had already been badly broken in antiquity (probably in an earthquake fall) and been extensively repaired with dowels and joins. In the new restoration, we have tried as far as possible to leave these interesting ancient repairs visible.

The two Boxers are unique surviving portrait statues of athletes from this period. They are both athletically naked and wear heavy boxing-leathers (caestus) —straps wound over arm-length sheepskin gloves or "inners". They both have extensive scarring, and their hair is cropped short, except for a long "tail" of hair on top of their heads (cirrus in vertice) — again a badge of the professional. One of the statues is signed on its plinth by its sculptor, Polyneikes, and their careful ancient repair shows that they were highly valued local monuments.

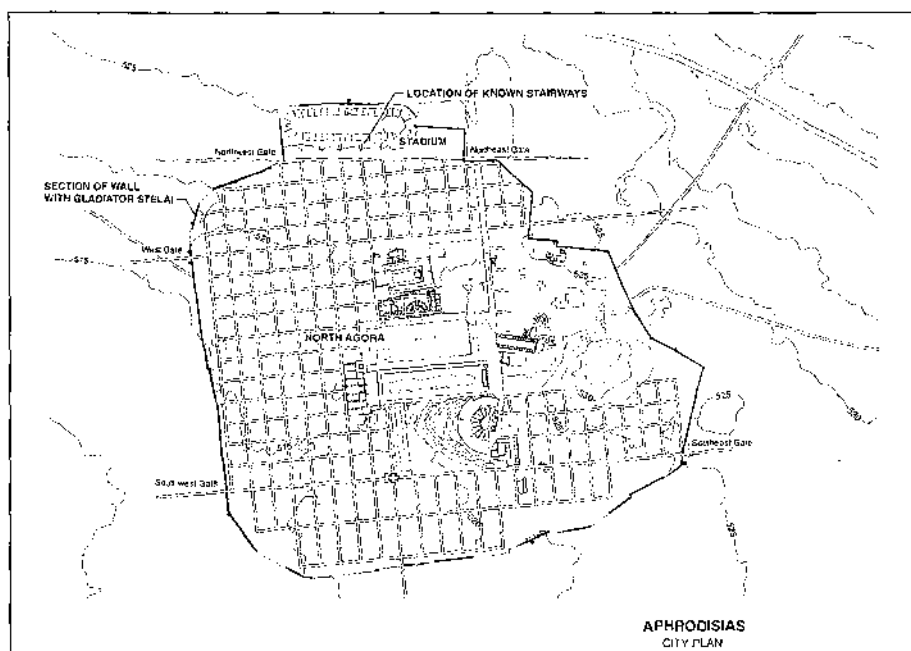

Fig. 1: Plan of Aphrodisias showing areas studied in 2001

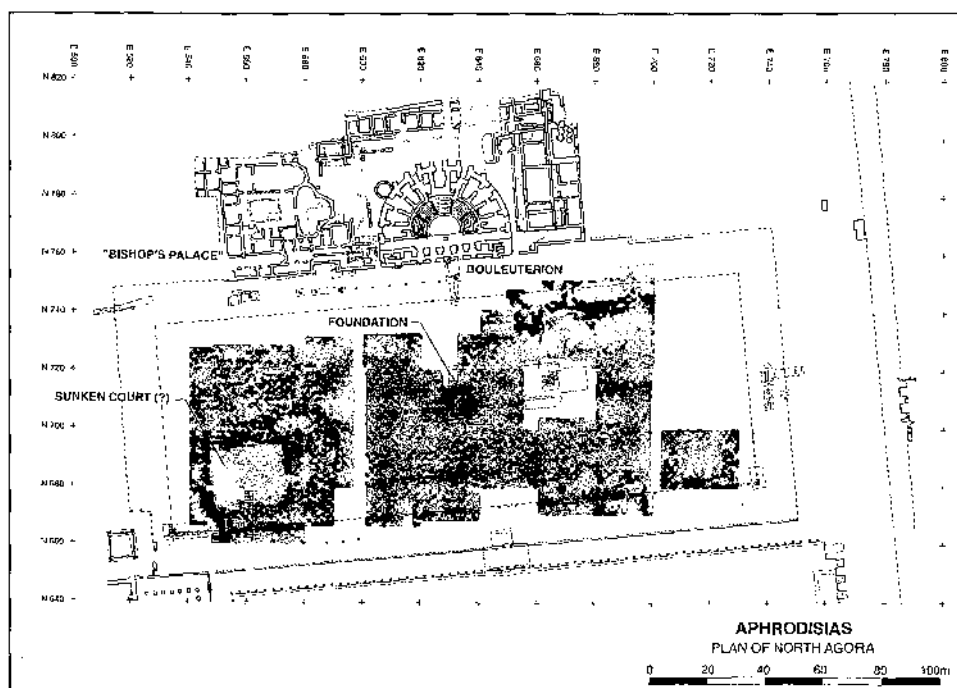

Fig. 2: Plan of North Agora showing areas studied in 2001

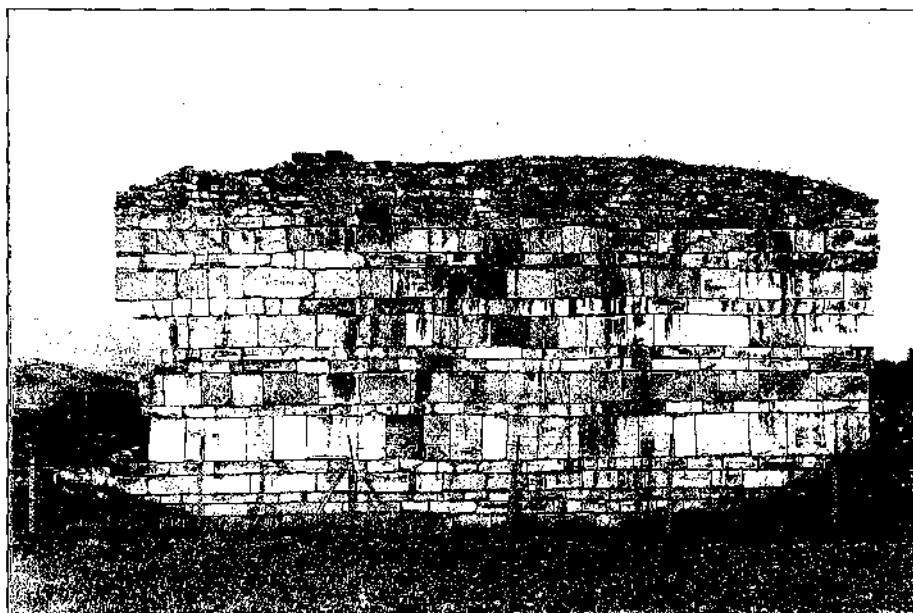

Fig. 3: Section of City Wall where gladiator stelaj were found

Fig. 4: Stele of gladiator Eurotas

Fig. 5: Portrait statue of Oecumenius

Fig. 6: Portrait statue of boxer

2000-2001 YILLARI PHOKAIA KAZI ÇALIŞMALARI

Ömer ÖZYİĞİT*

2000 ve 2001 yıllarında Foça'da kazı, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları yaklaşık her iki yıl boyunca sürdü¹. Bu çalışmalar özellikle Foça'nın 7 km. doğusunda, Foça-İzmir karayolunun yakınında yer alan Pers Mezar Anıtı'nda yoğunlaştı. 2000 ve 2001 yılı Phokaia kazı çalışmalarını yedi ana grupta toplayabiliriz²:

- a) Pers Mezar Anıtı Kazı, Restorasyon ve Çevre Düzenleme Çalışmaları
- b) Athena Tapınağı Kazı Çalışmaları
- c) Güney Nekropolis ve Sunaklar Alanı Kazı Çalışmaları
- d) Pers Mezar Anıtı Yakınındaki Hellenistik Seramik Atölyesi Kazıları
- e) Pers Mezar Anıtı Yakınındaki Geç Roma Yapısı Kazıları
- f) Phokaia'nın İlk Yerleşim Yeri Kazıları
- g) Modern Yerleşimle İlgili Alt Yapı Çalışmaları ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanlarında Yapılan Kazı Çalışmaları

a) Pers Mezar Anıtı Kazı, Restorasyon ve Çevre Düzenleme Çalışmaları

2000 ve 2001 yılları çalışmalarının en büyük bölümünü Pers Mezar Anıtı'ndaki kazı, restorasyon ve çevre düzenleme çalışmaları oluşturur. İlk kez 7.Ağustos.2000 tarihinde kazılarla başlayan çalışmalar, 2001 yılının Ağustos ayının sonunda tamamlanarak 4 Eylül 2001 günü düzenlenen büyük bir tören ile Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay tarafından anıtın açılışı yapıldı. "Taş Kule" ya da "Taş Ev" olarak adlandırılan bu mezar anıtı, Perslerin Phokaia'yı almaları sırasındaki tarihsel olayların önemli bir tanığıdır³. Anıta en yakın büyük yerleşim yeri Phokaia'dır. Foça'nın doğusunda Foça-İzmir karayolunun 7. kilometresinde Eski İzmir yolunun ve Geç Osmanlı Dönemine ait bir

* Prof.Dr. Ömer ÖZYİĞİT, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Bornova – İzmir/TÜRKİYE.

- 1 2000 yılı çalışmaları 20.01.2000-26.12.2000 tarihlerinde, 2001 yılı çalışmaları ise 20.03.2001-31.12.2001 tarihlerinde gerçekleştirildi. 2000 yılında Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Bakanlık temsilcisi olarak Ankara Etnografya Müzesi'nden Arkeolog Nejat Atar'ı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Kazılar Şubesi'nden Nihal Metin'i, Hatay Müzesi'nden Faruk Kılıncı ve Efes Müzesi'nden de Dr.,Gamze Günay Tuluk'u görevlendirdi. 2001 yılında ise Phokaia kazılarında Burdur Müzesi'nden Mahir Altı, İzmir Müzesi'nden de Mehmet Türkmen ve Hikmet Örtakaya Bakanlık temsilcisi olarak görev yaptı. Kazı ödenekleri, Kültür Bakanlığı ve JTI (Japan Tobacco International) Türkiye tarafından karşılandı. Bu çalışmalara yardım eden tüm kişi ve kuruluşlara teşekkür ederim.
- 2 2000 ve 2001 yılları çalışmalarına Prof. Dr. Zeki Arıkan, Yrd. Doç. Dr. Emel Ertan, Mine Timur Bragner, Yük. Mimar – Restoratör Ercüment Kuyumcu, M.A. Arkeolog – Restoratör Suzan Özyiğit, M.A. Tayfun Selçuk, M.A. Esin Aksoy, Mustafa Acar, H. Ertan Aksoy, Sabri Anı, Sibel İlhan, Kadir Can Akış, Mahmut Dorman, H. Hüseyin Bertiz, Emre Okan, Nihan Dağdelen kazı üyesi olarak katıldı. Mimari çizimler Ercüment Kuyumcu, Mustafa Acar, Esin Aksoy tarafından yapıldı. 2001 yılında da Mimar Nurcan Dağlı ile Mimar Levent Fırat da çalışmalara katıldı. Küçük eser onarımları Esin Aksoy, H.Ertan Aksoy, tarafından gerçekleştirildi. Tüm çalışmalara Ege Üniversitesi, Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Trakya Üniversitesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi'nin ilgili bölümlerine devam eden çok sayıda öğrenci katıldı. Herkese çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.
- 3 Bu mezar anıtı üzerinde en son ayrıntılı çalışma Nicholas Cahill tarafından yapılmıştır; N. Cahill, "Taş Kule: A Persian Period Tomb near Phokaia", AJA 92, 1988, 481-501.

köprünün yanında yer alır. Antik Çağ'da da yol buradan geçmekteydi. Bu yol, büyük olasılıkla İran'da Susa'da başlayıp Sardes'te sona eren " Kral Yolu "nun bir uzantısıydı.

Anıtta ilk olarak yüzeyde temizlik çalışmaları yapıldı. Anıtın kuzey, güney, doğu ve batısında değişik ölçülerde açmalar kazıldı. Tüm çevresi açmalar biçiminde kazılarak ortaya çıkarıldı (Çizim: 1-2). Kazılar sonucunda anıtı çevreleyen bir podyum duvarı olduğu anlaşıldı (Çizim: 3).

Monoblok bir tüf kaya kütesinin oyulması ile oluşturulmuş bu anıt mezar, İonia'da Perslere ait tek eserdir (Çizim: 4-6). Perslerin Sardes'i almasından (İ.Ö.547) hemen sonra, General Harpagos'un komutasındaki Pers ordusunun Phokaia'ya ele geçirme sürecinde (İ.Ö.546) yapılmış olmalıdır. Bu mezar anıtı üzerinde çalışmış birçok bilim adamı, yapıyı çok daha geç tarihlere verir⁴. Anıt Anadolu ve İran geleneğinde Batı Anadolu ve İranlı ustalar tarafından oluşturuldu.

Alt bölüm anıtın ana gövdesidir. Üst bölüm ise kübik bir biçime sahiptir. Yapının çatısına ait olan üst kütle ile alttaki ana gövde arasında 35-42 cm. yüksekliğinde dört basamak bulunur. Bu basamakların ilk üçü ön yüzde cephe ile kaynaşır ve basamak özelliğini yitirir. Kübik üst kütlein üzerindeki daha küçük boyutlu basamakların yalnız biri korunmuştur. Yukarı doğru küçülerek yükselen anıt, piramitleri anımsatır. Alt bölümün ön yüzünde sahte kapı bulunur. Sahte kapı bir cenaze motifidir. Anadolu'da Roma Döneminde oldukça yaygındır. Mezarın sembolik bir girişidir. Genellikle yaşamdan ölüm geçiş olarak yorumlanır.

Sahte kapının üzerindeki süslemeler İonia ve Lydia sanatında da görülür. Bu kapı üzerindeki detaylar İran'da Pasargadae'daki Kyros'un mezarında⁵ ve Süleyman Zindanı diye anılan ateş tapınağı⁶ ile Nakş-e Rüstem'deki ateş tapınağında⁷ da karşımıza çıkar; ancak İran'daki örnekler Phokaia'daki mezardan daha geçtir. Sahte kapı üzerindeki yaprak dizisi profilinin İ.Ö. 530'lara doğru yapılmış olduğu kabul edilen Kyros'un mezarındakine büyük benzerlik göstermesine karşın, daha az gelişmiş bir profil olduğu açıktır; bu nedenle Pers Mezar Anıtı profilinin gelişim süreci, 10-20 yıl daha erken bir tarihi gösterir. Phokaia örneği İran'daki örneklerin prototipidir. Kyros Sardes'te iken Phokaia'daki mezarı yaptırmış, daha sonra da Pasargadae'da kendi mezarını inşa ettirmiş olmalıdır.

Mezarın gerçek kapısı batıdadır. Bu kapı giriş odası ve mezar odasına açılır. Mezar odasının sonunda döşemeye oyulmuş mezar yer alır. Bu odaların duvarlarında herhangi bir süsleme bulunmaz.

Sahte kapı önünde tam ortada, *podium* içerisinde büyük boyutta ve anıtın tepesindeki ilk basamağın ortasında daha küçük boyutta birer çukur vardır. Bu çukurlar büyük olasılıkla Zerdüşt inancına özgü ateş yakma çukurlarıdır. Her iki çukur mezarın uzun eksenini üzerinde yer alır. Anıtın arkasında *podiuma* bitişik düzenlenen tören alanı üzerinde tahrip edilmiş bir sunağa ait izler vardır. Ayrıca sunağın yanında yapılan kazılarda, bu sunağa ait olması gereken İ.Ö. 6. yüzyıl stilini gösteren bir volüt parçası ele geçirildi. Anıtın sunak alanına bakan cephesinde, ana gövdenin üstünde ve kenarında bir stelin oturduğu yerle ilgili izler de görülür. Olasılıkla bu stelin üzerinde mezarda yatan kişilerin isimleri yazılıydı.

Ksenophon'dan öğrendiğimize göre, Pers Kralı Kyros, Sardes Savaşı'ndan hemen sonra Lydialılara karşı birlikte savaştığı Susa Kralı Abradatas ve onun, savaşta ölümü üzerine intihar eden güzel karısı Panthea için büyük bir anıt mezar yaptırdı⁸. Yine Ksenophon'a göre, bu anıt mezarda adakların yapıldığı bir sunak bulunmakta ve bu sunakta sığır, at ve koyun sürüleri adanmaktaydı⁹. Ksenophon, anıtın kendi zamanın-

4 Ibid, 481-482, 498 vd.

5 D. Stronach, *Pasargadae*, Oxford 1978, 34, Fig. 18a.

6 Ibid, Fig. 65a.

7 E.F. Schmidt, *Persepolis III*, Chicago 1970, fig. 12A,F, pls.5, 11-13.

8 Xenophon, *Cyropaedia*, VII, 3, 16.

9 Ibid, VII, 3, 7 ve 11.

da ayakta olduğunu, ayrıca mezar sahibi karı kocanın isimlerinin yer aldığı bir taşın, anıtın üst bölümünde bulunduğunu da söyler¹⁰.

İ.Ö. 612 yılında İran'da Medler İskitler ile birleşerek dünyanın en güçlü devletlerinden biri olan Assur krallığını yıktılar. Bu dönemde Anadolu'da en büyük egemen güç Lydia Krallığı'ydı. Lydia Kralı Alyattes, sınırlarını Halys (Kızılırmak) ırmağına kadar genişletti. Batıya doğru Halys ırmağına kadar ilerleyen Medler, Lydialılar ile karşı karşıya geldiler. O zamanın iki güçlü devleti, Halys ırmağı yakınında savaşa girdiler. Bu savaş, Anadolu tarihinin en önemli siyasal olaylarından biridir. Tarihte ilk kez doğunun en büyük güçlerinden biri, Anadolu içlerine kadar ilerlemiş oldu. Herodotos Medler ve Lydialılar arasındaki savaşın beş yıl sürdüğünü anlatır. Altıncı yılda, çatışma sırasında oluşan güneş tutulması, tarafların birbirlerine üstünlük sağlayamadan savaşın sonlandırılmasına neden olur. Herodotos Miletoslu Thales'in bu doğa olayının İ.Ö. 28 Mayıs 585 yılında olacağını önceden haber verdiğini yazar. Öte yandan Herodotos, Phokaialılar'ın surlarını Andalus'a'daki Tartessos Kralı Arganthonios'un vermiş olduğu büyük paralarla İran tehdidine karşı yaptırdıklarını söyler. Bu zamanda (İ.Ö.6.yüzyılın ilk yarısında) "Batı Uygarlığı'nın temellerini atan önemli İon merkezlerinden biri olan Phokaia, dünyanın en büyük kentleri arasındaydı.

İran'da ise, II.Kyros (İ.Ö.559-529) İ.Ö.550 yıllarına doğru Med Krallığını ortadan kaldırarak yerine büyük Pers Krallığını kurdu. Sınırlarını genişletmek için Batı'ya doğru ilerleyen Kyros, güçlü Lydia Kralı Kroisos'u yenerek başkent Sardes'i ele geçirdi. Sardes'in düşmesinden hemen sonra Kyros'un generali Harpagos'un komutasındaki Persler, Phokaia'yı da aldı (İ.Ö.546). Herodotos'un sözünü ettiği Phokaia'nın ünlü kent duvarları, 1992 yılı kazıları sırasında ilk kez ortaya çıkarıldı¹¹. Kazılarda Persler'in kenti alışları sırasında yanan kent kapısının tabanı üzerinde savaş sırasında kullanılmış bir mancınık gülesesi ve ok uçları da ele geçirildi.

Herodotos, Persler'in İonia'da ilk vurdukları yerin Phokaia olduğunu yazar. Kyros belki de bu anıt mezarı, Sardes'in düşmesinden hemen sonra, Phokaia'nın alınması sürecinde, Persler'in gücünü göstermek için propaganda amaçlı olarak politik nedenlerle Phokaia yakınlarında yaptırmış olabilir. Ksenophon'un sözünü ettiği, Susa Kralı Abradatas ve karısı Panthea için yaptırdığı mezar anıtının tarihi, Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın tarihi ile örtüşmektedir. Bu nedenle Ksenophon'da geçen Kyros'un yaptırmış olduğu mezar, belki de bu mezardır.

Mezar anıtı daha sonra da yüzyıllar boyunca kullanıldı. Kazılar sırasında ele geçirilen buluntulardan anlaşıldığına göre, İ.Ö. 4. yüzyılın ikinci yarısında anıtın modern yol tarafındaki bölümü, kısa bir süre taş ocağı olarak çalıştırıldı. Geç Roma Döneminde anıt büyük tahribat gördü. Bu zamanda anıt ve çevresi, taş ocağı olarak işletildi. Yeni kazılar sırasında varlığı ortaya çıkarılan podiumun büyük bölümü, bu zamanda tahrip edildi. Ayrıca anıtın çevresinde, dere kenarında ve Geç Osmanlı Dönemi köprüsü altındaki kayalar, bu dönemde taş ocağı olarak kullanıldı. Yine bu zamanda anıtın ana giriş kapısı büyütülerek iç mekânlarda birtakım değişiklikler yapıldı. Mezar anıtı Bizans döneminde de konut olarak işlev gördü.

Pers Mezar Anıtı'nın tüm yüzeyleri koyu yeşil ve gri renkte, canlı ve ölü (kalkerleşmiş) likenlerle kaplıydı. Taşa yapışıp dokusunu bozarak çürüme ve kopmalara neden olan mikroorganizmalardan oluşan likenlerin ve kalkerlerin giderilmesi gerekiyordu. Tüm yüzeylerde zaman içinde çatlaklar oluşmuştu. Bu çatlaklardan giren su donarak genişleşmiş, patlama ve kopmalara neden olmuştu. Bu çatlakların kapatılıp yumuşak bir dokusu olan tuf taşının sağlamlaştırılması gerekiyordu. Doğanın zaman içinde yaptığı bu bozulmanın yanı sıra, insan eliyle yapılan tahribat daha kötü sonuçlar doğurmuştu. Yapının yüzeylerine kazıma yoluyla ve yağlı boya ile isimler yazılmıştı. Ayrıca kırmızı ve siyah yağlı boya ile koyu renkli zemin hazırlanmış, üzerine ilânlar kazınmış-

10 Ibid, VII, 3, 15.

11 Ö. Özyüğit, "1992 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XV. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara 1994, 11-36; aynı yazar, "The City Walls of Phokaia", *Revue des Études Anciennes*, 96, 1994, 77-109; aynı yazar, "Les Dernières Fouilles de Phocée", *Phocée et La Fondation de Marseille* 1995, 47-59.

tı. Koyu renkli zeminde ilânların daha çok dikkat çekeceği düşünülmüş olmalıydı. Define avcılarını monoblok kütlelerin içinde altın aramak (!) amacıyla, demir çubuk ve matkaplarla anıt mezarın pek çok yerini kırmışlardı. Bundan başka iç mekânlar olan ön oda ve mezar odası ağırlık olarak kullanılmıştı. Çobanlar ısınma amacıyla ateş yakmışlar ve mezar odalarının isle kararmasına neden olmuşlardı. Bu siyah is lekeleri üzerine de isimler kazınarak yazılmıştı.

Restorasyona tüm yüzeylerdeki likenlerin, boyaların ve mezar odalarındaki islekelerinin mekanik yöntemlerle temizlenmesi ile başlandı. Çatlak ve boşluklar tuf taşı tozu ve bağlayıcı malzemeyeyle oluşturulan taş hamuruyla dolduruldu. Tamamlanan bölümlerde uzaktan bakıldığında gözü rahatsız etmeyecek, yakından bakıldığında ise algılanabilecek biçimde renklendirme işlemi yapıldı. Son olarak tüm yüzeyler ve iç mekânlar taşın hava almasına olanak sağlayan, ancak su geçirmesine izin vermeyen sertleştirici bir malzeme ile sağlamlaştırıldı¹².

Arkeolojik kazısı tamamlanan mezar anıtında mekanik temizleme işlemleriyle birlikte rölöve çalışmaları başladı ve yapısal analizler tamamlanarak yeni bilimsel sonuçlara ulaşıldı. Bu yeni sonuçlar ışığında yapının tepe bitiş noktasının restitüsyonu yapıldı ve bu bölüm ilk defa uygulanan bir yöntemle dışarıda tamamlanarak yerine oturtuldu.

Anıt çevre düzenlemesi, bir arkeolojik park oluşumunu amaçladı. Anıtı ve yakın çevresindeki tarihi dokuları içine alan toplam 2500 metrekaarelik bir alanda düzenlemeler yapıldı ve bu düzenleme ile yapının dışında ve içinde anıta kontrollü yaklaşım sağlandı.

Bu düzenlemede organik taş duvarlar, anıta ulaşan ana arter yol ile kılcal yaya yolları, oturma grupları, kültürel aktivitelerde sahne görevi de görebilen pergole, açıklayıcı panolar alanı ve pano elemanları, 200m. uzunluğunda dış çevre fens teli ve 10 araçlık otopark alanı yer aldı. Çevre düzenlemesi işleri için yörenin taş ocaklarından 100 kamyonun üzerinde taş çıkarıldı. Bu taşlar üretim yerlerinde ve atölyelerde makinelerle ve el işçiliği ile kesilerek işlendi¹³.

Düzenlemenin dışında kalan alanlardan anıt üzerine yönelen sel sularını önleyici dış ve iç drenajlar yapıldı. Düzenleme alanı tamamen yeşillendirildi. Bunun için beş hatlı, otomatik kontrollü sulama sistemi oluşturuldu. Alana 400 metre uzaklıktan su getirildi. Ayrıca 20 ton kapasiteli iki su deposu yapıldı. Anıt yakınına elektrik enerjisi getirilebilirse, hazır olan aydınlatma projesi uygulama şansına sahip olacaktır.

Pers Mezar Anıtındaki tüm arkeolojik kazılar, onarımlar ve çevre düzenlemesi ilk kez JTI (*Japan Tobacco International*) Türkiye'nin desteğiyle gerçekleştirildi. Yapılan kazılarda önemli bilimsel sonuçlar elde edildi. Bir yıl boyunca süren çalışmalarda Anıt-Mezar'ın onarımından sonra, çevresindeki 2500 m²lik bir alanda düzenlemeler yapıldı (Resim: 1-3).

b) Athena Tapınağı Kazı Çalışmaları

Athena Tapınağı Kutsal Alanı'nda 2000 ve 2001 yıllarında Pers Mezar Anıtı projesi nedeniyle çalışmalar kısa sürdü¹⁴.

Çalışmalar H5, K5-6, L5-6 açmalarında gerçekleştirildi. Bu açmalar Athena Tapınağı'nın *podium* alanının kuzeybatısı içerisindeydi. Çalışmalarda öncelikle Athena Tapınağı'nın bulunduğu yerdeki eski ortaokul binasına ait depo ve tuvalet yapısı ortadan kaldırıldı. H5-6 ve K5-6 açmalarındaki bu modern yapının yıkılmasından sonra alanda arkeolojik kazılara geçildi. Yapılan kazılarda İ.S. 19. yüzyıla tarihlenen ev temellerinin

12 Anıttaki temizlik ve onarım çalışmaları Arkeolog-Restoratör M.A. Suzan Özyiğit yönetimindeki bir ekip tarafından gerçekleştirildi.

13 Anıtın rölöve, restitüsyon ve çevre düzenleme çalışmaları, Yüksek Mimar-Restoratör Ercüment Kuyumcu tarafından yapıldı.

14 Phokaia Athena Tapınağı için: Ö. Özyiğit, "1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", 22. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, Ankara 2001, 1, dipnot 3; Ö. Özyiğit-A. Erdoğan, "Les sanctuaires de Phocée à la lumière des dernières fouilles", *Études massaliètes*, volume 6, 2000, 11-13.

yanı sıra L5-6 açmalarında doğu-batı doğrultusunda uzanan, taşları birbirlerine kireç harçla tutturulmuş, yaklaşık 2 m. kalınlığında bir duvar ortaya çıkarıldı. Bu geniş duvarın 1998 yılında ortaya çıkarılan F7 açmasındaki duvarın benzeri ve ona paralel olduğu görüldü. Her iki geniş duvarın, Roma Döneminde Athena Tapınağı'nın *peristasis*ini destekleyen temel duvarları olduğu anlaşıldı. Roma Döneminde tapınak yeniden tuf taşı yerine mermerden yapılmıştı. Arkaik Dönem tapınağı gibi lon düzeninde olmayıp olasılıkla Korinth düzeninde idi. Arkaik Dönem tapınağının *podium* dolgusu üzerine oturan Roma Dönemi bu temel duvarları, Arkaik *podium*un en yüksek korunduğu nokta üzerinde yer alır. Arkaik dolgu tabakasının en üst düzeyi, denizden 5.13 m. yüksekliktedir. Roma temel duvarının korunan bölümü, doğudan batıya doğru eğim (8.17 m. – 6.68 m.) gösterir. *Podium* alanının kuzeybatı köşesinde bu arkaik dolgu, gri taş ve toprakla oluşturulmuştur. Dolgunun içerisinde gelen seramik, çanak çömlek parçaları, İ.Ö. 600 yıllarından önceye aittir.

2000 yılı Athena tapınağı kazı çalışmaları içerisinde K5 açmasındaki kayalık alan ilginç bir durum gösterir. Bu aşamada yapılan kazılarda Geç Osmanlı Dönemi yapısının arkasındaki kayaların düzeltilerek bir platform oluşturduğu görüldü. Bu düzlem üzerinde 7.20 m. yüzeyde daire biçiminde, 27 cm. derinlikte, 35 cm. çapında bir oyuk ortaya çıkarıldı. Olasılıkla bu oyuk, Tanrıça Kybele ile ilgili kayaya oyulmuş bir su toplama çanağı olmalıdır. Buna göre bu alanda Tanrıça Kybele ile ilgili bir kutsal alan söz konusudur. Bu kutsal alan, Athena Tapınağı'nın *podium* dolgusu içinde kalmış olduğu için tapınağın yapım tarihinden daha önceye ait olmalıdır. Kanımızca İ.Ö. 600 yıllarından önce, İ.Ö. 7. yüzyılda tanrıça Kybele burada tapım görüyordu.

Athena Tapınağı yapılıncı Kybele açık hava tapınağı da Athena Tapınağı dışında başka bir alana taşınmış olmalıdır. Nitekim, 1993 yılı kazıları sırasında, Athena Tapınağı'nın kuzey yamacında, deniz kıyısında Kybele'ye ait bir açık hava tapınağı ortaya çıkarıldı¹⁵. Bu alan 1994 yılında çevre düzenlemesi yapılarak sergilendi¹⁶. Yapılan kazılarda İ.Ö. 580 yıllarına tarihlenen ve Liman Kutsal Alanı adı verilen bu kutsal alanın varlığı, *podium* dolgusu içerisinde kalan Kybele'ye ait kutsal alanın buraya taşınmış olacağı fikrini ortaya koyar.

c) Güney Nekropolis ve Sunaklar Alanı Kazı Çalışmaları

İlk kez kanalizasyon kazıları kapsamında 25.08.1998 tarihinde ortaya çıkarılmaya başlanan bu alan, Foça modern yerleşiminin güneyinde, 'Büyük Deniz' diye adlandırılan liman bölgesinin güneydoğusunda yer alır¹⁷. Arkaik Dönemde liman bölgesinin hemen kenarında bulunan bu bölge, bugün denizden 200m. kadar içeridedir. Sevgi Caddesi ile bu caddeyi kesen 14. caddenin kesiştiği noktada yer alan kazı alanında 1998 ve 1999 yıllarında iki adet sunak yapısı ve 24 adet de mezar ortaya çıkarıldı (Çizim: 7). Genellikle Arkaik Döneme tarihlenen bu mezarlarda oldukça iyi buluntular ele geçirildi.

2000 yılında da buradaki kazılara devam edildi. Yapılan kazılarda 4 adet tahribat görmüş, Arkaik Döneme ait olabilecek lâhit mezar ele geçirildi. 8 adet de mezar olarak kullanılmış çömlek, *amphora* gibi pişmiş toprak kaplara rastlandı. Tüm mezarlarda ölüyü yakarak gömme adetinin varlığı ortaya çıkarıldı.

1998 yılından beri bu alanda sürdürülen kazılara 2000 yılı içerisinde bu alanın ana cadde üzerinde yer alması nedeniyle son verildi.

Yapılan kazıların sonunda, bu alanın Arkaik Dönemde kıyı kenar çizgisine çok yakın olduğu ve güneydoğusunda daha eski yerleşimin olduğu saptandı. Bu alanın İ.Ö.

15 Ö.Özyiğit, "1993 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XVI. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 1995, 426 – 432, Çizim: 1-4, Resim: 1-6.

16 Ö.Özyiğit, "1994 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XVII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara 1996, 4-5, Çizim: 1-3, Resim: 1-7.

17 Ö.Özyiğit, "1998 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XXI. Kazı Sonuçları Toplantısı, II. Cilt, Ankara 2000, 38-39, Çizim: 1-2, Resim: 9-11; aynı yazar, "1999 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XXII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II: Cilt, Ankara 2001, 3-4, Çizim: 2-4, Resim: 2-10; Ö.Özyiğit-A. Erdoğan, *Etudes massaliètes*, volume 6, 2000, 14-16.

6. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Nekropolis olarak kullanıldığı ve mezarlık olarak kullanımının Roma İmparatorluk Dönemi içlerine kadar sürdüğü anlaşıldı.

d) Pers Mezar Anıtı Yakınındaki Hellenistik Seramik Atölyesi Kazıları

2001 yılı Pers Mezar Anıtı restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışmaları sırasında Bağarası Beldesi'ne bağlı Yeni Bağarası Köy mezarlığının önünde, yolun kenarında su borusu için yapılan kazılarda birtakım kalıntılarla karşılaşıldı. Söz konusu alan Pers Mezar Anıtının 110 m. kuzeydoğusunda ve köy mezarlığının kuzey yanındaki eski Foça-İzmir karayolunun kenarında yer alır. 12.07.2001 günü yol kenarında kalıntılarla karşılaşılması üzerine bu alanda kazı yapılmasına karar verildi. Bu sektörde yapılan kazılar, M.A. Arkeolog Esin Aksoy yönetiminde İzmir Ege Üniversitesi, Edirne Trakya Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültelerine bağlı arkeoloji bölümü öğrencileri tarafından gerçekleştirildi. Bu kazılar, 12.07.2001-28.08.2001 tarihlerinde yapıldı.

Bu alanda ilk etapta 5x3 m. boyutlarında kazılan açma, daha sonra buluntuların açma dışında devam etmesi üzerine genişletildi ve açma 3x15 m. boyutlarına ulaştı; ancak açmanın güney tarafında eski yolun bulunması nedeniyle kazılan alan yola sınırlı kaldı. Doğu ve batı taraflarında ise, buluntu olmaması nedeniyle 15 m. den fazla kazılmaya gerek görülmedi; fakat açmanın kuzeyinde kalıntıların devam etmesine karşın, daha eski yıllarda iş makineleriyle yapılan tahribat, buluntu elde edilmesine olanak vermedi.

Yapılan kazılarda uzunlamasına kazılan açma boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan 11.30 m. uzunluğunda denizden 37.20 m. düzeyde bir duvar ile karşılaşıldı. Bu duvar, üst düzeyi denizden 37.38 m. olan yolun ve modern mezarlığın altına doğru uzanan büyük bir yapının kuzeydeki dış duvarı olmalıydı. Kullanılan eski yol döşemesinden yaklaşık 0.40-0.50 m. kadar aşağıda bulundu. Duvar temeli doğu tarafta tek sıra, batı tarafta ise iki sıra olarak ele geçirildi. Uzun duvara dik olarak yolun altına doğru, yani güneye doğru uzanan duvarlar, yapının mekânlarının başlangıcını gösterir. Batı yönünde büyük bir taşla sonlanan uzun duvar, güneye döner ve yapının kuzeybatı köşesini oluşturur. Buna göre yolun altında kalan yapının iki büyük odası belirmektedir. Batıdaki oda "alfa odası", doğudaki ise "beta odası" olarak adlandırıldı.

Alfa Odası

Açmanın güneybatısındaki oda "alfa odası" olarak isimlendirildi. Büyük bölümü yolun altındadır. İçten içe genişliği 4.75 m. kadardır. Bu odanın toprak taban düzeyi, temel düzeyinden çok yukarıda değildir. Odanın taban düzeyi 36.97 m.dir. Yolun üst kodu ise 37.38 m.dir. Arada yaklaşık 0.40 m.lik düzey farkı vardır. Tabanın üzerinde yer yer düşmüş çatı kiremitleri ele geçirildi. Çatı kiremitleri yolun altına girmektedir. Çatının çökmesinden sonra yapının bir kez daha kullanılmadığını sanıyoruz; çünkü yapı bir kez daha kullanılmış olsaydı, çöken çatının kiremitleri in situ olarak ele geçirilemezdi; ancak bu kiremitlerin günümüze kadar korunan büyük bölümü modern yolun altında bulunmaktadır. Öte yandan çatı kiremitlerinin olduğu alanda, yine yapının arka duvarına yakın olarak 0.36 m. çapında 2.5 cm. kalınlığında pişmiş topraktan bir disk ele geçti. Bu disk belki de çömlekçi çarkının üstüne konuyordu. Söz konusu disk taban üzerinde bulundu.

Beta Odası

Alfa odasının hemen doğusunda yer alır. Çok küçük bir bölümü kazıldı. Büyük bölümü alfa odası gibi yolun altındadır. Buradaki toprak taban seviyesi alfa odasındaki gibi olmalıdır. Beta odasının genişliği de modern yolun altında kalması nedeniyle saptanamadı; ancak 5 m. den geniş büyük bir mekândır. Odanın yaklaşık ortalarında, duvara bitişik bir *amphora*, yarısı toprağa gömülmüş olarak bulundu. Bu *amphora*nın dibi, deniz düzeyine göre 36.53 m. kodundadır. Yani *amphora*nın toprak taban içerisine yaklaşık 40-45 cm. kadar gömülmüş olduğunu anlıyoruz. Daha sonraki zamanlarda tahrip edilmiş olduğu için *amphora*nın yarısı ele geçirilemedi.

Duvar Tekniği

Yapının temel düzeyinde ele geçirilen duvarlar, çeşitli büyüklükte irili-ufaklı taşlardan oluşur. Aralarında ender olarak stroter parçaları da vardır. En büyük taşlar arasında boyutları 45-50 cm. uzunluğunda olanlar vardır. Bu taşlar tuf, andezit ve bazalt gibi karışık, şekilsiz taşlardır. Yapının kuzeybatı köşesi ise, 54x66 cm. boyutlarında bir taşla belirlenir. Duvar taşları birbirlerine toprak harçla tutturulmuştur. Aralarında kesinlikle kireç harç yoktur. Temellerin genişliği, 0.60-0.75 m. arasında değişir. Yapı duvarları ise temellerden daha az geniş olmalıydı. Temel duvarlarının kalın olmaması, atölyenin tek katlı olması gerektiğini düşündürür.

Yapının Dışındaki Buluntular

Seramik atölyesinin kuzey duvarının hemen dışında yani kuzeyinde, beta odasının kuzeybatısında atölyenin kil havuzu bulundu. Kil havuzunun her iki yanında da kalınlığı 30-40 cm. arasında değişen kil katmanlarına rastlandı.

Kil Havuzu

Seramik atölyesinin kuzeyinde, yapının dışında yer alır (Resim: 4). Havuzu sınırlayan duvarlardan yalnız küçük bir bölüm ele geçirildi. Bu bölüm seramik atölyesinin alfa ve beta odalarını ayıran duvarın hizasındadır. 1.20 m. uzunluğunda ve 0.55 m. genişliğindeki bir bölümü, tek taş sırası durumunda geçti. Kil havuzu toprağa oyularak atölyenin duvarlarından daha derine yapılmış. Tabanı ve yan bölümleri, taban tuğlaları ve çatı kiremitleri ile kaplıdır. Bu kil havuzunun benzer örneği, Pergamon Kestel Vadi-si'nde, seramik atölyeleri alanında 1977-1980 yıllarında yapılan kazılarda ele geçirildi. Kiremitlerin üstü, duvar temellerinin alt seviyesine kadar uzanmaktadır. Kil havuzunun kuzey ve doğu duvarları ele geçirilememesine karşın, havuzun tabanına döşenen pişmiş toprak kiremit ve tuğlalar ile mevcut duvarlardan anlaşıldığına göre havuzun boyutları 2.30x2.50 m. idi. Yani havuz yaklaşık kare bir biçime sahipti. Bu havuzun taban seviyesi denizden yaklaşık 36.26 m. dir. Havuzun derinliği ise, yaklaşık 0.40 m. dir. Taban, güneyden kuzeye doğru bir eğim gösterir. Bu eğim farkı yaklaşık 8 cm. dir. Havuzu oluşturan pişmiş toprak kiremit ve taban tuğlaları, atölye duvarlarının altına gitmemektedir. Yani pişmiş toprak levhalardan yapılmış bu döşeme, yapıyla aynı zamandır.

Kil havuzunun güney bölümünde, atölyenin duvarına bitişik olarak bir duvar ele geçirildi. Bu duvar kalıntısı, kil havuzunun genişliği boyunca atölye duvarına paralel olarak uzanır. Şekilsiz, yuvarlak taşlarla ve toprak harçla oluşturulmuş bu duvarın, kil havuzunun pişmiş toprak levhalarının doğrudan üzerine yapılmış olduğu anlaşıldı. Duvar, 2.35 m. uzunlukta ve 0.46 m. genişlikte ve üç taş sırası kalmış biçimde ele geçirildi. Söz konusu duvar, atölye duvarından daha alt seviyededir. Buna karşın bu duvar, gerek havuzun gerekse atölye yapısının inşasından daha sonraki bir zamana ait olmalıdır. Olasılıkla atölye duvarını desteklemek amacıyla yapılmış olmalıydı.

Kil havuzunun korunan batı ve güney duvarları çok sayıda stroter ile, tabanı ise hem pişmiş toprak stroter hem de kare biçiminde taban tuğlaları ile kaplı idi. Stroterlerin orijinal boyutları: uzunluk 67-68 cm., genişlik ise 55 cm. dir. Taban tuğlaları ise kare biçimindedir ve ölçüleri 48-49 cm. arasında değişmektedir. Taban tuğlalarının kalınlıkları 3.5 cm. dir. Kil havuzunda *in situ* olarak ele geçirilen 55x68 cm. boyutundaki stroterlerin 49x49x3.5 cm. boyutundaki taban tuğlalarıyla çağdaş olduğu anlaşıyor. Bu stroter ve taban tuğlaları, Olgun Hellenistik ve Geç Hellenistik Dönemde moda idi. Bu zamanda kullanılan duvar tuğlaları ise, olasılıkla taban tuğlasının yarısı kadar büyüklüğe sahip olmalıydı.

Seramik Çöplüğü

Kil havuzunun içerisinde, türdeş nitelikte yoğun seramik buluntular ele geçirildi. Bunlar içerisinde bozuk üretim seramik örneklerinin ve cürufaların olması, kil havuzunun ikinci evresinde seramik çöplüğü olarak kullanıldığını gösterir. Kil havuzu içerisinde, havuzun tabanından yaklaşık yarım metre derinlikte, 36.70-38.18 m. düzeyi arasında

ele geçirildi. Bu durum havuzun daha sonraları kil havuzu olarak kullanılmadığını ve atölyenin çöplüğü olarak işlev üstlendiğini ortaya koyar. Seramikler kil dolu havuzun içine atılmış olduğu için normal bir seramik çöplüğü depoziti özelliği göstermemiş olup kil ile birlikte ele geçirildi; bu nedenle seramikler oldukça zor çıkarıldı. Seramiklerin güneydeki destek duvarının üstüne de yayılmış olması, seramik çöplüğünün yapının sonlarına doğru bir zamandan olduğunu gösterir. Seramik çöplüğü içerisinde *amphora* ile çeşitli tabak, kâse parçaları türdeş olarak bulundu. Öte yandan, kille karışık olarak ele geçirilen seramik çöplüğünün içerisinde bir adet de bronz sikke ele geçirildi. Seramik çöplüğünün içerisinde bulunan bu bronz sikkenin ön yüzünde sola doğru kadın başı (Nymphe?), arka yüzünde ise bir *griffon* protomu vardır. Bu tip Phokaia sikkeleri, genellikle İ.Ö.350-300 yıllarına tarihlenir; fakat Geç Hellenistik Dönem seramik çöplüğünün içerisinde bu sikkenin ele geçirilmiş olması, belki de bu tür bronz sikkelerin Geç Hellenistik Dönemde de tedavülde olduğunu gösteren önemli bir kanıttır.

Yapının kuzeyinde ele geçirilen, tabanı ve yan duvarları pişmiş topraktan çok sayıda stroter ve taban tuğlaları ile kaplanmış olan kil havuzu ile bu kil havuzunun içerisinde ele geçirilen seramik çöplüğü ve bu kil havuzunun iki yanındaki kil yığınları, mevcut eski şösenin altında kalan yapının Hellenistik Dönem içerisinde kullanılan bir seramik atölyesi olduğunu gösterir. Bu seramik atölyesi, Pers Mezar Anıtı'nın doğu ve kuzeydoğu bölümünde bulunan daha geç yerleşim yerine ait şimdiye kadar ele geçirilen en erken izdir.

e) Pers Mezar Anıtı Yakınındaki Geç Roma Yapısı Kazıları

Arpa Deresi, Pers Mezar Anıtı'nın önünden geçerek Gediz'e dökülür. Anıtın yaklaşık 100 m. doğusunda daha küçük bir dere, Arpa Deresi ile birleşir. Kazı alanı bu iki derenin arasında, küçük derenin kenarında yer alır. Bu küçük derenin her iki tarafında, özellikle kuzeyinde yerleşim izleri görülür. Bu yerleşim Yeni Başarası köy mezarlığını da içine alarak geniş bir alana yayılır. Nitekim bu modern mezarlığın yanından geçen yolun kenarında yapılan kazılarda Hellenistik Döneme ait bir seramik atölyesine rastlandı.

Arpa Deresi'ne dökülen küçük derenin her iki yamacında duvarlara ve insan elinden çıkmış dolgulara rastlanır. Bu dere boyunca yapılan araştırmalarda, Pers Mezar Anıtı'nın 100-120 m. uzağındaki bir alan, dere kenarında belirlenen birtakım duvarlara göre kazı alanı olarak belirlendi. Söz konusu alanda kazılar, M.A. Arkeolog Esin Aksoy ve Arkeolog H.Ertan Aksoy yönetiminde, İzmir Ege Üniversitesi, Edirne Trakya Üniversitesi, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi'nin Edebiyat Fakültelerine bağlı arkeoloji bölümü öğrencileri tarafından gerçekleştirildi. Bu kazılar, Pers Mezar Anıtı'nın restorasyon ve çevre düzenlemesi çalışmaları sırasında, 23.07.2001-21.08.2001 tarihlerinde yapıldı.

Bu küçük dere yatağında, kazı çalışmaları 8x50 metre karelik bir alanda yapıldı. Dere yatağı boyunca uzanan iki duvarın görüldüğü yerde yapılan kazılarda, Geç Roma Dönemine tarihlenen dikdörtgen plânlı bir yapı ortaya çıkarıldı (Resim: 5). Söz konusu yapının çevresinde de çeşitli kalıntıların izleri yer alır. Ortaya çıkarılan yapının bulunduğu alan dereye doğru eğimlidir. Yapı, derenin anıt tarafındaki yamacında yer alır.

İlk çalışmalar, dere kenarında, iri taşlarla yapılmış ve bir bölümleri görünen iki duvarın olduğu yerde yapıldı. Yapılan kazılarda dere kenarındakinin küçük bir teras duvarı olduğu, gerisindekinin ise, yapının uzun duvarlarından biri olduğu anlaşıldı. Yapının uzun duvarları kuzeybatı ve güneydoğu yönlerinde uzanır. Söz konusu alanda iri taşlardan oluşmuş yoğun dolu tabakası ve toprağın oldukça sert olması nedeniyle kazı koşulları oldukça zordu.

Yapı tek odalıdır ve bu oda 5.30 x 7.95 m. ölçülerindedir. Yapıya giriş güneybatıdaki kısa duvardandır ve duvarın güney köşesine yakındır. 1.38 m. genişlikteki bu kapının eşik taşı kırıktır. Kırılmış eşik taşının, yaklaşık 0.40 m.lik uzunluğundaki bir bölümü in situ olarak ele geçirildi. Kapı açıklığının bir ucunda ortaya çıkarılan bu taş üzerinde kapı milinin geçtiği oyuk bulunur. Belki de kuzeydoğudaki kısa duvar üzerinde de ikinci bir kapı vardı; ancak duvarın çok tahribat görmüş olması nedeniyle ikinci kapının varlığı anlaşılamadı. Yapının bir yangın sonucu tahribata uğradığı anlaşıyor. Çıkan

yangınla birlikte çatı çökmüştür. Yapılan kazılarda yapının çatı kiremitleri, yangın tabakası içinde, tabandan 40-45 cm. yükseklikteki bir tabaka içerisinde ele geçirildi. Yangın tabakası, kiremitlerin bulunduğu tabaka içinde taban üzerinde açıkça görülür. Bu çatı kiremitleri Geç Roma Dönemindedir. Pişmiş topraktan yapılmış olan stroter ve kalyp-terlerin bazıları tamamlanabildi. Çatı kiremitleri, yapının batıdaki köşesine yakın olan bölümde yoğun olarak ele geçirildi. Bu kiremitlerle oluşan çatı, olasılıkla tek eğime sahipti; bu eğim dereye doğru olmalıydı. Yapının iç genişliği 4.00 m. dir ve bu genişlik tek eğimli bir çatıyla kolaylıkla örtülebilir.

Yapının beşik çatıyla örtülü olduğunu sanmıyoruz; çünkü yapının arkasına, yamaç tarafına çatıdan akacak sular, yapının kuzeybatı uzun duvarı için sorun oluşturabilirdi. Yapının kuzeydoğu tarafında, arkadaki uzun duvar 1.5 m. daha devam ettirilerek yapının yanında ayrı bir kullanım alanı yaratıldığını görüyoruz. Belki bu alan da aynı kiremitli çatı ile örtülmüştü. Yapıya yamaç tarafında ek olarak yapılan ve 1.5 m. uzunluğunda ele geçirilen bu duvarın mevcut yüksekliği de 1.5 m. olarak saptandı. Duvar, yamaca yaslanmış olarak yapılmış olup önündeki portik biçimindeki alanı koruyor olmalıydı.

Dere tarafındaki duvar 3.70 m. uzunlukta korunmuştur, 0.65 m. genişlikte ve 0.80 m. yükseklikte dir. Yapının dere yönünde 1.5 m. genişliğinde bir teras oluşturur; ancak kısmen korunduğu görülür.

Yapının Duvarları

Yapıyı çeviren dört duvarın örgüleri, köşelerde kaynaşarak yapıya sağlamlık verir; ancak yukarıda sözü edildiği üzere yapının kuzeydoğu tarafındaki açık alanı yamaç tarafında koruyan ek duvar parçası, daha sonra yapının kullanım sürecinde yapılmış olmalıdır.

Yapı tam bir dikdörtgen plâna sahiptir. En iyi korunan duvarı kuzeybatıdaki duvardır. 1.5 m. uzunluğundaki eklenmesiyle 9.45 m. uzunluğa erişen bu duvar, 1.5 m. yükseklikte korunmuştur. Kuzey bölümünde yamacın baskısıyla yapının içine doğru bir kayma görülür. Bu kaymanın önünde, yapının içinde 2.20 m. uzunlukta, 0.50 m. yükseklikte ve 0.65 m. genişlikte bir duvar parçası vardır ki, bu belki bir seki, belki de kayan duvarı desteklemek amacıyla yapılmış bir destek duvarıydı. Bu duvarların kalınlığı 0.65 m.dir; ancak kuzeydoğudaki kısa duvar biraz daha geniş olup 0.70 m. dir. Yapının uzun duvarları 7.95 m. uzunlukta dir. Dere tarafındaki güneydoğu uzun duvarı ise, yamaç tarafına yapılan diğer uzun duvar gibi iyi korunmadığı görülür. Güney uçta 1.05 m. yükseklikte iken, kuzey uçta tek taş sırasından oluşur. Dere yatağı tarafındaki teras destek duvarının yıkılmış olması nedeniyle iyi korunmamış olmalıdır. Duvarların taşları dere yatağı içerisinde halen gözlenir.

Yapının kısa duvarları ise, 5.30 m. uzunlukta dir; ancak yapının arka duvarı olan kuzeydoğu kısa duvarı yukarıda sözünü ettiğimiz gibi biraz daha geniştir. Bu duvarın daha az korunduğu görülür. Bu kısa duvarların yamaca bakan bölümleri, daha iyi korunmuştur. Uzun duvarların kalınlıkları kısa duvarların uzunluğundan düşüldüğünde yapının içten içe genişliğinin 4.00 m. olduğu görülür ($2 \times 0.65 = 1.30$ m., $5.30 - 1.30 = 4.00$ m.). Kuzeydoğudaki kısa duvar, yapının en az korunmuş duvarıdır. Öte yandan duvar kalınlıkları saf dışı bırakıldığında, yapının 6.40x4.00 m. iç ölçülerinde olduğu anlaşılr.

Duvarların Tekniği

Duvarlar çeşitli büyüklükte düzgün biçime sahip olmayan, yuvarlak köşeli taşlarla örülmüştür. Taşların aralarında toprak harç kullanıldığı gözlenir. Taşlarda âletle işleme izine rastlanmaz. Özellikle köşede ve alt sıralarda kullanılan taşlar daha büyük ve daha düzgündür. Taşların aralarının küçük taşlarla doldurulması, bir özellik olarak göze çarpar. Geç Roma Dönemi yapısında görülen bu özellik, Arkaik Dönem taş işçiliğinde de moda idi.

Seramik Buluntular

Yapı içerisinde, taban üzerinde, 0.40 m.lik tabaka içinde, pişmiş toprak çatı kiremitlerinin yanı sıra Geç Roma Dönemi seramikleri de ele geçirildi. Bunlar *amphora*

gövde parçaları, tek kulplu testi parçaları, bazı sırlı parçalar, maşrapa ve mutfak kabı parçalarıdır. Güneybatı duvarının içinde ele geçirilen iki adet tahribat görmüş kandil de yapının son tarihini belirlemek açısından önemlidir. Ayrıca kapı boşluğu önünde ele geçirilen demir çiviler de önemlidir.

Geç Roma Dönemine ait olan, dere kenarındaki bu yapı, Pers Mezar Anıtı'nın yakınındaki küçük bir yerleşime ait olmalıdır. Bu yerleşim Hellenistik ve Roma Dönemleri boyunca iskân görmüştür. Şimdilik Hellenistik Dönemden önceye ait bir buluntu yoktur. Çevrede ele geçirilen en eski, yapı Arkaik Döneme ait olan Pers Mezar Anıtıdır. Arkaik Dönemde, anıtın yapıldığı zamanda yakın çevrenin iskân görmemiş olduğunu sanıyoruz.

f) Phokaia'nın İlk Yerleşim Yeri Kazıları

Atatürk Mahallesi, 1577 ada, 4 parselde 2000 ve 2001 yıllarında kazılar sürdürüldü. Bu parseldeki ilk kazı, 1994 yılı yaz aylarında İzmir Arkeoloji Müzesi tarafından yapıldı. Bu çalışmalar, Herodotos'un sözünü ettiği ve İ.Ö. 590-580 yıllarına tarihlenen sur duvarlarıyla çevrili kentin ilk kez nerede kurulduğu sorusunu akla getirir. Yapılan kazılar sonucunda İ.Ö. II. binyıldan Klâsik Döneme kadar seramiğin bulunması ve Arkaik Döneme ve öncesine ait yapı katmanlarının saptanmış olması, olaya son derece ilginç boyutlar getirir (Çizim: 8; Resim: 6)¹⁸.

Erken Arkaik Dönemde İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısı ve sonlarında bu alanlarda *megaron* yapılarının varlığı görülür. Güneye bakan bu *megaron*da da belki İ.Ö. 7. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Bayraklı *megaron*larındaki gibi 1/2 oranı vardı. *Megaron*un genişliğinin uzunluğuna olan 1/2 oranı, 1995 yılında Phokaia'nın kuzey bölümünde ortaya çıkarılan *megaron*da da görülür¹⁹.

Bunun yanı sıra büyük *megaron* içerisinde yapılan kazılarda *megaron*un kazılmamış olan batıdaki uzun duvarının güney bölümü açığa çıkarıldı. Öte yandan *megaron*da 1996 yılında yapılan kazılarda bulunan I. tabanın üzerinde ince bir yanık tabakası ortaya çıkarıldı. Böylece *megaron*un ilk yapım evresinin bir yangınla sona erdiği anlaşıldı. *Megaron*un II. tabanı, güneybatı iç köşesinde taş dolgu üzerinde küçük plâkaların yan yana döşenmesiyle oluşturulmuş bir tabandır. *Megaron*un pronaoşu daha az korunmuştur. Her iki *megaron* yapısının da üzerlerinde Klâsik dönem seramiğinin bulunmuş olması, bu yapıların onararak Klâsik Dönemde de kullanıldıklarını gösterir.

2001 yılı kazıları sırasında İ.Ö. 7. yüzyıla tarihlediğimiz büyük *megaron*un batısında oval bir yapının varlığı ortaya çıkarıldı (Resim: 7). İ.Ö. I. binyılın başlarından olduğunu sandığımız bu oval yapı, 6.5 m. uzunluğunda, yaklaşık 4.10 m. kadar da genişliğindedir. Hem oval yapının hem de *megaron*un altında İ.Ö. II. binyıla ait seramiklere rastlanmıştır.

Söz konusu parselde yapılan kazılar gösteriyor ki, Phokaia antik kenti belki de ilk kez bu yamaçlarda "Büyük Deniz" diye adlandırılan koy yanında kuruldu. Daha sonra yerleşim yarımada ve arkasına yayılmış, her iki yerleşim de bir süre birlikte devam etmiş ve asıl kent yarımadaının doğusunda gelişmiş olmalıydı. Phokaia'da şimdiye dek en eski yerleşim izlerine burada rastlandığı için, bu alanın Phokaia antik kenti için önemli büyüktür.

g) Modern Yerleşimle İlgili Alt Yapı Çalışmaları ve 3. Derece Arkeolojik Sit Alanlarında Yapılan Kazı Çalışmaları

1- Kanalizasyon Kazıları

Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü'nün hazırladığı, jeofizik raporunda gösterilen, Foça kanalizasyon ana kolektörünün geçirilmesi düşünülen, Küçük Deniz Sahil Caddesi boyunca "R102-R45 noktaları arasında" İzmir Arkeoloji Müzesi Başkanlığı'nda yapılan arkeolojik sondajlar, antik Phoka-

18 Ö. Özyiğit, "1996 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara 1998, 772-777, Çizim:2.

19 Ö. Özyiğit, "1995 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, II, Ankara 1997, 5-9, Çizim: 2-5, Resim: 8-15.

ia kentinin yoğun yerleşim alanları olduğunu kanıtlar. Söz konusu sondajlarda Arkaik Dönemden Osmanlı Dönemine kadar taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarına rastlandı. Yoğun mimari katmanlarının yanı sıra, Roma Dönemi *terra sigillata* seramik çöplüğü depozitleri ise, dünyada eşine rastlanmayacak niteliktedir. Ele geçirilen buluntular, R102-R45 noktaları arasındaki alanın tamamen arkeolojik verilerle dolu olduğunu gösteriyor. Özellikle mimari buluntuların yanı sıra ele geçirilen seramik çöplüğü depozitleri, Phokaia'nın seramik üretiminde ve endüstrisinde ne denli ileride olduğunu bir kez daha ortaya koyar.

Söz konusu yoğun arkeolojik katmanların bulunduğu alanda kanalizasyon ana kolektörü, 6 m. uzunluğundaki palpaş levhalarıyla kazılmak isteniyor. R102 ve R45 noktaları arasındaki buluntuların bu denli yoğunluğu, ana kolektörün buradan kesinlikle geçirilemeyeceğini gösteriyor. Kaldı ki, palpaş levhaları uygulanırsa, kazılan veya kazılmayan tüm arkeolojik katmanları imha edecektir. Söz konusu ana kolektörün buradan geçirilmesine gerek de yoktur; çünkü ana kolektörün gerisinde Kentsel Arkeolojik Sit ve I. Derece Arkeolojik Sit Alanları bulunur. I. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda yapılanma zaten yasaktır. Kentsel Arkeolojik Sit Alanları'nda ise, Koruma Yüksek Kurulu'nun 338 ve 658 sayılı ilke kararının 4a maddesine göre, yapılacak alt yapı hizmetlerinin proje aşamasından itibaren kültür katmanına zarar vermeyecek ve toprak kullanımını minimumda tutacak biçimde ele alınması gerekiyor. Bu ilke kararına göre kültür katmanlarını yok edecek olan kanalizasyon projesinin Kentsel Arkeolojik Sit Alanı'nda uygulanması olanak dışıdır. Buna göre ana kolektörün bu noktalar arasından geçmesi mümkündür. Bu noktalar arasından ana kolektörün geçirilmesi durumunda, sondaj kazılarında ortaya çıkarılan ve daha alt katmanlarda yer alan kazılmamış arkeolojik değerler yok edilecektir.

Türkiye 1972 yılından bu yana hemen hemen tüm uluslararası sözleşmelere imza koymuştur. Anayasa'mızın 90/5 maddesine göre, usulüne göre yürürlüğe konmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasa'ya aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurulamaz. Türkiye'nin imza koymuş olduğu bu sözleşmeler ya Bakanlar Kurulu kararlarıyla, ya da Millet Meclisi'nden kanunla onaylanmıştır. Türkiye'nin uymak zorunda bulunduğu kültür varlıklarının korunmasıyla ilgili sözleşmeler şunlardır:

- 1972-Paris. Dünya Kültür ve Doğal Mirasın Korunmasına Dair Sözleşme.
- 1985-Granada. Avrupa Mimari Mirasının Korunması Sözleşmesi.
- 1992-Rio. Birleşmiş Milletler Çevre Kalkınma Konferansı Rio Deklarasyonu.
- 1992-Valetta (Malta). Arkeolojik Mirasın Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi.

Özellikle 05.08.1999 tarih ve 4434 sayılı yasa ile onaylanan 1992-Valetta (Malta) sözleşmesi arkeolojik değerlerin korunması konusunda oldukça fazla yaptırım getirmektedir. Antik Phokaia kentinin de Türkiye'nin imzalamış olduğu sözleşmelere göre korunması zorunludur. Malta sözleşmesi açıkça arkeolojik mirası koruma zorunluluğunun yalnızca ilgili devlete ait olmadığını, sorumluluğun Avrupa ülkelerinin tümüne ait olduğunu da karar altına almıştır.

İzmir I Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.07.1996 gün ve 6179 sayılı kararıyla garaj ile Belediye arasındaki bölümde yapılacak çalışmalarda arkeolojik taşınır veya taşınmaz buluntulara rastlanması olasılığı yüksek olduğundan ve kanalizasyon projesinin tamamını durdurma riski bulunduğundan, uygulamaların öncelikle bu noktadan başlanabileceğine karar vermiştir. Öte yandan Dokuz Eylül Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Mühendisliği Bölümü'nün hazırladığı raporda da yarımadanın kıstak bölümünde çok sayıda anomali vardır. İzmir I Numaralı Koruma Kurulu yine bu kıstak bölümünde 17.04.2001 gün ve 9259 sayılı kararıyla, jeofizik raporunda anomali gösteren noktalarda sondaj yapılmasını öngörmüştür. Diğer yandan Foça'da arkeolojik kazıları ilk kez başlatan Fransız Arkeolog Felix Sartiaux'un yarımadanın kıstak bölümünde çok sayıda taşınır veya taşınmaz kültürel varlıklara rastladığı dünyaca bilinmektedir (F.Sartiaux, Eski Foça, İzmir 1952; E.Akurgal, " Foça Kazıları ve Kyme Sondajları ", Anatolia I (1956), 32-41; Ö.Özyiğit, "1990 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları", XIII.Kazı Sonuçları Toplantısı,II, Ankara 1992, s.100 v.d., M.Morel-Deledalle, "Félix Sar-

taux et Phocée", Phocée et la Fondation de Marseille, Marseille 1995, 11-18.). F.Sartiaux'nun yaptığı sondajların yerini gösteren plân ilk kez, E.Langlotz tarafından 1976 yılında yayınlanmıştır (E.Langlotz, "F.Sartiaux' Phokaia-Karte ", AA (1976), 480-481). Bu plândaki 2-5 numaralı sondajlar, yarımadanın kıstak bölümünde yapılmış olup zengin mimari buluntuları içerir. Bu verilere karşın kıstak bölümünde ana kollektörün geçirilmesinin plânlanması antik Phokaia kentini imha etmek anlamındadır. Özellikle hiçbir zaman Koruma Kurulu'nca onaylanmamış olan projenin doğrudan kıstak bölümünden geçirilmeye çalışılması ilgililerce oldu bittiye getirilmek istenmesindendir.

Cözüm önerisi: Yukarıdaki maddelerde anlatıldığı üzere, R102-R45 noktaları arasında ve bunun devamında yarımadanın kıstak bölümünde kanalizasyonun ana kollektörünün döşenmesi projenin uygulanmasıyla antik kenti büyük ölçüde imha edecektir. Bu nedenle ana kollektörün yerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Foça'da ana kollektörün en uygun geçişi TM5 ile TM4 arasından, yani Büyük Deniz'den Komando Okulu'na doğru denizden yapılmalıdır. Bu durumda antik Phokaia daha az zararla kurtulacaktır. İller Bankası tarafından kanalizasyonun denizden geçirildiği örnekler çoktur; Marmaris, Kuşadası, Bodrum, Datça, Antalya, Alanya, Urla, Güzelbahçe, İstanbul ve Karadeniz Bölgesi'ndeki birçok yer gibi.

Ana kollektörün denizden geçirilmesiyle Foça'daki atık suların büyük bölümü, kanalizasyon ile antik kent merkezinin bulunduğu yerde ise geliştirilmiş vidanjör sistemiyle gerçekleştirilecektir. Vidanjörler şu anda Foça'nın 6 km. uzağındaki bir dereye boşaltım yapmaktadır. Yani bir vidanjör her seferinde toplam 12 km. yol yapmaktadır. Oysa arıtma merkezinin antik kente yakın olmasıyla vidanjörlerin antik kent merkezinden aldıkları atıkları arıtma merkezine boşaltmaları, yaklaşık iki kilometreye kadar inmektedir. Böylelikle antik kent merkezinde de atık su olayı kolaylıkla çözülmüş olacak ve antik Phokaia da yok olmaktan kurtulacaktır.

2- Tedaş Kazıları

İzmir İli, Foça İlçesi'nin elektrik dağıtım şebekesinin yenilenmesi ve AG (alçak gerilim) OG (orta gerilim) kablolarının toprak altına alınması amacıyla 07.09.2000 tarihinde TEDAŞ kazı çalışmalarına başlandı. Bu çalışmalar, 21.12.2000 tarihine kadar sürdü.

2000 yılı TEDAŞ kazı çalışmaları İsmet Paşa Mahallesi Mersinaki Caddesi üzerinde, Komando Okulu'ndan İzmir yol ayrımına kadar olan hat üzerindeki aydınlatma direklerinin yenilenmesi şeklinde gerçekleşti. Bu yol üzerinde 62 ve 63 No.lu direklerin arasında Roma Dönemine ait bir seramik çöplüğüne rastlandı. Bunun dışında Değir-menlik Caddesi'nde Osmanlı Mezarlığı'nın güneyindeki 98. sokakta kazı yapıldı. Arkaik Dönemden Roma Dönemi içlerine kadar tarihlenen seramikler ele geçirildi. 76 No.lu aydınlatma direği çukurundan da 120 cm. derinlikte Roma, 140 cm. derinlikte de Hellenistik Döneme tarihlenebilen seramik ele geçirildi.

3- Telekom Kazıları

2000 yılında Telekom yer altı telefon şebekesi kazısı, Kentsel Sit ve 3. Derece Arkeolojik Sit alanlarında kanalların açılması şeklinde gerçekleştirildi. Telekom kazısı da diğer yer altı kazıları olan kanalizasyon ve TEDAŞ gibi, antik Phokaia kent yerleşimi hakkında bize önemli bilgiler verdi. Kazı çalışmalarının başlangıç yeri olan Sevgi Caddesi'ndeki çalışmalarda genellikle Roma Dönemine ait seramik parçaları ele geçirildi. Telekom kazılarının en önemli sonucu, Barış Caddesi'nde 124. menhol çukurunun batısında Arkaik Dönem yerleşiminin devam ettiğini ortaya koymasındır.

4- Foça İlçesi, İsmetpaşa Mahallesi, 23 Pafta, 1662 Ada, 6 Parsel'de Yapılan Kazılar

3. Derece Arkeolojik Sit Alanı'nda yer alan, İsmetpaşa Mahallesi, 23 pafta, 1662 ada, 6 parselde modern yapılanma istemi ile ilgili kazı, İzmir I No.lu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15.07.1999 tarihli ve 8066 sayılı kararına dayanarak 2000

yılında gerçekleştirildi. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda arazide herhangi bir taşınmaz kültür varlığına rastlanmadı. Bunun yanı sıra Geç Roma Döneminden Arkaik Döneme kadar gelen seramik parçalarının oldukça çok miktarda ele geçirilmiş olması, çevrede Geç Roma Döneminden Arkaik Döneme kadar bir yerleşimin olduğunu gösterir.

5- Foça İlçesi, Atatürk Mahallesi, 30 L. IVc. Pafta, 1581 Ada, 3 Parsel'de Yapılan Kazılar

Atatürk Mahallesi, 30 L. IVc. pafta, 1581 ada, 3 parsel, 3. Derece Arkeolojik Sit alanında yer alan parselde 11 açma 2000 yılında kazılmıştır. Kayalık bir yamaçta bulunan parsel, "Şeytan Hamamı" diye bilinen Klâsik Döneme tarihlenen kaya mezarının yakınında yer alır. Kazılan açmalarda mimari buluntuyla karşılaşılmasına karşın, Arkaik Dönemden Osmanlı Dönemine kadar çeşitli seramikler ele geçirildi. Parselin en alt kodunda, yani kuzey bölümünde yer alan 4 No.lu açmada, kayalık yüzey üzerinde yoğun, türdeş nitelikte Arkaik Dönem seramiği ele geçirildi. Arkaik Döneme ait tüm seramiklerin, en alt kodlarda bulunmuş olması, bu parselin kuzeyinde yer alan bugünkü yolun altında Arkaik Dönemle ilgili daha yoğun malzeme bulunabileceğini gösterir. Bunlar arasında en erken Arkaik Dönem seramiği, Oryantalizan stildedir. Bunun dışında Attika, Khios ve Korinth gibi ithal seramik örnekleri de bulundu.

6- Foça İlçesi, Atatürk Mahallesi, 30L. IVc. Pafta, 1235 Ada, 1,2,3,4 Parseller ile 1238 Ada 2 Parselde Yapılan Kazılar

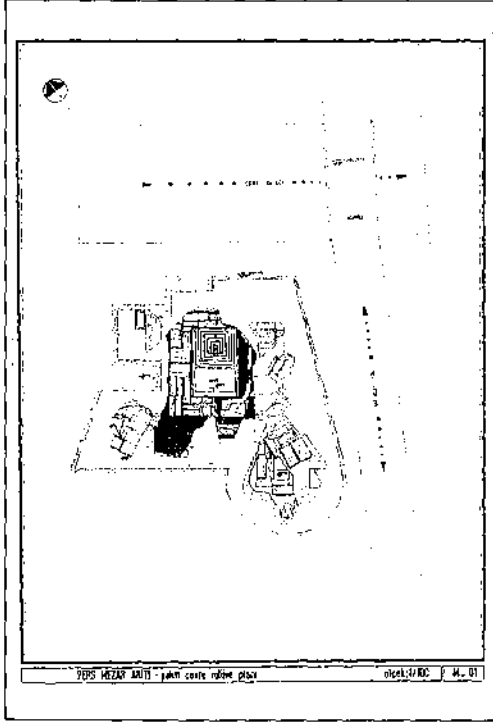
Foça İlçesi, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Çıkarma Filosu Komutanlığı'na ait bu arazide kazı çalışmaları, 2000 ve 2001 yıllarında gerçekleştirildi. 1235 ada 2 parselde İ.O.4.yüzyılın ikinci yarısından olması gereken bir yapının duvarlarına rastlandı. Bu çalışma sırasında başka bir mimari buluntuya ve kültür katmanına rastlanmadı. Ele geçirilen seramiklerin farklı dönemlere ait olmaları ve aynı seviyede bulunmaları, bulundukları yamaçtan sürüklenerek taşınma yoluyla geldiğini gösterir.

7- Atatürk Mahallesi, 8 Pafta, 13 Ada, 121 Parselde Yapılan Kazılar

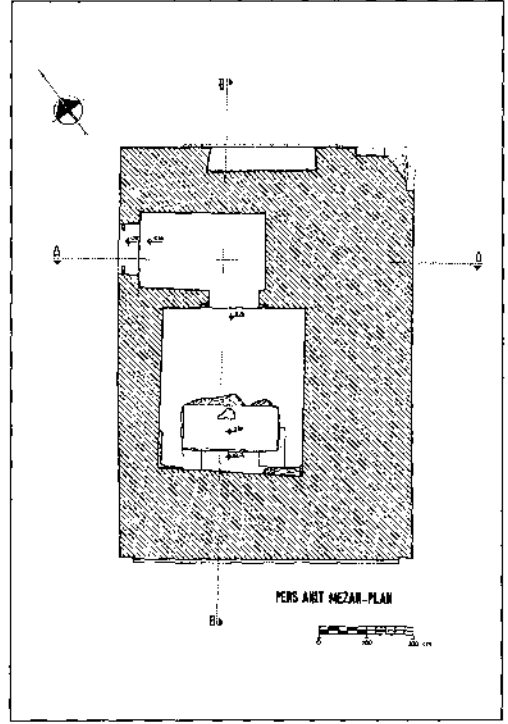
2001 yılı içerisinde İzmir Müzesi uzmanları ile birlikte bu parselde yapılan kazılar, Temmuz ayı içerisinde gerçekleştirildi. Arazi sahibinin havuz yapma istemi üzerine kazılan sondajlarda deniz kumunun altında yanık bir toprak tabakası içerisinde, deniz düzeyinin altında -80 ile -127 cm. arasında Roma Dönemi seramik çöplüğü ele geçirildi. Roma İmparatorluk Dönemi içlerine tarihlenen bir seramik atölyesine ait olan bu çöplüğün çok sayıda günlük kullanım kaplarından oluştuğu görüldü.

Bu kazılar, antik kentin güneyindeki büyük limanın yakınında yer alan bu alanın Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde seramik atölyesi olarak kullanıldığını gösterir. Atölyenin denize yakın olmasının nedeni ise, deniz yoluyla ihracatın daha kolay yapılabilmesiydi. Ayrıca bu alan, dereye yani su kaynağına da uzak değildi. Çöplüğün denizin altında bulunuşu, Roma İmparatorluk Döneminden sonra kıyı bölgesinin bir metreden daha fazla çökmüş olduğunu gösteriyor.

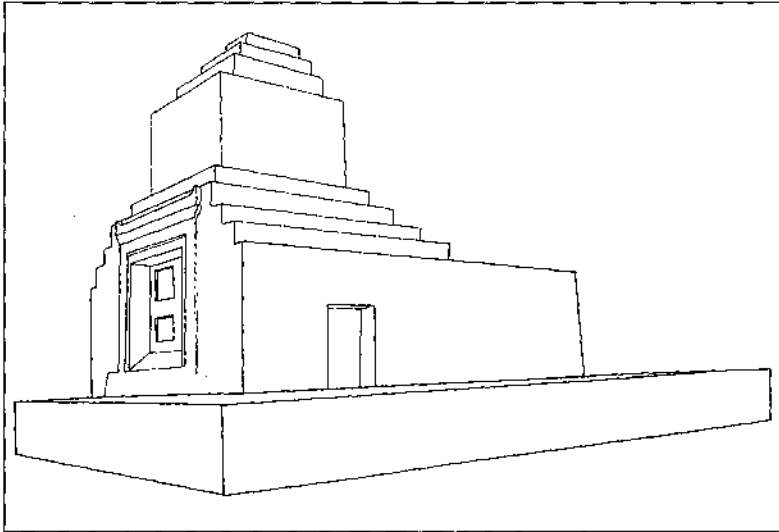
2001 yılında kazı, restorasyon ve çevre düzenlemesi tamamlanarak ziyarete açılan Pers Mezar Anıtı projesinden sonra, 2002 yılında da yeni projelere başlanacaktır. Özellikle tiyatro tepesi üzerinde bulunan yel değirmenlerinin onarımı, yaşayan kentte ayrı bir güzellik vereceğinden ilk plânda düşünülmektedir.

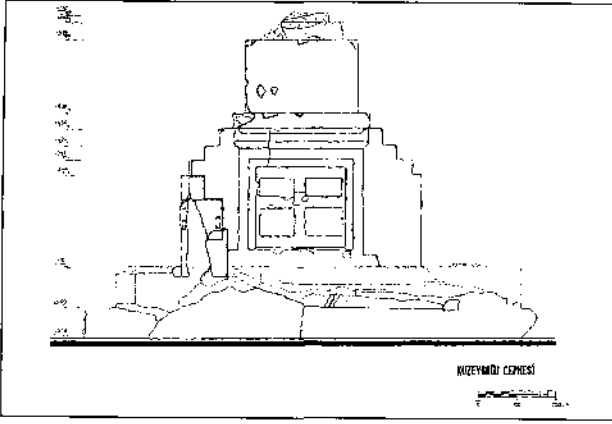
Çizim 1: Phokaia Pers Mezar Anıtı ve çevresinin rölöve planı

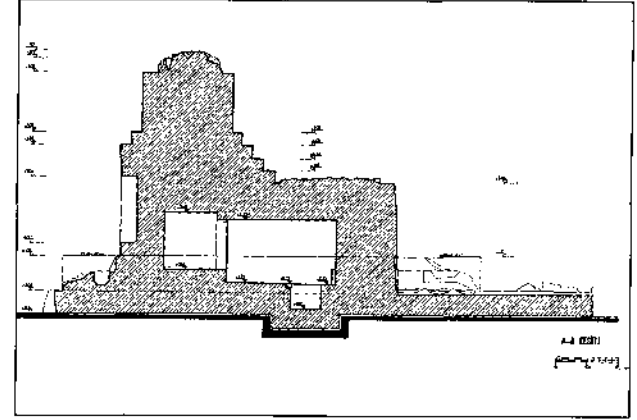
Çizim 2: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın plânı

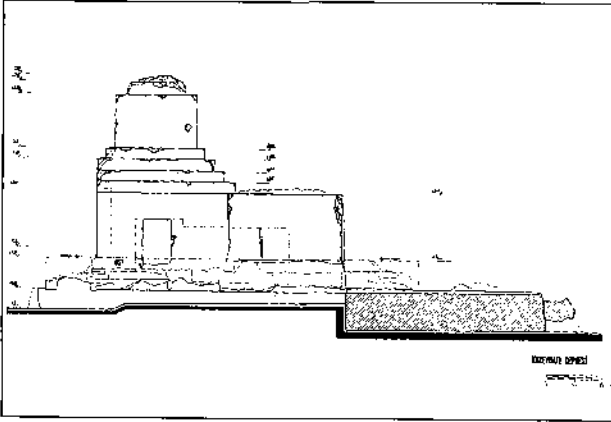
Çizim 3: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın restitüsyonu

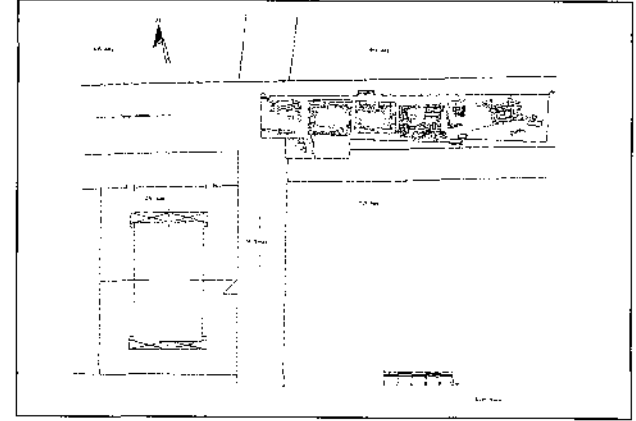
Çizim 4: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın kuzeydoğu cephesi

Çizim 5: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın boyuna kesiti

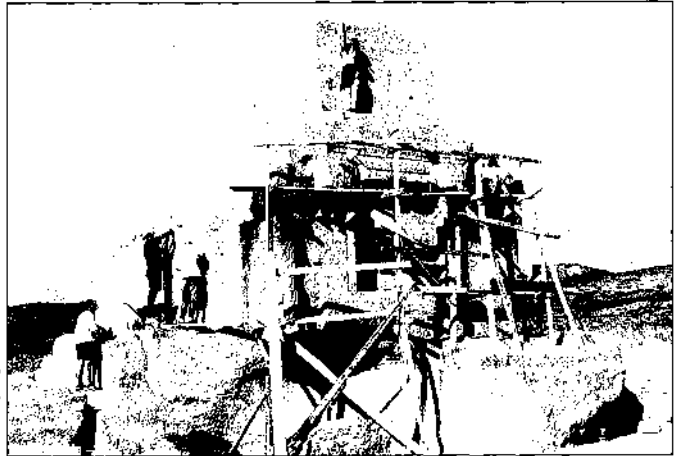
Çizim 6: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın kuzeybatı cephesi

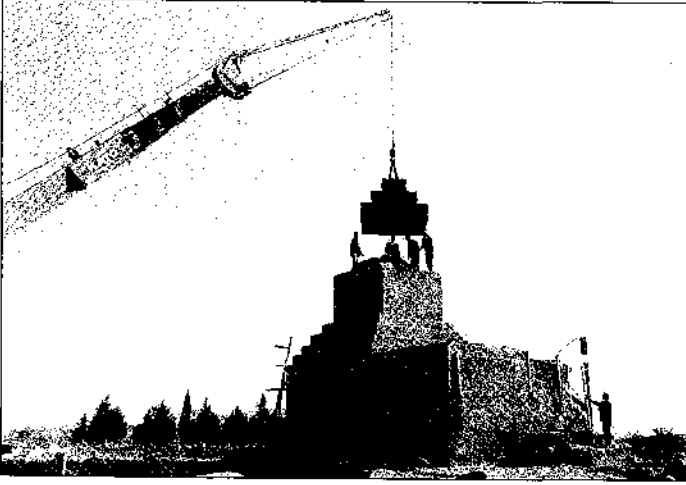
Çizim 7: Foça kanalizasyon kazıları sırasında, Atatürk Mahallesi, Sevgi Caddesi'nde ortaya çıkarılan Arkaik Dönem sunakları ile Nekropolis alanının yakın çevre rölöve plânı

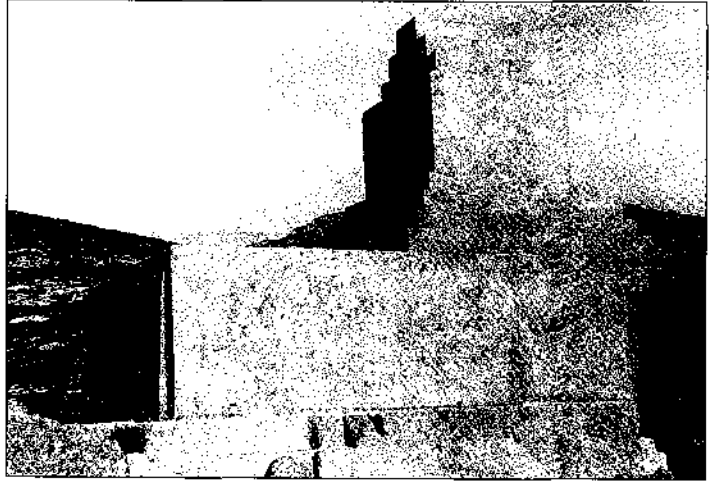
Çizim 8: Phokaia antik kenti ilk yerleşim alanı

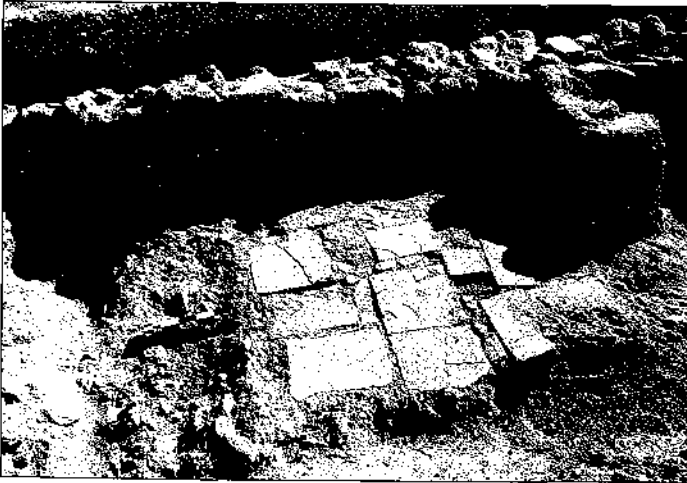
Resim 1: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın temizlik çalışmalarından bir görünüm

Resim 2: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın tepesinin konservasyonu için yapılan basamaklı bölümün yerine yerleştirilmesinden bir görünüm

Resim 3: Phokaia Pers Mezar Anıtı'nın onarım sonrasında güneyden görünüşü

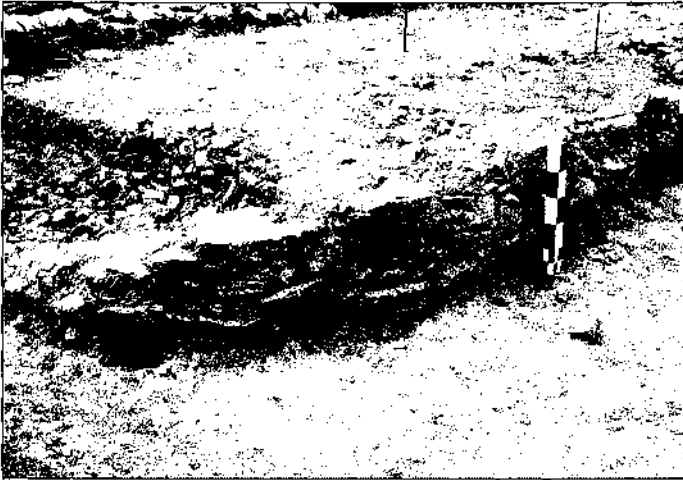
Resim 4: Foça Pers Mezar Anıtı'nın yakınındaki Hellenistik Dönem atölyesinde tabanı pismiş toprak levhalarla kaplı kil havuzu

Resim 5: Foça Pers Mezar Anıtı yakınındaki Geç Roma yapısı kazıları

Resim 6: Phokaia antik kenti ilk yerleşim alanı. İ.O. II. binyıl ve I. binyılın ilk yarısına ilişkin yapılar

Resim 7: Phokaia antik kenti ilk yerleşim yeri alanı. Oval yapı

IASOS: FIELD WORK 2001

*Fede BERTI**

The 2001 campaign took place from 2 August to 30 September, with the kind participation of Dr. Daniela Baldoni, Dr Maurizio Landolfi (Soprintendenza Archeologica di Ancona), Dr. Carlo Franco (University of Venice), Dr. Stefano Pascucci (a student at the Pontificio Istituto di Archeologia), Dr. Olivier Henry (Université Michel de Montaigne, Bordeaux 3), the architects Maurizia Manara, Elisabetta Pagello (Dipartimento di Architettura e Urbanistica della Facoltà di Architettura – University of Catania), Ufuk Serin and Paolo Belli (C.N.R.- Rome, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici).

Collaborating with Prof. Nicoletta Momigliano (Department of Archaeology, University of Bristol) were Susan Grice, Kate Grice, and Emma-Louisa Mutter, and with Prof. Giampaolo Graziadio (Dipartimento di Scienze Archeologiche - University of Pisa) were Dr. Isabella Morabito, Anna Lena (University of Stafford), and Mr Mario Epifani as draughtsman.

The Archaeology Specialisation School of the University of Cagliari took part in the field work under the guidance of Prof. Simonetta Angiolillo and Prof. Luigi Leurini, together with Dr. Maria Adele Ibbia, Dr. Enrico Trudu and Dr. Alfonso Stiglitz. Also present were Prof. Giampiero Ghini, photographer Sergio Orselli, student Stefano Tomasello and restorer Micol Siboni (Soprintendenza per i Beni Archeologici – Emilia Romagna), assisted by Valentina Bianca, Alessandra Miglino and Giuseppe Ferrara, students at the Istituto per l'Arte e il Restauro di Palazzo Niccolini, Florence.

Belgin Ateşoğulları supervised the field work as Government Representative; we wish to thank her for all her kindness and competence. We must also express our gratitude to the managing staff of the Archaeological Museum of Milas, as well as the Management of the Archaeological Museum of Izmir, thanks to whom we were given access to the material from Iasos deposited there some years ago.

The Local Authorities of Milas and Muğla showed us the courtesy and kind hospitality we have become accustomed to: we are indebted to Lütfi Yiğenoğlu, *Vali* of Muğla, Hikmet Öz, director of the Regional Office of Culture, and the Kaymakam of Milas, Ayhan Boyacı.

The Italian Consul at Izmir, Enrico Valvo, and the Consulate officials collaborated closely with us; indeed, it is thanks to them that our longstanding lawsuit with the Customs offices about materials and equipment imported by the Mission many years ago has finally come to an end.

It is a pleasure to mention the Deputy General Manager, Aykut Özet, who paid us a visit with his wife, Aynur Özet and Dr. Oğuz Aydemir, Assistant to the Minister of Culture; their arrival, shortly before completion of field work, provided the opportunity to show our illustrious visitors the results so far and outline plans for the future.

* Dr. Fede BERTI, Museo Archeologico Nazionale Via XX Settembre 122 44 100 Ferrara/ITALYA.

From a financial standpoint, field work has had the indispensable support of the Ministry of Foreign Affairs, the above-mentioned universities and institutions, to which we must add the Institute for Aegean Prehistory of Philadelphia, the British Institute of Archaeology of Ankara, the Istituto per l'Arte e il Restauro di Palazzo Niccolini, Florence, the San Nicolò Sand Quarry of Ferrara, and the TurbanItalia.

Work on the Hellenistic Tower (Figs. 1, 2).

The tower is situated beside the *Bouleuterion*, at a short distance from the entrance to the Agora and the ancient town. It was necessary to give it greater importance, since it not only represents a distinctive feature of the landscape and in terms of the town's history, but is also one of the few sections of the old walls still standing after the Sultan ordered their demolition in 1889 to build the Bebek quay at Istanbul.

At present – considering that its upper part has disappeared – the tower appears truncated, as the building emerges from the paved floor of Imperial age between the *propylaeum* and the docks of the western harbour. The point where the tower originally emerged, which is further below, can be observed in a narrow trench opened some years ago close to the wall.

The tower base is rectangular, presenting the typical IV century B.C. defensive structure. The blocks used are locally quarried limestone, of uniform height but rather less regular length.

Excavation mainly took place inside the tower, where we came across a heap of assorted debris (bricks, tiles, mosaic tesserae, painted plaster fragments, small pieces of marble for decorating walls or floors, pottery, amphoras, etc.) dumped in a sort of upside-down stratigraphy: in other words, with the oldest finds (from the late Hellenistic period, but with an occasional item dating back to prehistoric times) uppermost and the most recent pieces underneath, directly on the floor of the tower room. Some materials, especially an oil lamp engraved with the letters OKTA/BIOY (inventory No. 7250), can be traced back to the second half of the III century A.D., with the consequences that might be imagined for dating the dump itself.

I am quite unable to find an explanation for this re-utilisation of the tower, unless we imagine an imminent danger (perhaps the Eruli) in the III century AD which led to a renewed use of this portion of city walls for defence purposes: in this case, the floor inside the tower would have been raised or else the entire space filled in for some logistic reason or to give the structure greater solidity.

On the basis of the remains still standing, it can be seen that the inner walls of the original room were built using decidedly smaller blocks than those laid externally; furthermore, there is a kind of "offset" in the wall, level with a paved floor surface apparently obtained using the stone chips left over from working the material for the tower walls. In the floor, some stone blocks with two rectangular cavities must have originally housed wooden posts. Along the eastern wall, slightly above the floor, traces of spaced-out cramp irons can be seen. One block, on the northern wall, bears the inscription *Ou(11) adhV/Luxew*. The first name appears partly erased after the first two letters, but the supposition that it can be interpreted thus is strengthened by the local epigraphy.

Externally, the excavations have also restored to view the upper rows of the city walls in a north-south direction which, in Imperial times, formed the perimeter of the agora. Here it can be clearly seen how the tower is distinct from the walls.

The fresh knowledge acquired about this remarkable relic of the urban defence system, though still open to a number of doubts regarding its chronology, shall hopefully provide the starting-point for a renewed examination of the Iasian defence system. Special excavation assays could be performed, for example, close to the newly-uncovered portion of wall between the tower and the agora entrance. This hope is implicitly

echoed by the panel with its text written in Turkish, Italian and English, situated near the tower to tell the visitor its history.

Burials of Classical Age (Figs. 3,4).

Before leaving IV century BC Iasos, I wish to mention a study set up by a colleague of ours, O. Henry, with the aim of collocating local funerary monument types that can be dated between the V century and the Hellenistic period within an overall regional context. This analysis began with a group of burials situated near the outermost strip of mainland (on the promontory west of Iasos): though previously plundered, they had been the object of excavations back in the early 1970s.

One monument stands out among the rest for its position commanding the sea and its more elaborate layout, which appears to have included a podium with wide steps: at the time of excavations, this tomb was called "Macedonian". Further distinguishing elements are the superb workmanship of the funeral chamber interior and the presence of a pair of *sarcophagi*, devastated by plunderers, which were removed and taken to the Mission house for restoration.

Strangely enough, in the light of new evidence – particularly concerning the relationship between *dromos* and *stomion* – it seems that one of the *sarcophagi* was utilised in the late V-early IV century B.C. and the other in the late IV century B.C.; as work proceeds, this hypothesis shall be confirmed or denied by more exhaustive analysis of this particular tomb and the group of burials as a whole.

Excavations on the East Coast of the Peninsula Figs. 5,6).

The second object of excavations in 2001 concerned the little church situated almost on the beach, on the east coast of the peninsula.

We are standing outside the city walls. Here, in the '60s, Doro Levi dug a trench right beside the city gate known as the East Gate: in this way, the successive elevations of ground level from the IV century BC up to the Byzantine period could be observed, as well as the system used for draining effluent into the sea.

It seems likely that the docks of the eastern harbour occupied this stretch of coastline, and that they were not very far from the East Gate. Indeed, several finds made by D. Levi, although chronologically diverse, bear out this hypothesis, suggesting that berthing and entry to the city were closely connected and would remain so for a long time.

Brought to light during the Levi excavations was the altar of Menes, son of Tyrtæus, of the Asclepiadi genos, evidently dedicated to Asclepios Apobaterios at the place where the god himself was believed to have landed. When one is then faced with the column representing Herakles, it is impossible not to gather the religious reference to the most suitable god to represent a port, place "par excellence" of commerce and trade.

In other words, this was an area which played a fundamental role in the topography of the town (the same horos of the temenos of Zeus Megistos is engraved on the East Gate) and where the phenomenon of subsidence appears more evident than anywhere else. The fact that, in olden times, the landscape had a very different outline from the present day is attested by the fact that several of the tombs of the necropolis surrounding the church are now under water.

The excavations began from the building whose remains mark out the area.

The church has a nave and two aisles, with curvilinear apses. Its walls, partly preserved, rise up in places as far as the roof impost, also at the front. The façade was preceded by an avant-corps irregularly quadrilateral in shape; outbuildings were present on the south side.

As regards the building technology, the utilisation of bricks is peculiar. Inside the church, the arches of the passageways between the nave and aisles are made of brick, while outside (on the north wall) the bricks have a chromatic, almost ornamental function, highlighting the stonework. A further characteristic of the masonry is the use of re-utilised architectonic elements attributable not only to the Byzantine age (epigraphs, for example); together with the modifications made to the access system, visible on the south side of the church, the presence in the masonry of decorated blocks which clearly came from a previous Christian building lead us to imagine the church's lengthy, complex history.

Excavation work did not go beyond the stage of removing the collapsed layers of masonry. Nevertheless, it has already brought to light the existence of frescos (on the walls remain traces of monochrome background and a bare foot of a figure in motion towards the apse), as well as liturgical structures inside the apse and nave, such as the *syntronon* and fragments of a *mensa a sigma*. The south apse has been consolidated, a portion of wall (with numerous gaps) situated between the façade and the division between the nave and north apse has been reconstructed and the area has been fenced in: these necessary operations have accompanied the excavations in the church beyond the East Gate, a building which, at least in the most recent phase, appears to belong to the Lascaris dynasty.

I shall not go into detail regarding the routine and extra maintenance work which has nonetheless taken up a good deal of the Mission's time: waterproofing, reconstruction and checking of roofs, demolition of the Yilmaz house, setting-up of a new space for storing materials inside the Mission house, and so on.

I shall instead report briefly on the restoration of the paved floor in one room of the Mosaics House: the *tesserae* that had become detached from their base were consolidated and the gaps, where possible, filled in and/or blocked along the edges. In particular, the tenacious calcareous deposits were removed to reveal the refined surface decoration in white, black and red (Figs. 7,8).

Early this year, the beautiful head in relief – which we liked to think portrayed Iasos the ecista – unfortunately disappeared from the Balık Pazarı. To end our account of this year's activities by reporting a theft from the little community of Iasos may seem like admitting defeat: but such episodes , for various reasons, should be given as much publicity as possible.

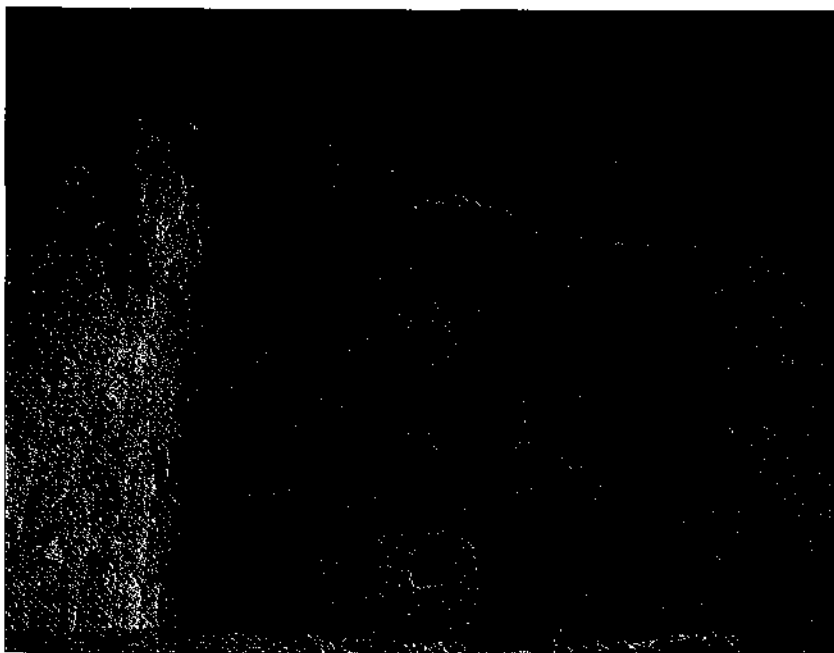

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

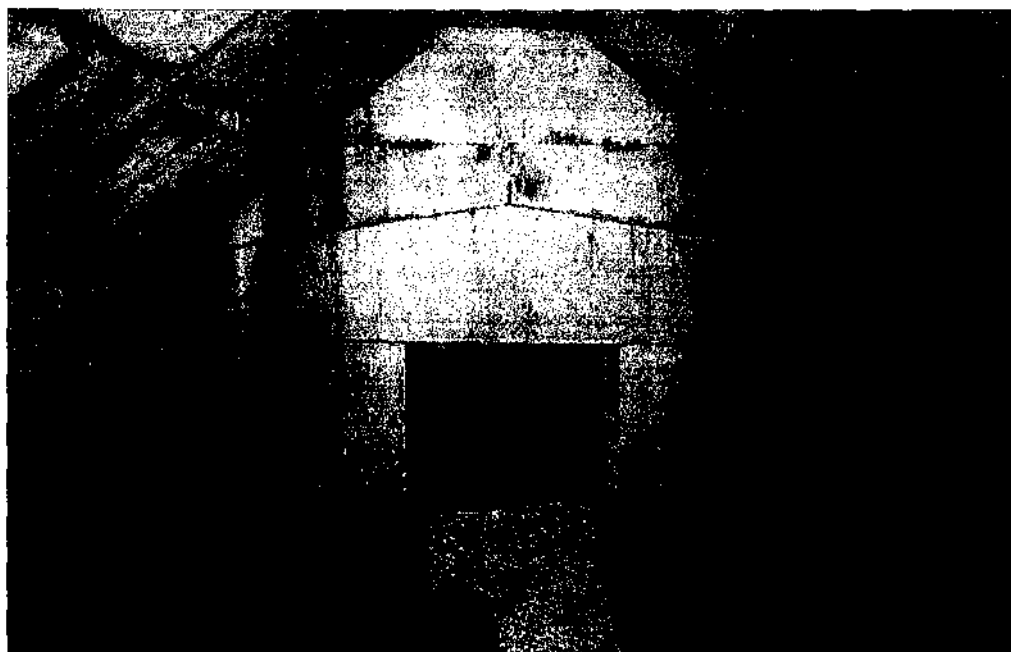

Fig. 4

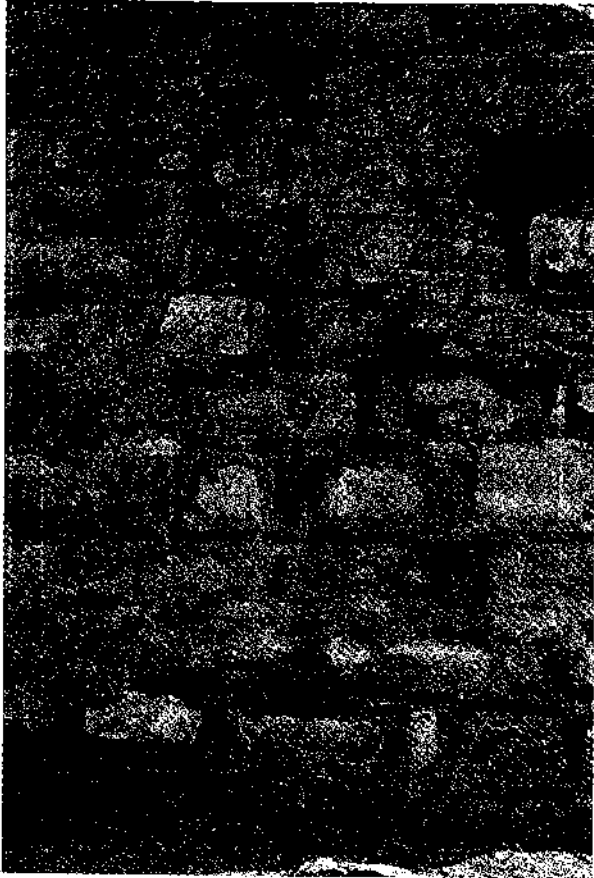

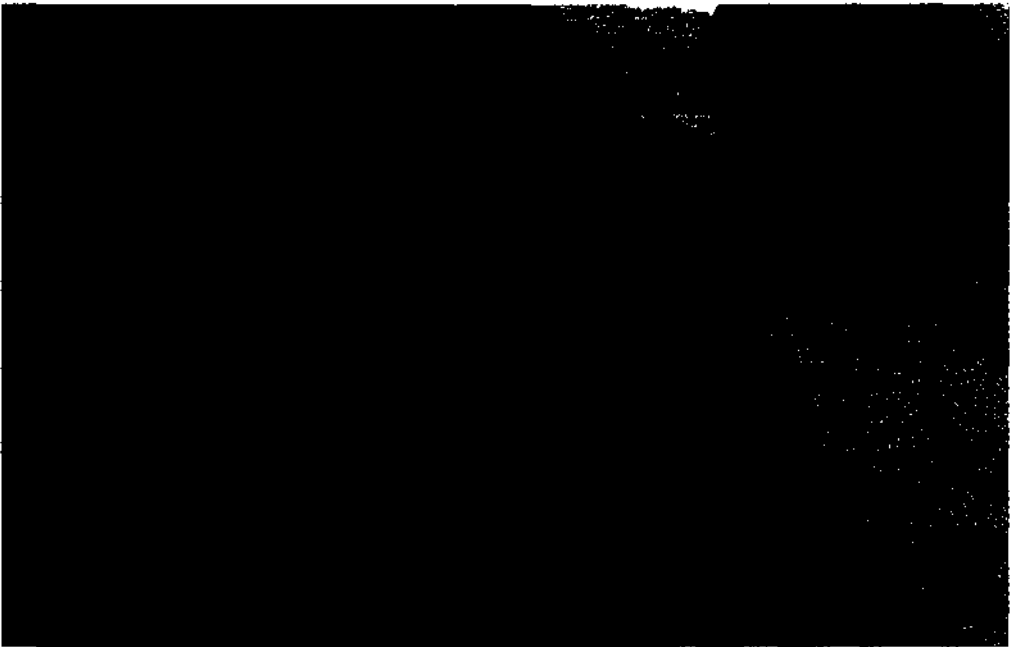
Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Resim 5: 2 No.lu Şapel

2001 KNİDOS KAZILARI

Ramazan ÖZGAN*

Knidos kazılarının 2001 sezonundaki çalışmaları da başarı ile tamamlanmıştır. Kazı çalışmalarımızı Kültür Bakanlığı adına maddî olarak destekleyen Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'ne ve Selçuk Üniversitesi Rektörlüğü'ne ayrı ayrı içtenlikle teşekkür ederim.

Ayrıca kazı ve bilimsel çalışmalarımıza katkıda bulunan Doç. Dr. Christine Özgan (Konya), Doç. Dr. Mustafa Şahin (Konya), Arş. Gör. Dr. Hakan Mert (Konya), Arş. Gör. Ertekin Doksanaltı (Konya), Arş. Gör. Deniz Pastutmaz (Konya), Sabri Aydal (Antalya), Dr. Ian Jenkins (Londra), Dr. Peter Higgs (Londra), Dr. Christof Berns'a (Kiel), teşekkür ederim.

Bakanlık temsilcisi olarak aramıza katılan ve yardımlarını bizden esirgemeyen Sayın Sibel Alpaslan Arça'ya (Uşak Müzesi), Datça Kaymakamlığı'na ve özveriyle, ağır şartlarda bizimle çalışan Konya Selçuk Üniversitesi, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğrencilerine, ayrıca ören yeri görevlileri S. Bora ve eşine içtenlikle teşekkürlerimi sunarım.

Liman Caddesi (Çizim: 1)

Christine ÖZGAN

İlk kez 2000 yılında, Dionysos Terasi'nin batı sınırını belirlemek amacıyla sondaç olarak araştırılmasına başlanan Liman Caddesi'ndeki temizlik çalışmaları bu sezon da sürdürülmüştür¹. Tıpkı bir sene önce olduğu gibi alanı oldukça yoğun bir şekilde kaplayan, hatta ağaçlaşmış durumdaki, makiliğin temizlenmesine devam edilmiştir (Resim: 1). Bu yoğun makilik, temizlik çalışmalarını oldukça zorlaştırmıştır (Resim: 2). Bu faaliyetimizi zorlaştıran diğer bir unsur da, çevredeki antik yapıların blokları, mimarî bezemeli parçalar ve moloz taşlar ile örülmüş, ortalama 1.5 m. yükseklik ve 1.5 m.-2.00 m. genişliğindeki kuru tarla duvarı olmuştur. Bu kuru duvarın temizliği sırasında büyük olasılıkla yakın çevredeki yapılara ait mermer bezemeli mimarî ve yazıt parçalarına rastlanmıştır. Bu kuru, yığıntı duvarın kaldırılmasının ardından, Liman Caddesi üzerine uzanmış durumda sert kireç taşından dörtgen, işlenmiş mimarî bloklar ve mermerden

* Prof. Dr. Ramazan ÖZGAN, S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Konya/TÜRKİYE.

Doç. Dr. Christine ÖZGAN, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Konya/TÜRKİYE.

Dr. Ian JENKINS, British Museum Greek And Roman Ant. Dep. Londra/İNGİLTERE.

Dr. Christof BERNs, Archäologisches Institut der Christian Albrechts Universität Kiel.

Yrd. Doç.Dr. Hakan MERT, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Konya/TÜRKİYE.

Araş. Gör. Ertekin DOKSANALTI, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Konya/TÜRKİYE.

1 R.Özgan, "2000 Knidos Kazıları", *Kazı Sonuçları Toplantısı* 23, (Baskıda).

parçalanmış sütunlar görülmüştür (Resim: 3-4). Söz konusu bu mimarî elamanlar, dörtgen bloklar, büyük olasılıkla Liman Caddesi'nin duvarlarına ait olup düştükleri yerde orijinal olarak bulunmuştur. Bu ağır blokların alandan kaldırılabilmesi için vinç çalışması gerekli olmuştur. Bu zorlu çalışma British Museum'un sağladığı kaynak ile satın alınan vinç sayesinde gerçekleştirilmiştir (Resim: 5). Düşmüş oldukları yere göre plâna geçirilen bloklar daha sonra Dionysos Terasi'nin hemen batı ucuna düzenli bir şekilde, ileride restorasyon çalışmalarında kullanılmak üzere, sıralanmıştır. Yapılan bu faaliyetler ile kuzeyden güneye yaklaşık 18 m. uzunluğunda ve 8.50 m. genişliğinde bir alanın temizliği yapılmıştır. Buna göre kuzeyden güneye yani limana doğru caddenin hafif bir eğimle devam ettiği görülmüştür. Cadde açık gri, geniş kireç taşı plâkalar ile kaplanmıştır (Resim: 6). Cadde 5.70 m. genişliğindedir. Caddenin batı sınırını, düzgün işlenmiş dörtgen bloklardan isodomik bir duvar oluşturmaktadır. Alanın kuzeydoğu köşesinde Dionysos Terasi'na geçişi sağlayan merdiven basamakları bulunmaktadır. Temizliği yapılan alanın kuzey ucunda, düzgün, büyük dikdörtgen kesilmiş plâkalardan oluşturulmuş ve cadde genişliği boyunca devam eden, plâtfomu anımsatan bir bölüm yer almaktadır (Resim: 7). Henüz temizliği tamamlanmadığı için, söz konusu bu plâtfomun kuzeye doğru uzunluğu belirlenememiştir. Plâtfomun batı ucunda, batıya doğru geçişi sağlayan bir bölüm tespit edilmiştir. Kapı eşiği izlenimi veren bu geçişin de genişliği, temizlik yapılan alanın dışında kaldığı için, henüz bilinmemektedir. Daha kötü korunabilmiş olan cadde döşemesi, plâtfoma göre, daha düzensiz plâkalardan yapılmış olup, üzerinde çeşitli onarım izleri taşımaktadır. Plâtfom ile daha düzensiz yapılan döşemeli alan arasında yaklaşık 1.20 m. genişliğinde bir boşluk görülmektedir. Plâtfom ve döşeme arasında yaklaşık 18 cm.lik bir seviye farkı görülmektedir. Bu da orijinalde bu iki kısım arasında basamak ya da eğimi devam ettiren döşemeli bir bölüm olduğunu gösterebilir. Bu hafif meyil alanın güney kısmına doğru artmakta olup neredeyse rampa halini almaktadır. Caddenin güney ucu daha geç bir dönemde inşa edilen bir duvar ile kapatılmıştır. Geç Dönemde caddenin doğusunda çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Orijinalde büyük olasılıkla sadece plâtfomun doğu ucunda basamaklı geçiş bulunurken, Geç Dönemde çeşitli devşirme mimarî parçalar ile bu basamaklı kısım, düzensiz bir şekilde genişletilmiştir. Bu genişletmeden daha sonra basamakların üzerinden pışmış topraktan künkler ile bir su kanalı geçirilmiştir. Bu değişiklikler sırasında, Dionysos Terasi'na geçişi sağlayan kısım, oldukça düzensiz ve aceleyle yapılmış bir duvar ile kapatılmıştır.

Batı duvarı: Caddenin batı sınırını oluşturan duvar 0.70 m. genişliğinde, düzgün, dörtgen kireç taşı bloklardan meydana getirilmiştir. Duvarın ancak iki sırası korunabilmiştir. Duvar taşları, Knidos'un birçok yerinden tanıdığımız şekilde işlenmiştir. Dış yüzeyleri hafif bombeli ve bosajlıdır ve bosaj çentiklenerek oluşturulmuş bir çerçeve içindedir (Resim: 6). Bu duvar örgü tekniğini Knidos'ta, Kap Krio Teras yapılarında, Nympheler kutsal alanında görmek mümkündür. Söz konusu duvar örgü tekniği, Geç Klâsik Erken Hellenistik Döneme tarihlenmektedir. Ancak duvarın batı yüzünde bazı blok taşların yerlerinden oynadığı, yer yer de bu kısımların devşirme taşlar ile onarıldığı görülmüştür. Duvarın yine batı yüzüne, temel seviyesinde ek bir destek duvarı inşa edilmiştir. Duvar üzerinde yapılan değişiklikler ve onarımlar sırasında yine devşirme malzemeler kullanılmıştır. Bu malzeme arasında üç adet mermer ve kireç taşından yazıtlı heykel kaideleri bulunmuştur. Yazıtlardan birindeki satırlar kısmen temizlik öncesinde de görülebiliyordu². Ancak temizlik sonrasında yazıt üzerindeki heykeltıraşın imzası olan adı ZHNODOTOS MENIPPOU KNIDIOS (Zenodotos Menippou Knidios) ortaya çıkmıştır. Diğer bir yazıtta ise yeni bir heykeltıraşın imzası görülmüştür; EUKLEOUS SURAKOUSIOS EPOIHSE (Eukleous Syrakousios Epoiese).

Bu temizlik çalışmalarının en önemli sonuçlarından biri, alanın güneyinde zemin seviyesinin altında bulunan duvar olmuştur (Resim: 8). Söz konusu bu duvar Knidos'ta ikinci dönem kazı faaliyetlerini sürdüren I.C. Love zamanında ortaya çıkarılmıştır. I. Lo-

ve'in bu alandaki çalışmaları sırasında caddenin döşemeleri farkında olmaksızın sökül-müştür. Böylece, burada düzensiz küçük moloz taşlardan kuzeye ve doğuya yönelen bir duvarın köşesi ortaya çıkarılmıştır. Bizim yapmış olduğumuz temizlik çalışmasının sonucunda da, bu duvarın caddeden daha önce inşa edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Cad-de sistemi Geç Klâsik Döneme tarihlendiğinden, bu duvar için bir *terminus ante quem* oluşturmaktadır.

Buluntular: Bahsedildiği üzere kuru duvarın kaldırılması sırasında gerek Dionysos Terasi'ndeki Stoa'ya gerekse de Dionysos Tapınağı'na ait büyüklü küçüklü bir çok mimarî parça ile karşılaşmıştır. Ancak Liman Caddesi'ne ait olduğunu düşündüğümüz en önemli parça mermerden üzerinde deniz hayvanları, örneğin mürekkep balığı gibi, bezemesi bulunan iki parça halindeki friz bloğudur (Resim: 9).

Die Hafenstrasse (Deutsche Zusammenfassung) (Plan: 1)

Bereits in der Kampagne 2000 war im Westen der Dionysosterrasse, in der Verlängerung der oben vor dem Propylon endenden Strasse eine kleine Sondage gemacht worden. Die Arbeiten dort hatten sich als sehr schwierig erwiesen, da das gesamte Gelände nicht nur von üppiger Macchia, sondern auch von einer grossen Anzahl von verschiedensten Architekturteilen gereinigt werden musste (Abb. 1-2). Diese Arbeiten konnten in diesem Jahr mit Hilfe eines Krans- eine grosszügige Spende des Britischen Museums- leichter und schneller fortgesetzt werden. Das Ergebnis lässt sich sehen: freigelegt wurde ein 18 m. langes Stück einer gepflasterten Strasse. Sie führt in Nord-Süd-Richtung in leichter Neigung hinunter zum Hafen, ist 5,70 m. breit und mit grossen Kalksteinplatten gepflastert. Ihre westliche Begrenzung bildet eine Mauer aus isodomen Quadern, die offenbar mehrfach erneuert werden musste. Eine abgenutzte Schwelle war Teil eines Durchgangs oder Tores zu den westlichen Stadtteilen; er korrespondiert auf der gegenüberliegenden Strassenseite mit Stufen, die hinauf zur höhergelegenen Dionysosterrasse führen.

Wie bei den meisten Bauten oder Anlagen in Knidos sind auch an diesem Strassenabschnitt wieder zahlreiche Reparaturen und Umbauten aus späterer Zeit zu erkennen. So wurde die Strasse im Süden, also unmittelbar am Hafenbecken zugemauert- Schutz vor Überschwemmungen? Die erwähnten, sorgfältig gemauerten Stufen wurden zu einem späteren Zeitpunkt eilig und unregelmässig durch Spolien (Teile eines Türrahmens) erweitert, wobei auch Wasserrohre verlegt wurden.

Da die Strasse Teil des hippodamischen Systems ist, mit dem die Stadt in spätklassischer Zeit versehen wurde, ist ihre Datierung relativ klar. Zusätzliche Hinweise bietet die westliche Begrenzungsmauer. Ihre Mauertechnik mit den isodomen, bossierten und mit gekerbtem "Randschlag" versehenen Blöcken ist typisch für spätklassische Bauten in Knidos wie etwa den Wohnhäusern auf Kap Krio u.a. Hinzu kommt eine Reihe von Statuenbasen, die als Spolien in benachbarten Mauern verbaut wurden und offensichtlich ursprünglich die Hafenstrasse schmückten. Die bisher älteste von ihnen gehört noch ins 4. Jh.v.Chr. Eine andere war schon früher teilweise sichtbar gewesen², nach den Säuberungsarbeiten kam auch die Künstlersignatur : ZHNODOTOS MENIP-POU KNIDIOS zum Vorschein. Auf einem anderen Block ist die Signatur eines in Knidos bisher noch nicht bekannten Künstlers zu lesen: EUKLEOUS SURAKOUSIOS EPOIHSE.

Eines der wichtigsten Ergebnisse dieser Kampagne ist ein eigentlich schon von I. Love freigelegter, aber in seiner Bedeutung nicht erkannter Befund. Dicht am Hafenbeginn ist eine Mauer aus kleinen Feldsteinen zu sehen, von der nun deutlich ist, dass sie unter die Hafenstrasse führt, also aus einer früheren Periode stammen muss(Abb.9).

Unter den übrigen Funden ist ein Friesblock mit Meeresgetier erwähnenswert(Abb. 9)

Sondaj Çalışmaları

Knidos'taki Klâsik ve Hellenistik Dönem öncesi yerleşim hakkında bilgi edinmek amacıyla Liman Caddesi'nin hemen batı kenarında bir sondaj çalışması yapılmıştır (Resim: 10). Sondaj alanının Liman Caddesi'nin hemen yanında seçilmesinin nedeni, I.C. Love döneminde burada ve Küçük Liman çevresinde yapılan kazı ve araştırmalarda gerek Geometrik gerekse de Arkaik Dönemlere tarihlenen malzemelerin bulunmuş olmasıdır. Bunlar arasında Geometrik Dönemden boğa figürinleri dikkat çekmektedir³. Amerikan kazıları sırasında, caddenin hemen batı kenarında, cadde duvarı ile liman duvarı arasında kalan yaklaşık 2x2m. ölçülerindeki bir alan kazılmadan bırakılmıştır. Söz konusu bu alan sondaj yeri olarak seçilmiş ve seviye seviye kazısı gerçekleştirilmiştir. Sondaj 3.75 m. derinliğe, çamurlu deniz seviyesine dek kazılmıştır. Yapılan çalışmalarda, cadde seviyesinden itibaren, batı duvarının temellerine dek Hellenistik ve Roma Dönemlerine tarihlendirilen, büyük çoğunlukla Knidos üretimi seramik kap parçaları ile karşılaşmıştır. Dikkati çeken 2.50 m. derinlikten itibaren Hellenistik Döneme tarihlenen malzemede azalma görülürken, M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllara ait *amphora*, siyah sırlı krater, "*fish plate*" ve *kantharos* parçalarında artma görülmüştür. Bunlar arasında kırmızı figürlü kap parçaları dikkati çekmektedir. Ancak son seviyelerde seramik ve diğer buluntularda azalma olmuş ve 3.50 m.den itibaren tamamen kesilmiştir.

Restorasyon Çalışmaları

Knidos'ta gerçekleştirilecek restorasyon çalışmaları için British Museum'un sağladığı kaynak ile bir vinç satın alınmıştır (Resim: 11). 22 Ağustos 2001 tarihinde Datça Kaymakamı'nın katıldığı bir tören ile vincimiz Knidos kazıları hizmetinde kullanılmaya başlanmıştır. Liman Tiyatrosu, Dionysos Stoa'sı ve Liman Caddesi ile ilgili olarak yapılacak restorasyon projelerinde, bu vinç büyük kolaylıklar sağlayacak ve çalışmaların sağlıklı olarak ilerlemesine hizmet edecektir. Knidos kazılarına sağladığı bu imkândan dolayı British Museum'a burada içtenlikle teşekkürlerimizi sunarız.

Toprak Atma Çalışmaları (Resim: 12)

1967-1977 yıllarında I.C. Love başkanlığındaki çalışmalar sırasında yapılan kazılarda çıkarılan hafriyat şehirden uzaklaştırılmak yerine, kazısı yapılan alanların hemen yanı başına ya da denize dökülmüştür. Yıllar içinde biriken bu atık toprak Knidos'ta birçok yerde yapay tepecikler haline dönüşmüştür. Bu durum hem ekibimiz hem de ziyaretçiler için tehlike yaratmakta, aynı zamanda önemli bir turizm uğrak yeri olan Knidos'ta kötü görünüme neden olmaktadır. Bakanlığımızın sağladığı olanaklar doğrultusunda 1996 yılından beri bu yapay tepecikleri şehir dışına aktarmaya çalışıyoruz. 2001 kazı sezonunda da bu çalışmalarımız devam etmiştir. '*Pink Temple*'in bulunduğu terasta oldukça büyük bir tepe görünümüne sahip olan atık toprağın bir kısmı bu sezon şehir dışına atılmıştır. Ancak tepenin büyüklüğü ve bu iş için ayrılan paranın yetersiz kalmasından dolayı söz konusu çalışmamız tamamlanamamıştır. 2002 sezonunda da bu çalışmayı sürdürmeyi planlamaktayız.

The Sanctuary of the Muses

Ian JENKINS

Excavation in the so-called Sanctuary of the Muses was resumed in a third and very successful campaign. As last year, our work was guided by that of Charles Newton, who dug the site in 1858-9. There were, however, a number of surprises.

3 I.C. Love, "Excavations at Knidos 1972", *Türk Arkeoloji Dergisi XXI-2*, Ankara, 1974, 89-90, figür 48-49.

After Newton's time the Sanctuary was much destroyed, when a local resident made the place into a goat pen and herdsman's hut. The task of excavation is therefore doubly complicated, first by its previous excavation and, second, by its reuse. Last year, for example, the date of the foundation of the Sanctuary was put in the early-middle second century BC. This was based on pottery sherds from what I then took to be an undisturbed foundation layer. It is now clear that this layer was laid down after Newton's excavation and in places goes over modern soil. The layer covers the extreme eastern side of the site and appears to have been spread about by the goatherd to level his demolition of the classical walls. Much of this destruction material will stay, partly because in the north-east corner the herdsman's hut stands on it. This is made of broken classical remains, which would have no place if dismantled. South of the hut, a section was put through the destruction layer in an attempt to pick up the line of the easternmost, north-south wall. The foundation for this wall was found together with a cutting on the eastern side, which Newton interpreted as a water channel.

Enclosing the goat-pen is a modern, east-west cross wall which stands on foundations for the colonnaded facade of the Sanctuary. It is extremely well made consisting of two parallel rows of large stones, mostly broken classical masonry, filled with a rubble core. It is hoped to remove this wall, but meanwhile a breach was made to reveal the top of the classical foundation. By remarkable coincidence this turned out to be where in the Byzantine period the foundation had been reworked to fit a door. It seems that the entrance was moved eastwards from where Newton shows it in his plan, when the Sanctuary became a Christian church.

Through this breach was taken a substantial pile of stones and earth obscuring the north-west corner of the site. I had expected this modern deposit to go down to the classical floor level, but was surprised to find an undisturbed archaeological layer above it. This was carefully excavated to reveal a post-classical east-west wall, and in front of it a number of blocks of masonry robbed from the classical structure and placed deliberately in rows on a white plaster floor. The largest of these stones was recut with a large rectangular post hole. The wall, the reused blocks and the plaster floor may all be attributed to the Christian period. Already, lying among the rubble, we had turned over a block of reused classical masonry to reveal two crosses standing side by side, one on the Greek letter alpha, the other an omega.

This, what became known as 'the unexplored room', was probably created at the same time as the change in the entrance. The old, classical entrance vestibule and this new space were, I currently believe, reserved as a baptistry, fed by the spring which once issued through the living rock rising on the western edge of the Sanctuary.

To the south of the modern east-west cross wall is the courtyard of the Sanctuary. This was not explored last year, except for clearance of rubble from the surface. During this operation a nude female torso was found, probably belonging to the lower part of a statuette in the British Museum. This year three objectives were set: first, to locate and expose the retaining wall of the courtyard which Newton reported to have been very fine; second, to locate the entrance; third, to establish the level of the classical pavement.

The wall could already be seen above ground at the south-east corner. A well dressed block of white limestone marked the corner. The style of dressing is one that can be seen elsewhere in Cnidus, the outer face being rusticated within a pie-frill margin. At this corner three further courses were revealed and, at the foot of the lowest course, ran the ancient street with a paver in place. To the west of this corner more pavers were found in a further excavation of the wall face. It was pleasing to see so much of the wall preserved and exciting to locate the ancient street. From the lack of any pry holes cut into the top bed of the top course, it may be concluded that the wall was no more than four courses high and that a person walking along the ancient street could have seen over it into the courtyard. With the street level determined it is now possib-

le to see how the Sanctuary was laid out in a series of descending terraces: the back rooms overlooked the front, which through its columns overlooked the courtyard; this in turn overlooked the street and the sea beyond.

Newton sought and failed to find the western continuation of the courtyard wall. At its western limit it must once have returned to retain steps leading up from the street to the entrance. Unfortunately, like Newton we found the wall to run out, and in its place was a fill of earth and stones. Some of this was modern and attributable to the earlier excavation. Below, however, the stones seem especially closely packed and may perhaps be part of a Byzantine filling in of the stair well, when the entrance was changed. In spite of these complications, the stair survives in a series of steps cut into the bedrock, and it is hoped next year to make better sense of this ancient approach to the Sanctuary and of its later history.

The third aspect of the courtyard excavation involved cutting a broad, north-south section through the site from the courtyard wall to the modern cross wall on its ancient foundation. Removal of the modern soil soon revealed bedrock and, sloping down to the street level, a trench cut into the rock for setting the bottom course of the courtyard wall. The natural rock served as the foundation of the courtyard floor and Newton must have exposed it in places. He writes of a well in which he found sculpture. This well was relocated and found to be largely unexcavated. Osman, one of the Turkish student helpers, enthusiastically dug it to a depth of twelve feet before a halt was called. Next year, with protective helmet and ropes, we hope to clear it completely. Around the well were other features cut into the bedrock, which were also not excavated by Newton. These are not yet fully exposed, nor excavated but seem to form a meandering channel running east west across the courtyard. A *terracotta* pipeline fed into this channel from the northwest. Between the channel and the well a shallow groove provided an overflow into the well. In the Byzantine period the well remained in use and the rim was repaired with white plaster. This plaster runs over the backfill of the channel, which must have been closed at this time. Over this backfill was laid a line of *terracotta* tiles, seemingly as an informal path to the well.

The primary objective of the Cnidus project remains a re-examination of the 'Sanctuary of the Muses' with a view to finding a context for the finds from Newton's excavation, now in the British Museum. The discovery of so many unexpected and unexcavated features is, however, a bonus and provides increasing interest. In the light of this season's results, I am now tentatively revising the date of the foundation of the Sanctuary upwards into the late-fourth or early third century. This date is based on comparison of the masonry with other buildings in Cnidus and the fact that the earliest unstratified pottery sherds indicate a late Classical or early Hellenistic presence. Besides the pottery, other finds, often unstratified, include a bone comb, a bronze buckle, a bone counter, a glass game piece, three letters of an inscription, a lead fishing weight, a stone commercial weight and numerous loom weights.

In addition to this work in the Sanctuary of the Muses, survey continued in the Sanctuary of Demeter, and we are now close to producing a definitive plan. Further, in partnership with our Turkish colleagues restoration began in an area to the west of the harbour stoa, incorporating part of the main north-south, stepped street. This work was facilitated by the British Museum's purchase of a hydraulic crane, the arrival of which caused great excitement.

Beside myself, the team this year consisted of my colleague Dr. Peter Higgs, our draughtsman Ayşe Dalyancı and surveyor Sabri Aydal. A cheerful and hard-working group of students from Selçuk University, Konya served as diggers. I must thank Professor Dr. Ramazan Özgan of Konya University, his wife Christine and other colleagues for hosting our visit during their own busy operations. I thank the Turkish Ministry of Culture for granting a permit. I also thank the BIAA, British Museum Caryatids, BM Excavation Fund, BM Friends and the Townley Group for generously funding the project.

1998 yılında başlanmış olan Knidos Nekropolü araştırmalarına 16 Ağustos - 6 Eylül 2001 tarihlerinde devam edildi. Araştırmalar, bu yıl da, çalışmaları birçok açıdan teşvik eden Prof. Ramazan Özgan'ın onayı ve Fritz Thyssen Vakfı'nın mali desteğiyle gerçekleştirildi. Bu yıl kampanyaya Arkeolog Dr. Christof Berns'in yanı sıra Mimar Ayşe Zeynep Dalyancı ve arkeoloji öğrencisi Akın Başol katıldılar.

Bu sezon, geçtiğimiz yıllarda çizimi yapılmış vaziyet plânının da yardımıyla mezar binalarının kataloğu esas itibariyle tamamlanabildi. Şimdiye kadar olduğu gibi, bu yıl da tek tek her yapının ölçüsü alındı, krokisi çizildi ve fotoğrafları çekildi. Bunların arasında, özellikle tanımlayıcı bulunan örneklerin detaylı rölöve çizimleri ve dokümantasyonları yapıldı. Böylece, hem yapı tiplerinin çeşitliliğini anlamak, hem de nekropol gelişiminin rekonstrüksiyonunu yapabilmek için gerekli olan veriler toplanmış oldu.

Arazideki yüzey araştırmaları sırasında yapı malzemelerine ilişkin kaynaklar da dikkati çekti. Nekropolün büyük bir bölümünde, alana dağılmış, çok sayıda, küçük taş ocaklarına rastlanmaktadır. Bu göz önüne alınırsa, mezar binalarının yapımında kullanılmış taş blokların, büyük bir olasılıkla bu yapının yakınında bulunan bir ocaktan getirilmiş olduğu söylenebilir. Her mezarda kullanılan malzemenin çevresindeki kaya yapısına bağlı olarak farklı kalitelere olması da ayrıca bunu göstermektedir.

Şimdi projenin son aşaması olarak nekropol buluntularının kayıtları tamamlanacaktır. Bunun için, daha önceki yıllarda olduğu gibi, bu yıl da arazide bulunmuş mermer sunak, stel gibi eserlerin kataloğu yapılacaktır. Bunların dışında, önceki kazılar sırasında ortaya çıkarılmış olan mezar buluntuları⁴ üzerinde de çalışmalar yapılması düşünülmektedir. Bu buluntuların, çıkarıldıkları mezarlar ile beraber değerlendirilmeleri sonucunda en azından bazı kontekstlerin rekonstrüksiyonunu yapmak mümkün olacaktır.

Knidos Korinth Tapınağı 2001 Yılı Çalışması

Hakan MERT

Korinth Tapınağı'nın rekonstrüksiyonu ve tarihlemesi konusunda yaptığımız araştırmanın üçüncü kampanyası 12-24 Ağustos 2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir⁵. Bu sezonki çalışmaların ana amacını, yapıya ait mimari parçaların, geçen sene başladığımız 1:10 ölçeğinde çizimlerinin tamamlanması oluşturmıştır. Böylece 2001 yılı çalışmalarımız kapsamında toplam 15 mimari parçanın çizimi gerçekleştirilerek bu araştırma tamamlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında tapınağın bir alt terasında yer alan Bizans Kilisesi'nde *spolien* olarak kullanılan ve tapınağa ait bazı mimari parçalar da tespit edilerek katalog kısmına dahil edilmiştir. Ayrıca geçen sezon çizilen mimari parçaların kontrolleri de yapılmıştır.

2001 yılı kampanyası dahilinde, 1999 yılı sezonunda yapılan rölöve çiziminde eksik olan tapınağın değişik yüksekliklerdeki *in situ* bölümlerine ait kod ölçme çalışması da gerçekleştirilerek bu eksik tamamlanmıştır⁶.

4 R. Özgan, 18. Kazı Sonuçları Toplantısı 2, 1996 (1997) 277 res. 9, 10.

5 Yapının kent içerisindeki yeri ve araştırma tarihçesi için Bkz. H. Mert, 22. Kazı Sonuçları Toplantısı 22-26 Mayıs 2000 İzmir (2001) S. 101 v.d.

Burada Knidos kazısı başkanı sayın R. Özgan'a Korinth Tapınağı hakkında çalışmamıza izin verdiği ve araştırmalarımız sırasında bizi her yönden desteklediği için, bir kez daha teşekkürlerimi arz ediyorum. Meslektaşım M. Şahin'e de katkılarından dolayı teşekkür ederim.

6 Kod alma işlerinde ve çalışmamızla ilgili diğer konularda görüş ve tartışmaları ile bize yardımlarını esirgemeyen sayın Chr. Özgan'a teşekkürlerimi sunarım.

Korinth Tapınağı konusunda 2001 sezonunda yaptığımız diğer bir çalışma ise tapınak sahasında I. C. Love başkanlığındaki Amerikan kazıları sırasında ele geçirilen seramiği inceleyerek, bu malzemenin yapının tarihlemesinde ne kadar yardımcı olabileceğini belirlemek olmuştur⁷. Bu amaca yönelik olarak kazı deposunda bulunan malzeme incelenerek gerekli notlar alınmıştır.

Yukarıda anlatılan tüm bu çalışmalarla 1999 yılından beri sürdürdüğümüz "Knidos Korinth Tapınağı" konusundaki projemizin arazi araştırmaları, ölçüm ve çizim işleri tamamlanmıştır. Bundan sonraki aşamalarda konu ile ilgili olarak rekonstrüksiyon çizimi, kütüphane çalışması ve yayına hazırlık çalışmaları gerçekleştirilecektir.

Depo Çalışmaları

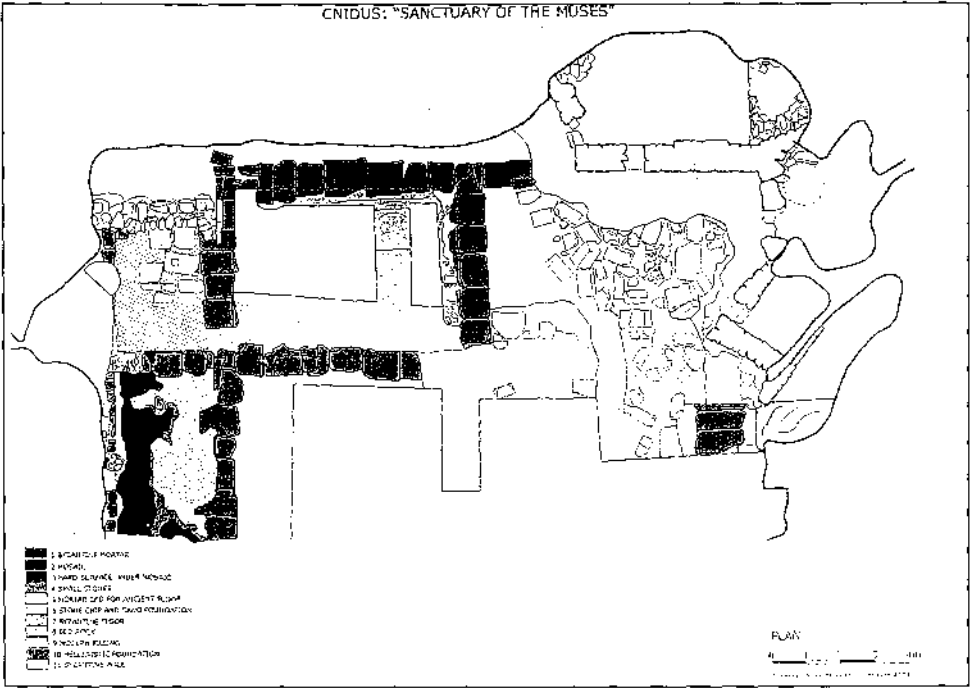
Ertekin DOKSANALTI

Knidos'un çifte şehir olarak değerlendirilmesine neden olan ada bölümünde-Kap Krio'da 1992-1996 yıllarında, I. kazı sahası (KK. I) olarak belirlenen 5 terasta kazı ve araştırmalar gerçekleştirilmiştir⁸. Strabon'un da (Strabon, Geog.XIV.656) ifadelerini doğrulayacak şekilde, söz konusu teraslar üzerinde ikamet ve ticarî amaçlı yapı kompleksleri ortaya çıkarılmıştır.

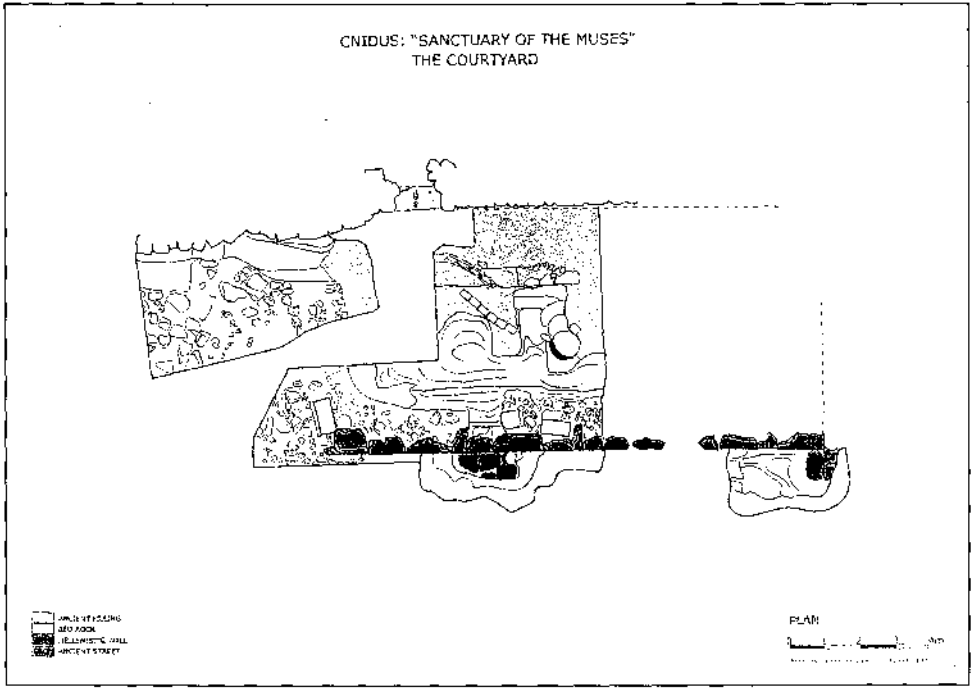
Yapılan çalışmalar sırasında gerek bu komplekslerin kullanım amaçlarıyla ilgili gerekse Knidos'taki aktif ticarî ve günlük yaşamla ilgili birçok seramik ve küçük buluntu ile karşılaşmıştır. Seramik ve küçük buluntular, M.Ö. 4. yüzyıldan M.S. geç 4. yüzyıl ve erken 5.yüzyıla dek oldukça geniş bir periyotta incelenmektedir. Depo çalışmalarında Kap Krio malzemelerinin, buluntu durumlarına göre tasnifleri yapılmıştır. Seramik ve küçük buluntuların incelenmesi ışığında terasların farklı noktalarında Hellenistik Döneme (M.Ö. 2.yüzyılın ikinci yarısı ve M.Ö. 1.yüzyılın ilk yarısı), erken Roma İmparatorluk Dönemine (M.S. 1.yüzyıl ve M.S. 2.-3.yüzyıllar) ve Geç Roma Dönemlerine tarihlenen kontekstler ve doldurmalar tespit edilmiştir. Öncelikle doldurma ve kontekst malzemelerinin tasnifinin ardından, herhangi bir stratigrafiye ait olmaksızın bulunan parçalar incelenmiştir. Buna göre "Kap Krio I. Kazı Alanı" olarak belirlenen beş terasta M.S. erken 5. yüzyıldan sonraya tarihlendirilebilecek herhangi bir malzeme tespit edilmemiştir.

7 Korinth Tapınağı sahasında 1960'lı yıllarda Amerikalılar tarafından gün ışığına çıkarılan seramiğin incelenmesinde ve bu malzemenin değerlendirilmesinde bana yardımcı olan meslektaşım sayın E. Doksanaltı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

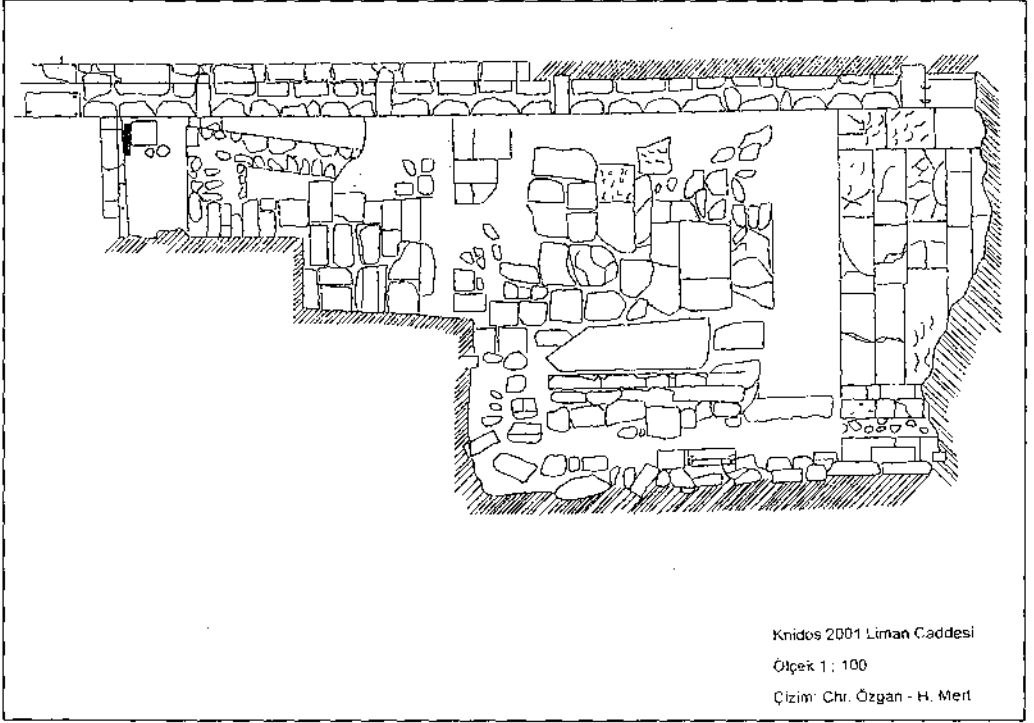
8 R. Özgan, "Knidos 1992 Çalışma Raporu", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı- II*, 1995, Ankara, 171-175; R. Özgan, "1996 Knidos Kazıları", *XIX. Kazı Sonuçları Toplantısı- II*, 1998, Ankara, 133-134.

Plân: 1

Plân: 2

Çizim: 1

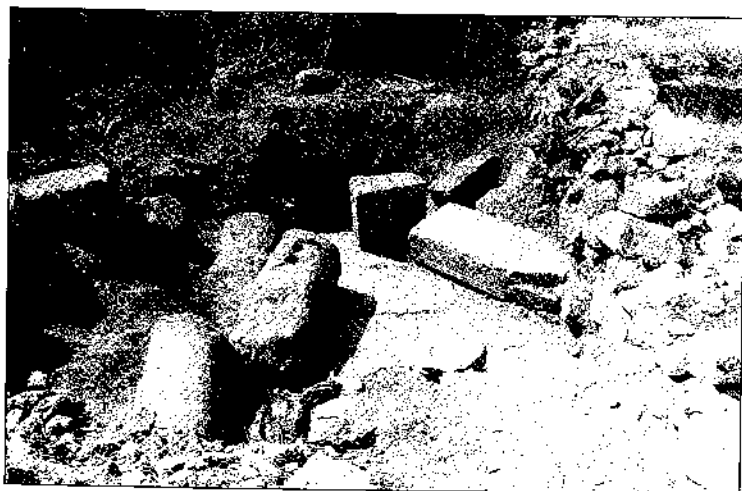
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

2001 ALLIANOI KAZISI

Ahmet YARAŞ*

Allianoi 2001 yılı kazı çalışmaları, 15 Haziran-20 Eylül 2001 tarihlerinde, başta Trakya, İstanbul, ODTÜ, olmak üzere değişik üniversitelerin ilgili bölümlerinden mezun arkeolog, mimar, restoratör, desinatör ve arkeoloji, mimarlık ve restorasyon öğrencilerinden oluşan yaklaşık 35 heyet üyesi¹, çevre köylerden 110 işçi, Bergama Müze Müdürlüğü ile birlikte gerçekleştirilmiştir².

2001 yılında kazı çalışmaları, geçen yıl açılan bazı sondajlarda derinleşerek, Allianoi'un evre ve plânını ortaya koymak için; N 39° 13' 59", E 27° 18' 16.0" koordinatlarındaki Paşa Ilıcası'nın yakın çevresinde, Yortanlı Barajı gölet alanının tam ortasında kalacak olan 295-296-227-292-742-740-295 No.lu parsellerde yapılmıştır.

2001 kazı çalışma sektörlerini beş başlık altında toplamak mümkündür (Çizim: 1).

İLICA

2000 yılında sınırları tespit edilen ılıcanın güneyindeki *frigidarium* ve çevresindeki mekânlarda HVII b4, b5, HVIII b1, b2, b3 ve HVII c4, c5, HVIII c1, c2, c3 açmalarında toplam 187,5 m² lik alan açıldı. Geç Antik Dönemlerde yaşanan su taşkınlarının getirdiği alüvyon dolgu nedeniyle Roma mimarî kalıntıları üst örtüsüne kadar korunmuştur. Ancak Geç Bizans Çağında terk edilen bu mimarî kalıntıların içinden daha çok Bizans eserleri ele geçirilmiştir (Çizim: 2).

İlcanın güneyindeki *frigidariumun* kuzeyinde 2.64 m. genişlikteki kemerli kapı, doğu-batı doğrultulu 7.01x2.04 m. ölçülerindeki dikdörtgen plânlı bir mekâna açılmaktadır. Bu mekânın doğusunda 1.45x2.02 m., batısında 2.02x2.06 m. ölçülerinde iki oda yer almaktadır. Doğru ve batıdaki bu iki oda ve aralarındaki dikdörtgen plânlı koridor, 12.30x18.30 m. ölçülerindeki *frigidariumun* kuzey mekânlarını oluşturur. Bunlarla birlikte *frigidarium*, 20.36x12.30 m. ölçülerine ulaşır. *Frigidariumun* güneyinde önde iki sütun bulunan havuzun üstü beşik tonozla kapalıydı. 4x4 bazalt sütunların olduğu avlunun etrafında başlıklara uyumlu arşitravlar ve yine topuk taşlarına kadar korunan tonozla kapatılmıştır. Üst yapıya ait 4 adet mermer palmetli antefiks ele geçirilmiştir.

* Dr. Ahmet YARAŞ Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü TR-22100-Edirne/TÜRKİYE.
e mail ahmetyaras@hotmail.com

1 Öğr. Gör. Candan Yaraş, Ar. Gör. Baki Demirtaş, Ark.-Foto. Mehmet Güngör, Ark. Güler Şahhüseyinoğlu, Nurgül Uslu, Demet Uğraş, Ertan Budak, Rest. Ceren Küçükbar, Uğur Afanyurt, Arzu İşgören, Mimar Funda Armutcuoğlu, Elçin Ertuğrul, Özge Karaağaç, Elvan Odabaşı ve yirmi arkeoloji ve mimarlık öğrencisi kazıda görev almışlardır. Özveri ile görev yapan bütün kazı ekibine teşekkür ederim.

2 Kazı çalışmalarını bu yıl da, Bergama ve İzmir'deki pek çok kurum ve kuruluş değişik katkıları sağlayarak desteklemiştir. Yardımlarını esirgemeyen Müze Müdürü Sn. Adnan Sarıoğlu başta olmak üzere Bergama Müzesi personeline, Bergama Belediye Başkanlığı'na, Bergama Belediyesi Eski Başkanı Sn. Sefa Taşkın'a ayrıca bugüne kadar her açıldan yardımlarını gördüğümüz D.S.İ. İl. Bölge Müdürlüğü'ne, ve Özdemir İnşaat'a, D.S.İ. nin yanı sıra, 2000 yılından bu yana sponsorluğumuzu üstlenen Philip-Morris Sabancı firmasına ve Bergama Yortanlı Kurtarma Derneği'ne teşekkür ederim.

Frigidariumun kuzeydeki yine beşik tonozla kaplı koridorun diğer birimlerle bağlantısı yoktur. Mekânın güney duvarının, batısından itibaren üzeri mermer kaplı oturma sekisi bulunmaktadır. Aynı mekân içinde, 94 cm. derinliğinde tabanda bir logar ve mozaik taban tespit edilmiştir. *Frigidariumun* kuzeyindeki 14.73 m. uzunluğundaki mekânda mozaik taban mermer süpürgelikle çevrilidir. Güneybatıdaki kapı geç döneminde eklenen başka bir duvarla, fonksiyonunu yitirmiştir. Simetrik havuzlu mekânın kuzey havuzuna su getiren künk hattını taşıyan duvarın altında 29 cm. genişlikte atık su kanalı bulunmaktadır. Mekânın güneydoğusunda bir logar daha vardır. Logar mekânın kuzeyindeki başka bir logarla bağlantılıdır (Resim: 1). Mekânın kuzeybatısında yer alan iki duvar geç dönemde eklenmiştir. Bunlar andezit taş ve tuğla gibi karışık malzeme ile örülmüştür. Mozaığın üzerine oturtulmuş bu geç dönem duvarları, taşıyıcı değil, sadece mekânı bölmek için yapılmıştır.

Mozaik taban, destek duvarı altındaki kanaldan gelen künk hattı yenilenme safhasında yani Bizans Çağında tahribata uğramıştır. Ayrıca 1980'de Paşaköy'den İsmail Demirel'in açtığı 1.82 m. çapındaki taş örgülü su kuyusu, mozaığı tahrip etmiştir. Mozaik, doğu-batı yönünde uzanan dörtgen plânlı mekâna uygun olarak, ortada 2.74x12.50 m. ölçülerindeki çerçeve ve içinde 58-60 cm. çapındaki iç içe geçmiş daire motifli siyah ve beyaz renkte bordürlerden oluşmaktadır. En dıştaki bordürden sonra da mermer süpürgeliğe kadar sarı renkte tesseralar çapraz dizilerek döşenmiştir. Mozaik tabanda kullanılan taş tesseraların dizilişinden; mozaığın, mekânın doğu ve batı duvarı önündeki mermer kaplı erken dönem oturma sekilerine göre döşendiği anlaşılmaktadır. Mekânın plânıyla çağdaş olduğu anlaşılan mozaik tabanın kuzeyi kesitte kalmıştır ve ölçüleri 14.73x4.94 m. dir.

Frigidariumun batı duvarına bitişik dinlenme odaları ve önündeki mozaikli meydanın kuzeyinde yer alan, simetrik havuzlu mekân, ilıcanın güneyindeki *frigidariumdan* sonraki en gösterişli bölümü oluşturmaktadır. Kuzeydoğu ve güneydoğu köşelerinde 4.38x2.65 m. ölçülerinde iki simetrik havuzdan dolayı tarafımızdan şimdilik bu şekilde anılması kararlaştırılmıştır. Havuzların içi beyaz mermer, görünen yan duvarlar yeşil serpantin taşı, mekânın tabanı ise (geç dönemde birkaç blok değişmiş de olsa) geometrik bir desen verilen bezemeli büyük mermer plâkalarla kaplanmıştır. Güneydeki havuzun güney duvarından bronz, kuzeydekinin ise kuzey duvarlarından tam ortaya gelecek şekilde pişmiş toprak künkle su gelmekteydi. Güneydeki havuzun gideri batıda, kuzeydekinin ise güneyindeki parapet duvarındadır. Güney havuzun üst örgüsü kısmen korunmuş, kuzey havuzun üst örgüsü ise yüzeye çok yakın olduğundan yıkılmıştır. Ortadaki alanın üzeri de ters yönde tonozla kaplıydı. Havuzların tabanlarındaki balçık tabakada çok sayıda ahşap parçası, kozalak ve çam fıstığı gibi organik eser bulunmuştur.

Frigidariumun doğusundaki köprü ile arasındaki geniş meydan, uzun ve düz kesilmiş blok taşlarla döşelidir. Meydanın doğusunu, köprüye bitişik, *insula* ve *propylonun* doğusundaki sokaktan gelen atık suyu taşıyan kanal sistemi sınırlamaktadır. Atık su kanalının İlyas Çayı'na bu noktada döküldüğü anlaşılmıştır. Üstü geniş sal taşları ile kaplı kanal içinde yapılan temizlik çalışmalarında etütlik değerinde Roma ve Bizans çağlarına ait çok sayıda arkeolojik eser ele geçirilmiştir.

GVII c3, c4, b3, e3, d3 - HVII a3, b3 açmaları ile *frigidariumun* doğusunda bir meydan olduğu ve doğu girişinin bu meydana yapıldığı, ancak Bizans Çağında *frigidariumun* doğu kapısının bulunduğu alan kareye yakın bir mekânla kapatılarak merdivenlerle giriş sağlanmıştır. GVII e2, d2, c2 - HVII a2, b2, c2 açmalarında yani kült merkezinin doğusunda ikinci bir köprü tespit edilmiştir. Hadrianus Döneminde kült merkezinin diğer anıtsal birimleri ile birlikte plânlanan ve inşa edilen bu köprü, Geç Bizans Çağında iptal edilmiş olmalıdır. Köprünün başlangıcındaki bazı blok taşları yerlerinden sökülmüş ve dik konarak köprü kullanıma kapatılmıştır. Pembe andezit blok taşları ile döşenmiş köprünün genişliği kuzeyde 3.99 m., güneyde ise 3.12 m., korunan mevcut uzunluk 10.83 m.dir. Köprü ayağının yan duvarları *opus vittatum* tekniğiyle yapılmıştır.

Köprü tabanını oluşturan andezit bloklar bosajlıdır. Köprünün batısına bitişik 18.91 m. uzunluğunda, 48 cm. derinliğinde bir kanal tespit edildi. Bu kanal güneydeki *insula* (Çizim: 3) ve cardodan gelen atık suyun İlyä Çayı'na akmasını sağlayan ana kanallardan birini oluşturur. Bu kanalla birlikte, költ merkezinin batısındaki Roma köprüsünün doğusunda bulunan ve latrinin atık suyunu da taşıyan diğer köprü ve kanalla simetri içindedir. Bu köprü kalıntısı ile birlikte, költ merkezinin ortasından geçen İlyä Çayı'nın üzerinde kuzey-güney doğrultulu iki köprünün varlığı ve bu köprülere dik ve paralel gelen cadde ve sokaklarla költ merkezinin Hippodamik plânı kısmen ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2). Doğu köprüsünden de anlaşıldığı gibi dere yatağı bugünkünden farklı olarak Antik Çağda güneye doğru kıvrım yaptığı, bazilikal plânlı kilisenin hemen kuzeydoğusundan geçtiği anlaşılmaktadır. Köprünün kuzey ayağı ise, 1994 yılında yapılan ılıca tuvaletinin altında kalmıştır.

Kuzey-güney doğrultulu sokak, doğu-batı doğrultulu dar sokakla *insulanın* kuzeydoğu köşesinde birleştiği kısımda büyük andezit bloklar, Geç Bizans Çağında çayın getirdiği mil tabakasının üzerine sıralı bir şekilde konmuştur. Köprüye ait rampanın doğusunda GVI c5 sondajında, 82.95 koduna, yani 4.5 m.ye inilen sondajda ise herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Ancak çok yoğun keramik ele geçirilmiş, parsel ve derenin stratigrafisi tespit edilmiştir. Bu sondajla İlyä Çayı'nın yatağının daha güneybatıdan geçtiği kesinleşmiştir.

İlcanın güney batısında, içi sekizgen, çapı 6.25 m. olan daire plânlı 6,5 m. yüksekliğe kadar korunmuş üstü çapraz tonozla kapatılmış olan bir mekân ortaya çıkarılmıştır. İçte kemerli yedi niş ve bir kapının saptandığı mekânın, iç duvar taşları ve tuğla kemerleri tahribat görmüştür. Doğu ve batıdaki nişlerin aslında birer kapı olduğu ancak daha sonraki bir evrede örülerek niş olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Mekân giriş kuzeydeki kemerli kapıdan sağlanmaktadır, nişlerin içinde ise 50 cm. genişliğinde oturma sekileri vardır. Duvar üzerindeki bronz mermer çiviler ile küçük parçalar halinde korunmuş kaplamalardan, mekân içinin mermer kaplı olduğu anlaşılmıştır. Havuzun tabanında 83.93 kodunda, üzeri yoğun bir kalker tabakası ile kaplı mermer taban vardır. Mekânın güneyindeki nişin önünde üstü piramit altı kare şeklinde, mermer oluk ortaya çıkarılmıştır (Resim: 3). Tabandaki balığın temizliği sırasında, oluğun üzerinden kırıldığı anlaşılan, yangın geçirmiş bronz bir haç bulunmuştur. Bu buluntu havuzun Bizans Çağında yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. GIX d3 açmasından 87.41-85.83 kodları arasında, 21 adet Geç Bizans mezarı tespit edilmiştir. Alan Erken Bizans Çağında ılıca işlevini yerine getirmiş, geç dönemde ise şapele yakınlığı nedeniyle nekropol alanı olmuştur³.

GIX d2-e2 plânkarelerinde kuzey-güney doğrultulu 5.90 m. uzunluğunda, 3.50 m. genişliğinde hypokaustlu bir mekân tespit edilmiştir. Mekânın doğu duvarında 1.03 m. genişliğinde bir kapı yer almaktadır. Kapı ile birlikte aynı doğrultuda ki mekânlar ve *frigidariuma* bağlantı sağlanmış ve mekânda ılıcanın en son kullanıldığı Geç Bizans Çağına ait birer adet bakraç, tava ve pişmiş toprak testi ele geçirilmiştir.

İlyä Çayı'nın güneyindeki yapılarla birlikte kuzey ve güneyde ılıcanın sınırları tamamen tespit edilmiş ve yaklaşık 9700 m²lik bir alana kurulduğu anlaşılmıştır. Kompleksin ortasından geçerek yapıyı bölen çayın üzerindeki çift kemerli tonoz, kompleksin kuzey ile güneyini birbirine bağlamış olmalıdır.

Propylonun batısındaki sekizgen mekân ve güneyindeki *opus cementatumun* güneyinde, *propylonun* batısında devam eden kireç taşıdan merdivenler, doğu-batı doğrultulu, tabanı sıkıştırılmış toprak ve kireç olan bir sokağa açılmaktadır. Sokak *cardonun* kuzeybatısındaki ilk *insula*dır. *Cardonun* doğusundaki *insuladan* sonra, 2001 yılında batıdaki *insula* da tespit edilerek Alliano'i'un plânı biraz daha anlaşılmıştır. Şapel-

3 Mezarlar, basit gömü tarzında ve genelde hediyeşizdir. Toprağın üzerine yatırılan cesetlerin yanları yassı taşlar ile çevrilmiş, üzerleri ise geniş sal taşları ile kapatılmıştır. Mezarların tümü doğu-batı doğrultusundadır ve değişik yaş gruplarından kadın erkek ve çocuk iskeletlerine rastlanmıştır.

le çağdaş yüzey toprağının sadece 10-15 cm. altında, İ.S. 10-11. yüzyıla ait çok sayıda toprak zemin üzerine kenarları kıygın taşlarla çevrilmiş üstleri ise geniş sal taşları ile kapatılmış mezar saptanmıştır (Resim: 4).

*Propylon*un batısındaki merdivenle başlayan sokak, Roma Çağından Erken Bizansa kadar kullanılmış, Geç Bizansta iptal edilmiş, büyük bir kısmı şapelin nekropol alanına dahil edilmiştir. Sokağın güneyindeki kazılarda dikdörtgen bir yapı tespit edilmiştir. Dışta pembe andezit kübik taşlar, iç mekânda ise yassı kayra taşları kullanılmış ve kapı söveleri andezit bloklardan oluşturulmuştur. Yapıya girişin de sağlandığı en büyük mekânın batısındaki kapı, kompleksin en geniş kapısı olup bu mekândan diğer mekânlara iç ara kapılarla bağlantı sağlanıyordu. Yapının güneyindeki ince uzun koridorun kuzey-güney doğrultulu duvarında beyaz zemin üzerine kırmızı noktalar içeren Bizans Çağına ait fresk tespit edilmiştir. Kösedeki büyük mekânın plânı kareye yakın iken, doğusundaki oda dikdörtgen plânlıdır. Kompleksin geç dönemde bazı değişiklikler geçirmiştir. Roma Çağında yoğun olarak kullanıldığı, ancak asıl kullanımın Geç Roma Çağında olduğu sikkelerden ve çıkan küçük buluntulardan anlaşılmıştır. Bizans Çağında fazla kullanılmayan kompleksin batısında bazı değişiklikler yapılmıştır.

İllicanın en kuzeyinde yer alan ve 1999 yılında tespit edilen, 2000 yılında başlayan tonoz içi çalışmalar, 2001 kazı sezonunda devam etmiştir. Doğu-batı doğrultulu tonozun doğusundaki sedimantasyonun boşaltılmasına devam edilmiş, tabanı 50 cm. daha derinleştirilmiştir. Tonozun doğusuna bu yıl 7.5 m. daha ilerlenmiş, doğuda tonoz aynası ve 1.02 m. genişliğindeki geçişle karşılaşmıştır. 88 cm. uzunluğundaki geçişten sonra, aynı doğrultuda bir başka mekânın varlığı ortaya çıkarılmıştır. Ancak bu mekânın sadece 3.60 m.sı kazılabılmış, koruyucu önlemler gerektiği için çalışmalar 2002 kazı sezonuna bırakılmıştır. Tonozlu yapının devamındaki ikinci mekânın kuzey duvarında *in situ* iki konsol ve *acanthus* yapraklı bir ante başlığı bulunmuştur. Tonozun güneydoğusunda, 1.50 m. genişliğinde kemerli geçişin devamında oldukça büyük bir mekâna karşılaşmıştır. Tonozun doğu ve güneyindeki her iki mekânın tavanına güvenlik, tonozun ve bağlantılı mekânların tabanlarına ise taban suyu yüzünden ulaşılamamıştır. İllicanın ortasında geçen dere kodunun⁴ düşürülmesinden sonra bu amaca ulaşılabilecektir. Tonoz içinin Bizans Döneminde değişik zaman aralıkları ile gelen sedimantasyonla dolduğu ve bu aşamadan sonra hiç kullanılmadığı saptanmıştır. Sedimantasyonun geliş aralıklarını, dolayısıyla Geç Bizans Çağında yağış rejimini kesitten saptamak mümkündür. Sedimantasyonun içinde kaba birkaç seramik ve tonozun ortalarında ağzı yassı bir kiremit ile kapatılmış pişmiş toprak, şişkin karınlı kullanım keramiği dışında herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır.

Roma Köprüsü ile İlica arasında girişi sağlayan kısımda yani IXI d3, e3 açmalarında, kenarlarını andezit blokların çevirdiği, üzerinde Horasan harcı saptanan, olasılıkla havuz olduğu düşünülen mekânın güneyinde nişli fasatlı çeşme olarak kullanılan kuzey duvarı saptanan revaklı bir mekândan kuzeydeki revağa ulaşan ikinci kata ait bir merdiven bulunmuştur. Revağın kuzeyindeki açmalarda görülen *in situ* pişmiş toprak künkler kuzey revağındaki nişli çeşmeye su taşımaktaydı. Fasadın altında ise doğu-batı doğrultulu oldukça geniş bir kanal saptanmıştır. Bu alanın kuzeyinde üç ayrı yapı evresi tespit edilmiştir. Birinci evrede, doğu-batı doğrultusunda yol, ikinci evrede revaktan kuzeye devam eden merdivenli yapı, üçüncü evrede ise, ortadaki Geç Antik Döneme ait duvar eklemeleri saptanmıştır.

DECUMANUS

Decumanus'un doğusunda asfalta kadar kazıldı. EVII b4, EVII b3, EVII a4, EVII a3, EVIII a4, EVIII b5 açmaları ile *nymphaeum*un doğusundaki *decumanus*un erken dönem güney stoası ile Bizans Çağında aynı alanların ışık olarak kullanılan mekânları or-

4 Dere kodunun bugünkü durumundan yaklaşık olarak 2-5-3 m. daha aşağıda olduğu anlaşılmıştır. Kodun düşünülmesi için D.S.I. Bölge Müdürlüğü'nden yardım istendi.

taya çıkarıldı. Kazılan bu alanda *decumanus*un ve yanlarındaki stoaların arkalarındaki mekânları ile bir devamlılık teşkil ettiği görüldü. Geç dönemde ise stoaların dik duvarlar ile kesintiye uğratıldığı, bu mekânların ışık olarak kullanıldığı tespit edildi. Bizans mekânlarını oluşturan Roma taşları düzensiz bir şekilde kullanılmış, *decumanusa* ait mermer sütun ve postamentler ise parçalanmış bir vaziyette ele geçirilmiştir. Üst kotlarda Bizans ışıklarına ait buluntular ele geçirilirken, sıkıştırılmış Bizans tabanlarının altında Roma Çağına ait küçük arkeolojik eserler ve sikkeler ele geçirildi.

İlyâ Çayı'nın ortasında, halen bir kısmı gözüken doğu-batı uzanımlı duvarın tespitine çalışılmıştır. Bugünkü dere yatağının tam ortasında kalan batıdaki köprüden sadece 20 m. doğudaki duvarın İlyâ Çayı'nın taşkınlarından ıllıcaı korumak amacı ile yapıldığı sanılmaktadır. Dere yatağının Antik Çağda, en az 2.5 -3 m. daha aşağıda olduğu kesinlik kazanmıştır. Zaman içinde alüvyon ile dere yatağı dolmuş, bugünkü şeklini almıştır.

Kuzey-güney sokağının doğusunda, FVI-VII ve EVI-VII plânkarelerindeki açmalarda, kazı çalışmalarında, Roma Çağına ait batısında kuzey-güney sokağı, güneyinde *decumanus*un bulunduğu kuzey ve batısı, olasılıkla İlyâ Çayı'na bakan doğudaki *insula*nın sınırları kısmen de olsa belirlenmiştir. Bu yeni *insula*nın doğusuna Bizans Çağında yeni eklemeler yapılmıştır. *Insula*nın üst tabakalarında Bizans mezarlarıyla alt tabakalarında ise Roma yapıları ile karşılaşmıştır. Bu yapılar mekân ve ışık olarak kullanılmıştır. FVI plânkaresinde küçük bir mekân içinde, Roma İmparatorluk Çağından Geç Bizansa kadar değişik dönemlere ait yaklaşık 600 civarında sikke ele geçirilmiştir. Kireç tabakasının altında, yaklaşık dört metre karelik bir alanda bu yoğunlukta sikke ele geçirilmiştir.

2001 yılında *decumanus*un güneyindeki kazılara devam edildi. Geçiş yapısından başlayıp kült merkezinin güneyini sınırlayan duvarın varlığı kesinleştirildi. Ancak bu duvarın *nymphaeum*un doğusundaki kısmı Bergama İvrindi asfaltı nedeniyle anlaşılmadı. Roma Çağında bu duvarın dışında, temiz su künklerinden oluşan yapılaşma, Bizans Çağında ise duvarın güneyinde basit konutlara dair izlerin varlığı saptandı. *Decumanus* ile kült alanını sınırlayan güney duvarı arasında kalan alanda Roma mekânlarının üzerinde Bizans kalıntıları saptandı. Çok sayıda parçalanmış sütun ve postamentle ait mermer ele geçirildi. Bizans buluntuları bu alanda mermerin kirece dönüştürüldüğünü göstermektedir.

*Propylon*un güneybatısında, karşılıklı dört, içi saman katkılı pişmiş topraktan oluşan, kare kenarlı aralarında 50 cm. genişliğinde haznesi, yan kenarı ise, eğimli 25 cm.lik boşlukları bulunan bir fırınla karşılaşmıştır. Blokların altından batıya doğru devam eden 90 cm. genişliğinde daha erken bir döneme ait harçlı temel kalıntısına dayanarak bu pişmiş toprak tuğladan inşa edilmiş fırının Bizans Çağında kullanıldığı düşünülmektedir. Fırın, Anadolu'da sağlam örneğine çok az rastlanan bir cam fırını olmalıdır (Resim: 5).

Cam fırınının kuzeyinde, *propylon*un batısında 1999 yılında saptanan üç basamağı korunmuş olan merdivenin devam etmediği, ancak doğu-batı yönlü kireç tabanlı bir yolun varlığı belirlenmiştir. Böylece *propylona* en az üç yönden yolun bağlandığı düşünülmektedir.

KİLİSE

Bazilikal tipte kilise yapısının kuzeybatı köşesinde EV a1, a3, b2, b3 plânkarelerinde alt kotlarda *opus vitatum* teknikli duvarları olan kare plânlı çapraz tonozla kapalı olduğu düşünülen bir mekân tespit edilmiştir. Mekânın kuzeybatı köşesinde kemerli bir giriş tespit edilmiştir. Çalışmalar sırasında 91.65 kotunda, doğu-batı doğrultulu Bizans'a ait *inhumation* gömünün oldukça iyi korunduğu gözlemlenmiştir. Mezarda cam bilezik parçaları, bronz küpe ve bir bıçak bulunmuştur. 89.34 kotunda, kilisenin kuzey nefinde 1999 yılında tespit edilen kanalın doğrultusunda doğu-batı doğrultulu bir kanal bulunmuştur. Kanal ve duvarın kenarındaki çıkıntılardan bu mekânın bir latrin olarak kullanıldığını

diği anlaşılmıştır. Alliano'nun plânlamacılığı açısından oldukça önemli olan bu kalıntı nedeniyle EV b2 açmasına geçilmiş, latrinin batısında çağdaşı bir başka çapraz tonozlu yapı ile karşılaşmıştır. Bu mekânın da kuzeydoğusunda üzeri kemerli bir niş saptanmıştır. Duvarın asfalt yolun altına doğru devam etmesi üzerine, kazı çalışmalarını bu noktada kesmek zorunda kalınmıştır. Mekân içinde de 89.64 kotunda, içi oyulmuş hazneli tipik latrin taşlarına⁵ ve güneyinde derin kanala rastlanması sonucu, ikinci bir latrin mekânı ile karşı karşıya olunduğu anlaşılmıştır. Yan yana inşa edilen iki latrinin kalın bir Roma duvarı ile ayrılmış olması, her iki mekânın ayrı kullanıldığını göstermiştir.

Latrinin güneyinde, kilisenin narteks kısmında, Roma Çağına ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamış Bizans'a ait geniş kireçli tabanlı bir plâtförmlü bulunmuştur. Bu alanda yapılacak olan kazı çalışmaları, Alliano ile ilgili son derece önemli sonuçlar vereceği kuşkusuzdur. Ancak, açmaların kullanılan asfalta yaklaşması nedeni ile bu noktada kazı çalışmaları devam ettirilememektedir⁶. Bazilikal plânlı kilise yapısının orta nefinde, EIV a5 plânkaresinde 2,5x2,5 m. ölçülerinde bir sondajda, 89.81 kotuna ulaşılmışa karşın, herhangi bir arkeolojik kalıntıya rastlanmamıştır.

KÜLT YAPISI

İlcanın güneydoğusunda, 740 No.lu parselde, 16 açma sonucunda kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu, dikdörtgen plânlı kült yapısı tespit edilmişti (Çizim: 4). Topografik açıdan merkeze hâkim, kiliseye yakınlığı, plâni ve ele geçirilen arkeolojik buluntular nedeni ile bina, kült yapısı olarak adlandırılmıştır. Genel plân itibarıyla yapı üç nefli bir kiliseyi andırmaktadır ve kuzey ve güneydeki neflerin genişliği 1.80 m., uzunluğu ise 22 m.dir. Orta ana nefin genişliği de 5.35 m.dir. Yan neflerin her ikisinde, duvar yüksekliği boyunca dikey kanallar ana kayada, neflerin doğrultusunda yaklaşık 2 m. devam etmektedir. Bu neflerden kuzeydoğudaki nefin başlangıcındaki kanalın girişi, dikdörtgen ve çok az korunmuş 1 m. genişliğinde tonozla sahiptir. Nefin her iki yanında kayra taşından oluşturulan yan duvarlar ise 50 cm. genişliğindedir. Güneybatıdaki nefin kanal ağzı tuğla ile örülmüş daire şeklindedir. Olasılıkla kuzeydoğudaki kanalın ağız kısmı tahribata uğramadan önce bu formdaydı. Daire şeklinde tuğladan örülen güneybatıdaki kanalın giriş kısmı 60 cm. genişliğinde olup yan duvarları kayra taşından oluşturulmuştur. Ortadaki ana nefin dolgu duvarının içerisinde 2.5 m. derinliğinde, 3 m. genişliğinde, 3 m. yüksekliğindeki nef korunmuştur. Yapının dolgu duvarları, dış cepheye bakan bölümleri harçla tutturulmuş küçük dere taşları ile iç cepheye bakan kısımları ise, andezit kübik taşlardan oluşturulmuştur. Yapı, dikdörtgen plânlı olmasına karşın, dış kontürü oluşturan 90 cm.lik duvarların yanı sıra bunlarla organik bağlantı içinde olan kuzeydoğuda 2.85, güneybatıda ise 4.95 m. olan yan bölmeler mevcuttur. Bu yan bölmelerden güneybatıdaki giriş kısmı batı yönünde yer alan 1 m. genişliğindeki bir söve açıklığından sağlanmaktadır. Bu yan bölmelerin temel hizasında korunagelen temel duvarlarının kalınlığı 70- 75 cm. arasında değişmektedir. Güneybatıdaki yan bölmenin uzunluğu ise 11.75 m.dir. Yapının batı yönünde kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu küçük çay taşları ve harç karışımı temellerin genişliği 1 m.dir. Bu yönlerde temeller 20-25 cm. yüksekliğe ulaştıktan sonra, andezit kübik taşlar duvarları oluşturur.

DEVLET ORMANI VE 290 NO.LU PARSEL

"Devlet Ormanı" olarak anılan mevkide kazı çalışmalarına 2001 yılında da devam edilmiştir. Paşa İlcası'nın batısında, bölge halkı tarafından "Çakmak Tepe" olarak adlandırılan tepenin güneyinde, Hayıtlı Deresi arasında kalan yaklaşık 30 derecelik bir yamaç üzerindeki 290 No.lu parselin karelağı yapıldı. Parselin kuzeyini sınırlayan ve bir kısmı orman içinde kalan doğu-batı doğrultusundaki duvarın 51 m. uzunluğunda olduğu, doğuda ana kayaya yaslandığı halde, batıda birden sonlandığı tespit edildi.

5 Çalışma yapılan alanda, üç adet hazneli taş bulunmuştur, dördüncüsü kesitte gözükmemektedir. Mekânın ne kadar devam ettiği asfalt yol nedeni ile anlaşılamadığından, latrinin büyüklüğünü saptamak mümkün olamamıştır.

6 Karayolları Bölge Müdürlüğü'ne güzergâhın değiştirilmesi için başvurulmuştur.

Doğuda köşe yaparak yamaçtan aşağıya, güneye doğru devam eden 45 cm. genişliğinde, 15 cm. derinliğinde bir kanal ana kaya ile yerleşimi birbirinden ayırmaktadır. Bu kanal olasılıkla doğudaki sarp yamaçtan gelen yağmur suyunun yerleşime zarar vermemesi için açılmış olmalıdır. Kuzeyden güneye kadar devam eden kanal bütün yerleşimin doğusunu sınırlar (Resim: 6).

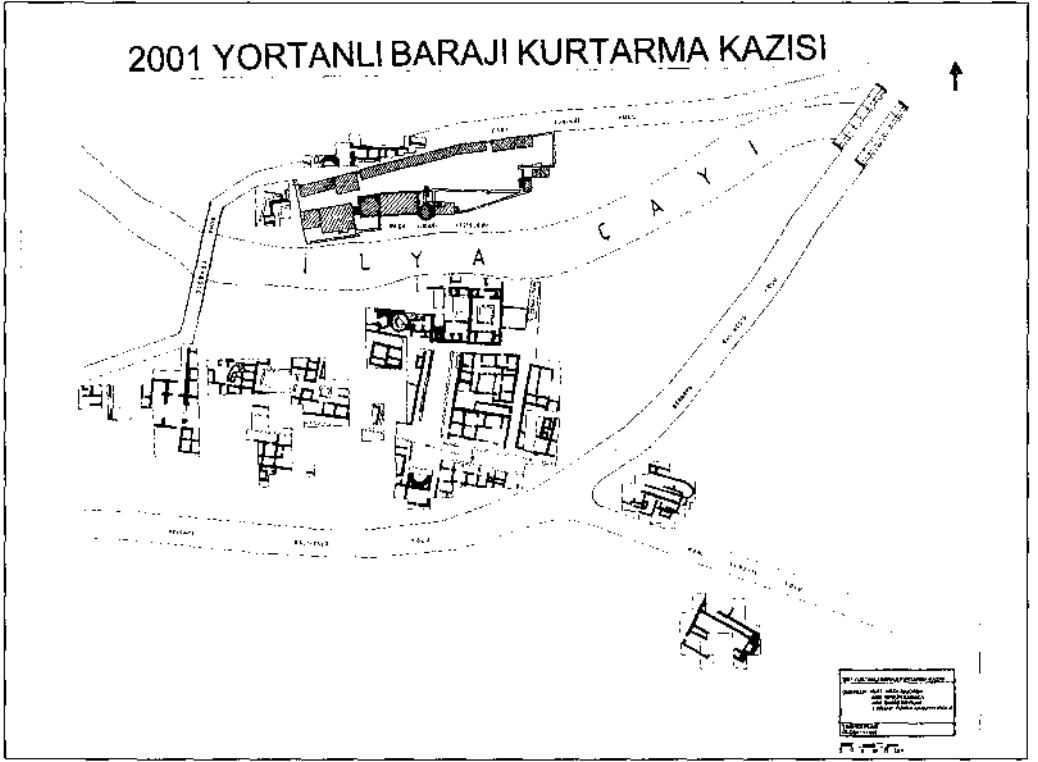
6E-5E açmalarında doğu-batı yönlü 83 cm. genişliğinde, 1.70 m. yüksekliğinde yamaç yerleşimin kuzeyini boydan boya sınırlayan bir duvar tespit edilmiştir. Bu duvara bağlı bir şekilde yamaçtaki suyu toplamak için kuzeyinde inşa edilen 66 cm. çapında, 2.20 m. derinliğinde taş örgülü bir kuyu saptandı.

8A, 8a, 8b, 7a, 7b açmalarında, büyük bir mekâna ait KD-GB doğrultulu yapı ve eşik taşı binanın ön cephesinin ılıcaya dönük olduğunu göstermektedir. 8b, 7b, 6b, 5a açmalarında yapılan çalışmalar sırasında kapıyı sınırlayan kuzeybatı-güneydoğu yönlü 1.10 m. yüksekliğinde, devşirme taşlardan bir duvar ve olasılıkla yapıyı çevrelediği düşünülen Horasan harcı ile sıvalı taban saptanmıştır. 6A-6a açmalarında tespit edilen mekânın kuzey duvarından 46 cm. güneye doğru çıkıntı yapan basamaklı bir duvar bulunmuştur. Bu duvarın tam ortasında 43 cm. genişliğinde, 27 cm. boyunda, 50 cm. derinliğinde bir niş tespit edilmiştir. Bu duvarın en üst sırasında devşirme olduğu düşünülen 28 cm. yüksekliğinde 1 m. uzunluğunda bir kireç taşının üzerinde alçak *phallos* kabartması bulundu. 5A açmasındaki mekânın kireç taşından, plâka taşlardan oluşturulmuş tabanında 100.50 kotunda tabana sabitlenmiş, içinde kül bulunan bir kabin kremasyon için kullanıldığı düşünülmektedir. Ayrıca bu mekânda çok sayıda pithosun ele geçirilmesi bu alanın kiler olarak kullanıldığını akla getirmektedir.

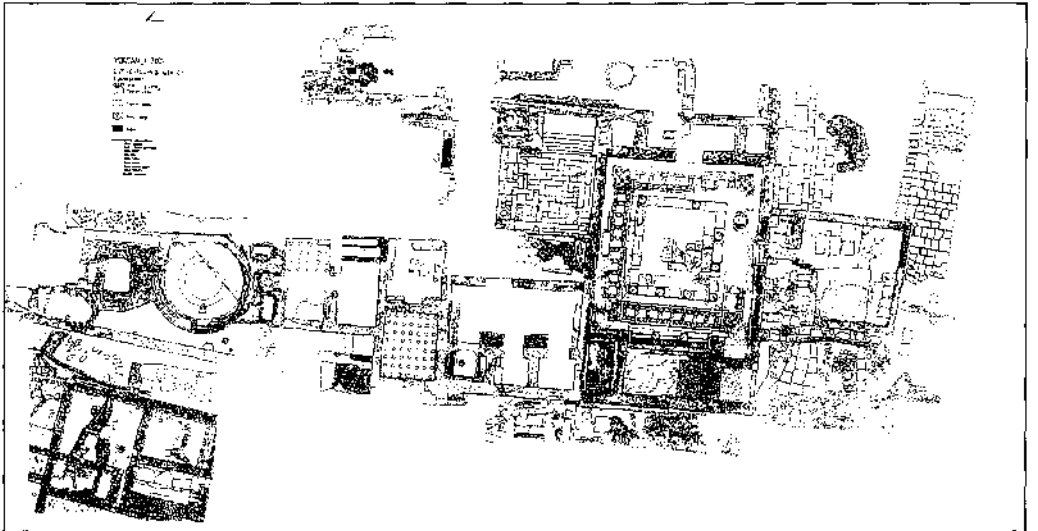
290 No.lu parselde 525 m²lik bir alan açılmış, güneydoğusundaki ılıca kompleksine bakan beş ayrı mekân ve buna bağlı olarak farklı büyüklükte çok sayıda mekân tespit edilmiştir. Bu yamacın, en az dört ayrı evresinin olduğu, künk sistemi, kanallar, duvarlar ve bunların tabanlarından anlaşılmaktadır. Parselde yapılan çalışmalar sonucunda, Hellenistik, Roma ve Bizans Çağlarına ait 41 sikke ele geçirilmiştir. Kırmızı ve devetüyü renk hamurlu çok sayıda rölyefli keramik, *pithos* ve *amphora* parçaları, yüzük, kemer tokası, kulak kaşığı gibi bronz eserler, ağırşak, haç olarak yapılmış kurşun eserler, kolye ucu, topuz iğnesi gibi gümüş eserler ve çok sayıda ince cidarlı cam eser bulunmuştur.

2001 yılı Bergama Yortanlı Barajı kurtarma kazısında, üst örgüsüne kadar sağlam kalmış yapı kalıntılarının içinde, heykeltıraşlık eserleri (Resim: 7), metal tıp ve mutfak âletleri, pişmiş toprak aydınlatma araçları, altın, gümüş ve bronzdan farklı dönemlere ait çok sayıda sikke, değişik amaçlar için kullanılmış cam ve kemik eserler ele geçirilmiştir. Nümizmatik buluntular açısından 2001 yılında; 20 Hellenistik, 220 Roma İmparatorluk, 814 Geç Roma, 307 Erken Bizans, 35 Bizans, 10 Osmanlı, 10 kataloglanan, fakat belli olmayan toplam 1416 ve tanımı yapılamayan toplam 870 sikke ile birlikte toplam 2286 adet sikke saptanmıştır. Bergama Müzesi'ne, bu yıl toplam 195 adet envanterlik, 2785 adet etütük eser kazandırılmıştır.

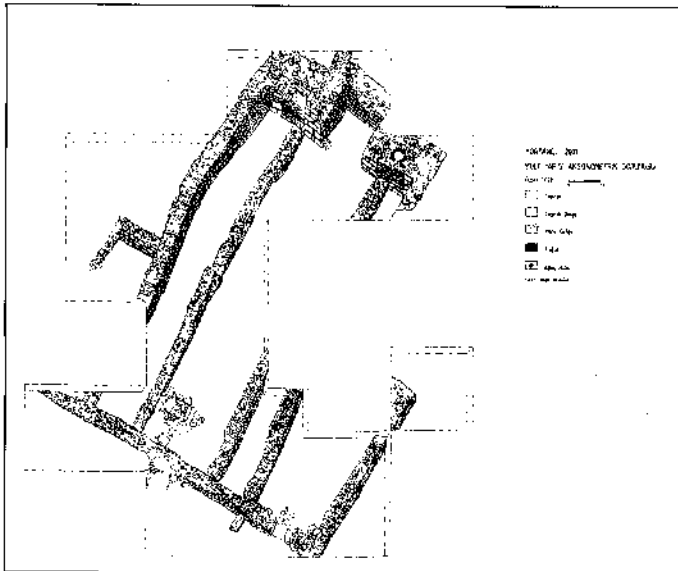
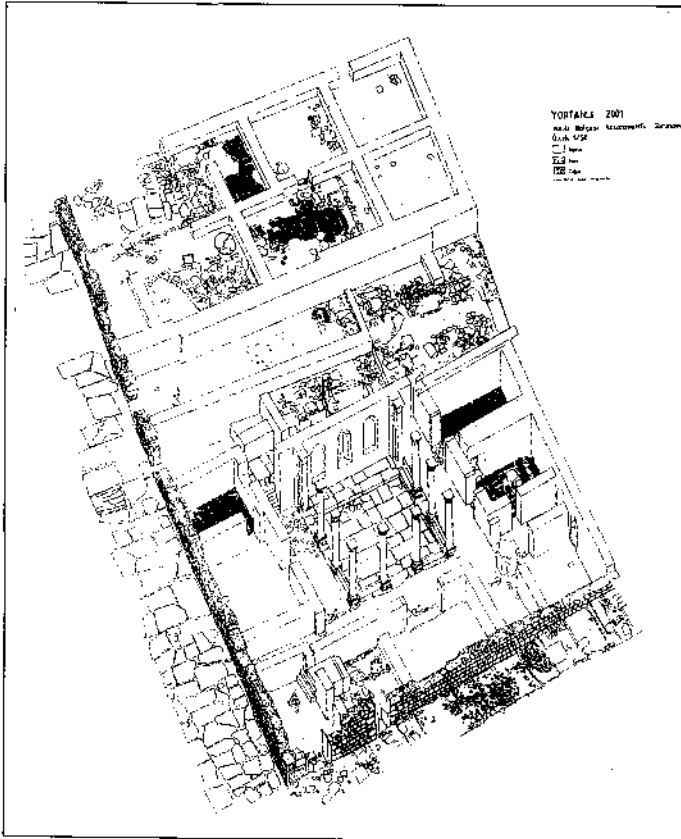
2001 yılı kazı çalışmaları ile Alliano'i'un sıcak su kaynağından dolayı, Hellenistik Çağda küçük bir merkez olarak kurulmuş olduğu, İ.S. 2. yüzyılda, en gelişkin halini aldığı, Geç Antik Çağda yaşanan saldırı ve göçlerle ekonomik açıdan zayıflayıp Geç Bizansta son dönemini yaşadığı yoğun arkeolojik verilerle daha iyi anlaşılmıştır. Gerek arkeolojik buluntularıyla gerek kronolojik açıdan Pergamon kazılarını tamamlayıcı bilimsel arkeolojik sonuçları ve üst yapısına kadar korunan binalarıyla ilçe ve ülke ekonomisi açısından umut vaat eden Alliano'i, gelecek kuşaklarla buluşturulmalıdır.

Çizim 1: 2001 Allianoi genel plânı

Çizim 2: Ilıca'nın güneyindeki yapı kalıntıları

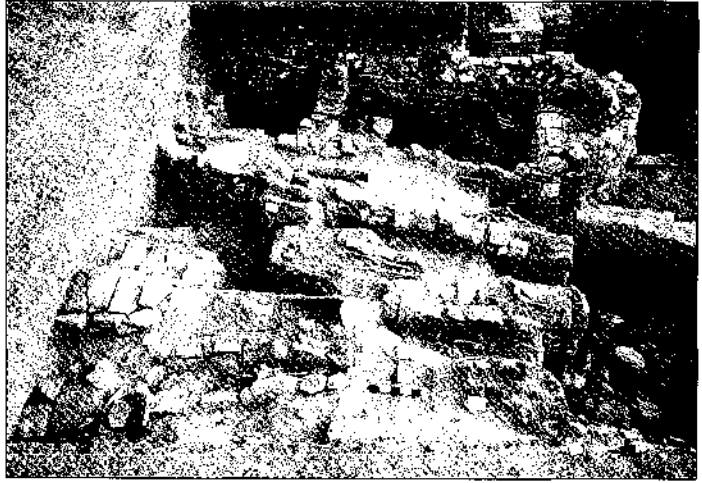
Resim 1: Frigidarium ve kuzeyindeki mekânların kuzeyden görünümü

Resim 2: Frigidariumun doğusundaki Bizans eklemeleri ve doğu köprüsünün başlangıcı

Resim 3: Ilıcanın güneyindeki sekizgen plânlı mekân

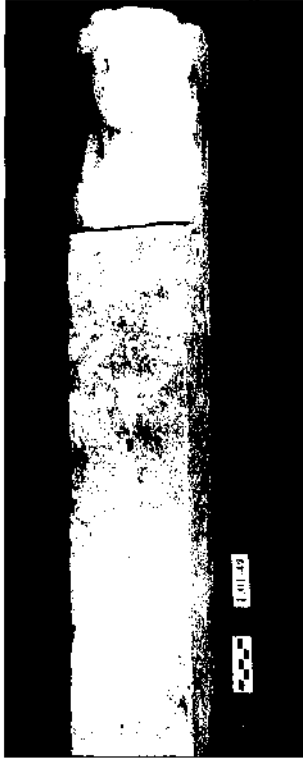
Resim 4: Şapel ve güneyindeki Bizans nekropolü

Resim 5: Cam fırını

Resim 6: Devlet Ormanı 290 No.lu parsel kuzeyden görünümü

Resim 7: Dionysos-Herme

2001 YILI VAN- YONCATEPE KALESİ VE NEKROPOLÜ KAZISI

Oktay BELLİ*

2001 yılı Van- Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü Kazısı, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle 11 Temmuz- 6 Ağustos 2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Van Müze Müdürü Vekili Sayın Salih Tatlı'nın başkanlığı ve benim de bilimsel sorumluluğum altında yürütülen Van- Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü kazısına bilim kurulu üyesi olarak Van Müzesi asistanlarından Arkeolog Mete Tozkoparan, Ceyhan Süvari, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nde Okutman Erkan Konyar (M.A.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Araş. Gör. Gamze Yılmaz (M.A.), Araş. Gör. Gürkan Ergin (M.A.), Araş. Gör. İlknur Zeynep Konuralp, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı'nda Araş. Gör. H. Banu Konyar (M.A.), Arkeolog Filiz Karabacak (M.A.), Arkeolog Sebahattin Erdoğan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden Yusuf Emre Başol ve Serkan Akçay, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Klâsik Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Bülent Gölbaş, Mehmet Sabah Yiğit ve aynı Fakülte'nin Sosyal Antropoloji Bölümü'nden Ulaş Tosun, Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğrencilerinden Nurgül Aydın, Aydın Yüce ve Akdeniz Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Klâsik Arkeoloji Bölümü öğrencisi Rifat Kuvañ katılmışlardır. Çok büyük bir başarı ve özveriyle çalışan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime içtenlikle teşekkür ederim.

2001 yılı Yoncatepe kazıları Van Valiliği İl Özel İdaresi Müdürlüğü'nün çok az maddî katkıları ile özellikle bizim maddî katkılarımızla gerçekleştirilmiştir.

Van Valiliği İl Özel İdaresi'nin yapmış olduğu maddî katkılar, Yoncatepe kazı alanının 900 m. doğusunda ve Yukarı Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nün içinde bulunan Warak Wank Manastırı Kutsal Haç Kilise Kompleksi'nin temizlenmesine ayrılmıştır. Van Bölgesi'nin Ortaçağ'da eski dinsel yapılarından biri olan Warak Wank Manastırı, 10. yüzyılda yapılmıştır¹. Çeşitli dönemlerde yapılan eklemelerle büyüyen manastır, 1914 yılında terk edildikten sonra, günümüze değin temizlenmemiştir. 86 yıldan beri Manastır ve kilise kompleksinin içinde bulunan ortalama 1,5- 2 m.lık kalın moloz tabakası, 1 aylık bir çalışma ile temizlenmiş ve özgün taban döşemesi ortaya çıkarılmıştır. Taban döşemesinin, düzgün kesilmiş kumtaşı bloklarından döşendiği görülmüştür. Kilise dışına çıkarılan tonlarca ağırlıktaki moloz, köy dışına kamyonlarla taşınmıştır. Kubbenin içeriye çökmesi sonucunda, moloz içinde karışık olarak eski tuğlalar toplanmış ve ileride yapılacak onarımlarda kullanılmak üzere, yan odalardan birinde biriktirilmiştir. Ge-

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 34459-Vezneciler-İstanbul/TÜRKİYE.
e-posta : obelli@istanbul.edu.tr

1 W. Bachman, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan* 1913, 34 vdd.; J.M. Thierry- P. Donabedian, *Armenian Art*, 1989, 587-588.

çici olarak yaptırılan kapılar ile kilise kompleksinin güvenliği sağlanmış ve her türlü sorumluluk Yoncatepe Kalesi bekçisi ve Van Müze Müdürlüğü'ne verilmiştir². Temizlik çalışmaları sırasında sağlanan maddî ve manevî yardımlarından dolayı Van Valiliği'ne teşekkür etmeyi zevkli bir görev sayarız.

GİRİŞ

Bugün modern Van Kenti'nin 9 km. güneydoğusunda yer alan Yoncatepe Kalesi, deniz seviyesinden 2050 m. yüksekliğinde basık bir tepe üzerinde bulunmaktadır (Harita: 1; Resim: 1). Erken Demir Çağının tipik dağ kaleleri niteliğinde olan Yoncatepe³, şu anda Türkiye'nin en yüksek rakımlı kazı alanını oluşturmaktadır. Kalenin bulunduğu tepenin doğusunu, Varak ve Erek Dağları (3200 m.) çevrelemektedir. Erek Dağı'nın batısında bulunan Varak Dağı, Van Ovası'na doğru doğal teraslar şeklinde alçalmaktadır. Van Ovası'nın en verimli toprakları da, bu kesimlerde yer almaktadır. Özellikle Urartu Krallığı döneminde bu verimli tarım alanlarını daha iyi değerlendirmek için çok sayıda baraj ve gölet yapılmıştır⁴. Yarımay biçimindeki Erek Dağı, doğudan esen soğuk ve sert rüzgârları önleyerek, daha ılıman bir iklim hazırlamıştır. Erek Dağı Eskiçağ'da olduğu gibi, günümüzde de doğal su kaynakları ve dağ çayırıları ve otlakları yönünden, oldukça zengindir. Bu yüzden Yoncatepe Kalesi, Eskiçağ'da onbinlerce küçükbaş hayvanın beslendiği Erek Dağı'na giden yolları denetim altında tutan önemli bir beylik merkeziydi.

AMAÇ

Daha önce de belirttiğimiz gibi Yoncatepe Kalesi ve Nekropolü, Erken Demir Çağına aittir. Bugüne değin Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erken Demir Çağına ait akropol, nekropol ve sivil yerleşim merkezinden oluşan bir komplekste kazı yapılmadığı için, Yoncatepe kazıları çok büyük bir önem taşımaktadır⁵. Akropol'ün kuzeydoğu eteğinde sivil yerleşim merkezi, kuzey eteğinde de nekropol alanı yer almaktadır (Çizim: 1).

2001 yılı Yoncatepe kazı çalışmalarının temel amacı, 1998-2000 yılı çalışmalarında akropol kesiminde yer alan ve tam olarak açılmayan mimarî yapıların niteliklerinin ve planlarının ortaya çıkarılması olmuştur. Akropolün en yüksek kesiminde yer alan mimarî yapıları ortaya çıkarmak amacıyla her biri 10x10 m. ölçülerinde 6 açmada sürdürülen kazı çalışmalarıyla, şimdilik 600 m²'lik bir alanda, mimarî yapıların yayılım alanları saptanacak ve diğer yapılarla olan bağlantıları öğrenilmeye çalışılacaktır. Çünkü 1998 yılından beri akropol alanında çalışmamıza karşın, ortaya çıkardığımız mimarî yapıların biri dışında, diğerlerinin hangi amaçla kullanıldıklarını şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

ÇALIŞMA ALANLARI

2001 yılında Yoncatepe kazı çalışmaları, yalnızca akropol alanında sürdürülmüştür. Maddî olanaklarımızın daha önceki yıllara kıyasla çok az ve sınırlı olması yüzünden, ne yazık ki nekropol ve sivil yerleşim merkezinde bu dönem kazı yapılamamıştır.

2 Yoncatepe Kale Bekçisi Mehmet Çoban, aynı zamanda Yukarı Bakraçlı (Yedikilise) Köyü'nde ve Warak Wank Manastırı'nın yanındaki evde oturmaktadır.

3 O. Belli- V. Bahşaliyev, *Nahçıvan Bölgesi'nde Orta ve Son Tunç Çağı Boya Bezemeli Çanak Çömlek Kültürü- Middle and Late Bronze Age Painted Pottery Culture in Nakhichevan Region*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul 2001, 25-32.; O. Belli- E. Konyar, "Archaeological Survey on Early Iron Age Fortress and Necropolis in Northeast Anatolia", *Istanbul University's Contributions to Archaeology in Turkey (1932- 2000)*, (ed. O. Belli), İstanbul 2001, 332- 335.

4 O. Belli, "Dams, reservoirs and irrigation channels of the Van Plan in the period of the Urartian Kingdom", *Anatolian Studies* 49, 1999, 11-20.

5 O. Belli- E. Konyar, "Excavations at Van- Yoncatepe Fortress and Necropolis", *Tel Aviv* 28, Jerusalem 2001, 169-171.

AKROPOL ÇALIŞMALARI

Akropol alanında 1998-2000 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkardığımız *pithos*-lu depo odasının doğu ve kuzeydoğusunda yer alan F7 II, F7 III, F6 I, G6 I açmalarında çalışmalara hız verilmiştir (Çizim: 2)⁶.

F 7 II ODASI

*Pithos*lu depo odasının doğusunda, F7 I olarak adlandırdığımız bir ön giriş odası bulunmaktadır (Resim: 2). Bu küçük odanın doğu duvarına açılmış olan, 1,35 cm. genişliğinde ve 1,10 cm. derinliğindeki bir kapı açıklığı ile F7 II odasına geçilmektedir (Resim: 3). Kuzey-güney doğrultusunda uzanan ve yaklaşık olarak 14x8 m. büyüklüğünde dikdörtgen plânlı odanın şu anda hangi amaçla kullanılmış olduğunu bilemiyoruz (Resim: 4). Ancak F7 I ön giriş odasının hemen kuzeyinde yer alan F7 III ve F6 I odalarının doğu duvarlarında bulunan birer kapı boşluğu ile doğuda yer alan bu büyük odaya açıldıkları görülmektedir. Dikdörtgen plânlı ve avlu niteliğinde olan bu büyük odanın iki kapısı bulunmaktadır; bunlardan biri kuzeye, diğeri de doğuda yer alan yapılar topluluğuna açılmaktadır (Resim: 5). Kuzey duvarı üzerindeki kapı boşluğu 1,35 m. genişliğinde, doğu duvarı üzerindeki kapı boşluğu ise 2,75 m. genişliğindedir (Resim: 6). Kuzeydeki odalar açılan kapının normal büyüklükte bir kapı olduğu, ancak doğu kapısının ise çok daha büyük olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle doğu kapısı, doğuda yer alan odalara açılan ana kapı niteliğindedir ve bugüne değin ortaya çıkardığımız odaların en geniş kapısını oluşturmaktadır. Kuzey kapısının tek kanatlı, doğu kapısının ise çift kanatlı olduğu sanılmaktadır. F7 II odasının henüz tabanına inilememiştir. Bu odanın büyüklüğü ve henüz taşıyıcılara ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamasına karşın, buranın doğuda ve batıda yer alan odalar topluluğuna geçişi sağlayan bir açık avlu olabileceği düşünülmektedir. 2002 yılında sürdüreceğimiz kazı çalışmalarıyla hem bu odanın tabanına inilecek, hem de bu odanın doğusunda yer alan yapılar topluluğu ile herhangi bir bağlantısının olup olmadığı araştırılacaktır. Bu çalışmalar gerçekleştirildikten sonra, bu odanın hangi amaçla kullanılmış olduğu kesin olarak anlaşılabacaktır.

F7 III ODASI

F7 I odasının hemen kuzeyinde, F7 III odası yer almaktadır. Yaklaşık olarak 2,75x3,00 m. büyüklüğünde kare plânlı bu küçük odanın da, doğudaki büyük avluya ve batısında yer alan bir başka depo odasına açılan bir ön giriş olduğu anlaşılmaktadır (Resim: 7). Örneğin doğu duvarı üzerinde bulunan 1,10 m. genişliğinde ve 1,75 m. derinliğindeki kapı açıklığı da, buranın bir ön giriş olduğunu kanıtlamaktadır. Bu küçük odanın batı duvarı üzerinde 1,25 m. genişliğinde bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Ancak batıda yer alan ve E6I olarak adlandırdığımız oda henüz açılmamıştır. 2002 yılı kazı çalışmalarında hem E6I odası ortaya çıkarılmaya çalışılacak, hem de bu ön oda ile olan bağlantısı saptanacaktır.

Diğer depo odalarının taş duvarları gibi, bu küçük ön giriş odasının duvarları da çok özenli bir şekilde yassı kumtaşı bloklarından yapılmıştır. Duvarların sıvandığı ve badana edildiği görülmektedir. Ancak çıkan şiddetli yangın sonucunda sıva ve badananın yandığı ve bir is tabakası ile kaplandığı görülmektedir. Bu ön giriş odasında ortalama 1,80 m. derinliğine inilmesine karşın, henüz tabana ulaşılammıştır. 2002 yılı kazı çalışmaları, ön giriş odasının tabanının ne şekilde olduğu öğrenilmeye çalışılacaktır.

F6 I ODASI

F7 III olarak adlandırdığımız ön giriş odasının kuzeyinde ise, F6 I odası yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu oda, 3x6,10 m. ölçülerinde dikdört-

6 Plânları büyük bir başarıyla çizen Erkan Konyar, Can Avcı ve Anıl Yılmaz'a değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

gen bir plân göstermektedir. Diğer odalar gibi, bu odanın da içi duvarların üst kısımlarından yıkılarak düşen sal taşlar ile ilk katı oluşturan kerpiç duvar yıkıntılarının oluşturduğu kalın bir moloz tabakası ile doludur. Bu odanın doğu duvarı üzerinde bulunan 1,25 m. genişliğinde ve 1,75 m. derinliğindeki kapı açıklığı, doğuda yer alan büyük avluya açılmaktadır (Resim: 8). Yine bu odanın kuzeybatı duvarı üzerinde bulunan 1,20 m. genişliğinde ve ortalama 1,75 m. derinliğindeki kapı açıklığı, kuzeyde yer aldığı sanılan odaya açılmaktadır. Ancak kuzeyde olması gereken odada henüz kazı çalışması yapılmamıştır. 2002 yılı kazı çalışmalarında, kuzeyde yer alan oda ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu odanın kuzeydoğu duvarı kabaca "T" biçimindedir. Odanın doğu duvarı ile kuzeydoğu duvarının kalınlığı 3 m.ye yaklaşmaktadır. Hiç kuşkusuz bu kalınlık küçük bir oda duvarı için oldukça fazladır. Aynı durum diğer oda duvarları için de geçerlidir. Örneğin G6 I odası duvarında da ayrıntılı olarak belirteceğimiz gibi, duvarların iki evreli olarak yapıldığı görülmektedir. Taş duvarlara ek olarak yapılan ikinci duvar, çok daha belirgin olarak görülmektedir. Ancak ek olarak yapılan ikinci duvarın ne zaman ve hangi nedenlerden dolayı yapıldığını şimdilik bilemiyoruz.

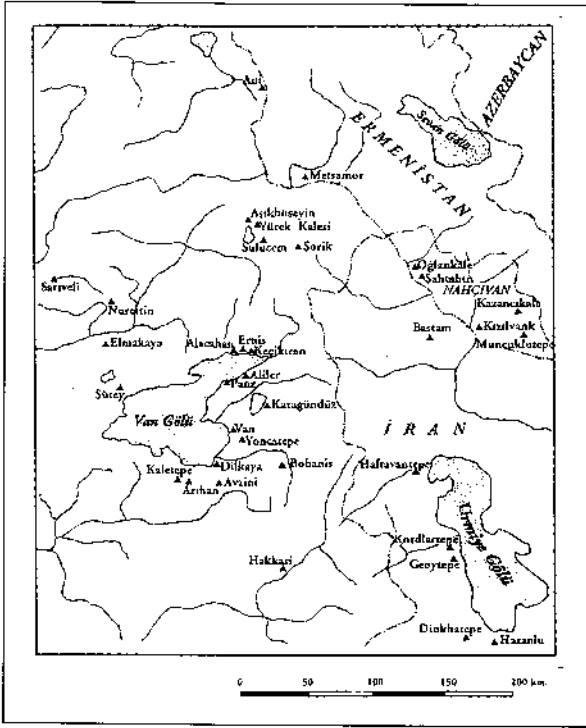
Bu odada da ortalama 1.75 m. derinliğe inilmesine karşın, henüz tabana ulaşamamıştır. Odanın iç duvarının sıvalı ve badanalı olduğu saptanmıştır. Diğer odalar gibi, bu odanın da çıkan şiddetli yangından etkilendiği görülmektedir. Oda içinde şimdilik Erken Demir Çağı çanak çömlek parçaları dışında başka bir buluntuya rastlanmamıştır. 2002 yılı kazı çalışmalarıyla hem taban döşemesi ortaya çıkarılacak, hem de bu odanın kuzeyinde yer alan odalar topluluğu ile ilişkisi araştırılacaktır.

G6 I ODASI

Kuzey- güney doğrultusunda uzanan ve F7 II olarak adlandırdığımız dikdörtgen plânlı avlunun kuzeyinde yer alan mimari kompleks, oldukça ilginç ve önemli bölümlerden birini oluşturmaktadır. Dikdörtgen plânlı avlunun kuzeydeki odalar topluluğu ile ilişkisini sağlayan 1,35 m. genişliğindeki kapı boşluğu, kuzeybatı duvarı üzerinde yer almaktadır. Kuzeye doğru bu geçişten sonra, doğuda 2,25 m. x 2,10 m. ölçülerinde ortaya çıkardığımız kare plânlı küçük yapıyı, G6 I olarak adlandırdık. Bu küçük odadan batı yönüne doğru, 1,25 m. genişliğinde ve 1,75 m. derinliğinde açılan kapı boşluğu, batı duvarı üzerinde yer almaktadır.

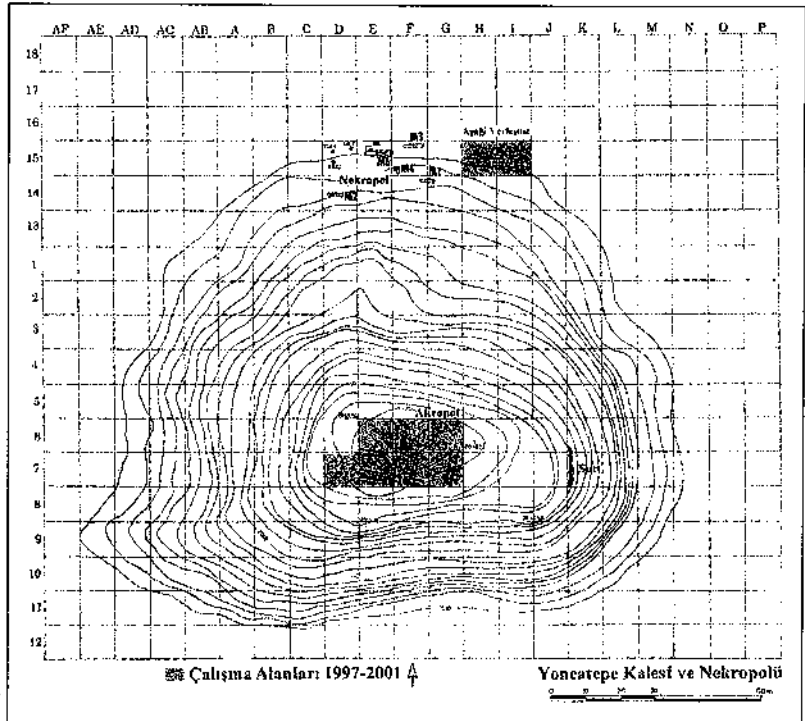
Kare plânlı bu küçük odanın kuzeyi, doğusu ve güneydoğusu, kalınlığı ortalama 5 m.ye ulaşan duvarla çevrilidir. Daha önce ortaya çıkarılan odalara ve hatta ön giriş niteliğindeki odalara kıyasla daha küçük olan bu odanın işlevi tam olarak anlaşılamamıştır. Bundan da önemlisi bu küçük odanın duvarlarına eklenen yaklaşık 3-3,5 m. kalınlığındaki duvarların hangi amaçla yapıldığını şimdilik anlamak olanaksız gibidir. Kare plânlı küçük odanın duvarlarına eklenen bu kalın duvarlarda kullanılan taşların çok daha büyük oldukları görülmektedir. Özellikle odanın kuzey duvarına ek olarak yapılan kalın duvarın, dik ve eğimli bir şekilde inen arazinin zayıf kısmına destek olarak yapıldığı sanılmaktadır.

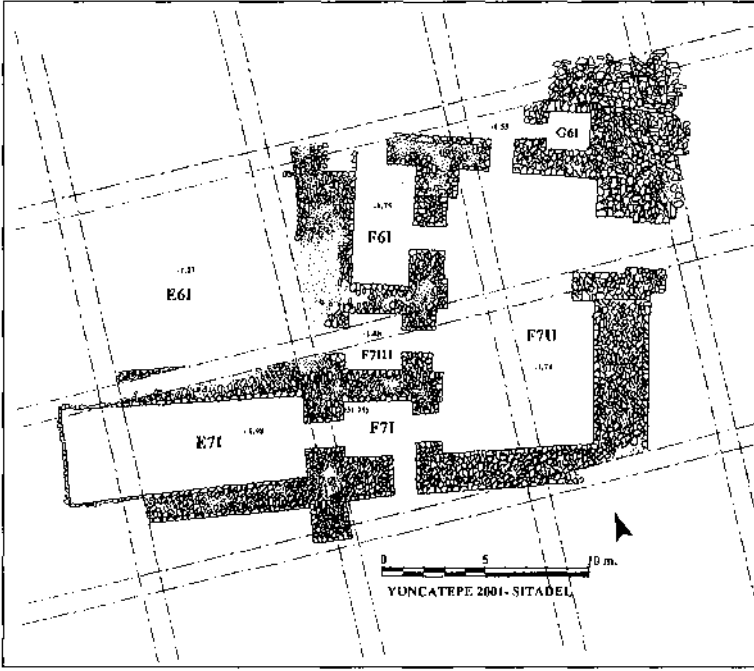
Bu odanın da tabanı şimdilik bulunamamıştır. 2002 yılı kazı çalışmalarında hem odanın tabanı ortaya çıkarılacak, hem de batı ve kuzeyinde olması gereken odalar topluluğu ile olan ilişkisi öğrenilmeye çalışılacaktır.

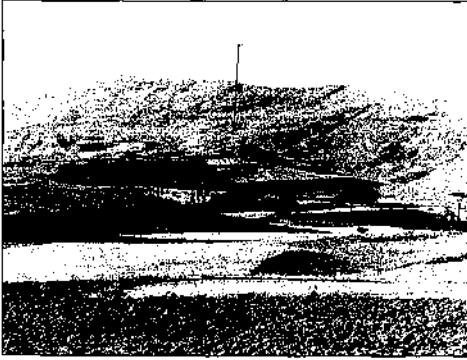
**Harita 1: Yoncatepe Kalesi ve bölge-
sindeki Erken Demir Çağı
mezarları**

Çizim 1: Yoncatepe Kalesi ve yakın çevresinin topografik planı

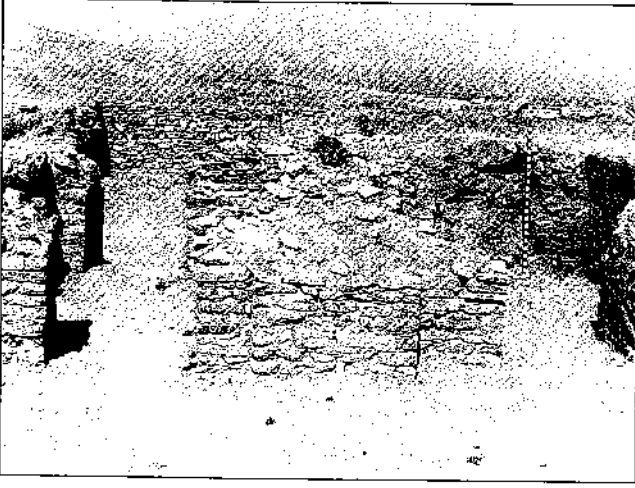
Çizim 2: Akropol'deki açmaların plânı

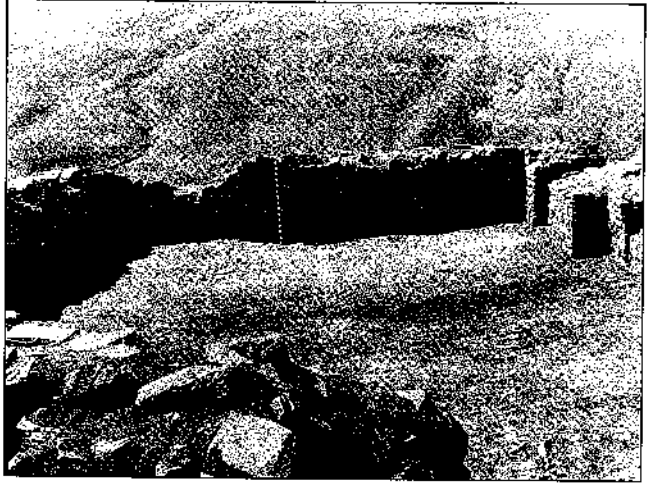
Resim 1: Basık bir tepe üzerinde yeralan Yuncatepe Kalesi

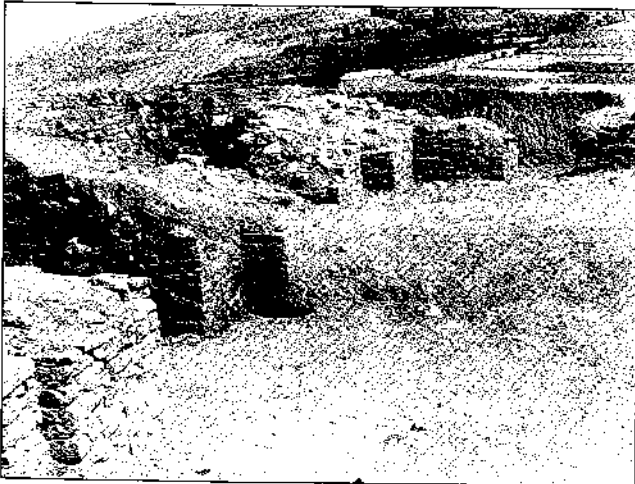
Resim 2: Pithoslu depo odası,

Resim 3: Pitthosiu deponun batı-
sındaki ön giriş odası

Resim 4: Açık avlu

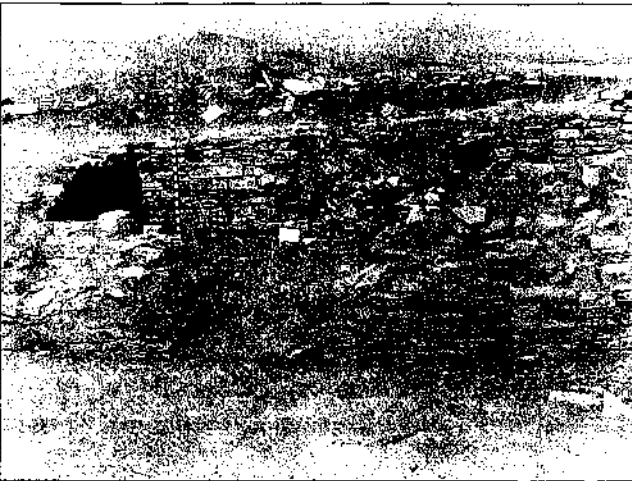
Resim 5: Açık avludan kuzeye
açılan kapı

Resim 6: Açık avluda doğuya
açılan ana kapı

Resim 7: F7 III, ön giriş odası

Resim 8: F6 I odası

2001 YILI AŞAĞI VE YUKARI ANZAF URARTU KALELERİ KAZISI

Oktay BELLİ*
Alpaslan CEYLAN

2001 yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri kazısı, 01 Temmuz-02 Ağustos 2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Başkanlığım altında yürütülen kazı çalışmalarına bilim kurulu üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Alpaslan Ceylan, Araş. Gör. Anıl Yılmaz (M.A.), Araş. Gör. Gamze Yılmaz (M.A.), Okutman Erkan Konyar (M.A.), Araş. Gör. Gürkan Ergin (M.A.), Araş. Gör. Can Avcı, Araş. Gör. İlknur Zeynep Konuralp, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi'nde Okutman Nevin Ulusoy (M.A.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi'nde Okutman Pınar Güngör (M.A.), Arkeolog Filiz Karabacak (M.A.), Arkeolog Sebahattin Erdoğan, Arkeolog Gül Kızılcıa Yürür ile çeşitli üniversitelere bağlı fakültelerin Eskiçağ Tarihi ile Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı'na ait toplam 19 lisans öğrencisi katılmıştır¹. Bakanlık temsilciliği görevini Samsun Müzesi asistanlarından Arkeolog Uğur Terzioğlu yapmıştır². Kazıda ortaya çıkarılan ahşap, keramik, kemik ve çeşitli metallerden yapılmış eşya ve silâhların konservasyon çalışmaları, Van'da bulunan Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin laboratuvarında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden Yusuf Emre Başol ve Serkan Akçay tarafından büyük bir başarıyla yapılmıştır³. Zor ve yoğun bir çalışma ortamı içinde kazının ortak sorunlarına örnek bir yaklaşımla eğilen ve büyük bir özveriyle çalışan değerli meslektaşlarıma ve sevgili öğrencilerime çok teşekkür ederim.

Anzaf Kaleleri'ndeki kazı ve onarım çalışmalarımız Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu'nun maddî katkılarıyla ger-

* Prof. Dr. Oktay BELLİ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı/ Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi Müdürü, 34459-İstanbul/ TÜRKİYE. e-posta: obelli@istanbul.edu.tr.

Yrd. Doç. Dr. Alpaslan CEYLAN, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarih Anabilim Dalı, Erzurum/ TÜRKİYE.

1 2001 yılı Van- Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı'na lisans öğrencisi olarak İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden Mürüvvet Erdoğan, Mustafa Kaplan, Ulaş Tosun, Bülent Gölbaş, Mehmet Sabah Yiğit, Fatma Biter, Züleyha Sarı, Gülcan Çivitoğlu, Rukiye Eryaşar, Erzurum Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı öğrencilerinden Nurcan Alpuğur, Müfit Yakut, Yasin Topaloğlu, Sevgi Bahadır, Yavuz Günaştı, Sinan Gül, Yusuf Yılmaz, Güven Taşçı, Aydın Yüce ve Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji Bölümü öğrencilerinden Rifat Kuvaç katılmışlardır. Çok büyük bir başarıyla çalışan sevgili öğrencilere bir kez daha içtenlikle teşekkür ederim.

2 Görevini aksatmadan yapan ve kazı bilim kurulu üyeleriyle uyum içinde çalışan Sayın Uğur Terzioğlu'na, Anzaf Kaleleri kazısı bilim kurulu adına teşekkür ederim.

3 Kazıda ortaya çıkardığımız her türlü metal eşya ve silâh ile çivi yazılı kil tabletin konservasyon çalışmasını çok büyük bir başarıyla yapan konservatör Yusuf Emre Başol ve Serkan Akçay'a özverili çalışmalarından dolayı ne kadar teşekkür etsem azdır.

çekleştirilmiştir⁴. Sağlanan maddî katkılardan dolayı sözünü ettiğimiz kurumların değerli yöneticilerine içtenlikle teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir gönül borcu olarak görmekteyim. 2001 yılında maddî olanakların çok az olması yüzünden, Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri'nde onarım çalışması yapılamamıştır (Harita: 1).

AŞAĞI ANZAF KALESİ

Urartu başkenti Tuşpa'nın (Van Kalesi) 11 km. kuzeydoğusunda bulunan Aşağı Anzaf Kalesi, Kral İşpuini (M.Ö. 830-810) tarafından kurulmuştur (Harita: 1). Günümüzde bile Van-İran modern demir ve karayolunun hemen yanında bulunan kale, Eskiçağ'da Transkafkasya ve Kuzeybatı İran bölgelerinden Urartu Krallığı'nın başkenti Tuşpa'ya gelen yolları denetim altında tutan çok güçlü bir askeri tesisir. Deniz seviyesinden 1900 m. yüksekliğinde fazla engebeli olmayan kalker bir kayalık tepe üzerine kurulan kale, 62x98 m. büyüklüğünde dikdörtgen bir plân göstermektedir (Çizim: 1). Kalenin M.Ö. 9. yüzyılın son çeyreğinde kurulan diğer kalelerin sur duvarlarından ayrılan en önemli özelliği, savunmayı kolaylaştıran ve üzerinde birden fazla katlı yapıların yükselmesine olanak sağlayan kurtin ve bastiyonların henüz kullanılmamış olmasıdır. Günümüzde bile yükseklikleri 3-4 m. arasında değişen sur duvarları, iri kalker taşlardan kyklopik tekniğiyle yapılmıştır. Kurtinsiz ve bastiyonsuz olarak düz bir şekilde yapılan ve oldukça etkileyici bir görünüme sahip olan kalenin anıtsal sur duvarlarının benzerine, Transkafkasya, Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu Bölgesi'nde henüz rastlanmamaktadır.

ÇALIŞMA ALANI

Kuzeydeki kaya koridorunun 40 m. güneyinde, doğu-batı doğrultusunda 5x23 m. büyüklüğünde bir açma açılmıştır (Çizim: 2). Bu kadar uzun bir açma açılmasının nedeni, 1999 yılı kazılarında ortaya çıkarılan mimarî yapıların duvar bağlantılarını ve plânlarını ortaya çıkarmak ve Urartu Krallığı Döneminde hangi amaçla kullanıldığını saptamaktır. Bunların yanı sıra açmanın 28 m. güneyinde yer alan ve kalenin girişini oluşturan kapı ve çevresindeki odalarla buradaki yapıların mimarî yönden herhangi bir bağlantısının olup olmadığı araştırılacaktır. Açma açtığımız alan, kaledeki toprak biriktirmesinin ve kotun en yüksek olduğu kesimi oluşturmaktadır.

Kalenin diğer alanlarında olduğu gibi, 115 m²'lik bu alanda da çok şiddetli bir Ortaçağ tahribatının olduğu görülmektedir. Bu yüzden Urartu dönemine ait herhangi bir mimarî kalıntıya rastlanmamıştır (Çizim: 3). Hatta taştan yapılmış Urartu Dönemine ait taban döşemesinin çok büyük bir kısmı bile, yine Ortaçağ yerleşmecileri tarafından sökülmüştür⁵ (Resim: 1). Bu yüzden, bu alanın Urartu Krallığı Döneminde hangi amaçla kullanılmış olduğunu şimdilik kesin olarak bilemiyoruz.

Açmış olduğumuz açmanın en ilginç buluntusu, kuzey-güney doğrultusunda düzensiz bir biçimde yatan bir insan iskeletidir. İskeletin çevresinde herhangi bir silâh ya da diğer küçük buluntuya rastlanmamıştır. Urartu Dönemine ait olan bu iskeletin kalenin tahribi sırasında kaldığı sanılmaktadır. Ortaçağ yerleşmecileri iskeleti kaldırıp atmamış, bunun üzerine toprak yığarak konutlarının taş duvarını yapmıştır (Resim: 2). Gelecek yıl yapılacak kazı çalışmalarında kalenin girişiyle bu alan arasındaki mimarî bağlantı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

YUKARI ANZAF KALESİ

Urartu Kralı İşpuini'nin oğlu Menua (M.Ö. 810-786) tarafından kurulan Yukarı Anzaf Kalesi, Aşağı Anzaf Kalesi'nin 900 m. güneyinde yer almaktadır. Güneyindeki Aşa-

4 Proje No: 1597.

5 Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri'ndeki mimarî çizimler, Arş.Gör. Anıl Yılmaz, Arş.Gör. Can Avcı ve Okulman Erkan Könyar tarafından yapılmıştır. Özenli ve titiz çalışmalarından dolayı değerli meslektaşlarıma içtenlikle teşekkür etmeyi vazgeçilmez bir gönül borcu olarak görmekteyim.

ğı Kent ile birlikte 200.000 m²'den fazla bir alana yayılan Yukarı Anzaf Kalesi'nde 1991 yılından beri sürdürülen kazı çalışmalarında, daha çok kaledeki Haldi Tapınağı ve avlusu, kuzey ve güney kapıları, depo ve mutfak yapıları, *pithoslu* depo odaları ile Aşağı Kent'te doğu kapısının ortaya çıkarılmasına ağırlık verilmiştir (Çizim: 4). Daha önce de belirttiğimiz gibi Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ekonomik ve askerî yönetim merkezi olan Yukarı Anzaf Kalesi, kurulduğu tarihten yıkılışına değin sürekli bir yerleşime sahne olmuştur. Bu yüzden, Yukarı Anzaf Kalesi 9. yüzyılın son on yılından, 7. yüzyılın sonuna kadar Urartu Krallığı'nın mimarî gelişimini canlı bir şekilde yansıtmaktadır.

ÇALIŞMA ALANLARI

1996 yılı kazı çalışmalarında Haldi Tapınağı'nın kuzeyinde yer alan geniş alanın değişik yerlerinde 2,5x5 m. büyüklüğünde toplam 15 adet deneme açması açılmıştı⁶. Bu açmaları açmamızın temel amacı, bu geniş alanda herhangi bir mimarî yapının veya depo odalarının olup olmadığını öğrenebilmektir. Ancak açmış olduğumuz deneme açmalarının derinliğinin mevcut toprak seviyesinden 1,5- 2 m. olması ve Ortaçağ yapılarının yaptığı şiddetli tahribat yüzünden fazla derine inilmemiş ve bu nedenle de kesin bir sonuca ulaşamamıştı. Oysa 2000 yılı kazı çalışmaları sırasında, Ortaçağ yerleşmesinin çok az olduğu Haldi Tapınak alanının kuzey yamacında ortaya çıkardığımız *pithoslu* ve *pithossuz* depo odaları, bu alanın tümüyle depo odaları ile kaplı olduğunu göstermiştir. Her ne kadar depo odalarının mevcut toprak seviyesinden 4 m. derinlikte olması, çalışma koşullarını ve toprak atılmasını zorlaştırmaktaysa da, yıllardan beri aramakta olduğumuz depo odalarının bulunması, Yukarı Anzaf Kalesi'nin mimarî eksikliğini giderdiği için çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü çevresinde yer alan ve geniş alanlara yayılan verimli topraklardan elde edilen tarım ürünlerinin depolandığı Yukarı Anzaf Kalesi, aynı zamanda Van Bölgesi'nin en büyük ekonomik üretim merkeziydi. Öyle anlaşılmaktadır ki Yukarı Anzaf Kalesi'nde olması gereken çok sayıda depo odası, Haldi Tapınağı'nın kuzeyindeki geniş alanda yer almaktadır. Yan yana ve birbiri ile bağlantılı depo odaları bu haliyle, Karmir-Blur'daki (*Teişeba-i Uru Tur*) depo odaları ile çok büyük bir benzerlik göstermektedir⁷.

Yukarı Anzaf Kalesi'nde 2001 yılında yapılan kazının amacı, 2000 yılında *pithoslu* depo odalarında başlanmasına karşın, zaman ve maddî olanaksızlıklar nedeniyle bitirilemeyen kazı çalışmalarını devam ettirmektir. Böylece mimarî yapıların plânları çıkarılacak ve bunlardan da önemlisi, odaların nitelikleri konusunda bilgi sahibi olunacaktır. Odalar topluluğunun bulunduğu bu alan, Haldi Tapınağı'nın kuzeybatısında uzanan geniş teras alanlarının uç kısmında yer almaktadır. Depo odalarının bulunduğu kesimin deniz seviyesinden yüksekliği ortalama 1975 m.dir. Odaların hemen kuzey kısmı ise, dik ve eğimli bir şekilde aşağıdaki kuzey surlarına doğru inmekte ve 1920 m. koduna ulaşmaktadır. 2000 yılında yapılan kazı çalışmalarında, toplam 5 adet Depo Odası ortaya çıkarılmıştı (Çizim: 5). Batıdan doğuya doğru geçici olarak numaralandırdığımız depo odalarından yalnızca I ve II No.lu olanlarında üzerlerinde resim ve çizi yazısının olduğu *pithoslar* bulunmaktadır. Diğer odaların ise depo amaçlı kullanıldığı anlaşılmıştır. Depo odalarının en önemli özelliği, birbirleriyle birer küçük kapı boşluklarıyla bağlantılarının yanı sıra, güney duvarları üzerinde de bir başka odaya geçişi sağlayan birer küçük kapı boşluğunun bulunmuş olmasıdır. Ancak duvarların yıkılmaması için, taş ve toprakla üst kısmına kadar dolu olan kapı boşlukları açılmamıştı. Bizim için önemli olan güney yönüne açılan kapı boşluğunun bir koridora mı, yoksa başka bir odaya mı açılıp açılmadığının öğrenilmesiydi. Bu yüzden 2001 yılı kazı çalışmalarını, tümüyle depo odalarının güneyinde yer aldığı sanılan odalar topluluğunun ortaya çıkarılması oluşturmıştır. Bu odalar geçici olarak batıdan doğuya doğru numaralandırılmıştır.

6 O. Belli, "1996 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", 19. Kazı Sonuçları Toplantısı I, Ankara 1997, 549-550.

7 B.B. Piotrovski, *Urartu, The Kingdom of Van and its Art*, London 1967, 91 vd., res. 63.

I No.lu *pithoslu* depo odasının güneyinde 2 m. genişliğinde olduğu anlaşılan kerpiç duvar boşluğu bırakıldıktan sonra, 4.5x2.5 m. büyüklüğünde bir açma açılmıştır. Açmanın 4.5 m. genişliğinde açılmasının nedeni, I No.lu *pithoslu* depo odasının 4.5 m. genişliğinde olmasından dolayıdır. Derinleştirme çalışmalarının ilerlemesiyle burasının 2.60x4.20 m. ölçülerinde küçük bir oda olduğu anlaşılmıştır. Oda duvarlarının tümünün kerpiçten yapıldığı ve yer yer beyaz badana izlerinden de anlaşılabileceği gibi, beyaz badana ile sıvandığı saptanmıştır. Geçici olarak I No.lu ara koridor olarak adlandırdığımız odanın batı duvarının, diğer duvarlara kıyasla çok daha fazla tahribata uğradığı görülmüştür. Bu duvarın yıkılmasında, eğimin batı yönüne doğru çok dik olmasının büyük etkisi olmuştur. Bu yüzden birden çok yapının duvarları, batı yönüne doğru şiddetli bir şekilde akıp gitmiştir. Bu küçük odanın hemen kuzeyinde yer alan I No.lu *pithoslu* depo odasıyla bağlantısını sağlayan bir kapı boşluğuna şimdilik rastlanmamıştır. Ancak odanın güney duvarı üzerinde, 1 m. genişliğinde ve ortalama 1.80 m. yüksekliğinde bir kapı boşluğu bulunmuştur (Çizim: 6). Odanın güneydoğu köşesine yakın olan kapı girişi, taş ve topraktan oluşan bir dolgu tabakası ile doludur. Duvarın yıkılmaması için, kapının içi boşaltılmamıştır. Kapının üst kısmında yer alan ahşap hatıların çürüdüğü görülmüştür. Ahşap hatıların üzerine yassı kumtaşı bloklar konulmuş, bunun üzerine de kerpiç duvar örülmüştür (Resim: 3). Odanın içinde herhangi bir yangın izine rastlanmamıştır. Odanın derinliği, mevcut toprak seviyesinden 3.70 m. aşağıdadır. 11 m² büyüklüğündeki bu küçük odayı boşaltmak ve toprağı dışarıya atmak oldukça zor olmuştur. Şimdilik herhangi bir küçük buluntuya rastlanmayan bu küçük odanın hangi amaçla kullanılmış olduğunu bilemiyorsak da, bir ara koridor olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şimdilik odanın tabanına ulaşılammıştır. Bizim için sevindirici olan bir başka önemli nokta, bu ve doğuda yer alan diğer odaların en küçük bir Ortaçağ yerleşmesine sahne olmadığıdır.

I No.lu küçük ara koridorun doğusunda 1.5 m. genişliğinde kerpiçten çok sağlam yapılmış bir ara duvarın varlığını ortaya çıkardık. II No.lu *pithoslu* depo odasının hemen güneyinde kerpiçten yapılmış ara duvar boşluğundan sonra, 5 m. x 2.5 m. büyüklüğünde ikinci bir açma açtık. Açmayı 5 m. genişliğinde açmamızın nedeni, yine II No.lu *pithoslu* depo odasının 5 m. genişliğinde olmasından kaynaklanmaktadır. II No.lu ara koridor olarak adlandırdığımız bu küçük oda da ancak 1.80 m.lik bir derinleştirme çalışması yapılabilir. Bu odanın duvarlarının da tümüyle kerpiçten yapıldığı ve beyaz badanalı olduğu görülmüştür. II No.lu *pithoslu* depo odasının güney duvarından bu küçük odaya açılan bir kapı boşluğunun izlerini, 2000 yılı kazı çalışmalarında saptamıştık. Ancak bu kapı boşluğuna şimdilik inilemediği gibi, bu odanın duvarından güneye açılan herhangi bir kapı boşluğunun olup olmadığını ve bunlardan da önemlisi oda tabanının ne şekilde olduğunu bilemiyoruz. 2002 yılı kazı çalışmalarıyla bu sorunların aydınlanacağını umuyoruz.

II No.lu küçük ara koridorun doğusunda yine 1.5 m. genişliğinde kerpiçten yapılmış bir ara duvarın varlığını ortaya çıkardık. Bu ara duvar, doğuda III No.lu ara koridoru ayırmaktadır. III No.lu depo odasının güneyinde, 2 m. genişliğindeki kerpiç ara duvar boşluğundan hemen sonra, 6 m. genişliğindeki depo odasına paralel olarak 6x2.5 m. büyüklüğünde bir açma açtık. Dikdörtgen plânlı bu odada da ancak 2 m.lik bir derinleştirme çalışması yapabildik. Taş ve yıkıntı kerpiçten oluşan sert dolgu toprağını boşaltmak, oldukça zor olmuştur. Bu odanın duvarları da tümüyle kerpiçten yapılmış ve beyaz badana ile sıvanmıştır. Yine geçen yıl saptadığımız III No.lu depo odasının güney duvarından bu odaya açılan kapı boşluğuna ulaşamadığı gibi, bu odadan güneydeki odalara açılan herhangi bir kapı boşluğunun olup olmadığını ve tabanının nasıl olduğunu şimdilik bilemiyoruz. 2002 yılı kazı çalışmalarıyla bu sorunlara yanıt bulunacağını ümit etmekteyiz.

Bu odanın doğusunda da 1.5 m. genişliğindeki ara duvar, IV No.lu ara koridoru ayırmaktadır. IV No.lu depo odasının güneyinde 2 m.lik kerpiç ara duvar boşluğundan sonra, depo odasının büyüklüğüne paralel olarak 5 m. x 2.5 m. büyüklüğünde bir açma açılmıştır. Şimdilik IV No.lu olarak adlandırdığımız bu koridorda da ancak 2 m.lik bir

derinliğe inebildik (Resim: 4). IV No.lu depo odasının güney duvarından buraya açılan kapı boşluğuna ulaşamadığı gibi, bu odadan da güneydeki odaya açılan herhangi bir kapı açıklığının olup olmadığını ve tabanın ne şekilde olduğunu bilemiyoruz. Diğer odalar gibi bu odanın duvarları da kerpiçten yapılmış ve beyaz badana ile sıvanmıştır. Bu odayı da yine doğusunda yer alan koridordan 1.5 m. genişliğinde kerpiçten yapılmış bir ara duvar ayırmaktadır (Çizim: 6).

V No.lu koridor, V No.lu depo odasının hemen güneyinde yer almaktadır (Resim: 5). Batıda yer alan dört koridor doğu-batı doğrultusunda uzanırken, V No.lu koridor kuzey-güney doğrultusunda uzanmaktadır. Yine batıda yer alan ara koridorlar ile kuzeyde yer alan depo odaları arasında çok önemli bir kot farkı bulunmazken, V No.lu depo odası ile V No.lu koridor arasında 3.5-4 m.lik bir kot farkı bulunmaktadır. V No.lu depo odasının güney duvarından, V No.lu odaya toplam altı basamakla ulaşabilmektedir. 30 cm. genişliğinde ve ortalama 35-40 m. yüksekliğindeki basamakların tabandan yüksekliği toplam 1.60 m.dir. Basamakların genişliği ise toplam 2.5 m.dir. Yani basamaklar 2.5 m. genişliğindeki bir kapıya ulaşmakta ve buradan da koridora açılmaktadır. Kapının çift kanatlı olduğu anlaşılmaktadır. Ahşap kapının ve girişlerin şiddetli bir şekilde yandığı görülmektedir. Tabandaki 40-50 cm. kalınlığındaki kül ve kömür tabakası, yangının şiddeti konusunda bilgi vermektedir.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan V No.lu koridor, diğer koridorlara kıyasla oldukça uzundur. 2.5 m. genişliğinde ve şu anda 15 m. uzunluğunda olan bu koridorun güney duvarı henüz bulunamamıştır. Yine bu koridorun doğusunda doğu-batı doğrultusunda uzanan birbirine paralel iki koridorun daha varlığı saptanmıştır. Kuzeydeki koridor 2 m. genişliğinde, güneydeki koridor ise 1 m. genişliğindedir. İki koridor arasında ise 4 m.lik bir ara duvar bulunmaktadır. Ancak her iki koridorun da doğu yönünde ulaştığı odalar topluluğu, kuzeydoğu yönüne doğru yıkılmıştır. Arazinin çok dik olması yüzünden yıkılan ve şiddetli bir şekilde aşağılara akıp giden mimarî yapılardan herhangi bir iz kalmamıştır.

Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bu koridorun güneye doğru 10. metresinde, 1 m. genişliğinde ve 1 m. kalınlığında bir duvar çıkıntısı bulunmaktadır. Bunun 1. 40 m. genişliğindeki bir kapı geçidinin batıdaki yan duvarı olduğu anlaşılmıştır. Bunun karşısında, yani doğusundaki duvarın önünde ise 20 cm.lik bir çıkıntı bulunmaktadır. Duvarlar gibi bu çıkıntılar da kerpiçten yapılmıştır. Kapı geçidinin 30 cm. güneyinde ve koridorun batı duvarı üzerinde 1.5 m. genişliğinde bir kapı geçidinin varlığı saptanmıştır. Batıdaki bir başka odaya açıldığı anlaşılan kapının içi yıkıntı, kerpiç bloklarla doludur. Yaklaşık 4 m. yüksekliğinde olduğu anlaşılan kerpiç duvarların yıkılmaması için, kapının içindeki dolgu tabakası boşaltılmamıştır. Güney yönüne doğru devam eden bu koridorun en önemli özelliği, içeride çıkan şiddetli yangından dolayı kerpiç duvarların tuğlalaşmış olmasıdır. Ahşap çatı kirişleri, kapılar ve diğer ahşap malzemenin yanması sonucunda, hemen her şey aşırı bir şekilde yanarak tahribata uğramıştır. Kerpiçten yapılmış duvarların yanı sıra, yıkıntı toprağın da çıkan yangından dolayı kırmızı bir renge dönüşmesi, bu odaların sanki gerçek anlamda bir fırına dönüştüğünü göstermektedir. Güneyden kuzeydeki V No.lu depo odasına doğru yüksek bir eğimin bulunması yüzünden, tüm yıkıntıların kuzey yönüne doğru aktığı görülmektedir. Mevcut toprak seviyesinden 3.70 m. derinliğe inilmesine karşın, henüz tabana ulaşamamıştır. 2002 yılı kazı çalışmalarıyla, güney yönüne doğru devam eden koridorun hangi odalara açıldığı araştırılacak ve tabana inilecektir.

2001 yılı kazı çalışmaları sonucunda, özellikle V No.lu koridordan olmak üzere çok sayıda bazalt taşından yapılmış ezgi kapları ile öğütme taşları, *pithos* ve çanak-çömlek parçaları, demirden yapılmış ok uçları ile bıçak parçaları ve bronzdan yapılmış mobilya ayakları ile aşırı yangından dolayı ne olduğu belli olmayan bronz parçaları ortaya çıkarılmıştır (Resim: 6-7). Bazalt taşından yapılmış ezgi kapları ile öğütme taşları, gerçekten de depo odalarının tarım ürünleriyle dolu olduğunu göstermektedir. Metal eşya ve silâhlar ile çanak-çömlek parçalarının çıkan şiddetli yangından dolayı aşırı etkilendiği görülmüştür. Ancak V No.lu koridorda ortaya çıkardığımız bu dönemin en

önemli buluntusu, kilden yapılmış çivi yazılı tablettir (Resim: 8). 7.5 cm. yüksekliğindeki tablet, 6 cm. genişliğinde ve ortalama 2 cm. kalınlığındadır. Çok büyük bir şans eseri sağlanarak ortaya çıkarılan tabletin ön, alt ve arka yüzünde toplam 26 satırlık çivi yazısı bulunmaktadır. Satırlar birbirinden bir çizgi ile ayrılmıştır. Tablet yalnızca üst kısmına çivi yazısı yazılmamıştır. Ayrıca tabletin üzerinde herhangi bir hiyeroglif işareti de bulunmamaktadır. Yukarı Anzaf Kalesi'nin ilk çivi yazılı tabletini oluşturan bu değerli eser, aynı zamanda Urartu Krallığı'nın tarihi için de çok büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü Urartu Krallığı'nın yayıldığı coğrafi alanda bugüne değin yapılan kazı çalışmaları sonucunda Van-Toprakkale (*Rusahinili*)⁸, Karmir-Blur (*Teişeba-i URU TUR*)⁹, Çavuştepe (*Sardurihinili*)¹⁰, Bastam (*Rusa-i URU TUR*)¹¹ ve Ayanis'te (*Rusahinili*)¹² ortaya çıkarılan çivi yazılı tablet sayısı 18'i geçmemektedir. Bunlardan da önemlisi, bugüne değin bulunan çivi yazılı tabletlerin hemen hepsinin M.Ö. 7. yüzyıla ait olması, 7. yüzyıldan önce tabletlerin olamayacağı düşüncesini de doğurmuştur. Şimdilik geçici olmak koşuluyla bir depo envanter listesinin yazılı olduğu olduğu sanılan Yukarı Anzaf tabletinin, kaçıncı yüzyıla ait olduğunu bilemiyoruz. İleride okunarak içeriği belli olacak tabletin, Urartu tarihine ve yazıt bilimine çok büyük bir katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Laboratuvar Çalışmaları

Aşağı ve Yukarı Anzaf Kalesi kazılarında ortaya çıkarılan çanak-çömlek ile bronz ve demirden yapılmış çeşitli eşya, âlet, takı ve silâhlar, Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezi'nin laboratuvarına getirilerek konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Bunların yanı sıra, pişmemiş kilden yapılan çivi yazılı tablet koruma altına alınmış ve sertleştirilerek, kırılıp dağılması önlenmiştir. Alınan sertleştirici önlemlerden sonra tabletin kalıbı çıkarılmış ve alçıdan benzer örnekleri üretilmiştir. Yapılan bu başarılı uygulama ve çalışmalardan dolayı laboratuvar sorumlusu Yusuf Emre Başol ve Serkan Akçay'a bir kez daha içtenlikle teşekkür ederim.

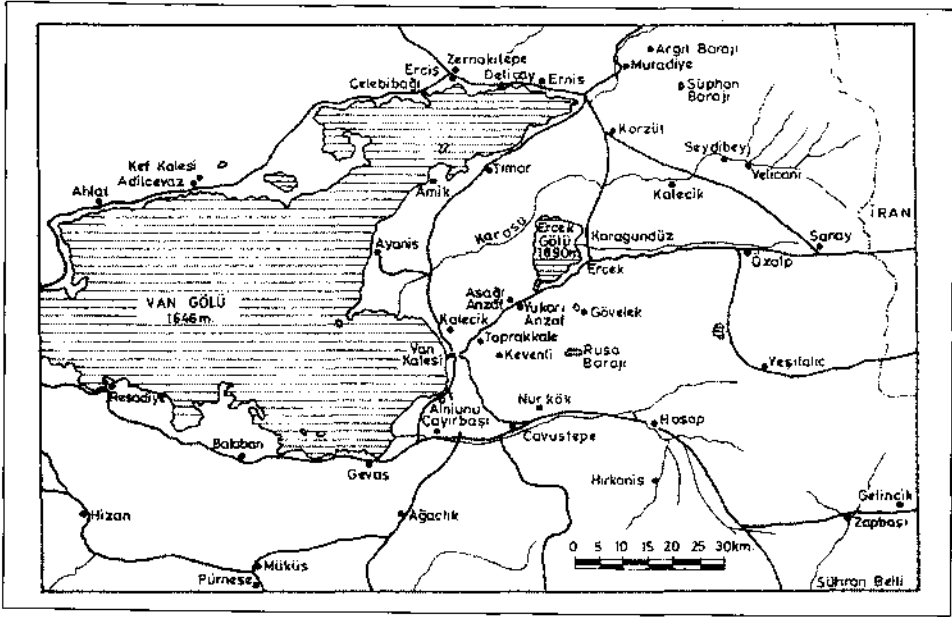
8 M. Salvini, *Geschichte und Kultur der Urartaer*, Darmstadt 1995, 112-114.

9 B.B. Piotrovski, *Urartu* (Archaeologia Mundi) Gent, 1969, res. 34-37.

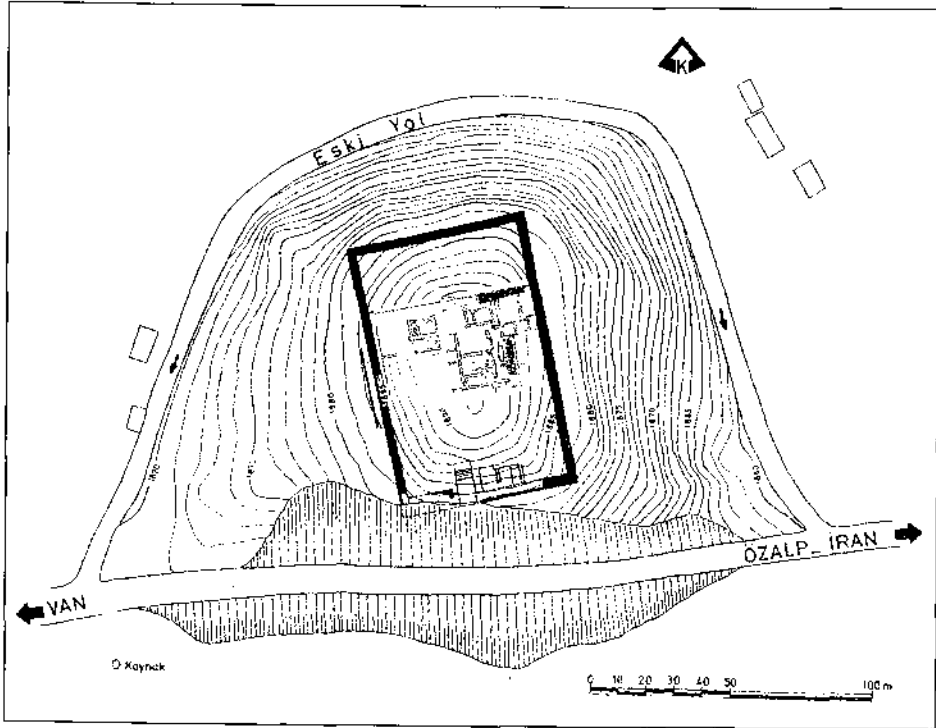
10 A. M. Dinçol- B. Dinçol- M. Salvini, "Zwei Urartaische Tontafeln aus Çavuştepe", *Studi Micenei ed Egeo- Anatolici*, 43/2, Roma 2001, 195-202.

11 M. Salvini, "Zu den beschrifteten Tonbullen", *Batsam I: Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen, 1972-1975, 1979*, 133-136.; "Die Urartaischen Tontafeln", *Batsam I, Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1972-1975, 1979*, 115-131.

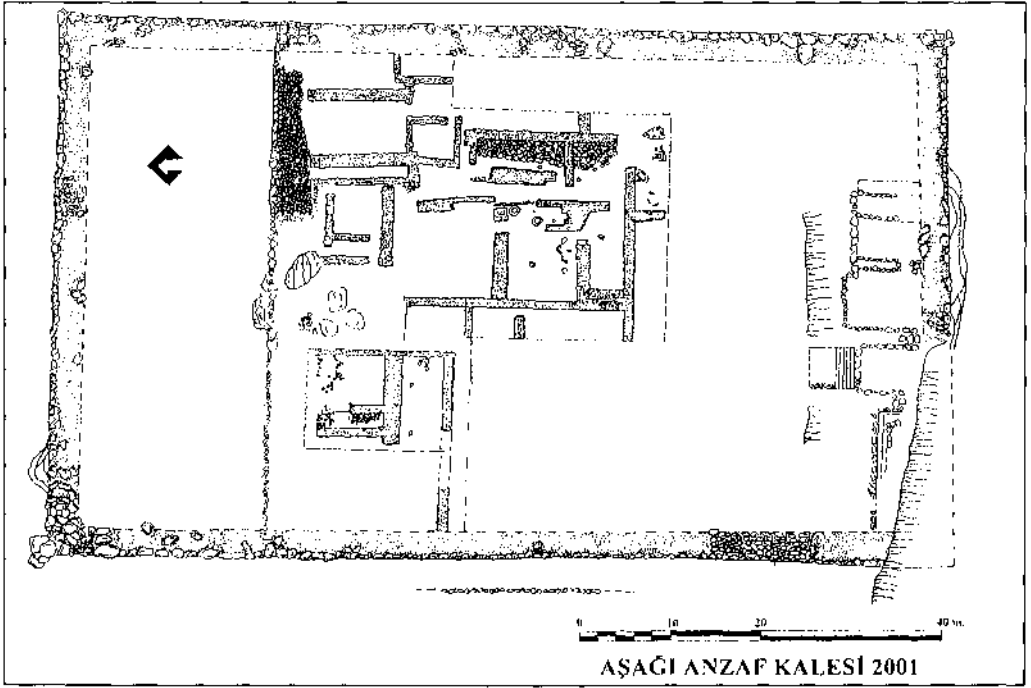
12 M. Salvini, *Ayanis I, Ten Year's Excavations at Rusahinili Eridurukai*, (eds. A. Çilingiroğlu- M. Salvini), Documenta Asi-ana VI, Roma 2001, 262-272.

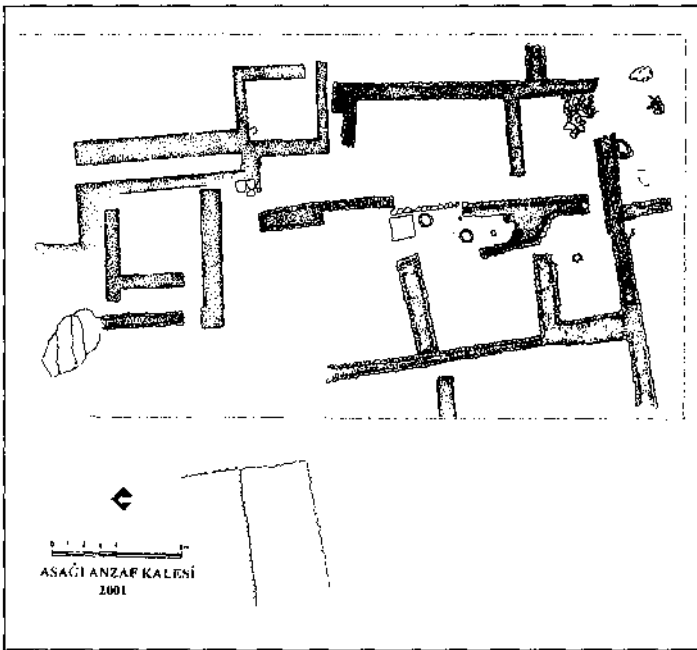
Harita 1: Aşağı ve Yukarı Anzaf kaleleri ve yakın çevresi

Çizim 1: Aşağı Anzaf Kalesi'nin topografik plânı

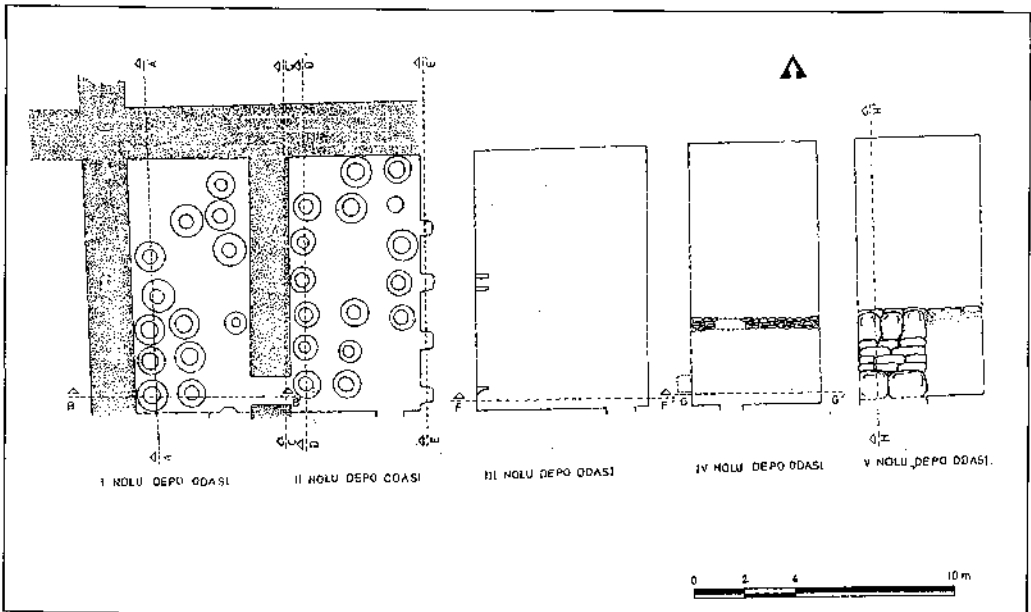
Çizim 2: Aşağı Anzaf Kalesi'nin plânı

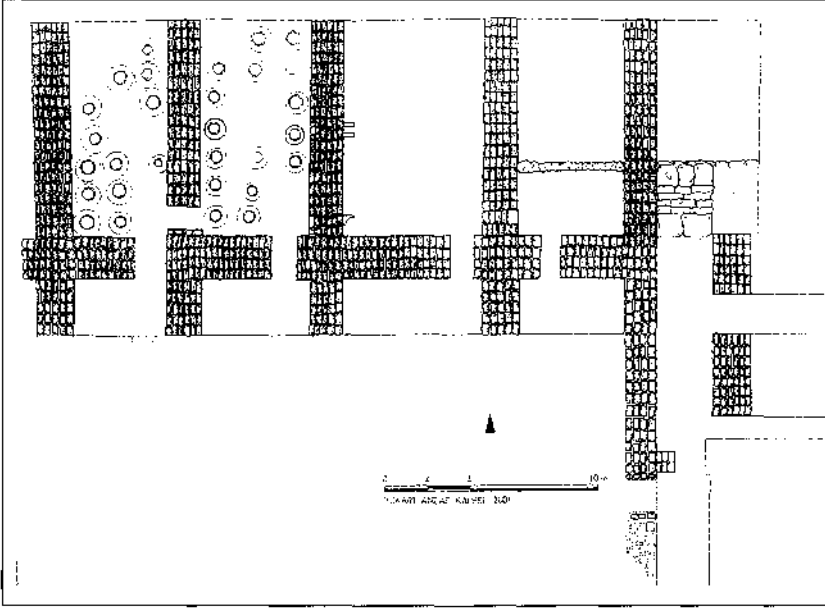
Çizim 3: Aşağı Anzaf Kalesi, mimarî yapıların plânı

Çizim 4: Yukarı Anzaf Kalesi ve Aşağı Kentin topografik plânı

Çizim 5: Depo odalarının plânı

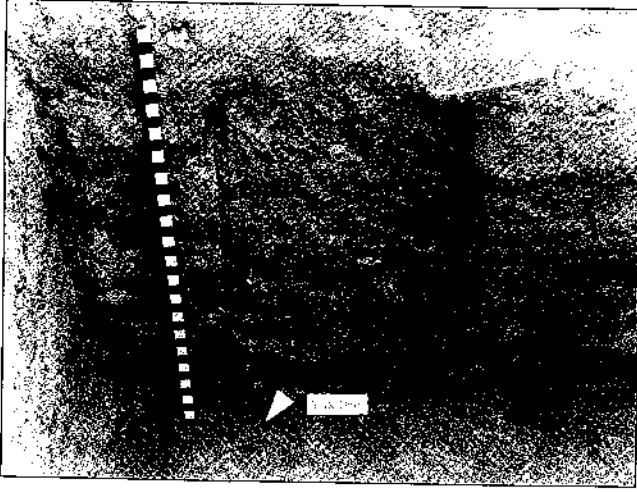
Çizim 6: Depo odaları ile koridorların plânı

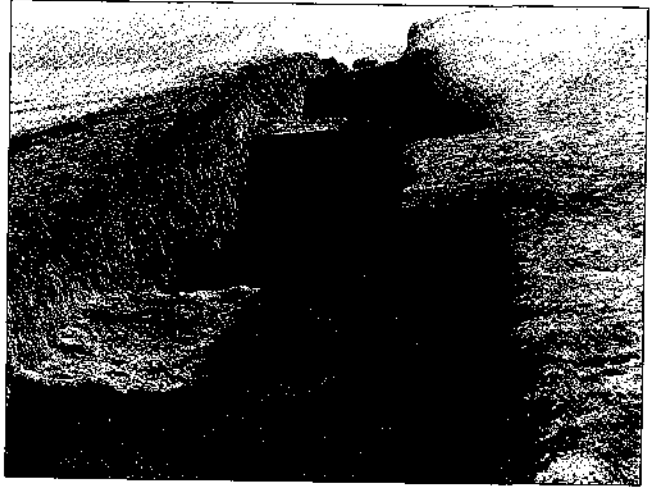
Resim 1: Ortaçağ yerleşmecilerinin yaptığı tahribat

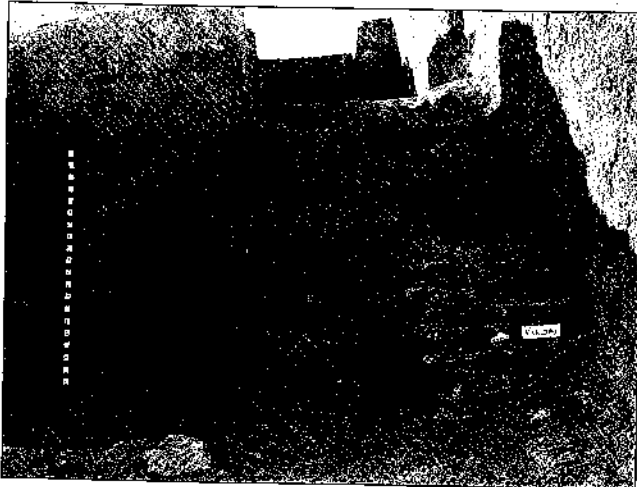
Resim 2: İnsan iskeleti

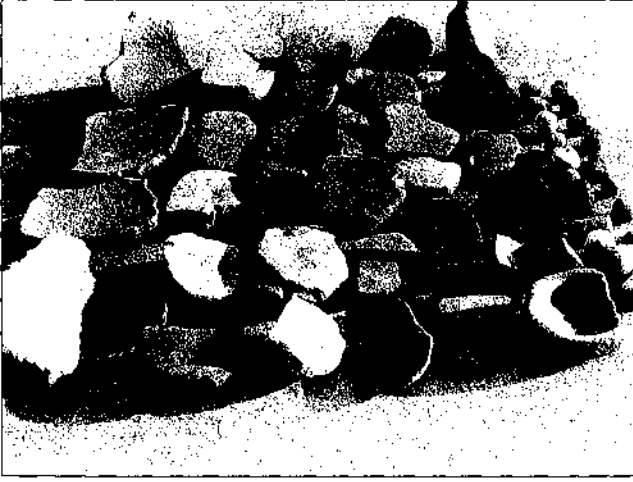
Resim 3: I No.lu koridordan güneydeki odaya açılan kapı boşluğu

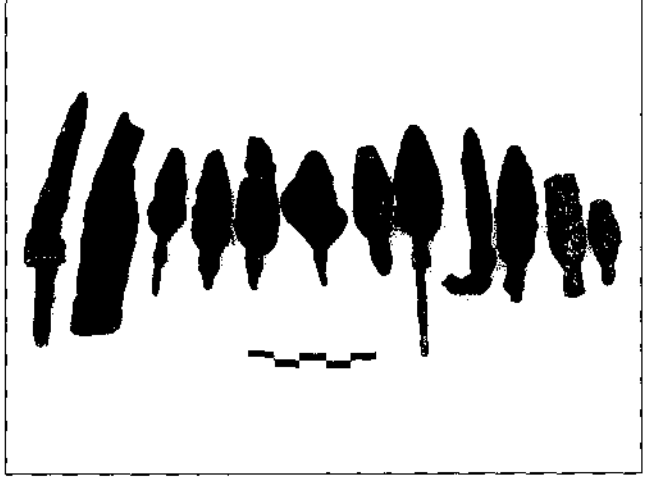
Resim 4: IV No.lu koridor, doğudan

Resim 5: V No.lu depo odası ve koridor, kuzeyden

Resim 6: Bazalt taşından yapılmış ezgi kapları ve öğütme taşları

Resim 7: Demirden yapılmış bıçak ve ok uçları

Resim 8: Çivi yazılı kil tablet

NIĞDE-AKTAŞ KONSTANTİN VE HELENA KİLİSESİ 2001 YILI ÇALIŞMALARI

M. Sacit PEKAK*

Niğde'nin Aktaş Kasabası'na bağlı Yenimahalle Köyü'ndeki Konstantin ve Helena Kilisesi'ndeki kurtarma kazısına, Niğde Müzesi Başkanlığı ve Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. M. Sacit Pekak'ın bilimsel danışmanlığında devam edilmiştir (Resim: 1)¹.

Kilisedeki kurtarma çalışması 2000 yılı Ağustos ayındaki kazı sezonundan sonra da devam etmiş², 2000 yılının kış, 2001 yılının Nisan ve Mayıs aylarında da sürdürülmüştür. 2000 yılının sonbaharında Kültür Bakanı Sayın İstemihan Talay'ın kazı alanını ziyaretinden sonra, DÖSİMM'in maddi desteği ile kilisedeki sağlamlaştırma çalışmalarına 2001 yılının Şubat ayında devam edilmiştir. Bu amaçla hazırlanan projenin, Nevşehir Kültür ve Tabiat Varlıkları'nın 20/10/2000 tarih ve 1366 sayılı kararından sonra, DÖSİMM tarafından ihalesi yapıldıktan sonra, kilisenin apsis duvarı ile orta nefin batı duvarı taşları numaralandırılarak sökülmüş; hazırlanan orijinal harç ile şakülüne getirilerek yeniden örülmüş; böylece duvarların yıkılması önlenmiştir (Resim: 2). Ayrıca, orta ve güney nefi ayıran sütunlar yerlerine dikilmiş, 1996 yılından bu yana yapının duvarlarını koruyan, ancak artık görevini tamamlayan sac örtü sökülüştür.

Yine 2002 yılında, Ağustos ayındaki kazı çalışmalarından önce, hazırlatılarak, yukarıda belirtilen koruma kurulunun 08.08.2001 tarih ve 1565 sayılı kararı ile çevre düzenleme projesi DÖSİMM tarafından ihale edilmiştir³. 2001 yılındaki çevre düzenlemesi uygulamaları aşağıda özetlenecektir.

2001 Yılı Çalışmaları

Konstantin ve Helena Kilisesi kurtarma kazısına 2001 yılının 3-29 Ağustos tarihleri arasında devam edilmiştir. Çoğunluğu Hacettepe Üniversitesi lisans ve yüksek lisans öğrencilerinden oluşan kazı ekibine Niğde Belediyesi'nden dört işçi de katılmıştır⁴. 2001 sezonu çalışmaları "Kazı", "Belgeleme" ve "Çevre Düzenlemesi" başlıkları altında toplanabilir.

* Doç.Dr.M. Sacit PEKAK, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Beytepe-Ankara/TÜRKİYE.

1 Bu vesile ile Niğde Müzesi Müdürü Sayın Erol Faydalı'ya, müze çalışanlarına teşekkür ederim.

2 2000 yılı çalışmaları için Bkz. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü 23. Kazı Sonuçları Toplantısı 2. Cilt, Ankara 2001, s. 391-400.

3 Sayın İstemihan Talay'a, DÖSİMM Müdürü Sayın Asım Cebeci'ye teşekkürü borç bilirim.

4 Kazı iznini veren Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Niğde Valisi Sayın Refik Arslan Öztürk'e, Sayın Buray Eren'e yardım ve ilgileri için teşekkür ederim. Ancak, eseri kurtarabilmek için gösterdiğimiz çabanın arkasındaki, başlangıç yılından itibaren maddi ve manevi desteğini gördüğümüz Vasco Turizm Yatırım Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi'nden Dr. Yusuf Örnek'e sevgi ve teşekkürlerimi sunarım. Kazı ekibimden Ceren Erel, Soner Pilege, Didem Özcan, Ahmet Odabaşıoğlu, Murat Kocaaslan, Selçuk Duran, Serpil Şahin, Buket Coşkun, Banu Arslanoğlu, Serap Şimşek, Feride Siddiki, Ersoy Yaşar Sevdag Güldü'ye ; İstanbul'dan katılan ve mimari çizimlerini yapan Mimar Özlem Yıldırım ile Burak Sarılı'ya, ayrıca yardımcı olmaları için işçilerini bize tahsis eden Niğde Belediye Başkanı Sayın Mümin İnan ile katılan işçi arkadaşlara teşekkür ederim.

KAZI

2001 yılı kazı çalışmaları, kuzey nefinin bulunduğu F II-III , G II-III , H II-III ve I II-III ile orta nefte H III, I III ve J III plânkarelerinde; kilisenin kuzeybatısında, 1997 kazı sezonunda açığa çıkarılan ve "kuzeybatı mekânı" olarak adlandırılan mekânın bulunduğu J III plânkaresinde; kilisenin güneybatısında, bir bölümü 2000 yılında açığa çıkarılan ve "güneybatı mekânı" olarak adlandırılan mekânın bulunduğu I IV-I V ve J IV-J V plânkarelerinde, ayrıca kuzey nefinin doğusunda dışta sürdürülmüştür.

Kuzey Nef

2000 yılı kazı sezonunda kuzey nefinin batı bölümünde H III ve I III plânkarelerinde, yıkıntı sonrası oluşan dolgu toprak temizlenmeye başlanmış ve -1.82 m. kota inilmiştir. 2001'de, kuzey nefindeki dolgu toprağı temizlemek ve orijinal zemine ulaşmak amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma devam etmiş, ilk olarak G III plânkaresinde bulunan doğu bölümünde, sonra ise tüm kuzey nefinde seviye altına inilmiştir. Toprağın temizlenmesi sırasında -0.30 ile -1.00 m. kotunda farklı seviyelerde özellikle kandil olmak üzere seramik, mermer, sekko, cam, maden buluntulara, ayrıca ip, kumaş ve naylon parçalarına (-0.87) rastlanmıştır. -0.40 m. kotunda yanık tabakalarıyla karşılaşmıştır. Ayrıca pek çok moloz taşla karşılaşmıştır. Özellikle G III, a - b - c 1'de ve c - d 2'de -0.75 kotunda döşeme taşı olması muhtemel düzgün taşlar ve harçlı moloz taşlardan oluşan bir tabaka tespit edilmiştir. Bunlar numaralandırılıp çizimleri yapılarak fotoğraflandıktan sonra kaldırılmışlardır. -1.35 m. kottan itibaren kuzey nefte bulunan mezar mekânlarını örtmek amaçlı kullanıldığı anlaşılan taş sıraları görülmeye başlanmıştır.

Bu çalışma sonucunda kuzey nefin kuzey, doğu ve batı duvarları tamamıyla açığa çıkarılmıştır. Doğru duvarın -0.98 kotta dolgu malzemenin üzerine oturduğu tespit edilmiştir. -1.35 ile -2.10 m. arasında değişen kottarda tüm kuzey nef boyunca ana kayaya oyma toplam 13 mezar saptanmıştır (Çizim: 1; Resim: 3).

Kuzey nefiyle orta nefi ayıran sütunların arasının sonraki bir dönemde örülmüş olduğu bilinmektedir. Bu yıl doğudan itibaren ilk kemer aralığında bulunan sonradan örme duvar açılmıştır. Çamur ve moloz kullanılarak örülen duvar +1.50 kottan -0.87 kottuna kadar inmektedir. Örülmesi sırasında yazıtlı mermer parçalar ve mimarî plâstiklerin devşirme olarak kullanıldığı görülmüştür.

Orta Nef

Orta nefte yapılacak çalışmaya öncelikle H III / I III plânkarelerinin birleştiği noktada 1.00x1.00 m. ölçülerinde bir sondaj çalışmasıyla başlanmıştır. Çalışmanın amacı, yapının ana kayaya hangi kotta oturduğunun ve 1998 yılı çalışmalarında zemin olduğu tahmin edilen tabakanın kesitinin saptanması idi. Sondaj çalışma alanının daralması ve çalışmaya imkân vermemesi nedeniyle H III / I III, a4 - c4 - d4 - e4 alanlarını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bunun sonucunda 3.00 x 1.00 m.lik bir açmaya dönüştürülmüştür. Yapılan kazı çalışması sırasında daha önce zemin olduğu varsayılan -1.22 m. kottaki yüzeyden itibaren seviye inilmiş ve açma içinde değişmek üzere -1.60 kotta dolgu tabaka ile karşılaşmıştır. Bu tabaka kuzey duvarında -1.66 m., açmanın doğusunda ise -2.01 m. kotundadır. Bu değerler tabakanın orta nefte düzenli olarak aynı seviyede olmadığını göstermektedir. Bu tabakanın yapının dönemlerinden birinde zemin olarak kullanılmış olabileceği düşünülerek kazı çalışmasına devam edilmiştir. Ayrıca H III/I III sondajının doğu sınırını belirleyen payenin -1.60 kotta taşta oturduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışma sırasında çok miktarda insan kemiği, seramik ve duvar resmî parçaları tespit edilmiştir. Bu malzemenin karışık olarak toprak içinde bulunması, kazılan alanın daha önce harmanlandığı görüşünü doğrulamaktadır.

Çalışmanın sonraki aşamasında, dolgu tabakanın oyularak mekânlar oluşturulduğu görülmüştür (Resim: 4). Bu mekânlar içinde -2.10 m. kota kadar dağınık iskelet parçaları toplanması, mekânların mezar amaçlı kullanılmış olabileceği, fakat bu mezarların definiciler tarafından tahrip edildiğini düşündürmüştür. Kazı çalışmasına devam edildiğinde m1, m2, m3 olarak adlandırılan mezar mekânlarında sırasıyla -2.34, -2.72, -2.40 m. kotlarında *in situ* gömüler saptanmıştır. Bazı iskeletler üzerinde maden buluntular tespit edilmiştir.

H IV, a4 - b4 - c4 - d4 plânkaresinde temel seviyesini saptamak amacıyla bir sondaj çalışması yapılmıştır. Batıya doğru genişletilen sondajda yine dolgu tabakayla ve oyularak olası mezar mekânı oluşturulduğu görülmüştür. Bu görüşü destekler biçimde batıda iskeletin baş kısmının bulunacağı yerde taş oyu olmuş bir niş tespit edilmiştir.

Kuzeybatı Mekânı

J III plânkaresinde 1997 yılında açığa çıkarılan kuzeybatı mekânında yapılan kazı çalışmasında seviyeden aşağı inilmeye devam etmiştir. Mekânın güneyinde kapatılmış olan kapı açılmış, -0.58 den -1.28 m. ye inilmiştir. Çalışma sırasında sırlı ve sırsız seramik parçalarına ve kemik parçalarına rastlanmıştır. -1.53 m. den itibaren toprakta *in situ* iskeletlerle karşılaşmaya başlanmıştır. -1.65, -1.70 m. kotta doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş blok taşlarla kapatılmış, çok düzgün dikdörtgen biçiminde kayaya oyularak oluşturulmuş, doğu ve batıda blok taşlarla sınırlandırılmış iki mezar mekânı bulunmuştur. Bu mezarların kuzey ve güneylerinde yine aynı kotta blok taşlarla örtülü, daha az düzgün birer kayaya oyma mezar mekânı bulunmuştur (Çizim: 2; Resim: 5).

Güneybatı Mekânı

I IV - I VI / J IV - J V plânkarelerinde bulunan güneybatı mekânının, J V, a5 - b5 plânkareleri içerisindeki güneybatı bölümü 2000 yılı kazı sezonunda temizlenmiş, kayaya oyma bir mezar mekânı ile toprakta *in situ* bir çocuk iskeleti bulunmuştu. Bu yılki çalışmada, mekânın sınırlarının tümüyle açığa çıkarılması ve 2000 yılında açılan kayaya, oyma mezarın seviyesine inerek benzer mezar mekânlarının olup olmadığının saptanması amaçlanmıştır. Bu çalışma kapsamında I IV - I VI / J IV - J V' in kesiştiği noktada bulunan, altı dolgu toprak olan ve sonraki bir dönemde zemin oluşturmak için kullanıldığını düşündüğümüz taşlar belgelendikten sonra kaldırılmıştır. Çalışma süresince temizlenen mekân tamamıyla açığa çıkarılmış, zeminin tümüyle kayaya oyma mezarlarla kaplı olduğu görülmüştür (Çizim: 3; Resim: 6).

Ortabatı Mekânı

Kuzeybatı ile güneybatı mekânlarının arasında kalan, orta nefe açılan kapının batısında kalan I IV, J IV plânkarelerinde yapılan sondajlarda dağınık insan iskeletiyle karşılaşmıştır; bu alandaki çalışmalar gelecek yıllarda devam edecektir.

Kilise Çevresi

Güney nefin güneyi ve *apsisin* doğusundaki temizlik çalışmalarında en az 17 adet mezar tespit edilmiş, zaman yetersizliği nedeniyle bu mezarlar açılmamış, doğudaki mezarların üzeri, daha sonra açılmak üzere toprakla örtülmüştür (Resim: 7).

Protesis

Kuzey nefinin doğusundaki çalışmalar sonrasında, kuzey-güney yönünde dikdörtgen plânlı bir mekânın duvarları ortaya çıkarılmıştır. 2001 yılı çalışmalarının en önemli mimari buluntusu olarak değerlendirdiğimiz bu duvarlar, olasılıkla sonraki bir dönemde kiliseye eklenen *protesise* aittir. Mekân ve içindeki *in situ* mezarlar yapının tarihçesi ve mimarisi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu buluntu kilisenin günümüze dek yayınlanan tüm plânlarını (ve dolayısıyla tanımlandırılmasını, tarihlendirilmesini ve tipolojisini) değiştirecek önemdedir (Resim: 8).

Mezarlar

2001 yılında kuzey nefinde 12, orta nefinde 3, kuzeybatı mekânında 8, güneybatı mekânında 9 olmak üzere toplam 32 mezar bulunmuştur.

Kuzey nefinde bulunan iskeletler ortalama -2.00 ile -2.30 m. arasındaki kotlarda bulunmaktadır. Farklı olarak G III, b1'de bulunan m1 -1.35 kotunda ve G III, c1'deki m6

-1.77 m. kotundadır. Orta nefte iskeletler yaklaşık -2.40, -2.70; kuzeybatı mekânında kiler -1.50, -2.40; güneybatı mekânındakiler ise -1.90 ile -2.30 m. kotları arasında bulunmaktadır. Ancak I IV,e5'te bulunan GBM m8, -1.63 kotundadır.

Mezarlar, kayaya oyularak oluşturulmuş, çok düzgün olmayan mekânlardır. Orta nefte bu mekânlar dolgu tabakanın da oyulmasıyla oluşturulmuştur. Kuzey nefinde genellikle kayaya oyulmuş mezarların etrafı düzgün olmayan taşlarla sınırlandırılmıştır. Güneybatı mekânında ise J V,a5 - b5 plânkaresinde bulunan m1'de gömü ana kayaya üzerine yapılmış, etrafı taşlarla çevrenelerek mezar mekânı oluşturulmuştur. Kuzeybatı mekânında bulunan m4 ve m5 diğer mezarlardan ayrılmaktadır. Çok düzgün olarak dikdörtgen biçiminde oyulmuş kaya mezarlarının doğu ve batıları aynı şekilde düzgün blok taşlarla sınırlanmaktadır. Kayaya oyulmuş mezarların üzeri genelde blok taşlarla kapatılmıştır. Kayaya oyulmuş mezarların dışında kuzeybatı mekânında iki, güneybatı mekânında bir olmak üzere, herhangi bir mekân oluşturmadan doğrudan top-rağa oyulmuş gömüler mevcuttur. Bu örneklerden biri olan KB m1 No.lu iskeletin kafasının seramik bir kap içine yatırıldığı tespit edilmiştir.

32 mezardan 9'unda iskeletler dağınık, 23'ünde ise *in situ* bulunmuştur (kuzey nef, 9 *in situ*, 4 dağınık; orta nef, 3 *in situ*; kuzeybatı mekân, 4 *in situ*, 3 dağınık; güneybatı mekânında 7 *in situ*, 2 dağınık).

İskeletler doğu-batı doğrultusunda başları batıda olacak şekilde yerleştirilmiştir. Elleri göğüs üzerinde veya kalça hizasında, önde kavuşturulmuş durumda olsa gerektir. Tek mezar mekânında birden çok gömünün yapıldığı örnekler (Resim: 9) mevcut olduğu için (güneybatı mekânı ve orta nefte üst üste gömü tespit edilmemiştir). İskeletlerin kesin sayısı tespit edilememektedir. Tespit edilebilen 10'u çocuk, 23'ü ise erişkin bireydir.

Buluntular

2001 yılı çalışmalarında ele geçirilen çok sayıda insan iskeletinin yanı sıra, önceki yıllarda olduğu gibi cam boncuklar, seramik kandil ve kaplar, madenî ve cam bilezikler, madenî haçlar (Resim: 10), 1 madenî madalyon, kemikten ağırşaklar, çoğunun üzeri yazıtlı taş malzeme gün ışığına çıkarılmıştır. Toplam 20 adet envanterlik, 26 adet etütlik malzeme Niğde Müzesi'ne teslim edilmiştir.

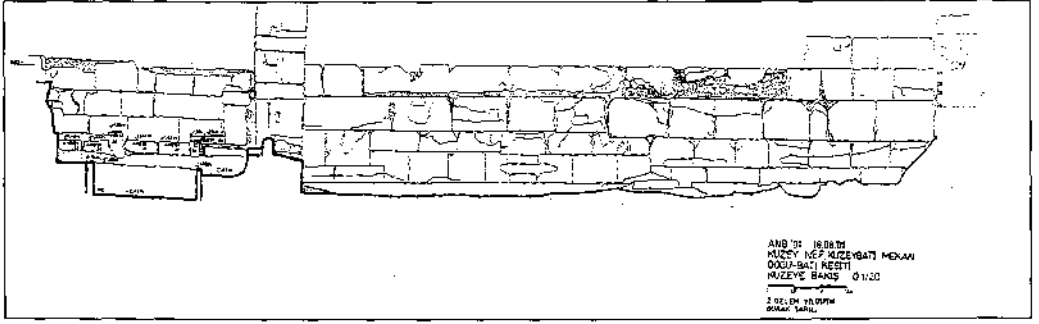
Belgeleme

2001 yılı çalışmalarında kazılan alanlarda, farklı kotlardan plân çizimleri ve kesitleri belgeleme niteliğinde olarak 15 pafta çizim yapılmıştır. Çalışmaların tüm evrelerinde ve buluntular için 15 rulo dia-pozitif, 14 adet renkli negatif film çekilmiştir.

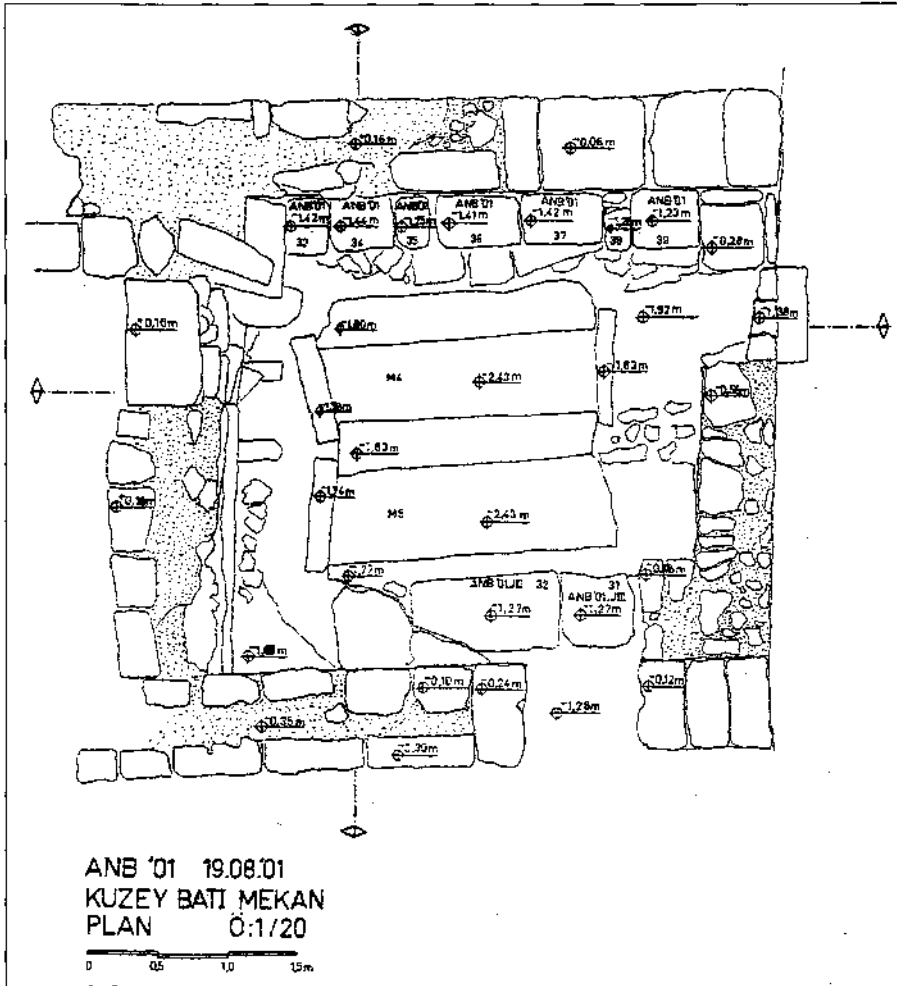
Çevre Düzenlemesi

Yukarıda belirtilen projeye ve kurul kararına uygun olarak, kilisenin üzerinin kalıcı koruyucu çatı ile kaplanması, duvar resimlerinin üzerine düşen güneş ışıklarının olumsuz etkilerini gidermek için çelik güneşliklerin yapımı tamamlanmış, kilisenin koruma alanını tamamıyla içine alacak şekilde taştan bir çevre duvarı örülmüş; duvarın üzeri çelik parmaklıklarla çevrelenmiştir (Resim: 11). Böylece, kilisenin koruma alanı içine izinsiz girilmesi tamamen önlenmiştir. Ayrıca, 2001 yılında gerçekleştirilen en önemli işlerden biri olan kazı evi/depo, kilisenin kuzeybatısındaki en uzak bölgeye inşa edilmiştir (Resim: 12). Projesi kurul onayından geçen kazı evi/depo binası Konstantin ve Helena Kilisesi'nde bundan sonraki yıllarda gerçekleştirilecek çalışmalarda hem ekibe barınma imkânı tanıyacak, hem kazılar sırasında çıkarılacak malzemenin korunmasını/sergilenmesini sağlayacak, hem de Niğde çevresinde bundan sonra yapılacak araştırmalarda araştırmacılara barınma olanağı sağlayacaktır.

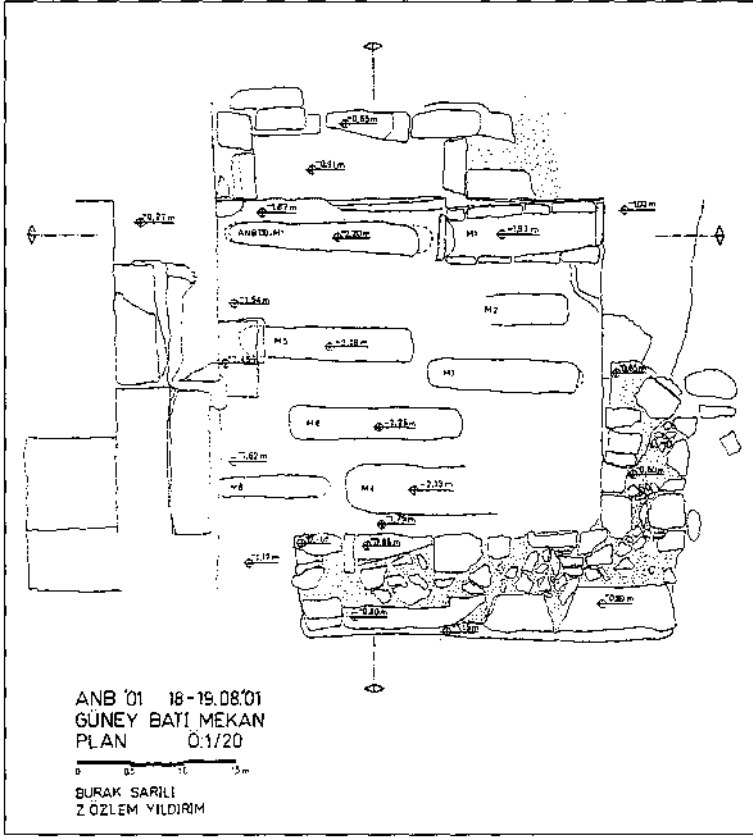
5 Kazılar sırasında çıkarılan iskeletler, kazı sonrasında bir tutanakla Niğde Müzesi'ne teslim edilmiş, sonra yapılan başvuru ve Kültür Bakanlığı'nın 24.10.2001 tarih ve 011440 sayılı izin yazısıyla, Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü laboratuvarında Dr. Gülferm Uysal'ın incelemesi için Ankara'ya getirilmiştir; laboratuvar incelemeleri halen devam etmektedir. Ayrıca, kilisenin 15 ayrı yerinden alınan harç örneğinin, X-RD yarı nicel minerolojik analizleri Hacettepe Üniversitesi Jeoloji Bölümü'nde yapılmaktadır.

Çizim 1: Kuzey nefi, kuzeybatı mekânı doğu-batı kesiti, kuzeybatı bakış.

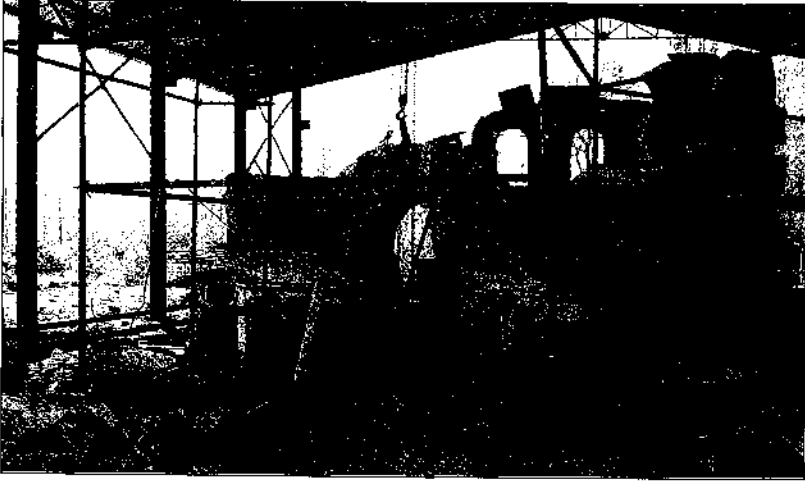
Çizim 2: Kuzeybatı mekânı, plân

Çizim 3: Güneybatı mekânı, plân

Resim 1: Doğudan genel görünüm

Resim 2: Apsis, sağlamlaştırma alışmaları

Resim 3: Kuzey nefi, batıya bakış

Resim 4: Orta nef, doğuya bakış

Resim 5: Kuzeybatı mekânı

Resim 6: Güneybatı mekânı

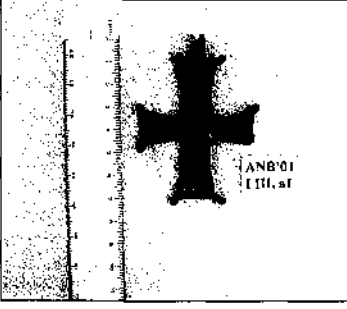
Resim 7: Doğu cephesi, mezarlar

Resim 8: Protesis

Resim 9: Kuzeybatı mekânı, mezar 6

Resim 10: Madenî haç

Resim 11: Çevre
duvarı ve
bekçi ku-
lûbesi

Resim 12: Kazi evi/depo

HİERAPOLİS ANTİK KENTİ 2001 YILI KAZI VE ONARIM ÇALIŞMALARI

*Francesco D'ANDRIA**

Phrygia Hierapolis'inde İtalyan Arkeoloji Heyeti tarafından sürdürülen kazı ve onarım çalışmaları, başkanlığım altında, 30 Temmuz–24 Eylül 2001 tarihlerinde, CIR-DA (Torino Politeknik Üniversitesi Uluslararası Arkeoloji Araştırma ve Belgeleme Merkezi) bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Çalışmalara çeşitli İtalyan üniversitelerinden 52 teknik eleman ve araştırmacı ile, 70 Türk işçi ve teknik eleman katılmıştır. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü Ankara'dan Bayan Solmaz Gülşen temsil etmiştir. Kendisine, Denizli Müzesi araştırmacılarına ve Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürü Dr. Alpay Pasinli'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmalara: Heyet Başkanı olarak Lecce Üniversitesi'nden Ord. Prof. Dr. Francesco D'Andria (Arkeolog); Genova Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gianluigi Ciotta (Mimar); Venedik Üniversitesi'nden Annapaola Zaccaria Ruggiu, Prof. Dr. Guido Biscontin (Kimyacı) Lecce Üniversitesi'nden Doç. Dr. Grazia Semeraro (Arkeolog); Doç. Dr. Paul Arthur (Arkeolog); CNR Araştırmacısı Donato Attanasio (Kimyager); Torino Politeknik'ten Araştırmacı Donatella Ronchetta (Arkeolog) arkeolog olarak Lecce Üniversitesi'nden; Maria Piera Caggia, Amilcare D'Andria, Francesca Silvestrelli, Corrado Notario, Rıza Haluk Soner, Paola Tagliente, Messina Üniversitesi'nden Lorenzo Campagna; Venedik Üniversitesi'nden Raffaella Bortolin, Davide Brombo; Başkent Üniversitesi'nden Çiğdem Gençler; Trakya Üniversitesi'nden Güven Gümgüm, Hande Aytekin, Nilay Tayyar; jeofizik alanında Bari Üniversitesi'nden Evaristo Ricchetti, Lecce Üniversitesi'nden Sergio Negri, Giovanni Leucci ve Serafino Corriero; epigrafist olarak Napoli Üniversitesi'nden Elena Miranda, Francesco Guizzi; mimar olarak Torino Politeknik'den Valentina Bonora, Cristina Bonfanti, Francesco Bosso, Daniela Guerri, Fabrizio Goggi, Paolo Mighetto; Lecce Üniversitesi arkeolojide uzmanlık okulu öğrencisi Olga Frate, ve Lecce Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğrencisi Elenia Spagna, Alessandro Rizzo, Marco Leo Imperiale, Christian Napolitano; Venedik Üniversitesi'nden arkeoloji öğrencileri Federico Boscolo Marchi, Anniuska Miotto, Alessandra Canazza; mimarlık öğrencileri Torino Politeknik'ten Michelle Bainotti, Alessia Cerruti, Veronica Masselli, Lorenzo Monticone, Stefania Tallone; Genova Üniversitesi'nden Simone Galotti, Massimiliano Travia; restoratör olarak Axel Nielsen ve restorasyon öğrencileri Raffaela Iorio ve Katia Zanetti katılmışlardır.

Ekibin ilk amaçlarından biri, kentin doğru haritasının hazırlanmasıdır. Torino Politeknik Üniversitesi'nden Prof. Silvio Astori yönetiminde, metrik çizim çalışmalarını yapan ekip tarafından, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce sağlanan 1:500 ölçekli

* Prof. Dr. Francesco D'ANDRIA, Università Degli Studi Scuola Di Specializzazione, In Archeologia Classica e Medioevale Via D. Birago 64 73100 Lecce/ITALYA.

raster haritasındaki bir seri yükselti, arazi üzerinde tespit edilmiştir. Böylece, Hierapolis kentinin sayısal haritası elde edilmiştir. Bu harita GIS sistemi içine yerleştirilen düzlem-ölçüm ve yükselti-ölçüm bilgilerini de kapsamaktadır.

Kazı çalışmaları, kent gezi parkuru oluşturmak amacıyla, Frontinus Kapısı'nı tiyatroya bağlayan antik yolların gün ışığına çıkarılması yönünde devam etmiştir. Traverten tabakalarını kaldırma güçlüğüne rağmen, Frontinus Caddesi'nde yer alan Triton Çeşmesi'nden ilerleyerek 5 ve F noktaları arasındaki 30 m. civarında bir bölüm temizlenmiştir (Resim: 1).

Roma Dönemi yapılarının cepheleri gün ışığına çıkarılmıştır; Katedral'in bulunduğu adanın giriş kapısı, iki yanında kabartma taşlarla süslü, üzerinde Apollon Arkhegetes ve imparatora (Αυτοκράτορ Κωνσταντίνος) ithaf yazıtı taşıyan iki sunak ile çevrelenmiştir (Resim: 2). Diğer yazıtlar arasında, mermer bir kalde üzerinde Faustina'ya adanmış olduğunu belirten yazıt dikkat çeker, simetriğinde daha önceki yıllarda, Antoninos imparator olmadan önce Asya prokonsülü iken adanmış bir yazıt bulunmuştu. Tulia Ritti başkanlığında, Napoli Federico II Üniversitesi'nden gelen ekip sistematik fişleme çalışmalarına ve önemli epigrafik belgelerin üzerinde çalışmaya devam etmektedir.

Bizans duvarları içinde, mermerden yapılmış, üzerindeki yazıtın da belirttiği gibi bir Sokrates büstü ele geçirilmiştir (Resim: 3).

Triton Çeşmesi'nin, 70 m. uzunluğundaki zaman içinde kalkerle kaplanmış olan büyük havuzunun boşaltma çalışmaları, güçlüklerle rağmen, tamamlandı.

Mermerden yapılmış süsleme blokları arasında, *Amazonamakhia* sahneleri olanlar dikkat çekmektedir. İkinci katinkiler içinde, Apollon ve Daphne figürleri ile beze- li olanlar, bu büyük binanın adandığı tanrılara işaret ediyor olmalıdır. Blokların, kalker kaplı yüzeylerinin mekanik temizliği ve yerlerini bulma çalışmaları devam etmektedir. Lecce Üniversitesi'nde, tüm bloklar, raster formatında değerlendirilerek GIS sisteminde mikro ölçekte sayısallaştırıldı. Çeşme binasının kazıları tamamlandı, şimdi artık, onarım projesi, mermer cephesinin kısmi *anastylosisi* ve havuzun mermer korkuluklarının yerleştirilmesi çalışmaları yapılacaktır. Onarım projesi yapılırken, yıkılmış durum- da olan traverten duvar uygun bir şekilde korunacaktır ve Gediz ile Menderes fayları- nın kesişme noktasında bulunan kentin geçirdiği depremlerin bu önemli şahidi Hiera- polis Arkeosismolojik Parkı parkuru içine alınacaktır.

Büyük Yapı

Triton Çeşmesi'nin ilerisinde, Frontinus Caddesi'nin sağında, muhtemelen ka- musal işlevi olan traverten büyük bir yapının kazı çalışmalarına başlandı. Araştırmanın başında öncelikle klâsik yapının üstünde yer alan yapılar incelendi.

18. yüzyılda De Laborde'un çizimlerinde görüldüğü gibi, kentin kalıntıları üzeri- ne kurulan geçici yerleşimleri hatırlatan, taş örgü duvarla inşa edilmiş olan yuvarlak plânlı yapılar dikkat çekicidir. Tandır tanımlanabilir; dolgu içinde muhtemelen Osmanlı Dönemine tarihlenen şerit bezemeli büyük bir su kabı bulundu. Lecce Üniversitesi'nde gerçekleştirilen partiküllerin akselerasyonu yöntemi ile yapılan karbon analizi, tarihle- me için kullanılacaktır, ayrıca Hierapolis'te bulunan diğer organik malzemeler için de bir program yapılması mümkün olacaktır.

İ.S. 9. ve 10. yüzyıllarda büyük binanın olduğu yere bir Bizans mahallesi kuru- lur; içinde evler ve eski traverten bloklarla inşa edilmiş ilginç bir çeşme yer almaktadır. Lecce Üniversitesi'nden Prof. Paul Arthur başkanlığında gerçekleştirilen inceleme so- nucunda Hierapolis'te daha önce bilinmeyen, bir depremin (İ.S. 10. yüzyıl?) tahribatı saptanmıştır. Sismik hareket 2 m. yüksekliğinde duvarın ve demir ile keramik malze- menin korunmasına olanak vermiştir. Kentin diğer yerlerinde olduğu gibi burada da, sır- lı keramiklerin varlığı Hierapolis için ekonomik ve sosyal hayatın yeniden canlandığı İ.S. 9. ve 10. yüzyıllara işaret etmektedir.

Bu büyük traverten yapı iki *insula* üzerinde yer almaktadır, dış cephesi dışa taşkın silme ve bir kule ile süslüdür ve mermer sütunlardan oluşan geniş bir portiko ile Frontinus Caddesi'ne açılmaktadır (Resim: 4). Yapı, kapalı ve kompakt görünümüyle Hierapolis castellum aquae'ını hatırlatmaktadır. Gianluigi Ciotta'nın teorisine göre, bu yeni traverten yapı kentin gıda deposu işlevini gören bir *horread*ır.

İon Sütun Başlıklı Ev

Venedik Üniversitesi'nden gelen ekip Prof. Annapaola Zaccaria başkanlığında, kazı ve onarım çalışmalarına devam etmiştir. Adanın kuzeydoğu bölümünde yer alan büyük oda (A 1207), 80 cm. yüksekliğinde değerli mermerleri, özellikle oniksi taklit eden panolarla süslüdür, çerçeveler içinde yunus balıkları, sütunlar yer almaktadır (Resim: 5). Oniksin damarları arasında, erotik sahneler içindeki insan figürleri tanımlanabilmektedir. Freskolar geçici bir çatı ile korunmaya alınmıştır ve sağlamlaştırma çalışmalarına başlanmıştır. Venedik Üniversitesi Kimya Bölümü'nden Prof. Guido Biscontin tarafından onarım çalışmalarında kullanılacak olan harç analizleri yapılmaktadır. İ.S. 5. yüzyıla tarihlenen gösterişli süslemeler, odanın özel bir kabul salonu kullanımı olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Olgun İmparatorluk Dönemine tarihlenen Dionysos, Silen ve Satyr heykeli ele geçirildi (Resim: 6).

A 195 No.lu odanın tabanı, ince zevkli *opus sectile* ile döşelidir; başka bir oda, İ.S. 5. yüzyıla tarihlenen mozaik süslemelere sahiptir, ancak merkezde yer alan liyada sahnesi ile süslü bu mozaik oldukça tahrip olmuştur. Korunagelmiş olan yazıtta, Aiaks ve Phoiniks isimleri okunabilmektedir ve böylece sahnenin Akhilleus'u ziyarete gelen elçiler sahnesi olduğu anlaşılmaktadır.

Kuzey Nekropolü

Denizli Müzesi ve Haşım Yıldız işbirliğiyle, Torino Politeknik Üniversitesi'nden Dr. Donatella Ronchetta yönetiminde, iki mezar binasının (168 ve 163) araştırılmasına devam edilmiştir, onarım ve yazıtların okunması çalışmaları sona ermiştir. Yüksek podiyumlu 163 No.lu mezar, yazıtından anlaşıldığı gibi Yahudi bir aileye aittir. Mezar odası tanımlanmıştır: *Hypogeum*ludur, dokunulmamıştır ve ayrıca bazı mezar hediyeleri ele geçirilmiştir. Gelecek kazı döneminde antropolojik kalıntılar üzerinde inceleme yapılacaktır.

Tiyatro

Cenova Üniversitesi'nden Mimar Gianluigi Ciotta yönetiminde bir ekip, yapının genel onarım projesini hazırlayabilmek için *scaenae frons* çizimlerini tamamladı, *cavea*nın onarımından sonra sırası ile *proscenium* ve skene binası onarımına başlanacaktır.

Ulusal Araştırma Merkezi'nden Dr. Donato Attanasio tarafından yönetilen arkeometrik analizler, mermerler ve ocakları üzerine yoğunlaşmıştır.

Apollon Tapınağı

Küçük Asya ve Hierapolis'in dinî tarihinin en önemli anıtlarından biri olan bu yapı üzerindeki araştırmalara yeniden başlanmıştır (Resim: 7). Yapının üzerinde yer aldığı *hypogeum*lu oyuk, ilk çağlarda yaşayanlar tarafından cehennemin girişlerinden biri, *plutonium* olarak kabul ediliyordu.

60'lı yıllarda İtalyan heyeti tarafından çalışmalar yapılmış ancak araştırmalar ilerletilmemişti, önemli sorular (alanın sınırları, diğer yapıların işlevleri, tarihlmesi) cevaplandırılmamıştı.

2001 yılındaki çalışmaların amacı, bölgeyi tanımak ve gezi parkuru içine alabilmektir. Temizlik yapılarak, bitki örtüsünün kaldırılması ile yapının sistematik ve analitik çizimlerine başlanmıştır (Resim: 8).

Bari ve Lecce Üniversitesi'nden jeofizikçiler, kutsal alanda ve otobüslerin park alanında jepelektrik ve radar ölçümleri yaptılar (Resim: 9-10). İlk sonuçlar, büyük ölçekli, mermer İon sütun başlıklı ve sütunlu bir yapıya işaret etmektedir. Bu ilk izlenimler, Hierapolis sikkeleri üzerinde görülen *peripteros* bir tapınağın varlığı ve yeri ile ilgili sorulara cevap verebilecek gibidir.

Golvin'in çizimlerinde de iki tane kült yapısı yan yana yer almaktadır. Şimdi, gerçekten de asıl Apollon Tapınağı'nın, park yeri altında kaldığını ve şu andaki yapının, *Plutoniumun* yanında, kehanetlerle ilgili bir işlevi olduğuna inanıyorum. Alfabetik, kehanetlerle ilgili yazıtlar da bu yapıda bulunmuştu ve yapı yanlışlıkla Apollon Tapınağı olarak adlandırılmıştır.

Bu yeni bilgiler, Hierapolis dini hayatının merkezi olan şimdiki park yerinde, buraya eski işlevini kazandırabilmek amacıyla, acil olarak yeni çalışmalar yapılması gereğini doğurmuştur. Bildirimim sonunda, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nden otobüs park alanının kaldırılarak, alanın, arkeolojik araştırmalara açılması için gereğini rica ediyorum.

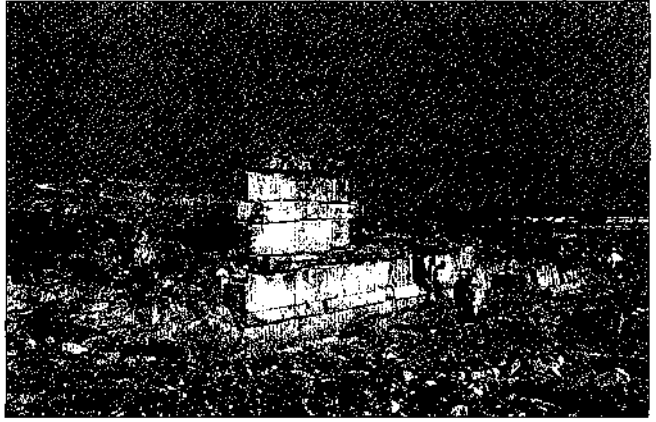
Son olarak, İtalyan Arkeoloji Heyeti'nin Türkiye'deki araştırmaları ile ilgili bir web sitesi açıldığını haber vermek istiyorum: www.misart.it

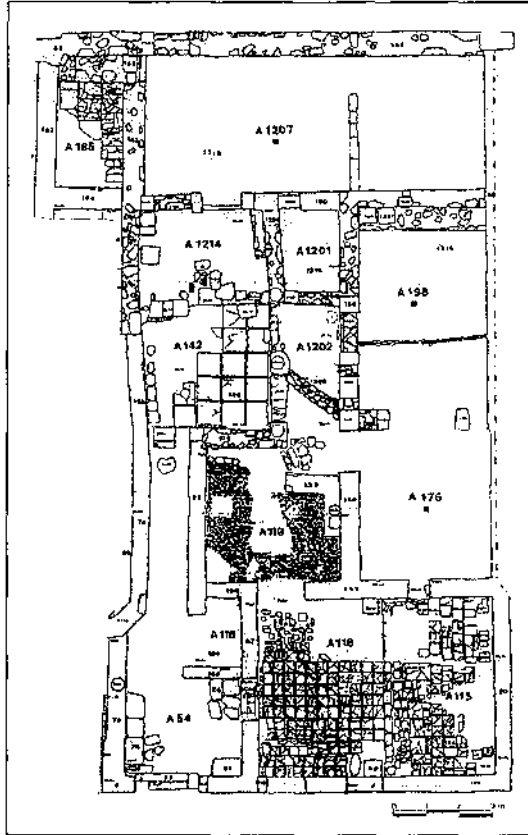
Resim 1: Stenopos. 5. panoramik görünüş

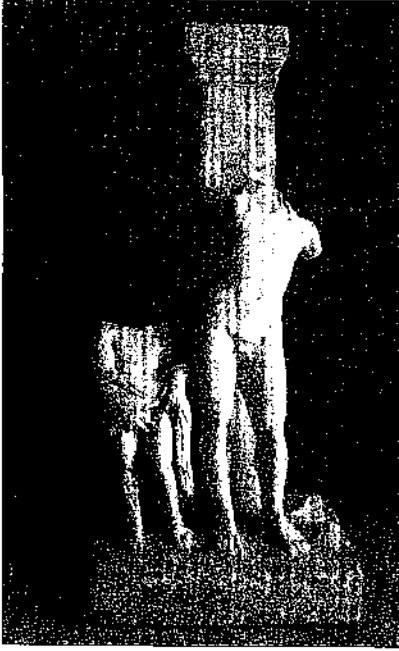
Resim 2: Stenopos 5. Katedral'in yer aldığı adanın iki yanında altar yer alan giriş kapısı

Resim 3: Mermer Sokrates büstü Resim 4: Büyük yapı. Çıkıntılı kornişleriyle dış süsleme

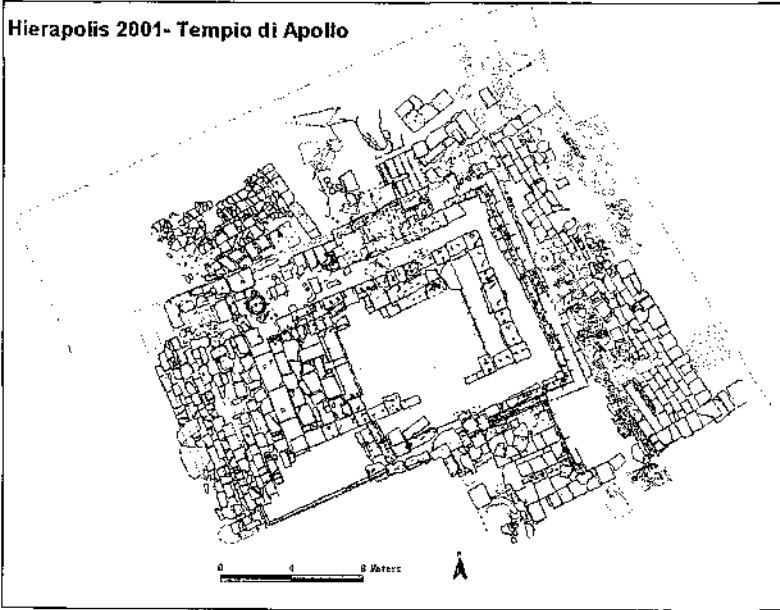
Resim 5: İon sütun başlıklı ev. Üst kısımda duvarları freskli olan A1207 No.lu mekân (Çizim: D. Brombo)

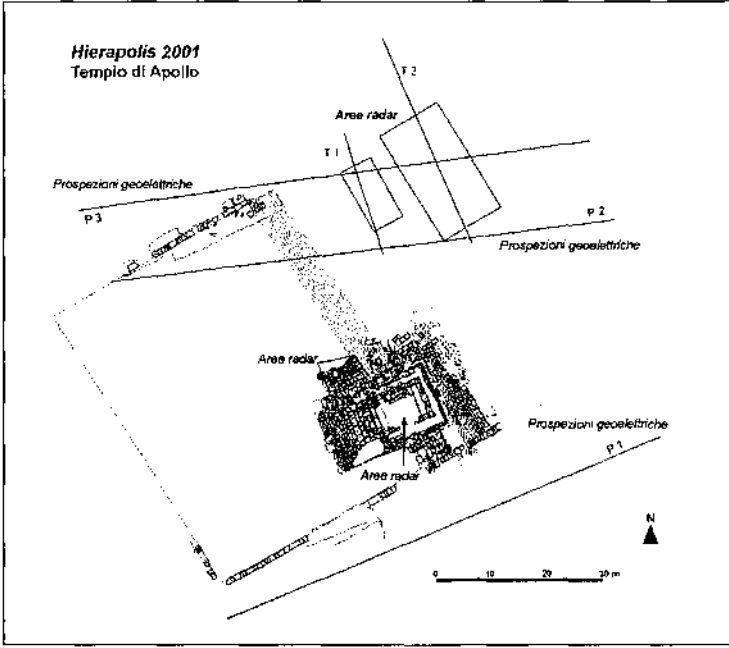
Resim 6: İon sütun başlıklı ev. Mermer Dionysos, Silen Mingenş ve Satyr heykeli (Roma İmparatorluk Dönemi)

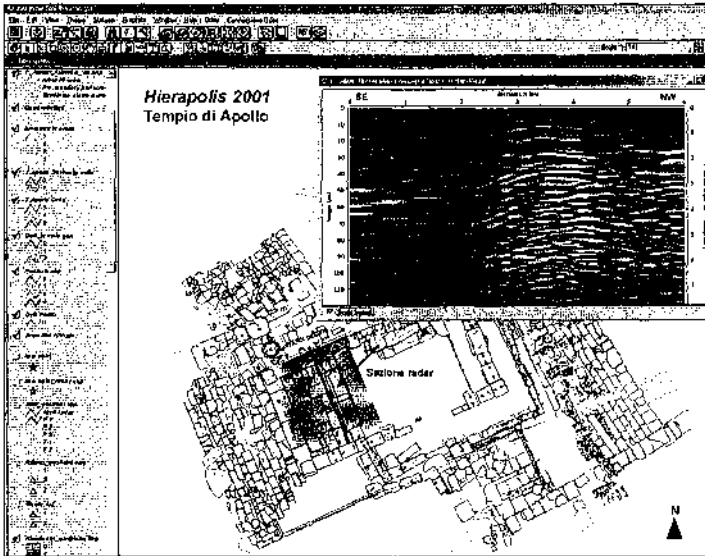
Resim 7: Apollon tapınağının genel görünüşü

Resim 8: Apollon Tapınağı. Kazı plânının vektörel biçimde elde edilmiş hali (Lecce Üniversitesi Arkeoloji Araştırmaları Bilgisayar Laboratuvarı, Ulusal Araştırma Merkezi (CNR) arşivi)

Resim 9: Jeoelektrik ve radar aramalarının yapıldığı alanların gösterildiği Apollon tapınak alanı (Lecce Üniversitesi Arkeoloji Araştırmaları Bilgisayar Laboratuvarı, Ulusal Araştırma Merkezi (CNR) arşivi)

Resim 10: Radar kesit ve görüntüsü ile Apollon tapınağı (Lecce Üniversitesi Arkeoloji Araştırmaları Bilgisayar Laboratuvarı, Ulusal Araştırma Merkezi (CNR) arşivi)

KÖRTİK TEPE 2001 KAZISI

Vecihi ÖZKAYA*
Oya SAN

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde son zamanlarda gerçekleştirilen arkeolojik çalışmalar kapsamında, Anadolu'nun Neolitik Dönemine getirdiği yaklaşımlarla gündeme gelen Körtik Tepe, Diyarbakır İli, Bismil İlçesi'ne bağlı Aşağı Sazlık mezrasında yer alır (Harita: 1). İlisu Barajı taşkın alanı içinde kalacak olan höyükte iki dönem boyunca gerçekleştirilen kazılar¹ ve bu etkinliklerden elde edilen veriler, bölge genelinde yapılan diğer çalışmalarla birlikte Anadolu arkeolojisinde bilinmezlere yeni yaklaşımlar getirmiştir.

Yoğun bulgular içermesi nedeniyle sınırlı bir alanda gerçekleştirilen kazılar, yerleşimin özgün mimari karakteri konusunda bilgi vermekten uzaktır. Yüzeyde mimari dokunun olası özelliklerini yansıtacak veriler olmamakla beraber, yaklaşık 0.30-0.40m. derinlikteki tarım toprağı içinde daha çok taş vazo ve âletlere ait parçalar ile geç dönemleri ilgilendiren buluntular yoğunluktadır. Söz konusu farklı dönemlere ait bulguların bir arada karışık bulunmaları, yerleşimin erken katmanlarının karıştırıldığına işaret olmakla beraber, genelde toprak derinliğindeki erken kültürel dokunun da ilk belirtileri durumundadır. Nitekim üç ayrı birimde (A1/J24-4, A2/K23.1, A3/K23-4) gerçekleştirilen kazılarda, bazı ayrı durumlarda söz konusu olsa da, yaklaşık 0.40 m. derinlikten sonra belirginleşen kültürel doku, Akeramik Neolitik karakter yansıtmaktadır. Yerleşimin bu özelliği Hallan Çemi ile benzerlikler gösterir². Her ne kadar anılan üç alanda geç dönem izleri saptanamazsa da, 2001 mevsiminde kazılan A4/K22-3, A5/K22-4, A6/K21-3, A7/L23-2 ve A8/K23-3 birimlerinde geç dönem yerleşiminin izleri ve tahribatı açık bir şekilde algılanabilmektedir. Yer yer Neolitik katmanlara kadar inmiş ve özgün dokuyu bozmuş geç döneme ait izler, daha çok gömüt şeklinde ortaya çıkmaktadır. Gömü he-di-yelerinden, dolayısıyla tarihleyici bulgulardan yoksun iskeletlerin büyük çoğunluğu, kafalar batı, ayaklar doğu yönünde olmak üzere doğu-batı doğrultusunda yer alır (Resim: 1). Toprak gömütlerdeki iskeletlerin üzeri işlenmemiş taş bloklarla kaplıdır³.

* Doç. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Oya SAN, Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Diyarbakır/TÜRKİYE.

1 Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle doğrultusunda, Diyarbakır Müzesi başkanlığında, "İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi" kapsamında ODTÜ-TAÇDAM koordinatörlüğü ve parasal katkılarıyla gerçekleştirilen kazılara katkılarından dolayı, Bakanlık ve TAÇDAM yetkilileri, Diyarbakır Müzesi Müdürlüğü, Bakanlık temsilcisi A. Ekmekçiöğlu, Gazi İlköğretim Yatılı Bölge Okulu Md. Yrd. R. Çöpöğlu ve bölüm öğrencilerine içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca Ağrı Köyü Muhtarı F. Al ve Aşağı Sazlık sakinlerine de teşekkürü borç bilirim.

2 Rosenberg 1993, 118.

3 Benzeri dokuya sahip gömütler Zeytinibahçe kazılarında da saptanmış ve Bizans Dönemine verilmiştir; Bkz. M. Frangipane-E. Bucak, "Excavation and Research at Zeytinli Bahçe Höyük 1999", *İlisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1999 Yılı Çalışmaları*, N. Tuna-J. Öztürk-J. Velibeyoğlu (Der.), 2001, 102. Körtik Tepe gömütleri için aynı tarihlendirme yapmak, veri eksikliğinden dolayı, olası değildir. Ancak, toprak gömütlerin üstünü kapatan taş bloklarda baş gösteren doku benzerliği dikkat çekicidir.

Ortaya çıkarılan iskelet ve olasılıkla gömü hediyesi durumundaki nesneler, daha önce edinilen bilgilerin bütünlüğe ulaşması konusunda önemli verilerdir. Sınırlı sayıda ki iskeletler kendi aralarında yön birliği göstermedikleri gibi, gömü şekli konusunda da özgün bir tarz sergilememektedir (Resim: 2-4). Bu benzerlikler, iskeletlerin yüzeye yakınlıkları nedeniyle tahrip edilmelerinden ya da bazı örneklerde saptandığı üzere, eksik bırakılmış veya kötü korunmuş olmalarından kaynaklanmaktadır (Resim: 3). Farklı gömü geleneklerinin varlığına da yorumlanabilecek bu duruma rağmen, çalışılan alanlarda iskeletlerin genelde sıkıştırılmış toprak taban altında yer almaları, olası *intramural* gömü geleneğinin varlığında yol göstericidir ki, bu da yerleşik düzenin sağlandığı ve bazı eğilimlerin kurallandığını düşündürmektedir. Kanıtlar çok belirgin olmasa da, bölgede bu uygulamaya Demirköy'de tanık olunur⁴. İskeletlerin eksik korunmuş olmalarında baş gösteren benzerlikler, gömü hediyelerinin varlığında ayrılır ki, bu da, birçok alanda gözlemlendiği gibi, yerel farklılıklara yorumlanabilir.

İskeletlerin korunma durumlarından dolayı gömü tarzı konusunda tam bir saptama yapılamazsa da, Birim A3'te ortaya çıkarılan bir iskelet (M1) hocker tarzıdır (Resim: 2). Beraberinde bulunmuş taş kap parçaları ve taş boncuklardan algılanan Neolitik Döneme aitliği, en azından çağdaşlarında olduğu gibi, Körtik Tepe'deki bu gömü tarzının varlığını ortaya koymaktadır. Bazı iskeletlerin yanında yangın çukurları ve bunlarla bağlantılı hayvan kemiklerinin varlığı, olası ölü gömme törenlerinin varlığında yol göstericidir. Benzeri olgulara bölgede Neolitik Dönem yerleşmelerinde de tanık olunmaktadır⁵.

Yerleşimin mimarî dokusu tam anlamıyla çözümlenebilmiş değildir. Bunun asal nedenlerinden birisi, yukarıda da anıldığı üzere, Neolitik katmanların yüzeye çok yakın olması, erozyon ve geç dönem tahribatıdır. Bununla beraber, estetik kaygılarla şekillendirilmiş zengin gömü hediyeleri içeren bir yerleşimin mimarî anlamda yapılanmadan haberdar olmaması beklenemez.

Gömütlerin bulundukları seviyeler dikkate alındığında, çok belirgin olmasa da, Neolitik Dönemin aynı kültürel dokuya sahip farklı katmanları bazı alanlarda algılanabilmektedir. Farklı derinliklerde Akeramik Neolitik bulgular veren Birim A3'ün 0.92/-0.99 m.deki dokusu, üst seviyelerle karşılaştırıldığında, bulgular açısından koşutluklar yansıtır. Bu olgu Akeramik Neolitik evrenin farklı katmanlarda devam ettirildiğinde yol göstericidir. Alt seviyeler daha nitelikli ve bulguları bakımından daha zengin bir karakter yansıtır; üst düzeylerde ise bu durum daha cılız bir görünüm sergiler.

Gömü hediyeleri, bazı örnekler hariç, genelde ortak özellikler yansıtır. Bunlar arasında, işleniş teknikleri, farklı türleri ve sayısal çoklukları açısından ilk grubu genelde benzer işçiliğe sahip boncuklar oluşturmaktadır (Resim: 5). İskeletlerle bağlantılı olarak bulunmalarından dolayı, gömü hediyesi niteliğindeki söz konusu boncukların bu işlevi, özellikle Birim A7'deki bir gömütte buluntu durumlarıyla kanıtlanabilmektedir (Resim: 2). Genelde gömütün toprak dolgusu içinde dağınık olarak ele geçirilmekle beraber (Resim: 3-4), anılan Birim A7 gömütünde kırık durumdaki bir taş kabın içinde çok sayıda *in situ* korunmaları (Resim: 2), bu işlevlerini açık bir şekilde göstermektedir. Çoğunluğu bordo olmak üzere, az sayıda da olsa beyaz, sarı ve siyah renkli taşlardan üretilen boncukların, silindirik biçimleri ve işlendikleri malzeme açısından yakın benzerlerine Hallan Çemi'de tanık olunur⁶.

Doğrudan iskeletlerle bağlantılı olarak bulunan diğer bir buluntu grubunu da su-nu taşları (?) oluşturur (Resim: 6). *In situ* korunmuş olmaları nedeniyle gömü hediyesi oldukları anlaşılan nesneler, büyük boyutları ve biçimsel özellikleriyle özgün özellikler yansıtırlar. Üzerlerinde kullanımdan kaynaklanan izlerin saptanamaması nedeniyle

4 Rosenberg-Peasnell 1998, 199.

5 B.Hayden, "A New Overview of Domestication", *First Hunters First Farmers*. T.D.Price, A.B. Gebauer (eds.), 1995, 296; Rosenberg vd. 1998, 29-30; Özdoğan vd. 1993, 37 vd.

6 Rosenberg 1993, Fig.13.

üretim amaçları belirlenemeyen bu nesneler, iskeletlerin başucunda yer almalarıyla, buluntu durumları açısından, benzerdir. Biçimsel ayrıntılarda bazı farklılıklar yansıtırlar da, özde benzer olan bu bulgular işlendikleri malzeme açısından çeşitlilik gösterir. Bazıları sarımsı renkte taşlara işlenmişken, çoğunluğu, taş kaplarda olduğu gibi, chloritten üretilmiştir. Bu tür, özenle işlenmiş diğer buluntu gruplarıyla malzemeleri açısından benzerlikler yansıtır ki, bu da en azından önemli nesneler olduklarını kanıtlar.

Buluntuların yoğunluğu sürtme taş aletler yönündedir. Farklı biçimsel özellikleriyle çeşitli işlevlere yönelik söz konusu aletler; baltalar, merkezlerinde girinti içeren ve olasılıkla gündelik gereksinimlere yönelik kullanılmış taş aletler, asa başları, ezgi ve bileme taşlarıyla havanellerinden oluşur. Bunların yanı sıra, gelişkin üretim teknikleriyle ayrı öneme sahip taş kaplar, dinsel ve ritüel işlevli bazı nesneler de önemli bulgular arasında yer alırlar. Bunlar gerek işleniş teknikleri gerekse içerdikleri bezeme örgeleri ve figürleriyle ayırdedici özelliklere sahiptir.

Bir kısmı parçalar halinde korunmuş olsa da, çoğunluğu bütün hakkında bilgi verecek özelliklere sahip taş kaplar, sürtme taş yöntemiyle üretilmiş eserler arasında özgün biçim ve bezemeleriyle ayrı bir öneme sahiptir. Özellikle bütün halinde korunmuş olanlar, birçok açıdan konu hakkında tamamlayıcı bilgiler sunarlar. Üretim teknikleri açısından fazla farklılıklar göstermeyen taş kaplar, biçimsel ayrıntılarda ve bezeme düzenlerinde çeşitlilikler yansıtır. Bazı ayrı örnekler olsa da⁷, Hallan Çemi ve Demirköy ürünlerinde⁸ olduğu gibi, chlorit taşından üretilen kaplar nitelikli işçilikleri ve özenle işlenmiş bezekleriyle dikkati çeker. Ortak biçimsel özellikleri basit ağız kenarlarında ve düz tabanlarında yoğunlaşır. Gövde yapıları bakımından; basık küresel gövdeliler, çan biçimli, ve tabana doğru daralarak küçülen dik gövdeliler olarak genel bir sınıflama yapmak olasıdır. Üretim teknikleri ve biçimsel özellikleriyle anılan taş kaplar, Kortik Teppe kadar yoğun bulgu içermeseler de, Çayönü⁹, Hallan Çemi¹⁰ ve Demirköy¹¹ gibi bölgenin Akeramik Neolitik Dönem yerleşim merkezlerinin ürünleriyle benzerlikler göstermektedir.

Sayıları yüzü aşkın taş kaplar içinde, basit ağız kenarlı düz dipli kâseler, ağız kenarlarında yer alan askı delikleri ve parlatılmış yalın yüzeyleri ile çoğunluğu oluşturur (Çizim: 1a). Ağız kenarlarından tabana doğru dış bükey daralma içeren gövde biçimi, söz konusu kaplara yarı küresel bir görünüm kazandırır. İşleniş tekniği, biçimsel özellikleriyle Hallan Çemi ürünleri arasında yakın benzerleri¹² bulunan bu kapların türevleri durumundaki örnekler ise, daha dik işlenmiş gövde duvarlarıyla farklılıklar içerir (Çizim: 1b). Sayıca az da olsa, benzer nitelikte ağız kenarlarında yer alan karşılıklı olarak işlenmiş askı delikleri ile olasılıkla aynı amaç doğrultusunda kullanılmış olan bu kaplar, dışa taşkın ağız kenarları, düz ve geniş tutulmuş tabanları ile, bir önceki gruba oranla, daha köşeli hatlara sahiptir. Boyutları açısından da daha küçük olan kaplar, diğerlerinde olduğu gibi, biçimsel ayrıntılarda ve askı deliklerinin düzenlenişinde benzerlerini yine Hallan Çemi örnekleri¹³ arasında bulurlar. Anılan her iki kap biçiminin yalın olanlarının yanı sıra, farklı örgelerle bezenmiş örnekleri de bulgular arasında yer alır. Bu durum üretim amaçlarıyla bağlantılı olabileceği gibi, kendi içinde gelişim süreçleriyle de açıklanabilir. Bütün örnekler üzerinde edinilen genel izlenim, taş kaplarda yalın olanlardan bezemelilere doğru bir gelişimin olabileceği yönündedir. Bu olgu salt bezemelerde değil, üretim tekniklerinin daha yetkin olmalarında, cidar kalınlıklarında ve biçimsel çeşitlilikte de algılanabilmektedir. Bununla beraber, aynı derinlikte yan yana her iki türün

7 Yerel kumtaşı ve çakmaktaşı benzeri bordo renkli taşlardan üretilmiş kaplar, sayıca az da olsalar, buluntular arasında yer alırlar.

8 Rosenberg 1994, 126; Rosenberg-Inal 1999, Fig.3.

9 Çambel 1974, Fig. 14; Özdoğan vd. 1999, Fig. 61.

10 Rosenberg 1994, 126.

11 Rosenberg-Inal 1999, Fig.3.

12 Rosenberg-Inal 1994, Fig.4; Rosenberg 1999, Fig.5 (sağ).

13 Rosenberg 1999, Fig.5.

de beraber bulunması, bunların eş zamanlı olarak farklı beğeni ve uygulamalar doğrultusunda üretildiklerini gösterdiği gibi, yeni biçim ve bezemelere sahip yeni kapların yanı sıra, eski gelenekte olanların da üretilmeye devam ettirildiğini düşündürmektedir.

Üzerlerinde kazıma yöntemle işlenmiş bezemeler içeren taş kaplar, işçiliklerinde daha özenli bir üretim anlayışını yansıttıkları gibi, biçimsel açıdan da zengin bir repertuar sunar (Çizim: 2 a-b, 3). Bezemesiz yalın kaplar grubunda egemen olan biçimlerin de, bazı örneklerde gözlemlendiği üzere, bezeme kapsamına alındığı, ancak daha basit bezekler içerdikleri görülür. Bunların yanı sıra, bezemeli ve biçimsel açıdan özenli işçiliğe sahip kaplar ise daha zengin, karmaşık ve özenli geometrik (Çizim: 2 a-b) ve betimsel (Çizim: 3) bezeme içerir. Söz konusu kaplarda biçim ve bezeme arasındaki uyum dikkat çekicidir. Basık ve yayvan gövdeli olanlarda yatay bezeme kuşaklarına yer verilmiştir (Çizim: 2a). Biçimsel olarak daha dik gövdeli olanlarda bütün yüzeyi kapsayacak ve dikey alanlandırılmış olarak değerlendirilebilecek bezeme düzeni uygulanmıştır (Çizim: 2b, 3). Bezeme ayrıntılarında da algılandığı üzere, bu durum estetik kaygının üretimin her aşamasında egemen olduğunu göstermektedir.

Anılan kaygılarla üretilmiş vazoların, sayısal çokluk açısından, ilk grubunu basık gövdeli, şişkin karınlı, hafif dik ağız kenarlı kaplar oluşturur (Çizim: 2a). Önceki gruba oranla, biçimsel açıdan daha özenli işçilikleriyle dikkat çekicidir. Bazı farklı örnekler dışında, bezeme ağız kenarı da dahil, gövdenin üst yarısını bütünyle kapsamaktadır. Ağız kenarı ile gövdenin en şişkin yerinde kabartma olarak verilmiş zikzak örgesiyle doldurulmuş dar kuşatma sınırları arasında yatay alanlandırılmış ana bezeme kuşağı, dik ve sarkık üçgen dizilerinden oluşmaktadır. Bu da estetik kaygının ön planda olduğunu göstermektedir.

Geometrik bezemeli kapların ikinci grubunu daha dik gövdeli olanlar oluşturur (Çizim: 2b). Dışbükey gövde kesitleri ile daha derin yapıya sahip olan bu kaplar, kalınlaştırılmış dudakları ve bazılarında yine ağız kenarında yer alan askı delikleriyle özgün biçimsel özellikler sergiler. Diğerlerinde olduğu gibi, yine kazıma yöntemiyle işlenmiş bezemeleri bütünyle geometrik karaktere sahip olmakla beraber, farklılık bezemenin bütün gövdeyi kuşatmasında yoğunlaşır. Dikey alanlandırılmış kabartma zikzak bantlarla bölünmüş bezeme, merkezde konsantrik dairelerden oluşan bir örge etrafında, içleri taralı karmaşık geometrik alanlardan oluşmaktadır. Giriş bir yapı sergilemesine rağmen, kendi içinde uyum gösteren bezeme, özenli ve dikkatli işlenmişliğiyle yetkin bir sanat anlayışının temsilcisi durumundadır. Üretimdeki özen, gövdenin düzenlenişindeki simetrik yapı, bezemelerdeki estetik kaygı açısından birebir benzerlikler yansıtmasa bile, benzeri anlayışla üretilmiş daha ilkel örnekler Çayönü'nden de bilinmektedir¹⁴. Aralarındaki farklılıklar, yöresel beğenilerle açıklanabileceği gibi, Körtik Tepe ürünlerinin yetkin bir kültürün ürünleri olduğu biçiminde de yorumlanabilir ki, ikinci değerlendirme daha doğru görünmektedir.

Yalın ve geometrik bezekli taş kapların yanı sıra, az sayıda da olsalar, figürlü örnekler de önemli bulgular arasında yer alır. Bunlar, figür içeren taş vazolar ile biçim olarak birliktelik içinde olmasalar bile, genelde geniş düz yüzeyli, yaklaşık basık silindirik gövdeli ürünlerden oluşmaktadır. Kırık parçalar halinde ve üzerlerinde özellikleri belirlenemeyen bazı betimler içeren örneklerin yanı sıra, bütün halinde korunmamış olsa bile, figürleriyle ayrı bir öneme sahip taş vazo ünik bir yapıt durumundadır. Alt kesimi kırık olmakla birlikte, biçim ve bezeme düzenleniş hakkında yaklaşık bilgi verebilecek bütünlüktedir. Korunabildiği kadarıyla basit ağız kenarlı, kaideye doğru düz inen basık silindirik gövdesi ve ağız kenarındaki askı delikleriyle söz konusu taş kap, kazıma yöntemle işlenmiş figürleriyle özgün bir doku sergiler (Çizim: 3). Ait olduğu dönem açısından oldukça gelişkin ve özgün bezemeye sahip kap üzerinde bazı hayvan figürleri yer alır. Tanımlanabilen hayvanlar arasında akrepler, kısaçaklı bir çift duyu ve gövdesinin iki yanındaki diğer ayakları ile kuyruk bitimindeki kıvrık iğneleriyle, anatomilerine uygun bi-

çimde işlenmişlerdir. Gövde yüzeyi ise, değişkenli kare ve üçgenimsi alanlarla şemati-ze edilerek taranmıştır. Yatay alanlandırılmış bezeme kuşağının asal figürleri olan ak-repler arasına yerleştirilmiş yılanlar ise, bütün ayrıntılarıyla tanımlanabilmektedir. Üç-genimsi baş yapıları taralı ve boş alanlar halinde vurgulanmış; gözleri ve çatalı dilleri işlenmiştir. Zikzak şeklinde verilmiş gövdede boğumlar boş, diğer alanlarda ise dikey çizgilerle taranmıştır. Genelde bir yılan-bir akrep şeklinde sıralanmış hayvanlar arasın-da bu kuralı bozan bir çift birbirine sarılmış yılan figürü daha yer alır. Baş yapıları ay-rıntılardan yoksun söz konusu figürlerin gövdeleri bu kez enine taranmış ve yer yer boşluk bırakılmıştır. Bunların dışında, tür olarak tanımlanamayan ve iki örnek halinde korunmuş küçük hayvan figürleri de (kuş ?) kompozisyonda yer alır. Orta kesimde ise bir çift konsantrik daire işlenmiştir. Doğrudan iskeletlerle bağlantılı olarak bulunmamış olsa bile, içerdiği betimler, özellikle yılan figürleri nedeniyle olasılıkla ölü kültüyle bağ-lantılı olması gereken söz konusu taş kap, Körtik Tepe ile diğer Anadolu merkezleri ara-sındaki bazı ilişkilerin saptanması bakımından önemli ip uçları sağlamaktadır. Taş kap-ların üretim yöntemlerinde ve biçimsel benzerliklerinde de saptanabilen bu ilişkiler be-zemelerde de algılanabilmektedir. Bazı taş kap parçaları üzerinde saptanan figürleriyle Hallan Çemi bu konuda en başta gelir¹⁵. Anılan bulgularda resmedilmiş figürler, tür açısından, Körtik Tepe örnekleriyle benzerlikler yansıtmaları bile, kazıma yöntemle işlenmiş olmalarıyla işçilik ve bezeme öğeleri olarak hayvanların konu edilmesiyle de anlayış benzerliği yansıtılır. Bunların yanı sıra, her ne kadar farklı malzemeler üzerin-de betimlenmiş olsalar da, yine Hallan Çemi'de kemik nesneler üzerinde betimlenmiş yılan figürleri¹⁶, ilişkileri belirleme konusunda ayrı veriler durumundadır. Ayrıca, Nevalı Çori ve Göbekli Tepe'nin yontusal figürlü örnekleri¹⁷ anılan bezeme anlayışının en azından çağdaş dönemde bölgede yaygınlığını göstermesi açısından önemlidir.

Sürtmetaş endüstrisinin özgün yapıtları durumundaki taş kapların, buluntu du-rumlarından hareketle birer gömü hedyesi oldukları anlaşılmaktadır. Bazıları hariç, ço-ğunluğunun iskeletlerle bağlantılı olarak ortaya çıkarılmaları bu işlevlerinde yol göst-ericidir. Bütün halinde değerlendirildiklerinde, taş kapları yalın ve bezemeli olarak iki ana gruba ayırmak olasıdır. Birkaç örnek hariç, tamamı chloritten üretilmiş taş kapların be-zemeden yoksun yalın yüzeyli olanları, bezemeli olanlara oranla, daha kaba işçilikli ve bi-çimsel olarak özenden yoksun üretilmişlerdir. Buna karşın, gerek geometrik gerekse fi-gürlerle donanmış vazolar işçilik açısından özenli yapı sergilemelerinin yanı sıra, biçim olarak da daha geniş bir repertuara sahiptir. Bu belirleme, söz konusu taş kapların ait oldukları dönem içinde belirli gelişim aşamaları geçirdiklerine işaretler ki, iskeletlerde saptandığı üzere, bu durum Akeramik Neolitik Dönemin kendi içinde bazı evreler halin-de yaşandığını düşündürmektedir.

Gömüt ve iskeletlerin korunma durumu farklılıklar yansıtmakla beraber, içerdik-leri hediyeler genelde benzer karakter gösterir. Ancak birim A3/K23-4'te ortaya çıkarı-lan bulgular bazı gömütlerin, içerdikleri hediyeler açısından, diğerlerinden farklı oldu-ğunu ortaya koymaktadır. Anılan gömütte iskelet iyi korunmamış olduğundan, gömü tarzı konusunda fikir yürütmek olası değildir. Ancak, zengin bulgularıyla ayrıcalıklı bir gömüt olduğu anlaşılmaktadır. Buluntu durumlarından gömü hediyeleri oldukları anla-şılan bulgular arasında, kırık parçalar halinde korunmuş taş kaplar başta gelir. Bunla-rın yanı sıra, taş kaplarla aynı malzemeye işlenmiş taş nesneler üzerinde betimlenmiş soyut hayvan figürleri en dikkat çekici bulgular durumundadır. Birisi kırılmış ancak tek-rar rötuşlanarak kullanılmış yarım taş balta üzerinde olmak üzere, toplam beş örneği saptanan hayvan figürlü taş nesneler, düzgün şekiller içermeseler de, yaklaşık dikdört-gen biçimlidir (Çizim: 4c). Yüzeylerinde aşındırma izleri içeren taş nesneler üzerindeki hayvan figürleri ana özellikleriyle birbirlerine benzemekle beraber, ayrıntıların işlenişin-

15 Rosenberg 1999, Fig.3.

16 Rosenberg 1999, Fig.11.

17 H.Hauptmann, "Ein Kultgebaude in Nevalı Çori", *Between the Rivers and Over the Mountains: Archaeologica Anato-lica et Mesopotamica*, M.Frangipane et al. (eds.) Alba Palmieri Dedicate (1993), 37 vdd.; Rosenberg 1999, 30.

de bazı farklılıklar içerir. Sağa ya da sola yönelik başları koç ya da köpek başı biçimindedir ve gövdeleri kıvrık şekilde, daha çok bir böceğin gövdesini anımsatmaktadır. Kabartma olarak işlenmiş figürlerin ayrıntıları, taş kap bezeklerinde olduğu gibi, kazıma çizgilerle verilmiştir. İlginç bir benzerlik, üç örnek üzerinde geometrik ve figür bezekli kaplarda da tanık olunan iç içe dairelerin figürlerin göğsüne de işlenmiş olmasıdır (Çizim: 4c). Bu olgu ortak bezek kullanımı olarak yorumlanabileceği gibi, bunların benzer işleve yönelik olarak üretildiklerini de düşündürmektedir. Gövde ayrıntıları, tek nokta ile işlenmiş gözleri, karın kesiminde bir çift çizgiyle verilmiş ayak ya da kollarıyla hocker tarz gömüyü anımsatan biçimleriyle bu figürlerin, bir iskeletin ayak ucunda taş vazolar parçaları ve taş boncuklarla beraber ele geçirilmeleri bu yorumda yol göstericidir.

Benzer biçimli bir taş üzerinde işlenmiş, ancak yarısı korunmuş bir taş nesne de, Birim A7/L23-2'nin yüzey toprağında bulunmuş olarak üzerinde bir insan figürü içermektedir (Çizim: 4d). Cepheden işlenmiş figürün üst yarısı kırık olmakla birlikte, ana hatlarıyla işlenmiş ayakları ve gövdenin alt kesimi, insan olarak tanımlanması için yeterlidir.

Körtik Tepe yerleşiklerinin taşı işleme konusundaki yetkinliklerinin önemli kanıtları niteliğindeki söz konusu nesnelerin yanı sıra, özenli işçiliği, özgün biçimiyle dikkati çeken diğer bir bulgu, Birim A3/K23-4'de -0,99-1,15 m. derinlikte ortaya çıkarıldı. Boncuk ve taş kaplarla birlikte iki parça halinde bulunan nesne, 0,28 m. yüksekliği ve 0,02 m. kalınlığı ile pürüzsüz bir yüzeye sahiptir (Çizim: 4e). Diğerlerinde olduğu gibi, chlorite işlenmiş nesne, uzun gövdesi ve üst tarafındaki yapısıyla stilize bir insan figürünü anımsatmaktadır. Buluntu durumu ve beraberinde bulunan nesnelerle birlikte değerlendirildiğinde, bir kült nesnesi olduğu anlaşılmaktadır ki, bu da bunun bir idol olabileceğini düşündürmektedir.

Biçimsel özellikleri ve yüzeylerindeki çizgisel örgeleriyle farklı özelliklere sahip iki bulgu (Çizim: 4 a-b), yine chloritten üretilmiş olarak dikkat çekicidir. Üzerinde tekil iç içe daire örgesi içeren nesne, bezemesi itibarıyla yukarıda anılan diğer bulgularla işlev birliğine sahip olmalıdır (Çizim: 4a). Diğerisi ise, dikey işlenmiş yivleri ve boynuz şeklinde sonlandırılmış üst bitimiyle bir öncekinden ayrılır (Çizim: 4b). Kazıma çizgi yöntemiyle işlenmiş yivleri hariç, söz konusu boynuz biçimli nesnenin yakın benzerleri Hallan Çemi¹⁸ ve Demirköy'de¹⁹ bilinmektedir. Bu olgu anılan merkezlerle Körtik Tepe arasında diğer bulgularda saptanan koşutluğun ayrı bir boyutunu göstermektedir.

Doğal özellikleri ve korunma koşulları nedeniyle, diğer bulgulara oranla, daha az sayıda örnekle temsil edilen diğer bir buluntu grubunu da kemik âletler temsil etmektedir (Çizim: 5). Çeşitli hayvan kemiklerinin dikey yongalarından üretilen kemik âletler, kullanım amaçları doğrultusunda farklı biçimsel özelliklere sahiptirler. Daha önce bulunan bazı örnekler kazıma çizgi bezek içermesine rağmen söz konusu kemik âletlerin tamamı perdahlı ve yalındır²⁰. Âletler genel anlamda, işlevleri bakımından iki ana gruba ayrılırlar: bızlar ve delgiler. Bızlar herhangi bir materyalin delinebilmesi için eksenleri etrafında döndürülerek kullanılmaları nedeniyle, diğerlerine oranla, daha ince gövdeli ve sivri uçlara sahiptir. (Çizim: 5 a-c). İşlevsel ve biçimsel açıdan yakın benzerlerini Çayönü²¹ ve Zawi Chemi'de²² bulan bızların yanı sıra, delgiler de benzer işçilik özelliklerine sahiptir (Çizim: 5 e-f). Büyük boyutları ve küt uçlarıyla ayırt edilebilen delgiler de, bızlarda olduğu gibi, Çayönü yerleşiminde koşutlarını bulmaktadır²³. Yuvarlatılmış üst bitimi topuz şeklinde sonlanan özenli işçiliğe sahip bir diğer örnek, sivri bitimli ucu ile olasılıkla bız olarak kullanılmış olmalıdır (Çizim: 5d). Sınırlı sayıdaki örneklerden an-

18 Rosenberg 1999, Fig.9.

19 Rosenberg-Inal 1999, Fig.4.

20 Özkaya-San 2002, Res.7 n-i.

21 Efe 1998, Lev. 5.46-47.

22 Solecki 1980, Pl. X a-e.

23 Efe 1998, 293.

laşılabilirdiği kadarıyla, kemik âletler konusunda da Körtik Tepe; bölgenin bilinen merkezlerinden kopuk olmamış ve aynı gelenek çerçevesinde bunları şekillendirerek kullanmıştır.

Günlük gereksinimler doğrultusunda da kullanılmış olmalarından dolayı, çok sayıda örnekle temsil edilen diğer sürtme taş âletler, işlevleriyle bağlantılı olarak farklı türler halinde ortaya çıkarlar. Çeşitli taşlardan yapılan âletlerin bazılarının yüzeyleri perdelanarak parlak bir görünüme kavuşmuşken (Çizim: 6a), çoğunluğu bu işlemden yoksundur. Bunlar arasında ortası sap delikli âletler sayısal açıdan ilk sırayı alırlar (Çizim: 6 a-b). Farklı boyutlarda, ancak genelde oval biçimli olan bu âletlerin bir çoğunda kullanımdan kaynaklanan darbe izleri gözlemlenir ki, bu durum onların günlük gereksinimler doğrultusunda kullanıldıklarını gösterir. Balta olarak değerlendirilebilecek söz konusu âletlerin, benzerlerine Hallan Çemi²⁴ ve "grooved stone" olarak adlandırılan Çayönü bulguları²⁵ arasında rastlamak olasıdır. Benzerlikler âletlerin oval biçimlerinde ve sap deliklerinde yoğunlaşır.

İşlendikleri taş cinsi ve daha yuvarlak biçimleriyle bir önceki gruptan ayrılan taş âletlerin ikinci kümesini, yine ortası delikli nesneler oluşturur (Çizim: 6c). Diğerlerine oranla, daha az sayıda örnekle temsil edilen bu nesnelerin merkezi kesimde yer alan delikleri de, her iki tarafta yüzeye doğru geniş ve orta kesimde daralmalarıyla, farklı özellikler yansıtır. Bu biçimleriyle sap yerleştirilerek kullanılmaya elverişli değildirlər. Dolayısıyla bunları balta olarak değerlendirmek olası değildir. Nitekim Hallan Çemi'de bulunmuş benzeri örnekler asabaşı olarak değerlendirilmiştir²⁶. Benzerlikler özellikle biçimde ve boyutta algılanabilmektedir. Farklı olarak Hallan Çemi örnekleri özenle parlatılmıştır²⁷. Çayönü yerleşiminde de koşut örnekler olmakla beraber daha basık biçimleriyle ayrıcalık gösterirler²⁸. Benzer türdeki taş işlenmiş olmakla beraber, alt kesimi uzatılarak sivriltilmiş kırık durumdaki diğer bir örnek (Çizim: 6d), biçimsel farklılık gösterir. Tek bir örnekle temsil edilen nesnenin işlevi konusunda değerlendirme yapmak olası değildir.

Sürtme taş yöntemiyle biçimlendirilmiş 'ortası girintili el âletleri' genellikle sert karakterli taşlara işlenmiştir (Çizim: 6e). Yuvarlak, oval ve keskin ağız kenarlı olarak farklı biçimsel özelliklere sahip söz konusu âletlerin merkezi noktalarında, elle kavranıp kolayca kullanılmalarını sağlayacak girintiler bulunur. Kenarlarında darbelerle oluşmuş yoğun kırıklar içeren bu âletler de, taş baltalarda olduğu gibi, günlük gereksinimlere yönelik olmalıdır. Çeşitli taşlara işlenmiş farklı biçimsel özelliklere sahip Çayönü²⁹ ve Hallan Çemi örnekleri³⁰, diğer ürünlerde olduğu gibi, Körtik Tepe'nin çevresiyle bu konuda da bağlantılı geleneklere sahip olduğunu göstermektedir. Oval biçimli olanlarla aynı amaç doğrultusunda kullanılmış bir diğer âlet örneği (Çizim: 6f), farklı olarak bir yüzeyinde girintiye sahiptir. Çayönü bulguları³¹ arasında benzerlerine rastlanan tek taraflı girintiye sahip söz konusu âlet diğerleriyle beraber olasılıkla ezgi taşı olarak kullanılmış olmalıdır.

Farklı renk ve nitelikli taşlardan üretilmiş havaneleri, biçim ve boyutları açısından kolaylıkla elle kavranabilir kullanım kolaylığı sağlarlar (Çizim: 7a-c). Genelde kırık halde korunmuş olan bu âletler yalın biçimleriyle, üst tarafları plâstik öğelerle sonlandırılmış Hallan Çemi örneklerinden³² ayrılırlar. Çoğunlukla yüzeyler taş dokusunda bi-

24 Rosenberg-Togul 1991, Fig. 9.2.

25 Davis 1982, Fig. 3.13 No.11.

26 Rosenberg 1994, Fig.12.3,5; Rosenberg 1999, Fig. 12.

27 2000 kazı mevsiminde Körtik Tepe'de bulunan bir örnek (Özkaya-San 2002, Res. 6b), aşınmış olmakla beraber benzeri yüzey işlemlerine sahiptir.

28 Davis 1982, Fig.3.13 No. 8.

29 Davis 1982, Fig. 3.14 No. 2.

30 Rosenberg-Togul 1991, Fig.9.1.

31 Davis 1982, Fig. 3.5 No 7.

32 Rosenberg 1999, Fig.15.

rakılmış olmasına rağmen, yeşilimsi gri renkli taşa işlenmiş bir örnek (Çizim: 7a), düzgün işlenmiş parlak yüzeyi açısından Çayönü'nden bazı bulguları anımsatır³³. Diğerleri ise özde aynı, ancak alt ve üst bitimlerinin çeşitli şekillerde biçimlendirilmeleriyle ayrılırlar. Kesitleri ise biçimsel ayrıntılarda olduğu gibi, basık, yuvarlak ya da köşeli olmak koşuluyla çeşitlilik gösterir.

Yüzeylerindeki belirgin kullanım izlerinden anlaşılabilirdiği kadarıyla, aşındırıcı ve ezici işleve yönelik şekillendirilen ürünler, havanelerinde olduğu gibi, farklı renk ve cins taşlara işlenmiş olarak çeşitli biçimlere sahiptir (Çizim: 7 d-g). Çoğunluğu küresel (Çizim: 7d) ve düz-yuvarlak (Çizim: 7e) olmak kaydıyla, bazıları yaklaşık dikdörtgen gövdelidir (Çizim: 7f). İşlevleri doğrultusunda aşınmış olmalarından dolayı, düzgün yüzeyli bu âletlerin, az sayıda da olsa, uzun, havaneli biçimli örnekleri de bilinmektedir (Çizim: 7g). Anılan örneğin uç kısmı, aşındırma sonucu incelmıştır. Günlük gereksinimler çerçevesinde, özellikle taş âlet ve kapların yüzeylerinin düzgün şekiller almasında kullanılan söz konusu âletlerin, bölgenin diğer Erken Neolitik merkezlerinde de tanık olduğu üzere, yakın koşullarına Çayönü³⁴ ve Kuzey Irak'taki Shanidar Vadisi'nde yer alan Zawi Chemi'de de rastlanır³⁵.

Ortaya çıkarılan bulgular Körtik Tepe'de yaygın bir yontmataş âlet üretim geleneğinin varlığını kanıtlamaktadır³⁶. Yerel kaynaklardan sağlanması nedeniyle bu âletlerin üretiminde çakmaktaşının daha fazla tercih edildiği anlaşılmaktadır. Araştırmalar, çakmaktaşının bölgede yaygın olduğunu ve höyüğün yaklaşık 500 m. kuzeydoğusundaki kaynaklardan elde edildiğini ortaya koymaktadır.

Çakmaktaşı âletlere oranla, obsidiyen âletlerin daha az olduğu dikkati çekmektedir. Bu olgu söz konusu malzemenin yerel olmaktan çok, Hallan Çemi'de saptandığı üzere³⁷, ithal olmasından kaynaklanmaktadır.

Körtik Tepe'de iki dönem gerçekleştirilen kazılarda elde edilen veriler, mimarî dokunun tanımlanabilmesinde ve buna bağlı olarak sosyo-ekonomik yapının açıklanabilmesinde yeterli değildir. Ancak günümüze ulaşabilen maddî kültür kalıntıları ışığında, Körtik Tepe yerleşiklerinin sanat anlayışları ve inanç sistemleri hakkında, doyurucu olmasa da, bazı bilgiler elde edilebilmektedir. Taş kapların ve âletlerin üretiminde gözlemlenen nitelikli işçilik ve estetik kaygıyla bütünleşen yaratıcılık; olasılıkla kült işlevli çeşitli taş nesneler üzerinde betimlenmiş ve çağdaşlarına oranla oldukça yetkin figür betimleme sanatı, Körtik Tepe'deki ileri bir kültürün varlığında uyarıcı unsurlardır.

Bulguların bölgedeki diğer çağdaş merkezlerin (Çayönü, Demirköy, Hallan Çemi, Zawi Chemi) ürünleriyle birçok açıdan koşutluklar yansıtması, Körtik Tepe'nin kendi içinde kapalı yerel bir kültürün temsilcisi olmaktan çok, dışa dönük bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA VE KISALTMALAR

- ÇAMBEL, H., 1974 : "Southeast Anatolian Prehistoric Project and It's Significance for Culture History", *Belleten* 38, 362-377.
- DAVIS, M.K., 1982 : "The Çayönü Ground Stone", in L.S. Braidwood, R.J. Braidwood (eds.) *Prehistoric Village Archeology in South-Eastern Turkey*, BAR Int.Series 138, 73-152.
- EFE, T., 1998: "Çayönü Kemik Aletleri", *Light on Top of the Black Hill*, Studies Presented to H.Çambel, G. Arsebük et al. (Der.), 289-303.

33 Davis 1982, Fig. 3.3 No 5.

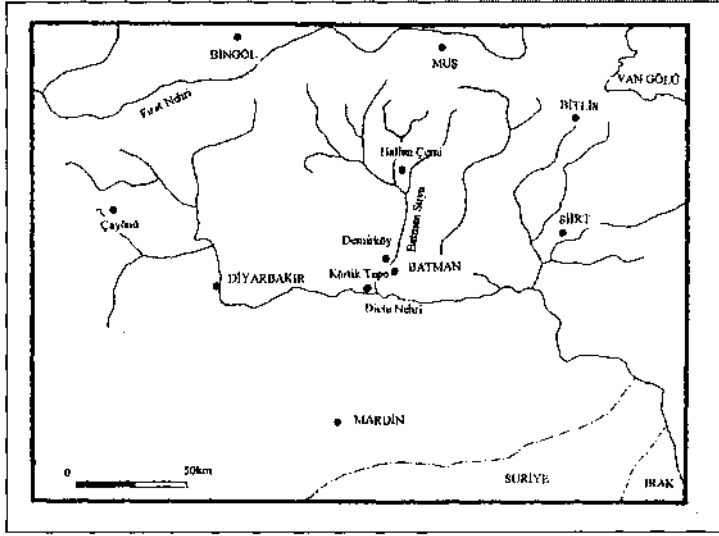
34 Davis 1982, Fig.4.6 No 7; 3.11.

35 Solecki 1980, 26, Lev. 4 a-d.

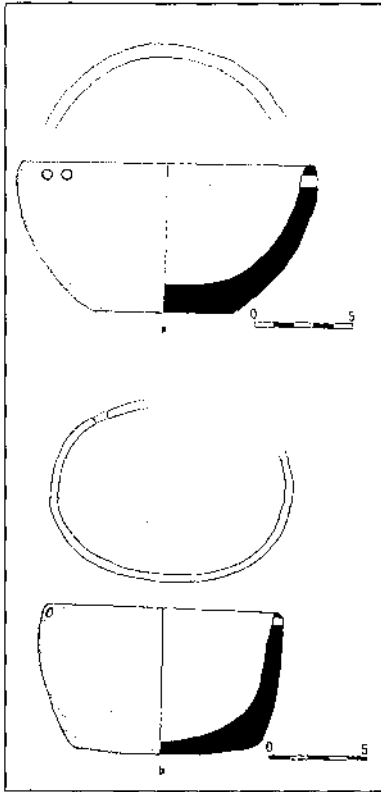
36 Yontmataş âletler ayrıntılı bir şekilde analiz edilerek yayına hazırlanmaktadır. Bu konuda görüşlerine başvurduğumuz Dr. M.Rosenberg ve Dr. B. Peasnell'a katkılarından dolayı teşekkür ederim.

37 Rosenberg 1999, 28.

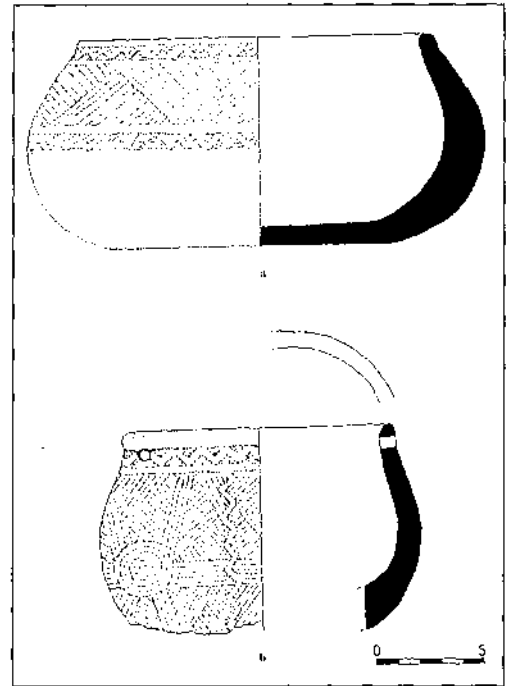
- ÖZDOĞAN vd. 1993: ÖZDOĞAN, M., A. ÖZDOĞAN, I. CANEVA, M. K. DAVIS and A. KOYUNLU, "1991 Yılı Çayönü Kazıları", *XIV Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 81-106.
- ÖZDOĞAN, M. vd., 1999: ÖZDOĞAN M., A. AYHAN ve A. DEMİRTAŞ, "Mezraa-Teleilat: Fırat Havzasında Bir Neolitik Çağ Yerleşiminin Tanıtımı", *İlisu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, N.Tuna ve J. Öztürk (Der), 1-18.
- ÖZKAYA, V. ve O. S., 2002: "Körtik Tepe Arkeolojik Kazıları", *XXIII Kazı Sonuçları Toplantısı* (Baskıda).
- ROSENBERG, M. and M.K. DAVIS 1992: "Hallan Çemi Tepesi, An Early Aceramic Neolithic Site in Eastern Anatolia: Some Preliminary Observations Concerning Material Culture" *Anatolica* XVIII, 1-18.
- ROSENBERG, M. and B. PEASNALL 1998: "A Report on Sounding at Demirköy Höyük", *Anatolica* XXIV, 195-207.
- ROSENBERG, M. and N. İNAL 1999: "Sounding at Demirköy Höyük, 1997", *XX Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 249-258.
- ROSENBERG, M. and M. TOGUL 1991: "The Batman River Archaeological Site Survey 1990", *Anatolica* XVII, 241-254.
- ROSENBERG, M. and N. İNAL 1994: "The Hallan Çemi Excavation 1992", *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 123-130.
- ROSENBERG, M., 1993: "The Hallan Çemi Excavation 1991", *XIV Kazı Sonuçları Toplantısı* I, 117-130.
- ROSENBERG, M., 1994: "Hallan Çemi Tepesi: Some Further Observations Concerning Stratigraphy and Material Culture", *Anatolica* XX, 121-140.
- ROSENBERG, M., et al. 1998: ROSENBERG M, NESBITT R, REDDING R. W, PEASNALL B. L, "Hallan Çemi, Pig Husbandry and Post-Pleistocene Adaptations Along the Taurus-Zagros Arc (Turkey)", *Paleorient* 24/1, 25-41.
- ROSENBERG, M., 1999: "Hallan Çemi", *Neolithic in Turkey* M.Özdoğan (Ed.), 25-33.
- SOLECKI, M., 1980: *An Early Village Site at Zawi Chemi Shanidar*.

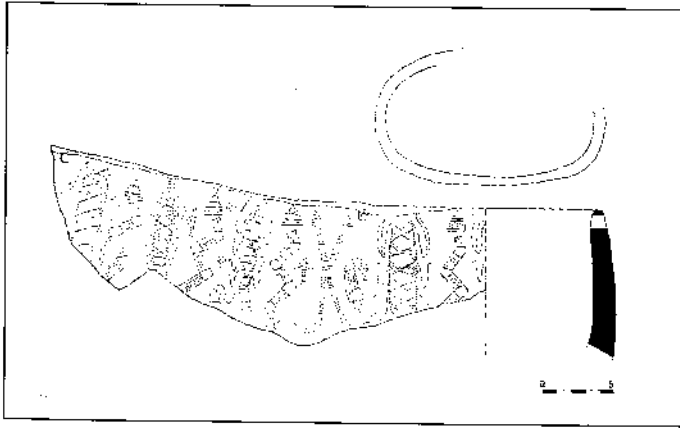
Harita: 1

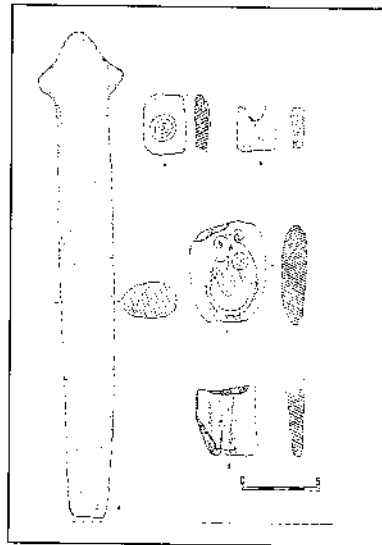
Çizim: 1

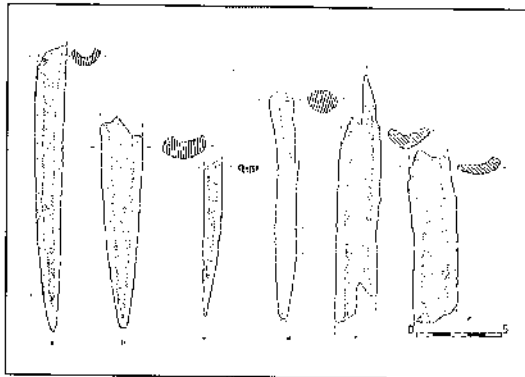
Çizim: 2

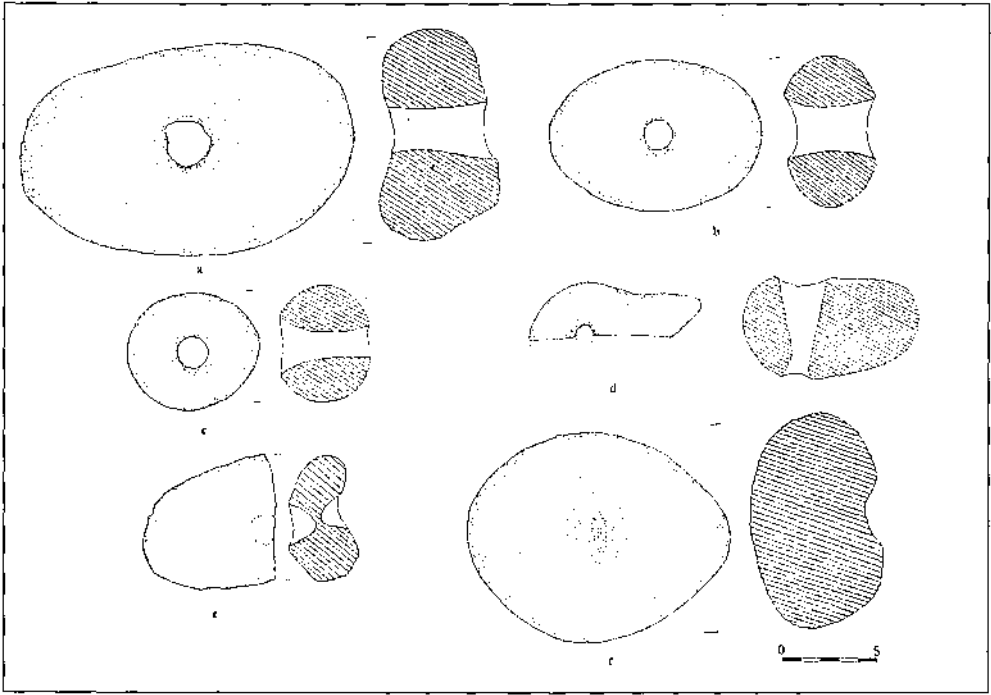
Çizim: 3

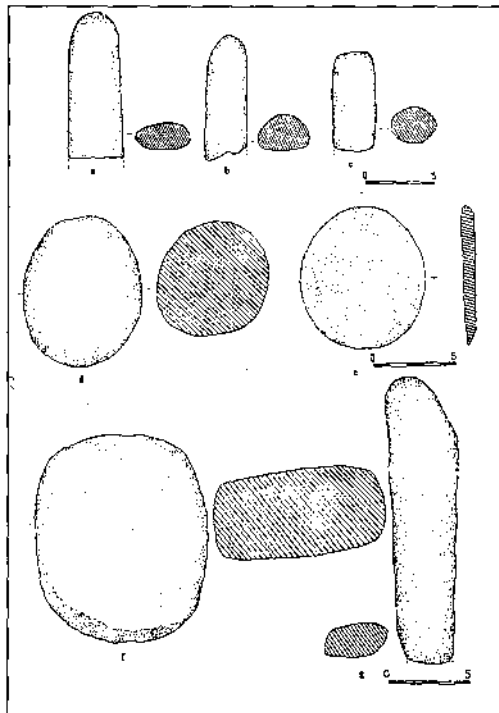
Çizim: 4

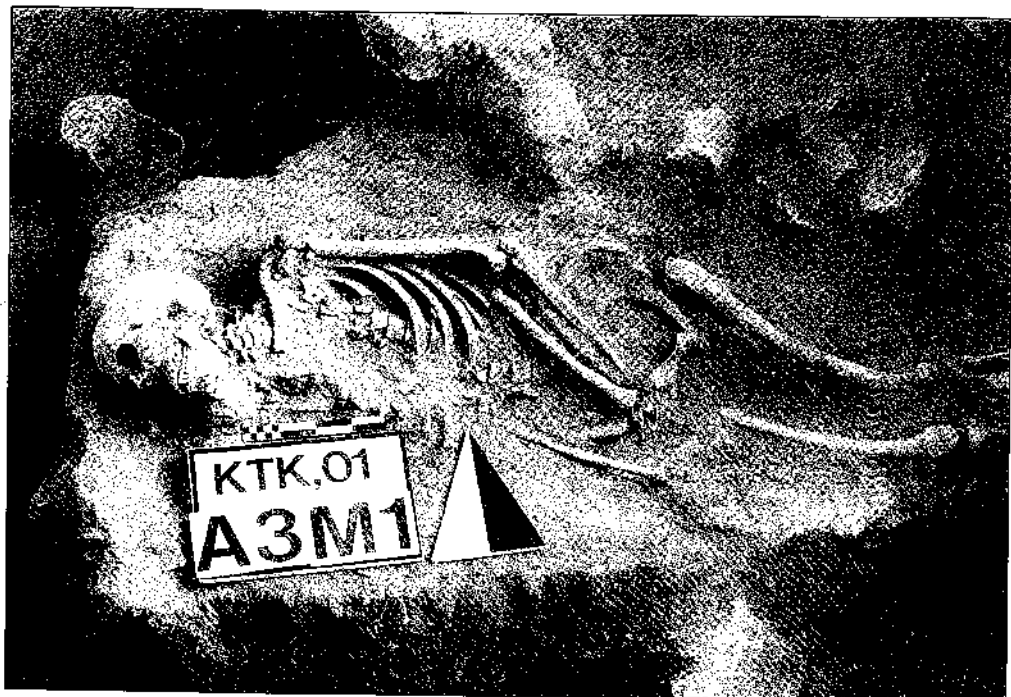
Çizim: 5

Çizim: 6

Çizim: 7

Resim: 1

Resim: 2

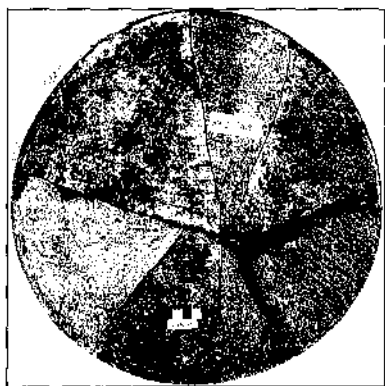
Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

EXCAVATION AND RESEARCH AT ELAIUSSA SEBASTE: THE 2001 CAMPAIGN

*Eugenia EQUINI SCHNEIDER**

The 2001 campaign at Elaiussa Sebaste took place in the months from August to October¹, and was marked primarily by the welcomed and unexpected visit to Elaiussa of Minister İstemihan Talay and by the generous offer to the mission on the part of the Mersin İli to use the old school building in Ayaş. This is a nice building, with several rooms which have now been restored and converted into storerooms for the excavations findings, offices and a rest house. Part of the outside area is shortly going to be turned into a small open-air museum.

The excavation activity was concentrated on the western side of the promontory which closed to the east the large northern harbour basin.

North-Western Sector-The Port's Baths (Figs. 1, 2)

The investigations conducted in the north-western sector of this area were aimed mainly at completing the excavation of the Harbour baths, most of which were already uncovered during the 2000 campaign. The excavation also concerned the areas immediately to the north and south of the central nucleus of the baths, with a view to defining the complex's original extension.

In the north sector, the gradual removal of the more recent layers (a floor of beaten earth belonged to the complex, as indicated by the pottery finds, which include amphoras from the VI Century AD) uncovered a vast rectangular room which may be identified as the frigidarium; in the middle of this room there is a wide pool which, when first discovered, was completely filled up: on the surface with earth mixed with stones, then with sand and a large number of potsherds, and almost at the bottom with architectural fragments belonging to the decoration of the hall, which filled the pool when the room lost its original function. This must have happened, according to the data provided by the pottery fragments found in the infill, between the end of the 3rd and the beginning of the 4th century AD, a chronology which confirms what has already emerged for the other rooms in the complex which have been investigated so far. The pool (about 1.1 m. deep) was originally curved on its short sides, to the east and west, and is paved with a mosaic in large white tesserae (Fig. 3). An inner step, originally lined with marble slabs, runs around the whole perimeter of the pool, the walls of which are

* Prof. Dr. Eugenia EQUINI SCHNEIDER- Dipartimento di Scienze Storiche, Archeologiche e Antropologiche dell'Antichità- Università di Roma "La Sapienza" - Piazzale A.Moro 5- 00185 Roma /ITALY.

1 As in the previous years our investigations were undertaken thanks to funds from the University of Rome "La Sapienza", the Italian Ministry of Foreign Affairs and the National Council of Research. The government representative was the archaeologist Şevki Bardakçı from Muğla Museum whose understanding and collaboration has been very appreciated.

covered in a double layer of plaster and in fragments of earthenware paste. Subsequently, the original design of the pool was partially altered: the west apse was removed with the construction of three new steps, built in limestone blocks and brick and arranged in an L-shape, perhaps to make it easier to descend into the pool (Fig. 3). The outflow of water was via a fistula: we can still see the point at which it was built into the lowest step on the west side, but it is not clear where the supply point was.

The basin must have been enriched on the outside by a colonnade, as suggested both by the broad fragments of column shafts and fine Corinthian capital found in the infill of the pool, and, in particular, by the presence in situ of four plinths upon which the bases of the columns rested and the imprint of a fifth on the north side. On three sides, the room exhibits a fine mosaic pavement in black on a white background, in a good state of conservation, decorated with hexagons alternating with diamonds. Each of the hexagons contains a small, stylized flower. The design is framed around the edges by a double black-and-white band.

The external walls of the frigidarium are badly conserved in elevation, especially the west wall, which appears razed down to foundation level. On the north side, investigations were limited by the unstable conditions of one of the bastions of the harbour wall, the partial collapse of which has covered the north wall of the room. The reinforcement of this stretch of the walls and the subsequent removal of the collapsed material, which are to be undertaken during the next campaign, will make it possible to complete investigation of the north sector and to define the chronological relations between the baths and the walls of the harbour front. Unlike the building's other rooms, which all had barrel-vaulted ceilings, the ceiling of the frigidarium must have been flat, possibly of tiles resting upon wooden beams. This hypothesis appears to be endorsed in particular by the absence of large structure collapses in this sector. The frigidarium communicated with the tepidarium to the south, via a door; the entrance from the outside has not yet been found, though it may have been on the north side.

In the south area at the opposite end, the removal of layers of earth from the surface revealed some masonry structures exhibiting signs of alterations, extensions and restructuring, bearing witness to the complex's various phases of life. A particularly interesting situation emerged in the eastern part of the area, which turned out to have an infill of thick layers of ash and charred remains, alternating with levels of earth and small stones (the layers measuring 50cm.), directly over the levelled rock floor. Data from the study of the ceramic material found here and analysis of the samples of ash and charred remains will provide information as to chronology and to the nature and origin of the deposits. However, it seems fairly evident that they might be attributed to a phase subsequent to that of the baths, perhaps linked to the craft workshops which were set up in the complex in Late Antiquity, and probably traceable to the phase of late occupation of the *praefurnium* (Fig. 4)

These investigations made it possible to almost reconstruct the lay-out of the Harbour Baths, the central nucleus of which clearly consisted of a double row of adjoining rooms, arranged on a north-south axis, the first built up against the rock wall of the promontory, the second to the immediate west of this. Standing completely apart from this scheme are the frigidarium, to the north, and the room uncovered on the opposite south side. The original function of this latter room is hard to define: as we have said, it must have changed over the course of time; it may well have been a service room, linked to the functioning of the *praefurnium*; however the part of the *praefurnium* dating back to the time of the bath is full of layers of infill which have yet to be investigated.

At the same time, investigation was extended to the south-west area of the harbour basin, with the total removal of the deposit of surface sand (mixed with pieces of collapsed wall, small blocks of stone and pieces of earthenware and glass) still present along the walls of the promontory. The excavation revealed the pattern and features of the masonry structures of the harbour front (in *opus quadratum*) and also concerned

the area of access from the quay, where the presence of an opening was partially uncovered. This access appeared to be built mainly of recycled architectural fragments. Finally, a wall in small blocks of stone was revealed to the west of the port, running north-east to south-west: this seems to have marked off an area associated with the port buildings (Fig. 5).

South-west sector-Circular Building (Figs. 6, 7)

In the south-western sector, the 2001 campaign saw the continuation on a large scale of the excavation of the circular-plan building located at the south-west point of the promontory, in the area straddling north and south harbours. The building, as already discovered in the last campaign, is partly hewn out of the rock, underneath a rocky outcrop which stands over it on the east side (constituting one of the island's highest points), and partly built of opus caementitium, with an outside wall in limestone blocks.

The aim of the investigation was obviously to gain a complete understanding of the building's ground-plan. In particular, it was concerned with: a) identifying the entire extension of the base of the circular portico, already partially visible on the east and south sides, b) excavating the area within the portico and the central area of the building, both only partially investigated in the previous campaign.

The excavation inside the portico yielded a large number of decorative architectural fragments (capitals, columns, bases, marble slabs and corbels), nails from the roof, and fragments of tiles from the portico's roof. Three openings were identified on the east and north-east sides. Investigation of the fourth opening, on the west side, was postponed for security reasons, as the outside wall is in a bad state of conservation and needs to be reinforced.

The total circumference of the portico's stylobate was identified (Fig. 8): carved out of the rock on the east and south sides, it appears to have been built from scratch along the other sides. As the rock did not crop out here, it was obviously necessary to continue the portico in masonry. But the rock bed was used as a foundation, as indicated by the parallel lines of mortar which served to embed the blocks.

Identification of the paving level presented particular difficulties, both inside the portico and in the central area of the building, as it seems to have been removed systematically. There are only sizeable traces of the levellings effected (using rubble and mortar) in order to even up the surface of the rock bed and, *in situ*, small traces of a pavement in marble slabs (and many broken slabs were found during the excavation), which nonetheless belong to a phase of re-utilization, as some of the slabs have been laid upside down.

Many problems relating to the ground-plan of the building were resolved, but others, in particular concerning important structural elements and the actual function of the monument, have yet to be defined. The portico was certainly covered, and the colonnade (of 24 columns) probably ended in arcades, as suggested by the finding of several arch keystones. The structure of the central area still remains uncertain (uncovered or, as seems more plausible albeit uncorroborated by the findings, perhaps covered by a vault and beams).

As for its chronology, the architectural fragments, especially the capitals and materials found at the level of the paving preparation (also hundreds of fragments of oil lamps with floral patterns which may be compared with samples from workshops of Tarsus and are datable from the early decades of the 5th century A.D.) suggest that the building might be dated between the half or second half of the 5th Century and the beginning of the 6th. Its final abandonment can be placed within the half of the VIIIth Century A.D.² What is at any rate evident from the building's size and topographical position is its certain pre-eminence over the other buildings in this sector of the city.

2 E. Equini Schneider, "Excavations and Research at Elaiussa Sebaste: The 2000 Campaign", 23. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara 2001 (2002), 225-226.

It was precisely in order to clarify the various phases of the terrace's topographical organization that, towards the end of the campaign, the ground investigation was also extended to the area around the circular building, concentrating in particular on the big wall in opus quadratum which faces onto the ancient harbour basin and against which is constructed the north segment of the building's outside wall. The removal of the first layer of collapsed material (blocks and large architectural fragments, visible on the surface) revealed a large quantity of other pieces of decoration belonging to the masonry structure (architrave, cornices), which will allow us, in the future, to effect an almost complete recomposition of the elevation of the wall. The cleaning operations also revealed the upper part of three large doors with architraves, opening up at regular spaces in the wall itself (Figs. 9, 10). The next campaign of excavation in this sector will serve to elucidate the monumental nature of this side of the harbour front, its phases of construction, the function of the three doors and the chronological relation between this large structure and the circular building.

North-Eastern Necropolis (Figs. 11,12, 13)

Finally, in view of the publication on the necropolis, which extends to the north-east of the ancient city (for which both the topographical map and the surveys of the most important monuments have finally been completed), the cleaning undertaken in the south-east sector along a slope of the hill particularly encumbered with vegetation and embankments, due to agricultural activity, revealed two new rock-hewn tombs, violated in antiquity, of which one, with projecting porches at either side and reliefs on the façade, later served as a base for a chamber tomb in ashlar masonry. These new data, added to those provided by the already known rock-tombs existing on the slopes of the plateau, seem to confirm the greater antiquity of this area in the cemetery's chronological and topographical development. The case of superimposition of the house grave onto the rocky tomb reveals an intentional choice of funerary space, which also underlines criteria of visibility and perhaps of family continuity: indeed the superimposition does not seem to imply an alteration of the bottom structure.

PALEO-ANTHROPOLOGICAL STUDIES (Figs. 14,15)

This year saw the start of the anthropological study of the bones found in the tombs in the area of the agora in previous campaigns of excavation. The chronological period goes from the middle of the 6th century to the middle of the 7th century.

Over 150 individuals were identified, for whom it was possible to determine their sex and age. The analysis of some samples, taken with a view to documenting their pathologies, where possible, and in order to reconstruct the ancient diet, yielded the following results: 1) a high rate of infant mortality and hyper-mortality between the ages of 35 and 40; 2) fairly low life expectancy at birth (25 years), and a higher rate of female mortality in the first adult age groups (20-40); 3) defects in tooth enamel allow us to advance the hypothesis that the population of that period was characterized by a low level of nutrition; 4) analysis of oral pathologies seems to suggest that the community of Elaiussa had a diet of mixed type, in which carbohydrates did not represent the main component. Several other samples are now under study by an anatomo-pathologist.

Finally, the Volume II of the Excavations at Elaiussa Sebaste, which concerns the 1998-2001 campaigns, is nearing completion.

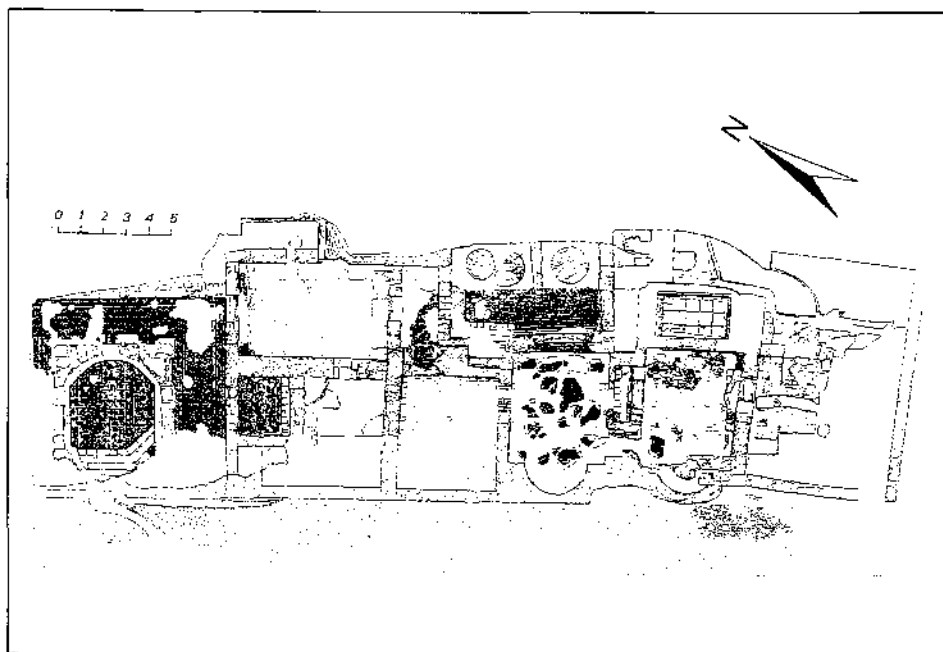

Fig. 1: The Port's Baths general plan

Fig. 2: The Port's Baths: bird's-eye view

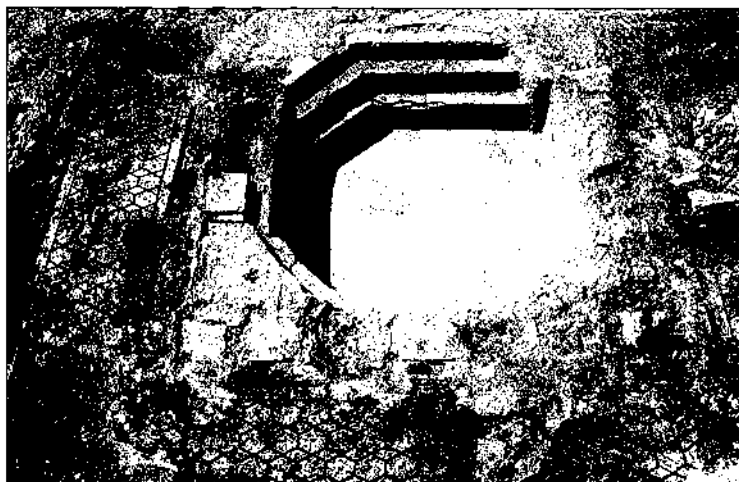

Fig. 3: Baths' frigidarium

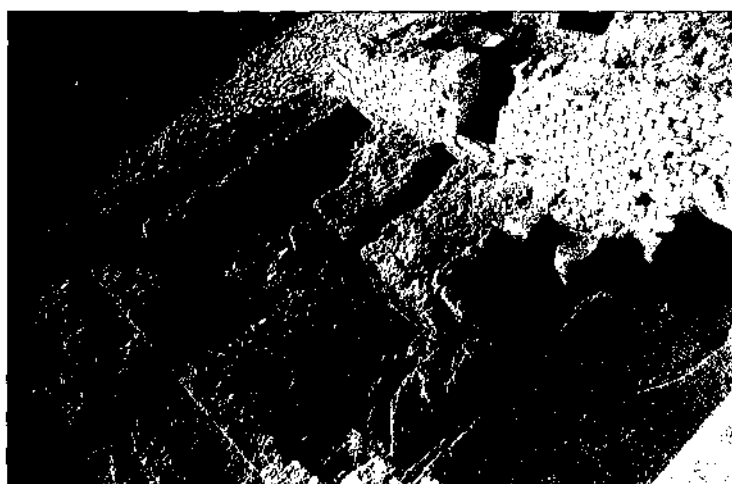

Fig. 4: Service room and later structures in the southern part of the Baths

Fig. 5: Access from the quay opened in the south-west wall of the promontory

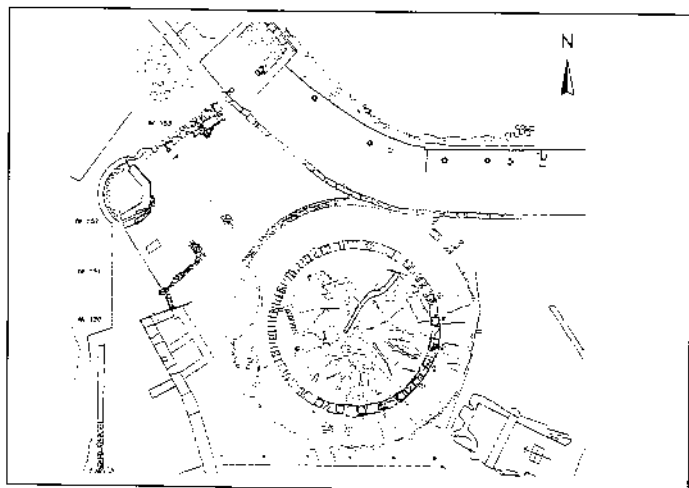

Fig. 6: Plan of the Circular Building

Fig. 7: Circular Building's general view

Fig. 8: The inside of the Circular Building with the portico's stylobate

Fig. 9: Wall in opus quadratum with three doors facing onto the south-western part of the port basin

Fig. 10: Detail of the upper part of a door

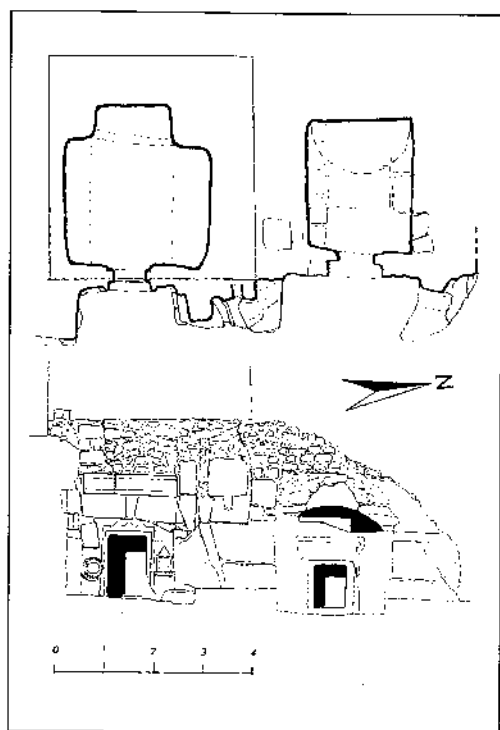

Fig. 11: Plan and elevation of two rock-hewn tombs in the south sector of the north-eastern necropolis

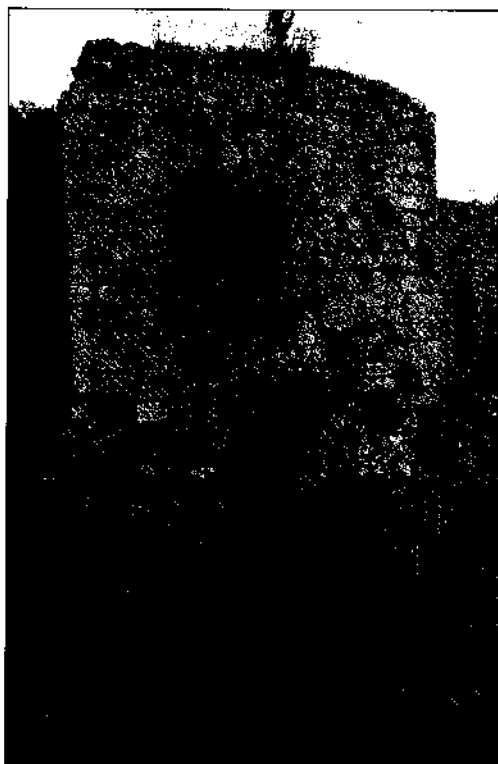

Fig. 12: Rock-tomb with superimposed house-grave

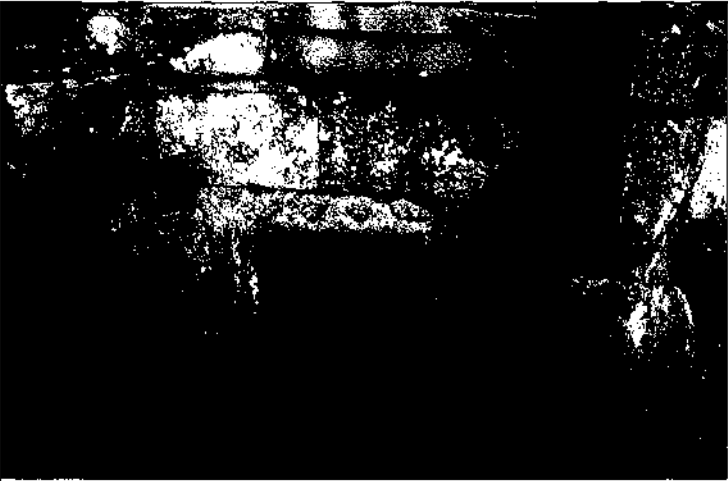

Fig. 13: Rock-tomb, particular of the façade

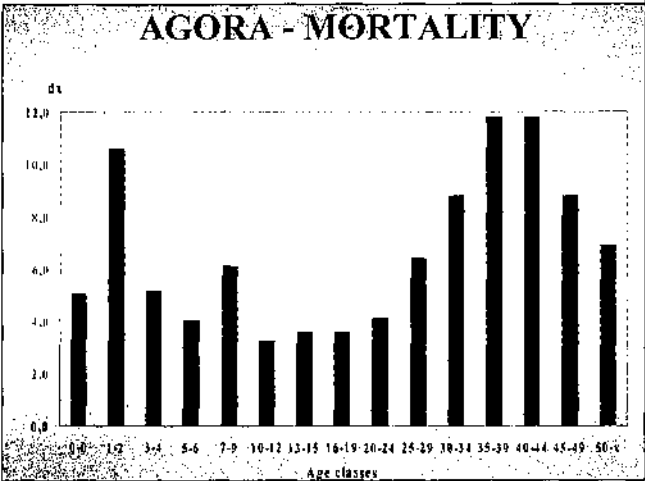

Fig. 14: Mortality data diagram

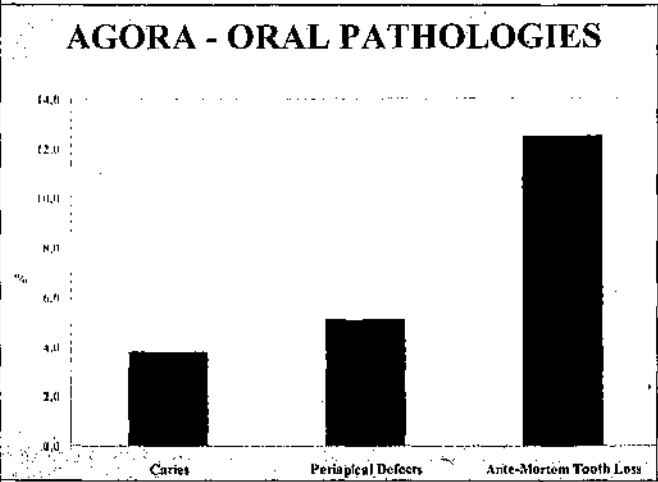

Fig. 15: Oral pathologies diagram

2000-2001 YILI GİRİCANO KAZILARI¹

Andreas SCHACHNER*
Şenay SCHACHNER

Diyarbakır İli, Bismil İlçesi'nin 11 km. güneydoğusunda, Dicle kenarında doğal bir yükselti üzerinde kurulmuş olan Giricano Höyüğü'nde, Ilisu Barajı dolun alanı sınırları içinde kalacak olan yerleşimlerden biridir. Buradaki kazılar, ODTÜ-TAÇDAM'ın koordinasyonu ve Diyarbakır Müzesi'nin idarî öncülüğünde, 2000 ve 2001 yılı yaz aylarında sürdürülmüştür. 2000 yılında höyüğün kuzey tarafında basamaklı bir açmayla başlatılan kazılara, 2000 ve 2001 yıllarında güney yamacında açılan 06 açmasıyla devam edilmiştir (Çizim: 1). Böylece yerleşimin stratigrafisini araştırma imkanı doğmuştur. Aynı zamanda orta büyüklükteki höyük, 170x120x25 m. boyutlarıyla, tabakaların geniş alanlarda araştırılmasına imkân vermektedir.

Erken Demir Çağı

Yüzeyde bulunmuş ve Orta ya da Geç Demir Çağına ait olan iki ok ucu dışında (Çizim: 2), M.Ö. 9. yüzyıldan sonrasına ait buluntuya rastlanmamıştır. Yüzeye çok yakın olan Erken Demir Çağı mimarisi sağlam bir şekilde korunmamışsa da, daha eski tabakalara kıyasla, kerpiç yerine taş kullanılmasıyla yapı tekniğinde önemli bir değişim sergilemektedir.

Seramik repertuarında Doğu Anadolu'nun birçok yerleşiminden iyi bilinen yivli seramiklerin yaygın bulunması bu değişimi belirginleştirmektedir (Çizim: 2)². Bölgedeki diğer buluntu yerlerinde aynı şekilde tespit edilen bu durum, Yukarı Dicle Havzası'nın, Erken Demir Çağı boyunca Doğu Anadolu Kültür bölgesine dahil olduğunun da bir işaretidir. Yivli seramiklerin yanı sıra az sayıda boyalı seramik de görülmektedir. Parçalar dışında iki testi *in situ* bulunmuştur. Farklı bir seramik geleneği sergileyen testiler üzerinde görülen ve gövde boyunca uzanan sivri üçgen desenler oldukça karakteristiktir. İyi düzeltilmiş açık renk kap yüzeyindeki bu desenler koyu kırmızı/kahve renklerle boyanmıştır. Bu desenler ve kap tipleri, belki Doğu Anadolu ve Transkafkasya Geç Tunç/Erken Demir Çağı boyalı seramikleriyle karşılaştırılabilir³. Muhtemelen Giricano kapları, bu seramik geleneğinin en geç temsilcileri olarak değerlendirilebilir.

Orta Asur Dönemi ve Erken Demir Çağı arasında maddî kültürde görülen değişiklikler, çivi yazılı metinlerden bilinen tarihi gelişmeyle bağdaştırılabilir. Giricano'da bu-

* Dr. Andreas SCHACHNER, Institut für Vorderasiatische Archäologie, Universität München, Geschwister-Scholl-Platz 1, D-80539 München/ALMANYA.

Şenay SCHACHNER, Institut für Vorderasiatische Archäologie, Universität München, Geschwister-Scholl-Platz 1, D-80539 München/ALMANYA.

1 2000 yılında Giricano kazılarına Bakanlık Temsilcisi olarak katılan Ünal Demirel ve aynı görevle 2001 yılında katılan Seval Konak'a en içten teşekkür etmek istiyoruz.

2 Sevin 1988, 51-64; Baril 2001, 383-310.

3 Özfırat 2001, Lev. 114.24-28.

lunan metinler, M.Ö. 11. yüzyıla kadar yoğun bir Asur etkisini göstermektedir. Asur hâkimiyeti Kırık Obelisk'teki meşne göre büyük bir ihtimalle Aramî kavimlerle olan savaşlar nedeniyle sona ermiştir⁴. Üçtepe'de (eski adıyla Kurkh) bulunan ünlü yazılı stelden, ancak II. Assurnasirpal'in yaklaşık M.Ö. 882'de Asur hâkimiyetini yeniden Dicle'ye kadar getirebildiğini ve Tushan şehrini yeniden kurduğunu öğrenmekteyiz⁵. Asur kralı bölgenin Nairi ülkelerinden biri olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla, Yukarı Dicle bölgesinin, Assurbelkale ve II. Assurnasirpal dönemleri arasında, yaklaşık olarak 150-180 senelik bir süre için, Asur hâkimiyetinde bulunmadığı anlaşılmıştır. Giricano ve bölgedeki diğer buluntu yerlerinde Orta ve Geç Asur Dönemi tabakaları arasında kalan arkeolojik tabakalarda bulunan yivli seramikler bu boşluğu doldurmaktadır⁶. Büyük bir ihtimalle, Orta Asur hâkimiyeti Aramî kavimleri tarafından yıkılmış olmasına rağmen, kuzeyden gelen, yivli seramikleri getiren halk bu boşluğu doldurup verimli Dicle ovasına gelmiş olmalıdır. Hem tarihsel hem de coğrafi sebeplerden, daha önce düşünülen Mu_kiler söz konusu olmasa da⁷, yivli seramiğin bulunduğu bölge genel olarak Nairi ülkelerine benzer bir bölgeyi kapsamaktadır⁸. Nairi ülkeleri, birbirine çok sıkı bağımlı olmayan birçok etnik gruptan oluşan bir kavim olduğundan, Dicle bölgesinde bulunan yivli seramiklerin belli bir gruba bağlanması imkânsızdır.

Orta Asur Dönemi

İlk iki yılın kazılarında çalışmalar höyüğün üst tarafında yoğunlaşmış, hem 01 hem de 06 açmasında Erken Demir Çağı tabakasının hemen altında Orta Asur Dönemine ait bir yerleşim tespit edilmiştir. Yoğun tahribat ve açılan alanların büyüklüğü nedeniyle şimdiye kadar tam bir bina kazılamamıştır. Ancak bu dönem yapılaşmasının taş temelsiz, düzenli kerpiç binalardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Orta Asur Dönemine ait 01 açmasında en azından 4,06 açmasında birbirini takip eden 2 ya da 3 mimarî tabaka tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bu yerleşimin uzun bir süre kullanıldığı anlaşılmıştır.

Her iki açmada kazılan alanlarda, mimarinin ve dolayısıyla söz konusu bölgenin işlevinin sıkça değiştiği anlaşılmıştır. Höyüğün kuzey tarafı, bu dönemin en geç tabakasına ait olan çukurlardan anlaşıldığı gibi bir çöplük olarak kullanılmış olmalıdır. 01 açmasında Orta Asur Döneminin ikinci tabakasında ise açık renk sıvanmış mekân içi ve duvarın diğer tarafında kalan açık alan işlevsel olarak ayırt edilmiştir (Çizim: 3). Odanın içi temiz tutulmuş, dışında ise birçok ocak yeri, küllü alanlar, çukur, düzensiz taş sıraları bulunmuştur. Bu buluntular bu alanda aralarında metalurjinin de bulunduğu çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiğine işaret etmektedir.

Sadece geç dönem mezarları değil, Orta Asur Döneminin daha geç oyulmuş olan çöp çukurları da yoğun tahribata sebep olmuştur. Bunlardan en büyük olan 01:53 çukuru, Orta Tunç Çağı tabakalarına kadar derinleştirilmiştir (Çizim: 3). Söz konusu çukur, oval-dikdörtgen bir şekle sahip olup yapısı ve büyüklüğüyle Kuzey Mezopotamya'nın diğer yerleşimlerinde görülen çukurlarla benzerlik sergilemektedir. Stratigrafik nedenlerden bu çukurun Orta Asur Döneminin en son tabakasına ait olduğu anlaşılmıştır.

2000 yılı kazılarının başında bu çukurun kuzey kenarında, kırık parçalar halinde tam bir kap içinde 15 adet çivi yazılı tablet bulunmuştur. Tabletlerin içinde bulunduğu kabın ağzı, bir başka kabın dip parçasıyla kapatılmış, bu da kabın boğaz kısmında bir miktar kille tutulan bir kumaş parçasıyla sıkıştırılmıştır. Açığa çıktıklarında pişirilmelikleri anlaşılan tabletler, Diyarbakır Kız Olgunlaşma Enstitüsü'ne ait seramik fırınında pi-

4 Roaf, Schachner (Baskıda).

5 Yukarı Dicle Havzasında Nairi ülkelerinin yayılımı için: Grayson 1991, 261, A.O.101.19 92-69; Tushan'ın yeniden kurulması ve Subria'dan kaçan Asurluların yeniden yerleşimi için: Grayson 1991, 202 A.O.101.1 ii 3-9, 242-3, A.O.101.17 ii 6-28; genel olarak Radner, Schachner 2001, 757-761; Roaf, Schachner baskıda.

6 Koroğlu 1998, 72-74, 8 Res.1.

7 Summers 1994, 245-247.

8 Nairi ülkeleri: Salvini 1998, 87-91; Yivli seramiğin yayılımı: Roaf, Schachner baskıda.

şirilerek daha fazla bozulmaları engellenmiştir⁹. Kazı evindeki restorasyonlarında sonra Münih Üniversitesi'nden Dr. Karen Radner tarafından kazı çalışmaları sırasında okunmuştur.

Tabletler tipik Orta Asur yazım tarzında Asurca olarak yazılmıştır. Dil açısından hem Orta hem de Yeni Asur Dönemi özellikleri görüldüğünden, ikisi arasındaki geçiş incelenebilmektedir. Tabletler K. Radner'in tercümelerine göre ismi Kırık Obelisk'te de İli-İdina adlı limu'ya dayanarak Asur Kralı Assur-bel-kala (M.Ö.1073-1056) Dönemine tarihlendirilmektedir. Arşivin "Ahuni" isimli sahibi dört tablette "Dunnu sa Uzibi'li", ikisinde ise "Tushan'lı" olarak geçmektedir. Asurca dunnu(m) terimi tahkim edilmiş ve büyük bir şehre bağlı olan ve genelde yakınında yer alan bir köyü ifade ettiğinden¹⁰, orta Asur Dönemi Giricano'sunun Dunnu sa Uzibi olarak lokalizasyonunu mümkün kılmaktadır. Yine tabletlerde birkaç kez adı geçen Tushan ismi, Giricano'nun güneyinde nehrin diğer tarafında kalan Ziyaret Tepe yerleşiminin Tuşhan olarak lokalize edilmesi konusundaki tartışmalara da yeni bir bakış açısı getirmektedir¹¹. Muhtemelen Ahuni Tushan'da kalıp Dunnu sa Uzibi'de topraklarını idare etmiştir.

11 borç senedinden 8 tanesi tahıl borcuyla ilgilidir. İti tanesi sığırın geri verilmesi zorunluluğunu belgelerken bir diğeri bir ticaret şirketinin gümüş borcunu ifade etmektedir. Bir belge ise tahıl alımı ile ilgili bir makbuzdur. K. Radner, metinlerde ismi geçen şahıslara ve bunların akrabalık ilişkilerine dayanarak bu yerleşimin en az üç belki de birçok nesil boyunca sürdüğünü saptamıştır.

Höyük yüzeyine yakın alanlardaki tahribat, tabletlerin stratigrafik durumu hakkındaki gözlemleri imkânsız kılmaktadır. Kabın içine konduğu çukurun kenarları tespit edilememiştir. 01:53 çukuruna olan yakınlığı, içerik ve tabletlerin yapısı nedeniyle muhtemelen 01:53 çukurunun hâlâ kullanıldığı bir sırada toprağa girdiği anlaşılmaktadır. Her ikisi de Orta Asur Dunnu sa Uzibi'sinin en geç saflarına ait olmalıdır. Başlangıcı tahminen M.Ö. 1200 yılları olabilecek Orta Asur Döneminin sonu, tabletlere ve 01:53 çukurundan çıkan seramiklere dayanarak, Assur-bel-kala'dan (M.Ö. 1073-1056) daha sonra olmamalıdır.

Şimdiye kadar açığa çıkarılan Orta Asur Dönemine ait kalıntılar, ne yerleşim düzeni ne de yapıların planları açısından, kazılan tek dunnu tipi merkeze benzemektedir. Ancak Suriye'de, Balih Bölgesi'nde Teli Sabi Abyad'da kazılan *dunnu*¹², metinlerden anlaşıldığı gibi kral ailesine ait bir yerleşimdir. Dolayısıyla, Asurca '*dunnu*' terimi, idari açıdan tek manalı kullanılmış olmasına rağmen arkeolojik bakımdan değişik mimari unsurlarla bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Küçük Buluntular

01:33 duvarının doğusunda ocak yerleri, küllükler ve çukurların bulunduğu kesimde kum taşından bir kalıp, bu alanda günlük işlerin yanında metalurjinin de varlığını ortaya koymaktadır (Çizim: 4). Söz konusu kalıbın içine oyulmuş izler, ince uzun külçeleri dökmek için kullanıldığını göstermektedir. Bu kalıbın Anadolu'da M.Ö. 2.binyılda yaygın olarak bilinen bir gruba aittir¹³. Yuvarlatılmış köşeleri olan ve kaba bir seramikten yapılmış bir diğer buluntunun kesin fonksiyonu tam anlaşılamamaktadır (Çizim: 4). Normal potalar gibi tutamağı olmayan bu âletin bir akıtacağı bulunmaktadır. Bu âletin, metali işlemek için gerektiğinde basit bir külçe şekli vermek, gerektiğinde ise eritmek amacıyla, ateşin üstüne konan bir kombinasyon âleti olduğu kanısındayız.

Orta Asur Döneminin erken safhalarına ait *hocker* tarzda gömülmüş bir kadına ait mezarda, gömünün sol elinde bulunan ince metal levhadan, hafif geniş üst kısmın-

9 Roaf APUD Schachner 2002.

10 Ahw I.177 dunnu(m); Wiggermanns 2000, 172-175.

11 Kessler 1980, 116-120; Radner, Schachner 2001, 754-761; Radner APUD Schachner 2002.

12 Akkermanns 1993; Wiggermann 2000.

13 Müller-Karpe 1994, 131 vs. Taf. 22-36.

da yıldız şeklinde desen görülen bir yüzük ve bu döneme ait diğer safhalardan basit bir iğne metal buluntular arasındadır.

Seramik

Özellikle kuzey kesimindeki çukurlar ve çeşitli tabanlar üzerinde bulunmuş olan seramikler, Kuzey Suriye ve Kuzey Irak'taki yerleşimlerden bilinen tipik, organik katkısı bol olan Orta Asur Dönemi repertuarı oluşturmaktadır (Çizim: 4, 5)¹⁴. Kısa süren bu dönem içindeki tipolojik gelişmeyi belirlemek, yoğun tahribat nedeniyle her ne kadar zor olsa da, elimizdeki malzemeler, Yukarı Dicle Havzası'nda Orta Asur Dönemi seramiğini tanımlayabilmek için bir temel oluşturacak niteliktedir. Çünkü formlar arasında yakın benzerliklere sahip olan Mittani Dönemi ve Geç Asur Dönemi seramikleri yoktur.

Mal grupları çoğunluğunda orta derecede organik katkı kullanılmıştır. Renkler kırmızı tonlarında değişmektedir. Özellikle düğmeli kaplar, sivri dipli ince şişeler ve küçük kâseler, çok ince hiç katkısız kilden üretilmiştir. Kuzey kesimdeki çeşitli çukurlarda bulunan çanak ve depolama kapları ve sivri dipler, Kuzey Mezopotamya'nın Geç Orta Asur örneklerinde benzerlerini bulmaktadır (Çizim: 4, 5)¹⁵.

Gliptik

2001 yılı kazılarında Orta Asur Dönemi'ne ait üç silindir mühür bulunmuştur. Bunlardan ilki Orta Çağ ile bağlantılı bir çocuk mezarından çıkmıştır (Çizim: 6, üstte). Koyu kırmızı sert bir taştan yapılmış mühürün bir kenarı bozuk durumdadır. Üzerinde kanatları açık vaziyette tasvir edilmiş bir varlık görülmektedir. Sol tarafında dört ayaklı, kuyruğu havada, belki bir aslan, sağında yine kanatlı yan durmuş bir varlık ve bunun altında belki bir akrep işlenmiştir. Özellikle sert taşlar üzerine işlenmesi tipik olan bu sahne, M.Ö. 14. yüzyıla ya da biraz daha sonrasına tarihlendirilebilir¹⁶.

Erken Orta Asur Dönemine ait bir çukurda bulunmuş olan ikinci mühür açık renk sert bir fritten yapılmıştır (Çizim: 6, ortada). Tasvirde, bir standart ve stilize bir ağacın arasında duran, uzun elbisesi sakalı ve yüksek başlıklı bir erkek figürü görülmektedir. Mittani gliptiğinde "Common Style" olarak adlandırılan gruba giren bu sahne, büyük bir ihtimale antropomorf/floral bir motif ve ağaç kültü ile ilgilidir¹⁷. Bire bir benzerleri, M.Ö. 14. yüzyılın Mittani D atölyesi olarak adlandırılan Ugarit, Beth Shan, Hala Sultan Tekke (Kıbrıs) ve Nippur buluntularında karşımıza çıkmaktadır¹⁸.

Güney yamaçta stratigrafik bağlantısı olmayan bir çukurda koyu kahve renkte, sert pişirilmiş kilden üçüncü mühür bulunmuştur (Çizim: 6, altta)¹⁹. aralarında ince uzun yapraklı bitkiler olan iki stilize hayvan figüründen oluşan sahnenin ikonografik ve stilistik açıdan benzerleri olmadığından, tarihlendirilmesi güç olmaktadır. Mitanni "Common Style" gliptiğinde benzetilebilir²⁰. Bir öneri olarak M.Ö. 2.binyılın 2. yarısına tarihlenebilir.

Orta Tunç Çağı

Orta Asur tabakalarına karşın, söz konusu dönemin kalıntıları daha geniş bir alanda açığa çıkarılmıştır. 01 açmasında birbirini takip eden iki bina (A ve C Binası) kısmen ortaya çıkarılmıştır²¹. Her iki bina da plânlama ve teknik açıdan birbirine çok ben-

14 Pläzner 1995; Dittmann v.d. 1988, Tab.1.

15 Pläzner 1995; Dittmann v.d. 1988

16 Collon 1987, 64-65 No: 237; Oates v.d. 1997, Fig. 180.18.

17 Salje 1990, 35-36, 85.

18 Collon 1987, 62-65 No: 261; Schaeffer-Forest 1983, 167-168.

19 Kilden mühürler için genel olarak bkz. Al-Gailani-Werr 1988, 1-24. Aynı motife sahip ikinci bir kil mühürün parçası yine güney yamacında bulunmuştur (Çizim: 6, altta sol).

20 Salje 1990, No: 216, 242.

21 İlk yılki kazılarda 01 açmasında birbirini takip eden üç binanın var olduğu düşünülmüştür (Schachner 2002). Ancak 2001 yılında bu alanda yapılan kazılar sadece iki binanın varlığını (A ve C) ortaya koymuştur. A Binası'nın duvarlarının en üst seviyesi C Binası'nın temellerinin sadece çok az altında kalmakta ve burada bir başka yapı için yer bulunmamaktadır.

zemektedir. Temeli olmayan duvarlar aynı büyüklükteki kerpiçlerden inşa edilmiştir. Her iki binada bulunan kireç sıvalar duvarların kısmen beyaza boyandığına işaret etmektedir. Aynı şekilde bir kireçleme A Binası'nın bazı taban kalıntılarında da görülmektedir. Her iki yapının bazı kısımlarında eski duvarlara paralel, biraz geniş bir derz dolgusuyla ikinci bir duvarın inşa edilip tamir edildiği anlaşılmaktadır.

Daha eski olan ve kullanılmamış höyük üzerine kurulmuş A Binası'nın, 2001 yılında özellikle doğu tarafı araştırılmıştır (Çizim: 7). Ortada, yaklaşık doğu-batı istikame-tinde uzanan geniş bir duvarın kuzey ve güneyinde birbirine paralel odalar açığa çıkarılmıştır. Duvarın kuzeyinde bulunan odaların hiçbirinde bir kapı bulunmaması, bu kısmın bodrum katı olabileceğini düşündürmektedir. Güney kesimdeki uzun dikdörtgen plânlı odaların girişleri muhtemelen güneyden olmalıdır. Bu odalardan sadece batıda olanda taş döşemeli taban, fırın ve *pithos*lar bulunmuştur. Diğerlerinin işlevi hakkında ipucu verebilecek buluntulara rastlanmamıştır. A Binası'nın şimdiye kadar açığa çıkarılan odaları, büyük bir ihtimalle sistematik olarak molozla doldurulmuş, böylece C Binası'nın temeli olabilecek bir teras oluşturulmuştur.

2000-2001 yılı kazılarında, C Binası'nın ara duvarı doğu kısmının ve güneydeki taş döşemeli avlunun kazılmasıyla, höyüğün üst ve kuzey tarafında, ortasında geniş taş döşemeli, kuzeyinde ise uzun dikdörtgen odalar olan avlulu bir yapının bulunduğu anlaşılmıştır (Çizim: 8). Yine 2001 yılında güney yamaçta 06 açmasında başlayan kazılar, burada da yapı tekniği, boyutları ve yönüyle C Binası'na çok benzeyen bir yapılaşmayı ortaya çıkarmıştır. İlerleyen çalışmalar ve yükseklik ölçümleri, bu yapının, C Binası'nın güneye doğru uzantısı olabileceği ihtimalini göstermektedir. Böylece şimdiye kadar açığa çıkan bölümler, ortasındaki dörtgen avluyu uzun dikdörtgen odaların çevrelediği, yaklaşık 25x25 boyutlarında bir bina plânı vermektedir (Çizim: 8).

Bu yapı, plânlama ve büyüklük açısından herhangi bir köy yapısına benzemektedir²². Güneydoğu Anadolu'da şimdiye değin benzeri olmayan bu yapı kompleksi, şehir ve köylerin yanı sıra, tahkim edilmiş üçüncü bir yerleşim tipinin daha olabileceğini göstermektedir.

Seramik ve Küçük Buluntular

2000 yılı kazılarının önemli buluntularından birini neredeyse tam olarak korunmuş bir ev modeli oluşturmaktadır (Çizim: 9, üst). Saman ve kireç taş katkılı kiremit kır-mızısı kilden yapılmış yaklaşık kare formu ev modeli, C Binası'nın molozunda bulunmuştur. İkişer duvarında iki dört köşeli pencere, bir duvarında yuvarlak bir pencere ve bir kapı bulunmaktadır. Dördüncü yüzde ise sadece bir pencere korunmuştur. Bütün yüzlerde silmeler verilmiştir. Modelin tamamında üst kenarlar düzeltilmiş olduğundan bir çatının olmadığı anlaşılmaktadır. Belki bir kapağının olduğu düşünülebilir. Mimari modeller genelde tek olmalarına ve paralelleri ender bulunmasına rağmen, Giricano modeli, üzerinde görülen silmeler ve ön yüzün yapılışıyla Suriye ve Kuzey Mezopotam-ya M.Ö. geç 3. ve 2. binyıl örnekleriyle karşılaştırılabilir²³.

Orta Tunç Çağına ait binaların yüzeye yakın molozunda bulunmuş olan kireçtaşından bir sığır figürünün benzerleri, Bismil Bölgesi ve Kavuşan Tepe'nin Orta Tunç Çağı tabakalarından bilinmektedir (Çizim: 9, orta).

A Binası'nın bir odasında siyah taştan yapılmış yarım daire şeklinde küçük bir damga mühür bulunmuştur (Çizim: 6, alt sağ). Söz konusu mührün arkasında yatay bir delik ve ön tarafında bir çiçek motifli bulunmaktadırlar²⁴. Delik karakterize olan mührün şekli, Suriye'de Uruk Döneminden itibaren görülmektedir.

Metal buluntular arasında özellikle mercimek şeklinde başı olan ve gövdesinde bir delik bulunan iğne, Suriye ve Kuzey Irak'taki örneklerle benzenmektedir (Çizim: 9,

22 Köy yapıları için Bkz.: Tell Barri/Kahat: Pecorella 1998, Fig. 20, 21, 31, 41; Tell Hamad as-Sagır: Spanos 1992, Abb.2.

23 Bretschneider 1991, Taf. 21-28, 30-31.

24 Nunn 1999, 18, 78-84; Eichler, Warburton 1990, 247 Abb.10.

altı)²⁵. Bir hançer ya da kısa bir kılıcın kırılmış ucu da aynı döneme ait olmalıdır. Benzeri olmayan bu örneğin iki yüzünde de bir yükselti şerit görülmektedir.

Seramiklerin çalışması A ve C Binaları'nda bir homojenlik olduğunu göstermektedir (Çizim: 10). Kırmızı ve kahve tonlarında ince bir astara sahip olan ve yoğun mineral katkılı bir grup göze çarpmaktadır. Bölgede Red Brown Wash Ware olarak adlandırılan bu grup için kâse ve diğer açık formlar tipiktir. Biraz daha kaba katkılı örnekler büyük kap formlarında görülmektedir.

Boyali seramikler ancak C Binası'nda nadiren çıkmaktadır (Çizim: 11). Birkaç parça Habur seramiği özellikleri gösterse de, bunlar Giricano seramik repertuarında bir azınlık teşkil etmektedir²⁶. Ancak Mezopotamya ve Doğu Anadolu arasındaki ilişkiler ışık tutması açısından önemli, 06 Açması'nda Orta Tunç Çağı'na ait *in situ* bulunmuş bir çömlek, teknik ve dekor açısından benzersiz de olsa, Doğu Anadolu Orta Tunç Çağı geç safhalarına bağlanabilir (Çizim: 11, altı)²⁷.

Yukarı Dicle bölgesinde, M.Ö. 2.binyıl kalıntılarının ne kadar zor tespit edilebildiği G. Algaze'nin yüzey araştırmalarında da anlaşılmıştır²⁸. Giricano'daki A ve C Binaları'ndaki kazılardan, Kuzey Irak ve Suriye'deki Habur yöresiyle bağlantılı seramiklerin çok nadir olduğu anlaşılmıştır. Giricano ve bölgedeki diğer kazılarda bu döneme ait seramiklerden, daha güneydeki Tell Brak, Tell Rimah veya Chagar Bazar'da tespit edilen repertuarlardan çok farklı olduğu anlaşılmıştır. Yoğun olarak bulunan Red Brown Wash seramiğinin, bulunduğu yerler göz önünde tutularak, batı sınırının Diyarbakır'da olup doğuda Botan Vadisi'ne uzanan ve kuzeyinde Toroslar'la sınırlanan bir bölgede yaygın bulunduğu görülmektedir. Giricano'da C Binası'nda, Üçtepe'de²⁹ (11. tabaka) olduğu gibi söz konusu seramik Habur mallarıyla beraber bulunduğundan, her iki buluntu durumunun çağdaş ve yaklaşık olarak M.Ö. 2. binyılın ikinci çeyreğine ait olduğu anlaşılmıştır. Red Brown wash ware seramiklerin, ne Üçtepe 10. tabakasında ne de Ziyaret Tepe'de (Operation E) Mittani Dönemine ait tabakalarda bulunmaması, bu seramiğin Mezopotamya kökenli büyük devletlerin bölgeye girmesiyle beraber yok olduğunu göstermektedir.

Eğer Eski Babil Döneminde Mari metinlerinde geçen Tushum Sinamum yer adları daha sonraki Asur şehirleriyle eşitse, Yukarı Dicle bölgesinin I. Samsi Adad Döneminde kısa bir hâkimiyetten hemen sonra yeniden bağımsız bir ünite olduğu anlaşılabilmektedir. Bölgedeki Orta Tunç Çağı'na ait buluntu yerleri Mittani devletinin kuruluşundan önceye tarihlendirilebilir. Böylece söz konusu bölge bir ihtimalle M.Ö. 3.binyıldan itibaren Mezopotamya'nın etrafında oluşan Hurri kökenli küçük devletlerden biri olabilir³⁰.

M.Ö. 4. Binyılın Sonu-3. Binyılın Başı

İlk yılların kazı çalışmaları Giricano'nun Orta Tunç Çağı ve öncesindeki dönemler arasında uzun bir süre iskân edilmediğine işaret etmektedir. Güney yamaçtaki 06 Açması'nda M.Ö. 3. binyılın ilk yarısına tarihlenen mimarî kalıntılar ve seramikler tespit edilmiştir. Bu tabakanın hemen altında doğudan batıya doğru devrilmiş bir duvar bulunmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla bu duvar ince beyaz sıvalı bir taban üzerinde durmaktaydı.

Bu devrilmiş duvarın molozu içine sonradan açılmış çukur içinde M.Ö. 3. binyılın ilk yarısına tarihlendirilebilen ve özellikle Gimnavaz örneklerine benzeyen seramikler

25 Klein 1992, 52-53 Tip I. 4A4; Spanos 1992, Abb. 15.

26 Habur seramiği için Bkz.: Oates v.d., 1997, 63-67; Postgate v.d., 1997, 52-54; Oguchi 2000. Bölgeler arası karşılaştırıldığı zaman Giricano'da bulunan örnekler Oguchi'nin önerisine göre dönemin 2-3 safhasına girmektedir (Oguchi 1997, 205 Fig.1).

27 Özlüfat 2001, 93-94 (Tip IIA-B) Lev. 70-88.

28 Algaze v.d., 1991, 182-183.

29 Sevin 1993, Res. 4-7.

30 Wilhelm 1982, 18, 21, 57-58.

bulunduğundan³¹, bu yapıyı M.Ö. 4. binyılın sonuna tarihlendirmek mümkün olabilir. Bu tarihlendirme, yüzey toprağında bulunan Geç Uruk ve hemen sonraki dönemlere ait olan bazı seramikler bulunmasıyla doğrulanmaktadır (Çizim: 12, üst)³².

Kalkolitik Dönem (Gawra B-Uruk B)³³

06 açmasının güney kesiminde çok safhalı bir Kalkolitik Dönem yerleşimi araştırılabilmiştir. Bunlardan daha yeni olan, yalnızca bir taban, bir *pithos* ve çeşitli seramik parçalarıyla karşımıza çıkmaktadır (Çizim: 12, alt).

Daha eski olanın mimarisi ise karakteristiktir. Burada büyük bir ihtimalle bir yapının güneybatı köşesi görülmektedir. Batı kesimde çakıl taşlarından oluşan bir açık alan, yükseltilmiş yarım daire şeklinde bir platformla birleşmektedir. Bir kapı, açık alanı duvarın doğusunda kalan mekâna bağlamaktır.

Küçük Buluntular

Yukarıda bahsettiğimiz kapı aralığında kötü pişirilmiş, ince mineral katkılı bir *bulla* bulunmuştur (Çizim: 13, alt). Mührün üzerine basıldığı *bulla*, kare bir form vermektedir. Altta iki köşeden, iri gözlü bir ağ motifi veren baskının, kare şeklinde bir mühür yüzeyine ait olduğu anlaşılmaktadır. Benzer örnekler Geç Ubeyd Dönemi Değirmen-tepe-si'nde (7), Norşuntepe'de, Tepe Gawra'da (XII ve X) ve Tell Kurdu'da (Amup E) bulunmuştur³⁴.

Kalkolitik Dönem tabakalarında çok sayıda obsidiyen ve *silex* ok uçları ve kesiciler bulunmuştur. Bu kesicilerin benzerleri Norşuntepe Kalkolitik Dönem yerleşiminden tanınan örneklerle benzerdir (Çizim: 13, üst)³⁵.

Kalkolitik Dönem Seramiği

Stratigrafik açıdan mimaride görülen farklılık, seramiklerde de kendini göstermektedir. Geç olan safhada kapalı kapların yanı sıra, ağız kenarında geniş bir şerit bantla süslenmiş kaplar görülmektedir (Çizim: 14). Bunlardan özellikle iç kısımda hafif perdah izlerine sahip olan gri-siyah kâseler tipiktir. Bu grup R. Gut tarafından "gri Ninive 3 seramiği" olarak tanımlanan ve Kuzey Mezopotamya'da Uruk Dönemi tabakalarının başlangıcı için kronolojik belirleyici rolü oynayan bir seramik grubuna girmektedir³⁶.

Daha erken safhada monokrom seramiklerin yanı sıra boyalı kapların ortaya çıkmasıyla seramik repertuarının değiştiği görülmektedir. Ağ motifi ve yüzeyi kaplayan hatların yanında düzensiz desenler de bulunmaktadır. Sonuncusu için özellikle yüzeyi tam kapatmayan boyama, birbiriyle kesişen çizgilerle yüzeye uygulanmıştır. Çapraz taranmış üçgen motiflerin en yakın paralelleri, Ninive 3 ve Tepe Gawra X-IX'da karşımıza çıkmaktadır. Yüzeyi tam kapatmayan ve birbiriyle kesişen düzensiz boyama desenleri de Ninive 3 ve Tepe Gawra X-IX buluntuları ile karşılaştırılabilir³⁷.

Her iki safhada da basit kâseler sıkça görülmektedir (Çizim: 14). Daha eski olan safhada, içe çekik ağız kenarı iç kısımda, bazı örneklerde ise kap içinde dibe doğru uzanan boyamayla süslenmiştir. Bu kap tipi ve bezeme, paralellerini Gawra B safhasında Ninive 3 ve Tepe Gawra XI-IX'da bulmaktır.

31 Erkanal 1990, 266-267 Res. 8-9; Erkanal, 1991, 282-283 Res. 5-9, Akyurt v.d., 1993, 272, Res. 11.

32 Geç Uruk Dönemi (Uruk C) için tipik olan *Bewelled Rim Bowls* parçalarının yanı sıra *incised Ninive 5* seramik parçaları da bulunmuştur (bkz. Rova 1988, 258 No: 29).

33 Kullanılan ve Kuzey Irak'taki gelişmeyi takip eden terminoloji için Bkz.: Gut 1995; Roaf 1998.

34 Genel olarak Bkz. V. Wickede 1990: 269-277; Değirmen-tepe: Esin 1983: Abb. 9.5, 9.3-4; Esin 1994: 61-62 Fig. 5.10-11, Fig. 8.9-10; Norşuntepe: Hauptmann 1979: 74-76 taf. 34.2; Tepe Gawra: Tobler 1950: taf. 158.7-8.

35 Schmidt 1996, 53ff.; Rosen 1997, Fig. 3.7-3.8.

36 Gut 1995, 95-97.

37 Gut 1995, Taf. 53. 797; Tobler 1950, fig. 3.7-3.8.

Monokrom, yoğun organik katkılı seramikler her iki safhada da çoğunluğu teşkil etmektedir. Renkleri kahve, kırmızı ve bej tonlarında değişen seramikler, yüzeyde çoğunlukla yalın bırakılmış, ya da düzeltilmiştir. *Hole mouth* kaplar, kalınlaştırılmış ağız kenarları ve ağız kenarı basamak şeklinde çömlekler karakteristiktir. Perdahlı yüzeyler ender görülmektedir.

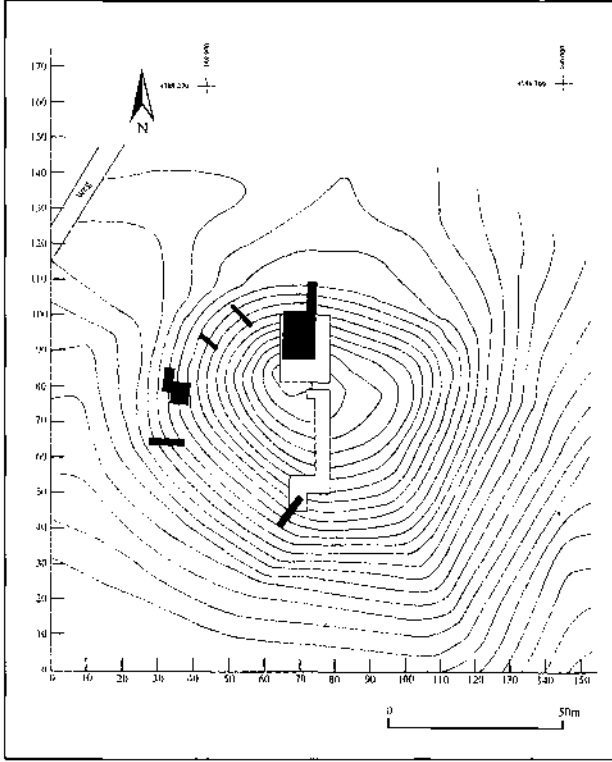
Erken safhanın *in situ* bulunmuş olan gri Ninive 3 seramikleri, Kalkolitik Dönem tabakalarının, hem geç Gawra B, hem de onu izleyen Uruk A/B safhasını kapsadığını göstermektedir. Kazılan alanlarda tek tük açığa çıkan ve "*sprig ware*" olarak adlandırılan parçalara dayanarak³⁸, höyükte daha eski tabakaların varlığından da söz edilebilir. Aynı zamanda yüzeyde bulunmuş olan Halaf ve Ubeyd parçaları, Giricano'da belki de Geç Neolitik Dönemden Kalkolitik Dönem sonuna kadar yerleşim sürecini araştırmaya olanak verecektir.

İlk Neticelerle, Giricano'da Gawra B'den başlayan ve tüm Geç Kalkolitik safhaları takip ederek M.Ö. 3. binyılın başına dek uzanan bir gelişme tespit edilmiştir. Söz konusu bu gelişme özellikle Kuzey Irak'taki buluntu yerleriyle yakın benzerlik gösteren seramiklerle takip edilebilmektedir.

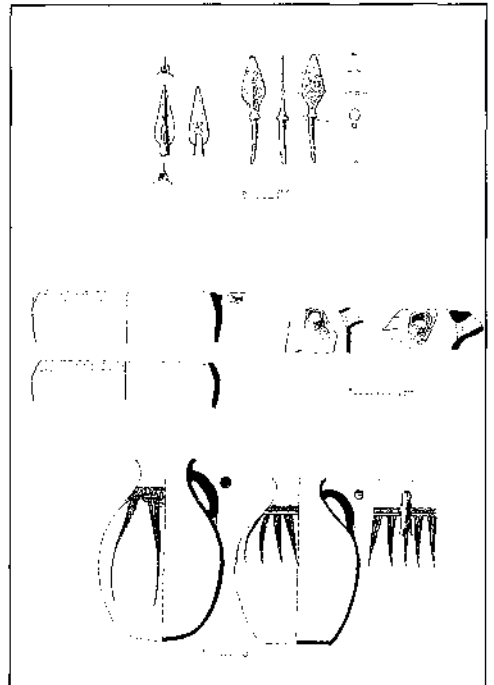
KAYNAKÇA

- P. AKKERMANN 1993: On the frontier of Assyria. Excavations at Tell Sabi Abyad, Akkadia 84-85, 1-52.
- M. AKYURT v.d. 1993: 1991 Gırnavaş Kazıları, Kazı Sonuçları Toplantısı 14.1, 267-280.
- G. ALGAZE v.d. 1991: The Tigris-Euphrates Archaeological Reconnaissance Project: A Preliminary Report of the 1989-1990 Seasons, Anatolica 17: 175-240.
- K. BARTL 2001: Eastern Anatolia in the Early Iron age, in: R. Eichmann, H. Parzinger (eds.), Migration und Kulturtransfer, Der Wandel vorder-und zentralasiatischer Kulturen im Umbruch vom 2. zum 1. vorchristlichen Jahrtausend, Bonn, 383-410.
- J. BRETSCHNEIDER 1991: Architekturmodelle in vorderasien und der östlichen Ägäis vom Neolithikum bis in das 1. Jahrtausend, Neukirchen-Vluyn.
- D. COLLON 1987: First Impressions, London.
- R. DITTMANN v.d. 1988: Untersuchungen in K.-Tukult-Ninurta (Tul. I al Aqar), Mitteilungen der Deutschen Orient Gesellschaft 120, 97-139.
- H. ERKANAL 1990: 1988 Gırnavaş Kazıları, Kazı Sonuçları Toplantısı 11.1, 261-274.
- H. ERKANAL 1991: 1989 Gırnavaş Kazıları, Kazı Sonuçları Toplantısı 12.1, 277-292.
- U. ESİN, 1983: Zur Datierung der vorgeschichtlichen Schichten von Değirmentepe bei Malatya in der östlichen Türkei, in: R.M. Boehmer, H. Hauptmann (ed), Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien, Festschrift für Kurt Bittel, Mainz, 175-190.
- U. ESİN 1994: The functional Evidence of Seals and Sealings of Değirmentepe, in: P. Ferioli, E. Fiandra, G. Fissore, M. Frangipane (Hrsg.), Archives before Writing, Torino, 59-81.
- L. al GAILANI-WERR 1988: Cylinder seals made of clay, Iraq 50, 1-24.
- A.K. GRAYSON 1991: Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114-859 BC), Toronto.
- R. GUT 1995: Das prähistorische Ninive, Mainz.
- H. HAUPTMANN 1979: Norşuntepe Kazıları 1973, Keban 1973 Çalışmaları, 43-79.
- K. KESSLER 1980: Untersuchungen zur historischen Topographie Nordmesopotamiens nach keilschriftlichen Quellen des 1. Jt. V. Chr., TAVO B.26, Wiesbaden.

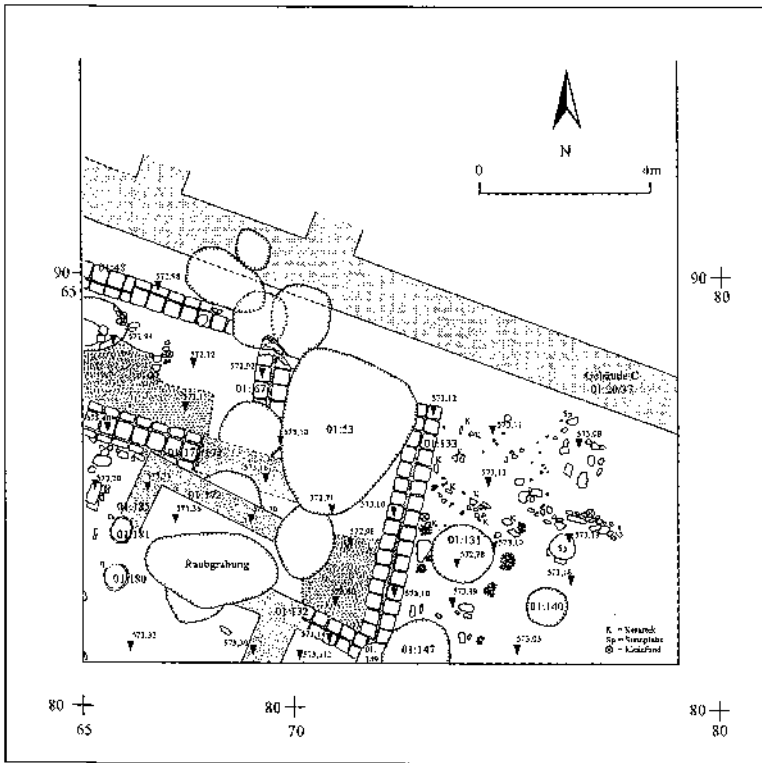
- K. KÖROĞLU 1998: Üçtepe I, Ankara.
- A. MÜLLER-KARPE 1994: Altanatolisches Metallhandwerk, Nuemünster.
- D. OATES v.d. 1997: Excavations at Tell Brak 1: The Mitanni and Old Babylonian periods, London.
- H. OGUCHI 1997: A reassessment of, the distribution of Khabur ware: an approach from aspect of its main phase, ar-Rafidan 18, 195-224.
- H. OGUCHI 2000: The 'Late' Khabur Ware problem once again, Al-Rafidan XXI, 103-126.
- A. ÖZFIRAT 2001: Doğu Anadolu Yayla Kültürleri, İstanbul.
- P.E. PECORELLA (ed.) 1998: Tell Barri/Kahat 2, Roma
- P. PFÄLZNER 1995: Mitannische und mittelassyrische Keramik, eine chronologische, funktionale und produktionsökonomische Analyse, Berlin.
- C. POSTGATE v.d. 1997: The Excavations at Tell al Rimah: The Pottery, Warminster.
- K. RADNER, A. SCHACHNER 2001: Tushan'dan Amedi'ye asur döneminde Yukarı Dicle havzasıyla ilgili topografik sorular, in: N. Tuna, J. Öztürk, J. Velibeyoğlu (ed.), Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs, Activities 1999, Ankara, 729-752.
- Roaf 1998.
- M. ROAF, A. SCHACHNER baskıda: The Bronze Age to Iron Age transition in the Upper Tigris Region: new information from Ziyaret Tepe and Giricano, in: anatolian Studies, V. Anatolian Iron age Symposium.
- S. ROSEN 1997: Lithics after the Stone Age, Walnut Creek.
- E. ROVA 1988, Distribution and chronology of the Niniveh 5 pottery and of its culture, Contributi e Materiali di Archaeologia Orientale II (Roma).
- B. SALJE 1990: Der 'common style' der Mitanni Glyptik und die Glyptik der Levante und Zyperns in der Späten Bronzezeit, Mainz.
- M. SALVINI 1967: Nairi e Ur(u)atri: Contributo alla Storia della Formazione del Regno di Urartu, Roma.
- M. SALVINI 1998: Nairi, Na'iri, RIA IX, 87-91.
- A. SCHACHNER 2002: 2000 Yılı Giricano Kazıları Ön Raporu, in: N. TUNA, J. ÖZTÜRK, J. VELİBEYOĞLU (ed.), Salvage Project of the Archaeological Heritage of the Ilisu and Carchemish Dam Reservoirs, Activities 1999, Ankara.
- C. SCHAEFFER-FORREST 1983: Corpus I des Cylinder-Sceux de Ras Shamra Ugarit et d'Enkomi Alasia, Paris.
- K. SCHMIDT 1996: Norşuntepe Kleinfunde I, Die lithischen Funde, Mainz.
- V. SEVİN 1988: Elazığ Yöresi Erken Demir Çağı ve Muşkiler, Höyük 1, 51-64.
- V. SEVİN 1993: 1991 Yılı Diyarbakır Üçtepe Höyüğü Kazıları, Kazı Sonuçları Toplantısı 14.1, 175-192.
- SUMMERS, G. 1994: Grey Ware and the eastern limits of Phrygia, in A. Çilingiroğlu, D. French (eds.), Anatolian Iron Ages 3, London, Ankara: 241-252.
- A. TOBLER 1950: Excavations at Tepe Gawra Vol. II, Philadelphia.
- F. WIGGERMANN 2000: Agriculture in the Northern Balikh Valley: The case of Middle Assyrian Tell Sabi Abyad in: R.M. Jas (Hrsg.), Rainfall and Agriculture in Northern Mesopotamia, 171-232.
- G. WILHELM 1982: Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter, Darmstadt.

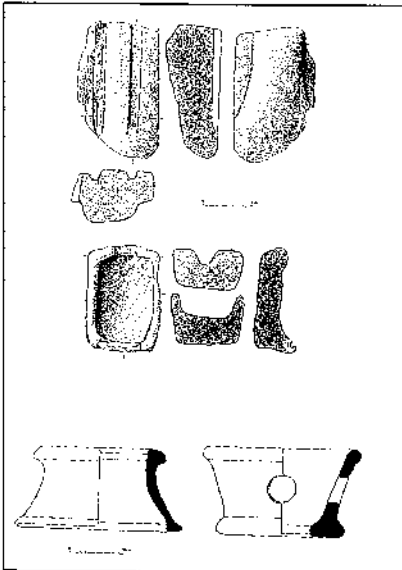
Çizim: 1

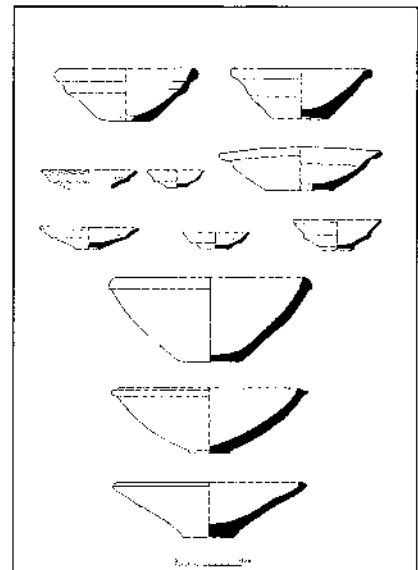
Çizim: 2

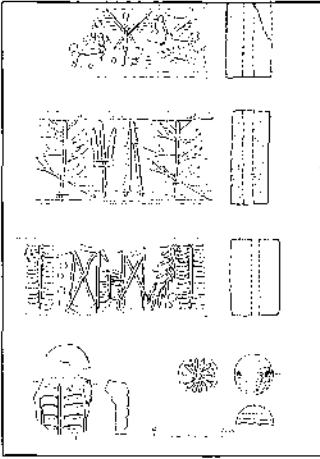
Çizim: 3

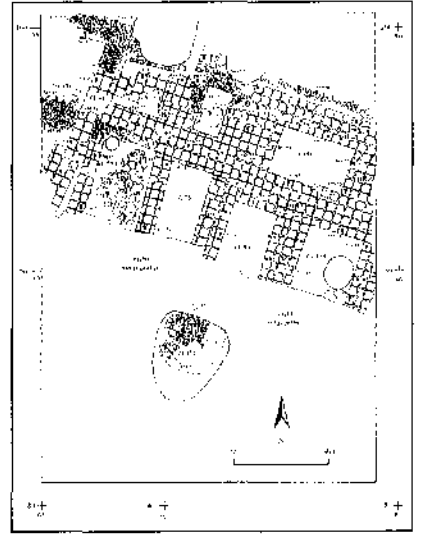
Çizim: 4

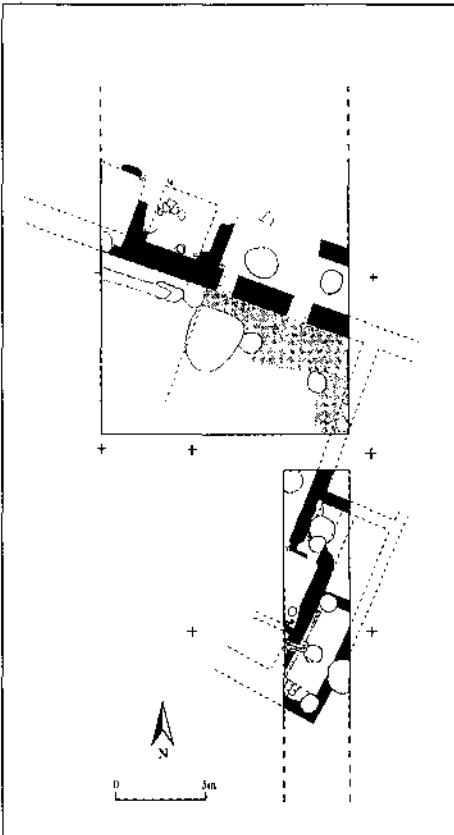
Çizim: 5

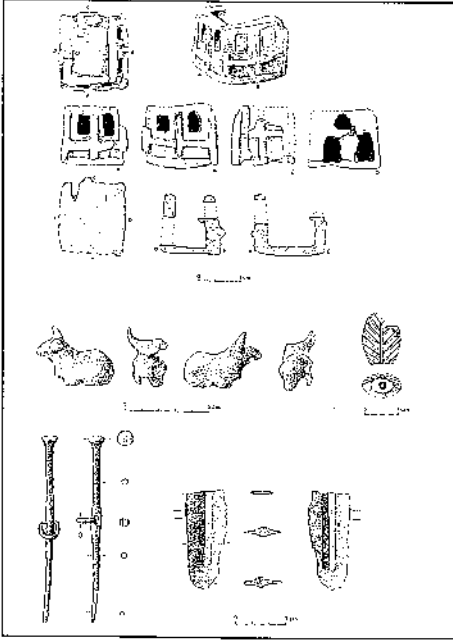
Çizim: 6

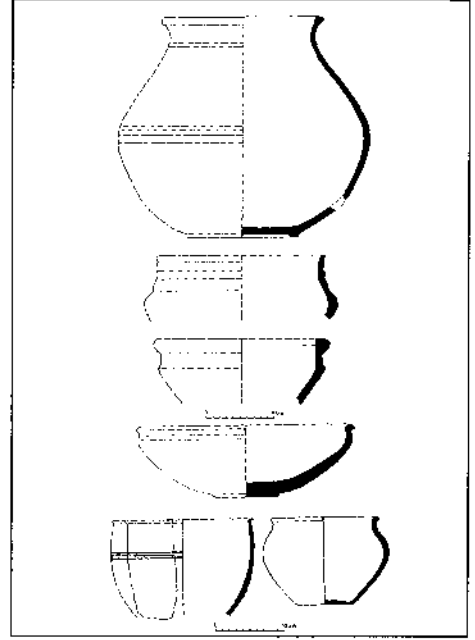
Çizim: 7

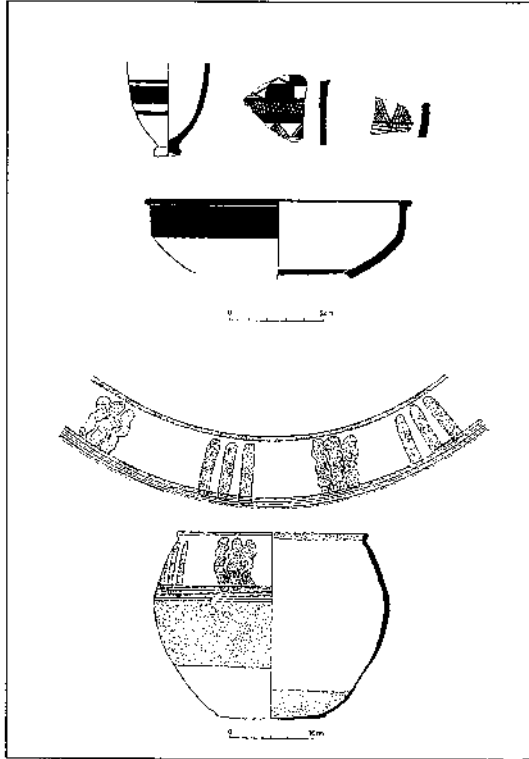
Çizim: 8

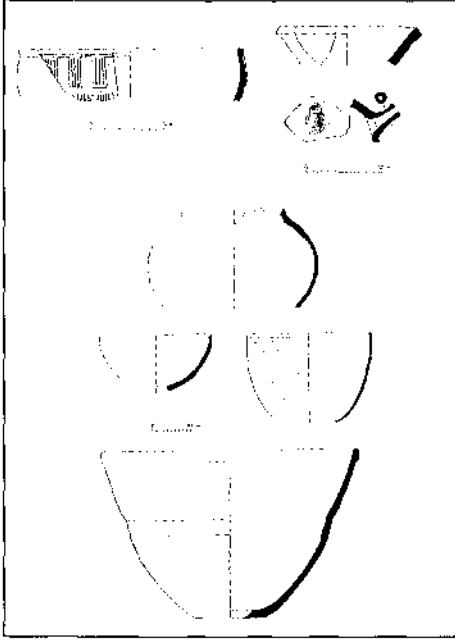
Çizim: 9

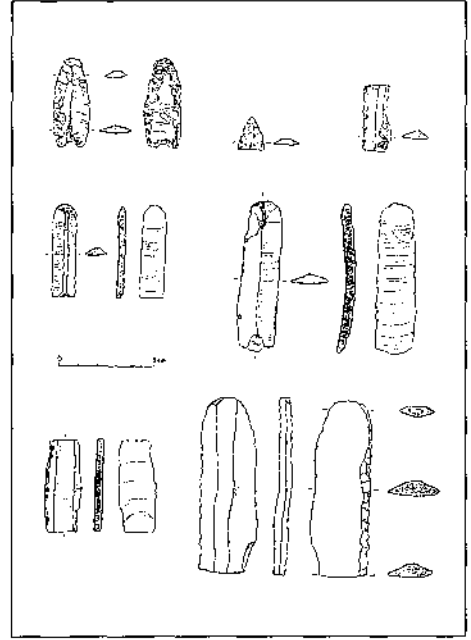
Çizim: 10

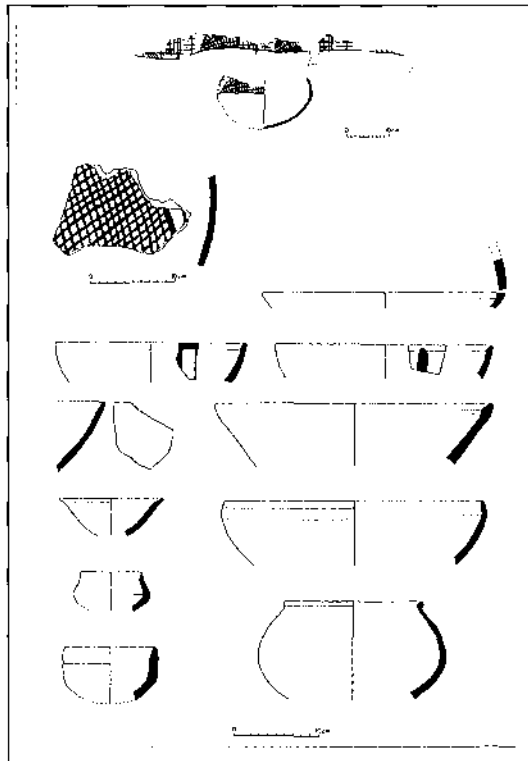
Çizim: 11

Çizim: 12

Çizim: 13

Çizim: 14

KÜLLÜOBA 2001 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Turan EFE*

I. Giriş

Eskişehir İli, Seyitgazi İlçesi sınırları içinde, Yazıdere-Yenikent karayolunun 200 m kadar sağında ve Yenikent Köyü'ne 1300 m. mesafede yer alan Küllüoba'da bu sene kazı çalışmaları 11 Temmuz-15 Ağustos 2001 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Kazımızda Bakanlık temsilcisi olarak Mersin Arkeoloji Müzesi araştırmacılarından Arkeolog Mustafa Ergün görev almış ve ekip aşağıdaki üyelerden oluşmuştur:

Kazı Başkanı Prof. Dr. Turan Efe, Kazı Başkan Yard. Deniz Ş. M. Ay-Efe M.A., Topograf Adnan Şakar, yüksek lisans öğrencisi Mücella Erdalkıran, Arkeologlar Deniz Sarı, Murat Altun, Hasan Ali Ünal, Murat Türkteki, Sedrettin Ögünç, öğrenciler Erkan Fidan, Alper Gölbaş, Seyhan Kayhan, Murat Çobanoğlu, Shizue Miura. Ayrıca, Arkeolog Ozan Oyarkılıçgil ve öğrenci Serkan Mergen de kazımıza kısa sürelerle katılmışlardır.

Kazı için finansal kaynak İ.Ü. Araştırma Fonu (Proje No. 1404/05052000) ve Kültür Bakanlığı Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'nden (DÖSİMM) sağlanmıştır. Kazı evi deposuna her sene yerleştirilen malzemenin giderek artması sebebiyle, altta 1.5 m. yüksekliğinde bir mahzen içeren deponun tabanının çökme tehlikesi belirmiştir. DÖSİMM'den alınan ödeneğin bir kısmı ile bu taban, alttan ahşap direklerle desteklenerek sağlamlaştırılmıştır. Bu vesileyle, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, DÖSİMM ve İ.Ü. Araştırma Fonu yetkililerine; ayrıca, her sene kazımıza gösterdikleri ilgi ve yardımlar için Eskişehir İl Kültür Müdürü Sayın Erol Aydınbeyli'ye, Arkeoloji Müzesi idareci ve personeline ve son olarak, büyük bir özveri ile çalışan ekip üyelerine en içten teşekkürlerimi sunarım.

II. Höyükte Yapılan Çalışmalar

A. Topografik Çalışma

Topograf Adnan Şakar önce açılacak olan açmaların kazıklarının çakılması işine görev almış ve sonra ana höyüğün güneyindeki tarlaların ve güneybatıdaki küçük höyüğün topografik planını çıkarmıştır. Bu höyüğün yüzeyinde Klâsik Dönem yerleşmesi söz konusudur; ancak, altta Prehistorik Dönem yerleşmelerinin bulunması olasıdır.

B. Kazı Çalışmaları

Bu seneki çalışmalar da yine, doğu ve batı açmalarında olmak üzere iki ayrı kesimde yoğunlaştırılmıştır.

* Prof. Dr. Turan EFE, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Prehistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı 34459-Fen PTT-İstanbul/TÜRKİYE.

1. Batı Açmaları

Bu kesimde önceki yıllarda açılan açmaların bazılarında (U8/9/10, V9 açmaları) derinleştirirken, aynı zamanda İlk Tunç Çağına Geçiş Dönemi surunu takip edebilmek amacıyla batıya doğru S7/8, R7/8 plânkarelerinde yeni açmalar da açılmıştır.

1a. U 8/9/10 Açması

Bu açmada ilk iş olarak, U 10 plânkaresine denk gelen kısımda, geçen sene bırakılan seviyeden itibaren Geç Kalkolitik dolgunun kazılmasına başlandı. Önce geçen sene ortaya çıkarılan taş konsantrasyonu ve hemen onun güneyindeki taş temel kaldırıldı. Daha sonra da, Geçiş Dönemine ait daha güneydeki ev temelini taşları alındı ve bu şekilde, tüm yüzeyde koyu gri renkli Geç Kalkolitik dolguya ulaşılmış oldu. Bu sırada, güney tarafta doğu-batı yönünde ince bir kerpiç duvar ve ona açı ile bağlayan kuzeybatı-güneydoğu yönünde bir başka duvar daha ortaya çıkarılmıştır. Doğru-batı yönündeki duvarın ana toprağa açılan sığ bir çukurun içine yerleştirildiği anlaşılmıştır. Çalışma alanının kuzey tarafında ise ana toprak içine açılmış, farklı büyüklüklerde üç adet silo saptanmıştır (Resim: 1). Bunların içlerinde bol miktarda çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Belki de bu çukurlar daha sonraki bir aşamada çöp çukuru olarak kullanılmıştır. Bunlardan en büyüğü olan doğu taraftaki 2.0x1.5 m. ebadında ve 2 m. derinliğindedir. Güneyde, Geçiş Dönemi evinin tam altına denk gelen kısımda, yukarıda söz konusu edilen doğu-batı yönündeki ince kerpiç duvarın kuzeyden sınırlandırıldığı, yine ana toprak içine açılmış çok daha büyük bir çukurun varlığı anlaşılmıştır. Henüz dolgununun boşaltılmadığı bu çukur, tabanı toprak seviyesi altına inşa edilmiş bir çukur-eve ait de olabilir.

Daha sonra, U 9/10 açmasının ortasından güney-kuzey yönünde geçirilen ana profili tamamlamak ve bu şekilde Geç Kalkolitik yerleşmeyi sınırlandıran bir sur veya çevre duvarının bulunup bulunmadığını anlamak ve eğer varsa, bunun bir üstteki Geçiş Dönemi suru ile olan ilişkisini saptamak amacıyla, aradaki araba yolu kaldırılarak U 9/10 açması ile U 8 açması birleştirilmiştir. Bu sene, bu kesimde ancak içleri kırmızı ham toprakla doldurulmuş Geçiş Dönemi evleri kazılabilmektedir. En alt tabanlara henüz ulaşılamamıştır. Odalardan birinin köşesinde siloya ait olabilecek ince duvarlar belirmeye başlamıştır. Ev duvarları 2 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Bunların üst seviyelerinde, yatay ahşap hatıl başlarının girmiş olabileceği delikler saptanmıştır. Bunlardan bir tanesi muntazam dikdörtgen şeklindedir. Duvarlardan biri üzerinde de gayet iyi korunmuş bir kapı ortaya çıkarılmıştır (Resim: 2).

Bu kesimde yapılan çalışmanın en sonunda, sur bedeni 50 cm. genişliğinde kesilmiş ve bu şekilde, surun iki tuğla genişliğinde inşa edildiği ve iki tuğla sırasının arasında beyaz renkli kalın sıvaya benzer ince dikey bir tabakanın yer aldığı anlaşılmıştır. Höyüğün doğu kesiminde yer alan Geç İTÇ II surunu oluşturan çift duvarların arasında da saptanan böyle bir kil tabakanın işlevi, iki duvarı birbirine iyice tutturmak olsa gerektir.

Surun bulunduğu kısımdan itibaren yerleşim katlarının güneye ve kuzeye doğru meyilli indiği anlaşılmıştır; dolayısıyla, Geçiş Dönemi suru, bu kesime daha önce yığılan ham toprak üzerinde yer alabilir. Bu durum ancak önümüzdeki sene yapılacak çalışmalarla açıklığa kavuşturulabilecektir.

1b. V 9 Açmasında Yapılan Çalışmalar

Çöp çukuru tarafından kesilmiş olduğundan, bu açmada sur geçen sene, yeterince açık bir şekilde takip edilememiştir. Bu sene, bu çöp çukurunun boşaltılması sonucu, surun bu çukurun altında güneydoğu yönünde dirsek yapmadan düz bir hat şeklinde devam ettiği anlaşıldı. Daha sonra, açma güneydoğuya doğru 2.5 m. genişletilerek bu kesimde sur bir miktar daha takip edilmiştir. Bu sur ve ilişkili mekânların önümüzdeki sene daha açık bir şekilde ortaya çıkarılması plânlanmaktadır.

1c. R7/8 ve S 7/8 Açmaları

Geçiş Dönemi surunu batıya doğru takip etmek amacıyla R 7/8 ve S 7/8 plânkarelerinde 11 ayrı açma açılmıştır. Sur bu kesimde yine dirsekler yaparak güneybatıya doğru dönmektedir ve R 7 açmasında yan yana 3 tane bastiyon şeklinde dışa doğru çıkıntı yapmaktadır. Bu tür çıkıntılar şimdiye kadar surun başka bir kesiminde saptanamamıştı. Bu arada iç tarafta, bir kısmı sura paralel olarak yerleştirilmiş mekânlar da saptanmıştır.

2. Doğu Açmaları

Doğu kesimde bu sene esas itibariyle, Geç İTÇ II Dönemine ait Yukarışehir plânının tamamlanması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu çerçevede tam olarak ortaya çıkarılamayan Doğu Kapısı'nın bazı kısımlarında ve ayrıca saray ile bu kapı arasında yer alan avluyu kuzey ve güneyden sınırlandıran evlerin bulunduğu iki ayrı kesimde çalışılmıştır. Bu amaçla, AE 16, AE 17, AE 20, AF 16, AF 17, AF 18, AF 19, AF 20, AG 16, AG 17, AG 18 plânkarelerinde yeni açmalar açılmış veya kısmen eski açmalarda derinleştirilmiştir (Resim: 3).

1a. Doğu Kapısı

Bu kapının plânı bu sene yapılan çalışma ile büyük oranda ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Girişin iki tarafındaki kuleler, önceden zannedildiği gibi simetrik olarak yerleştirilmemiştir. Kuzey kulesine olası giriş olarak önerdiğimiz kapının yerleşmenin ana dış girişi olabileceği anlaşılmıştır (Resim: 4). Kapının kuzey tarafında, kuzeye doğru devam eden sur bedeni bu kapıdan başlamaktadır ve burada sur bedeninin iç tarafındaki küçük dikdörtgen mekân bizi kuzeydoğudaki mekânlara ulaştırdığı gibi aynı zamanda dış kapıyı kontrol altında tutmak amacıyla kule olarak da kullanılmış olmalıdır. Bu kesimde sur altta büyük taşlardan inşa edilmiştir. En azından 3 ana evre içerdiği anlaşılan Doğu Kapısı'nın daha iyi korunmuş olan alt evresinin önümüzdeki sene kazılması plânlanmaktadır.

Kapının batı kesiminde avluya açılan tek odalı yapının plânı da tamamen ortaya çıkarılmıştır; ancak tabana henüz ulaşılammıştır. Bu yapıya sadece avludan girilmektedir. Bunun iki tarafındaki koridorlar vasıtasıyla batıdaki avluya ulaşılır. Avluya girişler koridorların bitiminde değil, yan duvarlar üzerindedir. Bu kapılardan sonra, 90° dönüerek geniş aralıklarla avluya ulaşılır. Bu şekilde, 90° lik dönüşler ve koridorlar vasıtasıyla, kale dışından avluya direkt giriş önlenmiş bulunmaktadır. Doğu Kapısı'nı kuzey ve güneyden sınırlandıran duvarların avlu tarafındaki uçlarında birer dikilitaş yer almaktadır. Bu duvarlardan kuzeydeki büyük oranda tahrip edilmiştir. Dikilitaşlardan güneydeki in situ olarak ilk sene ortaya çıkarılmıştı; kuzeydeki ise bu sene, yere yatmış ve üç parçaya bölünmüş olarak ele geçirilmiştir.

1b. Doğu Kapısı'nın Kuzeyindeki Çalışmalar

Kalenin kuzeydoğu köşesini oluşturan bu kesimin plânı, bu seneki çalışmalarla hemen hemen tamamen ortaya çıkarılmıştır. Kapıdan düz bir hat şeklinde gelen sur, kuzeyde köşe yaparak güneybatıya döner ve AE 16 açmasında dik açı ile kuzeybatıya döner. Surdaki bu dönüşler, aynı şekilde kalenin güneydoğu köşesinde de söz konusu olabilir.

Doğu kapısının avlusundan bir girişle, önce kule olarak kullanıldığını düşündüğümüz küçük dikdörtgen mekâna, buradan da kuzey taraftaki mekânı dolanarak bir koridor vasıtasıyla kuzeydeki üç mekâna ulaşılır. Kendi aralarında bir grup oluşturdıkları anlaşılan bu mekânlardan köşedeki, şiddetli bir yangın geçirmiştir. Aslında, kapı ile bu mekân arasındaki kısım -kule de dahil olmak üzere- tamamen yanmıştır.

Köşedeki söz konusu yanmış oda, tabanına kadar tamamen kazılmıştır. Yanmış tuğlalarla dolu olan oda molozu içinde ve tabanda *in situ* olarak, büyük çoğunluğunu

çanak çömleğin oluşturduğu çok sayıda buluntu ele geçirilmiştir (Resim: 5, 6). Diğer önemli iki buluntu grubunu da *andironlar* ve tezgâh ağırlıkları oluşturur. Sura dayalı olarak tam köşede, zemini çanak çömlek döşeli bir fırın ve odanın ortasına denk gelen yerde de bir ocak yer almaktadır. Fırının ağzına yakın yerde bir tava ele geçirilmiştir. Burasının mutfak olarak kullanıldığı hususunda hiç şüphe yoktur. Kompleksin yanmamış olan diğer büyük mekânının dolgusu içinden de benzeri buluntular gelmeye başlamıştır; ancak bu mekânın henüz tabanına ulaşılamamıştır.

1c. AE 17 Plânkaresinin Güneybatı Köşesinde Yapılan Çalışmalar

Avlunun kuzey kesimine denk gelen bu açmada fazla derinleşilmemiştir. Burada avluya işaret eden alt alta çok sayıda beyaz renkli tabakalar söz konusudur ve bunlar güneye doğru -diğer bir deyişle avlunun orta kesmine doğru-meyille inmektedir. Ayrıca açmanın kuzey tarafında bir taş kümesi ele geçirilmiştir.

1d. Avluyu Güneyden Sınırlandıran Evlerin Bulunduğu Kesimde Yapılan Çalışmalar

Burada AE 20 ve AF 20 plânkarelerinde olmak üzere, iki açma açılmıştır. Her iki açmada da -önceki senelerde avluya bakan ön kısımları kazılmış olan- evlerin arka taraflarına ait duvarlar ortaya çıkarılmıştır. AF 20 açmasında üç yan duvar bitişik olarak inşa edilmiştir; iki de bölme duvarı saptanmıştır (Resim: 7). Bu evlerin güneyde arka kısımlarının dayandığı kale surunun nereden geçtiği, bu kesimde söz konusu olan tahribat sebebiyle, tam olarak anlaşılamamıştır. Belki de sur biraz daha güneyden geçmektedir.

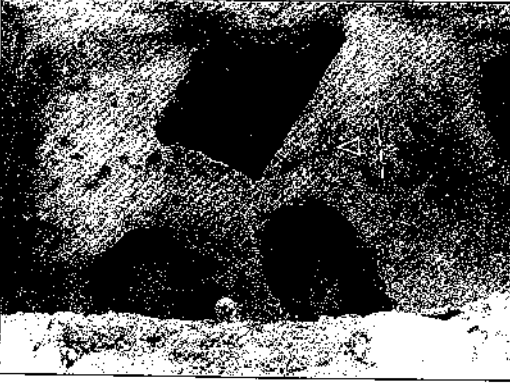
III. Sonuç

Küllüoba'da bu sene yapılan çalışmalar yine çok önemli sonuçlar vermiştir. Batı açmalarında Geç Kalkolitik katlarda ele geçirilen bol miktardaki çanak çömlek stratigrafik açıdan ve aynı zamanda, bu dönemde komşu bölgelerle olan ilişkilerin saptanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bir üstteki Geçiş Dönemi suru ve bununla ilişkili mekânlar, bu sene daha geniş bir alanda araştırılabilmiş ve bu şekilde, genel yerleşim plânı hakkında daha ayrıntılı bilgiler elde edilebilmiştir.

Doğu açmalarında da esas itibariyle geç İlk Tunç Çağı II yerleşmesine ait kalenin genel yerleşim plânının ortaya çıkarılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. En az üç ana evre içerdiği anlaşılan Doğu Kapısı'nın plânı tamamen ortaya çıkarılmıştır. Daha iyi korunduğu anlaşılan alttaki evre önümüzdeki yıllarda kazılacaktır. Kale surunun yer yer zikzaklar yaptığı anlaşılmaktadır. Kale yerleşim plânındaki kapı-avlu- saray sıralaması, Batı Anadolu İTÇ II Döneminde, bu kadar net bir şekilde ilk defa ortaya çıkarılmış bulunmaktadır. Bu bulgunun, Anadolu mimarlık tarihî açısından taşıdığı önem yadsınamaz.

Şiddetli yangına maruz kalmış olan kalenin güneydoğu köşesindeki mekân içinde 50'nin üzerinde tüm veya tümlenebilir çanak çömlek ve diğer buluntular ele geçirilmiştir. Bu çanak çömlek stratigrafik açıdan büyük önem taşımaktadır. Ayrıca ilk defa İTÇ II Dönemine ait bir maden kalıbı parçası bulunmuştur.

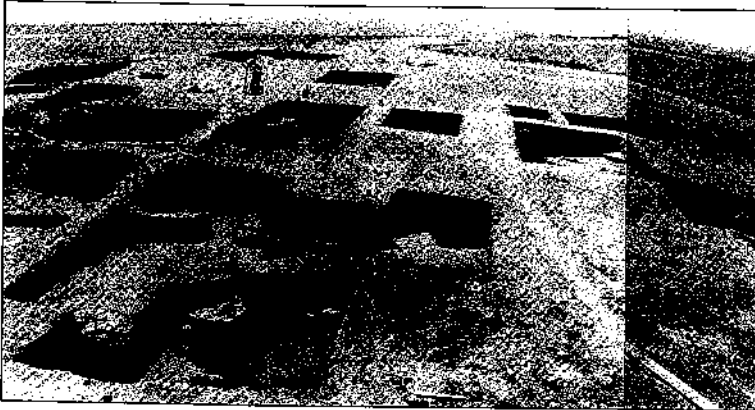
Önümüzdeki yıllarda, her iki dönem yerleşme plânlarının tümlenmesine yönelik kazı çalışmalarına devam edilecektir.

Resim 1: Ana toprağa oyulmuş Geç Kalkolitik silolar

Resim 2: Batı açmaları, 5. Evre evleri

Resim 3: Doğu açmaları, doğudan

Resim 4: Doğu Kapısı girişi

Resim 5: Yangın geçirmiş mutfak dolgusu içinde in situ buluntular

Resim 6: Mutfak içinde ele geçirilen buluntuların bir kısmı (soldaki 4 küçük kap hariç)

Resim 7: AF 20 açması ev duvarları

2001 YILI HARRAN KAZI ÇALIŞMALARI

Nurettin YARDIMCI*

1983 yılından bugüne kadar devam eden Harran kazı çalışmalarının bu yılki bölümü 10 Ekim 2001-20 Kasım 2001 tarihlerinde tamamlanmıştır.

Başkanlığımızdaki çalışmalara; Arkeolog Sabri Aydal (Antalya Müzesi Müdür Yrd.), Gani Bakır (Antalya Müzesi Bilgisayar Uzmanı), Dr. Z. Cihan Özsayiner (Sanat Tarihçisi, Vakıf Hat Sanatları Müze Müd.), Sanat Tarihçisi ve Fotoğrafçı Necdet İşli, Arkeolog Serap Uzer (GAP İdaresi), Arkeolog Vildan Gürdil, Arkeolog Sabri Kızıltan (İstanbul Vakıflar Bölge Müdür Yrd.) ekip üyesi olarak katılmışlardır.

Bu yılki çalışmalarımızda Arkeolog-Desinatör Ayşe Özkan Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak görev yapmıştır.

Heyet üyelerine yaptıkları özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü'ne, Şanlıurfa Valiliği'ne, Harran Kaymakamlığı'na, Harran Belediye Başkanlığı'na ve Şanlıurfa Müzesi Müdürlüğü'ne şahsım ve ekibim adına teşekkür ediyorum.

Çalışmalarımıza 42 işçi ile ekim ve kasım aylarında devam edilmiştir.

ALAN ÇALIŞMALARI

Önceki yıllara ait çalışmaların devamı niteliğini taşıyan bu yılki çalışmalarımız Harran ören yerindeki höyükte ve Ulu Cami'de olmak üzere 2 bölümde sürdürülmüştür (Çizim: 1).

Höyük ve Ulu Cami çalışmalarına başlamadan önce tüm kazılan alanlarda genel bir temizlik yapılmıştır.

Harran Ulu Camii Çalışmaları 49 II Açması (Çizim: 2)

Önceki yıllarda olduğu gibi bu yıl da 104x107 m. ebadındaki caminin genel temizliği ile çalışmalarımıza başladık. Temizlik çalışmalarımız sırasında özellikle sütun parçalarının, taş blokların *in situ* kalmasına olabildiğince dikkat gösterilmiştir (Resim: 1).

Yapılan bu çalışmalarda cami içerisinde döşeme taşları, sütun, kaide ve friz parçalarının sağlam olarak korunduğu gözlenmiştir (Resim: 2).

Bu yıl da Ulu Cami'nin kuzey girişinin sağında minareye uzanan ve 1999-2000 kazı çalışmalarımızda açtığımız açmaların bulunduğu alanda çalışmalara başladık.

Buradaki amacımız caminin kuzey girişi (Resim: 3) ile minare arasında kalan ve caminin kuzey revağının dış duvarına bitişik yapılaşmayı ortaya çıkarmaktır. Önceki yıllarda olduğu gibi ortaya çıkardığımız mekânlar ile caminin külliyesi içerisinde yer alan bu yıl açığa çıkardığımız benzeri yapıların genellikle alış veriş (çarşı) mekânı olduğunu düşünmekteyiz.

* Dr.Nurettin YARDIMCI, Vakıflar Genel Müdürü, Ziya Gökalp Cad. No: 58 06600 Kolej-Ankara/TÜRKİYE.

Buradaki mimarî ve mimarîde kullanılan malzeme höyüktekinden farklı bir durum göstermektedir. Bilindiği gibi höyükte genellikle tuğla duvar ya da kuru duvar tekniği uygulanmaktadır. Oysa buradaki mimarî taş mimarîdir. Tuğla malzeme ise az kullanılmıştır. Özellikle duvarlar taş bloklardan yapılmıştır. Döneminde yıkıldığı anlaşılan bu blok taşların diğer duvar ve döşemeye zarar vermeden kaldırılması büyük bir zaman almaktadır.

1999-2000 yılı çalışmalarında ortaya çıkardığımız mekân sayısını 11 olarak saptamıştık ancak bu mekânların bazılarının tabanlarını ortaya çıkaramamıştık; tüm mekânların ve bu yıl kazısını yaptığımız açığa çıkardığımız mekânların taban hizalarına kadar inilmiştir.

Caminin kuzey girişinden 4 m. sonra doğuya dönerek devam eden bir sokak görülmektedir (Resim: 4). Sokak yaklaşık 2.10-2.20 cm. genişliğinde olup doğu istikametine uzanmaktadır. 12 m.lik kısmı açığa çıkarılan sokağın sağında ve solunda 2x3 m. ebadında mekânlar vardır. Mekânların yer yer 1 m.yi geçen ve söve taşları ile sınırlanan girişleri bulunmaktadır. Önemli özelliklerden biri de mekânların önlerinde yol boyunca uzanan sekinin devam etmesidir. Başka bir deyişle yol ile mekânlar arasında 40 - 50 cm. bir kot farkı vardır.

Yine kuzey girişi geçtikten 19 m. sonra ilk yola paralel olarak doğuya uzanan bir sokak daha görülmektedir (Resim: 5). Bu sokağın her iki yanında diğer sokakta olduğu gibi (seki) yükseltisi bulunmaktadır. Yolun kuzey mekânlarının girişleri saptanmış ise de mekân detaylarını araştırmak için yeterli zamanımız kalmamıştır.

Yolun güneyinde ise 6 mekân ortaya çıkarılmıştır. İlk iki mekân 2x2.5 m. ebadında girişleri kuzey caddeye açılmaktadır. 3. mekânın sokaktan girişi vardır, 2.5x5.5 m. ebadında olup 2 No.lu mekânla bağlantısı bulunmaktadır. 4 ve 5 No.lu mekânlar 5.60x1.20 m. ebadında tuğla döşeli olup çok iyi korunmuştur. 1 m. genişlikte söve taşları ile belirlenmiş girişleri bulunmaktadır. 6 No.lu oda ise 1.5x5.5 m. ebadında, tuğla ve bastırılmış toprak döşemelidir.

Bu sokağın batı yönünde de devam ettiği görülmekte ise de, bu alanda bu yıl çalışma yapılmamıştır. Bu kısımdaki çalışmalarımız önümüzdeki yılın programına alınmıştır.

Höyük Çalışmaları (41.EE Açması) (Çizim: 3)

1999 - 2000 kazı döneminde çalışmalarına başladığımız 41.EE açmasındaki mimarî bu yıl tümüyle ortaya çıkarıldı (Resim: 6).

Açmanın kuzey kenarı höyüğün eteği olması nedeniyle özellikle mimarînin tahribata uğradığı gözlenmektedir. 12x20 m.lik açmanın doğu diliminin ilk çeyreğinde önemli bir mimarî buluntuya rastlanmamıştır (Resim: 7). Güney cephede 3x0.60 m. ebadında tuğla döşeme görülmekte ise de araba yolu altında kalması nedeniyle önemli bir bulgu vermemektedir.

Açmanın kuzey-güney doğrultusunda uzanan yaklaşık 11.5 m.lik ve 0.40 m. - 0.55 m. genişliğindeki yer yer tüm ve kırık tuğla ile örülü duvar, hem açmayı ikiye bölmekte hem de iki ayrı mekânı göstermektedir.

Duvarın doğusunda kalan kısım 4 mx5 m. ebadındadır. 60 cm. genişliğindeki doğu duvarı genellikle kırık tuğladan yapılmıştır. Hemen kuzey cephede girişin her iki yanında söve taşları bulunmaktadır.

Mekânın kuzeybatı cephesinde 1.40x175 cm.lik tek sıra tüm tuğla ile çevrili küçük bir mekân yer alır. Duvar yükseklği yer yer 25-30 cm. arasında olan bu küçük mekâna giriş bulunmamaktadır. Mekânı sınırlandırmak amacıyla yapılan bu duvar buranın özellikle bir depo işlevi gördüğünü düşündürmektedir.

Mekânın hemen güneyinde 1x3 m. ebadında uzunlamasına bir niş bulunmaktadır. Tek sıra tüm tuğla ile ayrılmıştır. 0.40 m. basit bir girişi bulunmaktadır. Buranın da

diğer mekân gibi bir depo işlevi görmesi mümkündür. Zira bu kadar dar bir mekânda yaşamsal bir işlev imkânsızdır. Her iki mekânın zeminleri ise bastırılmış topraktır.

Belirttiğimiz her iki mekânın tek sıra tuğla duvarı ile ayrılan doğusunda yaklaşık 3x5 m. ebadında geniş bir avlu bulunmaktadır. Buranın zeminini de yine bastırılmış topraktır. Mekânın güney yarım kesiminde yaklaşık 1.35 cm.lik tek sıra tuğla ile bir bölme duvarı yapılmıştır.

41.EE açmasını doğu yarım diliminde ise çok ilginç bir mimarî gözlenmektedir. 2.30x1.20 cm. ebadındaki ocak, çok düzgün sıvalıdır ve duvarları kullanım nedeniyle kararmış durumdadır. Ocağın duvar içinde yükselen bacasının iç içe geçmiş üç sıra künkten oluştuğu görülür (Resim: 8). Ocağın hemen önünden ve taban altından geçen kanal sistemi görülmekte, basit yapıdaki kanal sistemi araba yolu altından gelip ocak önünden geçerek (4 m.) hayat alanına (avlu) yine tabandan devam etmektedir, üzeri ise tek sıra tuğla ile örtülüdür (Resim: 9).

Ocak yapısının hemen arkasında 4x5.5 m. ebadında bir hayat bulunmaktadır. Kuzeyden 1.10 cm.lik bir girişi bulunmakta, 30x30 ile 50x50 cm. arasında değişen tuğla döşeme, hayat alanını daha görkemli göstermektedir (Resim: 10). Hayatın hemen kuzeydoğu köşesinde 1.5x1.5 m. ebadında yine tuğla döşeli ayrı bir mekân görülür.

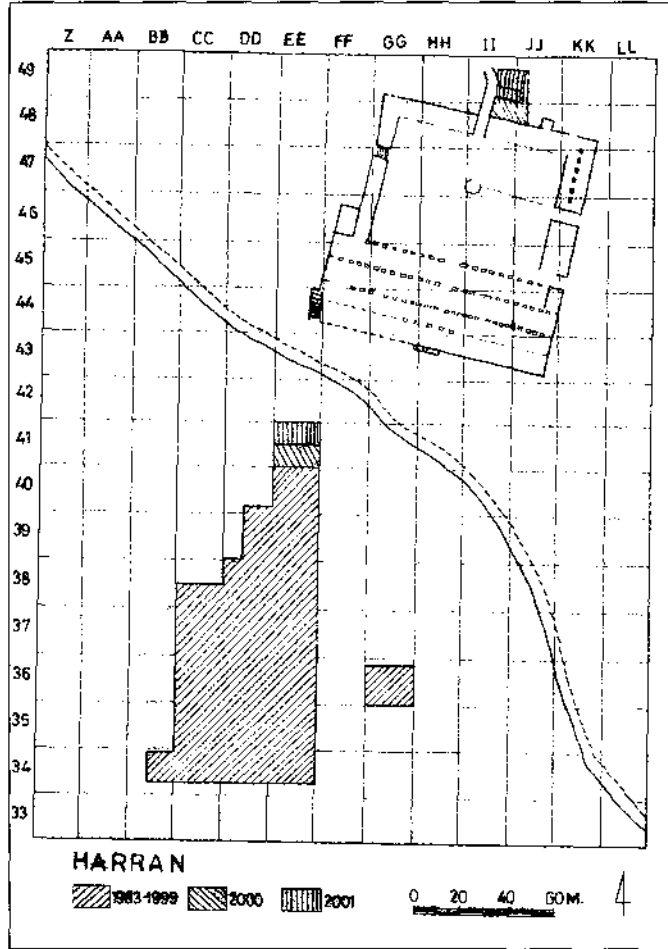
Kompleksin kuzeybatı köşesinde 80 cm.lik bir giriş ile yan mekâna geçilir. 50 cm. lik, giriş ve kapı söve taşları ile birbirine bağlı olan, bu iki mekân yaklaşık 4x4 m. ebadındadır. Her iki mekânın batı ve güney duvarlarının tespit edilememesi odaların daha da büyük olacağını göstermektedir. Bu iki mekân da büyük bir olasılıkla geceleme amacıyla kullanılmıştır.

Her iki odayı birleştiren bölme duvarı 30 cm. genişliğinde ve kırık tuğlalardan yapılmıştır. Mekan içleri bastırılmış toprak zemin olup yer yer de tuğla döşeme görülmektedir. Büyük bir ihtimalle bu döşemelerin, çok eskiden tahribat gördüğü düşünülmektedir.

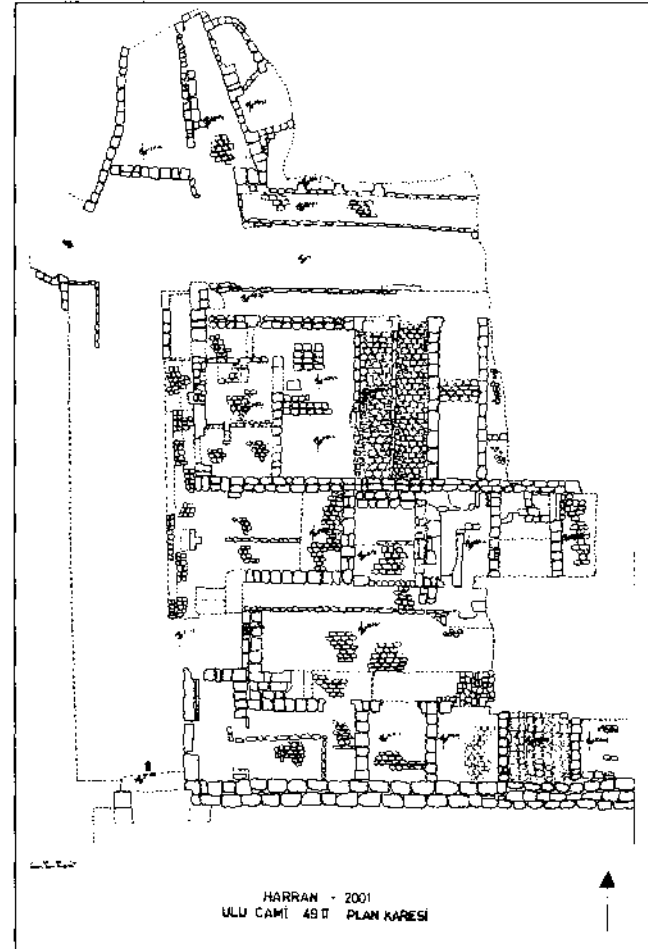
Toplanan çanak çömleği İslâmî Döneme ait sırlı ve sırsız olmak üzere, iki ana gruba ayırabiliriz. Sırsız parçalar astar, renk ve niteliklerine göre de yan gruplara ayrılmaktadır. İkinci grup sırlı parçalar (Resim: 11) ise mavi, gri parçalardan oluşmaktadır. Genellikle bej kırmızı kum ve mika katkılı kaba mutfak kapları, kâse ve çömlek parçalarından ibarettir (Resim: 12). Bunun yanı sıra bol miktarda kandil parçaları da bulunmuştur.

Kazı dönemi sonunda höyükteki 41.EE açması ile Ulu Cami 49.II açmasının 1/50 ölçekli çizimleri ile fotoğraf ve dia çekimleri tamamlandı. Ziyaretçisi yoğun olan Harran ören yerinde tahribatın önlenmesi amacıyla 1983 yılından bugüne değin höyük üzerinde kazılan (yaklaşık 8000 m²) alan ile Ulu Cami çevresi dikenli tel ile çevrilerek kontrol altına alınmıştır.

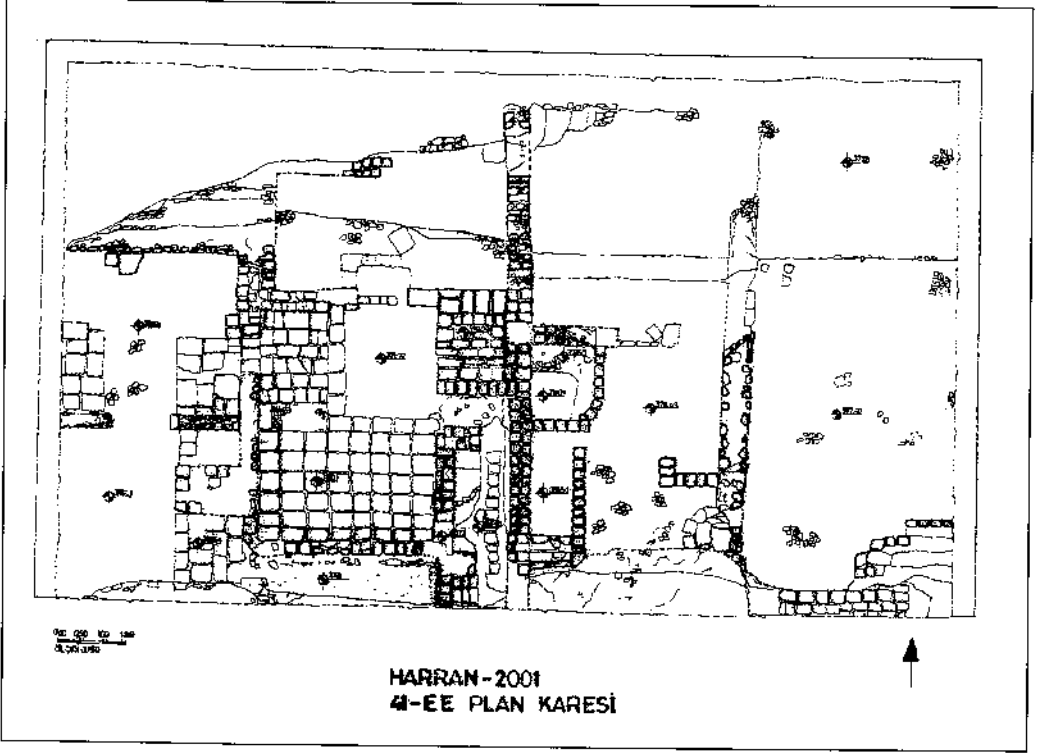
Ayrıca geçtiğimiz yıllarda ortaya çıkarılan höyük üzerindeki değirmen kompleksi (4 değirmen) de aslına uygun olarak restore edilmiştir.

Çizim: 1

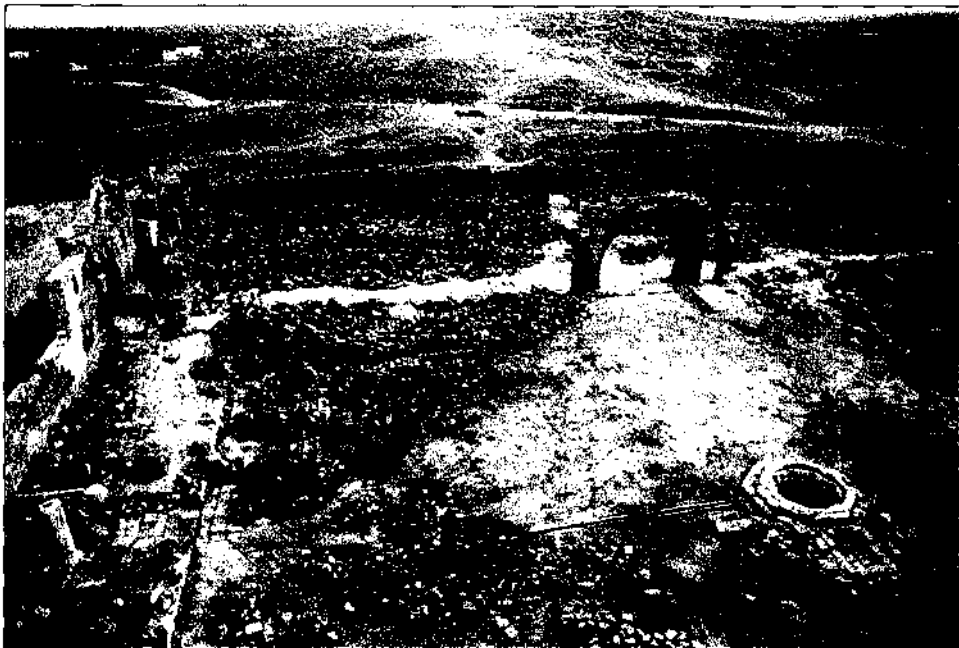
Çizim: 2

Çizim: 3

Resim: 1

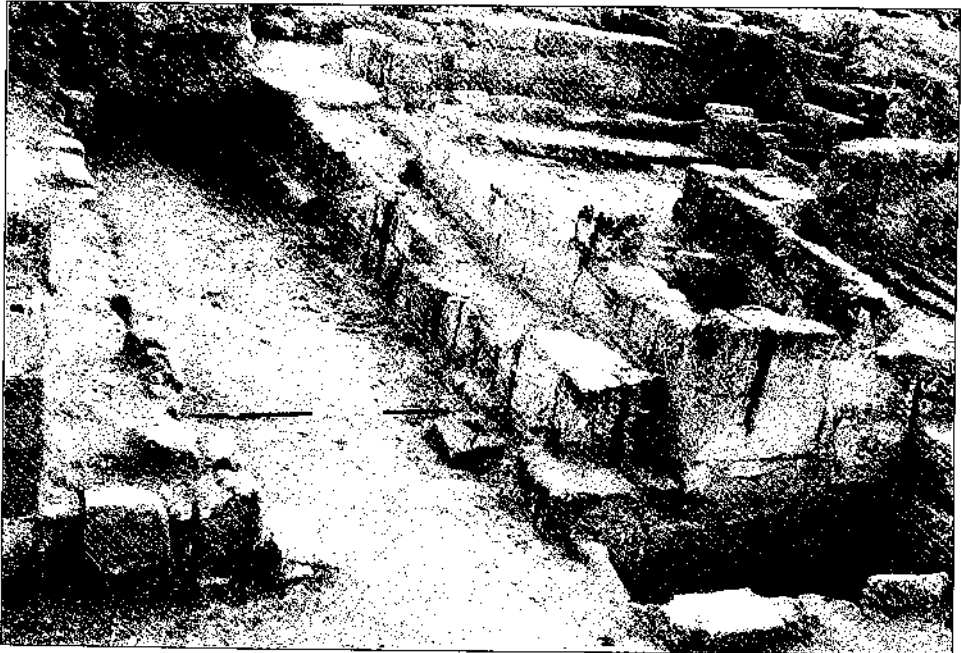
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

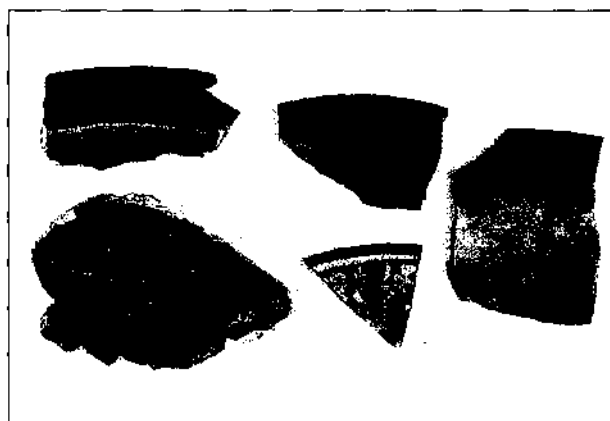
Resim: 8

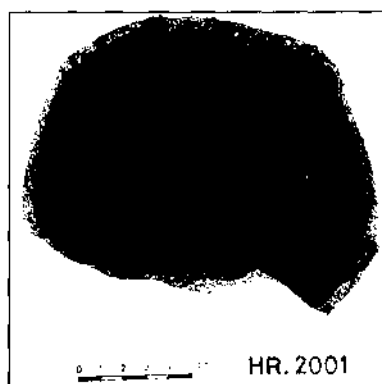
Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

İZNİK ÇİNİ FIRINLARI KAZISI 2001 YILI ÇALIŞMALARI

Ara ALTUN*
Belgin DEMİRSAR ARLI

İznik çini fırınları kazısının 2001 yılı çalışmalarına İstanbul Üniversitesi ağırlıklı bir ekiple 01.08.2001 günü başlanmış, 31.08.2001 günü buluntuların müzeye teslimi ile son verilmiştir.

Başkan yardımcısı Yrd.Doç.Dr. Belgin Demirsar Arlı ve Hakan Arlı kazı kampı olarak kullanılacak Merkez Kılıçarslan İlköğretim Okulu'ndaki onarım çalışmalarını hızlandırmak ve kampın düzenleme çalışmaları için 24.07.2001 günü İznik'e gelmiştir. Asıl ekip 30.07.2001 günü intikal etmiş, Bakanlık temsilcisi olarak atanan Isparta Müzesi'nden Ferhat İnci'nin de katılımıyla alan çalışmasına 01.08.2001 tarihinde başlanmıştır. Kazının envanter çalışmaları 29.08.2001 günü tamamlanarak buluntular müzeye teslim edilmiş, kamp toplama, hesap kapatma, kamp eşyası yerleştirme ve düzenleme işlerinden sonra 31.08.2001 günü İznik'ten hareket edilmiştir.

2001 yılı çalışmalarında, Hakan Arlı fotoğraf çekim işlerini ve alan sorumluluğunu sürdürmüş, Yrd.Doç.Dr. Ahmet Vefa Çobanoğlu da mali işlerin sorumluluğunu yüklenmiştir. İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü'nden üç öğrencimiz alandaki bakım-onarım çalışmalarını ve seramik buluntuların alçı tümlmelerini gerçekleştirmişler, Uludağ Üniversitesi'nden Ok.Asuman Güngör ise madeni buluntuların temizlik ve değerlendirme çalışmalarını yürütmüştür. Mimarî Danışman Prof.Dr.M.Baha Tanman'ın katılımıyla alandaki çizim çalışmaları organize edilmiştir.

2001 Yılı çalışmaları, kent merkezindeki BHD kodlu kazı alanımızda G10 ve H9 plânkarelerinde yeni ve yoğun olmak üzere C8, D9, E9, F10, G7, G8 plânkarelerinde zemin kotu düşürme ve D8, D10 plânkarelerinde zemin temizliği şeklinde yürütülmüştür.

Önceki kazı dönemlerinde F9 plânkaresinden başlayarak D9 plânkaresine belli bir eğimle ilerleyen su yolunun F10 ve yeni açılan G10 plânkarelerindeki durumu plânladığı gibi bu yılki çalışmalarla aydınlığa kavuşturulmuştur. Önümüzdeki yıl çalışmaları sırasında su yolunun H10 plânkaresindeki durumu açıklığa kavuşturulabilirse, BHD kazı alanında çözülmesi gereken bir sorun olarak varlığını sürdüren su yolları ve bağlantıları ile pek çok soruya cevap verebileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, 2002 yılı çalışmaları bu yönde plânlanmaktadır.

Diğer yandan 2000 yılı çalışmalarında yaklaşık olarak alanın genel eksi kotuna kadar indirilen H7, H8, H9 ve G7, G8, G9 plânkarelerinde 2001 çalışmaları sırasında

* Prof. Dr. Ara ALTUN, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-34459 PTT Fen-İstanbul/TÜRKİYE.

Yrd. Doç. Dr. Belgin DEMİRSAR ARLI, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü-34459 PTT Fen-İstanbul/TÜRKİYE.

2001 yılı çalışmalarına Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü ödenekleriyle ve İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Fonu Başkanlığı ise 1585/30042001 numaralı proje kapsamında destek vermiştir.

bir miktar daha eksi kota inilmiş ve G7, G8 plânkarelerinde dağınık bir yığıntı şeklinde karşımıza çıkan molozun, H7 plânkaresinde kuzey-güney yönünde ilerleyen duvara bağlanan doğu-batı yönündeki diğer bir duvarın döktüntüleri olduğu G7 plânkaresinde ortaya çıkarılmıştır.

H9 plânkaresinde ve G10 plânkaresinde H10 plânkaresinde devam ettiğini tahmin ettiğimiz bir döşeme kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.

2001 çalışmalarının bir bölümünü de C7, C8, C9, D8, D9 ve E9 plânkarelerinde yapılan zemin düşürme ve düzeltmeler oluşturmuştur. Bu çalışmalar sonucunda C7 plânkaresindeki kuyunun kuzeyinde bırakılmış olan bir bölüm zemin seviyesine indirilmiş (-2.30), C8 plânkaresindeki düzenleme ve temizleme çalışmaları sonucunda zaman içinde akıntı toprakla dolmuş olan bölümler temizlenmiş, plânkarenin kuzeyindeki zemin (-2.65/-2.70) temizlenerek mümkün olduğu ölçüde genişletilmiştir. D9 ve E9 plânkarelerinin birleşme noktasında ve D9 plânkaresindeki kuyunun güneyinde daha önceki yıllarda bırakılmış olan küçük bir bölüm zemin kotuna (-4.00) kadar indirilmiş ve kuyunun yanındaki bölümde güneybatı/kuzeydoğu yönünde yerleştirilmiş ikili bir künk ortaya çıkarılmıştır.

2001 yılı çalışmaları buluntu açısından değerlendirildiğinde, en zengin plânkarenin G10 olduğu görülür. G10 plânkaresinden çıkarılan 34 küçük, 1 büyük kasa sırsız kırık ham seramik, tasnif ve temizlikleri yapıldıktan sonra, alanda in situ durumları gösterilmek üzere, G9 ve G10 plânkareleri arasına, 2000 sezonunda G9 plânkaresinden toplanan 16 büyük kasa ham seramiklerle birlikte büyük bir öbek oluşturacak şekilde döklülmüştür. Söz konusu plânkareden bu ham seramikler yanında yine büyük miktar (18 büyük torba) tek renk sırlı kırmızı hamurlu, etütlük seramik ele geçirilmiştir. Ayrıca 9 büyük, 4 orta boyutlu torba çeşitli fırın malzemesi yoğunluk oluşturan bir diğer gruptur. Bu sezonun ağırlıklı çalışılan diğer bir plânkaresi olan H9'dan da astarlı ve astarsız kırmızı hamurlu toplam 11 büyük torba sırsız seramik kırığı ele geçirilmiştir.

İznik çini fırınları kazısının kazı kampında oluşturulan envanter istasyonunda, tüm buluntuların alanda yıkanmış halleriyle tasnifleri yapıldıktan sonra, ayırma ve tümlenme işlemleri yapılmakta, kazı başlangıcında küçük bir ekiple yapılan bu çalışma, kazı ilerledikçe buluntu yoğunluğu arttığından tüm ekiple belirlenen saatlerde sürdürülmektedir. Ayrıntılı ve dikkatli bir çalışma gerektiren bu faaliyet sonucunda kazı etütlük envanteri oluşmakta, parçalar üzerindeki tespit, birleştirme, ince temizlik ve bakım, çizim çalışmaları yapılmakta ve kazı envanter fişleri hazırlanmaktadır. 2001 yılında bu tür çalışma ile gerçekleştirilen parça sayısı 95 olmuş, 6 envanterli eser, 89 envanterli etütlük buluntu ile birlikte tasnifleri yapılmış, temizlenmiş, etiketli torbalarıyla ahşap sandıklara yerleştirilmiş 219 torbada derlenmiş etütlük buluntu değerlendirilmiştir. Tamamı İznik Müzesi'ne tutanakla teslim edilmiş olan buluntular arasında 6 seramik buluntu envanterli eser niteliğindedir. Envanterli eserlerden 4 tanesinin alçı ile tümlenmesi yapılmıştır. "Milet İşi" olarak tanınan teknikten bir kâsenin dip kısmına ait, geçen sezon bir bölümü ele geçirilen İZN/00 BHD G9 M3 envanter numaralı parçanın devamı olan İZN/01 BHD G10 M7 numaralı parça envanterli eser statüsünde değerlendirilmiş, arada küçük bir parçası eksik olduğundan, birleştirilme işi önümüzdeki sezona bırakılmıştır.

Ayrıntılı etütlük envanterli buluntular fişleri yanında, envanter istasyonunda plânkarelerin buluntu yoğunlukları, buluntuların tür ve teknik özellikleri, tümlenebilenlerin durumu hakkında da ayrıntılı raporlar hazırlanıp dosyalandığından, yukarıda belirtildiği gibi; farklı yıllar ve plânkarelerden buluntuların da birleşme olanağı doğmaktadır. Yukarıdaki örnek dışında, İZN/00 BHD H8 Sg2 numaralı parçanın bu yıl ele geçirilen İZN/01 BHD H9 Sg1 envanter numaralı parça ile birleştiği ve ortaya oldukça hasarlı olmakla beraber bir balığın çıktığı görülmüştür. Yine geçen sezona ait İZN/00 BHD H7 R1 numaralı birbirleriyle birleşmeyen büyük boyutlu ayaklı bir kâseye ait parçalara bu sezon da iki parça eklenmiştir (İZN/01 BHD H9 R12). Yine üç benek motifli bezemeye sahip başka bir kaba ait parçalar da (İZN/01 BHD H9 R 6) geçen yıllarda ele geçirilen İZN/00 BHD H8 R11 ve İZN/99 BHD G7 R1 envanter numaralı parçalarla birlikte değerlendirilmiştir. Bu iki buluntunun eski yılların envanterli etütlük parçaları ile birleşebil-

mesi, izlenen yöntemin ve ayrıntılı kayıtların önemini ortaya koymaktadır. Farklı yıllardan, farklı plânkarelerdeki buluntuların birleşebilmesi ve tümlenebilmesi önceki mevsimlerde de karşılaşılan bir durumdur. Müze deposunun koşullarının iyileştirilebilmesi durumunda, sadece kayıtlı etütlük envanterli buluntularla değil, titizlikle tasnif edilmiş olan etütlük fragmanlarla da benzer sonuçlara ulaşılabileceğini yinelemek yerinde olacaktır.

Bu sezonun ilginç buluntuları arasında beyaz hamurlu, yeşil ve firuzenin farklı tonları ile renklendirilmiş çeşitli formlarda tek renk sırlı parçalar dikkat çekicidir. Mavi-beyaz dekora sahip İZN/01 BHD G10 Mb1 envanter numaralı birbiriyle birleşmeyen iki parça halindeki kobalt mavisi zemin üzerine beyazla dekorlanan kapalı formlu bir kaba ait parçada spiral kıvrımlar yapan çiçekli dallar baş ve sonu olmadığı için okunamayan yazılarla kesilmektedir.

G10 ve H9 plânkareleri değişik lüleleri ile dikkat çekmektedir. Özellikle G10 plânkaresinden çıkanlar arasındaki küçük bir parça, altın yaldızlı bezemesiyle bir diğeri "Bekri" isminin okunduğu damgasıyla ilginç örnekler oluştururlar.

G10 ve H9 plânkareleri cam malzeme fragmanları açısından çok zengindir. Özellikle değişik renkli ve bezemeli süslemeleri, hatta formları açısından da farklılık gösteren bilezik parçalarının çokluğu ilgi çekici olmuştur.

Dört parçanın alçı tümlenmesi yanında toplam 11 adet çeşitli dönemden etütlük sikkelerin (1 Roma bronz, 5 Bizans bakır, 1 Selçuklu gümüş, 2 Osmanlı bakır ve çok tahrip edilmiş olduklarından dönemleri tanımlanamayan 2 sikke) ve 1 mühür parçasının temizlik/bakımları yapılmıştır.

2000 yılı etütlük fragmanlarından seçilen 50 örnek üzerindeki karakterizasyon çalışmaları TÜBİTAK Uzmanı Dr. Füsün Ökyar tarafından 2001 yılı içinde sürdürülmüş ve önemli bir veri tabanı oluşturulmuştur. Üretim teknolojisi ve hammadde karakterizasyonu üzerinde yoğunlaştırılan çalışmaların sonuçları DPT/ İTÜ 49 Projesi'yle birlikte araştırmaların değerlendirilmesinde önem kazanacaktır. Analiz edilen örnekler farklı dönem ve türleri kapsayan çini, seramik üretiminde kullanıldığı düşünülen hammadde-ler ile camsı malzemeleri kapsamaktadır. Araştırmada elektron mikroskopisi, ICP, kurşun izotop analizi gibi değişik analitik yöntemler bir arada kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır.

- Çalışmada camsı malzeme, seramik ve fırın malzemelerine ait 50 adet örneğin X ışınları floresans tekniği ile elementel analizleri yapılmıştır.

- Çini ve seramik hamurlarının kimyasal bileşimleri ICP-MS yöntemi ile tespit edilmiştir.

- Çini, seramik ve camsı malzemeleri kapsayan farklı malzemelerin mikroyapıları ve sır, astar ve hamur tabakalarının bileşimleri elektron mikroskopisine bağlı X- ışınları spektrometresi ile saptanmıştır.

Çalışmaların sonunda sır, hamur ve astar bileşimleri ile ilgili bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Analiz edilen camsı malzemelerin frit olduğu kimyasal bileşimlerinin beyaz hamurlu İznik çini ve seramiklerinin sırları ile tam bir uygunluk içerisinde olduğu ve beyaz hamurlu çini ve seramik sırlarının üretiminde bu tür fritlerin kullanılmış olduğu kesinlik kazanmıştır.

Analiz edilen camsı malzeme örneklerinin önemi, sırların hammaddesi, yani frit örneği olmasıdır. Ayrıca, bugüne kadar analiz edilen ilk kalaylı frit kazı numuneleridir.

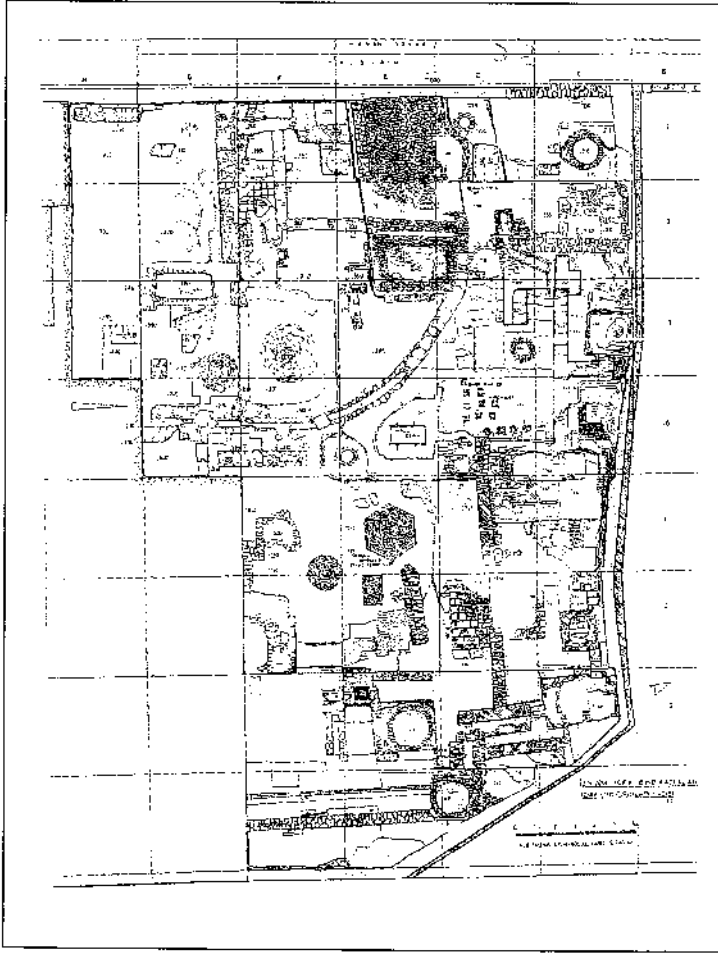
Bu örnekler bize frit ve dolayısıyla sır üretim teknolojisini açıklayabilmemizi sağlayacaktır.

Analiz edilen seramiklerin mikroyapılarında görülen farklılıkların ise seramiklerde kullanılan frit bileşimlerine, miktarlarına bağlı olarak değişebileceği düşünülmektedir.

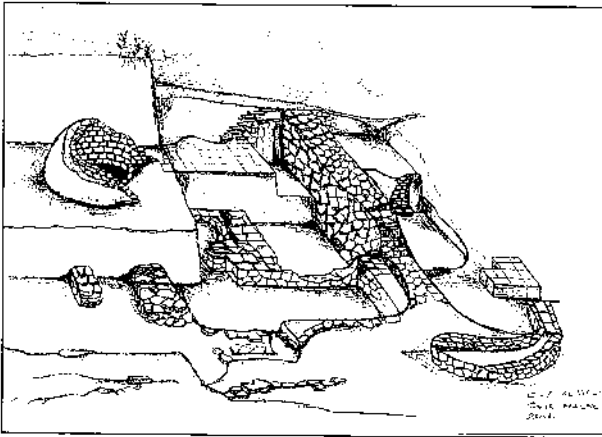
Yıllarca kamp yapılan Merkez Selçuk İlköğretim Okulu'nun eski tek katlı binasının yıkılıp yerine yenisinin yapılması aşamasında 2000 yılında saptanan ve raporlandırılarak çizimleriyle sunulan yerde, geçen zaman içinde üç katlı yeni okul binasının yükselmiş olması, İznik'te kültür mirasının korunması açısından mevcut durumu gösteren dikkati çekici bir gösterge olarak gözlenmiştir.

Bursa TEDAŞ ve İznik yetkililerince, alanın genel aydınlatması onarılıp yenilenmiş, başta İznik Kaymakamlığı olmak üzere, İznik Müzesi Müdürlüğü ve personeli ile İznik Belediyesi çalışmalara olanakları ölçüsünde yardımcı olmuşlar; İznik halkı da ilçe merkezinde sürdürülen kazı çalışmalarındaki durumu yakından izlemiş, açıklama levhaları ile düzenli tutulan alanın korumasına gerekli özeni göstermiştir.

Müze deposunun ve özellikle etütlük deposunun âcil olarak ıslahı ve genişletilmesi gerekmektedir. İznik Müzesi batısındaki evlerin bu amaçla kamulaştırmaları yapılmış olmakla birlikte, tahliye ve proje aşamaları henüz gerçekleşmemiştir. Etiket ve sandıkları ile etütlük malzemenin düzenli ve çalışılabilir tasnifleri için sorunun ivedilikle çözülmesi talebimiz, diğer sondaj alanlarında çalışmaların sürdürülebilmesi amacı ile önceki kamulaştırma taleplerimizle birlikte devam etmektedir.

Çizim 1: İznik Çini Fırınlari Kazısı, BHD kazı alanı 2001 yılı plâ-nı. (Tanman-Sipahioğlu-Arılı-Parlak)

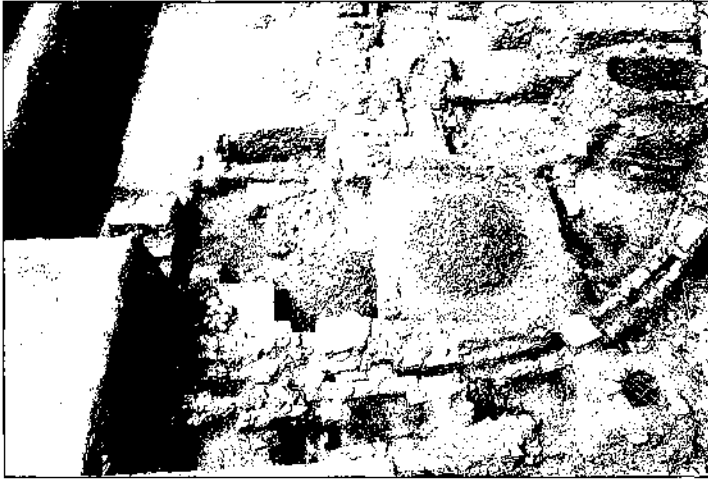
Çizim 2: İznik Çini Fırınlari Kazısı, BHD kazı alanı C8 açma-sında 2001 yılı durumu. (S. Parlak)

Resim 1: İznik Çini Fırınları Kazısı, BHD kazı alanı genel görünüş (güneybatıdan) (H. Arlı)

Resim 2: İznik Çini Fırınları Kazısı, BHD kazı alanı genel görünüş (kuzeybatıdan) (H. Arlı)

Resim 3: İznik Çini Fırınları Kazısı, BHD kazı alanı, F8, F9, F10, G8, G9, G10, H8, H9 plânkarelerinin kazı sonundaki görünümü (doğudan) (H. Arlı)

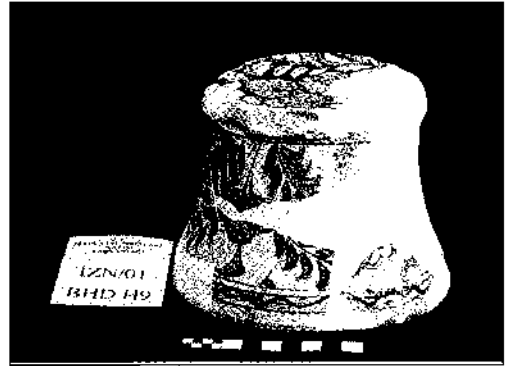
Resim 4: İznik Çini Fırınları Kazısı, BHD Kazı Alanı, F8, F9, F10, G7, G8, G9, G10, H7, H8, H9 plânkalarının kazı sırasındaki görünümü (batıdan) (H. Arlı)

Resim 5: İznik Çini Fırınları Kazısı, BHD Kazı Alanı, C8, D8 plânkalarının kazı sonrası görünümü (güneyden) (H. Arlı)

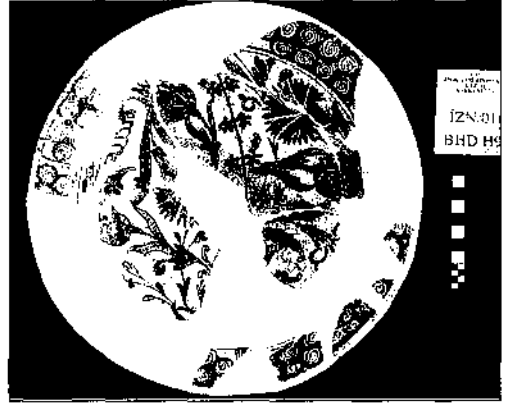
Resim 6: İZN/01 BHD G10 M7 numaralı envanterli eser (H. Arlı)

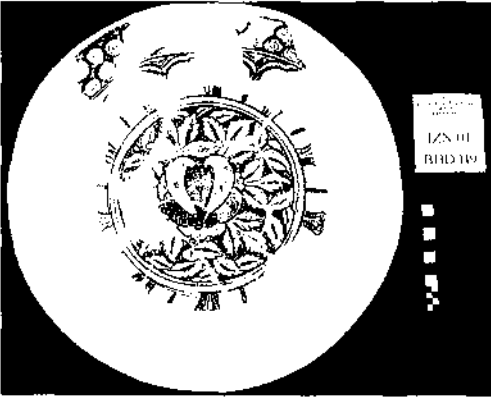
Resim 7: İZN/01 BHD H9 Mb4 numaralı envanterli eser (H. Arlı)

Resim 8: İZN/01 BHD H9 Mb4 numaralı envanterli eser (H. Arlı)

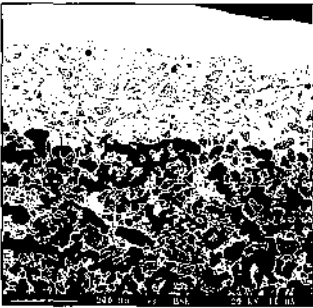
Resim 9: İZN/01 BHD H9 R13 numaralı envanterli eser (H. Arlı)

Resim 10: İZN/01 BHD H9 R15 numaralı envanterli Eser (H. Arlı)

Resim 11: 16. yüzyıl analiz örneği

Resim 12: 16. yüzyıl analiz örneği elektron mikroskopisi sır-aşar-altyapı tabakalanması (F. Okyar)

Resim 13: Selçuk İlköğretim Okulu alanında kalıntılar ve yeni okul binası 2001 (H. Arlı)

AİOLİS KYME'SİNDE YİRMİ YILDIR SÜRDÜRÜLEN İTALYAN ARKEOLOJİK KAZI VE ARAŞTIRMALARI

Sebastiana LAGONA*

Ege'nin Protoarkeik Çağdaki en eski Hellen kolonisi ve en büyük liman kenti olan Kyme, binsekizyüzlü yıllarda incelenen Troia, Efes, Milet gibi Anadolu yarımadası kentlerinden olmakla birlikte, arkeolojik buluntuların bir dizi insanî nedenlerle derhal yayınlanamamasından dolayı, adı günümüzde bilimsel çevrelere daha geç girmiş bulunmaktadır.

Catania Üniversitesi arkeoloji heyetinin sürdürdüğü yirmi yıllık kazı ve araştırmaların sonunda, gelenek ve anıtlarla zengin büyük bir kent (Kyme) gün ışığına çıkarılmıştır. Kentin İ.Ö. 1. binyıldan itibaren (İ.Ö. IX-VIII yüzyıl), edebî kaynakların olduğu kadar (Esiodo), arkeolojik kalıntıların gösterdiği gibi, Ege'nin belli başlı pazarlarıyla yoğun ticarî ilişkileri mevcuttur.

Batıdaki ilk kolonilerin kurulmasında başrolü olan Kalkides kolonileriyle birlikte kent, İtalya yarımadasından Campania bölgesinde Cuma (=Kyme)'nin anavatanıdır. Anadolu'nun güney sahilinde, "Lesbos ile birlikte" Side'nin de arasında bulunduğu yaklaşık 30 kadar kentin (Strabon) kurucusudur.

Mükemmel bir liman kenti olan Kyme'nin refah içindeki yılları tüm Arkeik Çağı kapsamıştır. Pers savaşlarının karanlık döneminden sonra Apollo Tapınağına bir şamdan armağan eden Büyük İskender zamanında tekrar parlamıştır.

Roma'nın İmparatorluk evresinin ilk yarısında, öncesi kadar zengin olmasa da yine önemli konumunu muhafaza etmesine rağmen, Romalılar tarafından daha güneyde inşa edilen Efes'in yavaş yavaş gelişmesi, Kyme limanının terkedilmeye başlaması anlamına gelmiştir.

Daima liman alanı etrafında geliştiği anlaşılan kent yaşamının, Orta Çağın geç dönemlerine değin devam ettiği görülmektedir.

Binsekizyüzlü yıllarda ilk kez incelenmesine başlanan kent (Baltazzi, Reinach), 1925 (Salaç) kazıları ile önemini belli etmeye başlamıştır. 1982 yılından itibaren, İtalyan arkeolojik heyetince, sistemli bir şekilde sürdürülen kazılarla araştırmalara devam edilmektedir.

Kazıların ilk zamanlarında, Aiolis bölgesine ait bu kentin daha temellerinin atılmasından itibaren ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu anlaşılmaya başlamıştır. Son beş yıllık çalışma sırasında araştırmaların liman, tiyatro, kuzey tepesi, merkez kısmı, güney tepesinin yerleşme alanlarında sürdürülmesiyle ve açılan yeni çukurlar sayesinde bulunan Roma hamamı, sözde sütunlu yol, liman mahallindeki portik gibi yapılarla Kyme'nin Akdeniz bünyesindeki önemli rolü daha iyi kanıtlanmıştır.

* Sebastiana LAGONA, Università di Catania Istituto di Archeologia Via A di Sangiuliano 262 95124 Catania/İTALYA.

Not: Kyme kazıları 2001 yılı kampanyası 10 Ağustos-10 Ekim tarihlerinde yapıldı. Çalışmalara Diyarbakır Arkeoloji Müzesi arkeologlarından Sayın Nevin Soyukaya Bakanlık temsilcisi olarak katıldı.

Liman alanında yerleşik kısımla ilgili en ilginç buluntu, Salaç tarafından işaret edilen limandaki iskele boyunca ilerleyen, uzun andezit duvarın görkemli bir sur işlevine sahip olduğu anlaşılmıştır. Surun kuzey kesimindeki kamusal alanın tiyatroya bakan kısmını sınırladığı, güneye doğru bir dik açı çizerek kıvrıldıktan sonra, yine liman alanını kentin geri kalan kısmından ayırdığı görülmüştür. 2001 yılı kazısı, duvarın İ.Ö. IV. yüzyılın son çeyreğine ait zamandizinsel saptamaları doğrulamıştır. Yamaçtan denize doğru inen taş kaplama ve tiyatroya doğru ilerleyen bir diğer yol ile anıtsal bir kapıda keşilen yolun bahse konu surla ilişkisi gözlemlenebilmiştir. Öte yandan, duvarda batıya doğru açılan, yine arabaların geçmesine elverişli, yaklaşık üç metre genişliğinde bir diğer kapı, mutlaka deniz kenarındaki bir yol ve kare biçimli temele sahip (heron?) ile yapının, yan taraflarında yarım sütunlu, koyu ve açık gri, beyaz renkli mermer basamaklı girişi ile alakalıdır.

Diğer yandan, Anadolu yarımadasında bilinenlerin en büyüklerinden biri olduğu anlaşılan tiyatroya ait sahne yapısı, *orquestra* ve *caveanın* bir kısmı gün ışığına çıkarılmıştır. Tiyatro, birincisi Hellenistik, diğer ikisi de Roma'nın İmparatorluk Devresi olmak üzere üç yapım dönemi geçirdiğini ortaya koymaktadır.

En son yapım dönemine ait ele geçirilen feston ve silen maskeleriyle süslü taştan bir frize ait fragmanlardan başka, *caveayı* sınırlayan zarif bir parapete ait kısımlar ele geçirilmiştir. Ayrıca, yeniden kullanım malzemesi olan mermerlerden birinde görülen, Kyme yöneticilerinin Bergamalı Pietero'ya yazdıkları mektup ve karşılık olarak da yardım teklif eden yanıtı son derece önemli tarihi bir belge niteliğindedir.

Tiyatro alanının güneyinde geçen yıl bulunan "stilobat" duvarda bir başka son-
daj daha açıldı. Rölöveler sonunda 30 metreyi geçen uzunluğu nedeni ile bu "stilobat" duvarın büyük bir yapıya ait olması gerektiği ortaya çıktı, bu yapı bir revak da olabilir. Yapının tam kronolojisi henüz kesinlik kazanmamışsa da Hellenistik Dönem içinde araştırılacaktır.

Prag Üniversitesi mensupları, kuzey tepesindeki kutsal alanda tanrıça İsis'e ait bir küçük tapınağa rastlamışlardır. Ayrıca, kare biçimli iki kutsal alan ve Klâsik Çağa ait bir yol bulunmuştu. Bu kısımda, yağ kandilleri, heykelticikler ve bol miktarda para ele geçirilmiş, Klâsik Döneme ait bir duvarda yeniden kullanım malzemesi olarak yararlanılan bir Aiolis sütun başlığının bulunmasıyla Geç Arkaik Dönemin bir aşamasına rastlanmıştır.

Kıymetli bir taş ve bir yazıt üzerinde okunanlar, yapının İ.S. II. ve III. yüzyıl arasındaki tarihlendirmeyi teyit eder mahiyettedir.

Bunun biraz güneyinde Çekoslovakların bir kazısı sırasında (1925) bir yolun mevcudiyetine rastlanmıştır (agora için mi?), bu yol Türk arkeologların kazılarında (1979) genişletilmiş ve Geç Roma Dönemi yapıları bulunmuştu. Şimdilerde yapılan kazı ve incelemeler ise hatırı sayılır yoğunlukta bir Hellenistik Çağ mevcudiyetinin üzerine kurulu diğer Geç Roma yapılarının bulunduğu teyit etmektedir.

Güney tepesinde, içinde günlük yaşantıda kullanılan malzemelerle dolu bir sarnıç bulunan Hellenistik Devri mahallesinde son yıllarda sürdürülen incelemelerden, antik kentin bu kesiminde sürekli yaşandığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Geç Roma Dönemine ait konulardan oluşan yapı bütünü oldukça ilginç bir buluntudur.

Ayrıca kentin kuzey ve güneyinde diğer ilginç kalıntılara rastlanmıştır. Kuzeydeki tepeciklerden birinde, muntazam blok taşlarla inşa edilmiş, ojival kemer girişli ve üstü uzun blok taşlarla örtülü tümülüs tipi bir mezar bulunmuştur. Çok daha eski örnekleri hatırlatan mezar boş olarak bulunmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla, olasılıkla zengin mücevherlerden oluşan ölü hediyeleri mezarın tavanında açılan büyük bir delikten içine girilerek çalınmıştır.

Güneyde, nehrin ötesinde, günümüzde büyük bir çimento fabrikasıncı işgal edilen yerde, Neolitik Evrenin başlarına tekabül eden bir tarih öncesi yerleşme merkezine rastlanmıştır. Doğudaki diğer yerleşmelerle bağlantıları ve zamandizinsel açıdan oldukça ilginç bir buluntuyu teşkil etmektedir (Ege'nin bu bölgesindeki en eskisi olanadır).

Kazılarla birlikte, bulunan malzemelerin korunması ve yayımlanması için, uzman bir teknik grubun işbirliğiyle yoğun bir teknik bir çalışma sürdürülmüştür.

Ortaçağ şatosunun ve güney tepesindeki yerleşme mahalline ait duvarları günışığına kavuşturulan mimari kalıntıların onarımı, korunmaya yönelik (konservatif) çalışmalarla sınırlandırılmıştır.

Diğer yandan taşınabilir el yapımı parçaların onarımı konusunda, tamamen temizlenmiş ve rekonstrüksiyonu yapılmış yüzlerce malzeme, İzmir Müzesi'nin envanterlerini yapabildiğini teminen, anılan müzeye teslim edilmiştir.

1999 ve 2000 yıllarında, toprak altındaki arkeolojik mevcudiyetlerin verilerini saptayabilmek amacıyla, Bari Üniversitesi'nin işbirliği ile (Prof. Müh. Marcello Cimminale'nin yönetiminde) Kyme'nin jeofiziksel açıdan incelenmesine başlanmıştır.

Kazıların ilk başladığı zamandan beri özenle sürdürülen yapıların rölye çalışmaları, bulunan tüm anıtların plân ve kesintilerini saptamamızı sağlamıştır. Özellikle 2000 ve 2001 yıllarında, tüm kalıntıların bilgisayar kayıtlarına geçirilmesi işlemleri yapılmıştır. En çok emek gerektiren çalışma, Ortaçağ şatosu bitişindeki alanda, bir metre derinlikte gömülü ve kısmen yüzeyde kalan tüm yapıların kayda geçirilmesi olmuştur. Söz konusu çalışma, Prof. Pietro M. Gianfrotta başkanlığında Viterbo Üniversitesi ekibi uzmanlarınca tamamlanan, artık tamamen deniz sularına gömülü, limanın iskelesinin ölçümlerinin yapıldığı diğerleriyle birleşmektedir.

Aiolis'teki bu antik merkezin önemi, kentin tarihçesinin yeniden yaşatılabilmesi için tüm verilerinin bir araya getirildiği bir müze fikrini doğurmuştur. Öte yandan, zaten evvelce belediyeye ait bir yapıyı restore işlerinin yapıldığı laboratuvar olarak kullanmamıza izin veren memleketine aşık bir belediye başkanıyla bu ideali paylaşmak son derece kolay olmuştur.

Belediye Meclisi tarafından da onaylanan müze fikri, imzalanan bir protokol ile resmîlik kazanmış ve buna göre, Aliaga Belediyesi meskün sahada 2500 metrekarelik bir arsayı müze yapımı için tahsis etmiştir. Binanın yapımına Catania Üniversitesi katkıda bulunacaktır. Arkeoloji, grubumuzun mimarı Roserto Parapetti tarafından hazırlanan ve T.C. Kültür Bakanlığı'na onaylanan projeye uyarınca, kısmen açık ve de kısmen kapalı olmak üzere tasarlanan müze aynı zamanda Kyme kazılarında çıkarılan malzemenin konduğu deposuyla birlikte bir laboratuvar, kültürel faaliyetler için salonlar ve ekibimizin kalacağı kazı evini tek yapıda toplamaktadır.

1997 tarihinde başlayan inşaat, tahsis edilen ekonomik kaynakları yetersiz kılan mevcut enflasyon nedeniyle, halen devam edilmektedir. Bununla birlikte yapı her ne kadar tümüyle faaliyete geçmediyse de, bazı kısımları kullanılabilir haldedir. Nitekim, restorasyon laboratuvarı-atölye (1999), Kyme kazılarında elde edilen malzemenin korunabilmesi için depo (1999), İtalyan arkeoloji heyeti için kazı evi (2000) hizmete girmiştir. Öngörülen ekonomik katkılar temin edilecek olursa, binanın tümüyle tamamlanıp bu yıl içinde açılışı yapılabilecektir.

Aiolis Kyme'sine ait tüm faaliyetler için gerekli müze binası, daha şimdiden açılan bazı sergiler, çeşitli seminer ve konferanslar ile özellikle Akdeniz Etüdleri Toplantıları'nın yıllık görüşmelerini bünyesinde gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Diğer yandan, kazılar ve sağlanan malzemenin yayımlanmasına ilişkin bilimsel faaliyet daha da yoğunlaştırılmıştır. Aiolis Kyme'sinde kazı ve araştırmaların yirminci yılının kutlanması nedeniyle araştırmaya ilişkin bir dizi bilimsel toplantı düzenlenmiştir. Bunların başlıcaları:

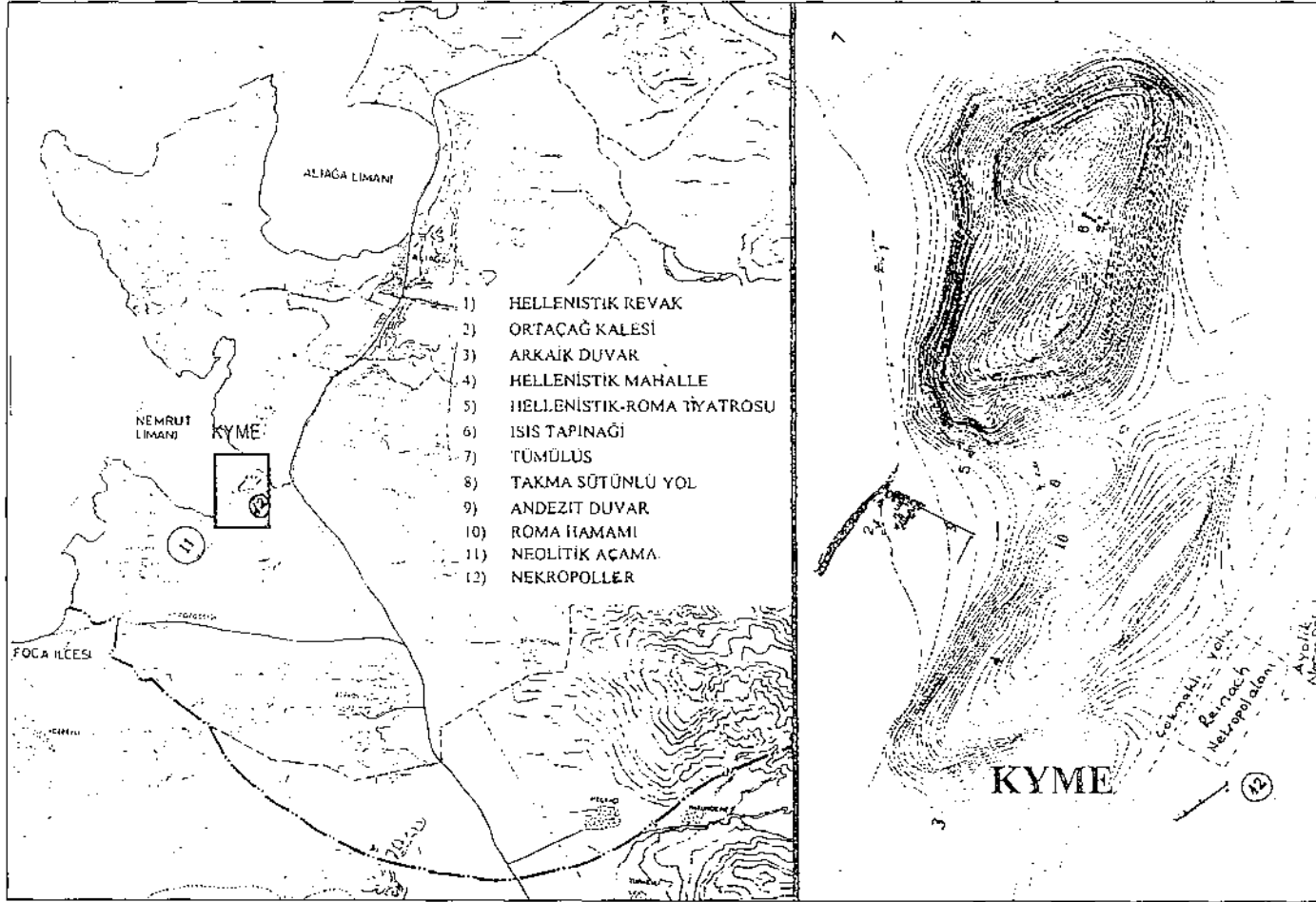
Aiolis ve Kyme'de Tarih Öncesi (Cenova Üniversitesi, Roma'daki Pigorini Müzesi);

Aiolis Kyme'si ve Opicia Kyme'sinde Proto-Geometrik Üslubun Dolaşımı (Napoli Üniversitesi);

Aiolis Kyme'sinde Yirmi Yıl Araştırma ve Kazılar (Catania Üniversitesi).

Araştırmaların sonuçları 2002 yılından itibaren, yayına göre, iki bölüm halinde sunulacaktır.

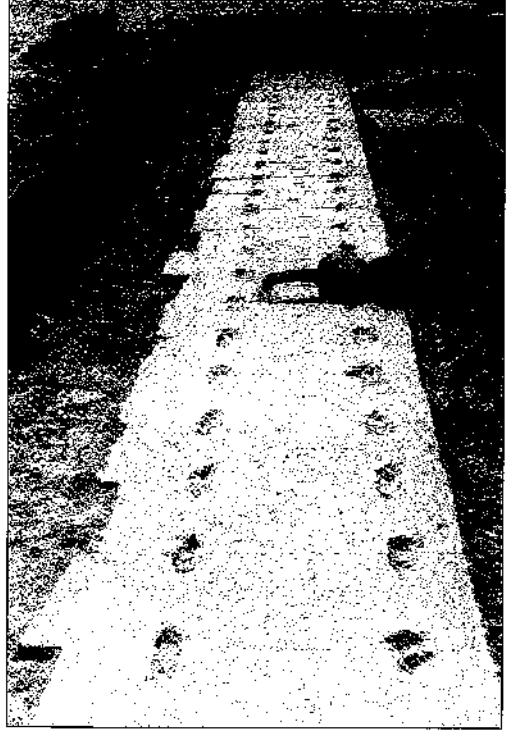
Kazı Kampanyaları (Yayınevi: C.E.U.T.A. Catania) ve Malzemeler (Yayınevi: L'ERMA DI B BRETCHNEIDER, Roma).

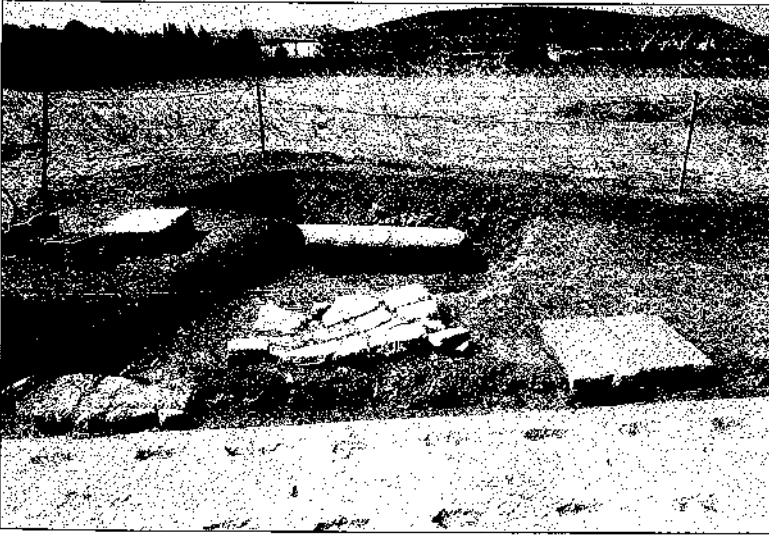
Harita

Resim 1: Şehir merkezi, Hellenistik ve Roma Devri

Resim 2: Liman alanında stylobat

Resim 3: Liman alanında stylobat

Resim 4: Andezit duvar

Resim 5: Andezit duvar

Resim 6: Andezit duvarı ve doğu kapısı

Resim 7: Andezit duvarı ve doğu kapısı

AUSGRABUNG EPHEOS

FORSCHUNGSBERICHT 2001

Fritz KRINZINGER*

Das Österreichische Archäologische Institut setzte im Jahr 2001 seine ausgedehnten archäologischen Forschungen in Ephesos fort, die in Zusammenarbeit mit dem Institut für Kulturgeschichte der Antike an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften und anderen wissenschaftlichen Einrichtungen als Partner organisiert sind. Die Kampagne dauerte vom 23. Mai bis zum 6. Oktober und wurde mit insgesamt 173 Mitarbeitern durchgeführt. Unser Dank gilt den türkischen Regierungsvertretern, Frau Naime Toy, Herrn Soner Ateşoğulları und Herrn Cengiz İçten für die stetige Unterstützung unserer Arbeit und dem Efes Müzesi mit Herrn Direktor Selahattin Erdemgil für die gute Zusammenarbeit.

Der vorliegende Kurzbericht kann nur einen groben Überblick zu den einzelnen Projekten vermitteln.

TOPOGRAPHISCHE STUDIEN

1.1. Vermessung

Die Neuvermessung des gesamten Stadtgebietes von Ephesos (Leitung: Stefan Klotz) und seines unmittelbaren Umfeldes, die in den letzten Jahren auf digitaler Basis begonnen wurde, konnte im Jahr 2001 fortgesetzt und zu einem vorläufigen Abschluss gebracht werden. Die notwendigen Vermessungen sowohl an den Grenzen des Stadtgebietes, im Meterheiligtum und an den Stadtmauern, als auch an den einzelnen archäologisch untersuchten Monumenten lieferten Daten, die in einen aktuellen Gesamtplan zusammengeführt wurden. Eine aufwändige Luftbilddauswertung und mit Hilfe eines bereinigten Luftbildes auch die modernen Flurgrenzen zeigen. Die kartographische Aufnahme umfasst auch die Topographie der Siedlung von Ayasoluk und die hier noch erhaltenen spätantiken und selcukisch-osmanischen Baudenkmäler unter Einschluss der Festung.

Umfangreiche Vermessungsarbeiten wurden außerdem in Belevi notwendig.

1.2 Prospektionen

In Fortsetzung des Oberstadtprojektes im südöstlichen Stadtgebiet (Leitung: Stefan Groh) wurden die erfolgreichen Prospektionen (Leitung: Sirri Seren) zur Urbanistik der hellenistisch-römischen Stadt intensiv weitergeführt mit dem doppelten Ziel: Es konnte sowohl der Verlauf der antiken Stadtbefestigung südlich des Magnesischen Tores

* Fritz KRINZINGER,

exakt dokumentiert und die davor liegenden Grabmonumente kartieren werden, als auch das Straßennetz und die Bebauung des Stadtgebietes, welches seit den 60er Jahren von der Straße nach Meryemana umschlossen ist, in den Stadtplan integriert werden.

Als Vorbereitung und parallel zur Prospektion wurden die Arbeiten an der Erstellung eines genauen Geländemodells fortgesetzt und neben einer aufwändigen GPS Kampagne ein Survey der Oberflächenfunde weiter geführt, der von den notwendigen Rodungs- und Reinigungsarbeiten begleitet war.

1.3. Geologische Bohrungen

Geologische Bohrungen (Leitung: İlhan Kayan) wurden durchgeführt, um die historische Topographie vor allem im Bereich des antiken Küstenverlaufes weiter verfolgen zu können, vor allem westlich des Ayasoluk Hügels, im alten Mündungsgebiet des aus dem Süden zufließenden Baches und im Bereich des İsa Bey Hamam. Diese können uns über die sedimentologischen Situationen im Untergrund Aufschluß geben.

1.4. Geologischer Survey

Im Oktober 2001 wurde im Umland von Ephesos ein geologischer Survey (Leitung: Sabine Ladstätter, Roman Sauer) durchgeführt, der das Ziel hatte, weitere lokale Tonvorkommen zu dokumentieren, die als Rohstoff für antike Keramikproduktion von Ephesos in Frage kommen. Dieser Survey Survey war vor allem auf das Gebiet südlich des Bülbül Dağı bis auf Höhe von Arvalia konzentriert.

1.5 Survey zur Wasserwirtschaft von Ephesos

Um die komplette Wasserversorgung der römischen Großstadt Ephesos genau studieren zu können, wurden die auf Grund der bisherigen Publikationen bekannten Fernwasserleitungen von den Quellen bis in das Stadtgebiet in aufwendigen Begehungen untersucht und nach kleineren Rodungs- und Reinigungsarbeiten einzelne Abschnitte in vorbereitenden Vermessungen und architektonischen Detailaufnahmen dokumentiert. Die Ergebnisse dieses Projektes (Leitung: Gilbert Wiplinger) sind von besonderem Interesse im Hinblick auf eine geplante Tagung der internationalen Arbeitsgemeinschaft "CURA AQUARUM", die im Jahr 2004 in Selçuk stattfinden soll.

1.6. Befestigungen auf Bülbül Dağı

Die topographischen Studien zur baulichen Bestandsaufnahme der hellenistischen Befestigungen auf dem Bülbül Dağı (Leitung: Thomas Marksteiner) wurden fortgesetzt und dabei weitere Details der poliorketischen Besonderheiten des Mauerzuges festgehalten. Von besonderem Interesse ist auch die Feststellung von Siedlungresten auf dem höchsten Punkt der Befestigung zwischen den Türmen 9 und 13, welche den Oberflächenfunden nach zu schließen, in frühhellenistischer Zeit frequentiert wurde.

2. PROJEKTE DER FELDFORSCHUNG

Aufwändige archäologische Feldforschungen wurde in den letzten Jahren bewußt eingeschränkt. Wir konzentrierten uns auch im Jahr 2001 auf solche Projekte, die in absehbarer Zeit abgeschlossen werden können. Kleinere Sondagen, notwendige Bauaufnahmen und Reinigungsarbeiten beschränken sich auf jeweils genau definierte Bereiche.

2.1. Agora

Auf der sogenannten Tetragonos Agora wurden folgende Felderarbeiten durchgeführt:

Am Nordtor erfolgte die steingerechte Aufnahme aller sichtbar aufgehenden Ruinen und die Erweiterung der bestehenden Sondage in der südwestlichen Innenecke mit dem Ziel, die originale Mauerbreite und die Fundamentkonstruktion dokumentieren zu können. Die zeitliche Stellung der Toranlage in hellenistische Zeit hat sich voll bestätigt, die topographische Einbindung in die Befestigungsanlage hingegen und die Bezeichnung als "Koressisches Tor" der Iysimachischen Stadtmauer sind noch in Diskussion.

An der Südecke der Weststoa wurde eine kleine Sondage angelegt, mit der die ausgerissene Umfassungsmauer planimetrisch fixiert und das Obergeschoss der Agora eindeutig gesichert werden konnten. Dazu kommt die Klärung des Zuganges zum westlich davon liegenden Tempelkomplex. Außerdem wurden hier kleinere Ausbesserungs- und Sicherungsarbeiten von verstürzten Mauerteilen durchgeführt.

Zur Rekonstruktion der Fassade der zweistöckigen Hallen der frühkaiserzeitlichen Bauphasen der Tetragonos Agora war eine Sichtung und Ordnung der vorhandenen Architekturfragmente notwendig, die sich auf dem ganzen Platz verstreut finden.

2.2. Artemision

Im Artemision ist im Jahr 2001 die Bauaufnahme (verantwortlich: Aenne Ohne-sorg) und zeichnerischer Dokumentation aller *in situ* befindlichen Reste des großen Kroisos-Tempels fortgesetzt worden, welche sich neben Resten der Pflasterung vor allem auf die nordöstliche Säulenbasis-unter Einschluss der zahlreichen hier verbauten archaischen Spolien- und auf Teilbereiche der Nord- und Südwand des Sekos konzentrierte. Dazu waren auch Rodungs- und Reinigungsarbeiten notwendig.

Weiters konnte das Studium der nicht *in situ* befindlichen, deponierten oder im Gelände verstreuten Bauglieder aus allen Perioden der Artemisiongrabung weitergeführt und die entsprechende Inventarisierung vorangetrieben werden. Die allgemeinen Ordnungsarbeiten im Ruinenfeld wurden weitergeführt und zielten auf eine bessere Gestaltung des Platzes und eine deutlichere Lesbarkeit der Ruine für den Besucher.

2.3. Ayasuluk

Im Rahmen des Ayasuluk Projektes (Leitung: Şule Pfeiffer-Tas) sind neben oben schon beschriebenen Vermessungsarbeiten topographische Untersuchungen an den selçukisch-osmanischen Monumenten im Stadtgebiet von Selçuk durchgeführt worden. Dazu kommen Grabungen und Bauaufnahmen an den Badegebäuden, die im folgenden einzeln aufgeführt sind.

2.3.1 İsa Bey Hamamı (Hamam 2)

Am İsa Bey Hamamı wurden die Bauaufnahmen weitergeführt und zur Klärung der einzelnen Bauphasen vor allem im Bereich des Nordwest- und Westteiles der Ruine insgesamt vier Sondagen angelegt. Es hat sich gezeigt, dass der Bau schon vom Anfang an durch Fundamentsetzungen gefährdet war und daher der Badebetrieb durch aufwändige Reparaturarbeiten unterbrochen war, ehe um die Mitte des 15. Jh. Das Bad aufgegeben werden musste.

Daher waren im letzten Jahr auch statischen Sicherungsmaßnahmen im Bereich der Kuppelkonstruktionen notwendig sowie technische Vorsorge für die Stabilisierung der Westwand zu treffen, die als erster Schritt für grundlegende Konservierungs- und Restaurierungs-Arbeiten an der gesamten Bausubstanz gelten können.

2.3.2. Anonymes Hamam westlich der İsa Bey Moschee (Hamam 3)

Diese Ruine einer Badeanlage war im Vorjahr vom Bewuchs gereinigt und eingezäunt worden. Im Jahr 2001 wurden nach der Vermessung die ersten Bauaufnahmen durchgeführt und zur Klärung der Eingangssituation eine Sondage im Raum XX

an der Nordostecke angelegt, die uns auch über die Höhe der Verschüttung und den Erhaltungszustand der Ausstattung die ersten Aufschlüsse brachte.

2.3.3. *Kale Dibi Hamamı (Hamam 4)*

Die Untersuchung des sg. Kale Dibi Hamamı im Bereich des Campingplatzes "Garden" westlich des Burgberges wurden auf die nötigen vorbereitende Reinigung und erste Schutzmaßnahmen beschränkt.

2.3.4. *Inventar der Grabsteine*

Die Aufnahme von Grabsteinen aus der osmanischen Zeit im Bereich von Selçuk und deren Inventarisierung hat im Berichtsjahr eine Fortsetzung gefunden.

2.4. *Lukasgrab*

Die archäologischen Untersuchungen im Bereich des sg. Lukasgrabes (Leitung: Andreas Pülz) hatten zunächst die Klärung der baulichen Situation durch mehrere kleine Sondagen im Süden und westlich des Raumes D zum Ziel. Bei der Südtreppe gelang die Feststellung von drei parallelen Wasserleitungsrohren, die druckfest verlegt sind und ins Zentrum führen. Dadurch kann die Funktion des römischen Rundbaues als Brunnenanlage als geklärt gelten.

Daneben wurden die detaillierten Bauaufnahmen im Inneren und Äußeren der Ruine weitergeführt und zu einem vorläufigen Abschluss gebracht.

2.5. *Theater*

Die Arbeiten am großen Theater von Ephesos haben die Ausarbeitung eines integrativen Gesamtprojektes zur Sanierung der Ruine zum Ziel, welches im Auftrag des Kulturministeriums zu erstellen ist. Die grundsätzlichen Parameter für diese Unternehmung wurden schon im Jahr 2000 von einer international besetzten Kommission an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften festgelegt. Diese basieren auf der Erklärung von Segesta aus dem Jahr 1996 und wurden dem Kulturministerium zur Kenntnis gebracht.

2.5.1. Die Erforschung des Bühnengebäudes (Leitung: Arzu Öztürk) mit dem Ziel seiner steingerechten Rekonstruktion umfasst vor allem die steingerechte Aufnahme aller Reste dieses Gebäudes *in situ*. Ausgehend von den Vermessungen der letzten Jahre wurden die Arbeiten im Äußeren und Inneren weitergeführt und auch die schon bekannten Bauschäden, die vor allem durch Setzungen der nördlichen Hälfte zu erklären sind, dokumentiert. Dazu kommen die Bauglieder zur Bühnenwand, die sich in der nächsten Umgebung befinden und schon in den letzten Jahren im Bereich der Palaestra des sg. Theatergymnasiums und auf dem westlichen Vorplatz ausgelegt und dokumentiert wurden.

2.5.2. In der Mittelachse des Bühnengebäudes wurde eine Sondage angelegt, von der ein exakter chronologischer Aufschluss zu den Bauphasen des Theaters erwartet wird. Vorbehaltlich der noch nicht abgeschlossenen Untersuchungen können wir mit drei Umbauphasen rechnen.

2.5.3. Sicherungsarbeiten, die nach den Vorschlägen der Theaterkommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften im Koilon des Zuschauerraumes auf dem Programm standen, konnten zwar begonnen aber wegen der intensiven Nutzung des Theaters für öffentliche Zwecke nur zum Teil umgesetzt werden. Eine detaillierte Aufstellung des Schadensbildes am Bühnengebäude wurde von A. Öztürk an das Kulturministerium übermittelt.

2.6. Hanghaus 2

Mit der erfolgreichen Überdachung des Hanghauses 2 sind ideale Voraussetzungen für die weitere wissenschaftliche Erforschung, Konservierung und Restaurierung des gesamten Ruinenkomplexes geschaffen worden. Mit diesen Arbeiten ist für die nächsten Jahre ein Schwerpunkt gegeben, der sowohl der wissenschaftlichen Erschließung als auch einer möglichen touristischen Nutzung der Monumentes verpflichtet ist.

2.6.1. Archäologische Sondagen (Leitung: Sabine Ladstätter)

Zur detaillierten Klärung der Bebauungsgeschichte des gesamten Bereiches der Hanghäuser und zur Sicherung der zeitlichen Stellung der ersten Terrassierung des Bauplatzes, der Bauphasen und verschiedenen Umbauten der sieben Wohneinheiten und schließlich zur exakten Datierung von Ausstattungsperioden einzelner Räume sind auf Grund des komplexen Kenntnisstandes vor der endgültigen Publikation punktuelle Nachgrabungen notwendig geworden. Diese beschränken sich prinzipiell auf Räume, deren Schmuckoberflächen entweder beschädigt oder zerstört sind, oder auf Stellen, wo sich aus konservatorischen Gründen eine Abnahme und Neuverlegung des Bodens als notwendig erwiesen hat. Im Jahr 2001 wurden im einzelnen folgende Sondagen durchgeführt:

2.6.1.1. Im Raum 16a der Wohneinheit 3 wurde der geometrisch verzierte Mosaikboden einer älteren Phase abgenommen und die darunter liegenden Straten untersucht. Es zeigte sich direkt unter dem Mosaik eine homogene Planierung des frühen 1. Jh. nach Ch., was als *terminus post quem* für die Errichtungszeit des Bodens gelten kann. Dieses gehört somit in die Bauphase I des Hanghauses 2. Unter dieser Planierung wurden späthellenistische Baustrukturen und ein Ofen vom Tannur-Typus angetroffen und damit der Nachweis erbracht, dass auch die mittlere der drei Hanghausterrassen schon im ausgehenden 2. Jh. vor Ch. eine systematische Bebauung erhalten hat.

Die Wiederverlegung der Mosaiken im Raum 16a ist für die nächste Kampagne geplant.

2.6.1.2. In der zweiten Sondage, die zur Untersuchung des Raumes 34 angelegt wurde, konnte eine kontinuierliche wasserwirtschaftliche Nutzung seit dem späten Hellenismus nachgewiesen werden. In der frühen Kaiserzeit befand sich hier eine Latrine, die im fortgeschrittenen 3. Jh. nach Ch. aufgegeben wurde. Ein kleiner Kanal blieb bis ins 5. Jh. erhalten, ehe er bei einer Zerteilung des Raumes zugeschüttet wurde.

2.6.2. Bauforschung

Für die abschließende Publikationsvorbereitung wurden in sämtlichen Räumen der Wohneinheiten 4 und 6 (Leitung: Hilke Thür) ergänzende Bauaufnahmen und kleinere Kontrolluntersuchungen durchgeführt, die auch einer Vereinheitlichung der Dokumentation und inhaltlichen Abstimmung dienen.

2.6.2.1. In der WE 4 wurden die Bauforschungen zum dritten Obergeschoss weitergeführt und die zahlreichen Ausstattungselemente, die bei der Zerstörung aus dem Verband geraten waren, den einzelnen Stockwerken zugeordnet, soweit dies aus der Grabungsdokumentation möglich war. Ein wichtiges Element ist dabei die Architektur der Peristyle in korinthischer Ordnung, die in zwei unterschiedlichen Größen aus Marmor und Granit erhalten sind. Die kunsthistorische Einordnung der korinthischen Kapitelle im Spiegel datierter ephesischer Vergleichsbeispiele macht eine Datierung dieser Ausstattung in die Bauphase III wahrscheinlich, für die Caius Flavius Furius Aptus als Bauherr gesichert ist.

Im Untergeschoss konnten weiters eine ganze Reihe von Türschwelen an ihren originalen Platz rückgeführt werden.

2.6.2.2. In der WE 6 wurde das 3D-Modell des nördlichen Teils der Wohnung und der an die Kuretenstraße angrenzenden Tabernen fertiggestellt werden. Dabei kam eine reflektorlose digitalphotogrammetrische Dokumentations-Methode zur Anwendung, die dem Deformationsbefund der Ruine gerecht wird.

2.6.2.3. Die Arbeiten zur Ausstattung der WE 4 und 6 wurden weitergeführt und die neuen Ergebnisse der Periodisierung mit den einzelnen Fundgattungen zusammengeführt.

Alle Malereifragmente (verantwortlich: Norbert Zimmermann) aus dem gesamten Hanghaus wurden neu untersucht und- verknüpft mit den archäologischen, bauhistorischen und kunsthistorischen Argumenten- den Bauphasen II (trajanisch), III (zweite Hälfte 2. Jh.) und IV (severisch) zugeordnet. Auch für die Obergeschosse der WE 4 konnten anspruchsvolle Wandmalereien rekonstruiert werden.

Die Fortsetzung der Bearbeitung der Wanddekorationen aus Marmor und Buntgesteinen (Verantwortlich: Karin Koller) brachte für die WE 4 und 6 neue Ergebnisse, vor allem auch zur Ausstattung des Marmorsaaes mit seinen prachtvollen *opus sectile* Feldern. Eine virtuelle Rekonstruktion der Dekorationssysteme gibt Einblick in den augenscheinlichen Luxus.

Die Mosaikreste wurden von Veronika Schibelreiter neu durchgesehen und dabei neben anderen Ergebnissen vor allem die Fragmente eines Medusenschild Mosaiks neu zusammengesetzt.

2.6.2.4. Die Arbeiten für die Bauaufnahme in den WE 3 und 5, sowie für die WE 7 und die südlich anschließenden Tavernen, stehen noch am Anfang. Sie für das kommende Jahr sind vor allem digitale Vermessungsarbeiten und detaillierte zeichnerische Dokumentationen geplant.

2.7. S.g. Freudenhaus

Der im Winkel zwischen Kuretenstraße und Marmorstraße gelegene Gebäudekomplex, der durch eine Fehlinterpretation der 60er Jahre als Freudenhaus bezeichnet worden war, gehört in Wahrheit zu einem aufwendig ausgestatteten Wohnkomplex. Nach den letztjährigen Untersuchungen (verantwortlich: Dimitris Boulasikis) wurden diese Arbeiten fortgesetzt und einzelne Bauphasen ermittelt, in denen sich die topographischen Entwicklungen und Veränderungen im Stadtzentrum widerspiegelt. Besonders wichtig war es, die Größe der einzelnen Häuser und die daraus erschließbaren Baugrenzen im Straßensystem festzustellen.

2.8. Bouleuterion

Das an der Nordfront des Staatsmarktes gelegene *Bouleuterion* wird seit einigen Jahren von Lionel Bier exakt untersucht. Die Arbeiten im Jahr 2001 konzentrierten sich vor allem auf die *scenae frons* und auf die abschließende Dokumentation des gesamten Bühnengebäudes.

Gemeinsam mit Hans Taeuber wurden außerdem im Inschriftendepot die Altfinden der zum *Bouleuterion* gehörigen Inschriften durchsucht und einige wesentliche neue Ergänzungen zusammengestellt.

2.9. Meterheiligtum

Mit der Weiterführung der zeichnerischen und photographischen Dokumentationen zur Topographie und Ausstattung dieses Platzes unter der Leitung von Feriştah Soykal konnte nach Erweiterung der Vermessungsarbeiten und oberflächlichen Reinigungen ein vorläufiger Überblick über die Gesamtausdehnung des Heiligtums erreicht werden, welches sich über mehrere Terrassen mit den charakteristischen Felsnischen bis zur südlich des Heiligtums verlaufenden Befestigungsmauer erstreckt.

Nicht alle Nischen sind dem Meterkult zuzuordnen, im südlichen und südöstlichen Teil des Heiligtums ist auch mit römischen Gräbern zu rechnen, in der Spätantike wurde hier ein Aquädukt errichtet, dem das Heiligtum endgültig zum Opfer fiel.

2.11. *Vedius Gymnasium*

Nach einer Vorstudie im Jahr 2000 haben wir mit der letzten Kampagne eine neue Untersuchung des Vedius-Gymnasiums begonnen, die eine umfassende Neubewertung des gesamten Baukomplexes und eine Klärung der topographischen Situation an der Nordgrenze der hellenistisch-römischen Stadt zum Ziel hat.

2.11.1. Die ersten großräumigen archäologischen Grabungen (verantwortlich: Martin Steskal) wurden im Raum IIIb durchgeführt, die uns über die Erbauung, Nutzungsphasen, Zerstörung und Nachnutzung dieses Badekomplexes stratigraphisch belegbare Erkenntnisse erbrachten. Als älteste Befunde, die wohl zur Erstausrüstung des Bades aus der Mitte des 2. Jh. nach Ch. gehören, konnten die Reste eines geometrisch verzierten Mosaikbodens festgestellt werden, der nach den Dokumentationen der älteren Grabung im gesamten Flügelsaal (Räume IIIa bis IIIc) angenommen werden kann. Der Marmorboden kann nach Ausweis der Münzfunde nicht vor 284 nach Ch. Verlegt worden sein und dürfte um die Zeit um 300 zu datieren sein. Gleichzeitig wurden die Nischen mit verputzten Bänken ausgestattet. Ein interessanter Fund aus der SW-Nische von Raum IIIb ist eine kleine Basis, die auf Grund des Reliefschmuckes als Rest einer Amazonenweiheung erkannt werden kann. Durch einen Brand zu Beginn des 6. Jh. nach Ch. erfolgt eine weitgehende Zerstörung des Gebäudes, dessen Dach-Gewölbe bald danach eingestürzt sind. Durch kleine Mauern, die auf dem Zerstörungsschutt errichtet wurden, lässt sich eine Nachnutzung der Ruine aus der Zeit um 600 nach Ch. nachweisen.

Die sekundär im Marmorfußboden verlegten Inschriften wurden durch H. Taeuber aufgenommen, das Mosaik von V. Scheibelreiter bearbeitet.

2.11.2. Voraussetzung für die exakte Bauaufnahme (verantwortlich: Martino La Torre) mit den entsprechenden vorbereitenden Vermessungen war eine allgemeine Reinigung im Bereich der gesamten Ruine, die auch das östlich anschließende Gelände umfasst. In der Kampagne 2001 konzentrierte sich die Bauaufnahme auf die zentralen Bereiche der Therme. Der sehr gute Erhaltungszustand in diesen Räumen erlaubte zahlreiche detaillierte Feststellungen zur Ausstattung und Gebäudetechnik, die zeichnerisch und photographisch dokumentiert wurden.

Weitere Fragen galten der Klärung der Wasserversorgung, der technischen Ausstattung und dem Betrieb des Bades und der Funktion der einzelnen Räumlichkeiten, soweit dies rekonstruierbar ist.

2.12. *Paulusgrotte*

Die Bauaufnahmen in der Paulusgrotte (Leitung: Renate Pillinger), die auch den heute zerstörten Vorraum vor der Höhle einschließen, sind fertiggestellt. Die aufwendigen Restaurierungsmaßnahmen an den neuentdeckten Fresken können erst in Verbindung mit einer Untersuchung der mikrobiologischen und der klimatischen Situation der Grotte einen nachhaltigen Erfolg garantieren. Dies erfordert eine Klärung der Belüftung, die nicht von der Situation des verfallenen Einganges zum Inneren zu trennen ist, was allerdings eine umfassende Sanierung notwendig macht. Die Vorstudien dieser Probleme konnten abgeschlossen werden, zur Restaurierung wird weiter unten berichtet.

2.13. *Belevi*

Die archäologischen und bauhistorischen Forschungen am Mausoleum von Belevi konnten im Jahr 2001 fortgesetzt werden. Dieses Projekt wird wie in den letzten

Jahren über die Grabung Ephesos organisiert und von der Österreichischen Akademie der Wissenschaften finanziert.

2.13.1. Die archäologischen Forschungen konzentrierten sich zunächst auf den Bereich des Kalkofens auf der Terrasse östlich des Mausoleums, die einerseits seinen Aufbau und die Datierung klären konnten, andererseits wurden südlich davon die Steinbrucharbeiten dokumentiert. Durch diese Ergebnisse ist klar, dass das gesamte Terrain als ebene Fläche geplant war aber die Ausführung des Abtrages unterbrochen wurden.

2.13.2. Die Bauforschung konzentrierte sich auf die weitere zeichnerische Dokumentation des *in situ* Bestandes an der Oberseite des Sockels, die im Maßstab 1:10 durchgeführt wurde. An der nordseite konnte die Aufnahme des Stufenunterbaues begonnen und weiters ein steingerechter Ost-/Westchnitt durch das gesamte Monument unter Einschluß der Grabkammer gezeichnet werden. Bei den Arbeiten an der verstreut liegenden Architektur wurden zwei Pfeilerblöcke erkannt, die wahrscheinlich zur Nordfront des Obergeschosses gehören und belegen, dass die Nordwand auch an ihrer Außenseite eine Pfeilergliederung aufgewiesen hat. Zur Ermittlung der Höhe der Säulen der Peristasis wurden alle messbaren Säulentrommeln aufgenommen und fünf davon zu einem ganzem Säulenschaft von 7,51 m. Höhe zusammengesetzt.

2.13.3. Im Rahmen der Neubearbeitung aller Skulpturen wurde auch der im Hof des Efes Müzesi Selçuk aufgestellte Sarkophag neu untersucht, detailliert gezeichnet und fotografiert. Um das bisher nicht dokumentierte Innere des Sarkophages zu zeichnen, wurde der zweigeteilte Deckel verschoben. Neben der Feststellung von Farbspuren an den Innenwänden und der Bombierung der Deckelplatten konnten wir dabei auch den Vorgang klar nachvollziehbar machen, wie der Sarkophag einst in der Grabkammer über die nördlich anschlie Felsbank geöffnet und verschlossen werden konnte. Damit ist auch die Möglichkeit der Nachbestattung geklärt.

2.14. Materialaufnahmen

Neben den Forschungen zu einzelnen Monumenten sind Arbeiten zur Erfassung und Inventarisierung von Objekten, die im Ruinengelände gelagert sind, und in materialorientierten Projekten zur Publikation vorbereitet werden, durchgeführt worden.

2.14.1. Bauskulptur

Im Zuge der wissenschaftlichen Bearbeitung ephessischer Bauskulptur konnte die Inventarisierung von korinthischen Kapitellen (verantwortlich: Georg Plattner) aus dem gesamten Grabungsgelände weitergeführt werden mit dem Ziel, sie einzelnen Bauten zuweisen zu können und damit einen Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des korinthischen Kapitells in der Kaiserzeit zu leisten. In weiterer Folge ist damit auch ein wichtiger Aspekt der Bestandsicherung und des Denkmalschutzes erreichbar.

2.14.2. Epigraphik

Das gleiche gilt für die zahlreichen Inschriften-Steine (verantwortlich: Hans Taeuber), die noch über das gesamte Ruinenfeld verstreut liegen. Sie sind zwar größtenteils gelesen und publiziert, können aber nunmehr auch inventarisiert und damit gesichert werden.

1.14.3. Marmoruntersuchungen

In einer einwöchigen Kampagne wurden im Rahmen einer Kooperation mit dem Laboratory of Analytical Chemistry der Universität Gent insgesamt 93 Proben von ephesischer Architektur und Skulptur in Form von Marmorstaub entnommen. Die Proben wurden mit Genehmigung der Generaldirektion für Museen und Monumente zur Isotopen-Analyse ausgeführt.

3. FUNDBEARBEITUNG UND PUBLIKATIONSVORBEREITUNGEN

Im Efes Müzesi Selçuk und in den Depots des Österreichischen Grabungshauses sind aus den Grabungen der letzten Jahrzehnte große Mengen von Fundmaterial gelagert, die im Rahmen eines ambitionierten Publikationskonzeptes gemeinsam mit den Bauten im Ruinenfeld den modernen Methoden unserer Wissenschaft entsprechend bearbeitet und der Fachwelt vorgelegt werden.

Insbesondere geht es nach der fast abgeschlossenen Neuordnung des Depots um die Funde aus dem Artemision, dem Hanghäusern, der Tetragonos-Agora und den dort gefundenen Brunnen, deren Bearbeitung in diesen Jahren im Vordergrund steht. Dabei wird einerseits eine kontextuelle Untersuchung aller Fundgattungen aus den entsprechenden Fundorten erarbeitet, um stratigraphisch sichere Aussagen treffen zu können, andererseits werden die einzelnen Fundgruppen von ausgewiesenen Spezialisten bearbeitet, um die verschiedenen Typen und Gattungen in ihrer chronologischen Entwicklung kennen zu lernen, die einen Zeitraum von mehr als zweitausend Jahren umfasst.

Hier sind vor allem folgende Materialgruppen zu nennen:

Keramisches Fundmaterial

Archaische Keramik (verantwortlich: Michael Kerschner)

Klassische Keramik (Elizabeth Trinkl)

Hellenistische Keramik (Christine Rogl)

Römische Keramik (verantwortlich: Sabine Ladstätter)

Spätantike (verantwortlich: Sabine Ladstätter)

Seldschukisch-osmanische Keramik (Joanita Vroom)

Lampen (Anita Giuliani)

Amphoren (Tamas Bezezcky)

Glas (Ruth Czurda, Martina Schätzschöck)

Terrakotten (Claudia Lang-Auinger)

Bronzen (Sonja Jilek und Gudrun Klebinder)

Bernstein und Elfenbein (verantwortlich: Ulrike Muss)

Goldfunde und deren Technologie (Andrea Pülz, Charlotte Scheich)

Perlen und Anhänger (Birgit Pulsinger)

Skulptur (verantwortlich: Maria Aurenhammer)

Sakopharge (Margarete Heinz)

Hermen (Regina Hanslmayr)

Marmorausstattung des Hanghauses (Elizabeth Rathmayr)

Die Bearbeitung der Fundmünzen wurde in Zusammenarbeit mit der Numismatischen Kommission der ÖAW (Leitung: Michael Alram) von Matthias Pfisterer durchgeführt.

Eine besondere Herausforderung stellte die Übernahme der Restaurierung und Dokumentation des Münzschatzes von Beçin (Grabungsleiter: Prof. R.H. Ünal, Ege Universität Izmir) dar. Es wurden alle 826 europäischen Prägungen und insgesamt 18.000 der osmanischen Akçe gereinigt, fotografiert und in einer Datenbank erfasst, die in einem gemeinsamen Projekt der Türkischen Akademie der Wissenschaften und der Österreichischen Akademie der Wissenschaften zur Publikation vorbereitet werden.

Anthropologie (Leitung: Karl Grossschmidt)

Osteologische und paläopathologische Untersuchungen an den menschlichen Knochen von den Grabungen an der Damianostoa der Jahre 1992/93, bei denen ein Gladiatorenfriedhof freigelegt worden war, erbrachten hochinteressante Einblicke in die Lebensart Kampfverletzungen und Todesursachen römischer Gladiatoren. Die Ergebnisse sind zur Zeit in einer Sonderausstellung des Efes Museums Selçuk der Öffentlichkeit zugänglich.

Archäozoologische Untersuchungen (Leitung: Gerhard Forstenpointner)

An mehreren Fundkomplexen tierischer Reste aus der Tetrakonos Agora, dem Hanghaus und der Hamam-Grabung brachten bedeutende Aufschlüsse zur Interpretation des zoologischen Artenbestandes in den verschiedenen Epochen. Im Zug dieses Projektes wurde eine Arbeitsstelle für eine archäozoologische Referenzsammlung im Depot des Grabungshauses eingerichtet.

Eine besondere wissenschaftliche Herausforderung war die Vorbereitung der geplanten Ausstellung (wissenschaftliche Vorbereitung: Ulrike Muss) der Funde aus dem Artemision, die für das Jahr 2003 geplant ist. Die mit dem Vorhaben verbundene Erstellung eines Kataloges steht unmittelbar vor dem Abschluss.

4. KONSERVIERUNG UND RESTAURIERUNG (Gesamtleitung: Karl Herold)

Es ist eine Verpflichtung jeder archäologischen Forschungsunternehmung, das Objekt der Forschung möglichst gut zu konservieren und nicht der Zerstörung zu überlassen. Diesem Grundsatz folgend ergeben sich in Ephesos eine ganze Reihe von Aufgaben, sowohl im Ruinenfeld, wo die laufenden Restaurierungen fortgeführt werden sollen und jede neue Ausgrabungstätigkeit aktuelle Sicherungsmaßnahmen erfordert, als auch in den Depots, wo zahlreiche Funde gereinigt, zusammengesetzt, ergänzt und für die museale Präsentation restauriert werden müssen.

4.1. Restaurierungen im Feld

4.1.1. Im Hanghaus 2 wurde im Peristyl der WE 6 (Raum 31a) der Marmorplattenboden wiederverlegt. In der WE 3 (Raum 17) wurden der Mosaikboden mit der Löwendarstellung nach der Restaurierung wieder verlegt, im Raum 16a war es notwendig, die Mosaiken zu heben. Nach der archäologischen Untersuchung (siehe oben) werden die seinerzeit in Beton verlegten Mosaiken mit der Darstellung von Medusa und Apollon neu zu applizieren sein.

4.1.2. Dazu kam die Fortsetzung der Konservierung und Reinigung der Wandmalerei nach den im letzten Jahr entwickelten und angewandten Prinzipien auf mechanischem und chemischem Wege, sowie die sanfte Teil-Rekonstruktion von Wandgliederungen.

4.1.3. Wandmalereien, die seinerzeit in das sog. Domitiansdepot verbracht worden sind, konnten in einen geeigneten Klimabereich des überdachten HH2 zurückgestellt werden, um auch an diesen wertvollen Resten der Ausstattung von Obergeschoss die notwendigen Studien und Restaurierungen durchführen zu können.

4.1.4. Die Mauerkrone in der WE 7, welche in der Spätantike durch umfangreiche Baumabnahmen in ihrem Bestand wesentlich verändert worden war, sind erst seit der neuen Überdachung zugänglich. Diese wurden kontrolliert und notwendige statische Sicherungen am steilen Abbruch zu den Tabernen an der Nordbegrenzung angebracht. Die Fortsetzung dieser Arbeiten wird eine besondere Herausforderung für die nächsten Jahre sein.

4.1.5. In der Paulusgrotte wurden die Reinigungs- und Konservierungsarbeiten an den Fresken fortzusetzen und dabei die notwendigen technischen Erkenntnisse zu

Chemie und Mikrobiologie der Wände, die aus den Ergebnissen der letzten Beprobungen stammen, entsprechend umgesetzt. Die Ergebnisse der Freilegung haben grobartige Beispiele der spätantiken Malerei zu Tage gebracht.

4.2. Arbeiten im Depot und im Museum

Im Zuge der Fundbearbeitung wurden vor allem die Reinigung von delikaten Objekten (z.B. bemalte Keramik, figürliche Terrakotten, Münzen, Bronzen etc.) und deren Konservierung, sowie die Zusammensetzung anpassender Stücke und deren Ergänzung die alltägliche Aufgabe des Restauratorenteam. Dabei wurden sowohl die Altbestände als auch die Neufunde betreut.

4.2.1. Die Reinigung der Münzen aus dem Beçin-Hort war mengenmäßig dabei der größte Aufwand.

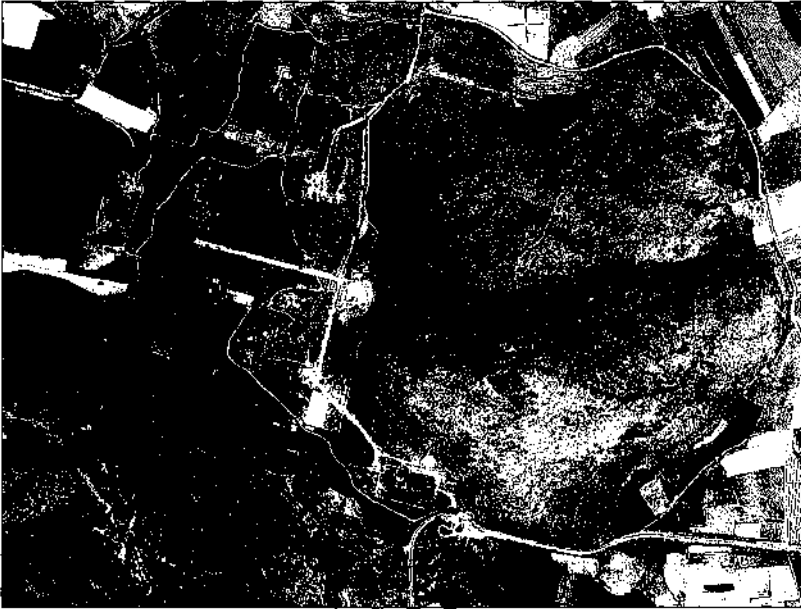

Abb. 1: Orthogonales Luftbild des Ruinenfeldes der Hellenistisch Römischen Stadt. Die Ausarbeitung erfolgte in Zusammenarbeit mit dem Institut für Photogrammetrie der TU Istanbul unter Prof. Altan

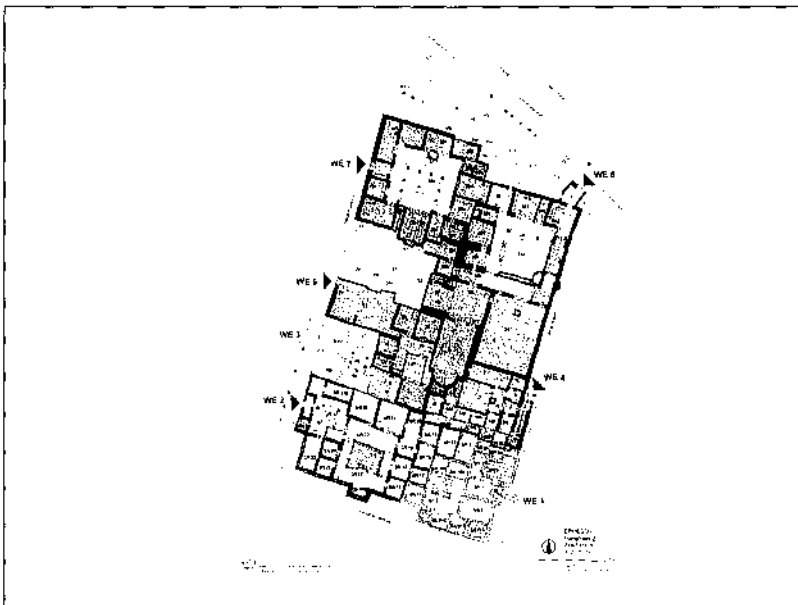

Abb. 2: Phasenplan des Haushauses 2 von Ephesos mit Darstellung der Bauphase IV aus dem 3 JH n.Chr

Abb. 3: Ephesos Hanghaus 2 Raum 16 a nach der archäologischen Untersuchung Erkennbar sind die Fundamentreste der Vorbebauung und des Ofens in der südöstlichen Ecke

Abb. 4: Ephesos Hanghaus 2 Raum 34 Blick in die Sondage mit der Kanalabdeckung und der Latrine links im Bild

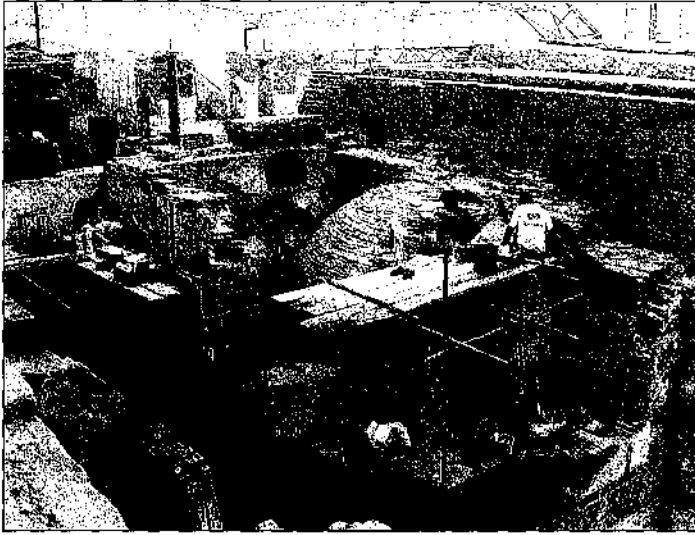

Abb. 5: Ephesos Hanghaus 2, Befestigungsarbeiten an den Fresken der Wohneinheit 4

Abb. 6a: Ephesos Hanghaus 2 Wohneinheit 3 Raum 12 (Musenzimmer), Figur der Terpsichore nach der Reinigung und vor der Ergänzung

Abb. 6b: Ephesos Hanghaus 2 Wohneinheit 3 Raum 12 (Musenzimmer), Figur der Terpsichore nach der Ergänzung

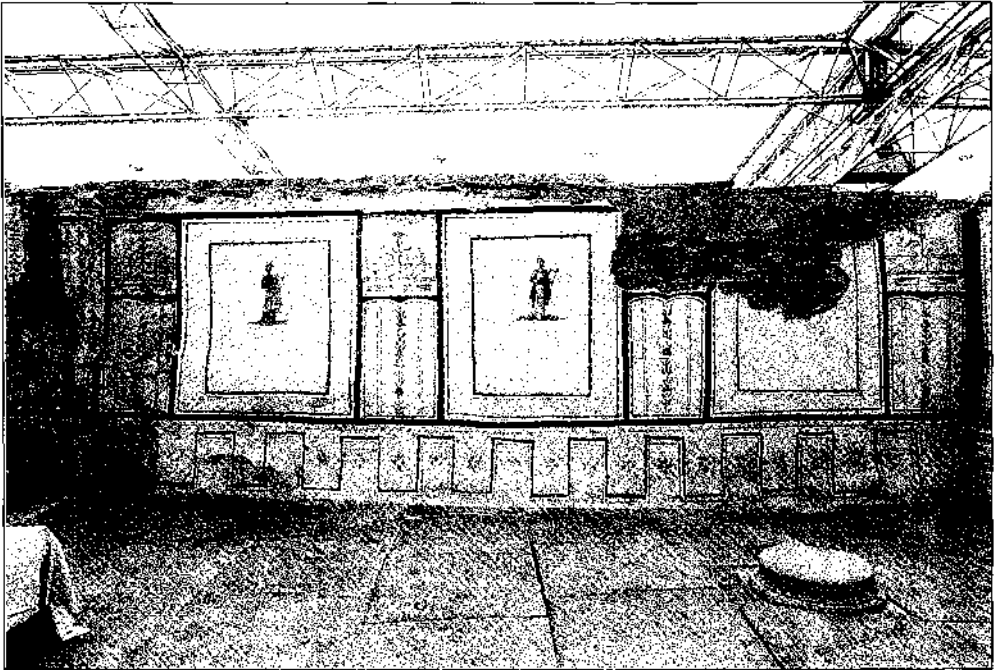

Abb. 7: Ephesos Haughaus 2 Wohneinheit 3 Raum 12 (Musenzimmer), Nordwand

Abb. 8: Ephesos Haughaus 2 Wohneinheit 3 Raum 17 Löwenmosaik nach der Wiederverlegung des Marmorplattenbodens

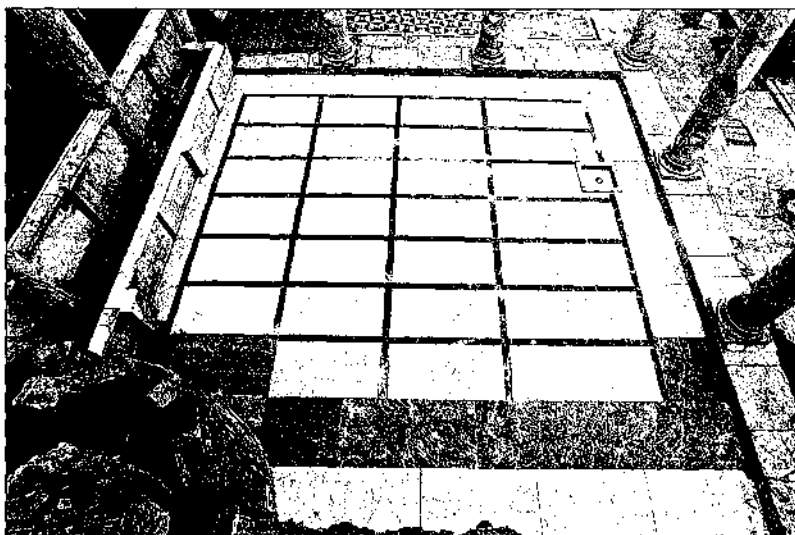

Abb. 9: Ephesos Hanghaus 2 Wohneinheit 6 Raum 31a (Peristyl)
Zustand nach der Wiederverlegung des Marmorplattenbodens

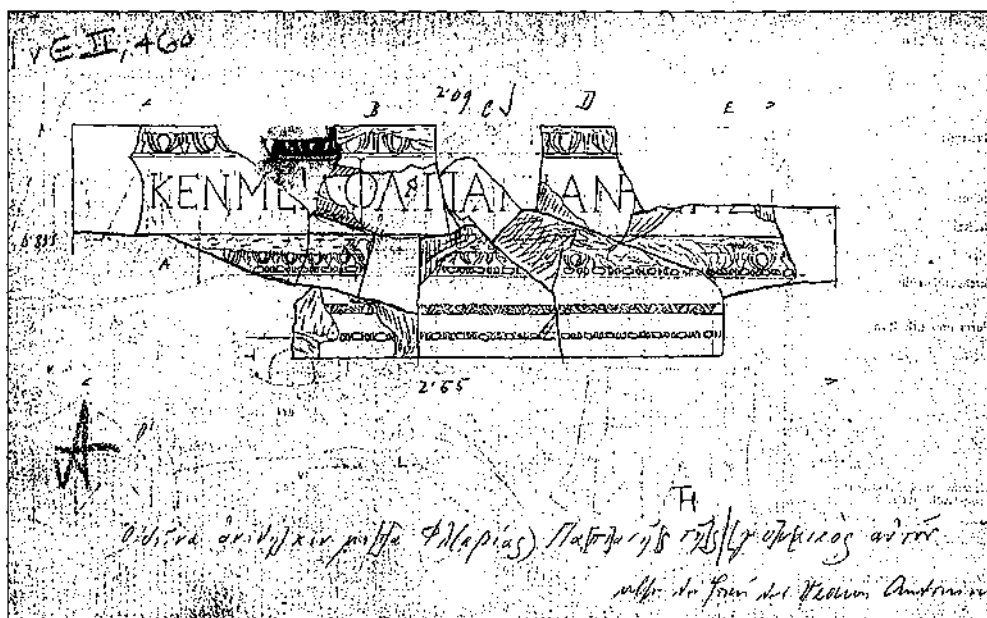

Abb. 10: Ephesos Bouleuterion, Reproduktion aus dem Skizzenbuch von Josef Keil
Mit Fragmenten der Weiheinschrift in welcher ein neugefundenes Fragment
eingepasst werden konnte

ALACA HÖYÜK 2001 YILI KAZI ÇALIŞMALARI

Aykut ÇINAROĞLU*
Elif GENÇ

Alaca Höyük'te başlatılan yeni dönem arkeolojik kazıda, heyetimiz, geliştirmekte olan yeni teknolojik olanaklardan faydalanmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, 1997 yılından bu yana, Ankara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Jeoloji ve Jeofizik Bölümleri'nin öğretim üye ve elemanları ile olan değerlendirme çalışmalarını koordineli olarak sürdürmektedir. Ayrıca, Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü¹ elemanlarından ve laboratuvarlarından gerekli yardımlar da alınmaktadır.

Alaca Höyük'te kazılar, 23 Temmuz - 9 Eylül 2001 günlerinde gerçekleştirildi². Bu kazı mevsiminde araştırmalar, Kültür Bakanlığı, Ankara Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu, Çorum Valiliği³, Alaca Kaymakamlığı⁴ ve Alaca Höyük Beldesi Belediye Başkanlığı'nın⁵ her yıl çoğalan maddî ve manevî katkıları ile yürütülebilmektedir⁶.

Alaca Höyük'te, 1997 yılından bu yana Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Bölümleri'nden öğretim üye ve yardımcıları ile alanda yürüttüğümüz eş-güdümlü çalışma ve arkeolojik bulguların ışığında belirlenen ve topografik haritamızda, LIX-LXIII/35-47 noktalarında çalışmalara devam edilmiştir⁷ (Çizim: 1).

* Prof. Dr. Aykut ÇINAROĞLU, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE.

Ars. Gör. Elif GENÇ, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE.

1 Maden Tetkik Arama Genel Müdürü Sn. Ali Kemal İşiker'e heyetimiz, büyük teşekkür borçludur.

2 2001 Alaca Höyük kazısına; Bakanlık Temsilcisi olarak önce Etnografya Müzesi'nden Nizamettin Kara, sonra Samsun Müzesi'nden S. Mehmet Kurudere katılmıştır. Arkeolog-Desinatör Semra Çınaroğlu, Arkeolog-Fotoğrafçı Mustafa Tanır, Ankara Üniversitesi, Beypazarı Meslek Yüksek Okulu'ndan Öğretim Görevlisi Arkeolog İsmail Karakuş, Ankara Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Jeoloji Bölümü'nden Uzman Çiğdem Lüle-Whip, Ars. Gör. Evren Atakay, Jeofizik Bölümü'nden yüksek lisans öğrencisi Burcu Gündoğdu, Ankara Üniversitesi, DTCF Arkeoloji Bölümü lisans öğrencileri; Duygu Çelik, Ozay Özgür Açar, Serdar Altınçekiç, Funda Kumru, Mehtap Türkmen, İstanbul Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü'nden A. Bahar Mergen, Sırma Gök, Ege Üniversitesi, Bergama Restorasyon ve Konservasyon Bölümü Meslek Yüksek Okulu'ndan Şebnem Köksal, Semra Karalar, Balıkesir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi'nden İbrahim Kulaksız ve Emrah Zeren katılmışlardır.

3 Çorum Valisi Sn. Atıl Üzelgün, her yıl olduğu gibi, bu kazı sezonunda da gerekli desteği ve ilgiyi göstermiştir.

4 Kaymakam Sn. Mustafa Ayhan, Alaca Hizmet Birliği ve Sulama Birliği kazımıza güzel ve işlevsel bir depo kazandırmıştır. Ayrıca, heyetimize gösterdiği yakın alakaya ve diğer yardımlarına müteşekkirdir.

5 Alaca Höyük Belediyesi, üç yıl önce kurulmuş olmasına rağmen, büyük bir dinamizm örneği vererek, büyümesini ve büyümesi kadar işlerini genişletmeyi başarmıştır. Heyetimiz, Belediye Başkanı Sn. Hüseyin Saykan'ı daima yanlarında görmekten çok memnundur. Eğer Alaca Höyük Belediyesi, iş makineleri ile kazımıza gerekli desteği vermeseydi, 2001 yılı çalışmaları büyük sekteye uğrayacaktı. Bu bakımdan Belediye Başkanı Sn. Hüseyin Saykan'a teşekkürlerimizi bir kez daha yenileriz.

6 Bu yılki kazımız sona erdikten sonra Good Year A.Ş. küçük bir katkıda bulunmuştur.

7 Alaca Höyük'te jeofizik araştırması için, "Alaca Höyük Arkeolojik Alanının Jeofizik Yöntemlerle Araştırılması" adlı Ankara Üniversitesi Araştırma Fonu projesi başlatılmıştır. 2002 ve 2003 yıllarında yürütülecek olan bu çalışma, Ankara Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, Jeofizik Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Emin U. Uluggerli tarafından yönetilecektir.

A-KAZI ÇALIŞMALARI

1-FRİG KÜLTÜR KATI

Eski kazılardan kalan atık toprak kaldırıldıktan sonra, Alaca Höyük Köyü eski sakinlerince açılan çok sayıda kuyular tespit edilmiştir. Sayısı 30'u aşan kuyuların büyük bir çoğunluğu çöplük olarak kullanılmış, bazı kuyular ise tahıl deposu işlevi görmüştür. Az sayıda da tandır izlerine rastlanmıştır. Bu kuyular, Frig tabakasını büyük ölçüde tahrip ettiği gibi daha derine inen kuyular, Hitit tabakasının da bazı duvarlarına zarar vermiştir.

LXI-LXIII/45-47 plânkarelerde, Geç Frig yangın tabakasında fırın tabanı ve iri taşlarla örülen havalandırma kanalı açığa çıkarıldı. Fırın ve kanal çevresinden yanmış ağaç kalıntıları ve Geç Frig seramiği dağınık halde toplandı⁸ (Çizim: 4).

LIX-LXI/36-38 plânkarelerinde, doğu-batı, kuzey-güney yönünde uzanan ve açılan kısmı ile 16x7,5 m. ölçülerinde büyük bir yapının taş temel kalıntıları ortaya çıkarıldı (Çizim: 2). Yapı üç safhalı olarak belirlendi. İri ve kaba düzeltilmiş taşlarla örülen temel kalınlığı ortalama 1 m. olup dört taş sırasının korunan yüksekliği 75 cm.dir. Yapının henüz kuzey ve doğu yönleri açılmamıştır.

Buluntular (Resim: 2): Yonca ağızlı testi (Çizim: 5-h), tek kulplu çömlek (Çizim: 5-i), akıtacaklı çaydanlık (Çizim: 5-f) ve vazocuk (Çizim: 5-g) bir Frig kuyusu içerisinden, yine bu döneme ait kapak (Çizim: 5-e) ve pişmiş toprak hayvan başı parçası (Çizim: 5-c); bol miktarda ağırşak ve boncuk.

2-HİTİT KÜLTÜR KATI

Frig kültür katının hemen altında Hitit kültür katı bulunmaktadır. Geç Dönem kuyuları bazı Hitit duvarlarını tahrip etmiştir. Açığa çıkarılan yapılar aşağıda sıralanmıştır:

- 1) Atölye (?) kalıntısı
- 2) İhata/çevre duvarı
- 3) Büyük silo odaları
- 4) Yuvarlak silo

1) Atölye (?) Kalıntısı: LIX-LXI/ 38-40 plânkarelerde, yeni dönem kazılarıyla tespit edilen bu tabakada iki farklı yapı evresi belirlenmiştir

a) Geç Evre: Çok dar bir alanda çalışılması nedeniyle bol seramik parçaları dışında herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır.

b) Erken Evre (Çizim: 2): Birbirini dik kesen ve 6x5 / 2x2,5 m.lik kısımları açığa çıkarılan dört taş duvar belirlendi. Taş duvarların çevresinden bol miktarda çanak-çömlek parçaları toplandı. Yaklaşık 30 farklı forma sahip çanak-çömleklerden en çok testi, çanak ve çömlek tipleri görülmektedir. Diğer buluntular: İki adet altın pul, gümüş ve tunçtan iğneler (Çizim: 6-a,b,d,e,g,h), tunç deliciler, tunç çiviler (Çizim: 6-i,j), pişmiş toprak kapaklar (Çizim: 8-a,b,c,e,g,i,j), tezgâh ağırlıkları (Çizim: 9-a,c,d), bol miktarda ağırşak (Çizim: 9-e,i,j), kemikten çekiç başı (Çizim: 7-a), kemik iğne (Çizim: 7-d), pişmiş toprak şişe vazocuk ve çanak (Çizim: 5-a,d). Bu buluntular daha çok maden atölyesi malzemeleri özelliği göstermektedir. Çanak-çömlek form ve teknik özellikleri, her iki evrede de (erken ve geç evre) bir değişim göstermez ve birbirinin devamı niteliğindedir. Çanak-çömleklerin benzer formları önceki dönem kazılarında, Orta Hitit tabakası olan 3a-b'den de bilinmektedir⁹.

2-İhata/Çevre Duvarı: Topografik haritada LXII-LXIII/40-42 noktalarında başlatılan kazıda iki anıtsal yapının izlerine önceki yıllarda rastlanmıştır¹⁰. 1998-2001 yılların-

8 Çınaroğlu, A.-Genç, E.; 2000, s.329, Çizim: 3; 2002, s.428.

9 Koşay, H.Z. -Akok, M.; 1966, Lev. 9-10.; Koşay, H.Z. -Akok, M.; 1973; Lev. XXV, Lev. XXXIV.

10 Çınaroğlu, A.-Genç, E.; 2000, s.328-329, Çizim: 4, resim 2-4.; 2002, s.428-429, Çizim: 2, Resim: 1-4.

da söz konusu iki anıtsal Hitit yapısının açılmasına çalışıldı. Bu iki yapıdan biri uzun ve kalın duvardır (Çizim: 2-3). Önceki kazılarda höyüğün kuzey-batısındaki bir noktada da çok küçük bir bölümü açığa çıkarılan ve o zaman, kale olarak yorumlanan duvarın¹¹ 2001 yılı kazısında uzunluğu, 70 m.yi bulmuştur. 1997-2001 yıllarında çalışmalardan anlaşıldığına göre, söz konusu duvar, bir dönemde (Hitit Çağında), höyüğün doğu kesimini, âdetâ bir iç kale şeklinde korumaktadır. *Temenosu* andıran duvarın gerçek uzunluğunun ne olduğu ve höyüğü çepeçevre sarıp sarmadığı ya da uzunluğunun ne kadar olduğu henüz belli olamamıştır. Ancak, ait olduğu dönemin bir ikinci kalesi veya ihâta duvarı olarak inşa edildiği açıktır. Boyları 40x40'tan 1x1 m.ye kadar olabilen taşların bir yüzü hafifçe bombeleştirilmiş ve alıştırma tekniği ile altı sıra taş üst üste konmuştur. Duvarın dış kısmı yoğun biçimde bozulmuş, içi ise, moloz taş ve toprakla sıkıştırılarak doldurulmuştur¹².

3-Büyük Silo Odaları: Önceki kazılarda ortaya çıkarılan Mabet-Saray Binası ve onu koruyan ihata/çevre duvarından sonra, aynı amaç için inşa edilen ve ilk kez 1998 yılında tespit edilen ikinci bir ihata/çevre duvarının da, siloların hemen doğu kenarında bulunduğu anlaşılmıştır. Birbirine paralel uzanan bu iki ihata/çevre duvarı arasında da silo odaları saptanmıştır.

İkisi büyük diğerleri daha küçük ölçülerde üç silo odası açığa çıkarılmıştır. Bunlar; şimdilik 1, 2 ve 3 No.lu silo odaları olarak belirlenmiştir (Çizim: 2-3; Resim: 1).

a) Büyük Silo Yapısı (1 ve 2 No.lu Silo Odaları) (LIX-LXIII/39-42; Çizim: 3; Resim: 1): Büyük silo yapısının iki odası vardır. 1 ve 2 No.lu silo odaları; bunlardan 2 No.lu silo odası 2000 yılı kazı sezonunda açıldı ve 9x7.70x11 m. ölçülerindedir¹³. 1 No.lu silo odası 2001 kazı sezonunda açıldı ve 12x15 m. ölçülerinde olduğu belirlendi. Ancak, her iki odanın da batı duvarları kazılmayan alanda kalmaktadır. Buna göre, silo her iki odasıyla birlikte, toplam 24 m. genişliğinde ve 15 m.yi aşan uzunluktadır. 1 No.lu silonun taş döşeli tabanının 3/2'si korunmuştur. İri yumruk büyüklüğündeki taşlar üst üste döşenmiştir. Taş döşeli taban 2 No.lu silo odasının tabanından farklı olarak, düzdür. Taş tabanda, çatıyı taşıyacak ağaç dikme yeri de tespit edilmiştir. Ağaç dikme deliğinde üst üste altı taş sırası sayılmaktadır. 1 No.lu silonun korunan duvar yüksekliği 4 m.dir. Kuzey duvarı hariç, bunun 2.5 m.si taş duvar 1.5 m.si de yanmamış kerpiç duvardır. Doğru duvarı ihata/çevre duvarına yaslanmış durumdadır. Taş duvarın üst seviyesi, ihata/çevre duvarının alt taş sırası ile aynı seviyededir. Duvarları ve taş döşeli tabanı tamamen organik bir madde ile kaplanmış. Bu organik kaplama taş duvarların üst seviyesine kadar yatay olarak döşenmiş/kaplanmış. Sadece kuzey duvarında organik madde dikey olarak döşenmiştir. 1 ve 2 No.lu silo odalarını birleştiren 3 m. kalınlığındaki duvarda, diğer bütün duvarlardan farklı olarak yanmamış kerpiç blokları kullanılmıştır. Taş temel ile kerpiç duvar arası hatil döşelidir. Bu kerpiç duvar, doğu-batı yönlü uzanmakta ve doğuya doğru ihata/çevre duvarının üstünden geçmektedir¹⁴. Kuzeybatı yönden ilerleyen ihata/çevre duvarı ise, kerpiç duvarın birleştirdiği yerde kıvrılarak güneybatıya doğru yönelmektedir. İhata/çevre duvarı da böylece bir yay çizer. Büyük silo yapısı da ihata/çevre duvarının eğimine uygun olarak inşa edilmiştir. 1 No.lu silo odasının tabanı üzerinde içini tamamen kaplayan ve fermentasyona uğramış organik maddenin dışında fazla bir malzeme yoktur.

b) Küçük Silo Odası (3 No.lu Silo Odası): (LXI-LXIII/ 45-47) Tek bir silo odası açığa çıkarıldı. 3 No.lu silo odası olarak adlandırılan odanın ölçüleri 6,5x6x3 m.dir¹⁵ (Çizim: 2-3; Resim: 1). Batı duvarı diğer odalarda olduğu gibi henüz açılmamıştır. Bu

11 Koşay, H.Z. -Akok, M.,1966, s.12, Lev.1, 78.

12 Çınaroğlu, A. -Genç, E.; 2000, s.329, resim 2-4.

13 Çınaroğlu, A. -Genç, E.; 2002, s.428-429, Çizim: 2, Resim: 1-2

14 Çınaroğlu, A. -Genç, E.; 2000, Resim: 2; 2002, Resim: 3.

15 Çınaroğlu, A. -Genç, E.; 2002, s.429, Çizim: 2.

nedenle odanın tam uzunluğu bilinmemektedir. 2,5 m. yükseklikte korunan duvarlardan, 1 m.si taş duvar, 1,5 m.si ise yanmamış kerpiç duvardır. Doğu duvarı ihata/çevre duvarına yaslanmıştır. Taban, diğer silo odalarında olduğu gibi tamamen orta boy lu taşlarla kaplanmıştır. Taş duvar kenarı ile odanın ortası arasında 50 cm.lik bir derinlik farkı vardır. Taş tabanların ve duvarların sıvası diğer odalarda olduğu gibi tamamen organik bir madde ile kaplanmıştır. Taş taban üzerinde organik madde kalıntılarında başka bir malzeme tespit edilmemiştir. Bu oda da, diğerlerinde olduğu gibi, boşaltılmıştır.

Her üç silo odası işlevlerini tamamladıktan sonra ören yeri toprağı ile doldurulmuştur. Buradaki dolgu toprağı içerisinde, Eski Tunç Çağı tek renkli ve boyalı kap parçaları¹⁶ ile çoğunlukla Eski Hitit Döneminden bilinen çanak-çömlek parçaları, riton parçaları (Çizim: 5-b), ağırşaklar (Çizim: 9-f), tezgâh ağırlığı (Çizim: 9-b), kapaklar (Çizim: 8-d,f,i), altın obje (Çizim: 6-m), tunç iğneler (Çizim: 6-c,f), ok ucu (Çizim: 6-k), frit boncuk (Çizim: 6-l), aslan bacağının tasvir edildiğı alçak kabartma tekniğı ile yapılmış kemikten applike parçası (Çizim: 7-b) ve kemik çekiç başı (Çizim: 7-e) ele geçirilmiştir.

4-Yuvarlak Silo: Yuvarlak silo, 1 No.lu silo odası işlevini yitirdikten sonra onun üzerine kurulmuştur. Yuvarlak silo, 1 No.lu tahıl deposunun batı yarısını kaplamaktadır (Resim: 1). Yaklaşık 50 cm. yükseklikte korunan duvarlarında taş kullanılmamıştır. Ancak; taban tamamen yumruk büyüklüğündeki taşlarla kaplanmıştır. Taş döşeli taban ortaya doğru derinleşmektedir. Taş tabanda dört yönden gelen ve merkezde birleşen çöküntüsü ile silo, Boğazöy-Hattuşa'daki silolara benzemektedir¹⁷. Taş tabanı ve duvarları tamamen organik bir madde ile kaplanmıştır. Yuvarlak silo çevresinden yukarıda belirtilen 2 adet altın applike objesi tespit edilmiştir (Çizim: 6-n,o)¹⁸.

B-MİMARİ BULUNTULARIN KONSOLİDASYON ÇALIŞMALARI

Büyük silo odalarının taş duvarları konsolide edilmiştir. 2 ve 3 No.lu silo odaların arası 1 m.ye kadar toprakla doldurularak duvarlarının çökmesi önlenmiştir. Geç Dönem kuyuları tarafından tahrip edilen Hitit duvarları takviye edilmiştir. İhata/çevre duvarı üzerinde de Geç Dönem kuyuları tarafından tahrip edilen bölmeleri doldurularak duvarlarda ileriki zamanlarda oluşacak çökmeler önlenmiştir. Özellikle bütün silo odalarının içini kaplayan organik maddenin bozulmaması ve uzun süre ilk çıktığı haliyle kalması için PVA püskürtülerek sağlamlaştırılmıştır.

Alaca Höyük'te 1997 yılında tarafımızca başlatılan yeni dönem kazıları, Alaca Höyük'e yeni boyutlar kazandırmıştır. Bu beş senede yapılan çalışmalarda önemli bulgular elde edilmiştir. Çözülmeyi bekleyen pek çok soru 2001 kazı sezonunda çözüme kavuşmaya başlamıştır. İlerde yapacağımız çalışmalar pek çok soruya da ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

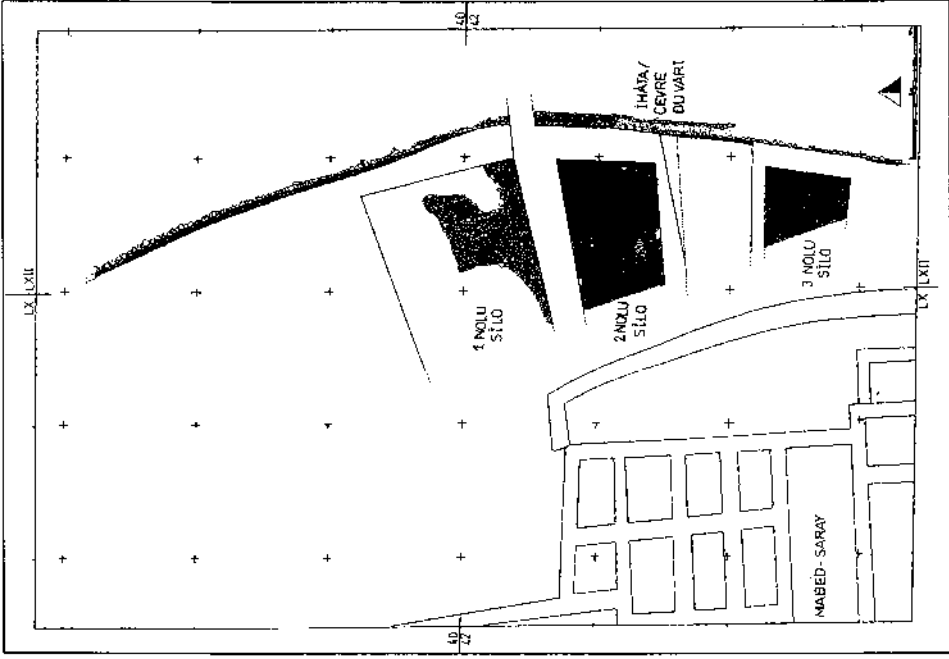
- ÇINAROĞLU, A. -GENÇ, E., 2000 "Alaca Höyük 1998 Yılı Kazı Çalışmaları", 21.Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 24-28 Mayıs 1999, Ankara, s.327-334.
- ÇINAROĞLU, A. -GENÇ, E., 2002 "Alaca Höyük 1999-2000 Yılı Kazı Çalışmaları" 23.Kazı Sonuçları Toplantısı 1, 28 Mayıs-01 Haziran 2001, Ankara, s. 427-434.
- KOŞAY, H.Z. -AKOK, M. 1966 *Alaca Höyük Kazısı 1940-1948 deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Ausgrabungen von Alaca Höyük Vorbericht Über Die Forschungen und Entdeckungen von 1940-1948*, TTKY V-6, Ankara.

16 Öktü, A.; 1973, s.69-75, Taf.45 III/ 02, Taf. 46 III/15-16; Taf.49 VI/12-14.

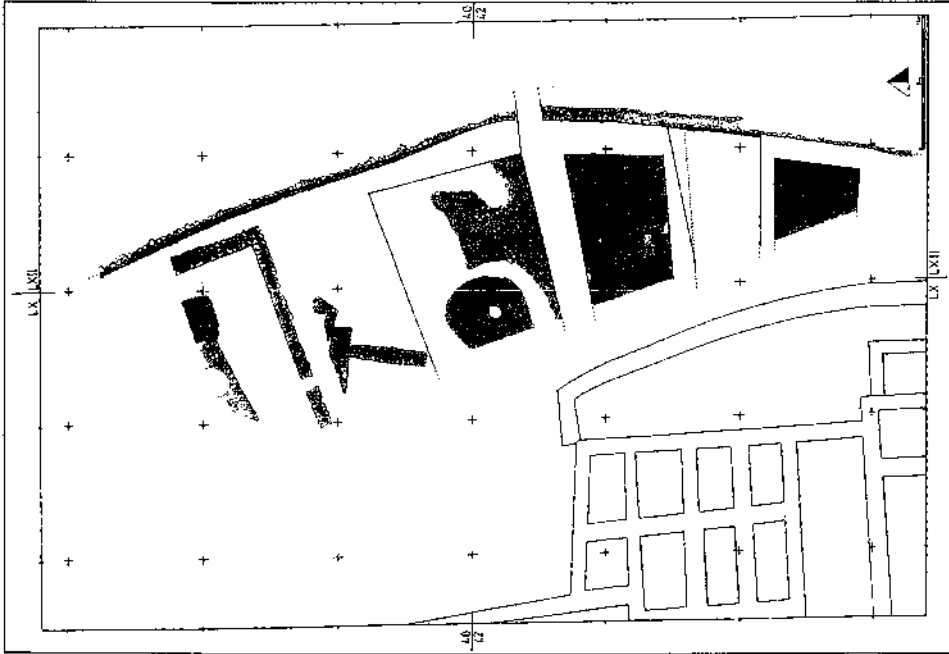
17 Seeher, J.; 1997, s.144, Resim 8; 1998, s.500-501 Resim: 5-6.; 1999, s.418 Resim: 4; 2000, s.18 Resim: 5.

18 Özgüç, T.; 1986, s.32-33 Lev.-Pl. 72-3, s.77 Lev.-Pl. 120-6.

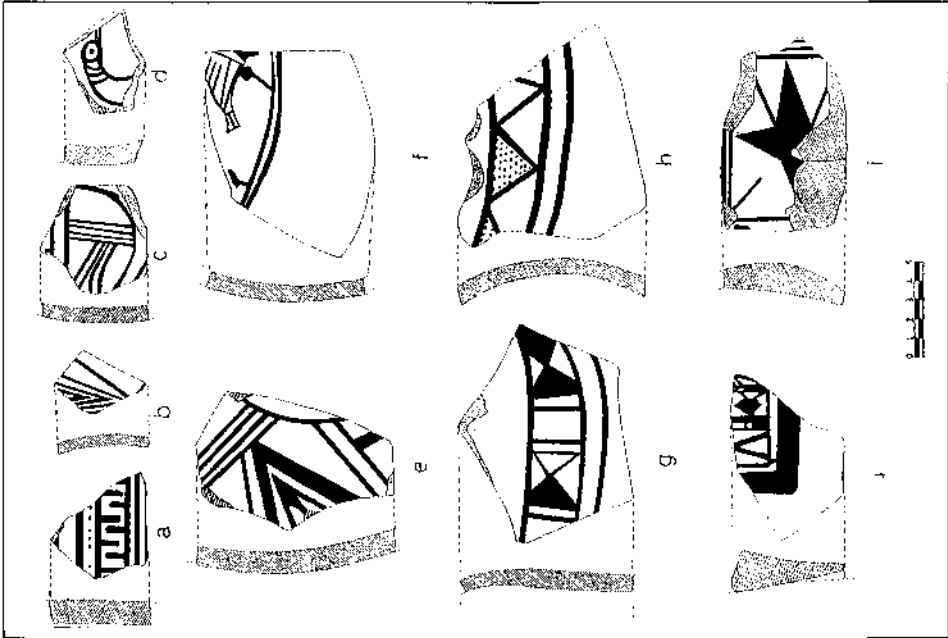
- KOŞAY, H.Z. -AKOK, M., 1973 *Alaca Höyük Kazısı 1963-1967 Çalışmaları ve Keşiflere Ait İlk Rapor/Alaca Höyük Excavations Preliminary Report on Research and Discoveries 1963-1967*, TTKY V-28, Ankara.
- ÖKTÜ, A., 1973 *Die Intermediate-Keramik in Kleinasien*, München.
- ÖZGÜÇ, T., 1986 *Kültepe-Kaniş II, Eski Yakınoğlu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmaları/ New Researches at the Trading Center of the Ancient Near East*, TTKY. V-41, Ankara.
- SEEHER, J., 1997 "Hitit Başkenti Boğazköy/Hattuşa'da Yeni Araştırmalar: Büyükkaya Kazıları" *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, Ankara, s.141-154.
- SEEHER, J., 1998 "Boğazköy-Hattuşa 1996 Yılı Kazı ve Onarım Çalışmaları" *XIX.Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 26-30 Mayıs 1997 Ankara, s.497-513.
- SEEHER, J., 1999 "Boğazköy-Hattuşa 1997 Yılı Çalışmaları" *XX.Kazı Sonuçları Toplantısı I*, 25-29 Mayıs 1998 Tarsus, s.417-431.
- SEEHER, J., 2000 "Hattuşa/Boğazköy'ün Yerleşim Tarihine Yeni Katkılar:Büyükkaya Kazılarına Toplu Bakış" *TÜBA-AR III*, s.15-34.

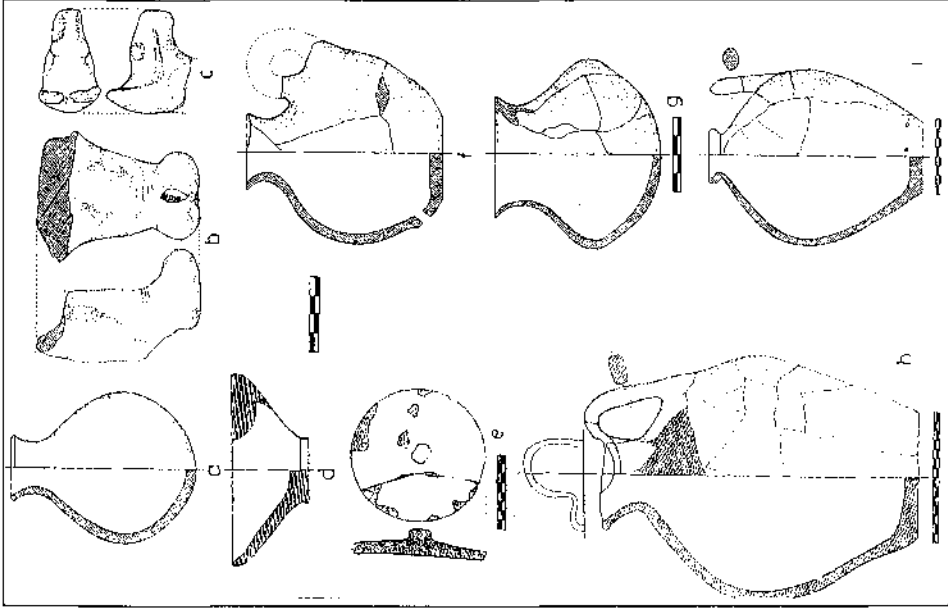
Çizim: 3

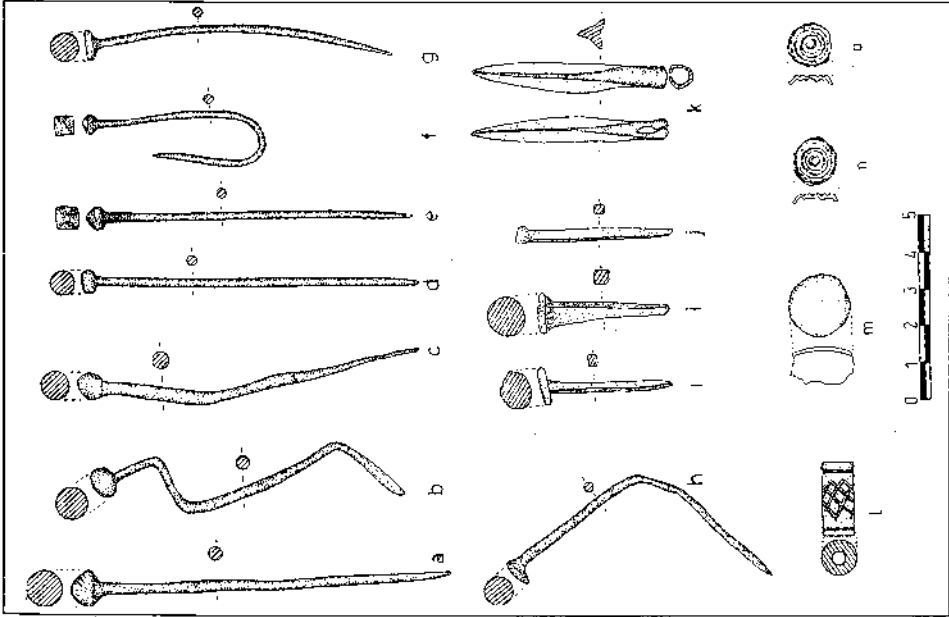
Çizim: 2

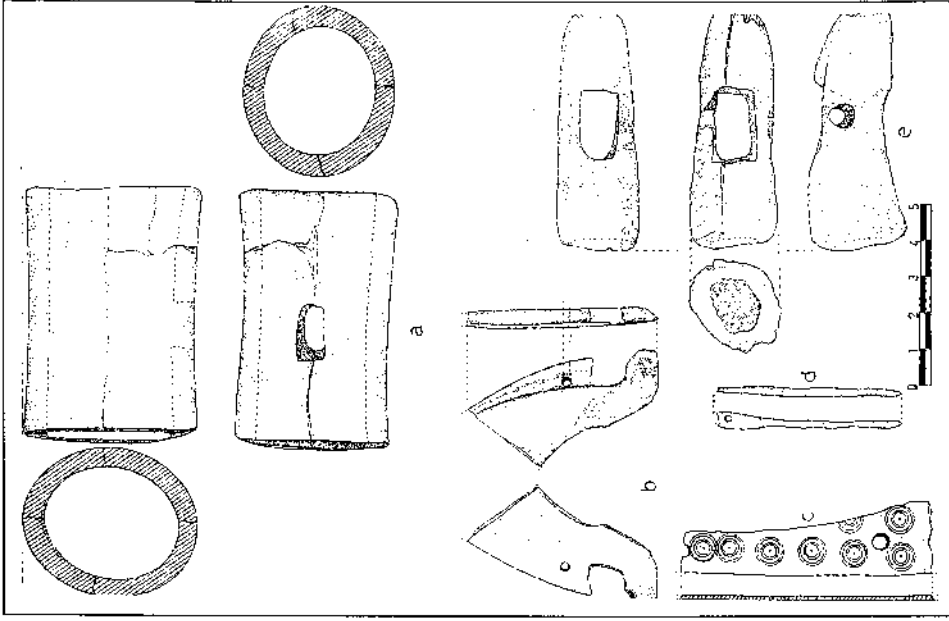
Çizim: 4

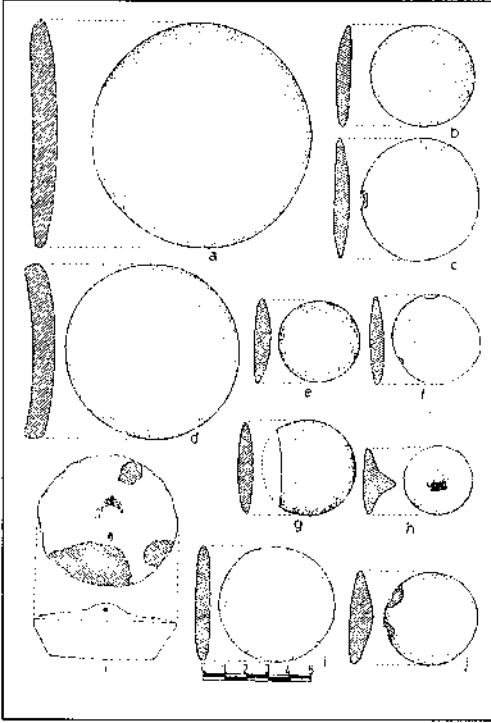
Çizim: 5

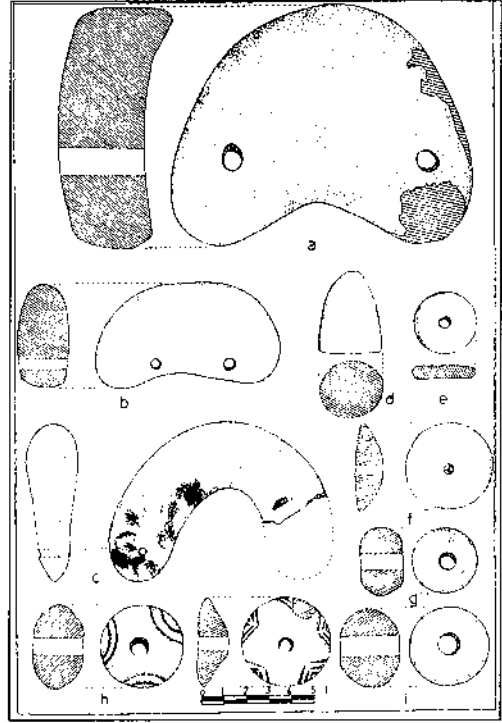
Çizim: 6

Çizim: 7

Çizim: 8

Çizim: 9

Resim: 2

Resim: 1

ALANYA KALESİ 2001 YILI ÇALIŞMALARI

M. Oluş ARIK*

İÇKALE KAPISI'NDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

İçkale'yi doğu yönünden sınırlandıran sur duvarının takriben ortasına gelecek şekilde ve İçkale'ye girişi sağlamak üzere âdeta nizâmiye gibi tasarlanmış anıtsal bir bina yer almaktadır (Resim: 1). Strüktürü ile olduğu kadar yapı elemanları ve malzeme kullanımıyla da, Selçuklu Dönemine ait başta Kızıl Kule olmak üzere, Alanya'daki diğer bazı Selçuklu yapılarıyla olan benzerliği dolayısıyla, muhakkak ki aynı dönemde inşa edilen bina¹, kuzey ve batı cephelerinin ortasına açılmış birer kapıyla, İçkale ile buradaki Selçuklu Sarayı'nı, vaktiyle Hisarîçi'ndeki Selçuklu yerleşim merkezi ve kamusal alanla irtibatlandıran bir giriş işlevi taşımaktaydı.

Söz konusu binanın çatısına, kuzeybatı ve güneybatı köşelerinden bağlanan her iki surun seçirdimlerinden merdivenler aracılığıyla ulaşılabilen olması, bir üst katın varlığına işaret ettiği gibi, kapının aynı zamanda bir burç işlevi gördüğünü de açıklamaktadır. Kimi kalıntı ve izlere dayanılarak, üst katın mazgallarla çevrelendiği söylenebilir. Ne var ki, özgün halini büyük ölçüde kaybetmiş olan bu bölümden geriye sadece birkaç mazgal dişi kalabilmiş; geç dönemdeki kullanımlar sırasında pek çok veri ortadan kaldırılmıştır.

Kazısı yapılmadan önce, binanın kuzey girişinin doğu iç yüzüne sonradan bitiştirildiği her halinden anlaşılan ve bu köşede âdeta bir tekne (yalak?) oluşturacak şekilde kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 2 m.lik muhdes bir duvar parçasının uzandığı; mekânın kuzey-batı ve güney-batı iç köşelerinde de, yine geç dönem kullanımları sırasında eklendiği anlaşılan kimi duvar kalıntılarının bulunduğu görülmüştür.

İçkale'de 1950'li yıllara kadar buğday ve arpa ekimi yapıldığı sıralarda, o vakitler bizzat bu işlerle uğraşan yaşlıların, söz konusu binanın içinde ateş yaktıkları ve sarıncılardan taşıdıkları sularla çamaşır yıkadıkları şeklindeki hatıraları da, İçkale Kapısı'nın yakın sayılabilecek tarihlere kadar kullanıldığını; hattâ iddia edilebilir ki, muhtemelen bu tarihler civarında, İçkale'de ya da hemen yakın çevresindeki bir konutun müşterilâti (ağıl?) haline dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Bu husus, mekânın içindeki hayli iğreti sayılabilecek düzenlemeler (?) kadar, batı girişinin yığma inşaatla daraltılıp basit bir geçit haline dönüştürülmesi ve buraya kilise tarafından ulaşılması amacıyla önüne âdeta özel mülkiyet sınırını vurgulayacak şekilde çapraz doğrultuda uzanan bir kuru duvar yapılması gibi uygulamalarla da kanıtlanabilmektedir. Mekânın duvarlarındaki, "Horasan" diye tabir olunan ve içinde kireç, kumtaşı ve saman bulunan

* Prof. Dr. M. Oluş ARIK, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE.

1 Bu yazının kaleme alındığı sırada, İçkale Kapısı'nda yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen Selçuklu sikkelerinin konservasyonu işlemi henüz tamamlanmamıştı. İlk izlenim, söz konusu sikkelerin I. Alâeddin Keykubad'a ait olduğudur; ne var ki, kesin bir sonuca varabilmek ve kapının inşaatı konusunda bir tarihlendirme yapabilmek için henüz erkendir.

ortalama 5 mm. kalınlığındaki kalitesiz sıva tabakasının da, bu dönemden kaldığı iddia edilebilir.

Onarımı öncesi, özgün döşemesini ve Selçuklu Sarayı'nın "Ön Avlu"su ile olan bağlantısını saptamak amacıyla binada kazı çalışması yapılmıştır (Şekil: 1).

Çalışmalar sırasında, yüzeydeki toprağın boşaltılmasıyla, mekânın doğu yarısında, kuzey girişteki eşik ile aynı kotta ve yüzeyi irili ufaklı taşlardan oluşan harçlı özgün bir döşeme tabakası ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmalar mekânın batı yarısına doğru devam ettirildiğinde, güneybatı köşeye yakın bir konumda, -0.35 m. kotunda, mevzi bir yangın tabakası; kuzeybatı köşede ise, özellikle -0.75 m. kotunda yoğun bir çivi tabakasına tesadüf edilmiştir.

-1.18 m. kotuna inildiğinde, özgün döşemenin, orta bölümde ve batı girişe doğru ortadan kalkmış olduğu, yalnızca mekânın kuzey kenarı boyunca ve güneybatı köşesinde kısmen izlenebildiği tespit edilmiştir. Mekânın orta bölümünde, özgün döşeme kotunun altında kalacak şekilde, -1.00 m. kotunda, batı girişine paralel olarak, kuzey-güney doğrultusunda uzanan 0.90 m. kalınlığında bir duvar açığa çıkarılmıştır. Güneybatı köşedeki muhdes duvarın alt kotunda başlayarak, kuzey yönüne doğru yaklaşık 4 m. ilerleyen duvar, bu noktada batı yönüne doğru 90°'lik dikaçisal bir dönüş yaparak bu kez 1.28 m. kalınlığında bir duvar halinde batı girişin alt kotunda uzanmaktadır. Duvarın, batı girişin altındaki devamı izlenememiştir.

Çalışmalar, batı kenardaki kemer gözünü kapatan harçlı taş ve tuğla kırıkları ile büyük blok taşlardan oluşan düzensiz muhdes yağma duvarın kaldırılmasının ardından, vaktiyle bu kenarda yer alan, fakat sonradan tahrip edilmiş taş kapının özgün söve taşları ile kesme taşlardan örülmüş eşiği ortaya çıkmıştır (Resim: 2). Çalışmalar sırasında, ayrıca, kuzey girişte olduğu gibi, burada da, eşiğin iç köşelerinde, simetrik ve *in situ* ahşap ve çift kanatlı olduğu anlaşılan kapıyı tutan dikmelerin oturduğu taş kaideler de bulunmuştur. Batı girişin sövelerinde 20x20 cm., kuzey girişin sövelerinde ise 20x25 cm.lik sürgü izlerinden de anlaşılıyor ki, burada vaktiyle çift kanatlı masif dikdörtgen ahşap kapı kanatları bulunuyor ve bunlar duvar içlerindeki yuvalarda rahatça hareket edebilen kalaslarla arkadan sürgülenip kilitlenebiliyordu.

İçkale Kapısı'nda yapılan çalışmalar, Selçuklu Döneminde ilâve olunan bu anıtsal girişin konumu ve yerinin, kentnin akropolü işlevi gördüğü Hellenistik Devirden başlayarak Roma ve Bizans devirlerinden beri değişmediğini ortaya koymaktadır. Belki, Hellenistik Devre ait bir tapınağın üzerine inşa edilen İçkale'deki kilisenin, kapıya bu kadar yakın konumda bulunuyor olmasının nedeni de budur. 2001 yılında, İçkale Kapısı ile Selçuklu Sarayı arasında kalan "Ön Avlu"da ve yine İçkale Kapısı'na yakın konumdaki "Tonoğlu Koğuş"ta sürdürülen kazı çalışmaları sırasında ele geçirilen III. Ptolemaios (M.Ö.246-222)'a ait hafif seriden bronz bir sikke ile asıl önemlisi Tryphon'a ait² (M.Ö.142-138) bir bronz sikke, söz konusu kapının ilk inşaatının geçmişi M.ö.3 ya da 2.yüzyıla kadar gittiği anlamına gelebileceği gibi, bugün özellikle doğu cephesinde, muhtemelen akropoldeki bir tapınaktan alınarak Selçuklu inşaatı sırasında yapı malzemesi olarak kullanılmış devşirme malzemenin de bu devre ait olabileceğini düşündürmektedir.

Bu bağlamda, mekânın orta bölümünde açığa çıkarılan duvarın, Selçuklu inşaatından çok öncelere inen bir tarihi olduğu muhakkaktır. İçkale'yi doğu yönünde sınırlandıran sur kadar, İçkale Kapısı'nın da subasman niteliğindeki temel duvarlarına oturuyor olması, kentnin bu kesiminde daha Selçuklu fethi öncesinde konturları belirlenmiş bir yapı alanı bulunduğunu aklı getirmektedir. Bu bağlamda, İçkale Kapısı'nın güney duvarındaki sivri kemerli nişler içine alınmış, tuğla alınlıklı iki mazgal pencerenin durumu ilgi çekicidir. Söz konusu pencerelerin, dış yüzdeki sivri kemerli nişlerle aynı aks üze-

2 Söz konusu envanterlik sikke (Env.No: '01-TK-Sk 1) Alanya Müzesi'ne teslim edilmiştir.

rinde bulunmayıp bilinçli bir tercihle doğu yönüne kaydırılmış olmalarının hiçbir makul açıklaması getirilememektedir. Bir ihtimal, binaya güney cepheden bitişen bir yapı dolayısıyla böyle bir uygulamaya gidildiği düşünülebilir. Nitekim, böyle bir yapının varlığını, kapı ile surun bağlandığı köşedeki sıva izleri ve yine bu kesimdeki bazı duvar kalıntılarıyla ortaya koyma imkânı varsa da, bu kalıntıların hangi devre ait olduğu konusunda kesin bir fikir edinilememektedir.

Bu konudaki diğer bir ihtimal de, böyle bir uygulamanın, söz konusu köşede, sıva izlerinin hemen üstünde, sur duvarına açılmış pencere görünümüne düşey dikdörtgen açıklıkla ilgisi olduğudur. Surun iç yüzünde izlenemeyen bu açıklık, duvar içinde düşey vaziyette uzanan bir kanal şeklindedir; alt kenarındaki dışa taşkın taş damlalık, vaktiyle bir çöten işlevi gördüğünü ve buradan dışarıya su tahliye edildiğini düşündürmekteyse de, surun üst bölümünde seğirdim dışında bir yapı da mevcut değildir. Bu açıklığın, su tahliye edilen bir çöten işlevi gördüğü kanıtlanabilirse, bu husus, İçkale Kapısı'nın güney duvarındaki mazgal pencerelerin neden doğu yönüne kaydırıldığını açıklayabilir.

II- ÖN AVLU'DA YAPILAN ÇALIŞMALAR

İçkale Kapısı ile Selçuklu Sarayı arasında kalan "Ön Avlu"nun özgün zemin döşemesi ve kuruluş özelliklerini aydınlatmak amacıyla, bu kesimde bir çalışma yapılmıştır (Resim: 3).

Kazısı yapılmadan önce, avlunun kuzey ucunda, Kilise ile İçkale Kapısı arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan muhdes bir duvarın bulunduğu, ayrıca söz konusu duvara bitişik olarak İçkale Kapısı'na doğru çapraz doğrultuda diğer bir kuru duvarın uzandığı görülmüştür³. Öyle anlaşıyor ki, bu sonuncusu, İçkale Kapısı'nı kilisenin bulunduğu kesimle itibatlandıran bir geçit (belki de mülkiyet sınırı?) işlevi görmek üzere geç dönem kullanımları sırasında ve muhakkak ki burada vaktiyle mevcut bir kapı dolayısıyla eklenmiş olmalıdır⁴.

Çalışmalara, avlunun güney bölümünden itibaren başlanmış; avluyu doğu yönünde sınırlandıran sur duvarı ile Sarayın kuzey cephe duvarının birleştiği güneydoğu köşede, İçkale Kapısı'nın eşik kotuna göre +1.38 m. kotunda tuğla döşeme kalıntılarına tesadüf edilmiştir. 32 x 32 cm. ebadındaki üç tuğladan meydana gelen döşemenin devamı izlenememiştir. Aynı kotta ortaya çıkarılan harç tabakası ile tuğla kullanıldığına işaret eden negatif izler ve kimi derz kalıntılarına bakılarak, sadece bu kesimde mevzi bir tuğla döşemenin bulunduğu düşünülebilir. Nitekim, çalışmalar kuzeye doğru genişletildikçe, avlunun tuğla döşemeli olduğunu gösteren hiçbir veri elde edilememiştir⁵.

Çalışmalar ilerledikçe, avlunun özgün karakterini zamanla kaybettiği, özellikle tarla olarak kullanıldığı tarihlerde büyük ölçüde tahrip edildiği ve bu nedenle stratigrafinin de ortadan kalktığı gözlemlenmiştir. Bu husus, ele geçirilen buluntularla da kanıtlanabilmektedir. Nitekim, çoğu birbirine karışmış vaziyette, Hellenistik Döneme ait bir bronz sikke (M.ö.286-277/Makedon Krallığı), bazı bronz Selçuklu sikkeleri ve Abdülmeccid'e ait H.1255 /M.1839-40 tarihli bir bakır Osmanlı sikkesi neredeyse aynı tabaka içinde ele geçirildiği gibi, Selçuklu Dönemine ait turkuvaz ve kobalt sırlı çini mozaik kırıkları, şeffaf sıraltına palmet ve zikzak dekorlu haçkolü parçaları, geometrik ve zikzak desenli levha çini kırıkları ve turkuvaz sırlı yıldız çini fragmanları ile seramikler⁶, ayrıca

3 İçkale'de 1950'li yıllara kadar buğday ve arpa ekimi yapıldığı sıralarda, bizzat bu işlerle uğraşanların, Selçuklu Sarayı kadar Ön Avlu'yu da tarla olarak kullandıklarına dair hatıraları, söz konusu işreti duvarın hayli yakın sayılabilecek tarihlerde yapıldığını düşündürüyor.

4 Nitekim, doğu-batı doğrultusunda uzanan duvarda vaktiyle bir kapının bulunduğu, bugünkü mevcut yıkığın her iki kenarındaki düzgün söve taşlarından anlaşıldığı gibi, kazısı yapıldıktan sonra eşikinin ortaya çıkmasıyla da doğrulanmıştır.

5 Özellikle İçkale Kapısı civarında yapılan sondajlar, toprak kesitinden de anlaşılabileceği üzere, avlunun özgün döşemesinin şaplı bir zemin olduğunu ve eşik kotundan Saray'ın kapısına doğru giderek yükselen bir rampa halini aldığını göstermiştir.

6 "Ön Avlu"da, farklı dönemlere ait fragmanlar halinde çeşitli seramikler ele geçirilmiştir:

A-Sırsız Seramikler: Alanın bütününde ve her seviyede kırık parçalar halindedir. Açık-koyu kiremit ya da devetüyü renginde (Munsell:2.5 YR 6/8- 2.5 YR 5/8) kireç taşı katkılı gözenekli ve kaba hamurlu fragmanlar halindeki buluntular, genellikle form vermeyen gövde kırıkları ile ağır, kulp ve kaide parçalarıdır.

çeşitli renklerde biyeli pencere camları ve kimi kullanma eşyalarına ait ağız ve kulplardan oluşan cam parçalarının da, Osmanlı dönemine ait kullanma seramikleri ve yine aynı dönemden kimi metal objelerle bir arada bulunması da, söz konusu karışıklığın boyutlarını sergilemektedir.

Çalışmalar sırasında, avluyu doğu yönünden sınırlandıran sur duvarı ile İçkale Kapısı'nın birleştiği kuzey-doğu köşede, kenarları tuğla ve taşlarla örülmüş bir kanala tesadüf edilmiştir. +0.38 m. kotundaki bu kalıntının, su tahliyesi işlevi gören bir kanal olduğu ve sur duvarının içinde yol aldığı anlaşılmakla birlikte, duvardaki devamı izlenememiştir.

Söz konusu kanalın güney kesiminde, yaklaşık 0.70 m. çapında ve derinliği 0.18 m. olan içi sıvalı bir tekne (?) kalıntısı da ortaya çıkarılmıştır (Resim: 4). +0.43 m. kotundaki kalıntının durumu, vaktiyle bir su teknesi işlevi gördüğünü düşündürmektedir.

Her iki kalıntının da, duvarlarla olan bağlantısına bakılarak, sonraki dönemlerde yapıldığı anlaşıyor.

Çalışmalar avlunun batı kenarına da kaydırılmış; avluyu bu yönde sınırlandıran duvar boyunca çeşitli sondajlar yapılmıştır. Söz konusu kesimin, yerli kayalardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmalar sırasında, Saray'ın kuzey cephesinin batı bölümüne bitişik vaziyette bir duvar kalıntısı ortaya çıkarılmış; bu kalıntının, kaya formasyonları arasında yer yer izlenebilen duvar parçalarıyla aynı çizgiyi takiben kuzey yönüne doğru devam ettiği tespit edilmiştir. Söz konusu kalıntıların durumuna bakılarak, avlunun batı duvarının alt kotunda, duvar boyunca bir çizgi halinde izlenebilen boşluk için de bir yaklaşımda bulunulabilir. Buna göre, anılan duvarın alt kotundaki boşlukta ahşap kirişlerin bulunması ve bunların da avluyu kateden dıştaki ikinci duvara oturuyor olması hiç de ihtimal dışı değildir. Bu husus, hiç değilse batı duvarının büyük bir bölümünde, özgün bir eleman olup olmadığı tartışmalı olsa bile, kuzey-güney yönünde uzanan tek yöne eğimli bir sundurmanın bulunduğunu akla getirmektedir ki, böyle bir kuruluşun, vaktiyle İçkale Kapısı'nı Selçuklu Sarayı ile irtibatlandıran ön-avlı niteliğindeki törensel alanın batı kenarındaki kayaların görülmesini de engellediği ileri sürülebilir. Nitekim, avluyu doğu yönünde sınırlandıran sur duvarında herhangi bir sıra izine rastlanmazken, batı duvarının bütünüyle sıvalı durumda kalabilmesi de, bu duvar boyunca uzanan kapalı bir kuruluşun varlığını ortaya koymaktadır. Ne var ki, aradan geçen tarihler boyunca, muhtemelen tarla olarak kullanıldığı sıralarda, bu kesimdeki bütün arkeolojik kanıtlar ortadan kalkmıştır; bu nedenle, buradaki mimarînin özgün kuruluş özelliklerini ve işlevini tayin edebilmek mümkün olamamıştır.

Alanın bütününde çok sayıda koyu-açık kiremit renkli (Munsell: 2.5 YR 5/6- 2.5 YR 7/6) ve kaba hamurlu *amphora* parçaları da ele geçirilmiştir.

Az sayıda ki siyah astarlı seramikler arasında koyu krem renkli, sık dokulu ve ince gözenekli hamurlu (Munsell: 10 YR 7/3) bir kase fragmanının iç yüzünde işinsal bir bezeme yer almaktadır.

Kalıplama tekniğinin uygulandığı bir fragman kırık beyaz, iri gözenekli hamurludur (Munsell: 2.5 YR 8/2). Rölyef halindeki bezemenin niteliği anlaşılamamakla birlikte, söz konusu fragmanın, benzer örneklerle dayanarak, Selçuklu Dönemine ait sirsız bir mataraya ait olduğu söylenebilir.

B-Sırlı Seramikler: Buluntular arasında, az sayıda *sgraffito* teknikli fragman vardır. Açık kiremit renkli, sık dokulu ve ince gözenekli hamurlu parçalar (Munsell: 2.5 YR 6/6) krem astar üzerine açık sarı ya da açık yeşil sırlı, kahverengi ve yeşil boyalıdır. Geometrik desenlerin niteliği anlaşılamamıştır.

Kazıma tekniğinin uygulandığı iki fragman, yine açık kiremit renkli ince gözenekli hamurlu (Munsell: 2.5 YR 7/6), krem astar üzerine şeffaf sarımsı açık yeşil ve koyu sarı sırlıdır. Her iki fragmanın merkezinde de iç içe geçmiş dairelerden oluşan bir kompozisyon yer alır. Kazıma tekniğinin uygulandığı bazı fragmanlar üzerinde slip tekniğine de yer verildiği görülür. Bu örneklerde merkezdeki dairesel şeritlerin arasında yine dairesel bir kümelenme oluşturacak şekilde işlenmiş noktalı motifler görülür.

Champ-levé tekniği sadece iki örnekte tespit edilmiştir. Koyu sırlı bu fragmanlardan birinde örgü kompozisyonu, diğesinde ise bir hayvanın (muhtemelen tavşan) bacağına benzer bir desen yer alır.

Kazı çalışmaları sırasında, sıraltı teknikli az sayıda seramik de ele geçirilmiştir. Kırık beyaz renkli, gevşek ve gözenekli çini hamurundan (Munsell: 10 YR 8/1) biçimlendirilmişlerdir. İç ve dış yüzleri krem renkli astar üzerine kobalt renginde geometrik desenli olup sırları büyük ölçüde tahribata uğramıştır.

Buluntular içinde en ilgi çekici örnek, küçük boyutlu muhtemelen şişe formu bir kabın boyun kısmına ait bir fragmandır. Devetüyü rengine sert hamurlu (Munsell: 5 YR 6/3) seramiğin dış yüzünde turkuvaz ve kobalt mavimsi sırlardan oluşan ilginç bir bezeme yer almaktadır.

Buluntular arasındaki az sayıda porselen fragmanı da diğer sırlı seramikler arasında sayılabilir.

III. TONOZLU KOĞUŞ DENEN KALINTIDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

İçkale'yi doğu kenarı boyunca sınırlandıran sur duvarının kuzey yarısında ve sur duvarına bitişik olarak kuzey-güney doğrultusunda uzanan tonozlu bir yapı kalıntısı bulunmaktadır (Resim: 5). "Tonozlu Koğuş" adını verdiğimiz ve bugün sadece alt katı kalabilmiş yapının, vaktiyle iki katlı olduğu, bu katın cephesini oluşturan duvar parçalarından da anlaşılabilir. Söz konusu kattaki kimi duvar kalıntılarının durumuna bakılarak, zamanla yıkılan bu katın dört bölümlü olduğu ve muhtemelen batı yönüne eğimli ahşap bir çatıyla örtülü olduğu iddia edilebilir. Binanın batı cephesinin ortalarına yakın bölümünde, burada vaktiyle basamakların bulunduğu işaret eden riht izleri, alt kat tonozunun üzeni seviyesinden başlayıp tonoz eğrisine uygun olarak yükselen ve muhakkak ki ön cephede yer alan bir merdiven kuruluşuyla üst kata çıkıldığını göstermektedir. Alt kat tonozunun çıktığı cephenin bu bölümünde, üst kata ulaşımı sağlayan bir kapının bulunduğu söylenebilir.

Bugün hayli harap vaziyette ve tek bir tonozun örttüğü alt katta ise, tonozun kimi bölümlerinin ve tonozu içten destekleyen kemerlerin çıktığı, bu haliyle ciddi strüktürel ve konservasyon problemleri içerdiği, ayrıca yapının batı duvarında da yıkım sonucu zamanla büyük açıklıkların meydana geldiği tespit edilmiştir. Yapının kuzey ucu, sur duvarının bu kesimde yaptığı kırılmaya uygun bir yönelişle yamuk plânlıdır.

Alt kat tonozu, ortadaki bir bölme duvarı ve sekiz destek kemerinin sınırlandırdığı birbirlerinden farklı ölçülere sahip dikdörtgen planlı 10 bölüme taksim edilmiştir.

Kazı öncesinde, yapının güney ucunun, tuğladan sivri kemerli bir açıklık halinde olduğu, ayrıca kuzey ucunda da basit bir kapı açıklığının bulunduğu dikkate alınarak, ziyaretçilere açık bu alanın geçici-koruma altına alınması amacıyla, güneydeki girişe, kemer eğrisine uygun bir demir kapı taktırılmış; yapı dıştan bir tel kafes içine alındığı gibi, alt kat tonozunun yıkıldığı kesimler de tellerle kapatılmıştır.

Bölüm I

Kazısı yapılmadan önce, batı duvarında bir kapı açıklığı ile bu bölümü örten tonozun kuzey-batı köşesine yakın konumda bir pencerenin bulunduğu, ayrıca yine bu köşede, yapıya kuzeyden birleşen ve "Bayrak Burcu" diye tanımladığımız burcun alt katındaki kapıya ait olduğu anlaşılan ahşap sürgü sisteminin de batı duvarı boyunca uzandığı tespit edilmiştir. Dikkat çekici diğer bir ayrıntı da, kuzey duvarında çift siva tabakasının bulunmasıdır ki, üstteki siva tabakasının üzerinde *graffiti* olarak gemi tasvirlerine rastlanmaktadır.

Yapının kuzey ucundan başlayarak güney yönüne doğru sürdürülen çalışmalar sırasında, bu bölümü örten tonozun yıkılması sonucunda oluşan bir göçük tabakası ile karşılaşmış; göçüğün, doğu duvarı önünde -0.70 m. kotuna kadar derinleştiği anlaşılmıştır⁷. Çalışmalar batı duvarına yayıldığında, duvar boyunca +0.25 m. kotunda yerli kayalara rastlanmış; kaya formasyonlarının yer yer Bölüm I'in ortalarına kadar uzandığı tespit edilmiştir.

Çalışmaların ileriki aşamalarında, güneyde, tonozu içten destekleyen ve bugün ancak izleri görülebilen tuğla destek kemerinin doğu ve batı duvarlarındaki ayaklarına ait temel kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Doğru duvara bitişik olan ayak +0.53 m., batı duvara bitişik olanı ise +0.25 m. kotunda ve diğerine göre hayli tahribat görmüş bir vaziyettedir. Doğru duvara bitişik olan 86x52 cm. ölçülerindeki ayak kalıntısının, sur duvarının geniş bir açıyla kırılarak dönüş yaptığı noktada yer aldığı ve binadaki diğer destek kemerlerinin aksine, gerisindeki sur duvarına dik değil, güneybatı yönüne bakacak şekilde bir eğimle yerleştirildiği dikkati çekmektedir.

Bu bölümün aşağı yukarı ortalarında ve batı duvarına açılmış kapıyla aynı aks üzerine gelecek şekilde yerli kayaların arasında ve -0.18 m. kotunda tuğladan yapılmış muhdes bir kuruluşla tesadüf edilmiştir. 32x30x7 cm. ölçülerindeki tuğlaların dik olarak

7 0.00 kotu olarak, Bölüm IV'te ortaya çıkarılan ve binanın özgün döşemesi olduğunu düşündüğümüz tuğlalar kabul edilmiştir.

yerleştirilmesiyle oluşturulan ve basit bir ocak görünümündeki bu kuruluşa, tuğlalardan ikisi doğu-batı, üçüncü tuğla ise kuzey-güney doğrultusuna yerleştirilerek bir "T" formu meydana getirilmiştir. Tuğlalar derz kullanılmadan, yan yana sıralanmaktadır. Gerek bu düzensiz kuruluş ve gerekse kuzey duvardaki sıva üzerinde tesadüf edilen grafiti gemi tasvirleri, bu bölümün çeşitli amaçlarla sonraki dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir.

Bölüm II

Kazı çalışmalarında, Bölüm II'nin güney-batı köşesinde, yapının batı duvarına bağlantı şekliinden muhdes olduğu anlaşılan bir duvar parçası ortaya çıkarılmıştır. Nitekim çalışmalar sırasında, bu kütlemin temel kotunun altında Selçuklu çinilerine rastlanması da, anılan duvarın sonradan yapıldığını açıkça göstermiştir. Bölüm II'yi örten tonozu güney yönünde içten destekleyen tuğla kemer gözüne örüldüğü belli olan bu duvar parçası, 65 cm. genişliğinde ve 80 cm. yüksekliğinde olup doğu yönüne doğru 1.30 m. uzanarak bu noktada kesilmektedir.

Çalışmalar sırasında, Bölüm II'nin kuzeydoğu köşesinden başlayarak sur duvarı boyunca duvara bitişik olarak güney yönüne uzanan 30 cm. genişliğinde ve 40 cm. yüksekliğinde taş bir seki ortaya çıkarılmıştır. Sekinin, güney yönüne doğru daralarak devam etmesi, plânda anomali meydana getiren yamuklukların ortadan kaldırılması amacıyla yöneliktir.

Çalışmalarda, bu bölümü doğu yönünde sınırlandıran sur duvarı üzerinde bir kapının yer aldığı tespit edilmiştir. İçkale'yi, muhtemelen dışındaki kent surlarıyla irtibatlandıran bu kapının Bizans Döneminden kaldığı iddia edilebilir. Nitekim, kapının şimdiki halde sur duvarına dayanan tonoz tarafından kesintiye uğraması, bu uygulamanın, sur duvarının batı yüzüne bitştirilen yapının tonoz örtüsünün inşaatı sırasında ve muhtemelen ki Selçuklu Döneminde yapıldığını gösteriyor.

Kazı çalışmalarında, bu bölümün batı duvarının altındaki yerli kaya tabakasının, doğudaki taş sekiye kadar uzanarak zeminin tamamını kapladığı tespit edilmiş; ayrıca, form vermeyen sırlı-sırsız seramik parçalarının dışında herhangi bir buluntuya da rastlanmamıştır.

Bölüm III

Bölüm II'nin güney sınırını oluşturan muhdes duvar parçası ile bunun yaklaşık 2.50 m. güneyindeki karşılıklı iki tuğla destek kemeri ayağının arasında kalan bölümdür. Kazılar sırasında bu bölümün doğu kenarında, Bölüm II'de başlayan taş sekinin devam ederek güneydoğu köşesinde sona erdiği, ayrıca, batı duvarın altındaki yerli kayaların da, bu bölümün ortalarına kadar uzandığı tespit edilmiştir. Kazı çalışmaları sırasında, batı duvarının önünde, belli bir alan içinde ve -0.30 m. kotunda çini, cam, çivi, sırlı ve sırsız seramik fragmanlarından oluşan yoğun bir buluntu tabakasıyla karşılaşmıştır (Resim: 6). Buluntular içinde en yoğun grubu duvar kaplamasında kullanılan çiniler oluşturmaktadır. Yıldız ve çoğunlukla haçvari formdaki çinilerin, boyut ve dekorları itibarıyla, daha önce kazısı tamamlanan İçkale'nin güneydoğu köşesindeki Selçuklu Sarayı'nda ele geçirilenlerden farklılıklar arz etmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda, figürlü ve yazılı örneğe rastlanmazken, özellikle bitkisel motif ve geometrik kompozisyonların kullanıldığı parçalar ağırlıktadır. Söz konusu çinilerin buluntu yeri ve harçlı kütleler halinde birbirinin üzerine, içine karışmış bir vaziyette bulunmaları, parçaların duvardan düştüğü halleriyle özgün konumlarını korumadıklarını, kısacası *in situ* bir tabaka olmadığını; aksine, yine binanın içindeki bir yerden sökülerek buraya gelişigüzel atılmış oldukları izlenimini uyandırmaktadır. Çinilerin iki ayrı tabaka halinde ele geçirilmesi ve hayli birbirine karışmış ilk tabakanın altında, bu kez yanmış saman parçalarından oluşan bir dolguyla birlikte bulunmaları, burada iki ayrı tahribatın vuku bulduğunu göstermektedir.

Buluntuların durumu, çizim ve fotoğraflarla da tespit edilmiş ve tabaka yerinden kaldırılmıştır. Diğer buluntular arasında, bütüne yakın bir cam kandil parçası, yine cam-

dan bal rengi veya şeffaf-renksiz dip ve gövde parçaları, kobalt mavisi bir pencere camı parçası ile ayrıca çiviler, bir seladon parçası ve özellikle *sgraffito* teknikli sırlı seramik parçaları sayılabilir.

Bölüm IV

Bölüm III'ün güney sınırını oluşturan iki tuğla ayak kalıntısı ile bunların yaklaşık 2.75 m. güneyinde bulunan destek kemeri ayakları arasındaki bölümdür. Anılan bölümün güneybatı köşesinde yer alan ve yerli kaya üzerine oturan kemer ayağı tahribata uğramıştır; 80 x 53 cm. ölçülerinde ve 33 cm. yüksekliğindeki diğer kemer ayağı ise daha sağlam durumdadır.

Kazı sırasında, batı duvarı kenarında izlenebilen yerli kayalar dışında, bu bölümün zemininin, diğer üç bölümden daha düzgün olması dikkat çekicidir. Nitekim, çalışmalar sırasında, kuzeydoğu köşesindeki kemer ayağının 52 cm. güneydoğusunda zeminde 31x31 cm. ölçülerinde sağlam durumda kare formlu bir döşeme tuğlası ortaya çıkarılmış; ilerleyen aşamalarda bunun 27 cm. güneyinde ikincisi ve nihayet bunun da 29 cm. güneyinde bir üçüncüsü bulunmuştur. Söz konusu tuğlaların *in situ*, özgün zemin döşemesine ait oldukları muhakkaktır. Çalışmalar sırasında, ayrıca batı kanatta da aynı ölçülerde iki döşeme tuğlasına rastlanmış; ancak bunların diğerlerine göre daha üst kotta bulundukları tespit edilmiştir. Bu kot farkının, batı kanattaki kayalık zeminden kaynaklandığı söylenebilir.

Döşeme tuğlalarının bulunduğu kesimde, fragmanlar halinde çini, seramik parçaları ile bir sikke, bol sayıda ok ucu ve çiviye rastlanmış; ayrıca az sayıda kemik parçası da ele geçirilmiştir.

Buluntular arasında ele geçirilen, beyaz, bal rengi, şeffaf-renksiz ve açık yeşil renkli kullanım eşyalarına ait olması muhtemel cam kırıkları, pencere camı olması muhtemel patlıcan moru renkli bir cam parçası, ayrıca koyu yeşil ve zümrüt yeşili renklerde cam hamurları da dikkat çekicidir.

Bölüm V

Bölüm IV'ün güney sınırını oluşturan iki tuğla ayak kalıntısı ile bunların yaklaşık 2.75 m. güneyinde bulunan destek kemeri ayakları arasındaki bölümdür. Bölümün doğu kenarında yer alan 80 x 53 cm. ölçülerindeki tuğla kemer ayağının aksine, batıdaki kemer ayağı ortadan kalkmıştır.

Çalışmalar sırasında, bu bölümün kuzeydoğu köşesindeki kemer ayağının 1.70 m. güneyinde ve +0.12 m. kotunda biri kırık, diğeri ise 30,5 x 30,5 x 7 cm. ölçülerinde iki tuğla ortaya çıkarılmış; doğudaki kemer ayağının çevresinde ve -0.05 m. kotunda yoğun bir çivi tabakasına rastlanmış; ayrıca yanık durumda bazı metal objelerle birlikte bir yangın izi de tespit edilmiştir. Bölümün batı duvarına yakın konumda da yanık vaziyetteki bazı metal objeler kadar, -0.11 m. kotunda yanmış bir ahşap parçası ele geçirilmesine karşılık, bu kesimde toprakta bir yangın izine rastlanmaması dikkat çekicidir.

Buluntular arasında, -0.05 m. kotunda bir sikke, döküntü halinde çiniler, sırlı-sırsız seramik ve cam parçaları vardır. Çini buluntuların tamamına yakını çini mozaik parçalarıdır. Cam buluntular ise, bal rengi dip, boyun, ağız ve gövde parçaları ile petekli koyu bal rengi düz bir pencere camı parçası ve turkuvaz renkli bir pencere camı fragmanından ibarettir.

Bölüm VI

Bölüm V'in güney sınırını oluşturan iki tuğla ayak kalıntısı ile bunların yaklaşık 2.75 m. güneyinde muhdes duvar parçası arasındaki bölümdür.

Kazı öncesinde, bu bölümün güneybatı köşesinde hem batı duvarında ve hem de tonozun bu kesiminde yıkım sonucu büyük bir açıklık oluştuğu izlenmiştir.

Çalışmalar sırasında, büyük göçük tabakalarına tesadüf edilmiş; ayrıca, yer yer yangın izlerine rastlanmış, ayrıca yangın tabakasının içinde de şekilsiz metal objeler, çok sayıda lacivert ve bal rengi muhtelif ağız, kenar ve gövde parçaları ile patlıcan moru düz pencere camı parçası, ayrıca sırlı-sırsız seramik parçaları ve çini fragmanları ele geçirilmiştir. Bölümün doğu kanadında -0.15 m. kotuna kadar inilmiş; batıda ise yerli kayalar dolayısıyla çalışmalar +0.05 m. kotunda bırakılmıştır.

Çalışmalar ilerledikçe, güney kenarı sınırlandıran muhdes duvar üzerinde, +0.32 m. kotunda, 1.16 m. genişliğinde olduğu anlaşılan bir kapının eşiği de ortaya çıkarılmıştır.

Bölüm VII

Bölüm VI'nın güney sınırını oluşturan muhdes duvar ile bunun 3.70 m. güneyinde yer alan tuğladan destek kemeri ayakları arasındaki bölümdür. Batı kenardaki kemer ayağı hayli tahribat görmüştür.

Kazı çalışmalarında, kuzeydoğu köşede sur dışına açıldığı anlaşılan bir su kanalı ortaya çıkarılmıştır. Kanal kuzeydoğu köşeden 38 cm. batı yönüne devam ettikten sonra, güneye kırılıp doğu kenarı sınırlandıran sur çizgisine paralel olarak 2.75 m. devam ederek nihayetlenmektedir. Doğü duvarıyla arasında sıkıştırılmış harçlı bir kütle bulunan kanal, iki yandan, 30 x 30 x 7 cm. ölçülerinde ve dik olarak yerleştirilmiş tuğlalarla çevrelenmiş; ortada ise 30 cm. derinliğinde bir açıklık oluşturulmuştur.

Bölümün batı kanadı, yerli kayalardan meydana gelmektedir. Hayli tahrip edilmiş durumdaki güneybatı kemer ayağının çevresinde de, sıkıştırılmış harçlı bir kütleye rastlanmıştır. Bu husus, kemer ayaklarının inşaatından önce zeminin düzlendiğini düşündürmektedir.

Burada, form vermeyen sırlı-sırsız seramik ve çini parçaları ile bal rengi bir cam ağız parçası ve yine tanımlanamayan bombeli şeffaf-renksiz cam parçaları ele geçirilmiştir.

Bölüm VIII

Bölüm VII'nin güney sınırını oluşturan tuğla ayak kalıntıları ile bunun yaklaşık 4.00 m. güneyindeki tuğla destek kemeri ayakları arasındaki bölümdür. Çalışmalar sırasında, bölüm VII'nin doğu kenarı boyunca devam eden harçlı zeminin bu bölümde de devam ettiği görülmüştür. Söz konusu zemin, yer yer 50 cm. ye varan genişlikte ve bu bölümün doğu kenarı boyunca bir seki oluşturacak şekilde devam etmektedir. Bölümün kuzeybatı köşesine yakın bir konumda 55 x 55 cm. ölçülerinde bir taşa rastlanmış; ancak bunun çevresiyle herhangi bir bağlantısı olmadığı görülmüştür. Bu bölümde, yağmur suyuyla akan toprağın 25 cm.lik bir kütle halinde toprak katmanında yer aldığı, onun hemen altında 5 cm.lik harçlı bir bölüm ve nihayet en alt seviyede de yoğun bir moloz tabakasının bulunduğu tespit edilmiştir. Çalışmalar sırasında, bölümün güneybatı ve güneydoğu köşelerine yakın kesimlerinde, harçlı zemin dolgusu arasında sağlam kalabilmiş altıgen çini mozaik parçalarına rastlanmıştır. Diğer buluntular arasında, form vermeyen sırlı-sırsız seramik parçaları ile koyu bal rengi ağız, çift katlı dip, dip, gövde parçaları ve koyu yeşil kulp kırıklarından oluşan cam fragmanları vardır.

Bölüm IX

Bölüm VIII'in güney sınırını oluşturan iki tuğla ayak kalıntısı ile bunların yaklaşık 4.00 m. güneyinde bulunan destek kemeri ayakları arasındaki bölümdür. Bölümün kuzeybatı köşesini oluşturan ayağın oturduğu zemin, taş bir setle düzleştirilmiştir. Bu işlem sırasında, devşirme bir eleman olarak profilili bir taş sütun parçası da kullanılmıştır. Bu köşedeki destek kemeri ayağının çevresinde sağlam durumda bol sayıda altıgen çini mozaikler bulunmuştur.

Çalışmalar ilerlediğinde, batı kenarda, 68 cm. genişliğinde ve çok tahrip edilmiş destek kemerinin tuğla ayağı ile karşısında, +0.65 m. kotunda, doğu kenardaki diğer ayak kalıntısı da ortaya çıkmıştır. 85 x 53 cm. ölçülerindeki bu kalıntının alt kesiminde, Bölüm VIII'in doğu kenarındaki harçlı sekinin devam ettiği görülmüştür. Ancak sekinin devamı izlenememiştir. Bölümün güneyinde, sıvalı bir duvar parçası tespit edilmiş; bunun kuzeye doğru 2.10 m. uzanıp daha sonra doğuya doğru 1.25 m. devam ettiği ve bu noktada kesildiği görülmüştür. Çalışmalar ilerledikçe, bu kütlenin -0.37 cm. kotunda şaplı zemini ortaya çıkarılmış; bölümün içine sonraki dönemde (belki de ahır olarak kullanıldığı sıralarda?) ilâve edilmiş küçük bir su teknesi işlevi gördüğü anlaşılmıştır. Anılan kesimde, ayrıca geç döneme ait bir sırsız seramik kap parçası ele geçirilmiştir. Bu kesimde, çok sayıda sırsız seramik ve kiremit parçalarına rastlanmış; ayrıca yoğun bir yangın tabakasının bulunduğu gözlenmiştir. Parçaların üzerinde de yangın izleri tespit edilebilmektedir. Çalışmalar sırasında, doğu kesimde buluntunun azaldığı görülmüştür. Buna karşılık, kuzeybatı köşesinde yoğun cam parçalarına rastlanması dikkat çekicidir. Bal rengi, kobalt mavisi ve turkuvaz cam parçaları ile harç dokusu içinde gömülü şeffaf-renksiz bir cam parçası, ayrıca çok sayıda bal renkli dip, ağır ve gövde parçaları, şeffaf renksiz bir kaide fragmanı ve yeşil cam ipli bal renkli bir cam parçası önemli cam buluntulardır.

Bölüm X

Bölüm IX'un güney sınırını oluşturan destek kemeri ayakları ile binanın tuğladan sivri kemerli güney girişi arasında kalan bölümdür. Bu bölümde buluntunun azaldığı dikkati çeker. Bölümün kuzey kesiminde, güney yönüne doğru 2.50 m. devam eden ve yapılaş tarzından geç döneme ait olabilecek bir duvar kalıntısı tespit edilmiştir. Bölüm IX'da kesilen harçlı zeminin, burada tekrar ortaya çıkarak doğu kenar boyunca 10 cm. genişliğinde devam ettiği görülmüştür. Batı kenar ise yerli kayalarla kaplıdır. Kayaların arasında, girişe yakın bir konumda ve +0.42 cm. kotunda, sadece kafatası kalabilmiş bir iskelet ortaya çıkarılmıştır.

Çalışmalar sırasında, Bölümün güneydoğu köşesini oluşturan tuğla ayağın hemen önünde ve +0.06 m. kotunda, 30 x 30 x 7 cm. ölçülerindeki ikişer tuğlanın dik olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmuş bir su kanalının uzandığı tespit edilmiştir. Söz konusu kanalın, İçkale'deki kilise tarafından gelen bir şebekenin devamı olup olmadığı, ancak önümüzdeki yıllarda bu kesimde yapılacak çalışmalarla aydınlatılabilecektir.

Bu bölümde ele geçirilen buluntular az sayıdaki sırsız seramik parçaları ile camlardan ibarettir. Çok sayıda bal rengi, koyu yeşil ve turkuvaz kulp parçası ile lacivert, kobalt mavisi ve koyu yeşil renkli pencere camlarına ait kenar ve gövde parçasına rastlanmıştır. Bunun dışında mavi cam ipli, şeffaf-renksiz cam buluntuları da dikkat çekici

8 "Tonoğlu Koşu" kazısında, fragmanlar halinde ele geçirilen farklı dönemlere ait çeşitli seramikler toplu halde şu şekilde sınıflandırılabilir:

A-Sırsız Seramikler: Çok sayıda açık-koyu kiremit (Munsell: 2.5 YR 6/8 – 2.5 YR 5/8) ya da devetüyü renginde (Munsell: 10 YR 7/2) kireç taşı katkılı ve iri gözenekli, kaba hamurlu fragmanlardır. Bunlar genellikle form vermeyen gövde kırıkları ile düz tabanlı kaideler, düz ya da profilli testi kulpları ve ağır parçalarıdır.

Buluntular arasında, çeşitli amphora parçaları da vardır. Koyu ve açık kiremit renkli (Munsell: 2.5 YR 5/6- 2.5 YR 7/6) amphora diplerinden, koyu renkli olanlar katkısız ince hamurludur.

Az sayıdaki siyah astarlı seramik parçası ve üç adet Tophane İüesi de, ele geçirilen sırsız seramikler arasındadır.

B-Sırlı Seramikler: Ele geçirilen sırlı seramikler arasında en yoğun grubu *sgraffito* ve kazıma teknikli seramikler oluşur. Bunlar, genellikle form vermeyen gövde kırıklarıdır. Açık kiremit renk hamurlu (Munsell: 2.5 YR 7/8) örnekler, krem astar üzerine açık sarı ya da açık yeşil sırlı olup kısmen kahverengi ve yeşil boyalıdır. Ağır kenarlarında örgü banları, zıkkak ve çapraz şeritler, iç içe geçmiş daire kompozisyonları, merkezi madalyonlar ve niteliği belirlenemeyen geometrik bezemelerin yanı sıra, bazı parçalar üzerinde stilize edilmiş bitkisel motifler de dikkati çeker.

Sgraffito ya da kazıma teknikli tek renk sırlı seramik fragmanları ise koyu yeşil- koyu sarı sırlı olup üzerlerinde iç içe geçmiş dairelerden oluşan geometrik karakterli bezemeler yer alır.

Sırlı seramikler içinde ikinci yoğun grubu devetüyü renkli, gözenekli kaba hamurlu (Munsell: 10 YR 7/4) seramikler oluşturmaktadır. Krem astar üzerine tek renk şeffaf turkuvaz sırlı bu fragmanlar bezemesizdir.

Az sayıda ve kırıklar halinde ele geçirilen sırlı teknikli seramik fragmanları kırlı beyaz renkli gevşek ve gözenekli çini hamurundan (Munsell: 10 YR 8/1) biçimlendirilmiştir. İç ve dış yüzleri krem renkli astar üzerinde kobalt renginde geometrik desenli olup sırları büyük ölçüde tahribata uğramıştır.

Form vermeyen üç kırık parça halinde ele geçirilen bir seladon fragmanı da, ilgi çekici buluntular arasında sayılabilir.

niteliktedirler. Ayrıca, çok sayıda bal rengi, şeffaf-renksiz kap gövdelerine ait form vermeyen kırık parçalar da diğer cam buluntularıdır.

IV- 'FRESKLİ AVLU' DENEN KALINTIDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

İçkale'yi kuzey kenarı boyunca sınırlandıran "Seyir Terası"nın batı ucunda, çeşitli yayınlara "Freskli Avlu" diye geçen bir yapı kalıntısı bulunmaktadır (Resim: 7). Söz konusu kalıntının, buraya doğu yönünde bitişen ve kazısı 2000 yılında tamamlanan "Galeri" ile olan bağlantısını anlayabilmek amacıyla burada da bir çalışma yapılmıştır.

Doğubatı doğrultusunda uzanan düzgün olmayan dikdörtgen plâna sahip yapının kuzey kenarı, İçkale'nin mazgalı sur duvarı ile sınırlanmakta, kuzeybatı köşesinde ise hayli tahribata uğramış bir burç bulunmaktadır.

Kalıntıya, sonradan yıkıldığı her halinden belli olan güneydoğu köşesindeki bir açıklıktan girilebildiği gibi, batı duvarının ortalarında yer alan bir kapı açıklığından da ulaşılabilmektedir.

Yapı, aşağı yukarı ortasından geçen doğu-batı doğrultusundaki moloz taş örgülü bir yığma duvarla iki bölüme taksim edilmiştir. Bu duvarla sınırlandırılmış güney kanadı tümüyle kayalıktır. Güney duvarının alt kotunda, İçkale Kilisesi civarındaki sarnıçtan gelen ve kimi yerlerde hâlâ izlenebilen su tesisatıyla bağlantılı bir künk görülmektedir.

Yapının kuzeydoğu köşesinde yıkık durumda bir sarnıç bulunmaktadır. Sarnıçın bitiştiği duvar yüzünde zikzak şeklinde geometrik desenlerden oluşan ve belli ki yapıya adını veren freskler dikkati çeker. Hayli tahrip edilmiş olan bu duvar resimlerinin, yapının kuzey duvarında da devam ettiği anlaşılmakla birlikte, zamanla silikleşerek ortadan kalktıkları anlaşılmaktadır.

Kazı öncesinde, yapının batı duvarında da bir fresk tabakasının bulunduğu tespit edilerek, bütün duvar resimlerinin konservasyonu yapılmış ve koruma altına alınmaları sağlanmıştır. Ayrıca yapı, çevresine çit çekilerek, ziyaretçilere de kapatılmıştır.

Kazı çalışmalarına, yapının güneybatı köşesinde başlanmış; -0.60 m. kotunda çeşitli duvar parçaları ve bir taş seki ortaya çıkarılmıştır. Çalışmalar ilerledikçe, burada içi sıvalı bir su teknesinin bulunduğu ve ele geçirilen pişmiş topraktan bir künk parçasına dayanarak, yapıya güney duvarın alt kotundan giren künk vasıtasıyla su sağlandığı anlaşılmıştır. Anılan kuruluşun, geç dönemlere ait olması muhtemeldir. Nitekim, mevcut izlere göre, yapının özgününde güneybatı köşesinde olduğu anlaşılan kapısı, bu kuruluş dolayısıyla örülerek iptal edilmiştir. Bu husus, kazı öncesinde, eşığı ve söveleri ile kapı işlevi gördüğü belli olan batı duvardaki açıklığın, özgün kapının iptal edilmesinden sonraki bir aşamada yapıldığını ortaya koymaktadır.

Güney kanattaki çalışmalar doğu yönüne doğru devam ettirilerek, bu kesimi kaplayan kayalık zemin tümüyle açığa çıkarılmış ve kayaların aralarındaki toprak dolgu kaldırılmıştır.

Bu kesimde yürütülen çalışmalarda, form vermeyen çeşitli sırlı ve sırsız seramik fragmanları ve iki adet bronz Selçuklu sikkesi bulunmuştur.

Çalışmalar yapının kuzey kanadına yayılmış; bu kesimde zeminin sıkıştırılmış toprak dolgu olduğu anlaşılmış; ayrıca batı duvarında kazı öncesinde izlenebilen bitkisel dekorlu fresk tabakasının devamı açığa çıkarılarak, duvar resimlerinin nihayetlendiği süpürgeliklerine göre özgün zemin kotunu tayin etmek imkânı da bulunmuştur.

Çalışmalar sırasında, yapının doğu kenarındaki 1.65 x 2.20 m. ölçülerindeki harap sarnıç da bütünüyle ortaya çıkarılmıştır; zemini büyük ölçüde şaplıdır.

Batı kenarda ve -1.30 m. kotunda ise, kapı açıklığına yönelen bir su tesisatı kalıntısıyla karşılaşmıştır. Bu tesisatın, yapının güney duvarındaki künk ile bir ilişkisi olduğu muhakkaksa da, aradaki bağlantıyı izleyebilme imkânı kalmamıştır. Anılan tesisatın özgün zemin kotunun altında devam etmesi, bunun pis su tahliyesi işlevi gördüğüne şüphe bırakmamaktadır. Nitekim, kapı eşiğinin altında künkün devam etmesi, pis suyun yapının dışına çıkarılarak, "Freskli Avlu" ile bu kesimdeki "Adam Atacağı" denen yapı arasındaki hayli düşük kottaki bölüme indirilip muhtemelen buradan da sur dışına

tahliye edildiğini açıklamaktadır. Bu husus, önümüzdeki yıllarda burada yapılacak çalışmalarla aydınlatılabilecektir.

Kazı çalışmaları sonucunda, "Freskli Avlu" denilen yapının, çeşitli zamanlarda kullanılarak özgün halini büyük ölçüde kaybettiği tespit edilmiştir. Burada ele geçirilen sikkelerden birinin II.Constans (641-668/Bronz), gümüş olan üçünün ise VI.Leo'ya⁹ (886-912)(Resim: 8) ait olmalarına bakılarak, işlevi tayin edilemeyen ilk yapının tarihinin Bizans Dönemine kadar gittiği iddia edilebilir. Başta sikkeler olmak üzere, mevcut arkeolojik veriler, bizi, bu yapının, Selçuklu Döneminde, -çok muhtemeldir ki, hâl-i hazırda doğu kenar boyunca uzanan ve ziyaretçilerce üzerinde dolaşılan "Seyir Terası"nın devamı niteliğinde ve hiç değilse bu dönemde "Seyir Köşkü" işlevi gördüğü iddia edilebilecek fevkanî bir kuruluşa dönüştürüldüğünü kabule sevketmektedir.

Çalışmalar sırasında ele geçirilen camlar, çok sayıda bal rengi, şeffaf-renksiz gövde parçaları ile kobalt mavisi, mavi, şeffaf-renksiz, bal rengi ve yeşil renkli kenar kırıkları ve yeşil renkli bir kulp parçası, ayrıca düz yeşil ve şeffaf-renksiz pencere camı kırıklarından ibarettir.

Çini buluntular arasında, turkuvaz ve kobalt levha kırıklarının yanı sıra, şeffaf ve turkuvaz sıraltına bitkisel dekorlu haçkolu kırıkları da vardır.

V- TANIMSIZ YAPI- BATI (C) BÖLÜMDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

2000 yılı programı kapsamında, İçkale'nin dışında ve İçkale Kapısı'nın da bulunduğu ön avlunun bütünüyle tanımlanması çalışmalarına başlanmış; bu amaçla, kuzey-doğu güneybatı istikametinde uzanarak söz konusu alanı güney kenarı boyunca sınırlandıran Bizans suru ile sur çizgisi üzerinde yer alan ilk burcun (Burç I) araştırılması ve bu esnada alanın bütünüyle temizlenmesine başlanmıştır. "Burç I" kazısı için hazırlıklar devam ederken, binanın batısında ve sura içten eklenmiş bir yapı kalıntısına da tesadüf edilmiş; bugüne kadar hiçbir literatürde yer almayan bu kalıntının aydınlatılması amacıyla burada da çalışmalar yapılmıştır. "Tanımsız Yapı" olarak adlandırdığımız bu kalıntıda, 2001 kampanyasında da çalışmalara devam edilmiş; kalıntının doğu bölümündeki mekânda (C) kazı yapılmıştır.

Çalışmalar sırasında, bu bölümü güney yönünde sınırlandıran duvarın önünde, -0.80 m. kotunda çini¹⁰, sırlı-sırsız seramik¹¹ ve çeşitli kırık cam¹² fragmanlarına tesadüf edilmiş; ayrıca bronz kemer tokaları ve yüzük, küpe, broş ve kemer aksesuarı gibi çeşitli metal kullanma eşyaları da ele geçirilmiştir.

9 VI.Leo'ya ait olan gümüş sikkelerden ikisi (Env.No: '01-FA-Sk 2 ve Env.No: '01-FA-Sk 3) Alanya Müzesi'ne teslim edilmiştir. Diğer gümüş sikke ise kırık durumdadır.

10 Çini buluntular, turkuvaz levha kırıkları, turkuvaz ve şeffaf sıraltı dekorlu haçkolu parçalarından ibarettir.

11 A-Sırsız Seramikler: Mekânın bütününde ve her seviyede kırık ve form vermeyen parçalar halinde ele geçirilmiştir. En yoğun grubu amphora dipleri, kulpları ve testi ağızları oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra düz tabanlı ya da alçak kaideli kap kırıklarıyla çok sayıda form vermeyen gövde parçası da ele geçirilmiştir. En ilgi çekici parça ise bir testinin ağız kısmına ait olması bir süzgeç fragmanıdır.

B-Sırlı Seramikler: Mekânın bütününde ve her seviyede ele geçirilmiştir. En yoğun grubu tek renk yeşil sırlı seramikler oluşturmaktadır. Koyu kiremit renkli kaba hamurlu fragmanlar, kâse türündeki kapılara ait ağız ve gövde kırıklarıdır. Ayrıca, koyu kiremit renkli, gözenekli kaba hamurlu obruili desenli şeffaf yeşil sırlı tabak parçaları, koyu kiremit renkli kireç taşı katkılı kaba hamurlu siyahimsi koyu manganiz moru sırlı ağız ve gövde parçaları, "Milet İşi" denen türde sıralı teknikte mavi-beyaz gövde kırıkları ve az sayıda sgraffito teknikli bezenmiş açık sarı ya da açık yeşil sırlı kahverengi ve yeşil boyalı form vermeyen gövde parçası da ele geçirilmiştir.

Mekânda -0.80 m. kotunda, mavi desenli ithal Çin porseleninden kâse dipleri, ağız ve gövde kırıkları tespit edilmiştir. Yine aynı kotta, ithal olması muhtemel, cam gibi ince, gözeneksiz hamurlu ve dış yüzleri boyalı fragmanlar da ele geçirilen diğer seramik objeler arasında dikkati çeker.

Koyu krem renkli, gözenekli çini hamurundan biçimlendirilmiş, sıralı teknikte kâse parçaları ise yeşil ve kobalt renginde boyalı olup turkuvaz ya da açık sarı sırlıdır. Bir ağız parçasının dış yüzünde, okunamayan İslâmî karakterli bir yazı bulunur. Diğer geometrik ve bitkisel motiflerin niteliği belirlenememiştir.

12 Cam buluntular, yoğun iridasyon tabakası nedeniyle renkleri tespit edilemeyen az sayıdaki kırıkları ve şeffaf-renksiz biyeleli bir dip parçasından ibarettir. Söz konusu dip parçası, yoğun habbecikli bir fragman olup dip kısmın merkezinde noble izi çok belirgindir. Cam buluntular arasında, "spinning lines"i çok derin ve belirgin olan açık patlıcan moru düz parça dikkat çekicidir. Pencere camı olması ihtimali dahilindedir.

-0.90 m. kotuna inildiğinde, kireç harçlı bir döşeme kalıntısı ve tuğlalara rastlanmıştır. -1.00 m. kotuna kadar takip edilebilen bu tabakada, mevzi bir yangın izi de tespit edilmiştir.

Çalışmalar sırasında, -1.55 m. kotuna kadar inilmiş; mekânı güney yönünde sınırlandıran bir duvar ortaya çıkarılmıştır. -1.00 ve -1.55 m. kotları arasında başta çeşitli dönemlere ait sikkeler olmak üzere, çeşitli metal buluntular ele geçirilmiş; kazıya tahsis edilen ödenek tamamlandığı için mekân geçici-koruma altına alınarak çalışmalara son verilmiştir.

VI-İÇKALE KAPISI'NIN GÜNEY BÖLÜMÜNDE YAPILAN ÇALIŞMALAR

"İçkale Kapısı"nın güneyinde ve yapıya bitişik vaziyette yer alan kimi duvar kalıntılarını aydınlatmak amacıyla, 2001 kampanyasında bu kesimde de bir çalışma yapılmıştır. Yüzeydeki ot ve çöplerin temizlenmesinden sonra, -0.30 m. kotunda sırlı ve sırsız seramik fragmanları, turkuvaz ve kobalt levha çini parçaları ile yoğun bir çivi tabakasına tesadüf edilmiş; ayrıca bozuk durumda bronz bir Selçuklu sikkesi de ele geçirilmiştir.

Kazıya tahsis edilen ödenek tamamlandığı için, kazısına 2002 kampanyasında devam edilmek üzere, mekân geçici koruma altına alınarak çalışmalara son verilmiştir.

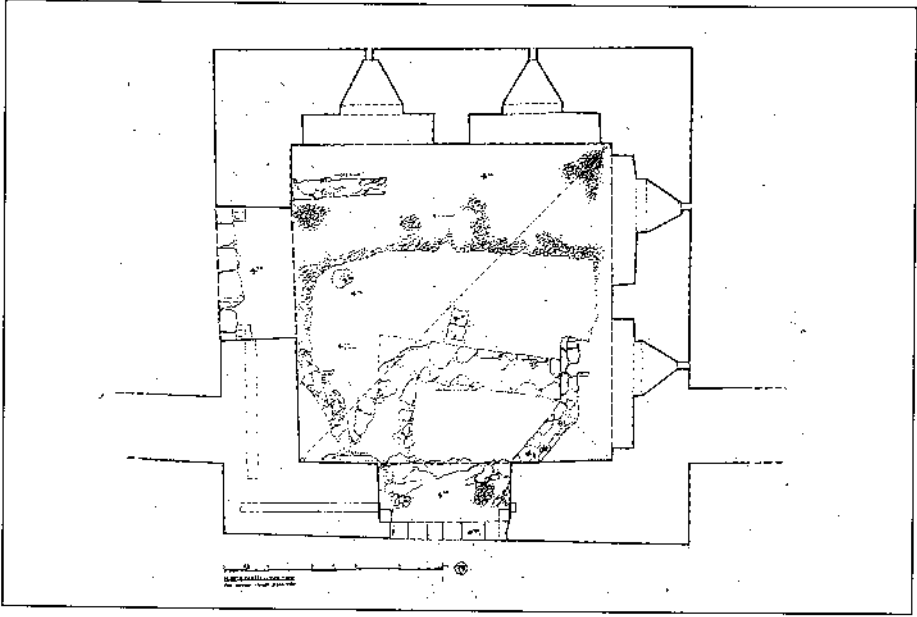
VII- SELÇUKLU SARAYI VE FRESKLİ AVLU'DAKİ DUVAR RESİMLERİNDE YAPILAN KONSERVASYON ÇALIŞMALARI¹³

Diğer taraftan, 2001 yılı çalışmaları sırasında, daha önce konservasyonları yapıldığı halde, İçkale'nin güneydoğu köşesindeki Selçuklu Sarayı'nın XIII numaralı mekânının kuzey, doğu ve güney duvarlarındaki kadar yine Freskli Avlu'daki *in situ* fresklerin de, açık havada bulunuyor olmalarından kaynaklanan bozulmalara uğradıkları tespit edilmiş; yağmura maruz kalan yüzeylerde, suyun harç üzerinde çözücü bir etki yaptığı ve harçta lakunaların oluştuğu, ayrıca nem dolayısıyla su içinde çözülebilen tuzlardan kaynaklanan beyazlaşmış bölgelerin bulunduğu, güneşe maruz kalan kimi bölümlerde, boyaların solduğu da gözlenmiştir.

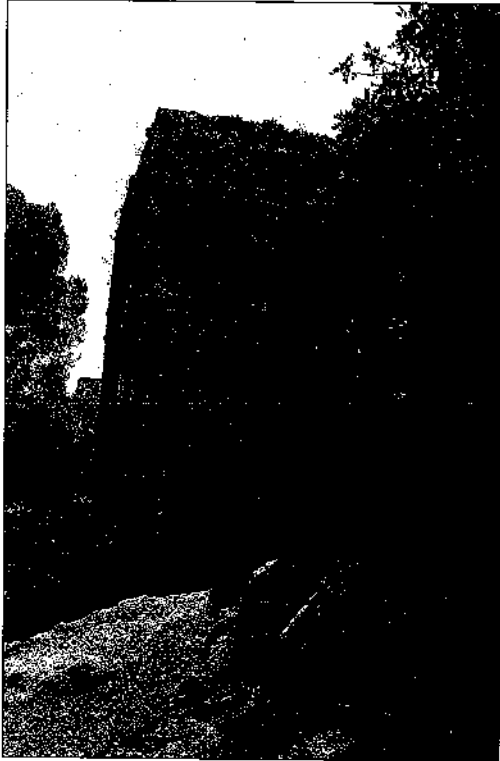
Diğer yandan, duvar örgüsünün aralarından çıkan bitki köklerinin, harcı duvardan ayırıp yüzeyde dökülmelere ve parça kayıplarına neden olduğu, lakunaların ise kenar bordürleri dolgulanmadığından, dayanıklılığını yitiren parçaların zemine düşerek parçalandığı saptanmıştır. Bu bağlamda, fresklerin sadece birkaç noktada sağlam kalabilmeleri sayesinde duvara tutunduğu ve kenarlardaki çözümler sonucu, harç ve duvar arasında küçük taş ve toprak birikimleri oluştuğu görülerek, bu birikimlerin, harcın üzerine fazladan bir ağırlık oluşturduğu ve harcın duvardan ayrılmasında etkili olduğu da saptanmıştır.

Bu bağlamda, özellikle Freskli Avlu'da, kazı sırasında ortaya çıkarılmasında, fresklerde yüzey temizliği kazı ile paralel olarak yürütülmüş; özellikle kazı sonrasında nemli toprağın sıcaklık etkisiyle çok hızlı olarak yüzeyde kuruduğu ve taşlaştığı gözlenmiştir. Bu sert birikimin daha sonra temizlenemeyeceği saptandığı için kazı ile eş zamanlı olarak nemli temizlik yapılarak, yüzeyde sert ve çözilemeyen bir birikimin oluşması da engellenmiş; ayrıca, parça dökülmelerine rastlanan kenarlarda, bozulmaların ilerlemesini engellemek ve daha sonra yapılacak olan enjeksiyonun bu çatlaklardan dışarı akmasını engellemek amacıyla bordür de çekilmiştir.

13 Söz konusu çalışmalar, Konservatör Tolga Obuz tarafından yapılmıştır.

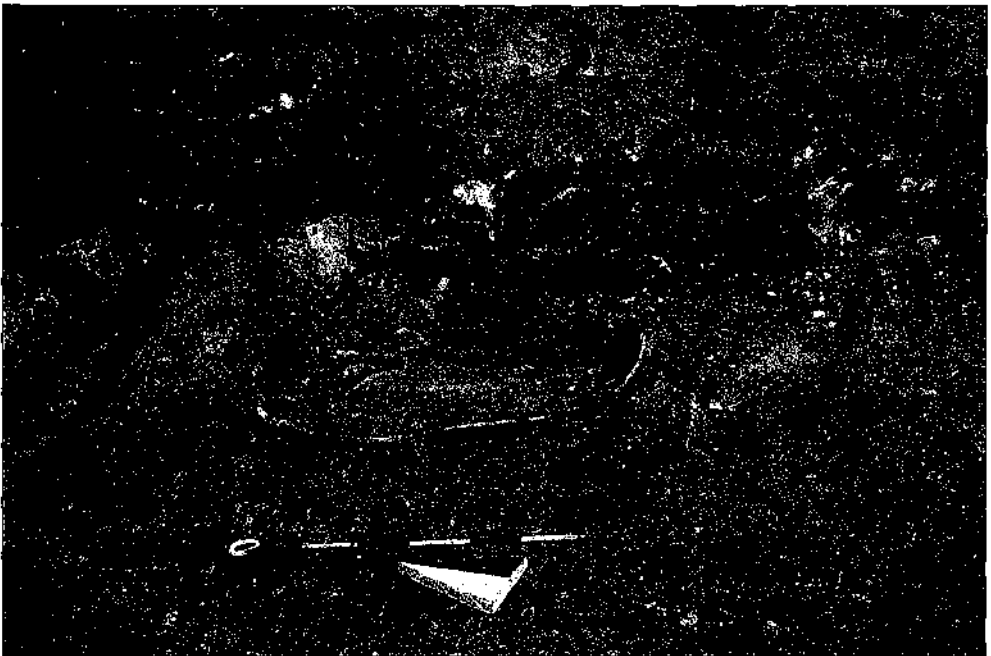
Şekil: 1

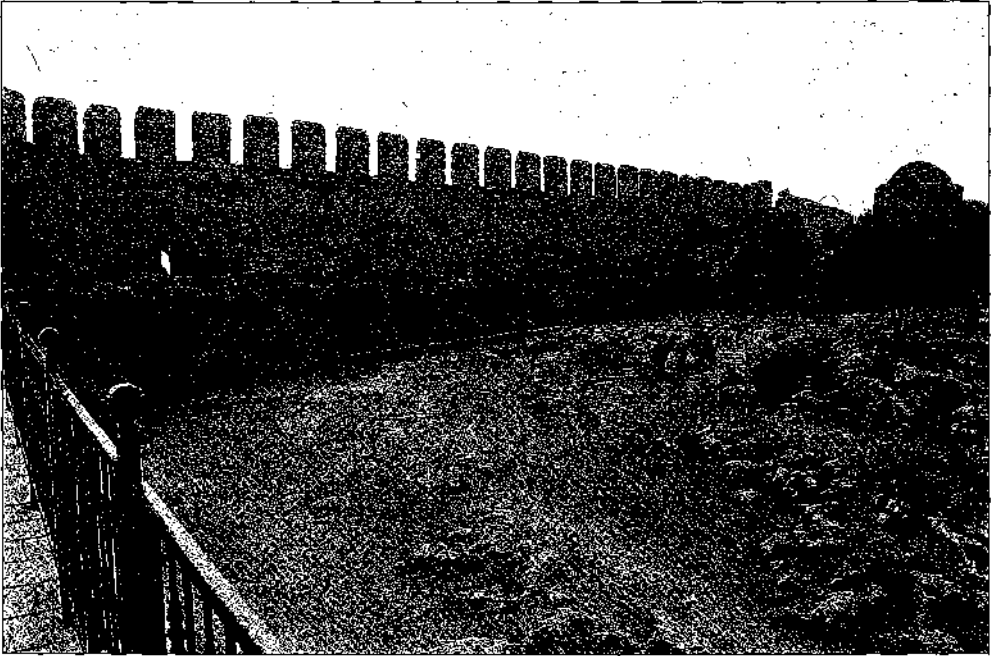
Resim: 1

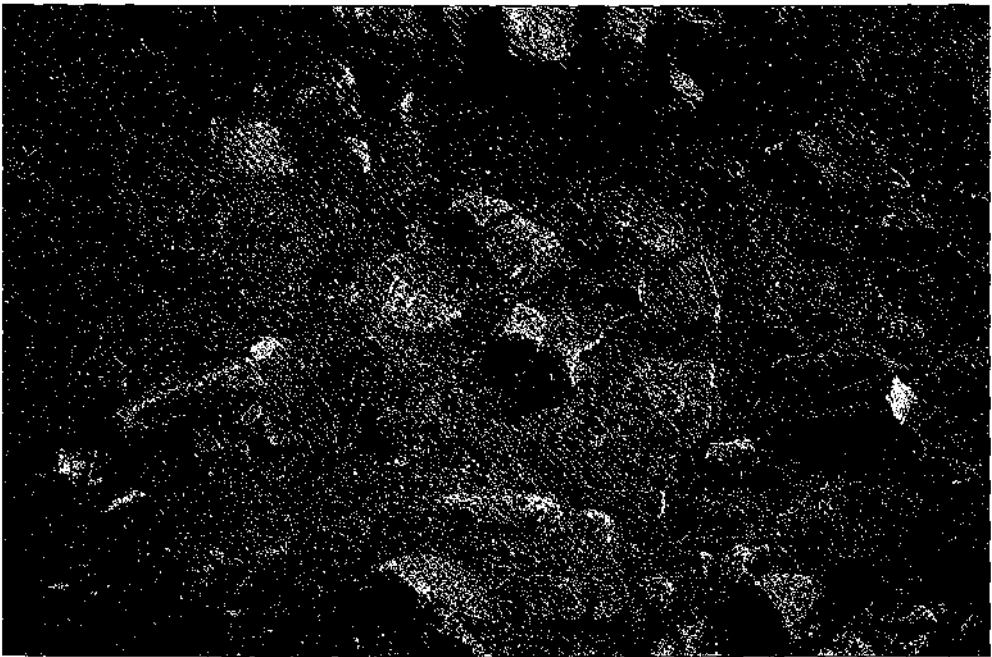
Resim: 2

Resim: 3

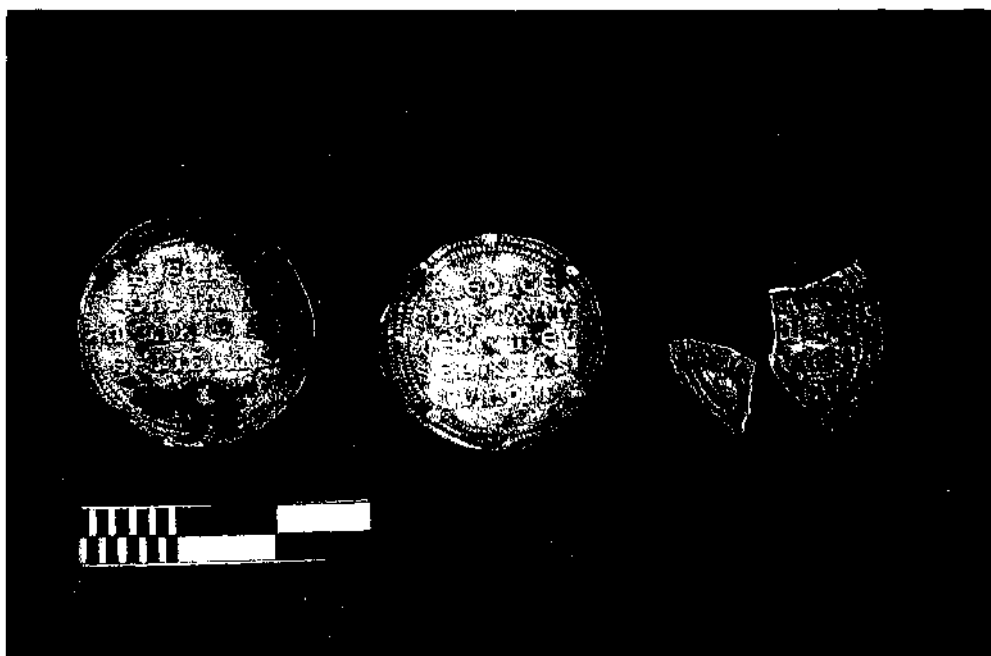
Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

